

ERZURUM KÜLTÜR VE EĞİTİM VAKFI YAYINEVİ
THE PUBLISHING HOUSE OF ERZURUM CULTURE AND EDUCATION FOUNDATION

EKEV AKADEMİ DERGİSİ

EKEV ACADEMY JOURNAL

SOSYAL BİLİMLER & EĞİTİM BİLİMLERİ
SOCIAL SCIENCES & EDUCATIONAL SCIENCES

DergiPark
AKADEMİK



Yıl
Year **29**

Sayı
Number **104**

2025

104. Sayı Hakem Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Adem Peker/ Atatürk Üniv.

Prof. Dr. Akartürk Karahan/ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv.

Prof. Dr. Ayşe Emel Önal/ İstanbul Üniv.

Prof. Dr. Barış Uslu/ Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.

Prof. Dr. Cevdet Epçaçan/ Siirt Üniv.

Prof. Dr. Çetin Tan/ Fırat Üniv.

Prof. Dr. Ferdi Kiremitçi/ Bolu Abant İzzet Baysal Üniv.

Prof. Dr. Hamza ATEŞ/ İstanbul Medeniyet Üniv.

Prof. Dr. Hilal SURAT/ Artvin Çoruh Üniv.

Prof. Dr. İzzet Yücetoker/ Marmara Üniv.

Prof. Dr. Mehmet Emin Usta/ Sakarya Üniv.

Prof. Dr. Mustafa Uzoğlu/ Giresun Üniv.

Prof. Dr. Ömer Alkan/ Atatürk Üniv.

Prof. Dr. Ömer Faruk İşcan/ Atatürk Üniv.

Prof. Dr. Rasim Tösten/ Siirt Üniv.

Prof. Dr. Selahattin Yavuz/ Erzincan Binali Yıldırım Üniv.

Prof. Dr. Selami Özcan/ Yalova Üniv.

Prof. Dr. Yakup Alper Varış/ Ondokuz Mayıs Üniv.

Doç. Dr. Ahmet İslam / Ordu Üniv

Doç. Dr. Ajda Aylin Can/ Marmara Üniv.

Doç. Dr. Alaattin Başoda/ Aksaray Üniv.

Doç. Dr. Asiye Ata/ Atatürk Üniv.

Doç. Dr. Bekir Derinöz/ Balıkesir Üniv.

Doç. Dr. Cüneyd Aydın/ Sinop Üniv.

Doç. Dr. Çiğdem Eda Angı/ Niğde Ömer Halis Demir Üniv.

Doç. Dr. Davut Elmacı/ Amasya Üniv.

Doç. Dr. Faruk Arıcı/ Bayburt Üniv.

Doç. Dr. Fatma Esen/ Bingöl Üniv.

Doç. Dr. Feyza Meryem Kara/ Alanya Alaaddin Keykubat Üniv.

Doç. Dr. Gökhan Kayır/ Manisa Celâl Bayar Üniv.

Doç. Dr. Meryem Okumuş/ Atatürk Üniv.

Doç. Dr. Metin Erdem/ Bingöl Üniv.

Doç. Dr. Serkan Çelikan/ Çukurova Üniv.

Doç. Dr. Yasin Demir/ Kahramanmaraş İstiklal Üniv.

Doç. Dr. Zakir ELÇİÇEK/ Dicle Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Karataş / Atatürk Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Şentepe Lokmanoğlu/ Sakarya Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Burcin Hatipoğlu/ University of New South Wales

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Gerçek/ Çankırı Karatekin Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Kamil Çayır/ Ağrı İbrahim Çeçen Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Talha Han/ Karabük Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kınağ/ Kilis 7 Aralık Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Necibe Şen/ Erzincan Binali Yıldırım Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe Şimşek/ Gümüşhane Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Özduygün/ Siirt Üniv.

Dr. Araş Gör Zeynep Çelik/ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.

Dr. Sinan Girgin/ Millî Eğitim Bakanlığı

EKEV Akademi Dergisi/ EKEV Academy Journal
Sosyal ve Eğitim Bilimleri/ Social and Educational Science
(Ulusal Hakemli E- Dergi/E-Journal with National Referee)

pISSN: 1301-6229

eISSN:2148-0710

Yıl: 29, Sayı: 104, 2025

Year: 29, Number: 104, 2025

Sahibi/Owner

Prof. Dr. A. Halim ULAŞ

Yayın Müdürü/Legal Representative

Mehmet Ali GEDİK

Türkçe/İngilizce Redaksiyon/T/E Redaction

EKEV Akademi Dergisi

Editör/Editor in Chief

Prof. Dr. Abdulhak Halim ULAŞ- Atatürk Üniversitesi

Alan Editörleri

İlahiyat Alan Editörü

Prof. Dr. İshak ÖZGEL - Süleyman Demirel Üniversitesi

Arap Dili Alan Editörü

Doç. Dr. Senem CEYLAN - Dokuz Eylül Üniversitesi

İngilizce Alan Editörü

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN - Atatürk Üniversitesi

Türkçe Eğitimi Alan Editörü

Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Prof. Dr. Cahit EPÇAÇAN – İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Bilge AYRANCI - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Erhan AKIN - Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA - Çukurova Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Alan Edit6r6

Prof. Dr. İsmail SEÇER - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Rasim TÖSTEN - Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Onur KÖKSAL - Selçuk Üniversitesi

Fen Bilimleri Eğitimi Alan Edit6r6

Prof. Dr. Kemal DOYMUŞ - Atatürk Üniversitesi

Tarih Eğitimi Alan Edit6r6

Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU - Atatürk Üniversitesi

Müzik Eğitimi Alan Edit6r6

Prof. Dr. İzzet YÜCETOKER - Marmara Üniversitesi

Güzel Sanatlar Alan Edit6r6

Prof. Dr. Yunus BERKLİ- Atatürk Üniversitesi

Biyoloji Eğitimi Anabilim Dalı Alan Edit6r6

Doç. Dr. Ercan KAYA - Atatürk Üniversitesi

Yazım Edit6rleri

Esra ER

Esmanur LÖK

Elif AKAN

Edit6r Yardımcıları

Doç. Dr. Mehmet Kadir COŞKUN

Dr. Narin BOZAN

Melek TUNÇ

Gülşah ÜNAL

Büşra MUTLU

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ömer AYDIN - İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah AYDINLI -Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Sayın DALKIRAN - Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. A. Osman GÜNDOĞAN -Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa KARA - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY – Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT- Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TİFTİK - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BAKTIR - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman TÜRER - Kilis Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi USTA - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. M. Erol KILIÇ - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sibkat KAÇTIOĞLU - İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ- Gazi Üniversitesi

Yayın Editörü/Koordinatörü

Elif AKAN

EKEV AKADEMİ DERGİSİ

Ulusal Hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

EKEV Akademi Dergisi

e-posta: ekvakademidergisi2020@gmail.com / dergi@ekvakademi.org

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev>

Dizgi/Typed by

Elif AKAN

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 1 Çevresel Endişe ve Çevre Dostu Davranışın Yeşil Turistik İşletme Tercih Etme Niyetiyle İlişkisi: *Burcu GÜLSEVİL BELBER, Gülizar ÇAKIR SÜMER*
- 19 A New Challenge in Distance Education: Cognitive Test Anxiety and Related Student Experiences: *Gizem BEYCAN EKİTLİ, Gamze GALE*
- 33 Türkiye Ceza İnfaz Kurumlarında Eğitim Denetimi (Yapısı ve Yasal Dayanakları): *Cevdet TEKİN*
- 53 Piyano Eğitiminde Ustalık Sınıflarının Yeri: "I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri" Örneği: *Ayşegül GÖKLEN YILMAZ, Senem Zeynep ERCAN*
- 68 Klinik Sosyal Hizmetin Vosviewer ile Bibliyometrik Analizi: *İhsan KUTLU*
- 91 Çevrimiçi Misafir Yorumları ve İş İlanlarının Karşılaştırılması Yöntemi ile İşgören Yetkinliklerinin Belirlenmesi: *Burcin HATİPOĞLU*
- 107 Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Programı Öğrencilerinin Okul Öncesi Eğitim Ortamları ile İlgili Görüşleri ve Kurumlarda Uygulamaları: *Özlem BAL -Fatime Sabahat IŞIKTEKİNER -Kerim AKTAŞ*
- 111 Türkiye'deki Üniversitelerin Göç Uygulama ve Araştırma Merkezleri Üzerine Bir Durum Çalışması: *Ümran ALTUNDAL, Bekir GÜZEL*
- 129 Öğretmen Adaylarının Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi: *Mustafa KÖROĞLU, Ahmet BALCI*
- 146 The Concept of Gender and Homophobia in Sports: *Seda SABAH*
- 158 Modern Psikoloji Perspektifinden Kur'an'da Tükenmişlik Sendromu ve Başa Çıkma Süreçleri: *Emre YILMAZ*
- 185 Klasik Türk Şiirinde Doğa Estetiği: Emrî Divanı'nda Bitki ve Hayvan Alegorilerinin İşlevi: *Gamze ÜNSAL TOPÇU*
- 212 Uzaktan Öğretim Modeliyle Yapılan Piyano Eşlikle Desteklenmiş Viyola Eğitiminin Öğrenci Başarıları Üzerine Etkisi: *Ozan Nabi AKİN, İzzet YÜCETOKER*
- 223 İş Yükü ve İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisinde Mobbingin Aracılık Rolü: *Ömer ÇINAR, Musa FAAL*
- 245 The Effect of Youth's Negative Attitudes Towards Immigrants on Their Future Concerns: *Adnan KARATAŞ*
- 263 Kamu Yönetiminde Dijital Dönüşümün Değişime Açıklık ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişkideki Aracılık Rolü: *Ömer ÇAMUR*
- 278 Analyzing Patient Referral Networks Among Hospitals in the Eastern Anatolia Region Using Social Network Analysis: *Sezer HAKSEVER, Erkan OKTAY*
- 296 Ücretsiz Yazılımlarla Basit Oryantiring Haritası Tasarımı: *Celalettin DURAN*
- 304 Postmodern Aile Sorunlarına Çözüm: Değer Temelli Aile Modeli: *Hikmetullah ERTAŞ*
- 325 Schools as Agents of Social Cohesion: The Role of Educational Institutions in Immigrant Students' Adaptation: *Aysun DOĞUTAŞ*
- 342 Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Uygulamalarının Halkın Memnuniyetine Etkisi: Erzurum Büyükşehir Belediyesi Üzerine 2020 ile 2025 Yıllarının Karşılaştırmalı Bir Analizi: *Damla Seda TOSUN, Fatma GEÇİKLİ*
- 367 Soğuk Savaş Döneminde Olimpiyatlar ve Boykotlar: *Mehmet DERELİOĞLU, Faik ÖZ*
- 383 İslam İlimlerinde Argümantasyonun İmkânı: *Elif ÖZEL*

- 395 4-6 Mayıs 2024 Cizre Selinin Nedenleri: İklim Değişikliği, Yağış Dinamikleri ve Kentsel Kırılganlık: *Serkan SABANCI*
- 420 Dördüncü Sınıf Fen Bilimleri Dersinde Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Akademik Başarıya Etkisi ve Öğrencilerin Bu Uygulamalara Karşı Tutumları: *Osman KELEPÇE, Sevdâ KÜÇÜK, Ali YILDIZ*
- 433 Osmanlı İmparatorluğu'nda Halk Sağlığı ve Koruyucu Hekimlik: Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti Örneği: *Nimet SEKMAN*
- 446 Belâgat Geleneğinde Bedî'îlminin Serencamı: *Şahin YETİK*



Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 02.12.2024
1.Hakem Rapor Tarihi: 31.05.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 17.06.2025
3. Hakem Rapor Tarihi: 21.07.2025
Yayına Kabul Tarihi: 08.09.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

ÇEVRESEL ENDİŞE VE ÇEVRE DOSTU DAVRANIŞIN YEŞİL TURİSTİK İŞLETME TERCİH ETME NİYETİYLE İLİŞKİSİ

Burcu GÜLSEVİL BELBER*-Gülizar ÇAKIR SÜMER**

Öz

Günümüzde önemli bir gündem konusu haline gelen çevre sorunları ekonomik, sosyal ve ekolojik etkileriyle giderek derinleşmektedir. Çevre sorunlarının ulaştığı boyut çevresel endişeler kadar çevre dostu davranışların da artmasına neden olmaktadır. Çevre sorunlarının etkilediği önemli sektörlerden biri de turizm sektörüdür. En önemli ekonomik kaynağı turizm olan ülkeler için çevre sorunları ciddi gelir ve turist kaybı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda çalışma, çevresel endişenin ve çevre dostu davranışların yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisini ve çevresel endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmanın verileri, anket tekniği ile elde edilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Sosyal medya platformlarında Google form formatında hazırlanmış olan anket formu dağıtılmıştır. Örneklem sayısı 384 olarak belirlenmiş olup, toplanan 443 anket analize uygun bulunmuştur. Korelasyon analizi ve hipotez testleri ortaya konulmuştur. Çalışmada çevresel endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisi olduğu, çevre dostu davranışın, yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisi olduğu ve çevresel endişenin, yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda hem devletin hem yeşil turistik işletmelerin, toplumu çevresel kaygı ve çevre dostu davranış konusunda bilinçlendirmeleri gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel endişe, Çevre dostu davranış, Yeşil turistik işletme, Tercih etme niyeti.

Jel Kodu: M1, Z3.

Relationship Between Environmental Concern and Environmentally Friendly Behavior and Intention to Prefer Green Touristic Business

Abstract

Environmental problems, which have become an important agenda item today, are gradually deepening with their economic, social and ecological effects. The dimension that environmental problems have reached causes an increase in environmentally friendly behaviors as well as environmental concerns. One of the important sectors affected by environmental problems is the tourism sector. Environmental problems mean serious income and tourist losses for countries whose most important economic source is tourism. In this context, the study was conducted to reveal the relationship between environmental concern and environmentally friendly behaviors and the intention to prefer green touristic businesses, and the relationship between environmental concern and environmentally friendly behavior. Quantitative research design was used in the study. The data of the study was obtained by survey technique. Convenience sampling method was chosen. The survey form prepared in Google form format was distributed on social media platforms. The sample size was determined as 384 and 443 surveys collected were found suitable for analysis. Correlation analysis and hypothesis tests were presented. In the study, it was determined that environmental concern is related to environmentally friendly behavior, environmentally friendly behavior is related to the intention to prefer green touristic businesses, and environmental concern is not related to the intention to prefer green touristic businesses. In this context, it can be said that both the state and green touristic businesses should raise awareness of society about environmental concerns and environmentally friendly behavior.

Keywords: Environmental concern, Environmentally friendly behavior, Green tourist business, Preference intention.

Jel Code: M1, Z3.

* Doç. Dr., Nevşehir HBV Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, bbelber@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7586-4407>

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Ana Bilim Dalı, gulizar.sumer@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6642-5130>

1. Giriş

Sanayileşmenin artması ve endüstriyel hayatın gelişmesi doğanın tahrip edilmesini ve ekolojik sistemin bozulmasına neden olmaktadır. Son yıllarda dünya üzerinde en çok tartışılan konulardan biri çevrenin ve doğal hayatın korunmasıdır (Uyar, 2019). 20. yüzyılda küresel toplumun önemli bir gündem konusu haline gelen çevre sorunları ekonomik, sosyal ve ekolojik etkileriyle giderek derinleşmektedir. Çevre sorunlarının ulaştığı boyut çevresel endişeler kadar çevre dostu davranışların da artmasına neden olmaktadır. Çok boyutlu etkilere sahip olması çevre sorunlarının farklı sektörler açısından değerlendirilmesine ve çeşitli politikalarla giderilmeye çalışılmasına neden olmaktadır. Çevre sorunlarının etkilediği önemli sektörlerden biri de turizm sektörüdür. En önemli ekonomik kaynağı turizm olan ülkeler için çevre sorunları ciddi gelir ve turist kaybı anlamına gelmektedir. Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin oluşumuna ve devamına katkıda bulunmak, turizm sektörünün geleceği için de önemlidir. Bu nedenlerle turizm ve çevre arasındaki ilişkinin çeşitli boyutlarıyla ortaya konulması gerekmektedir.

Dünya genelinde giderek artış gösteren çevresel sorunlar, beraberinde turizm sektöründeki çevresel sürdürülebilirliği de gündem haline getirmektedir. Turizm sektöründeki son gelişmeler ve destinasyonlara gelen turistik tüketici sayısının artması, sadece destinasyon ekonomisine katkıda bulunmakla kalmamakta, aynı zamanda çevresel kirlenmeye de sebep olmaktadır (Tandoğan & Genç, 2019). Atmosferde biriken sera gazlarının yol açtığı değişiklikler yalnızca doğal yaşam üzerinde tehdit yaratmaktan çıkmış; sıcaklık derecelerindeki değişimler, beklenmedik hava olaylarını, gündelik hayatın gidişatını ve turizmi de etkiler hale gelmiştir (Bayazıt, 2018). Bu bağlamda, işletmeler faaliyet gösterdikleri alanlarda sürdürülebilirliği sağlayacak türlü uygulamalara yönelmektedirler. Çevresel odaklı söz konusu eğilimlerin, ekolojik dengeyi korumaya veya çevredeki olumsuz değişimleri minimum seviyeye getirmeye yönelik olduğu görülmektedir (Atay vd., 2017). Bu eğilimler ve konular içerisinde yeşil turizm, yeşil ürün, yeşil turistik işletme, çevresel endişe ve çevre dostu davranış gibi kavramları sıralamak mümkündür.

Yeşil turizm kavramı; iklim değişimlerini artırabilecek ve doğal yaşama daha da zarar verebilecek uygulamaların minimum seviyeye indirilmesini ya da mümkün olduğunca ortadan kaldırılmasını sağlayacak turizm faaliyetlerini gerçekleştirmeye ve ekonomik anlamda da olumlu durumları oluşturmaya ilişkin bir anlayış olarak açıklanabilir. Söz konusu tanım, yeşil turizm anlayışının; çevrenin korunması, yerel paydaşların eğitimi ve ekonomiye katkı sağlaması gibi çalışmalar üzerinde odaklanmaktadır (İpar, 2020).

Doğaya, canlılara zarar vermeyen, doğal kaynakları tüketmeyen, geri dönüştürülebilir ürünler yeşil ürün şeklinde tanımlanabilmektedir. Doğa dostu ürünler olarak da bilinen yeşil ürünler, yaşamsal sürecinin son bulmasının ardından ayrıştırma veya zararlı olmayan malzemelerin yeniden kullanılabilmesi için geri dönüştürülebilir ürünlerdir (Aylan, 2020). Yeşil turistik işletme ise yeşil turizm ürünleri üreten işletmeler olarak tanımlanabilir.

Çevresel endişe, çevreyi korumaya yönelik genel bir tutum olarak tanımlanabilir (Minton & Rose, 1997). Endüstrileşen şehirler başta olmak üzere kentlerdeki nüfusun ve nüfusun yoğunluğunun artması, artan varlık seviyesine bağlı olarak tüketim seviyelerindeki artış, beraberinde çevre ve sürdürülebilirlik tartışmalarına sebep olmaktadır. Tüm kesimlerde olduğu gibi turizm sektöründe de çevresel sürdürülebilirliğin giderek önemini artırdığı görülmektedir. Artan bu endişeyle beraber turistik işletmelerde de çevreye duyarlı uygulamaların gün geçtikçe artış gösterdiği ve tüm işletmelerle beraber turizm işletmelerinin de çevresel duyarlılığa sahip olmadan hayatlarını sürdüremeyecekleri ortaya çıkmıştır (Atay & Dilek, 2013).

Satın alma güçlerini kullanarak hem kendilerini hem de çevresel korunmayı amaç edinen kişiler yeşil tüketicilerdir ve yeşil ürünlere daha fazla fiyat ödemeye razıdırlar (Ay & Ecevit, 2005). Bu tüketicilerin tatmin edilmesini sağlamak üzere çevre bilincine sahip işletmelerin hizmet üretmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Alan yazınında tek tek yeşil restoran (Chen vd., 2010; Kurnaz & Özdoğan, 2017; Yazıcıoğlu & Aydın, 2018), yeşil otel (İpar & Aksu, 2022; Oğuz & Büyüker İşler, 2019; Sert, 2019; Sünnetçioğlu vd., 2019; Yıldız & Kılıç, 2016) ve yeşil tur operatörü (Atay vd., 2017) ile ilgili yapılan çalışmalar görülmüş olsa da tüm yeşil turistik işletmelerin (yeşil restoran, yeşil otel, yeşil tur operatörü) kaleme alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca çevre dostu davranış (Atay vd., 2019; Miller vd., 2015), çevresel endişe (Atay vd., 2019; Dunlap vd., 2000; Mostafa, 2009; Zimmer vd., 1994) konularının da tek tek ele alındığı çalışmalara rastlanmış olsa da çevresel endişe, çevre dostu davranış ve yeşil turistik işletme kavramlarının bir arada çalışıldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple söz konusu çalışma, alan yazınındaki boşluğu doldurması açısından değerli bir çalışma olarak görülmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, çevresel endişenin ve çevre dostu davranışın yeşil turistik işletme tercih etme eğilimleriyle ve çevresel endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisinin ortaya konulması olup; bu amaca ulaşabilmek için öncelikle kavramsal çerçeveyi oluşturan kavram ve konular incelenmiş, sonrasında alan araştırması ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın sonuçları, çevresel kaygıya ve çevre dostu davranışlara sahip turistik tüketicilerin, yeşil turistik işletme tercih etme niyetinde olup olmadıklarını ortaya koyarak, yeşil turistik işletmelere olan talebi belirlemeye de katkı sağlayacaktır.

1.1. Çevresel Endişe

Belli bir sorun hakkındaki bilgi düzeyinin artması aynı zamanda endişe düzeyinin de artmasına neden olmaktadır. Bilim ve teknolojiye ileriye adımlar insanın da bir parçası olduğu çevrede meydana gelen tahribatı gözler önüne sererek, bugünü ve geleceği için endişelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ozon tabakasının incelmesinin, sera etkisinin artmasının ve asit yağmurlarının etkilerinin ortaya konulması endişeleri artırmıştır. İçinde yaşanan dünyanın insan eliyle yaşanmaz hale getirilmesine ilişkin kaygılar giderek artmaktadır. Artan çevresel kaygılar, devletleri, sivil toplum örgütlerini ve bireysel olarak insanları ortak bir çaba içerisine sokmaktadır.

Eko-kaygı, ekolojik krizle ilgili herhangi bir kaygıyı tanımlamak için kullanılabilir (Pihkala, 2020). Kaygıya sebep olan çevresel problemlere; iklim değişikliği, enerji tükenmesi, su kirliliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, kimyasallar, ağır metaller ve toksinler, hava kirliliği, atık yönetimindeki yetersizlikler, ozon tabakasının incelmeye, okyanusların kirlenmesi, kontrolsüz balıkçılık, kentleşme, sanayileşme, tarımdaki hızlı gelişme, doğal kaynakların daha fazla sömürülmesi ve ormansızlaşma dahil edilebilir (Arshad vd., 2021; Thieme vd., 2015). Yukarıda sıralanan çok sayıda sorun alanının varlığı doğal olarak endişe kaynaklarının da çeşitlenmesi anlamına gelmektedir. Bu durum çevresel endişeyi, günümüz toplumunu ve insanı niteleyen temel özelliklerden biri haline getirmektedir.

Çevresel endişelerin, insanların değer verdikleri bir şeyin zararlı sonuçlarının farkına varmaları nedeniyle ortaya çıktığı söylenebilir (Sánchez-Bravo vd., 2020). Çevresel endişe, kişilerin çevresel korumaya yönelik güçlü ve olumlu tutumlarını ifade etmektedir (Minton & Rose, 1997). Bir diğer bakış açısıyla çevresel endişe, bireyin ekolojik farkındalık derecesi ve ekolojik zorlukları hafifletmeye veya ortadan kaldırmaya yardımcı olma isteği olarak tanımlanabilir. Çevresel endişe, çevresel sorunları ciddi olarak algılamak, hükümetin çevre kalitesini koruma çabalarını desteklemek ve çevresel kaliteyi iyileştirmeyi amaçlayan davranışlarda bulunmak şeklinde de tanımlanabilir (Schaffrin, 2011; Van Liere & Dunlap, 1980). İnsanın ve diğer canlıların geleceğinin, yerkürenin dengeli ve sağlıklı işleyişine sıkı sıkıya bağlı olduğu gerçeği, çevresel endişenin kaynaklarındandır. Bu endişeler doğal olarak insan

dışındaki çevrenin korunup, geliştirilmesi yönündeki düşünce ve hareket biçimlerinin yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir.

Çevreye duyarlı eylemler, enerji tüketimini azaltmaktan geri dönüşüme ve yerel olarak satın almaya kadar geniş bir yelpazeyi kapsayabilir (Mukherjee & Chandra, 2022). Çevresel endişeyle ilgili konular, tüketici pazarını bölümlendirme biçimini ve yeşil sorunlarla bağlantılı ürün veya hizmetleri konumlandırma biçimini zorunlu olarak etkileyecektir. Örneğin, tüketiciler aşırı kalabalık çöplükler konusunda endişeliyse, pazarlamacılar dikkatlerini biyolojik olarak parçalanabilir ürünlere veya aşırı ambalajlara odaklamak isteyebilirler (Zimmer vd., 1994).

Genellikle insanlar çevreyle ilgili endişe duyduklarında, bir şeyler yapmak zorunda hissederler ve bu da onlara kişisel bir norm veya ahlaki bir yükümlülük hissettirir (Kızıldağ & Yıldız, 2024). Alan yazınında çevresel endişenin kişilerin, çevre problemlerine yönelik davranışlarını harekete geçirdiğini ve tüketicilerin satın alma kararını verme faaliyetlerini etkileyen faktörlerin başında yer aldığını işaret eden çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Lee vd., 2014; Mostafa 2007; Mostafa 2009; Yadav & Pathak, 2016). Çevresel endişe duyan insanlar, geri dönüştürülebilir ve yeniden kullanılabilir ürünler, su tasarrufu sağlayan cihazlar, enerji tasarruflu aletler kullanabilir ve nihayetinde çevresel tahribatı en aza indirebilirler (Midden vd., 2007). Bireysel endişelerle başlayan süreç, ulusal ve küresel düzeyde etkin karar ve uygulamaların ortaya çıkmasına etki edebilmektedir.

1.2. Çevre Dostu Davranış

Son yıllarda dünyanın geleceğini tehlikeye atan küresel iklim değişikliğinin en önemli paydaşları yapı, ulaşım ve turizm sektörleridir. Yapılan çalışmalar, turizm hizmeti veren yapıların %20 oranında bu tüketime katkıda bulunduğunu göstermektedir (Canbay, 2011). Turistik işletmeler de tüketicilerin talep ettiği ürünlerin üretilmesi ve tüketicilere sunulması aşamasında (sıcak su, ısıtılma, transfer araçları, yiyecek-içecekler, golf sahaları, yüzme havuzları, havaalanları, klimalar, konaklama işletmesi binaları vb.) doğal kaynakları tüketmekte ve çevresel zarara neden olmaktadır. Bu sebeple günümüzde başta konaklama işletmeleri olmak üzere tüm turistik işletmelerin, çevre dostu mimari yapıları ve atık yönetimini, temiz hava, çevre sağlığı, enerji kullanımı ve su tasarrufu gibi uygulamaları üretim süreçlerine dahil etmeleri zorunluluk haline gelmiştir (İpar & Aksu 2022; Mensah, 2006). Bu bağlamda çevre dostu davranışın önemi giderek artmaktadır.

Çevre dostu davranış, çevreyi koruyan veya insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indiren tüm eylemlerden oluşmaktadır (Cottrell, 2003). Diğer bir tanıma göre çevre dostu davranış, genel olarak, çevreden gelen malzemelerin veya enerjinin bulunabilirliğini olumsuz yönde etkileyen veya ekosistemlerin ve biyosferin yapısını ve dinamiklerini bozan her türlü duruma karşı bir davranış olarak belirtilebilir (Stern, 2000). Örnekler arasında enerji tasarrufu, geri dönüşüm, sürdürülebilir ulaşım, yeşil tüketim vb. yer almaktadır (Miller vd., 2015).

Arabayla seyahat etmek zamandan tasarruf sağlar, esnek ve rahattır ancak hava kirliliği, gürültü ve yenilenemeyen enerjinin yüksek tüketimi gibi önemli olumsuz çevresel sonuçları vardır. Birçok çalışmada, araç sahiplerinin bireysel sonuçlar açısından alternatif ulaşım araçlarına (örneğin otobüs veya bisiklet) göre özel aracı daha üstün tuttukları, ancak çevresel sonuçlar açısından daha kötü olarak algıladıkları gösterilmiştir (Nordlund & Garvill, 2002). Evsel atıkların geri dönüşümü önemli bir katı atık yönetimi biçimidir, ancak genellikle dağınık ve zaman alıcı olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle kaçınılmaktadır (Ebreo vd., 1999). Geri dönüşüm, evsel atıkların ayrıştırılması ve bir geri dönüşüm tesisine taşınması için belirli miktarda bireysel çaba gerektirmektedir. Ayrıca çevresel olarak sorumlu tüketim (yeşil tüketim) evsel atık miktarını daha da azaltabilir. Ancak, sorumlu bir tüketici olmak için kullanılan ürünler genellikle daha pahalı olduğu ve her zaman normal mağazalarda bulunmadığı için bireysel maliyetler içerebilir (Nordlund & Garvill, 2002).

Satın alma davranışını değiştirmek de genellikle mevcut ürünleri yeniden kullanmaktan veya geri dönüştürmekten daha büyük çevresel faydaya sahiptir (Gardner & Stern, 2002). Ayrıca, termostat ayarlarını düşürmek veya araba kullanımını azaltmak, mağazalarda plastik poşetleri kullanmamaktan çok daha fazla çevresel etkiyi azaltabilecektir.

Çevresel davranışı etkileyen farklı tutumsal değişkenleri analiz eden, en çok kabul gören teoriler arasında Planlı Davranış Teorisi ve Değer-İnanç-Norm Teorisi yer almaktadır. Ajzen (1991) tarafından önerilen planlı davranış teorisi, bireylerin rasyonel kararlar aldığı ve en fazla fayda ve daha az maliyete sahip olduğunu düşündükleri seçenekleri seçtikleri varsayımına dayanmaktadır. Öte yandan, değer-inanç-norm teorisi ise bireylerin kendilerini, toplumun diğer üyelerini veya genel olarak ekosistemi korumak için ahlaki bir yükümlülük algıarlarsa çevre dostu bir tutum benimsedikleri varsayımına dayanmaktadır (Steg & Vlek, 2009; Stern vd., 1999).

1.3. Yeşil Turizm

Yeşil turizm, destinasyonun ekolojik dengesini korumayı ve sürdürmeyi hedeflerken yerel halkın kültürünün korunmasını ve bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesini de amaçlamaktadır. Yeşil turizm, kitlesel turizmin oluşturduğu olumsuzlukları minimum seviyeye getirmeyi ve şehir yaşamından kaçmak isteyen çevresel duyarlılığa sahip turistik tüketicilerin, mütevazı ancak bunun yanında rahat ve ekolojik deneyim taleplerini de değişik özelliklerdeki alternatiflerle karşılamaktadır (Karlı & Zalluhoğlu, 2021).

Yeşil turizm, turizmin sürdürülebilir kalkınmasında bir araçtır. İlkeleri, doğayı ihmal etmeden turizmi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yeşil turizm, ekolojiyi ihmal etmeden geleneksel turizm sonucu ekolojik çevrede ortaya çıkan olumsuz etkileri en aza indirmeyi hedefleyen ve yerel halkın kültürel bütünlüğünü artıran programları içermektedir. Bu özellikleriyle yeşil turizm uygulamaları, turistik destinasyonlarda ekolojik sürdürülebilirliği, kültürü ve toplulukları da teşvik eden özellikler içermektedir. Çevresel ve kültürel faktörleri değerlendirmenin yanı sıra yeşil turizm, aynı zamanda azaltma, yeniden kullanma, geri dönüştürme, enerji verimliliği, su tasarrufu için çaba da harcamaktadır (Andari & Setiyorini, 2016).

1.4. Yeşil Ürün ve Yeşil Turistik İşletme

Son zamanlarda tüketiciler satın alma gerçekleştirdikleri mal ve hizmetlerde, çevreye daha az zararlı, daha çok yeniden dönüştürülebilir ve yenilenebilir kaynakların üretimde kullanımını talep eden bir yaklaşım içindedirler. Yeşil ürün, doğaya zarar vermeyen, doğal kaynakları daha az tüketen ve geri dönüştürülmesi mümkün olan ürünler olarak tanımlanabilir (Ünüvar vd., 2017). Yeşil ürün kavramı turizm sektöründe de kendisine yer bulmuştur. Yeşil turistik işletme, yeşil turistik ürünleri üreten ve turistlere ulaştıran işletmeler olarak tanımlanabilir. Çevreye duyarlı otel işletme belgesi olarak kabul edilen yeşil yıldız uygulaması bunun en güzel örneklerindendir. Yeşil yıldız alan konaklama işletmelerine ise sektörde yeşil otel denilmektedir. Yeşil Oteller Birliği'ne göre ise; enerji ve su tasarrufu sağlayan, atık yönetimi gerçekleştiren, dünyayı ve insanlığı korumaya yardımcı olan çevre dostu işletmeler şeklinde tanımlanmaktadır (Lee vd., 2010).

Yeşil Yıldız, Kültür ve Turizm Bakanlığı belgeli konaklama tesislerine, belirlenen kriterlere uymaları koşuluyla verilen mevcut turizm işletmesi belgelerindeki yıldızların yeşil olarak gösterildiği ve plakalarının üzerinde çevreye duyarlı tesis ibaresinin yazıldığı bir çevre etiketi (eko-label) uygulamasıdır (Aylan, 2020). Yeşil Anahtar Sertifikası da turizmde yeşil ürün standardını sağlayan bir başka etikettir. Yeşil Anahtar Sertifikası, bir işletmenin çevresel sürdürülebilirlik düzeyinde değişiklik yaratacağına dair söz verdiğini göstermektedir (Atay vd., 2017). Ayrıca yeşil seyahat acenteleri de yeşil turistik ürünler arasına girebilecek alternatifler sunmaktadır. Yeşil seyahat acentesi, dağ yürüyüşleri dağ bisikleti turları, rafting, kano, köylerde konaklama, kar ayakkabısıyla yürüyüş ve kırsal alanlara

odaklanan kültürel miras turları sunan seyahat acenteleridir. Köylerde konaklama esnasında ev sahibi köylüler tarafından yapılan geleneksel organik yemekler sunumu da yeşil seyahat acentelerinin sunduğu hizmetlerdendir (Silajdzic vd., 2015). ASTA (Amerikan Seyahat Acenteleri Birliği) yeşil program kapsamında yeşil acente olmak isteyenlere yönelik kriterler oluşturmuş ve web sitesinde yayınlamıştır (Atay vd., 2017). Yeşil Tur Operatörü Ödülleri ise 2007 yılından itibaren World Travel Awards (WTA) tarafından verilmektedir (WTA, 2024). Yeşil restoranlar da yeşil turistik ürünler kapsamında değerlendirilebilecek işletme türlerindendir. Yeşil restoranlar, çevrenin ve doğal kaynakların korunması konusunda duyarlılığı olan üretim ve tüketim süreçlerini benimseyerek uygulayan işletmeler şeklinde de tanımlanmaktadır (Yazıcıoğlu & Aydın, 2018). Yeşil Nesil Restoran hareketi içerisinde bir restoranın sertifika alabilmesi için çeşitli kriterleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu kriterler enerji ve su tasarrufu, kimyasal ve kirlilik azalımı, sürdürülebilir gıda kullanımı, atık yönetimi, sürdürülebilir yapı tasarımı, sürdürülebilir mobilya, iletişim ve eğitim olmak üzere sıralanabilir (Yazıcıoğlu & Aydın, 2018). Yeşil restoranlar, sürdürülebilirlik kapsamında, organik gıda kullanımına önem verebilirler, yerel tedarik işletmeleriyle iş birliği yapabilirler, sürdürülebilir yapılar inşa edebilirler, çevresel düzenlemeleri sürdürülebilir hale getirebilirler, kimyasal kullanımını azaltabilirler, yemek hazırlığı sırasında ve sonrasında oluşan atıkları yönetebilirler. Bu faaliyetler üretim öncesinde, sırasında ve sonrasında dikkatle ele alındığında restoranların, daha düşük enerji tüketimi, maliyetlerinde düşüş, bilinirlik ve itibar artışı, sektörel liderlik, çalışanların işe bağlılıklarının artması gibi özellikler kazanmasıyla, sürdürülebilir bir hizmete kavuşması mümkün olacaktır (Chen vd., 2010; Kurnaz & Özdoğan, 2017).

Yukarıda ifade edilen tüm kavramsal bilgiler çerçevesinde çalışma; çevresel endişenin ve çevre dostu davranışların yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisini ve çevresel endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

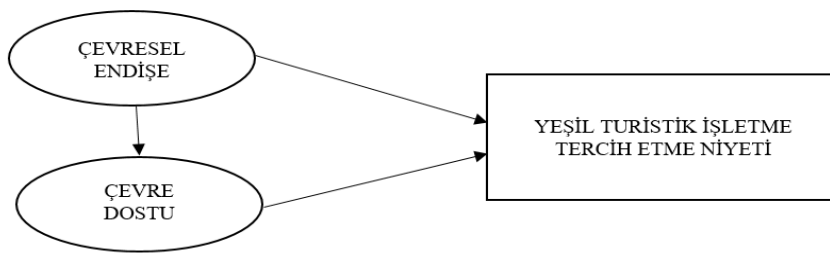
H1: Çevresel endişe, yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkilidir.

H2: Çevre dostu davranış, yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkilidir.

H3: Çevresel endişe, çevre dostu davranışla ilişkilidir.

Şekil 1

Araştırmanın Modeli



Araştırma modeline göre çevresel endişenin ve çevre dostu davranışın, yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisi olduğu ve çevresel endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisi olduğu düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmanın verileri, anket tekniği ile elde edilmiştir. Günümüzde yaşanan çevresel felaketlerin sonucunda tüketicilerin büyükçe bir çoğunluğunun çevresel endişeye ve çevre dostu davranışa sahip olduğu düşünülmektedir. Çalışmada, çevresel endişenin ve çevre dostu davranışların yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisi ile çevresel

endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisini ortaya koymak amaçlandığı için son 5 yıl içerisinde turistik faaliyette bulunmuş herkes çalışmanın kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir.

2.1. Evren ve Örneklem

Çalışmada, kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Geniş kapsamlı alan yazını taramaları, 384 gibi bir örneklem büyüklüğünün, istatistiksel güç açısından genellikle yeterli olduğunu ve güvenilir sonuçlar elde etmek için uygun bir temel sağladığını ortaya koymaktadır (Krejcie & Morgan, 1970). Krejcie ve Morgan (1970), örneklem büyüklüğü tablosunda %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile çalışıldığında, 384 örneklem büyüklüğünün çoğu araştırma için yeterli istatistiksel gücü sağlayacağını belirtmektedir. Bu bağlamda 384 sayısına ulaşabilmek, olabildiğince geniş ve çeşitli bir kitleye ulaşabilmek amacıyla sosyal medya platformlarında, araştırmacıların sosyal medya ağları çerçevesinde, Google form formatında hazırlanmış olan anket formu WhatsApp üzerinden link göndererek dağıtılmıştır. Anket formu Ankara, Konya, Karaman, Kırşehir, Kayseri, Eskişehir, İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir, Muğla, Antalya, Adana, Kahramanmaraş, Rize, Trabzon, Samsun, Bingöl, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Mardin ve Van illerinde kişilere öncelikle son 5 yıl içerisinde turistik faaliyette bulunup bulunmadıkları sorularak, faaliyette bulunanlara sosyal medya ortamında dağıtılmıştır. Böylelikle son 5 yıl içerisinde turistik faaliyette bulunmuş 443 yerli turiste ulaşılarak, toplanan anketler analize uygun görülmüştür.

2.2. Veri Toplama Araçları

Anket formunda ilk 7 soru demografik dağılımları tespit etmek için sorulmuş olup, 5 ifade çevresel endişe ölçeği (Dunlap vd., 2000) kapsamında, 10 ifade çevre dostu davranış ölçeği (Miller vd., 2015) kapsamında, 5 ifade ise yeşil turistik işletme tercih etme niyeti ölçeği (Shen, 2017) kapsamında yer almıştır. Çalışmada kullanılan ölçekler İngilizce dilinden Türkçeye çevrilmiş, yapılan çeviri alanında uzman 2 İngilizce okutmanına kontrol ettirilmiştir. Kontrol sonrasında gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Sonra farklı 2 İngilizce okutmanı tarafından ölçekler tekrar İngilizceye çevrilmiş, İngilizce versiyonlar arasında herhangi bir fark görülmeyince, Türkçe ölçek ifadeleri ankete eklenmiştir.

Veri toplarken ifadelerin anlaşılabilirliğini ölçmek ve böylece ölçeklerin içerik geçerliliğine sahip olup olmadığını belirlemek için bir ön test yapılması uygun görülmüştür (Altunışık, 2008). Ön test uygulamasında 50 yerli turiste Google form formatındaki anket sosyal medya platformları üzerinden gönderilmiş ve toplanmıştır. Ön testte elde edilen verilere dayalı olarak 15 Ekim-15 Kasım 2024 tarihleri arasında veri toplama işlemine başlanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Toplanan veriler, SPSS istatistiksel analiz programı ile AMOS analiz programına girilmiş olup, anketlerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmış, verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri test edilmiştir. Daha sonra da korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modellemesiyle hipotez testleri ortaya konulmuştur.

2.4. Araştırma Etiği

Çalışma, etik kurallara dikkat edilerek hazırlanmıştır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu 03.10.2024 tarih ve 2400097379 sayılı yazısıyla etik kurul izni alınmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bulgular bölümü, Katılımcıların Özellikleri, Ölçüm Modeli ve Yapısal Model başlıkları şeklinde ele alınmıştır. Önce demografik dağılımlar incelenmiş, sonra normallik testi,

geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Devamında korelasyon analizi ile hipotez testleri yapılmıştır.

3.1. Katılımcıların Özellikleri

Katılımcıların demografik dağılımlarına ilişkin bulgular ise Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Dağılımları

		n	%			n	%
Cinsiyet	Erkek	192	43,3	Meslek	İşçi	16	3,6
	Kadın	251	56,7		Memur	46	10,4
	Toplam	443	100		Emekli	117	26,4
Yaş	18-27	42	9,5		Öğrenci	19	4,3
	28-37	79	17,8		Öğretmen	79	17,8
	38-47	82	18,5		Akademisyen	38	8,6
	48-57	189	42,7		Sağlık Personeli	7	1,6
	58-67	43	9,7		Mühendis	15	3,4
	68 ve üstü	8	1,8		Serbest Meslek	27	6,1
	Toplam	443	100		Ev Hanımı	15	3,4
					Avukat	25	5,6
Eğitim Durumu	İlköğretim	7	1,6		Turizmci	9	2,0
	Lise	40	9,0		Diğer*	30	6,8
	Üniversite	298	67,3		Toplam	443	100
	Lisansüstü	98	22,1				
	Toplam	443	100	Aylık Gelir	30.001TL'den az	104	23,5
Medeni Durum	Bekâr	126	28,4		30.001-40.000TL	67	15,1
	Evli	317	71,6		40.001-50.000TL	67	15,1
	Toplam	443	100,0		50.001-60.000TL	70	15,8
Sahip Olunan Çocuk Sayısı	Yok	125	28,2		60.001-70.000TL	47	10,6
	1	119	26,9		70.001-80.000TL	18	4,1
	2	156	35,2		80.001-90.000TL	17	3,8
	3	35	7,9		80.001-100.000TL	16	3,6
	4	6	1,4		101.000TL ve üzeri	37	8,4
	4'ten fazla	2	0,5		Toplam	443	100
	Toplam	443	100				

* Diğer seçeneğini işaretleyen katılımcılar; diğer kamu görevlisi, sanayici, bankacı, sigortacı, noter personeli, mimar, yönetici, mali müşavir, kabin memuru, pilot, aile hekimi, yazar, basın danışmanı ve kuaför açıklamalarını yapmışlardır.

Tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların %56,7'sinin kadın, %42,7'sinin 48-57 yaş aralığında, %67,3'ünün üniversite mezunu, %71,6'sının evli, %35,2'sinin 2 çocuk sahibi, %26,4'ünün emekli ve %23,5'inin 30.001TL'den az gelire sahip oldukları görülmektedir.

3.2. Ölçüm Modeli

Çalışmanın bu bölümünde; geçerlilik, normallik ve güvenilirlik testlerinin bulguları sunulmuştur.

Tablo 2

Araştırma Ölçeklerinin Geçerlilik Analizi Sonuçları

Ölçekler	İfade Sayısı	KMO ve Bartlett's Testi	
Çevresel Endişe	5	Kaiser-Meyer-Olkin MSA Değeri	0,809
		Barlett's Küresellik Testi Değeri	437,813
		Df	10
		Anlamlılık (Sig.)	0,000
		Ortalama Açıklanan Varyans	37,879
Çevre Dostu Davranış	10	Kaiser-Meyer-Olkin MSA Değeri	,804
		Barlett's Küresellik Testi Değeri	1273,130
		Df	45
		Anlamlılık (Sig.)	,000
		Ortalama Açıklanan Varyans	40,094
Yeşil Turistik İşletme Tercih Etme Niyeti	5	Kaiser-Meyer-Olkin MSA Değeri	,786
		Barlett's Küresellik Testi Değeri	600,921
		Df	10
		Anlamlılık (Sig.)	,000
		Ortalama Açıklanan Varyans	43,308
Toplam İfade	20		

Tablo 2 incelendiğinde; KMO değerlerine bakıldığı ve değerlerin 0,60'dan yüksek çıktığı, Bartlett's test sonuçlarının anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar dâhilinde KMO değerinin 0,60'tan yüksek olması ve Barlett testinin anlamlı çıkması (Büyüköztürk, 2002), verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre; çevresel endişe ölçeğinde KMO değeri 0,809, çevre dostu davranış ölçeğinde 0,804, yeşil turistik işletme tercih etme niyeti ölçeğinde 0,786 çıkmıştır. Bu bağlamda, araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin kimisinde daha önceki çalışmalarda güvenilirlik ölçülmüş, geçerlilik ölçülmemiştir. Bu sebeple önceden farklı çalışmalarda kullanılmış ölçekler olmasına rağmen önce hem açıklayıcı hem doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır ve Tablo 3'te Faktör Yükleri başlığı altında AFA ve DFA sonuçları verilmiştir.

Daha sonra analizlerin yapılabilmesi için normallik testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterip göstermediği, standart sapma, kurtosis (basıklık) ve skewness (çarpıklık) değerlerine bakılarak test edilmiştir (Tablo 3). Normal dağılım sergileyen veri setlerinin, basıklık ve çarpıklık değerlerinin ise +3 ve -3 aralığında olması ve standart sapmasının 1'e yakın bir değer alması gerekmektedir (Shao,

2002). Verilerin analizi sonucunda basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ve -3 arasında değer aldığı ve standart sapmasının 1'e yakın olduğu görülmüştür.

Tablo 3

Normallik Testi ve Faktör Yükleri

Ölçek İfadeleri		Faktör Yükleri AFA/DFA	Standart Sapma	Skewness	Kurtosis
Çevresel Endişe	Doğanın dengesinin hassas olduğunu ve kolayca bozulabileceğini düşünüyorum.	,783/,544	,967	-1,377	1,392
	İnsanların çevreyi istismar ettiğini düşünüyorum.	,704/,576	,599	-2,848	2,547
	Her şey bugünkü gibi olursa, yakında ekolojik bir felaket yaşanacağını düşünüyorum.	,701/,734	,771	-1,509	2,496
	Dünyanın sahip olduğu kaynakların sınırlı olduğunu düşünüyorum.	,684/,605	,901	-1,526	2,227
	İnsanların yaşamlarını sürdürebilmek için doğayla uyumlu yaşamak zorunda olduğunu düşünüyorum.	,657/,601	,570	-2,374	2,872
Çevre Dostu Davranış	Kullanılmadığında ışıkları kapatıyorum.	,516/,448	,697	-2,643	2,904
	Kâğıt ürünleri geri dönüştürüyorum.	,818/,748	,851	-1,163	1,506
	Plastik ve cam geri dönüştürüyorum.	,752/,737	,957	-,986	,542
	Su tasarrufu yapıyorum.	,607/,650	,790	-1,427	2,748
	Klimaları aşırı sıcaklıklarda değil, orta düzeyde kullanıyorum.	,461/,362	1,146	-1,139	,467
	Atığı azaltmak için yiyecek seçimini, miktarını ve satın alım zamanlamasını yönetiyorum.	,542/,529	,983	-1,017	,754
	Başkalarının çevre dostu olmasını teşvik ediyorum.	,461/,558	,769	-1,212	2,258
	Mümkün olduğunca yürümeyi/bisiklet kullanmayı tercih ederim.	,817/,523	1,120	-,634	-,476
	Organik gıda ürünleri satın almayı tercih ederim.	,806/,456	,900	-,842	,639
	Mümkün olduğunca toplu taşıma araçlarını kullanırım.	,568/,365	1,254	-,269	-1,099
Yeşil Turistik İşletme Tercih Etme Niyeti	Yeşil turistik ürünleri (yeşil otel, yeşil seyahat acentesi, yeşil tur operatörü, yeşil restoran) seçmeye razıyım.	,727/,727	1,011	-,673	-,032
	Yeşil turistik ürünleri almanın değerli olduğuna inanıyorum.	,727/,693	,799	-1,008	1,651
	Her iki turistik ürün türü de fiyat açısından farklılık	,693/,590	,724	-1,181	2,353

göstermiyorsa, tipik turistik ürünler yerine yeşil turistik ürünleri seçmeye razıyım.

Yeşil bir turistik ürüne, tipik bir turistik üründen daha fazla ödeme yapmaya razıyım.

Başkalarına yeşil turistik ürünleri tavsiye ediyorum.

,590/,529

,996

-,413

-,115

,529/,727

,889

-,766

,388

Yine Tablo 3 incelendiğinde, maddelerin yer aldıkları faktörlerdeki yük değerlerinin 0,30 ve üzerinde olması uygun bir ölçü olarak kabul edilmektedir (Kline, 1994). Tablo 3 incelendiğinde tüm ölçek maddelerinin faktör yüklerinin yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir. Güvenirlilik analizi bağlamında Cronbach Alfa (α) katsayısı $0,70 \leq \alpha \leq 0,90$ ise bu, ölçeğin yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğunu ortaya koymaktadır (Kalaycı, 2008). Bu çalışmada kullanılan ifadeler, alan yazını araştırması ile elde edilmiştir. İfadelerin, araştırma örneklemine uygun hale getirilmesinde uzman görüşleri alınarak, akademisyenlerin görüşlerine başvurulmuştur. Daha sonra çalışmadan elde edilen 443 veriye güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Araştırma Ölçeklerinin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçekler	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha(α)
Çevresel Endişe	5	0,732
Çevre Dostu Davranış	10	0,797
Yeşil Turistik İşletme Tercih Etme Niyeti	5	0,781
Toplam İfade	20	

Araştırma kapsamında; çevresel endişe, çevre dostu davranış ve yeşil turistik işletme tercih etme niyeti ölçeklerine ait güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Buna göre çevresel endişe ölçeğinde $\alpha=0,732$, çevre dostu davranış ölçeğinde (α)=0,797, yeşil turistik işletme tercih etme niyeti ölçeğinde ise (α)=0,781 olarak tespit edilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Cronbach Alfa (α) katsayısının 0,70 ve üzeri olması gerekmektedir. Buna göre çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu söylemek mümkündür. Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin ardından korelasyon analizine ve hipotez testlerine geçilmiştir.

3.3. Yapısal Model

Çalışmanın bu bölümünde; korelasyon analizi ile hipotez testleri sunulmuştur.

Tablo 5

Ölçeklere İlişkin Korelasyon Katsayıları, Standart Sapma ve Ortalama Değerleri

Ölçekler	1	2	3	ORT	SS
ÇE (1)		,255	,269	4,4623	,54007
ÇDD (2)	,255		,559	4,0352	,57247
YTİTEN (3)	,269	,559		3,8957	,64999

Ölçeklere yönelik açıklayıcı-doğrulamalı faktör analizleri ve güvenilirliklerinin belirlenmesinden sonra çevresel endişe (ÇE), çevre dostu davranış (ÇDD) ve yeşil turistik işletme tercih etme niyeti (YTİTEN) arasındaki korelasyon ilişkileri tespit edilmiştir. Büyüköztürk (2002) korelasyon katsayısının -1 ile +1 arasında bir değer alabileceğini belirtmiştir. Tablo 5 incelendiğinde ölçekler arasında pozitif yönlü korelasyon ilişkilerinin olduğu görülmekte ve en yüksek korelasyon ilişkisinin çevre dostu

davranış (ÇDD) ile yeşil turistik işletme tercih etme niyeti (YTİTEN) arasında olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon analizinden sonra hipotez testlerine geçilmiştir. Hipotez testlerinin sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

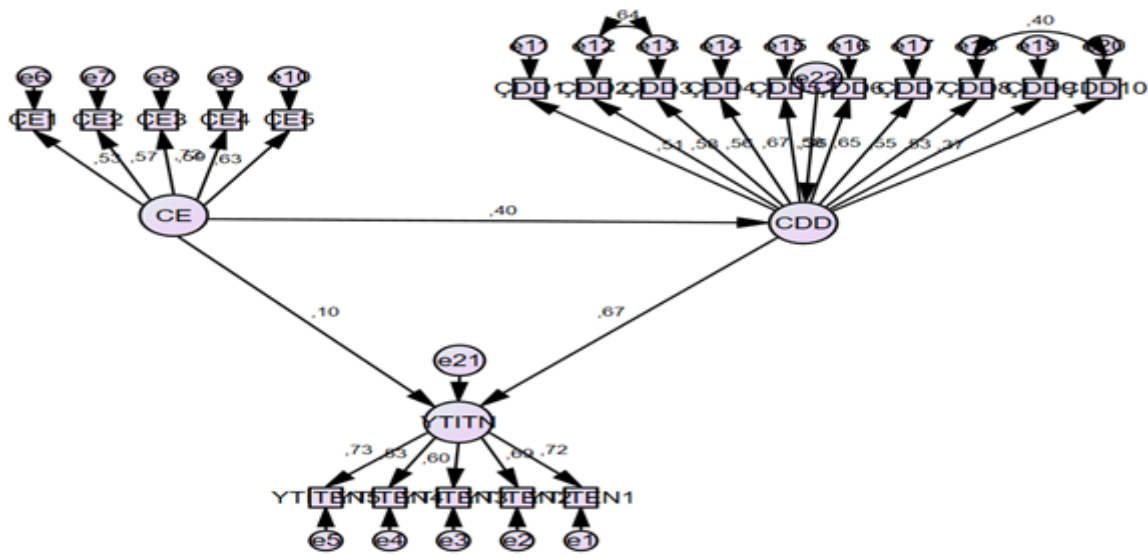
Tablo 6

Hipotez Testleri

	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	CFI	NFI	GFI
İlişkiler	2,09	,050	,930	,920	,931
	B	S.H.	p	Kabul/Ret	
ÇE ----> ÇDD	,401	,052	,000,	Kabul	
ÇE ----> YTİTEN	,100	,081	,086	Ret	
ÇDD ----> YTİTEN	,0669	,175	,000	Kabul	

Şekil 2

Model



Tablo 6 ve Şekil 2 incelendiğinde modele yönelik uyum iyiliği değerleri görülmektedir ($\Delta\chi^2/df$: 2,09, RMSEA: ,050, CFI: ,930, NFI: ,920, GFI: ,931). Hair vd.'ne (2005) göre elde edilen değerlerin kabul edilebilir değer aralığında olduğu söylenebilir. Tablo 6'da görüldüğü üzere, çevresel endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisi olduğu, çevre dostu davranışın, yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkili olduğu ve çevresel endişeyle, yeşil turistik işletme tercih etme niyeti arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda H2 ve H3 kabul edilmiş olup, H1 reddedilmiştir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, çevresel endişenin ve çevre dostu davranışların yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisi ile çevresel endişenin, çevre dostu davranışla ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için, anket tekniği ile veriler elde edilmiştir. Sosyal medya platformlarında Google form formatında hazırlanmış olan anket formu dağıtılmıştır. Toplanan veriler, SPSS ve AMOS istatistiksel analiz programına girilmiş olup, anketlerin güvenilir ve geçerli olduğu, verilerin normal

dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda korelasyon analizi ve hipotez testleri ortaya konulmuştur.

Katılımcıların %56,7'sinin kadın, %42,7'sinin 48-57 yaş aralığında, %67,3'ünün üniversite mezunu, %71,6'sının evli, %35,2'sinin 2 çocuk sahibi, %26,4'ünün emekli ve %23,5'inin 30.001TL'den az gelire sahip oldukları belirlenmiştir. Demografik faktörlerin, çevresel yaklaşımlarla bağlantısı konusunda yapılan yeni çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak 80'li, 90'lı yıllar ile 2000'li yılların başlarında yapılan pek çok çalışmaya göre demografik değişkenlerle çevresel yaklaşımlar arasında ilişki olduğu görülmüştür. Bu çalışmalara göre; daha genç ve daha iyi eğitilmiş insanların, çevresel sorunlarla daha fazla ilgilendikleri ve çevreyi korumaya daha fazla eğilimli oldukları görülmüştür (Klineberg vd., 1998). Cottrell'in (2003) yapmış olduğu bir araştırmaya göre de çevreye yönelik kaygının genç yaş grupları arasında daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Skogen'in (1996) yapmış olduğu bir çalışmaya göre de kadınların erkeklerden daha fazla çevreye karşı duyarlı tutumlara ve empatiye sahip olduğu bulunmuştur. Çevresel olarak sorumlu tüketici davranışı üzerine yapılan bir çalışmada da Mainieri vd. (1997), kadınların erkeklerden daha fazla çevre dostu tutumlara sahip olduğunu ve ayrıca çevreye fayda sağlayan ürünler satın aldıklarını bildirme olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuştur. Başka bir çalışmada da cinsiyet (Arcury vd., 1987), artan çevresel endişeyle ilişkilendirilmiştir. Diğer bazı araştırmalarda da daha genç yaşın (Van Liere & Dunlap, 1980), daha yüksek eğitim düzeyinin (Samdahl & Robertson, 1989) ve daha yüksek sosyoekonomik statünün (Mohai, 1985; Vining & Ebreo, 1990) çevresel endişeyle pozitif yönde ilişkili olduğu gösterilmektedir. Bu bağlamda yeşil turistik işletmelerin, bu araştırmanın sonucunda çıkan demografik dağılımları göz önünde bulundurarak hizmetlerini geliştirmelerinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin ardından korelasyon analizine geçilmiştir. Ölçekler arasında pozitif yönlü korelasyon ilişkilerinin olduğu görülmekle birlikte en yüksek korelasyon ilişkisinin ÇDD ile YTİTEN arasında olduğu tespit edilmiştir. Yani çevre dostu davranış oranı arttıkça, yeşil turistik işletme tercih etme oranının artabileceğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, yeşil turistik işletmelerin, toplumun çevre dostu davranışlarını artırabilmek adına eğitimler vermelerinin ve bilinçlendirme çalışmaları yapmalarının, bu tarz işletmelerin tercih edilme oranını artıracığı düşünülmektedir. Ayrıca toplumun çevre dostu davranış konusunda bilinçlenmesi, ekolojik dengenin sağlanmasına katkıda bulunacağı gibi yeşil turistik işletmelerin sayısının artmasını da teşvik edecektir. Yeşil olmayan turistik işletmelerin de yeşil ürün üretme potansiyelini artırabilecektir.

Korelasyon analizinden sonra hipotez testlerine geçilmiştir. Çevresel endişeyle, çevre dostu davranışın ilişkisi olduğu, çevre dostu davranışla, yeşil turistik işletme tercih etme niyeti arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Huang ve Yore'in (2005) çalışmalarında çevre dostu davranışın, çevresel endişe üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve nihayetinde çevresel davranışı iyileştirdiği bildirmiştir. Bu bağlamda çevresel endişe ve çevre dostu davranış arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca hem devletin hem yeşil turistik işletmelerin, toplumu çevresel kaygı ve çevre dostu davranış konusunda bilinçlendirmeleri gerektiği açıktır. Devletin bilinçlendirmesi, kamu spotları, halk eğitim merkezleri kanalıyla olabileceği gibi, yeşil turistik işletmelerin bilinçlendirme çalışmaları da çeşitli kampanyalar vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Turizm sektörünün, doğal güzelliklerle ve kültürel dokuyla son derece bağlantılı olması, turistik işletmelerin ve genel olarak turizm sektörünün geleceğini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu sebeple sadece yeşil turistik işletmelerin değil tüm turizm sektörünün çevresel bilinçlendirme konusunda gayretli olması önem taşımaktadır. Bu gayretler neticesinde yeşil turistik ürün ve işletmelerinin sayısındaki artış, diğer turizm işletmelerinin de yeşil uygulamalara yönelmelerini zorunlu hale getirecektir.

Yine araştırma sonuçlarına göre; çevresel endişenin yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Wearing vd.'ne (2002) göre de turistlerin tatil sürecindeki kaçma ve

rahatlama motivasyonları, çevresel endişelerini azaltmaktadır. Çalışmaya göre turistler, normal yaşantıları içerisinde çevresel endişeye sahip olsalar bile tatildeyken, çevresel görevlerden bir süre muaf olmaya meyilli olmaktadır. Turistlerin çevre dostu davranışlarını azaltmalarının nedenleri arasında "tatil zamanının kaygısız, bencil bir zaman olması gerektiğini, sorumluluklardan uzak olması gerektiğini düşünmeleri ve aynı zamanda tatil yaptıkları destinasyonun altyapısının, turistlerin her zamanki çevre dostu davranış seviyelerini sürdürmelerini sağlayacak şekilde olmamasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu bu çalışmanın sonucunun da “çevresel endişenin, yeşil turistik işletme tercih etme niyetiyle ilişkisi olmadığını” göstermesi normal karşılanmaktadır. Turistlerin tatil sürecinde, sürekli ikamet ettikleri yerdeki çevresel endişe düzeylerini korumamaları sebebiyle, yeşil turistik işletme tercih etme konusunda da herhangi bir eğilim göstermedikleri düşünülmektedir.

Miller vd.nin (2015) çalışmasına göre ise çoğu insanın, ev ortamında oldukça iyi gelişmiş çevre dostu alışkanlıklara sahip olduğu ancak bu alışkanlıkların, turizm ortamına kısmen taşınabildiği belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak da genellikle sürekli ikamet edilen yerde geri dönüşümle ilgili kurumsallaşmış bir sistemin oturduğunu, ancak turizm destinasyonlarında genellikle oturmuş bir sistemin olmadığını bu yüzden de turistin çevre dostu faaliyetlerde yalnız kaldığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda, turistik destinasyonlarda gerek yerel yönetimlerin gerekse destinasyon yöneticilerinin, geri dönüşümle ve çevre koruma ile ilgili kurumsallaşmış bir sistem oturtmalarının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu konuda, özellikle konaklama işletmeleriyle (geri dönüşüm konusunda) ve ulaştırma işletmeleriyle (toplu taşıma olanakları konusunda) iş birliği yapılması yararlı olacaktır.

Çalışmalar, çevresel kaygının her zaman çevre dostu davranışa dönüşmediğini göstermektedir (Tam & Chan, 2017). Bu bağlamda gelecekte yapılacak çalışmalar için ekonomik durumun aracı değişken olarak uygulandığı araştırmaların yapılması önerilebilir. Ayrıca dünya genelinde yapılacak çalışmalarla Türk turistik tüketicilerle dünya genelindeki diğer turistik tüketiciler arasında da karşılaştırmaların gerçekleştirileceği çalışmalar önerilebilir.

Kaynakça

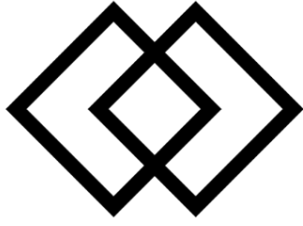
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Altunışık, R. (2008). Anketlerde veri kalitesinin iyileştirilmesi için öntest (pilot test) yöntemleri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-17.
- Andari, R., & Setiyorini, H. P. D. (2016). Green tourism role in creating sustainable urban tourism. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, 11(2), 18-26.
- Arcury, T. A., Scollay, S. J., & Johnson, T. P. (1987). Sex differences in environmental concern and knowledge: The case of acid rain. *Sex Roles*, 16, 463-472. <https://doi.org/10.1007/BF00292481>
- Arshad, H.M., Saleem, K., Shafi, S., Ahmad, T., & Kanwal, S. (2021). Environmental awareness, concern, attitude and behavior of university students: a comparison across academic disciplines. *Polish Journal of Environmental Studies*, 30(1), 561-570. <https://doi.org/10.15244/pjoes/122617>
- Atay, L., & Dilek, S. E. (2013). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamaları: IBIS otel örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 203-219.
- Atay, L., Soylu, Y., & Gökdemir, S. (2019). Çevre endişesi, çevresel fedakârlık, normlar ve yer tutumunun çevre dostu davranışa etkisi: Kapadokya/Göreme Milli Parkı örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(3), 398-417. <https://doi.org/10.24010/soid.655546>

- Atay, L., Temirkanova, Z., & Gökdemir, S. (2017). Tur operatörlerinde yeşil uygulamalar: yeşil tur operatörü ödülü, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(5), 17-32.
- Ay, C., & Ecevit, Z. (2005). Çevre bilinçli tüketiciler, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (10), 238-263. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- Aylan, F.K. (2020). Yeşil ürün, *Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/yesil-urun> [Erişim Tarihi: 25.11.2024].
- Bayazıt, S. (2018). İklim değişikliği ve turizm ilişkisinin Türkiye iç turizmi açısından incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 221-231.
- Büyükoztürk, Ş. (2002). *Veri analizi el kitabı*. Pegem.
- Canbay, N. (2011). Turizm sektöründe yükselen trend: Yeşil oteller, *Yeşil Bina Dergisi*, (9), <https://www.yesilbinadergisi.com/yayin/703/turizm-sektorunde-yukselen-trend-yesil-oteller-21183.html>
- Chen, J., Sloan, P., & Legrand, W. (2010). *Sustainability in the hospitality industry*. Routledge.
- Cottrell, S. (2003). Influence of sociodemographics and environmental attitudes on general responsible environmental behavior among recreational boaters. *Environment and Behavior*, 35(3), 347-375. <https://doi.org/10.1177/00139165030035003003>
- Dunlap, R.E., Van Liere, K.D., Mertig, A.G., & Jones, R.E. (2000). Measuring endorsement of the new ecological paradigm: a revised NEP scale. *Journal of Social Issues*, 56(3), 425-442, <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00176>
- Ebreo, A., Hershey, J., & Vining, J. (1999). Reducing solid waste. Linking recycling to environmentally responsible consumerism. *Environment & Behavior*, 31(1), 107-135. <https://doi.org/10.1177/00139169921972029>
- Gardner, G. T., & Stern, P. C. (2002). *Environmental problems and human behavior* (2. baskı). Pearson.
- Hair, F., Jr. Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2005). *Multivariate data analysis* (6. baskı). Prentice Hall.
- Huang, H.P., & Yore, L.D. (2005). A comparative study of Canadian and Taiwanese grade 5 children's environmental behaviors, attitudes, concerns, emotional dispositions and knowledge. *International Journal of Science Mathematics Education*, 1(4), 419-448, <https://doi.org/10.1007/s10763-005-1098-6>
- İpar, M.S. (2020). Yeşil turizm, *Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/yesil-turizm> [Erişim Tarihi:25.11.2024].
- İpar, M.S., & Aksu, M. (2022). Turistlerin yeşil otel tercihlerine yönelik algıları, çevreci davranış eğilimleri ve davranışsal niyetlerle ilişkisi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1), 440-463. <https://doi.org/10.33083/joghat.2022.143>
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil.
- Karslı, C., & Zalluhoğlu, A.E. (2021). Yeşil turizm, İçinde Ümit Deniz İlhan (Ed.), *Sürdürülebilirlik ve değer yaratan yeşil uygulamalar*. Nobel.
- Kızıldağ, İ., & Yıldız, B. (2024). The effect of environmental concern on the intention to participate in green tourism. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 8(1), 61-75. <https://doi.org/10.30625/ijctr.1405836>

- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.
- Klineberg, S.L., McKeever, M. & Rothenbach, B. (1998). Demographic predictors of environmental concern: It does make a difference how it's measured. *Social Science Quarterly*, 79(4), 734-753.
- Krejcie, R.V., & Morgan, D.W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607-610. <https://doi.org/10.1177/001316447003000308>
- Kurnaz, A., & Özdoğan O.N. (2017). İstanbul'da yer alan yeşil restoran işletmeleri hizmet kalitesinin grserv modeli ile değerlendirilmesi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 18(1), 75-99. <https://doi.org/10.24889/ife.286740>
- Lee, J-S, Hsu, L.T.J., Han, H., & Kim, Y. (2010). Understanding how consumers view green hotels: how a hotel's green image can influence behavioural intentions. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(7), 901-914. <https://doi.org/10.1080/09669581003777747>
- Lee, Y. K., Kim, S., Kim, M. S., & Choi, J. G. (2014), Antecedents and interrelationships of three types of pro-environmental behavior. *Journal of Business Research*, 67(10), 2097–2105. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.04.018>
- Mainieri, T., Barnett, E. G., Valdero, T. R., Unipan, J. B., & Oskamp, S. (1997). Green buying: The influence of environmental concern on consumer behavior. *Journal of Social Psychology*, 137(2), 189-204. <https://doi.org/10.1080/00224549709595430>
- Mensah, I. (2006). Environmental management practices among hotels in the greater accra region, *International Journal of Hospitality Management*, 25(3), 414–431. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2005.02.003>
- Midden, C.J., Kaiser, F.G., & Teddy McCalley, L. (2007). Technology's four roles in understanding individuals' conservation of natural resources, *Journal of Social Issues*, 63(1), 155-174. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00501.x>
- Miller, D., Merrilees, B., & Coghlan, A. (2015). Sustainable urban tourism: understanding and developing visitor proenvironmental behaviors. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(1), 26-46. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.912219>
- Minton, A.P., & Rose, R.L. (1997). The effects of environmental concern on environmentally friendly consumer behavior: an exploratory study. *Journal of Business Research*, 40(1), 37–48. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(96\)00209-3](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(96)00209-3)
- Mohai, P. (1985). Public concern and elite involvement in environmental conservation issues. *Social Science Quarterly*, 66(4), 820-838.
- Mostafa, M. M. (2007). Gender differences in Egyptian consumers' green purchase behaviour: the effects of environmental knowledge, concern and attitude. *International Journal of Consumer Studies*, 31, 220–229. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2006.00523.x>
- Mostafa, M. M. (2009), Shades of green: A psychographic segmentation of the green consumer in Kuwait using self-organizing maps. *Expert Systems with Applications*, 36, 11030–11038. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.02.088>
- Mukherjee, B., & Chandra, B. (2022). Unravelling the differential effects of pride and guilt along with values on green intention through environmental concern and attitude. *Kybernetes*, 51(7), 2273-2304. <https://doi.org/10.1108/K-04-2021-0336>

- Nordlund, A.M., & Garvill, J. (2002). Value Structures behind proenvironmental behavior. *Environment and Behavior*, 34(6), 740-756. <https://doi.org/10.1177/001391602237244>
- Oğuz, R., & Büyüker İşler, D. (2019). Tüketicilerin çevre dostu tutumlarının yeşil otel tercihleri üzerindeki etkisi: Antalya ilinde bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 156-178. <https://doi.org/10.20875/makusobed.625190>
- Pihkala, P. (2020). Anxiety and the ecological crisis: an analysis of eco-anxiety and climate anxiety. *Sustainability*, 12(7836), 1-20. <https://doi.org/10.3390/su12197836>
- Samdahl, D. M., & Robertson, R. (1989). Social determinants of environmental concern: A specification and test of the model. *Environment and Behavior*, 21(1), 57-81. <https://doi.org/10.1177/0013916589211004>
- Sánchez-Bravo, P., Chambers, E., Noguera-Artiaga, L., López-Lluch, D., Chambers, E. IV, Carbonell-Barrachina, Á. A., et al. (2020). Consumers' attitude towards the sustainability of different food categories. *Foods*, 9(11), 1-20. <https://doi.org/10.3390/foods9111608>
- Schaffrin, A. (2011). No measure without concept. A critical review on the conceptualization and measurement of environmental concern. *International Review of Social Research*, 1(3), 11-31. <https://doi.org/10.1515/irsr-2011-0018>
- Skogen, K. (1996). Young environmentalists: Post-modern identities or middle-class culture? *Sociological Review*, 44(3), 452-473. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1996.tb00432.x>
- Sert, A.N. (2019). Çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamalarının yeşil otellerde kalma niyeti ve daha fazla ödeme niyeti üzerindeki etkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 205-222. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.538015>
- Shao, T.A. (2002). *Marketing research: An aid to decision making*. College.
- Shen, Y-P. (2017). Consumption intentions toward green restaurants: application of theory of planned behavior and altruism. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 6(3), 121-143.
- Silajdzic, I, Midzic Kurtagic, S., & Vucijak, B. (2015). Green entrepreneurship in transition economies: a case study of Bosnia and Herzegovina. *Journal of Cleaner Production*, 88, 376-384. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.07.004>
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: an integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309-317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>
- Stern, P.C., Dietz, T., Abel, T.D., Guagnano, G.A., & Kalof, L. A. (1999). Value-belief-norm theory of support for social movements: the case of environmentalism. *Human Ecology Review*, 6(2), 81-98.
- Sünnetçiöğlü, A., Yıldırım, H.M., & Atay, L. (2019). Çevre bilinçli tüketici davranışının yeşil otel tercih etme niyeti üzerindeki rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 205-224. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.360>

- Tam, K. P., & Chan, H. W. (2017). Environmental concern has a weaker association with pro-environmental behavior in some societies than others: a cross-cultural psychology perspective. *Journal of Environmental Psychology*, 53, 213-223. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.09.001>
- Tandoğan, D., & Genç, M.C. (2019). Türkiye’de turizm ve karbondioksit salımı arasındaki ilişki: Rals-Engle ve Granger eşbütünleşme yaklaşımı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(3), 221-230. <https://doi.org/10.17123/atad.656018>
- Thieme, J., Royne, M. B., Jha, S., Levy, M., & McEntee, W. B. (2015). Factors affecting the relationship between environmental concern and behaviors. *Marketing Intelligence & Planning*, 33(5), 675-690. <https://doi.org/10.1108/MIP-08-2014-0149>
- Uyar, A. (2019). Yeşil satın alma davranışı belirleyen unsurların yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 23(77), 15-34.
- Ünüvar, Ş., Kılınç, C., Sarı Gök, H., & Şalvarcı, S. (2017). Turizm öğrencilerinin yeşil ürün tercihinin satın alma niyeti üzerine etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 20-40. <https://doi.org/10.21325/jotags.2018.172>
- Van Liere, K.D., & R.E. Dunlap (1980). The social bases of environmental concern. a review of hypotheses, explanations and empirical evidence. *Public Opinion Quarterly*, 44(2), 181-197. <https://doi.org/10.1086/268583>
- Vining, J., & Ebreo, A. (1990). What makes a recycler? A comparison of recyclers and nonrecyclers. *Environment and Behavior*, 22(1), 55-73. <https://doi.org/10.1177/0013916590221003>
- Wearing, S., Cynn, S., Ponting, J., & McDonald, M. (2002). Converting environmental concern into ecotourism purchases: A qualitative evaluation of international backpackers in Australia. *Journal of Ecotourism*, 1(2&3), 133-148. <https://doi.org/10.1080/14724040208668120>
- World Travel Awards (WTA). (2024). About world travel awards. <https://www.worldtravelawards.com/about>, [Erişim Tarihi:10.11.2024].
- Yadav, R., & Pathak, G. S. (2016), Young consumers' intention towards buying green products in a developing nation: extending the theory of planned behavior. *Journal of Cleaner Production*, 135, 732-739. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.120>
- Yazıcıoğlu, İ., & Aydın, A. (2018). Yeşil restoran uygulamaları üzerine nitel bir araştırma: İstanbul örneği. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (1), 55-79. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/811799>
- Yıldız, S.B., & Kılıç, S.N. (2016). Alman turistlerin çevre bilinci ve çevre dostu otel (yeşil otel) algısının davranışsal niyetleri üzerindeki etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2614-2623.
- Zimmer, M.R., Stafford, T.F., & Stafford, M.R. (1994). Green issues: dimensions of environmental concern. *Journal of Business Research*, 30(1), 63-74. [https://doi.org/10.1016/0148-2963\(94\)90069-8](https://doi.org/10.1016/0148-2963(94)90069-8)



A NEW CHALLENGE IN DISTANCE EDUCATION: COGNITIVE TEST ANXIETY AND RELATED STUDENT EXPERIENCES¹

Gizem BEYCAN EKİTLİ*-Gamze GALE**

Abstract

Distance education offers significant opportunities for access and flexibility in education, especially with the integration of digital technologies and artificial intelligence applications that can provide more effective and personalized learning experiences. Research focusing on the cognitive dimension of test anxiety within the context of distance education is limited, and this study aims to contribute to the limited body of literature by offering student-centered recommendations to address gaps regarding educational program improvement and student well-being. A descriptive quantitative research design was employed. Data were collected online from 410 undergraduate students across medical, nursing, dentistry, and health sciences faculties. The primary data collection tools included an introductory sociodemographic information form and the Cognitive Test Anxiety Scale. Nonparametric tests were used for data analysis. The mean cognitive test anxiety score was 51.3 ± 17.0 , with notably higher levels of anxiety observed among dental students. Significant effects of academic expectations, concerns about evaluation methods, and satisfaction with distance education were found to influence anxiety levels ($p < 0.05$). The satisfaction rate for online classes was 18.0%, with 50.2% of students uncertain about academic expectations, 83.7% perceiving the evaluation processes as unfair, and 91.0% feeling a lack of practical experience. Additionally, 84.6% of participants reported a decline in academic performance during distance education. Students who believed that instructors had difficulties adapting to distance education exhibited higher anxiety levels. There is a need for curricula that support academic expectations, practical skill development, and are enriched with technological resources to reduce cognitive test anxiety and improve educational outcomes.

Keywords: Distance education, Cognitive test anxiety, Health sciences, University students.

Uzaktan Eğitimde Yeni Mücadele: Bilişsel Sınav Kaygısı ve İlişkili Öğrenci Deneyimleri Öz

Uzaktan eğitim, eğitimde erişim ve esneklik sağlama açısından önemli bir fırsat sunmakta olup, özellikle dijital teknolojilerin ve yapay zekâ uygulamalarının entegrasyonu ile daha etkili ve kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunulabilir. Uzaktan eğitim bağlamında sınav kaygısının bilişsel boyutuna odaklanan araştırmalar sınırlıdır ve bu araştırma eğitim programlarının iyileştirilmesi ve öğrenci iyi oluşuna yönelik literatürdeki boşluklara katkı sağlamak amacıyla öğrenci odaklı öneriler sunmayı hedeflemiştir. Tanımlayıcı tipteki araştırmanın verileri tıp, hemşirelik, diş hekimliği ve sağlık bilimleri fakültelerinden eğitimlerini sürdürmekte olan 410 lisans öğrencisinden toplanmıştır. Çevrimiçi araştırmada tanıtıcı sosyodemografik bilgiler formu ve Bilişsel Sınav Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde parametrik olmayan anlamlılık testleri kullanılmıştır. Bilişsel sınav kaygısı puanı ortalama 51.3 ± 17.0 olup özellikle diş hekimliği öğrencilerinde kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Akademik beklentiler, değerlendirilme yöntemlerine dair güvenlik endişeleri ve uzaktan eğitim memnuniyeti gibi etmenlerin sağlık bilimlerindeki öğrencilerde kaygı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratabildiği bulunmuştur ($p < 0.05$). Çevrimiçi derslerden memnuniyet oranı %18.0'ken; öğrencilerin %50.2'si akademik beklentiler konusunda kararsız kalmış, %83.7'si değerlendirme süreçlerini adil bulmamış ve %91.0'ı uygulama eksikliği hissetmiştir. Katılımcıların %84.6'sı uzaktan eğitim sırasında akademik performanslarının düştüğünü ifade etmiştir. Öğretmenlerinin uzaktan eğitime uyumda zorlandığını düşünen öğrencilerin kaygı düzeyleri artmıştır. Akademik beklentilere uygun, uygulamalı becerileri destekleyebilecek ve teknolojik olanaklarla zenginleştirilmiş müfredatlara gereksinim vardır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, Bilişsel sınav kaygısı, Sağlık bilimleri, Üniversite öğrencisi.

¹ This research's findings were presented as an oral presentation in 6th International 10th National Psychiatric Nursing Congress.

* Res. Asst., Ph.D., Ege University, Nursing Faculty, Psychiatric and Mental Health Nursing Department, gizem.beycan@ege.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7308-5629>

** Nurse, Ödemiş State Hospital, İzmir Provincial Directorate of Health, gamzegale3545@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-0564-1861>

1. Introduction

Distance education has become an essential part of modern education, offering flexibility, accessibility, and the ability to reach students regardless of geographical boundaries. As the world rapidly shifts towards digital platforms, it is becoming increasingly clear that the future of education will rely heavily on online and distance learning systems. This transition is not only driven by the need for flexible learning opportunities but also by the potential for integrating cutting-edge technologies to enhance the educational experience. Among these technologies, Artificial Intelligence (AI) stands out as a key tool that will shape the future of education, particularly in the realm of distance learning. AI can be used to personalize learning experiences, provide immediate feedback, and assist in addressing the challenges students face in both cognitive and practical learning environments (Limna et al., 2022). The convergence of distance education and AI technologies will be instrumental in creating a more adaptive and efficient educational system that can better meet the evolving needs of students in the future. In the context of test anxiety, AI has the potential to monitor and support students in managing stress, ultimately fostering a more effective and personalized learning journey (Dogan et al., 2023).

Test anxiety, also known as examination anxiety or exam phobia, refers to a psychological state characterized by heightened distress and physiological arousal when facing an evaluative context, such as a test or a performance (Rehab, 2021). It encompasses intense thoughts related to self-fulfillment and includes physical, emotional, cognitive, and behavioral responses that students experience before, during, and after tests (Núñez-Peña & Bono, 2019). Test anxiety can hinder students' ability to effectively demonstrate their skills during practical assessments, raising concerns about their performance in real-world healthcare settings (Poorman et al., 2009). Addressing test anxiety among health sciences students, who bear the immense responsibility of directly engaging with human lives, is crucial to ensure their success, confidence, and readiness to provide quality care to patients. The implementation of appropriate test anxiety management strategies can enhance students' learning experiences and foster their professional development.

Cognitive test anxiety focuses on the thought-related aspects of testing. Cassady and Johnson (2002) referred to the high level of anxiety related to measurement and evaluation as cognitive test anxiety, reflecting students' behavioral and belief states regarding learning and exam experiences. It is characterized by excessive concern, negative thinking, and mental distress, which can impair an individual's ability to perform effectively on cognitive tasks such as exams or tests. According to Hembree (1988), the cognitive component is the most important predictor of test anxiety.

Building on the discussion of test anxiety in the preceding paragraph, it is crucial to explore how external factors, such as unpredictable events, can further exacerbate students' psychological distress. Numerous studies have highlighted the impact of complex situations, including disasters and pandemics, on individuals' mental well-being. Therefore, delving into the nuances of how these unforeseen circumstances interact with the underlying test anxiety is essential for a comprehensive understanding of the psychological challenges faced by students. The unpredictable nature of disasters such as deviating earthquakes and the ongoing impact of the COVID-19 pandemic, combined with the need for distance education, have introduced a myriad of uncertainties for students. These circumstances necessitate obligatory modifications in response to effectively address the challenges posed by distance education. Research findings have consistently demonstrated that these modifications have significantly heightened concerns among health sciences students (García-González et al., 2021). Students have expressed dissatisfaction with online education, stating that it is inadequate for practical training and leaves them lagging behind in courses requiring manual skills (Elshami et al., 2021; Li et al., 2021; Oducado & Estoque, 2021). These conditions can worsen cognitive test anxiety, and those who suffer

from cognitive test anxiety may experience intrusive thoughts about potential failure, engage in negative self-evaluations, and have heightened self-doubt.

Distance education offers significant opportunities for access and flexibility in education, especially with the integration of digital technologies and artificial intelligence applications that can provide more effective and personalized learning experiences. Research focusing on the cognitive dimension of test anxiety within the context of distance education is limited, this study aims to offer student-centered recommendations to contribute to the limited literature on improving education programmes and student well-being in the context of distance education. Our hypotheses are as follows:

1. H_1 : Undergraduate health sciences students receiving distance education experience high levels of cognitive test anxiety.

2. H_1 : Cognitive test anxiety scores differ among undergraduate health sciences students receiving distance education based on various sociodemographic characteristics.

3. H_1 : Cognitive test anxiety scores differ among undergraduate health sciences students receiving distance education based on learning conditions.

2. Method

2.1. Research Type

This research employed a descriptive quantitative research design, which is commonly used to systematically describe characteristics of a population or phenomenon. Descriptive research aims to provide an accurate representation of variables without influencing them. This approach makes it particularly suitable for observational studies (Creswell & Creswell, 2017).

Furthermore, the findings of this study were reported in adherence to the Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology (STROBE) checklist, which ensures transparency and reproducibility in observational research. The STROBE guidelines provide a standardized framework for reporting observational studies, thereby enhancing the quality and reliability of research outcomes (Von Elm et al., 2007). This is especially important in observational studies, where there are no controlled conditions and results need to be reported as clearly as possible.

2.2. Universe and Sample

This study used email applications to reach out to various entities, including Turkey's national universities' medical faculties, nursing faculties/schools, dentistry faculties, health sciences faculties/schools (midwifery, nutrition and dietetics, physiotherapy and rehabilitation, emergency medical technician, anesthesia technician departments), and non-governmental organizations such as the Student Nurses Association, Turkish Nurses Association Student Committee, Turkish Medical Students' Committee, Young Dentists Association, and Anatolian Midwives Association. The inclusion criteria were (1) being enrolled in an undergraduate health sciences program at a higher education institution; (2) participating in or continuing distance education practices due to the pandemic; and (3) expressing willingness and voluntary intent to participate in the research. The exclusion criteria were (1) having a condition that prevented the use of the online data collection tool and (2) not completing all the questions in the online data collection tool.

2.3. Process

Data collection was carried out in line with the Checklist for Reporting Results of Internet E-Surveys, which serves as a method and reporting guide for online survey research (Eysenbach, 2012). Data were collected using an online survey platform, which does not require a user fee or license. Specifically, the data collection process was carried out between May 1 and July 30, 2021, during the

period when distance education practices were intensively implemented due to the COVID-19 pandemic. Data security for the study was ensured through a user account accessible only to two members of the research team, and this account was not shared with any other individuals. The online form was piloted with 10 students. The questions were clarified, enhancing the online tool's user-friendliness. The data were collected using the following final tools. Completing the online surveys typically took approximately 15 minutes. The dataset of the study has been published on the Mendeley database repository (DOI: 10.17632/6bzj2kms84.1).

2.4. Data Collection Tools

Personal Data Collection Form: This form comprised 30 questions, which assess potential sociodemographic characteristics (2 questions) that might impact state anxiety and academic motivation, educational and instructional conditions and experiences (4 questions), remote learning experiences (4 questions), and views and attitudes toward distance education (20 questions), which were the dependent variables of the study.

The Cognitive Test Anxiety Scale-Revised (CTAR): The scale, an adapted version of the one originally developed by Cassady and Johnson (2002) for the Turkish culture, was validated and its psychometric properties were assessed by Bozkurt et al. (2017). It is a self-assessment scale designed to assess students' levels of cognitive test anxiety. Each item is rated on a 4-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 4 (strongly agree), with total scores ranging from 25 to 100. Higher scores indicate higher levels of cognitive test anxiety. In this study, descriptive interpretations were made based on the total score, where lower scores reflected lower anxiety levels and higher scores indicated higher levels of cognitive test anxiety. The scale has been validated and has demonstrated satisfactory reliability for use among university students. The Cronbach's alpha value was found to be .93 in the Turkish adaptation study, and in this study too, it was .93.

2.5. Data Analysis

Descriptive statistics (frequency, percentage, mean, standard deviation) were used to evaluate the data. Continuous numerical variables were expressed as mean $\pm$ standard deviation, while categorical variables were presented as frequencies and percentages. The normal distribution of continuous numerical variables was assessed using Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests, considering the participant numbers within the groups. Group differences were analyzed using the Kruskal-Wallis test. For significant results, pairwise comparisons were conducted with the Mann-Whitney U test. In the study, a $p < 0.05$ indicated statistical significance.

2.6. Ethical Considerations

The study received approval from the Ege University Scientific Ethics Committee (Approval No: 30-04-21:4/2). Necessary permissions were obtained from the owners of the scales, and all participants provided informed consent through an online form. Informed consent was obtained by completing the informed consent form, following which the data collection instruments became available for the students to complete.

3. Results

The distribution of students according to their sociodemographic characteristics is provided in Table 1. The participants had a mean age of 21.38 ± 1.84 years. The majority of the participants were female (78.2%), while only 21.8% were male, reflecting a predominantly female sample. During the pandemic, most students (80.1%) reported spending time with their families, whereas only a small fraction (2.7%) experienced the period alone at home.

Table 1*Distribution of Students According to Sociodemographic Characteristics (n=410)*

Sociodemographic Characteristics	n	%
<u>Gender (n=409)</u>		
Female	320	78.2
Male	89	21.8
<u>Field of Study</u>		
Nursing	145	35.3
Medicine	91	22.2
Dentistry	56	13.7
Midwifery	46	11.2
Physical Therapy	43	10.5
Other (Social services, audiology, health officer, emergency medical technician, occupational therapy, pharmacy, nutrition and dietetics, speech and language therapy)	29	7.1
<u>People Spent the Pandemic with (n=408)</u>		
With my family	331	81.1
With my roommate	66	16.2
Alone at home	11	2.7

In Table 2, the distribution of students' experiences, perceptions and thoughts regarding distance education institutional management, teaching staff, their own living conditions, and distance education implementation is presented. The satisfaction rate of students with the courses they attended remotely is 18.0%. During this process, approximately every other student (50.2%) is unsure about what is expected of them academically, while 83.7% believe they are not being evaluated fairly, 91.0% feel a lack of practical implementation, and 84.4% are uncomfortable with the fact that vocational courses are evaluated based on assignments and exams, without practical assessment. 23.4% of the students believed that educators were able to adapt to the conditions of distance education. The percentage of those reporting a decrease in academic performance in distance education is 84.6%.

Table 2

The Distribution of Students' Experiences, Perceptions and Thoughts Regarding Distance Education (n=410)

Students' Experiences, Perceptions and Thoughts	Agree		Partially Agree		Disagree	
	n	%	n	%	n	%
I am satisfied with the decisions my institution has made for my education.	91	22.2	211	51.5	108	26.3
I can effectively cope with the uncertainties in distance education.	72	17.6	202	49.2	136	33.2
I can communicate better with academic staff in distance education conditions.	91	22.2	179	43.7	140	34.1
I believe that academic authorities are adequately adapting to distance education conditions.	105	25.6	209	51.0	96	23.4
I find the guidance, support, and assistance provided by academic authorities in distance education conditions to be satisfactory.	105	25.6	230	56.1	75	18.3
Despite the COVID-19 pandemic, I would have preferred our practical education to continue.	253	61.7	89	21.7	68	16.6
I am not sure about what is expected of me academically in distance education conditions.	206	50.2	154	37.6	50	12.2
My academic performance is declining in distance education conditions.	224	54.6	123	30.0	63	15.4
I do not believe that my academic performance is being evaluated fairly in distance education conditions.	199	48.6	144	35.1	67	16.3
I have considered or thought about suspending my education due to distance learning.	104	25.4	87	21.2	219	53.4
I feel that I am falling behind in my practical lessons.	276	67.3	97	23.7	37	9.0

The average score of the CTAR was 51.3 ± 17.0 points, ranging from 23.0 to 92.0 (Table 3). According to the classification by Thomas et al. (2018), this score is considered moderate. Therefore, Hypothesis 1 (1H₁), which proposed that "Undergraduate health sciences students receiving distance education have high levels of cognitive test anxiety," *has not been accepted*.

Table 3

Distribution of Students According to Cognitive Test Anxiety Scale Scores (n=410)

Scale Score Averages	$\bar{X}$	Ss	Min	Max	Range	α	Normal Distribution
Cognitive Test Anxiety Scale	51.3	17.0	23.0	92.0	23-92	0.960	p:0.001 Not suitable

The mean CTAR scores significantly differed among students who lived with a roommate (KW=9.785, p=0.008, 95% CI [59.69–67.75]), had economic concerns (KW=10.492, p=0.005, 95% CI [53.65–63.35]), and were studying in the field of dentistry (KW=22.550, p=0.001, 95% CI [52.97–62.55]) (Table 4). These findings indicate that sociodemographic factors have a meaningful impact on cognitive test anxiety levels. Consequently, Hypothesis 2 (2H₁), which posited that "Cognitive test anxiety scores differ among undergraduate health sciences students receiving distance education based on various sociodemographic characteristics," *has been accepted*.

The scores of cognitive test anxiety are significantly higher among those who are not satisfied with distance education (KW=16.98, p=0.001, 95% CI [55.69–65.95]), have a negative perception of personal academic quality and manual skills (KW=18.250, p=0.023, 95% CI [50.66–56.34]), feel uncertain about demanding expectations from them (KW=12.120, p=0.026, 95% CI [39.23–46.69]), and feel insecure about fair examination (KW=9.563, p=0.045, 95% CI [44.41–52.63]), have limited technological resources (KW=24.205, p=0.046, 95% CI [39.04–57.63]) The hypothesis 3.H₁, which states "Cognitive test anxiety scores differ among undergraduate health sciences students receiving distance education based on learning conditions." *has been accepted* (Table 4).

Table 4

Distribution of Students' Cognitive Test Anxiety Scale Score Averages According to Various Variables (N=410)

Variables	CTAR Total Score Average			KW	MWU Z	p
	n	$\bar{X}$	Ss			
<u>Gender (n=409)</u>						
Female	320	52.03	16.93		12470.0	0.073
Male	89	48.74	17.54		-1.195	
<u>Field of Study</u>						
(1)Nursing	145	48.43	16.07	22.550		0.001 1=2=4=5=6<3
(2)Medicine	91	47.85	16.81			
(3)Dentistry	56	57.76	18.28			
(4)Midwifery	46	54.06	15.12			
(5)Physical Therapy	43	56.97	17.01			
(6)Other	29	51.65	18.36			
<u>People Spent the Pandemic with</u>						
(1)With my family	331	56.18	12.60	9.785		0.008 1=3<2
(2)With my roommate	66	63.72	16.69			
(3)Alone at home	11	50.49	21.29			
<u>Having Economic Concern</u>						
(1)A lot	264	50.60	1.08	10.492		0.005 3<1=2
(2)Somewhat	94	49.87	1.52			
(3)Do not have	50	17.50	2.47			
<u>Satisfaction with Distance Education</u>						
<u>Vocational Courses</u>						
Satisfied	89	48.34	15.32	16.98		0.001 1=2<3
Partially Satisfied	257	50.00	15.81			
Not Satisfied	64	60.82	20.92			

Note. In nonparametric analyses involving multiple independent groups, post-hoc group differences were assessed using pairwise Mann-Whitney U tests.

CTAR=Cognitive Test Anxiety Scale-Revised

4. Conclusion, Discussion and Suggestions

4.1. Distance Education Satisfaction of Undergraduate Health Sciences Students Receiving Distance Education

Distance education has been a longstanding, effective method for training professionals in the field of health sciences, and it is continuously evolving and improving. However, the rapid need to adapt to unforeseen conditions, such as the COVID-19 pandemic, caught many educational institutions and academics unprepared. Inexperience, limited time for planning and evaluation, and educators' challenges in adapting to digital transformation have posed significant difficulties, particularly during unexpected events like pandemics (Comparcini et al., 2022).

Numerous studies conducted globally have highlighted concerns regarding student satisfaction with distance education, particularly among health sciences students. While some findings suggest that synchronous distance education may offer advantages in terms of satisfaction (He et al., 2021), a broader body of research points to low or moderate satisfaction levels among students during the COVID-19 pandemic (Hjiej et al., 2022; Karadağ & Yücel, 2020; Tabatabaeichehr et al., 2022). Key influencing factors include challenges in communication, increased workload, limited engagement, lack of interactivity, and students' perceived inability to meet learning outcomes effectively (Elshami et al., 2021; Li et al., 2021; Oducado & Estoque, 2021). Our findings are consistent with these results, revealing a notably low satisfaction rate of 18.0% among health sciences students who transitioned to distance education, reinforcing global concerns about the effectiveness and acceptance of this learning modality in practice-based disciplines. It is plausible that students' challenges in comprehending educational goals and outcomes play a substantial role in a considerable proportion perceiving their

academic performance as less than satisfactory. These findings stress the importance of enhancing curriculum structures to enhance satisfaction through accessible and high-quality approaches. It is imperative for students to recognize the potential within distance education and perceive its value in terms of opportunities for self-directed learning. considering the current circumstances and the potential for similar events in the future, distance education may become more prevalent than ever, making it necessary for students to become comfortable with this mode of education too.

Numerous factors have been identified as significantly influencing students' satisfaction with distance education, including demographic characteristics, prior learning experience, adaptability of course materials, interactivity, use of multimedia, stress levels, and technological access (Li et al., 2021; Tabatabaeichehr et al., 2022). Network problems, in particular, have been shown to disrupt learning for a considerable proportion of students (Abbasi et al., 2020). Our findings further highlight these issues: six out of ten students preferred face-to-face education, and only a small proportion (17.2%) felt capable of coping effectively with the problems of distance education, while just 23.4% believed that educators successfully adapted to online teaching. These results suggest that student satisfaction is closely tied to their ability to adjust to new learning conditions and to their perceptions of faculty competence. Moreover, students who trusted that the challenges of distance education would not hinder their academic performance tended to report lower levels of cognitive test anxiety (Akar, 2018). This underlines the importance of adopting institutional management strategies—such as clear guidelines, contingency plans, and supportive action frameworks—to sustain student satisfaction and reduce anxiety in times of disruption.

Another major challenge in distance education is students' difficulty in fully understanding educational objectives and expectations, which has been consistently linked to lower satisfaction (Cassady & Finch, 2020; Sahin & Baz, 2021). Our findings strongly support this, as nearly half of the students (50.2%) expressed uncertainty about academic expectations, and a large majority (83.7%) believed they were not receiving equitable evaluations. These results indicate that unclear curricula and lack of transparency in evaluation processes substantially contribute to dissatisfaction. Addressing this issue requires adopting educational and managerial approaches that emphasize transparency and provide clear guidance, while also enriching curricula with multimedia resources to foster greater motivation and engagement in distance learning.

One of the most significant drawbacks of distance education in health sciences is the lack of hands-on experience in clinical skills, which many students perceive as a critical limitation (Abbasi et al., 2020; Kürtüncü & Kurt, 2020; Roick et al., 2023). Although some reviews suggest that distance education can be as effective as traditional education in terms of academic (Abualadas & Xu, 2023; He et al., 2021; McCutcheon et al., 2015), concerns remain regarding its adequacy for practice-based learning. Our findings strongly support these concerns, with nearly 90% of students reporting deficiencies in practical skills and 84.4% expressing discomfort with the assessment of vocational courses. These results underline that while theoretical knowledge may be effectively delivered online, students in practice-oriented disciplines continue to prefer face-to-face instruction due to its stronger contribution to clinical competence and overall satisfaction.

These results affirm that while students can acquire knowledge through online instruction, they exhibit higher satisfaction levels when taught face-to-face. This emphasizes the need for more interactive activities and access to multimedia studying resources to enhance students' engagement in self-regulated learning during distance education. One potential solution is to implement a hybrid learning model for medical students, combining both online and face-to-face educational methods.

4.2. Cognitive Test Anxiety Levels of Undergraduate Health Sciences Students Receiving Distance Education

Cognitive test anxiety is a specific form of anxiety related to cognitive processes, encompassing elements such as thinking, problem-solving, memory retrieval, and information handling (Schwarzer, 1984). In educational assessments, this form of anxiety may obscure students' genuine capabilities and negatively affect both physical and psychological well-being (Cassady & Johnson, 2002). Although some studies have suggested that online assessments may increase test anxiety, while others reported reduced anxiety compared to traditional settings, the overall findings remain inconsistent across investigations. Our results add to this limited body of knowledge by showing that undergraduate health sciences students experienced a moderate level of cognitive test anxiety ($M = 51.3$, $SD = 17.0$) during distance education, suggesting that the rapid transition to online learning may have exacerbated anxiety levels, particularly in practice-based disciplines.

While research on test anxiety in online assessments is limited, previous studies present mixed results. Some report that students with high test anxiety in traditional classrooms feel less anxious online (Cassady & Gridley, 2005; Stowell & Bennett, 2010), whereas others demonstrate increased anxiety and poorer performance in online exams (Woldeab & Brothen, 2019). Factors such as unfamiliarity with the system, lack of trust in assessment methods, and concerns about exam integrity have been identified as contributors to this heightened anxiety (Ajmal & Ahmad, 2019). Moreover, test anxiety has been closely linked to overall anxiety, reduced life satisfaction, and lower academic performance in distance education settings (Ajmal & Ahmad, 2019; Rehab, 2021). Our findings add to this debate by showing that health sciences students reported moderate levels of cognitive test anxiety, with higher scores among those dissatisfied with evaluation fairness and academic expectations, suggesting that concerns about assessment practices remain a key driver of anxiety in distance education.

The majority of previous research has focused on students who choose online courses and possess more experience with online learning. In contrast, during the COVID-19 pandemic, students were ill-prepared for and lacked experience in online learning. Therefore, both the pandemic and the adaptation to a new and rapidly changing educational system during this period inevitably posed more challenges for students, which may have elevated their test anxiety levels. Ahmad and Khan (2022) found that 28% of distance learners of language reported high cognitive test anxiety, with hesitation, perceived test bias, examiner characteristics, technical issues, and lack of feedback being identified as major issues related to the CTAR. In their intervention study on physics students' cognitive test anxiety, Chancey et al. (2023) found that the pre-intervention average score was above 75.0 points. Furthermore, a study by Cambaz and Ünal (2021) suggested that students who received traditional education before the pandemic demonstrated a higher level of cognitive flexibility compared to students who underwent distance education during the pandemic. Our findings are consistent with these concerns, as undergraduate health sciences students in our study reported a moderate level of cognitive test anxiety ($M = 51.3$, $SD = 17.0$), suggesting that the abrupt shift to online learning contributed to difficulties in adapting, reduced cognitive flexibility, and heightened anxiety. Considering that cognitive flexibility is a key precursor of anxiety (Thomas et al., 2018) further research is needed to clarify the long-term psychological impact of distance education on health sciences students.

4.3. Differences in Cognitive Test Anxiety Levels Based on Various Living and Academic Conditions

The level of cognitive test anxiety in distance education varied among individuals and was influenced by a range of sociodemographic variables. Our study revealed that cognitive test anxiety did not significantly differ between male and female students in the context of distance learning, which was

an unexpected finding. Traditionally, female students are often reported to show higher levels of cognitive anxiety than males, attributed to intrusive thoughts and heightened worrying (Comparcini et al., 2022). In contrast, male students are generally described as having higher self-efficacy in using digital tools and greater confidence in test-related situations (Ong & Lai, 2006; Roos et al., 2021). The absence of such a gender difference in our results suggests that the unique conditions of distance education—such as the sudden shift to online learning and the challenges of adapting to new environments—may have overshadowed typical gender-related patterns of cognitive test anxiety.

One of the key predictors of test anxiety is a student's personal perception of their academic achievements (Stojanovic et al., 2018). Therefore, it is expected that test anxiety would be higher in students who are dissatisfied with distance education, particularly those who feel that their practical skills have not improved (Mascaret et al., 2021). Our study found that students with negative self-perceptions regarding their academic and clinical skills, as well as those who perceived unfairness in assessments, reported significantly higher levels of cognitive test anxiety. This suggests that dissatisfaction with distance education and perceived deficiencies in practical skills are key drivers of anxiety. Moreover, fostering clear goal orientations has been shown to help reduce test anxiety and enhance performance (Möcklinghoff et al., 2023). Taken together, these findings highlight the importance of designing distance education programs that strengthen students' confidence in their academic progress and provide transparent and fair evaluation processes.

The intensity of cognitive test anxiety in the context of distance education can vary based on various factors, including the quality of the online learning experience, the individual's extent of familiarity with technology, the nature of the tests, and the support provided by the educational institution (Ajmal & Ahmad, 2019). Cassidy and Finch (2020) found that higher levels of test anxiety were associated with specific conditions: when learners primarily embraced either extrinsic or intrinsic goal orientations, when dealing with academic tasks where the outcome was uncertain, when learners employed passive learning strategies, and when learning strategies were more internally focused, as opposed to relying on externalized study behaviors. Therefore, it is expected that students in distance education programs, especially those in which educational goals are unclear and not well understood by them, will experience an increase in test anxiety. It can be inferred that their moderate-level anxiety may be associated with unclear educational objectives and low levels of satisfaction with distance education.

Comparcini et al. (2022) demonstrated that concerns related to achieving good grades ($\beta=0.42$, $p < 0.001$) were a significant factor contributing to anxiety levels. Notably, among first-year students, completing clinical placements was also identified as a significant predictor of test anxiety levels. In the context of cognitive test anxiety, our study particularly observed a notable increase in scores among fourth- and fifth-year students. This increase could potentially be attributed to students being in their final years of nursing and dentistry education. These final years are typically characterized by intensive clinical practices, including internships, which are critical during this phase of education. It can be speculated that this increase in anxiety scores might be related to concerns about addressing potential deficiencies in practical experience during this important year.

Our study showed that only two out of ten students were able to effectively manage the challenges of distance education, suggesting that difficulties in coping with these problems may trigger stress and lead to increased cognitive test anxiety. This finding supports previous research showing that internal and external challenges in distance education, such as technological barriers and lack of coping strategies, reduce satisfaction and elevate anxiety levels. For instance, disruptions in online learning and differences in institutional preparedness between developed and developing countries have been associated with lower satisfaction and higher CTAR scores (Abbasi et al., 2020). Similarly, satisfaction with distance education has been linked to metacognitive strategies and self-efficacy perceptions, which

are closely related to stress, test anxiety, and cognitive coping (Roick et al., 2023). Taken together, these results highlight the importance of equipping students with effective coping mechanisms and ensuring equitable learning environments across different contexts.

The findings of this study should be interpreted in light of several limitations. Our results are based on undergraduate students in health-related disciplines, many of whom were engaged in intensive practical courses, which may have influenced their perceptions of distance education. Because the data relied on self-reported measures of test anxiety and satisfaction, response bias is possible, as students may have unintentionally misrepresented their experiences or provided socially desirable answers. Furthermore, the study focused specifically on the cognitive dimension of test anxiety, limiting the exploration of other anxiety components that could also play an important role. The sample composition may also restrict generalizability, as some subgroups—such as nursing students—were not proportionally represented. Future research should aim to include a broader range of student groups, investigate additional dimensions of test anxiety, and examine more experienced learners in well-structured distance education settings. Finally, the cross-sectional design limits causal interpretation; longitudinal studies are needed to clarify the temporal relationships among distance education, satisfaction, and cognitive test anxiety.

The study's primary focus on the cognitive dimension of test anxiety is relatively unexplored in the existing literature. This unique perspective offers valuable insights into an area that has received limited attention. We present comprehensive findings concerning students' satisfaction with distance education, their understanding of academic expectations, perceptions of unfair evaluation, and deficiencies in practical skills.

During distance education, one out of every two students struggles to comprehend the academic expectations, and the majority lacks confidence in the fairness of the evaluation process. Most students believe that educators have difficulty adapting to the demands of distance education. Almost all students recognize gaps in their practical skills due to the absence of clinical exposure. Students experience a moderate level of cognitive test anxiety, with anxiety levels increasing depending on the specific field of health sciences, particularly for dentistry, living and learning environment discomfort, low perceived academic and clinical achievement, apprehension about examinations, and dissatisfaction with the distance education program.

This study suggests that it would be beneficial for distance education curricula, especially in health sciences, to adopt an institutional management approach characterized by transparency to address students' academic and physical concerns and effectively manage cognitive test anxiety. It is vital to develop and implement a curriculum program aligned with students' academic expectations and promote the development of clinical skills through up-to-date technology and resources. In addition, fostering a student-centered learning environment that supports autonomy and motivation can contribute to long-term academic success and well-being.

There is a clear need for improving distance education methods, with a strong recommendation for healthcare students to incorporate blended learning approaches. Both students and educators play a crucial role in enhancing learning quality by documenting and assessing the impact of ongoing changes. This process facilitates the adoption of new principles and practices for future learning and application. Furthermore, digitalization not only drives the advancement of medical education through active curriculum innovation and transformation but also marks a significant turning point for multiple disciplines. These substantial challenges should be considered opportunities to advance telehealth, employ adaptive research protocols, and adopt flexible approaches to clinical trials.

Acknowledgments

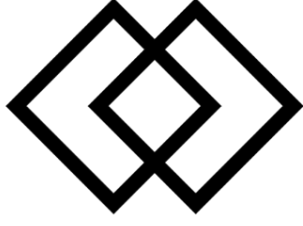
The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, or publication of this article. The authors did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article. The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

5. References

- Abbasi, M. S., Ahmed, N., Sajjad, B., Alshahrani, A., Saeed, S., Sarfaraz, S., Alhamdan, R. S., Vohra, F., & Abduljabbar, T. (2020). E-Learning perception and satisfaction among health sciences students amid the COVID-19 pandemic. *Work (Reading, Mass.)*, 67(3), 549–556. <https://doi.org/10.3233/WOR-203308>
- Abualadas, H. M., & Xu, L. (2023). Achievement of learning outcomes in non-traditional (online) versus traditional (face-to-face) anatomy teaching in medical schools: A mixed method systematic review. *Clinical Anatomy (New York, N.Y.)*, 36(1), 50–76. <https://doi.org/10.1002/ca.23942>
- Ahmad, B., & Khan, M. R. (2022). *Assessing test anxiety in post-pandemic virtual english examinations: Students' voices*. FORTTELL.
- Ajmal, M., & Ahmad, S. (2019). Exploration of anxiety factors among students of distance learning: A case study of Allama Iqbal Open University. *Bulletin of Education and Research*, 41(2), 67–78.
- Akar, H. (2018). Meta-analysis of organizational trust studies conducted in educational organizations between the years 2008-2018. *International Journal of Educational Methodology*, 4(4), 287–302.
- Bozkurt, S., Ekitli, G. B., Thomas, C. L., & Cassady, J. C. (2017). Validation of the Turkish Version of the Cognitive Test Anxiety Scale-Revised. *SAGE Open*, 7(1), 215824401666954. <https://doi.org/10.1177/2158244016669549>
- Cambaz, H. Z., & Gülten, Ü. (2021). Does student's cognitive flexibility decrease during pandemic? A new approach to measure cognitive flexibility. *Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 9(1), 13–22.
- Cassady, J. C., & Finch, W. H. (2020). Revealing nuanced relationships among cognitive test anxiety, motivation, and self-regulation through curvilinear analyses. *Frontiers in Psychology*, 11, fpsyg.2020.01141. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01141>
- Cassady, J. C., & Gridley, B. E. (2005). The effects of online formative and summative assessment on test anxiety and performance. *The Journal of Technology, Learning and Assessment*, 4(1). <https://ejournals.bc.edu/index.php/jtla/article/view/1648>
- Cassady, J. C., & Johnson, R. E. (2002). Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary Educational Psychology*, 27(2), 270–295. <https://doi.org/https://doi.org/10.1006/ceps.2001.1094>
- Chancey, J. B., Heddy, B. C., Lippmann, M., & Abraham, E. (2023). Using an online-based mindfulness intervention to reduce test anxiety in physics students. *Journal of Cognitive Enhancement*, 7(1), 128–139. <https://doi.org/10.1007/s41465-023-00261-2>
- Comparcini, D., Tomietto, M., Cicolini, G., Dickens, G. L., Mthimunya, K., Marcelli, S., & Simonetti, V. (2022). Pre-registration nursing students' anxiety and academic concerns after the second wave of COVID-19 pandemic in Italy: A cross-sectional study. *Nurse Education Today*, 118, 105520. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.nedt.2022.105520>
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Dogan, M. E., Goru Dogan, T., & Bozkurt, A. (2023). The use of artificial intelligence (AI) in online learning and distance education processes: A systematic review of empirical studies. *Applied Sciences*, 13(5), 3056. <https://www.mdpi.com/2076-3417/13/5/3056>

- Elshami, W., Taha, M. H., Abuzaid, M., Saravanan, C., Al Kawas, S., & Abdalla, M. E. (2021). Satisfaction with online learning in the new normal: perspective of students and faculty at medical and health sciences colleges. *Medical Education Online*, 26(1), 1920090. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/10872981.2021.1920090>
- Eysenbach, G. (2012). Correction: improving the Quality of web surveys: the Checklist for Reporting results of internet E-Surveys (CHERRIES). *Journal of Medical Internet Research*, 14(1), e2042.
- García-González, J., Ruqiong, W., Alarcon-Rodriguez, R., Requena-Mullor, M., Ding, C., & Ventura-Miranda, M. I. (2021). Analysis of anxiety levels of nursing students because of e-learning during the COVID-19 pandemic. *Healthcare*, 9(3), 252. <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/healthcare9030252>
- He, L., Yang, N., Xu, L., Ping, F., Li, W., Sun, Q., Li, Y., Zhu, H., & Zhang, H. (2021). Synchronous distance education vs traditional education for health science students: A systematic review and meta-analysis. *Medical Education*, 55(3), 293–308. <https://doi.org/10.1111/medu.14364>
- Hembree, R. (1988). Correlates, causes, effects, and treatment of test anxiety. *Review of Educational Research*, 58(1), 47–77. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/1170348>
- Hjiej, G., El Idrissi, F. E., Janfi, T., Bouhabs, M., Hnaifi, H., Belakbyer, H., Gabri, M., Touissi, Y., Hajjioui, A., Bentata, Y., Abda, N., & Fourtassi, M. (2022). Distant education in Moroccan medical schools following COVID-19 outbreak at the early phase of lockdown: Were the students really engaged? *Scientific African*, 15. <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2021.e01087>
- Karadağ, E., & Yücel, C. (2020). Distance Education at Universities during the Novel Coronavirus Pandemic: An Analysis of Undergraduate Students' Perceptions. *Journal of Higher Education (Turkey)*, 10(2), 181–192. <https://doi.org/doi:10.2399/yod.20.730688>
- Kürtüncü, M., & Kurt, A. (2020). Problems of nursing students in distance education in the Covid-19 pandemia period. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 7(5), 66–77.
- Li, W., Gillies, R., He, M., Wu, C., Liu, S., Gong, Z., & Sun, H. (2021). Barriers and facilitators to online medical and nursing education during the COVID-19 pandemic: perspectives from international students from low-and middle-income countries and their teaching staff. *Human Resources for Health*, 19(1), 64. <https://doi.org/https://doi.org/10.1186/s12960-021-00609-9>
- Limna, P., Jakwatanatham, S., Siripipattanakul, S., Kaewpuang, P., & Sriboonruang, P. (2022). A review of artificial intelligence (AI) in education during the digital era. *Advance Knowledge for Executives*, 1(1), 1–9.
- Mascaret, N., Rey, O., Danthony, S., & Maïano, C. (2021). Relationship between perceived physical self-concept and grade in physical education: The mediating role of test anxiety. *Psychology of Sport and Exercise*, 56, 102016. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2021.102016>
- McCutcheon, K., Lohan, M., Traynor, M., & Martin, D. (2015). A systematic review evaluating the impact of online or blended learning vs. face-to-face learning of clinical skills in undergraduate nurse education. *Journal of Advanced Nursing*, 71(2), 255–270. <https://doi.org/10.1111/jan.12509>
- Möcklinghoff, S., Rapoport, O., Heckel, C., Messerschmidt-Grandi, C., & Ringeisen, T. (2023). Relationships between achievement goal orientations, multidimensional test anxiety, and performance – In conclusion, every facet counts. *Learning and Individual Differences*, 102, 102269. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102269>
- Núñez-Peña, M. I., & Bono, R. (2019). Academic anxieties: which type contributes the most to low achievement in methodological courses? *Educational Psychology*, 39(6), 797–814. <https://doi.org/10.1080/01443410.2019.1582756>
- Oducado, R. M., & Estoque, H. (2021). Online learning in nursing education during the COVID-19 pandemic: Stress, satisfaction, and academic performance. *Journal of Nursing Practice*, 4(2), 143–153. <https://doi.org/https://doi.org/10.30994/jnp.v4i2.128>

- Ong, C.-S., & Lai, J.-Y. (2006). Gender differences in perceptions and relationships among dominants of e-learning acceptance. *Computers in Human Behavior*, 22(5), 816–829.
- Poorman, S. G., Mastorovich, M. L., Molcan, K. L., & Webb, C. A. (2009). Decreasing performance and test anxiety in practicing nurses. *Journal for Nurses in Staff Development*, 25(1), 13–22. <https://doi.org/10.1097/NND.0b013e318194b4d7>
- Rehab, T. (2021). Effects of Test Anxiety, Distance Education on General Anxiety and Life Satisfaction of University Students. *Psycho-Educational Research Reviews*, 10(1), 107–117.
- Roick, J., Poethke, P., & Richter, M. (2023). Learners' characteristics and the mastery of digital education during the COVID-19 pandemic in students of a medical faculty in Germany. *BMC Medical Education*, 23(1), 86. <https://doi.org/10.1186/s12909-023-04012-x>
- Roos, A.-L., Goetz, T., Krannich, M., Jarrell, A., Donker, M., & Mainhard, T. (2021). Test anxiety components: an intra-individual approach testing their control antecedents and effects on performance. *Anxiety, Stress, & Coping*, 34(3), 279–298.
- Sahin, C. U., & Baz, A. N. S. (2021). Views and anxiety levels of university students regarding distance education during the Covid-19 Pandemic. *Journal of Higher Education (Turkey)*, 11(3), 617–624. <https://doi.org/10.2399/yod.20.019000>
- Schwarzer, R. (1984). Worry and emotionality as separate components in test anxiety. *Applied Psychology*, 33(2), 205–220. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1984.tb01429.x>
- Stojanovic, G., Vasiljevic-Blagojevic, M., Stankovic, B., Terzic, N., Terzic-Markovic, D., & Stojanovic, D. (2018). Test anxiety in pre-exam period and success of nursing students. *Serbian Journal of Experimental and Clinical Research*, 19(2), 167–174. <https://doi.org/10.1515/SJECR-2017-0060>
- Stowell, J. R., & Bennett, D. (2010). Effects of online testing on student exam performance and test anxiety. *Journal of Educational Computing Research*, 42(2), 161–171.
- Tabatabaeichehr, M., Babaei, S., Dartomi, M., Alesheikh, P., Tabatabaee, A., Mortazavi, H., & Khoshgoftar, Z. (2022). Medical students' satisfaction level with e-learning during the COVID-19 pandemic and its related factors: a systematic review. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 19, 37. <https://doi.org/10.3352/jeehp.2022.19.37>
- Thomas, C. L., Cassady, J. C., & Finch, W. H. (2018). Identifying Severity Standards on the Cognitive Test Anxiety Scale: Cut Score Determination Using Latent Class and Cluster Analysis. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 36(5), 492–508. <https://doi.org/10.1177/0734282916686004>
- Von Elm, E., Altman, D. G., Egger, M., Pocock, S. J., Gøtzsche, P. C., & Vandenbroucke, J. P. (2007). The Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology (STROBE) statement: guidelines for reporting observational studies. *Bulletin of the World Health Organization*, 85, 867–872. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/269867/PMC2636253.pdf>
- Woldeab, D., & Brothen, T. (2019). 21st Century assessment: Online proctoring, test anxiety, and student performance. *International Journal of E-Learning & Distance Education*, 34(1). <https://www.ijede.ca/index.php/jde/article/view/1106>



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 04.12.2024
1.Hakem Rapor Tarihi: 06.04.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 17.04.2025
Yayına Kabul Tarihi: 08.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

TÜRKİYE CEZA İNFAZ KURUMLARINDA EĞİTİM DENETİMİ (YAPISI VE YASAL DAYANAKLARI)

Cevdet TEKİN*

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye Ceza İnfaz Kurumlarında uygulanan eğitim denetiminin yapısını ve yasal dayanaklarını belirlemek ve konuyla ilgili öneriler geliştirmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler, doküman analizi tekniğiyle toplanmış ve betimsel yöntemle çözümlenmiştir. Araştırmada, Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatında, teftiş/denetim kurulları arasında tam bir koordinasyonun öngörülmediği, kontrolörler kurullarının taşra teşkilatlarının kurulmasına ilişkin düzenlemelerin bulunmadığı, farklı birçok kurum ve birimin denetlenmesinin emredildiği belirlenmiştir. Ayrıca mevzuatta bazı ifadelerin yoruma açık ve netlikten uzak olduğu; denetim personelinin çoğunluğunun öğretmenlik dışı alan mezunu olduğu; bu personel için eğitim alanında çalışma şartı aranmadığı; adaylık ve hizmet içi eğitim süreçlerinde ceza infaz kurumlarındaki eğitim etkinliklerinin denetimine ilişkin bilgiye yer verilmediği belirlenmiştir. Mevcut düzenlemenin, eğitim mevzuatında belirtilen tüm eğitim etkinliklerini kapsamadığı, güncel olmadığı, rehberlik işlevini içermediği, bağımsızlık ölçütlerini tam olarak karşılamadığı ve denetimlerin sıklık ve standart açısından birlik sağlamadığı da saptanmıştır. Sonuç olarak, Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatının teorik etkililik açısından yetersiz olduğu; bu bağlamda mevcut mevzuatın iyileştirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Literatürde benzer bir çalışmaya rastlanmaması, araştırmanın literatüre öncül bir katkı sunacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim faaliyetleri, Denetim, Ceza infaz kurumları eğitim denetimi.

Education Supervision in Turkish Penal Institutions (Structure and Legal Basis)

Abstract

The aim of this research is to determine the structure and legal basis of educational supervision implemented in Turkish penal institutions and to develop suggestions on the subject. In the study, qualitative research method was used. The data was collected using the document analysis technique and analyzed using the descriptive method. In the study, it was determined that the supervision regulations of the Ministry of Justice did not envisage full coordination among the supervisory boards, that there were no provisions regarding the establishment of provincial organizations for the boards of controllers, and that numerous different institutions and units were mandated to be supervised. In addition, it was found that some provisions in the legislation were ambiguous and lacked clarity; that the majority of the supervision personnel were graduates of fields other than teaching; that no requirement for professional experience in the field of education was stipulated for such personnel; and that the probation and in-service training processes did not include information concerning the supervision of educational activities in penal institutions. Furthermore, the current regulations were found not to cover all educational activities prescribed by the education legislation, to be outdated, not to incorporate a guidance function, not to fully meet the criteria of independence, and not to ensure uniformity in terms of the frequency and standards of supervision. In conclusion, it has been revealed that the supervision legislation of the Ministry of Justice is insufficient in terms of theoretical effectiveness; in this context, it has been revealed that the current legislation needs to be improved. The absence of similar studies in the literature indicates that this research will provide an initial contribution to the field.

Keywords: Educational activities, Supervision, Educational supervision of penal institutions.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, cevdettekin@ardahan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2802-1829>

1. Giriş

Tarihsel süreçte ceza infaz kurumları, zindan, dam, mahbes, sığın, kodes, imamevi, cezaevi, tutukevi gibi isimlerle anılmıştır. Ceza infaz kurumları için kullanılan kavramlardan biri de hapishane veya kısaca hapistir. Arapça bir kelime olan hapis, “*habese*” fiilinin mastarıdır. Bu kelime sözlük olarak, “*bir şahsı, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak*” ve “*sanık veya suçluyu belli bir mekânda cebren alıkoymak şahsî hürriyetini kısıtlamak*” (Bardakoğlu, 1997, s. 54) anlamına gelmektedir. Terim olarak ceza infaz kurumları ise; “*Hükümlü ve tutukluların, hürriyeti bağlayıcı cezalardan beklenen amaçlar doğrultusunda barındırıldıkları, belirli güvenlik kriterleri bulunan ve bu kriterler çerçevesinde, iye, sağlık, eğitim, iyileştirme, spor ve çalışma hizmetlerinin sunulduğu, ayrı idari örgütlenmesi ve personeli olan kamu kurumlarıdır*” (Sağlam, 2003, s.34).

Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumları farklı ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır. Yürütülen infaz rejimine göre kurumlar kapalı ve açık; yaş ve cinsiyet durumlarına göre ise erkek, kadın ve çocuk olarak ayrılmaktadır. Ayrıca hükümlülük ve tutukluluk durumlarına göre hükümevi ve tutukevi, görevli personel durumuna göre teşkilatı tam olan ve olmayan, mimari özelliklerine göre tip proje üzerine inşa edilen ve edilmeyen kurumlar; güvenlik düzeylerine göre ise yüksek, normal ve az güvenli kurumlar şeklinde kategorize edilmektedir (Sağlam, 2003, s. 49-50).

Türkiye’de 01.07.2024 tarihi itibarıyla Adalet Bakanlığına bağlı toplam 403 ceza infaz kurumu bulunmaktadır. Bunların 272’si kapalı, 99’u müstakil açık, 11’i kadın kapalı ve 8’i kadın açık ceza infaz kurumudur. Çocuk ceza infaz kurumlarının sayısı ise 13’tür. Bunların 4’ü çocuk eğitimevi, 9’u ise çocuk ve gençlik kapalı ceza infaz kurumudur. Hâlihazırda tüm ceza infaz kurumlarının kapasitesi 295.328, mevcudu ise 342.526’dır (Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü [CTEGM], 2024).

Ceza infaz kurumlarının amacı, belirli bir müddet özgürlükleri kısıtlanan bu kitleyi, insanî ve elverişli şartlar altında yaşatmak, kontrol altında tutmak, maddi ve manevi olarak kaldırmak (RG, 2020a), yeniden topluma kazandırmak (RG, 2004a) ve suça karşı dirençli hale getirerek mükerrer suçtan korumaktır. Ceza infaz kurumlarında barındırılan hükümlü ve tutuklu kitlesini yeniden topluma kazandırmak için onlara barınma, iye, sağlık, spor, sosyal ve kültürel faaliyetler gibi birçok infaz hizmeti sunulmaktadır. Bu hizmetlerden biri, belki de en önemlisi eğitim ve öğretimdir.

Adalet Bakanı tarafından 08.05.2024 tarihi itibarıyla ceza infaz kurumlarında kalan öğrenci sayısının 65.986 kişi olduğu açıklanmıştır (Milliyet Gazetesi [MG], 2024). Bu yönüyle Bakanlıklar arasında Millî Eğitim Bakanlığında sonra en büyük öğrenci kitlesi Adalet Bakanlığı bünyesinde yer almaktadır (Ertosun, 2003, s.4). Adalet Bakanlığı tarafından ceza infaz kurumlarında barındırılan hükümlü ve tutuklulara yönelik hem örgün hem yaygın hem çocuk hem de yetişkin eğitimi programları uygulanmaktadır (Resmî Gazete [RG], 2020b; TEGM, 2007). Bu programlar, “*temel eğitim, ortaöğretim, yükseköğretim, iş ve meslek eğitimi, din eğitimi ve manevi rehberlik, beden eğitimi, kütüphane ve psiko-sosyal hizmet*” gibi alanlardan oluşmaktadır (RG, 2004a; RG, 2020a). Söz konusu programlar, ceza infaz kurumlarındaki eğitim ve öğretim servisleri tarafından yürütülmektedir (RG, 2021; RG, 2020a). Ceza infaz kurumlarındaki eğitim ve öğretim servisleri; eğitim ve öğretim hizmetleri, kültürel faaliyetler, kütüphane ve kitaplık faaliyetleri ile din eğitimi ve manevi rehberlik faaliyetlerinin yürütüldüğü servisler şeklinde tanımlanmış olup (RG, 2021) öğretmen, kütüphaneci (RG, 2020a) ve eğitim uzmanından oluşmaktadır (RG, 2020a; RG, 2021).

Adalet Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında 01.07.2024 tarihi itibarıyla toplam 1067 öğretmen ve 1 eğitim uzmanı çalışmaktadır (CTEGM, 2024). Kütüphaneci kadrosu ise henüz tahsis edilmemiştir (CTEGM, 2024). Bu nedenle kütüphanecilerin görevleri de öğretmenler tarafından yerine getirilmektedir (RG, 2020a).

Eğitim ve öğretim servislerinin kuruluş amacı, *“hükümlü ve tutukluların doğru davranış, tutum ve alışkanlıkları benimseyerek, yeniden suç işlemelerini önleyecek ahlâkî değerler kazanmalarını sağlamak, kurum hayatını normal hayata yakınlaştırarak, bu kişilerin salıverilmelerinden sonra topluma uyumlarını kolaylaştırmak ve dış olaylara, tahriklere karşı sabırlı, dayanıklı ve soğukkanlı hâle getirmektir”* (CTEGM, 2007). Kısacası, hükümlülere sosyalleştirmektir (RG, 2004a). Sosyalleştirmenin en önemli aracı ise eğitim ve öğretimdir (Turgut, 1986, s. 200). Ceza infaz kurumlarında eğitim ve öğretim aracılığıyla yeterince sosyalleşmenin sağlanıp sağlanmadığı, ancak değerlendirmeye öğrenilebilir. Değerlendirmenin yollardan biri ise denetimdir (Köklü, 1996, s.259). Bu yolla değerlendirme, bütün sistemlerin ayrılmaz bir bileşenidir (Taymaz, 1977, s. 245).

Sözlük olarak *“denetim”* kelimesi *“denetleme”* anlamına gelir. *“Denetleme”* kelimesi ise *“denetlemek işi”* (TDK, 2011, s. 624), *“denetlemek fiili”* (Şemsettin Sami, 1985, s. 251); *“Bir işin yolunca yapılıp yapılmadığına bakma işi”* (Püsküllüoğlu, 1985, s. 204) anlamlarına gelmektedir. Sözlük olarak denetim kelimesine, *“...Geçerli yasa, tüzük, yönetmelik ve genelgeler merkezinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yerine getirilip getirilmediğinin incelenmesi, yoklanması ve soruşturulması işi...”* (Oğuzkan, 1981, s. 47) anlamı da verilmektedir.

“Eğitim denetimi, eğitim kurum ve kuruluşların amaçlarının gerçekleşme derecesini saptama, daha iyi sonuçlar elde edebilmek için önlem alma ve süreci geliştirme çabalarının toplamı olarak tanımlanabilir” (Toprakçı & Kadı, 2014, s. 5). Buna göre denetimin; durumu belirleme, değerlendirme, düzeltme ve geliştirme öğelerinden oluştuğu söylenebilir. Yine eğitim denetimi, sorunları yerinde tespit etmek, çözüm önerileri geliştirmek, başarısızlık konusunda muhatapları uyarmak, eksikleri gidermek ve başarıyı artırmak için rehberlik yapmak, ileride oluşması olası sorunları sezinleyerek önleyici önlemler almak ve üst makamlara rapor etmek şeklinde de tanımlanabilir. Eğitim denetiminin amacı, kişinin gelişimini ve böylece öğrenmenin, başka bir deyişle öğretme-öğrenme sürecinin gelişimini sağlamaktır.

Eğitim denetimi, *“her ülkenin kendi sosyal-kültürel yapısı ve tarihsel koşullarına göre farklılık gösterebilir...”* (Tezcan, 2021, s. 106). Hatta aynı ülke içinde bile yapısına göre kamu-özel sektör veya bakanlıklar arasında farklılıklar olabilir. Ancak belirlenen hedeflere ulaşılması için eğitim denetiminin etkin çözümler üretmesi; ilgili ülkenin, bakanlığın ve/ya sektörün ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermesi şarttır. Aksi takdirde hedefler tam olarak gerçekleşmez (Altunay & Özer, 2021, s. 8).

Türkiye’de ilk eğitim denetimi, Tanzimat Döneminde yapılmıştır (Buluç, 1997, s. 28; Öz, 2003, s. 3). O günden günümüze çeşitli eğitim denetimi sistemleri kurulmuştur (Su, 1974, ss. 17-40). Türkiye’de eğitim denetimi denilince akla daha çok Millî Eğitim Bakanlığı gelmektedir. Zira 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nun 17/2, 56 ve 58. maddelerine göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin resmî-özel tüm kurumlarının eğitime ilişkin etkinliklerinin denetim yetkisi Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Ancak Türkiye Ceza İnfaz Kurumlarında barındırılan hükümlü ve tutuklulara yönelik yürütülen eğitim etkinliklerinin denetimi Adalet Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Söz konusu denetim, Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu, Kontrolörler Kurulu ile Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (RG, 1984; RG, 1988; RG, 1997; R.G, 2001a; RG, 2001b; RG, 2007a). Bu durumun önemli bir sorun olduğu söylenebilir.

Bu araştırmada, Adalet Bakanlığına bağlı kurumlar olan ceza infaz kurumlarında hükümlü ve tutuklulara yönelik sürdürülen eğitim faaliyetlerinin denetimi ele alınmıştır. Millî Eğitim Bakanlığının eğitim denetimi sistemine ilişkin literatürde birçok çalışma bulunmaktadır (Aydın, 2016; Başaran, 2014; Çetin & Konan, 2024; Oktar, 2010; Öz, 2003; Sağlamer, 1960; Taymaz, 1982). Ancak literatürde, Adalet Bakanlığı eğitim denetimini doğrudan ele alan bağımsız bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum, araştırmamızın alana temel teşkil etme potansiyelini ortaya koymaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türk eğitim denetimi sistemi açısından farklı bir örnek oluşturan ve neredeyse hiç bilinmeyen ceza infaz kurumlarında hükümlü ve tutuklulara yönelik sürdürülen eğitim faaliyetlerinin denetimini yasal dayanaklarıyla ortaya koymak, konuya ilişkin öneriler geliştirmek ve literatüre katkı sağlamaktır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Ceza infaz kurumlarında eğitim denetimi kurulları arasında koordinasyon var mıdır?
- Eğitim denetimi yapan Adalet Bakanlığı personelinin profilleri nasıldır?
- Eğitim denetimi mevzuatının kapsamı nedir?
- Eğitim mevzuatı ne ölçüde günceldir?
- Eğitim denetimi yapan kurullar görevlerinde yeterince bağımsız mıdır?
- Eğitim denetimi hangi sıklıkta yapılmaktadır?

2. Yöntem

Bu nitel araştırmada veriler doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Bu teknikle veriler, araştırmada ele alınan konuya ilişkin olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiziyle elde edilir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 189). Bu teknik; mevzuat, kitap, rapor, arşiv dosyası, video, ses kaydı ve fotoğraflar gibi özgün dokümanlara dayanarak ve sistemli analizler yaparak verilere ulaşmayı esas alır. Bu süreç, “...belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme...” (Karasar, 2018, s. 229) basamaklarından oluşur. Bu basamaklar, dokümanları belirleme, verilere ulaşma, verilerin özgünlüğünü kontrol etme ve verileri anlama, verileri analiz etme ve kullanma (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 194) şeklinde ifade edilebilir.

2.1. Araştırmanın Süreci

Araştırmaya literatür taramasıyla işe başlanmış, ancak literatürde konuyla ilgili herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine Adalet Bakanlığı mevzuatı taranmaya başlanmıştır. Araştırmacı, Adalet Bakanlığına bağlı farklı tip ceza infaz kurumlarının eğitim ve öğretim servislerinde 24 yılı aşkın süre görev yaptığından ceza infaz kurumlarında yürütülen denetim mevzuatına hâkimdir. Ayrıca görev süresi boyunca birçok kez denetime tabi tutulması, araştırmacıya konuya ilişkin önemli bir tecrübe kazandırmıştır. Bununla birlikte olası eksikliklerin önüne geçmek amacıyla iki ceza infaz kurumu öğretmeniyle yüz yüze, Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanıyla da telefon aracılığıyla görüşülerek konuya ilişkin tüm belgelerin elde edildiği teyit edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Konuya ilişkin başka bir araştırma bulunmadığından çalışmamız, Adalet Bakanlığı eğitim denetimine ilişkin mevzuatla sınırlıdır. Bu nedenle Adalet Bakanlığı mevzuatı detaylı bir şekilde taranmış ve denetime ilişkin birimler ve bölümler tespit edilmiştir. Söz konusu birim ve bölümlerden elde edilen veriler, ana tema ve alt başlıklara göre tasnif edilmiş ve analiz edilmiştir. Böylece araştırmanın teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Oluşturulan kavram ve kategorilerden hareketle bulgulara ulaşılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, araştırma sonucunda ulaşılan veriler, mümkün mertebe orijinal yapısına sadık kalınarak ele alınır.

Çalışmamızın sınırlılığını oluşturan ve diğer birçok alanla birlikte eğitimi denetimi alanını da içeren Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatı, aşağıda Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1*Adalet Bakanlığı Teftiş/Denetim Mevzuatı*

Tarih	Sayı/No	Mevzuat
29.04.1984	18365/2992	Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun
02.02.1988	88/12580	Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Tüzüğü
24.01.2007	26413	Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği
01.11.1997	23157	Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliği
14.06.2001	24439/4681	Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu
07.08.2001	24486	Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Yönetmeliği

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatı; 1984–2007 yılları arasında çıkarılan çeşitli kanun, tüzük ve yönetmeliklerden oluşmaktadır.

2.3. Araştırma Etiği

Araştırmada Adalet Bakanlığının ceza infaz kurumlarına ilişkin eğitim denetimi ele alınmıştır. Araştırmaya ilişkin dokümanlar/mevzuat Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ve Resmî Gazete’nin WEB sayfalarında yer almakta olup tüm kullanıcıların erişimine açıktır. Bu nedenle araştırma, etik kurul onayı gerektirmemektedir. Araştırmada kaynak kullanımında, dokümanların işlenmesinde ve bulguların paylaşılmasında etik ilkelere riayet edilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın amacı doğrultusunda doküman incelemesi tekniğiyle elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu bulgular; teftiş/denetim kurulları, teftiş/denetim personelinin profili, teftiş/denetim mevzuatının kapsamı, güncelliği, kurulların bağımsızlık düzeyi ve mevzuatta öngörülen denetim sıklığı başlıkları altında toplanmıştır.

3.1. Teftiş/Denetim Kurullarına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında ceza infaz kurumlarındaki eğitim faaliyetlerini denetleyen kurulların, çalışma merkezleri, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda 29.03.1984 tarihli, 18365 sayılı ve 2992 nolu Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun’un 14/a maddesi teftiş/denetime yetkili birimi; 15/c maddesi ise kapalı ve açık cezaevleri ile tutukevleri ve çocuk ıslahevlerinin denetleme ve inceleme işlemlerini düzenlemektedir.

... Denetim Birimleri:

Madde 14 – (Değişik: 8/6/1984-KHK 204/1 md.; aynen kabul: 16/10/1984-3057/1 md.)

a) “Teftiş Kurulu Başkanlığı”,

...

Madde 15- (Değişik: 10/9/1993-KHK-524/15 md.; İptal: Ana. Mah.nin 6/10/1993 tarih ve E.1993/36, K.1993/35 sayılı Kararı ile.; Yeniden düzenleme:18/5/1994-KHK-529/15 md.; İptal: Ana. Mah.nin 8/7/1994 tarih ve E.1994/55, K.1994/50 sayılı Kararı ile.; Yeniden düzenleme: 6/8/1997-4301/12 md.)

...

c- “...kapalı ve açık cezaevleri ile tutukevleri ve çocuk ıslahevlerini... denetlemek ve işlemlerini incelemek...”

Adalet Bakanlığının diğer bir denetim biriminin kontrolörler kurulu olduğu 2992 nolu ve 18365 sayılı Kanunun 36. maddesinden anlaşılmaktadır.

Kontrolörler:

Madde 36- (Değişik: 6/8/1997- 4301/14 md.) “Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin yönetimine dair tüm işlem ve uygulamalar ile işyurtlarının denetimiyle görevlendirilmek üzere Genel Müdürlükte kontrolörler istihdam edilebilir...”

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarının denetim birimi olduğuna ilişkin yasal temel ise, 21. 06. 2001 tarih, 24439 sayılı ve 4681 nolu Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu ile atılmıştır.

İzleme kurullarının kuruluşu

Madde 2- “Bulunduğu yargı çevresinde ceza infaz kurumu veya tutukevi olan her adli yargı adalet komisyonunca bir izleme kurulu kurulur.”

18365 sayılı ve 2992 nolu Kanun’un 15/c ve 36. maddeleriyle Teftiş Kurulu Başkanlığı ve Kontrolörler Kurulu Başkanlığının diğer birçok kurumla birlikte ceza infaz kurumlarının da teftiş edilmesinin/denetlenmesinin kanunî alt yapısı oluşturulmuştur. 24439 sayılı ve 4681 nolu Kanun ile de Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurullarının kanuni zemini oluşturulmuştur.

Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı ile Kontrolörler Kurulunun çalışma merkezleri, 88/12580 sayılı Teftiş Kurulu Tüzüğü’nün 5, 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinin 6 ve Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliğinin 37. maddelerinde Ankara olduğu belirtilmiştir.

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarının çalışma merkezleri ise 14.06.2001 gün ve 24439/4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanununun 2 ve 07.08.2001 gün ve 24486 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Yönetmeliğinin 4. maddelerinde aynı ifadelerle açıklanmıştır:

“Bulunduğu yargı çevresinde ceza infaz kurumu veya tutukevi olan her adli yargı adalet komisyonunca bir izleme kurulu kurulur.”

88/12580 sayılı Teftiş Kurulu Tüzüğü, 26413 sayılı Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu ve Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri yönetmeliklerine göre teftiş/denetim kurullarının çalışma/oturma merkezi Ankara’dır. Mevzuata göre Teftiş Kurulu Başkanlığı taşrada da çalışma merkezleri ve bunlara bağlı bürolar oluşturabilmekte iken Kontrolörler Kurulu oluşturamamaktadır. Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarının ise sadece taşra teşkilatları bulunmaktadır.

Adalet Bakanlığı teftiş/denetim kurullarının görev ve yetkileri 88/12580 sayılı Teftiş Kurulu Tüzüğü’nün 6/C maddesinde “...Ceza ve tevkifleriyle ıslah kurumlarını ve işyurtlarını...teftiş etmek ve denetlemek, işlemlerini incelemek, görevlileri hakkında soruşturma yapmak” şeklinde geçmektedir.

Adalet Bakanlığı teftiş/denetim kurullarının görev ve yetkileri 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliği’nin 8/1. maddesinde ise “...denetim yapmak ve araştırma, inceleme ve soruşturma icra etmek...” şeklinde ifade edilmektedir.

Kontrolörler Kurulunun görev ve yetkileri, Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliği’nde ayrı bir başlık altında müstakil olarak ifade edilmemiştir.

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarının eğitim denetimiyle ilgili görev ve yetkileri ise 24439 sayılı Kanunu'nun 6/1 maddesinde *"Ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki infaz ve ıslah uygulamalarına ilişkin işlem ve faaliyetleri yerinde görmek, incelemek, yönetici ve görevlilerden bilgi almak, hükümlü ve tutukluları dinlemek"* şeklinde ifade edilmiştir. Aynı Kanun'un 6/3 maddesinde ise *"Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde infaz ve ıslah... ile ilgili olarak gördükleri aksaklık ve eksiklikleri yetkili mercilere bildirmek"* şeklinde kendine yer bulmuştur.

88/12580 sayılı Tüzük'te, Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulunun görev ve yetkileri arasında ceza infaz kurumlarının denetimi açıkça belirtilmekte, ancak eğitim denetimine ilişkin herhangi bir ifade yer almamaktadır. Ayrıca, 26413 sayılı Yönetmeliğin Teftiş Kurulunun görev ve yetkileri bölümünde geçen *"...Bakanlık birimleri..."* (RG, 2007a) ifadesi ile 24439/4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu'nun ilgili bölümünde yer alan *"ıslah... ile ilgili olarak gördükleri aksaklık ve eksiklikleri yetkili mercilere bildirmek"* (RG, 2001a) ifadesindeki 'ıslah' kavramının belirsizliği nedeniyle, bu ifadelerin eğitim denetimini kapsayıp kapsamadığı veya hangi eğitim birimlerini içerdiği açık değildir.

Adalet Bakanlığı müfettişlerinin görev ve yetkileri 88/12580 nolu Teftiş Kurulu Tüzüğü'nün 10 ve 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin 13/1-a maddelerinde açıklanmıştır.

Madde 10- Müfettişlerin görev ve yetkileri

A "...ceza ve tevkifleriyle ıslah kurumlarını ve işyurtlarını... teftiş etmek ve denetlemek, buralarda çalışan... görevliler hakkında araştırma, inceleme ve soruşturma yapmak."

Madde 13- (1) Müfettişlerin görev ve yetkileri

a) Mevzuatta adalet müfettişlerince denetimi öngörülen yerleri denetlemek.

Adalet Kontrolörlerinin görev ve yetkileri Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliğinin 9. maddesinde; *"Kontrolörler, ceza infaz kurumları ile iş yurtlarının bütün işlemlerini denetlemek, savcı dışındaki görevliler hakkında hal kâğıdı veya gizli rapor tanzim etmek"* şeklinde belirtilmiştir.

88/12580 sayılı Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Tüzüğü'nün 10/A maddesine göre müfettişlerin görev ve yetkileri arasında ceza ve tevkifleriyle ıslah kurumlarını ve işyurtlarının teftiş edilmesi yer almaktadır. 88/12580 sayılı Tüzük'te açıkça eğitim denetiminden söz edilmemektedir. 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin müfettişlerin görev ve yetkileri başlıklı 13. maddesinde de eğitim denetiminden söz edilmemektedir. 23157 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliği'nin 8/a maddesinde ise *"Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin yönetimine ilişkin bütün işlem ve uygulamalar"*; 9/a maddesinde ise *"bütün işlemler..."* ifadeleri geçmektedir. Bu ifadelerle tam olarak neyin kastedildiği açık değildir. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları üyelerinin ise bireysel olarak herhangi bir sıfatları olmadığından denetim yapma ve rapor hazırlama yetkileri bulunmamaktadır.

3.2. Teftiş/Denetim Personelinin Profiline İlişkin Bulgular

Bu başlıkta, teftiş ve denetim personelinin eğitim düzeyleri, mezuniyet alanları, deneyim ve kıdem durumlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda, Adalet müfettişlerinin mezuniyet alanları ele alınmıştır. Yapılan araştırmada, söz konusu alanların 88/12580 sayılı *Teftiş Kurulu Tüzüğü'nün* 19. maddesi ile 26413 sayılı *Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin* 26. maddelerinde düzenlendiği görülmüştür.

Madde 19- "... Hâkimlik ve savcılık mesleğinde... bulunanlar arasından... atama yapılır."

Madde 26- (1) "...hâkimlik ve Cumhuriyet savcılığı mesleğinde... bulunanlar arasından... atama yapılır".

Kontrolörlerin mezuniyetleri, 1992 nolu ve 18365 sayılı Kanun'unun 36 ve Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliği'nin 16/c maddelerinde benzer ifadelerle açıklanmıştır.

"...Hukuk... siyasal bilimler, idari bilimler, iktisat, maliye ve işletme alanlarında en az dört yıllık öğretim yapan yükseköğretim kurumlarından mezun olanlar... kontrolör olarak atanırlar."

Diğer bir denetim mekanizması olan Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları üyelerinin mezuniyet alanları ise 24439/4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu'nun 3/2 maddesinde belirtilmiştir.

Madde 3- (2) "Tıp, eczacılık, hukuk, kamu yönetimi, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler, eğitim bilimleri ve benzeri alanlarda en az dört yıllık yükseköğretim kurumlarından veya bunlara denkliği kabul edilen yurt dışındaki yükseköğretim kurumlarından mezun olmak ve mesleği ile ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşlarında ya da özel sektörde en az on yıl çalışmış bulunmak."

Adalet Müfettişleri hâkim ve savcı mesleğinden olanlar arasından seçildiği için hukuk; Adalet Kontrolörleri, hukuk veya hukuk bilgisine programlarında yeterince yer veren siyasal bilimler, idari bilimler, iktisat, maliye ve işletme mezunu olması gerekmektedir. Buna göre öğretmenlik alanı mezunları Adalet Müfettişi veya Kontrolörü olamamaktadır. Aynı zamanda bu iki kurulun üyeleri bütünüyle resmî görevlilerden oluşmak zorundadır. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarına seçilmek için ise öğretmenlik dışı alan veya öğretmenlik alanı arasında ayırım gözetmeksizin, kamu kurum ve kuruluşları ya da özel sektörde en az on yıl çalışmış olmak şartı aranmaktadır.

İzleme kurulları mevzuatı hariç diğer hiçbir Adalet Bakanlığı mevzuatı eğitim bilimleri mezunlarının denetim mekanizmasında yer almasına izin vermemektedir.

Adalet Bakanlığı müfettişliğine atanma 88/12580 sayılı Teftiş Kurulu Tüzüğü'nün 19, 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin 26. maddelerinde belirtilmiştir.

Madde 19- "...bilfiil en az beş yıl görev yapmış..."

Madde 26- (1) "... bilfiil en az sekiz yıl görev yapmış..."

Kontrolörlüğe atanma, 18365 sayılı Kanun'unun 36, Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliğinin 27. maddelerinde belirtilmiştir.

Madde 36- (Değişik: 6/8/1997- 4301/14 md.) "...en az üç yıl çalıştıktan sonra... kontrolör olarak atanırlar..."

Madde 27- "Stajyer kontrolörlüğe atananlar üç yıl süre ile adaylık süresi geçirirler."

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları üyeliğine seçilme ise, 24439/4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanun'unun 3/2. maddesinde geçmektedir.

Madde 3- (2) "...mesleği ile ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşlarında ya da özel sektörde en az on yıl çalışmış bulunmak."

88/12580 sayılı Teftiş Kurulu Tüzüğü'nün 19. maddesinde Adalet Müfettişliğine seçilmek için bilfiil en az beş yıl hâkim ve savcılık yapmış olma şartı aranmakta iken 26413 sayılı Teftiş Kurulu

Yönetmeliğinin 26. maddesinde ise bilfiil en az sekiz yıl hâkim ve savcılık yapma şartı aranmaktadır. Ayrıca Adalet Kontrolörlüğüne seçilmede üç yıl, Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarına seçilmede ise kamu ve özel sektör ayırımı yapılmaksızın en az on yıl çalışmış olma şartı getirilmektedir.

3.3. Teftiş/Denetim Mevzuatının Kapsamına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında Adalet Bakanlığı mevcut eğitim denetimi mevzuatının kapsamına ilişkin bulgular sunulmuştur. Adalet Bakanlığı müfettişlerinin teftişe ilişkin ilk işlem, tespit ve sayım, 88/12580 sayılı Teftiş Kurulu Tüzüğü'nün 29 ve 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin 43. maddelerinde açıklanmıştır. Ancak her iki maddede de teftiş edilen diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında herhangi bir ilk işlem, tespit ve sayımdan söz edilmemektedir.

Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu mevzuatında olduğu gibi Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarına ilişkin mevzuatta da yapılacak herhangi bir ilk işlem, tespit ve sayımdan söz edilmemektedir (RG, 2001a; RG, 2001b).

Kontrolörlerin yapacağı ilk işlemler, 23157 sayılı Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliğinin 46. maddesinde yer almaktadır. 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinin 46. maddesinde eğitim denetimi şu şekilde geçmektedir:

“...Hükümlü ve tutuklulara meslek öğretilmesi, eğitim, ıslah ve rehabilitasyon çalışmalarına verilen önem,... Açılan kurslara katılma ve başarı durumu, ders ve konferansların mahiyet ve yeterliliği, eğitim, öğretim ve psiko-sosyal hizmet programının uygulanma durumu,...Kitaplardan yararlanma usulleri ile bu konudaki yönetmelik hükümlerinin uygulanması,...”

24.01.2007 tarihli ve 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin 46. maddesinde eğitim denetimine ilişkin tespiti ve denetlenmesi istenen hususlar, Adalet Bakanlığı eğitim mevzuatında yer alan ve ceza infaz kurumlarında aktif olarak yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin (RG, 2007a; RG, 2020a; RG, 2020b) sadece küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Ceza infaz kurumlarında denetlenecek eğitim birimleri ise, 26413 sayılı Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin 79. maddesinde açıklanmıştır.

Madde 79/14- “Amacına uygun tarzda iyileştirme programlarının düzenlenme ve uygulanma durumları araştırılır.”

Madde 79/15- “Kütüphaneden yararlanma usulleri ile bu konudaki mevzuat hükümlerinin uygulanması tetkik edilir.”

Madde 79/17- “Mevcut bütün defter ve kartonlar tetkik edilir, yeterli sayıda infaz dosyası gözden geçirilip, hata yapıp yapılmadığına bakılır. İncelenen evrakın infaz numaraları düzenlettirilen iş cetveli veya hükümlü listesi üzerinde gösterilir.”

Madde 79/35- “Ceza infaz kurumları izleme kurullarının raporları ile infaz hâkimliğinin kararları da gözden geçirilmek suretiyle denetim dönemi içerisinde aksayan yönlerin belirlenmesine çalışılır.”

Madde 79/36- “Genel olarak kurumun amir ve memurlarının karar ve işlemleri tetkike tâbi tutulur, ayrıca infaz kurumlarının mevzuat dairesinde sevk ve idare edilip edilmediğine bakılır.”

24486 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu'nun ise 6/3 maddesinde açıklanmıştır.

Madde 6- (3) Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde infaz ve ıslah... ile ilgili gördükleri aksaklık ve eksiklikleri yetkili mercilere bildirmek.

Yukarıda verilen bilgilere göre, amacına uygun şekilde iyileştirme programlarının düzenlenme ve uygulanma durumları ve kütüphaneden yararlanma yöntemleri ile bu konudaki mevzuat hükümlerinin uygulanması denetlenir. Yine 24.01.2007 tarihli ve 26413 sayılı Yönetmeliğin 79. maddesinde ceza infaz kurumlarında denetlenecek eğitim faaliyetleri birimleri açıklanmıştır. Ancak eğitime ilişkin bu hususlar, ceza infaz kurumlarında yürütülen eğitim faaliyetlerinin sadece küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Zira Adalet Bakanlığı mevzuatında yürütülmesi emredilen çok daha fazla eğitim ve öğretim faaliyetleri bulunmaktadır (RG, 2007a; RG, 2020a, RG, 2020b).

3.4. Eğitim Teftişi/Denetimi Mevzuatının Güncelliğine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında mevcut eğitim teftişi/denetimi mevzuatının aktüelliğine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Yapılan incelemede Adalet Bakanlığı denetim mevzuatının eski olduğu ve çağdaş denetim gelişmeleri doğrultusunda yeterince güncellenmediği görülmüştür. Örneğin, 18365 sayılı ve 2992 nolu Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun 1984 tarihli; 88/12580 sayılı Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Tüzüğü ise 1988 tarihli. Ayrıca 23157 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliği 1997; 24439/4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu ile 24486 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Yönetmeliği 2001 tarihli. En yeni Adalet Bakanlığı denetim mevzuatı olan 26413 sayılı Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği ise 2007 tarihli. Her ne kadar söz konusu mevzuatta bazı değişiklikler yapılmış olsa da genelde bu değişiklikler ya eğitim denetimiyle hiç ilgili değildir ya da sadece bazı ibare ve ifadelerin düzeltilmesinden ibarettir (RG, 2004b; RG, 2004c; RG, 2011; RG, 2017a; RG, 2017b; RG, 2019a; RG, 2022b).

3.5. Teftiş/Denetim Kurullarının Bağımsızlık Düzeyine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında, teftiş ve denetim kurullarının kurumsal konumlandırma, görev ve yetki garantisi, mali özerklik ve raporlama özgürlüğü hususlarına ilişkin bulgular ele alınmıştır. Kurumsal konumlandırma açısından yapılan araştırmada, Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığının doğrudan Adalet Bakanına (RG, 1988; RG, 2007) bağlı olduğu görülmüştür. Kontrolörler Kurulu Başkanlığı Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne (RG, 1997), Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurulları ise bulundukları yerdeki adli yargı adalet komisyonları başkanlıklarına (RG, 2001a; RG, 2001b) bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Görev yetki garantisi açısından bakıldığında genel olarak teftiş/denetim kurullarının görev, yetki ve sorumluluklarının Tüzük (RG, 1988) ve yönetmeliklerle (RG, 2007; RG, 1997; RG, 2001b) düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Bunun tek istisnası, Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurullarının görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin 4681 sayılı Kanun'dur. Teftiş/denetim kurullarının bütçelerinin Bakanlık genel bütçesi içinde yer aldığı; özerk ve bağımsız bir bütçeye sahip olmadığı görülmüştür.

Teftiş/denetim kurulu raporları Bakana (RG,1988; RG, 2007), Kontrolörler Kurulu raporları Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne (RG, 1997), İzleme Kurulları ise bulundukları yerdeki adli yargı adalet komisyonlarına sunulmaktadır. Mevzuata göre, Teftiş Kurulları ve Kontrolörler Kurulları, elde ettikleri raporları hiçbir şekilde açıklayamazlar. Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurulları ise ancak bulundukları yerdeki Cumhuriyet başsavcılıklarından izin almak şartıyla açıklayabilirler (RG, 2001a; RG, 2001b). Ancak İzleme Kurullarınca düzenlenen raporların izin alınarak dahi olsa açıklandığına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

3.6. Eğitim Teftişi/Denetimi Sıklığına İlişkin Bulgular

Bu bölümde, eğitim teftişi/denetimi mevzuatında denetimlerin yapılma sıklığına ilişkin bulgular aktarılmıştır. Adalet Bakanlığı müfettişlerinin teftiş/denetim programı ve sıklığı, 88/12580 sayılı Teftiş Kurulu Tüzüğü'nün 28. maddesiyle 26413 sayılı Teftiş Kurulu Yönetmeliği'nin 7. maddesinde belirtilmiştir. Kontrolörlerin denetim programı ise 23157 sayılı Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliğinin 34. maddelerinde ifade edilmiştir.

Söz konusu mevzuata göre ceza infaz kurumlarında teftiş/denetimlerin iki yılda bir yapılması gerektiği, gerekli görüldüğünde bu sürenin değiştirilebileceği ifade edilmekte ve kontrolörlerin denetim programının da Teftiş Kurulu Başkanlığı ile koordineli olarak en az iki yılda bir yürütülmesi ve duruma göre değiştirilebilmesi öngörülmektedir. Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurulları denetim programı ise Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu'nun 7 ve Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Yönetmeliğinin 8. maddelerinde açıklanmıştır. Buna göre Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları, en az iki ayda bir olmak üzere, gerekli gördüğü her zaman denetim amaçlı ziyaret yapabilmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye ceza infaz kurumlarında hükümlü ve tutuklulara yönelik sürdürülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin teftişi/denetimi mevzuatı ele alınmıştır. Araştırma sonuçlarına genel olarak bakıldığında Adalet Bakanlığı eğitim denetimi mevzuatının yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada bulgulardan hareketle aşağıda önce başlıklar halinde sonuçlar tartışılmış, sonrasında ise konuya ilişkin önerilere yer verilmiştir.

Teftiş/denetim kurulları

Çalışmada eğitim ve öğretim faaliyetlerinin 3 farklı Kurul tarafından denetlendiği belirlenmiştir. Bunların birincisi Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu (RG, 1984; RG, 1988; RG, 2007a), ikincisi Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Kontrolörler Kurulu (RG, 1984; RG, 1997) ve üçüncüsü ise Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarıdır (RG, 2001a; RG, 2001b). Adalet Bakanlığı denetim mevzuatına göre denetim mekanizmasını oluşturan Teftiş Kurulu Başkanlığı ile Kontrolörler Kurulu Başkanlığı arasında organik bir bağ ve koordineli çalışma bulunmaktadır (RG, 1997). Ancak mevzuatta bu iki kurul ile diğer bir denetim kurulu olan Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları arasında organik bir bağ ve koordinasyon bulunmamaktadır. Oysa gelişmiş ülkelerdeki mevzuatlarına bakıldığında teftiş birimleri/kurulları arasında organik bir bağ ve koordinasyon bulunduğu görülmektedir (Ensari & Gündüz, 2009, s. 106). Aynı şekilde denetime ilişkin bazı Türk yasalarında da koordinasyon açıkça öngörülmektedir (RG, 2003). Koordinasyon hususu, bir teşkilatın arzulanan ve/ya arzulaması gereken hedeflere ulaşması açısından son derece önemlidir. Nitekim Taymaz (1995, s. 110), teftiş/denetim birimlerinin sadece kendi aralarında değil diğer birimlerle de koordinasyon içinde olması gerektiğini söylemektedir. Yapılan bazı çalışmalarda Millî Eğitim Bakanlığı teftiş/denetim birimleri arasında da organik bir bağ ve koordinasyonun bulunmadığı ve bunun bir sorun olduğu ifade edilmektedir (Ensari & Gündüz 2009, s. 106; Yırcı, 2010, s. 491). Bu durum, koordinasyon sorunun Adalet Bakanlığı eğitim denetimi ile sınırlı olmadığını göstermektedir.

Adalet Bakanlığı mevzuatına göre Teftiş Kurulu Başkanlığının gerektiği takdirde taşra bürosu kurma yetkisinin bulunduğu (RG, 2007a), ancak Kontrolörler Kurulu Başkanlığının ise taşra teşkilatı kurma yetkisinin bulunmadığı görülmüştür (RG, 1997). Oysa Dursun & Altınışık'ın (2019, s. 147) da belirttiği gibi denetim mekanizmasının etkili ve ekonomik bir şekilde yürütülmesi için teftiş/denetim etkinliklerinin eşgüdümünü sağlayacak merkez denetim birimlerinin yanında yerel denetim birimlerinin/bürolarının oluşturulması önemlidir. Aynı şekilde denetim etkinliklerinin sonuçlarının

merkez denetim birimlerince izlenmesi, değerlendirilmesi ve kurumların eğitim politikalarına yön verecek şekilde yürütülmesi de önemlidir. Nitekim birçok Avrupa ülkesinde teftiş/denetim kurullarının hem merkez hem de taşra teşkilatlarının bulunduğu belirtilmektedir (Ensari & Gündüz, 2009, s.106).

Adalet Bakanlığının teftiş/denetim görevlilerinin eğitime ilişkin görev, yetki ve sorumlularının kapsamı açık değildir. Örneğin Adalet Bakanlığı denetim mevzuatının değişik yerlerinde geçen “...kapalı ve açık cezaevleri ile tutukevleri ve çocuk ıslahevlerini... denetlemek ve işlemlerini incelemek...” (RG, 1984), “tüm iş ve işlemler” (RG, 1997), “tüm işlem ve uygulamalar” (RG,1984), “ıslah” (RG, 1984; RG, 1997; RG, 2007a), “atanmaları Bakanlığa ait diğer görevliler” (RG, 2007a) veya “atamaları Bakanlığa ait olanların” (RG, 1984) gibi ifadelerle tam olarak ne anlatıldığı net değildir. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarının ceza infaz kurumlarındaki eğitim denetimiyle ilgili görev ve sorumluluklarının kapsamı da net değildir. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu’nun 6/1 ve 6/3 maddelerinde; bu Kurulların görevi “*Ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki infaz ve ıslah uygulamalarına ilişkin işlem ve faaliyetleri yerinde görmek, incelemek, yönetici ve görevlilerden bilgi almak...*” şeklinde açıklanmıştır. Ancak burada “ıslah” kavramının ayrıntıları verilmemiştir. Tekin (2022, ss. 6-7) tarafından yapılan bir araştırmada, Adalet Bakanlığı eğitim mevzuatının da kendi içinde önemli bazı belirsizlikler barındırdığı, bunun arzulan amaçlara/hedeflere ulaşılmasını engellediği belirtilmektedir. Mevzuat hükümlerinin kapsamının açık olmaması, sınırlarının tam olarak çizilmemesi, başka bir deyişle, yoruma açık olması tek başına denetimin başarısızlığı için yeterli bir sebep değildir (Kayrak, 2015, s. 91). Ancak bu husus, iyi bir mevzuatın en önemli ilkelerinden biri olduğundan (RG, 2022a) eğitim denetiminde belirli bir standart yakalamayı zorlaştırabilir. Zira sağlıklı bir denetim için denetim kurullarının eğitim denetimiyle ilgili görev, yetki ve sorumluluk kapsamının net bir şekilde açıklanması önemlidir. Nitekim yapılan bir araştırmada denetim elemanlarının rol ve sorumluluklarının açık bir şekilde tanımlanmasının, sistemin işleyişi bakımından hayati önemi haiz olduğu belirtilmektedir (Örenay & Süzen, 2011, s. 32).

Yine ceza infaz kurumları eğitim denetimini yapan Adalet Müfettişleri; adliyeler, noterler ve ceza infaz kurumları gibi birçok kurumu ve bu kurumlardaki birçok birimi (RG, 2007); Adalet Kontrolörleri (RG, 1997) ve Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurulu üyeleri (RG, 2001a; 2001b) ise ceza infaz kurumlarındaki bütün iş ve işlemleri denetledikleri için eğitim denetiminde yeterince etkili olmadıkları söylenebilir. Bu tespit, Ensari ve Gündüz (2009, s. 106) tarafından yapılan bir araştırmada ortaya konulan geniş alanda denetleme yapmanın müfettişlerin verimliliğini olumsuz etkilediği yönündeki görüşleriyle örtüşmektedir.

Teftiş/denetim personelinin profili

Adalet Bakanlığına bağlı ceza infaz kurumlarında çalışan öğretmenler tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin denetimini gerçekleştiren Adalet Bakanlığı müfettişleri hukukçu, Adalet kontrolörleri ise hukuk veya hukuk bilgisine programlarında yeterince yer veren kurumlardan mezun olan kişilerdir (RG, 1997). Bunların arasında öğretmenlik alanı mezunu kamu görevlileri bulunmamaktadır (RG, 1984; RG, 1988; RG, 1997; R.G, 2001a; RG, 2001b; RG, 2007a). Oysa Taymaz’a (1982, s. 25, 37, 38, 40, 44) göre etkili bir denetim, ancak alanda nitelikli bir denetim elamanıyla mümkün olabilir ve etkili bir denetimin en önemli ölçütlerinden biri de ilgili alanda uzman olmaktır. Bu da genel olarak kişilerin görev yapacağı alanda öğrenim görmüş olmasını gerektirir. Can & Gündüz (2018) tarafından yapılan bir araştırmada aynı hususa vurgu yapılmaktadır. Özyılmaz (2013, s. 57) ise denetimin dala ve uzmanlık alanına göre yapılması gerektiğini söylemektedir. Bu mantıkla gelişmiş ülkelere, eğitim fakültelerinde eğitim teftişi bölümleri açılmakta, buralarda eğitim müfettişleri yetiştirilmekte (Taymaz, 1982, s. 47) ve genel olarak eğitim denetimi yapacak görevliler öğretmenlik alanı mezunları arasından seçilmektedir (Ensari & Gündüz, 2009, s. 114; Gündüz & Balyer, 2012, s. 84). Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı tarafından eğitim denetimi mevzuatında, öğretmenlik alanı ve

öğretmenlik dışı alan şeklinde bir ayırıma gidilmiştir (RG, 2023). Bu durumda Adalet Bakanlığının, eğitim denetimini neredeyse bütünüyle öğretmen kökenli olmayan denetim elemanlarına bırakmasının önemli bir sorun teşkil ettiği söylenebilir. Tekin ve Sağlam (2021, ss. 435-436) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, bu hususa dikkat çekilmiştir.

Adalet Bakanlığınca eğitim denetimi yapan meslek elamanlarının eğitim denetimi konusunda geliştirilmeleri için herhangi bir hizmet öncesi ve hizmet içi eğitime alınmaları gerektiğine ilişkin bir hükme rastlanmamıştır. Oysa eğitim denetiminde uzmanlığın esas alınabilmesi için müfettişlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerle yeterli kuramsal bilgi, beceri ve tutum kazanmalarına ihtiyaç vardır. Bu nedenle *“müfettişlerin denetim etkinliklerini en etkili ve verimli bir biçimde yapabilmeleri için hizmet öncesinde ve hizmet içinde gerekli eğitimden geçirilmeleri artık bir gerekliliğin ötesinde bir zorunluluk olmuştur”* (Gündüz & Balyer, 2012, s.84). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlik dışı alan mezunlarından müfettiş olarak seçilenlerin aday memurluk eğitimine tabi tutulmasının zorunlu hale getirilmesi (MEB, 2023) alana verilen önemin bir göstergesidir.

Ceza infaz kurumlarında eğitim dâhil tüm birimleri teftiş edecek Adalet Müfettişleri en az beş veya sekiz yıl (2007a), Adalet kontrolörlüğüne atanmak için ise stajyer kontrolörlükte en az üç yıl (1997) görev yapma şartı aranmaktadır. Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurulları üyeliği için ise mesleği ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarında ya da özel sektörde en az on yıl çalışmış olma şartı aranmaktadır. Ancak söz konusu her üç denetim elamanı için özel olarak eğitimle ilgili bir çalışma süresi ve hizmet içi eğitimi şartı aranmamaktadır. Bunun önemli bir sorun olduğu söylenebilir. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı öğretmenlik alanında müfettiş olarak atananlarda en az sekiz yıl görev yapmış olma, öğretmenlik dışı alanda atananlarda ise adaylık eğitimine tutulma şartı aranmaktadır (RG, 2023).

Teftiş/Denetim Mevzuatının Kapsamı

Adalet Bakanlığının teftiş/denetim mevzuatında ceza infaz kurumlarında denetime başlanırken çeşitli alanlarda yapılan ilk işlemler arasında eğitim denetimi ile ilgili hiçbir iş ve işlemin yer almadığı, bazı mevzuatında ise kısmen yer aldığı görülmüştür. Aynı şekilde bazı teftiş/denetim mevzuatında denetlenmesi istenen eğitim birimlerin/hususların hiç yer almadığı, bazı mevzuatta ise çok küçük bir bölümünün yer aldığı görülmüştür. Buradan hareketle tam ve kapsamlı bir denetimden çok, yalnızca kısmi bir eğitim denetiminden söz edilebilir. Bu durum, eğitim denetimini de içeren Adalet Bakanlığı denetim mevzuatının yetersizliğinin bir sonucudur. Söz konusu yetersizliğin en önemli nedeni, eğitim ve öğretim faaliyetlerine ilişkin mevzuatının yeni, denetim mevzuatının ise çok eski olmasıdır.

Çalışmada, Adalet Bakanlığının ceza infaz kurumlarında yürütülen eğitim faaliyetleriyle ilgili müstakil bir denetim mevzuatına sahip olmadığı, mevcut eğitim denetimi mevzuatının genel denetim mevzuatının içinde dağınık bir şekilde yer aldığı görülmüştür (RG, 1984; RG, 1988; RG, 2007a; RG, 2001a; RG, 2001b). Oysa eğitim teftişi/denetimi mevzuatının bütünsellik göstermesi önemli bir husustur (Taymaz, 1995, s. 109). Ceza infaz kurumları özelinde teftişi/denetimi esas alan tek mevzuatın, 23157 sayılı 1997 tarihli Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliği olduğu, onun da eğitim denetiminden çok, ceza infaz kurumları ve tutukevleri ile iş yurtlarının denetimine ağırlık verdiği görülmektedir (RG, 1997).

Eğitim Teftişi/Denetimi Mevzuatının Güncelliği

Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatının eski olduğu ve çağdaş denetim gelişmeleri doğrultusunda güncellenmediği belirlenmemiştir. Oysa mevzuatın sık sık değiştirilmesi problem oluşturabileceği gibi (Konan vd., 2019, s. 1464; Taymaz, 1995), yeni gelişmelere paralel olarak güncellenmemesi de benzer bir problem oluşturabilir (Yürekli, 2014, s. 18). Zira teftiş/denetim, eğitim sisteminin bir alt sistemi olduğundan eğitim sistemindeki değişim ve gelişim, teftiş/denetim sistemini de etkiler. Bu nedenle eğitim sistemindeki değişim ve gelişime paralel olarak, teftiş/denetim

faaliyetlerinin de yeniden yapılanması gerekir (Uyanık, 2007, s. 19). Örneğin Millî Eğitim Bakanlığı eğitim denetimi konusunda çeşitli değişikliklere gitmiş, bu değişiklikler özellikle 2000-2015 yıllarında ivme kazanmıştır (Durnalı & Limon, 2018, s. 415; Taş, 2023, s. 172).

Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatının rehberlik ögesini içermediği görülmüştür. Yalnız eğitime ilişkin denetim mevzuatıyla ilgili bölümler değil, diğer bölümler de rehberliğe ilişkin herhangi bir öge içermemektedir. Tekin ve Sağlam (2021, s. 435) tarafından yapılan araştırmada benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Oysa rehberlik hususu, çağdaş denetim sisteminin önemli bir ögesi olup (Yürekli 2014, ss. 99-100) son zamanlarda birçok kurumun mevzuatında kendine özel bir yer bulmuştur. Özellikle, 2004 yılından sonra yeniden yapılandırılan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Bakanlık ve müstakil kurumlarında “kurul” ifadesi yerine “rehberlik” ifadesi daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Örneğin Sosyal Güvenlik Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmeliklerde “*Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı*” ve “*rehberlik ve denetim*” gibi isimler tercih edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu da eğitim denetimiyle ilgili kısmen de olsa yeni bir bakış açısı getirmiş; teftiş/denetim sürecinin ve müfettişlik rollerinin, öğretmenlerin ve okulların ihtiyaç duyduğu rehberlik hizmetlerini içerecek şekilde yeniden yapılandırılacağı vurgulanmıştır (MEB, 2018). Sadece Türkiye’de değil İngiltere, Estonya, Kanada, Güney Kore, Polonya, Singapur, Finlandiya, Hong Kong, Avustralya ve Norveç gibi dünyanın birçok ülkesinde eğitim sistemlerinin tamamında eğitim-öğretim faaliyetlerinin denetiminin rehberlik ağırlıklı ve süreci geliştirmeye yönelik bir araç olarak kurgulandığı görülmektedir (Çetin & Konan, 2020, s. 67).

Teftiş/Denetim Kurullarının Bağımsızlık Düzeyi

Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı Adalet Bakanına bağlıdır ve raporlarını Bakana sunar. Kurulun mevcudiyeti ve çerçevesi 1992 sayılı Teşkilat Kanunu’nda zikredilmişse de ayrıntılı görev ve yetkiler genellikle Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği ile düzenlenmiştir. Bu durum, Kurulun yasal güvenceye dayalı olmaktan ziyade idari düzenlemelere bağlı hale getirmektedir. Bu da onun tam değil, kısmen bağımsız olduğunu göstermektedir. Kontrolörler Kurulu, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne bağlı olup raporlarını Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne sunmaktadır. Kurulun mevcudiyeti ve çerçevesi 88/12580 sayılı Tüzük ve 23157 sayılı Yönetmelik ile belirlenmiştir. Bu da onun bütünüyle idari düzenlemelere bağlı olduğunu ve bağımsızlık ölçütü açısından yeterli olmadığını göstermektedir. Ayrıca hem teftiş hem de kontrolörler kurullarının özerk olması gereken bütçelerinin Bakanlık genel bütçesi içinde yer alması; Kurullarca düzenlenen raporların kamuoyu ile paylaşılmasına izin verilmemesi de uluslararası bağımsızlık ölçütlerine uymamaktadır.

Adalet Bakanlığı denetim mekanizmalarından bir diğeri olan ve Adli yargı adalet komisyonu yargı çevresinde kurulan Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları, başkan ve üyeleri sivil (RG, 2001a), işleyişi ise resmidir (2001a, 2001b). Bu kurulların mevcudiyeti ve çerçevesi 4681 sayılı Kanun’da belirtilse de detaylı görev ve yetkileri 24486 sayılı Yönetmelikle belirlenmiştir. Bunların bütçeleri de özerk olmayıp Adalet Bakanlığı genel bütçesi içinde yer almaktadır. Ayrıca adli yargı adalet komisyonlarına bağlı olan bu kurullar, raporlarını yetkili resmî mercilerin izni olmaksızın açıklayamamaktadır. B.M. Genel Kurulu’nun 20 Aralık 1993 tarihli 48/134 sayılı Kararı ile kabul edilen insan haklarının geliştirilmesi ve korunması için kurulan ulusal kuruluşların statüsüne ilişkin ilkelere göre bağımsızlığın en önemli niteliklerinden birinin de raporların hiçbir mevki ve makamın denetimi olmaksızın yayımlanabilmesi olduğu belirtilmektedir. Avrupa Konseyi tarafından 2006 tarihli ceza infaz kurumlarına ilişkin yayımlanan tavsiye kararlarını içeren Avrupa Cezaevi Kuralları, madde 93(1)’de “*cezaevleri.....bağımsız organ veya organlar tarafından izlenmeli ve bu organların bulguları kamuoyuna açıklanmalıdır*” denilmektedir. İngiltere’de eğitim denetimi raporları, ilgili denetim kurulunun internet sayfasından açıklanmaktadır (Yırcı, 2010, s. 486). Millî Eğitim Bakanlığınca

hazırlanan 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde de müfettişlerin hazırladıkları raporların tüm paydaşlar ve ilgili birimlerle paylaşılacağı belirtilmektedir (MEB, 2018). Bu hususlar, onların da tam olarak bağımsız olmadığını göstermektedir. Oysa Altun vd. (2015, s. 97) tarafından yapılan bir araştırmada belirtildiği üzere denetimin en belirgin ölçütlerinden biri de bağımsızlıktır.

Eğitim Teftişi/Denetimi Sıklığı

Adalet Bakanlığı müfettiş ve kontrolörlerinin teftiş/denetimi programının iki yılda bir yapılması gerektiği, ancak gerekli görüldüğünde bunun değiştirilebileceği belirtilmektedir (RG, 2007a; RG, 1997). Ancak günümüz dünyasında hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşandığından iki yılda bir denetim yapılması oldukça uzun bir süre sayılabilir. Nitekim Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları en az iki ayda bir olmak üzere gerekli gördüğü her zaman denetim yapabilmektedir (RG, 2001a; RG, 2001b). Kaldı ki, ceza infaz kurumlarında yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetleri ile bunların denetlenmesi diğer eğitim kurumlarındaki eğitim ve denetim faaliyetlerine göre farklı bir yapı arz ettiğinden sıkça, sıkı ve standart bir uygulama ve hassasiyet gerektirdiği bir gerçektir.

Araştırmada elde edilen bilgilerden yola çıkılarak ceza infaz kurumları eğitim denetimine ilişkin mevzuatının yeterli teorik etkililiğe sahip olmadığı söylenebilir. Tekin ve Sağlam (2021, ss. 435-436) tarafından yapılan bir araştırmada da ceza infaz kurumlarında yürütülen eğitim denetiminin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, çalışmamızda elde edilen sonuçla örtüşmektedir. Ayrıca Türk Millî Eğitim Sistemi üzerine yapılan araştırmalarda da örgüt yönünden yeterince kavramlaştırılmayan süreçlerin başında denetim sürecinin geldiği görüşünün en çok tekrarlanan ifadelerden biri olduğu belirtilmektedir (Gündüz & Balyer, s.85).

Türkiye Ceza İnfaz Kurumlarında eğitim denetiminin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi için elde edilen bulgulardan hareketle aşağıdaki önerilerin yapılması uygun görülmüştür.

- Adalet Bakanlığı teftiş/denetim kurullarının eğitim denetimine ilişkin görev, yetki ve sorumlulukları açık bir şekilde tanımlanmalıdır. Bu kapsamda teftiş/denetim kurullarının görev ve yetkilerinin açıklandığı bölümlerde yer alan “*ıslah*”, “*tüm iş ve işlemler*” ve “*Bakanlık birimleri*” gibi belirsizlik ve muğlaklık içeren ve farklı ve/ya keyfi yorumlara neden olabilecek ifadeler netleştirilmelidir.
- Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulları ile Kontrolörler Kurulları arasında denetim mevzuatında var olan organik bağ ve koordinasyon, Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarını da kapsayacak şekilde genişletilmelidir.
- Adalet Bakanlığı teftiş/denetim kurullarının merkez teşkilatlarının yanında bölgesel/yerel teftiş/denetim birimleri de oluşturularak yerinde, ekonomik ve etkili denetimlerin yapılması sağlanmalıdır. Bunlar, Türkiye’nin yedi bölgesinde, bölgelerin en büyük illerinde veya ceza infaz kurumlarının bulunduğu bütün Cumhuriyet başsavcılıklarına bağlı olarak oluşturulabilir.
- Adalet Müfettişleri adliye, noterler ve ceza infaz kurumları gibi birçok kurumu ve birimi Adalet Kontrolörleri ile Ceza İnfaz Kurumları İzleme Kurulu üyeleri ise ceza infaz kurumlarındaki bütün iş ve işlemleri denetlemektedir. Bu şekilde geniş bir alanda yapılan denetim, denetim elemanlarının verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle Adalet Bakanlığı teftiş/denetim kurullarının görev alanları daraltılmalı; her teftiş/denetim personeli yalnızca belirli kurum ve alanın/birimin denetiminden sorumlu olacak şekilde organize edilmelidir.
- Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarında olduğu gibi Adalet Bakanlığı Teftiş ve Kontrolörler Kurulu mevzuatında da öğretmenlik alanı mezunlarının görev almasını sağlayacak biçimde düzenlemeye gidilmeli ve bu personelin kurumsal yapıda etkin şekilde kullanılması sağlanmalıdır. Öğretmenlik alanı müfettişler/denetmenler, bütünüyle Adalet

Bakanlığına bağlı kişilerden veya Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kişilerden oluşturulabileceği gibi bir kısmı Adalet Bakanlığına bağlı ceza infaz kurumlarında çalışan öğretmenlerden, bir kısmı ise Millî Eğitim Bakanlığına bağlı öğretmenlerden de oluşturulabilir.

- Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatı, öğretmenlik dışı alan mezunlarına eğitim denetimi alanında aday memurluk ve hizmet içi eğitimler öngörecektir şekilde düzenlenmelidir. Böylece söz konusu görevliler yeterli teorik bilgi ve beceri ile donatılmalı ve onlara belirli bir tutum kazandırılmalıdır.
- Adalet Bakanlığı mevcut mevzuatı yalnızca sınırlı eğitim faaliyetlerini kapsadığından, tüm eğitim programlarını (temel eğitim, ortaöğretim, yükseköğretim, lisansüstü, meslek eğitimi, beden eğitimi, din eğitimi, psiko-sosyal hizmet vb.) kapsayacak şekilde genişletilmelidir.
- Ceza infaz kurumlarındaki eğitim faaliyetlerini kapsayan müstakil bir eğitim denetimi mevzuatı ihdas edilmelidir.
- Adalet Bakanlığı eğitim denetimi mevzuatı, çağdaş denetim ilkeleri doğrultusunda güncellenmeli ve rehberlik fonksiyonu ön plana çıkarılmalıdır.
- Adalet Bakanlığı teftiş/denetim mevzuatı, teftiş/denetim kurullarının görev ve yetkilerini yönetmeliklere değil yasaya dayalı olarak belirleyecek, kurullara bağımsız bir bütçe tanıyacak ve hazırlanan raporların kamuoyuna açıklanmasına imkân verecek biçimde düzenlenerek bağımsızlık ölçütlerine uygun hale getirilmelidir.
- Mevcut teftiş/denetim mevzuatı, Adalet Bakanlığı müfettiş ve kontrolörlerinin yanı sıra ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurullarının denetim programları arasında koordinasyon oluşturacak biçimde revize edilmeli; bu üç kurulun koordineli olarak, örneğin her sekiz ayda bir, denetim yapması sağlanmalıdır.

5. Kaynakça

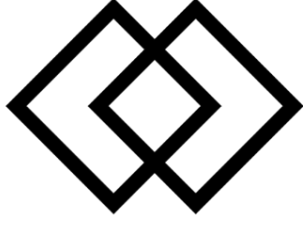
- Altun, M., Şanlı, Ö., & Tan, Ç. (2015). Maarif müfettişlerin, okul müdürlerinin denetmenlik görevleri hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 79-96. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7913>
- Altunay, E., & Özer, M. (2021). The examination of the supervisory guideline of preschool education institutions based on legal documents and the literature. *E-International Journal of Pedandragogy (e-ijpa)*, 1(2), 1-21. <https://doi.org/2757-9808/e-ijpa.000021>
- Aydın, İ. (2016). *Öğretimde denetim: Durum saptama değerlendirme ve geliştirme*. Pegem Akademi
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.9, ss. 54-64). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Başaran, İ. E. (1982). *Örgütsel davranış*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Buluç, B. (1997). Türk eğitim sisteminde teftiş ve denetim alt sisteminin gelişim süreci. *Bilgi Çağında Eğitim Dergisi*, 1(4), 27-30.
- Can, E., & Gündüz, Y. (2019). Eğitimin denetimi uzmanlığı gerektirir mi? *Millî Eğitim Dergisi*, 48(221), 187-205.

- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. (2007). *Genç ve Yetişkin Hükümlü ve Tutukluların Eğitim ve İyileştirilme İşlemleri ve Diğer Hükümler Genelgesi*. https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/198201911532446_1.pdf
- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. (2022, Kasım). *31 Ağustos 2022 tarihi istatistikleri*. T.C. Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/581/dosya/agustos-2022-istatistikleri02-09-202212-04-pm.pdf> adresinden 04.09.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. (2023a, Ocak). *Genel bilgi*. T.C. Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cik-genel-bilgi> adresinden 03.02.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. (2023b, Ocak). *Cinsiyete ve infaz durumuna göre ceza infaz kurumları mevcutları*. T.C. Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. <https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2122022170353istatistik-1.pdf> 03.02.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. (2024, Temmuz). *Personel durumu*. Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/personel-durumu> adresinden 12.08.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Çetin, R. B., & Konan, N. (2020). Farklı ülkelerin eğitim denetimi sistemlerine ilişkin bir inceleme. *Bilimsel Eğitim Araştırmaları*, 4(1), 45-77. <https://doi.org/10.31798/ses.815786>
- Çetin, R. B., & Konan, N. (2024). *Eğitim ikileminde bir kaçış rampası eğitim denetimi*. Pegem Akademi
- Durnalı, M., & Limon, İ. (2018). Çağdaş Türk eğitim denetimi sistemi (Değişimler ve yasal dayanakları). *Kastamonu Education Journal*, 26(2), 413-425. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.389801>
- Dursun, A., & Altınışık, S. (2019). Türk eğitim denetim sistemi ile Anglo Sakson ülkelerdeki eğitim denetim sistemlerinin karşılaştırılması. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 130-150.
- Ensari, H., & Gündüz, Y. (2009). Türkiye’de ve bazı Avrupa Birliği ülkelerinde teftiş uygulamaları. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 30(30), 103-117.
- Ertosun, A. S. (2003). Açılış konuşması. *Mahpus Programları için Strateji Geliştirilmesi Projesi Semineri* içinde (ss. 3-4). British Council.
- Gündüz, Y., & Balyer A. (2012). Türkiye’de ve Bazı Avrupa ülkelerinde müfettişlerin yetiştirilme süreci ve karşılaşılan sorunlar. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 84-95.
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi* (33. baskı). Nobel.
- Kayrak, M. (2015). Denetim başarısızlığı kavramı: Nedenleri, sonuçları ve çözüm önerileri. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 91-103.
- Komisyon. (2011). *Türkçe sözlük* (H. Ş. Akalın, Ed., 11. baskı). Türk Dil Kurumu.
- Konan, N., Bozanoğlu, B., & Çetin, R.B. (2019). Millî Eğitim Bakanlığı teftiş politikalarına ilişkin okul yöneticileri ve öğretmen görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi (ENAD)*, 7(4), 1449-1474.
- Köklü, M. (1996). Etkili denetim. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 6(2), 259-268.
- MEB. (2018). *T. C. Millî Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi*. MEB.

- MG. (2024). *Adalet Bakanı Tunç cezaevlerindeki öğrenci sayısını açıkladı.* <https://www.Milliyet.com.tr/gundem/adalet-bakani-tunc-cezaevlerindeki-ogrenci-sayisini-acikladi-7124005> adresinden 11.10.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Oğuzkan, F. (1981). *Eğitim terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Oktar, A. N. (2010). *Eğitim denetimi sisteminin yasal dayanaklara göre değerlendirilmesi* (Tez No. 253629) [Doktora tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Örenay, H., & Süzen Y. (2011). Kamuda teftiş ve denetimin görev çakışması ve iç denetçilerin soruşturma yetkisi. *Denetisim Dergisi*, (6), 29-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/denetisim/issue/22478/240419>
- Öz, F. (2003). *Türkiye Cumhuriyeti millî eğitim sisteminde teftiş*. Osmangazi Üniversitesi.
- Özyılmaz, Ö. (2013). *Türk millî eğitim sisteminin sorunları ve çözüm önerileri* (4. baskı). Pegem Akademi.
- Püsküllüoğlu, A. (1985). *Çağdaş Türkçe sözlük*. Milliyet.
- Resmî Gazete. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (Sayı: 17863, No: 2709).
- Resmî Gazete. (1984). *Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun* (Sayı:18365).
- Resmî Gazete. (1988). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Tüzüğü* (Tüzük No: 88/12580).
- Resmî Gazete. (1997) *Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Kontrolörler Kurulu Yönetmeliği* (Sayı: 23157).
- Resmî Gazete. (2001a). *Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu* (Sayı: 4681).
- Resmî Gazete. (2001b). *Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Yönetmeliği* (Sayı:24486).
- Resmî Gazete. (2003). *Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu* (Sayı:25326).
- Resmî Gazete. (2004a). *Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun* (No. 5275).
- Resmî Gazete. (2004b). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (25463).
- Resmî Gazete. (2004c). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (25685).
- Resmî Gazete. (2007a). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği* (Sayı: 26413).
- Resmî Gazete. (2007b). *Sosyal Güvenlik Kurumu Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Yönetmeliği* (26609).
- Resmî Gazete. (2008). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (27010).
- Resmî Gazete. (2011). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (28064).
- Resmî Gazete. (2017a). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (29968).

- Resmî Gazete. (2017b). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (30052).
- Resmî Gazete. (2018). *3 nolu. Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi* (Karar Sayısı: 30474).
- Resmî Gazete. (2019a). *Adalet Bakanlığı Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri Kontrolörleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Yönetmelik* (Karar Sayısı: 30646).
- Resmî Gazete. (2019b). *Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Yönetmeliği* (Karar Sayısı:30823).
- Resmî Gazete. (2020a). *Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik* (Sayı: 31083).
- Resmî Gazete. (2020b). *Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri ile Hükümlülerin Değerlendirilmesine Dair Yönetmelik* (Sayı: 31349).
- Resmî Gazete. (2021). *Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (Sayı:31657).
- Resmî Gazete. (2022a). *Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik* (Sayı: 31760).
- Resmî Gazete. (2022b). *Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (31882).
- Resmî Gazete. (2023). *Millî Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği* (32160).
- Sağlam, M.Y. (2003). *Türk infaz sisteminde ceza infaz kurumları*. Ankara Açık Cezaevi.
- Sağlam, E. (1960). *Eğitimde teftiş ve teknikleri*. Nadir.
- Su, K. (1974). *Türk eğitiminde teftişin yeri ve önemi*. Millî Eğitim.
- Şemsettin Sami. (1985). Teftiş. *Temel Türkçe sözlük* içinde (1. baskı, C. 2, s. 251). Tercüman Gazetesi.
- Taş, H. (2023). Türk eğitim sisteminde denetim alt sisteminin yapılanma sorunsalı ve bir model önerisi. *Eğitim ve İnsanî Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 14(27), 169-196. <https://doi.org/10.58689/eibd.1194319>
- Taymaz, H. (1977). Teftişte iş birliği ve eleştiri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 10(1), 245-255.
- Taymaz, H. (1982). *Eğitim sisteminde teftiş: Kavramlar, ilkeler ve yöntemler*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Taymaz, H. (1995). Teftişte karşılaşılan sorunlar ve öneriler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1(1), 109-112.
- Tekin, C. (2022). *Ceza infaz kurumlarında din eğitimi: Çocuk kapalı ceza infaz kurumları ve çocuk eğitimevleri üzerine bir araştırma* (Tez No. 724100) [Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tekin, C., & Sağlam, İ. (2021). Ceza infaz kurumu öğretmenlerinin sorunları üzerine nitel bir araştırma: Bursa ili örneği. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, (14), 403-457. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baid/issue/67637/1016945>
- Tezcan, M. (2021). *Eğitim sosyolojisi* (22. baskı). Anı.

- Toprakçı, E., & Kadı, A. (2015). Türkiye’deki bakanlıkların eğitim yönetimi ve denetimi alanındaki faaliyetlerinin yasal belgeler eşliğinde analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 1-18.
- Turgut, H. (1986). *Cezaevi idaresi*. Adalet Bakanlığı Eğitim Daire Başkanlığı Yarı Açık Cezaevi.
- Uyanık, M. (2007). *Ders teftişinde müfettiş uzmanlaşmasının önemi (Muğla ili örneği)* (Tez No. 209047) [Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Seçkin.
- Yırcı, R. (2010). Avrupa Birliği üyesi bazı ülkelerde eğitim denetimi sistemlerinin analizi ve Türkiye için öneriler. T. Karaköse, K. Yılmaz & Y. Altinkurt (Eds.), *II. Uluslararası Katılımlı Eğitim Denetimi Kongresi* içinde (ss.484-493). Nobel.
- Yürekli, Ö. (2014). *Türkiye’de idari teftiş sistemi*. Bizim Akademi.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 01.02.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 08.09.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 09.09.2025
Yayına Kabul Tarihi: 08.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

PIYANO EĞİTİMİNDE USTALIK SINIFLARININ YERİ: “1. ULUSLARARASI TOMRİS ÖZİŞ PİYANO GÜNLERİ” ÖRNEĞİ

Aysegül GÖKLEN YILMAZ* -Senem Zeynep ERCAN**
Öz

Bu çalışma, profesyonel çalgı eğitiminde önemli role sahip olan ustalık sınıflarının etkisini, piyano eğitimi ekseninde ele alarak incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Çalışmada, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi tarafından, değerli piyanist Tomris Öziş'in hatırasını yaşatma amacıyla düzenlenen 1. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerine odaklanılmıştır. Çalışma, 1. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerindeki atölyelere aktif katılım sağlayan öğrenciler ile (N=20) yürütülmüştür. Öğrencilerin piyano günlerine ve gerçekleştirilen atölye çalışmalarına ilişkin görüşleri, 5 ana başlık üzerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma bulgularından elde edilen veriler doğrultusunda, 1. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerine aktif katılım sağlayan öğrencilerin yapılan atölye çalışmalarının teknik becerilerine katkısı, müzikal beceri ve yorumlamaya katkısı, eğitim sürecine ilişkin görüşleri, seyirci karşısında çalma deneyimi ve sosyal etkileşime yönelik görüş ve deneyimleri değerlendirilmiştir. Teknik ve müzikal kazanımlar bağlamında öğrenciler en çok yeni bilgi edindikleri yönünde görüş belirtmiştir. Öğrenciler piyano günleri kapsamında gerçekleştirilen eğitim uygulamalarını etkili bulmuştur. Seyirci karşısında çalmanın olumlu duygular uyandırdığı, heyecanı kontrol etme becerisi kazandırdığı ve sahne deneyimi yaşattığı yönündeki öğrenci görüşleri, ustalık sınıflarındaki açık ders yapısını destekler nitelikte bulunmuştur. Ayrıca piyano günleri kapsamında bir araya gelen öğrencilerin yoğun müzikal paylaşımlarda bulunduğu, yeni arkadaşlıklar edindiği ve piyano müziği etrafında toplanan etkileşimler yaşandığı dikkat çekici sonuçlardan olmuştur. Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ustalık sınıflarının müzik öğrencilerinin motivasyonunu olumlu etkileyerek, akademik ve müzikal yaşantısına olumlu yansımaları olacağı düşüncesi ile bu gibi atölye çalışmalarının yaygınlaşması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Piyano, Piyano eğitimi, Ustalık sınıfları, Piyano günleri, Tomris Öziş.

The Role of Masterclasses in Piano Education: The Example of “The 1st International Tomris Öziş Piano Days”

Abstract

This qualitative study explores the role of masterclasses in professional instrument education, with a specific focus on piano pedagogy. The research centers on the 1st International Tomris Öziş Piano Days, an event organized to honor the memory of pianist Tomris Öziş. The study was conducted with students who actively participated in the workshops during the event. Data were collected and analyzed using content analysis methodology. The findings reveal several key areas of impact: the contribution of the workshops to participants' technical and musical skills, their interpretative development, perceptions of the educational process, experiences of performing before an audience, and the nature of social interactions formed during the event. Participants reported gaining entirely new insights, particularly in terms of technique and musical interpretation. They generally perceived the workshops as highly productive and beneficial to their development. Furthermore, performing in front of an audience was found to foster positive emotional responses, support the development of stage presence, and enhance the ability to manage performance-related anxiety. These findings support the effectiveness of the open-lesson format commonly used in masterclasses. Another significant outcome was the high level of musical exchange among participants, who formed new connections and engaged deeply in shared musical experiences. Based on these findings, the study suggests that such masterclass-based workshops should be more widely implemented, as they have the potential to enhance students' motivation and positively influence both their academic progress and artistic growth.

Keywords: Piano, Piano education, Masterclass, Piano days, Tomris Öziş.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Müzik Bölümü, Piyano Arp Gitar Ana Sanat Dalı, aysegul.goklen@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2265-2977>

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Müzik Bölümü, Piyano Arp Gitar Ana Sanat Dalı, senemzeynep.ercan@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0616-0200>

1. Giriş

Müzik eğitiminin önemli boyutlarından biri olan çalgı eğitimi bireye, müziği teknik ve estetik öğeleriyle bir araya getirerek icra etme deneyimi kazandırır. Çalgı eğitimi aracılığıyla icra pratiklerinin yanı sıra müziğin teorik, tarihsel ve kültürel boyutlarını da öğrenen birey, çalgı çalmaya yönelik teknik becerileri kazanırken aynı zamanda müziği çok yönlü olarak algılama ve deneyimleme imkânı bulur. Uslu (1998, s. 24)'ya göre çalgı eğitimi ile birey kendini daha iyi tanır, yeteneklerini anlar ve mevcut becerilerini geliştirmenin yanı sıra yeni beceriler kazanır. Bu bağlamda, çalgı eğitiminin bireyin kendini gerçekleştirmesine imkân tanıyan bir uğraş olması sebebiyle müzik eğitiminin temel alanlarından biri olduğu söylenebilir.

Geniş ses aralığı, çoksesli müziğe uygun yapısı, ses üretmedeki kolaylığı ve zengin literatürü ile çalgı eğitiminde en çok tercih edilen çalgılardan birinin piyano olduğu söylenebilir. Piyano eğitimi, detaylı ve sistematik çalışma gerektiren kapsamlı bir süreçtir. Bu süreçte temel teknik ve müziksel becerileri doğru bir şekilde kazanmak önem taşır. Alan yazını incelendiğinde; piyanoda deşifre becerilerinin geliştirilmesi (Kurtuldu & Kılıçoğlu, 2023; Küpana, 2012; Özer & Yiğit, 2011; Türkmen, 2008), farklı teknik kazanımların sağlanması (Çimen, 2001; Çoban, 2019; Deniz & Durak, 2024; Kaleli & Barışeri, 2018; Kurtuldu & Gönül, 2019), etüt ve egzersizler (Bıyıklıoğlu, 2024; Çağlak-Eker, 2020; Engül & Pirgon, 2020; Eyüpoğlu, 2017; Kalkanoğlu, 2020; Ömür, 2022), müzikal yorum (Gün & Köse, 2012; Türker, 2021) ve repertuar bilgisi (Bulow, 2019; Coutts, 2018; Gladden, 2017) olmak üzere piyano eğitiminin alt boyutlarına ilişkin birçok araştırma yapıldığı görülmektedir.

Piyano eğitimi, erken yaşlardan (Huseynova vd., 2019; Işıkdemir, 2019; Recepli & Onuray-Eğilmez, 2022; Thomas-Lee, 2003; Uçar, 2015) başlayarak ileri yaşlara (Barsamyan, 2019; Herrera & Cremades, 2020) dek devam eden, hem amatör (Akinönder & Uçal-Canakay, 2021; Özçelik, 2010; Tekeli-Yiğit vd., 2020) hem de profesyonel (Hamond, 2013; Hu, 2018; Karataş & Şengül, 2018; Young, 2013) müzik eğitiminin bir parçasıdır. Her yaş grubunda ve eğitim düzeyinde farklı gerekliliklere sahip olan piyano eğitimi ülkemizde profesyonel düzlemde konservatuvarlar, müzik ve sahne sanatları fakülteleri, eğitim fakülteleri, güzel sanatlar fakülteleri ve güzel sanatlar liselerinde verilmektedir. Bu kurumlarda gerçekleştirilen piyano eğitimi, formal eğitimin bir kolu olarak uygulanır ve sistematik bir eğitim programı çerçevesinde yürütülür.

Formal müzik eğitim süreci ve ortamı dışında gerçekleştirilen ustalık sınıfları, yaz ve kış okulları, atölye çalışmaları gibi çalışmalar çalgı eğitimini destekleyici niteliktedir. Bu çalışmalarda amaç, formal müzik eğitimi kazanımlarını pekiştirmek olduğu kadar öğrencinin farklı eğitimcilerle buluşarak yeni perspektifler kazanması ve çalgı çalışmaya yönelik motivasyon sağlamasıdır. Bu çalışmaların alanında uzman sanatçı ve pedagoglar tarafından yürütülmesi, belirli bir süre içerisinde kazanılması hedeflenen davranışlara yönelik uygulamaya dayalı olması, ders dışı bir ortamda gerçekleştirilmesi ve eğitimci ile öğrenci arasında açık bir iletişim gerektirmesi çalışmaların öne çıkan yönleridir.

Çalgı eğitimini destekleyici çalışmalar arasından ustalık sınıflarının (masterclass) oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Konservatuvar kültürünün temel bir parçası olan ustalık sınıfları, sanatçı ve pedagogların genellikle ileri düzey öğrencilere yol gösterdiği veya profesyonel icracıların belirli bir müzik stiline çalışma prensiplerini paylaştıkları performans sınıflarına denir. Belirli bir yer ve zaman aralığında önemli eğitimcilere ulaşma imkânı sağlayan ustalık sınıflarında öğrenciler, izleyici karşısında gerçekleştirdikleri açık dersler ile profesyonel bir eğitim ortamı deneyimi yaşarlar (Aldut, 2024; Creech vd., 2009; Sarvan, 2020).

Ustalık sınıflarında usta eğitmen, aktif katılımcı ve pasif katılımcı olmak üzere üç profil görülür. Usta eğitmen eleştirel yanıtları, tavsiyeleri ve teşvik edişiyle öğrencilerin “henüz hayal edemedikleri

yorumlama olasılıklarını” göstererek gelişmelerine yardımcı olacak yetenekli, bilgili ve deneyimli icracı ve öğretmendir. Aktif katılımcı, yeni fikirlere açık ve performans kaygısı taşımadan öğrendiklerini izleyici kitlesi karşısında uygulayabilen ve paylaşabilen öğrencidir. Pasif katılımcı ise ders sürecini gözlemleyerek öğrenmek isteyen izleyici kitlesine denir (Taylor, 2010).

Son yıllarda ustalık sınıfları üzerine araştırmaların arttığı ve bu araştırmalarda konunun farklı açılardan irdelendiği görülmektedir. Yürük (2022) piyano ustalık sınıflarında uzman yaklaşımlarının betimlenmesi üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Kocamangil vd. (2021) çalışmalarında çevrimiçi viyolonsel ustalık sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin sürece ilişkin değerlendirmelerini incelemiştir. Sarvan (2020) ise flüt eğitiminde ekoller ve evrenselleşme sürecini inceleyerek, bu sürece ustalık sınıflarının etkisini ortaya koymuştur. Long vd. (2014), konservatuvar öğrencilerinin enstrümana özgü ustalık sınıflarına ilişkin deneyim ve algılarını araştırdıkları çalışmalarında; öğrencilerin ustalık sınıflarında icracı ve dinleyici olarak deneyimlerini ayrıntılı olarak açıklayan ankete verilen yanıtları incelemiş, çalgının ve çalışma düzeyinin genellikle icra deneyimlerinin kapsamını belirlediğini saptamıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda, piyano ustalık sınıflarının etki düzeyine ilişkin bir çalışma olmadığı görülmüş ve bu doğrultuda, araştırma kapsamında Tomris Öziş adına düzenlenen piyano günleri çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Bu bağlamda önce Tomris Öziş’in sanat yaşamı ele alınmış ve düzenlenen organizasyonun ayrıntılarına yer verilmiştir. Devamında ustalık sınıflarına aktif katılım sağlayan öğrencilerin deneyim ve görüşleri incelenerek, piyano ustalık sınıflarının işlevi ve etki düzeyini belirlemek amaçlanmıştır.

1.1. Tomris Öziş

Şekil 1

Tomris Öziş



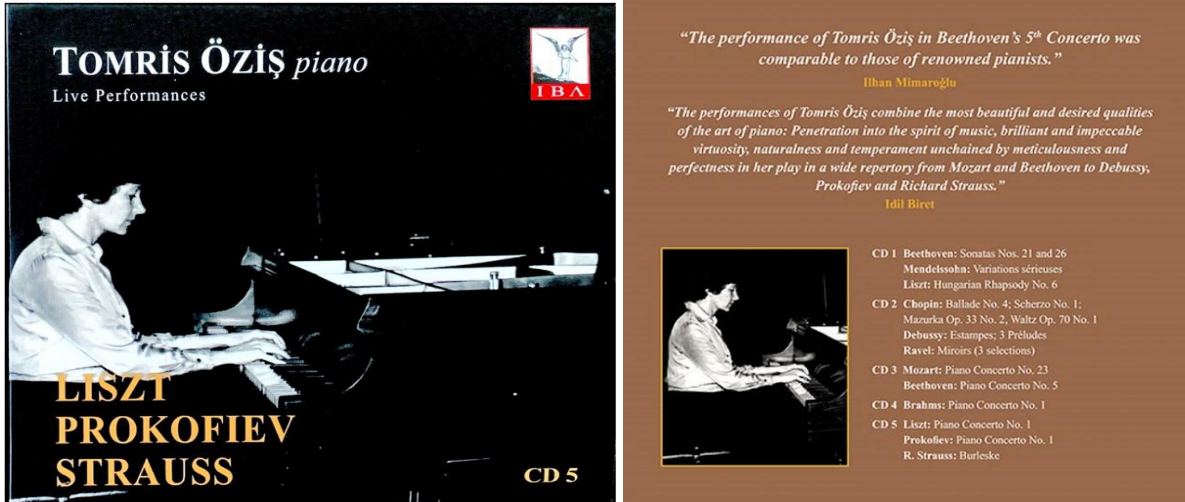
1935 yılında İstanbul’da doğan Tomris Öziş, piyano çalışmalarına küçük yaşta İzmir’de Madam Van der Rover ve Selahattin Göktepe ile başlamış ve ardından İzmir Konservatuvarı’nda Seride Barlas’ın öğrencisi olmuştur. İzmir Amerikan Kız Koleji’nden mezun olan sanatçı, sonrasında üstün yetenekli genç müzisyenler için açılan sınavı kazanarak piyano öğrenimi için Münih Devlet Yüksek Müzik Okulu’ndan kabul almıştır. Burada çalışmalarını Prof. Rosl Schmidt ile sürdürmüş ve 1960 yılında piyano bölümünden mezun olmuştur.

Öziş, hem Türkiye hem de Avrupa ve Amerika’da birçok resital vermiş, orkestra konserlerinde solist olarak yer almış, çeşitli radyo ve televizyon programlarına katılmıştır. Konser piyanistliğinin yanı sıra 1970’li yıllarda İzmir Devlet Konservatuvarı’nda piyano öğretmeni, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi’nde piyano öğretim görevlisi olarak görev almıştır. 1982 yılında sağlık sorunları sebebiyle konser piyanistliğine veda etmek durumunda kalmıştır. Öziş; İzmir, İstanbul, Ankara, Münih, Miami, Rochester, Detroit, Miami gibi şehirlerde konserler vermiştir. Sanatçı Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası, İzmir Devlet Senfoni Orkestrası, İstanbul Şehir

Orkestrası, İstanbul Radyo Senfoni Orkestrası gibi önemli orkestralar ile konserler vermiş; bu orkestralarda Michel Rochat, Mircea Basarab, Gotthold Ephraim Lessing, Tadeusz Strugala, Orhan Barlas, Cemal Reşit Rey, Hikmet Şimşek, Orhan Tanrıku, Gürer Aykal gibi şefler ile çalışmıştır. Birçok müzisyen ve dinleyici tarafından çok özel bir piyanist olarak nitelenen Öziş'in, birkaç stüdyo ve çoğu konserlerden canlı olarak gerçekleştirilen kayıtları bir arşiv edisyonu olarak yoğunçalar biçiminde yayınlanmıştır (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi, 2024).

Şekil 2

Tomris Öziş Albüm Kapağı, Ön ve Arka Yüzü



Tomris Öziş'in stüdyo ve konser kayıtlarından oluşan albümleri, kıymetli piyanist İdil Biret'in yönlendirmesiyle "IBA-İdil Biret Arşivi" altında yayınlanmıştır. Konuya ilişkin İdil Biret'in açıklamaları şu şekildedir: "Tomris Hanım'ın icraları piyano sanatının en güzel ve aranan vasıflarını birleştirir: Müziğin ruhuna nüfuz etmek, parlak ve şaşmayan bir virtüöziye, titizlik ve mükemmeliyetçiliğinin gem vurmadağı çalışındaki temperament ve doğallık, Mozart'tan Prokofyev'e kadar giden engin bir repertuvar, daha birçok özelliğten ilk aklıma gelenleridir. Bence konser kayıtları icranın hakiki yüzünü gösterdiği için çok daha anlamlıdır. Tomris Hanım'ın icralarındaki derin müzikaliteyi pırıl pırıl bir teknikle birleştiren, hayal gücü dolu, cesur icralara nadir rastlanır." (Kahramankaptan, 2017).

1.2.1. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri

Şekil 3

I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri Afiş ve Programı

I. ULUSLARARASI TOMRIS ÖZİŞ PİYANO GÜNLERİ
I. INTERNATIONAL TOMRIS ÖZİŞ PIANO FESTIVAL

PROGRAM

01 KASIM 2024 CUMA
09.00 - 09.30 KAYIT (ATÖLYE KATILIMCILARI İÇİN GEÇERLİDİR)
09.30 - 10.00 AĞLIŞ: ÖZİŞ AİLESİNİN VE KATKI VEREN KİŞİLERİN TARKİMİ VE DİNLETİ
10.00 - 11.00 KONFERANS: ÜNAL ÖZİŞ "TOMRIS ÖZİŞ VE PİYANO DÜNYASI"
11.00 - 12.30 ATÖLYE - I (ÇİŞ KAMANI ATÖLYELERİ)
12.30 - 13.30 ÖĞLE YEMEĞİ
13.30 - 16.00 ATÖLYE - II
16.00 - 17.30 ATÖLYE ÇALIŞMALARI - III
17.30 - 18.00 KEMER BELDEYESİ TURHAN MILDON KÜLTÜR MERKEZİ VE PROVA
18.00 - 20.00 USTALAR VE ÇIRAKLAR KONSERİ - I: ZERİN BAKUR - 4 ÇIRAKLAR
(YER: KEPEZ BELEDİYESİ TURHAN MILDON KÜLTÜR MERKEZİ)
SOHBET PİYANO DÜNYASINDAN HATIRALAR - YAŞANMISILIKLAR
(YER: TURHAN MILDON KÜLTÜR MERKEZİ)

02 KASIM 2024 CUMARTES
09.30 - 10.00 ATÖLYE - I
10.00 - 11.00 KONFERANS: ÜNAL ÖZİŞ "TOL BRET VE PİYANO DÜNYASI"
11.00 - 12.30 ÖĞLE YEMEĞİ
12.30 - 13.30 ATÖLYE - II
13.30 - 16.00 SERBEST ZAMAN
16.00 - 18.00 ATÖLYE - III
18.00 - 19.00 SERBEST ZAMAN HAZIRLIK
19.00 - 20.00 USTALAR VE ÇIRAKLAR KONSERİ - 2 / BİR SENTEREK VE ÇIRAKLAR
20.00 - 20.30 SOHBET PİYANO DÜNYASINDAN HATIRALAR - YAŞANMISILIKLAR

03 KASIM 2024 PAZAR
09.30 - 12.00 TROYA MÜZEM VE TROYA ANTIK KENTİ GEZİŞİ
(ANAFARTALAR KAMPESİNDEN ÖTÜRENE KALKACAĞI)
TROYA MÜZEM ÖNÜNDE TOPLU FOTOĞRAF VE VİDEO
(ÖTÜRENE ÇOMU ANAFARTALAR KAMPESİNE GİRİŞ DÖNÜŞÜKLEBİLİR)

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
MÜZİK VE SAHNE SANATLARI FAKÜLTESİ
NEDİME HANIM KONAĞI

tomrisozispiyanogunleri@gmail.com

01042 2002 444 11
tomrisozispiyanogunleri
tomrisozispiyanogunleri@gmail.com

Miller Holding IRIS MIRAC KOLIN Büyükdünya

Değerli piyanist Tomris Öziş'in ailesinin piyaniste ait kuyruklu piyanoyu ve nota arşivini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi (ÇOMÜ MSSF)'ne armağan etmesi üzerine, piyanistin hatırasını yaşatmak amacıyla fakülte yönetimi tarafından "Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri"nin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. "I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri"nde atölye çalışmaları, konserler, konferanslar, sohbetler ve gezi düzenlenmiştir. Atölyelere aktif katılım başvuruları, 01-25 Ekim 2024 tarihleri arasında katılımcıların performanslarını sergiledikleri video kayıtları, etkinlikte çalışılacak eserlerin notaları ve başvuru formları aracılığıyla çevrimiçi platformlar üzerinden yapılmıştır. Aktif katılım başvurularını Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi'nde görev almakta olan üç piyanist-pedagog tarafından oluşturulan seçici kurul değerlendirmiştir. Seçici kurulda yer alan piyanistler, aynı zamanda atölyeleri gerçekleştiren piyano eğitimcileridir. Seçici kurul tarafından belirlenen kriterler doğrultusunda, aktif katılım için farklı kentlerden başvuran 28 öğrenci seçilmiştir. Seçilen öğrencilerin, kendi yaş gruplarına ilişkin belirlenen kriterlere göre teknik ve müzikal birikime sahip olması gözetilmiştir. Etkinlik başvurusunda en küçük yaş 7 olarak belirlenmiştir. 18 yaşından küçük öğrencilerin ailelerinden veli onam izni alınmış ve etkinliğe aileleri ile beraber katılmaları gerekliliği belirtilmiştir. Başvuru değerlendirmelerinin ardından kabul edilen aktif katılımcı listesi, katılımcıların hangi eğitimci ile çalışacakları ve etkinlik programı ÇOMÜ MSSF internet sitesinde duyurulmuştur.

I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri, 01-03 Kasım 2024 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi bünyesinde Nedime Hanım Konağı'nda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca dış paydaşlardan Çanakkale Kepez Belediyesi Turhan Mildon Kültür Merkezi de etkinliğin bir diğer mekânı olarak kullanılmıştır. Etkinliğin açılış programında Tomris Öziş'in eşi Prof. Dr. Ünal Öziş "Tomris Öziş ve Piyano Dünyası" başlıklı bir konferans gerçekleştirmiştir. Devamında her eğitimci ayrı bir salonda atölye çalışması gerçekleştirmiştir. Aktif katılımcıların yanı sıra, pasif katılımcıların da dinleyici olarak yer aldığı atölye çalışmaları iki gün sürmüştür. Etkinliğin ilk akşamında Çanakkale Kepez Belediyesi Turhan Mildon Kültür Merkezi'nde "Ustalar ve Çıraklar Konseri-I", katılan piyanist eğitimcilerden biri ve aktif katılımcıların yer aldığı

konser gerçekleştirilmiştir. Konserin ardından, Bilkent Üniversitesi'nde görev yapmakta olan piyano eğitimcisi ile "Piyano Dünyasından Hatıralar ve Yaşanmışlıklar" başlıklı sohbet gerçekleştirilmiştir. Etkinliğin ikinci gününde Prof. Dr. Ünal Öziş "İdil Biret ve Piyano Dünyası" başlıklı bir konferans gerçekleştirmiştir. Devamında atölye çalışmaları, "Ustalar ve Çıraklar Konseri-II" ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde görev yapmakta olan piyano eğitimcisi ile "Piyano Dünyasından Hatıralar ve Yaşanmışlıklar" başlıklı sohbet Nedime Hanım Konağında gerçekleştirilmiştir. Etkinliğin üçüncü gününde aktif ve pasif katılımcılar, aileleri, eğitimciler ve görevli lisans öğrencileri ile Troya Müzesi ve Truva Antik Kentine gezi düzenlenmiştir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Problem Cümlesi

Araştırmanın amacı çalgı eğitiminde önemli yere sahip olan ustalık sınıflarının etki düzeyini I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri kapsamında incelemek; bu gibi çalışmaların öğrenci gelişimine katkısını ortaya koymak ve bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalara yol gösterici olmaktır. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi, "I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri katılımcılarının etkinliğe ilişkin görüş ve önerileri doğrultusunda, piyano eğitiminde ustalık sınıflarının yeri nedir?" olarak belirlenmiştir. Araştırma, Tomris Öziş'in genç kuşaklara tanıtılması ve piyanist anısına düzenlenen bu etkinliğin katılımcılar üzerindeki etkisini ve eğitsel kazanımlarını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Belirlenen temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Katılımcıların;

- 1) I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerinde gerçekleştirilen çalışmaların piyanoda teknik becerilere katkısına yönelik görüşleri nelerdir?
- 2) I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerinde gerçekleştirilen çalışmaların müzikal beceri ve yorumlamaya katkısına yönelik görüşleri nelerdir?
- 3) I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerinde gerçekleştirilen çalışmaların seyirci karşısında çalma deneyimine yönelik görüşleri nelerdir?
- 4) I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerindeki eğitim sürecine yönelik görüşleri nelerdir?
- 5) I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerindeki sosyal etkileşime yönelik görüşleri nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına uygun olarak tasarlanmıştır. Bir kişi, olay ya da kurumu derinlemesine ve boylamsal inceleyen özgün çalışmalara durum çalışması denir. Durum çalışmalarında amaç genel sonuçlara varmak yerine bireyi ya da olguyu özgün ortamı içerisinde keşfederek, detaylıca betimlemek ve yorumlayabilmektir (Paker, 2021, ss. 124-125).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerine aktif katılım sağlayan öğrenciler ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu oluşturulurken amaçlı örnekleme yöntemlerinden amaçlı tesadüfi örnekleme yaklaşımı kullanılmıştır. Patton (2018, s. 230)'a göre, "*Amaçlı örnekleme, üzerinde çalışılan soruları aydınlatacak bilgi açısından zengin durumların seçilmesine odaklanır*". Küçük tesadüfi bir örneklemin amacının temsil edilebilirlik değil, güvenilirlik olduğu söylenebilir. Bu örneklem türünde istatistiksel genellemeler yerine belirli durumların neden çalışma için seçildiğine dair şüphenin azaltılması amaçlanır (Patton, 2018, s. 241). Bu doğrultuda I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerine aktif katılım sağlayan 28 öğrenciye ulaşıp, çalışmaya gönüllülük esasıyla katılmayı kabul eden 20

öğrenci ile çalışma grubu oluşturulmuş ve öğrencilerin araştırma problemine ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. 18 yaşından küçük katılımcıların ailelerinden veli onam izni alınmıştır. Araştırma, %45'i erkek ve %55'i kadın olmak üzere 20 öğrenciyle yürütülmüştür. Öğrencilerin %5'i Eskişehir, %15'i Ankara, %20'si Edirne, %20'si İstanbul ve %40'ı Çanakkale'den katılım sağlamıştır. Eğitim kademelerine göre öğrencilerin %5'i ilkokul, %30'u ortaokul, %50'si lise ve 15'i üniversite kademesinde eğitim almaktadır. Öğrencilerin %25'i özel okul, %30'u güzel sanatlar lisesi, %20'si ortaokul seviyesinde konservatuvar/müzik hazırlık ortaokulu, %10'u lise seviyesinde konservatuvar/müzik ve sahne sanatları lisesi ve %15'i üniversite seviyesinde konservatuvar/müzik ve sahne sanatları fakültesinde öğrenim görmektedir. Buna göre katılımcıların yarısının lise kademesinde eğitim aldığı ve çoğunun güzel sanatlar liselerinde öğrenim gördüğü saptanmıştır. Güzel sanatlar liselerinin yanı sıra katılan öğrencilerin büyük oranda ortaokul, lise ve üniversite kademelerinde profesyonel müzik eğitimi aldığı görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin etkinliğe ve yapılan çalışmalara ilişkin görüşlerini tespit etmek amacıyla ilgili literatürden yola çıkarak araştırmacılar tarafından geliştirilen, yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan yazılı görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu niteliğinde hazırlanan form için piyano ve müzik eğitimi alanlarında iki uzmandan görüş alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda form düzenlenmiş ve son hali verilmiştir. Görüşme formunda beş adet açık uçlu soru bulunmaktadır. Veriler, I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günleri'nin tamamlanmasının ardından, 04-15 Kasım 2024 tarihleri arasında gönüllü katılımcılara yüz yüze ulaştırılan yazılı formlar aracılığıyla toplanmış ve uygun veri kayıt yöntemleriyle dijital ortama aktarılmıştır.

2.4. Geçerlik Güvenirlik

Araştırmanın güvenirliliği için veriler, iki alan uzmanı tarafından ayrı ayrı analiz edilmiştir. Analiz sonucunda oluşturulan tema, kategori ve kodlar karşılaştırılarak verilere son hali verilmiştir. Uzmanlar arasındaki uyum “Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100” formülü kullanılarak 0,90 olarak hesaplanmıştır (Miles & Huberman, 1994). Elde edilen güvenirlilik değerine göre, araştırma güvenilir olarak kabul edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2013)'e göre, “içerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (s. 259). Bu doğrultuda elde edilen veriler için tema-kategori-kod listesi oluşturulmuştur. Elde edilen görüşler doğrultusunda; öğrencilerin ustalık sınıflarında edindikleri deneyimlerin piyanoda teknik becerilere katkısı, müzikal beceri ve yorumlamaya katkısı, seyirci karşısında çalma deneyimine etkisi, piyano günlerindeki eğitim süreci ve sosyal etkileşim olmak üzere 5 tema belirlenmiştir. Daha sonra temalar, kategorilere ayrılarak kodlamalar yapılmış ve katılımcıların ifadelerine yer verilmiştir. Ulaşılan bulgular, araştırmacılar tarafından yorumlanmıştır.

2.6. Araştırma Etiği

Araştırmanın etik kurul izni, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulunun 24.10.2024 tarih ve 15/31 sayılı kararı ile alınmıştır. Araştırmaya katılımda, gönüllülük esas alınmıştır. Araştırmanın amacını açıklayan ve elde edilen verilerin bilimsel amaçlar dışında kullanılmayacağını ifade eden bilgilendirilmiş onam formunu onaylayan katılımcılar araştırmaya dâhil edilmiştir.

3. Bulgular

Ustalık sınıflarının, piyano eğitimi sürecindeki öğrencilerin gelişimine katkı ve etki düzeyini ortaya koyma amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada, ilgili literatür taraması ve öğrenci görüşlerinden elde edilen verilere göre 5 tema belirlenmiştir. Bu temalar, literatür taraması ve öğrencilerin ustalık sınıflarında gerçekleştirdikleri çalışmalara yönelik görüşleri kapsamında “piyanoda teknik becerilere katkı”, “müzikal beceri ve yorumlamaya katkı”, “seyirci karşısında çalma deneyimine etkisi”, “piyano günlerindeki eğitim süreci” ve “piyano günlerindeki sosyal etkileşim” olmak üzere oluşturulmuştur. Bu 5 tema daha sonra kategorilere ayrılmış ve her kategori ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. Temalar, bu temalar ile ilgili kategoriler ve kategorilere ilişkin görüş bildiren öğrenci sayısı ve örnek ifadeler Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’te detaylı olarak verilmiştir.

3.1. Piyanoda Teknik Becerilere Katkı Teması

Piyanoda teknik becerilere katkı temasında 3 kategori bulunmaktadır. Bunlar; teknik beceri kazanma (6 kişi), yeni bilgiler edinme (8 kişi) ve verimli çalışmalar gerçekleştirme (6 kişi) şeklindedir. Temaya ilişkin bulgular ve öğrenci ifadelerinden oluşan örnek görüşler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

Piyanoda Teknik Becerilere Katkı Teması, Kategoriler ve Örnek Görüşler

Temalar	Kategoriler	Görüş Sayısı (N)	Örnek Görüşler
Piyanoda Teknik Becerilere Katkı	Teknik beceri kazanma	6	“Özellikle teknik açıdan çok faydalı bir çalışma olduğunu düşünüyorum. Tekniğimdeki yanlışları ve onları düzeltmem için nasıl çalışmam gerektiğini öğrendim.” (K18)
	Yeni bilgiler edinme	8	“Yeni piyano teknikleri öğrendik ve yeni çalışma metotları öğrenerek eserleri daha iyi yansıtabilmemiz için tavsiyeler aldık.” (K11)
	Verimli çalışmalar gerçekleştirme	6	“Yaptığımız çalışmaların tekniğime çok yararı dokundu. Öğretmenimin yalın, sade anlatımıyla önemli olan yerleri nasıl çalışabileceğimi anladım.” (K16)

3.2. Müzikal Beceri ve Yorumlamaya Katkı Teması

Müzikal beceri ve yorumlamaya katkı temasında 4 kategori bulunmaktadır. Bunlar; müzikal beceri kazanma (4 kişi), yeni bilgiler edinme (8 kişi), müzikal ifadeye katkı sağlama (2 kişi), ve olumlu etkiye sahip olma (6 kişi) şeklindedir. Temaya ilişkin bulgular ve öğrenci ifadelerinden oluşan örnek görüşler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Müzikal Beceri ve Yorumlamaya Katkı Teması, Kategoriler ve Örnek Görüşler

Temalar	Kategoriler	Görüş Sayısı (N)	Örnek Görüşler
Müzikal Beceri ve Yorumlamaya Katkı	Müzikal beceri geliştirme	4	“Burada gerçekleştirilen çalışmaların müzikal becerimi geliştirdiğini düşünüyorum. Parçaların yeni yönlerini görmemi sağladı.” (K12)
	Yeni bilgiler edinme	8	“Eserlere nasıl daha kapsamlı yaklaşılması gerektiğinin farkında vardım. Sadece yazılanlara göre değil, müzisyenin bakış açısı ve yaşadığı dönemin etkilerini göz önünde bulundurarak nasıl çalışmak gerektiğini öğrendim.” (K9)

Müzikal ifadeye katkı sağlama	2	“Çaldığım eserde duygularımı daha iyi ifade edebildiğimi fark ettim.” (K4)
Olumlu etkiye sahip olma	6	“İlmek ilmek ve fazlasıyla detaylı bir müzikal çalışma gerçekleştirmemiz çok hoşuma gitti. Hocamız herşeyi en ince ayrıntısına kadar fark edip çalıştırmaya özen gösterdi.” (K18)

3.3. Seyirci Karşısında Çalma Deneyimine Etki Teması

Seyirci karşısında çalma deneyimine etki temasında 4 kategori bulunmaktadır. Bunlar; olumlu duygular (5 kişi), heyecanı kontrol etme becerisi (4 kişi), sahne deneyimi (5 kişi), etkisiz (6 kişi) şeklindedir. Temaya ilişkin bulgular ve öğrenci ifadelerinden oluşan örnek görüşler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3

Seyirci Karşısında Çalma Deneyimine Etki Teması, Kategoriler ve Örnek Görüşler

Temalar	Kategoriler	Görüş Sayısı (N)	Örnek Görüşler
	Olumlu duygular	5	“Başta heyecan ve stres hissetsem de sonrasında alışılan ve insana ilham veren bir deneyim.” (K3)
Seyirci Karşısında Çalma Deneyimine Etki	Heyecanı kontrol etme becerisi	4	“Seyirci önünde çaldığım için performans kaygımı çözme yönünde bir adım daha atmış hissettim.” (K20)
	Sahne deneyimi	5	“Hocalarımız bizi sahnede neler yapacağımız hakkında bilgilendirdi ve tavsiyeler verdi.” (K11)
	Etkisiz	6	“Bana göre orası bir çalışma ortamı olduğu için seyirci karşısında çalma deneyimi sağladığını düşünmüyorum.” (K16)

3.4. Piyano Günlerindeki Eğitim Süreci Teması

Piyano Günlerindeki Eğitim süreci temasında 4 kategori bulunmaktadır. Bunlar; etkili eğitim uygulamaları (11 kişi), farklı bir eğitmen ile çalışma (2 kişi), tekrar katılma isteği (2 kişi) ve yeni ve yararlı kazanımlar (5 kişi) şeklindedir. Temaya ilişkin bulgular ve öğrenci ifadelerinden oluşan örnek görüşler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4

Piyano Günlerindeki Eğitim Süreci Teması, Kategoriler ve Örnek Görüşler

Temalar	Kategoriler	Görüş Sayısı (N)	Örnek Görüşler
	Etkili eğitim uygulamaları	11	“Her dakikasından verim aldığımı hissettiğim bir etkinlik oldu. Hem hocamızın sabırlı ve profesyonel yaklaşımı, hem de konferansların faydalı olduğu görüşündeyim.” (K18)
	Farklı bir eğitmen ile çalışma	2	“Farklı bir öğretmenin görüşlerini duyarak yeni bilgiler edindim.” (K4)
Piyano Günlerindeki Eğitim Süreci	Tekrar katılma isteği	2	“Burada tanışıp çalışma fırsatı bulduğum öğretmenimle tekrar çalışmayı çok isterim.” (K5)

Yeni ve yararlı kazanımlar

5

“Piyano günlerindeki iki günlük süreç çok yararlı oldu. Öğretmenimiz çok anlayışlı ve içtendi. Bireysel çalışmam hariç, diğerlerinin çalışmasını izlemek bana birçok bilgi ve tecrübe kazandırdı.” (K16)

3.5. Sosyal Etkileşim Teması

Sosyal etkileşim temasında 4 kategori bulunmaktadır. Bunlar; yeni arkadaşlar edinme (7 kişi), diğer katılımcılar ile müzikal etkileşim sağlama (6 kişi), müzik alanında akademik kazanımlar sağlama (5 kişi) ve toplu etkinliklerin artması isteği (2 kişi) şeklindedir. Temaya ilişkin bulgular ve öğrenci ifadelerinden oluşan örnek görüşler Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5

Sosyal Etkileşim Teması, Kategoriler ve Örnek Görüşler

Temalar	Kategoriler	Görüş Sayısı (N)	Örnek Görüşler
Sosyal Etkileşim	Yeni arkadaşlar edinme	7	“Burada yeni arkadaşlar edindim ve öğretmenimle çalışmak benim için çok faydalı oldu.” (K6)
	Diğer katılımcılar ile müzikal etkileşim sağlama	6	“Benimle yaşıt, benden büyük ya da küçük birçok piyanistle tanıştım. Herkesin çalışsın ve yorumlayışının farklı olduğunu gördüm. Yeni piyanist arkadaşlarımla tanışmak benim için büyük bir zevkti, ben de onlardan yeni şeyler öğrenmiş oldum.” (K12)
	Müzik alanında akademik kazanımlar sağlama	5	“Akademik olarak artılarımı ve eksilerimi gördüm. Sadece piyano ile ilgili iki gün geçirmek çok güzeldi.” (K5)
	Toplu etkinliklerin artması isteği	2	“Aynı anda sınıfça yapılan etkinliklerle daha çok sosyalleşme fırsatımız olabilirdi.” (K17)

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

I. Uluslararası Tomris Öziş Piyano Günlerine aktif katılım sağlayan öğrencilerin etkinlik sürecine yönelik görüş ve kazanımları; yapılan atölye çalışmalarının teknik beceriye katkısı, müzikal beceri ve yorumlamaya katkısı, eğitim sürecine ilişkin görüşler, seyirci karşısında çalma deneyimi ve etkinlik kapsamındaki sosyal etkileşime ilişkin görüşler temel alınarak tartışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde teknik becerilere katkı teması altında yeni bilgiler edinme kategorisinin ön plana çıktığı; bununla birlikte öğrenci ifadelerinin teknik beceri kazanma ve verimli çalışmalar gerçekleştirme kategorilerinde de yoğunlaştığı görülmektedir. Bu doğrultuda piyano günleri kapsamında gerçekleştirilen atölye çalışmalarına aktif katılan öğrencilerin teknik becerilerine hem teorik hem de uygulama yönüyle yeni kazanımlar sağladığı, bu yönüyle de öğrencilerin çalışmalardan fayda sağlayarak verimli bulduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde müzikal beceri ve yorumlamaya katkı teması altında yeni bilgiler edinme ve olumlu etkiye sahip olma kategorilerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmaların müzikal ifade oluşturma ve geliştirmeye olumlu katkı sağladığı ve öğrencilerin müzikal anlamda yeni bilgiler edinerek müzisyen yönlerinin geliştiğini söylemek mümkündür.

Yürük (2022), piyano ustalık sınıflarında uzman yaklaşımlarının betimlenmesi üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında; uzmanların piyano ustalık sınıflarının öğrenciye katkısı hakkındaki düşüncelerine ilişkin öğrencilerin farklı yorumlarla ufuklarının genişleyeceği, diğer öğrencilerle kendisini kıyaslayabileceği, zihinlerinde yeni ve farklı uyarımlar meydana geleceği ve tüm fikirleri

sentezleyerek yeni kazanımlar elde edeceği bulgularına ulaşmıştır. Bu bulgular da araştırma sonuçlarını destekler nitelikte olup ustalık sınıflarının hem öğrenci hem de uzman yönüyle faydalı ve verimli bulunduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim süreci teması altında etkili eğitim uygulamaları kategorisi ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda piyano günlerinde gerçekleştirilen atölye çalışmalarında öğrencilerin izlenen yöntemlerden memnun kaldığı ve yapılan çalışmaları etkili buldukları söylenebilir. Bu sonucu destekler nitelikte, Hanken (2015), gözlem yoluyla öğrenme ve akran öğrenmesi-değerlendirmesiyle ilgili literatürden yola çıkarak, ustalık sınıflarının hem izleyiciler hem de performans sergileyen öğrenciler için geniş öğrenme fırsatları sağladığını ifade etmiştir.

Seyirci karşısında çalma deneyimi teması altında etkisiz kategorisi ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte öğrenci ifadelerinin olumlu duygular ve sahne deneyimi kategorilerinde de yoğunlaştığı söylenebilir. Ustalık sınıflarının en belirleyici yönlerinden olan seyirci karşısında çalma deneyimine ilişkin etkisiz kategorisi altında toplanan ifadeler incelendiğinde, öğrencilerin açık ders ya da çalışma ortamı kapsamında başkalarına çalma ve öğretmen ile birebir ders yapma arasında bir fark görmediği tespit edilmiştir. Bununla beraber, öğrencilerin bir kısmının ise piyano günleri kapsamında seyirci karşısında yaptıkları çalışmaların onları olumlu etkilediği, bunu bir sahne deneyimi olarak değerlendirerek heyecanlarını kontrol etme becerisi kazanmalarına yardımcı olduğu yönünde ifadelere yer verdikleri görülmüştür. Bu noktada seyirci karşısında çalarken yaşanan performans kaygısının, kişinin dışsal faktörlere ilişkin algısıyla paralel olarak değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Kimi öğrenciler ustalık sınıfında seyirci karşısında çalarken bir ders ortamı içerisinde olduğunu düşünüp heyecan yaşamaz iken, kimi öğrenciler bu ortamı da izleyicilerin olduğu bir sahne deneyimi olarak nitelendirip heyecan hissetmiştir. Nitekim bu performans anlarında eğitimcilerin rehberliğinde çalışıyor olmak, başka öğrencilerin de benzer zorlukları yaşadığını görmek yaşadıkları heyecanı kontrol edebilmelerine olanak yaratmıştır.

Sosyal etkileşim teması altında yeni arkadaşlar edinme ve diğer katılımcılar ile müzikal etkileşim sağlama kategorilerinin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Ustalık sınıflarındaki açık ders mantığının sonucu olarak, öğrenciler yaşlıları ile bir arada olmuş ve birbirlerini dinleme fırsatı yakalamıştır. Bu doğrultuda müzikal ve sosyal etkileşimler sağlanarak, yeni sosyal ağlar oluşturulmuştur. Çoğunluğu lise öğrencilerinden oluşan aktif katılımcıların, bu yaş döneminde müzik aracılığıyla paylaşımda bulunmaları ve sağlıklı iletişim kurmaları oldukça önem taşımaktadır. Bu sayede öğrenciler nitelikli arkadaşlıklar kurma ve yeni öğretmenler ile tanışıp müzikal ufuklarını genişletme fırsatı bulmuş olur. Elde edilen bulgulara benzer olarak Hanken ve Long (2012), öğrenciler arasında olumlu bir kabul ve destek kültürü yaratma konusunda ustalık sınıflarının önemini vurgulamıştır. Düzenli olarak ustalık sınıflarına katılarak performans sergileyen öğrencilerin, birbirlerini nasıl destekleyecekleri ve birbirlerinden nasıl öğrenecekleri konusunda işbirlikçi bir tutum geliştirmek için uygun bir ortama sahip olacaklarını ifade etmiştir.

Ustalık sınıfları, ileri seviyedeki öğrencilere performans becerilerini geliştirme, farklı öğretim yöntemleri hakkında bilgi edinme ve uzman müzisyenlerle bağlantı kurma fırsatları sunan usta-çırak öğrenme modeline dayanır. Carrier (2019) çalışmasında, ustalık sınıflarını katılımcıların (özellikle gelecekte bunu kariyere dönüştürmeyi hedefleyenlerin) bu alanda çalışan kişileri sosyal ve estetik yönüyle şekillendiren ritüelleri, kuralları ve davranış biçimlerini gözlemleme imkanına sahip oldukları bir alan olarak tanımlar. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak, profesyonel çalgı eğitiminin önemsenen alanlarından ustalık sınıflarının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bu sayede üst düzey müzisyenler, profesyonel müzik eğitimi alan öğrencilerle daha sık bir araya gelme fırsatı bularak hem pedagojik hem de sanatsal açıdan öğrencilere katkı sağlayacaktır. Ayrıca önemli icracılarla tanışma ve çalışma imkânı bulan öğrencilerin de çalgı çalışmaya olan motivasyonunun artacağı öngörülmektedir.

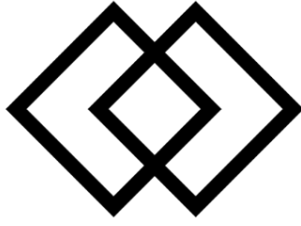
5. Kaynakça

- Akınönder, O., & Uçal-Canakay, E. (2021). Uluslararası Sertifikalı Londra Müzik Koleji (London College of Music-LCM) müzik eğitim programının özengen piyano eğitimindeki yeri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 764-779. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1030900>
- Aldut, D. B. (2024). *CAKA Yaz Okulunda uygulanan keman eğitime yönelik eğitimci, öğrenci ve veli görüşlerinin değerlendirilmesi* (Tez No. 874639). [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Barsamyan, M. (2019). Piano education in adults. *Educational Research and Reviews*, 14(3), 458-464. <https://doi.org/10.5897/ERR2019.3695>
- Bıyıklıoğlu, Z. O. (2024). Piyano başlangıç eğitiminde kullanılan Czerny op.599, Czerny op.299, Czerny, op.136, Czerny op.636, Burgmüller op.100, Duvernoy op. 176 ve Berens op.61 etütlerinin incelenmesi. *Online Journal Of Music Sciences*, 9(1), 329-364. <https://doi.org/10.31811/ojomus.1309860>
- Bilir-Eyüpoğlu, E. (2017). F. Chopin'in Op. 10 No. 2 kromatik etüdünün piyano tekniğine etkileri. *Konservatoryum*, 4(2), 37-60. <https://doi.org/10.26650/CONS381683>
- Bulow, E. (2019). *Repertoire Selection Practices of Piano Teachers of Intermediate-Level Students as a Function of Teaching Experience And Training* [Doctor of Musical Arts, Boston University]. Boston University Libraries.
- Carrier, S. (2019). *Reimagining The Flute Masterclass: Case Studies Exploring Artistry, Authority, And Embodiment* [Doctor of Musical Arts, The City University of New York]. Cuny Academic Works.
- Coutts, L. (2018). Selecting motivating repertoire for adult piano students: A transformative pedagogical approach. *British Journal of Music Education*, 35(3), 285-299. <https://doi.org/10.1017/S0265051718000074>
- Creech A., Gaunt H, Hallam S., & Robertson L. (2009). Conservatoire students' perceptions of Master Classes. *British Journal of Music Education*, 26(3), 315-331. <https://doi.org/10.1017/S026505170999012X>
- Çağlak-Eker, T. (2020). Piyano eğitiminde dizi çalışmalarına yönelik hazırlık alıştırmaları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 80, 307-322. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43323>
- Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi (2024). <https://mssf.comu.edu.tr/tomris-ozis-r189.html> [Erişim Tarihi: 10.01.2025].
- Çimen, G. (2001). Piyano eğitiminde pedal tekniği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 157-171.
- Çoban, S. (2019). *Piyanoda artikülasyon tekniklerinin öğretiminde öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler ve bunlarla baş etme yolları: Güzel sanatlar liseleri örneği* (Tez No. 565339) [Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Deniz, J., & Durak, M. (2024). Paylaşmalı öğretim ile yapılan piyano derslerinde staccato çalma becerisi geliştirmeye yönelik bir öğretim tasarımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 62, 3563-3589. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1523425>

- Engül, D. D., & Pirgon, Y. (2020). Ludvig Schytte Op. 108 Kleine piyano etüt kitabının hedef davranışlar açısından incelenmesi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 8(1), 12–21. <https://doi.org/10.7816/sed-08-01-02>
- Gladden, M. (2017). *A survey of elementary piano repertoire: A piano instructor's resource*. [Doctor of Musical Arts in Music Dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign]. Illinois Library.
- Gün, E., & Köse, H. S. (2012). Piyano eğitiminde müzikal terimler ve çalma tekniklerine ilişkin bilişsel düzey analizi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(3), 246-257.
- Hamond, L. F. (2013, August 28-31). *Feedback on elements of piano performance: Two case studies in higher education studio*. [Conference presentation]. International Symposium on Performance Science, Vienna, Austria.
- Hanken, I. M., & Long, M. (2012). *Master classes – what do they offer?* NMH-publikasjoner.
- Hanken, I. M. (2015) Listening and learning in a master class. *Music Education Research*, 17(4), 453-464. <https://doi.org/10.1080/14613808.2014.930121>
- Herrera, M., & Cremades, R. (2020). The study of memorisation in piano students in higher education in Mexico. *Musicae Scientiae*, 24(3), 330-341. <https://doi.org/10.1177/1029864918805312>
- Hu, Z. (2018). Research on the present situation of piano education in colleges and universities. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 264, 800-805. <https://doi.org/10.2991/icemaess-18.2018.157>
- Huseynova, E., Onuray-Egilmez, H., & Engur, D. (2019). Effect of piano education on the attention skills of 7-12 year old children. *Educational Research and Reviews*, 14(10). <https://doi.org/10.5897/ERR2019.3727>
- Işıkdemir, T. (2019). *5-6 yaş çocukların piyano eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve eğitimci görüşleri* (Tez No. 541045) [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kahramankaptan, Ş. (2017). *Kayıp piyanistin kayıtlarını İdil Biret açığa çıkardı*. <https://www.sanattanyansimalar.com/kayip-piyanistin-kayitlarini-idil-biret-aciga-cikardi/2943/sayfasidan-10.01.2025-tarihinde-erişilmiştir>.
- Kaleli, Y. S., & Barışeri, N. (2018). Müzik öğretmeni adaylarının piyano eğitimi sürecinde kazandıkları teknik davranışların incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 23-48. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/500754>
- Kalkanoğlu, B. (2020). Piyano eğitiminde sol el: C. Czerny Op.718 sol el etütlerinin analizi. *Turkish Studies-Education*, 15(3), 1939-1950. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42789>
- Karataş, K. O., & Şengül, C. (2018). Türkiye’de mesleki müzik eğitimi veren kurumlardaki piyano ders içeriklerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 365-373.
- Kurtuldu, M. K., & Gönül, S. (2019). Piyanoda staccato tekniğinin öğretilmesinde anlamlandırma stratejilerine yönelik uygulamaların etkisi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 77, 19-28. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.30208>

- Kurtuldu, M. K., & Kılıçoğlu, Y. (2023). Pişano eğitiminde analize dayalı örgütlenme stratejisi kullanımı ve deşifre çalmaya etkisi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(35), 74-87. <https://doi.org/10.29228/INESJOURNAL.70449>
- Küpana, M. N. (2012). Pişanoda deşifre öğretilimi programının müzik öğretmeni adaylarının pişano dersine yönelik tutumlarına etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 183-194.
- Long, M., Creech, A., Gaunt, H. & Hallam, S. (2014) Conservatoire students' experiences and perceptions of instrument-specific master classes. *Music Education Research*, 16(2), 176-192. <https://doi.org/10.1080/14613808.2013.859659>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd Edition). Sage.
- Özçelik, Ö. A. (2010). Suzuki Yetenek Eğitimi ve Bartok Mikrokosmos yöntemleriyle özengen pişano eğitiminde yoğunlaşma becerisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 23(2), 643-661.
- Ömür, Ö. (2022). Pişano eğitiminde başlangıç etütleri içinde yer alan Duvernoy Op.176 etüt kitabının analizi. *Turkish Studies*, 17(3), 569-582. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.58032>
- Özer, B., & Yiğit, N. (2011). Pişano öğretiliminde deşifre becerisinin kazandırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 39-49.
- Paker, T. (2021). Durum çalışması. F. N. Seggie & Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları* içinde (ss. 124-139). Anı.
- Recepli, E., & Onuray-Eğilmez, H. (2022). The effect of piano education on visual memory. *International Education Studies*, 15(1). <https://doi.org/10.5539/ies.v15n1p87>
- Sarvan, G. (2020). Flüt eğitiminde ekoller, evrenselleşme süreci ve bu sürece ustalık sınıflarının etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 1-22.
- Taylor, A. (2010). Participation in a master class: experiences of older amateur pianists. *Music Education Research*, 12(2), 199-217. <https://doi.org/10.1080/14613801003746576>
- Tekeli-Yiğit, B., Gülüm, B., & Çağlar, E. (2020). Özengen (amatör) çalgı eğitiminin 9-16 yaş aralığındaki bireylerin benlik kavramı düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 39(3), 1-15. <https://doi.org/10.7822/omuefd.742482>
- Thomas-Lee, P. M. (2003). *Piano pedagogy for four- and five-year-olds: An analysis of selected piano methods for teaching preschool children* [Doctor of Musical Arts, The University of Georgia]. University Libraries University of Georgia.
- Türker, C. (2021). *Pişano eğitiminde iki elde zıt nüans uygulamalarındaki zorlukların giderilmesi için bazı çözümler* (Tez No. 696764) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Türkmen, N. (2008). *Müzik öğretmeni adaylarının pişanoda deşifre çalabilme düzeyleri üzerine bir çalışma* (Tez No. 227830) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uçar, M. (2015). *5-9 yaş aralığındaki çocukların pişano eğitiminde öğrenmeyi sağlayıcı ve destekleyici görsel materyal geliştirme* (Tez No. 415771) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uslu, M. (1998). *Türkiye'de çalgı eğitiminin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi* (Tez No. 78333) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. baskı). Seçkin.
- Young, M. M. (2013) University-level group piano instruction and professional musicians. *Music Education Research*, 15(1), 59-73. <https://doi.org/10.1080/14613808.2012.737773>
- Yürük, F. C. (2022). *Piyano masterclass'larında uzman yaklaşımlarının betimlenmesi üzerine bir araştırma* (Tez No. 748971) [Sanatta Yeterlik Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.



KLİNİK SOSYAL HİZMETİN VOSVIEWER İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

İhsan KUTLU*

Öz

Bu çalışmada klinik sosyal hizmetin bibliyometrik analiz tekniğiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Web of Science veri tabanında "clinical social work" kavramı SSCI, SCI-E ve AHCI indekslerinde taranarak sosyal hizmet kategorisi altındaki çalışmalara ulaşılmıştır. Makale formatında toplam 423 eser bulgulanmış olup çalışmaların künye bilgileri dışa aktarılacak Notepad++ programında düzenlenmiş ve analize hazırlanmıştır. Ardından bibliyometrik haritalama amacıyla VOSViewer programı kullanılarak ağ haritaları oluşturulmuştur. Ulaşılan en eski çalışma 1976 yılına aittir ve son yıllarda konuyla ilgili yayın sayısında artış olmuştur. En fazla esere sahip yazar Lee Eunjung (11); kurum Smith College (23); ülke ABD (283) olmuştur. En sık kullanılan anahtar kelimeler "clinical social work" kelimesinin 103; "mental health" kelimesinin 22 ve "social work education" 16 kez tekrar etmiştir. En çok atıf alan yazar M. Bogo (255); eser Bogo'nun 2015 yılındaki çalışması (167) ve dergi Clinical Social Work Journal (1955) olmuştur. Oxhandler'in 2015 ve 2017 yıllarındaki çalışmaları en yüksek kaynakça eşleşmesine sahip eserler olmuştur. çalışmalarda sıklıkla başvurulanan eserin ise Stern (1985) olduğu tespit edilmiştir. Birlikte alıntılanamada ulaşılan en eski kaynak ise M. Richmond'un 1917 tarihli Social Diagnosis (Sosyal Teşhis) çalışmasıdır. Sonuç itibarıyla klinik sosyal hizmetle ilgili yayınların son yıllarda yükselen bir trende sahip olduğu, çalışma bulgularının araştırmacılara kaynak kullanımı, iş birliği girişimleri, dergi ve konu seçimi gibi konularda rehberlik edebileceği öngörülmüştür. Araştırmacılara klinik sosyal hizmetle ilgili ulusal ve uluslararası farklı veri tabanlarında yapması tavsiye edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klinik sosyal hizmet, Sosyal hizmet, Bibliyometrik analiz, VOSViewer, Web of Science.

Bibliometric Analysis of Clinical Social Work with VOSViewer

Abstract

The aim of this study was to examine clinical social work using bibliometric techniques. To this end, studies under the category of social work were retrieved by searching for the term 'clinical social work' in the SSCI, SCI-E and AHCI indexes of the Web of Science database. A total of 423 articles were found and the bibliographic details of these studies were exported, organised in Notepad++ and prepared for analysis. Subsequently, network maps were created using the VOSViewer program for bibliometric mapping purposes. The earliest study identified dates back to 1976 and the number of publications on the subject has increased in recent years. The most prolific author was Lee Eunjung with 11 papers, the leading institution was Smith College with 23 papers, and the United States led with 283 papers. The most frequently used keywords were "clinical social work" (100 times), "mental health" (22 times) and "social work education" (16 times). The most cited author was M. Bogo (255 citations), the most cited paper was Bogo's 2015 study (167 citations), and the most cited journal was Clinical Social Work Journal (1955 citations). Oxhandler's 2015 and 2017 studies were the works with the highest bibliographic coupling, and the most frequently cited work in the studies was determined to be Stern (1985). The oldest source in the co-citation analysis was M. Richmond's 1917 study, Social Diagnosis. In conclusion, it is expected that publications related to clinical social work have been on an upward trend in recent years, and the findings of this study may serve as a guide for researchers in terms of resource utilisation, collaborative initiatives, and journal and topic selection. Researchers were advised to search different national and international databases related to clinical social work.

Keywords: Clinical social work, Social work, Bibliometric analysis, VOSViewer, Web of Science.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Toplumsal Gelişme ve Sosyal Politika Anabilim Dalı, ikutlu@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5668-3491>

1. Giriş

Sosyal hizmet hem bir meslek hem de bir bilimsel alanın adıdır. Sosyal hizmet meslek olarak uygulama temellidir ve diğer yandan akademik bir disiplindir. Pozitif sosyal değişimin gerçekleşmesi, sosyal uyumun sağlanması, insanların güçlendirilmesi ve özgürleşmesi sosyal hizmet tarafından desteklenmektedir (Global Definition of Social Work, 2014). Sosyal refah ve sosyal adaletin tesis ve temini misyonuyla ve bilgi, beceri ve değer temelleriyle hareket eden sosyal hizmet birey, grup ve toplumun iyilik halinin artırılmasını, sosyal işlevselliklerinin gerçekleştirilmesini ve insanları özgürleştirmeyi hedeflemektedir (Genç & Aynacı, 2022, s. 66). Tanımı bu şekilde yapılmış olan sosyal hizmetin anlaşılacağı üzere oldukça geniş bir kapsama alanı bulunmaktadır.

Sosyal hizmetin faaliyet alanları mikro, mezo ve makro düzeylerde belirginleşir. Mikro düzeyde bireye ve bireyin yakın ilişkilerine odaklanılır. Bu düzeyde “kişiler arası yardım, doğrudan uygulama ve klinik uygulama” sıkça kullanılır. Mezo seviyedeki uygulamalarda kişiye aile ilişkilerinden daha az yakınlık içeren akranlar veya organizasyonlarla ilişkilere odaklanılır. Makro uygulamalarda ise devlet, toplum gibi daha büyük ölçekte çalışmalar yürütülür (Sheafor & Horejsi, 2014, ss. 28-29).

Sosyal hizmetin bu uygulamalarını hayata geçirebilmek için sosyal hizmet uzmanı olmak gerekir ve profesyonel sosyal hizmet uygulayıcısı olabilmek için lisans eğitimi gerekmektedir. Bu eğitim kapsamında öğrenciler pek çok kuram ve yaklaşıma dair bilgi edinir. Ancak mevcut eğitimler tüm kuramlara ve yaklaşımlara dair bir yetkinlik kazandırmamaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’ndeki eğitim uygulaması lisans düzeyinde genelci sosyal hizmete göre yapılandırılmıştır. Genelci sosyal hizmetle mikrodan makroya tüm düzeylerde problem çözme becerisi kazandırabilmeye odaklıdır. Bunun yanında yüksek lisans programlarıyla öğrencilere uzmanlıklar kazandırılmaktadır. Aile terapisi, yönetim, klinik sosyal hizmet bu uzmanlık alanlarından birkaçını oluşturmaktadır (Zastrow, 2013, ss. 7-9).

Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet içerisinde klinik sosyal hizmet alanıyla ilgili çalışmaların bibliyometrik analizle inceleyerek bu alanın entelektüel ve sosyal yapısının, üretkenlik performanslarının ortaya konulmasıdır. Yapılan incelemede bibliyometrik analizlerin sosyal hizmet alanında çeşitli konularda hazırlanmış olan çalışmalarda kullanılmış olduğu görülmüştür. Sosyal hizmet alanında örnek olarak Aynacı’nın (2024)’te “evsiz” kavramını; Duru’nun (2024)’te Covid-19’un sosyal hizmet alanındaki çalışmalardaki durumunu; Unaldi’nin (2024)’te çocuk istismarını bibliyometrik analiz tekniğini kullanarak araştırmalar yapmış olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Fakat klinik sosyal hizmet konusuyla ilgili bir çalışma tespit edilememiştir.

Yukarıda belirtilen amaç çerçevesinde klinik sosyal hizmet konusunda yıllara göre yayın sayılarının ne olduğu; yazarların, kurumların, ülkelerin yazarlık performanslarının ve ilişkilerinin nasıl şekillendiği; çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin sayısı, ilişkiselliği ve kullanım güncelliği; yazar, eser ve dergilerin atıf performansları ve aralarındaki ilişkilerin nasıl gerçekleştiği; eserlerin ne şekilde bibliyografik eşleşmeye sahip olduğu; referans olarak kullanılan kaynaklar ve yazarların nasıl bir ortak alıntılanma ilişkisi içerisinde olduğu sorularına yanıt aranmıştır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

“Klinik sosyal hizmet, sosyal hizmetin ruh sağlığı alanındaki uygulama alanı olarak öne çıkmaktadır” (Zubaroglu Yanardağ & Özmete, 2017, s. 204) ve “klinik sosyal hizmet uzmanları, ruh sağlığı alanında önde gelen profesyonellerden biridir” (Sands & Gellis, 2023, s. 11). Ulusal Sosyal Çalışmacılar Birliği (NASW [National Association of Social Workers] – (ABD), 2025) klinik sosyal hizmetin uzmanlaşmış bir uygulama alanı olduğunu kabul eder. Bu alanda; akıl hastalıkları, diğer

duygusal ve davranışsal rahatsızlıklara odaklanılarak değerlendirme, teşhis, tedavi ve önleme çalışmaları yapılır. Birey, grup ve aile terapisi sıkça kullanılan tedavi yöntemleridir. Klinik sosyal hizmet psikoterapi ve kişinin çevresiyle ilişkisinde bütüncül bir yaklaşımı merkeze alır. Kişinin çevresiyle ilişkisi danışanın tedavi planlamasında gerekli bir noktadır (NASW, 2005, s. 7). Klinik sosyal hizmet uzmanının uygulamaları için sosyal bağlam önemlidir (Ünlü, 2023, s. 14). Gerçekleştirilen uygulamalarda “bireyin ailesi, sosyal sistemleri ve toplumla etkileşimde bulunan problemlere müdahale edilerek müracaatçının psikososyal işlevselliği” temin edilmeye çalışılır (Çalık Var & Akın Altıncı, 2023, s. 4).

Klinik uygulama; “mikro uygulama, doğrudan uygulama, birey ve ailelerle sosyal hizmet” terimleriyle karşılık bulmuştur. Bu alandaki uzmanların danışmanlık ve terapistlik başta olmak üzere “hizmetler için aracı olma (broker of services), vaka yöneticiliği, eğiticilik, arabuluculuk ve savunuculuk” rolleri bulunmaktadır. Klinik alanda çalışanlar çocuk hizmetleri, aile hizmetleri, ruh sağlığı hizmetleri, okullar, bağımsız klinikler gibi çeşitli yerlerde görev almaktadır (Zubaroglu Yanardağ & Özmete, 2017, s. 208). Klinik sosyal hizmetin “psikososyal sorunlarla mücadele etmek, krizleri yönetmek, aile içi dinamikleri desteklemek ve hastalıkların neden olduğu stresle başa çıkmak” şeklinde amaçları bulunmaktadır (Karaağaç, 2023, s. 21). Klinik sosyal hizmet; bu alanın kendileri için çalıştığı hedef grupların kapsamı, hakkında bilgi sahibi olduğu teoriler, yaptığı psikososyal değerlendirmeler ve psikoterapötik müdahaleler, sahip olduğu bilgiler ve geniş bakış açısı, psikolojik ve kişisel alanların yanı sıra sosyal çevreye yaptığı vurgu ve müdahalelerle tanımlanabilir ve bu tanım genel bir terim olarak doğrudan sosyal hizmet uygulamasını kapsar niteliktedir (Sands & Gellis, 2023).

Klinik sosyal hizmet alanındaki uzmanların; “depresyon, anksiyete, çift ve aile/çocuk ilişkilerindeki güçlükler, çocuk ihmal ve istismarı ile çevresel ve sosyal stres nedenlerini oluşturan faktörlerin varlığı (yoksulluk, sosyal desteğin azlığı, baskının çeşitli türleri) gibi problemlerle karşılaşmakta oldukları görülmektedir” (Zubaroglu Yanardağ & Özmete, 2017, s. 208). Buradan anlaşılacağı üzere klinik sosyal hizmette uzmanların farklı alanlarda bilgi sahibi olması gerekliliği vardır. Simpson vd. (2007) klinik sosyal hizmette çocuk, ergen ve yetişkinlerin biyopsikososyal işlevselliğine etkisi odağında temel olarak kişilerarası çatışma, aile işlevsizliği ve kötü çevre; travma; ölüm, kayıp ve yas; fiziksel işlev bozukluğu ve tıbbi hastalıklar; psikopatolojinin çeşitli dinamikleri ve etiyolojileri; madde kullanımı; yoksulluk ve önyargı dâhil olacak şekilde çevresel stresörler hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte klinik alanındaki sosyal hizmet uzmanlarının “hastalarla görüşme, raporlama, değerlendirme, analiz ve müdahale” gibi becerilere sahip olduğu ve bu alanda çalışan uzmanın sosyal hizmetin genelci ilkeleri ve planlı değişim süreci ilkelerine bağlı şekilde vaka yönetimi yaptığı belirtilmiştir (Ünlü, 2023, s. 14).

Klinik sosyal hizmet ile psikososyal destek ve terapi hizmeti sağlanmaktadır. Ancak bu uygulamaların belirli bir mesleki zeminde gerçekleşmesi gerekir (Karaağaç, 2023, s. 25). NASW (2005, s. 8) klinik sosyal hizmet uzmanlarının klinik ortamlarda kendilerine rehberlik etmek üzere birtakım standartlar belirlemiştir. Bu standartlar; klinik sosyal hizmet uzmanının verdiği hizmetin kalitesini koruma ve geliştirme, sosyal hizmet uzmanı için klinik uygulamalarını izleme ve değerlendirmesinde kendisine profesyonel beklenti oluşturma, klinik sosyal hizmet uzmanlarına sorumlu, profesyonel davranışları değerlendirmeleri için bir çerçeve sağlama, müracaatçıları, resmi düzenleyicileri ve diğer paydaşları mesleki standartlar hakkında bilgilendirme amacını taşımaktadır.

Sosyal hizmet uygulamasında klinik sosyal hizmet için 12 standart belirtilmiştir: Etik ve Değerler; Uzmanlaşmış Uygulama Becerileri ve Müdahale; Yönlendirmeler; Müracaatçılara Erişebilirlik; Gizlilik ve Mahremiyet; Süpervizyon ve Danışma; Profesyonel Çevre ve Prosedürler; Dokümantasyon; Bağımsız Uygulama; Kültürel Yeterlilik; Mesleki Gelişim; Teknoloji (NASW, 2005, ss. 4-5). Klinik sosyal hizmet uygulayıcıları için bu standartlar meslek elemanlarının ihtiyaçlarından

müdahale planlarına ve müracaatçılara destek sağlamaya kadar geniş bir rehberlik içeriğine sahiptir (Karaağaç, 2023, s. 26).

Klinik sosyal hizmetin sosyal hizmet alanı içerisindeki yeri tartışma konusu da olmuştur. Tıbbi sosyal hizmet ve psikiyatrik sosyal hizmet alanları zaman zaman klinik sosyal hizmetle iç içe ya da alt alta gelecek şekilde değerlendirilmiştir (Erdem, 2024). Bu kavramlardan tıbbi sosyal hizmet Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi'ne (2011) göre "ayakta ya da yatarak tedavi gören hastaların tıbbi tedaviden etkili bir şekilde yararlanması, sosyal sağlığının korunması ve geliştirilmesi, tedavi sürecinde hastanın ailesi ve çevresi ile ilişkilerinin düzenlenmesi, tedavi sürecini etkileyen psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik sorunlarının zamanında çözümlenerek sosyal işlevselliğini yeniden kazanması amacıyla yürütülen sosyal hizmet uygulaması" olarak tanımlanmıştır. Psikiyatrik sosyal hizmet ise ruh sağlığı ve ruhsal hastalıklar alanında kişilerin psikososyal iyilik halini artırma hedefindeki sosyal hizmet uygulamalarını kapsamaktadır (Akçay, 2021). Bu alanda çalışan meslek elemanı olarak psikiyatrik sosyal hizmet uzmanının kim olduğu üzerinden bir değerlendirme yapılırsa özellikle ruhsal veya duygusal yönden sorun yaşayan kişiler ve aileleri için hem tanı ve tedavide etkili olan sosyal belirtileri tanımlamada hem de bu kişilerin ihtiyaçlarının belirlenmesinde ve psikososyal uyumlarının geliştirilmesinde aktif rol oynayan kişilerden bahsedilmektedir (Tuncay, 2022).

Yapılan tanımlamalarda klinik sosyal hizmetin tanım ve kapsamının psikiyatrik sosyal hizmet ile kesiştiği; birey, aile ve grupların psikososyal işlev bozuklukları, mevcut veya olası sorunlarıyla ilgilendiği; "ruhsal ve duygusal bozuklukların giderilmesi ve tedavilerinde teşhis, tedavi, değerlendirme, psikoterapi ve danışmanlığı içeren terapötik bir mesleki müdahalenin gerçekleştirildiği; bu aşamalarda da çevresi içinde birey yaklaşımı göz önüne alınarak bütüncül bir yaklaşıma odaklanıldığı görülmektedir". Klinik sosyal hizmet mikro düzeyde bireye müdahale çalışmalarıyla başlamış, zaman içerisinde psikiyatrik sosyal hizmetin alt alanı olarak değerlendirilerek bu alan klinik sosyal hizmetin temeli olarak ele alınmıştır. Vaka çalışmaları açısından değerlendirildiğinde Jane Addams'a uzanan bir tarihsel süreçten bahsetmek mümkün olmakla birlikte sosyal hizmetin kurucularından sayılan Mary Richmond'un 1917 tarihli Sosyal Teşhis (Social Diagnosis) çalışması klinik sosyal hizmetin temel metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Richmond "insan sorunlarını anlamak için bireyin çevresinin önemine ve bireyin sosyal işlevselliğine" dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Richmond yardım sürecinin profesyonellik gerektirdiğini de vurgulamıştır (Ünlü, 2023, ss. 5-6).

Klinik sosyal hizmetin tıbbi ve psikiyatrik sosyal hizmetten ayrıştığı belli noktalar vardır. Bunlardan biri genelci sosyal hizmetin temel müdahale yaklaşımının ötesinde klinik sosyal hizmetin uzmanlaşmaya dayalı olmasıdır. Bu uzmanlaşma ruh sağlığı alanında eğitilmiş olmayı ve terapi ve danışmanlığı içerecek şekilde klinik müdahaleyle kişilerin sorunlarını çözmeyi içermektedir. İşlevsel açıdan farklılıkta ise genelci sosyal hizmette müracaatçıların temel düzeyde baş etme kapasitelerinin geliştirilmesi varken; klinik sosyal hizmette ruh sağlığı ile ilgili sorun yaşayan müracaatçılara derinlemesine müdahale yapılmaktadır. Son olarak klinik sosyal hizmetin sosyal işlevsellikten daha çok ruhsal işlevselliğe odaklandığını söylemek mümkündür (Erdem, 2024).

Klinik sosyal hizmetin Amerika, İngiltere, Kanada, Almanya gibi ülkelerdeki uygulamalarla temellerinin atıldığı; buralardaki uygulamalarda bireyin tek olarak değil yakınları ve sosyal çevresi içerisinde değerlendirilmiş olduğu dile getirilmiştir. Klinik sosyal hizmet uzmanlarının okul, hastane, hapisane, sağlık bakım merkezi gibi çeşitli kurumlarda çalıştığı bilinmektedir (Ünlü, 2023, s. 17).

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bu analiz herhangi bir araştırma alanının matematiksel istatistik yöntemlerle incelenmesini içerir. Bibliyometrik araştırmalarda hem eser, yazar,

ülke, anahtar kelime gibi unsurların performansları hem de ilgili alandaki entelektüel, sosyal ve kavramsal yapıyı inceleme imkânı bulunur. Bulgular da haritalandırılarak görselleştirilme imkanına sahiptir Bibliyometrik analiz esasen bir araştırma alanına ilişkin yürütülen analizdir. Ancak “meta-analiz” ve “sistematisan anlatısal literatür incelemesi”nden farklıdır. Bu analiz tekniklerinin kendilerine özgü birtakım zayıf yönleri bulunmaktadır. Araştırmacının ilgili kaynaklara manuel şekilde ulaşmasının gerekmesi, araştırmacının önyargılı olabileme ihtimali ve sınırlı sayıda kaynağa erişim bu zayıf yönler arasındadır. Öte yandan bibliyometrik analizde araştırma alanına ilişkin ulaşılması gereken veri setine kolay erişim sağlanabilmesi, bu veri setinin kapsayıcı bir özelliğe sahip olup geleneksel çalışmalardaki sınırlılığın aşılabilmesi, sunduğu imkanlarla objektif bir incelemeye fırsat vermesi bu analizin önemli avantajlarıdır (Şimşir, 2021).

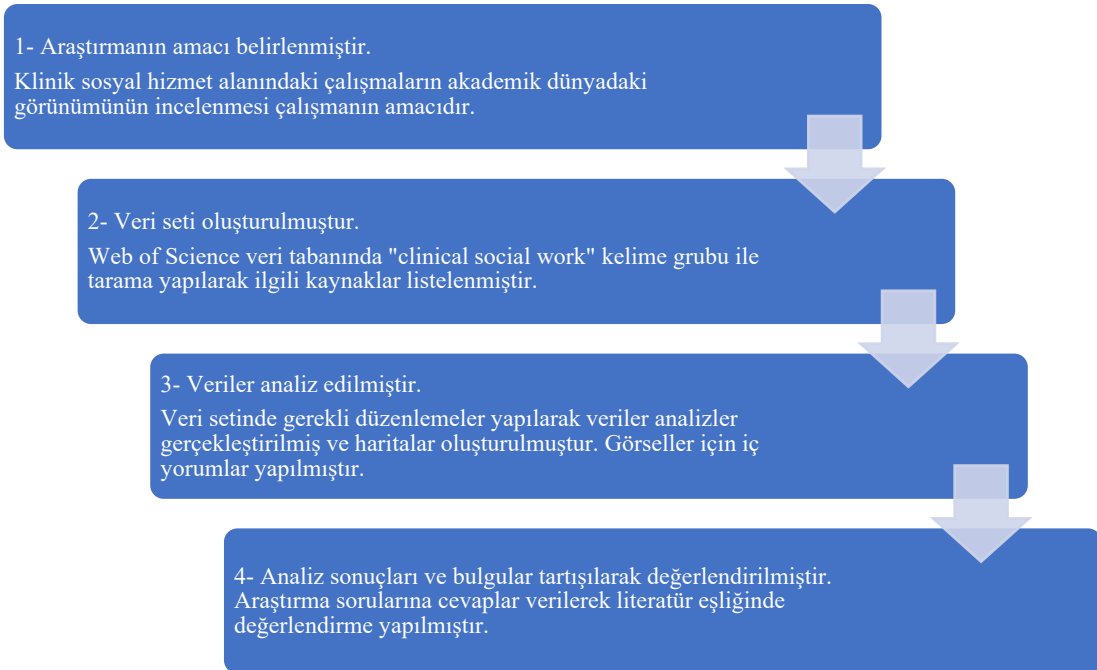
Bibliyometrik analizin belli birtakım kullanım amacı bulunmaktadır. Bir araştırma alanının entelektüel yapısının incelenmesi, alanın tarihsel gelişiminin okunabilmesi ve alandaki üretkenliğin tanımlanması gibi amaçlar bibliyometrik analizin tercih edilme nedeni olabilir (Öztürk, 2021). Bibliyometrik çalışmalar sayesinde incelenen alan, konu ya da kavrama ilişkin mevcut durum, değişim, dönüşüm ve yönelim belirlenmektedir (Aynacı, 2022).

2.2. Araştırma Süreci

Çalışmanın hazırlanmasında Öztürk’ün (2021, s. 35) şablonuna uygun şekilde aşağıdaki işlem adımları takip edilmiştir:

Şekil 1

Araştırmanın Aşamaları



2.3. Veri Setinin Oluşturulması ve Analizi

8 Şubat 2025 tarihinde yapılan tarama ile ilgili veri seti oluşturulmuştur. Herhangi bir zaman, ülke, bölge, kurum, dergi sınırı konulmadan Web of Science (WoS) veri tabanında “Topic” sekmesi işaretlenerek (Bu sekmede başlık, özet, anahtar kelimeler ve WoS’un kendi ürettiği anahtar kelimeler aramaya dahil edilir.) “clinical social work” kavramı taranmıştır. Taramada iki tırnak arası (“...”) kullanılmıştır. Bu kullanım ilgili kelime grubuyla alakalı olmayan sonuçları ortadan kaldırır ve birebir eşleşme sonuçlarını gösterir (Koç, 2021).

Bununla birlikte konu bazlı olarak gerçekleştirilen bibliyometrik araştırmalarda arama teriminin ilgili literatürü yansıtmıyor olması önemlidir (Gürler, 2021). Doğru şekilde uygulanmamış olan konu arama stratejisinin hatalı sonuçlar verebileceği bildirilmiştir (Kurutkan, 2024). Bu noktada çalışmanın klinik sosyal hizmet alanına odaklanmış olduğunun altı çizilmelidir ve “clinical social work” teiminin ilgili literatürü yansıtmıyor olduğu öngörülmüştür. Diğer bir ifadeyle klinik sosyal hizmet alanında yapılmış çalışmaları kapsayan ve ilgisiz çalışmaları dışarıda bırakan en belirgin kelime grubunun bu olduğu kabul edilmiş ve yapılan tarama ile bu alandaki çalışmalara ulaşılması planlanmıştır.

Bibliyometrik araştırmalarda arama stratejisi doğru şekilde kurgulanmış olsa da konuyla ilgili literatürün yansıtılmasında bir temsiliyet problemi oluşabileceğinden bahsedilmektedir (Öztürk vd., 2024). Belirli yılların seçilmesi veya belirli veri tabanlarının seçilmesi gibi dahil etme ve hariç tutma kriterlerinin konulmuş olması temsiliyet probleminin nedeni olabilir. Diğer yandan bibliyometrik araştırmalardaki bahsedilen sistematik işlem mantığı şeffaflığı beraberinde getirdiği gibi bu temsiliyet problemini barındırabilmektedir (Gürler, 2021). Bu noktada yürütülen tarama stratejisinin klinik sosyal hizmet alanındaki çalışmalara ulaşmak için yeterli olduğu öngörülmüştür.

Yukarıda belirtildiği gibi çalışmada veri tabanı olarak Web of Science kullanılmıştır. WoS tüm bilim alanlarından bibliyometrik analize uygun bir altyapıya sahiptir (Ellegard, 2018). Bununla birlikte WoS dünyadaki en eski ve yaygın veri tabanı olması ile kullanışlı ve tercih edilen bir veri tabanıdır. WoS'ta makale, bildiri, kitap bölümü gibi farklı türde yayınlar indekslenmektedir (Gürler, 2021). WoS'un doğrudan veri imkanına sahip olması; indirilen veri setinin paket programlarla işlenmesinde daha az hata vermesi; saygın bir akademik konumunun bulunması ve bibliyometrik araştırmalarda sıklıkla tercih ediliyor olması söz konusudur (Koç, 2021).

WoS'un birbirinden farklı indeksleri bulunmaktadır: Science Citation Index Expanded, Social Sciences Citation Index, Arts & Humanities Citation Index, Emerging Sources Citation Index, Conference Proceedings Citation Index ve Book Citation Index. Bunun yanında WoS'ta 34 binden fazla dergi taranmakta, 235 milyondan fazla kayıt incelenebilmekte, 1864'e kadar tarihlenebilen bir arşiv araştırması yapılabilmekte, 250'den fazla konu kategorisinde araştırma yapılabilmektedir (clarivate.com).

Taramada Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded), Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)'leri kullanılmıştır. Çalışmanın sosyal hizmet odağında kalması için Web of Science kategorilerinden “Social Work” seçimi yapılmıştır. Belge türü olaraksa yalnızca makale (article) tipindeki belgeler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu çalışmada bildiriler ve kitap/bölümleri gibi yayınlar çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bildirilerin henüz tamamlanmamış bilgi içermesi, kitap/bölümlerinin tanımlayıcı ve tekrar edici olma özellikleri bulunmaktadır (Gürler, 2021). Yapılan tarama sonunda toplamda 423 çalışmaya ulaşılmış ve bu çalışmalar tüm künye bilgileri dahil edilerek “plain text file” formatında dışa aktarım yapılmıştır.

İndirilen “text” dosyası Notepad++ programı ile açılarak veri seti kontrol edilmiş, başlık ve anahtar kelimelerdeki satır kayması problemi giderilerek her değişken tek satırda gösterilmiştir. Analiz ve görselleştirme işlemi için VOSviewer programı kullanılarak performanslara ve haritalamaya ilişkin işlemler gerçekleştirilmiştir.

VOSviewer ağ verisine dayalı haritalar oluşturmaya ve bu haritaları incelemeye yarayan bir yazılımdır. Bu programda bilimsel yayınlar, dergiler, araştırmacılar, ülkeler ve anahtar kelimeler gibi unsurlar arasında ağ oluşturabilir (van Eck & Waltman, 2023). VOSviewer, WoS veri tabanından dışa aktarılan bibliyografik verilerle uyumlu çalışmaktadır. Bu programın görüntüleme yeteneği ortalama büyüklükte öge içeren (100 öge gibi) haritalarda kullanışlıdır. Programda ağ, katman ve yoğunluk görselleştirmesi yapılabilmektedir. Programın olumsuz bir özelliği veri düzenleme imkanının

olmamasıdır (Orhan, 2021). Ancak bu durum harici bir program ile giderilebilmektedir. Yukarıda belirtilen Notepad++ programı kullanılarak veri seti içerisinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Notepad++ programı ücretsiz, birçok kod dilini destekleyen, kaynak kodu düzenleyici bir yazılımdır (<https://notepad-plus-plus.org/>).

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen analizlerden biri performans analizi olmuştur. Performans analizi veri setindeki öğelerin sayısal özelliklerine bakarak ölçüm yapmaktadır. Yazar, dergi, ülke, kurum gibi değişkenlerin yayın ve atıflarının ölçülmesine çalışılır. Performans analizinden farklı olarak bilimsel alan haritalama işlemi de yapılan analizlerden diğeri olmuştur. Bilimsel alanın haritalanması ile değişkenler arasında nasıl bir ilişki ağı olduğu ortaya konulur. Ortak yazar analizi ile alandaki sosyal yapı, ortak kelime analizi ile kavramsal yapı ve ortak atıf ve bibliyografik eşleşme analizi ile entelektüel yapı analiz edilebilir (Öztürk, 2021).

Çalışmada kullanılan analizleri kısaca tanımlamak gerekirse ilk olarak atıf analizinin (citation analysis) atıf sayıları üzerinden eser, yazar, dergi, kurum ve ülkeleri analiz eden teknik olduğu söylenebilir. Bu analizle bir alandaki en üretken yazarları veya ülkeleri tespit etmek; bir alandaki dergilerin etkinliğini belirlemek mümkündür. Bir başka analiz olarak ortak atıf analizi (co-citation analysis) iki farklı çalışmanın bir çalışmada alıntılanma durumuna göre yapılan hesaplamayla gerçekleşir. Çalışma, yazar ve dergi üzerinden inceleme yapılabilir. Kaynakça eşleşmesi (bibliographic coupling) analizi ise “aynı çalışmaya atıfta bulunan iki makaleyi birbirine bağlar”. Ortak yazar (co-author analysis) analizi ise yazar, kurum veya ülke analiz biriminde “iki veya daha fazla yazarın bir çalışmanın üretilmesine katılımını içermektedir”. Son olarak ortak kelime analizi (co-word analysis) bir alandaki anahtar kelimelerin analizini içerir. Bu analizle bir araştırma alanındaki hâkim araştırma konularını görmek mümkün hale gelir (Koç, 2021, ss. 99-101).

Yukarıda dile getirildiği gibi VOSviewer programının üç farklı görselleştirme özelliği bulunmaktadır. Ancak çalışmada yalnızca ağ görselleştirme tekniği kullanılmıştır. Ağ görselleştirme (network visualization) öğeler arası iş birliği ve ilişkilere dair görseller sunmaktadır. Ağ görselindeki daireler dergi, yazar, anahtar kelime gibi öğeler olabilir. Bu unsurlar hangi parametreye göre ağırlıklandırma yapılarak harita oluşturulmuş ise ona göre büyüklük elde ederler (Çevik, 2021). İki daire/öge arasındaki çizgiler ise bu unsurlar arasındaki ilişkiyi gösterir. Öğeler ne kadar yakınsa ilişki de o kadar güçlüdür. Diğer taraftan ilişki ne kadar güçlüyse çizgiler de o ölçüde kalın olur (van Eck & Waltman, 2023).

2.4. Araştırma Etiği

Çalışmada açık kaynak olarak ulaşılan ikincil veriler kullanılmıştır. Bu kapsamda etik kurul iznine gerek duyulmamıştır. Çalışma, bilimsel etik kurallara uygun şekilde yürütülmüştür.

3. Bulgular

3.1. Yayınlarla İlişkin Genel Bilgiler

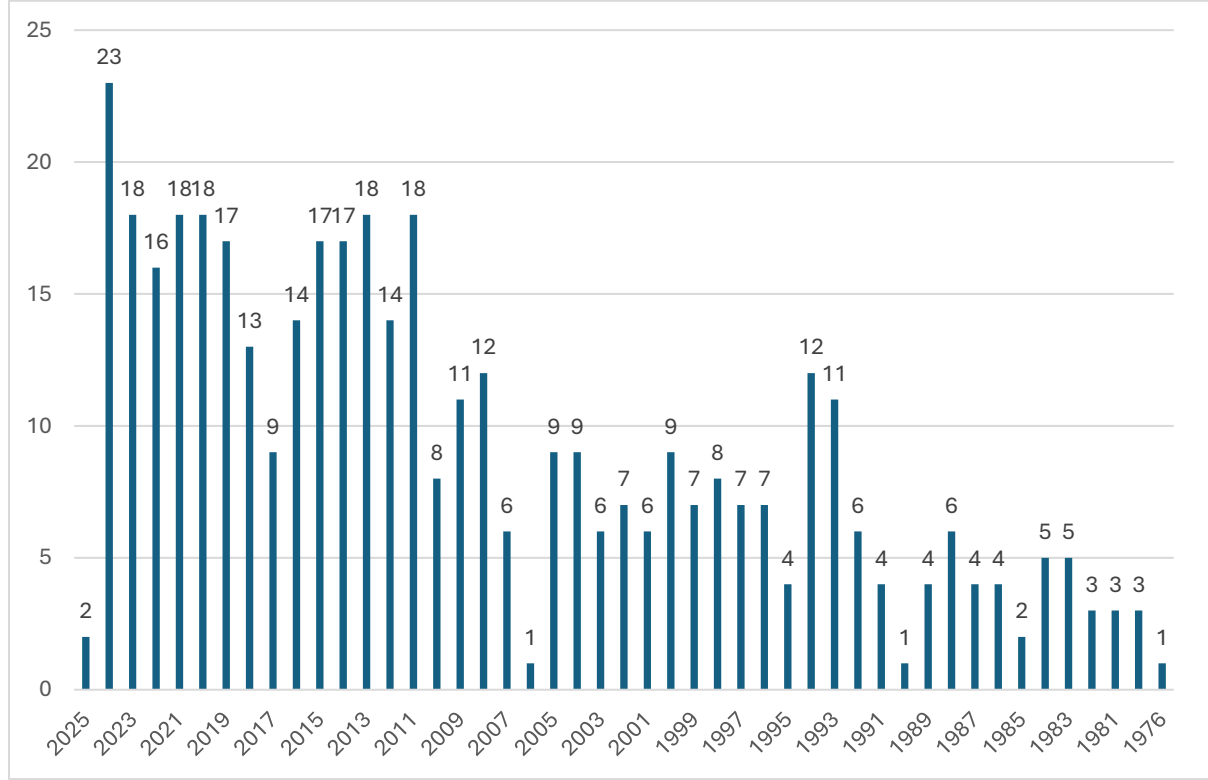
Araştırma sonucunda ulaşılan 423 çalışmanın tümü sosyal hizmet alanında iken bazı çalışmaların ortak disiplinli olduğu görülmüştür. Aile çalışmaları (26), eğitim araştırmaları (21), kadın çalışmaları (4), psikoloji-sosyal (4), kamu yönetimi (2), çevresel mesleki sağlık (2), davranış bilimleri, geriatri, gerontoloji, disiplinler arası sosyal bilimler ve kent çalışmaları (1) bu ortak alanlar olmuştur. Çalışmaların tümü İngilizce olarak hazırlanmıştır.

Ulaşılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde ulaşılan en eski yayının 1976 senesine ait olduğu görülmüştür. Sonrasında dört yıl boyunca herhangi bir çalışmaya ulaşılamamış ancak 1980 ve sonrası itibarıyla 2025'e kadar her yıl yayın yapılmıştır. En yüksek sayıda yayının yapıldığı yıl 2024 olmuştur (23 yayın). Toplam çalışmaların yarısından fazlasının 2011 yılı sonrasında hazırlanmış olduğu

görülmektedir (232 yayın). Bu bağlamda son yıllarda klinik sosyal hizmet içerikli yayın sayısında artış olduğu tespitini yapmak mümkündür. Son yıllardaki artış eğilimi göz önünde bulundurulduğunda 2025 yılında henüz iki yayının bulunması bu yılın tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır (veriler 8 Şubat 2025 tarihi itibarıyla çekilmiştir).

Grafik 1

Yıllara Göre Yayın Sayıları



3.2. Ortak Yazarlık Analizi (Co-Authorship)

3.2.1. Yazarlık

Klinik sosyal hizmet konulu çalışmalarda toplamda 686 farklı yazarın çalışmalara dahil olduğu görülmektedir. Bu yazarlar arasında beş ve daha fazla esere sahip olanlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Lee, E. 11 yayın ile en çok makalesi olan yazardır. İlk yedi sıradaki yazarın dördü Amerika Birleşik Devletleri, ikisi Kanada ve bir tanesi Zimbabwe adreslidir.

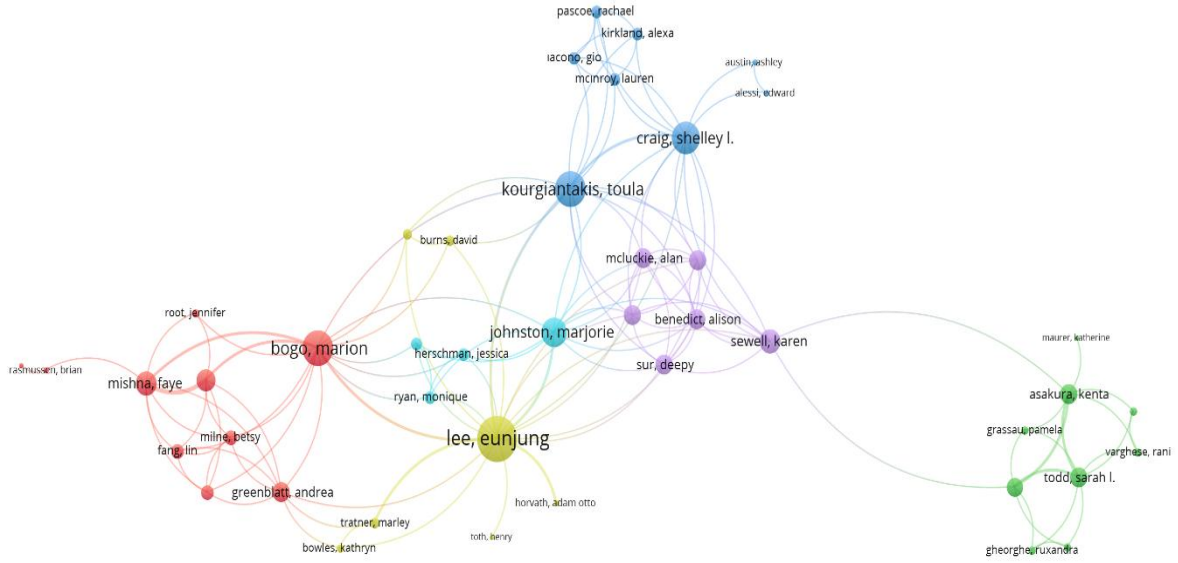
Tablo 1

En Çok Yayına Sahip Yazarlar

Yazarlar	Ülke	Kurum	Makale Sayısı
LEE E	Kanada	Toronto Üni.	11
WALSH J	ABD	Virginia Commonwealth Üni.	7
OXHANDLER HK	ABD	Baylor Üni.	6
BOGO M	Kanada	Toronto Üni.	5
CHIGANGAIDZE RK	Zimbabwe	Staffordshire Üni.	5
APPLEGATE JS	ABD	Indiana Üni. Bloomington	5
ARND-CADDIGAN M	ABD	East Carolina Üni.	5

Şekil 2

Yazarlar Arası Ortak Yazarlık Analizi



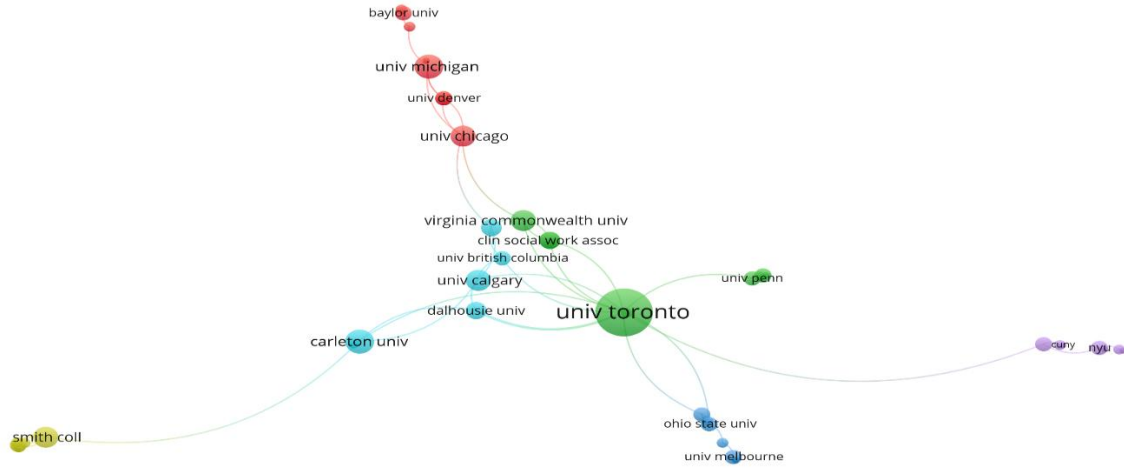
Yazarlara ait ortak yazarlık durumu incelendiğinde 686 yazarın 44 tanesinin birbiriyle ilişkili olduğu haritalandırılmıştır. Her bir kümede en az üç öge olacak şekilde yapılan düzenleme sonrası toplamdaki 44 öge altı kümeye ayrılmıştır. Toplam bağlantı gücüne göre ağırlıklandırma yapılarak harita oluşturulmuştur. Analiz sonucunda yazarlar arasında 137 bağlantı olduğu ve toplam bağlantı gücünün 150 olduğu bulgulanmıştır. Yazarlar arasında en fazla bağlantıya sahip olan kişilerin E. Lee (20 bağlantı ve 25 toplam bağlantı gücü); T. Kourgiantakis (16 bağlantı ve 18 toplam bağlantı gücü); M. Bogo (15 bağlantı ve 18 bağlantı gücü) olduğu görülmüştür. Yazarlar arasındaki en güçlü ikili bağlantılar incelendiğinde se F. Mishna ve S. Fantus arasında üç bağlantı gücü ile diğer yazarlar arasındaki bağlantılardan daha güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu iki yazar arasındaki çizginin kalınlığı bu durumu görsel olarak desteklemektedir.

3.2.2. Kurumlar

Kurumların doküman sayıları üzerinden yapılan incelemede ise bazı kurumların diğerlerinden daha çok yayına sahip olduğu görülmektedir. Toplamda 329 farklı kurumun listede adı bulunuyorken; bu kurumlardan en yüksek sayıda yayını olan Smith College (23); ardından University of Toronto (22) ve New York University (17) ilk üç sırada yer almaktadır. Kurumların atıf sayıları ise sırasıyla (276), (526) ve (304) olarak gerçekleşmiştir. Eser sayısında ilk üç sıradaki kurumların atıflarda da ilk üç sırada yer aldığı gözlemlenmiştir.

Şekil 3

Kurumlar Arası Ortak Yazarlık Analizi



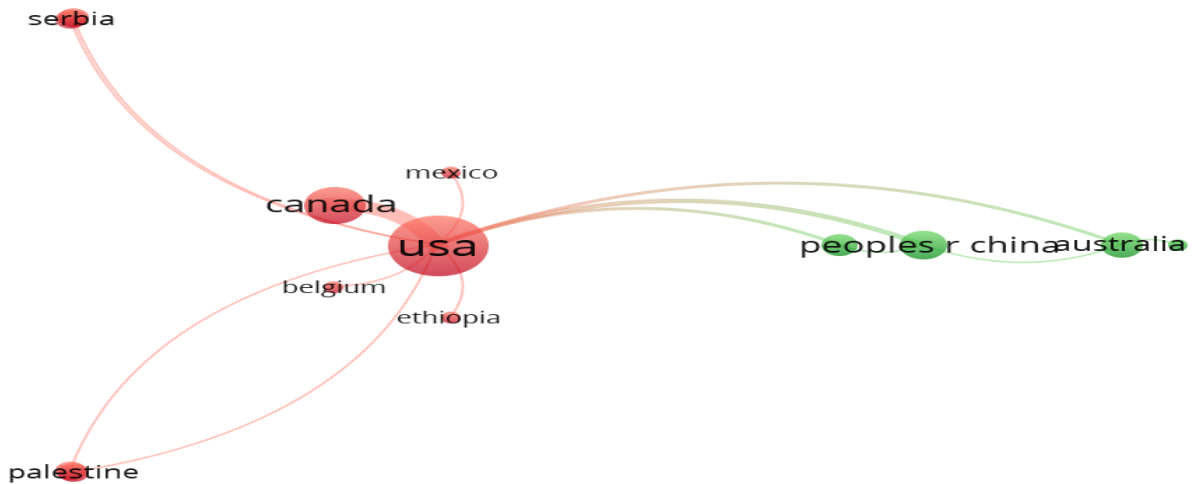
Kurumlar arası yazarlık bağlantılarını incelemek üzere gerçekleştirilen analizde her bir kurum için en az 2 yayın kriteri belirlenmiş ve toplamdaki 329 kurumdan 77'si bu eşiği geçebilmiştir. Bu kurumlar arasında 47'sinin aralarında bağlantı bulunduğu belirlenerek yukarıdaki harita görseline erişim sağlanmıştır. Haritada toplam bağlantı gücüne göre ağırlıklandırma yapılmıştır. Her bir kümede en az 5 öge bulunmak üzere altı küme oluşmuştur. En yüksek toplam bağlantı gücüne sahip kurum Toronto Üniversitesi olmuştur (12 bağlantı ve 14 toplam bağlantı gücü). İkili bağlantılar bakımından ise Toronto Üniversitesi'nin Dalhousie Üniversitesi ile iki gücünde bir bağlantıya sahip olduğu tespit edilmiştir.

3.2.3. Ülkeler

Klinik sosyal hizmet konulu çalışmalardaki yazarların ülkelere göre dağılımı incelendiğinde toplamda 27 ülkenin listeye dahil olduğu ve ilk sırada Amerika Birleşik Devletleri'nin yer aldığı (283); ardından Kanada (39); Avustralya (15); Çin (6) ve Zimbabwe (5)'nin geldiği görülmektedir. Bu listede Amerika'nın açık ara önde olduğu fark edilmektedir. Ülkelerin atıf sayılarında da benzer bir sıralama olmakla birlikte beşinci sırada Yunanistan'ın yer aldığı görülmüştür. Ülkelerin atıf sayıları sırasıyla ABD (3671); Kanada (682); Avustralya (152); Çin (43) ve Yunanistan (39) şeklindedir.

Şekil 4

Ülkeler Arası Ortak Yazarlık Analizi



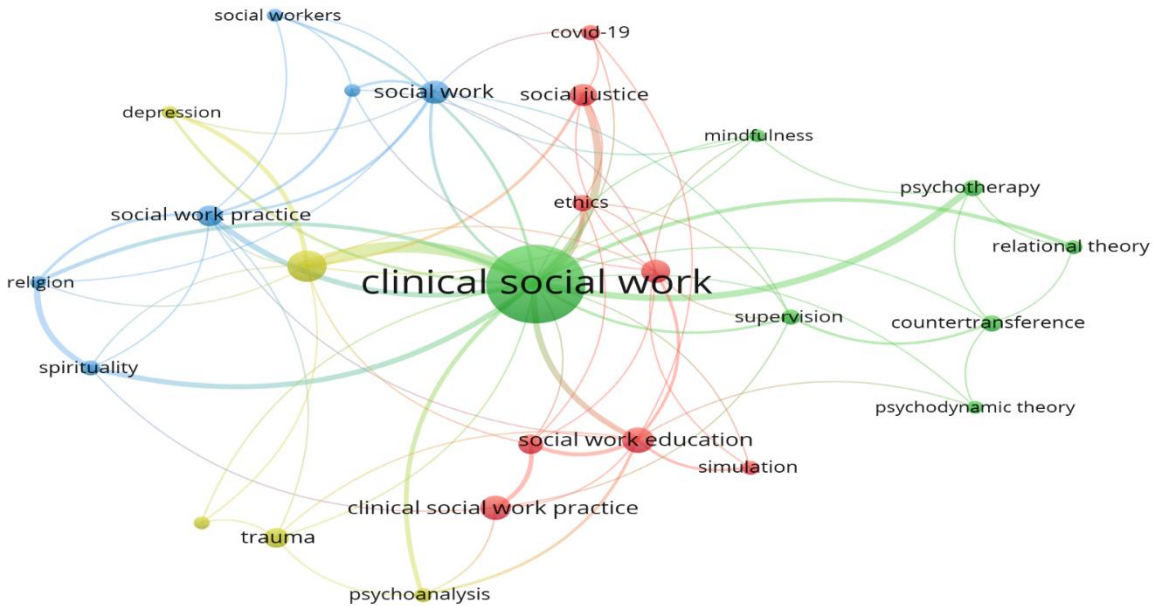
Ülkeler arası yazarlık bağlantılarına göre 27 ülkenin analize dahil edildiği durumda birbiriyle ilişkili 13 ülkenin görseli yukarıdaki gibi olmuştur. Burada küme büyüklüğü için en az üç öge olacak şekilde düzenleme yapılmış ve ülkeler iki küme altında toplanmıştır. Toplam 16 bağlantı ve 27 bağlantı gücüne ulaşılmıştır. Harita toplam bağlantı gücüne göre ağırlıklandırılmıştır. ABD 11 bağlantı ve 22 toplam bağlantı gücünü yüklenmiş durumdadır. Kanada ve ABD arasındaki bağlantı gücü sekiz olarak görece yüksek bir değere ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle bu iki ülke arasında güçlü bir yazarlık ilişkisi bulunmaktadır.

3.3. Anahtar Kelimeler (Co-Occurence)

Toplam 423 yayında yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimelerin analizinde toplamda 974 kelime bulunduğu tespit edilmiştir. Kelimelerde herhangi bir değişiklik-düzenleme yapılmamıştır. Bunlardan yalnızca 26 tanesinin beş ve üzerinde tekrara sahip olduğu görülmüştür. Anahtar kelime kullanımında ilk sırada 103 tekrar ile “clinical social work”; ikinci sırada “mental health” (22); üçüncü sırada 16 tekrarla “social work education”; dördüncü sırada “clinical social work practice” (15); beşinci sırada 14’er tekrarla “social work” ve “clinical practice” gelmiştir. Toplam bağlantı güçleri yönüyle ilk üç sırada aynı anahtar kelimeler olmak üzere; dördüncü sırada “social work practice” ve beşinci sırada “social work” yer almıştır.

Şekil 5

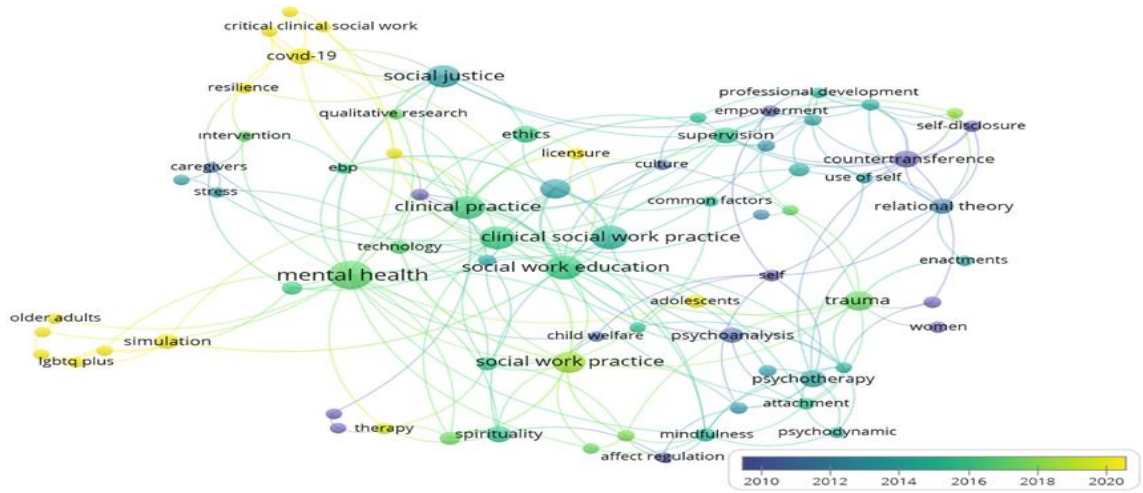
Anahtar Kelime Analizi



Çalışmalarda yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri incelemek üzere yukarı ağ görseli hazırlanmıştır. En az beş kez tekrar eden 26 kelimenin kullanılmış olduğu analizde kullanım sayılarına göre ağırlıklandırma yapılmıştır. En az beş ögeden oluşacak şekilde kümelenme yapılmıştır ve 4 küme ortaya çıkmıştır. Analizde toplam 80 bağlantı ve 135 bağlantı gücüne ulaşılmıştır. En büyük daireye sahip olan anahtar kelime “clinical social work” olmuştur. Bu kelimenin bağlantı sayısı 22 ve toplam bağlantı gücü 59 olarak gerçekleşmiştir. Kelimeler arasındaki bağlantı güçlerine ikili gruplar olarak bakıldığında en yüksek bağlantı gücünün “clinical social work” ile “mental health” arasında (9) olduğu görülmüştür. “Clinical social work” kelimesi “social justice” ve “psychotherapy” kelimeleriyle de 5’er bağlantı gücünde bağlantı kurmuştur.

Şekil 6

Yıllara Göre Anahtar Kelimeler



Çalışma kapsamında anahtar kelimelerle ikinci bir analiz daha yapılarak klinik sosyal hizmet literatüründeki eğiliminin yönü ortaya konulmak istenmiştir. Buna göre en az üç kez tekrar etmiş olan anahtar kelimeler analize dahil edilmiş; 76 kelimenin bu sınırı aşmış olduğu görülmüştür. Yapılan katman görselleştirme için “clinical social work” kelimesi hariç tutularak ve programın yönlendirmesiyle toplam 74 kelime ile anahtar kelimelerin ortalama yayın yıllarına göre kullanım düzeyleri renklendirilerek verilmiştir. İlgili haritada mavi renge yakın olan daireler görece daha eski yıllardaki yayınlara işaret etmekteyken; sarı renge yakın daireler günümüze daha yakın kullanımları ifade etmektedir. Buna göre “older adults”, “adolescents”, “covid-19”, “resilience” gibi kelimeler yakın zamanlı popüler kelimeler olmuştur. Diğer tarafta ise “empowerment”, “countertransference”, “self-disclosure” gibi kelimeler daha eski zamanda kullanılmış ve popülerliğini yitirmiş kelimeler olmuştur.

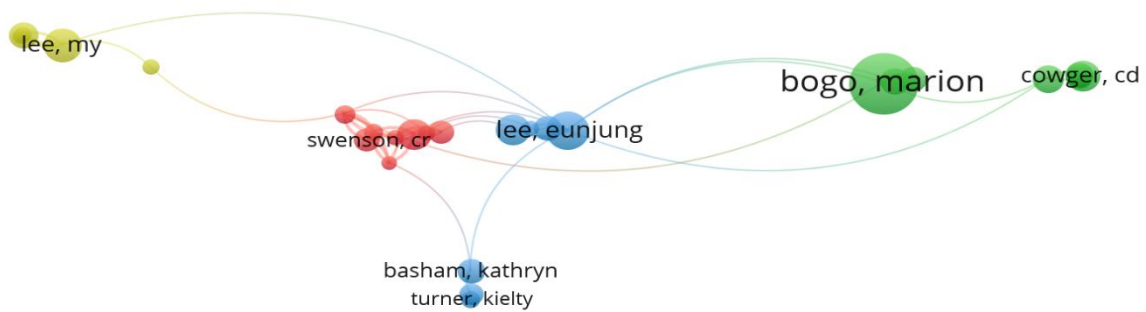
3.4. Atıflar

3.4.1. Yazarların Atıf Analizi

Yazarların alıntılanma sayıları incelendiğinde başı çeken isim 255 atıf ile Marion Bogo olmuştur. İkinci sırada Holly K. Oxhandler 237 atıf; S. Sanders 155 atıf; Eunjung Lee 135 atıf ve W. Andrew Achenbaum 121 atıf almıştır. En az 10 atfı olan yazar sayısı 686 yazar içinde 270 kişi olarak gerçekleşmiştir. 343 yazarın 5 ve daha az atfı vardır. Hiç atıf sahibi olmayan 105 yazar bulunmaktadır.

Şekil 7

Yazarlar Arası Atıf Analizi



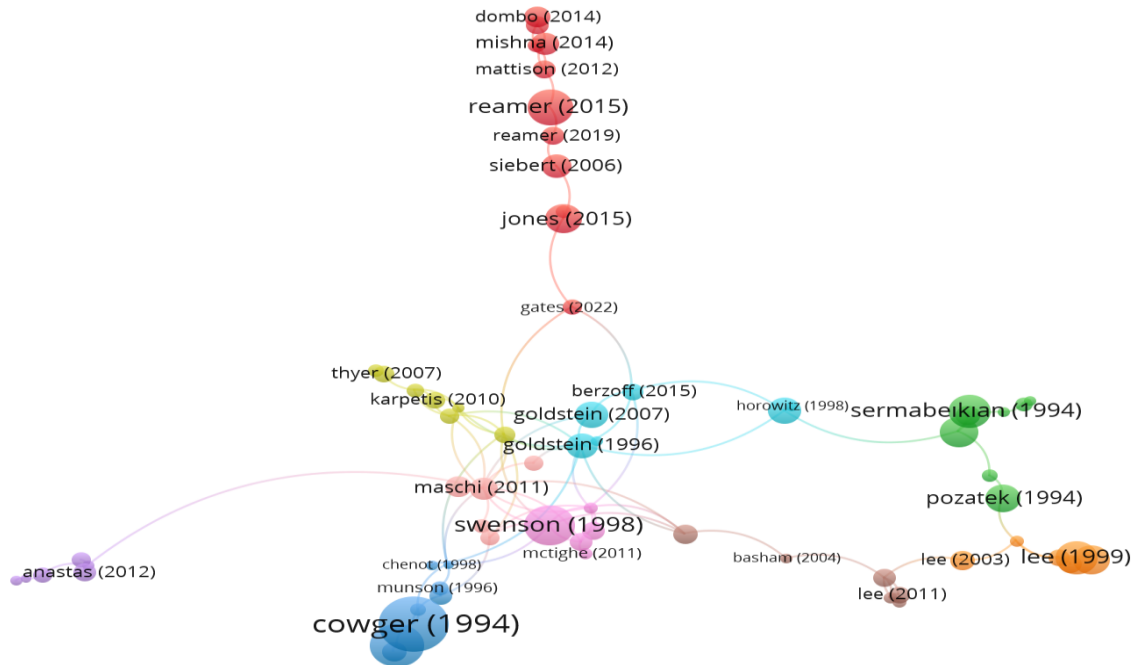
Yazarların atıf analizinin ilişki haritasını oluşturabilmek için en az 40 atıf almış olma kriterine göre işlem yapılmış ve 59 yazarın bu şartı taşıdığı görülmüştür. Analize devam edilmiş ve ilgili programın yönlendirmesiyle aralarında ilişki bulunan 27 yazarlık ağ görseli elde edilmiştir. Haritadaki görseller atıf sayılarına göre ağırlıklandırılmıştır. Her bir kümede en az beş öge bulunma kriteriyle toplam dört küme oluşmuştur. Ayrıca oluşan bağlantı sayısı 52 ve toplam bağlantı gücü 82 olarak gerçekleşmiştir.

3.4.2. Eserlerin Atıf Analizi

Klinik sosyal hizmet konusundaki toplam 423 eserin aldığı atıf sayıları incelendiğinde ilk sırada Bogo (2015) 167 alıntılanma ile ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada Cowger (1994)'ün 105 atfı; üçüncü sırada Sanders (2005b)'in 102 atfı; dördüncü sırada Oxhandler vd. (2015)'nin 97 atfı ve beşinci sırada Craig (2013)'ün 77 atfı bulunmaktadır. Toplamda 55 çalışmanın hiç atıf almadığı tespit edilmişken; 10 ve üzerinde atıf alan eser sayısı 164 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 8

Eserler Arası Atıf Analizi



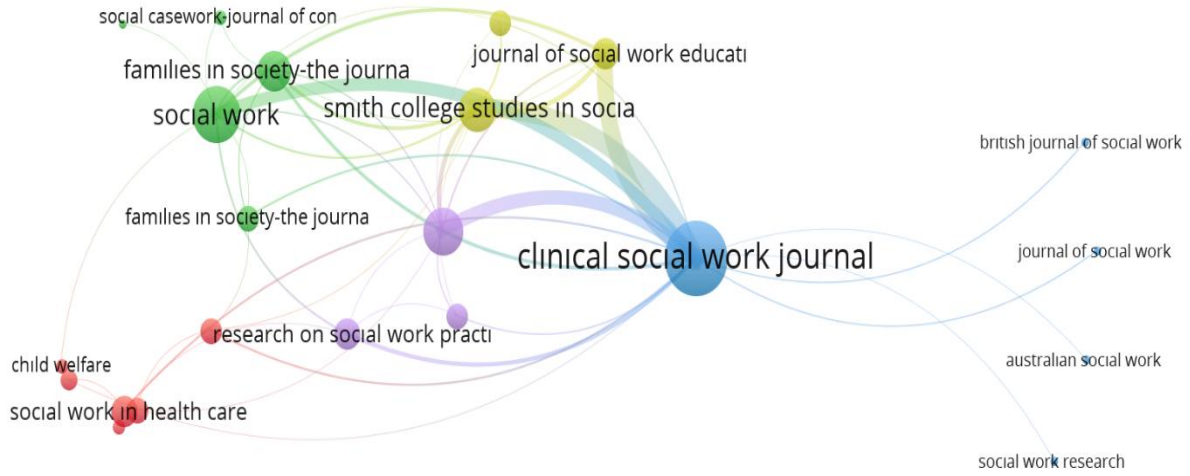
En az 10 atıf almış olma kriterine göre 164 eserin harita görseli oluşturulmak istenmiş ancak birbiriyle ilişkili 68 çalışmadan oluşan bir görsel elde edilmiştir. Atıf sayılarına göre ağırlıklandırılmış olan görselde her kümede en az 5 öge olması kriteriyle 10 küme ve 105 bağlantı oluşmuştur.

3.4.3. Dergilerin Atıf Analizi

Eserlerin yayınlandığı dergilerin (sources) aldıkları atıflar üzerinden inceleme yapıldığında ilk olarak toplamda 32 derginin bulunduğu, bir derginin hiç atıf almadığı; dokuz derginin 5 ve aşağısında atıf aldığı; 12 derginin ise 50 ve üzerinde atfa sahip olduğu tespit edilmiştir. Clinical Social Work Journal 180 eser ve 1955 atıf; Smith College Studies In Social Work 49 eser ve 418 atıf; Social Work 31 eser ve 833 atıf; Social Work In Health Care 25 eser ve 359 atıf; Journal of Social Work Education 21 eser ve 297 atıf almıştır.

Şekil 9

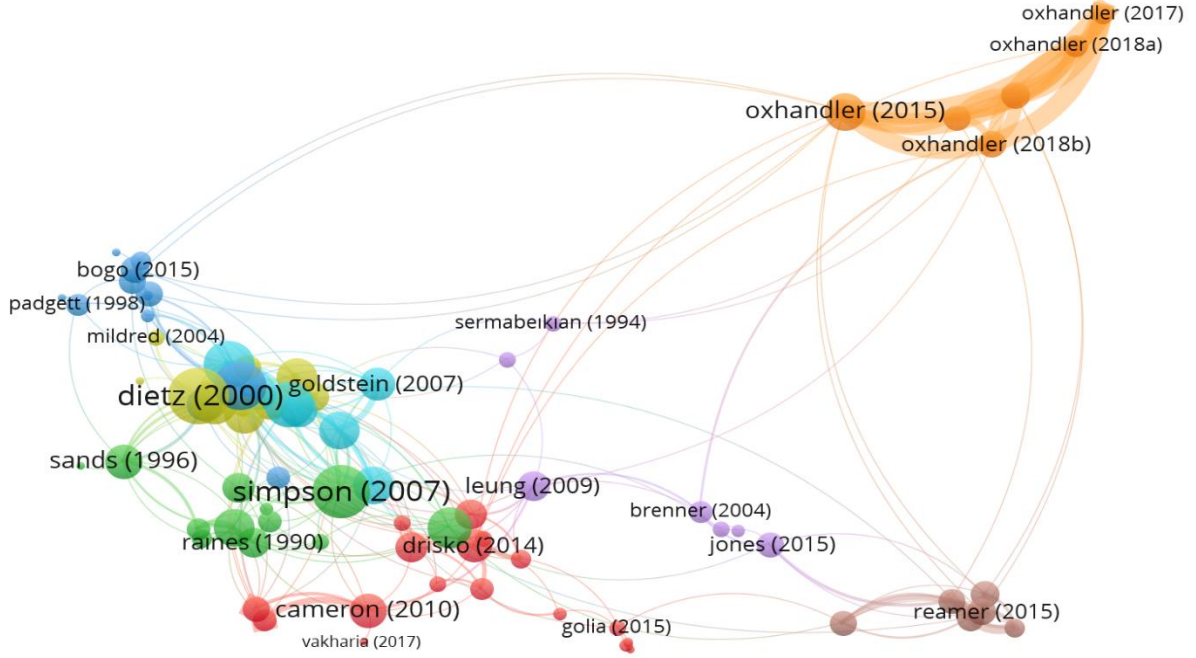
Dergi Atıf Analizi



Araştırmaların yayınlandığı 32 derginin atıf analizi ile aralarındaki ilişkilere bakılmıştır. Oluşturulan haritada birbiriyle ilişkili 22 dergiye kendisine yer bulmuştur. Ağ görseli bağlantılara göre ağırlıklandırılmıştır. Dergiler toplam beş kümeye ayrılmış, aralarında 50 bağlantı gerçekleşmiş ve toplam 192 bağlantı gücüne ulaşılmıştır. Clinical Social Work Journal 16 bağlantı ve 123 toplam bağlantı gücüne sahip olmuştur. Smith College Studies In Social Work 8 bağlantı ve 54 toplam bağlantı gücüne ulaşmış durumdadır. Dergiler arasındaki bağlantı güçleri incelendiğinde Clinical Social Work Journal'ın Journal of Social Work Education ve Journal of Social Work Practice ile görece güçlü bağlantılar kurmuş olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle bu dergiler arasındaki yayınların birbirine benzer olabilme potansiyeli yüksektir.

3.5. Bibliyografik Eşleşme Analizi

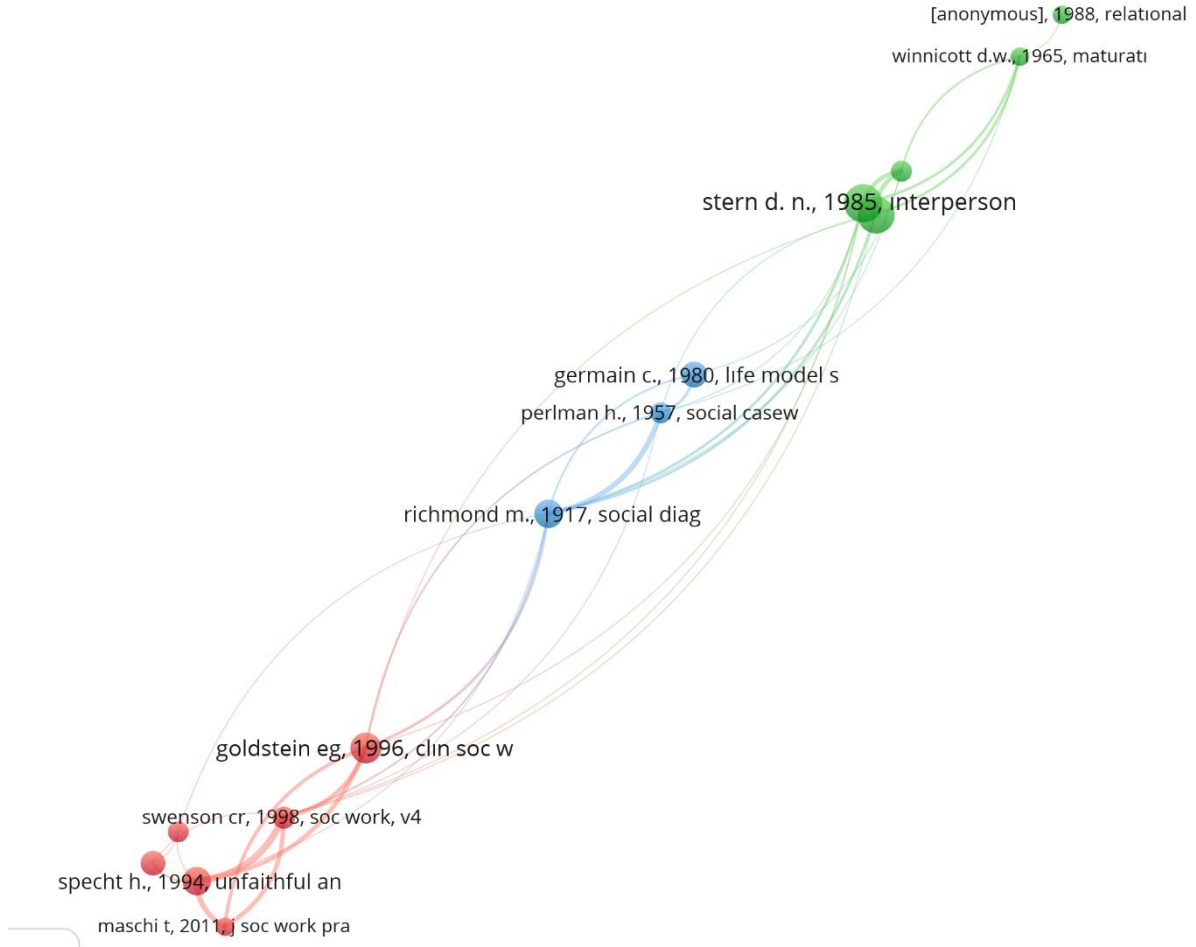
Veri setinde bulunan 423 eserin kaynakçalarındaki eserler üzerinden bibliyografik eşleşme analizi gerçekleştirilerek haritalandırma yapılmıştır. 20'nin üzerinde atıf almış olan 90 eser için inceleme yapılmıştır. Harita görselinde 79 ilişkili eser görüntülenmiştir. Bu eserler her kümede en az beş öge bulunma kriteriyle 8 kümeye ayrılmış durumdadır. Ögeler arasında 285 bağlantı ve 672 toplam bağlantı gücü oluşmuştur. Bağlantı sayılarına göre ağırlıklandırılmış olan görsel oluşturulmuştur. Buna göre Oxhandler'in çalışmalarının belirgin şekilde ortak kaynaklara başvuru yapmış olduğu; diğer bir ifadeyle bu çalışmaların benzer kaynakçalar kullandığı anlaşılmaktadır. Hatta harita görselinden de anlaşılabileceği üzere Oxhandler'in çalışmaları müstakil bir küme oluşturabilecek özelliğe sahip olmuştur. Eserler arası ikili incelemeye göre de Oxhandler'in 2015 ve 2017 tarihli çalışmaları arasında tüm görseldeki en yüksek kaynakça eşleşmesine ulaşılmıştır.

Şekil 10*Bibliyografik Eşleşme Analizi***3.6. Ortak Alıntılama Analizi****3.6.1. Referans Kaynaklar**

Çalışma kapsamındaki 423 yayının referanslar listesindeki kaynaklar üzerinden yapılan ortak atıf analiziyle araştırma yapılan alanda öne çıkan yayınların neler olduğunu, hangi eserlerin daha etkili olduğunu görmek mümkün hale gelmiştir. Alıntılanan kaynağın en az almış olduğu atıf sayısı 10 olarak belirlenmiş ve toplamdaki 15030 eserden yalnızca 15 tanesinin bu eşiği geçebildiği görülmüştür. Alıntılanan eserler içerisinde en yüksek sayıda atfı olan çalışmanın 21 alıntılanma ile D. N. Stern (1985) olduğu; onu takiben 20 alıntılanma ile H. Kohut (1977)'nin geldiği ve ardından 17 alıntılanma ile E. G. Goldstein (1996)'ın geldiği görülmüştür. Toplam bağlantı güçleri açısından ilk iki sıradaki isimde değişiklik yokken (25'er bağlantı gücü); üçüncü sırada 24 toplam bağlantı gücüyle C. R. Swenson (1998) çalışması gelmiştir.

Şekil 11

Ortak Alıntılanan Kaynaklar

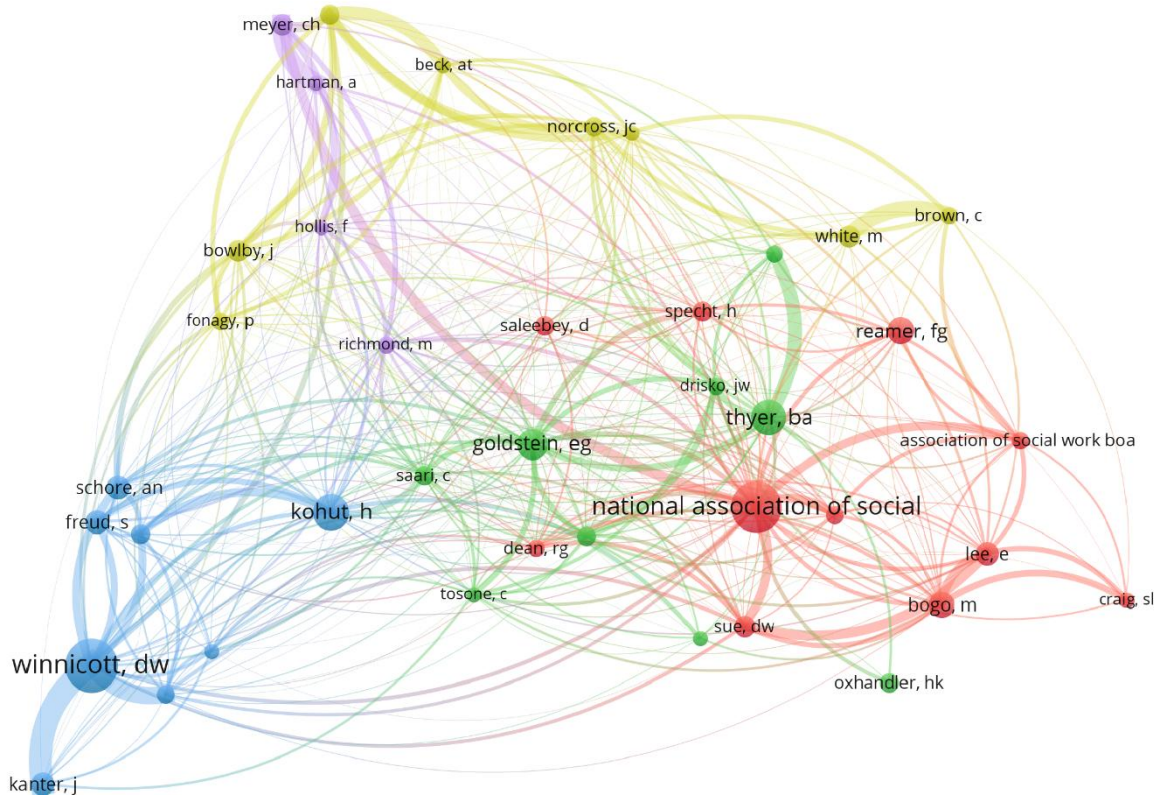


Oluşturulan ağ görseliyle birbiriyle ilişkili 14 çalışmanın sonuçları haritalandırılmıştır. Yapılan atıf sayılarına oranla ağırlıklandırma yapılmıştır. Her kümede en az üç öge bulunması kriteriyle üç küme oluşmuştur. Öğeler arasında 37 bağlantı ve toplan 104 bağlantı gücüne ulaşılmıştır. İkili ilişkiler açısından en güçlü bağlantının Stern ve Kohut arasında (11 bağlantı gücü) gerçekleştiği de detaylar arasındadır. Diğer bir ifadeyle bu eserler sıklıkla birlikte alıntılanmış çalışmalar olmuştur. İlgili literatürdeki en eski çalışmanın M. Richmond'un 1917 tarihli Social Diagnosis; en yeni çalışmaların ise 2011 tarihli T. Maschi'ye ve V. A. Mittal'e ait çalışmalar olduğu görülmüştür.

3.6.2. Ortak Alıntılanan Yazarlar

Ortak alıntılama analizinde yazarlara göre inceleme yapmak üzere en az 20 kere alıntılanmış olan yazarlar filtrelenerek inceleme gerçekleştirilmiştir. 10399 yazardan oluşan listeden 40 öge, 5 küme, 440 bağlantı ve 2631 toplam bağlantı gücü olan değerlere ulaşılmıştır. Atıf sayılarına göre ağırlıklandırma yapılarak harita oluşturulmuştur. En yüksek atıf alan yazar D. W. Winnicott olmuş ve toplam bağlantı gücü 308 olmuştur. İkinci sırada 74 atıf alan ve 307 toplam bağlantı gücüne ulaşan National Association of Social Workers bulunmaktadır.

Yazarlar arası ikili ilişkilerdeki güç değerleri incelendiğinde en güçlü ikili ilişkinin Winnicott ile Kanter arasında 66; Meyer ve Hartman arasında 53; Winnicott ve Ogden arasında 49 bağlantı gücüne ulaşılmıştır. Bir başka ifade ile bu ikililer arasında oldukça güçlü şekilde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 12*Ortak Alıntılanan Yazarlar***4. Tartışma**

Sanayi Devrimi etkisiyle Batı dünyasında büyük bir toplumsal dönüşüm yaşanmış ve sosyal hizmet böylesi bir ortamda ortaya çıkmıştır. Ardından da 20. Yüzyıl itibariyle akademik bir kimlik kazanan sosyal hizmetin profesyonelleşmesinde Mary Richmond'un 1917 tarihli *Social Diagnosis* adlı çalışması bir dönüm noktası olmuştur (Dorfman, 2022). Sosyal hizmetin zaman içerisinde çeşitli uygulama alanları ortaya çıkmıştır ve farklı grupların sorunlarına ilişkin özel çözümler bulunması gerekmiştir. Bu alanlardan biri de klinik sosyal hizmet alanı olmuştur (Acar, 2013). Klinik sosyal hizmet uygulamalarının başlangıcında ise hastaların evlerine ziyarete gidilmesi, yaşam ortamlarının incelenmesi, ihtiyaçlarının belirlenmesi ve toplum içinde tedavisinin desteklenmesi uygulamaları yer almıştır (Karadağ, 2023). İçerdiği uygulama tecrübesiyle klinik sosyal hizmetin tarihi sosyal hizmetin genel tarihiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak klinik sosyal hizmetin özellikle zihinsel-ruhsal sorunlar ve psikososyal müdahale üzerinde odaklanması bu alanın sınırlarını belirgin hale getirmiştir.

Klinik sosyal hizmet literatürünün (Web of Science üzerinden ulaşılan makaleler) bibliyometrik tekniklerle incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada güncel durumla literatür arasında önemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İlgili veri tabanında sosyal hizmet kategorisinde 70 binin üzerinde makaleye ulaşılmışken bunlardan yalnızca 423 adedinin klinik sosyal hizmetle ilgili olması bu alanın sınırlı bir temsile sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, NASW'nin klinik sosyal hizmeti 1987 yılına kadar resmi olarak tanımamış olmasından (Dorfman, 2022) kaynaklanmış olabilir. Diğer yandan 1976'ya kadar uzandığı görünen ilk yayından itibaren yaklaşık 50 yıllık bir geçmişin olması klinik sosyal hizmetin köklü bir konu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte son yıllarda yapılan yayınların

sayısının artış içerisinde olması da klinik sosyal hizmetin geçerliliğini koruyan bir konu olduğuna işaret etmektedir.

Ülke bazında ulaşılan bulgular Batı dünyasının ve özelde Amerika Birleşik Devletleri'nin klinik sosyal hizmet alanında üstün bir konumda olduğunu göstermiştir. Bilindiği gibi ABD klinik sosyal hizmette ve bu alandaki eğitimde gelişmiş ve yoğun bir uygulama imkanına sahiptir (Toptaş Böcü & Kalaycı Kırlioğlu, 2021). Bu bağlamda klinik sosyal hizmet Amerika Birleşik Devletleri'nde hem sivil toplum örgütü, hem mesleki uygulama alanı hem de akademik alanda kurulmuş ve gelişim göstermiştir (Ünlü, 2023). Çalışmada ülke olarak Kanada'nın da merkezi bir konumda olduğunun bulgulanmış olmasına istinaden Kuzey Amerika bölgesinin klinik sosyal hizmet literatürünün şekillenmesinde belirgin bir role sahip olduğunu söylemeye fırsat sunmaktadır. Buna göre ABD ve Kanada'nın uluslararası iş birliği faaliyetleri gerçekleştirmede stratejik bir potansiyelinin olduğu dile getirilebilir.

Klinik sosyal hizmet alanında kullanılmış olan anahtar kelimeler klinik sosyal hizmetin disiplinler arası konumuna işaret etmiştir. Anahtar kelimelerde ruhsal-zihinsel sorunlar konusunda kullanılmakta olan kelimelerin ön plana çıkması da şaşırtıcı olmamıştır. Psikanaliz, psikoterapi, farkındalık, akıl sağlığı, depresyon gibi kavramlar klinik sosyal hizmete yakından eşlik etmiştir. Bu anahtar kelimeler, klinik sosyal hizmette kullanılan teorik bir yaklaşım olarak psikodinamik yaklaşımın izlerini göstermektedir. Psikodinamik yaklaşım en temelde Sigmund Freud'un düşüncelerine yaslanan ve zaman içerisinde çeşitli uzmanların katkılarıyla gelişmiş bir kuramdır. Bilinçaltı süreçler ve içsel çatışmalar gibi odaklarla hareket eden bu yaklaşım insanların davranış, düşünce ve duygularını anlama-açıklama çabasında olmuştur (Karabulut, 2023). Öte yandan anahtar kelimelerde ön plana çıkan "din" ve "spiritüellik" kelimeleri ise konunun manevi-işsel-dini boyutlar ile ilgili olduğunu düşündürmektedir. Anahtar kelimelerle ilgili olarak ayrıca, bu kelimelerin zaman içerisinde kullanım yoğunluğunun farklılaştığı gözlemlenmiştir. Bu durumu klinik sosyal hizmet uygulamasının toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenen, uyum sağlayan ve değişim gösteren özelliği (Maguire, 2002'den Akt. Zubaroğlu Yanardağ, 2016) ile bağdaştırmak mümkündür.

Çalışmada yapılan atıf analizi ile bazı yazar ve eserlerin ön plana çıkmış olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışmalar içerisinde M. Bogo (2015)'nin eserine yakından bakıldığında eserin sosyal hizmet eğitimi ile ilgili olduğu; sosyal hizmet eğitiminde saha uygulamasının önemine ve eğitimin daha nitelikli hale getirilmesine vurgu yapılmıştır. Eserde klinik sosyal hizmet uzmanlarının nitelikli şekilde yetiştirilmesinin toplumsal refaha katkı sunacağı da belirtilmiştir. Aldığı yüksek sayıda atıfıla öne çıkan bir başka eser ise Cowger'e aittir. 1994 tarihli çalışmada sosyal hizmetin merkezi önemdeki konularından biri olarak güçler perspektifinin incelenmiş olmasının bu çalışmayı öne çıkardığı düşünülmektedir. Yüksek sayıda atıfa ulaşan Sanders'in (2005b) çalışmasında ise Alzheimer hastalarına bakım verenlerin bakım yükleri nedeniyle oluşan zorlanmalarına ve diğer taraftan edinmiş oldukları kazanımlara değinilmektedir. Bakım verme ve bakım yükü konusunun pek çok disiplinde işlenen bir konu olması ve Alzheimer gibi çokça görülen bir hastalık hakkında çalışmanın yapılmış olması yüksek atıf sayısını açıklar niteliktedir. Ulaşılan sonuçlara göre ön plana çıkan bir diğer isim ise Oxhandler olmuştur. Oxhandler'in bibliyografik eşleşmelere göre eserlerinde benzer kaynaklar kullanmış olduğu; diğer yandan 2015 yılındaki çalışmasıyla da (Oxhandler vd., 2015) yüksek sayıda atıf aldığı belirlenmiştir. Bu çalışmanın; sosyal hizmet uygulamalarında danışanların din ve maneviyatının sosyal hizmet uygulamasıyla bütünleştirilmesi hakkında olduğu belirlenmiştir.

Klinik sosyal hizmet literatürünün şekillenmesinde önemli rolü olan eserlerin ve yazarların görülebilmesi için gerçekleştirilen ortak atıf analizinde bazı öğeler öne çıkmıştır. Bunlar arasında Stern (1985), Kohut (1977) ve Goldstein (1996) ilk üç sıradaki çalışmalar olarak dikkat çekmiştir. Erken çocukluk gelişimi üzerine psikanalitik eğitim almış bir araştırmacı olduğu bilinen (Tavon, 2005)

Stern'in (1985) bebeklerin psikoanaliz ve gelişim psikolojisi perspektifinden kişiler arası dünyasını incelemiş olduğu çalışması doğrudan bir sosyal hizmet çalışması değildir. Ancak kitabın yüksek sıklıkta kullanılmış olması sosyal hizmetin disiplinler arası olma özelliğine işaret etmektedir. En yüksek ilgi gören diğer çalışma olan *The Restoration of the Self* (Kendiliğin Yeniden Yapılanması) (1977-2009) de yine sosyal hizmet alanından olmayıp psikiyatri ile ilgili çalışmalara sahip H. Kohut'a aittir (Nişikli, 2022). Bu noktada ulaşılan üçüncü çalışma ilk iki eserden farklı olmuştur. Goldstein'in (1996) çalışması doğrudan klinik sosyal hizmetle ilgilidir. Makale klinik sosyal hizmetin tarihsel sürecini izleyerek bir değerlendirmede bulunmaktadır. Son olarak D. W. Winnicott'un klinik sosyal hizmet literatürünü şekillendiren önemli bir isim olarak öne çıktığı görülmüştür. Bu yazarın da yine sosyal hizmet alanından olmaması ve özellikle ebeveyn-bebek ilişkisine odaklanmış bir pediatrist-psikanalist olduğu belirtilmelidir (Abram, 2015).

Ortak atıf analizinde özellikle değinilmesi gereken kaynaklardan biri Mary Richmond'un 1917 tarihli *Social Diagnosis* çalışması olmuştur. Richmond'un eserinin de bu listede ve haritada kendisine yer bulmuş olması klinik sosyal hizmetteki tarihsel süreç ile literatür arasındaki uyuma işaret etmektedir. Diğer tarafta klinik sosyal hizmet literatüründe öne çıkmış olan yazarlar incelendiğinde Winnicott ve NASW'nin öne çıktığı görülmüştür. Burada özellikle NASW'nin klinik sosyal hizmetle ilgili yayınlamış olduğu çalışmaların klinik sosyal hizmet literatüründe de ağırlığının olduğunu göstermiştir. Özetle klinik sosyal hizmet literatürünün bir yönüyle çok disiplinli bir yapı içerisinde şekillenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan M. Richmond'un eserinin ön plana çıkışı bu literatürün tarihsel sosyal hizmet köklerine bağlı kaldığına işaret etmektedir. Son olarak NASW'nin literatürü şekillendirmedeki rolü ise kurumsal çerçevenin literatür üzerindeki belirleyici etkisine vurgu olarak okunabilir.

Çalışmada ulaşılan anahtar kelimeler, alanın öne çıkan isimleri ve eserleri, çalışılmış olan konular göz önünde bulundurulduğunda genel bir değerlendirme olarak klinik sosyal hizmeti sınırları belirli ve dar bir kalıba oturtmanın pek kolay ve doğru olmadığı söylenebilir. Hollis'in 1972'de söylediği gibi psikoterapi sosyal hizmet klinisyenlerinin rollerinden yalnızca biridir. Klinik sosyal hizmet "psikoterapi artı (psychotherapy plus)" olarak değerlendirilmelidir (Akt. Dorfman, 2022, s. 47).

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada bibliyometrik analiz teknikleri kullanılarak klinik sosyal hizmetin literatür değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Klinik sosyal hizmet; başta birey, aile ve grup düzeyleri olmak üzere çevresi içinde birey yaklaşımı ve bütüncül bir perspektifle kişilerin iyilik halini geliştirmeyi amaçlayan sosyal hizmet alt alanlarından biridir. Bu kapsamda Web of Science veri tabanında "clinical social work" kelime grubu ile yapılan taramada "social work" kategorisindeki çalışmalar incelemeye konu edilmiştir. Uygulanan filtreler sonrasında 423 makalenin verileri ile çalışma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın amacına uygun şekilde yürütülen analizler sonucunda klinik sosyal hizmetin yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren akademik dünyada kendisine yer açtığını ve 2010 sonrasında daha görünür olduğunu söylemek mümkündür. 2025 itibarıyla bu alanın güncelliğini koruduğu da dile getirilmelidir. Diğer yandan klinik sosyal hizmetin tarihsel gelişime paralel şekilde modern batılı devletlerin öncülüğünde ilerlediği ifade edilebilir. Anahtar kelimeler bağlamında klinik sosyal hizmetin mental sağlık ve sosyal hizmet eğitimi ile yakın ilişkide olması bu alanın hem teorik hem akademik köklerinin literatürle uyumlu sonuçlarına işaret etmektedir. Diğer yandan belli anahtar kelimelerde dönemsel bir yoğunluk olması klinik sosyal hizmetin dinamik bir alan olduğunu gösterir niteliktedir.

Çalışma kapsamında ulaşılan bu sonuçlardan hareketle son yıllarda klinik sosyal hizmet konulu çalışmaların arttığı dolayısıyla araştırmacıların genel itibarıyla bu konuda yayınlar yapmaya devam edebileceği öngörüsünde bulunulmuştur. Diğer bir ifadeyle klinik sosyal hizmet konusu gündemdeki

yerini korumakta ve yayınlarla bu durum tescillenmektedir. Bu çerçevede dergilerin de klinik sosyal hizmet konulu yeni çalışmalara yer vereceği düşünülmektedir. Çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerden hareketle de klinik sosyal hizmete zihinsel sağlık, psikoterapi, sosyal adalet, sosyal hizmet eğitimi, psikoanaliz, travma, depresyon, sosyal hizmet uygulaması gibi kavramların eşlik etmesi bu konular ve kavramları kullanan çalışmaların kabul edilebilirliğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan klinik sosyal hizmet literatürünü şekillendiren yani bu alanda kullanılan kaynaklara ve kaynakların yazarlarına bakıldığında klinik sosyal hizmetin psikiyatrik bir dokuyla iç içe geçmiş olduğu gözden kaçmamalı ve alanda çalışan meslek elemanları ve akademisyenlerin bu kaynaklara erişimi öncelemleri gerektiği düşünülmektedir.

Hazırlanmış olan çalışmalar pek çok ülkeden yazarlar tarafından gerçekleştirilmiş olmasına rağmen Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın bu ülkeler arasında öne çıkması klinik sosyal hizmet konularında çalışma veya araştırma yapmak isteyen kişilerin bu ülkelerden araştırmacılarla ya da kurumlarla iş birliği yapmasının çalışmalarına katkı/kolaylık sağlayabileceği değerlendirilmesinde bulunulmuştur.

Çalışmanın, Web of Science veri tabanı kullanılarak yapılmış olması veri kapsamının genelliği açısından önemli olsa da SCOPUS gibi uluslararası farklı veri tabanları ile ve daha özelde Türkiye için ULAKBİM TR Dizin veya YÖK Ulusal Tez Merkezi gibi veri tabanlarında çalışılması da gerekmektedir. Fakat henüz YÖKTEZ ve TR Dizin'in bibliyometrik çalışmaya uygun altyapıya sahip olmadığı da dile getirilmelidir.

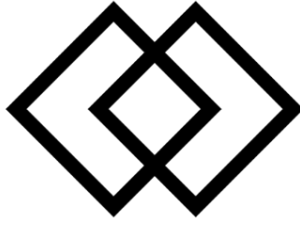
6. Kaynakça

- Abram, J. (2015). *Donald Woods Winnicott*. <https://psychoanalysis.org.uk/donald-woods-winnicott> adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Acar, İ. (2013). *Tek ebeveynli ailelerde psikolojik tepkiler ile psikolojik destek almanın klinik sosyal hizmet açısından analizi: Yalova örneği* (Tez No. 348875) [Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akçay, S. (2021). Ruhsal hastalıklar ve sosyal hizmet. Ü. Aysan (Eds.), *Tıbbi Sosyal Hizmet El Kitabı* içinde (ss. 209-228). Grafiker.
- Aynacı, C. (2022). Sosyal sermayenin akademik yolculuğu: “YÖK-Tez” örneğinde bibliyometrik bir analiz. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 42–57.
- Aynacı, C. (2024). Sosyal hizmet alanında “evsiz” kavramını içeren araştırmaların VOSviewer ile bibliyometrik analizi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 44(2), 935–967. <https://doi.org/10.26650/SJ.2024.44.2.0663>
- Bogo, M. (2015). Field education for clinical social work practice: Best practices and contemporary challenges. *Clinical Social Work Journal*, 43(1), 317–324. <https://doi.org/10.1007/s10615-015-0526-5>
- clarivate.com. (2025). *Web of science platform*. <https://clarivate.com/academia-government/scientific-and-academic-research/research-discovery-and-referencing/web-of-science/> adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Cowger, C. D. (1994). Assessing client strengths: Clinical assessment for client empowerment. *Social Work*, 39(3), 262–268.
- Çalık Var, E., & Akın Altıncı, E. (2023). Klinik sosyal hizmet uygulamasında araştırma ve kanıt temelli uygulamalar. H. Karağaç, İ. İ. Ünlü & E. Çalık Var (Eds.), *Klinik sosyal hizmet: Tanım, kapsam ve yaklaşımlar* içinde (ss. 35–46). Nobel Akademik.

- Çevik, Z. (2021). Bibliyometrik araştırmalarda analiz tekniklerinin uygulaması: VOSviewer paket programı. O. Öztürk & G. Gürler (Eds.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* içinde (ss. 125–211). Nobel Bilimsel.
- Dorfman, R. A. (2022). *Klinik sosyal hizmet: Tanımı, uygulaması ve vizyonu*. Nika.
- Duru, S. (2024). Bibliometric analysis of social work in the COVID-19 pandemic. *International Social Work*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00208728241292648>
- Ellegaard, O. (2018). The application of bibliometric analysis: disciplinary and user aspects. *Scientometrics* 116, 181–202 <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2765-z>
- Erdem, M. (2024). Klinik sosyal hizmete ilişkin kavram karışıklığı. *Journal of History School*, 68, 91-106. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.72708>
- Genç, Y., & Aynacı, C. (2022). Savaşın yıkamadıkları: Engelli göçmenler ve sosyal hizmet. D. Ustabası Gündüz (Eds.), *Göçmen refahı: Disiplinlerarası bakış* içinde (ss. 57–77). Eğitim.
- Global definition of the social work. (2014). Global definition of the social work profession. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Goldstein, E. G. (1996). What is clinical social work? Looking back to move ahead. *Clinical Social Work Journal*, 24(1), 89–104. <https://doi.org/10.1007/BF02189944>
- Gürler, G. (2021). Bibliyometrik araştırmalarda ilgili literatüre ilişkin veri setinin oluşturulma süreci. O. Öztürk & G. Gürler (Eds.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* içinde (ss. 53–66). Nobel Bilimsel.
- Notepad++. (n.d.). What is Notepad++. <https://notepad-plus-plus.org/>
- Karaağaç, H. (2023). Klinik sosyal hizmet uygulama standartları ve etik. H. Karaağaç, İ. İ. Ünlü, & E. Çalık Var (Eds.), *Klinik sosyal hizmet: Tanım, kapsam ve yaklaşımlar* içinde (ss. 21–33). Nobel Akademik.
- Karabulut, A. (2023). Klinik sosyal hizmet uygulamasında psikodinamik yaklaşımlar. İ. İ. Ünlü, H. Karaağaç, & E. Çalık Var (Eds.), *Klinik sosyal hizmet müdahalesi ve uygulama alanları* içinde (ss. 3-18). Nobel Akademik.
- Karadağ, F. (2023). Çocuk ve ergenlerle klinik sosyal hizmet. H. Karaağaç, İ. İ. Ünlü, & E. Çalık Var (Eds.), *Klinik sosyal hizmet: Tanım, kapsam ve yaklaşımlar* içinde (ss. 21–33). Nobel Akademik.
- Koç, A. (2021). Bibliyometrik araştırmalarda ilgili literatüre ilişkin veri setinin oluşturulması: WoS ve SCOPUS veri tabanları üzerinden uygulamalar. O. Öztürk & G. Gürler (Eds.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* içinde (ss. 67–94). Nobel Bilimsel.
- Kohut, H. (1977-2009). *The restoration of the self*. University of Chicago.
- Kurutkan, M. N. (2024). Bibliyometrik araştırmalarda topic arama stratejisinin handikapları ve potansiyel tehlikeleri. *Uluslararası İşletme Bilimi ve Uygulamaları Dergisi*, 4(2), 93-110.
- NASW. (2005). *Standards for clinical social work in social work practice*. <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=Y0g4qdefLBE%3d&portalid=0> adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.

- NASW. (2025). *Clinical social work*. <https://www.socialworkers.org/Practice/Clinical-Social-Work> adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Nişikli, A. (2022). *Heinz Kohut kimdir?* <https://www.monapsikoloji.com/heinz-kohut-kimdir/> adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Orhan, U. (2021). Bibliyometrik araştırmalarda kullanılan paket programlar: Bir karşılaştırma. O. Öztürk & G. Gürler (Eds.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* içinde (ss. 111–123). Nobel Bilimsel.
- Oxhandler, H. K., Parrish, D. E., Torres, L. R., & Achenbaum, W. A. (2015). The integration of clients' religion and spirituality in social work practice: A national survey. *Social Work*, 60(3), 228–237. <https://doi.org/10.1093/sw/swv018>
- Öztürk, O. (2021). Bibliyometrik araştırmaların tasarımına ilişkin bir çerçeve. O. Öztürk & G. Gürler (Eds.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* içinde (ss. 33–50). Nobel Bilimsel.
- Öztürk, O., Kocaman, R., & Kanbach, D.K. How to design bibliometric research: an overview and a framework proposal. *Review of Managerial Science* 18, 3333–3361. <https://doi.org/10.1007/s11846-024-00738-0>
- Sanders, S. (2005). Is the glass half empty or half full? Reflections on strain and gain in caregivers of individuals with Alzheimer's disease. *Social Work in Health Care*, 40(3), 57–73. https://doi.org/10.1300/J010v40n03_04
- Sands, R., & Gellis, Z. D. (2023). *Klinik sosyal hizmet uygulaması: Kanıta dayalı-uygulamaya doğru*. Nika.
- Sheafor, B. W., & Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması: Temel teknikler ve ilkeler*. Nika.
- Simpson, G.A., Williams, J.C., & Segall, A.B. (2007). Social Work Education and Clinical Learning. *Clinical Social Work Journal* (35), 3–14. <https://doi.org/10.1007/s10615-006-0046-4>
- Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>
- Şimşir, İ. (2021). Bibliyometri ve bibliyometrik analize ilişkin kavramsal çerçeve. O. Öztürk & G. Gürler (Eds.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* içinde (ss. 7–31). Nobel Bilimsel.
- Tauvon, L. (2005). A psychodramatist's view of Daniel Stern's latest book. *Counselling Psychology Quarterly*, 18(3), 227–235. <https://doi.org/10.1080/09515070500322484>
- Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi. (2011). T.C. Sağlık Bakanlığı (Sayı 7465). https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/1349/0/img071372pdf.pdf?_tag1=D94710E002A9181618BF4A1608BC3862687AD553#page=2.00 adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Toptaş Böcü, T., & Kalaycı Kıriloğlu, H. İ. (2021). Klinik sosyal hizmet (KSH) ve eğitimine ilişkin bir değerlendirme. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (18), 179-193. <https://doi.org/10.46218/tshd.985508>
- Tuncay, T. (2022). Psikiyatrik sosyal hizmete giriş. A. İ. Çoban & S. A. Özden (Eds.), *Psikiyatrik sosyal hizmet* (2. baskı) içinde (ss. 3-17). Nobel Akademik

- Ünlü, İ. İ. (2023). Klinik sosyal hizmetin tarihçesi, tanımı ve kapsamı. H. Karağaç, İ. İ. Ünlü, & E. Çalık Var (Eds.), *Klinik sosyal hizmet: Tanım, kapsam ve yaklaşımlar* içinde (ss. 3–19). Nobel Akademik.
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2023). *VOSviewer manual*. Universiteit Leiden. https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.20.pdf adresinden 12.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal hizmete giriş*. Nika.
- Zubaroglu Yanardağ, M. (2016). *Çözüm odaklı kısa terapiye dayalı bireylerle sosyal hizmet müdahalesinin üniversite öğrencilerinin umutsuzluk ve stres düzeylerine etkisi* (Tez No. 433462) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Zubaroglu Yanardağ, M., & Özmete, E. (2017). Bir mesleki uygulama alanı olarak geçmişten geleceğe klinik sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 203–225.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 27.01.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 28.06.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 10.09.2025
Yayına Kabul Tarihi: 11.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

ÇEVİRİMİÇİ MİSAFİR YORUMLARI VE İŞ İLANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI YÖNTEMİ İLE İŞGÖREN YETKİNLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Burcin HATİPOGLU*

Öz

Bu araştırma makalesi, İstanbul otellerindeki ön büro çalışanlarına odaklanarak, çevrimiçi misafir yorumlarını ve iş ilanlarını karşılaştırarak konaklama sektöründeki çalışan yetkinliklerini incelemektedir. Çalışma, insan kaynakları (İK) yönetimi yazınına, ön büro çalışanları için yetkinlik listeleri oluşturma ve tanımlama yöntemi sunarak ve misafir geri bildirimlerini sürece dâhil ederek katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Nitel bir yaklaşım benimsenmiş ve veriler iki ana kaynaktan toplanmıştır: Booking.com'daki çevrimiçi misafir yorumları ile Kariyer.net ve Yenibiriş'teki iş ilanları. İlk veri seti için, 40 İstanbul otelinden 1.153 misafir yorumu toplanmış ve analiz edilmiştir. İkinci veri seti için ise İstanbul otellerindeki ön büro pozisyonlarına ait 93 iş ilanı derlenmiştir. Veriler, çalışan yeterlilikleriyle ilgili temaları belirlemek için tümevarımsal bir yaklaşım kullanan Gioia yöntemi ile analiz edilmiştir. İş ilanlarının analizi, iletişim becerileri, yabancı dil bilgisi ve otelcilik deneyiminin en çok aranan yeterlilikler olduğunu ortaya koymuştur. Misafir yorumları, profesyonelliğin önemli olmasına rağmen, misafir memnuniyetinin temel unsurlarının güler yüzlülük, yardımseverlik ve hizmet odaklılık olduğunu göstermiştir. İş ilanlarında aranan yeterlilikler ile misafir yorumlarında vurgulanan yeterlilikler arasında önemli bir fark tespit edilmiştir. Özellikle, misafirler tarafından vurgulanan hizmet odaklı davranışlar ve yerel bilgi, iş ilanlarında yeterince öne çıkarılmamaktadır. Araştırma, yeterlilik temelli işe alım ve eğitim süreçlerinde misafir geri bildirimlerinin İK uygulamalarına dâhil edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Çalışma, otellerin işe alım ve eğitim süreçlerinde hizmet odaklı becerilere öncelik vermesi ve bu süreçlerin misafir beklentileriyle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini önermektedir. Bulgular, çalışan yeterliliklerini çevrimiçi misafir yorumları perspektifinden inceleyerek, nispeten az çalışılmış bir alana katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu araştırma, yeterliliklerin bağlamsal doğasına dikkat çekmekte ve otellerin misafir profillerine özgü yaklaşımlar benimsemesi gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan kaynakları yönetimi, Konaklama yönetimi, Misafir memnuniyeti, E-işe alım, Eğitim.

Jel Kodu: O15, J20, J24.

Determining Employee Competencies by Comparing Online Guest Comments and Job Postings.

Abstract

This research investigates employee competencies in the hospitality sector by comparing online guest reviews with job postings, focusing on front-office staff in Istanbul hotels. The study aims to contribute to human resources management (HRM) literature by providing a method for creating and defining competency lists and incorporating guest feedback. The research uses a qualitative approach, gathering data from two main sources: online guest reviews on Booking.com and job postings on Kariyer.net and Yenibiriş. A total of 1,153 guest reviews from 40 Istanbul hotels were collected, and for the second dataset, 93 job postings for front office positions in Istanbul hotels were gathered. The data was analyzed using Gioia's methodology, which uses an inductive approach to identify themes related to employee competencies. The analysis of job postings revealed that communication skills, foreign language proficiency, and prior experience in the hospitality industry are the most sought-after competencies. Guest reviews revealed that while professionalism is important, friendliness, helpfulness, and a service-oriented approach are key drivers of guest satisfaction. A significant gap was found between the competencies sought in job postings and those emphasized in guest reviews. Specifically, service-oriented behaviours and local knowledge were highlighted by guests but not emphasized in job postings. The research highlights the importance of incorporating guest feedback into HRM practices for competency-based

* Dr. Öğr. Üyesi, University of New South Wales, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Yönetişim Bölümü, b.hatipoglu@unsw.edu.au, <https://orcid.org/0000-0002-6048-4647>

recruitment and training in the hospitality sector. The study suggests hotels should prioritize service-oriented skills in their recruitment and training processes, aligning with guest expectations. The findings contribute to the existing literature by examining employee competencies through the lens of online guest reviews, an area that has received relatively less attention. This research also highlights the contextual nature of competencies, suggesting that hotels should tailor their approach to their specific guest profiles.

Keywords: Human resource management, Hospitality management, Guest satisfaction, E-recruitment, Training.

Jel Code: O15, J20, J24.

1. Giriş

Yetkinliğe dayalı işe alım ve işgören geliştirme, yetenekli, uyarlanabilir ve yüksek performanslı bir iş gücünü teşvik etmek için çok önemlidir (Aksu 2023; Shum vd., 2018). Kötü işe alım kararları bir işletme için hem maliyetli olabilir hem de zaman kaybı ile sonuçlanabilir. İşletmeler, bir görevde başarı için gereken belirli yetkinliklere (beceriler, bilgiler ve davranışlar) odaklanarak, en uygun adayı seçebilir ve çalışan yeteneklerini geliştirmek için yetkinlikleri kullanarak işgörenlerin hedefli eğitim almalarını sağlayabilirler (Draganidis & Mentzas, 2006; Heijde & Van Der Heijden, 2006). Bu yaklaşım yalnızca iş performansını ve üretkenliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda gelişim fırsatlarını bireysel kariyer hedefleriyle uyumlu hale getirerek işgören katılımını ve elde tutmayı da artırır. Ayrıca, yetkinliğe dayalı stratejiler, işletmelerin gelişen pazar taleplerine uyum sağlamasına, rekabet avantajını korumasına ve sürekli iyileştirme ile yenilik kültürü geliştirmesine olanak tanır.

Araştırmanın temel amacı, yetkinlik bazlı işe alım ve eğitim süreçlerini geliştirmek üzere insan kaynakları (İK) yönetimi alanında misafir çevrimiçi yorumlarını da değerlendirmeye dâhil ederek yetkinlik listesi oluşturma ve tanımlama için ek yöntem önermektir. Araştırmanın uygulama alanı olarak İstanbul ili ve konaklama sektörü seçilmiştir. Otel işletmelerini yakından incelemek, genel anlamda hizmet sektörü işgören yetkinliklerini keşfetmek ve sergilemek için iyi bir fırsat sunar. Konaklama sektörü, misafir ile işgörenin sıklıkla bir araya geldiği ve etkileşimde bulunduğu bir ortam sağlar. Servis deneyimi, misafir memnuniyetini doğrudan etkiler ve bu nedenle servisin nasıl sunulduğu, misafirin algısını şekillendirmede önemli bir rol oynar (Chand, 2010; Tsaur & Lin, 2004). Bu noktada, algıyı şekillendirme konusunda işgörenlere ve dolayısıyla İK'ya büyük görev düşmektedir (Hu vd., 2024). Yetkinlik, işgörenin bir varlığıdır ve konaklama sektörünün servis yoğun olması nedeniyle üretim sürecine doğrudan katkı sağlar. Bu bağlamda, işgören beceri ve yetkinlikleri, İK uygulamalarıyla birlikte otel işletmesinin başarısını ve dolayısıyla varış noktasının rekabetçiliğini de etkiler (Otoo & Mishra, 2018, s. 11; Tracey, 2014, Tsou vd., 2025).

Araştırmanın tasarımı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm otellerin çevrimiçi misafir yorumlarından yola çıkarak ön büro işgörenlerinden beklenen nitelik ve becerileri değerlendirmektedir. Veriler 40 İstanbul oteli için çevrim-içi otel rezervasyon servisi veren Booking.com portalı üzerinden toplanmıştır. Üç ay süresince veri toplanarak 1.153 misafir yorumuna ulaşılmıştır. İkinci bölüm İstanbul otelleri tarafından çevrim-içi olarak yayımlanan iş ilanlarından yola çıkarak oteller tarafından ön-büro ve giriş pozisyonlarında aranan mesleki yeterlilikleri değerlendirmektedir. Ülkede çevrimiçi ilanlar için sıklıkla kullanılan iki portaldan (Kariyer.net ve Yenibiriş) verilerek toplanarak ön büro işgörenleri için birbirinden farklı 93 iş ilanına ulaşılmıştır. Üçüncü bölüm ise birinci bölümde elde edilen misafir yorumlarına bağlı olarak işgörenlerde beklenen yeterliliklerle, ikinci bölümde iş ilanlarında aranan yetkinlikleri karşılaştırarak aradaki farklılıkları göz önüne sermektedir.

1.1. Araştırmanın Önemi

Konaklama sektöründe işgörenlerde bulunması beklenen yetkinlik, bilgi ve beceriler genellikle yazında yönetici görüşleri temel alınarak incelenmiştir (Andrades & Dimanche, 2019; Ricci,

2010). Misafir memnuniyetini çevrimiçi yorumlara bağlı olarak inceleyen araştırmaların sayısı göreceli olarak artmış olmakla birlikte işgörenlere odaklanarak misafir memnuniyet veya şikâyetleri inceleyen araştırma sayısı düşüktür (örn. Hu vd., 2024). Araştırmanın, diğer çalışmalardan ilk farklılığı budur.

Araştırma ikinci ve önemli farklılığı ise bir yöntem önermesidir. Araştırmanın ampirik sonuçları sadece işgörenlerden misafir beklentilerini ortaya koymakla kalmaz, ayrıca misafirlerin ortak-üretim süreçlerine dâhil edilmesini önererek, işgören yetkinlik yönetiminin yeniden şekillendirilmesi için yöntem sunar. Bu önermeyi, iş ilanları ve misafir beklentilerini karşılaştırıp, aralarındaki farklılıkları göz önüne serdikten sonra gerekli yetkinlikleri belirleyerek ve tanımlayarak gerçekleştirir.

Araştırmanın önerileri teorik bağlamda yetkinlik bazlı IK yönetimi yazınına katkıda bulunur. Uygulama alanında ise otellerin IK bölümlerine öneri sunar. Yazında, belirli bir sektör ve eğitim sistemi için yetkinlik haritalaması arasındaki bağlantı nispeten az keşfedilmiş bir alandır (Jauhari, 2006), ve dolayısıyla araştırma bu alana da katkı sunmaktadır. Son olarak, bağlamsallık prensiplerini benimseyen bu araştırma, aynı sektördeki işletmelerin neden farklı yetkinlikler setini benimseyebileceğini açıklamaktadır.

1.2. Kavramsal Çerçeve

1.2.1. Konaklama Sektöründe Misafir Servis Beklenti ve Değerlendirmeleri

Misafirler otellere reklam, marka itibarı, kişisel deneyimler ve tavsiyeler gibi faktörlerle şekillenen bir dizi beklentiyle gelirler. Berry vd. (2006)'e göre bu beklentiler fonksiyonel, mekanik ve insani boyutları kapsar. Özünde, temiz ve işleyen bir oda, hızlı oda servisi ve işgörenlerin sorunları etkili bir şekilde ele alma yeteneği gibi temel hizmetlerin güvenilir ve yetkin bir şekilde sunulmasını içeren fonksiyonel beklentiler vardır. Misafirlerin ayrıca, tesislerin görünümü ve konforu, olanakların kalitesi ve genel ambiyans dâhil olmak üzere otelin somut yönleriyle ilgili mekanik beklentileri vardır (Cetin & Walls, 2016). Son olarak ve belki de en önemlisi, misafirperverlik gibi hizmet yoğun bir sektörde, otel işgörenlerinin davranışlarına, görünümüne ve kişilerarası ilişkilerine odaklanan insani beklentilerdir (Bharwani & Jauhari, 2017). Konaklama sektöründe misafir ihtiyaçlarını önceliklendiren hizmet odaklı işgörenler, yüksek kaliteli deneyimler sunarak misafir memnuniyetini artırabilir. Sorun çözme ve beklentileri aşmaya yönelik proaktif bir yaklaşım, olumlu bir atmosfer yaratarak misafir sadakatini güçlendirebilir ve olumlu yorumları teşvik eder. Hizmet yatkınlığı “işgörenlerin tüketicilere hizmet verme konusundaki istekliliği ve hizmet verme sürecinde bireylerarası ilişki ve iletişim yetkinliği” olarak tanımlanabilir (Kuşluvan & Eren, 2011, s. 141).

Otel endüstrisinde müşteri memnuniyeti birden fazla faktöre dayanır ve *algılanan değer* en kritik itici güçtür. Misafirler paralarının karşılığını mükemmel bir şekilde aldıklarını hissettiklerinde, memnuniyet önemli ölçüde artar (Saut & Bie, 2024). Özenli işgörenler, hoş bir ambiyans ve mükemmel yemekler dâhil olmak üzere *deneyimsel kalite*, algılanan değeri ve memnuniyeti artırır (Kuo, 2007). Bununla birlikte, *deneyimsel kalite* tek başına memnuniyeti garanti edemez; *hizmet beklentilerinin karşılanması* da bir o kadar önemlidir (Erdem vd., 2023). Beklentilerin karşılanamaması genellikle hayal kırıklığı ve olumsuz yorumlarla sonuçlanır ve özellikle temel hizmet alanlarında misafir beklentilerinin proaktif olarak yönetilmesi ihtiyacını vurgular (Saut & Bie, 2024).

TripAdvisor veya Booking.com gibi dijital platformlardaki çevrimiçi değerlendirme ve yorumları (UGC-user-generated content) ziyaretçilerin tüketici davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir (Çetin vd., 2023). Çevrimiçi yorumları analiz etmek, yöneticilerin memnun ve memnun olmayan müşterilerin nedenlerini anlamalarına yardımcı olabilir. Örneğin, TripAdvisor yorumları üzerinde yapılan bir araştırma (Berezina vd., 2016), memnun müşterilerin işgörenlerle

etkileşim gibi konaklamalarının soyut yönlerinden sık sık bahsettiğini ortaya koymuştur. Tersine, memnun olmayan müşterilerin ise genellikle mobilyalar ve fiyatlandırma gibi somut yönlere odaklandığını göstermiştir.

Hizmet kalitesinin iyileştirilmesi ve misafir beklentilerinin karşılanabilmesi için misafirler de deneyim iyileştirme süreçlerin bir parçası olarak kabul edilebilir. Diğer bir adıyla ortak-üretim (co-produce) veya ortak-yaratma (co-creation) olarak da adlandırılan bu süreçler “müşterinin deneyiminde merkezlenen ve değer yaratmak için bir şirket ile bir müşteri arasındaki aktif etkileşimi” tanımlar (Harkison, 2018, s.11). Misafirleri ortak-üretim süreçlerine katmanın bir yöntemi misafir yorumlarını göz önünde bulundurarak misafir beklentilerinin karşılanması olarak düşünülebilir. Çevrimiçi incelemelerin analizinden elde edilen bilgiler, otel performansını ve çalışan eğitimini iyileştirmek için kullanılabilir (Hu vd., 2024). Örneğin, incelemeler sık sık önbüro işgöreniyle ilgili olumsuz deneyimlerden bahsediyorsa, oteller bu alandaki müşteri hizmetleri becerilerini geliştirmek için hedefli eğitim sağlayabilir (Berezina vd., 2016). Dolayısıyla inceleme ve iyileştirme ile devam eden bu süreç, misafir beklentilerini karşılarken aynı zamanda, otelcilerin çevrimiçi itibarlarını etkili bir şekilde yönetmelerini mümkün kılar (Türkay, 2024).

Çevrimiçi misafir yorumları, otel yöneticilerine daha önce bahsedilen fırsatları sunduğu gibi araştırmacılara da otellerin misafir memnuniyetini ölçmelerine ve oteller arası karşılaştırma yapmalarına olanak sağlamaktadır. Anket yoluyla misafir memnuniyetini ölçen çalışmalarla karşılaştırıldığında (örn. Bucak & Özarslan, 2016), çevrim-içi yorumların taranması yöntemi ile gerçekleştirilen araştırmacıların daha fazla değerlendirme ve yoruma ulaşması mümkün olmaktadır (örn. Çetin vd., 2023). Örneğin Çin Cumhuriyetinde otel servis işgörenlerinden misafir memnuniyetini tripadvisor.com web platformu üzerinden ölçen bir çalışma, altmış sekiz binden fazla yorumu taramıştır (Hu vd., 2024).

Son zamanlarda benzer yöntem ile otel misafir memnuniyetini (Berezina vd., 2016), otel misafir şikâyetlerini (Türkay, 2024) ve varış noktası memnuniyetini (Gürsoy vd., 2022) ölçen çokça çalışma gerçekleştirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Örneğin, Alrawadieh ve Demirkol (2015), İstanbul'daki beş yıldızlı otelleri kapsayan araştırmalarında tripadvisor.com web sitesinde yapılan olumsuz yorumları incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, hizmet kalitesi, tesis temizliği, fiyat ve işgören ile ilgili olumsuz yorumların bulunduğu belirlenmiştir. Eşiyok ve Öztürk (2021), çalışmalarında Ankara'da bulunan beş yıldızlı otel işletmelerinin tripadvisor.com sitesindeki yorumlarını incelemiştir. Olumlu yorumlar arasında hizmetten memnuniyet, odaların temizliği ve işgörenin güler yüzlü olması öne çıkarken, olumsuz yorumlar arasında odaların kirli olması, bakım gereksinimi ve kahvaltı/yemeklerin lezzetsizliği gibi şikâyetler tespit edilmiştir.

1.2.2.Konaklama Sektöründe İşgören Yetkinlikleri

Yetkinlik modelleri, İK yöneticilerinin ve eğitimcilerinin geleceğin endüstri liderleri için ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve yetenekleri belirlemeleri ve geliştirmeleri için yararlı araçlardır (Shum vd., 2018). Draganidis ve Mentzas (2006, s.56) yetkinlik modelini, “belirli bir meslek için tatmin edici veya istisnai çalışan performansının gözlemlenmesinden elde edilen bir yetkinlikler listesi” olarak tanımlar. Bu doğrultuda modelin temelini yetkinlikler oluşturur.

Turizm eğitiminin bir amacı sektörün ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanmış müfredat ışığında bilgi aktarımı yapmak ve öğrencinin sektörün aradığı yetkinlikleri öğrenim hayatı boyunca geliştirmesi için olanaklar yaratmaktır (Tesone & Ricci, 2005). Turizm sektörü emek yoğunudur ve işgören kalitesi önemlidir (Andrades & Dimanche, 2019). Kaliteli işgörenlerin işletmede yer almaması servis kalitesini olumsuz etkileyecek ve müşteri memnuniyetini azaltacaktır (Aksu, 2005; Kuo, 2007). Dolayısıyla yükseköğrenim kurumları sektöre işlerinde verimli çalışabilecek donanımlı

işgörenler sağlamalıdır (Ricci, 2010). Akademik çevrelerin de bu konuda kaygıları olmalıdır ki bu konuda sıklıkla araştırmalar yürütülmekte, yetkinlikler çalışmakta ve sektör işgörenlerinin ve yöneticilerin görüşleri değerlendirilmektedir (Kwok vd., 2011).

Yetkinlik, işletmelerin başarısı ile bağlantılı olduğu için yönetim biliminde önemli bir kavram olarak yer almaktadır. McClelland (1973) yetkinlik kavramını ilk işgören performansının ve başarısının göstergesi olarak geliştirmiştir. Boyatzis (1991), yetkinliği kişinin güdüsü, özellik ve becerileri, imajı ve sosyal rolü veya kullandığı bilgi birikimi olarak tanımlamıştır. Draganidis ve Mentzas (2006) bu tanımla uyumlu olarak yetkinliği kişinin iş performansının etkinliğini artırabilecek örtülü ve dışsal bilgi, davranış ve beceri bütünlüğü olarak ele almıştır. Hellriegel ve Slocum (2011) kişilerin ve takımların başarısı için yedi adet yetkinlik belirlemiştir. Yazarlar bunları etik değerler, ekip, değişim, iletişim, çeşitlilik, ülkelerarası çalışabilme ve öz-yeterlilik olarak listelemiştir. Yukarıda paylaşılan tanımlara bağlı olarak bu çalışmada işgören yetkinlikleri bir kişinin işini etkin şekilde yerine getirebilmesi için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumlar bütünlüğü olarak ele alınmıştır.

Konaklama sektöründe gerekli işgören yetkinliklerini yazında ilk inceleyenler Tas (1988) ve Baum (1990) olmuştur. Tas (1988) Amerika'da 75 büyük ölçekli otelin genel müdürleriyle gerçekleştirdiği çalışma sonucunda otel işletmesi yönetici adaylarında olması gereken altı yetkinlik belirlemiştir. Öncelikle insan ilişkilerini yönelik olan bu yetkinlikler, misafir ihtiyaçlarını anlayabilmek ve yönetebilmenin dışında, iletişim becerileri, etik standartlar, profesyonellik sergileyebilmek ve dış görünüme özen göstermek olarak sıralanmıştır. Benzer çalışmayı İngiltere'de yürüten Baum (1990), belirtilen listeye ek olarak yasal sorumlulukları yönetebilmek, hijyen ve işgörenleri güdümlenebilmek de önemli yetkinlikler arasında yer almıştır. İkinci çalışmanın sonuçları aynı sektör bile olsa beklenen yetkinliklerin bir ülkeden diğer ülkeye değişebileceğini ve kavramın bağlamsallığını ortaya koymuştur.

Giderek artan sayıda çalışma konaklama sektöründe hem genel liderlik yeterliliklerini hem de mesleğe özgü yetkinlikleri (Cetin & Walls, 2016; Hai-yan & Baum, 2006; Li & Wang, 2010; Onat vd., 2021) incelemiş ve çeşitli performans kriterleriyle ile bağlantısını sorgulamışlardır (Shum vd., 2018). Örnek olarak İstanbul lüks otellerinde gerçekleştirilen bir çalışma (Cetin & Walls, 2016), işgören yetkinliklerini profesyonellik, ilgi ve servis özelleştirme ve tutum olacak şekilde üç grup altında toplamıştır. Araştırma, misafirlerin işgörenlerle olan etkileşimlerine otelin fiziksel özelliklerinden daha fazla önem verdiklerini göstermiştir. Otoo ve Mishra (2018), çalışmalarında, İK Geliştirme uygulamalarının Gana'nın otellerinde örgütsel performansı nasıl etkilediğini beş yetkinliği ele alarak (öz yeterlilik, takım çalışması, etik değerler, değişim ve iletişim becerileri) araştırmış ve çalışan yetkinliklerinin aracılık rolünü vurgulamıştır. Çalışmalarında, işgören yetkinliklerinin kurumsal performansı nasıl güçlü bir şekilde etkilediğini ve vasıflı bir işgücünün değerini vurguladıklarını göstermişlerdir.

Yıllar boyunca, yetkinlik temelli yaklaşımların, işgücü ve yedekleme planlaması ve performans değerlendirmesi gibi birçok organizasyonel fonksiyonda kritik araçlar olduğu kanıtlanmıştır (Draganidis & Mentzas, 2006). Araştırmalar, yetkinlik ve işletme performansı ilişkisinin, sadece yönetici değil tüm çalışan seviyeleri için geçerli olduğunu önermiştir (Salman vd., 2020). İşletmeler, mevcut ve gelecekteki işgören ihtiyaçlarını karşılamak için gereken becerileri, bilgileri, davranışları ve yetenekleri belirledikten sonra, bu bilgiyi çalışanlarını stratejik ve organizasyonel önceliklere uygun olarak yönetmek için kullanabilirler. Örneğin adayın yetkinliklerini sunulan pozisyonun gereklilikleriyle karşılaştırabilir ve işe alım yönetimini şekillendirebilirler (Draganidis & Mentzas, 2006). Aynı şekilde, yetkinlik fark analizi ile, ihtiyaç duyulan yetkinlikleri belirlenebilir ve işgören geliştirme sırasında öğrenme hedefleri ile ilişkilendirilebilir. Bu yaklaşım hem bireysel gelişimi destekler hem de organizasyonel verimliliği artırarak uzun vadeli rekabet avantajı sağlar. Konaklama

sektöründe ise, müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesinin doğrudan çalışan yetkinliklerine bağlı olması, işe alım sürecinde bu tür analizlerin önemini daha da artırmaktadır.

1.2.3. Konaklama Sektöründe İşe Alım

İnsan kaynakları (İK) departmanı, bir işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli iş gücünün oluşturulmasında önemli bir rol oynar (Tsaun & Lin, 2004). Yönetim sürecinde, İK'nın en temel görevlerinden biri işgören bulma ve seçme sürecini yürütmektir. İş analizine dayanarak, işin gerekliliklerinin net bir şekilde belirlenmesi gereklidir. Bir diğer önemli konu ise, iş analizi tamamlandıktan sonra, bu işi üstlenecek işgörenin sahip olması gereken niteliklerin tanımlanmasıdır. Özellik ve tanımlar, işe alım süreçlerinde (örn. iş ilanı ve mülakatlar) İK'yı yönlendirmelidir.

İş ilanları, sektördeki beceri ve yetkinlik ihtiyaçlarını belirlemede önemli bir bilgi kaynağıdır ve eğitim programlarının tasarımında kullanılabilir. Bu ilanlar, iş ve mesleklere yönelik güncel talep ve yeterlilik gereksinimlerini tespit ederek sektörün gelişim ve eğilimlerini anlamaya yardımcı olur. Ayrıca, akademi ile sektör arasındaki boşluğu kapatmak ve öğrenci ya da yeni mezunların istihdam ihtiyaçlarını karşılamak için müfredatın sektöre uyumlu hale getirilmesinde etkili bir analiz aracı olarak öne çıkar (Aksu, 2023).

Konaklama sektörünün emek yoğun olduğu, her bir işletme birimi ve seviyesi için farklı işgören yetkinlikleri gerektirebileceği ve ayrıca sektörün de büyüklüğü düşünüldüğünde yetkin adayları belirlemenin ve erişmenin ne kadar zorlayıcı olduğu anlaşılabılır. E-işe alım, yüksek işgören devir oranları ve fazlaca vasıflı çalışana talep olan konaklama sektöründe hem işverenler hem de iş arayanlar için, sayısız avantaj sunar (Doğan & Tuncer, 2018). Çalışanları gazeteler veya ajanslar gibi geleneksel yöntemlerle işe almak maliyetli olabilir. Bunun yanında Kariyer.net ve çevrimiçi iş panoları gibi e-işe alım platformları, işletmelerin açık pozisyonların reklamını yapmasına ve önemli ölçüde daha düşük bir maliyetle daha geniş bir potansiyel aday havuzuna ulaşmasına olanak tanır (Ergüt, 2021; Koçer & Öksüz, 2015). E-işe alım platformları, başvuruları belirli kriterlere göre filtrelemek için araçlar sunarak, işe alım uzmanlarının iş gereksinimlerine ve şirket kültürüne en uygun adayları hızlı bir şekilde belirlemesini sağlar. Konaklama sektöründe de İK uzmanları işletme dışından işe alım yapacakları zaman, çevrimiçi platformlarda otelin farklı birimleri için e-iş ilanı yayınlarlar. İlan içerikleri adaylara ve eğitim kurumlarına otellerde aranan yetkinlikleri işaret eder.

Ampirik bulgulara dayanarak Kwok, (2012) ve Kwok vd., (2011) konaklama sektöründe işe alım uzmanlarının giriş seviyesi için öncelik verdiği özellikleri *liderlik, ilgili iş tecrübesi ve işe ve işletmeye uyum* faktörleri olarak sıralamışlardır. Öncelikle, uzmanlar, ders dışı etkinliklerde veya işlerde liderlik rolleri üstlenerek kanıtlanan, güçlü liderlik becerileri ve kariyer gelişimi potansiyeli sergileyen adaylar aramaktadır. Stajlar sırasında elde edinilen iş deneyimi ve farklı konaklama tiplerinde (örneğin şehir otelleri veya tatil köyleri) elde edinilen tecrübeler de çok önemlidir. Kişi-organizasyon ve kişi-iş uyumu, adayların şirket kültürü ve rolüyle uyumlu olmasını sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bunlarla birlikte, yer değiştirmedeki esneklik ve güçlü mülakat hazırlığı, işe alım kararlarını önemli ölçüde etkiler.

Son yıllarda konaklama sektöründe e-iş ilanlarını inceleyen çalışmalar artmıştır. Çalışmaların sonuçları benzerlikler gösterdiği gibi örneklem aldıkları sektöre ve ile göre farklılık sergilemektedirler. Türkiye'nin tüm illerini kapsayan çalışmalarında Oğuzbalaban (2019) 268 e-iş ilanını incelemiş ve en fazla önbüro bölümü için işgören arandığını ve ilanların deneyimi eğitimden daha önde tuttuğunu göstermiştir. Villi ve Saçkes (2021) konaklama sektörü için verilen 218 adet e-is ilanını incelemiş ve önceki çalışmayı doğrular şekilde en fazla önbüro, mutfak ve servis birimleri için ilan verildiğini ve en uzun ve kapsamlı ilanların da beş yıldızlı oteller tarafından oluşturulduğunu göstermişlerdir. Doğan ve Tuncer (2018) ise yedi iş pozisyon için 168 iş ilanını incelemiş ve eğitim seviyesi yüksek (lise ve üzeri)

ve yabancı dil şartı olan meslek ve iş pozisyonların misafir ile en sık etkileşimde olan önbüro ve yiyecek ve içecek servis işgörenleri için olduğunu belirlemişlerdir. Erdem vd. (2023) sekiz farklı platformdan otellerin müşteri ilişkileri departmanlarına ait 168 e-iş ilanını inceleyerek, otellerin genellikle lisans mezunu, İngilizce ve Rusça (kıyı otellerinde) bilen çalışanlar aradığını belirledi. Çalışmanın sonuçları çoğu ilanın, bilgisayar becerileri, ekip çalışması, liderlik, analitik düşünme veya planlama gibi yetkinliklere yer vermediğini sergiledi. İş ilanlarında genellikle kişisel görünüm ve iletişim becerileri ön planda tutulurken, iş tanımı, maaş, yan haklar ve iletişim bilgileri gibi önemli detaylar eksik kalmaktaydı.

2. Yöntem

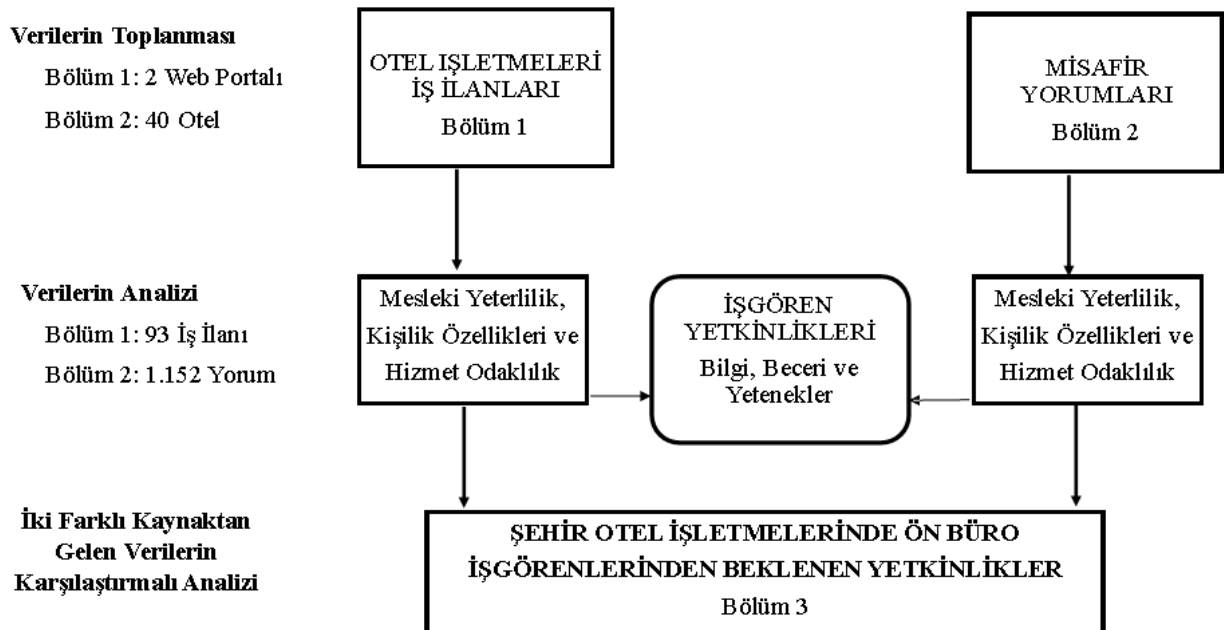
2.1. Araştırma Deseni

Araştırmanın genel amacı şehir otel işgörenlerinde olması beklenen yetkinliklerin belirlenmesi için ek bir yöntem önermektir. Şehir otelleri araştırması için örneklem il olarak İstanbul seçilmiş ve yöntemi örneklendirmek adına misafir ile en sık teması olan işgören oldukları için ön büro pozisyonu seçilmiştir. Ön büro çalışanlarının temel odak noktası, misafirleri karşılamak, onlara bilgi sağlamak, konaklamaları boyunca ihtiyaçlarını karşılamak ve ödeme işlemleri dâhil olmak üzere çıkış süreçlerini yönetmektir (Hai-yan & Baum, 2006). Ayrıca, bazı durumlarda arka ofis faaliyetlerine destek sağlayabilir veya konsiyerj ve bagaj servisi gibi işlevleri yerine getirebilirler. Özellikle rezervasyon ve muhasebe gibi görevlerin ön büro tarafından da yürütüldüğü daha küçük işletmelerde, bu roller daha geniş bir kapsamda olabilir.

Araştırma nitel olarak desenlenmiştir. Nitel araştırmalar insanların olay ve durumları nasıl anladıkları ve değerlendirdiklerini inceler. Verilerin analizi bu anlamları ve dolayısıyla tüme varım yöntemiyle gerçekliği ortaya çıkarır (Özdemir, 2010). Bu araştırmada ise gerçeklik iki farklı kaynaktan veriler kullanılarak incelenmektedir. Bir temel veri toplama yöntemi olarak veriler çevrimiçi kaynaklardan faydalanılarak toplanmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır ve araştırmanın tasarımı Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1

Araştırmanın Tasarımı



2.2. Örneklem ve Verilerin Toplanması

Birinci bölüm İstanbul otelleri tarafından çevrimiçi olarak yayımlanan iş ilanlarından yola çıkarak misafire teması olan pozisyonlar için oteller tarafından aranan mesleki yetkinlikleri değerlendirmektedir. Araştırmanın bu bölümü için ülkede çevrimiçi ilanlar için sıklıkla kullanılan iki portaldan (Kariyer.net ve Yenibiriş) veriler elde edilmiştir (Doğan & Tuncer, 2018; Erdem vd., 2023; Villi & Saçkes, 2021). İş ilanlarında sıklıkla işletme ismi veya otelin yıldızı paylaşılmamaktadır. Bu nedenle veriler ikinci bölümdeki oteller için değil, tüm İstanbul otel işletmeleri için üç ay boyunca (2019 yılı, ilk üç ayı) belirtilen portallardan toplanmıştır. Birbiriyle metin benzerliği gösteren 16 ilan çıkarıldıktan sonra farklı 93 önbüro çalışanı için iş ilanına ulaşılmıştır. Bu ilanlar daha sonra Microsoft Word dokümanına kaydedilmiş ve NVivo (V12) programına aktarılmıştır.

İkinci bölüm otellerin çevrimiçi misafir yorumlarından yola çıkarak işgörenlerden beklenen yetkinlikleri değerlendirmektedir. Nitel araştırmaların bir özelliği olay ve durum hakkında derinlemesine bilgi toplamak amacıyla “amaçlı örneklem” kullanılmasıdır (Özdemir, 2010). Bu yaklaşıma dayanarak, İstanbul otellerini en geniş şekilde kapsayabilmek amacıyla İstanbul otel işletmelerinin yüzde seksenine yakınının üye olduğu Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB) oteller listesinden faydalanılmıştır. Üye listesi üzerinden çalışarak her bir yıldız kategorisini oransal olarak temsil edecek şekilde tabakalı ve rastlantısal örnekleme yolu ile toplam 40 otelin olduğu bir liste belirlenmiştir. Seçilen otellerin 8’si 5 yıldızlı, 18’si 4 yıldızlı, 7’si 3 yıldızlı ve 7’si butik ve özel kategori otellerdir.

Veriler çevrimiçi otel rezervasyon servisi veren Booking.com portalı üzerinde bulunan otellerin misafir yorumları bölümlerine erişim sağlanarak toplanmıştır (2019 yılı ilk üç ayı, yurtdışından giriş yapılarak). Üç ay süresince veri toplanarak 1.153 misafir yorumuna ulaşılmıştır. Misafirler otelleri yedi kategori’de değerlendirmekte (işgörenler, konum, olanaklar, temizlik, rahatlık, fiyat/fayda dengesi ve ücretsiz wifi) ve ayrıca isterlerse yorum da bırakmaktadırlar. Yorumlar olumlu ve olumsuz olmak üzere farklı iki bölümden oluşmaktadır. Yorumlar seçtiğimiz oteller için Booking.com üzerinde çoğunlukla İngilizce (%92) ve daha az oranda da Türkçe, Almanca, Rusça ve Arapça olarak yazılmıştır. Analizlerde kolaylık sağlaması maksadıyla yorumların hepsi Türkçe’ye çevrilmiştir. Yazarın ikinci dili İngilizce olduğu için bu yorumları kendisi çevirmiş, diğer yorumlar ise Google Translate fonksiyonu kullanılarak çevrilmiştir. Yorumların uzunlukları bir kelime ile elli kelime arasında değişmektedir. Veriler analiz için hazırlanırken, çeviriden dolayı anlamsız olanlar çalışmaya dâhil edilmemiştir (Toplam 6 adet). Misafir yorumları Microsoft Excel dokümanında kayıt altına alınmış ve daha sonra nitel araştırma programı olan NVivo (V12) programına aktarılmıştır.

Üçüncü bölüm ise birinci bölümde iş ilanlarında aranan yetkinliklerle, ikinci bölümde misafir yorumlarına bağlı olarak işgörenlerden beklenen yetkinliklerle karşılaştırmakta, aradaki farklılıkları tartışmakta ve önerilerde bulunmaktadır. Araştırmada iki farklı kaynaktan (misafir memnuniyeti ve iş ilanları) faydalanarak nitel araştırmaların “triangülasyon” prensibi uygulanmış ve nitel çalışmanın sonuçları “sistemik hata” olmaması için güçlendirilmiştir (Özdemir, 2010, s. 327). Ağırhama sektöründe benzer şekilde “triangülasyon” prensibi kullanılarak başka çalışmalar da gerçekleştirilmiştir (Kwok, 2012).

2.3. Araştırma Süreci

İlk iki bölümden geniş kapsamlı veri tabanları oluşmuştur. NVivo (V12) programı nitel verilerin saklanması, ayrı ayrı veri tabanlarının kodlanması ve kategorilerin oluşturulmasında ve üçüncü bölümde karşılaştırılma yapılmasında etkin rol oynamıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada veri analizleri için Gioia vd. (2013) yönteminin kullanıldığı tümevarımsal bir yaklaşım seçilmiştir. Katılımcıların algılarını, bakış açılarını ve davranışlarını keşfetmeye çalışırken tümevarımcı bir yaklaşım uygun kabul edilir (Özdemir, 2010). Gioia yöntemi gerçeği sosyal olarak inşa edilmiş olarak görür ve katılımcıları ise gerçeği anlamlandıran araçlar olarak alır. Bu yöntemde araştırmacı toplanan verileri anlamlandırabilecek ve katılımcıların gerçeklerini teorik bilgilerle ilişkilendirebilecek perspektif ve bilgiye sahip olarak kabul edilir. Yöntemin en önemli özelliği katılımcıların gerçeği nasıl deneyimlediğine ve kavradığına öncelik vermesi ve bunlara dayalı olarak analizin tümevarımsal olarak hareket etmesidir (Gioia vd., 2013).

Gioia yöntemi, araştırmacının kendi önyargılarını incelemenin dışında tutmasına ve katılımcıların seslerine ve deneyimlere yakın kalmasına izin verir. Bu yararlar öncelikle “in vivo” (ilk kodlama veya açık kodlama) yoluyla elde edilir (Miles & Huberman, 1994). İkinci derece kodlama tamamlandığında ve üçüncü kodlama başlanıldığında ancak konuyla ilgili teorik çalışmaların incelenmesine yeniden dönülür. Bu yaklaşım, verilerle uzun süreli etkileşimi sağlar, odaklanmayı devam ettirir ve herhangi bir nüansın analizler sırasında yakalanmasını sağlar.

Araştırmanın başlangıç aşamasında, araştırmacı yazına bağlı bir kod defteri oluşturmuş ve kodlamaya sekiz adet kod ile başlamıştır (hizmet kalitesi, misafir memnuniyeti, dil yeterliliği, eğitim, iletişim becerileri, iş tecrübesi, profesyonellik, analitik düşünebilme). Araştırmacı NVivo programına yüklenen belgeleri iki bölüm için de ayrı ayrı okudu. Daha sonra araştırmacı Gioia yöntemini uygulayarak ilanlarının kullandığı kelime birliklerini (Bölüm 1) ve belgeleri misafirlerin kendi sözlerini (Bölüm 2) kod isimleri olarak kullanarak kodladı. İlk kodlama veya açık kodlama yoluyla kodlanan sonucunda ortaya çıkan tüm kavramlar, daha fazla kodlamayı bilgilendirmek için etiketlendi ve tanımlandı. İlk kodlamanın sonucunda kod defterine 6 yeni kod daha eklendi.

Kodlama sürecinin güvenilirliğini artırmak amacıyla ikinci bir kodlayıcı ile bağımsız kodlama gerçekleştirilmiştir. Belirli bir veri alt kümesi (20 iş ilanı ve 50 misafir yorumu) her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanmış, elde edilen temalar karşılaştırılmış ve farklılık gösteren kodlamalar üzerinde uzlaşma sağlanarak nihai kod listesi oluşturulmuştur. Bu süreç, Gioia yönteminin önyargıdan uzak, katılımcı odaklı analiz ilkeleriyle uyumlu şekilde yürütülmüştür.

İkinci bölümde ilk aşamada toplam 1.153 misafir yorumu içinde 575 adet in işgörenlerle ilgili olduğu bulundu. Yorumlar içinden otelin ön büro dışında diğer bölüm işgörenlerine ait olduğu belirlenenler çıkarıldı (50 adet). Ayrıca diğer yorumlar içinde oda ve yemek kalitesi gibi otel işletmelerinin diğer özellikleri ile ilgili yorumlar vardı. İkinci aşamada 525 yorum (olumlu ve olumsuz) içinden kodlanmaya devam edildi ve beliren temalar arasında olan bağlantılar da sorgulandı. Benzerlik gösteren kavramlar NVivo V12 programı kullanılmaya devam edilerek temalar altında toplandı.

Bu süreç, daha yüksek bir soyutlama düzeyine üçüncü aşamada erişilmesine ve analizlerin verilerde gömülülüğün korunmasına katkıda bulundu. Üçüncü aşamada teori ışığında (İş gören Yetkinlikleri) altı tema birleştirilerek üç bütünleşik boyuta ulaşıldı (Mesleki Yeterlilik, Kişilik Özellikleri ve Hizmet Odaklılık. İki bölüm için de kodlamanın sonucunda belirlenen temalar bütünleşik boyutlar altında toplandı (Tablo 1 ve Tablo 3). Kodlama ve analiz sürecinde, temaların tekrar etmeye başlaması ve yeni kavramların ortaya çıkmaması, veri doygunluğuna ulaşıldığını göstermektedir. Özellikle misafir yorumlarında hizmet odaklılık, yardımseverlik ve profesyonellik gibi temaların yüksek frekansla tekrarlanması, tematik doygunluğun sağlandığını ortaya koymaktadır.

Kodlama sürecinde elde edilen temaların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, örnek alıntılar temsiliyet, çeşitlilik ve vurgu ölçütlerine göre seçilmiştir. Alıntılar, belirli temaları en açık şekilde yansıtan ve misafir memnuniyetini etkileyen ifadelerden oluşturulmuştur. Ayrıca, NVivo yazılımında

yapılan açık kodlama sürecinde sıkça karşılaşılan kavramlara doğrudan karşılık gelen yorumlar tercih edilmiştir.

2.5. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Araştırmanın örneklem, veri toplama ve analiz yöntemi ile ilgili kısıtlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırma şehir otelleri için ve tek bir il kapsamında gerçekleştirilmiştir. İstanbul ilindeki otelleri temsil edebilmesi amacıyla örneklem her ne kadar yıldız sayılarına göre belirlenmiş olsa da çalışmanın yalnızca bir şehirle sınırlı olması önemli bir kısıtlılıktır. Ayrıca, otellerin iş ilanları yalnızca ön büro pozisyonları için derlenerek incelenmiştir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise iş ilanı verilerinin yalnızca çevrim içi kaynaklardan elde edilmiş olmasıdır. Basılı gazete, otel web siteleri, sosyal medya veya iş bulma kurumu gibi iş ilanlarının bulunabileceği diğer mecralar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ancak, çalışma yetkinlik bazlı işe alım ve eğitim süreçleri için İK alanında ek yöntem önermek amacıyla gerçekleştirildiğinden, bu kısıtlılıklar kabul edilmiştir.

Elde edilen verilerin frekans analiziyle incelenmesi, çalışmanın bir diğer kısıtlılığını oluşturmuştur. Bu durum, sayısal verilerden anlamlı sonuçlar üretme çabasını sınırlasa da frekans analizine ek olarak içerik analizi de gerçekleştirildiğinden bu kısıtlılığın büyük ölçüde aşıldığı önerilmektedir. Son olarak, araştırma sonuçları, işletmelerin tercih ettikleri ölçüde sundukları bilgilere dayalı olduğu için işe alım sürecinin birçok aşamasından (örn. mülakat) yalnızca ilkinin yansıtmaktadır.

2.6. Araştırma Etiği

Bu çalışmada, doküman tarama ve analiz yöntemleri kullanılmıştır. İnternette erişime açık olan ve çalışmanın verilerini oluşturan bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi süreçlerinde etik kurallara en üst düzeyde uyulmuştur. Ayrıca, çalışmada yararlanılan kaynaklara, araştırma ve yayın etik kurallarına uygun bir şekilde atıfta bulunulmuştur.

3. Bulgular

3.1. İş İlanı Sonuçları

İş ilanlarını kodlamanın sonucunda 13 tema belirdi ve daha sonra bunlar yazınla da uyumlu olacak şekilde dört ana boyut altında. Kodlamanın sonuçları Tablo 1’de sergilenmiş ve Tablo 2 içinde de temaların frekans sayıları belirtilmiştir.

Tablo 1

İş İlanı Analitik Kodlama

Kavram ve Örnek (İlk düzey kodlama)	Tema (İkinci düzey kodlama)	Bütünleşik Boyutlar
Çok iyi derecede İngilizce bilen	Yabancı Dil	MESLEKİ YETERLİLİK
Üniversite ya da Meslek Yüksek Okullarının Turizm bölümünden mezun.	Teknik Bilgi	
Opera programını aktif kullanabilme.	Bilgisayar Programları	
Stajını Ön Büro departmanında tamamlamış	İş Tecrübesi	
Benzer pozisyonda ve 5 yıldızlı otellerde iş tecrübesi bulunan		KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ
Dış görünüm ve kişisel bakımına önem gösteren	Profesyonellik	
Takım çalışmasına uyum sağlayabilen	Ekip Çalışması	
Problem çözme yeteneğine sahip	Analitik Düşünebilme	
İnsanları seven ve insan ilişkileri gelişmiş	Dostça Yaklaşım	

Yerli ve yabancı misafirle iyi iletişim kuran, diksiyonu düzgün, ikna kabiliyeti olan; sözlü ve yazılı iletişim.	İletişim Becerileri	
Operasyon saatleri içerisinde ayakta çalışabilmek.	Fiziksel Yetkinlik	
Misafir memnuniyeti odaklı çalışabilen, Üst düzey müşteri hizmetleri.	Misafir Hizmetleri	HİZMET ODAKLILIK
Anadolu yakasında ikamet eden	Yerleşim	DİĞER
Askerliğini tamamlamış	Askerlik	

İncelen iş ilanları içinde en sık tekrarlanan ve aranan özellik *iletişim becerileri* olarak bulunmuştur. İletişim becerileri, bir otelin ön büro alanında çok önemlidir, çünkü işgörenlerin misafirlere sıcak ve davetkar bir deneyim sunmasını sağlayarak konaklamalarının tonunu belirler. Açık ve etkili iletişim, görevlilerinin misafir sorularını, rezervasyonlarını ve özel isteklerini doğru bir şekilde ele almasına yardımcı olarak memnuniyeti sağlar ve yanlış anlamaları önler. Güçlü kişilerarası beceriler, görevlilerinin şikayetleri veya sorunları diplomatik olarak çözmelerine olanak tanıyarak otelin mükemmel hizmet konusundaki itibarını korur. Bu doğrultuda iş ilanlarında da diksiyon, başarılı sözlü ve yazılı iletişimin yanında ikna gücü de önemli bir özellik olarak belirmektedir.

İkinci en sık aranan özellik ise *yabancı dil bilgisidir*. Yabancı dil bilgisi, uluslararası bir otelin için çok önemlidir, çünkü işgörenlerin farklı dil geçmişlerine sahip konuklarla etkili bir şekilde iletişim kurmasına yardımcı olarak sorunsuz bir deneyim sağlar. Bir konuşun ana dilini konuşmak, daha sıcak bir atmosfer yaratabilir, kültürel duyarlılığı gösterebilir ve otel hakkında olumlu izlenimler uyandırabilir. Yabancı dil yeterliliği, ön büro görevlilerinin rezervasyonları ele almasına, yol tarifi vermesine ve yanlış anlamalar olmadan soruları veya endişeleri ele almasına olanak tanıyarak konuk memnuniyetini ve sadakatini artırır. İş ilanlarında baskın olarak İngilizce dil bilgisi aranmakla birlikte, bazı otellerde ikinci dil olarak Arapça ve Rusça bilgisi de tercih sebebi olarak bildirilmiştir.

Bir diğer aranan özellik ise daha önce otellerde elde edinilmiş iş tecrübesidir. Bazı oteller turizm sektöründe veya otelde çalışmış olmayı yeterli de bulsa, özellikle 4 ve 5 yıldızlı oteller mutlaka benzer otellerde 6 ay ile 2 yıl arası tecrübe edinmiş olmayı ön koşul olarak belirtmektedirler. Beş yıldızlı bir oteldeki deneyim, ön büro işgörenlerini uluslararası konukların yüksek beklentilerini karşılayan olağanüstü hizmet sunma becerileriyle donatır. Unutulmaz konuk deneyimleri yaratmada kritik olan kişiselleştirilmiş ilgi, sağduyu ve proaktif problem çözme gibi lüks konaklama standartlarının derinlemesine anlaşılmasını sağlar. Beş yıldızlı bir ortamda farklı kültürel tercihlere ve zorlu durumlara maruz kalmak, işgöreni uluslararası bir otel resepsiyonunun karmaşıklıklarını profesyonellik ve güvenle ele almaya hazırlar.

Tablo 2

İncelen İş İlanlarına Göre İşgörenlerden Beklenen Yetkinlikler

Kriter	Sıklık Sayısı	%	Kriter	Sıklık Sayısı	%
İletişim Becerileri	106	14%	Hizmet Odaklılık	55	7%
Yabancı Dil	90	12%	Dostça Yaklaşım	47	6%
İş Tecrübesi	80	11%	Dış Görünüm	38	5%
Bilgisayar Programları	75	10%	Analitik Beceriler	36	5%
Eğitim Başarısı	70	9%	Askerlik	36	5%
Ekip Çalışması	60	8%	Yerleşim	22	3%
Fiziksel Yetkinlik	58	8%	Toplam	737	100%

Teknik beceriler, bilgiler ve akademik başarı da beklendiği üzere önemli görülmektedir. Ancak, belki her pozisyonda olmayacak şekilde ekip çalışması ve fiziksel yetkinlik de iş ilanlarında öne çıkmaktadır. Uluslararası bir otelin resepsiyon alanında, işgören üyeleri arasında sorunsuz koordinasyonu sağlamak için ekip çalışması büyük önem taşır ve misafir check-in, check-out ve özel isteklerin verimli bir şekilde ele alınmasına olanak tanır. İşbirlikçi bir ortam, resepsiyonistlerin konuk tercihleri, kültürel nüanslar ve operasyonel güncellemeler hakkında bilgi paylaşmasına imkân tanıyarak tutarlı ve kişiselleştirilmiş hizmet sunulmasını sağlar. Güçlü ekip çalışması, destekleyici bir atmosferi teşvik ederek profesyonelliği ve verimliliği korurken, işgörenlerin yoğun check-in saatleri veya misafir şikâyetlerini çözmek gibi yüksek baskı durumlarının üstesinden gelmesine yardımcı olur.

3.2. Misafir Memnuniyet Sonuçları

İkinci bölümde toplanan 1.153 misafir yorumunun içinde 525 misafir işgörenlerle ilgili olumlu ve olumsuz yorumlarda bulunmuştur. Bazı misafirler sadece olumlu veya olumsuz, bazıları ise hem olumlu hem olumsuz yorumlarda da bulunmuştur. Örnek olarak işgörenlerin dil yetkinliğini ile ilgili memnun kalan bir misafir aynı anda hizmet odaklılık ile ilgili mutsuz olabilmektedir. Yapılan inceleme sonucunda işgörenlerle ilgili 417 olumlu, 134 olumsuz yoruma ulaşılmıştır. Yorumların uzunluğu en az bir kelime ve en çok 19 kelime olmuştur. Kodlamanın sonuçları Tablo 3'te sergilenmiş ve Tablo 4 içinde de temaların frekans sayıları belirtilmiştir.

Tablo 3

Analitik Kodlama- Bölüm 2

Kavram ve Örnek (İlk düzey kodlama)	Tema (İkinci düzey kodlama)	Bütünleşik Boyutlar
Tüm işgörenler Rusça konuşabiliyordu. İşgörenler hem İngilizce hem Türkçe konuşabiliyordu Tek kelime Fransızca konuşmuyorlardı.	Yabancı Dil Konuşabilmek ve Anlayabilmek	MESLEKİ YETERLİLİK
İşgörenler çok iyi eğitilmiş. Odada bulunan internet servisi ile tamamıyla bilgisizlerdi. Şehir'de gezi ile ilgili plan yapmamıza yardımcı olmadılar.	Bilgili Olmak ve Paylaşmak	
İşgörenler çok mutsuzdu. İşgörenler hiç gülmüyordu. Kendi aralarında Türkçe konuşuyorlardı. Önbüro ekibi çok profesyoneldi. Çok tecrübeliydiler. Mükemmellerdi	Profesyonellik Sergileyebilmek	
İşgörenler çok dost canlısıydı. Samimiydiler. İşgörenler biz hep yardımcı oldu ve bizimle birçok faydalı bilgi paylaştı. Bize karşı dürüst değillerdi. Kibar bir şekilde bizimle konuştular. Bilgi paylaşımı olmadığı için uçağımızı kaçırdık.	Dostça Yaklaşım ve Yardımseverlik Açık İletişim Kullanmak	KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ
Servis çok hızlıydı. İşgörenler her istediğinizi tahmin edebiliyordu.	Misafir Hizmeti	HİZMET ODAKLILIK

İşgörenler çok esnekti.

İşgörenler bir günaydın bile demediler.

Resepsiyona her sorduğumuzda yağmurlu bir gün dediler, ama gün içinde yağmur yağmadı ve çok sıcaktı.

Misafirler yabancı dil konuşabilmek ve anlayabilmek, bilgili olmak ve paylaşabilmek ve iş yerinde profesyonellik sergileyebilmek kriterlerini kullanarak işgörenlerin *yeterlilik* veya *yetersizliklerini* yorumlamışlardır. Öncelikler misafirler İstanbul otellerinde profesyonellik gösterilmesine çok önem vermekte ve genelde otel işgörenlerinin davranışlarını olumlu bulmaktadırlar (55 yorum). Misafirler sıklıkla işgörenleri “çok profesyoneldi” şeklinde tanımladıkları için tam olarak neyin anlatılmak istendiğinin bilinmemesine rağmen, içine eğitim yeterliği, kılık kıyafet ve davranış biçimini de aldığı varsaymak yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda işyerinde somurtan ve işlerini uzmanca yürütemeyen işgörenleri de eleştirmekte ve eğitim yetersizliği olduğunu düşündüklerini belirtmektedirler (11 Yorum). Özellikle ön büro çalışanlarının odalarla yapılması istenen değişikliklerle veya rezervasyonların uzatılmasıyla ilgili istekleri yerine getirememeleri misafirlerde memnuniyetsizlik yaratmaktadır.

Tablo 4

Misafir Yorumlarına Göre İşgörenlerden Beklenen Yetkinlikler

Yetkinlik	Kriter	Olumlu		Olumsuz	
		n	%	n	%
MESLEKİ YETERLİLİK	Yabancı Dil	13	3%	27	20%
	Bilgili Olmak ve Paylaşmak	4	1%	3	2%
	Profesyonellik Sergileyebilmek	55	13%	11	8%
KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ	Dostça Yaklaşım ve Yardımseverlik	264	63%	32	24%
	Açık İletişim Kullanmak	4	1%	6	4%
HİZMET ODAKLILIK	Misafir Hizmeti	77	18%	55	41%
	Toplam	417	100%	134	100%

Bu kriterin hemen akabinde yabancı dil yeterliliği önem kazanmaktadır. İstanbul iline gelen yabancı misafir profiline bağlı olarak, misafirler işgörenlerin İngilizce ile ikinci yabancı dil olarak Rusça, İspanyolca ve Fransızca beklentileri öne çıkmaktadır (27 Yorum).

“İş görenleri İngilizce konuşabilmelidir.”

“İngilizce konuştuğumuzda planlar veya yol tarifleri konusunda yardımcı olamadılar.”

“Spa alanında İngilizce konuşulmamaktadır.”

Arapça konuşulan ülkelerden gelen misafir artışlarına rağmen bu ülkelerden gelen misafirler daha sıklıkla İngilizce konuşabilmekte ve yorumlarında da Arapça dil bilgisi ile ilgili olumsuz görüş bildirmemektedirler. En son olarak ön büro çalışanlarının İstanbul ili ilgili bilgili olmaları ve misafirlere bu konuda yardımcı olmaları beklenmektedir.

Misafirlerin İstanbul otel işletmelerinde çalışan işgörenlerle ilgili en olumlu buldukları yeterlilik *kişilik özellikleridir*. Özellikle işgörenlerin çok dostça yaklaştıklarını ve yardımsever olduklarını belirtmişlerdir (264 yorum). Bazı yorumlar şu şekildedir:

“Çok yardımseverdiler ve bize birçok faydalı bilgi sağladılar.”

“Resepsiyondaki görevliler çok cana yakındılar.”

“Sıcak bir karşılama, uzun bir yolculuğun tüm yorgunluğunu resepsiyondan uçağa binerek başlar.”

“Samimi ve müşteri odaklıydılar.”

Bu konudaki şikayetler ise sıklıkla ön büro ve sabah kahvaltısı servis gerçekleştiren işgörenlerin davranış biçimleri ile ilgili olmuştur (32). Ayrıca misafirler özellikle ön büro işgörenlerinden doğru ve hızlı bilgi paylaşımı beklentisi içerisindeyler. Buna örnek olarak şehir turları ve uçak servisi saatleri verilebilir.

Otel sektörü için misafir memnuniyeti etkileyen en önemli faktörlerden birisi de hizmet kalitesidir. Misafirler İstanbul otelleri için hem olumlu (77) hem de olumsuz (55) bildirimlerde bulunmuşlardır. Servis konusunda özellikle yorum yazanların zamanında, hızlı ve bazen de ekstra ücret istenmeden temin edilmesini önemsedikleri anlaşılmıştır. Bazı yorumlar şu şekildedir:

“İş gören harikaydı, check-in çok hızlıydı.”

Olumsuz yorumlar incelendiğinde bazı yorumlar müşteri beklentilerin sadece otel içi aktiviteler için değil otel dışında katıldıkları gezi, ziyaret ve alışveriş esnasında yaşadıkları olumsuz deneyimlerin de işgörenleri değerlendirmelerinde rol oynadığı anlaşılmıştır. Bazı yorumlar şu şekildedir:

“Bir gün, akşam yemeği için önerilen ve rezervasyon için bize teklif edilen restoranda bize karşılık gelen fiyatlardan üç kat daha fazla ücret alan bir restoran ile karşılaştık.”

“Neredeyse uçuşumuzu kaçırtıyorduk, trafik İstanbul'da aşırı, otel işgöreni bize dönüş yolculuğu konusunda daha iyi tavsiyede bulunabilirdi.”

Bunlarla birlikte otelin verilen servis karşılığı ücret istediği durumlar (dövizin yerel para cinsine çevrilmesi gibi) işgören değerlendirmelerine olumsuz yansımaktadır. Bu sonuçlar özellikle yıldız sayısı arttıkça, beklentinin de artmasıyla daha da keskinleşmektedir. Bazı yorumlar şu şekildedir:

“Otopark, internet, kahvaltı, kısacası bu oteldeki diğer otellerde ücretsiz olan her şey ekstra.”

“Özel kanalları izlemek için 500 riyal aldılar, bana çok kötü bir tarzları var.”

“Orada yerel para biriminde ödeme yaptırtarak XX Otel (5 yıldızlı bir otel) tarafından dolandırıldım, bunu ancak İngiltere'ye döndüğümde fark ettim.”

3.3. Karşılaştırma

Bu çalışmada kullanılan iki veri kaynağı, çevrimiçi iş ilanları ve misafir yorumları, konaklama sektöründeki işgören yetkinliklerini farklı açılardan değerlendirme imkânı sunmuştur. İş ilanları, otel yöneticilerinin işe alım sürecinde öncelik verdikleri teknik ve mesleki yeterlilikleri ortaya koyarken; misafir yorumları, hizmet deneyimi üzerinden değerlendirilen kişilik özellikleri ve hizmet odaklı davranışlara ışık tutmuştur. Bu iki farklı perspektiften veri toplanması, çalışmanın temel amacı olan yetkinlik bazlı İK süreçlerini geliştirmek için daha bütüncül ve bağlamsal bir analiz yapılmasına olanak sağlamış, misafir beklentileri ile işveren talepleri arasındaki boşlukları görünür kılmıştır.

İş ilanları ve misafir yorumları arasındaki ilk önemli fark, *hizmet davranışları* ile ilgilidir. Olumsuz misafir yorumlarını incelediğimizde, misafirlerin en sık ön büro işgörenlerinin hizmetleriyle (örn. hız, kalite, vb.) ilgili şikayetlerde bulunduğu görülmüştür. Şikâyetlerin içerikleri hem kişilik özellikleri hem de servis kalitesindeki eksikliklere değinmektedir. Ayrıca şikâyetlerin bir bölümü işgörenlerin görev tanımları dışında bile olsa, ön büro en sık iletişim kurulan bölüm olduğu için aksaklıklar misafirlerin ön büro işgörenlerini olumsuz değerlendirilmelerine sebep vermektedir.

Karşılaştırmalı olarak iş ilanlarını incelediğimizde “*hizmet odaklılık*” kriterinin aranan özellikler arasında gerilerde yer aldığı görülmüştür (8. en sık aranan yetkinlik). Hizmet odaklılık veya hizmet verme ön eğiliminin bir kişilik özelliği olduğunu savunan araştırmacılar olduğu kadar, öğrenilebilir tutum ve davranışlar olduğunu savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Kuşluvan & Eren, 2011). Eğer bu yetkinliğin bir kişilik özelliği olduğunu savunursak, bu durumda işe alım süreçlerini iyileştirmek ile ilgili önerilerde bulunmamız gerekecektir. Ancak uzun surede de dahi olsa öğrenilebilir olduğunu varsayarsak, bu durumda işletme kültürü ve geliştirme süreçleri ile ilgili önermelerde bulunmamız söz konusudur.

Yabancı dil mecburiyeti iş ilanlarında en önemli ikinci yetkinlik kriteri olmasına rağmen, misafirlerin bu konuda yorumları oldukça olumsuzdur. Misafirler işgörenlerin ya hiç İngilizce konuşmadığından ya da seviyesinin çok düşük olduğundan şikâyet etmektedirler. Otellerin yabancı dil bilen işgören aramalarına rağmen bu sonuçla karşılaşmanın birkaç nedeni olabilir. Öncelikle İstanbul ilinde iyi seviye İngilizce bilen ve turizm eğitimi almış üniversite mezunu az olabilir. İkinci kuvvetli sebep ise iyi derece İngilizce bilen mezunların daha iyi çalışma koşulları nedeniyle başka sektörlere kaymaları söz konusu olabilir. İstanbul ili içinde rekabetçi birçok sektör ve işletme bulunduğu düşünüldüğünde bu sonucun da bir etken olabileceği varsayılabilir. Diğer bir olası sebep de işe yerleştirilen işgörenlerin varsayılandan daha az İngilizce dil ve kültürel yetkinliğine sahip olmasıdır.

Misafirlerin çokça şikâyet ettiği bir diğer konusu ise işgörenlerin profesyonel olmama, yanlış bilgilendirme yapmaları veya dürüst olmamalarıdır. Bu yanlışlıklar, misafirlerin öncelikle işgörelere ve daha sonra da otele olan güvenini sarsmaktadır. Bu bulgunun ışığında iş ilanlarını incelediğimizde aranan mesleki yeterlilik veya kişilik özellikleri arasında etik değerler bulgusuna rastlanmamıştır. Oteller profesyonel olmayı sadece fiziksel görünüm ile bağdaştırmaktadır. Oteller açık iletişime birinci derecede önem vermekte birlikte, açık iletişimin tanımı içinde dürüstlük veya doğru iletişim yer almamaktadır. Misafirler işgörenlerin yeteri kadar arkadaşça ve iyi iletişim sağladıklarını belirtmişlerdir. Sorun bunların dışında, daha çok misafirlerin çeşitli servisler veya yönlendirilmelerde kandırıldıklarını hissetmeleriyle ilgilidir.

İş ilanlarında hiç yer almayan ancak misafirler tarafından önem verilen bir diğer husus ise lokal bilgidir (bulunan şehir ile ilgili bilgilendirme veya yönlendirme). Ön büro personelinin yerel bilgisi, misafir memnuniyeti açısından önemlidir çünkü çevredeki eğlence merkezleri, yemek seçenekleri ve ulaşım gibi konularda kişiselleştirilmiş öneriler ve bilgiler sunmalarını sağlar. Bu, misafirlerin ihtiyaçlarını karşılayarak ve konaklama deneyim kalitesine etki eder ve genel memnuniyeti artırır. Ayrıca işgören, yerel sorunları (örneğin, hava durumu veya ulaşım aksaklıkları) öngörüp çözebilir, böylece misafirlerin kendilerini değerli ve iyi desteklenmiş hissetmelerini sağlar.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, otel işverenlerinin iş ilanlarında aradıkları beceri ve nitelikleri konukların çevrimiçi incelemelerinde değer verdikleri niteliklerle karşılaştırarak konaklama sektöründeki çalışan yetkinliklerinin kritik kesişimini araştırdı. Bulgular, bu iki bakış açısı arasında kayda değer farklılıkları belirleyerek, otel endüstrisinde insan kaynakları (İK) yönetimine daha misafir merkezli bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

İş ilanlarının analizi, İstanbul'daki otellerin öncelikle güçlü iletişim becerilerine sahip, yabancı dil yeterliliğine (özellikle İngilizce) ve benzer rollerde daha önce deneyime sahip adaylar aradığını ortaya koymuştur. Bu kriterler, işin işlevsel yönlerine yapılan vurguyu yansıtır ve çalışanların operasyonel görevleri etkin bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlar. Özellikle 4 ve 5 yıldızlı otellerde önceki deneyimlere odaklanmak, stresli ortamlarda anında çözüm üretebilme yetkinlik beklentisini ortaya koymaktadır.

İş deneyiminin eğitimden daha fazla önemsendir olması benzer çalışmaların bulguları ile uyumludur (örn. Oğuzbalaban, 2019; Dogan vd., 2018). Ayrıca yabancı dil bilgisi ve bu dilin öncelikli olarak İngilizce olması da diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Ancak İstanbul otellerinde ikinci aranan diller arasında Arapça, Çince ve Rusça yer alırken, ulusal olarak gerçekleştirilmiş çalışmalarda daha sıklıkla Rusça dilinin aranması bir farklılık olarak belirmektedir (örn. Erdem vd., 2023). Oteller müşteri profillerine bağlı olarak dil ile ilgili yetkinlik beklentilerini beklendiği üzere uyumlaştırmaktadırlar.

Uluslararası otel İK bölümlerin yeni mezunlardan aradıkları liderlik, işe ve işletmeye uyum kriterleri (örn. Kwok vd., 2011), İstanbul için gerçekleştirilen çalışmada taranan e-ilanlarda hiç yer almamıştır. Muhtemeldir ki bu özellikler işe alım sürecinin bir sonraki aşaması olan mülakatlarda göz önünde bulundurulmaktadır. Bunun yanında misafir değerlendirmeleri, kişilerarası ve hizmet odaklı yetkinlikleri vurgulamaktadır. Ayrıca memnuniyetlerinin temel belirleyicileri olarak samimiyet, yardımseverlik ve hizmet odaklı bir tutum gibi kişilerarası becerilerin öneminin altını çizmiştir. Konuklar profesyonelliğe değer verse de memnuniyetleri gerçek bir özen ve yardım etme isteğiyle yakından bağlantılı görünmektedir. Olumlu yorumlar sıklıkla proaktif, özenli ve sıcak bir atmosfer yaratabilen çalışanlarını övmüşlerdir. Otelin soyut özelliklerine, özellikle de işgörenlerin hizmet odaklılığına verilen önem İstanbul ilinde gerçekleştirilen diğer bir çalışmanın sonuçları ile uyum içindedir (Cetin & Walls, 2016).

Oteller işgören seçiminde, sorunsuz ve operasyonları kolaylaştıran becerilere öncelik verirken, konuklar genel deneyimlerini geliştiren becerilere daha fazla değer vermektedir. İşveren beklentileri ile misafir tercihleri arasındaki bu fark, mevcut İK uygulamalarında önemli bir boşluk olduğunu ortaya koymaktadır. "Hizmet yatkınlığı" iş ilanı analizinde daha alt sıralarda yer alması, ancak konuk değerlendirmelerinde önemli bir faktör olması gerçeğiyle daha da kanıtlanmıştır. Bu, otellerin işe alım sırasında aradığı yetkinlikler ile misafir memnuniyetini en doğrudan etkileyen yetkinlikler arasında potansiyel bir uyumsuzluğa işaret etmektedir.

Araştırma aynı zamanda Shum vd., (2018) ve Hu vd., (2024) çalışmalarına benzer şekilde yetkinliklerin bağlamsal doğasını vurgulamış ve işgören yetkinliklerine evrensel bir yaklaşımın etkisiz olabileceğini öne sürmüştür. Misafir geri bildirimlerinin önbüro işgörenlerinden yerel bilgi ihtiyacını vurgulaması, yetkinliklerin belirli konumlara ve misafir profillerine göre uyarlanması gerektiğini göstermektedir.

Yabancı dil yeterliliği iş ilanlarında önemli bir gereklilik iken, misafir değerlendirmelerinde de bir memnuniyetsizlik noktası olarak bulunmuştur. Bu, otellerin etkili bir şekilde iletişim kurma ve misafir ihtiyaçlarını karşılama becerisi yerine resmi dil becerilerine öncelik veriyor olabileceğini düşündürmektedir. Dil becerileri ile hizmet sunumu arasındaki kopukluk, teknik yeterlilik ile ilişkisel yeterlilik arasındaki farkın da altını çizmektedir.

4.1. Teorik katkı

Bu çalışma, işgören yetkinliğinin doğrudan bir ölçüsü olarak misafir geri bildirimlerini dâhil ederek yetkinlik temelli İK konusunda mevcut yazına katkıda bulunmaktadır. Araştırma, gerekli olan ile istenen arasındaki boşluğu keşfederek, misafir içgörülerinin yetkinlik çerçevelerine entegrasyonu için ampirik destek sağlamıştır.

4.2. Uygulamaya Yönelik Pratik Çıkarımlar

Bulgular, otel yöneticileri, İK uzmanları ve eğitimciler için önerilerde bulunmaktadır. Özellikle, çalışma, teknik yeterliliğin yanı sıra hizmet odaklı becerilere öncelik vermek için işe alım ve eğitim stratejilerinin yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, işgörenlerin

yeteneklerini misafir beklentileriyle uyumlu hale getirmeye yardımcı olacak ve sonuçta genel memnuniyeti artıracaktır. Ayrıca sadece teknik yetenekleri değil, aynı zamanda empati, problem çözme ve iletişim gibi becerileri de vurgulayacak eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Bulgular doğrultusunda, işe alım kriterlerinin yeniden ağırlıklandırılması önerilmektedir. Özellikle hizmet odaklılık ve güler yüz gibi misafir memnuniyetini doğrudan etkileyen kişilik özelliklerinin, yabancı dil ve deneyim gibi teknik yeterliliklerle eşdeğer öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, otel işletmeleri işe alım süreçlerinde kişilik özelliklerini ölçen yapılandırılmış mülakatlar veya davranışsal testler gibi araçları daha fazla kullanmalı; iş ilanlarında bu özelliklere açıkça yer vermelidir. Bu kriterlerin işe alımda daha yüksek ağırlıkla değerlendirilmesi, misafir memnuniyetine doğrudan katkı sağlayabilir. Oteller, bu değişikliklerin etkisini misafir yorumları, şikâyet oranları ve tekrar rezervasyon oranları gibi göstergelerle izleyerek ölçebilir.

Araştırma, misafir geri bildirimlerinin yetkinlik çerçevelerinin geliştirilmesine sistematik olarak dâhil edilmesi gerektiğini göstermektedir. Oteller, misafir yorumlarını aktif olarak araştırarak ve analiz ederek, memnuniyeti artıran belirli yetkinlikleri daha iyi anlayabilir. Sonuçlar, bu becerilerin otel yönetimi tarafından her zaman değer verilmediğini değil, aynı zamanda bu alanlardaki beceri eksikliğinin doğrudan olumsuz misafir deneyimlerine yol açabileceğini göstermektedir.

Çalışma aynı zamanda otellerin sadece çalışan becerilerine odaklanması değil, aynı zamanda çalışanların iyi eğitilmesini ve desteklenmesini ve misafir ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için güçlü bir işyeri kültürünün oluşturulmasını sağlama ihtiyacına da işaret ediyor. Hem eğitim kurumlarında hem de otellerdeki eğitim programlarında etik değerler eğitiminin güçlendirmesi gerektiği de araştırmanın uygulamaya yönelik tavsiyeleri arasındadır. Bunlarla birlikte çalışma önbüro işgörenlerinin yerel bilgi konusunda eksikliklerini vurgulamıştır. Eğitim süresince sınıf içi öğretim ile öğrencilerin sektörü ve bulundukları şehirleri tanımaları ve gerekli yetkinlikleri geliştirebilmeleri için saha gezileri, stajlar ve proje araştırma ve geliştirme aktiviteleri de planlanmalıdır (Hatipoglu vd., 2014; Hatipoglu, 2018).

4.3. Sonuç

Gelecekteki çalışmalar, otellerin farklı işe alım kanallarında (örn. mülakatlar, referans kontrolleri, sosyal medya duyuruları, otel web siteleri, staj programları ve doğrudan başvurular) kullandıkları yetkinlik kriterlerini karşılaştırmalı olarak incelemelidir. Bu tür bir analiz, çevrimiçi iş ilanlarında eksik kalan hizmet odaklılık, yerel bilgi ve etik değerler gibi niteliklerin diğer kanallarda nasıl değerlendirildiğini ortaya koyabilir. Ayrıca, işe yerleştirme sürecinin tüm aşamalarının (ilan, başvuru, mülakat, değerlendirme ve oryantasyon) incelenmesi, yetkinlik bazlı işe alımın daha bütüncül ve bağlamsal olarak anlaşılmasını sağlayacaktır. Misafir yorumlarında sıklıkla vurgulanan kültürel beklentiler ve hizmet deneyimi farklılıkları göz önüne alındığında, kültürel faktörlerin çalışan yetkinlikleri üzerindeki etkisi de derinlemesine araştırılmalıdır. Bu bulguların genellenebilirliğini ve geçerliliğini artırmak için daha fazla nicel araştırma yapılması gereklidir.

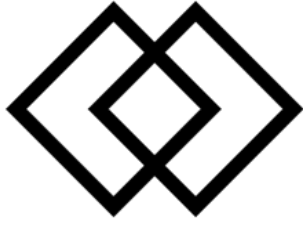
Sonuç olarak, bu çalışma, konaklama endüstrisindeki çalışan yetkinliklerinin dinamiklerinin daha derin bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunarak, İK'ya misafir merkezli bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Oteller, işveren beklentileri ile misafir tercihleri arasındaki boşluğu ele alarak işgören performansını optimize edebilir ve sonuç olarak genel misafir memnuniyetini artırabilir.

5. Kaynakça

- Aksu, A. A. (2005). Defining training needs of five-star hotel personnel: An application in the Antalya Region of Turkey. *Managerial Auditing Journal*, 20(945-953). <https://doi.org/02686900510625299>
- Aksu, M. (2023). Multidimensional analysis of job postings by human resources departments. *EKEV Akademi Dergisi*, (Özel Sayı), 205-232. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1284522>
- Alrawadieh, Z., & Demirkol, Ş. (2015). Konaklama işletmelerinde e-şikâyet yönetimi: İstanbul'daki beş yıldızlı oteller üzerinde bir çalışma. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 130-148. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/909189>
- Andrades, L., & Dimanche, F. (2019). Destination competitiveness in Russia: tourism professionals' skills and competences. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(2), 910-930. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2017-0769>
- Baum, T. (1990). Competencies for hotel management: Industry expectations of education. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 2, 13-16. <https://doi.org/10.1108/09596119010135190>
- Berezina, K., Bilgihan, A., Cobanoğlu, C., & Okumus, F. (2016). Understanding satisfied and dissatisfied hotel customers: Text mining of online hotel reviews. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 25(1), 1-24. <https://doi.org/10.1080/19368623.2015.983631>
- Berry, L. L., Wall, E. A., & Carbone, L. P. (2006). Service clues and customer assessment of the service experience: Lessons from marketing. *Academy of Management Perspectives*, 20(2), 43-57. doi.org/10.5465/amp.2006.20591004
- Bharwani, S., & Jauhari, V. (2013). An exploratory study of competencies required to cocreate memorable customer experiences in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25, 823-843. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2012-0065>
- Boyatzis, R. E. (1991). *The competent manager: A model for effective performance*. John Wiley & Sons.
- Bucak, T., & Özarslan, H. (2016). Otel işletmelerinde hizmet kalitesi ile misafir memnuniyeti arasındaki ilişki (Çanakkale ili merkezindeki 4 ve 5 yıldızlı oteller örneği). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(36), 1-28. [Google Scholar](https://scholar.google.com/citations?user=...)
- Cetin, G., & Walls, A. (2016). Understanding the customer experiences from the perspective of guests and hotel managers: Empirical findings from luxury hotels in Istanbul, Turkey. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 25(4), 395-424. <https://dx.doi.org/10.1080/19368623.2015.1034395>
- Çetin, S., Şengün, H. İ., & Uslu, A. (2023). Mardin restoranlarının COVID-19 öncesi ve sonrası süreçte algılanan hizmet kalitesinin içerik analiziyle incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32, 973-1002. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2757348>
- Doğan, S., & Tuncer, M. (2018). Otel personeli iş ilanlarında aranan nitelik ve becerilere yönelik bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 1231-1251. <https://dx.doi.org/10.15295/bmij.v6i4.310>
- Draganidis, F., & Mentzas, G. (2006). Competency based management: a review of systems and approaches. *Information Management & Computer Security*, 14(1), 51-64. [http://dx.doi.org/10.1108/09685220610648373](https://dx.doi.org/10.1108/09685220610648373)
- Erdem, B., Asmadili, İ., & Özgen, N. N. (2023). Otel işletmelerinde müşteri ilişkileri bölümüne yönelik internet üzerinden verilen iş ilanlarının içerik analizi. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(1), 24-33. <http://dx.doi.org/10.5152/JSSI.2023.22391>

- Ergüt, Ö. (2021). Metin madenciliği yaklaşımıyla işverenlerin nitelik taleplerinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 138-157. <http://dx.doi.org/10.46928/iticusbe.763191>
- Eşiyok, H., & Öztürk, Y. (2021). 5 Yıldızlı konaklama işletmelerine yönelik çevrimiçi yorumların incelenmesi: Ankara Örneği *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 9 (Special Issue 5), 232-249. [Google Scholar](https://doi.org/10.46928/iticusbe.763191)
- Gioia, D. A., Corley, K. G., & Hamilton, A. L. (2013). Seeking qualitative rigor in inductive research: Notes on the Gioia methodology. *Organizational Research Methods*, 16(1), 15-31. <http://dx.doi.org/10.1177/1094428112452151>
- Gursoy, D., Akova, O., & Atsız, O. (2022). Understanding the heritage experience: a content analysis of online reviews of World Heritage Sites in Istanbul. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 20(3), 311-334. <https://doi.org/10.1080/14766825.2021.1937193>
- Hai-yan, K., & Baum, T. (2006). Skills and work in the hospitality sector: The case of hotel front office employees in China. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(6), 509-518. <http://dx.doi.org/10.1108/09596110610681548>
- Harkison, T. (2018). The use of co-creation within the luxury accommodation experience—myth or reality? *International Journal of Hospitality Management*, 71, 11-18. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.11.006>
- Heijde, C. M. V. D., & Van Der Heijden, B. I. (2006). A competence-based and multidimensional operationalization and measurement of employability. *Human Resource Management*, 45(3), 449-476. <http://dx.doi.org/10.1002/hrm.20119>
- Hellriegel, D., & Slocum, J. (2011). *Organizational behavior*. Southwest Cengage Learning.
- Hu, F., Jin, Y., Niu, Y., & Chen, K. (2024). Does the tourist appreciate your employees? prioritizing service employee improvements based on user-generated content mining. *SAGE Open*, 14(2), 1-15. <https://doi.org/10.1177/215824402412549>
- Jauhari, V. (2006). Competencies for a career in the hospitality industry: An Indian perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(2), 123-134. <http://dx.doi.org/10.1108/09596110610646673>
- Koçer, S., & Öksüz, G. (2015). Elektronik işe alma sürecinde özel istihdam bürolarının rolü: Adecco Türkiye ve kariyer.net incelemesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 181-203. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.2015.11.24.690>
- Kuo, C.-M. (2007). The importance of hotel employee service attitude and the satisfaction of international tourists. *The Service Industries Journal*, 27(8), 1073-1085. <https://doi.org/10.1080/02642060701673752>
- Kuşluvan, S., & Eren, D. (2011). İşgörenlerin kişilik özelliği olarak hizmet verme yatkınlığı ve ölçümü: Bir literatür taraması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 139-153. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/154420>
- Kwok, L. (2012). Exploratory-triangulation design in mixed methods studies: A case of examining graduating seniors who meet hospitality recruiters' selection criteria. *Tourism and Hospitality Research*, 12(3), 125-138. <https://doi.org/10.1177/1467358412466669>
- Kwok, L., Adams, C. R., & Price, M. A. (2011). Factors influencing hospitality recruiters' hiring decisions in college recruiting. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 10(4), 372-399. <https://doi.org/10.1080/15332845.2011.588571>
- Li, P.-Y. P., & Wang, F.-J. (2010). An analysis of essential competencies of hotel first level supervisors. *International Journal of Organizational Innovation*, 3(2), 140-161. [Google Scholar](https://doi.org/10.1080/15332845.2011.588571)
- McClelland, D. C. (1973). Testing for competence rather than for "intelligence". *American Psychologist*, 28(1), 1-14.

- Miles, M. B., & Huberman, A. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. SAGE.
- Oğuzbalaban, G. (2019). Konaklama işletmelerine yönelik iş ilanlarının içerik analizi: turizm gazetesi örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 461-473. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/896040>
- Otoo, F., & Mishra, M. (2018). Influence of human resource development (HRD) practices on organizational effectiveness: The Role of employee competencies. *International Journal of Management Studies*, 42(7/8), 435-454. <https://doi.org/10.1108/EJTD-12-2017-0113>
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem-bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/113287>
- Ricci, P. (2010). Do lodging managers expect more from hospitality graduates? A comparison of job competency expectations. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 9(2), 218-232. <https://doi.org/10.1080/15332840903455059>
- Salman, M., Ganie, S. A., & Saleem, I. (2020). The concept of competence: a thematic review and discussion. *European Journal of Training and Development*, 44(6/7), 717-742. <https://doi.org/10.1108/EJTD-10-2019-0171>
- Saut, M., & Bie, S. (2024). Impact of service expectation, experiential quality, and perceived value on hotel customer satisfaction. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 25(4), 781-809. <https://doi.org/10.1080/1528008X.2022.2141414>
- Shum, C., Gatling, A., & Shoemaker, S. (2018). A model of hospitality leadership competency for frontline and director-level managers: which competencies matter more? *International Journal of Hospitality Management*, 74, 57-66. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.03.002>
- Tas, R. F. (1988). Teaching future managers. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 29(2), 41-43. [Google Scholar](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=K8Y8Y8Y8Y8&citation_for_view=K8Y8Y8Y8Y8&oi=sf1)
- Tesone, D. V., & Ricci, P. (2005). Job competency expectations for hospitality and tourism employees: Perceptions of educational preparation. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 4(2), 53-64. https://doi.org/10.1300/J171v04n02_03
- Tsaur, S.-H., & Lin, Y.-C. (2004). Promoting service quality in tourist hotels: The role of HRM practices and service behavior. *Tourism Management*, 25(4), 471-481. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(03\)00117-1](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(03)00117-1)
- Tsou, H. T., Chen, J. S., Mai, T. O., & Jade, N. B. N. (2025). Soft HRM practices fostering service innovations and performance in hospitality firms. *Sustainability*, 17(3), 895. <https://doi.org/10.3390/su17030895>
- Türkay, B. (2024). Sağlık turizmi işletmelerinde çevrimiçi müşteri şikâyetlerinin analizi ve hizmet kalitesi iyileştirmedeki rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 2365-2382. <https://doi.org/10.20491/isarder.2024.1920>
- Villi, B., & Saçkes, E. (2021). Konaklama işletmelerine yönelik iş ilanlarının içerik analizi yöntemi ile incelenmesi: Kariyer.net örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46-1), 1501-1519. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2088503>



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 24.01.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 14.07.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 16.07.2025
Yayına Kabul Tarihi: 05.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTELERİN GÖÇ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZLERİ ÜZERİNE BİR DURUM ÇALIŞMASI

Ümran ALTUNDAL *-Bekir GÜZEL**

Öz

Üniversiteler yalnızca eğitim veren kurumlar değil, aynı zamanda araştırma faaliyetleriyle bilimsel bilgi üreten kurumlardır. Hem teorik hem de uygulamalı araştırmaların yapılmasına olanak sağlayarak, akademik bilginin pratik uygulamalara dönüşmesini mümkün kılan uygulama ve araştırma merkezleri de üniversitelerin bu misyonlarını gerçekleştirmede kritik bir yere sahiptir. Bu çalışma, Türkiye'deki üniversitelerin göç uygulama ve araştırma merkezlerinin kuruluşu, yapılanması, işleyişi, akademik ve toplumsal katkılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemine uygun olarak tasarlanmış olan bu çalışmada, araştırma deseni olarak çoklu durum çalışması modeli tercih edilmiştir. Çalışmada, veri kaynağı olarak adında "göç" ve "uygulama ve araştırma merkezi" ifadeleri geçen toplam 31 merkezin resmi web sayfası incelenmiştir. Veriler, araştırmacılar tarafından belirlenen ölçütler doğrultusunda toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular (1) Betimleyici bilgiler ve (2) Enformasyon, Akademik katkı ve Bilimsel etkinlikler olmak üzere iki alt başlık altında sunulmuştur. Buna göre Türkiye'deki göç uygulama ve araştırma merkezlerinin mevcut yapılanmalarının oldukça çeşitlilik gösterdiği; bilginin kaynağı, üretimi, çıktısı ve güncelliği ile bilgiye ulaşılabilirlik ve şeffaflık gibi konularda önemli eksikliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları söz konusu merkezlerin araştırma, toplumsal katkı gibi göçle ilgili ihtiyaçlara yanıt vermede belirli sınırlılıklar taşıdığı ve bu konularda farklı uygulama ve düzenlemelere gereksinim olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Göç, Uygulama ve araştırma merkezleri, Üniversiteler, Durum çalışması.

A Case Study on Migration Application and Research Centers of Universities in Türkiye

Abstract

Universities are institutions that both provide education and produce scientific knowledge through research activities. Research and application centers, which enable both theoretical and applied research and facilitate the practical application of academic knowledge, play a critical role in fulfilling these missions of universities. This study aims to examine the establishment, structure, operation, and academic and social contributions of migration application and research centers at universities in Türkiye. Designed in accordance with qualitative research methods, this study adopts a multiple case study model as its research design. The study examines the official websites of a total of 31 centers whose names include the terms "migration" and "application and research center." The data were collected in accordance with criteria determined by the researchers and evaluated using content analysis methods. The findings are presented under two subheadings: (1) Descriptive information and (2) Information, academic contributions, and scientific activities. According to the findings, the current structures of migration application and research centers in Turkey are quite diverse, and there are significant shortcomings in terms of the source, production, output, and timeliness of information, as well as accessibility and transparency. The research results reveal that these centers have certain limitations in responding to migration-related needs such as research and social contribution, and that there is a need for different practices and regulations in these areas.

Keywords: Türkiye, Migration, Application and research centers, Universities, Case study.

* Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, umran.altundal@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4467-3672>

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, bekir.guzel@erdogan.edu.tr, bekirguzell@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0795-0768>

1. Giriş

Teknolojik gelişmelere öncülük etme veya toplumsal sorunlara çözüm bulma misyonu ile üniversiteler bünyesinde kurulan uygulama ve araştırma merkezleri hem bilimsel üretim hem de kamu yararı açısından giderek daha stratejik bir rol üstlenmektedir. Bu merkezlerin gelişimini ve işlevlerini anlayabilmek için öncelikle üniversite kavramının tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Üniversite kavramı, günümüzde çoğunlukla “evrensellik” bağlamında ele alınsa da kökeni Orta Çağ’a uzanmaktadır. Latince “universitas” kelimesinden türetilmiş olup “birliğe yönelme” veya “hakikatin etrafında dönme” anlamlarını taşımaktadır (Günay, 2021; Kenan, 2015). Üniversitelerin tarihsel başlangıcı konusunda uzlaşma olmasa da Batılı kaynaklar Bologna (1088), Oxford (1167) ve Sorbonne (1170) gibi kurumları ilk örnekler arasında göstermektedir. Bazı araştırmacılar İslam medreselerini bu geleneğin öncüsü olarak değerlendirmektedir (Ferruolo, 1985; Günay, 2004; Pedersen, 1997). Nitekim UNESCO ve Guinness World Records kayıtlarına baktığımızda Fas’ta kurulan Al-Quarawiyine Üniversitesi dünyanın en eski üniversitesi olarak kabul edilmektedir (Abdouni, 2021). Kuruluş biçimleri farklılık gösterse de üniversiteler, temel işlev olarak bilgi üreten, aktaran ve yayan kurumlar olarak Aydınlanma ve Rönesans dönemlerine zemin hazırlamış, modern toplumların şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Modern üniversite anlayışı, eğitim ve araştırma işlevlerini birbirinden ayrı düşünmeyen bütüncül bir modeli esas almaktadır. Bu yaklaşım, üniversitelerin sadece bilgi aktaran değil; aynı zamanda bilimsel bilgi üreten ve toplumsal katkı sunan kurumlar olarak konumlanmasına zemin hazırlamaktadır (Günay, 2007; 2021). Bu çok yönlü işlevsellik, özellikle göç gibi sosyal etkisi yüksek konularda çalışan araştırma merkezlerinde daha da görünür hale gelmektedir.

Türkiye, tarihsel olarak hem iç göç hem de dış göç hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’dan gelen kitlesel göçler; kırsal-kentsel iç göç dalgaları ve işgücü göçleri, ülkenin sosyal yapısını derinden etkilemiştir (Akkoyunlu Ertan & Ertan, 2017). Ancak özellikle 2011 sonrası Suriye merkezli zorunlu göç dalgasıyla birlikte Türkiye, dünyada en fazla sığınmacı barındıran ülke haline gelmiştir (Özaslan, 2023). Bu durum yalnızca demografik yapıyı değil; sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, barınma ve toplumsal uyum gibi birçok alanı doğrudan etkilemiş; göçün kurumsal düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Bu dönüşüm, üniversiteler bünyesindeki göç temalı uygulama ve araştırma merkezlerinin kurumsal yapılarını, bilgi üretim pratiklerini ve toplumsal katkı düzeylerini analiz etmeyi kaçınılmaz hale getirmiştir. Son yıllarda yapılan bazı incelemelerde, Türkiye’de göçün en yoğun yaşandığı büyükşehirlerde dahi göç araştırma merkezlerinin bulunmadığı; mevcut merkezlerin ise sayı, dağılım ve işlevsellik açısından tutarlı ve sistematik biçimde değerlendirilmediği vurgulanmaktadır. Bu bulgular, göçle ilgili akademik üretimin yerel düzeyde desteklenmesi ve üniversitelerin bu alandaki kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Ökten, 2023).

Bu çerçevede, göç olgusuna ilişkin bilimsel temelli bilgi üretimi, kurumlar arası tecrübe paylaşımı ve uygulamaya dönük modeller geliştirme açısından üniversitelerdeki göç uygulama ve araştırma merkezleri önemli bir işlev üstlenmektedir. Söz konusu merkezler yalnızca akademik üretimi desteklemekle kalmamakta; aynı zamanda göçmen, sığınmacı ve mülteci gruplara yönelik toplumsal katkı süreçlerine de aracılık etmektedir. Ancak bu merkezlerle dair sınırlı sayıda kurumsal yapı bulunmaktadır ve mevcut merkezlerin kuruluş amaçları, faaliyet alanları, bilgi üretim kapasiteleri ile toplumsal etkilerine yönelik sistematik değerlendirmeler yetersizdir. Bu çalışma, Türkiye’deki göç uygulama ve araştırma merkezlerinin mevcut durumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın yanıt aradığı temel sorular şunlardır:

1. Türkiye'deki üniversitelerde göç uygulama ve araştırma merkezlerinin kuruluşu, yapılanması ve gelişimi nasıldır?
2. Türkiye'deki üniversitelerde göç uygulama ve araştırma merkezlerinin akademik ve toplumsal katkıları/çıktıları nasıldır?

1.1. Türkiye'deki Üniversiteler ile Uygulama ve Araştırma Merkezlerinin Gelişimi

Literatürde Türkiye'deki üniversitelerin gelişimi (1) Osmanlı döneminden gelen, (2) Cumhuriyet sonrasında kurulan üniversiteler olarak iki ayrı dönem içinde ele alınmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nin tarihi Osmanlı dönemine kadar uzanırken, Ankara Üniversitesi 1946 yılında Cumhuriyetin ilk üniversitesi olarak kurulmuştur. Daha sonra, Anadolu'daki diğer şehirlere de üniversite açma düşüncesi hayata geçmiştir. Bu kapsamda 1955 yılında Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi, İzmir'de ise Ege Üniversitesi kurulmuştur. 1957 yılında Erzurum'da Atatürk Üniversitesi, 1959 yılında ise Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi açılmıştır (Çalışkan, 2002; Kömürlü, 2019). 1960'lı yıllardan sonra ülkenin geneline yayılmaya çalışılan üniversitelerin gelişimi; (1) 1973-1975 arası, (2) 1982, (3) 1992 ve (4) 2006-2008 arası olarak dört dönem içinde sınıflandırılmaktadır (Arap, 2010). Bu dönemler içinde üniversite sayılarındaki görece en önemli artışlar 1992 ve sonrası yıllarda yaşanmıştır.

Türkiye'de 1992 yılında 23 devlet ve 1 vakıf üniversitesi olmak üzere 24 yeni üniversite kurularak, toplam üniversite sayısı 53'e çıkmıştır (Sargın, 2007). 2000'li yıllardan itibaren ise hem devlet hem de vakıf üniversitelerinde bir artış yaşanmıştır (Günay & Günay, 2011). 2023 yılı itibariyle Türkiye'de 129'u devlet, 19'u vakıf olmak üzere toplam 208 üniversite bulunmaktadır (Akdoğan & Altınok, 2023). Bu üniversitelerin bünyesinde çeşitli disiplinlerde kurulmuş ve faaliyet gösteren toplam 4079 uygulama ve araştırma merkezi bulunmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2024b). Bu merkezlerin 31 tanesi göç uygulama ve araştırma merkezi adıyla açılmıştır.

Türkiye'deki üniversitelerin araştırma ile ilgili görev ve sorumluluklarına 06.11.1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda değinilmektedir. Bu kanunda üniversitelerden beklenen araştırma faaliyetlerinin yürütülmesinde, farklı birimlerin görev alabileceği ifade edilmektedir. Bu kapsamda kurulabilecek olan uygulama ve araştırma merkezleri de "Yükseköğretim kurumlarında eğitim öğretimin desteklenmesi amacıyla çeşitli alanların uygulama ihtiyacı ve bazı meslek dallarının hazırlık ve destek faaliyetleri için eğitim-öğretim, uygulama ve araştırmaların sürdürüldüğü bir yükseköğretim kurumudur." şeklinde tanımlanmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 1981). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere; üniversitelerin uygulama ve araştırma merkezleri, hem teorik eğitimi pratik deneyimlerle destekleyecek hem de belirli meslek dallarının gereksinimlerine yönelik hazırlık, destek ve araştırma faaliyetlerini planlayacak ve yürütecek yapılar olarak öngörülmektedir.

Türkiye'de üniversitelerin uygulama ve araştırma merkezi açmaları ile ilgili Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından yayınlanmış bir yönetmelik bulunmamakla birlikte; YÖK Eğitim Öğretim Dairesi Başkanlığının bu konuda belirlediği 15 maddelik merkez açma esasları bulunmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2024a). Bu esaslar, kurulması planlanan uygulama ve araştırma merkezine dair detaylı bir başvuru sürecini öngörmektedir. Buna göre kurulması planlanan merkezin adından gerekliliğine, fiziki altyapısından toplumsal katkısına, akademik kadrosundan finansal kaynaklara kadar geniş bir yelpazede bilgilerin toplanması ve sunulması beklenmektedir. Hazırlanan bilgi ve belgeler ilk olarak senato gündemine getirilmekte, senato onayı çıkarsa rektörlükler tarafından YÖK'e iletilmektedir. Söz konusu merkezin açılması YÖK tarafından onaylanırsa, başvuran üniversite tarafından hazırlanmış olan uygulama ve araştırma merkezi yönetmeliğinin resmî gazetede yayınlanması gerekmektedir. Bu süreçten sonra, yeni kurulan merkeze rektör tarafından bir müdür ataması yapılmakta; ardından atanan bu müdür tarafından belirlenen yönetim kurulu üyeleri rektörün

onayına sunulmaktadır. En nihayetinde rektör tarafından onaylanan merkez yönetim kurulu üyelerinin resmi yazı ile taraflara ve merkeze iletilmesiyle süreç tamamlanmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Nitel araştırma yöntemine uygun olarak tasarlanan bu çalışmada, araştırma deseni olarak durum (case) çalışması tercih edilmiştir. Durum çalışması, bir olgunun ya da olayın gerçek yaşam bağlamında çok boyutlu, dinamik ve karmaşık doğasını derinlemesine anlamayı amaçlayan bir desendir (Yin, 2017). Bu araştırmanın konusu olan göç uygulama ve araştırma merkezleri de yalnızca kurumsal yapılarıyla değil; yerel dinamikler, akademik üretim pratikleri ve toplumsal etki süreçleriyle çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu çok yönlülük, konunun yalnızca nicel verilerle değil, nitel bir yaklaşımla, bağlam içinde derinlemesine ele alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle durum çalışması deseni tercih edilmiştir.

Bir vaka çalışması için temel amaç bir ya da birden fazla olayı veya olguyu derinlemesine ve doğal bağlamında incelemektir (Crowe vd., 2011). Durum çalışmasıyla ilgili en kapsamlı ve genel geçer kabul gören tanımlardan biri Yin (2017) tarafından yapılmıştır. Ona göre durum çalışması tek bir durumu ya da daha fazla sayıdaki durumları yakından veya derinlemesine anlamak ya da keşfetmek için yapılan ampirik bir sorgulamadır. Durum çalışmaları öncelikle nasıl ve neden sorularını araştırmak için kullanılır ve gerçek yaşam bağlamlarında derinlemesine yürütülen ampirik araştırmalar olarak işlev görür. İstatistiksel genellemelerden ziyade analitik genellemelere dayandıkları için, vaka çalışmaları bulgulara dışsal geçerlilik sunmaktadır (Zainal, 2007).

Durum çalışması içinde farklı modeller bulunmaktadır. Bu çalışmada, farklı üniversitelerde kurulu göç uygulama ve araştırma merkezlerinin yapısal özellikleri, akademik üretim pratikleri ve toplumsal katkı işlevleri birbirinden bağımsız fakat karşılaştırılabilir nitelikte olduğu için çoklu durum çalışması modeli tercih edilmiştir. Bu bağlamda her bir merkez, kendi bağlamında bir "durum" olarak ele alınmakta; kurumsal organizasyon yapısı, faaliyet alanları, paydaş ilişkileri ve üretim çıktıları gibi yönleriyle analiz edilmektedir. Yin (2017), çoklu durum modelini birden fazla durumun bulunduğu ve her birinin kendi içinde bütüncül biçimde incelendiği araştırma modeli olarak tanımlamaktadır. Çoklu durum çalışması, araştırmacıların farklı perspektifleri ve bağlamları keşfetmesine olanak tanıyarak araştırma konusunun daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır (Ćwiklicki & Pilch, 2021). Bu yaklaşım aynı zamanda doküman inceleme, karşılaştırmalı analiz ve benzeri tekniklerin birlikte kullanımına da olanak sunmaktadır. Bu çalışmada farklı üniversitelerde yer alan merkezlerin ayrı birer durum olarak seçilmesi hem yerel bağlamın etkilerini hem de kurumsal farklılıkları karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, göç uygulama ve araştırma merkezlerinin kurumsal işleyişlerinin farklı bağlamlarda nasıl yapılandığını anlamak için çoklu durum çalışması deseni uygun bir yöntem sunmaktadır.

2.2. Veri Kaynakları

Bu araştırmada veri kaynağı olarak, Türkiye'deki üniversiteler bünyesinde faaliyet gösteren göç temalı uygulama ve araştırma merkezlerinin resmî web sayfaları temel alınmıştır. Bu tercihin arkasında yatan gerekçe, üniversitelerin yalnızca bilgi aktaran yapılar değil; aynı zamanda toplumsal sorunlara çözüm üretmeye yönelik bilgi üretme ve uygulama sorumluluğunu taşıyan kurumlar olmalarıdır. Özellikle göç gibi çok katmanlı ve sürekli dönüşen bir alanda, bu merkezlerin nasıl yapılandığı ve hangi katkıları sunduğu sorusu, akademik açıdan incelenmeye değerdir.

Çalışma kapsamında veri kaynağı olarak dâhil edilen merkezlerin belirlenmesinde, araştırma konusuyla doğrudan uyumlu bir ölçüt esas alınmıştır. Buna göre, yalnızca adında hem “göç” hem de “uygulama ve araştırma merkezi” ifadeleri birlikte geçen birimler değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Bu ölçüt, araştırmanın kavramsal çerçevesiyle örtüşmekte; veri kaynağının doğrudan ilişkili ve anlamlı bilgi sunmasını mümkün kılmaktadır.

Bu doğrultuda, Türkiye’de farklı üniversitelerde faaliyet gösteren ve belirlenen ölçütleri karşılayan 31 merkezin web sayfası incelemeye tabi tutulmuştur. Burada örnekleme yapılmamış; belirlenen ölçütü karşılayan tüm birimler, yani evrenin tamamı veri kaynağı olarak ele alınmıştır. Göç alanında yürüttükleri faaliyetler nedeniyle bu merkezler hem pratik deneyim birikimini hem de akademik tartışmalara katkı sağlayabilecek içerikleri barındırmaları açısından niteliksel açıdan zengin bir kaynak sunmaktadır.

Creswell ve Clark’ın (2016) belirttiği üzere, belirli bağlamlara özgü kritik durumların analizinde, araştırmacılar anlamlı veri sunma potansiyeli taşıyan birimlerin tamamını incelemeyi tercih edebilir. Bu yaklaşım, araştırma konusunun derinlemesine anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve örneklem kapsamındaki her birimin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışma da aynı doğrultuda, göç olgusuna ilişkin anlamlı içerik sunan tüm merkezleri kapsayarak, konuyu çok boyutlu biçimde ele almayı ve alana ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, analiz kapsamına alınan 31 merkez, bilgiye erişim, içerik üretimi ve uygulama pratikleri bakımından hem değerlendirilebilirlik hem de politika geliştirme potansiyeli açısından güçlü bir veri kaynağıdır. Bu merkezlerin incelenmesi, göç alanında üniversitelerin kurumsal katkılarını görünür kılmakta ve mevcut yapısal eğilimlerin anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu yönüyle tercih edilen kapsayıcı yaklaşım, yöntembilimsel açıdan tutarlı, araştırma amacına hizmet eden ve alana özgü bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır (Baltacı, 2018).

2.3. Araştırma Süreci

Durum çalışmalarında verilerin toplanması aşamasında veri kaynakları nasıl olursa (ister tek ister çoklu) olsun bir durum çalışması protokolü geliştirmek ve kullanmak oldukça önemlidir (Yin, 2017). Bu bağlamda araştırmalar tarafından veri toplama sürecinde iki aşamalı bir veri toplama protokolü geliştirilmiştir. Buna göre ilk olarak Türkiye’deki üniversitelerde kurulmuş ve göç konusunda çalışmalar yürüten uygulama ve araştırma merkezleri genel tarama yöntemiyle taranmıştır. Bu tarama sonucunda adında “göç” ifadesi geçen toplam 31 “uygulama ve araştırma merkezi” tespit edilmiştir. Adında “göç” ifadesi geçmesine rağmen “uygulama ve araştırma merkezi” olarak tanımlanmamış Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü ile Bahçeşehir Üniversitesi Göç ve Kent Çalışmaları Merkezi çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca araştırmaya dahil edilen uygulama ve araştırma merkezlerin kısaltmalarında öncelikle merkezlerin tercih ettikleri kısaltmalar dikkate alınmış; ancak kısaltmalarına ulaşılamayan merkezler için kısaltmalar araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Bu merkezlerle ilgili detaylı inceleme ve veri toplama süreci içerik analizi üzerinden yürütülmüştür. İçerik analizi nitel araştırma yöntemleri içinde web tabanlı verilerin toplanmasında (Cevher, 2015; Doğan, 2022; Kara, 2023) yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. İçerik analizi, iletişim içeriğinin nesnel, sistematik ve niceliksel olarak incelenmesine yönelik yaygın bir araştırma yöntemidir (Berelson, 2000). Bu yöntem farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Holsti (1969), içerik analizini bilimsel yöntemlerin dokümantasyon kanıtlarına uygulanması olarak geniş bir şekilde tanımlamaktadır. Buna karşın “verilerden bağlamlarına yönelik tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmayı amaçlayan bir araştırma yöntemi” olarak tanımlayan araştırmacılar da bulunmaktadır (Krippendorff, 2018).

İçerik analizi, katılımcıların tercihleri ve davranışlarının yanı sıra, onlar tarafından oluşturulan karmaşık sosyal ve iletişimsel eğilimleri ve kalıpları keşfetmek ve bunlarla ilgili bilgi ve öngörü sağlamak için de yararlı bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Kim & Kuljis, 2010). İçerik analizi, yalnızca verilerin yapılandırılmasına olanak tanımakla kalmamakta, aynı zamanda hem nitel hem de

nicel araştırmalarda da kullanılabilmektedir (Neuendorf, 2017). Bu yöntem eğitim çalışmalarında yaygın olarak kullanılmakla birlikte web tabanlı uygulamalar, davranış normları ve kültürel değerler gibi insan-bilgisayar etkileşim alanlarını inceleyen iletişim çalışmalarında da kullanılmaktadır (Okazaki vd., 2002; Singh & Baack, 2004). Fakat web tabanlı içeriğe içerik analizi uygulamak, örnekleme ve kodlama gibi birçok zorlukları da beraberinde getirmektedir (Singh & Baack, 2004). Web içeriğindeki çeşitli medya özelliklerinin karmaşıklığı, genelleştirilebilirliği ve temsil edilebilirliği etkilemektedir (Kim & Kuljis, 2010). Bu yüzden web tabanlı içerik analizlerinde bu noktalara dikkat edilmesi tarafsız bir veri toplama süreci gerçekleştirilmesi için önemlidir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Çoklu durum çalışmalarında iç tutarlılık açısından bir duruma (case) nasıl yaklaşıldıysa diğer durumlara da o şekilde yaklaşılması beklenmektedir (Yin, 2017). Araştırmada, göç temalı uygulama ve araştırma merkezlerinin resmî web sayfalarını sistematik biçimde incelemek amacıyla yapılandırılmış bir veri toplama formu kullanılmıştır. Form, literatür taraması ve benzer çalışmalardan elde edilen örneklerden yararlanılarak, iki araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve araştırma amacıyla uyumlu olacak şekilde revize edilmiştir. Formda yer alan başlıca kategoriler şunlardır: kuruluş yılı, üniversite türü, misyon ve vizyon bilgisi, akademik kadro bilgileri, yürütülen projeler, yayınlar, faaliyet türleri, hedef gruplar, iş birlikleri ve toplumsal katkı göstergeleri.

Verilerin güvenilirliğini sağlamak amacıyla, iki araştırmacı verileri birbirinden bağımsız olarak kodlamış; kodlayıcılar arası tutarlılık karşılaştırılmış ve farklılık durumlarında ortak kararlar düzenleme yapılmıştır. Bu süreç, verilerin nesnel biçimde analiz edilmesine ve yorum hatalarının en aza indirilmesine katkı sağlamıştır. Veri toplama süreci 03.07.2024–08.09.2024 tarihleri arasında sistematik biçimde gerçekleştirilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Nitel araştırma yöntemini özgün kılan temel özelliklerden biri, veri analizinin standart ve tek tip bir biçimde uygulanamamasıdır (Strauss, 1987). Bu bağlamda, araştırmacılar veri analiz sürecinde esnek ancak sistematik bir yaklaşım benimsemek durumundadır. Bu çalışmada, Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen üç aşamalı analiz süreci temel alınmıştır. Söz konusu süreç; 1) veri eksiltme, 2) veri gösterimi ve 3) sonuç oluşturma ile doğrulama olmak üzere üç temel adımdan oluşmaktadır.

Bu süreçlerde veri analizi iki temel analiz türü üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki holistik (bütüncül) analiz, diğeri de kategorisel analizdir. Holistik analizde duruma bütünüyle odaklanılmış ve göç uygulama araştırma merkezleri başta isimleri ve kuruluş yılları olmak üzere hangi ilde ve bölgede kuruldukları, üniversitenin türü, misyon ve vizyonları gibi pek çok farklı boyutta incelemeye tabi tutulmuştur. Kategorisel analizde ise veriler araştırmacılar tarafından hazırlanmış Excel dosyasındaki kategorilere uygun olarak analiz edilmiştir. Kategorisel analizde kullanılan kategoriler araştırmacının kuramsal bakış açısına göre değişebilmektedir (Ghiglione & Matalon, 1978, Akt. Bilgin, 2014). Fakat hangi kategori tercih edilirse edilsin kategori belirleme sürecinde objektif, homojen, ayırt edici, amaca uygun ve anlamlı olması gibi uyulması gereken bazı temel ve teknik ilkeler bulunmaktadır (Bilgin, 2014). Kategorilendirme sürecinde daha önceden geliştirilmiş kategoriler kullanılabileceği gibi araştırmacılar tarafından geliştirilen kategoriler de tercih edilebilmektedir. Bu çalışmada ise kategoriler, araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

2.6. Araştırma Etiği

Bu araştırma, etik ilkelere uygun biçimde planlanmış ve yürütülmüştür. Veriler kamuya açık kaynaklardan elde edilmiştir; dolayısıyla insan katılımcılara ilişkin etik kurul onayı gerektiren bir durum

bulunmamaktadır. Araştırma sürecinin tüm aşamalarında doğruluk, tarafsızlık, gizlilik ve akademik bütünlük ilkeleri titizlikle gözetilmiştir.

3. Bulgular

Veri analizinin ardından elde edilen bulgular, sistematik bir biçimde sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda, bulgular iki ana başlık altında sunulmaktadır. Bunlar: (1) betimleyici bilgiler ve (2) enformasyon, akademik katkı ve bilimsel etkinliklerdir.

3.1. Betimleyici Bilgiler

Tablo 1'e göre çalışmaya dâhil edilen 31 göç uygulama ve araştırma merkezinin bağlı olduğu üniversitelerin türlerine bakıldığında 24'ü devlet, yedisi vakıf üniversitesidir. Merkezlerin bulunduğu şehirler incelendiğinde en çok merkezin Ankara (n=6) ve İstanbul'da (n=5) olduğu görülmektedir. Buna göre merkezlerin yaklaşık üçte birinin bu iki şehirde kurulduğu anlaşılmaktadır. Merkezlerin en fazla İç Anadolu Bölgesi (n=9) ve Marmara Bölgesinde (n=7) yer aldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla merkezlerin de yaklaşık yarısı bu iki bölgede konumlanmış durumdadır. Merkezlerin kuruluş tarihlerine bakıldığında 2004 yılında bir, 2005 yılında bir, 2011 yılında bir, 2012 yılında üç, 2014 yılında iki, 2015 yılında iki, 2016 yılında bir, 2017 yılında sekiz, 2019 yılında yedi, 2020 yılında beş merkez kurulduğu ve 2017 yılı itibarıyla kurulan merkez sayılarının arttığı görülmektedir.

Tablo 1

Üniversite Göç Merkezleri Betimleyici Bilgiler

No	Kuruluş Yılı	Türü	Üniversite Adı	Merkez Adı	Bulunduğu Şehir	Bulunduğu Bölge
1	2004	Vakıf	Koç Üniversitesi	Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>MİREKOC</i>)	İstanbul	Marmara
2	2005	Vakıf	İstanbul Bilgi Üniversitesi	Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>İBÜ GÇUAM</i>)	İstanbul	Marmara
3	2011	Devlet	Hacettepe Üniversitesi	Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>HÜGO</i>)	Ankara	İç Anadolu
4	2012	Devlet	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Nüfus ve Göç Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>YYÜ NGUAM</i>)	Van	Doğu Anadolu
5	2012	Devlet	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	Göç Araştırma ve Uygulama Merkezi (<i>ZBEÜ GAUM</i>)	Zonguldak	Karadeniz
6	2012	Vakıf	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Göç, Nüfus, Eğitim ve İstihdam Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>HKÜ GNEİUAM</i>)	Gaziantep	Güneydoğu Anadolu
7	2014	Devlet	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	Göç ve Yerel Yönetimler Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>KAEÜ GYYUAM</i>)	Kırşehir	İç Anadolu
8	2014	Devlet	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Manisa Celal Bayar Üniversitesi Nüfus ve Göç Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>MCBÜ NGUAM</i>)	Manisa	Ege
9	2015	Devlet	Mersin Üniversitesi	Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>MÜ GAUAM</i>)	Mersin	Akdeniz
10	2015	Devlet	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AYBÜ GPUAM)	Ankara	İç Anadolu

11	2016	Vakıf	Avrasya Üniversitesi	Göç Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkez (<i>AVÜ GSAUM</i>)	Trabzon	Karadeniz
12	2017	Devlet	Bitlis Eren Üniversitesi	Nüfus ve Göç Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>BİEÜ NGUAM</i>)	Bitlis	Doğu Anadolu
13	2017	Devlet	İstanbul Üniversitesi	İstanbul Üniversitesi Göç ve Göçmen Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>İÜ GGPUAM</i>)	İstanbul	Marmara
14	2017	Devlet	Ankara Üniversitesi	Ankara Üniversitesi Sosyal Politika ve Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>AÜ SPGÇUAM</i>)	Ankara	İç Anadolu
15	2017	Devlet	Dicle Üniversitesi	Göç ve Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>DİÜ GYUAM</i>)	Diyarbakır	Güneydoğu Anadolu
16	2017	Devlet	Selçuk Üniversitesi	Uluslararası Göç ve Diaspora Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>SEÜ UGDAM</i>)	Konya	İç Anadolu
17	2017	Devlet	Türk Alman Üniversitesi	Göç ve Uyum Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>TAGU</i>)	İstanbul	Marmara
18	2017	Devlet	Harran Üniversitesi	Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>HAÜ GPUAM</i>)	Şanlıurfa	Güneydoğu Anadolu
19	2017	Devlet	Akdeniz Üniversitesi	Sosyal Politika ve Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>ASPAG</i>)	Antalya	Akdeniz
20	2019	Devlet	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	ASBÜ Küresel Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi (<i>ASBÜ KGAUM</i>)	Ankara	İç Anadolu
21	2019	Devlet	Iğdır Üniversitesi	Nüfus ve Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>İÜ NGÇUAM</i>)	Iğdır	Doğu Anadolu
22	2019	Devlet	Çukurova Üniversitesi	Göç ve Kalkınma Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>ÇÜ GKÇUAM</i>)	Adana	Akdeniz
23	2019	Devlet	Düzce Üniversitesi	Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>DÜ GÇUAM</i>)	Düzce	Karadeniz
24	2019	Devlet	Trakya Üniversitesi	Göç ve Mübadele Çalışmaları Uygulama ve Araştırma ve Merkezi (<i>TÜ GMÇUAM</i>)	Edirne	Marmara
25	2019	Vakıf	İstanbul Topkapı Üniversitesi	İstanbul Topkapı Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>İTKÜ GPUAM</i>)	İstanbul	Marmara
26	2019	Vakıf	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi	KGTÜ Göç ve Kalkınma Araştırmaları Uygulama Araştırma Merkezi (<i>GÖKMER</i>)	Konya	İç Anadolu
27	2020	Devlet	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>AHBV GAUAM</i>)	Ankara	İç Anadolu
28	2020	Devlet	Uşak Üniversitesi	Göç Araştırmaları ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>UÜ GASUAM</i>)	Uşak	Ege
29	2020	Devlet	Mardin Artuklu Üniversitesi	Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>MAÜ GÇUAM</i>)	Mardin	Güneydoğu Anadolu
30	2020	Devlet	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	Göç ve Yoksulluk Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkez (<i>BOEÜ GYÇUAM</i>)	Balıkesir	Marmara
31	2020	Vakıf	Atılım Üniversitesi	Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (<i>ATUGAM</i>)	Ankara	İç Anadolu

3.2. Enformasyon, Akademik Katkı ve Bilimsel Etkinlikler

Araştırmada elde edilen veriler detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Analiz sürecinde, veriler üç ana kategori altında sınıflandırılmıştır. Bu kategoriler “Enformasyon”, “Akademik Katkı” ve “Bilimsel Etkinlikler” olup, her birinin altında ilgili alt kategorilere yer verilmiştir.

3.2.1. Enformasyon

Tablo 2 incelendiğinde, “Enformasyon” kategorisine ait alt başlıkların detaylandırıldığı görülmektedir. Bu kategori, dört alt kategoriden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla: (1) Bilgiye Ulaşılabilirlik, (2) Bilginin Üretimi ve Çıktısı, (3) Bilginin Kaynağı ve (4) Bilginin Sunumunda Şeffaflık şeklinde sıralanmaktadır.

Bilgiye ulaşılabilirlik açısından merkezlere ait web sayfaları incelendiğinde dört merkezin web sayfasına ulaşamamıştır. Bu nedenle web sayfası bulunmayan bu dört merkez diğer kategorilerdeki araştırmalara dâhil edilememiştir. Böylece araştırmanın devamı kalan 27 uygulama ve araştırma merkezi üzerinden ilerlemiştir.

Bilginin üretimi ve çıktısı açısından merkezlerin web sayfaları belirli başlıklar altında incelenmiştir. Bu incelemede “araştırma projeleri”, “yayınlar” ve “etkinlikler” gibi kategorilerin sayfalarda yer alıp almadığı değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda, 27 merkezden yalnızca 11’inin “araştırma projeleri”, 13’ünün “yayınlar” ve 12’sinin ise “etkinlikler” ile ilgili bilgi sunduğu tespit edilmiştir.

Bilginin kaynağı alt kategorisi, misyon ve vizyonları esas alınarak incelenmiştir. Burada misyona dair bilgiye 10 merkez yer verirken, 17 merkezin web sayfasında bu bilgiye ulaşamamıştır. Benzer şekilde 10 merkezin web sitesinde vizyon ile ilgili bilgi bulunurken, 17 merkezin bu bilgiye yer vermediği görülmektedir. Genel olarak her kategori için bu bilgilere yer vermeyenlerin sayısının yer verenlerin sayısının yaklaşık iki katı olduğu tespit edilmiştir.

Bilginin sunumunda şeffaflık alt kategorisinde merkezlerin iş birlikleri ve ağlar ile finansman kaynaklarına odaklanılmıştır. “İş birlikleri ve ağlar” kategorisi web sayfalarının ilgili alt başlıkları altında olup olmadığı dikkate alınarak incelenmiş, “finansman” kategorisi ise gerçekleştirilen projeler incelenerek değerlendirmeye dahil edilmiştir. Buna göre iş birlikleri ve ağlar bilgisine dört merkez yer verirken, 23 merkezin bu bilgilere yer vermediği tespit edilmiştir. Merkezlerin araştırma projelerinin finansman kaynakları ile ilgili bilgileri (BAP, TÜBİTAK, Erasmus vb.) incelendiğinde 10 merkezde bu bilgiye ulaşılabilmiş; fakat 17 merkez için bu bilgilere ulaşamamıştır.

Tablo 2

Enformasyon ile İlgili Bilgiler

Enformasyon	Alt Kategori	Var (n)	Yok (n)
Bilgiye Ulaşılabilirlik	Web Sitesi	27	4
Bilginin Üretimi ve Çıktısı	Araştırma Projeleri	11	16
	Yayınlar	13	14
	Etkinlikler	12	15
Bilginin Kaynağı	Misyon	10	17
	Vizyon	10	17
Bilginin Sunumunda Şeffaflık	İş birlikleri ve Ağlar	4	23
	Finansman Kaynakları	10	17

Toplam

27

3.2.2. Akademik Katkı

Akademik katkı kategorisinde, yalnızca yayın bilgisine ayrıca bir bölüm ayıran merkezler dahil edilmiş, “haberler”, “duyurular” gibi bölümlerde bilgi paylaşımı yapan merkezler incelemeye dâhil edilmemiştir. Buna göre Tablo 3 incelendiğinde web sayfasına ulaşılabilen 27 merkez arasında yalnızca 13 merkezin çeşitli başlıklar altında akademik yayın bilgisine yer vermesi, merkezlerin çoğunluğunun yayın türlerini kategorize ederek bilgiye ulaşımı kolaylaştırma yönünde zayıf kaldıklarını göstermektedir. Yayınlarını türlerine göre kategorize eden toplam altı merkez bulunmaktadır. Merkezler arasında en çok tercih edilen yayın türü “Kitap/Kitap Bölümü” ile “Makale” olmuştur.

Yayın yılları aralığına bakıldığında üç merkez için yayın yılı aralığı tespit edilememişken, dört merkezin ise kendi kuruluş yılından önceki araştırmalara yer verdiği tespit edilmiştir. Yayınlarını kategorize eden merkezler içerisinde en çok yayın türüne ve en geniş yayın aralığına sahip olan merkezin MİREKOÇ olduğu görülmektedir. HÜGO ve YYÜ NGUAM merkezleri haricinde diğer merkezlerin son yayın tarihlerinin güncel olduğu bulunmuştur.

Tablo 3*Akademik Katkıya İlişkin Bilgiler*

No	Merkez Adı	Yayınlar hangi başlık altından ulaşıyor?	Yayınlar Türlerine Göre Kategorize Edilmiş mi?		Yayın Türleri				Yayın Yılları Aralığı
			Evet	Hayır	Kitap/Kitap Bölümü	Makale	Rapor/Araştırma	Diğer	
1	HÜGO	Arşiv		X	-	-	X	-	2011-2017
2	ASBÜ* KGAUM	Yayınlar		X	X	X	-	X	2004-2023
3	AYBÜ GPUAM	Yayınlar	X		X	X	X	X	2015-2024
4	MİREKOÇ	Yayınlar	X		X	X	X	X	2009-2024
5	İBÜ* GÇUAM	Araştırmalarımız		X	-	-	X	X	2003-2023
6	AÜ* SPGÇUAM	Yayınlar		X	X	X	-	X	2004-2020
7	YYÜ NGUAM	Faaliyetler	X		-	X	-	-	2015-2017
8	HKÜ GNEİUAM	Makaleler		X	X	X	X	-	-
9	DiÜ* GYUAM	Makaleler		X	-	X	-	-	2015-2023
10	İTKÜ GPUAM	Yayınlar	X		X	X	-	-	-
11	HAÜ GPUAM	Kaynaklar	X		X	-	X	-	2017-2023
12	MAÜ GÇUAM	Araştırma ve Yayın	X		X	-	-	X	-

13	AKÜ ASPAG	Yayınlarımız	X	X	-	-	X	2022-2023

Not 1: * ile işaretli merkezler, merkezin kuruluş yılından daha eski tarihli yayınlara yer vermiştir.

Not 2: Yayın yılları aralığı, araştırmacılar tarafından yayın türünden bağımsız olarak en eski yayın tarihi ile en güncel yayın tarihi incelenerek belirlenmiştir.

3.2.3. Bilimsel Etkinlikler

Tablo 4 incelendiğinde web sayfalarında bilimsel etkinlik ile ilgili bilgilere ayrı bir başlık altında yer veren 12 merkez tespit edilmiştir. Merkezler arasında etkinlikleri türlerine göre kategorize eden yalnızca üç merkez bulunmaktadır. Etkinlik türleri arasında en çok seminer türünün tercih edildiği tespit edilmiştir. Etkinlik yıllarına dair tarih aralığı incelendiğinde en fazla etkinlik yapan merkezin İBÜ GÇUAM olduğu bulunmuştur. HÜGO'nun ise en son etkinlik yılının 2016 olduğu görülmüş, 2016 yılı sonrası etkinlik varsa dahi bunun web sayfasının ilgili bölümünde güncellenmediği sonucu çıkarılmıştır.

Tablo 4

Bilimsel Etkinliklere İlişkin Bilgiler

No	Merkez Adı	Etkinliklere Hangi Başlıktan Ulaşıyor?	Etkinlikler Türlerine Göre Kategorize Edilmiş mi?	Etkinlik Türü									Etkinlik Yılları Aralığı
				Evet	Hayır	Seminer (n)	Panel (n)	Kongre (n)	Konferans (n)	Çalıştay (n)	Sempozyum (n)	Sergi (n)	
1	HÜGO	Arşiv		X	-	-	1	-	1	3	1	1	2012-2016
2	AYBÜ GPUAM	Faaliyetler	X	-	5	4	-	8	6	6	-	-	-
3	MCBÜ NGUAM	Faaliyetlerimiz		X	-	4	-	2	1	-	1	6	2014-2024
4	MİREKO C	Etkinlikler& Haberler	X		50	-	-	24	-	-	-	-	2007-2024
5	İBÜ* GÇUAM	Etkinlikler		X	27	14	-	23	3	4	4	45	2002-2024
6	DİÜ GYUAM	Faaliyetlerimiz		X	2	-	-	-	-	-	-	1	2022
7	İTKÜ GPUAM	Etkinlikler		X	-	-	1	-	1	-	-	-	2020-2021
8	ÇÜ GKÇUAM	Etkinlikler	X		-	1	-	-	4	-	-	1	2019-2021
9	SEÜ UGDAM	Faaliyetler		X	-	-	-	6	1	-	-	6	2017-2019
10	TAÜ TAGU	Etkinlikler		X	-	-	-	-	-	2	-	4	2018-2019
11	MAÜ GÇUAM	Etkinlikler		X	-	-	1	-	2	1	-	-	-
12	AKÜ ASPAG	Etkinliklerimiz		X	1	2	-	1	1	-	2	4	2020-2024

Not: * ile işaretli merkez, merkezin kuruluş yılından daha eski tarihli etkinliklere yer vermiştir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye'deki üniversitelerin bünyesinde kurulmuş ve faaliyet gösteren göç uygulama ve araştırma merkezleri incelenmiştir. Türkiye'de toplam 208 üniversite bulunmakta olup bu üniversitelerin 58'i İstanbul'da, 21'i de Ankara'dadır (Yükseköğretim Kurulu, 2024c). Bir başka ifadeyle 208 üniversitenin 79'u (%38'i) bu iki büyük şehirde toplanmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'deki göç uygulama ve araştırma merkezlerinin yaklaşık yarısı İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde; il bazında ise üçte biri Ankara ve İstanbul illerindeki üniversitelerde faaliyet göstermektedir. Bu durum, söz konusu merkezlerin büyükşehirlerde yoğunlaşmasının, üniversite sayısı ile doğrudan ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu dağılım yalnızca kurumsal yerleşimle sınırlı olmayıp, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleriyle de yakından ilişkilidir. Nitekim T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Raporu'na (2017) göre İstanbul ve Ankara ilk iki sırada yer almakta; bu gelişmişlik düzeyi, üniversite ve araştırma merkezi sayısını artıran yapısal bir zemin sunmaktadır. Öte yandan bu kentler, yüksek gelişmişlik düzeyleri sayesinde yalnızca akademik kurumlar açısından değil; aynı zamanda göçmen nüfus açısından da güçlü bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Nitekim Göç İdaresi Başkanlığı'nın (2024a) verilerine göre geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin en yoğun yaşadığı il 530.272 kişiyle İstanbul'dur. Benzer şekilde, ikamet iznine sahip en fazla yabancı nüfusa ev sahipliği yapan il de yine 541.001 kişiyle İstanbul'dur (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024b). Bu durum, göçle ilgili bilgi üretiminin ve uygulamaya dönük çalışmaların bu şehirlerde kurumsallaşma ihtiyacını artırdığına işaret etmektedir.

İstanbul'un en yoğun göçmen nüfusuna ev sahipliği yapıyor olması, göç çalışmaları açısından önemli bir merkez haline gelmesine de katkı sağlamaktadır. Şehrin bu stratejik konumu, üniversiteler bünyesinde göç uygulama ve araştırma merkezlerinin kurulmasını teşvik eden önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Göçmen nüfusa olan bu yakınlık, akademik araştırmalar için hem veri toplama hem de doğrudan uygulama yapma açısından önemli fırsatlar sunabilir. Nitekim Türkiye'de göçmenlere yönelik yapılan lisansüstü bilimsel çalışmalar göz önüne alındığında İstanbul'un ve Ankara'nın bir merkez haline geldiği söylenebilir (Alkar & Atasoy, 2020; Bozkaya, 2021). Ankara göçmen nüfus dikkate alındığında ise İstanbul'a göre daha geri planda kalmaktadır. Örneğin geçici koruma statüsü altında bulunan Suriyelilerin bulunduğu ilk 10 il sıralamasında İstanbul ilk sırada yer alırken; 88.058 kişi ile Ankara 10. sırada yer almaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024a). Ankara, başkent olmasının getirdiği siyasi ve bürokratik merkez olma konumuyla, göç araştırmaları açısından farklı, fakat bir o kadar da stratejik bir öneme sahiptir diyebiliriz. İstanbul'a kıyasla daha az göçmen nüfusu barındırmasına rağmen, Ankara'da göç politikalarının oluşturulduğu ve uygulandığı devlet kurumlarının ve uluslararası kuruluşların varlığı, bu alanda çalışan akademisyenler ve araştırma merkezleri için önemli fırsatlar sunabilmektedir. Bu bağlamda, Ankara'da yer alan üniversiteler bünyesindeki göç uygulama ve araştırma merkezleri, Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynayabilme potansiyeline sahiptir. Özellikle devlet ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapabilme imkânı, bu merkezlerin hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar yürütmesini kolaylaştırabilmektedir. Göçmen nüfusu ile doğrudan temas imkânı daha sınırlı olsa da Ankara'da yer alan araştırma merkezlerinin politika yapım süreçlerine etkisi daha güçlü olabilir. Buraya kadar ifade edilen etkenlerin İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerin göç uygulama ve araştırma merkezleri açmaları üzerinden önemli oldukları düşünülmektedir.

Bu merkezlerin kuruluş yıllarına bakıldığında, göç hareketlerinin bu süreç üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu açıkça görülmektedir. Coğrafi konumu itibarıyla göç hareketlerinden yoğun biçimde etkilenen Türkiye, 2011 yılından itibaren özellikle güney sınırından bulunan Suriye Arap Cumhuriyeti kaynaklı kitlesel göç hareketleriyle birlikte hem yasal hem de uygulama alanıyla ilgili

önemli değişiklikler ve düzenlemeler yapmıştır (Ünal & Gedik, 2022, s. 68). Bu gelişmeler, göç çalışmalarının Türkiye’de merkezî bir konuma gelmesine katkı sağlamış ve göç üzerine yapılan araştırmaların artmasına zemin hazırlamıştır (Avcıoğlu, 2020).

Bulgulara göre, vakıf üniversiteleri bünyesinde kurulan göç uygulama ve araştırma merkezlerinin ilki 2004 yılında Koç Üniversitesi, ikincisi de 2005 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından kurulmuştur. Devlet üniversiteleri arasında ise bu alandaki ilk merkez, 2011 yılında Hacettepe Üniversitesi bünyesinde faaliyete geçmiştir. Bu veriler, Türkiye’de göç çalışmalarına yönelik akademik ilginin vakıf üniversiteleri tarafından daha erken bir dönemde başlatıldığını, devlet üniversitelerinde ise bu sürecin kitlesel göç hareketlerinin yoğunlaşmasıyla ivme kazandığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye’deki göç merkezlerinin kuruluş tarihleri ile göç hareketlerinin yoğunluğu arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle 2011 yılı sonrasında Suriye Arap Cumhuriyeti’nden gelen kitlesel göç hareketlerinin, göç çalışmalarına yönelik akademik ilginin artmasında önemli bir rol oynadığı ve bu bağlamda devlet üniversitelerinin de göç araştırmalarında akademik bir aktör haline gelme istekliliğine katkı sağladığı söylenebilir. Akademik bir alan olarak göç çalışmaları özellikle II. Dünya savaşından sonra yaygınlaşırken, Türkiye’de 2000’li yıllar sonrasında ve özellikle 2017 yılı sonrasında açılan göç uygulama ve araştırma merkezleri ile yaygınlaşması (Avcıoğlu, 2020, s. 79) bunun göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Oysaki gerek 1989 yılında Bulgaristan’dan, 1991 yılında Kuzey Irak’tan ve sonraki yıllarda doğu ve güneydoğu bölgelerinden yaşanan göçler neticesinde yüzbinlerce insan göç hareketlerine dâhil olmuştur (Uslu & Ceylan, 2019; Zeyrek, 2010). Ancak söz konusu yıllardan önce bu nüfus gruplarına yönelik yapılabilecek çalışmalarla ilgili devlet üniversitelerinin kurumsal herhangi bir inisiyatif almamış olması dikkate değerdir. Bu durumun nedenleri ile ilgili daha detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

2011 yılından önce vakıf üniversitelerine bağlı olarak kurulan merkezlerin (MİREKOÇ ve İBÜ GÇUAM) yaptıkları çalışmaların da genel olarak iç göç ve Avrupa’daki Türk diasporası üzerine odaklandığı söylenebilir (Göksun, 2016; İçduygu vd., 2014). Ancak, Suriye’den gelen kitlesel göç hareketleriyle birlikte merkezlerin araştırma gündemi genişlemiş ve göç çalışmalarının kapsamı önemli ölçüde değişmiştir (Göksun, 2016: 110). Bu süreç, uluslararası göç hareketlerine doğrudan maruz kalan ya da açık olan Türkiye’nin bir göç ülkesi olarak konumlanmasına (Sirkeci & Yücesahin, 2014) ve göç merkezlerinin odak noktalarının daha geniş bir perspektife evrilmesine de neden olmuştur. Böylece, bu merkezler yalnızca Türkiye’deki iç göç dinamiklerini değil; aynı zamanda uluslararası göç, mülteci politikaları ve göç yönetimi gibi küresel konuları da kapsayan daha kapsamlı araştırmalara yöneltmiştir (Akyıldız, 2022). Bu genişlemenin Türkiye’nin sosyoekonomik yapısına ve göç politikalarına ilişkin yeni araştırma alanları açarak, göç çalışmalarının çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmasına olanak sağladığı da ileri sürülebilir.

Çalışmanın bulgularına göre merkezlerin yoğunluklu olarak kuruluş yılları ile kurulduğu şehirlerin göç hareketleriyle paralel bir gelişme gösterdiği, bu anlamıyla merkezlerin genel özelliklerinin Türkiye’deki üniversite yapılanması, sosyoekonomik gelişmişlik ve göç hareketleri ile bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu merkezlerin göç çalışmalarıyla ilgili bilimsel katkılarının incelenmesi, bu merkezlerin hem akademik hem de toplumsal katkılarını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda çalışmada incelenen veriler, “Enformasyon”, “Akademik Katkı” ve “Bilimsel Etkinlikler” başlıkları altında değerlendirilmiştir. Tablo 2 verileri, merkezlerin büyük bir kısmının bilgiye ulaşılabilirlik ve enformasyon sağlama süreçlerinde eksiklikler yaşadığını göstermektedir. Yüzbaşı’nın (2024) Türkiye’de kamu kurumlarının web sayfalarının tüm bireyler açısından ulaşılabilirliğini incelediği araştırmasında web sayfalarında erişilebilirlik hatalarının olması hizmet sunumlarının verimsiz olmasına, zayıf benimseme ve düşük kullanıcı katılımına neden olduğu bulgusuyla benzerlik taşımaktadır. Araştırma projeleri, yayınlar ve etkinlikler gibi çıktılarda bazı merkezlerin iyi performans

gösterdiği; ancak büyük çoğunluğunun bu alanlarda yeterince aktif olmadığı dikkat çekmektedir. Göç gibi karmaşık ve sürekli değişen bir olgunun incelenmesinde, bilgi üretimi ve bu bilginin kamuya ve akademik dünyaya erişilebilir kılınması oldukça önemlidir. Birçok araştırma ve uygulama merkezinin finansman kaynakları ve ulusal-uluslararası iş birliği ağlarını daha verimli kullanamaması bu süreci kısıtlamaktadır. Çalışma bulgularında görüldüğü üzere Koç Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi gibi bazı vakıf üniversitelerine bağlı merkezler, uluslararası ağlar ve iş birlikleri kurma konusunda diğerlerinden daha başarılı olurken, diğer merkezlerin bu düzeye ulaşamaması, Türkiye genelinde göç araştırmaları alanında bölgesel ve kurumsal bir dengesizlik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'nin göç dinamiklerine daha fazla ışık tutacak geniş kapsamlı araştırma projelerinin eksikliği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 3 ve Tablo 4 verileri, göç uygulama ve araştırma merkezlerinin akademik faaliyetleri ile bilimsel etkinlik düzeyleri arasındaki farkların da dikkat çekici olduğunu göstermektedir. Yayın türleri incelendiğinde, birçok merkezin sınırlı sayıda kitap, makale veya rapor ürettiği görülmektedir. Bazı merkezlerin ise kuruluş yılından önceki yayınlara yer vermiş olması merkezde görev alan akademisyenlerin çalışmalarının merkez çalışmalarına dahil edildiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda HÜGO ve YYÜ NGUAM gibi bazı merkezlerin de en son yayın ve etkinlik yılının 2016-2017 yılları olması, faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde veya sunulmasında aktif olunmadığını göstermektedir. Yayınlarla ilgili bu durumlar merkezlerin ulusal ve uluslararası düzeyde akademik literatüre yeterli katkı yapmadığını göstermektedir. Fakat özellikle vakıf üniversiteleri arasında Koç Üniversitesinin, devlet üniversiteleri arasında Hacettepe Üniversitesinin ilk göç uygulama ve araştırma merkezine sahip olması dikkate alındığında Türkiye üniversiteleri arasında URAP (University Ranking by Academic Performance) için 2023-2024 yılında Koç Üniversitesi birinci, Hacettepe Üniversitesi ikinci; 2024 yılı Times Higher Education (THE) üniversite sıralamasında Koç Üniversitesi birinci (Dünya sıralaması 351-400), Hacettepe Üniversitesi sekizinci (Dünya sıralaması 601-800) olmuştur. Koç Üniversitesinin bu başarısı, göç uygulama ve araştırma merkezleri arasındaki bilimsel katkılarının diğer merkezlere göre daha yüksek olmasının bir yansıması olarak değerlendirilebilse de Hacettepe Üniversitesinin göç uygulama ve araştırma merkezinin bilimsel katkıları için bu söylenemez. Buna göre üniversitelerin başarı sıralamaları yüksek olsa da göç uygulama ve araştırma merkezlerinin bilimsel katkılarının bununla paralel bir şekilde gelişmediği anlaşılmaktadır.

Üniversitelerin göç uygulama ve araştırma merkezlerinin akademik katkılarının sınırlılığı, göç politikalarının daha geniş bir akademik temele dayanarak şekillendirilmesini de zorlaştırabilir. Ayrıca, bilimsel etkinlikler kategorisinde düzenlenen seminer, panel ve konferans gibi etkinliklerin görece azlığı, göç uygulama ve araştırma merkezlerinin kamuoyu farkındalığı oluşturma ve toplumsal sorunlara çözüm üretme kapasitelerini de sınırlandırabilmektedir. MİREKOÇ'un etkinlik sayısında diğer merkezlere kıyasla öne çıkması, bu alandaki öncü rolünü göstermektedir. Ancak, Türkiye genelinde göç alanında faaliyet gösteren diğer merkezlerin bu tür etkinlikler düzenleme konusundaki yetersizlikleri, toplumla daha yakın ilişkiler kurulması ve göç konusundaki toplumsal farkındalığın artırılması gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Bu araştırmada ulaşılan bulgular, Türkiye'deki göç uygulama ve araştırma merkezlerinin sayısal olarak belirli bir düzeye ulaşmış olsa da bilimsel etkinlikler, bilgi üretimi ve toplumsal katkı alanlarında sınırlı bir görünüm sergilediğini ortaya koymuştur. Özellikle seminer, panel, çalıştay gibi etkinliklerin sayıca azlığı, bu merkezlerin kamuoyuna yönelik farkındalık oluşturma ve akademik tartışmalara katkı sunma konularında yeterince etkin olamadığını göstermektedir. Merkezlerin çoğunluğunun internet sayfalarında sınırlı bilgi paylaşımı yapılması, yürütülen çalışmaların erişilebilirliğini ve izlenebilirliğini de zorlaştırmaktadır. Bu durum hem akademik hem de toplumsal düzeyde şeffaflık ve etkililik açısından geliştirilmesi gereken alanlara işaret etmektedir.

Bununla birlikte, bazı merkezler diğerlerine göre daha yoğun etkinlik yürütmekte; bu farklılık, merkezlerin kurumsal yapı, kaynaklara erişim ve üniversite içindeki konumlanmaları açısından çeşitlilik taşıdığını düşündürmektedir. Ancak söz konusu farklılıkların nedenlerine dair bu çalışmada doğrudan veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu farklılıkların, örneğin MİREKOÇ örneğinde olduğu gibi, kadro yapılması, finansman kaynakları, proje deneyimi ve ulusal/uluslararası ağlara erişim gibi faktörlerle ilişkili olup olmadığı, gelecekte yapılacak derinlemesine çalışmalarla açıklanabilir.

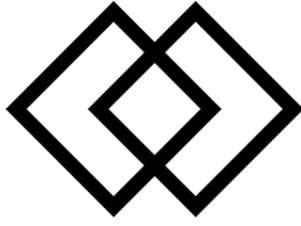
5. Kaynakça

- Abdouni, H. (2021). The first university in the world: Al-Quaraouiyine University, *MAS Journal of Applied Sciences* 6(3), 789–795. <https://doi.org/10.52520/masjaps.108>
- Alkar, E., & Atasoy, E. (2020). Türkiye’de göç üzerine yapılan doktora tezlerine yönelik bir içerik analizi. *TESAM Akademi Dergisi*, 7(1), 67-89. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.696174>
- Akdoğan, E., & Altınok, V. (2023). Türkiye’de yükseköğretimin misyonu ve etkililiği. *Eğitim Yönetimi & Politikaları Dergisi*, 4(2), 16-31.
- Akyıldız, İ. E. (2022). Dış ve iç göçler bağlamında Türkiye’nin dinamik göç yapısının değerlendirilmesi. *İçtimaiyat*, 6 (Göç ve Mültecilik Özel Sayısı), 1-15. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1010076>
- Arap, K. S. (2010). Türkiye yeni üniversitelerine kavuşurken: Türkiye’de yeni üniversiteler ve kuruluş gerekçeleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(01), 1-29. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002156
- Avcıoğlu, G. Ş. (2020). Türkiye’de akademik göç çalışmaları: Göç literatürü taraması. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 76-82.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *BEÜ SBE Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Berelson, B. (2000). Content analysis in communication research. In Marris P. & Thornham S. (Eds.) *Media Studies: A Reader* (pp.200–209). New York University.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar* (3. baskı). Siyasal.
- Bozkaya, H. (2021). Göç ve göçmenlerin eğitimi ile ilgili Türkiye’deki doktora tezlerinin incelenmesi: Bir içerik analizi çalışması. *Millî Eğitim Dergisi*, 50(1), 1013-1030. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.960008>
- Cevher, E. (2015). Kamu üniversiteleri web sayfalarının kullanılabilirliğinin içerik analizi ile incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 387-402. <https://doi.org/10.21547/jss.256767>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2016). *Designing and conducting mixed methods research* (2nd ed.). Sage.
- Crowe, S., Cresswell, K., Robertson, A., Huby, G., Avery, A., & Sheikh, A. (2011). The case study approach. *BMC Research Medical Methodology*, 11(100), 1-9.
- Ćwiklicki, M., & Pilch, K. (2021). Multiple case study design: The example of place marketing research. *Place Branding and Public Diplomacy*, 17, 50-62.
- Çalışkan, N. (2002). *ODTÜ tarihçe: 1956-1980*. Arayış.

- Doğan, A. (2022). Ulusal ve uluslararası teknoloji haber web siteleri kullanılabilirliğinin içerik analizi ile karşılaştırmalı incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1481-1501. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1193673>
- Akkoyunlu Ertan, K., & Ertan, B. (2017). Türkiye'nin Göç Politikası. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1(2), 7-39.
- Ferruolo, S. C. (1985). *The origins of the university: The Schools of Paris and their critics*, 1100-1215. Stanford University.
- Ghiglione, R., & Matalon, B. (1978). *Les enquêtes sociologiques*. Armand Colin.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024a). *İstatistikler: Geçici koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden 08.09.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024b). *İstatistikler: İkamet izinleri*. <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri> adresinden 10.09.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Göksun, Y. (2016). Akademi ve düşünce kuruluşları bağlamında Türkiye'de bilgi üretimi ve mülteciler. *Marmara İletişim Dergisi*, (25), 99-116. <https://doi.org/10.17829/midr.20162520719>
- Günay, D. (2004). Üniversitenin neliği, akademik özgürlük ve üniversite özerkliği. In Proceedings of the International Congress on Higher Education EDU-2004 (May 27-29, İstanbul) (ss. 37-44).
- Günay, D. (2007). Yirmibirinci yüzyılda üniversite. In Ç. C. Aktan (Ed.), *Değişim çağında yükseköğretim*. Yaşar Üniversitesi.
- Günay, D., & Günay, A. (2011). 1933'den günümüze Türk yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Günay, D. (2021). Üniversite. In *Sosyal bilimler ansiklopedisi*. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/universite> adresinden 11.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Holsti, O. R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*. Addison-Wesley.
- İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin uluslararası göç politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet oluşumundan ulus-ötesi dönüşümlere*. Koç Üniversitesi.
- Kara, A. (2023). Konaklama işletmeleri web sitelerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi: Konya örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7(1), 22-42.
- Kenan, S. (2015). Modern üniversitenin oluşum süreci. *Osmanlı Araştırmaları*, 45(45), 333-367. <https://doi.org/10.18589/oa.570017>
- Kim, I., & Kuljis, J. (2010). Applying content analysis to web-based content. *Journal of Computing and Information Technology*, 18(4), 369-375. <https://doi.org/10.2498/cit.1001924>
- Kömürlü, E. (2019). 1960'lara kadar Türkiye'de ilk üniversitelerin kuruluşları. *Journal of University Research*, 2(1), 50-57. <https://doi.org/10.32329/uad.473016>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). Sage.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Sage.

- Okazaki, S., & Alonso Rivas, J. (2002). A content analysis of multinationals' web communication strategies: Cross-cultural research framework and pre-testing. *Internet Research*, 12(5), 380–393. <https://www.learntechlib.org/p/96225/>
- Ökten, S. (2023). Dürtme teorisi çerçevesinde Türk yükseköğretiminde göç eğitimi: Politika, müfredat ve kurumsal gelişim. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 1546-1575.
- Özaslan, K. (2023). Dış'tan iç'e evrilen bir kitlesel göç: Türkiye'nin Suriyelileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(1), 115-143.
- Pedersen, O. (1997). *The first universities: Studium generale and the origins of university education in Europe*. Cambridge University.
- Sargın, S. (2007). Türkiye'de üniversitelerin gelişim süreci ve bölgesel dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(5), 133–150.
- Singh, N., & Baack, D. W. (2004). Web site adaptation: A cross-cultural comparison of US and Mexican web sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 9(4), Article JCMC946.
- Sirkeci, İ., & Yüceşahin, M. M. (2014). Editörden: Türkiye'de göç çalışmaları. *Göç Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Strauss, A. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge University.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2017). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2017)*. <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege> adresinden 10.09.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Times Higher Education. (2024). *World university rankings in Turkey*. https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking#!/length/25/locations/TUR/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats adresinden 10.09.2024 tarihinde erişilmiştir.
- URAP. (2024). *2023–2024 URAP Türkiye sıralamaları: Tüm üniversitelerin genel sıralaması*. <https://newtr.urapcenter.org/Rankings/2023-2024/GENEL-SIRALAMASI-2023> adresinden 10.09.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Uslu, İ., & Ceylan, A. (2019). Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelen kitlesel göç hareketleri ve kabul mekanizmasındaki yaklaşımlara ilişkin bir inceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye göçleri. *Recent Period Turkish Studies*, 36, 199–221. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-619967>
- Ünal, R., & Gedik, M. (2022). Türkiye'de göç yönetimi ve sosyal hizmet bakış açısından bir değerlendirme. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 52–70.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması araştırması uygulamaları* (İ. Günbayı, Çev.). Nobel.
- Yükseköğretim Kurulu. (1981). *Yükseköğretim Kanunu (2547 sayılı)*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden 11.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Yükseköğretim Kurulu. (2024a). *Uygulama ve araştırma merkezi açma esasları*. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/uygulama-ve-arastirma-merkezi> adresinden 12.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Yükseköğretim Kurulu. (2024b). *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi: Uygulama ve araştırma merkezleri istatistikler*. <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden 12.07.2024 tarihinde erişilmiştir.

- Yükseköğretim Kurulu. (2024c). *Üniversitelerimiz*.
<https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz> adresinden 10.09.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Yüzbaşı, G. (2024). Kamu kurumları web sitelerinin erişilebilirlik bağlamında değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 12(1), 75–98. <https://doi.org/10.14514/beykozad.1345484>
- Zainal, Z. (2007). Case study as a research method. *Jurnal Kemanusiaan*, 5(1), 1-6.
- Zeyrek, D. (2010). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan batıya yönelen göçlerin toplumsal sonuçları (1984–2006)* (Tez No. 265144) [Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 28.01.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 25.04.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 02.06.2025
3. Hakem Rapor Tarihi: 08.09.2025
Yayına Kabul Tarihi: 17.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM PROGRAMI OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Mustafa KÖROĞLU* -Ahmet BALCI**

Öz

Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerini belirlemek ve bu düzeyleri cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim görülen bölüm, akademik başarı ve eğitim programı okuryazarlığı dersini alıp almama değişkenleri açısından incelemektir. Nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline göre tasarlanan çalışmanın grubunu, bir eğitim fakültesinde öğrenim gören 254 üçüncü ve dördüncü sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu ve Bolat (2017) tarafından geliştirilen "Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistiklerin yanı sıra Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri gibi non-parametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu, ancak "okuma" boyutundaki puan ortalamalarının ($\bar{x}=3,235$) "yazma" boyutundaki puan ortalamalarından ($\bar{x}=2,236$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının program okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı ve ilgili dersi alıp almama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Bununla birlikte, öğrenim görülen bölüme göre hem okuma hem de yazma boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu ve en yüksek puan ortalamasına Özel Eğitim Öğretmenliği bölümünün sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda, öğretmen yetiştirme programlarında yazma becerilerini geliştirecek uygulamalı derslere daha fazla yer verilmesi ve Program Geliştirme dersinin zorunlu hale getirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim programı okuryazarlığı, Öğretmen adayı, Okuryazarlık.

Examining the Education Program Literacy Levels of Teacher Candidates

Abstract

The purpose of this study is to determine the curriculum literacy levels of pre-service teachers studying at a faculty of education and to examine these levels in terms of various variables such as gender, grade level, department, academic achievement, and whether they have taken a course on curriculum literacy. The study, designed according to the survey model, one of the quantitative research methods, included 254 third and fourth-grade pre-service teachers. A Personal Information Form and the "Curriculum Literacy Scale" developed by Bolat (2017) were used as data collection tools. In the data analysis, in addition to descriptive statistics, non-parametric tests such as the Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis tests were utilized. The results of the study indicated that the pre-service teachers' curriculum literacy levels were generally high, but the mean scores in the "reading" dimension ($\bar{x}=3.235$) were higher than those in the "writing" dimension ($\bar{x}=2.236$). It was found that the curriculum literacy levels of pre-service teachers did not differ significantly based on gender, grade level, academic achievement, or their enrollment in the relevant course. However, a significant difference was found according to their department of study in both reading and writing dimensions, with the Special Education department having the highest mean scores. Based on these findings, it is recommended to include more practical courses that will improve writing skills in teacher training programs and to make the Curriculum Development course compulsory.

Keywords: Curriculum literacy, Teacher candidate, Literacy.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, mkoroglu@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4701-8120>

** Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, abalci@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7424-592X>

1. Giriş

Eğitim, milletleri ayakta tutan, edinilen bilgi ve becerileri yeni nesillere aktaran önemli bir unsurdur. Bundan dolayı eğitim, toplumsal bir öneme sahiptir ve içinde bulunulan toplumun ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Tüm bunlara rağmen eğitim faaliyetlerinin değişmeyen özelliği her kategoride planlı ve programlı olmasıdır (Tonbul, 2017). Eğitim, bireylerin ve toplumların geleceğini şekillendirmede, yaşamın her aşamasında büyümelerini ve gelişmelerini etkilemede önemli bir rol oynar. Bireylerin kendilerini çağdaş çağın talepleriyle uyumlu hale getirmeleri ve toplumun ilerlemesine katkıda bulunmaları esastır.

Eğitim sisteminin temel yapı taşı ve rehberi olan öğretim programları, yalnızca öğretilecek konuları kapsayan bir liste değil, aynı zamanda öğretim yöntemlerini, öğrenme deneyimlerini ve değerlendirme süreçlerini de içeren kapsamlı bir yol haritasıdır. Programlar, eğitimin kalitesini, başarısını ve yönünü belirleyen en önemli unsurdur (Baş & Sarıgöz, 2018). Demirel'e (2017, s. 65) göre, bir eğitim programını oluşturan hedef, içerik, eğitim durumları ve ölçme-değerlendirme öğeleri arasında sıkı bir ilişki bulunur ve bu öğelerden birindeki bir değişim tüm sistemi etkiler. Programın uygulayıcısı ve öğrencinin rehberi olan öğretmen, bu karmaşık yapıyı anlamak ve hayata geçirmekle sorumludur. Nitekim öğretmenler, programa bütünsel bir yaklaşımla onu uygulayan ve geliştirme sürecine geri bildirim sağlayan birincil aktörlerdir (Ornstein & Hunkins, 2017). Gelecek nesillerin niteliği, onları yetiştiren öğretmenlerin niteliğine bağlı olduğundan, öğretmenlerin sahip olması gereken en temel yeterliklerden biri de program okuryazarlığıdır.

İnsanların öğrenme serüveni eğitim içerisinde makro veya mikro ölçekte devam etmektedir. Bu sistem program aracılığıyla planlanmakta, geliştirilmekte ve yenilenmektedir. Programın uygulayıcısı ve öğrencinin rehberi öğretmendir ve programı uygulama sorumluluğuna sahiptir. Öğretmenler, programa bütünsel olarak yaklaşan ve program geliştiricilerine uygulama ve değerlendirme konusunda destek sağlayan birincil uygulayıcılardır (Ornstein & Hunkins, 2017). Gelecek nesillerin kalitesi onları yetiştiren öğretmenlerin kalitesine bağlıdır (Özer & Alkan, 2017). Bundan dolayı nitelikli bir öğretmen farklı özelliklere sahip olsa da öğretmenlerin pedagojik alan bilgisine sahip olması gerekmektedir (Çetinkaya & Tabak, 2019). Pedagojik alan bilgisi dört boyuttan oluşmaktadır: Konu-içerik, öğrenci anlama, öğretim stratejileri ve program bilgisi (Çetinkaya & Tabak, 2019).

Konu alanı, öğretmenin branşı hakkında sahip olduğu bilgiyi ifade ederken; öğrencileri anlama ve öğretim stratejileri bilgisi, mesleki bilgiyi ifade eder. Program bilgisi, programın uygulayıcısı olan öğretmen veya öğretmen adayının programı doğru algılaması ve uygulaması anlamına gelir. Bu nedenle bir öğretmen veya öğretmen adayının iyi program okuryazarlığı becerilerine sahip olması gerekir (Bolat, 2017).

1.1. Eğitim Programı Okuryazarlığı

Eğitim, programlı adımlarla ilerleyen ve hedefli uygulamaları içeren beklenen bir kültürleme sürecidir (Özen & Hendekçi, 2016). Eğitimin kalitesini, başarısını ve yönlendirmesini sağlayan en önemli unsur eğitim programlarıdır (Baş & Sarıgöz, 2018). Eğitimi sisteminin en önemli noktası olan uygulamanın nasıl yapılacağını gösteren, rehberlik eden eğitim programıdır (Batdı, 2016). Meyers ve Nulty (2009)'a göre öğretim programları: Günlük yaşamla ilişkili, konular yapıcı, ardışık ve bağlantılı, bütün konular ve çıktılar birbirleriyle ilişkili olmalı, öğrencilere düzeyi yüksek bilişsel beceriler sağlamalı ve öğrenciler motive ve ilham almalıdır. Eğitim sistemlerinin temel yapı taşlarından biri olan öğretim programları, öğrenme süreçlerini şekillendiren ve eğitim hedeflerine ulaşmada kritik bir role sahip olan kılavuzlardır. Öğretim programları, sadece öğretilecek konuları değil, aynı zamanda öğretim yöntemlerini, öğrenme deneyimlerini ve değerlendirme süreçlerini de içerir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğretim programlarını doğru bir şekilde anlamaları ve etkili bir şekilde uygulamaları, eğitimde kalitenin

sağlanması için vazgeçilmez bir gerekliliktir. İşte bu noktada, eğitim programı okuryazarlığı kavramı, öğretmenlerin mesleki yeterliliklerinin temel bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır.

Eğitimde yeterliliklerin artırılması, ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte öğretim programlarının geliştirilmesiyle mümkündür (Atik & Aykaç, 2017). Bireysel, sosyal ve ekonomik yönlerdeki küresel dönüşümler ve ilerlemeler, Türkiye’de de toplumsal yapı, bilimsel anlayış, bilgi teknolojileri, iş ilişkileri ve işgücü kalitesi dahil olmak üzere birçok alanda belirgindir. Sonuç olarak, bu gelişmelerin eğitim programlarına dahil edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Eğitim programlarının bilim ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak iyileştirilmesi, eğitim hedeflerine ulaşmak için kabul görmüş bir yaklaşımdır ve programların sürekli güncellenmesi ve değiştirilmesiyle sonuçlanır (Erişen, 1998). Öğretim programı geliştirme, bir bireyin davranış değişikliğini yapılandırma sürecindeki tüm parametreleri derinlemesine inceler. Eğitimcilerin program geliştirme alanıyla ilgili bilgi sahibi olması, program okuryazarlığı yeterlilikleri olarak belirtilir.

Eğitim programı hem öğretmenin hem de değerlendirme sürecinin karar vermesine olanak sağlayana bir dizi öğrenme ürünüdür (Posner, 2004, s.96). Eğitim programı okuryazarlığı farklı bilim insanları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Marsh ve Willis’e (2007) göre öğretim programı okulun rehberliğinde öğrencilerin etkileşimli deneyimleridir. Keskin’e (2020) göre, öğretmenlerin eğitim programlarına özgü özelliklerin farkında olmaları, bu farkındalığı pratikte kullanabilmeleridir. Remillard’a (2005) göre program, neyin öğretileceğini içinde barındıran rehberdir ve detaylı bir çerçevedir. Stabback’a (2016) göre öğretim programı çok önemli belgelerdir ve ulusal değerleri yansıtır. Bolat’a (2017) göre, öğretmenlerin bir öğretim programının boyutları hakkında bilgi sahibi olmalarıdır. Kahramanoğlu (2019)’da öğretim programının eğitim-öğretim sürecine yansımada birincil etkenin öğretmenler olması nedeniyle, öğretim programının üst düzey zihinsel becerilerle öğretmenlerin resmi öğretim programını yorumlama ve analiz etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Taylor’a (2016) göre iyi hazırlanmış bir öğretim programı, öğretmenlerin öğretim programını değiştirebilmelerine ve mevcut duruma uyarlayabilmelerine imkân tanıyacak şekilde tasarlanmış olan programdır. Öğretim programının da uygulamada başarılı olması için programı uygulayıcı öğretmenlerin programın gerektirdiği bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir. Eğitim programının başarısı programın başarısına bağlıdır. Programın başarısı ise büyük ölçüde öğretmenin veya öğretim elemanının programın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olmasına bağlıdır (Akyıldız, 2020).

Eğitim programları, öğrencilere gerekli bilgi, değer ve becerileri kazandırmak, öğrenmelerini bütünsel bir biçimde geliştirmek amacıyla öğretim sürecine ön hazırlık yaparak rehberlik etmek amacıyla geliştirilir ve uygulanır (Yakar, 2016). Öğrencilere istenilen davranışların kazandırılması, öğretim programının günlük hayatta uygulanabilir olması ile sağlanabilir (Karaman ve Bakaç, 2018). Tüm bunlardan hareketle eğitim programının doğru bir şekilde tanımının yapılması ve eğitimcinin de programda kullanılan dile hâkim olması gerekmektedir. Wiles ve Bondi (2014) programı, öğretmenlerinin rehberliğinde çocukların edindikleri bütün deneyimler olarak tanımlanmaktadır. Hümanist yaklaşım dikkate alındığında öğretim programı, önceden hazırlanmış eğitsel engeller ve çocuğun okulda yaşadığı bazı deneyimlerin bir bütünüdür (Eisner, 2002, s.125).

Eğitim programlarının yapısı sistematiktir ve bir öğretim programının dört boyutu olduğu belirtilmektedir (Baş, 2013; Ornstein & Hunkins, 2017; Wiles & Bondi, 2014). Bunlar: Hedefler, kapsam, eğitim durumları ve ölçme-değerlendirmedir. Demirel’e (2017, s.65) göre eğitim programlarının öğeleri arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu öğelerden herhangi birinde meydana gelen bir değişim ya da kesinti tüm programı etkilemektedir. Bu sebeple bir öğretmen adayının bu boyutlar hakkında temel bilgiye sahip olması, boyutların eğitim programındaki önemini fark edebilmesi, öğretim süreçlerini tasarlayabilmesi ve değerlendirebilmesi eğitim programı okuryazarlığının temel becerilerini oluşturmaktadır.

Okuryazarlık kavramına ilişkin literatürde çok sayıda tanım bulunmakta olup okuryazarlık kavramı okuryazarlık etkinliklerinin temelini oluşturmaktadır. Okuryazarlık terimini, basitçe okuma ve yazma becerisi anlamına gelen, yeterlilik veya yetenek ile eşanlamlı olarak kullanma eğilimi yaygınlaşmakta ve zamanla yeni anlamlar eklenmektedir (Goodfellow, 2011). Program okuryazarlığı kavramı ise program ve okuryazarlık kavramlarının birleşiminden oluşmakta ve bir eğitim veya öğretim programını anlama, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde bütün eylemlerin anlaşılmasıyla ilgili bir yeterlilik alanını ifade etmektedir (Akyıldız, 2020). Ayrıca, farklı durumlara uygun olarak dilin tanınması ve kullanılmasıyla ilgili bilgileri de içerdiğini belirtmiştir. Program, öğretmenlerin eğitim-öğretim için kullandıkları materyallerdeki sorunları belirleme ve düzeltme yeteneğidir. Program okuryazarlığı becerileri için programı anlama ve uygulama becerisine sahip olmak gerekir. Program okuryazarlığı, teorik ve pratik olarak bu becerilerin birleşimi olan temel bir öğretim yeterliliği diye söylenebilir (Erdamar & Akpınar, 2021).

Program okuryazarlığı, “öğretim programı kavramlarını bilmek, kavramlar arasındaki ilişkileri anlamlandırmak, karar almak, öğretim programını yönetmek ve uygulama yapmak (sınıf için uygun öğretim yöntemini, zamanı, metodu, materyali ve öğrenme ortamını seçmek gibi.), programı, hedefleri, uygunluğu, hazırlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve felsefesi hakkında yorum ve değerlendirmeler yaparak bir rehber olarak kullanmak” şeklinde tanımlanabilir (Nsibande & Modiba, 2012). Öğretim programının “amaç, uygulama ilkeleri, beceriler ve değerler, öğrenme, öğretme süreci ve değerlendirme” gibi unsurlarını göz önünde bulunduran öğretim programı okuryazar bir öğretmen, öğretim programının dayandığı toplumsal, felsefi ve psikolojik temellerin, öğretim öğelerinin ve bunlar arasındaki ilişkilerin, öğretim programının yapısal boyutlarının farkında olmalıdır (Kahramanoğlu, 2019). Bolat’a (2017) göre, program okuryazarlığı, öğretmenlerin program materyallerini eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmelerini gerektirir. Öğretmenler, materyallerin güçlü ve zayıf yönlerini, sınırlılıklarını ve potansiyel etkilerini analiz edebilmelidirler.

Eğitim programları öğrencilerin istedikleri hedeflere erişmelerini sağlayan ve bu amaçla hazırlanan çerçevelerdir. Programlar, öğretmenlerin ve öğrencilerin eğitim süreçlerini planlayıp yön vermelerini sağlar. Bu programlar farklı düzeyde hazırlanır ve öğrencilerin beceriler kazanmasını amaç edinir. Aynı zamanda program okuryazarlığı öğretmenin programın özelliklerini anlamasını ve bilgisini uygulamaya dönüştürmesini, yorumlamasını ve süreci yönlendirmesine olanak sağlar. Eğitim ve öğretim sürecinin başarıya ulaşabilmesi ancak bu plan ve uygulamayla mümkün olabilir.

Bilginin ve teknolojinin sürekli gelişip değiştiği günümüzde eğitim programlarının da bu değişime ayak uydurması gerekmektedir. Eğitim programının da gelişmesi için öğretmenlere büyük görevler düşmektedir. Demirel (2017) okulda planlı bir şekilde öğretilen her şeyin eğitim programının içeriğinde olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı öğretmenlerin eğitim programlarını çok iyi anlamaları ve öğrencilere aktarmaları gerekmektedir. Bütün öğretim programları bir sınıfta uygulanmak için planlı bir şekilde hazırlanır ancak bunun planlı şekilde uygulamaya dönüşmesi öğretmene ve öğrencilere bağlıdır (Ornstein & Hunkins, 2017). Öğretmenler, rehber olarak kullandıkları program ile öğrenenler arasında bağ kurarlar. Öğrencilerin öğretim programında belirtilen öğrenme çıktılarını edinmeleri için gerekli çalışmaları yaparlar. Bu bağlamda öğretmenlik mesleğinin genel yeterlikleri incelendiğinde öğretmenlerden, alanlarının öğretim programı ile ilgili diğer öğretim programlarından haberdar olmaları ve öğretim süreçleri ile öğrencilerin öğrenme ve gelişim özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmektedir. Ayrıca öğretmenlerin, alanlarında öğretim için kullanılabilecek farklı yöntem, model, strateji ve teknikleri, alanda kullanılabilecek ölçme ve değerlendirme yöntemlerini karşılaştırabilmeleri beklenmektedir (MEB, 2017, ss. 13-16). Ayrıca hizmet öncesi öğretmen eğitiminde verilen öğretim programı geliştirme dersi ile ilgili diğer dersler aracılığıyla öğretmen adaylarına ve hizmet içi eğitimle

aktif olarak çalışan öğretmenlere de öğretim programı hazırlama misyonu yüklenmektedir. Dolayısıyla programın uygulayıcıları olan öğretmenlerin programı en iyi şekilde anlamaları gerekmektedir.

Eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının eğitim aldıkları dönemde mesleklerine yönelik olarak bilgi, beceri sahibi olmaları ve uygulama yapmaları gerekmektedir. Eğitimin niteliği ve eğitim programının niteliği açısından önemi göz önüne alındığında, eğitimin nihai uygulayıcıları olan öğretmenlerin program okuryazarı olmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Boncuk, 2021). OECD (2016) tarafından yayınlanan raporda da öğretmenlere uygulama eğitimi verilmesi öğretim içeriği bilgisinin verilmesi ifade edilmiştir.

Moon ve Park (2016) tarafından yapılan araştırmada, öğretmenlerin program okuryazarlığı ile programa bağlı olma durumları arasında pozitif, orta seviyede bir ilişki bulunmuştur. Öte yandan programa bağlı kalmak eğitim öğretimin gerçekleştiği ortamı görmezden gelerek onu uygulamak değildir. Aksine, ortaya konan programı uygulamaya koyarak gerçek program ile operasyonel program arasındaki boşluğu koruyabilme yeteneğidir. Program, geliştirme uzmanları tarafından düzgün bir şekilde tasarlanırsa bile, koşullara göre kaçınılmaz olarak müdahaleler yapılır (Moon & Park, 2016). Scarino'ya (2005) göre öğretmenler, pratikte ne yaptıklarını ve yapacaklarını doğrulamak için teorik bilgilerinin farkında olmalıdırlar.

Öğretim programı, okullarda eğitimin daha sistematik ve düzenli bir şekilde ilerlemesini sağlar. Başarılı öğretim programları, uygulamada kullanılacak adımları ve kaynakları göstermek ve uygulayıcıların hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığını ölçmelerine yardımcı olmak için yazılmış planlardır (Kawata, 2020). Öğretim programı geliştirme, hazırlanan programa yeni konuların eklenmesi veya çıkarılmasıyla sınırlı değildir. Aksine, uygulamaya dayalı bir süreçtir. Eğitim sürecinin sürekli geliştirilmesidir ve tüm eğitim materyalleri (Gültekin, 2017) hızla değişen toplumsal yapı, ekonomi ve yaşam standartları bağlamında programı değiştirmeden kalan bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bu nedenle program geliştirmede çağdaş yöntemlere yer verilmeli, öğrencinin ilgi, ihtiyaç ve deneyimleri dikkate alınmalı ve gerçek yaşamla ilişkilendirilmelidir (Kahramanoğlu, 2019).

Eğitim programı öğrencilerin gelişimi ve öğrenmesinin tüm yönlerini ele alan bir planlama sunar ve uygulayıcı öğretmene rehberlik görevi yapar (Dodge, 2004; McLachlan vd., 2010). Öğretmenler kullandıkları programı teorik olarak anladıklarında, programa ve sınıflarındaki öğrencilerin ihtiyaçlarına dayalı planlar yaptıklarında ve planları o anki bağlamı göz önünde bulundurarak uyguladıklarında, program öğrencilerin öğrenmesini ve gelişimini etkili bir şekilde destekleyebilir (Hatch, 2019).

Öğretmenlerin program okuryazarlığı konusunda yeterli bilgi ve becerileri edinmelerinde hizmet öncesi eğitimin büyük önemi vardır. Öğretmenler, hizmet öncesi dönemde meslek bilgisi, genel kültür bilgisi ve alan bilgisi alanlarında kendilerini yetiştirmeleri beklenmektedir. Ülkemizde öğretmen yetiştirme görevi eğitim fakültelerine bırakılmıştır. Öğretmenler eğitim sürecinde alan eğitimi dersleri, mesleki bilgi dersleri ve genel kültür dersleri almaktadırlar. Öğretmen adayları mesleğe hazırlanırken bu dersler aracılığıyla bilgi, beceri ve uygulama imkânı bulmaktadır (Ekinci, 2010). İlgili literatür incelendiğinde çeşitli branşlardaki öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlıklarına ilişkin çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Aslan, 2018; Duran, 2023; Gömleksiz & Erdem, 2018; Gülpek, 2020; Işıkgöz, 2022; Sarıgöz & Bolat, 2018; Sivrikaya & Karabulut, 2023; Tunçer & Şahin, 2019; Ustabulut, 2021).

Öğretmenlerin eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğretim programını kullanabilmeleri, eğitim-öğretim ortamı oluşturabilmeleri, eğitim-öğretim etkinliklerinde başarıya ulaşabilmeleri için öğretim programı ve ilgili terimler hakkında bilgi ve farkındalıklarının önemli olması gerekmektedir (Özkan, 2016). Öğretmen, sınıfta öğretimin merkezi olarak kabul edilir ve öğretmenin öğretime yaklaşımı, geri

bildirim sağlaması ve programı uygulaması, öğretim sürecindeki başarıyı veya başarısızlığı belirleyebilir (Wang & Cheng, 2009). Öğretim programının doğru ve iyi bir şekilde anlaşılması, verimli bir şekilde uygulanması için ön koşuldur. Bu nedenle, program okuryazarlığı becerisi yüksek olan öğretmenler, eğitim-öğretim kalitesinin verimli ve yüksek olmasında önemli bir faktördür. Öğretim programı okuryazarlığı becerisine sahip öğretmenler, eğitim ve öğretimin amaçlarına ulaşılmasını olumlu yönde etkileyecektir. Lisans eğitimlerinde öğretim programı okuryazarlığı becerisini edinmeleri gerekmektedir. Nitekim Bolat (2017), öğretim programı okuryazarlığının hizmet öncesi eğitim sırasında öğretmenlere sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye'deki ilgili literatür incelendiğinde, özellikle öğretmen adaylarının öğretim programı okuryazarlık düzeylerinin incelenmesine yönelik az sayıda çalışma yayınlanmıştır. Bu açıdan bu çalışmada, öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri çeşitli değişkenler (cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim gördükleri bölüm, akademik başarı durumları, eğitim programı okuryazarlığı dersini alıp almama) açısından analiz edilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, var olan durumu olduğu gibi betimlemeyi ve değişkenler arasındaki ilişkileri tespit etmeyi amaçladığından, nicel araştırma desenlerinden betimsel (survey) model kullanılmıştır. Bu model, büyük bir örneklemden standart araçlarla veri toplayarak, elde edilen bulguların genellenebilirliğini sağlamaktadır (Creswell & Creswell, 2018).

2.2. Evren-Örneklem

Bu çalışmada, çalışmanın amacına ulaşmak için gerekli olan verinin toplanmasında uygun örnekleme (convenience sampling) yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme, araştırmacının ulaşılabilirliği ve zaman kısıtlılıkları nedeniyle erişimi kolay olan katılımcıların seçilmesine dayanır (Creswell & Creswell, 2018).

Uygun örnekleme, nicel bir çalışmada hız ve pratiklik sağlarken, bilimsel literatürde (Teddle & Tashakkori, 2009) bazı sınırlılıkları da beraberinde getirdiği kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bu tercihin ardındaki gerekçe ve kabul edilen sınırlılıklar şunlardır:

a. Gerekçe: Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı konusundaki görüş ve düzeylerinin hızla ve etkin bir biçimde tespit edilmesi ihtiyacı, bu yöntemin pratik avantajını ön plana çıkarmıştır. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye'deki öğretmen yetiştirme programlarını temsil etme potansiyeli taşıyan bir devlet üniversitesi olması, uygulamanın yapılacağı bağlamın geçerliliğini desteklemektedir (Punch, 2013).

b. Sınırlılık: Bu örnekleme yöntemi, olasılıklı örnekleme yöntemlerinden farklı olarak, genellenebilirlik (generalisability) konusunda dikkatli olmayı gerektirir. Elde edilen bulgular, sadece Hatay Mustafa Kemal Üniversitesindeki öğretmen adaylarının mevcut durumunu yansıtmaktadır ve Türkiye genelindeki tüm öğretmen adaylarına doğrudan genellenemez (Teddle & Tashakkori, 2009).

Tablo 1*Çalışma Grubunun Bilgileri*

Kategoriler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	163	64,2
Erkek	91	35,8
Sınıf		
3. Sınıf	138	54,3
4. Sınıf	116	45,7
Bölüm		
Fen Bilgisi Ö.	35	13,8
İlköğretim Matematik Ö.	30	11,8
İngilizce Ö.	32	12,6
Özel Eğitim Ö.	27	10,6
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	25	9,8
Resim-İş Ö.	27	10,6
Sosyal Bilgiler Ö.	38	15
Türkçe Ö.	40	15,7
Toplam	254	100

Araştırmaya katılanların demografik bilgileri incelendiğinde; katılımcıların %64,2'sinin (n=163) kadın, %35,8'inin (n=91) erkek olduğu görülmektedir. Sınıf düzeyine göre katılımcıların %54,3'ü (n=138) 3. sınıf, %45,7'si (n=116) 4. sınıftır. Katılımcıların bölümlere göre dağılımı ise Fen Bilgisi (%13,8), İlköğretim Matematik (%11,8), İngilizce (%12,6), Özel Eğitim (%10,6), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (%9,8), Resim-İş (%10,6), Sosyal Bilgiler (%15) ve Türkçe (%15,7) Öğretmenliği şeklindedir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak "Kişisel Bilgi Formu" ve "Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği" kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu ile katılımcıların cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, akademik başarı durumu ve ilgili dersi alıp almama gibi demografik bilgileri toplanmıştır.

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla Bolat (2017) tarafından geliştirilen Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği (EPOÖ) kullanılmıştır. Ölçek 29 maddeden oluşmaktadır. Ölçek üzerinde yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda ölçeğin iki faktörden oluştuğu ve toplam varyansın % 43.54'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Ölçek “okuma” ve “yazma” olarak iki boyuttan oluşmaktadır. Okuma boyutu 15; yazma boyutu 14 maddeden oluşmaktadır. Alt faktörlerin Cronbach's Alpha içtutarlılık katsayıları “okuma” faktörü için .89 ve “yazma” faktörü için .91 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamının Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı ise .94'tür. Bu araştırmada da Cronbach's Alpha içtutarlılık katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır.

Değişkenlere göre farklılıkları analiz etmek amacıyla non-parametrik testler kullanılmıştır. İki bağımsız grup arasındaki (cinsiyet, sınıf düzeyi, eğitim programı okuryazarlığı dersini alıp almama) puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için Mann Whitney U testi kullanılmıştır. İki'den fazla bağımsız grup arasındaki (öğrenim görülen bölüm, akademik başarı ortalaması) puan

ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için ise Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

2.4. Araştırma Etiği

Bu araştırma için “Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun” 07.03.2022 tarih, toplantı sayı no 3 ve 4 sayılı kararı ile etik onay alınmıştır. Bu araştırma, etik ilkelere uygun biçimde planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırma sürecinin tüm aşamalarında doğruluk, tarafsızlık, gizlilik ve akademik bütünlük ilkeleri titizlikle gözetilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmanın bulguları, alt amaçlar doğrultusunda verilmiştir. Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2

Öğretmen Adaylarının Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyleri

Ölçeğin boyutları	N	Σ	$\bar{x}$	SS
Okuma	254	821,73	3,235	,736
Yazma	254	822,00	2,236	,826

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık puan ortalamaları, okuma boyutunda ($\bar{x}=3,235$), yazma boyutunda ise ($\bar{x}=2,236$) olarak hesaplanmıştır. Okuma boyutundaki ortalama puan, yaklaşık olarak orta düzeyde katılıyorum seviyesinde olup daha yüksek bir düzeyi ifade etmektedir. Buna karşılık, yazma boyutundaki ortalama puan, az katılıyorum düzeyinde bir katılımı göstermektedir. Öğretmen adaylarının ölçeğin her bir maddesinden almış oldukları puan ortalamaları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3

Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeğindeki Her Bir Maddenin Ortalaması

Maddeler	$\bar{x}$	SS
Madde 1	3,41	1,205
Madde 2	3,12	,971
Madde 3	3,04	,991
Madde 4	3,37	1,268
Madde 5	3,35	1,225
Madde 6	3,28	1,215
Madde 7	2,82	,932
Madde 8	3,41	1,296
Madde 9	3,38	1,235
Madde 10	3,39	1,249
Madde 11	3,38	1,238
Madde 12	3,28	1,201
Madde 13	3,29	1,258
Madde 14	2,81	,960
Madde 15	3,20	1,224

Madde 16	3,14	1,267
Madde 17	3,17	1,241
Madde 18	3,27	1,251
Madde 19	3,11	1,222
Madde 20	3,28	1,227
Madde 21	3,29	1,271
Madde 22	3,24	1,257
Madde 23	3,40	1,252
Madde 24	3,25	1,225
Madde 25	3,20	1,227
Madde 26	3,20	1,198
Madde 27	3,19	1,228
Madde 28	3,17	1,225
Madde 29	3,39	1,230

Tablo 3'te öğretmen adaylarının tüm maddelerden aldıkları puan ortalamaları görülmektedir. En yüksek puan ortalamasına sahip üç maddenin “*Verilen hedef davranışın hangi hedef boyutuna ilişkin olduğunu ayırt edebilirim* ($\bar{x}=3,41$)”, “*Hedef davranışın ne istediğini anlayabilirim* ($\bar{x}=3,41$)”, “*Hedefe uygun soru yazabilirim* ($\bar{x}=3,40$)” olduğu görülmektedir. En düşük puan ortalamasına sahip üç maddenin ise “*İçeriğin hedef davranışın gerçekleşme süresine uygunluk durumunu tespit edebilirim* ($\bar{x}=2,81$)”, “*Hedeflerin sınırlıklarını belirleyebilirim* ($\bar{x}=2,82$)”, “*Hedefe uygun içerik seçebilirim* ($\bar{x}=3,04$)” olduğu görülmektedir.

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Mann Whitney U ile analiz edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyinin Cinsiyete Göre Durumu

Değişken	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Okuma	Erkek	91	137,98	12556,00	6463,00	,089
	Kadın	163	121,65	19829,00		
Yazma	Erkek	91	132,40	12048,00	6971,00	,427
	Kadın	163	124,77	20337,00		

Tablo 4, ölçeğin okuma boyutunda cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir ($U=6463,00$, $p>0,05$). Benzer durum yazma boyutunda da mevcut olup bu boyutta da cinsiyete bağlı herhangi bir farklılık bulunmamaktadır ($U=6971,00$, $p>0,05$).

Öğretmen adaylarının sınıf düzeyi değişkenine göre eğitim programı okuryazarlık düzeylerindeki değişim durumu Mann Whitney U testiyle analiz edilmiştir. Bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5*Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyinin Sınıf Düzeyine Göre Durumu*

Değişken	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Okuma	3. Sınıf	138	122,53	16909,50	7318,50	,240
	4. Sınıf	116	133,41	15475,50		
Yazma	3. Sınıf	138	128,90	17788,50	7810,50	,740
	4. Sınıf	116	125,83	14596,50		

Üç ve dördüncü sınıf düzeyinde eğitimine devam eden öğretmen adaylarının okuma puan ortalamaları incelendiğinde sınıflar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($U=7318,50$, $p>0,05$). Yazma boyutunda da yine sınıf düzeyi açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($U=7810,50$, $p>0,05$).

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin öğrenim görülen bölüm bağlamında farklılık gösterip göstermediği Kruskal Wallis testiyle analiz edilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6*Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyinin Öğrenim Görülen Bölüme Göre Durumu*

Değişken	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p	Anlamlı fark
Okuma	1- Fen Bilgisi Ö.	35	122,69	7	21,264	,003	1-4
	2- İlköğretim Matematik Ö.	30	141,10				2-3
	3- İngilizce Ö.	32	100,33				2-7
	4- Özel Eğitim Ö.	27	170,28				3-4
	5- RPD Ö.	25	151,04				3-5
	6- Resim-İş Ö.	27	113,37				4-6
	7- Sosyal Bilgiler Ö.	38	107,01				4-7
	8- Türkçe Ö.	40	128,66				4-8, 5-7
Yazma	1- Fen Bilgisi Ö.	35	117,27	7	16,072	,024	1-4
	2- İlköğretim Matematik Ö.	30	132,03				2-7
	3- İngilizce Ö.	32	113,72				3-4
	4- Özel Eğitim Ö.	27	158,13				3-8
	5- RPD Ö.	25	130,96				4-7
	6- Resim-İş Ö.	27	127,98				7-8
	7- Sosyal Bilgiler Ö.	38	98,21				
	8- Türkçe Ö.	40	148,74				

Okuma boyutundaki ortalama puanlar incelendiğinde, anlamlı farklılığın öğrenim görülen bölümler arasında olduğu tespit edilmiştir ($X^2=21,264$, $p<0,05$). Bölümlere göre okuma puan ortalamaları değerlendirildiğinde, en düşük ortalamanın İngilizce Öğretmenliği bölümünde, en yüksek ortalamanın ise Özel Eğitim bölümünde olduğu görülmektedir. İngilizce Öğretmenliği bölümünde

öğrenim görenlerin puan ortalamalarının, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Özel Eğitim ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (RPD) bölümleri ile karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ancak, diğer bölümlerle puan ortalamaları arasında herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. En yüksek puana sahip olan Özel Eğitim bölümünün, Fen Bilgisi, İngilizce, Resim, Sosyal Bilgiler ve Türkçe Öğretmenliği bölümleri ile karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık gösterdiği, ancak diğer bölümlerle puan ortalamaları arasında herhangi bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir.

Yazma boyutundaki ortalama puanlarda da yine gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır ($X^2=16,072$, $p<0,05$). Yazma puanları en düşük olan bölüm Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, en yüksek olan bölüm ise yine Özel Eğitim Öğretmenliği bölümüne aittir. Sosyal bilgiler öğretmenliği ile İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Özel Eğitim ve Türkçe Öğretmenliği bölümleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yazma boyutunda en fazla puana sahip olan Özel Eğitim bölümü ile Fen Bilgisi, İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir.

Okuma ve yazma boyutları birlikte incelendiğinde, her iki boyutta da en yüksek puana Özel Eğitim bölümünün sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, Özel Eğitim bölümünün okuma puan ortalamasının yazma puan ortalamasından daha yüksek olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeylerinin genel not ortalaması değerlerine göre anlamlı bir farklılığının olup olmadığı Kruskal Wallis testiyle incelenmiştir. Elde edilen veriler, Tablo 7’de açıklanmıştır.

Tablo 7

Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyinin Akademik Başarı Ortalamasına Göre Durumu

Değişken	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p	Anlamlı fark
Okuma	Geçer	8	106,25	3	3,044	,385	-
	Orta	68	135,05				
	İyi	156	126,36				
	Pekiyi	20	106,63				
Yazma	Geçer	8	132,81	3	,111	,990	-
	Orta	68	124,63				
	İyi	156	126,96				
	Pekiyi	20	126,73				

Tablo 7’ye göre okuma değişkeni gruplar arasında anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($X^2=3,044$, $p>0,05$). Benzer durum yazma değişkeni için de geçerli olup bu değişkende de incelenen gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($X^2=,111$, $p>0,05$).

Eğitim programı okuryazarlığı meslek bilgisi dersini alıp almama durumuna bağlı olarak eğitim programı okuryazarlık düzeylerine ilişkin puanlardaki değişim Mann Whitney U analiziyle incelenmiş olup elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8

Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyinin Eğitim Programı Okuryazarlığı Dersini Alıp Almamaya Göre Durumu

Değişken	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Okuma	Evet	123	118,22	14541,50	6915,50	,051
	Hayır	131	136,21	17843,50		
Yazma	Evet	123	120,56	14829,00	7203,00	,144
	Hayır	131	134,02	17556,00		

Analiz sonuçlarına göre okuma değişkeni bağlamında gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($U=6915,50$, $p>0,05$). Aynı şekilde yazma değişkeninde de gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($U=7203,00$, $p>0,05$).

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Eğitim sisteminin sağlıklı ve başarılı olması için öğretmenlerin program okuryazarı olmaları gerekir. Öğretmenler, programda yer alan hedef, içerik, beceri ve tüm öğeleri yorumlayan ve uygulayandır. Bu sebeple öğretmenlerin programı iyi ve doğru anlamaları ve uygulamaları gerekmektedir.

Bu araştırma eğitim fakültesinde öğrenim gören üç ve dördüncü sınıf öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Öğretmen adaylarının cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, akademik başarı ve eğitim programı okuryazarlığı dersini alıp almama durumlarına göre eğitim programı okuryazarlığı incelenmiştir.

Araştırmanın bulgularından hareketle öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Öğretmen adayları ile yapılan çalışmalar incelendiğinde Korucuk ve Özlü (2023), Şahin ve Tekkol (2023), Çetinkaya ve Tabak (2019) da çalışmalarında öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerini yüksek tespit etmişlerdir. Bu çalışmada öğretmen adaylarının 3 ve 4. sınıf olmaları eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin yüksek çıkmasının sebebi olabilir. Öğretmen, mevcut programı uyarlayarak ve değiştirerek uygular. Yüksek düzeyde program okuryazarlığına sahip öğretmenler, ders kazanımlarını ana çerçeveyi temel alarak öğrencilerine, okul ortamı ve beklentilerine ve sosyal çevreye göre değiştirerek aktarırlar. Uygun bir yorumlama ve uygulama eğitimin kalitesini artırır.

Ayrıca öğretmen adaylarının okuma boyutunda ($\bar{x}=3,235$), yazma boyutuna ($\bar{x}=2,236$) göre daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Aynı ölçek kullanılarak yapılan çalışmalar incelendiğinde (Çetinkaya & Tabak, 2019; Dilek, 2020; Gömleksiz & Erdem, 2018; Kana vd., 2018; Şahin & Tekkol, 2023) öğretmen adaylarının okuma boyutundan yazma boyutuna göre daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir. Bu noktada çalışmalardan elde edilen sonuçların genel olarak çalışmamızın sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öğretmen adaylarına aldıkları eğitim sırasında mesleki bilgi dersleri dersi verilmektedir. Bu dersler eğitim programı okuryazarlığının okuma boyutunu geliştirirken yazma becerisi için pratik yapmaları ve deneyim kazanmaları gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu durumun öğretmen adaylarının yazma boyutunda daha düşük puan almasına neden olabileceği düşünülmektedir. Çetinkaya ve Tabak (2019) da yazma boyutunun öğretmen adaylarında düşük olmasını bu nedene bağlamaktadır.

Öğretmen adaylarının program okuryazarlık düzeylerinde cinsiyet değişkenine göre bir farklılık tespit edilmemiştir. Literatür incelendiğinde araştırma bulguları da (Aslan & Gürlen, 2019; Duran, 2023; Erdem & Eğinir, 2018; Işıkgöz, 2022; Keskin, 2020; Sarıca, 2021; Şahin & Aşkın, 2023) araştırma

bulgumuzla benzerlik göstermektedir. Bu çalışmanın bulgularının aksine Kahramanoğlu (2019) ve Eskiocak (2005) kadın öğretmenlerin program okuryazarlık puanlarının erkek öğretmenlere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tüm bu sonuçlardan hareketle cinsiyetin öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyinin anlamlı bir yordayıcısı olmadığı söylenebilir.

Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği'nin program, planlama ve uygulama alt boyutlarını bilme ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Aslan (2018), Erdem ve Eğmir (2018), Tönçer ve Şahin (2019), Dilek (2020), Sağ ve Sezer (2012) ve Ülpek (2020) de mevcut araştırma sonuçlarına paralel olarak cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulamamışlardır. Şinego ve Çakmak'a (2021) göre bu ilgisizliğin nedeni kadın ve erkek öğretmenlerin öğretim programları ve alanlarındaki güncelleme ve gelişmeleri takip etmeleri olabilir. Benzer şekilde Karakaş ve Tümkaya (2015) ve Tümkaya vd. (2014) da cinsiyet faktörünün öğretmenlik mesleğinde anlamlı bir rol oynamadığını belirtmişlerdir. Ayrıca cinsiyetin mesleki gelişim üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Mevcut çalışmanın bulgularının aksine Eskiocak (2005) ve Kahramanoğlu (2019) kadın öğretmenlerin Program Okuryazarlığı puanlarının erkek öğretmenlere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan Erdamar (2020) erkek sınıf öğretmenlerinin program okuryazarlığı düzeylerinin kadın sınıf öğretmenlerine göre daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Öğretmen adaylarının okuryazarlık düzeyleri sınıf düzeyine göre bir farklılık göstermemektedir. Sınıf düzeyinde anlamlı bir farklılık çıkmamasının nedeni aldıkları lisans eğitiminde bu boyuta ilişkin uygulama yapmamaları olabilir. Kızılaslan-Tunçer ve Şahin (2019) yaptıkları araştırmalarında sınıf düzeyi değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit etmemişlerdir. Bu çalışmada çalışmamızla aynı paralellikte sonuçlara ulaşmıştır.

Öğretmen adaylarının eğitim aldıkları bölüme göre okuryazarlıkları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Okuma boyutundaki ortalama puanlar incelendiğinde, öğrenim görülen bölümler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($X^2=21,264$, $p<0,05$). Bölümlere göre okuma puan ortalamaları değerlendirildiğinde, en düşük ortalamanın İngilizce Öğretmenliği bölümünde, en yüksek ortalamanın ise Özel Eğitim bölümünde olduğu görülmektedir. Yazma boyutundaki ortalama puanlarda da yine gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($X^2=16,072$, $p<0,05$). Yazma puanları en düşük olan bölüm Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, en yüksek olan bölüm ise yine Özel Eğitim Öğretmenliği bölümüne aittir. Okuma ve yazma boyutları birlikte ele alındığında en yüksek puana Özel Eğitim bölümünün sahip olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri ile ilgili yapılan çalışmalar da (Çetinkaya & Tabak, 2019; Erdem & Eğmir, 2018; Süral & Dedebe, 2018) öğretmen adaylarının program okuryazarlığı düzeylerinin bölüm değişkenine göre arasında farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir.

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri genel not ortalama değerlerine göre okuma ve yazma boyutunda anlamlı bir farklılık göstermemektedir. İlgili literatür incelendiğinde (Erdem & Eğmir, 2018; Tunçer & Şahin, 2019) yüksek not ortalamasına sahip öğretmen adaylarının program okuryazarlığı düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı meslek bilgisi dersini alıp almama durumuna bağlı olarak eğitim programı okuryazarlık düzeylerine ilişkin okuma ve yazma boyutu bağlamında gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Türkiye'de Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) (2018) yeni lisans öğretmen yetiştirme programları dikkate alındığında, Program Geliştirme dersinin programda seçmeli ders olarak yer aldığı görülmektedir. Ancak bu uygulama, bazı öğrencilerin bu dersi almasına, bazılarının da bu dersi almadan mezun olmasına neden olabilir. Bu noktada, tüm lisans öğretmen yetiştirme programlarında Program Geliştirme dersinin zorunlu hale

getirilmesi, programla ilgili diğer derslerin de eklenmesi öğretmen adaylarının program konusunda daha iyi bilgi sahibi olmalarına yardımcı olabilir.

Araştırmanın sonuçlarına genel olarak bakıldığında, araştırmaya katılanların eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu, cinsiyet, sınıf düzeyi, genel not ortalaması ve meslek bilgisi dersini alıp almamalarına göre anlamlı bir fark olmadığı, öğrenim gördükleri bölüme göre ise anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulmuştur:

- Öğretmen adaylarının program okuryazarlıkları ile ilgili daha derinlemesine analizler yapmak için nitel çalışmalar yapılabilir.
- Öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin eğitim programı okuryazarlık düzeyleri tespit edilip karşılaştırma yapılabilir.
- Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının programı daha iyi anlamaları ve dolayısıyla program okuryazarlıklarını geliştirmeleri için programla ilgili materyal çalışmaları yapılabilir.
- Öğretim programlarının okuryazarlık düzeyini belirleyebilecek ölçme araçlarının yetersizliği nedeniyle, mevcut çalışmalar genellikle öğretmen ve öğretmen adayları ile sınırlıdır. Yöneticileri de kapsayan çalışmalar yapılarak, tüm paydaşların okuryazarlık düzeyleri belirlenebilir ve bu konuda çalışmalar yapılabilir.

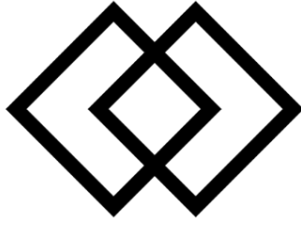
5. Kaynakça

- Akyıldız, S. (2020). Eğitim programı okuryazarlığı kavramının kavramsal yönden analizi: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 315–332. <https://doi.org/10.17755/esosder.554205>
- Aslan, S. (2018). *Ortaokul öğretmenlerinin program okuryazarlık düzeyleri* (Tez No. 516831). [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aslan, S., & Gürlen, E. (2019). Ortaokul öğretmenlerinin program okuryazarlık düzeyleri, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 171-186. <https://doi.org/0.29299/kefad.2018.20.01.006>
- Atik, S., & Aykaç, N. (2017). 2009 ve 2015 Türkçe öğretim programlarının eğitim programı öğeleri açısından değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 586-607.
- Baş, G. (2013). Öğretmenlerin eğitim programı tasarım yaklaşımı tercih ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(2), 965-992.
- Baş, M., & Sarıgöz, O. (2018). Determining the readiness levels of preservice teachers towards mobile learning in classroom management. *Educational Research and Reviews*, 13(10), 382-390. <https://doi.org/10.5897/ERR2018.3523>
- Bolat, Y. (2017). Eğitim programı okuryazarlığı kavramı ve eğitim programı okuryazarlığı ölçeği. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(18), 121-138. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>.
- Boncuk, A. (2021). Öğretmenlerin program okuryazarlık düzeylerinin, öğretim programına bağlılık düzeyleri üzerine etkisinin incelenmesi. *Anatolian Turk Education Journal*, 3(1), 88-108.
- Cresswell, J. W., & Cresswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). Sage.
- Cresswell, J. W. (2019). *Eğitim araştırmaları: nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (H. Ekşi, Çev. Ed.) (4. basımdan çeviri). Edam.

- Çetinkaya, S., & Tabak, S. (2019). Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık yeterlilikleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 296–309. <https://doi.org/10.7822/omuefd.535482>
- Demirel, Ö. (2017). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme* (10. baskı). Pegem.
- Dilek, Ç. (2020). *Öğretmen Adaylarının Program Okuryazarlık Düzeyleri ile Pedagojik Bilgi ve Beceri Düzeylerinin İncelenmesi* (Tez No. 641676) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Dodge, D. T. (2004). Early childhood curriculum models. *Child Care Information Exchange*, 155, 71–78. <https://ccie-catalog.s3.amazonaws.com/library/5015571.pdf>
- Duran, A. (2023). Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(6), 207-218. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1364685>
- Eisner, E. (2002). *The educational imagination: On the design and evaluation of school programs*. (3rd ed.). Merrill Prentice Hall.
- Ekinci, A. (2010). Aday öğretmenlerin iş başında yetiştirilmesinde okul müdürlerinin rolü. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(5), 63–77.
- Erdamar, F., & Akpınar, B. (2021). Yönetici perspektifinden sınıf öğretmenlerinin program okuryazarlık becerilerinin analizi. *Tarih Okulu Dergisi*, 14(52), 1861-1884. <http://dx.doi.org/10.29228/joh.49301>
- Erdem, C., & Eğmir, E. (2018). Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 20(2), 123-138. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.428727>
- Erişen, Y. (1998). Program geliştirme modelleri üzerine bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 4(1), 79-97.
- Ertürk, S. (2013). *Eğitimde program geliştirme*. Edge.
- Goodfellow, R. (2011). Literacy, literacies and the digital in higher education. *Teaching in Higher Education*, 16(1), 131-144.
- Gömleksiz, M. N., & Erdem, Ş. (2018). Eğitim fakültesi ve pfe programına kayıtlı öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığına ilişkin görüşleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 73, 507-529. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7964>
- Gülpek, U. (2020). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının program okuryazarlık ve beden eğitimi öğretim yeterliliği düzeylerinin incelenmesi* (Tez No. 627563) [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gültekin, M. (2017) Program geliştirmeye ilişkin temel kavramlar. Behçet Oral & Taha Yazar (Ed.). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Pegem.
- Hacıoğlu, F., & Alkan, C. (1997). *Öğretmenlik uygulamaları*. Alkım.
- Hatch, J. A. (2019). From theory to curriculum: Developmental theory and its relationship to curriculum and instruction in early childhood education. In J. J. Mueller (Eds.), *Curriculum in early childhood education* (pp. 51–63). Routledge.
- Işıkgöz, M. E. (2022). Analysis of the predictors affecting curriculum literacy levels of physical education teacher candidates. *The Journal of International Education Science*, 9(31), 21-37. <http://dx.doi.org/10.29228/INESJOURNAL.62595>
- Kahramanoğlu, R. (2019). Öğretmenlerin öğretim programı okuryazarlığına yönelik yeterlik düzeyleri üzerine bir inceleme. *Journal of International Social Research*, 12(65). <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3495>

- Kana, F., Aşçı, E., Zorlu Kana, H., & Elkıran, Y. M. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının eğitim programı okuryazarlık düzeyleri. *The Journal of Academic Social Science*, 6(80), 233-245. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14202>
- Karaman, P., & Bakaç, E. (2018). Öğretmenlerin eğitim programı yaklaşımı tercihlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 304-320.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (35. baskı). Nobel.
- Kawata, A. P. (Ed.). (2020). *Program development*. National Minority Aids Council.
- Keskin, A. (2020). Öğretmenlerin Öğretim programı okuryazarlık düzeylerine yönelik algılarının belirlenmesi (Tez No. 618850) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kızılaslan Tunçer, B., & Şahin, Ç. (2019). Öğretmen Adaylarının Eğitim Programına İlişkin Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 247-260. <https://doi.org/10.17556/erziefd.511367>
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford.
- Korucuk, M., & Özlü, M. (2019). Spor eğitimi alan öğrencilerin eğitim programı okuryazarlıklarının değerlendirilmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), 456-475. <https://doi.org/10.38021asbid.1257305>
- Marsh, C.J., & Willis, G. (2007). *Curriculum: Alternative approaches, ongoing issues* (4th ed.). Pearson.
- McLachlan Edwards, S., Fleer, M., & McLachlan, C. (2010). *Early childhood curriculum*. Cambridge University.
- MEB (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. MEB.
- Meyers, N., & Nulty, D. (2009). How to use (five) curriculum design principles to align authentic learning environments, assessment, students' approaches to thinking and learning outcomes. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 34(5), 565-577. <http://dx.doi.org/10.1080/02602930802226502>
- Moon, T. R., & Park, S. (2016). Fidelity of intervention of English/ language arts elementary curriculum for gifted students: an exploratory investigation in different service delivery models. *Journal for the Education of the Gifted*, 39(1), 62-79. <https://doi.org/10.1177/0162353215624161>
- Nsibande, R. N., & Modiba, M. M. (2012). "I just do as expected". Teachers' implementation of Continuous Assessment and challenges to curriculum literacy. *Research Papers in Education*, 27(5), 629-645. <https://doi.org/10.1080/02671522.2011.560961>
- OECD. (2016). *Supporting teacher professionalism: Insights from TALIS 2013*. Andy Hargreaves
- Ornstein, AC., Hunkins, FP. (2017). *Curriculum foundations, principles, and issues global edition*. Pearson Education.
- Örten, D., & Erginer, E. (2016). Türkiye'de eğitimde program geliştirme alanındaki öncü akademisyenlerin eğitimde program geliştirmeye ilişkin metaforik algıları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 387-414.
- Özen, F., & Hendekçi, E. A. (2016). Türkiye'de eğitim denetimi alanında 2005- 2015 yılları arasında yayımlanan makale ve tezlerin betimsel analizi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 619-650.
- Özer, B., & Alkan, S. (2017). AB ve Türkiye öğretmen yetiştirme programlarının karşılaştırmalı ve Türkiye için bir model önerisi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-95.
- Özkan, H. H. (2016). An analysis of teachers' opinions about their knowledge of curriculum terms awareness. *Universal Journal of Educational Research*, 4(7), 1601-1613.

- Punch, K. F. (2013). *Introduction to social research: Quantitative and qualitative approaches* (3rd ed.). Sage.
- Remillard, J.T. (2005). Examining key concepts in research on teachers' use of mathematics curricula. *Review of Educational Research*, 75(2), 211-246.
- Sarıca, R. (2021). Öğretmenlerin eğitim programı okuryazarlıkları üzerine bir çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 132-170. <https://doi.org/10.29299/kefad.776214>
- Sarıgöz, O., & Bolat, Y. (2018). Examination of the Competencies of the Pre-Service Teachers Studying at the Education Faculties about the Educational Program Literacy. *International Journal of Educational Administration and Policy Studies*, 10(9), 103-110.
- Scarino, A. (2005). Introspection and retrospection as windows on teacher knowledge, values and ethical dispositions. In D. J. Tedick (Ed.), *Second language teacher education: International perspectives* (p 33-52). Lawrence Erlbaum.
- Sivrikaya, T., & Karabulut, H.A. (2023). Özel eğitim öğretmenlerinin ve özel eğitim öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 1851-1888. <https://doi.org/10.29299/kefad.1206403>
- Stabback, P. (2016). What makes a quality curriculum? Current and Critical Issues in *Curriculum and Learning*, 2, 1-41.
- Süral, S., & Dedeşali, N. C. (2018). A study of curriculum literacy and information literacy levels of teacher candidates in department of social sciences education. *European Journal of Educational Research*, 7(2), 303-317. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.7.2.303>
- Şahin, A. İ., & Tekkol, İ. A. (2023). Sınıf öğretmeni adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 9(1), 1-12.
- Taylor, W. M. (2016). From effective curricula toward effective curriculum use. *Journal for Research in Mathematics Education*, 47(5), 440-453. <https://doi.org/10.5951/jresmetheduc.47.5.0440>
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). *Mixed methods research for the social sciences*. Sage.
- Tonbul, Y. (2017). Role of institutes of social sciences in enhancing the quality of postgraduate education. *Journal of Higher Education and Science*, 7(1), 150-162.
- Tunçer, B. K., & Şahin, Ç. (2019). Öğretmen adaylarının eğitim programına ilişkin bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 247-260. <https://doi.org/10.17556/erziefd.511367>
- Ustabulut, M. Y. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin eğitim programı okuryazarlık düzeyleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(3), 1235-1243. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.941957>
- Wang, H., & Cheng, L. (2009). Factors affecting teachers' curriculum implementation. *Linguistics Journal*, 4(2), 135-166.
- Wiles, J., & Bondi, J. (2014). *Curriculum development: A guide to practice*. (9th ed.). Allyn & Bacon.
- Yakar, A. (2016). Model proposals of curriculum and instructional design on future education: Vital curriculum and vital instructional design. *MSKU Journal of Education*, 3(2), 1-15.
- YÖK (2018). *Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*, (<https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>) adresinden 08.08.2025 tarihinde erişilmiştir.



THE CONCEPT OF GENDER AND HOMOPHOBIA IN SPORTS

Seda SABAH*

Abstract

The aim of this study is to examine professional male athletes' views on the concepts of gender and homophobia in sports. The research employs a phenomenological design within qualitative research methods. The sample consists of sixteen male athletes, and data were collected using a semi-structured interview form. The findings indicate that when athletes engage in sports traditionally categorized as male or female, they are perceived as unusual by society, subjected to ridicule, and, in particular, women are often humiliated. Furthermore, regarding attitudes toward homosexual athletes, a few participants indicated that they might not be fully tolerant, believed that such situations should not be normalized, yet acknowledged that respect must be shown. Overall, the athletes' attitudes toward homosexual athletes were found to be positive, showing respect as long as no immoral behavior is encountered. These findings suggest that, in terms of personal values, athletes generally demonstrate a respectful and positive approach toward homosexual athletes and gender roles in sports. However, some participants' reservations about normalization reveal that societal norms and heteronormative perspectives continue to influence their attitudes.

Keywords: Homophobia in sport, Sports, Gender, Gender in Sport.

Sporda Toplumsal Cinsiyet ve Homofobi Kavramı

Öz

Bu araştırmanın amacı, profesyonel erkek sporcuların sporda toplumsal cinsiyet ve homofobi kavramına ilişkin görüşlerini incelemektir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji desenindedir. Araştırmanın örneklemini 16 erkek sporcu oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada; toplumda kadın ve erkek sporu olarak kalıplaşmış spor branşlarıyla ilgilenilmesi durumunda, toplum tarafından sporcuların ilginç karşılandığı, dalga konusu olduğu ve özellikle kadınların bu süreçte aşağılandığı sonucuna ulaşılmıştır. İlaveten sporcuların eşcinsel sporculara yönelik tutumları incelendiğinde ise bazı sporcuların bu süreçte çok fazla hoşgörülü olamayacaklarını, bu durumun normalleştirilmemesi gerektiğini ancak saygı duymak zorunda oldukları belirlenmiştir. Sonuç olarak sporcuların eşcinsel sporculara yönelik tutumlarının olumlu olduğu, ahlak dışı bir davranışla karşılaşmadıkları müddetçe saygı duydukları tespit edilmiştir. Nitekim bu bulgular, sporcuların kişisel değerleri açısından eşcinsel sporculara ve toplumsal cinsiyet rollerine genel olarak olumlu ve saygılı yaklaşıtlarını göstermektedir. Bununla birlikte, bazı sporcuların normalleştirme konusunda çekinceleri, toplumsal normlar ve heteronormatif bakış açılarının tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sporda homofobi, Spor, Toplumsal cinsiyet, Sporda toplumsal cinsiyet.

*Doç. Dr, Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor, seda.sabah@amasya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-7386-0314>

1. Introduction

Sport is defined as a cultural activity in which individuals compare their movement skills with others through rules they have set or adopted and according to socially accepted ethical values. Sport is also referred to as an activity that requires physical skill, has an organizational structure, and contains a competitive element within the framework of rules (Hemmingsen, 2023). Moreover, the field of sport, as a reflection of broader social structures, demonstrates gender-based inequalities, entrenched roles, and discriminatory attitudes.

The literature identifies various theoretical frameworks that seek to explain how individuals internalize male and female roles and how these roles are socially constructed. For example, the Biological Determinism perspective argues that societal differences are fundamentally rooted in biological factors (Wilson, 1975). Psychoanalytic Theory posits that individual identities are shaped through the psychosexual development process experienced during childhood (Freud, 1962). Socialization Theory emphasizes that gender is a learned process acquired through interaction with social agents (Oakley, 1972), while Social Role Theory asserts that gender roles are not biologically predetermined but are shaped by the division of labor and societal expectations (Eagly, 1987). Queer Theory highlights that gender and sexual identities are neither fixed nor natural, but socially constructed and fluid (Butler, 1990). Hegemonic Masculinity Theory explains that the “ideal” form of masculinity in a society establishes dominance over other masculinities as well as over women (Connell, 1995). Finally, Feminist Theories provide critical perspectives on gender inequalities and examine the social, political, and economic pressures faced by women (Lorber, 1994; Tong, 2009).

Heteronormativity, popularized by Michael Warner in 1991, is defined as the understanding that heterosexuality is the assumed and natural sexual orientation in society. This perspective is based on the assumption that biological sex, sexual orientation, and gender identity are aligned and fixed. In this context, non-heterosexual identities are marginalized or overlooked (Warner, 1991; *Heteronormativity*, n.d.). For example, when examined in the context of sports, heteronormative norms have historically associated athleticism with masculinity, marginalized LGBT+ athletes, and restricted their visibility and participation (Anderson, 2005; Warner, 1991; *Heteronormativity*, n.d.).

Just as in the world, it is also observed in Turkey that individuals with different sexual orientations face prejudice, and during this process, negative situations such as pressure, segregation, and exclusion occur. The phenomenon of individuals exhibiting discriminatory attitudes toward homosexuals and approaching them with prejudice is referred to as homophobia. According to the literature, Herek (1984) defines homophobia as a set of negative attitudes, beliefs, feelings, and behaviors toward homosexual individuals. Worthen (2013) states that homophobia is not only an individual prejudice but also a normative system of pressure that is learned and reinforced at the societal level. This concept is also defined as hatred, discrimination, or discomfort toward homosexuality (Barker, 1999, s. 220). During this process, individuals with different sexual orientations are reported to face problems in areas such as education, health, and work (Akkuş, 2017). In the sports field, issues related to the gendering of athletes are also observed. A review of the literature shows that both women and men face obstacles and pressures in sports that do not align with societal gender norms (Kavasoğlu & Yaşar, 2016), and research findings indicate that sports are only associated with masculinity, with women being marginalized in this area (Dworkin & Messner, 2002; Lenskyj, 2003). However, to achieve success in sports, it is essential that sports are not categorized as women's or men's sports. In other words, no distinction should be made in sports; sports such as football, handball, and basketball should not be exclusively associated with men, and sports such as volleyball or tennis should not be linked only to female athletes. In this context, sports activities should be conducted with an inclusive approach, without discrimination, and without limiting individuals' freedom (Uğurlu, 2018).

It would not be wrong to state that the sport culture exists in all countries worldwide. This culture varies from society to society and is shaped by what each society brings. While some societies place great importance on sports, others do not prioritize it to the same extent. Indeed, growing up in societies that value and emphasize sport increases the likelihood of engaging in competitive sports, helps individuals feel valuable, and makes them more accepted in society (Doğan, 2016, s. 248). The classification of sports, or in other words, the segregation, brings various obstacles for individuals who are not suitable for certain sports according to gender (Kavaşoğlu & Yaşar, 2017). On the other hand, while it is beneficial to present the homophobic attitudes in relation to sports and work on solving these negative situations, it will also allow for determining attitudes toward homosexual athletes, the adjectives used to describe them, and the level of homophobia in society (Saraç, 2008).

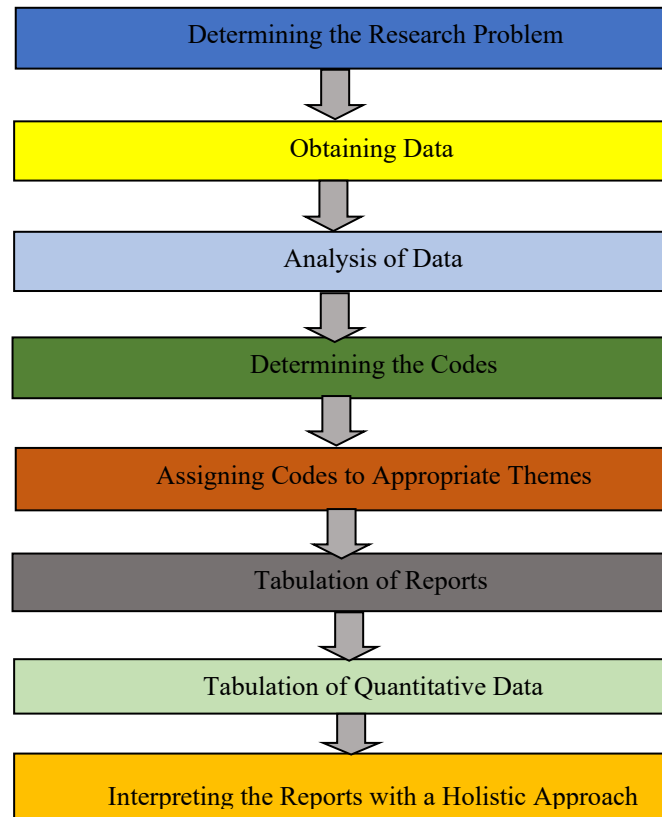
People's location, culture, and values affect the development of sports. Sometimes, this situation negatively affects the progress of sports. Furthermore, in addition to the problems that individuals with different sexual orientations face in society, they also encounter various challenges and pressures in the sports field. It is necessary that sports are not categorized based solely on gender, and success in sports should not be linked to gender. In other words, this process should be evaluated based on individuals' abilities, determination, and performance. Indeed, eliminating gender discrimination and homophobic attitudes in sports can create a more equitable environment. This would allow athletes to showcase their potential more effectively. As a result, this approach would provide an area where individuals can freely express themselves and focus on success without being separated into male or female sports. This would contribute to the physical and psychological development of athletes in a healthier way, which can ultimately enhance overall success in sports. Therefore, in light of all this information, the study aims to examine the views of male professional athletes regarding the concept of gender in sports and homophobia.

2. Method

2.1. Research Model

The views of professional athletes were found in the study about the concept of gender and homophobia in sports. The study was conducted within the scope of qualitative research. Qualitative research is an approach aimed at gaining an in-depth understanding of individuals' experiences, perceptions, and social realities, and at revealing the meanings and perspectives they hold within their social and cultural contexts, conducted using non-numerical data (Creswell & Poth, 2018; Denzin & Lincoln, 2018).

The study has phenomenology model, which is one of the qualitative research method designs. Phenomenological study is described as a research design which aims to reveal individuals' perceptions, experiences and their own perspectives (Saban & Ersoy, 2016, s. 55). The participants' statements reflect only their own perceptions and views. The aim of the study was to provide a transparent account of existing perceptions regarding gender and homophobia. Figure 1 contains information regarding the determination of the research problem and the process of interpreting the results.

Figure 1*Determining the Research Problem and Interpreting the Results*

Unfortunately, the issue of gender stereotyping is still prevalent in the world of sports. There are noticeable differences in how female and male athletes are perceived, the expectations placed on them, and how they are portrayed in the media. Today, sports that require strength and risk are labeled as “men’s sports,” while more graceful and flexible sports are seen as “women’s sports.” When the situation is reversed, this often leads to female athletes being described as “masculine” if they are strong, tough, or competitive, while male athletes are labeled “feminine” if they display grace or more emotional traits. These kinds of stereotypes limit both athletes’ career advancement and their modes of self-expression. This situation also leads female athletes to feel pressured to pay extra attention to their appearance.

In light of this information, as shown in Figure 1, the research problem was initially identified. Subsequently, interviews were conducted with professional male athletes. Qualitative research methods were chosen for this study to gain a deeper understanding of the issue. In other words, qualitative methods were preferred to overcome the limitations of quantitative approaches and to provide more detailed answers to questions of why and how.

2.2. Population and Sample

The population of the study consists of professional male athletes living in the city of Samsun, while the sample consists of 16 male athletes. In the study, the sample group was determined with criterion sample method, which is a type of purposeful sampling method. The criterion sampling method involves the use of a set of pre-determined or researcher-defined criteria (Grix, 2010). In the study, sample criterion was determined as the athletes’ being engaged in sports professionally and the sample group consisting of only male athletes. These criteria were determined to allow an in-depth examination

of how the themes of gender and homophobia manifest among male athletes. Selecting professional athletes enables the observation of how gender norms and homophobic attitudes in sports are shaped through their professional experiences. Limiting the sample to male athletes allows the study to analyze the visibility of homophobia and heteronormative norms specifically within the context of male athletes, while also indicating that the findings cannot be generalized and are specific to this group.

2.3. Data Collection

In the study, the interviews were carried out with a 10-question interview form prepared by researcher to examine professional male athletes' views on the concept of gender and homophobia in sports. Data collection process was carried out via internet (e-mail), which is one of the qualitative research data collection methods. In order to prevent data from piling up, analyses were made after the interviews and continuous communication was established via e-mail until data saturation.

When the content of the questions is examined;

- ✓ *What do you think is the general perception in society of female athletes involved in sports typically labeled as "male sports"? Please explain.*
- ✓ *Do you think that female athletes involved in sports typically labelled as "male sports" feel a greater need to pay attention to their appearance? (For example, wearing makeup or jewellery during training and competition.)*
- ✓ *Do you find female athletes involved in sports typically labelled as "male sports" to be unappealing?*
- ✓ *What are your views on athletes who are homosexual? Does this make you feel any antipathy toward them?*
- ✓ *Are there people with different sexual orientations involved in sports around you? What is your opinion on this matter?*
- ✓ *Do you think that society treats athletes with different sexual orientations with sufficient tolerance? Or should there be more tolerance? Please explain.*
- ✓ *In your opinion, what kind of attitude should society adopt toward homosexual athletes? Please explain.*
- ✓ *To what extent do you think an athlete's sexual orientation affects their career?*
- ✓ *What are your views on homophobia and sports? Do you think gender matters in sports? Do you have any recommendations on this topic? Please explain* questions were asked within the scope of.

2.4. Data Analyses

In the study, the data obtained with semi-structured interview forms were transferred to Nvivo program. The reason for choosing the semi-structured interview form is due to the flexibility it allows during the research process and the ability to ask new questions (Yıldırım & Şimşek, 2016). The data transferred to Nvivo program were analyzed with content analysis method. Code and theme lists were created as a result of the analyzed data. The resulting code list was assigned to suitable themes. As a result of the analysis, code and theme list was reported through Nvivo program. The agreement rate in the code list was calculated as 84% by four experts from the field with the formula "consensus/consensus + disagreement x 100". Generally, 70% is considered sufficient in this calculation (Miles & Huberman, 1994).

2.5. Research Ethics

The study was conducted on a voluntary basis. Participants were informed that they could withdraw from the study at any stage of the research process. In this study, all the rules specified under the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive have been followed.

3. Results

Table 1

Demographic information of male athletes

	Age	Gender	Branch	Educational status	Income level	Sport Orientation	Sport Age
P1	21	Male	Swimming	AU	Moderate	Health	7
P2	20	Male	Swimming	AU	High	Doctor	9
P3	33	Male	Basketball	Graduate	Low	Own choice	21
P4	23	Male	Volleyball	AU	Very low	Own choice	7
P5	30	Male	Basketball	Graduate	Moderate	Coach	20
P6	29	Male	Football	AU	Moderate	Own choice	20
P7	30	Male	Wrestling	Graduate	Low	Coach	22
P8	24	Male	Football	AU	Moderate	Own choice	12
P9	22	Male	Swimming	AU	Low	Coach	7
P10	32	Male	Wrestling	Graduate	Moderate	Coach	16
P11	29	Male	Wrestling	Graduate	Moderate	Own choice	9
P12	29	Male	Handball	AU	Moderate	Own choice	11
P13	27	Male	Football	AU	Moderate	Own choice	13
P14	20	Male	Swimming	AU	Low	Own choice	7
P15	25	Male	Handball	AU	Moderate	Own choice	13
P16	23	Male	Swimming	AU	Moderate	Own choice	11

Table 1 presents the personal information of professional male athletes. It was found that the ages of athletes engaged in team and individual sports range between 20 and 33, and that the majority of them have a moderate income level. Additionally, it was found that most of the athletes who are currently attending university have been involved in sports for a period ranging from 7 to 22 years.

Table 2

Perceptions of the public for the sport branches athletes are engaged in

Name	Node Type	Name	Coded Words	Coded Text
Perceptions of the public	Node	Male athletes	26	Women are humiliated
				It is considered as interesting in the society
				There are stereotyped thoughts
				They are ridiculed
				Sport is classified in itself

There is discrimination
Reports\\Male athletes

Table 2 includes the views of professional athletes regarding the sport branch they are engaged in. The athletes stated that in case of being engaged in sport types stereotyped as specific to the opposite gender in the society, this situation was considered as interesting by the society, they were ridiculed, discriminations were made and especially women were humiliated. Indeed, this perspective can be interpreted as a reflection of gender stereotypes within the field of sports.

Table 3

Athletes' views on the concepts of sport and gender

Name	Node Type	Name	Coded Words	Coded Text
Sport and Gender	Node	Male athletes	31	Women are physically well-built
				Women are behaviourally rude
				Women can be influenced by the sport branch
				Gender is important in terms of physical compatibility
				Sometimes women try to act like men
Reports\\Male athletes				

Table 3 includes professional athletes' views about the concepts of sport and gender. The athletes stated that the concept of gender does not have a place in sports. However, they stated that when women were engaged in sport branches which included strength, they were physically well-built, they were rude and they tried to act like men. Therefore, although athletes claim to embrace the view that gender is irrelevant, this finding indicates that societal norms continue to shape perceptions

Table 4

Athletes' views on homosexual athletes

Name	Node Type	Name	Coded Words	Coded Text
Views on homosexual athletes	Node	Male athletes	46	I don't think that I would be tolerant
				It should be tolerated but not normalized
				Their sportive success is important
				I have an endless respect for them
				It is a matter of choice
				I don't stereotype people
				We have to respect
				Their contributions to sport matter
Reports\\ Male athletes				

Table 4 includes professional athletes' views on homosexual athletes. Most of the athletes stated their views that what matters is their sportive success and individuals' choices should be respected. A few athletes (2) stated that maybe they could not be tolerant, this situation should not be normalized, but

it should be respected. In other words, the findings indicate that most athletes emphasized the importance of sporting success for homosexual athletes and stated that individuals' choices should be respected. However, some athletes suggested that this situation should not be normalized, while still emphasizing that respect should be shown. This can be interpreted as reflecting the influence of heteronormative norms on the participants' attitudes.

Table 5

Athletes' views on the society's attitudes towards homosexual athletes

Name	Node Type	Name	Coded Words	Coded Text
Society and homosexual athletes	Node	Male athletes	35	Too many reactions
				They are discriminated
				They are pressurized
				There are athletes who end their careers
				Society is not tolerant
				Affects their career negatively
				Social and psychological pressure
				They become the target of the society
Reports\\ Male athletes				

Table 5 includes professional athletes' views on the society's attitudes towards homosexual athletes. Athletes stated their views that homosexual athletes were pressurized socially and psychologically by the society, they were discriminated, they were not tolerated and their careers were badly affected by this and some athletes even had to end their careers.

Table 6

Athletes' views on sport and homophobia

Name	Node Type	Name	Coded Words	Coded Text
Sport and Homophobia	Node	Male athletes	69	It's fine as long as there are no immoral behaviours
				They should be accepted as they are
				Their freedom should not be restricted
				Sport has nothing to do with gender
				What matters is being productive
				Success is the decisive criterion
				People should fix their own flaws
				Awareness should be raised in people
				They should not be treated as different individuals
				People should not be restricted due to their preferences
Reports\\ Male athletes				

Table 6 includes professional athletes' views on sport and homophobia. The athletes in general stated their views that it was fine as long as there were no immoral acts, that sports should not be associated with gender, people's freedom should not be restricted, awareness should be raised in the society and that the most important factor is success. Indeed, these findings indicate a discrepancy between the athletes' observations and their personal values. While the athletes adopt a tolerant approach regarding gender and homophobia in sports, they still report observing pressure and discrimination in society. This situation highlights the tension between societal norms and individual values.

4. Conclusion, Discussion, and Recommendations

In the research, it was concluded that when athletes are involved in sports that are stereotypically associated with either women's or men's sports in society, they are seen as interesting, made the subject of mockery, and particularly women are humiliated in this process. Additionally, it was found that although athletes believe there should be no gender discrimination in sports, some think that when women engage in sports based on strength, they tend to behave in ways that are physical, rough, and like men. Furthermore, when athletes' attitudes toward homosexual athletes were examined, it was found that some athletes (5 individuals) were unable to be very tolerant in this process, believing that this situation should not be normalized, but they were aware that they should show respect. On the other hand, the majority of athletes expressed that in this process, athletic success is important and that individuals' personal preferences should be respected. Additionally, it was concluded that society is very reactive to this issue, discrimination occurs, and this pressure can bring an athlete's career to an end. Furthermore, professional athletes have stated that as long as immoral behaviors are not displayed, there is no problem, and homosexual athletes should not be treated as if they are different people, with the most important factor being athletic success. Finally, they have expressed the view that sports should not be associated with gender and that people's freedoms should not be restricted, and society should be educated on this issue.

Indeed, the results of the study reveal that gender-based classifications such as "women's sports" and "men's sports" in society create significant social pressures on athletes. The participants in the study stated that individuals engaged in sports that are considered contrary to social norms are seen as attention-grabbing, ridiculed, and especially women are subject to humiliating attitudes. Therefore, this situation shows that sports should be evaluated independently of gender roles. On the other hand, although some participants argue that there should be no gender discrimination in sports, they also think that when women engage in strength-based sports, they tend to display physical, tough, and masculine behaviors. These statements by the participants clearly reveal the gender-based stereotypes in the sports field. Another notable result of the study is the diversity of attitudes of athletes toward homosexual individuals. Some participants (5 individuals) expressed that they could not fully approach this issue with tolerance and argued that homosexuality should not be normalized, although they acknowledged the necessity of respecting individuals' preferences. On the other hand, the majority of participants emphasized that athletic success should be prioritized, and personal preferences should come second. Overall, these findings indicate that athletes develop attitudes within the framework of both societal norms and personal values. While participants' statements reveal that gender-based stereotypes and homophobic perceptions persist in sports, they also highlight the importance placed on athletic success and respect for individual choices.

For example, when reviewing the literature, it is noted that women's sports news are less frequent than men's sports news, and that gender references are present in the written and visual texts of these news (Kantar et al., 2023), certain sports such as boxing, weightlifting, and wrestling consider the disclosure of sexual orientation unacceptable (Turan et al., 2018), there is an increase in the participation

of women in sports activities and competitions (Doğan, 2016, s. 250), attitudes toward homosexual athletes have evolved over time with a more tolerant approach developing (Turan, 2018), the need for inclusivity and equality in sports (Zeigler, 2016), there is a parallel between religiosity and negative attitudes toward homosexual individuals (Whitley, 2009), attitudes toward homosexuals vary according to traditions (Nierman et al., 2007), there has been an increase in the participation of women and young girls in sports activities in Turkey, but the rate of dropping out of sports is very high (Koca, 2006), as women's educational levels increase, their participation in sports also increases (Amman, 2005), women are not seen as part of sports and are perceived as inadequate or “masculine” especially in sports that emphasize strength, speed, and competition (Lenskyj, 2003), education plays a role in increasing the acceptance of individuals with different sexual orientations (Lewis, 2003), homophobic levels are higher among men compared to women (Anderssen, 2002), sports culture is identified with masculinity, which marginalizes women in the field of sports (Dworkin & Messner, 2002), homophobic levels are higher among men compared to women (Kite & Whitley, 1996), and negative attitudes toward individuals of the opposite sex are influenced by the place of residence (Herek, 1984).

The overall findings of the study reveal that gender-based distinctions and homophobic attitudes in sports have negative effects both individually and socially. It emphasizes the need for sports to become an inclusive space without being associated with gender, where individuals' freedoms are not restricted and discrimination is absent. In this context, it is recommended that awareness-raising activities be conducted for all stakeholders, societal awareness be increased, and an equal sports culture be built.

In light of these findings, it has been determined that the athletes participating in the study have positive attitudes toward homosexual athletes and respect them as long as immoral behavior is not exhibited. It is clear that societal attitudes toward homosexual individuals are not positive in Turkey. Indeed, the same situation applies in the sports field. In this process, it is important for sports not to be associated with gender, and for the success and ability of individuals to be prioritized. This situation leads to psychological and sociological problems for individuals with different sexual orientations, and in some cases, causes them to quit sports. Therefore, individuals should not be judged based on their sexual identity or marginalized, but their dedication and attitude toward sports should be the focus. In particular, it is recommended that all stakeholders in the sports field be educated, seminars and training be provided, and more studies be conducted to contribute to the literature on this issue.

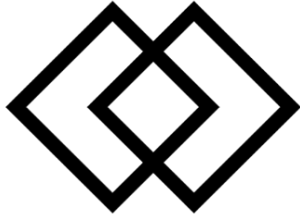
As a result, based on the findings of the study, gender equality training should be organized in all sports clubs and federations, and all athletes and coaches should participate in these trainings. National and local federations should formalize their equality policies in writing and ensure the monitoring of their implementation. Additionally, awareness-raising content (videos, news articles, etc.) should be produced in sports media, and regular research on discrimination and homophobia in sports should be conducted, with the resulting data used to inform policy development.

5. References

- Akkuş, N.H. (2017). *The heterosexist perspective reproducing discrimination against gay men*. Master's Thesis. Hacettepe University Institute of Social Sciences, Department of Sociology. Ankara.
- Altıok A.N., & Zelyurt M.K. (2021). *A gender approach in sport: A qualitative study on the social experiences of female volleyball players*. *International Journal of Community Research (UTAD)*, 17(30), 2523–2548. <https://doi.org/10.33468/sbsebd.171>

- Amman, M.T. (2005). *Women and sport*. Morpa, Istanbul.
- Anderssen, N. (2002). Does contact with lesbians and gays lead to friendlier attitudes? A two year longitudinal study. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 12, 124-136. <https://doi.org/10.1002/casp.665>
- Bal Turan, E., Uğurlu, A., & Ateş, D. (2018). Students' perspectives on homophobia in sport at the Faculty of Sport Sciences: The case of Akdeniz. *Akdeniz Journal of Sport Sciences*, 1(2), 81-89. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asbid/issue/42531/510309>
- Barker, R. L. (1999). *The social work dictionary*. NASW.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. University of California.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE handbook of qualitative research* (5th ed.). Sage.
- Doğan, O. (2015). *Sport psychology* (3rd ed.). Detay.
- Dworkin, S. L., & Messner, M. A. (2002). Just do... what? Sport, bodies, gender. In *Gender and sport: A reader* (pp. 17-29). Routledge.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Erlbaum.
- Freud, S. (1962). *Three essays on the theory of sexuality* (J. Strachey, Trans.). Basic Books. (Orijinal eser 1905'te yayımlanmıştır.)
- Herek, G. M. (1984). Beyond "Homophobia": A social psychological perspective on attitudes toward lesbians and gay men. *Journal of Homosexuality*, 10(1/2), 1-21.
- Hemmingsen, M. (2023). Towards a value-neutral definition of sport. *Sport, Ethics and Philosophy*, 19(1), 4-19. <https://doi.org/10.1080/17511321.2023.2260116>
- Kantar, G., Ersöz, G., Ince Yenilmez, M., Çetinkaya, D., et al. (2023). Gender analysis of female athletes on Twitter and news channels. *EKEV Academic Journal*, (94), 77-93. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1201470>
- Kavasoğlu, İ., & Yaşar, M. (2017). Athletes outside gender norms. *Journal of Sport Sciences*, 27(3), 118-132. <https://doi.org/10.17644/sbd.296213>
- Kite, M.E., & Whitley, B. E. (1996). Sex differences in attitudes toward homosexual persons, behaviours and civil rights: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(4), 336-353. https://www.researchgate.net/publication/247746366_Sex_Differences_in_Attitudes_Toward_Homosexual_Persons_Behaviors_and_Civil_Rights_A_Meta-Analysis
- Koca, C. (2006). Gender relations in physical education and sport. *Journal of Sport Sciences*, 17(2), 81-99.
- Lenskyj, H. J. (2003). *Out on the field: Gender, sport and sexualities*. Women's.
- Lewis, G. (2003). Black-white differences in attitudes toward homosexuality and gay rights. *Public Opinion Quarterly*, 67(1), 59-78.
- Lorber, J. (1994). *Paradoxes of Gender*. Yale University.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.

- Nierman, A. J., Thompson, S. C., Bryan, A., & Mahaffey, A. L. (2007). Gender role beliefs and attitudes toward lesbians and gay men in Chile and the U.S. *Sex Roles*, 57, 61-67. <https://psycnet.apa.org/record/2008-03286-008>
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. Temple Smith.
- Saban, A., & Ersoy, Y. (2016). *Qualitative research designs in education*. Ankara.
- Saraç, L. (2008). Homophobia scale in sport: Translation and adaptation into Turkish. *Journal of Sport Sciences*, 19(4), 238-249.
- Tong, R. (2009). *Feminist thought: A more comprehensive introduction* (3rd ed.). Westview.
- Uğurlu, F. M. (2018). *Gender discrimination in sport*. Nobel Academic Publishing Education Consulting Trade Ltd.
- Warner, M. (1991). Introduction: Fear of a queer planet. In M. Warner (Ed.), *Fear of a queer planet: Queer politics and social theory* (pp. 1–32). University of Minnesota.
- Whitley, B. E. (2009). Religiosity and attitudes towards lesbians and gay men: A meta-analysis. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 19, 21-38. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10508610802471104>
- Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The New Synthesis*. Harvard University.
- Worthen, M. G. (2013). An argument for separate analyses of attitudes toward lesbian, gay, bisexual men, bisexual women, MTF and FTM transgender individuals. *Sex Roles*, 68, 703-723. <https://doi.org/10.1007/s11199-012-0155-1>
- Zeigler, C. (2016). *Fair play: How LGBT athletes are claiming their rightful place in sports*. Akashic Books.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 10.02.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 14.05.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 02.10.2025
Yayına Kabul Tarihi: 08.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

MODERN PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN KUR'AN'DA TÜKENMİŞLİK SENDROMU VE BAŞA ÇIKMA SÜREÇLERİ

Emre YILMAZ*

Öz

Tükenmişlik, modern psikolojinin önemli kavramlarından biri olup son yıllarda psikoloji literatüründe sıklıkla ele alınan ve genellikle iş ve yaşam stresinin uzun süreli birikimi sonucu oluşan duygusal, fiziksel ve zihinsel tükenmişlik ile karakterize edilen bir sendromdur. Bu çalışmada, Kur'an'da ismi geçen Ulu'l-Azm Peygamberlerden Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın Allah'ın kendilerine verdiği tebliğ vazifesini gerçekleştirirken karşılaştıkları zorluklar karşısında içinde bulundukları psikolojik ve duygusal süreçleri Kur'an'daki kıssalar referans alınarak tükenmişlik sendromu ve alt boyutları bağlamında incelemek amaçlanmaktadır. Kur'an'daki kıssalar referans alınarak nitel yaklaşımlardan dökümantasyon yöntemi ile yapılan incelemede, peygamberlerin, Allah tarafından kendilerine verilen tebliğ vazifelerini yıllarca bıkmadan usanmadan yerine getirmeye çalıştıkları fakat onların bu çabalarına rağmen kavimlerinin onlara sürekli karşı çıktığı, onların davetini ret ve inkar ettikleri, alaya aldıkları, deli ve yalancı olmakla itham ederek incittikleri, hatta peygamberleri tebliğ vazifelerinden engellemeye çalıştıkları görülmektedir. Araştırmaya konu olan Peygamberlerin hayatları incelendiğinde tebliğ süreçlerinde yaşadıkları bu zorlayıcı dışsal koşullar karşısında, insan olmalarının bir sonucu olarak sıkıntılar, duygusal zorluklar ve tükenmişlik sendromunun farklı alt boyutlarını farklı düzeylerde yaşadıkları, buna karşılık peygamberlerin yaşadıkları zorluklarla baş etme süreçlerinde Allah'a yönelmek, O'na sığınmak, O'nun yardımını talep etmek, tevekkül etmek, sabır göstermek, müspet bir amaç belirlemek, olumsuz etkilere karşı bir sınır, bir mesafe koymak ve son olarak olumsuz çevre ve koşullardan hicret etmek şeklinde bir yol takip ederek bu süreçlerle başa çıkmada üstün direnç ve kararlılık gösterdikleri tespit edilmiştir. Araştırmada, Kur'an'daki peygamber kıssalarının, tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin bu süreçlerle başa çıkmaları ve tükenmişlik sendromunun etkilerinden kurtulmaları hususunda önemli argümanlar, önemli stratejiler sunduğu, peygamber kıssalarının psikolojik açıdan da derin anlamlar taşıdığı ve peygamberlerin bu süreçlerde gösterdiği başarının, insanlığın genel psikolojik yükleriyle başa çıkabilmesinde bir rehber niteliği taşıyabileceği özetle dini metinlerin psikolojik sağlık konusunda önemli bilgiler sunduğu ve psikolojik açıdan önemli temalar içerdiği kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Tükenmişlik sendromu, Ulu'l-Azm peygamberler, Peygamber kıssaları, Başa çıkma.

Burnout Syndrome and Coping Processes in the Qur'an from a Modern Psychology Perspective

Abstract

Burnout is one of the important concepts of modern psychology and is a syndrome that has been frequently discussed in the psychology literature in recent years and is generally characterized by emotional, physical and mental exhaustion resulting from the long term accumulation of work and life stress. This study was conducted to examine the psychological and emotional processes of the Magnificent Prophets mentioned in the Qur'an, Prophet Noah, Prophet Abraham, and Prophet Moses, in the face of the difficulties they encountered while fulfilling the duty of preaching given to them by Allah, in the context of burnout syndrome and its sub-dimensions by taking the stories in the Qur'an as reference. In the study conducted using descriptive and content analysis and phenomenological approach methods, taking the stories in the Qur'an as reference, it was found that the prophets tried to fulfill the preaching duties given to them by Allah for years without getting tired or bored, but despite their efforts, their people constantly opposed them, rejected and denied their call, ridiculed them, disrespectfully hurt them by accusing them of being crazy and liars, and even tried to prevent the prophets

* Asst. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, eyilmaz2007@hotmail.com, emre.yilmaz@bilecik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

from their preaching duties. It has been determined that the Magnificent Prophets, who are the subjects of the research, experienced different levels of distress, emotional difficulties and different sub-dimensions of the burnout syndrome as a result of being human, in the face of these challenging external conditions they experienced during the preaching process. On the other hand, it has been determined that the prophets showed superior resistance and determination in coping with these processes by following a path such as turning to Allah, taking refuge in Him, requesting His help, trusting in Him, showing patience, determining a positive goal, setting a limit and a distance against negative effects and finally emigrating from negative environments and conditions. Based on the findings obtained in the research, it has been concluded that the stories of the prophets in the Qur'an offer important arguments and strategies for individuals experiencing burnout syndrome to cope with these processes and to overcome the effects of burnout syndrome, that the stories of the prophets also carry deep meanings from a psychological perspective and that the success of the prophets in these processes can serve as a guide for humanity to cope with its general psychological burdens. In short, religious texts provide deep information on mental health and contain important themes from a psychological perspective.

Keywords: Burnout, Burnout syndrome, Magnificent prophets, Stories of the prophets, Coping.

1. Giriş

İslam inancına göre Peygamberler, Allah'ın insanlar arasından mukaddes bir görev için seçmiş olduğu elçileri olup O'ndan aldıkları vahiyleri insanlara iletmekle, onlara doğru yolu göstermekle yükümlüdürler. Ancak bu yükümlülük hali, onları insanların yaşayabilecekleri duygusal ve psikolojik durumlardan azade kılmamaktadır. Kur'an'da ifade olunan; "Peygamberleri onlara: "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız dediler" (İbrahim/11), "De ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım. Ancak bana, ilahınızın bir tek olduğu vahyolunuyor..." (Fussilet/ 6), "Dediler ki: "Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarında dolaşıyor..." (Furkan/7), "Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarında dolaşırlardı." (Furkan/20), "Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik." (Enbiya/34) ayetleri peygamberlerin de Allah'ın elçileri olarak özel bir misyona sahip olsalar da birer insan olduklarını, onlara diğerlerinden farklı olarak sadece vahiy gönderildiğini ve onların da insanlar gibi biyo-psiko-sosyal özelliklere sahip olduklarını açıkça belirtmektedir.

Peygamberler, Allah'ın seçtiği ve büyük sorumluluklar taşıyan şahsiyetlerdir. Peygamberlerin Allah'ın vahyini insanlara iletmek gibi büyük bir sorumluluğa sahip olmaları sebebiyle yükleri oldukça ağırdır. Peygamberler, kendi toplumlarına doğruyu anlatmak, halklarını ıslah etmek ve onları Allah'a yönlendirmek için büyük fedakarlıklar yapmışlar ve bu uğurda büyük zorluklarla mücadele etmişlerdir. Peygamberler, görevleri gereği yaşadıkları coğrafyada tebliğ vazifelerini ifa ederlerken büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. İnsan olmak, duygusal ve psikolojik etkilere açık olmayı kaçınılmaz kılar. Peygamberler de Allah'ın elçisi olarak tebliğ görevi ile vazifeli olsalar da insan olmaları, toplumunun kaderini etkileyecek bir misyonu yerine getirmeleri açısından büyük sorumluluklar taşımaları ve bu istikamet üzere çaba sarf ederken sürekli olarak direnişle, ısrarlı bir inkar, inançsızlık, engellenme, dışlanma gibi tepkilerle karşılaşmaları nedeniyle zorlayıcı duygusal ve psikolojik süreçler yaşamışlardır. Kur'an'da, insanlık tarihinin önemli şahsiyetleri olan peygamberin hayatları, toplumlarına doğru yolu göstermek amacıyla verdiği mücadeleler ve karşılaştıkları zorluklar detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Peygamberler Allah'ın kendilerine verdiği tebliğ vazifesini büyük bir sabırla yerine getirmişlerdir. Bu peygamberler, kendi toplumlarının ahlaki ve ruhsal çöküşüne karşı mücadele etmiş, büyük bir sabır ve direncin örneklerini sergilemişlerdir.

Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin hayat hikayelerini, insanlara bir örnek olarak sunmaktadır. Peygamberlerin hayatlarında karşılaştıkları zorluklara karşı sergilemiş oldukları tepki ve tutumlar, insanların karşılaştığı psikolojik zorluklarla başa çıkabilme konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, Kur'an'da ismi geçen Ulu'l-Azm Peygamberlerden Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın tebliğ vazifelerini gerçekleştirirken karşılaştıkları zorluklar karşısında içinde bulundukları psikolojik

ve duygusal süreçleri tükenmişlik sendromu ve alt boyutları bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu peygamberlerin seçilme nedeni ise, Kur'an'da mücadele süreçleri, karşılaştıkları zorluklar ve bunlara verdikleri tepkilerin daha ayrıntılı şekilde aktararak psikolojik açıdan güçlü örneklikler sunmalarıdır.

Bu çalışmada, “insanlar ile sürekli etkileşim halinde olunan meslekler icra eden bireylerde iş gereksinimleri doğrultusunda gelişen ve çalışmada uzun süreli fiziksel yorgunluk, bitkinlik, çaresizlik, umutsuzluk gibi semptomlar gösteren bir sendrom” olarak tanımlanan tükenmişlik (Izgar, 2001; Maslach & Zimbardo, 1982, s. 3; Maslach, 1976, ss. 16-22; Maslach vd., 2001, ss. 397-422) ve peygamberlerin görevlerini ifa ederken karşılaştıkları duygusal ve psikolojik zorluklar arasındaki ilişkiyi inceleyerek hem psikoloji hem de dini literatür açısından yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, Ulu'l-Azm peygamberlerin hayatlarının tükenmişlik sendromu bağlamında incelenmesi hem psikolojik açıdan derin bir anlam taşıyacak hem de insanlık tarihiyle ilgili daha geniş bir anlayış geliştirecek olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra bu araştırmada Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin yaşadığı duygusal deneyimlere dair gerçekleştirilen psikolojik çözümleme, yalnızca peygamberlerin ruhsal-duygusal durumlarını anlamaya yardımcı olmakla kalmayıp aynı zamanda günümüz insanların tükenmişlik sendromu gibi psikolojik zorluklarla başa çıkabilmesine yönelik bir umut ve ilham kaynağı olarak katkı sağlayabilecek bir çerçeveye sunması sebebiyle ayrıca önem arz etmektedir.

1.1. Literatür İncelemesi

Bu bölümde yürütülen çalışmaya yönelik olarak, tükenmişlik, tükenmişlik modelleri, tükenmişlik boyutları, nedenleri ve belirtilerini ele alan literatür taramasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

1.1.1. Tükenmişlik

Tükenmişlik kelimesi Türk Dil Kurumu (2024) sözlüğünde; “*gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumu*”, tükenmişlik sendromu ise “*çalışanın kendini bitmiş, yıkılmış, bıkkın hissetmesi durumu*” anlamına gelir. Tükenmişlik (Burn-out) kavramı ilk olarak, Graham Greene'nin ruhsal acılar çeken, hayal kırıklıkları içerisindeki bir mimarın işini bırakıp Afrika ormanlarına seyahatini anlatan 1961 yılında yazılmış “A Burn-Out Case” adlı eseri ile literatüre giriş yapmıştır (Maslach vd., 2001, s. 398). Bilimsel anlamda ise ilk olarak Psikolog Herbert J. Freudenberger (1974) tarafından, Journal of Social Issues isimli dergide yayınlanan Staff Burn-Out adlı makalede yer bulmuş olup, yüksek düzeyde strese maruz kalan bireylerin süreçte güç kaybı yaşayarak iç kaynaklarının tükenmesi, başarıya ulaşamama, yıpranma, direnç düşüklüğü ve içsel olarak karşılanamayan talepler ve enerji, güç ve potansiyel üzerindeki aşırı zorlanma neticesinde meydana gelen tükenme durumu olarak ifade edilmiştir (Bauer vd., 2003, ss. 213-222; Freudenberger, 1974, ss. 159-165; Maslach & Zimbardo, 1982, s. 3).

Freudenberger'den sonra farklı bilim insanları farklı şekillerde birçok tükenmişlik tanımı yapmıştır. Bunlardan bazılarını burada paylaşacak olursak tükenmişlik; kişinin süregelen hale gelmiş duygusal streslerine karşı geliştirdiği reaksiyon (Perlman & Hartman, 1982, ss. 283-305); bir şevk, enerji, idealizm, perspektif ve amaç kaybı ve bireylerde duygusal anlamda sürekli strese, umutsuzluğa, çaresizliğe ve kapana kısılmışlık duygularına neden olan fiziksel, duygusal ve zihinsel bitkinlik durumu (Pines & Aronson, 1988); “*uzun dönemli duygusal açıdan yıpratıcı durumlar içinde olmanın bir sonucu olarak fiziksel, duygusal ve zihinsel bir tükenme durumu*” (Pines vd., 2011, s. 363); bireylerde aşırı talep ve isteklere maruz kalmalarından dolayı meydana gelen yetersizlik ve etkisizlik hali (Cresswell & Eklund, 2007, ss. 1-20); fiziksel, duygusal ve bilişsel yorgunluk (Farber, 2000, ss.

589-594); stres karşısında verilen duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve işten ayrılma ile sonuçlanan bir mekanizmanın parçası (Cherniss, 1988, ss. 449-454); çalışanların işteki kişisel gereksinimlerinin uzun süreli engellenmesi ile ortaya çıkan gerilim, enerjideki azalma durumu (Meier & Davis, 1982, ss. 3-6); yoğun ve zorlu çalışma temposuna sürekli olarak maruz kalmanın sonucunda fiziksel, zihinsel ve duygusal anlamda bitme hali (Schaufeli & Greenglass, 2001, ss. 501-510) şeklinde tanımlanmıştır.

Freudenberger'den sonra yapılmış olup kabul gören en yaygın tanım ise, tükenmişlik konusunda çok sayıda çalışma yapan ve bu konunun araştırılmasına öncülük eden ve kendi adıyla meşhur MBI (Maslach Tükenmişlik Envanteri) geliştiren Sosyal Psikolog Christina Maslach'ın tanımıdır. Bu tanıma göre tükenmişlik, *“iş gereksinimleri doğrultusunda insanlar ile gerçekleşen sürekli etkileşime bağlı olarak gelişen ve çalışmada uzun süreli fiziksel yorgunluk, bitkinlik, çaresizlik, umutsuzluk gibi semptomlar gösteren, çevresine ve hayata karşı almış olduğu olumsuz tutumlar ile yansıtılan bir sendrom”* olarak tanımlanmaktadır (Izgar, 2001; Maslach & Zimbardo, 1982, s. 3; Maslach, 1976, ss. 16-22; Maslach vd., 2001, ss. 397-422). Tanımlarda görüldüğü üzere tükenmişlik konusu üzerinde ortak bir görüş ve tanım birliğine varılamamış olsa da birçok araştırmacı tükenmişlik sendromunun *“beklentiler, tutumlar, güdüler ve duygular içeren, bireysel düzeyde ortaya çıkan, içsel bir psikolojik deneyim”* olduğu konusunda görüş birliğine varmıştır (Hock, 1988, ss. 167-189).

1.1.2. Tükenmişlik Modelleri ve Boyutları

Freudenberger ve onu takip eden pek çok araştırmacı, tükenmişlik üzerine farklı çalışmalar yapmış ve farklı modeller oluşturmuşlardır. Bu çerçevede Edelwich ve Brodsky (1980), tükenmişliğin bir süreç olduğunu ve bu sürecin ardı sıra idealist çöşku, durgunluk, engellenme ve duyarsızlaşma şeklinde dört kategoriden, Perlman ve Hartman (1982) tükenmişliğin, strese bir tepki olarak ortaya çıktığını ve fizyolojik semptomlara dayalı fizyolojik boyut, duygusal/bilişsel boyut ve davranışsal boyut şeklinde üç bileşenden (Das & Ghosh, 2020, s. 9; Perlman & Hartman, 1982, s. 293) oluştuğunu belirtmişlerdir. Literatürde tükenmişlik ile ilgili en öne çıkan model, Maslach'a ait modeldir. Bu çalışma Maslach Tükenmişlik Modeli bağlamında konuyu ele almakta olduğundan bu model hakkında detaylı bilgiler verilecektir. Maslach'ın geliştirdiği tükenmişlik modeli incelendiğinde onun çok boyutlu (üç boyut) bir model olduğunu görmek mümkündür. Maslach tükenmişlik kavramını kişinin mesleğine karşı tutum ve davranışları sonucu meydana gelen değişimlere yönelik oluşan *“duygusal tükenmişlik”*, *“sinizm”* (duyarsızlaşma) ve *“kişisel başarı hissinde azalma”* (düşük kişisel başarı hissi) olmak üzere üç ana bileşenden meydana geldiğini ayrıca fiziki tükenmişlik, süregelen yorgunluk, çaresiz olma ve umudunu kaybetme hisleri, olumsuz kişiliğin ortaya çıkması ve çevresindeki kişilere dönük menfi hissiyat içinde olma durumu ile açık duruma gelen fiziksel, duygusal ve zihinsel bir sendrom olarak tanımlamıştır (Leiter & Maslach, 1988, ss. 297-308; Maslach & Jackson, 1981, s. 99; Maslach vd., 2001, s. 83). Bu boyutlardan duygusal tükenme; kişinin diğer insanlarla teması sonucu yaşadığı duygusal boşalma (drained) hissini, duyarsızlaşma; kişinin hizmet verdiği kişilere karşı olumsuz ya da aşırı derecede uzaklaşma şeklindeki tepkisini, düşük kişisel başarı ise; kişinin, işiyle ilgili ehliyet ve başarı hislerindeki düşüşü ifade etmektedir (Bakker vd., 2014, s. 390). Görüldüğü üzere tükenmişlik sendromu duygusal, fiziksel ve bilişsel yönü olan çok boyutlu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada bu üç boyut hakkında kısa bilgilendirmeye yer verilmiştir.

Duygusal tükenme, bireyin diğer bireylerle sosyal teması ile ilişkili olan stres faktörlerine karşı duygusal olarak çok fazla yıpranmış ve tükenmiş hissetmesine bağlı olarak meydana gelen duygusal bir tepkidir (Maslach & Jackson, 1982, ss. 227-251). Maslach, Schaufeli ve Leiter (2001), duygusal tükenmeyi, bireyin duygusal olarak kendisini çok fazla gergin hissetmesi ve duygusal kaynaklarını tüketmesi olarak tanımlamışlardır (ss.397-422). Bireyin duygusal ve fiziksel kaynaklarındaki azalmayı ifade eden duygusal tükenme, tükenmişlik sendromunun en temel ve en belirgin boyutu olup (Leither & Maslach, 1988, s. 297), tükenmişliğin stres boyutunu temsil etmekte,

dolayısıyla bireylerin fiziksel ve duygusal olarak yorgunluğunu ifade etmektedir (Maslach & Goldberg, 1998, s. 64). Duygusal tükenme evresindeki bireyler kendilerini fiziksel ve psikolojik olarak bitkin, yorgun ve kendilerini işe veremeyecek kadar duygusal boşlukta hissetmektedirler (Maslach & Leiter, 2008, ss. 498-512). Duygusal tükenmenin en önemli belirtileri olarak coşkunun azalması, yorgunluk, halsizlik, bitkinlik, öz güvenin azalması, işe karşı ilginin azalması, güçsüzlük sıralanabilir (Maslach & Pines, 1997, ss. 110-113). Tükenmişliğin içsel yönü olan duygusal tükenmeyi yaşayan bireyin mesuliyet duygusunda gevşeme olmaya başlar (Arı & Bal, 2008, ss. 131-148). Duygusal tükenme başladığında kişi yapmak istediklerini gerçekleştiremeyecek duruma gelmekte, biriken duygusal yüklerin altından kurtulmak için kişi çevresi ile olan ilişkilerini minimize ederek ilişkilerini kesmekte, mevcut ilişkileri ise işin sonuçlandırılabilmesi için gereken en düşük seviyede tutmaktadır (Maslach, 1982). Duygusal tükenme yaşayan kişide, bir takım fiziksel sorunların yanında, duygusal çökkünlük, umutsuzluk, mutsuzluk, hiçbir şeyden haz alamama gibi psikolojik sorunlar da meydana gelebilmektedir (Göktepe, 2016).

Tükenmişliğin alt boyutlarının ikincisi olan duyarsızlaşma; tükenmişliğin kişiler-arası boyutunu temsil etmekte olup (Maslach & Goldberg, 1998, s. 64), bireyin iletişim halinde olduğu ve hizmet ulaştırdığı insanlara karşı duyarsız davranmaya başlaması, onların kişisel farklılıklarını göz ardı etmesi, onlara karşı sert, negatif davranması ve isteklerine karşı kayıtsız kalmasıdır (Maslach & Pines, 1997, ss. 110-113). Duyarsızlaşma, duygusal tükenme sonucu gelişen bir tepki olup bireyin kendini korumak için diğer insanlardan uzaklaşmasını ifade etmektedir (Maslach & Goldberg, 1998, s. 64). Duygusal tükenme yaşayan birey çevresindeki bireylerin sıkıntılarını çözmede kendini yetersiz bulmaları sonucu duyarsızlaşmayı bir kurtuluş kapısı, bir kaçış yolu olarak görmekte ve bu doğrultuda birey, çevresindeki insanlarla olan ilişkilerini asgari düzeyde tutmaya çalışır (Jackson & Schuler, 1983, ss. 58-68) şeklinde bir tepki geliştirerek bu durumla başa çıkmaya çalışmaktadır (Leither & Maslach, 1988, s. 300).

Son boyut olan kişisel başarının azalması, tükenmişlik sendromunun dışarıdan fark edilmeyen bireyin içinde yaşadığı evredir (Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001). Kişisel başarı bileşeni, tükenmişliğin öz değerlendirme boyutunu temsil etmekte olup (Maslach & Goldberg, 1998, s. 64), bireyin kendi işinde ve yeteneğinde kendini yetersiz ve başarısız olduğunu hissetmesi durumunu ifade etmektedir (Izgar, 2001, s. 29). Düşük kişisel başarı duygusu olarak da adlandırılan bu boyut *“kişinin kendisini olumsuz olarak yargılama eğilimi içinde olması”* (Budak & Dalkılıç, 2005, s. 98), *“bireyin mesleğine yönelik başarı algısını kaybetmesi”* (Maslach & Pines, 1997, ss. 110-113) şeklinde de ifade edilmektedir. Bu boyutta kişi kişisel olarak kendini başarısız, yetersiz hissetmeye başlar. Bu evrede, üretkenlik, kişiler arası anlaşmazlık, öz-saygının azalması, yetersizlik gibi kişinin kendini olumsuz yönde değerlendirdiği sorunlar ortaya çıkmaktadır (Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001, ss. 397-422). Birey insanlara yardım etme yetenekleri konusunda sürekli artış yönünde seyreden yoğun bir yetersizlik duygusu yaşamakta ve bu durum, bireyin kendisi hakkında düşünmeye başladığı başarısızlık hissi ile sonuçlanabilmektedir. (Maslach & Goldberg, 1998, s. 64). Kişinin kişisel başarı eksikliği yaşaması kendisinin suçlu olduğu hissine kapılmasına, çevresi tarafından sevilmediğini düşünmesine, başaramamasına ve kendine olan saygısının azalmasına, kendini suçlu, yetersiz veya başarısız olarak görmesine neden olmakta ve bunlar da kişiyi bunalıma itebilmektedir (Ertürk & Keçecioğlu, 2012, ss. 39-52; Maslach & Jackson, 1981, ss. 99-113). Görüldüğü üzere Maslach Tükenmişlik modelinde tükenmişlik sendromu yaşayan bireyde pozitif duygular yerini negatif duygulara bırakmakta, bireyin sahip olduğu enerjili olma hali duygusal tükenmeye, bir ve beraber olma hissiyatı duyarsızlaşmaya ve yeterli olma hali yetersizliğe dönüşmektedir (Maslach & Lieter, 1997).

1.1.3. Tükenmişlik ve Nedenleri

Freudenberger (1974) tükenmişliği, “bir kişinin meslek hayatının sebep olduğu mental ve fiziksel tükenme hali” olarak tanımlamış ve “motivasyonun, özellikle kişinin bir sebebe veya ilişkiye adanmışlığının, arzu edilen sonuçları doğuramadığı durumlardaki bitişi”ne atıf yapmıştır (Bakker vd., 2014, s. 390). Tükenmişlik kavramı üzerinde çalışan ilk araştırmacılardan birisi olan Christina Maslach da (1978) tükenmişliğin semptomlarının insanlarla birebir iletişimde bulunmayı gerektiren mesleklerde çalışan bireylerde daha yoğun olarak gözlemlendiğini, bu meslekleri icra eden bireylerin duygusal yüklerinin giderek arttığını ve zamanla olumlu duygularında azalmalar olduğunu belirtmiştir (ss. 111-124). Maslach'ın ifadesine göre tükenmişlik, işleri nedeniyle yüksek duygusal isteklere maruz kalan ve sıklıkla diğer insanlarla aynı ortamda çalışmaktan başka seçeneği olmayan kişilerde görülen kronik yorgunluk, fiziksel bitkinlik, çaresizlik ve umutsuz hissetmenin bir sonucudur (Maslach & Jackson, 1981, s. 101). Maslach, tükenmişlik sendromunun iş hayatından kaynaklanan yoğun iş stresinin kişi üzerindeki psikolojik baskısından ortaya çıktığını (Maslach & Leiter, 2008, ss. 498-512); ve genellikle doktorlar, hemşireler, fizyoterapistler gibi sağlık çalışanları ile sosyal hizmet uzmanları, öğretmenler, psikologlar, psikolojik danışmanlar, polisler, diş hekimleri, devlet memurları ve yöneticiler, hizmet sunma odaklı meslekler icra ediyor olmaları sebebiyle tükenmişlik sendromundan daha fazla muztarip olduğunu belirtmektedir (Maslach, 1982, s. 112). Görüldüğü üzere Maslach ve Jackson (1981) tükenmişliği, insanlarla yoğun ilişki içerisinde olmayı gerektiren, yorucu ve yıpratıcı işlerle iştigal eden bireylerde “duygusal tükenmişlik”, “duyarsızlaşma” ve “kişisel başarı duygularının azalması (yetersizlik)” biçiminde ortaya çıkan psiko-sosyal bir sendrom olarak tanımlamışlardır (Maslach & Jackson, 1981, ss. 99-113). Görüldüğü üzere tükenmişlik kavramı, özellikle hizmet sektöründe görev yapan bireylerin duygusal tükenme durumunu günlük dilde ifade etmek için kullanılmıştır. Hizmet sektöründe bir hizmet sunan bir de hizmet alan tarafın olması, hizmet sunan bireyin kişilik yapısı ve çevresindeki çeşitli koşullardan etkilenen ve yaygın olarak deneyimlenen bir sonuç olması sebebiyle Literatürde tükenmişlik ile ilgili çalışmalara bakıldığında tükenmişlik sendromuna yol açan bireysel ve örgütsel (çevresel) birçok neden olabileceği belirtilmiştir (Maslach & Leiter, 2016, ss. 351-357).

Tükenmişlikle ilgili çoğu çalışma, demografik faktörleri tükenmişliğin önemli belirleyicileri olarak kabul eder (Maslach & Jackson, 1981, ss. 99-113). Kişisel faktörler, tükenmişlik sendromuna neden olabilen ve örgüt içindeki çalışandan kaynaklanan bir özellik olarak tanımlanabilir (Ardıç & Polatçı, 2008, s. 24). Bireysel faktörler kişiden kişiye değişiklik arz etmektedir (Ardıç & Polatçı 2009). Tükenmişlikte bireysel farklılıkları ortaya koyan değişkenler içerisinde, demografik faktörler, iş veya kariyerle ilgili beklentiler ve kişilik yapısı zikredilebilir (Izgar, 2001, s. 19). Bireye bağlı sebeplere bakıldığında; mükemmeliyetçi, idealistlik, sonuç odaklı olan, rekabetçi kişilik yapısına sahip, kaybetmeyi hazmedemeyen, tez canlı, öfke ve sinir kontrolüne sahip olmayan, sorumluluk sahibi, bireysel çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan, hızlı hareket eden, tez canlı olan bireylerde daha sık bir şekilde görülmekte olduğu belirtilmektedir (Göktepe, 2016). Çalışanlarda tükenmişliğin görülmesi yaşanan hayal kırıklıkları, hüsrana ve engellenme duygusu yaşamalarıyla yakından ilgilidir (Soysal, 2011, s. 21). Farber (2000), profesyonel hizmet sektörü çalışanlarının tükenmişliğinin temel nedenleri arasında başkalarına yardım etme çabaları, sonsuz görevler içerisinde kişisel çabalarının karşılığını (başarı, tanınma ve takdir edilme) alamamalarının bulunduğunu ifade ederek, bireyin çalışmasının karşılığını tatmin edici ölçüde alamamasının kişinin motivasyonunu düşürerek tükenmişlik yaşatabileceğini belirtmektedir (ss. 589-594).

Yapılan araştırmalar neticesinde tükenmişlik kavramının sadece bireyin kişisel sorunlarını merkeze alan bir durum olmadığı, aynı zamanda kişinin mesleği ve çalışma ortamı gibi işle ilgili

değişkenlerden etkilenen organizasyonla ilgili faktörleri de içerdiği belirtilmiştir (Ardıç & Polatçı, 2009, ss. 24-25). Çalışanların hizmet ettikleri kişilerle kurdukları ilişkilerin süresi ve gücü, çalışanların karşılaşması gereken gereksinimlerin birbirleriyle uyumluluğu, beceri yeterliliği ve bir işi tamamlamak için gereken süre ile çevresel koşullar, mesleki tükenmişlikte anahtar değişkenler olarak ifade edilmektedir (Cordes & Dougherty, 1993, ss. 621-656). Enzmann vd., (1998) tükenmişliği; normal bireylerde görülen, “düşük verim hissi, düşük motivasyon ile işteki olumsuz tutum ve davranışlar eşliğinde oluşan tükenme, işle ilgili, olumsuz bir zihin hali” olarak tarif ederek, tükenmişliğin çevresel faktörlerden kaynaklanan bir sendrom olduğunu vurgulamıştır (Schaufeli & Rozeman, 1998, ss. 331-351). Tükenmişlik sendromu bireyde aniden ortaya çıkan bir durum olmayıp aksine yavaş ve sinsice ilerleyen, uzun süreli ve kronik iş stresine verilen bir tepkidir (Gabriel & Aguinis, 2022, ss. 183-192). Tükenmişlik sendromuna neden olan birçok örgütsel faktörler bulunmaktadır. Aşırı iş yükü ve işteki kişisel çatışmalar, tükenmenin başlıca nedenleridir (Leiter & Maslach, 1988, ss. 297-308). Benzer şekilde, iş yükü, zaman yetersizliği, liderlik ve iş birliği sorunları, fiziksel şiddet vs. tükenmişliğe sebep olan başlıca nedenler olarak söylenebilir (Bährer-Kohler, 2012, s. 115).

1.1.4. Tükenmişliğin Belirtileri

Freudenberg'e (1974) göre tükenmişliğin belirti ve şiddeti kişiden kişiye değişkenlik göstermekle birlikte genel olarak yorgunluk ve halsizlik, uykusuzluk ve nefes darlığı gibi fiziksel, duygularını, öfkesini kontrol etmekte zorlanma ve herhangi bir duygusal durumda kolayca ağlama hayal kırıklığı ve stres intoleransı ile karakterize psikolojik ve davranışsal semptomları bulunmaktadır (Bridgeman vd., 2017, ss. 147-152; Freudenberg, 1974, ss. 159-165; Freudenberg, 1975, ss. 73-82; Freudenberg, 1977, ss. 90-93). Enzmann vd., (1998) tarafından yapılan bir araştırmada tükenmişlik ile ilişkisi olduğu düşünülen 132 farklı semptom olduğunun tespit edildiği belirtilmiştir (Schaufeli & Buunk, 2003, ss. 383-425), ardından bu semptomlar incelenerek Duygusal (Depresif ve ağlamaklı), Bilişsel (Çaresizlik ve umutsuzluk), Fiziksel (Yorgunluk ve bedensel problemler), Davranışsal (Madde bağımlılığı, antrenmana yönelik devamsızlık) ve Motivasyonel (Haz, ilgi ve coşkuda eksiklik) şeklinde 5 farklı şekilde kategorize edilmiştir (Schaufeli & Greenglass, 2001, ss. 501-510). Tükenmişlik ile ilgili bu beş farklı kategoriyi genel olarak fiziksel, psikolojik ve davranışsal semptomlar olarak üç grupta değerlendirmek mümkündür.

Tükenmişliğin fiziksel belirtileri genel itibarı ile *“kronik yorgunluk, bitkinlik hissi, halsizlik, uyku bozuklukları, soğuk algınlıkları, baş ağrıları, mide ve bağırsak rahatsızlıkları, aşırı kilo alma veya verme, alerjik sendromlar, cinsel isteksizlik, uyuşukluk, diyabet, ülser, yüksek tansiyon, yüksek kolesterol, kalp rahatsızlıkları, kalp krizleri, deri şikâyetleri, kas ağrıları”* olarak sıralanmaktadır (Ardıç & Polatçı, 2008; Burke vd., 1984, ss. 162-188; Drummond, 2015, ss. 42-47). Tükenmişlik sendromunun psikolojik belirtilerinin en belirginini kişide oluşan engellenmiş hissi ve sinirliliktir. Birey kendini engellenmiş hissetmektedir. Çünkü hedeflerinden alıkonulmuştur. Tükenmişlik sendromu yaşanan bireylerde görülebilecek psikolojik diğer belirtileri ise; kırılganlık, huzursuzluk, tedirginlik, sabırsızlık, özgüven azalması, güç ve enerji kaybı, ümitsizlik, ilgisizlik tatminsizlik, negatif tutumların artışı, pozitif duyguların azalması, şüphelerin artışı, paranoya, depresyon, çaresizlik, coşku eksikliği, hayal kırıklığı, konsantrasyon güçlüğü, memnuniyetsizlik, başarısızlık hissi ve korkusu, kaygı durumları, kendine güven azlığı, değersizlik hissetme, intihar düşünceleri, düşmanlık hissi vb. şeklinde sıralamak mümkündür (Ardıç & Polatçı, 2008, ss. 69-96; Drummond, 2015, ss. 42-47; Pereira vd., 2021, ss. 795-803; Salvagioni vd., 2017).

Tükenmişliğin davranışsal belirtileri ise fiziksel ve psikolojik belirtilere göre dışarıdan daha kolay fark edilebilecek nitelikte olup, tükenmişlik sendromunun daha ciddi bir boyuta taşındığını göstermektedir. Bu belirtiler; çabuk öfkelenme, aşırı tepki verme, sinir patlamaları, duygusal patlama yaşama, ailede yaşanan sorunların artması, yalnızlık isteği, sosyal izolasyon, saldırganlık, işten

uzaklaşma, işi yavaşlatma, hizmet verilen kişilere karşı agresif davranma ve hataların artması, iş arkadaşlarına karşı suçlayıcı davranışlarda bulunma şeklinde sıralanabilmektedir (Ardıç & Polatçı, 2008; Kahill, 1988, s. 284).

2. Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, belirli bir olgu veya durumu anlamak ve açıklamak olduğundan, verilerin derinlemesine incelenerek analizine olanak sağlayan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada veri toplamak amacıyla dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Dokümantasyon, nitel araştırmada kullanılan bir bilgi toplama yöntemi olup araştırılması istenen konu hakkında bilgi içeren yazılı, görsel ya da işitsel materyallerin çözümlenmesidir. Dokümantasyon yöntemi, belgelere dayalı olarak yapılan derinlemesine analizleri içerir. Bu yöntem, belirli bir olgu ya da fenomen hakkında daha derinlemesine bilgi edinmek amacıyla mevcut belgelerin sistematik bir şekilde incelenmesini içerir (Aksan, 2007, ss. 120-124; Yıldırım & Şimşek, 2016, ss. 154-158).

Araştırmanın evreni Kur'an'da yer alan 6236 ayet ve Kur'an'da ismi geçen 28 Peygamber olup araştırmanın örneklemini ise Ulu'l-Azm Peygamberlerden Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın kıssalarının anlatıldığı ayetler oluşturmaktadır. Çalışmada özellikle Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın seçilme nedeni, Kur'an'da mücadele süreçleri, karşılaştıkları zorluklar ve bunlara verdikleri tepkilerin daha ayrıntılı şekilde aktararak psikolojik açıdan güçlü örneklikler sunmalarıdır.

2.3. Verilerin Analiz Edilmesi ve Yorumlanması

Araştırma süreci sonunda elde edilen bulguların analizinde ise, betimsel analiz, içerik analizi ve fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Betimsel analiz, araştırmacının belirli bir olgu veya durumu ayrıntılı bir şekilde tanımladığı ve bu fenomenin özelliklerini betimlemeyi amaçladığı bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, bir konunun, olayın veya durumun derinlemesine incelenmesine olanak tanır. Betimsel analiz, mevcut durumu anlamak için kullanılabilecek etkili bir yaklaşımdır ve fenomenin nasıl işlediği, nasıl geliştiği ve hangi unsurlardan oluştuğu konusunda bilgi sağlar (Karasar, 2012, ss. 45-48; Yıldırım & Şimşek, 2016, ss. 85-88). İçerik analizi, toplanan verilerin daha ayrıntılı incelenmesi ve bu verileri açıklayan kavram, kategori ve temalara ulaşılması, birbirine benzediği ve birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2016, ss. 154-158). Fenomenolojik yaklaşım ise, insanların yaşadığı deneyimlerin derinlemesine incelenmesini amaçlayan bir araştırma yöntemidir. Fenomenolojik araştırmalarda, bireylerin bir olay veya olguya dair kişisel deneyimleri, algıları ve anlamlandırma süreçleri üzerinde durulur. Bu yöntem, bireylerin deneyimlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasına, özellikle insan deneyimlerinin anlamını ortaya koymaya yönelik derinlemesine bir yaklaşımdır (Giorgi, 2009, ss. 25-30).

Kur'an'da ismi geçen Ulu'l Azm peygamberlerinin karşılaştıkları zorluklar ile bu zorlukların tükenmişlik sendromu ile ilişkisini derinlemesine incelemeyi amaçlamayan bu araştırma, ilgili ayetlerin titizlikle ele alındığı bir süreci kapsamaktadır. Çalışmada, her bir peygamberin yaşadığı olaylar, tükenmişlik sendromunun alt boyutlarıyla ilişkilendirilerek incelenmiş ve metinlerdeki belirgin temalar ortaya konulmuştur. Ayetlerin analizi, tükenmişlik sendromunun her bir boyutuyla örtüşen unsurları açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca peygamberlerin karşılaştıkları güçlükler ve bu zorluklara dair ifadeleri, tükenmişlik sendromunun psikolojik belirtileriyle karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmıştır. Araştırmanın temelinde, tükenmişlik sendromunun her bir boyutuna dair seçilen ayet ve ifadeler üzerinden derinlemesine bir çözümleme gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, peygamberlerin yaşadığı zorluklar ile tükenmişlik sendromunun benzerlikleri ve farklılıkları, Kur'ani metinler ışığında özgün bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

2.4. Araştırma Etiği

Bu araştırmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gereken bütün kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

3. Bulgular

3.1. Peygamberlerin Hayatlarına Psikolojik Bir Bakış

Bu başlık altında, araştırmaya konu olan Peygamberlerin tebliğ görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları zorluklar ve bu süreçte yaşadıkları psikolojik ve duygusal durumlara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

3.1.1. Hz. Nuh Kışasına Psikolojik Bir Bakış

Hz. Nuh, İslam literatüründe Ulu'l Azm olarak bilinen beş büyük peygamberden biridir. Kur'an'da; “Biz Nûh'u, “Başlarına pek acı bir azap çökmeden önce halkını uyar!” diye kavmine peygamber olarak gönderdik.” (Nuh/1), “Biz Nûh'u kavmine peygamber gönderdik...” (A'râf/59), “Yemin olsun ki biz, Nûh'u kavmine peygamber gönderdik.....” (Hûd/25), “Biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak göndermiştik.....” (Mü'minûn/23) ayetleri Hz. Nuh'un kavmine tebliğ vazifesini yapmakla görevlendirildiği bildirilmekte olup Hz. Nuh'un kendisine verilen tebliğ vazifesini ifa ederken halkı tarafından sürekli reddedildiği, bu süreçte zorluklarla karşılaştığı, vazifesi uğrunda sabırla büyük mücadeleler verdiği ve içinde bulunduğu duygusal duruma ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

“Buna rağmen yine de Nûh'u yalanladılar, onu yalancılıkla itham ettiler...” (Yunus/73),

“Nûh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar.” (Şuara/105),

“Ey Nûh!” “Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın! dediler.” (Şuara/116),

“Fakat kavmi onu yalanladı...” (A'râf/64),

“Yemin olsun ki, biz Nûh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Nûh onların arasında 950 sene kaldı...” (Ankebût/14),

“Nûh, “Rabbim” dedi, “Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; Fakat benim çağrım sadece kaçışlarını arttırdı...” (Nuh/5-9).

Nûh, “Rabbim, dedi, doğrusu bunlar beni dinlemediler...” (Nuh/21),

“Nûh, “Rabbim!” dedi, “Kavmim beni yalancılıkla suçluyor. Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!” (Şuarâ,117-118),

“Bunun üzerine Nûh, “Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!” diye rabbine yalvardı.” (Kamer/10),

“Bunlardan önce Nûh kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişti. Kulumuz Nûh'u yalancı saymakta ısrar ettiler, ona: “Delinin teki!” dediler. Kulumuz saygısızca incitildi, tebliğden zorla engellendi.” (Kamer/9),

Nûh “Rabbim” dedi, “Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler. Rabbim! Beni,

annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et.”(Nûh/26-28).

Ayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Nuh kavmini Allah'ın varlığına ve birliğine yıllarca bıkmadan-usanmadan ısrarla davet etmiş, halkına doğruyu, hakikati anlatmaya çalışmış, fakat onun bu üstün çabalarına rağmen kavmi ona sürekli karşı çıkmış, onun davetini reddetmiş, alaya almış, deli ve yalancı olmakla itham etmiş, kavminden çok az kimse hariç onun peygamberliğine iman etmemiş ve getirdiği öğretilere olumlu yanıt vermemiştir.

Ayetlerde yer verilen ifadeleri psikolojik açıdan tükenmişlik sendromu kapsamında ayrıntılı bir şekilde analiz edersek; Kur'an'da haber verildiği üzere kavminin Hz. Nuh hakkında **"delinin teki!"**, **"yalancı"** şeklinde ithamları gibi sebeplerle **"saygısızca incitilmiş"** olduğu (Kamer/9) belirtilmiştir. Hz. Nuh'a yönelik bu ithamlar ve engellemeler tükenmişlik sendromunun belirtilerine dair bazı ipuçları vermektedir. **"Delinin teki!"** gibi olumsuz bir etiket, dışlamayı, küçümsemeyi, buna maruz kalan taraf açısından ise kişisel bir yetersizlik ve değersizlik duygusunu yansıtırken, "saygısızca incitilmiş" olma ise duygusal bir yaralanmayı, bu yaralanmanın kişinin içsel dengesini bozduğunu, ona zarar verdiğini ve kırgınlık yaşamış olduğunu ifade eder. Hz. Nuh'un, tebliğ yaptığı topluluk tarafından **"delinin teki!"** olarak nitelendirilmesi, kavminin Hz. Nuh'a karşı olumsuz, yargılayıcı ve soğuk bir tutum geliştirdiklerini, bunun da, Hz. Nuh'un insanların gözünde değerinin sorgulanmasına ve dışlanmasına; **"saygısızca incitildi"** ifadesi de Hz. Nuh'un çevresindekilerce hakaretimiz söz ve incitici tutumlara maruz kaldığını, bunun da Hz. Nuh'un duygusal kaynaklarını tükenmiş ve duygusal olarak yorulmuş hissetmesine sebep olmuş olabileceğine işaret etmektedir. Böyle bir durum da birey, çevresindeki hizmet sunduğu kimselerin kendisine saygı duymaması sebebiyle kendisini duygusal olarak incitilmiş, zarar görmüş ve duygusal olarak tükenmiş hissedebilir. Bu tür duygusal yaralar, tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerde görülebilmektedir.

Ayette geçen, **"tebliğden zorla engellendi"** ifadesi ise, kişinin misyonunu yerine getirmesinin engellenmesi, hedeflerine ulaşamaması veya katkı sağlama arzusunun engellenmesini işaret eder. Böyle bir durum, bireylerin içsel başarı hissini sarsarak düşük kişisel başarı hissini ortaya çıkmasına sebep olabilir. Nuh'un kavmini doğru yola çağırma çabası karşısında karşılaştığı sayısız ve saygısız eleştiriler ve engellemeler, onun başarısızlık hissi yaşamasına, tebliğ vazifesini ifa ederken arzuladığı hedeflerine ulaşamadığını ve başarısız olduğunu düşünmesine sebep olmuş olabilir. Bu, tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin yaşadıkları duygulardan biridir.

Hz. Nuh'un, **"Beni dinlemediler"** ve **"Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur"** (Şuarâ/117-118) ifadeleri, Hz. Nuh'un, tebliğ vazifesini ifa etmeye çalıştığı insanlardan aldığı olumsuz yanıtlar ve karşılaştığı sürekli engellemeler karşısında yeterince başarılı olamadığını düşündüğünü, kendisini tükenmiş hissettiğini, artık kendi çabalarının yetersiz olduğunu ve daha fazla dayanacak gücü kalmadığını ve bu konuda artık dışsal bir çözüm arayışına girdiğini, dışsal bir müdahaleye ihtiyaç duyduğunu (Rabbinden yardım talep etme) işaret etmektedir.

"Doğrusu kavmim beni dinlemedi" ifadesi, Hz. Nuh'un, insanlara karşı olan yardımcı olma arzusunun karşılık bulmaması nedeniyle tükenmiş hissettiğini, duygusal olarak yorulduğunu ve enerjisinin tükendiğini işaret eder. İnsanlara yardım etme isteği ve onlara doğruyu anlatma çabası karşılık bulmadığında ve sürekli engellerle karşılaşıldığında insan tükenmişlik hissi yaşayabilir. Zira çabaların karşılık bulmaması, tükenmişlik sendromunun tipik belirtilerindendir. Hz. Nuh'un da ayette (Ankebût/14) belirtildiği üzere 950 yıl gibi uzunca bir süre sürekli bir mücadele içinde, sabırlı ve özverili bir şekilde doğruyu tebliğ çabalarına rağmen kavminin onu dinlememesi, kavminden sürekli olumsuz geri-bildirim alması ve yalancılıkla suçlanması, Hz. Nuh'un duygusal olarak tükenmesine yol açmış olabilir.

Hız. Nûh'un **"Kavmim beni yalancılıkla suçluyor"** (Şuarâ/117-118) cümlesini değerdendirdiğimizde, Hız. Nûh'un, uzun yıllar boyunca çaba göstermesine rağmen insanları kendisine inandırnamamış olması, kavmi tarafından yalancılıkla suçlanıyor olması ve ve amacına ulaşamamış olma düşüncesi onun düşük kişisel başarı hissi içinde olmasına ve değersizlik hissine kapılarak tükenmişlik sendromu yaşamasına sebebiyet vermiş olabilir. Hız. Nûh'un **"Beni yalancılıkla suçladılar"** ifadesi, onun tebliğ çabalarının başarısız olduğunu düşündüğünü ve kendisini bu başarısızlık nedeniyle değersiz hissettiğini işaret edebilir. Tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerde, karşılaşılan engeller ve başarısızlıklar, kişisel başarıya dair algıyı büyük ölçüde etkileyerek kişide hayal kırıklığına yol açabilir.

Hız. Nûh'un, **"Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler. Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et."** (Nûh/26-28) şeklinde kavminin inanmayanları hakkındaki ifadeleri Hız. Nûh'un kavminden ve onların eylemlerinden duyduğu derin hayal kırıklığının ve buna bağlı bir tür depersonalizasyonun işareti olabilir. Burada, Hız. Nûh'un kavmine yönelik böyle sert ve keskin yaklaşımı, belki de sürekli reddedilme, küçümsenme ve karalanma sonucunda kavmiyle olan ilişkisinde duygusal bir yabancılaşma yaşadığının, çevresindekilere karşı bir tür distansiyasyon yani insanlardan uzaklaşma ve kişisel mesafe koyma ve inananlar için bir tehdit unsuru olarak görme eğiliminin bir göstergesi olarak değerdendirilebilir.

Hız. Nuh'un, **"Artık yenik düştüm"** ifadesi, duygusal tükenmişlik anlamında güçlü bir emare taşır. Bu ifade, kişinin uzun süreli bir çaba ve mücadelenin ardından hedeflere ulaşamadığı duygusunu taşıdığını ve duygusal tükenmişlik yaşadığının belirgin bir işareti olarak değerdendirilebilir. **"Yardımlını esirgeme!"** ifadesi ise, Nuh'un Allah'a duyduğu teslimiyetin yanı sıra, kişisel başarısızlık hissini de bir dışa-vurumdur. Kişisel başarısızlık hissi, tükenmişlik sendromunun önemli bir boyutudur. Nuh'un yıllarca süren çabalarının karşılıksız kalması, iletmeye çalıştığı mesajlar ve yaptığı uyarıların kavmi tarafından duymazdan gelinmesi ona başarısızlık hissi yaşatmış olabilir.

Hız. Nuh'un **"Rabbim! doğrusu ben kavmimi gece-gündüz hakka çağırdım; fakat benim çağrım sadece kaçırlarını arttırdı. Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler; ayak dirediler; kibirlendikçe kibirlendiler. Yine de ben onları açıkça çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim."** ifadeleri, Hız. Nuh'un halkını tekrar tekrar uyardığını ve farklı yöntemlerle onlara seslendiğini anlatmaktadır. Hız. Nuh'un davetinin sürekli olarak başarısız olmasına rağmen halkına hitap etmeye devam etmesi, bir tür psikolojik tükenmişlik durumunu anlatmakla beraber, davetin farklı şekillerde yapılması, ondan hala bir umut çıkarmaya çalışan bir ruh halini de göstermesi bakımından düşündürücüdür.

Kur'an'da yer verilen bu ayetler, Hız. Nuh'un içsel dünyasında yaşadığı zorlukları işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu ayetlerde, Nuh'un halkına defalarca, farklı yöntemlerle yaklaşımaya çalışmasına, halkına davetini bıkmadan-usanmadan ve uzun yıllar boyunca sürdürmesine rağmen olumlu karşılık alamaması, halkının Nuh'un bu çabası karşısında duyarsız ve umursamaz tavırlar içerisinde olmaları ve sürekli olarak bu daveti reddetmeleri, Nuh peygamberde hayal kırıklığı, yalnızlık, moral bozukluğu, başarısızlık, tükenmişlik hissi yaşatmış olabileceğini ortaya koyan önemli ifadelerdir. Bu ifadelerin tükenmişlik sendromunun tipik belirtilerini taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda Hız. Nuh'a yönelik ayette geçen bu ifadelerden, tükenmişlik sendromunun duygusal tükenme ve düşük kişisel başarı hissi boyutlarında yaşanmış olabileceği ifade edilebilir.

3.1.2. Hz. İbrahim Kıssasına Psikolojik Bir Bakış

Hız. İbrahim İslam literatüründe Ulu'l Azm olarak bilinen beş büyük peygamberden bir diğeridir. Kur'an'da ***“İbrâhim'i de peygamber olarak gönderdik. O kavmine şöyle demişti: “Allah'a kulluk edin ve O'na karşı gelmekten sakının. Bilerseniz, sizin için en hayırlı olan budur.”*** (Ankebût/16) ayeti, Hız. İbrahim'in kavmine peygamberlik vazifesini yapmakla görevlendirildiğini bildirmektedir. Hız. İbrahim, tebliğ görevini gerçekleştirirken büyük mücadeleler vermiş ve bu süreçte büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Kur'an'daki ayetlerde Hız. İbrahim'in kavmine tebliğde bulunurken karşılaştığı zorluklar ve zorlu süreçlerle mücadelesine dair bilgiler verilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hız. İbrahim'in babası Azer ve tebliğ ile vazifeli olduğu kavmi arasında geçen konuşmalarına baktığımızda;

“Babacığım! Hiçbir şey işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan putlara niçin tapıyorsun?”, “Babacığım! İnan ki, sana ulaşmayan bir bilgi bana gelmiştir. Öyleyse bana uy da seni dosdoğru bir yola eristireyim.” (Meryem/42-43), şeklinde babasına ve kavmine tebliğde bulunduğu ve uyardığı; buna karşılık babasının: *“Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!”* (Meryem/46), dediği;

İbrâhim'in babasına ve kavmine: *“Doğrusu siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içine sürüklenmişsiniz.”* (Enbiyâ/54), diye onları tebliğ ve tenzir ettiği, buna karşılık kavminin ise *“Onu öldürün veya onu yakın!”* (Ankebût/24), *“Eğer (bir şey) yaparsanız, onu yakın”* (Enbiya, 68), *“Onun için (yüksekçe) bir bina inşa edin de onu çılgınca yanan ateşin içine atın.”* (Saffat, 97) dedikleri bildirilmektedir.

Kavminin inkarda ısrar etmeleri üzerine Hız. İbrahim'in sergilediği davranışlara ve zorluklar karşısında yaşadığı ruh haline dair ayetlere baktığımızda ise Hız. İbrâhim'in babasına ve kavmine:

“Şüphesiz ben sizin taptıklarınızdan uzağım.” (Zuhruf/26),

“Ben Rabbimin rızâsı için hicret ediyorum...” (Sâffât/99),

“Ben, dinimi yaşayabilmem için Rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum...” (Ankebût/26)

“İşte ben sizden de, Allah'ı bırakıp tapıtığınız putlardan da uzaklaşıyor, yalnızca Rabbime el açıp yalvarıyorum. Umuyorum ki, Rabbime dua etmekle ümitlerim boşa çıkmayacak, mahrum ve perişan olmayacağım.” (Meryem/48),

“Biz kesinlikle sizden de sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan da uzağız. Sizi ve bâtıl dîninizi reddediyoruz. Sizinle bizim aramıza, siz sadece tek olan Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret girmiş bulunmaktadır.” (Mümtehine/4) şeklinde karşılık verdiği haber verilmektedir.

Ayetlerde yer alan ifadeleri psikolojik açıdan tükenmişlik sendromu kapsamında ayrıntılı bir şekilde analiz edersek; Hız. İbrahim, tebliğ vazifesini ifa ederken ailesinden (babası) ve toplumundan büyük zorluklar görmüştür. Kur'an'da Hız. İbrahim'in; ***“Babacığım! İnan ki, sana ulaşmayan bir bilgi bana gelmiştir. Öyleyse bana uy da seni dosdoğru bir yola eristireyim.”*** (Meryem/43), teklifine ve tebliğine karşılık olarak Babasının: ***“Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!”*** (Meryem/46), şeklinde mukabelede bulunduğu haber verilmektedir. Ayetlerde ifade olunan ve Hız. İbrahim'in babasıyla yaşadığı bu diyalog, onun büyük bir üzüntü ve hayal kırıklığı yaşadığını bizlere haber vermektedir. Babasının ona karşı gösterdiği tepki, en yakınının onu reddetmesi, Hız. İbrahim için büyük bir duygusal yük, bir yalnızlık duygusu ve umutsuzluk hissi meydana getirmiş olabilir. Hız. İbrahim'in başta babası olmak üzere halkının, Allah'a inanmak yerine putlara tapması, inançsızlıkta

ısrarları, onu ve getirdiği öğretileri reddetmeleri, bir liderin, bir peygamberin yaşayabileceği en zorlu psikolojik zorluklardan biri olup, onda derin bir hayal kırıklığı kaynağı olarak tükenmişlik yaşamasına sebebiyet vermiş olabilir.

Tükenmişlik duygusu genellikle kişinin çevresel baskılara ve içsel çatışmalara maruz kalmasıyla ilişkilidir. Tükenmişlik sendromu yaşayan bireyler, çevrelerinden izole olabilir, başkalarına karşı duygusal bir mesafe koyabilir ve toplumsal bağlar zayıflayabilir. Ayette geçen Hz. İbrahim'in, *"Ben Rabbimin rızası için hicret ediyorum."* ifadesi, tükenmişlik sendromunun bir sonucu olarak kendisini çevresindeki olumsuzluklardan, baskılardan uzaklaştırma arzu ve düşüncesini yansıtır. Hz. İbrahim'in hicreti, tükenmişlik sendromunun bir sonucu olarak kendisini çevresindeki olumsuzluklardan, baskılardan uzaklaştırma ihtiyacını işaret eder.

Ayetlerde geçen *"Eğer (bir şey) yaparsanız, onu yakın"* (Enbiya, 68) ve *"Onun için (yüksekçe) bir bina inşa edin de onu çılgınca yanan ateşin içine atın."* (Saffat, 97) ifadeleri, Hz. İbrahim'in peygamberlik vazifesini ifa ederken çevreden kaynaklı olarak karşılaştığı büyük zorlukları, ona duyulan düşmanlığın ve onun inancını reddedenlerin ona yönelik tepkilerin ne kadar sert ve yıkıcı olduğunu gösterir. Ayetlerde Hz. İbrahim'in fikirleri ve inançlarının, halkı ve ailesi tarafından kabul edilmediği gibi ona karşı doğrudan bir saldırının da planlandığını işaret etmektedir. Bu tür bir dışlanma ve hedefe konma, bireyde duygusal bir yıkımı tetikleyebilecek tür ve nitelikte tepkiler olup kişinin içsel güçlerinin tükenmesine ve bireyde duygusal ve psikolojik olarak tükenmişlik sendromuna sebebiyet verebilir. Çünkü kabul görmemek ve maruz kalınan haksız nefret, kişiyi yalnızlaştırıp içsel bir boşluk yaratarak kişinin psikolojik olarak kendisini tükenmiş hissetmesine sebebiyet verebilir.

Tükenmişlik sendromunun en belirgin semptomlarından biri, **duygusal tükenmedir**. Bu, bireylerin sürekli stres altında kalması, iş veya kişisel hayatlarındaki sıkıntılar nedeniyle kendilerini tükenmiş ve boş hissetmelerine yol açar. Hz. İbrahim'in ayette ifade olunduğu üzere *"Sizinle bizim aramıza, siz sadece tek olan Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret girmiş bulunmaktadır."* ifadesi, çevresince çok güçlü bir dışlanma, ona karşı duyulan güçlü ve kalıcı olumsuz duyguların bir sonucunun yansımasıdır. Bu tür bir dışlanma, bir insanın ruhsal ve duygusal kaynaklarını tüketebilir. Bu tür bir dışlanma, tükenmişlik sendromunun **duygusal tükenme** boyutunu pekiştirebilir. Kişi, çevresindekilerden sürekli olarak olumsuz tepki aldığı anda, içsel olarak tükenmiş hissedebilir.

Tükenmişlik sendromunun diğer önemli bir boyutu **duyarsızlaşmadır**. Bu, bireyin işine veya çevresine karşı duyduğu ilginin azalması, empati eksikliği ve genel bir içe kapanma durumu olarak tanımlanabilir. Hz. İbrahim, bu sözleriyle, toplumunun ona karşı olan tavırlarına bir tür duyarsızlaşma ve mesafe koyduğunu ifade ediyor. Birey, karşılaştığı zorluklar ve dışlanma karşısında, bir savunma mekanizması olarak içsel olarak daha kapalı ve duygusal olarak uzaklaşmış olabilir. *"Aramıza bir düşmanlık ve nefret girmiştir"* ifadesi, aslında bir içe kapanma, karşısındaki insanlara duyulan güvenin kaybolması ve genel bir yabancılaşma durumunu da simgeliyor olabilir.

3.1.3. Hz. Musa Kıssasına Psikolojik Bir Bakış

Hız. Mûsâ da, İslam literatüründe Ulu'l Azm olarak bilinen beş büyük peygamberden birisidir. Bu makalede, Kur'an-ı Kerim'de geçen Hız. Mûsâ'nın, kazara bir Mısırlı'yı öldürmesi hadisesi (Tâhâ 20/40; el-Kasas 28/15-28) sonrası Mısır'ı terk etmesi ve ardından Medyen şehrine doğru yola çıkması ile başlayan ve Medyen'de 8/10 yıl kaldıktan sonra Şuayp Peygamberin kızlarından birisi ile evlenip Medyen'den ayrıldıktan sonra Tur dağında iken Mısır'a gidip Firavun ve kavmini tebliğ etmek üzere Peygamberlikle vazifelendirilmesi sonrasında yaşanan sürece yer verilmiştir. Kur'an'da Hız. Nuh'un kavmine tebliğ ile görevlendirildiği ve Firavun ve İsrailoğullarının bu tebliğe karşı takındıkları tavır hakkında şu ayetler yer almaktadır:

“Gerçek şu ki, İsrâiloğulları yollarını düzeltirler diye Mûsâ’ya kitabı vermiştik” (Mü’minûn/49), “Fakat Mûsâ apaçık delillerimizle karşılarında çıkınca onlar, bu mucizelerle alay edip gülmeye başladılar.” (Zuhruf/47), “Firavun etrafındakilere: “Size gönderilen şu sözde peygamberiniz var ya, gerçekten bir deli! dedi.” (Şuarâ/27), “Mûsâ için: “Bu bir sihirbaz, büyük bir yalancı!” dediler.” (Mü’min/24), “Firavun: “Bu Mûsâ, ya bir sihirbaz veya delinin biri! demişti.” (Zâriyât/39), “Onlar Mûsâ’ya şöyle derlerdi: “Bizi büyülemek için hangi mucizeyi getirirsen getir, sana asla inanacak değiliz.” (A’râf/132), “Firavun kavmine şöyle seslendi: “Ey kavmim! Mısır’ın mülkü ve hâkimiyeti, sonra ayaklarımın altından akan şu ırmaklar bana ait değil mi? Fakat birileri sizi bana karşı kıskırtıp hâkimiyeti ele geçirmek istiyor. Bunu hâlâ göremiyor musunuz?” (Zuhruf/51), “Yoksa ben, şu aşağılık, neredeyse merâmını bile doğru dürüst anlatamayan adamdan daha üstün değil miyim?” (Zuhruf/52), “Nitekim şöyle dediler: “Yani biz şimdi kalkıp, kendimiz gibi sıradan iki insana mı inanacağız; hem de kavimleri başı yerde, elleri göğsünde bize hizmet eden kölelerimizken?” (Mü’minûn/47), “Kavmi arasından Mûsâ’ya genç bir nesilden başka iman eden olmadı...” (Yunus/83).

Görüldüğü üzere ayetlerde Hz. Musa'nın kavmine tebliğ vazifesini yapmakla görevlendirildiği fakat Mısır Kralı Firavun'un ve kavmi olan İsrailoğullarının onu alaya aldığı, onu yalancı, deli ve sihirbaz olmakla itham ederek incittikleri, eziyet ettikleri ve ona asla inanmayacaklarını, itaat etmeyeceklerini bildirdikleri haber verilmektedir. Kur'an'da Hz. Musa'nın kavmine tebliğde bulunurken karşılaştığı zorluklar, zorluklar karşısındaki sabrı ve mücadelesine ilişkin olarak ise şu ayetler yer almaktadır:

“Andolsun Mûsâ size apaçık mucizeler getirmişti; fakat o kısa bir süreliğine yanınızdan ayrılır ayrılmaz, tutup buzağıya tapmıştınız.” (Bakara/92), “Tevrat’ı vermek üzere Mûsâ ile kırk gece sözleşmiştik. Siz de o ayrılıp Tûr’a gittikten sonra buzağıyı ilâh edinip zâlim olmuştunuz. O vakit Mûsâ kavmine: “Ey kavmim! Buzağıya tapmakla kendinize zulmettiniz. Hemen yaratanınıza yönelip tevbe edin ve nefislerinizi öldürün...” demişti.” (Bakara/51,54), “Tûr dağında ibâdet etmesi için Mûsâ ile otuz gece için sözleşmiş, sonra ona on gece daha ilâve etmiştik. Böylece Rabbinin belirlediği süre kırk geceye tamamlanmış oldu. Mûsâ, kardeşi Hârûn’a: “Kavmim içinde benim yerime geç, onların hatalarını düzelt; sakın ha bozguncuların yoluna uyma!” dedi.” (A’râf/142), “Mûsâ’nın kavmi, kendisinin Tûr’a gitmesinin ardından süs takılarından böğürür gibi ses çıkaran bir buzağı heykeli yapıp ona tapınmaya başladılar.” (A’râf/148), “Bunun üzerine Mûsâ, son derece öfkeli ve üzüntülü olarak kavminin yanına döndü; onlara şöyle dedi: “Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Şu halde size verilen sözün üzerinden çok uzun bir zaman mı geçti, yoksa Rabbinizden bir gazabın tepenize inmesini mi istediniz de, bana verdiğiniz sözden döndünüz?” (Tâ-Hâ/86), “Mûsâ döndüğünde olan bitenden habersiz kardeşine çıkıştı: “Ey Hârûn! Bunların sapıklığa düştüklerini gördüğünde sana ne engel oldu da, söylediklerime uymadın, benim yolumdan gitmedin? Yoksa bilerek emrime karşı mı geldin?” (Tâ-Hâ/92,93).

Tükenmişlik sendromu, sürekli stres, aşırı sorumluluklar, başa çıkılamayan problemler ve çözüm bulamama hissiyle karakterizedir. Tükenmişlik, kişinin fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak tükenmesine yol açar. Aşağıda, Hz. Musa'nın kavmine tebliğde bulunurken karşılaştığı zorluklara, yaşadığı bazı duygusal sıkıntılara ve bunların Kur'an'daki yansımalarına dair ayetler ve bunların tükenmişlik sendromu bağlamında analizlerine yer verilmiştir:

Hz. Musa'nın hataen işlediği bir olay sonrasında Firavun tarafından haksız yere ölüm cezasına çarptırılmaktan kurtulmak maksadıyla Mısır’ı terk edip Medyen şehrine vardığında **“Rabbim! Şüphesiz, bana lütfedeceğin her iyiliğe öylesine muhtacım ki!”** (Kasas/28,24) şeklindeki niyazı, Hz. Musa'nın karşılaştığı büyük zorluklar, yorgunluk ve tükenmişlik hissini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ayet, Hz. Musa'nın duygusal ve psikolojik tükenmişlik yaşadığı bir dönemi yansıtan önemli bir

örnektir. Hz. Musa'nın "Şüphesiz, Bana lütfedeceğin her iyiliğe öylesine muhtacım ki!" diyerek Allah'a yönelmesi, onun tükenmişlik hissi içinde olduğunu işaret etmektedir. Tükenmişlik sendromu, bir kişinin içsel kaynaklarının tükenmesine yol açar. Duygusal yorgunluk, umutsuzluk, yardım arayışı ve yeniden güç kazanma çabası, tükenmişlik sendromunun belirgin belirtileridir. Kişi, zorlukların ve baskıların etkisiyle enerjisinin tükendiğini hisseder ve çevresinden veya daha yüksek bir kaynaktan yardım almak ve rahatlamak ister. Hz. Musa'nın, "Şüphesiz, bana lütfedeceğin her iyiliğe öylesine muhtacım ki!" şeklinde tazarruda bulunması, O'na olan güvenini ve iyiliğe olan ihtiyacını dile getirerek bir tür teslimiyet ve arayış içinde olduğunu, içsel kaynaklarının tükenmiş olduğunu ve duygusal rahatlama ve yeniden başlama için dışsal bir kaynağa (bu durumda Allah'a) derin bir ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. Aynı zamanda Hz. Musa'nın bu duası, tükenmişlik sendromu yaşayan bir kişinin duygusal rahatlama ve yeniden başlama arzusunun da bir ifadesidir.

Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın kavmini bırakarak Rabbi ile konuşup Tevrat levhalarını almak üzere Tûr'a vardığında, Sâmirî denen kişinin kavmini doğru yoldan saptırdığı ve kavminin buzağıdan yapılan bir puta tapınmaya başladıkları haberini alması üzerine; **"Mûsâ, son derece öfkeli ve üzüntülü olarak kavminin yanına döndü; onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Şu halde size verilen sözün üzerinden çok uzun bir zaman mı geçti, yoksa Rabbinizden bir gazabın tepenize inmesini mi istediniz de, bana verdiğiniz sözden döndünüz?"** (Tâ-Hâ/86), şeklinde kavmine sitem ettiği belirtilmektedir. Bu ayet, Hz. Musa'nın kavmiyle ilgili yaşadığı hayal kırıklığı ve öfke, tükenmişlik sendromunun duygusal ve psikolojik etkilerini yansıtan önemli bir örnektir. Ayeti psikolojik açıdan tükenmişlik sendromu kapsamında ayrıntılı bir şekilde analiz edersek; Hz. Musa'nın "Ben gittikten sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız. Rabbinizin emrini çarçabuk terk mi ediverdiniz?" diye çıkışması, Hz. Musa'nın halkı üzerinde büyük bir sorumluluk taşıdığını yansıtmaktadır. Hz. Musa, Tur dağına çıktığında kavmi bu süre zarfında kötü işler yapmaya başlamış ve Hz. Musa bu durum karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Bu ayet, Hz. Musa'nın, kavminin yanlışlarını ve sapkınlıklarını görünce duyduğu büyük öfkeyi ve yaşadığı hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Tükenmişlik sendromunun tipik özelliklerinden biri, gösterilen çabanın bir işe yaramadığını görme, verilen emeğin heba olması ve zamanla tükenmişliğe yol açmasıdır. Hz. Musa, halkına karşı derin bir sorumluluk taşımasına rağmen, beklediği sonuçları alamadığında büyük bir hayal kırıklığı yaşamaktadır. Bu durum, tükenmişliğe neden olan stresli ve duygusal olarak yorucu bir çevreyi işaret etmektedir.

Kur'an'da geçen **"Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Şu halde size verilen sözün üzerinden çok uzun bir zaman mı geçti, yoksa Rabbinizden bir gazabın tepenize inmesini mi istediniz de, bana verdiğiniz sözden döndünüz?"** ifadesi dikkat çekicidir. Hz. Musa'nın kavmi, ona vaat edilmiş olan bir kurtuluş ve iyilik vaadini unutarak, kısa sürede sapkınlığa düşmüş ve Hz. Musa'ya ihanet etmiştir. Bu durum, Hz. Musa'nın üzerinde büyük bir psikolojik yük oluşturmıştır. Kişi, başkalarına sürekli yardım etmeye, onları düzeltmeye veya onlara yol göstermeye çalışırken, beklentilerin karşılanmaması, kişiyi tükenmişlik hissine sürükler. Hz. Musa da, kavminin hatalı davranışları ve yanlış kararları, halkının verdiği sözlere sadık kalmaması nedeniyle derin bir hayal kırıklığı ve tükenmişlik hissi yaşamaktadır. Bu, hem ruhsal hem de duygusal olarak tükenmişliğin bir belirtisi olabilir.

Başka bir ayette; Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde, **"Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?" dedi. (Öfkesinden) levhaları yere attı ve kardeşinin saçından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi) "Ey Anam-oğlu" dedi, "Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı. Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme. Beni o zalimler topluluğu ile bir tutma."** (Araf/150) dediği haber verilmektedir. Tükenmişlik sendromu, kişinin aşırı sorumluluk ve beklentiler altında kendini yetersiz

hissetmesi, duygusal olarak tükenmesi, engeller karşısında sabırsızlık ve öfke gibi duygusal patlamalar yaşaması ile tanımlanır. Ayette, *“Elindeki Tevrat levhalarını yere attı...”* ifadesinde geçen davranış, Hz. Musa'nın duygusal olarak tükenmiş olduğunu gösteren bir emaredir. Bu gibi hayal kırıklığı oluşturan durumlar kişide, öfke patlamalarına veya aşırı reaksiyonlara yol açabilir. Hz. Musa'nın Tevrat levhalarını yere atması, bunun bir yansıması olabilir. Hz. Musa'nın bu durumdaki davranışları, tükenmişlik sendromunun belirtileriyle paralellik göstermektedir. Ayette geçen, *“Kardeşi de: ‘Anamın oğlu! İnan ki bu topluluk beni bir hiç yerine koydu. Az kalsın beni öldürüyorlardı.’* ifadesi Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'un, kavminin tutumuna karşı duyduğu duygusal yorulmuşluğu ifade etmektedir. Hz. Harun'un, toplumun ona karşı ilgisizliği ve tepkileri karşısında hissettiği yalnızlık duygusu, tükenmişlik sendromunun bir başka belirtisidir. Hz. Harun, kendisini *“bir hiç yerine konulmuş”* ve *“öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış* olarak hissediyor. Bu da psikolojik olarak kişiyi tükenmiş hissettiren faktörlerden biridir. Bu ayet, tükenmişlik sendromu yaşayan bir kişinin duygusal ve ruhsal olarak zorlanması yanı sıra, çevresindeki kişilerle iletişimdeki zorlukları da gözler önüne sermektedir. Görüldüğü üzere bu ayet, Hz. Musa'nın yaşadığı stres, öfkeli hali, sorumluluk yükü ve hayal kırıklığı gibi tükenmişlik sendromu belirtilerini ortaya koymaktadır. Kavminin sürekli yanlış yapması, onu psikolojik olarak tükenmiş bir hale getirmiştir.

“Son derece öfkeli ve üzüntülü olarak...” ifadesi, Hz. Musa'nın öfkeli ve üzgün olması, tükenmişlik sendromunun bir diğer belirtisi, tükenmişliğin bir dışa-vurumudur. Uzun süreli stres ve duygusal baskı altında olan kişiler, zamanla öfke patlamaları ve derin hayal kırıklıkları yaşarlar. Hz. Musa, halkının davranışları nedeniyle büyük bir öfke içindedir. Tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerde, öfke ve üzülmeye gibi duygusal tepkilerin yoğunlaşması söz konusu olabilmektedir. Kişi, içsel tükenmişlik hisleriyle baş edemez hale geldiğinde duygusal patlamalar yaşayabilir. Öfke, duygusal tükenmişliğin bir dışa-vurumu olabilir. Kişi, karşılaştığı zorluklarla baş edemediği için bu tür duygusal patlamalar yaşayabilir. Bu da çevresindeki insanlarla olan ilişkilerinde bozulmalara yol açabilir.

“Hani Mûsâ kavmine, “Ey kavimim! Allah'ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bilip durduğunuz halde niçin bana eziyet ediyorsunuz?” demişti...” (Saf/5) ayeti, Hz. Musa'nın kavmine karşı duyduğu derin hayal kırıklığı, öfke ve çaresizlik, tükenmişlik sendromunun psikolojik belirtilerini yansıtan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ayette geçen *“Benim size Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğumu kesinlikle bildiğiniz halde...”* ifadesinde işaret olunduğu üzere, Hz. Musa, kavminin doğruyu bilmesine rağmen yine de onlara eziyet etmelerini anlamakta güçlük çekmektedir. Bu durum, tükenmişlik sendromunun bir belirtisi olarak kişinin, çevresindeki insanlardan yeterli desteği bulamaması ve yalnızlık hissi yaşaması olarak değerlendirilebilir. Hz. Musa, kavmi tarafından anlaşılmadığını ve yalnız kaldığını hissetmektedir. Kişi, sürekli olarak başkalarına yardım etmeye çalışırken, bu yardımları karşılık bulmadığında yalnızlık hissi ve çaresizlik yaşar. Tükenmişlik sendromu, yalnızlık ve duygusal izolasyon duygularını tetikleyebilir. Hz. Musa'nın hissettiği yalnızlık, tükenmişlik sendromunun duygusal boyutunu gösterir.

Ayette geçen *“niçin bana eziyet ediyorsunuz?”* ifadesi, Hz. Musa'nın kavminin tutumuna karşı duyduğu hayal kırıklığını ve moralman tükenmişliğini gösterir. Tükenmişlik sendromu, sürekli stres, baskı ve karşılaşılan olumsuz sonuçlarla birlikte bir kişinin fiziksel ve duygusal kaynaklarının tükenmesine yol açan bir durumdur. Bu ayet üzerinden tükenmişlik sendromu bağlamında birkaç önemli psikolojik unsur değerlendirebiliriz. Hz. Musa'nın sorusu, *“niçin bana eziyet ediyorsunuz?”* şeklindedir. Bu, kendisini anlaşılmamış ve kendisine gereken değerin verilmemiş olduğunu hissetmesinin bir ifadesidir. Tükenmişlik sendromu yaşayan bir kişi, genellikle yaptıklarının yeterince takdir edilmediğini veya doğru anlaşılmadığını hisseder. Hz. Musa, kendisinin doğruyu iletildiğini bildiği halde kavminin bu mesajı reddetmesini ve ona eziyet etmesini, ona değer verilmediği ve

anlaşılmadığı bir durum olarak algılar. Bir kişi, sürekli olarak çaba sarf ettiği halde değerinin anlaşılmadığını düşündüğünde, tükenmişlik duygusu yoğunlaşır. Tükenmişlik sendromu, kişinin sürekli çaba göstermesine rağmen karşısındaki kişilerin olumlu değişim göstermemesi sonucu yaşadığı ruhsal tükenmişliği yansıtır. Kişi, sürekli olarak başkalarını düzeltmeye ve onlara yardım etmeye çalışırken, karşılığında hiçbir değişim ya da olumlu tepki almadığında tükenmişlik hissi yaşar. Bir liderin veya rehberin, doğru yolda olduğunu bildiği halde sürekli olumsuz geri-bildirim alması, halkının ona karşı olumsuz bir tutum sergilemesi, hem ruhsal hem de duygusal olarak tükenmişlik hissine yol açabilir. Hz. Musa'nın durumu, bu psikolojik süreci örneklemektedir.

Kur'an'da *“Mûsâ Allah'a şöyle yalvardı: “Rabbim! Benim kendimden ve kardeşimden başka hiç kimseye sözüm geçmiyor. Artık bizimle şu yoldan çıkmış âsi kavmin arasında sen hükmünü ver!”* (Maide/25) buyurulmaktadır. Hz. Musa'nın bu ayette Allah'a seslenerek kavminin sapkınlıkları karşısında duyduğu çaresizlik ve tükenmişlik hissi, tükenmişlik sendromunun belirgin belirtilerini yansıtmaktadır. Ayeti psikolojik açıdan tükenmişlik sendromu bağlamında ayrıntılı bir şekilde analiz edersek; Hz. Musa, bu ayette kavminin doğru yoldan sapmış olmasına karşı duyduğu derin hayal kırıklığını ve yetersizlik hissini dile getirmektedir. *“Benim kendimden ve kardeşimden başka hiç kimseye sözüm geçmiyor”* demesi, onun çevresindeki insanlar üzerinde hiçbir etkisinin kalmadığına dair bir duygusal tükenmişlik hissi taşıdığını göstermektedir. Kişi tükenmişlik sendromu yaşadığında, sorumlulukları karşısında kendini yetersiz ve çaresiz hisseder. Bu durum, kişinin başarısızlık duygularını ve sürekli çaba göstermesine rağmen elde edemediği sonuçları anlatır. Tükenmişlik sendromu yaşayan bir birey, genellikle "hiçbir şey değişmiyor" veya "çabalarım sonuç vermiyor" gibi düşüncelerle karşılaşır. Hz. Musa, kavminin değişmediğini ve sürekli sapkınlık içinde olduklarını görünce, bu duygusal tükenmişlik hissini bu ifadelerle dile getirmiş olabilir.

Hz. Musa, halkının doğru yolu bulması hususunda büyük bir sorumluluk taşımaktadır. Bu sorumluluk, onun üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuş olabilir. *“Benim kendimden ve kardeşimden başka hiç kimseye sözüm geçmiyor”* ifadesi, Hz. Musa'nın yalnız başına bu sorumluluğu taşıdığını ve çevresindeki desteklerin yetersiz olduğunu düşündüğünü işaret ediyor olabilir. Hz. Musa, kendisinin ve kardeşi Harun'un dışında kimseye söz geçirememesini, onun etkisini yitirip tükenmiş hissettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz. Kişi, çevresindekileri etkileme veya onlara yön verme konusunda başarısız olduğunda, içsel olarak güçsüzleşir. Bu, tükenmişlik sendromunun bir başka belirtisidir.

Hz. Musa'nın, Allah'a yönelerek *“artık bizimle şu yoldan çıkmış âsi kavmin arasında sen hükmünü ver!”* şeklinde bir tazarruda bulunması, içsel bir çatışma ve sabırsızlık hissi taşıdığını işaret ediyor olabilir. Hz. Musa, kavminin sapkınlıklarına karşı yıllarca sabretmiş ancak bir sonuç alamamıştır. Hz. Musa'nın, Allah'a doğrudan başvurması ve son çare olarak bir çözüm istemesi, onun duygusal açıdan tükenmişliğini ve bu noktada artık kendi çabalarıyla bir sonuca varamayacağını düşündüğünü gösterir. Bir kişi tükenmişlik sendromu yaşadığında, karşılaştığı zorluklara karşı daha sabırsız ve yenilgiye uğramış bir şekilde yaklaşır. Kişi, bir süre sonra çabalarının etkili olmadığını fark eder ve bu durum içsel çatışmayı artırır. Hz. Musa'nın, halkına olan güveninin sarsılması ve Allah'a başvurması tükenmişlik sendromunun duygusal bir yansımasıdır. Ayette işaret edildiği üzere Hz. Musa, Allah'a başvurarak çözüm arayışına girmektedir. Bu, tükenmişlik sendromu yaşayan bir bireyin genellikle içsel kaynaklarının tükenmesiyle yaşadığı umutsuzluğu yansıtır. Hz. Musa, artık kavminin sorunlarını kendi çabalarıyla çözebileceğini düşünmemektedir ve bu nedenle Allah'tan yardım istemektedir. Tükenmişlik sendromu yaşayan kişiler, genellikle yalnız başlarına çözüme ulaşamayacaklarını hisseder ve dışsal bir yardım arayışına girerler. Bir kişi, sürekli olumsuzluklarla karşılaşmış tükenmiş hissettiğinde umutsuzluk içinde başkalarından ya da dışsal bir kaynaktan yardım

talep eder. Hz. Musa da, halkının sadakat göstermemesi ve çabalarıyla bir değişim meydana getiremediği düşüncesiyle Allah'tan çözüm talep etmektedir.

3.2. Peygamber Hayatları Örneklemesinde Tükenmişlik ile Başa Çıkma Stratejileri

Kur'an'da Peygamberlerin kavimlerine tebliğde bulunurken karşılaştığı zorluklar karşısında içinde bulundukları duygusal durum ve bu zorlu süreçlerle nasıl başa çıktıklarına ilişkin pek çok ayet yer almaktadır. Hz. Nuh'un; "...*Rabbim!*", *beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!*" (Şuarâ/117,118), "*Rabbim yardımını esirgeme!*" (Kamer/10), "*Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla,*" (Nûh/26-28); şeklindeki duaları, onun karşılaştığı olumsuzlukların ve zorlukların, ruhsal sağlığını derinden etkilediğini ve bu noktada Allah'a sığındığını, ona münacaat ve müracaat ettiğini göstermektedir. Hz. Nuh'un Allah'a olan derin bağlılığı, ona duyduğu teslimiyet ve O'ndan yardım istemesi, sınılandığı en zor anlarda bile Allah'a yönelmesinin simgesi olup bu süreçteki en güçlü çıkış yoludur.

Hz. Musa'nın; "*Rabbim, ..., artık beni bağışla.*" (Kasas/16), "*Umarım Rabbim, beni doğru bir yola yöneltip iletir*" (Kasas/22), "*Rabbim, benim göğsümü aç. Bana işimi kolaylaştır...*" (Taha/25-30), "*Ben işimi Allâh'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını görür, gözetir.*" (Mü'min, 44), "*Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz.*" *Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.*" (İbrahim/12) şeklinde Allah'a yöneldiği, O'na sığındığı, O'na tevekkül ettiği ve rahmetini talep ettiği haber verilmektedir.

Çaresizlik, içsel huzur ve merhamet arayışı, tükenmişlik sendromunun yaygın belirtileridir. Tükenmişlik sendromu yaşayan bir kişi, duygusal olarak yorgun ve tükenmiş hissettiğinde, yeniden enerji toplama ve ruhsal olarak güçlenme ihtiyacı duyar. Hz. Mûsâ'nın "*Rabbim! Göğsüme genişlik ver.*" (Taha/25), "*Rabbim yardımını esirgeme!*" (Kamer/10), "*Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla! Bizi rahmetine eriştir. Şüphesiz sen merhametlilerin en merhametlisisin.*" (Araf/151) şeklindeki dua ve niyazları bu arayışın bir sembolü olup Hz. Musa'nın, karşılaştığı büyük zorluklar sebebiyle içinde bulunduğu çaresizlik ve duygusal tükenmişliği aşma, tükenmişlik hissinden çıkma çabalarını yansıtmaktadır.

Hz. Musa'nın Allah'a yalvararak yardım istemesi, merhamet talep etmesi ve affedilme dilemesi, tükenmişlik sürecinde ruhsal iyileşme için başvurulmuş bir psikolojik mekanizmadır. Dua, inananlar için manevi bir rahatlama sağlar. Düzenli dua etmek, zihni sakinleştirir, kişiye huzur verir ve manevi bir bağlantı oluşturur. Dua ve ibadet, kişinin kendisini Tanrı'ya teslim etmesine, stres ve kaygıyı azaltmasına yardımcı olabilir (Koenig & Larson, 2001). Tövbe etmek, vicdanı rahatlatır ve psikolojik yükleri hafifletir. Tövbe ve arınma, bireyi ruhsal olarak yeniler, stresle başa çıkmaya yardımcı olur (Baumeister vd., 1994, ss. 1043-1057). Yine aile, arkadaş veya profesyonel danışmanlardan destek almak, tükenmişlik ile başa çıkmada önemli bir adımdır (Maslach & Leiter, 2016, ss. 103-111). Hz. Musa, Allah'a yalvararak bir çözüm talep etmekte ve duygusal olarak bir destek aramaktadır. Kendisi ve kardeşi için rahmet ve bağışlanma dilemesi, onun ruhsal olarak tükenmiş olduğunu ve yalnız başına bu yükleri taşıyamayacağını hissettiğini gösterir. Hz. Musa'nın, "**Bizi rahmetine eriştir**" ifadesi, tükenmişlik sendromunun sonunda gelen iyileşme ve yenilenme arzusunun bir yansımasıdır.

Hz. Musa'nın; "*Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz.*" *Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.*" (İbrahim/12) ifadeleri sabır, direnç gösterme, tevekkül ve güven temalarına vurgu yaparken, tükenmişlik sendromu ve bununla başa çıkma süreciyle de ilişkilendirilebilir. Ayette, Hz. Musa'nın, çevresindeki zorluklara ve eziyete rağmen bu zorlukları

sabırla karşılayacağı işaret edilmektedir. Ayrıca ayette geçen tevekkül kelimesi, Allah'a güvenip dayanmaktır. Tevekkül etmek, tükenmişlik sendromunu aşarken, kişiye hem bir içsel rahatlık hem de ruhsal güç sağlar. Ayette geçen *"Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz."* ifadesi sabır ve direnç gösterme temalarına vurgu yapmaktadır. Sabır, direnç ve azim, tükenmişlik sendromunun tam tersidir. Tükenmişlik sendromunda kişi, en küçük zorlukla bile sabırsızlık gösterir ve tükenmiş bir şekilde tepki verir. Sabırlı olmak, kişiyi ruhsal olarak güçlendirir, kişinin manevi gücünü artırır. Sabır ve azim üzere olmak tükenmişlik sendromuyla başa çıkma sürecinde önemli bir kaynaktır.

Hiz. İbrahim'in; ***"Ben Rabbimin rızâsı için hicret ediyorum. Rabbim beni, kendisine en güzel şekilde kulluk yapabileceğim bir yere elbette ulaştıracaktır"*** (Sâffât/99), *"Ben, dinimi yaşayabilmem için Rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum. Şüphesiz O, kudreti dâimâ üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır."* (Ankebût/26), *"İşte ben sizden de, Allah'ı bırakıp taptağınız putlardan da uzaklaşıyor, yalnızca Rabbime el açıp yalvarıyorum. Umuyorum ki, Rabbime dua etmekle ümitlerim boşa çıkmayacak, mahrum ve perişan olmayacağım."* (Meryem/48); ifadeleri Hiz. İbrahim'in içsel motivasyonunu ve tükenmişlik sendromuna karşı nasıl bir strateji geliştirdiğini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Ayette geçen hem "Rabbimin rızâsı" hem de "dinimi yaşayabilmem için" hicret ediyorum ifadeleri, kişisel bir inanç ve hedef doğrultusunda hareket etmenin, tükenmişlik sendromu ile başa çıkmak için nasıl bir yol sunduğunu göstermektedir. Manevi derinlik ve içsel huzur arayışı, kişinin yaşamına anlam katabilir. Dini metinlere veya öğretilere derinlemesine yönelmek, tükenmişlik hissini giderme konusunda etkili olabilir. Manevi arayış, bir bireyi dışsal streslerden uzaklaştırarak içsel huzuru bulmasına yardımcı olabilir (Koenig vd., 2012, ss. 253-270). Bu bağlamda, bu ifadeleri tükenmişlik sendromu perspektifinden irdelemek anlamlı olacaktır. Hiz. İbrahim'in hicreti, tükenmişlik sendromunun bir sonucu olarak kendisini çevresindeki olumsuzluklardan, baskılardan uzaklaştırma arzu ve düşüncesini yansıtır. Kişisel ve profesyonel sınırlar koymak, tükenmişliği önlemeye yardımcı olabilir (Leiter & Maslach, 2009, ss. 331-339). Hiz. İbrahim'in ***"Ben Rabbimin rızâsı için hicret ediyorum."*** ifadesi, hedefinin ve amacının net olduğunu simgeler. İnançlı bireyler için Tanrı'ya güvenmek, stresli ve zor durumlarda bir rahatlama kaynağı olabilir. Tanrı'ya teslimiyet, kişinin kontrol edemediği durumlarla başa çıkmasına yardımcı olur. Tanrı'ya güvenme, kişinin tükenmişlik hissini aşmasına yardımcı olabilir (Pargament, 1997, ss. 5-15). Güçlü bir inanç ve net bir amaç, dışsal baskılar karşısında kişiyi güçlü tutar. İbrahim'in bu süreçten çıkmak için güçlü bir inanç ve amaca sahip olması, ona hem duygusal hem de manevi bir direnç sağlamaktadır. Birey, bir amaç uğruna zor zamanlardan geçerken, o amacın kendisine anlam kattığını ve ona bir güç verdiğini hisseder. Bu ifade, tükenmişlik sendromunun olumsuz etkilerinden kurtulmanın, kişinin inancını ve içsel motivasyonunu kaybetmemekle mümkün olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Hiz. İbrahim'in babasına ve kavmine hitaben söylemiş olduğu ***"Şüphesiz ben sizin tapıklarınızdan uzağım."*** ifadesi, Hiz. İbrahim'in inançlarından ve değerlerinden taviz vermeyeceğini de net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu, güçlü bir psikolojik sınır koyma ve kendi kimliğini koruma çabasını da yansıtır. Burada bir ayırım yapma, dış dünyadan gelen baskılara karşı içsel bir dayanıklılık geliştirme söz konusudur.

"İşte ben sizden de, Allah'ı bırakıp taptağınız putlardan da uzaklaşıyor, yalnızca Rabbime el açıp yalvarıyorum." ifadesi ise, Hiz. İbrahim'in hayatında, hem psikolojik hem de manevi anlamda bir arınma ve sınır koyma sürecine girdiğini gösterir. Bir kişinin tükenmişlik sendromuyla başa çıkabilmesi için, olumsuz etkilere karşı bir "sınır-mesafe" koyması önemlidir (Leiter & Maslach, 2009, ss. 331-339). Hiz. İbrahim'in ***"Yalnızca Rabbime el açıp yalvarıyorum"*** ifadesi de yaşadığı bu ruhsal zorlukların ve tükenmişliğin ardından, sabır ve teslimiyetle Allah'a yönelmesi, onun bu zorluklarla baş edebilmek için ruhsal bir çıkış yolu aradığının bir belirtisi olarak kabul edilebilir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, Kur'an'da ismi geçen Ulu'l-Azm Peygamberlerden Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın Allah'ın kendilerine verdiği tebliğ vazifelerini yerine getirirken karşılaştıkları zorluklar karşısında yaşadıkları psikolojik ve duygusal süreçleri tükenmişlik sendromu bağlamında incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kur'an'daki kıssalar referans alınarak yapılan incelemede, peygamberlerin, Allah tarafından kendilerine verilen tebliğ vazifelerini yıllarca kesintisiz yerine getirmeye çalıştıkları, kavimlerini Allah'ın varlığına ve birliğine davet ettikleri, doğruyu, hakikati anlatmaya ısrarla çabaladıkları, fakat onların bu çabalarına rağmen kavimlerinin onlara sürekli karşı çıktığı, onların davetini ret ve inkar ettikleri, onları alaya aldıkları, deli ve yalancı olmakla itham ederek saygısızca incittikleri, pek az kimse hariç kavimlerinden çoğu insanın onların peygamberliğine iman etmedikleri ve getirdikleri öğretilere olumlu yanıt vermedikleri, hatta peygamberleri tebliğ vazifelerinden engellemeye çalıştıkları görülmektedir.

Araştırmaya konu olan Ulu'l-Azm Peygamberlerin kıssaları incelendiğinde tebliğ süreçlerinde yaşadıkları bu zorlayıcı dışsal koşullar karşısında, insan olmalarının bir sonucu olarak sıkıntılar, duygusal zorluklar ve tükenmişlik sendromunun farklı alt boyutlarını farklı düzeylerde yaşadıkları tespit edilmiştir. İlgili ayetlerde geçen ifadeler değerlendirildiğinde, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa Peygamberlerin tebliğ süreçlerinde özellikle duygusal tükenme ve düşük kişisel başarı hissi boyutlarında tükenmişlik sendromu yaşamış olabilecekleri söylenebilir. İnsanlarla sürekli etkileşim halinde olunan meslekleri icra eden bireyler ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda icra edilen mesleğin nasıl yapıldığına dair bireylerin kendi algıları ve tükenmişlik ilişkisini inceleyen araştırmalara bakıldığında elde edilen sonuçlar bu çalışmanın sonuçları ile benzerlik taşımaktadır. Akten (2007) tarafından rehber öğretmenlerin mesleklerini nasıl yaptıklarına dair kendi algıları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, mesleklerini icra etmelerindeki işlev düzeyini (iş verimini) orta-kötü olarak değerlendiren rehber öğretmenlerin, çok iyi-iyi olarak belirten rehber öğretmenlere göre duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık boyutlarında daha yüksek düzeyde tükenmişlik yaşadıkları; Özer'in (1998) rehber öğretmen ile gerçekleştirdiği ve rehber öğretmenlerin tükenmişliklerinin nedenlerinin incelendiği çalışmada da mesleki işlev düzeyini "orta-kötü" olarak değerlendiren rehber öğretmenlerde duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık şeklindeki tükenmişliğin daha çok görüldüğü; Yılmaz (2023) tarafından yapılan iş doyumu ve mesleki tükenmişlik ile ilgili çalışmada da, bireyin kişisel başarı algısının zayıflamasının duygusal anlamda tükenme yaşanmasına ve mesleki tükenmişlik seviyesinin artmasına sebep olduğu tespit edilmiştir.

Burada şu hususu da belirtmek önem taşımaktadır: Peygamberler, bireysel özelliklerinden ya da kişisel yapılarından kaynaklı değil, aksine çevresel yani dışsal faktörlerin etkisiyle tükenmişlik sendromunu deneyimlemişlerdir. Peygamberler hiçbir zaman görevlerine olan sevgilerini ve bağlılıklarını kaybetmemişlerdir. Peygamberler, vazifelerini yerine getirme konusunda en ufak bir memnuniyetsizlik duymamış, canları pahasına vazifelerini yapmaktan bir an dahi geri durmamış, aksine görevlerini en mükemmel şekilde ifa ve icra etme konusunda azimle çalışmış ve karşılaştıkları zorluklara karşı güçlü bir direnç sergilemişlerdir. Bu açıdan peygamberlerdeki tükenmişlik, bir meslek ya da görevle ilgili bir bıkkınlık veya isteksizlikten değil, tebliğ ettikleri toplulukların değişime kapalı yaklaşımları karşısında yaşadıkları duygusal ve psikolojik zorluklardan kaynaklanmaktadır. Ulusal ve uluslararası yazında daha önce yapılmış olan çalışmalar da araştırmada elde edilen bu sonuçları destekler nitelikte bulgular ortaya koymaktadır. Bu çerçevede yaptıkları araştırmalarda Friesen ve Sarros (1989), iş stresi ve iş yükünün tükenmişlik üzerinde etkili olan en önemli değişkenler olduğu; Weisberg ve Sagie (1999), mesleğin özveri gerektiren zor bir meslek olması yanında kendilerine ve mesleklerine karşı yapılan saygısızlıkların tükenmişlik yaşanmasına neden olduğu; Sultana (1996),

özel eğitim veren öğretmenlerin yıpranmalarında en önemli nedenlerinden birisinin saygı görmeme olduğu; Friedman (1995), stres yapıcı örgüt, ilişki ve görevlerin yüksek düzeyde mesleki tükenmişliğe ve ruhsal çöküntüye yol açtığı, ayrıca mesleğin zorluğu, öğrencilerin yarattığı disiplin sorunları gibi konuların öğretmenlerin tükenmişlikleri üzerinde etkili olduğu; Sarıkaya (2022), çevrelerinde nezaketsiz, anlayışsız, sabit fikirli, negatif tavırlar sergileyen ve suçlayıcı yaklaşım içinde bulunan kaba kimselerin bulunması, iş ortamındaki yöneticiler ve çalışma arkadaşları tarafından yıldırma/bezdirmeye yönelik mobbing içerikli davranışlar sergilenmesinin tükenmişlik hissetmelerine en çok sebep olan unsurların başında geldiği; Friedman (1991), örgütsel faktörlerin tükenmişlik üzerinde önemli düzeyde etkilerinin olduğu; Baysal (1995), mesleğin gereklerini yerine getirmedeki verimlilik ve yakın çevrenin desteği gibi değişkenler ile tükenmişlik alt boyutları arasında anlamlı ilişki olduğu; Akten (2007), rehber öğretmenlerin mesleki çalışmalarını olumsuz etkileyen faktörlerin başında okul yöneticisi ve öğretmenlerin rehberlik çalışmalarına karşı olumsuz tutumları, rehberlik çalışmalarına gerekli desteği vermemeleri ile öğretmen, yönetici ve veliler tarafından anlaşılmamanın geldiği; Özer (1998), rehber öğretmenlerin mesleklerinde özverili ve gayretli olmalarına rağmen yönetici ve öğretmenlerden yeterince destek görmemeleri, hatta engellenmelerinin olduğu; Sarros ve Sarros (1992), sosyal desteğin tükenmişlikle güçlü bir ilişkisinin olduğu; Derobbio (1995), öğretmenlerin tükenmişlik yaşamalarına neden olan faktörlerin başında, öğretmenin kendisine ve mesleğine karşı yapılan saygısızlıkların geldiği; Murat (2000), sınıf öğretmenlerini en çok zorlayan sorunların ve tükenmişliklerinin en önemli sebeplerinin, velilerin ilgisizliği; Seğmenli (2001) yönetici ve öğretmenlerden yeterli destek görmemeleri olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Araştırmada ayrıca, Peygamberlerin yaşadıkları zorluklarla baş etme süreçlerinde olumsuz etkilere karşı bir sınır, bir mesafe koymak ve son olarak olumsuz çevre ve koşullardan hicret etmek şeklinde bir yol takip ettikleri tespit edilmiştir. Peygamberler, Allah tarafından insanlığa doğru yolu göstermek amacıyla gönderilen seçilmiş şahsiyetlerdir. Peygamberler, vazifelerini ifa ederlerken pek çok zorlukla karşılaşmışlardır. Bu zorluklar onların ruhsal ve bedensel olarak tükenmelerine neden olabilecek bir zemin oluştursa da asla görevlerinden uzaklaşmalarına, mesleklerinden veya misyonlarından ayrılmalarına yol açmamış, aksine onların görevlerine olan bağlılıklarını artırmış, bu durumla başa çıkabilmek için çözüm yolları aramışlardır. Bu çözüm yollarından birisi de hicret etmek olmuştur. Hicret, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil, esasen psikolojik bir yenilenmedir. Hicret, bir peygamberin fiziksel bir mekândan başka bir mekâna gitmesinin ötesinde, manevi bir yenilenme, tükenmişlikten çıkma ve görevlerine yeniden odaklanma yoludur. Peygamberlerin hicret etmeleri, görevlerinden vazgeçtikleri değil, bu görevi daha sağlıklı bir şekilde ve daha fazla etki oluşturacak şekilde sürdürebilmek, daha verimli bir şekilde topluma hizmet edebilmek için bir çıkış yolu arama anlamına gelmektedir. Peygamberlerin hicreti, toplumsal baskılardan ve fiziksel tehditlerden korunarak görevlerine daha etkin bir şekilde devam etmelerinin bir yoludur. Hicretin, peygamberlerin karşılaştıkları zorluklarla baş etme biçimlerinden biri olması, aslında psikolojik açıdan çok anlamlıdır. Psikolojik anlamda, stres ve tükenmişlik durumuyla başa çıkmanın en önemli yollarından biri, bireyin çevresel faktörleri değiştirmesi ve daha sağlıklı bir ortam oluşturmaktır. Konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalar araştırma sonucunda ulaşılmış olan bulguları desteklemektedir. Şahin (2019), çalışanların duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi düzeyleri arttıkça işten ayrılma niyetlerinin de artmakta olduğu, ayrıca çalışanların iş stresi düzeyleri ile işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu, çalışanların iş stresleri arttıkça işten ayrılma niyetlerinin de artmakta olduğu; Ülbeği (2016), yıldırmanın iş stresi, tükenmişlik, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi olan bir faktör olduğu, yıldırmanın maruz kalan çalışanların stres düzeylerinin ve tükenmişliklerinin arttığı, iş tatmini seviyelerinin düştüğü ve son aşamada işten ayrılma niyetlerinde artış olduğu, stres düzeylerinin yüksek olmasının tükenmişlik seviyelerini artırırken, çalışanların iş tatminlerini azalttığı ve işten ayrılma niyetlerinin de artmasına neden olduğu; Bozdoğan (2020)

tükenmişliğin işten ayrılma niyetini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği ve stresin de işten ayrılma niyetini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, tükenmişliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin stresin etkisinden daha yüksek olduğu bulgularına ulaşmışlardır. Bu bağlamda, peygamberlerin tükenmişlik ve stres gibi psikolojik zorluklarla baş etme yöntemleri, günümüz modern psikolojisinde de benzer şekilde ele alınmaktadır. Çalışanların tükenmişlik yaşadığı ortamlardan ayrılması, bir anlamda psikolojik yenilenmeye olanak tanımaktadır. Bu durum, günümüz psikolojisinde stresle başa çıkma ve tükenmişlikten korunma stratejileriyle de paralellik göstermektedir.

Araştırmada ayrıca, Kur'an ayetlerindeki ifadelerden Peygamberlerin Allah'a yönelmek, O'na sığınmak, O'nun yardımını talep etmek, dua ve niyazda bulunmak, Allah'a tevekkül etmek, sabır göstermek, müspet bir amaç belirlemek, amaca sadık kalmak ve bu amaç ve inançlar doğrultusunda kararlı bir şekilde hareket etmek suretiyle bu süreçlerle başa çıkmada direnç ve kararlılık gösterdikleri görülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma dini metinlerin sağlık konusunda derin bilgiler sunduğunu ve psikolojik açıdan önemli temalar içerdiğini ortaya koymaktadır. Araştırmada, Kur'an'daki peygamber kıssalarının, tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin bu süreçlerle başa çıkmaları ve tükenmişlik sendromunun etkilerinden kurtulmaları hususunda önemli argümanlar, önemli stratejiler sunduğu, peygamber kıssalarının psikolojik açıdan da derin anlamlar taşıdığı ve peygamberlerin bu süreçlerde gösterdiği başarının, insanlığın genel psikolojik yükleriyle başa çıkabilmesinde bir rehber niteliği taşıyabileceği kanaatine ulaşılmıştır.

Bu çalışma hem dini hem de psikolojik açıdan bireylerin ruh sağlığını güçlendirecek yaklaşımlar geliştirmeye yönelik çeşitli öneriler sunulabilir. Bu bağlamda, Kur'an'daki peygamber kıssaları, bireylerin tükenmişlik sendromu ve diğer duygusal zorluklarla başa çıkma konusunda önemli stratejiler sunmaktadır. Bu nedenle, psikolojik danışmanlık ve psikoterapi süreçlerinde dini ve manevi öğretilerin uygun bir şekilde entegrasyonu, danışanların hem psikolojik hem de manevi açıdan desteklenmesini sağlayabilir. Özellikle stres yönetimi, sabır, tevekkül ve dua gibi manevi uygulamalar, bireylerin zorlu süreçlerle başa çıkmalarını kolaylaştırabilir.

Çalışma, bireylerin tükenmişlik sendromuyla başa çıkma süreçlerinde dini öğretilerin rehberlik edici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda, psikolojik destek ve tükenmişlik sendromu gibi durumlarla başa çıkmaya yönelik eğitim programlarında, dini perspektiflerin de yer alması önerilebilir. Böylece, dini inançları güçlü olan bireyler, dini öğretilerden faydalanarak psikolojik zorlukları daha etkili bir şekilde aşabilirler.

Çalışma, peygamberlerin karşılaştıkları zorluklar karşısında güçlü bir direnç sergilediklerini ve manevi kaynaklardan destek aldıklarını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, toplumsal farkındalık yaratmak amacıyla, tükenmişlik sendromu ve duygusal zorluklarla ilgili toplumda geniş çaplı eğitimler ve seminerler düzenlenebilir. Ayrıca, tükenmişlik sendromu yaşayan bireyler için toplumsal destek ağları oluşturulabilir. Manevi destek grupları ve psikolojik yardım alanlarında dinî rehberlik sağlanması, bireylerin ruhsal iyilik halleri için faydalı olabilir.

Çalışmada, peygamberlerin yaşamlarından çıkarılan stratejilerin, tükenmişlik sendromuyla başa çıkmak için bir yol haritası sunduğu sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede, inanç temelli psiko-eğitim modelleri geliştirilmesi önerilebilir. Bu modeller, bireylerin hem dini hem de psikolojik olarak güçlenmelerini sağlayacak yöntemler sunarak, ruhsal sağlıklarını iyileştirebilir.

Peygamberlerin yaşadıkları zorluklarla başa çıkarken sergiledikleri direnç, bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını artırmak için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle, manevi rehberlik, psikolojik direnç gelişiminde önemli bir araç olarak kullanılabilir. Eğitimlerde, tükenmişlik

sendromu ve benzeri durumlar karşısında manevi kaynaklardan faydalanarak dayanıklılık geliştirme yöntemleri üzerinde durulabilir.

Çalışma, dini metinlerin psikolojik sağlık konusundaki önemine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, farklı dini ve kültürel bağlamlarda tükenmişlik sendromu ve benzeri psikolojik zorluklarla ilgili daha fazla araştırma yapılması önerilebilir. Bu tür araştırmalar, daha geniş bir literatür taramasıyla, dini perspektiflerin ruhsal sağlık üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyebilir.

5. Kaynakça

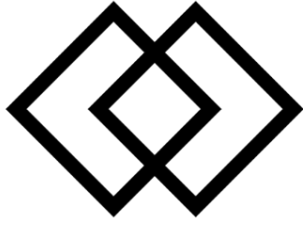
- Akten, S. (2007). *Rehber öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* (Tez No. 240932) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ardıç, K., & Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu: Akademisyenler üzerinde bir uygulama (GOÜ Örneği). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69-96.
- Ardıç, K., & Polatçı, S. (2009). Tükenmişlik sendromu ve madalyonun öbür yüzü: İşle bütünleşme, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 21-46. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/66520>
- Arı, G. S., & Bal, E. Ç. (2008). Tükenmişlik kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 131-148.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., & Sanz-Vergel, A. I. (2014). Burnout and work engagement: The JD–R approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, (1), 389–411. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091235>
- Bauer, J., Häfner, S., Kächele, H., Wirsching, M., & Dahlbender, R. W. (2003). *Burn-out und Wiedergewinnung seelischer Gesundheit am Arbeitsplatz* [The burn-out syndrome and restoring mental health at the working place]. *Psychotherapie, Psychosomatik, medizinische Psychologie*, 53(5), 213–222. <https://doi.org/10.1055/s-2003-38865>
- Bährer-Kohler, S. (2012). *Social determinants and mental health*. Nova Science. <https://doi.org/10.1177/1468017313499463>
- Baysal, A. (1995). *Lise ve dengi okul öğretmenlerinde meslekte tükenmişliği etki eden faktörler* (Tez No. 41372) [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Burke, R. J., Shearer, J., & Deszca, G. (1984). Burnout among men and women in police work: An examination of the Cherniss model. *Journal of Health and Human Resources Administration*, 7(2), 162-188. Spaef. <https://doi.org/10.1111/j.1936-4490.1984.tb00729.x>
- Bridgeman, P. J., Bridgeman, M. B., & Barone, J. (2018). Burnout syndrome among healthcare professionals. *AJHP: American Society of Health-System Pharmacists*, 75(3), 147-152. <https://doi.org/10.2146/ajhp170460>
- Budak, G., & Dalkılıç, S. O., (2005). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-108.
- Baumeister, R. F., Stillwell, A. M., & Heatherton, T. F. (1994). Guilt: An interpersonal approach. *Psychological Bulletin*, 115(2), 243–267. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.2.243>.

- Bozdoğan, S. C. (2020). *Aşırı iş yükünün, tükenmişlik, iş stresi ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi* (Tez No. 620929) [Doktora Tezi, Korkut Ata Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Cherniss, C. (1988). Observed supervisory behavior and teacher burnout in special education. *Exceptional Children*, 54(5), 449–454. <https://doi.org/10.1177/001440298805400508>
- Cresswell, S. L., & Eklund, R. C. (2007). Athlete burnout: A longitudinal qualitative study. *The Sport Psychologist*, 21(1), 1–20. <https://doi.org/10.1123/tsp.21.1.1>
- Drummond D. (2015). Physician Burnout: Its Origin, Symptoms, and Five Main Causes. *Family practice management*, 22(5), 42–47.
- Das, M., Ghosh, S.K. (2020). Summary and future research. In: Enhanced Bayesian Network Models for spatial time series prediction. *Studies in Computational Intelligence*, (858), 137–142. https://doi.org/10.1007/978-3-030-27749-9_9
- Derobbio, R. A. (1995). Factors accounting for burnout among secondary school teachers. *Dissertation Abstract International*, 56(7), 2500 -2501 A.
- Ertürk, E., & Keçecioglu, T. (2012). Çalışanların iş doyumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler: Öğretmenler üzerine örnek bir uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 12(1), 39-52.
- Edelwich, J., & Brodsky, A. (1980). *Burnout: Stages of disillusionment in the helping professions*. Human Services. <https://doi.org/10.1177/019263658106544520>
- Enzmann, D., Schaufeli, W. B., Janssen, P., & Rozeman, A. (1998). Dimensionality and validity of the Burnout Measure. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 71(4), 331-351. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1998.tb00680.x>
- Farber, B. A. (2000). Introduction: Understanding and treating burnout in a changing culture. *Journal of Clinical Psychology*, 56(5), 589–594. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)10974679\(200005\)56:5%3C589::AID-JCLP1%3E3.0.CO;2-S](https://doi.org/10.1002/(SICI)10974679(200005)56:5%3C589::AID-JCLP1%3E3.0.CO;2-S)
- Freudenberger, H.J. (1974). Staff Burn-Out". *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x>
- Freudenberger, H.J. (1975). The staff burn-out syndrome in alternative institutions. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 12(1), 73–82. <https://doi.org/10.1037/h0086411>
- Freudenberger, H.J. (1977). Burn-out: Occupational hazard of the child care worker. *Child Care Quarterly*, 6(2), 90-99. <https://doi.org/10.1007/BF01554695>
- Friedman, I. A. (1991). High- and low-burnout schools: School culture aspects of teacher burnout. *The Journal of Educational Research*, 84(6), 325–333. <https://doi.org/10.1080/00220671.1991.9941813>
- Friedman, I. A. (1995). Student behavior patterns contributing to teacher burnout. *The Journal of Educational Research*, 88(5), 281–289. <https://doi.org/10.1080/00220671.1995.9941312>
- Friesen, D., & Sarros, J. C. (1989). Sources of burnout among educators. *Journal of Organizational Behavior*, 10(2), 179–188. <https://doi.org/10.1002/job.4030100208>
- Gabriel, K. P., & Aguinis, H. (2022). How to prevent and combat employee burnout and create healthier workplaces during crises and beyond. *Business Horizons*, 65(2), 183-192. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2021.02.037>

- Giorgi, A. (2009). *The Descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach*. Duquesne University.
- Göktepe, K, A. (2016). *Tükenmişlik sendromu*. Nesil.
- Hock, R. R. (1988). Professional burnout among public school teachers. *Public Personnel Management*, (17), 167-189. <http://dx.doi.org/10.1177/009102608801700207>
- Izgar, H. (2001). *Okul yöneticilerinde tükenmişlik*. Nobel.
- Jackson, S. E., & Schuler, R.S. (1983). Preventing employee burnout. *Personnel*, 60(2), 58–68.
- Kahill, S. (1988). Symptoms of professional burnout: A review of the empirical evidence. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 29(3), 284–297. <https://doi.org/10.1037/h0079772>
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (26. baskı) Nobel.
- Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. Oxford University. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195118667.001.0001>
- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 43(3), 253-270. <https://doi.org/10.5402/2012/278730>
- Karaman, H., vd. (2020) *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Diyanet.
- Leiter, M. P., & Maslach, C. (1988). The impact of interpersonal environment on burnout and organizational commitment. *Journal of Organizational Behavior*, 9(4), 297–308. <https://doi.org/10.1002/job.4030090402>
- Leiter, M. P., & Maslach, C. (2009). Nurse turn over: The mediating role of burnout. *Journal of Nursing Management*, 17(3), 331-339. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2834.2009.01004.x>
- Maslach, C. (1976). Burned-out. *Human Behavior*, 5(9), 16-22.
- Maslach, C. (1978). The Client role in staff burn-out. *Journal of social issues*, 34(4), 111-124. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1978.tb00778.x>
- Maslach, C. (1982). Burnout: The cost of caring. *Englewood Cliffs* (ss. 1-24). Prentice-Hall.
- Maslach C., & Jackson, S. E. (1981). The Measurement of Experienced Burnout, *Journal of Occupational Behaviour*, 2(2), 99-113.
- Maslach, C., & Jackson, S.E. (1982). Burnout in health professions: A social psychological analysis. In G. S. Sanders & J. Suls (Eds.), *Social Psychology of Health and Illness*, Erlbanm, Hillsdale, 227-251.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The truth about burn out: How organizations cause personal stress and what to do about it*. Jossey-Bass.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2008). Early predictors of job burnout and engagement. *Journal of Applied Psychology*, 93(3), 498-512. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.3.498>
- Maslach C., & Leiter M. P. (2016). Burnout. In *Stress: Concepts, cognition, emotion, and behavior* (pp. 351–357). Academic. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-800951-2.00044-3>
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103-111. <https://doi.org/10.1002/wps.20311>

- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Maslach, C., & Goldberg, J. (1998). Prevention of burnout: New perspectives. *Applied & Preventive Psychology*, 7(1), 63–74. [https://doi.org/10.1016/S0962-1849\(98\)80022-X](https://doi.org/10.1016/S0962-1849(98)80022-X)
- Maslach, C., & Pines, A. (1977) The Burn-out Syndrome in the Day care Setting. *Child Care Quarterly*, 6(2), 100-113. <https://doi.org/10.1007/BF01554696>
- Maslach, C. & Zimbardo, P.G. (1982). *Burn-out the cost of caring*, Prentice-Hall.
- Meier, S. T., & Davis, S. R. (1982). *Burnout: A term in search of a theory*. American Psychological Association.
- Murat, M. (2000). *Sınıf öğretmenlerinde 10 yıllık meslek sürecinde tükenmişliğin gelişiminin haritalanması ve bazı değişkenlere göre incelenmesi* (Tez No. 94412) [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özer, R. (1998). *Rehber öğretmenlerde tükenmişlik düzeyi, nedenleri ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Tez No. 86257) [Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Pargament K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford.
- Pines, A. F., & Aronson, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures*. Free.
- Pines, A. M., Neal, M. B., Hammer, L. B., & Icekson, T. (2011). Job burnout and couple burnout in dual-earner couples in the sandwiched generation. *Social Psychology Quarterly*, 74(4), 361–386. <https://doi.org/10.1177/0190272511422452>
- Perlman, B., & Hartman, E. A. (1982). Burnout: Summary and future research. *Human Relations*, 35(4), 283–305. <https://doi.org/10.1177/001872678203500402>
- Pereira, H., Gonçalves, V. O., & Assis, R. M. D. (2021). Burnout, organizational self-efficacy and self-esteem among Brazilian teachers during the Covid-19 pandemic. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 11(3), 795-803. <https://doi.org/10.3390/ejihpe11030057>
- Salvagioni, D. A. J., Melanda, F. N., Mesas, A. E., González, A. D., Gabani, F. L., & Andrade, S. M. D. (2017). Physical, psychological and occupational consequences of job burnout: A systematic review of prospective studies. *PloS One*, 12(10), e0185781. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185781>
- Sarıkaya, O. (2022). *Bireylerin kişilik özellikleri ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Beş faktör ve hexaco kişilik modelleri kapsamında karşılaştırmalı bir analiz* (Tez No. 774795) [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sarros, J. C., & Sarros A. M. (1992). Social support and teacher burnout, *Journal of Educational Administration*, 30(1), 55-69.
- Schaufeli, W. B., & Buunk, B. P. (2003). Burnout: An overview of 25 years of research in theorizing. In M. J. Winnubst, & C. L. Cooper (Eds.), *The handbook of work and health psychology* (pp. 383-425). Wiley. <https://doi.org/10.1002/0470013400.ch19>
- Schaufeli, W. B., & Greenglass, E. R. (2001). Introduction to special issue on burnout and health. *Psychology & Health*, 16(5), 501-510. <http://dx.doi.org/10.1080/08870440108405523>

- Seğmenli, S. (2001). *Rehber öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* (Tez No. 100354 [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Soysal, A. (2011). İş yaşamında tükenmişlik. *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası Dergisi*, 25(6), 14-26.
- Sultana, Q. (1996). *Special education teachers' attrition in Kentucky and its reasons*. <https://eric.ed.gov/?id=ED405681>
- Şahin, M. (2019). *Tükenmişlik duygusu ve iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Bankacılık sektöründe bir araştırma* (Tez No. 545753) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ülbeği, İlksun Didem (2016). *Yıldırma, iş stresi, tükenmişlik, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiler: Görgül bir araştırma* (Tez No. 441380) [Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Weisberg, J., & Sagie, A. (1999). Teachers Physical, Mental And Emotional Burnout: Impact on intention to quit, *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 133(3), 333-339. <https://doi.org/10.1080/00223989909599746>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11.baskı). Seçkin.
- Yılmaz, Y. (2023). *Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin iş doyum ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* (Tez No. 792259) [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.



Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 07.02.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 13.08.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 17.08.2025
Yayına Kabul Tarihi: 08.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE DOĞA ESTETİĞİ: EMRÎ DİVANİ'NDA BİTKİ VE HAYVAN ALEGORİLERİNİN İŞLEVİ

Gamze ÜNSAL TOPÇU*

Öz

Klasik Türk şiiri, güzellik ve derinliği estetik bir bütünlükle birleştirerek okuyucunun hem zihnine hem de ruhuna hitap eden bir sanat formudur. Bu şiir geleneğinde şair, kelimeleri yalnızca anlamlarıyla değil taşıdıkları duygusal ve estetik etkilerle seçer. Doğa unsurları, bu estetik anlayışın temel unsurlarındandır. Toprak, su, gökyüzü, bitkiler ve hayvanlar gibi unsurlar şiirin ahengini ve anlam katmanlarını besleyen sembolik öğeler olarak işlev görür. Şairler için doğa, betimleme aracı olmanın ötesinde insanın iç dünyasını ve varoluşsal sorgulamalarını aktarmak için kullanılan alegorik ve metaforik bir dil hâline gelir. XVI. yüzyıl klasik Türk edebiyatı temsilcilerinden Emrî, doğa imgelerini özellikle bitki ve hayvan sembolleri üzerinden çok katmanlı bir anlam dünyasına dönüştürür. Bitkiler şiirlerinde güzellik, ölümlülük ve yaşamın geçiciliği gibi temalarla ilişkilendirilirken hayvanlar özgürlük, sadakat, zarafet veya sevgiliye duyulan özlem gibi duyguların taşıyıcısı olur. Örneğin, gül ve bülbül gibi klasik imgeler aşkın ve ıstırapın evrensel alegorileri olarak yeniden yorumlanır. Emrî, bu unsurları salt doğal varlıklar olarak değil şiirsel derinliği artıran araçlar olarak değerlendirir. Bitkilerle hayatın kırılğan dengesini, hayvanlarla ise insanın içsel çatışmalarını ve arzularını somutlaştırır. Şiirdeki her bir imge, anlamı çoğaltan ve okurun zihninde yeni çağrışımlar uyandıran alegorik bir işleve sahiptir. Emrî'nin eserlerinde, hüma talih ve yüceliğin; ahu ise sevgilinin güzelliği, nazı ve ulaşılmazlığıyla özdeşleşir. Sümbülün solgunluğu veya gülün tazeliği gibi bitkisel imgeler ise zamanın geçiciliğini ve aşkın kırılğan doğasını vurgular. Bu yaklaşım, şiiri yalnızca sözel bir sanat olmaktan çıkarak görsel ve düşünsel bir deneyime dönüştürür. Bitki ve hayvan imgeleri, estetik bütünlüğü tamamlamakla kalmaz; insan-doğa ilişkisine dair evrensel sorgulamalara da kapı aralar. Bu çalışma, Emrî Divanı'ndaki doğa imgelerinin şiir estetiğine kattığı derinliği ve bu unsurların alegorik işlevlerini analiz ederek şairin sanatsal vizyonunu ortaya koymayı hedefler.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl şiiri, Emrî, Bitkiler ve hayvanlar, Estetik, Alegori.

Aesthetics of Nature in Classical Turkish Poetry: The Function of Plant and Animal Allegories in Emrî Divanı

Abstract

Classical Turkish poetry manifests as an artistic expression that harmonizes beauty and depth within a cohesive aesthetic, appealing to both the brain and the spirit. In this tradition, poets employ words for both their denotative meanings and their emotional and artistic connotations. Nature serves as a fundamental aspect of this vision: soil, water, sky, flora, and fauna act as symbolic elements that enhance harmony and amplify significance. Nature transcends mere description, serving as an allegorical and figurative medium for the expression of the human psyche and existential contemplations. Emrî, a sixteenth-century divan poet, creates a complex semantic setting, particularly employing allegories of flora and fauna. Plants symbolize beauty, mortality, and transience, whereas animals represent freedom, fidelity, grace, or yearning for the beloved. Classical motifs like the rose and the nightingale are redefined as universal symbols of love and anguish. Emrî utilizes these symbols not merely as natural entities but as tools that enhance lyrical profundity. The depicted flora exemplify the delicate equilibrium of existence, while animals embody intrinsic human conflicts and aspirations, with each representation eliciting novel connotations in the reader's imagination. In Emrî's oeuvre, the hüma represents fortune and elevation, but the gazelle (ahu) symbolizes the beloved's beauty, coyness, and elusiveness. Floral elements, including the wilting hyacinth and the blooming rose, underscore the transience and delicacy of love. This allegorical aesthetic method converts poetry from a verbal art form into a visual and cognitive experience. Imagery of flora and fauna not only enhances visual cohesion but also facilitates universal contemplation of the human-nature connection. This study examines how natural allegories in Emrî's Divan enhance poetic aesthetics and elucidates the symbolic roles of these elements, so clarifying the poet's artistic vision.

Keywords: XVI. century poetry, Emrî, Plants and animals, Aesthetics, Allegory.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, gunsal@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6682-166X>

1. Giriş

Sanatın ve güzelliğin mahiyetine dair tartışmalar, insanlık tarihi boyunca felsefi düşüncenin en canlı alanlarından birini teşkil etmiştir. Bu bağlamda “estetik” kavramı, hem felsefi hem de sanatsal sorgulamaların merkezinde yer alarak zamanla bağımsız bir disiplin kimliği kazanmıştır. Estetik kavramı, Yunanca “aesthesis” (duyum) ve “aistanesthai” (algılamak, hissetmek) kelimelerinden türemiş olup zaman içinde bu kavramın farklı dillerde çeşitli karşılıkları bulunmaya çalışılmıştır. Estetik terimi, günümüzdeki anlamına en yakın biçimiyle Alman filozof Alexander Gottlieb Baumgarten tarafından sistemleştirilmiştir. Baumgarten, estetiği “duyusal bilginin bilimi” olarak tanımlamış ve bu kavramı felsefi bir disiplin hâline getirmiştir (Doğan, 1975, s.92). Estetik, başlangıçta doğrudan güzellikle değil, güzelin insan algısındaki yansımasıyla ilişkilendirilmiştir. Günümüzde “estetik” terimi, gündelik dilde çoğu kez “güzel”, “güzellik duygusu” ya da “bir dereceye kadar güzel olan şey” anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçe Sözlük’te (2005, s.654) “estetik” kavramı çok boyutlu bir şekilde tanımlanmıştır. Buna göre estetik; sanatsal yaratının genel yasalarıyla sanatta ve hayatta güzelliğin kuramsal bilimi (güzel duyu, bedîi, bediiyat), güzellik duygusu ile ilgili veya bu duyguya uygun olan nitelikler, güzelliği ve güzelliğin insan belleğindeki ve duygularındaki etkilerini ele alan bir felsefe dalı ve tıpta kusurlu bir organı düzeltmek veya güzelleştirmek amacıyla uygulanan yöntemler olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla “estetik davranış”, “estetik duruş” ya da “estetik çaba” gibi ifadelerde aslında yalnızca “güzellik” ya da “güzellik algısı” kastedilmekte, ancak kavramın felsefi ve bilimsel boyutları göz ardı edilmektedir. Bu çok katmanlı tanımlar ve kavramsal tartışmalar, estetiğin en berrak ve en güçlü ifadesini sanatların en eski ve köklü biçimlerinden biri olan şiirde bulduğunu göstermektedir.

Estetiğin özünü en belirgin şekilde şiir sanatında görmek mümkündür. Şiir, insan aklının estetik faaliyetlerinin en eski ve temel biçimlerinden biri olarak güzelliğin duyusal algısını yoğun ve etkili bir şekilde yansıtır. Doğan’ın (1975, s.314) “*şiir, insan aklının estetik faaliyetlerinin ilklerinden biridir*” ifadesi, şiirin insan düşüncesinin tarihsel gelişimindeki öncü rolünü açıkça ortaya koyar. Birçok filozof ve estetikçiye göre şiir, farklı sanatların özelliklerini bünyesinde toplayan bir yaratıcılık biçimidir. Bu nedenle şiirsel anlatım, yalnızca dizeler, uyaklar ve kalıplarla sınırlı kalmaz; anlatılmak isteneni en yalın ve en saf hâliyle ortaya koymayı amaçlar. Dolayısıyla şiirin temel niteliklerini incelemek yalnızca şiir sanatını değil tüm sanatların yapısını anlamak için de önemli ipuçları sunar (Doğan, 1975, ss. 314-318). Bu genel estetik çerçeve, klasik Türk şiirinde daha somut ve sistemli bir biçimde karşımıza çıkar. Şair, bir ressamın fırça darbeleriyle tuvalde kurduğu ahengi, kelimeler ve mazmunlarla inşa eder; her beyitte okuyucuya yeni bir tablo sunar. Bu nedenle kelimeler rastgele seçilmez; düşünceyi en kısa, net ve etkili biçimde yansıtan mazmunlarla esere estetik bir değer kazandırılır.

Klasik Türk şiirinde estetik, bireysel beğeniden ziyade kültürel kodların, mazmun sisteminin ve doğa unsurlarının sembolik işlevleri etrafında inşa edilen kolektif bir anlam ufkuna yaslanır. Bu bağlamda estetik tavır, kişisel hazzı aşarak belirli bir sanat anlayışının ve kültürel değerler bütününe şekillendirdiği ortak bir bakış açısını temsil eder. Cömert’in (2008, s.29) vurguladığı gibi sanat anlayışı, bir ekolün veya sanatçının sanat üzerine geliştirdiği görüşler ile bu doğrultuda ulaşmayı amaçladığı hedeflerin toplamını ifade eder. Klasik Türk şiirinde ise bu anlayış, doğa ile insan ruhunu bir arada ele alarak mazmunlar aracılığıyla hem tasviri hem de metafizik boyutları kuşatan bir estetik dünya üretir. Bu estetik evrenin çok katmanlı yapısı, şiiri yalnızca güzelliğin tasviri olmaktan çıkarıp kültürel ve metafizik bir anlam arayışının zeminine dönüştürür. İşte bu noktada alegori, şiirin estetik derinliğini görünür kılan, yüzeysel anlatımın ötesine geçerek okuyucuyu çok katmanlı bir okuma sürecine davet eden temel bir kavramsal araçtır. Yunanca allos “öteki, diğer” ve agoreuein “toplulukta konuşmak” sözcüklerinden türeyen alegori, en yaygın biçimiyle “bir şey söylerken başka bir şey kastetmek” olarak

tanımlanır (Whitman, 1991, s.162; Açıl, 2014, ss. 146-147). Bu tanım, klasik Türk şiirinde yüzeysel tasvirin ötesine geçerek sembolik çok katmanlılığı mümkün kılan estetik yaklaşımı kavramsallaştırır.

Klasik Türk şiirinde alegori yalnızca estetik bir süs unsuru değil şairin zihinsel ve kültürel dünyasını yansıtan derin bir ifade biçimidir. Alegorik anlatım sayesinde görünen anlamın ötesine geçilerek okuyucu farklı bir yorum ufkuna davet edilir. Açıl'ın (2014, ss. 146-148) da belirttiği üzere alegori, şiirsel söylemin çok katmanlı yapısını görünür kılar ve okuyucuyu hem bireysel tecrübenin hem de kolektif kültürel kodların izini sürmeye yönelir. Bu bağlamda alegori, mazmunların işlevselliğini artıran bir yöntem olarak, klasik şiirin estetik yapısını hem zenginleştiren hem de anlaşılmasını derinleştiren bir kavram hâline gelir. Coşkun (2006) ise alegorinin işlevini özellikle istiare kavramı üzerinden temellendirir ve şairlerin soyut hakikatleri somut unsurlar aracılığıyla görünür kılma çabasına dikkat çeker. Ona göre alegorik anlatım, şiirdeki mazmunları sıradan bir benzetme olmaktan çıkararak, çok yönlü anlamların taşıyıcısına dönüştürür. Uçan Eke'nin (2017, ss. 35-37) metafor ve alegori karşılaştırması, alegorinin yalnızca benzetmeye dayalı bir estetik unsur olmadığını; sembolik karakterler, imgeler ve olaylar üzerinden metnin bütününe yayılan daha derinlikli bir anlam dünyası sunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla alegori, şairin hakikat arayışında kullandığı yöntemlerden biri olarak görünen ile kastedilen arasındaki gerilimi bilinçli bir şekilde besler. Klasik Türk şiirinde alegorinin en dikkat çekici yönlerinden biri şairlerin bu anlatım biçimiyle insanın varoluşsal yolculuğunu ifade etme çabalarıdır. Açıl'ın (2014, s.150), vurguladığı üzere alegorik söylem, aşk, ölüm, hakikat ve ilahi arayış gibi temel temaların derinlik kazanmasını sağlar. Şair doğadaki herhangi bir nesneyi ya da varlığı yalnızca betimlemekle kalmaz, ona anlamlar yükleyerek insan ruhunun seyr u süluk sürecine işaret eder. Bu nedenle klasik şiirde alegori, bireysel duyarlılıkların ötesinde kültürel ve metafizik bir tecrübenin dilsel tezahürü olarak işlev görür.

Alegorinin sağladığı çok katmanlı anlatım imkânı, klasik şiirde bitki ve hayvan adlarının yalnızca tasviri unsurlar olarak değil aynı zamanda tasavvufi ve ilahi anlamlarla yüklü mazmunlar şeklinde işlev görmesine zemin hazırlar. Doğadaki canlı varlıklar, şairlerin hayal dünyasında insanın hakikat arayışına ve varoluşsal anlamına açılan derin çağrışımlara dönüşür. Bu bağlamda sevgili, söz konusu arayışın merkezî bir sembolü hâline gelir; onun fiziksel nitelikleri doğa unsurlarıyla özdeşleştirilerek idealize edilir. Nitekim Yağar (2023), klasik şiirde sevgili tipinin çoğu zaman gerçeklikten uzak, mitik bir arketip olarak kurgulandığını belirtir. Alegorinin sunduğu imkânlarla birlikte bu arketip hem dünyevi hem de ilahi aşkın temsilcisine dönüşür. Böylece klasik şiirde bitkiler ve hayvanlar, aşk, güzellik, hakikat ve manevi olgunluk gibi temaların çok katmanlı şekilde dile getirilmesini mümkün kılar (Yılmaz, 2023). Bu çok katmanlılık, alegorinin işlevini yalnızca sembollerini dönüştürmekle sınırlamaz; aynı zamanda okuyucuyu görünür anlamın ötesine geçmeye, metni tasavvufi ve felsefi bir derinlikte yeniden yorumlamaya davet eder.

Bitkiler ve özellikle çiçekler, klasik Türk şiirinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Çiçekler yalnızca zarafet, güzellik ve cazibeyi temsil etmez ayrıca cömertlik, sadelik ve incelik gibi farklı anlam katmanlarını da taşır. Şairler sevgilinin güzelliğini dile getirirken çoğu zaman çiçeklere başvurmuş onların renk, koku ve inceliklerinden hareketle sevgiliyi idealize etmişlerdir. Ancak doğa unsurlarının işlevi estetik niteliklerle sınırlı değildir. Alegorik bağlamda hem bitkiler hem de hayvanlar, çoğu zaman mecazi bir derinlik kazanarak farklı duygu hâllerini ve toplumsal durumları sembolize eder. Örneğin güle benzetilen sevgili, aşk ve güzelliğin en temel göstergesi olmakla birlikte tasavvufta Allah'ın sembolü olarak anlam kazanırken; diken, özlem ve acının yanı sıra çoğunlukla rakibi temsil eden bir unsur hâline gelir. Benzer şekilde bülbül hem aşkın tutkulu ifadesini hem de sevgilinin karşısındaki âşığın çaresizliğini sembolize eder. Aynı şekilde servi, boyun zarafetini; nergis, bakışların büyünlü; tavus, ihtişam ve gururu; at ise savaş kudreti ve kahramanlığı temsil eden figürler olarak şiir evreninde

yer alır. Böylece doğa unsurları, hem dünyevi hem de uhrevi anlam katmanlarını taşıyan çok yönlü birer estetik araca dönüşür.

Klasik Türk şiirinde estetik anlayış, yalnızca güzellik algısıyla sınırlı kalmaz. Çiçekler ve hayvanlar, zarafetleri veya doğal özelliklerinin ötesinde, içerdikleri mecaz ve sembolik çağrışımlar sayesinde şiirsel evrende anlam kazanır. Alegorik ve mazmun temelli yapı sadece belirli sembolik yoğunluğu olan unsurların estetik işlev kazanmaya elverişli olduğunu ortaya koyar. Bu durum, estetik anlayışın belirli sınırlar içinde şekillendiğini ve şiir dünyasına dâhil edilen öğelerin bilinçli bir seçime tabi tutulduğunu göstermektedir (Açıl, 2015). Sonuçta klasik şiirin yapısal bütünlüğü içinde benzetme ve mecazların neredeyse tamamında bitki ve hayvanların belirgin bir egemenliği göze çarpar. Güzelliğe, erdeme ya da yüceliğe atıfta bulunulan her figür ister sevgili, ister bir devlet büyüğü, isterse manevi bir şahsiyet olsun doğa unsurları aracılığıyla tasvir edilmiş bu unsurlar üzerinden idealize edilmiştir (Çetindağ, 2002, s.179). Böylece bitki ve hayvanlar, klasik şiirin estetik yapısında hem bireysel beğenin hem de kültürel ve tasavvufi birikimin somutlaştığı güçlü alegorik semboller hâline gelmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışma, Emrî Divanı'nda yer alan bitki ve hayvan imajlarının şiirsel işlevlerini belirlemek amacıyla nitel bir metin incelemesine dayanmaktadır. İncelemede, Mehmet Ali Yekta Saraç'ın 2002'de yayımladığı Emrî Divanı esas alınmış ve şiirler, doğa unsurlarının estetik ve alegorik kullanımı bakımından taranmıştır. Veri toplama sürecinde doküman incelemesi yöntemi uygulanmış; yazılı metinlerdeki anlam katmanları sistemli biçimde çözümlenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2021, ss. 187-200). Değerlendirme, klasik Türk edebiyatında yaygın olarak kullanılan betimsel ve içerik çözümlemesi teknikleriyle yürütülmüş; beyitlerdeki doğa unsurları, mazmun geleneği çerçevesinde bağlam temelli olarak yorumlanmıştır (Karasar, 2003, ss. 67-75). Şiirlerde tespit edilen imajlar, alegorik işlevleri, sembolik çağrışımları ve estetik değerleri bakımından sınıflandırılmış; örnek beyitler aracılığıyla anlam derinlikleri ve şiirsel bağlamları ortaya konulmuştur. Metin boyunca ve örnek beyitlerde, nazım şekillerini belirtmek amacıyla bazı kısaltmalara yer verilmiş olup; g. = gazel, muk. = mukatta' biçiminde gösterilmiştir.

2.1 Araştırma Etiği

Bu araştırma, bilimsel etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüş olup telif hakkı ihlali ve etik ihlallere yer vermemektedir. Kullanılan veriler, açık erişimli ve kamuya ait kaynaklardan sağlanmış, herhangi bir telif hakkına tabi olmayan metinler esas alınmıştır. Alıntılar ve yorumlar akademik kurallara uygun şekilde kaynak göstermeye dayalı olarak yapılmıştır. Araştırmanın bütün aşamalarında akademik doğruluk, nesnellik ve tarafsızlık esas alınmıştır.

3. Bulgular

Araştırma bulguları, Emrî'nin şiirlerinde doğa unsurlarının şiirsel estetiğin temel taşıyıcıları olduğunu göstermektedir. Şair, bitki ve hayvan imgelerini yalnızca betimleme aracı olarak değil; aşkın metafizik boyutunu, insanın içsel çatışmalarını ve varoluşsal sorgulamalarını yansıtan semboller olarak kullanmıştır. Gül, aşkın tutkulu ve acılı yönlerini; lâle, ilahî birliği ve tutkuyu; servi ise hem zarafeti hem de ölüm ve ebediyet arasındaki gerilimi simgeler. Bülbül, âşğın sesi olmanın ötesine geçerek sanatkârane ıstırapı temsil eder. Hüma, sevgilinin ulaşılmazlığını; yılan ve it ise aşkın karanlık yüzünü ve engellerini sembolleştirir. Emrî'nin doğa tasvirlerinde en dikkat çekici yön, duyuşsal estetik ile felsefi derinliği birleştirmesidir. Bitki ve hayvanlar, hem görsel bir zenginlik hem de aşk, ölüm ve varoluş gibi evrensel temaların taşıyıcısıdır. Böylece doğa, şairin eserinde süs unsuru olmanın yanı sıra anlamın temel taşı olarak konumlanır.

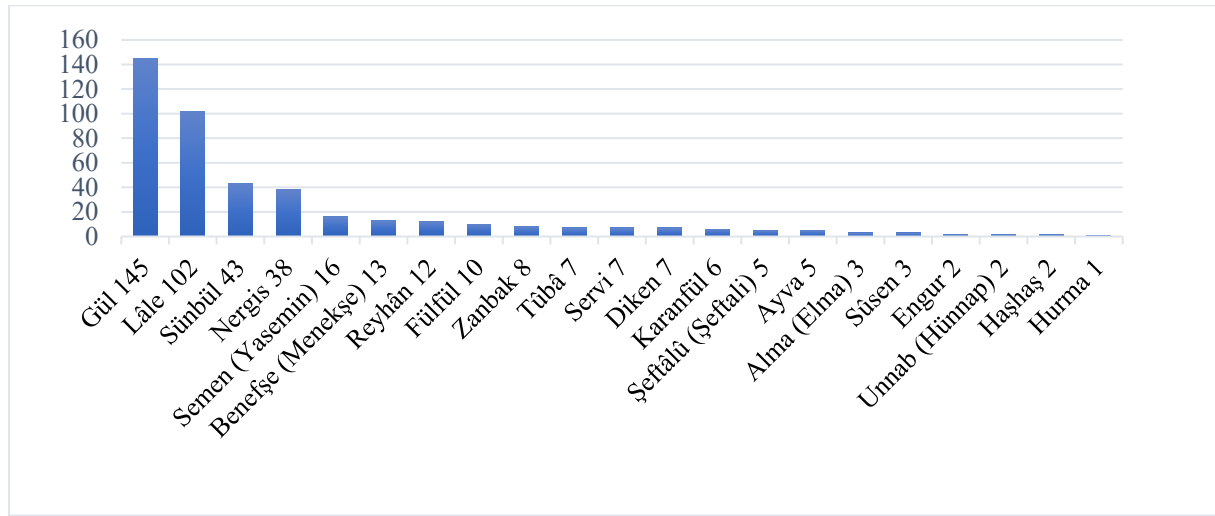
4. Bitkilerin Alegorik İşlevi

Klasik Türk şiirinde şairler, tabiatın inceliğini ve çiçeklerin sembolik gücünü duygu ve düşüncelerini aktarmada temel bir araç olarak değerlendirmiştir. Çiçekler; aşkın ateşini, güzelliğin ihtişamını, umudun tazeliğini ve hayatın geçiciliğini yansıtan çok katmanlı imgeler hâline gelmiştir. Böylece doğa unsurları yalnızca estetik bir süs değil aynı zamanda varoluşsal sorgulamanın da imkânını sunar. Bayram'ın (2007) belirttiği üzere çiçekler, insanın içsel yolculuğunu yansıtan bir ayna işlevi görerek bireysel duyusun derinliklerini görünür kılar. Bu noktada, şiirde çiçeklerin böylesine yoğun sembolik anlamlar yüklenebilmesini mümkün kılan poetik zemin önemlidir. Açıl'ın (2013) vurguladığı gibi alegori, klasik şiirde bu anlam katmanlarını inşa eden başlıca yöntemdir. Çiçekler alegorik anlatının merkezî unsurlarından biri olarak öne çıkar.

Emrî Divanı'ndaki bitki imgelerinin niceliksel dağılımı, şairin estetik tercihlerini somut biçimde ortaya koyarak sembolik yoğunluğun nasıl kurulduğunu belirginleştirmektedir. Bu kullanım, şairin doğaya yüklediği estetik değeri göstermenin ötesinde, şiir evreninde doğa unsurlarının işlevsel çeşitliliğini de açığa çıkarır. Bu nedenle Emrî'nin şiirinde hangi bitki isimlerinin ne sıklıkla geçtiğini ortaya koymak hem estetik tercihlerini hem de sembolik yoğunluğu daha sağlıklı biçimde değerlendirmeye imkân tanır. Aşağıda verilen grafik, Emrî Divanı'ndaki bitki imgelerinin niceliksel dağılımını ayrıntılı olarak göstermektedir.

Grafik 1

Emrî Divanı'nda Adı Geçen Bitkiler



Grafik 1'de görüldüğü üzere en sık başvurulanan bitki imgeleri arasında gül (145), lâle (102), sümbül (43) ve nergis (38) bulunmaktadır. Gül, divan şiirinde yaygın olarak aşkın ve güzelliğin sembolü iken, Emrî bu imgeyi "gül-i ra'nâ" gibi tamlamalarla çeşitlendirerek özgün bir boyut kazandırır; gülün açışı aşkın bedende bıraktığı izlerle, solması ise hayatın geçiciliğiyle ilişkilendirilir. Lâle, 102 örnekte ilahi aşkın rengi ve tutkunun simgesi olarak kullanılır; kırmızı rengi âşkın kanlı gözyaşlarıyla, biçimi ise tevhit düşüncesiyle irtibatlandırılır. Bu yorumlar, şairin tasavvufî yönelimini ortaya koymaktadır. Sümbül, 43 kez zikredilmiş olup çoğunlukla sevgilinin saçlarının zarafetini ve kokusunu temsil eder; aynı zamanda sabrı ve sevdanın derinliğini simgeleyen bir metafor işlevi üstlenir. Nergis ise 38 örnekte sevgilinin gözleriyle ilişkilendirilmiş; siyah ortası bakışların derinliğini, yaprakları ise kirpiklerin inceliğini yansıtan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra yasemin (16), menekşe (13), fülful (10), zambak (8), servi (7), tûbâ (7), diken (7), şeftâlû (5), ayva (5), karanfûl (6), elma (3), süsen (3), engur (2), haşhaş (2), unnab (2) ve hurma (1) gibi bitkilere de yer verilmiştir. Bu çeşitlilik, Emrî'nin

doğayı yalnızca betimleyici bir unsur olarak değil farklı duygusal ve sembolik tonları aktarmaya elverişli bir imkân olarak gördüğünü göstermektedir.

Sayısal veriler dikkate alındığında, şairin bitki imgelerinde belirgin bir yoğunluk düzeni kurduğu anlaşılmaktadır. Gül ve lâle, şiir dilinin merkezî metaforlarını oluştururken; sümbül ve nergis daha çok tamamlayıcı nitelikte kullanılmıştır. Daha düşük sıklıkta yer alan yasemin, menekşe gibi çiçekler veya karanfil gibi bitkiler ise şiirde duygusal çeşitliliği destekleyen yan motifler olarak işlev görür. Bu durum Emrî'nin alegorik inşasında hem tematik hem de niceliksel bir denge kurduğunu ortaya koymaktadır.

4.1. Gül: Aşkın Zarafeti ve Güzelliğin Tahtı

Klasik Türk şiirinde gül aşkın, güzelliğin ve ıstırapın evrensel sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu çiçek, yalnızca tabiatın bir parçası değil, şairlerin duygu dünyasını ve metafizik arayışlarını dile getiren bir dil olmuştur. Gülün zarafeti, renkleri ve kokusu, âşğın sevgiliye duyduğu tutkuyu; dikenleri ise bu tutkunun acıyla yoğrulmuş yönünü temsil eder. Bayram'ın (2007) da belirttiği gibi, "klasik Türk şiirinde en çok dikkat çeken çiçek, tartışmasız gül olmuştur". Bu hâkimiyet gülün hem fiziksel güzellikte hem de mecazi derinlikte bir köprü kurmasından kaynaklanır.

Gül, İslam kültüründe Miraç hadisesiyle ilişkilendirilerek mistik bir anlam taşır. Rivayete göre, Hz. Muhammed'in Miraç gecesindeki manevi teri yeryüzüne düştüğünde kırmızı gül, Cebrail'in teri beyaz gül, Burak'ın teri ise sarı gül olarak şekillenmiştir (Yeniterzi, 1993, s.274). Bu inanış, divan şairlerine gülü ilahi aşkın ve peygamber sevgisinin sembolü olarak işleme imkânı sunar. Emrî, bu kutsal bağlamı şiirlerinde sevgilinin güzelliğiyle birleştirerek dünyevi aşkı uhrevi bir boyuta taşır.

Gül ile bülbül arasındaki trajik ilişki, klasik şiirde âşğın karşılıksız sevdasının alegorisidir. Bülbülün güle duyduğu feryatlı sevdâ, şiirlerde sessizlik ve mesafe üzerinden işlenir. Bir rivayete göre, bülbülün gaflet anında gülün dikenlerine takılıp kanaması, kırmızı gülün rengini bu kandan almasına sebep olmuştur (Sarı, 2023). Bu anlatı, aşkın fedakârlık ve ıstırap ile örülü doğasını vurgular. Emrî, bu geleneksel mecazı ele alırken bülbülü salt bir figür olmaktan çıkarıp şiirin yaratıcı sancısının temsiline dönüştürür:

*"Gül degül 'âşık idüp bülbülü söze getüren
Medh-i hüsnünde olan defter-i rengînümdür"* (g. 137/3)

Bu beyitte, bülbülün iniltilerinin kaynağı, gülün fiziksel güzelliği değil, şairin onu kelimelerle ölümsüzleştirme çabasıdır. Emrî, aşkı dilin yaratıcı gücüyle yeniden inşa ederek sevgilinin güzelliğini şiirin "rengîn defteri"ne kaydeder. Emrî, gülü geleneksel mazmunların ötesinde, beden, tabiat ve sanat arasında gezinen bir imge olarak kullanır. Örneğin aşağıdaki beyitte, sevgilinin kirpiklerini "gülün-i tîr" (ok şeklinde gül dalı) olarak tasvir ederken bu okların açtığı yaraları kırmızı güllere benzetir:

*"Gül açar her ten-i hâkide gerçi gülün-i tîrûn
Velî hâk-i ten-i zerdümde açduğı olur ra 'nâ"* (g. 25/3)

Sevgilinin kirpikleri, ok metaforuyla âşğın bedeninde yaralar açar. Bu yaralar, gülfidanına dönüşerek her tenin toprağında çiçeklenir. Aşkın izleri, evrensel bir dille tüm bedenlerde varlık gösterir. Âşğın solgun teni (zerd), hastalık ve hicranı; gülün kırmızısı ise tutku ve diriliği temsil eder. İki rengin senteziyle oluşan "ra'nâ" gülü, aşkın hem yıkıcı hem de yaratıcı doğasını somutlaştırır. Fânî bedeninin toprak olma süreci, aşkın diriltici gücüyle estetik bir dönüşüme uğrar. Topraktan biten gül, ölümlülüğün içinde sanatın ve bekanın izlerini taşır. Gül-bülbül mazmunu bu beyitte dolaylı olarak hissedilir. Bülbülün kanı, âşğın teninde "ra'nâ" gülünü besleyerek ıstırapın sanata evrilme sürecini vurgular. Yara ile gül, acı ile güzellik arasındaki paradoks, insanın fâniliği ile aşkın ebediliği arasında denge kurar. Gül-i ra'nâ, bu ikiliği renklerle örerek varoluşun poetikasını yansıtır.

Emrî'nin şiirlerinde gül bahçesi, sevgilinin hükümrânlık alanını simgeler. “Şâh-ı gül” (gülün şahı) olarak nitelendirilen sevgili, diğer çiçeklerin hizmet ettiği bir hükümdar gibi tasvir edilir:

*“Beñzemişdür gülsitânda gonca ile şâh-ı gül
Serv-kad mahbûba kim yanına dakmışdur devât”* (g. 60/2)

Burada gonca, sevgilinin etrafındaki hizmetkârları; servi ise onun heybetini temsil eder. Gül bahçesi, aşkın hem fiziksel hem de sosyal hiyerarşisini yansıtan alegorik bir sahnedir. Emrî, gül ve bülbül ikilisini kullanarak aşkın doğal bir olgu değil, şiirin inşa ettiği bir gerçeklik olduğunu savunur. Aşağıdaki beyitte, “sabâ rüzgârı”nın altın tabaktaki gülü parçalaması, sevgilinin nazının âşığın umutlarını dağıtmasıyla özdeşleşir:

*“La ‘lîn tabakla ‘arz-ı zer eylerse gül saña
Başında pâreler tabakın hışm idüp sabâ”* (g. 2/1)

Beyitte sevgilinin dudağı, yakut gibi kıymetli, altın bir tabakta sunulan gül misali tasvir edilir. Ancak bu eşsiz güzellik âşığa nasip olmaz, sabâ rüzgârı sert eserek tabaktaki gülü darmadağın eder. Bahçedeki güller nasıl ki güzelliklerini sergilerken rüzgârın insafına kalırsa, sevgili de nazı ve ilgisizliğiyle âşığın umutlarını dağıtır. Doğanın estetik düzeni içinde aşkın kırılabilirliği incelikle işlenmiş, güzelliğin fani oluşu vurgulanmıştır. Fakat Emrî'ye göre, güzelliği baki kılan doğanın kendisi değil, şairin onu kelimelerle işleyerek ölümsüzleştirmesidir. Emrî, şiirlerinde gülü yalnızca bir çiçek olarak ele almaz; onu aşk, sanat ve varoluşla bağlantılı çok katmanlı bir sembol olarak işler. Bu yaklaşım estetik ve anlamı dengeli bir biçimde birleştirerek klasik şiir geleneğinin ifade olanaklarını zenginleştirir.

4.2. Lâle: Güzelliğin Zirvesi ve İlahi Aşkın Yansıması

Klasik Türk şiirinde lâle, aşk ve güzellik temalarının merkezinde yer alan, estetik ve sembolik açıdan zengin bir imgedir. Şairler, bu çiçeği benzetmeler yoluyla çok katmanlı anlamlarla donatmış; sevgilinin yüzü, gözyaşları ve yaralarıyla ilişkilendirerek tutkulu bir aşkın temsiline dönüştürmüştür. Aynı zamanda, şarap ve kadeh imgeleriyle bağlantı kurularak aşkın sarhoş edici ve coşkulu yönüne de işaret edilmiştir (Bayram, 2007). Lâlenin “taç” anlamı taşıması, onun yalnızca estetik değil, aynı zamanda simgesel derinliğini de pekiştiren önemli bir unsur olarak öne çıkmasını sağlamıştır.

Lâlenin klasik şiirde bu denli yaygın kullanılmasının ardında, doğal yapısına özgü nitelikler yatmaktadır. Tek bir sap üzerinde bulunması, onu diğer çiçeklerden ayıran naif bir zarafetle donatırken, dikensiz oluşu saflık ve letafetle ilişkilendirilmiştir. Açıldığında ortasının boş kalması, iç içe geçmiş aşkları ve özlemleri simgeleyen bir mecaz hâline gelir. Kokusuz ve yeşil yapraklara sahip olması, baharla özdeşleştirilerek yeniden doğuş ve canlanmanın sembolü olarak yorumlanmıştır (Kartal, 1997, ss. 114-117). Tasavvufi açıdan da derin anlamlar taşıyan lâle, ebcet hesabına göre harflerinin toplam değeri 66 olması sebebiyle “Allah” kelimesiyle örtüşerek ilahi aşkın remzi hâline gelmiştir (Sarı, 2023). Arap alfabesinde elif (ل), iki lam (ل) ve he (ه) harflerinden oluşan lâle kelimesi, Allah'ın birliğini ve eşsizliğini ifade eden güçlü bir sembol olarak değerlendirilmiştir. Kelimenin harf düzeniyle ‘Allah’ lafzına işaret etmesi, onun tasavvufi yorumlarda özel bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca lâlenin biçimsel olarak elif harfini andırması, tek bir soğandan yetişmesi ve her zaman dik durması, vahdet düşüncesiyle irtibatlandırılarak ilahî teklik ve yüceliğin simgesel ifadesi hâline getirilmiştir.

Emrî Divanı'nda, gülden sonra en çok yer verilen semboller arasında bulunan lâle, aşkın kırılabilirliği, faniliği ve ihtişamı gibi farklı anlam katmanlarıyla işlenmiştir. Doğanın estetik düzeni içinde, hem maddi hem de manevi güzelliği bir araya getiren bu çiçek, klasik şiirin mecaz dünyasına güçlü bir şekilde nüfuz etmiş ve aşkın farklı yönlerini yansıtan bir sanat unsuru hâline gelmiştir. Emrî lâleyi yalnızca görsel bir güzellik unsuru olarak değil, aynı zamanda kozmik bir aşk metaforu olarak da işler:

“Gerdûn fezâ-yı ‘ışkda bir gökçe lâledür

Bahr-i muhît o lâlede bir katre jâledür” (g. 80/1)

Aşk sahrasında mavi bir lâle söz konusudur. Aşkın dünyası ise uçsuz ve bucaksız bir deniz gibidir. Uçsuz bucaksız denizde olan bir “muhît” bulunmaktadır. Aşk sahrasındaki bu “muhît” ise lâlenin üzerindeki damlacıktır. Beyitteki “gökçe lâle” ve “bahr-i muhît” imgeleri, aşkın çok katmanlı doğasını ortaya koyar. Mavi lâle, aşkın zarif, idealize edilmiş güzelliğini ve mistik boyutunu simgelerken, bahr (deniz) ise aşkın uçsuz bucaksız, sınırsız ve derin yapısını temsil eder. “Katre jâle” ifadesi, bu engin aşkıta, hissedilen tek bir damlanın, yani bireysel bir deneyimin bile ne kadar etkili ve derin olabileceğini gösterir. Lâle, aşkın dışsal güzelliği ve zarafetini; deniz ise aşkın derinliğini ve sonsuzluğunu yansıtır. Bu beyitte, aşk hem estetik hem de metafizik anlamda, sınırları olmayan bir dünya olarak sunulmakta, zarif bir çiçek ve dev bir okyanus aracılığıyla aşkın genişliği ve derinliği birleştirilmektedir. Bu kozmik ve tasavvurî bağlamdan sonra lâle bu kez aşkla yoğrulmuş bir içsel yanışın ve gönül kanının sembolü olarak karşımıza çıkar:

“Kanlu yaşumla Emrî bu mînâ-yı lâle-reng

La ‘lîn şarâb ile tolu rengin piyâledür” (g. 81/5)

Şair kanlı gözyaşını, “lâle-reng” olarak betimleyerek, aşkın hem acı hem de güzellik barındıran doğasını estetik bir biçimde ifade eder. Lâle, kırmızı rengiyle aşkın tutkulu ve acılı yönlerini simgelerken aynı zamanda zarif formu ile duyguların görsel bir temsilini sunar. Şair, lâleyi bir kadeh gibi kullanarak aşkın içki gibi hem tatlı hem acı, hem rahatlatıcı hem yıkıcı olan yanlarını vurgular. Lâlenin şekli ve rengi, yalnızca görsel değil, aynı zamanda duygusal bir sembol işlevi görür. Bu seçim, aşkın çelişkili doğasını, hem estetik hem de sembolik bir düzeyde yansıtarak şairin duygusal dünyasını derinleştirir. Lâle, hem güzellik hem de acı taşıyan bir öge olarak, şairin içsel dünyasındaki karmaşayı ve yoğunluğu estetik bir biçimde dile getirir. Bu noktada lâle imgesi artık yalnızca aşkın değil aynı zamanda ölümle iç içe geçmiş bir iç yanışın ve kalıcı bir hüznün hâlinin ifadesine dönüşür:

“Lâle-i kabrüm ‘arak-rîz oldı sûz-ı sîneden

Sanma ruhsârında katre katre şebnem vardur” (g. 102/3)

Burada lâle, yalnızca bir çiçek olarak değil, aynı zamanda aşkın, ölümün ve manevi acının sembolü olarak karşımıza çıkar. Lâleyi bir ölüm metaforu olarak kullanarak, aşk ve ayrılıkla yoğrulmuş bir ruh hâlini betimler. Lâle, özünde bir çiçek olmanın ötesine geçerek insanın içsel dünyasındaki acı ve arayışın simgesine dönüşür. Beyitte geçen “arak-rîz” ifadesi, lâlenin solmuş ve solgun bir hâlini anlatırken “sûz-ı sîneden” kısmı, bu solgunluğun kalbin ateşinden kaynaklandığını ifade eder. Lâlenin kırmızı rengi, bu yangının bir tezahürü olarak, şairin kalbindeki aşk ve acıyı estetik bir biçimde dışa vurur. Şair, ruhsal bir tazelik ve canlılık arayışının sona erdiğini ima eder. Şebnem, klasik Türk şiirinde genellikle canlılık ve tazelik ile ilişkilendirilirken burada bu imgelerin kaybolmuş olduğu, yerine acı ve ıstırapın yerleştiği anlatılmaktadır. Bu beyitte Emrî, lâleyi estetik ve sembolik bir araç olarak kullanarak aşkın ve ölümün iç içe geçmiş anlamlarını derinleştirir. Lâle hem aşkın narinliğini hem de ölümün acı veren yanını simgeler.

4.3. Sünbül (sümbül): Ruhun İnceliği ve Aşkın Derin Sembolü

Klasik Türk şiirinin derin sembolizminde, gül ve lâlenin ardından sıkça kullanılan çiçeklerden biri de sümbüldür. Şairler, sümbülü kullanarak sevginin yoğunluğunu, tutkuyu, safiyeti ve güzelliği ifade ederler. Sümbül, aşkın sembolik yükünü taşır. Onun beyaz yaprakları, sevginin saf ve masum yönünü sembolize ederken kokusu ise sevgilinin varlığını ve o varlığın yarattığı etkiyi hissettirir. Şairler, sümbülün kokusunu, sevgilinin saçlarının kokusu olarak betimlerler. Her nefeste âşık, sevgilisini duyar;

onun varlığı, ona duyduğu derin sevgiyle birleşir. Sümbül bir anlamda, sevgilinin her an yanında olduğunu ve ona olan tutkunun sürekli bir şekilde içsel olarak hissedildiğini gösterir.

Sümbülün şekli imgesel anlatımda önemli bir yere sahiptir. Şairler sümbülü sevgilinin saçlarına benzeterek metaforik bir dil oluştururlar. Sümbülün zarif dalları, sevgilinin saçlarının doğal dağınık ama bir o kadar da estetik görüntüsünü tasvir ederken çiçeğin yumuşaklığı ise, sevgilinin inceliğini ve zarafetini sembolize eder. Ayrıca sümbül bazen bir savaş gereci olan miğferle de ilişkilendirilir bu da sevgilinin hem koruyucu hem de güçlü yönlerini simgeler. Böylece sümbül hem sevginin hem de sevgilinin çeşitli niteliklerini estetik bir şekilde betimleyen bir imge olarak şairlerin şiirlerinde önemli bir yer tutar (Bayram, 2007; Canım, 2016, ss. 543-544; Pala, 2004, ss. 414-415).

“Nesîm-âlûd olur sünbül saçuña irmege cânâ

Bu sevdâlarla cismüm dâg-ı hasretle gubâr itdüm” (g. 339/3)

Emrî, sevgiliye seslenerek sevgilinin sümbül çiçeğine benzeyen saçlarına ulaşmak istediğini söylemiştir. Aşğın bedeni ise aşk derdi yüzünden toza, toprağa dönüşmüştür. Âşık toza, toprağa dönüşen bedenini, rüzgârı vasıta ederek sevgilinin sümbüle benzeyen saçlarına götürmesini istemektedir. Sümbül, zarif yapısıyla aşkın kırılmasını simgelerken, rüzgâr ise bedenin dağılıp yok olma sürecini ve aşkın etkisiyle dağılmayı sembolize eder. Bu beyitte aşk, hem yücelik hem de çöküşle iç içe geçerek güzellik ve acı arasındaki ince dengeyi derin bir şekilde vurgular. Sümbül imgesi bu kez karanlık, keder ve içten gelen bir tutuşmayla birleşerek şairin ruhundaki yangını ve başında tüten kara dumanı simgeleyen bir hâle bürünür:

“Dûd-ı siyehüm sünbül-i terdür başum üzre

Üstine zer-eşân bulanmış şererümden” (g. 406/3)

Âşğın başı üzerinde beliren siyah dumanlar, taze sümbüle benzetilerek içsel acıyı ve derin kederi simgeler. Sümbül, hem aşkın zarafetini hem de kırılmasını temsil ederken üzerindeki altın ışıltılar kıvılcımlarıyla, bu acının içinde barındırdığı güzellik ve yüceliği vurgular. Sümbülün saflığına, başındaki kıvılcımlar da aşkın tutkulu ve ateşli doğasını ekler. Bu alegorik tasvirde aşğın ıstıرابı hem bedensel hem de manevi bir dönüşümü yansıtarak sevdanın hem yıkıcı hem de güzellik içeren ikili doğasını ortaya koyar. Sümbül imgesi yeniden güzellik, ihtişam ve düzen içinde sergilenen aşkın görkemli bir temsiline dönüşür:

“Zülfini tagıtdı zîbâ haddi üzre mû-be-mû

Saçdı gül üstine sünbül yine dilber şâh şâh” (g. 67/3)

Âşık, sevgilisinin güzelliğini ve zarafetini övgüyle anlatmaktadır. Sevgilinin uzun, siyah ve ıtır kokulu saçlarının güzel yüzünde savrulduğu ve bu saçların, güzelliğin sınırlarını aştığı anlatılmaktadır. Şair, sevgilinin güle benzeyen yüzüne, sümbül misali saçlarının saçıldığı ve gönlü kendine çeken, gönül mülkünün sultanı olan sevgiliye atıfta bulunmaktadır.

4.4. Nergis: Aşkın Sessiz Cazibesi ve Görsel Büyüsü

Nergis çiçeği, klasik Türk şiirinde sevgiyi, güzelliği ve aşkın büyüsunü temsil ederek şairlerin duygularını dile getirmek için önemli bir sembol haline gelmiştir. Nergis beyaz ve sarı renkleriyle saf bir güzelliği temsil eder. Kokusuz olması ise sevgilinin güzelliğinin sadece görsel bir cazibe olduğunu vurgular. Meyve vermemesi ise aşkın sadece bir duygu ve hissettirilen mutluluk olduğunu dile getirir.

Benzetme olarak nergis çiçeğinin siyah ortasının sevgilinin gözlerine benzetilmesi, onun bakışlarının etkileyiciliğini ve derinliğini anlatır. Siyah nokta, çiçeğin merkezindeki yoğunluğu temsil ederek sevgilinin gözlerindeki yoğun duyguları ifade eder. Diğer yandan, nergis çiçeğinin yaprakları

sevgilinin kirpiklerine benzetilir. Bu benzetme, sevgilinin gözlerinin etrafındaki çekiciliği ve cazibeyi anlatır. Kirpikler, sevgilinin bakışlarını daha da çekici ve güzel kılar. Nergis çiçeğine benzeyen gözlerin hafif şaşılık göstermesi veya mahmurluk ifade etmesi ise sevgilinin bir tür mistik ve büyülü bir aura taşıdığını dile getirir. Bu özellikler, aşkı ana tema edinen klasik şiirde sevgilinin cazibesini arttırmak ve onu daha da özgün kılmak için kullanılır (Bayram, 2007; Canım, 2016, s.536; Pala, 2004, s.356). Çok katmanlı imgelem içerisinde, nergis artık sadece bir çiçek değil, sevgilinin bakışlarında toplanan derin duyguların ve mistik cazibenin şiirsel temsili hâline gelir:

“Öykünürdi gözüne nergis eger olsa siyâh

Beñzedürdüm güli ruhsârûna bî-hâr olsa” (g. 460/4)

Nergis çiçeği, beyaz ve saf yapısıyla sevgilinin gözlerine hayranlık duyan bir simge olarak, zarafeti ve masumiyeti temsil eder. Ancak, nergisin siyah gözleri taklit etme isteği, doğadaki güzelliğin, özellikle sevgilinin gözünün, karşı konulmaz bir cazibeye sahip olduğunu gösterir. Gül, estetik anlamda güzelliğin zirvesini temsil etse de, dikenin varlığı ile mükemmelliğin kırılabilirliği ve kusurluluğu hatırlatılmaktadır. Bu nedenle, sevgilinin yüzü, her yönüyle hem estetik hem de manevi olarak nergis ve gülden üstün görülür. Nergisin gözlerle, gülün ise yüzle karşılaştırılması, aşkın mükemmellik arayışındaki ince ve derin imgeleri yansıtarak, güzellik ile kusurun iç içe geçtiği bir aşkı anlatır. Emrî, sevgilinin güzelliğini yalnızca doğa ile kıyaslamakla yetinmez; doğayı, sevgilinin yüzü ve gözleri karşısında anlamını yitiren solgun bir gölgeler âlemi olarak tasavvur eder:

“Çeşm ü ruhsârına öykünse n'ola nergisle gül

Anlaruñ yüzün gözün açmışdur ey Emrî sabâ” (g. 8/6)

Şair bu beyitte bir önceki beyitte olduğu gibi sevgilinin güzellik unsurları ile çiçekleri kıyas etmeye devam etmektedir. Emrî, bu beyitte doğanın zarafetini ve çiçeklerin güzelliğini, sevgilisinin gözleri ve yüzüyle iç içe geçirerek aşkını estetik bir şekilde dile getirir. Sevgilinin gözlerini nergis, yüzünü ise gül gibi çiçeklerle kıyaslayarak, güzelliğini yüceltir. Bu kıyaslamalar, doğanın aşkı yansıtan mükemmel imgeleridir. Ancak Emrî, sadece dışsal güzellik değil, içsel cazibenin de önemini vurgular; sevgilisinin yüzünün sabâ rüzgârı tarafından açılması, içsel ve dışsal güzelliğin bir bütün olarak tezahür ettiğini gösterir. Şair doğadan ilham alarak hem estetik bir hayranlık hem de derin bir manevi bağlılık ifade eder.

4.5. Fülful: Sevgilinin Benindeki Parıltı

Fülful bitkisi, aslında “karabiber” anlamındadır. Sevgilinin yüzündeki benler olarak karşımıza çıkar. Divan şiirinde de benzetme amacıyla kullanılan fülful, sevgilinin çehresinde yer alan “ben” veya “siyah nokta” benzetmesinde kullanılır (Canım, 2016, s.526). Bu benler bazen bir ressamın ustalıklı çizdiği detaylar gibi tahayyül edilir bazen de güzelliğin içindeki cezbedici kusurlar olarak betimlenir. Şairler, sevgilinin yüzündeki bu benleri fülfulle benzeterek hem siyah renge hem de zerrecik yapısına dikkat çeker. İşte aşağıdaki beyitte de sevgilinin teninde beliren küçük kara lekeler, fülful benzetmesiyle ele alınmıştır:

“Hâlûñ bitürdi tende ufak kara taglar

Kimse bu resme görmedi fülful nihâlini” (g. 552/3)

Bu beyitte, sevgiliye ait benlerin tıpkı karabiberin acılığını ve sertliğini andıran bir şekilde aşğın teninde iz bıraktığı anlatılmaktadır. Benler, aşğın bedeninde yaranın izleri gibi kalıcıdır; ancak kimse, bu izlerin ne kadar derin ve acı verici olduğunu fark etmez. Tıpkı karabiberin içindeki keskin acının dışarıya yansımaz şekilde gizli kalması gibi aşkın ve hüznün de dışarıya vurmadığı, yalnızca aşğın ruhunda ve bedeninde hissedilen gizli bir yaraya dönüşmesi söz konusudur. Bu estetik temayül, içsel

acının dışı vuramayan gözle görülmeyen yönünü vurgular. Fülful benzetmesi yalnızca görsel bir unsur değil aynı zamanda aşkın ruhsal mutfağında pişen hislerin çeşnisi olarak karşımıza çıkar:

“Her ne ni ‘met ki pişe matbah-ı ‘ışkuñda senüñ

Gam-ı hâl-i siyeh içinde anuñ fülful olur” (g. 139/3)

Emrî, aşkı bir mutfağa benzetir. Gönül mutfağında pişen nimetlerin gerçek lezzetini ise tıpkı yemeklere tat katan karabiber gibi, ancak sevgilinin küçük beninde bulur. Aşk, şair için bir tür lezzet yaratma sürecidir. Her ne kadar yaşam bazen tatsız ve eksik olsa da, sevgilinin siyah beninin varlığı ona derinlik ve renk katar. Ben, bir çeşni gibi aşka farklı bir tat ekler, bazen bir acılık bazen bir derinlik barındırır. Karabiberin yemeklerde yarattığı etki gibi, sevgilinin küçük beninin de aşkın yaşamına ve duygularına özgün bir lezzet katması, onun içsel dünyasında farklı bir tat bırakır. Bu beyitte alegori, yüzeysel tasvirin ötesine geçerek aşkın doğasını kavramsallaştıran bir araç hâline gelir. Aşkta yaşanan duygu ve acılar, gönül mutfağında pişen yemekler gibi düşünüldüğünde sevgilinin beni de bu yemeğe son dokunuşu veren çeşniyi temsil eder. Böylece şair hem bireysel hissi somut bir imgeyle görünür kılar hem de klasik şiirin estetik evreninde çok katmanlı bir anlam alanı üretir.

4.6. Diken: Acı ve Güzelliğin Kesişimi

Klasik şiirde diken, sıkça kullanılan temalar arasındadır. Dikenin sembolik anlamları ve çağrışımları, şairler tarafından birçok farklı şekilde işlenmiştir. Bu bitki genellikle acı, güçlük, zorluk, ayrılık ve aşkın en büyük düşmanı olan rakip gibi kavramları temsil eder. Aşk yolculuğunda dikenle özdeşleşen âşık, sevgili uğruna zahmeti ve ıstırapı seve seve üstlenir, güzelliği ise ona armağan eder:

“Hil ‘at-i hüsnî saña virdi gülüñ

Câmesin sûzen-i hâr ile diken” (g. 362/1)

Diken, kendi üzerindeki sivri uçlu elbisesine rağmen; güle güzellik kaftanını sunmaktadır. Emrî, burada sevgili uğruna bir vazgeçişten bahsetmektedir. Âşık kendi bedenine rahatsızlık veren ve bir diken gibi batan aşk elbisesini giyinmiş; gülün yaprakları gibi kadifemsi, kırmızı renkte ve gül gibi kokan güzellik elbisesini, kaftanını ise sevgiliye layık görmüştür. Cevr ü cefa çeken âşkın bu duruma razılığı karşısında, zevk ü sefa halindeki sevgili ile kıyası söz konusudur. Aşk, bazen kişiyi incitebilir veya rahatsız edebilir ancak âşık bu acıyı sevgilisine layık gördüğü güzellikle değiştirir ve kabullenir. Dikenin ve cefanın, sevgiliye olan bağlılığı ve aşkı pekiştiren unsurlar olduğuna işaret edilir. Emrî, burada acıyı estetik bir kavram olarak işler. Dikenin yarattığı ıstırap, sevdanın kutsal bir bedeli olarak kabul edilir. Diken, yalnızca zahmetin değil aynı zamanda aşkın derinliğini ve onunla gelen güzelliğin bedelini simgeler:

“Diline hâr-ı şâh-ı verd-i ‘ışkından diken batmış

Yirinden kan çıkupdur sanmañ açıldı gül-i hamrâ” (g. 23/2)

Emrî, aşkın acısını ve güzelliğini iç içe geçirerek anlatır. Âşkın gönlünde açan kırmızı gül, tıpkı sevdanın verdiği acı gibi, bir yaradan doğan kırmızı izleriyle tasvir edilir. Şairin dili, aşkın sarhoş edici ve aynı zamanda yaralayıcı doğasını yüceltir. Gönle batan diken, aslında sevdanın getirdiği ıstırapın bir yansımasıdır; ancak bu acı, şairin gözünde güzelliğe dönüşür. Kırmızı gülün açması, aşkın ve acının birleştiği bir anı simgeler; hem sevdanın yücelliğini hem de acısının kaçınılmazlığını estetik bir dil ile ifade eder. Şair, sevgilisini suçlamak yerine, onu bir gül gibi zarif ve değerli görür, aşkın acısına rağmen güzelliğini onurlandırır. Bu mübalağalı betimleme, aşkla birlikte gelen derin duygusal ve estetik deneyimin yoğunluğunu vurgular.

4.7. Servi: Yüksekliğin ve Estetiğin İhtişamı

Klasik Türk edebiyatı şairleri servi ağacını sevgiliyi sembolize etmek ve doğanın güzelliklerini anlatmak için kullanırken; Türk kültüründe servi ağacı bereketin, yaşamın ve maneviyatın sembolü olarak kabul edilir. Servi ağacının özellikleri ve simgeleri, hem şiirlerde hem de kültürel anlayışta zengin bir anlam katmaktadır. Aynı zamanda ağaçlar, mistik bir anlam da taşır. Mezarlıklarda dikilen ağaçlar, ölümün yanı sıra yaşamın da sembolüdür. Ağaçların su kenarlarında yetişmesi, doğal ve huzurlu bir ortamı temsil eder. Bu nedenle ağaçlar, insanların doğayla bütünleşmesini, dinginlik bulmasını sağlar. Mezarlıkta dikilen ağaçlar ise kötü kokuyu gidermesiyle bilinir. Rüzgârla birlikte çıkardığı “hû” sesi, zikirlerde kullanılan bir sözcüğü anımsatır ve manevi bir anlam taşır. Diğer bir özellik olarak, ağaçların boyunun uzunluğu ile minare arasında benzetmeler yapılır. Minareler, İslam dininde camilerin sembolüdür ve yükseklikleriyle gökyüzüne uzanır. Ağaçlar da boyunun uzunluğuyla minareye benzetilir ve bu benzetmeyle ağaçların yüceliği vurgulanır (Canım, 2016, ss. 538-542). Servi ağacının hem fiziksel zarafeti hem de taşıdığı sembolik anlam, sevgilinin yüce ve ulaşılmaz güzelliğini betimlemek için ideal bir imge hâline gelir:

“Oldı divane hevâ-yı kâmet-i bâlân ile

Anuñ içün bâğbân servi çıkarmaz bâğdan” (g. 366/2)

Klasik şiirin estetik dünyasında servi, yalnızca uzunluk ve zarafetle değil ulaşılmazlık ve ihtişamla da özdeşleşmiştir. Bu beyitte, âşığın sevgiliye olan tutkulu bağlılığı, bahçıvanın bahçeden serviyi eksik etmemesi metaforuyla anlatılır. Bahçıvan, bahçesini servilerle süsleyerek âşığın hasretini diri tutar; zira sevgiliye duyulan özlem, servinin varlığıyla hatırlanır. Bahçe, sevgilinin bulunduğu estetik mekânı, bahçıvan ise âşığın kaderini belirleyen figürü simgeler. Servi, güzelliğin ve erişilmezliğin timsalidir; bahçıvan ise âşığın aşkına ket vuran kaderin ta kendisidir. Ne var ki âşık, sevgiliye duyduğu aşk yüzünden divane olmuş, bu yolda her türlü engeli göze almıştır. Servi, yalnızca fiziksel bir benzetme olmanın yanı sıra aşkıta sabrın, bekleyişin ve ulaşılmazlığın şiirsel ifadesidir. Beyitteki bahçe ve bahçıvan unsurları, klasik şiirin mazmun dünyasında bir anlam örgüsü oluşturarak, âşığın kaderine duyduğu isyanı da sezdirir. Bahçıvan, serviyi bahçeden eksik etmeyerek âşığın aşk ateşini körükler; fakat âşığın nazarında bu sevgiliye kavuşmayı geciktiren bir engeldir. Böylece servi yalnızca sevgilinin boyunu tasvir etmekle kalmaz, aşk yolundaki sabır ve tahammülün de bir simgesi hâline gelir. Âşık, sevgilinin servi misali uzun boyuna hayranlıkla bakarken bu bakış zamanla bir bekleyiş ve özlem ıstırabına dönüşür:

“Gözlerümüz habâb-veş ol boyı servi gözedür

Su gibi gerçi alçaguz yüksegedür ne`âremüz” (g. 221/4)

Bu beyitte, âşığın gözleri su kabarcıklarına benzetilir; tıpkı suyun yüzeyinde oluşan, yükselme eğiliminde olan, ancak anında yok olup giden narin kabarcıklar gibi... Su, doğası gereği alçak yerlerde akar fakat onun arzusu yükseğe, servi gibi erişilmez olana yönelmektir. Sevgilinin servi gibi uzun boyu, yüceliğin bir göstergesidir. Su, yükselmeyi arzular ancak tabiatı gereği aşağıda kalmaya mahkûmdur. Aynı şekilde âşık da sevgiliye kavuşmayı arzulasa da onun ulaşılmazlığı karşısında boyun eğmek zorunda kalır. Şairin dizelerinde servi, güzellik ve inceliğin ötesine geçerek aşkın kavranması güç yüceliğini simgeleyen bir anlam boyutu kazanır. Âşığın gözleri, sevgilinin silüetini takip etmeye çalışırken, tıpkı bir su kabarcığı gibi anlık bir yükseliş ve hemen ardından gelen bir düşüşle çaresizliğini yaşar. Bu benzetme, aşkın doğasındaki çırpınışı, yükselme ve alçalma arasında gidip gelen duygusal gelgiti incelikle ortaya koyar. Beyit, klasik şiirin mazmun dünyasında sıkça işlenen “aşağıda olan âşık – yukarıda olan sevgili” karşıtlığını zarif bir su imajıyla ele alarak aşkın kaderine dair derin bir estetik anlatım sunmaktadır.

4.8. Tûbâ: Cennetin Gölgesinde Estetik Bir Yolculuk

İnanişâ göre, sevgilinin boyu tûbâ ağacına benzetilir. Çünkü tûbâ ağacı, cennetin merkezinde bulunan ve tüm cenneti gölgeleyen bir ağaç olarak kabul edilir. Tûbâ ağacının kökleri yukarıda ve dalları aşağıda olduğu için, hem yukarıdaki sembolik cennete hem de aşağıdaki dünyaya bağlantı kurar. Benzer şekilde, sevgilinin boyu tûbâ ağacına benzetilir çünkü onun varlığı hem dünyevi hem de ruhani bir deneyim sunar (Canım, 2016, s.546; Pala, 2004, s.459). Bu inanış, sevgilinin tûbâ ağacına benzetilmesiyle birlikte, ona olan sevgi, hayranlık ve saygıyı da ifade eder. Sevgilinin varlığı, insanların kendilerini korunmuş hissetmelerini ve yaşamlarının cennet gibi bir deneyim haline gelmesini sağlar.

“Ey gayret-i hûr eyleyesin diyü temâşâ

Cennetde dikilmiş tepesi üstüne tûbâ” (g. 27/1)

Beyitte, hurinin hizmeti karşılığında ödüllendirilmesi ve tûbâ ağacının baş üstüne dikilişi, cennetteki ilahi lütfun erişilmez ihtişamını simgeler. Tûbâ, kökleriyle yukarıdan beslenen ve dallarıyla aşağıya uzanan bir nur kaynağıdır. Şair, bu ters konumlanışı dünyevî çabanın uhrevî karşılığı olarak ele alır. Böylece, tûbâ yalnızca cennetin değil, emek ve sadakatin ulaştırdığı yüce mertebenin de sembolü hâline gelir.

4.9. Engûr: Aşkın Tatlı ve Acı Sentezi

“Engûr” kelimesi, Farsça kökenli bir sözcük olup Türkçede “üzüm” anlamına gelir. Divan şiirinde şarap veya rakı yerine kullanılır. Engûr, renginden dolayı özellikle kırmızı şarabın yerini tutmak için tercih edilen bir ifadedir. Şarap, şiirde içerisinde aşk ve tutkuyu sembolize eden bir içecektir. Bu nedenle sevgilinin dudağının engûra benzetilmesiyle aşkın ve tutkunun yoğunluğu ifade edilmektedir (Pala, 2004, s.139). Divan şiirinde engûr, hem renginin cazibesi hem de mest edici etkisiyle sevgilinin cazibesini betimlemede sıkça başvurulan bir imgedir:

“Ruhun bâğında düşmüş hûşe-i müşgîn zülfünden

O hâl-i müşg bir dâne siyâh engûr-ı misketdür” (g. 158/2)

Beyitte, sevgilinin yüzü bir bahçe, saçları misk kokulu üzüm salkımları, benleri ise siyah misket üzümleri olarak tasvir edilmiştir. Doğanın estetik düzeni, sevgilinin güzelliğinde yeniden hayat bulur. Saçların dökülmesiyle ruh bahçesine serpilmiş bu misk kokulu taneler, aşkın görsel ve duyuşsal ahengini yansıtır.

4.10. Haşhaş: Uykuya ve Huzura Açılan Estetik Bir Kapı

Haşhaşın beyaz ve kırmızı çiçek açan türünün çiçek döktükten sonra verdiği koza şeklindeki meyve kabuğunun çizilmesiyle çıkan sütün kuruyup sertleşmesiyle elde edilen afyon (afyûn, berş, ebyûn, efyûn) uyuştururup keyif verme özelliğine sahiptir (Şentürk, 2016, s.113). Haşhaş, sersemletme özelliğinden yararlanarak kuşların avlanmasında da kullanılmıştır. “*Lami'i Çelebi 'ye ait beyitlerde tuzak yemine haşhaş sürerek kuşları sersem edip avlama geleneğine işaret vardır. Yemi yiyen kuşlar gözü kararır sersemleşerek uçamayacak hale gelir ve ağa takılırlarmış...*” (Şentürk, 2021, s.305). Haşhaş, yalnızca uyuşturucu etkisiyle değil, aynı zamanda sevgilinin güzelliği karşısında aklını yitiren âşığın sersem hâlini anlatmak için de kullanılır:

“Bâğbân-ı felek ey serv-i revân-ı ‘uşşâk

Başıdır pâyına pâş itdügi haşhâş degül” (g. 310/5)

Şair, âşıkların aşk karşısındaki mahkûmiyetini feleğin bahçıvanlığı üzerinden anlatır. Felek, tıpkı bir bahçıvan gibi âşıkların kaderini biçimlendirir; onları eğer, yönlendirir, bazen de biçer. Burada kullanılan “haşhaş” imgesi, derin anlam katmanlarına sahiptir. Haşhaş, hem başı eğik duran narin bir

bitkidir hem de afyonuyla insanı sersemleten, dünyadan koparan bir etkiye sahiptir. Şair, âşığının sevgili karşısında boyun eğişini haşhaşın doğal duruşuna benzetirken aşkın insanda yarattığı sarhoşluğu da afyon etkisiyle örtüştürür. Beyitte dikkat çeken bir diğer nokta, başını ayağa “pâş etmek” yani başını sevgilinin ayaklarının altına bırakmaktır. Bu yalnızca bir teslimiyet değildir. Âşığının iradesizliği, kendini tamamen sevgiliye adanması anlamına gelir. Haşhaş gibi başı eğilen âşık aynı zamanda aşkın verdiği serap içinde, dünyadan kopmuş, kaderin bahçıvan elinde bir fidan gibi savrulmaktadır. Şair bu imgeler aracılığıyla aşkın, âşığı hem boyun eğdiren hem de sarhoş eden yönünü estetik bir anlatımla sunar. Haşhaşın dışarıdan bakıldığında sıradan bir tatlı parçası gibi görünmesi, onun içindeki sersemletici gücü gizlerken; bu durum, sevgilinin cazibesine kapılanların farkında olmadan nasıl mest olduklarını gösterir:

“Var olupdur dâne-i haşhâş halvâdan nişân

Hurde-bînân-ı letâfet anı sanurlar dehân” (g. 363/1)

Şair, haşhaş helvası üzerinden, estetik algının inceliklerini kavrayabilenlerin sevgilinin güzelliğini nasıl idrak ettiğini anlatır. Haşhaş tanesi kadar küçük fakat lezzetiyle iz bırakan bir tat gibi, sevgilinin ağzı da varlık ile yokluk arasındaki sınırdaki ince ve zarif bir güzellik unsuru olarak resmedilir. Klasik şiirde sevgilinin ağzı, bazen bir nokta kadar küçük, bazen de kalemin ucunun kâğıda değdiğinde bıraktığı hafif ama anlam yüklü bir iz gibi tahayyül edilir. Haşhaş tohumunun helvada yarattığı tat nasıl ki dikkatli bir damak tarafından fark edilirse, sevgilinin ağzındaki güzellik de yalnızca estetik sezgisi gelişmiş olanların idrak edebileceği bir incelikler. Şair, duysal zevkle duygusal hayranlığı aynı zeminde buluşturarak aşkın algılanış biçimine derinlik kazandırır.

4.11. Hurma: Bereketin ve Zenginliğin Simgesi

Bozkurt’a (1998, s.391) göre hurma; palmiye (Arecaceae) familyasına ait olup, sıcak iklimlerde yetişen değerli bir meyvedir. Hurma ağaçları özellikle tropikal ve yarı tropikal bölgelerde yaygın bir şekilde bulunur. Katar’dan Küveyt’e kadar Basra Körfezi’nin Arap Yarımadası kıyılarını, Bahreyn ve Feyleke adalarını kapsayan ve tarih boyunca Dilmun adıyla anılan bölge, eskiden beri hurmalıklarıyla tanınmıştır; hatta bazı görüşlere göre hurmanın anavatanı da burasıdır. Klasik Türk şiirinde hurma, tatlı ve besleyici bir meyve olmanın yanı sıra Doğu’nun egzotik cazibesini ve estetik zenginliğini yansıtan bir imge olarak kullanılır:

“Ârızunda la ‘lûni ol hâl-i ‘anber-sâ satar

Bir habeş mahbûbı gûyâ Mısırdâ hurmâ satar” (muk, 109/1)

Şair, sevgilinin güzelliğini bir pazar sahnesiyle tasvir eder. Dudaklarının yakut gibi parlaltısı ve amber kokulu beni, adeta alıcısını bekleyen kıymetli bir mücevher gibi sunulmuştur. Güzellik, burada ticari bir meta değil, göz kamaştıran ve herkesi cezbeden bir varlık olarak sergilenir. İkinci dizede ise sevgili, Mısır’da hurma satan bir Habeş güzeline benzetilir. Mısır, bolluk ve zenginliğiyle tanınan bir coğrafyadır; hurma ise bu bereketin bir simgesidir. Habeş güzeli, bu nadide meyveyi sunarken sevgilinin cezbedici ve karşı konulmaz güzelliğini temsil eder. Burada hem doğu pazarlarının egzotik atmosferi hem de güzelliğin herkesi kendine çeken büyüleyici etkisi ustalıkla işlenmiştir. Şair, estetik bir sahne kurarak sevgilinin çekiciliğini hem görsel hem de duysal bir zenginlikle sunar.

4.12. Unnap (Hünnap): Gizemli Güzellik ve Aşkın Çekiciliği

“Hünnapgillerden, yenilen meyvesi için özellikle Batı ve Güney Anadolu’da yetiştirilen dikenli bir ağaç; çiğde” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2024) olarak tanımlanan hünnap, cins çanak yapraklı bir ağaç ve bu ağacın meyvesidir. Hünnap ağacının meyvesi ceviz gibi sert bir kabuğa sahiptir ve genellikle yenilebilen tatlı bir iç kısmı bulunmaktadır (Pala, 2004, s.231). Klasik şiirde mezelik yiyecekler arasında anılan hünnap, genellikle kış aylarında tüketilen ve besleyici bir meyve olarak bilinir. Hünnap, hem taze olarak hem de kurutulmuş halde tüketilebilir. Hünnap, dış kabuğunun sertliğiyle içindeki lezzetli özü

arasında kurulan zıtlık sayesinde sevgilinin dıştan soğuk ama içten sıcak ve cazibeli yönlerini betimlemede kullanılır:

“Var mı ben dil-hasteye şeftâlû-yı la ‘l-i nigâr

Añmazam ‘unnâbı her dâne ‘akîk olsa Yemen” (g. 365/3)

Şair, gönlünün hastalığına aşkla düşkünlüğünü dile getirirken, sevgilinin dudağını bir şeftali gibi taze ve parlak tasvir eder. Dudaklar, aşkın tatlı acısını simgelerken, bu güzellik şairin ruhundaki ateşi körükler. Yemen’in hünnabı, renginden dolayı akik taşına benzetilir; ancak şair, gerçek aşkın bu benzetmeleri bile geride bırakacak derecede derin ve büyüleyici olduğunu ifade eder.

4.13. Ayva: Aşkın Olgunlaşan Yüzü ve Estetik İçsel Güzellik

Sevgilinin yüzü, ayva tüyleriyle birlikte üzerinde lekeler olan Ay'ı andırır. Ay yüzeyindeki karalıklar sevgilinin yüzündeki ayva tüyleridir. Yüz nurunu Allah'ın Cemâl sıfatından alır. Bu nurlu haliyle görünen yüz, âşığın içinde bulunduğu karanlığı yok eder, dertlerinin sona ermesine yol açar. Ancak sevgilinin yüzü karşısında Ay'ın bir hükmü yoktur. Çünkü güneş ve ay sevgilinin yüzünü kıskanırlar (Pala, 2004, s.52). Ayva, hem tüyleriyle hem de biçimiyle sevgilinin yüzündeki ben ve tüylerin teşbihi olarak kullanılır. Böylece yüz güzelliği doğayla iç içe geçmiş sembollerle tasvir edilir:

“Dil zenahdânına didi alma âhum didi ol

Bâğı bu ayva ile toldurdu ol alma ile” (g. 447/4)

Beyitte, âşık sevgiliye seslenerek ahını almamasını rica ediyor. Şair, âşık-sevgili ilişkisini sembolik bir dille ifade etmektedir. Bahçedeki meyve ağaçlarından “ayva” ve “alma” kelimelerini kullanarak da söz oyunu yapmaktadır. Bu tür çift anlamlılık ve kelime oyunları edebî eserlerde sıkça kullanılır. Emrî'nin bu beytinde “ayva” kelimesi hem meyveyi hem de “eyvah” ünlemi olarak okunabilirken, “alma” kelimesi de hem meyve olan “elma”yı hem de “almak” fiilini çağrıştıracaktır. Bu tarz kullanımlar metne derinlik ve zenginlik katar, okuyucuyu düşünmeye ve kelimenin farklı bağlamlardaki anlamlarını keşfetmeye teşvik eder. Ayva ve elma, divan şiirinde hem fiziksel güzelliğin hem de mecazi anlamların taşıyıcısı olarak yer alırken, kelime oyunları ile estetik birçok anlamlılık yaratılır:

“Gözi âbuñ pür-âb u beñzi sarardugı ayvanuñ

Bu kim ikisi de sîb-i zenahdânuña hasretdür” (muk, 151/1)

Âşığın gözü, gözyaşı dille dolu ve yüzünün rengi ayva gibi sararmıştır. Gözlerinden akan yaşlar ise sevgilinin elmaya benzeyen çene çukuruna asla ulaşamamanın verdiği çaresizlik içerisinde. Sevgili ne kadar sağlıklı, canlı ve mutlu ise âşık da tam tersine hasta, bîçare ve kimsesizdir. Âşığın perişan hali ve umutsuzluğu anlatılmıştır. “Ayva”nın sararmışlığı ile sevgilinin güzelliği arasındaki zıtlık, âşığın içsel boşluğunu ve çaresizliğini daha da derinleştirir. Bu estetik çerçevede, ayva ve elma arasında kurulan benzetmeler, hem aşkın zorluğuna hem de sevgilinin ulaşılamaz güzelliğine dair yoğun bir duygusal çatışmayı ifade eder.

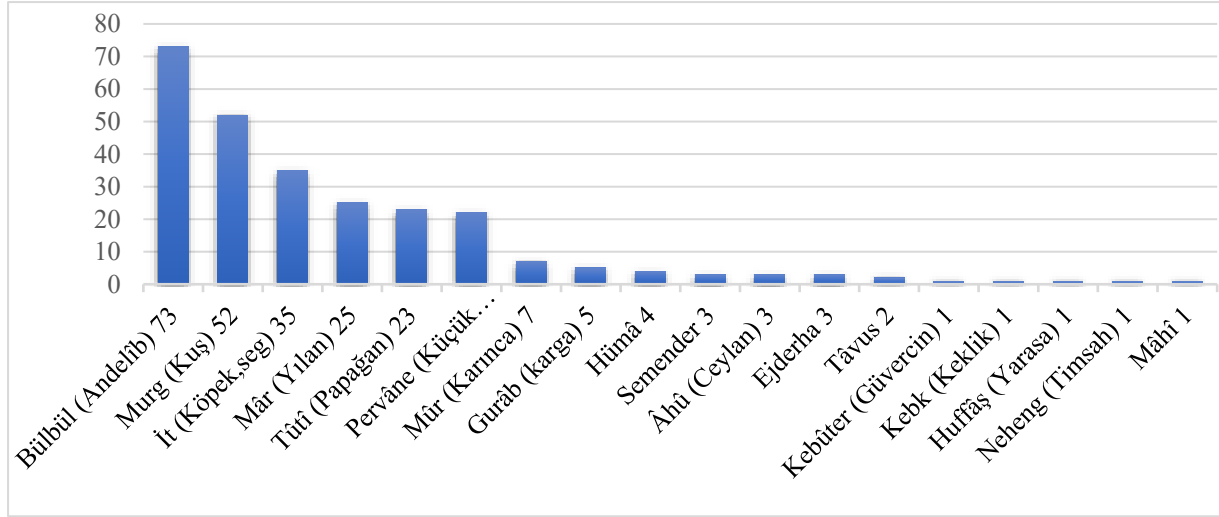
5. Hayvanların Alegorik İşlevi

Emrî Divanı'nda hayvan alegorileri, aşkın üç temel aktörü olan âşık, maşuk ve rakip ekseninde şiirin estetik yapısını kuran güçlü semboller olarak öne çıkar. Bu imgeler, yalnızca fiziki özellikleriyle değil, taşıdıkları derin anlam katmanlarıyla da alegorik işlev görür. Özellikle hüma kuşu, talihin ve ulaşılmazlığın simgesi olarak, sevgilinin yüceliğini ve aşkın metafizik boyutunu görünür kılar. Yılmaz'ın (2023) vurguladığı gibi bu tür imgeler, peygamberlere atfedilen “ulaşılmaz kudret” mitosunu estetik bir dille yeniden üretir. Emrî, bu yaklaşımı benimseyerek hümayı yalnızca bir mazmun olarak kullanmaz ayrıca ilahi ihtişamın alegorik bir temsili olarak işler.

Genel olarak bakıldığında klasik Türk şiirinde hayvan motifleri, aşk, özgürlük ve kader gibi temel temaların sembolik taşıyıcısıdır (Ertap, 1996). Emrî de bu geleneğe bağlı kalmakla birlikte, onları özgün bir estetik düzenleme içinde yeniden anlamlandırır. Bülbül (73), en sık kullanılan hayvan imgesi olarak âşığın sesi, feryadı ve sanatın doğurduğu trajik yoğunluğun sembolüdür. Bülbülün güle olan tutkusu, karşılıksız aşkın en köklü alegorisi olarak hem coşkunun hem de hüsrânın estetik ifadesine dönüşür.

Grafik 2

Emrî Divanı'nda Adı Geçen Hayvanlar



Grafik 2'nin verileri, bu sembolik dizgeyi daha da görünür kılar. Murg (52) özgürlüğün, talihin ve aşkın ulaşılmazlığının işaretidir; uçuş, âşığın ideallerine yükselişi, tuzağa düşüş ise kaderin sınırlandırıcı gücüdür. Mâr (25), rakibin sinsiliğini ve güzellikte gizlenen tehdidi simgeler; sevgilinin saç kıvrımlarına benzetilerek cazibe ile tehlikenin birleştiği bir estetik ironiye dönüşür. Pervâne (22), yanlış ve fedakârlığın en dokunaklı metaforudur; sevgili uğruna ışığa çekilip yok olan pervâne, âşığın kendini feda eden ruhunun alegorik karşılığıdır. Daha az sıklıkla kullanılan imgeler de aynı estetik dokunun tamamlayıcı parçalarıdır. Köpek (35), rakibin aşağılık yönlerini; tûtî (23) tatlı sözün cazibesini; mûr/karınca (7) sabrı ve küçükteki azmi; ahu (3) sevgilinin zarif nazını; tâvus (2) ihtişamı ve gururu; gurâb (5) ayrılığı ve uğursuzluğu; semender (3) ateşte dayanıklılığı; neheng (1) tehlikeli gücü; ejderha (3) mitik kudreti; kebûter (1) sadakati; kebk (1) çevikliği; mâhî (1) derinliği; huffâş (1) karanlığı ve bilinmezliği temsil eder. Hüma (4) ise sayıca az görünmesine rağmen seçkinliğiyle sevgilinin ulaşılamazlığını simgeler.

Emrî'nin şiirinde hayvan imgeleri, niceliksel çeşitliliği ve işlevsel yoğunluğu ile dikkat çeker. Bu imgeler, aşkın farklı görünümünü tasnif eden estetik göstergeler olarak şiirsel evrenin bütünlüğünü sağlar. Bülbülün merkezî konumu, âşığın sesiyle özdeşleşen trajik bir estetiği; pervânenin tekrar eden varlığı, fedakârlığın dramatik boyutunu; mârın ve köpeğin olumsuz çağrışımları ise rakibin engelleyici rolünü vurgular. Daha nadir görülen diğer hayvan motifleri, şiire hem tematik çeşitlilik hem de sembolik zenginlik katar. Böylece Emrî, hayvanları sadece mazmun repertuarının tekrarı olarak değil, aşkın anlam haritasını inşa eden alegorik bir örgünün yapı taşları olarak kullanır. Bu yaklaşım, onun Divanı'nda

hayvan sembollerinin estetik düzeni kuran ve şiirsel bütünlüğü pekiştiren bir stratejiye dönüştüğünü göstermektedir.

5.1. Kuşlar: Uçuşun ve Özgürlüğün İmgeleri

Klasik Türk şiirinde kuş imgesi, yalnızca aşkın mahkûmiyetini ve âşığın çaresizliğini değil aynı zamanda kader, talih ve devlet kavramlarını da yansıtan çok yönlü bir mecazdır. Süzülerek uçuşu, göklerde salınışı ve nazlı tavırlarıyla hem aşkın zarafetini hem de bahtın yüceliğini simgeler. Âşık, sevgilinin bakışları ve saçlarının esaretinde bir av gibi teslim olur fakat bu teslimiyet bir yenilgi değil aşk yolunda saadetin kapısını aralayan bir arayıştır. Kuşun göğe yükselişi, âşığın ideallerini ve sevgiliye kavuşma arzusunu temsil ederken nazlı ve ürkek hâli, aşkın kırılgan doğasını yansıtır. Klasik şiirde bahtın açıklığı ve devletin tecellisi çoğu kez kuşla özdeşleştirilmiş hatta gölgesi dahi kıymetli görülmüştür. Bu yönüyle kuş, yalnızca bir aşk mecazı değildir. Kuş, kaderin değişkenliğini ve vuslat hayalini içinde barındıran çok katmanlı bir sembol olarak şiirsel evrenin merkezinde yer alır.

5.1.1. Bülbül (Andelîb): Aşkın Figanı, Güzelliğin Nağmesi

Klasik Türk edebiyatında bülbül ve gül motifi, aşkın sembolik bir temsilidir ve şiirlerde sıkça kullanılır. Arapça “andelîb”, Farsça ise “hezâr” anlamlarındadır (Kurnaz, 1992, s.485). Bülbül, aşkın en kırılgan ve tutkulu hâlini temsil eder. Zarif sesiyle sevgiliye olan özlemini dile getirir, gülün açışıyla coşar, soluğuyla hüzünlenir. Âşık gibi, sevgiliye ulaşmak ister ama her seferinde dikenine takılır. Ötüşü, hem sevdanın heyecanını hem de ayrılığın acısını yansıtır. Yine de vazgeçmez; çünkü aşk, yaralasa da her bahar yeniden çağıran bir kaderdir. Bülbülün her güz mevsiminde yeniden acıya düşmesi, aşkın mevsimlerle gelen geçici neşesine ve ardından gelen kaçınılmaz hüznü işaret eder:

“Şâhda berg-i hazân gördi vü uçdı bülbül

Sandı ol tîr ucında anı zerrîn-peykân” (g. 1/24)

Beyitte bülbül, aşkın en narin ve hassas simgesi olarak belirir. Sonbahar yaprağını görür görmez uçuşması, onun kırılgan ruhunu yansıtır. Baharın ve güzelliğin kuşu olan bülbül, solgun yapraklar ve sararan dalların arasında artık kalamayacağını hisseder. Tıpkı âşığın sevgilisindeki en ufak değişimi sezmesi gibi, bülbül de güzelliğin soluğunu fark ettiğinde kanat çırpma zorunda kalır. İkinci dizide okun ucundaki altın temrenin sararmış yaprağa benzetilmesi, güzelliğin çekiciliğiyle birlikte taşıdığı kaçınılmaz sonu da hatırlatır. Aşkın parlak ve göz alıcı yüzü, tıpkı altın temrenin gibi ilk bakışta hayranlık uyandırırken aslında derin bir yara açmaya hazırlanmaktadır. Bu beyitte bülbül yalnızca güzelliğin peşinde gezinen bir kuş değil aynı zamanda aşkın ve kaderin okuna hedef olmuş, incinmeye hazır bir varlık olarak belirir. Doğa, burada aşkın iç dünyasını yansıtan bir sahneye dönüşür. Bülbül ve âşık, güzelliğe olan tutkularıyla birbirine benzer; her ikisi de en ufak değişime duyarlıdır ve her kayıp onları derinden sarsar. Solan bir yaprak bile bülbül için büyük bir işarettir, tıpkı âşığın sevgilisindeki uzaklığı hissetmesi gibi. Sonbaharın gelişiyle nasıl bahçe eski ihtişamını yitiriyorsa, aşk da zamanın karşısında direnemez. Bülbül bunu fark ettiğinde, kaçınılmaz sonun hüznüyle aşk bahçesinden uçarak uzaklaşır.

“Dâg yaksam tenüme şevk-ı ruhuñla gül olur

Murg-ı dil nâle ider nagme ile bülbül olur”(g. 139/1)

Âşık, sevgilinin güzelliği karşısında öyle bir tutku içindedir ki bedenine dağ vurulsa bile bu acıdan güller açar. Burada acının estetiğe dönüşmesi, bülbül sembolü ile pekiştirilir. Gönül, başlangıçta sıradan bir kuş gibi olsa da aşkın ıstırapıyla yanıp tutuşarak gerçek bir bülbüle dönüşür. Çünkü bülbül, yalnızca ötüşüyle var olan bir kuş değil aynı zamanda aşkın en yoğun hâlini yaşayan, güzelliği sesinde işleyerek ona anlam katan bir varlıktır. Onun figanı, sıradan bir inilti değil aşkla yoğrulmuş estetik bir nağmedir.

5.1.2. Murg (Kuş): Gönül Kanatlarında Aşk

Klasik Türk edebiyatında, “murg” sözcüğü, genellikle âşık figürünü temsil etmek amacıyla kullanılır. Zaman zaman âşık kişinin kalbi, bir kuşa benzetilir ve onunla ilişkilendirilir. Kalp, kuş ve uçuş kavramları arasında anlamsal bir bağ kurulur. (Durkaya, 2010). Emrî Divanı’nda ise “murg” sözcüğü farklı anlamlarla ilişkilendirilmiştir. “Murg”, “murgân” ve “tuyûr” gibi kelime ve beyitlerde geçen kuş, genellikle âşığın yüreğini temsil eder. Emrî, burada aşkın kalpte yaktığı ateşin etkisini kuş metaforu üzerinden derinleştirir:

“Yansa âteş-dân-ı kalbinde gam-ı ‘ışk ‘âteşi

Murg başı üzre Mecnûnuñ yapar mıydı yuva” (g. 8/5)

Mecnûn’un aşkının yoğunluğu, başının üzerinde bir kuşun yuva yapamayacağı kadar ateşli ve huzursuz bir hâlde olmasıyla anlatılır. Kuş, genellikle hafiflik, sükûnet ve özgürlüğün simgesi olarak görülürken, burada aşkın yakıcı ve sarsıcı etkisi karşısında bile barınamayacak bir varlık olarak sunulur. Mecnûn’un kalbindeki aşk ateşi o kadar güçlüdür ki, bu yangının içinde hiçbir şeyin durağan kalması mümkün değildir. Bu imgede, aşkın yalnızca bir duygu değil aynı zamanda varoluşu altüst eden bir ateş olduğu vurgulanır. Mecnûn’un aşkı öylesine derindir ki, onun dünyasında huzur ve yuva bulmak imkânsızdır. Emrî, aşkın âşığa verdiği ıstırapı hem fiziksel hem de ruhsal bir mahkûmiyet biçiminde resmeder:

“Çekdüm elifleri ten-i sad-çâküm üstine

Düzdüm çubuklar ile gönül murgına kafes” (g. 222/3)

Gönül bir kuş olarak tasvir edilir ve âşık kendi bedenindeki yaralarla bu kuş için bir kafes inşa eder. Elif (ل) harfleri gibi uzun yaralar, âşığın acılarının derinliğini gösterirken, bunların aynı zamanda gönül esarete mahkûm eden bir kafese dönüşmesi, aşkın paradoksal doğasını ortaya koyar. Âşık hem aşkıyla yanmakta hem de bu yangının içinde gönlünü hapseden bir kafes inşa etmektedir. Burada aşkın özgürlük yanı sıra bir mahkûmiyet olduğu vurgulanır; âşık, kendi yaralarından bir hapishane kurarak aşkın içinde sıkışıp kalır.

Her iki beyitte de gönül, bir kuş metaforuyla ele alınarak aşkın onu nasıl etkilediği anlatılır. İlk beyitte, gönül kuşunun Mecnûn’un ateşinde barınamayacağı, ikinci beyitte ise aşkın derin yaralarının gönül bir kafese hapsedtiği görülür. Bu imgeler, aşkın yalnızca bir tutku değil, aynı zamanda bir yok oluş, bir mahkûmiyet ve içsel bir yangın olduğunu estetik bir dille ifade eder.

5.1.3. Tûtî (Papağan): Hikmetin Sesi, Gönül Aynası

Divân şiirinde tûtî, tatlı dili ve renkli tüyleriyle öne çıkan, bazen sevgiliyi bazen de âşığı simgeleyen bir kuş olarak kullanılmıştır. Efsaneye göre, papağan aynadaki yansımasını başka bir kuş sanarak konuşmayı öğrenir. Şairler, tûtîyi şekerle beslenen ve hoş sözler söyleyen bir varlık olarak tasvir etmiş, kafesteki tûtî imgesiyle aşkın esaretini de anlatmışlardır (Canım, 2016, ss. 512-513; Pala, 2004, s.461). Bu inanışlar, tûtîyi hem doğal güzellik hem de mecazi bir figür olarak şiirlere taşımıştır:

“Âyine gösterdi ‘aks-i hatt-ı sebzî tûtîye

Söylesün divanını her gâh kendünden yana” (g. 12/4)

Tûtî, estetik ve söz sanatının bir simgesi olarak, aynada kendi ihtişamını görerek güzelliğinin ve söz kudretinin farkına varır. Yeşil tüyleri onun göz alıcı varlığını simgelerken, sürekli şiir söylemesi, şairin ilham ve sanat gücünü temsil eder. Bu beyitte papağan, sadece bir tekrar eden varlık değil, estetik sözün büyüsunü taşıyan ve sanatın özünü yansıtan bir figür olarak öne çıkar.

5.2. Emrî Divanı'nda Adı Geçen Efsanevi Hayvanlar: Gerçek ve Mistik Arasındaki Sınır

5.2.1. Hüma: Aşkın ve Kaderin Yüce Kanatları

Hüma, ulaşılmazlık ve kutsallık sembolü olarak göklerde süzülen efsanevi bir kuştur. Yedi kat göğe yükselerek ilahi kudretle bağ kurduğuna inanılır. Onu avlayan kişinin kırk gün içinde öleceği rivayet edilir, bu da onu erişilmez ve uğurlu bir varlık hâline getirir. Kemiklerine dahi ulaşamadığı için ölümsüzlük ve eşsizlikle özdeşleşmiştir (Batislam, 2002). Emrî, bu beyitte hüma kuşunu sevgilinin zülfüne benzeterek aşkın erişilmezliğini ve yüceliğini anlatır:

*“Yüksek uçar Emriyâ gâyet hüma-yı zülf-i yâr
İremez bu şâh-bâz-ı dil müşevveş-bâldür”* (g. 103/5)

Beyitte sevgilinin saç, talih getiren bir hüma kuşuna benzetilir. Hüma gibi yükseklerde süzülen bu talihin âşığa erişmesi imkânsızdır. Buna karşılık âşığın gönlü, perişan ve düzensiz uçan bir kuşa benzetilir. Burada âşık ve sevgili arasındaki uçurum, estetik bir karşılık içinde sunulur. Sevgili, kudreti ve ihtişamıyla erişilmez bir hüma iken, âşık çaresizliğiyle gökyüzünde yönünü kaybetmiş, güçsüz bir kuştur. Bu zıtlık, aşkın ulaşılmaz idealini ve âşığın yazgısındaki hüsrânı vurgular. Hüma'nın estetik anlamı, yalnızca fiziksel bir güzelliğe değil aynı zamanda kaderin belirleyici gücüne de işaret eder; âşk, her zaman talihin kanatlarında yükselmez, bazen onu sadece uzaktan seyretmekle yetinmek gerekir.

5.3. Emrî Divanı'nda Adı Geçen Dört Ayaklı Hayvanlar: Aşkın Yerleşik Gücü ve Sembolizmi

5.3.1. Seg (Köpek, it): Sadakatin ve Zelilliğin İkilemi

Klasik Türk şiirinde “seg” yani “köpekler”, genellikle sembolik bir anlam taşır ve şairin duygusal durumunu, aşkını veya iç dünyasını yansıtmak amacıyla kullanılır (Durkaya, 2010). Bu kullanım şekilleri, köpeklerin sadakat, yalnızlık veya koruma gibi özelliklerini yansıtırken şiirin imgeleme gücünü de artırır. Köpek bazen de sevgilinin mahallesinde başıboş gezen rakibe benzetilir:

*“Nâlesin efvîn idermiş yârı gördükde rakib
Seg gibi meh-tâba karşı artururmuş ‘av’avin”* (g. 369/3)

Klasik şiirde seg, aşağılayıcı bir benzetme olarak kullanılır ve rakip, kıskançlık, sadakatsizlik ya da düşkünlük gibi olumsuz anlamlar yüklenir. Beyitte rakip, sevgiliyi gördükçe iniltilerini artıran bir köpeğe benzetilmiştir. Bu, âşığın gözünde rakibin zavallı, düşkün ve değersiz biri olduğunu ima eder. Köpeğin dolunay karşısında artan havlaması gibi rakip de sevgiliye yaklaştıkça sesini yükseltir; âşık ise bunu değersiz bir gösteriş olarak görür. Estetik açıdan beyit, klasik Türk şiirinin mecaz gücünü yansıtarak rakip ile âşık arasındaki hiyerarşiyi belirginleştirir. Âşık, rakibi küçümserken onun sevgiliyi elde etme çabasına karşı duyduğu öfkeyi ve kıskançlığı dile getirir.

5.3.2. Ahu (Ceylan, geyik): Gözlerin Büyüsü, Aşkın Kaçışı

Klasik Türk şiirinde ahu, sevgilinin güzelliğini, zarafetini ve nazlı duruşunu simgeleyen bir imgedir. Hoş kokusu, etkileyici bakışları ve ürkek tavırları, onun cazibesini artırır. Ele geçirilmesi güç oluşu, sevgilinin kıymetini ve mehabetini vurgular. Mecnûn'un ahularla konuşması, Leylâ'dan ayrı düştüğünde hissettiği yalnızlık ve ıstırapın bir yansımasıdır. Bu hayvanlar onun aşkının derinliğini ve özlemine simgeler. Sevgilinin nazı ve mehabeti ile ahu arasında kurulan bu bağ, misk kokusuyla tamamlanır; misk, sevgilinin saçlarının cazibesini ifade eden bir unsur olarak kullanılır (Pala, 2004, s.14). Sevgilinin gözleriyle saçları arasında kurulan ilişki, hem cezbedici güzelliği hem de aşkın tuzağına düşmüş âşığın çaresizliğini anlatır:

“Gisû-yı müşgînüñe alınmış ahu gözlerün

N'eylesün dâm-ı kazâ bend eylemiş nahcîr-veş” (g. 223/2)

Beyitte aşk, av ve avcı metaforuyla estetik bir düzlemde ele alınır. Sevgilinin ahuya benzeyen gözleri, zarafetin ve kaçışın sembolüdür. Ceylan nasıl avcının tuzaklarına karşı daima tetikteyse, sevgili de âşığın bakışlarından, sözlerinden kaçan nazlı bir varlıktır. Ancak burada ironi devreye girer: Avcı olan âşık, sevgilinin saçlarından örülmüş bir kader tuzağına düşmüştür. Normalde avcı üstün konumda olmalı ve avına hükmetmelidir, ancak bu beyitte güç dengesi tersine dönmüştür. Avcı, avını ele geçiremeyen bir mahkûma dönüşmüş, sevgilinin saçları âşığı esir almıştır. Bu estetik anlatım, aşkın doğasındaki paradoksu ortaya koyar. Avcı, en zayıf hâline bürünerek avına teslim olur; aşk ise hem bir fetih hem de bir teslimiyettir.

5.4. Emrî Divanı’nda Adı Geçen Böcekler: Aşkın Gizemli ve İncelikli Yüzleri

5.4.1. Pervâne: Işığa Can Veren Aşkın Çırpınışı

Pervane, aşkın ateşine tutkun, yanmaya razı bir âşıktır; ışık ise onun erişilmez sevgilisidir (Durkaya, 2010). Klasik Türk şiirinde bu ilişki, pervanenin sessizce ışığa yönelmesi ve sonunda kendini feda etmesiyle derinleşir. Bu teslimiyet, aşkın kaçınılmaz kaderi olarak görülür. Tasavvufi bağlamda pervane, hakikate ulaşmak için kendini yok eden bir mürit, ışık ise onu aydınlığa götüren mürşittir. Böylece pervane, aşkın fedakârlık, yanış ve vuslat arayışıyla özdeşleşir (Armutlu, 2010). Bu anlayış, pervanenin ışığa yönelişini yalnızca bir mecaz değil aynı zamanda aşkın doğasına dair derin bir sezgi olarak yorumlayan beyitlerde açıkça görülür:

“Dil ü cân meyl ider sînemde dâga

Üşer pervâneler lâbüd çerâga” (g. 483/1)

Gönül ve ruhun sinedeki yaralara meyletmesi, âşığın aşk acısından beslenmesi ve bu acıyı kaçınılmaz bir kader olarak görmesiyle ilişkilidir. Pervanenin ışığa duyduğu içgüdüsel çekim gibi, âşık da sevgilinin cazibesine kapılarak ona doğru sürüklenir. Ancak bu yönelim, tıpkı pervanenin ateşe kanat açışı gibi bir yok oluşa mahkûmdur. Klasik Türk şiirinde bu mazmun aşkın doğasını, fedakârlık ve teslimiyetle şekillenen estetik bir deneyim olarak yansıtır. Böylece pervane, sadece bir kelebek değil, aşkın en yüce ifadesine ulaşmak için varlığını feda eden bir âşık sembolü hâline gelir.

5.4.2. Mûr (Karıncı): Sabır, Azim ve Sessiz Güç

Karıncı, küçük bedeniyle büyük işler başararak dikkat çeken; bolluk ve bereketin sembolü olarak anlam kazanan bir varlıktır. Nitekim ‘Karıncalar; koloniler halinde yaşayan, çalışkanlıklarıyla bilinen küçük hayvanlardır. İslamiyet’te ise karınca, bolluk ve bereketi sembolize eder’ (Elbir & Yorulmaz-Kahve, 2020). Klasik Türk şiirinde ise karınca, sabır ve çalışkanlıkla birlikte yaşamın zorluklarına karşı direnci ve azmi temsil eder. Şair, bu özelliklerden hareketle kendi mücadelesini, sabrını ve emeğini karıncayla özdeşleştirir. Böylece karınca, yalnızca bir canlı olmaktan çıkar; çok katmanlı bir sembole dönüşerek şiirde sabır, emek ve direnişin yoğunlaştığı bir anlam odağı hâline gelir. Bu çok katmanlı anlam dünyası, karıncanın mecaz düzeyinde işlendiği beyitlerde daha da belirginleşir.

“Kodî çeşmümde hayâl-i hattın ol sultân-ı hüsn

Şîşe içre habs-i mûr itdi Süleymân beni” (g. 523/4)

Bu beyitte âşık, sevgilinin ayva tüylerini gözünde bir hayal gibi canlandırarak onun güzelliğine hayranlığını dile getirir. Ancak bu hayranlık eş zamanlı olarak bir mahkûmiyete dönüşmüştür. İkinci mısradaki Hz. Süleyman’ın karıncayı şişeye hapsedmesi telmih edilerek âşığın da sevgili karşısında çaresiz ve mahpus hâlde olduğu vurgulanır. Karınca, küçüklüğüne rağmen azmiyle bilinir ancak şişe içinde hareket alanı kısıtlanmış kaderine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde âşık da sevgiliye

duyduğu aşkın esaretinde sıkışıp kalmıştır. Bu telmih, estetik bir bağlamda hem aşkın gücünü hem de âşığın teslimiyetini gösterir. Aşk, kaçıışı olmayan bir yazgıdır.

5. Emrî Divanı'nda Adı Geçen Sürüngenler: Duygusal Çatışmanın Varlık Dönüşümü

5.5. Mâr (Yılan): Aldanış ve Tehlikenin Estetiği

Klasik Türk şiirinde yılanın kullanılması oldukça yaygındır. Yılan genellikle tehlike, kurnazlık, ihanet ve hile sembolü olarak kullanılır. Şairler yılanı çeşitli şekillerde betimler ve onun sinsi doğasını anlatarak şiirlerine derinlik katarlar. (Elbir & Yorulmaz-Kahve, 2020). Yılan mazmunu divan şiirindeki önemli bir yönü aşk temasıyla ilişkilendirilmesidir. Yılanın zehri gibi aşk da hem tümüyle güzel, cazip ve tatlıdır hem de tehlikeli, acı verici ve kişiyi yıpratıcı bir duygudur. Şairler bu ikilemi yılan mazmunuyla ifade ederek aşkın karmaşıklığını vurgularlar. Anlam derinliği, yılan mazmununun hem tehdit hem de cazibe unsuru olarak işlendiği beyitlerde çarpıcı biçimde karşımıza çıkar:

“Dil derûn-ı sîneden zülfün gamından zâr olur

Murg gibi görse kendü âşiyânı içre mâr” (g.93/4)

Beyitte âşığın gönlünden yükselen feryat, sevgilinin saçlarının hüznünden doğan derin bir ıstırapı yansıtır. Sevgilinin zülûfleri, hem güzelliğiyle büyüleyici hem de şekli ve kıvrımlarıyla yılan benzer bir tehdit unsuru olarak betimlenir. Yılan gibi karanlık ve esrarengiz olan bu saçlar, âşığı kendine çekerken ona acı verir. Kuş, huzurun ve yuvanın sembolüken, yuvasında bir yılan görmek âşık için beklenmedik bir felaketin habercisidir. Aşk, başlangıçta huzur vaat ederken, sevgilinin yılan benzer saçları âşığı esir alır ve zehirleyerek acıya sürükler. Böylece beyitte yılan, aşkın hem çekici hem de yok edici doğasını, güzelliğin içinde gizlenen tehlikeyi estetik bir dengeyle ortaya koyar. Yine benzer şekilde, yılan imgesinin gizem, koruma ve aşkın engelleriyle ilişkili olarak kullanıldığı beyitlerden biri de şudur:

“Tılsım-ı mâr idi kâkûl cemâli gencine

Du‘â-yı seyf ile bozıldı ol tılsım ey yâr” (g.177/2)

Beyitte sevgilinin kâkûlü, güzelliğini saklayan ve onu koruyan bir tılsım olarak betimlenir. Bu tılsım, bir hazinenin başında bekleyen efsanevi yılan gibi sevgilinin yüz güzelliğinin muhafızı olarak konumlandırılmıştır. Yılan burada yalnızca korkutucu bir unsur değil, aynı zamanda estetik bir denge ve gizemin anahtarıdır. Onun varlığı, güzelliğin değerini artıran bir unsurken, dua veya kılıç sembolleriyle bozulan bu tılsım, aşkın ulaşılmaz görünen engellerinin aşılmasını simgeler. Böylece beyit, aşkın doğasındaki koruma ve ulaşılmazlık arasındaki ince çizgiyi estetik ve sembolik bir dille ortaya koyar.

5.4. Semender: Ateşle Yoğrulmuş Aşkın Metaforu

Semender, ateşe girip yanmayan, ancak zamanla kül olan bir varlık olarak bilinir. Bu özelliğiyle Divan şiirinde, aşkın ateşiyle yanıp varlığını sürdüren âşığın sembolü olarak kullanılmıştır (Durkaya, 2010). Divan şiirinde semender, aşk ateşiyle yanarak var olan âşığın sembolüdür. Âşık, tıpkı ateşe dalan semender gibi tutkusuyla yanar ve bu ateşle hayat bulur. Ancak semenderin zamanla kül olması gibi aşkın sönmesi de âşığı yok oluşturan sürükler. Bu benzetme aşkın hem yaşatan hem de tüketen doğasını vurgular. Bu çelişkili varoluş, semender imgesinin aşkın hem dayanılmaz ıstırapını hem de vazgeçilmezliğini yansıttığı beyitlerde belirginleşir:

“Fîrâkı âteşiyle yanmaga mu‘tâd olup Emrî

Semender-veş mekânım vuslatı şevkıyla nâr itdüm” (g. 339/5)

Bu beyitte âşık, aşkın yakıcı doğasına semender gibi alışmış ayrılığın ateşinde yanmayı bir varoluş hâline getirmiştir. Semender, ateşte yanmadan yaşayabilen efsanevi bir varlık olarak, âşığın kavuşma özlemiyle yanan ruhunu simgeler. Aşkın yangını, âşığı tüketmek yerine onu besleyen bir güçtür; o, bu ateşte erirken aynı zamanda var olur. Böylece semender, aşkın yok edici ve var edici estetiğini, ateşle arınan bir ruhun sonsuz tutkusunu temsil eder.

5.5. Ejderha: Kudretin ve Korkunun Mitolojik Sureti

Ejderha, büyük bir yılan olarak kabul edilir. Bir inanışa göre, yılan doğal yolla ölmez, mutlaka bir başkası tarafından öldürülür. 100 yıl yaşayan bir yılan ejderhaya dönüşür, ağzından ateş saçarak ve nefesiyle etrafındaki canlıları tüketir. Gücü arttıkça melekler onu Kaf Dağı'nın ardına sürer. Zamanla başları çoğalır, ayakları belirir ve daha da korkunç bir hâl alır (Pala, 2004, s.146). Ejderha, dönüşüm ve yok edici güç sembolüdür. Yılanın ejderhaya evrilmesi, tehlikenin ve kudretin artışı simgeler. Ağızdan çıkan ateş hem yıkımı hem de tutkulu bir gücü temsil eder. Estetik bağlamda ejderha, aşkın yakıcı ve dizginlenemez doğasının bir alegorisidir. Bu anlatılar, ejderhanın klasik Türk şiirinde korkunun yanı sıra tutkulu aşkın yıkıcı kudretiyle özdeşleştiği beyitlerde güçlü biçimde yansıtılır:

“Hattüñi Fir'avn okıyan gamzeñi Mûsâ sanur

Zülfüñi agzından âteş saçarak ejderhâ sanur” (g.102/1)

Emrî, bu beyitte ejderhayı aşkın yakıcı ve büyüleyici gücünü simgeleyen bir mazmun olarak kullanır. Sevgilinin gamzesi, Firavun'un büyüsunü bozan Musa gibi güçlü ve etkileyici bir etki yaratırken, saçları ise ağzından ateş saçan bir ejderha gibi tasvir edilir. Ejderha, burada aşkın hem cezbedici hem de yakıcı yönünü temsil eder. Sevgilinin güzelliği sadece hayranlık uyandıran bir estetik unsur değildir aynı zamanda âşık için tehlikeli ve tüketici bir güçtür. Bu imgeler, aşkın dönüşüm yaratan, sarsıcı ve büyüleyici doğasını vurgular.

5.6. Emrî Divanı'nda Suda Yaşayan Hayvanlar: Aşkın Derinliklerinde Yolculuk

Klasik Türk şiirinde “mâhî” terimi, suyla özdeşleşen bir varlık olarak özellikle balıklar için kullanılmıştır. Bu kavram deniz, nehir veya gölette yaşayan canlıları kapsar (Açıkgöz, 2019; Durkaya, 2010). Klasik Türk şiirinde “mâhî,” suyun akışkanlığı ve derinliğiyle âşığın ruh hâlini, özgürlüğünü ve sevgilinin ulaşılmazlığını simgeler. Aşk denizinde yüzen, ancak bazen ağa takılan balık gibi, âşık da sevdanın akıntısına kapılır; kimi zaman özgür, kimi zaman ise esir olur. Bu yönüyle “mâhî,” şiirde estetik ve mecazi bir derinlik kazanır. Sembolik katmanlar, mâhînin aşkın derinliklerinde kaybolan ya da sesini duyurmak isteyen âşığı temsil ettiği beyitlerde belirginleşir:

“Figânum gökde meh deryâda mâhî gûşına irdi

‘Aceb bilsem niçün ey gül seniñ kulagina değmez” (g. 212/4)

Bu beyitte, âşığın feryadı arşa yükselip mâha, deryada ise mâhîye ulaşırken bir tek sevgilinin kulağına erişemez. Mâhî, suyun derinliklerinde saklı bir varlık olarak aşkın enginliğini ve âşığın içten gelen ıstırabını simgeler. Âşık, sesini cihana duyururken, naz içinde olan sevgilinin gül misali kulağına ulaşamamanın hüznünü yaşar. Gülün şeklen kulağa benzetilmesi, sevgilinin sessizliğini ve ilgisizliğini vurgular. Böylece, aşkın sonsuzluğuna karşı vuslatın imkânsız oluşu mazmunlarla derinlik kazanır.

6. Tartışma

XVI. yüzyıl klasik Türk şiiri, Osmanlı kültür hayatında estetik değerlerin yoğun biçimde tartışıldığı, sanat anlayışlarının derinleştiği bir dönemi temsil eder. Bu yüzyıl biçimsel olgunluğun ve düşünsel çeşitliliğin belirginleştiği bir çağdır. Şairler ortak mazmun dağarcığından beslenirken aynı imgeleri farklı poetik ve ideolojik yönelimlerle yeniden üretmişlerdir. Bu bağlamda bitki ve hayvan alegorileri şiiri süsleyen ayrıntılardan çok şairlerin dünya görüşünü, sanat anlayışını ve varoluşsal

sorgulamalarını yansıtan göstergelere dönüşmüştür. XVI. yüzyılın şiir iklimi, ortak bir mazmun dünyası üzerine inşa edilmiş olmakla birlikte, şairlerin estetik tercihleri ve poetik yönelimleri sayesinde farklı alegorik işlevlere bürünmüştür. Aynı çağın şairleri olan Fuzûlî, Bâkî ve Emrî, bitki ve hayvan imgelerini benzer bir kültürel dağarcıktan devralsalar da onları birbirinden farklı poetik düzlemlerde yeniden yorumlamışlardır. Alegorik anlatımın bu çeşitlenişi sadece şiirsel imgelemdeki zenginliği göstermekle kalmaz aynı zamanda dönemin düşünce dünyasının çok katmanlı yapısını da gözler önüne serer. Fuzûlî'nin tasavvufi derinliği, Bâkî'nin rindane üslubu ve Emrî'nin hikemî yaklaşımı, aynı mazmunların üç farklı poetik yüzünü temsil eder. Bu çerçevede, ortak bir geleneğe bağlı kalınmakla birlikte, estetik ve üslup farklılıklarının alegorik işlevlere doğrudan yansıdığı görülmektedir. Bu perspektif, şairlerin mazmunları nasıl dönüştürdüğünü anlamak için verimli bir okuma zemini sunar.

XVI. yüzyılın en güçlü şairlerinden Fuzûlî bitki ve hayvan imgelerini özellikle tasavvufi düşünceyi yansıtmak için kullanır. Onun şiirinde gül ve bülbül, yalnızca âşık ile maşuk arasındaki mecazi bir ilişkiyi değil, aynı zamanda beşerî aşkın ilahi aşka dönüşüm sürecini sembolize eder. Alegorik düzlemde bu imgeler hem fâni ile baki arasındaki çatışmayı hem de insan ile Tanrı arasındaki metafizik bağı temsil eder:

*“Gül-i ruhsârına karşı gözümde kanlı ârız su
Habîbim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı”* (Fuzûlî, g.264/5)

Bu beyitte gül, düz anlamda bir çiçek, yan anlamda sevgilinin yüzü, alegorik düzlemde ise Hz. Peygamber'in kutsallığı ile bağlantılıdır (Yeniterzi, 1993). Âşığın gözünden akan kanlı yaş, güle su olurken, bu döngü ilahi aşkın hem yakıcı hem de diriltici boyutunu gösterir. Böylece Fuzûlî, doğa imgesini mistik bir derinliğin taşıyıcısına dönüştürür. Fuzûlî'nin tasavvufi derinliğinin aksine Bâkî'nin şiirlerinde doğa imgeleri daha çok dünyevî hazların ve bu hazların geçiciliğinin göstergeleridir:

*“Şehâb-ı lutfuñ âbın teşne-dillerden dirîg itme
Bu deştüñ bagrı yanmış Lâle-i Nu'mânıyuz cânâ”* (Bâkî, g.13/2)

Bâkî, aşkın doğasını ve ilahi lütuf arayışını alegorik bir düzlemde ele almaktadır. Şair, “şehâb-ı lutf” (lütuf bulutu) ifadesiyle ilahi veya mecazi sevgilinin ihsanını temsil ederken, “teşne-diller” (susamış gönüller) tabiriyle âşıkların muhtaç ve beklenti içindeki hâlini vurgular. Burada su, aşkın veya ilahi inayetin bir remzi olarak kullanılmış, âşıkların susuzluğu ise onların sevda ile kavrulmuş ruh hâlini temsil edecek şekilde tasvir edilmiştir. Beyitteki temel imge olan “Lâle-i Nu'mân” (Nu'man lalesi), klasik şiirde hem aşkın kanlı izlerini hem de sevgilinin yüzündeki doğal allığı sembolize eden güçlü bir mazmundur. Şair, “bu deştüñ bagrı yanmış” ifadesiyle aşkın çorak ve yakıcı coğrafyasını betimlerken, âşığın içinde bulunduğu umutsuzluk ve özlem hâlini çöl metaforu üzerinden somutlaştırmaktadır. Bâkî, rindane bir üslupla aşkın geçiciliğini ve dünyevi zevklerin faniliğini vurgularken, klasik Türk şiirinin alegorik anlatım gücünü de sergilemektedir. Böylece beyit, hem âşık-maşuk ilişkisini hem de lütuf ve ihtiyaç arasındaki tezatlı durumu şiirsel bir estetikle ortaya koymaktadır.

Walter Andrews'in (1985, ss. 198, 206–207, 214) *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı* adlı eserinde belirttiği gibi, Osmanlı gazeli hem “zevk” hem de “gam/üzüntü” boyutlarını aynı şiirsel düzlemde bir araya getirerek söz ve imgenin sağladığı uyumla bu karşıt duyguları dengeli bir bütünlük hâline dönüştürür. Bu yaklaşım, gazelin genel poetik işleyişini açıklamakla kalmaz ayrıca XVI. yüzyılın önde gelen şairlerinden Bâkî'nin üslubunun da benzer bir estetik denge üzerinden okunmasına zemin hazırlar.

Emrî ise, hem mazmun geleneğine bağlı kalır hem de bu mazmunları hikemî, paradoksal ve kimi zaman dil oyunlarına açık bir söylemde işler. Bu nedenle onun imgeleri kişisel lirizmden ziyade ontolojik ve varoluşsal sorgulamaları çağrıştıracak biçimde yorumlanmalıdır (Saraç, 2017, s.3-5). Emrî'nin şiirinde “gül” yalnızca sevgilinin biçimsel tasvirine indirgenmez; çoğu zaman yüz ve ruhsâr

ile irtibatlandırılarak estetik ve ontolojik bir derinlik kazanır. Aşağıdaki beyit, gül imgesinin hem yüzün parlaklığını hem de şiirin estetik değer üretme işlevini nasıl yansıttığını ortaya koymaktadır:

“Gül-çihre güzeller sürer ayaguña ruhsâr

Gül-gûn olur ise n'ola başmakların ey yâr” (muk. 205)

Bu beyitte gülün açılıp solmasına dair döngüsel bir ima yapılmadan, sevgilinin yüzünün estetik değeri vurgulanmaktadır. Emrî'nin şiirinde gül, hem bir imge (gösteren) hem de insan bedenini yansıtan bir unsur (gösterilen) olarak işlev kazanır. Böylece mazmun, yalnızca geleneksel bir güzellik simgesi olmaktan çıkarak biyolojik ve metaforik düzlemde şiirin varlık anlayışına hizmet eden bir araç hâline gelir. Emrî'de zaman zaman gül ve lâle yan yana kullanılır. Bu kullanım, iki çiçek arasındaki renk ve biçim farkını olduğu kadar geçicilik ile kalıcılık arasındaki karşıtlığı da sahneleyebilir:

“Sebz-gûn hat irdi yârûñ lâle-gûn ruhsârına

Şöyle sandum kondı bir tûti İrem gülzârına” (muk. 418)

Beyitte, birinci mısra da yanağın lâle tonuyla renklendirilmesi, ikinci mısra da ise “İrem gülzârı” ifadesiyle daha geniş bir estetik çevrenin kurulması dikkate değerdir. Emrî, lâleyi yüz tonuna, gülü ise mekân ve çevreye atfederek imgeler arasında işlevsel bir ayrım yapar. Bu katmanlı yapı, şairin mazmunu hikemî ve mekânsal bir perspektifle yorumlama eğilimini göstermektedir. Şair, gül mazmununu yalnızca bir güzellik timsali olarak işlemez; zaman zaman ona ironik yahut istihzaî bir bakış da yöneltir.

“İdüp ta 'rîf gül-i rûy-ı nigârı

Kulakdan 'âşık itmişdür hezârı” (muk.461/1)

Bu beyitte Emrî, klasik mazmunların alışılmış kalıplarını sorgulayan özgün bir estetik kurgular. Sevgilinin yüzü gül olarak tasvir edilir ancak bu güzelliğe meftun olan bülbül, alışlageldiği üzere görerek değil, işiterek büyülenir. Böylece görme ve işitme arasında kurulan geçiş, güzelliğin yalnızca duysal değil aynı zamanda aktarım ve temsil yoluyla da etkili olabileceğini gösterir. Beyitteki alegorik düzen, klasik şiirde sıkça kullanılan gül-bülbül ilişkisinin yönünü değiştirir. Gülün görsel cazibesi yerine onun tasviri ön plana çıkar; bülbül de bu anlatımın büyümesine kapılır. Böylelikle güzellik, doğrudan tecrübe edilen bir varlık olmaktan çıkıp sözün estetik gücüyle dolaşıma giren bir hakikate dönüşür. Öte yandan beyit, bireysel aşk ile toplumsal hayranlık arasında bir köprü kurar. “Hezâr” kelimesinin çağrışım gücü, hem bülbülün aşkını hem de çoklu bir beğeni ortamını işaret eder. Bu bağlamda güzellik, yalnızca tek bir âşığın duygusu değil kolektif bir estetik paylaşımın da sembolü hâline gelir. Emrî, mazmunun geleneksel çerçevesini genişleterek güzelliği hem duyular arası bir deneyim hem de toplumsal düzeyde paylaşılan bir estetik gerçeklik olarak yorumlar.

XVI. yüzyıl klasik Türk şiirinde Emrî, Fuzûlî'nin tasavvufi derinliği ile Bâkî'nin rindane üslubu arasında bir denge kurarak kendine özgü hikemî bir söylem geliştirir. Emrî, bitki ve hayvan imgelerini, geleneksel mazmunların ötesine taşıyarak insanın varoluşsal çelişkilerini, faniliğin kaçınılmazlığını ve metafizik arayışlarını yansıtan alegorilere dönüştürür. Fuzûlî'nin tasavvufi yaklaşımı, Bâkî'nin rindane üslubu ve Emrî'nin hikemî bakışı, aynı imgelerin farklı işlevler kazanmasını sağlar. Bu üç şairin benzer imgeleri değişik estetik yönelimlerle işlemesi, XVI. yüzyıl şiirinin katmanlı yapısını ve poetik çeşitliliğini ortaya koyar. Kaplan'ın ifadesiyle, “klasik şiirin üç yüzü: mistik, dünyevi ve felsefi” şeklinde okunabilecek bu çok yönlülük, dönemin estetik ve kültürel zenginliğini daha iyi anlamamıza imkân tanır (Kaplan, 2024, ss. 11-13).

Bu noktada belirtilmelidir ki, Fuzûlî, Bâkî ve Emrî'nin bitki ve hayvan alegorilerini kullanma biçimleri üzerine yapılan bu karşılaştırma birkaç seçilmiş beyit üzerinden sınırlandırılmıştır. Elbette daha geniş bir beyit havuzuna dayalı ayrıntılı bir inceleme bu mukayesenin nesnel verilerle desteklenmesini kuvvetlendirecektir. Burada yapılan değerlendirme hem mevcut argümanları metinsel

kanıtlarla temellendiren bir girişim hem de ileride daha kapsamlı araştırmalara kapı aralayacak bir ön adım olarak düşünülmelidir.

7. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Emrî Divanı'nda yer alan bitki ve hayvan alegorilerinin, klasik Türk şiirindeki geleneksel mazmunların ötesine geçerek yeni işlevler üstlendiği ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçları Emrî'nin doğa unsurlarını yalnızca süsleyici tasvir malzemeleri olarak kullanmadığını onları bireysel üslubunun imbiğinde işleyerek estetik, tasavvufi ve felsefi bir derinlik kazandırdığını göstermektedir. Gül, lâle, sümbül ve nergis gibi sıkça başvurulan çiçekler şairin dizelerinde yalnızca sevgilinin güzelliğini işaret eden klişe semboller olmaktan çıkar. Fanilik ile ebediyet, acı ile haz, zahir ile batın arasındaki karşıtlıkları taşıyan varoluşsal göstergelere dönüşür. Aynı şekilde bülbül, hüma ve yılan gibi hayvan imajları da aşkın paradokslarını insani zaafı ve metafizik arayışları somutlaştıran alegorik bir boyut kazanır.

Bu inceleme, klasik Türk şiirinde çoğu kez göz ardı edilen bir hususu açığa çıkarmaktadır. Mazmunlar yalnızca kalıplaşmış semboller değil aynı zamanda poetik ve düşünsel dönüşümlerin de göstergeleridir. Emrî'nin söz konusu alegorileri dönüştürme biçimi geleneksel mazmun anlayışının sınırlarını yeniden tartışmaya açmakta böylece klasik şiirin durağan tekrarları içinde bireysel ve özgün bir söyleyiş imkânını görünür kılmaktadır. Bu yönüyle araştırma, klasik şiir incelemelerinde yalnızca tasnif ve örneklemeye sınırlı yaklaşımların yetersizliğini göstermekte ve şairin mazmunlarla kurduğu özgün ilişkiyi ortaya çıkaran yorumlayıcı bir perspektifin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Ayrıca ulaşılan sonuçlar, doğa imajlarının klasik şiirde sadece estetik bir unsur olarak değil kültürel, tasavvufi ve felsefi arka planlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Emrî'nin şiirlerinde doğa, aşk, ölüm, ilahi birlik ve insanın varoluşsal sorgulamalarıyla ilişkilendirilerek edebî geleneğe yeni bir yoğunluk kazandırılmıştır. Böylelikle şair, doğayı yalnızca bir mazmun kaynağı değil düşünsel ve poetik bir imkân olarak gören müstesna bir konumda yer almaktadır. Bu çalışma, bitki ve hayvan motiflerini alt alta sıralayan tasniflerin ötesine geçerek Emrî'nin doğa estetiğini özgün bir poetik düzlem olarak ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım hem şairin klasik Türk edebiyatındaki konumunu yeniden değerlendirmeye imkân vermekte hem de doğa alegorilerinin işlevine dair literatüre yeni ve derinlikli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

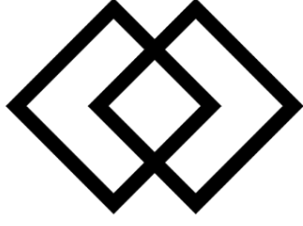
Gelecek çalışmalar için şu öneriler sunulabilir: Emrî'nin doğa alegorileri, Fuzûlî, Bâkî ve Nedîm gibi şairlerle karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Batı edebiyatındaki sembolist akımla metinler arası ilişkiler araştırılabilir yahut Osmanlı minyatür sanatındaki doğa tasvirleriyle bağlantılar kurulabilir. Modern Türk şiirinde bu imgelerin nasıl bir dönüşüme uğradığı, özellikle Sezai Karakoç gibi şairler üzerinden değerlendirilebilir. Dijital yöntemler aracılığıyla kelime bulutları oluşturularak, sembollerin kullanım sıklığı ve bağlamsal işlevleri tespit edilebilir. Ayrıca, Osmanlı tabiat felsefesi ve eko kritik teoriler ışığında şiirlerin ekolojik bir okuması yapılabilir. Klasik şiirin yalnızca geçmişin bir mirası olarak değil günümüz edebiyatına yön veren güçlü bir esin kaynağı olarak değerlendirilmesi bu tür çalışmaların önemini artıracaktır.

8. Kaynakça

- Açıkgöz, C. (2019). Klasik Türk şiirinde balık. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 197-229. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/685502>
- Açıl, B. (2013). *Klasik Türk edebiyatında alegori*. Küre.

- Açıl, B. (2014). Bir tür mü tarz mı? klasik Türk edebiyatında alegori. *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 37, 145-167. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254677>
- Açıl, B. (2015). Klasik Türk şiirinde estetik bir unsur olarak çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 1-28. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.10637>
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S., & Cunbur, M. (1990). *Fuzûlî dîvânı*. Akçağ.
- Andrews, W. G. (1985). *Şiirin sesi, toplumun şarkısı* (A. Ergin, Çev.). İletişim.
- Armutlu, S. (2010). Şem' u Pervâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 145-147).
- Batıslam, H. D. (2002). Divân şiirinin mitolojik kuşları: Hüma, anka ve simurg. *Türk Kültürü İncelemeleri*, 7, 185-208. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3173191>
- Bayram, Y. (2007). Klasik Türk şiirinde duyguların dili: Çiçekler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 1-15. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.169>
- Bozkurt, N. (1998). Hurma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 390-392).
- Canım, R. (2016). *Divân edebiyatının kaynakları*. Akıl Fikir.
- Caudwell, C. (1937). *Illusion and reality: A study of the sources of poetry*. Macmillan.
- Coşkun, M. (2006). Klasik Türk şiirinde mürekkep istiare, temsili istiare ve alegori. *Bilig*, 38, 51-70. https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/menderes_coskun_klasik_turk_siiri_istiare.pdf
- Cömert, B. (2008). *Estetik*. De Ki.
- Çetindağ, Y. (2002). Türk kültüründe hayvan ve bitki motifinin seyri. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 171-181). Yeni Türkiye.
- Doğan, M. H. (1975). *100 soruda estetik*. Gerçek.
- Durkaya, H. (2010). Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda hayvanlar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 45-60.
- Elbir, B. & Yorulmaz Kahve, M. (2020). Tırsî Dîvânı'nda hayvan adlarının kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 230-267. <https://doi.org/10.29000/rumelide.705594>
- Ertap, Ö. (1996). *Divân şiirinde hayvan motifi* (Tez No. 51937) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kaplan, M. (2024). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar I*. Dergâh.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi* (12. baskı). Nobel.
- Kartal, A. (1997). Klasik Türk edebiyatında lâle. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 114-117. <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3604-published.pdf>
- Kaya, S. (2024). Türk kültüründe haşhaş (afyon bitkisi) kullanımı (11-14. yüzyıl Anadolu'sunda). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 109, 115-138. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1420367>
- Kurnaz, C. (1992). Bülbul. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 485-486).
- Kurnaz, C. (1996). Gül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 219-222).
- Kurnaz, C. (2019). *Açıklamalı divân şiiri sözlüğü*. Kurgan Edebiyat.

- Küçük, S. (2015). *Bâkî dîvânı*. Türk Dil Kurumu.
- Levend, A. S. (1984). *Divân edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*. Enderun.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. Kapı.
- Saraç, M. A. Y. (2002). *Emrî dîvânı*. Eren.
- Saraç, M. A. Y. (2017). *Emrî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivanipdf.pdf?0> adresinden 21.12.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Sarı, Ş. (2023). Kütahyalı Vasfî Dîvânı'nda bitki ve hayvan isimleri üzerine bir inceleme. *Social Sciences Studies Journal*, (111). <https://doi.org/10.29228/sssj.69898>
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiiri kılavuzu 1*. Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM).
- Şentürk, A. A. (2021). *Osmanlı şiiri kılavuzu 5*. Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM).
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (2024). *TDK sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 10.05.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Uçan Eke, N. (2017). *Klâsik Türk edebiyatında metaforik üslûp*. Akçağ.
- Whitman, J. (1991). From the textual to the temporal: early Christian 'allegory' and early romantic 'symbol', *New Literary History*, 22(1), 161-176. <https://www.jstor.org/stable/469147>
- Yağar, A. S. (2023). Klasik Türk şiirinin sevgili tipi etrafındaki görüş, tartışma ve eleştiriler üzerine bir değerlendirme. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 7(1), 46-58. <https://doi.org/10.31465/eeder.1197359>
- Yeniterzi, E. (1993). Divân şiirinde na't. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 274-276).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. baskı). Seçkin.
- Yılmaz, A. (2023). Hayretî Dîvânı'nda hayvanların şiir estetiğine katkısı. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31(31), 597-628. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3474428>



Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 04.09.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 23.09.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 24.09.2025
Yayına Kabul Tarihi: 24.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

UZAKTAN ÖĞRETİM MODELİYLE YAPILAN PİYANO EŞLİKLE DESTEKLENMİŞ VİYOLA EĞİTİMİNİN ÖĞRENCİ BAŞARILARI ÜZERİNE ETKİSİ¹

Ozan Nabi AKIN* - İzzet YÜCETOKER**

Öz

Günümüzde teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi, eğitim sistemlerini geleneksel kalıplardan çıkararak dijital temelli ve esnek öğrenme modellerine yönlendirmektedir. Bu değişim, özellikle uygulamalı eğitimin ön planda olduğu sanat alanlarında, öğretim süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Olağanüstü durumlar – pandemi ve doğal afetler gibi – uzaktan eğitimin bir zorunluluk hâline gelmesinin yanı sıra, kalıcı ve uygulanabilir bir çözüm olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda, uzaktan sanat eğitimi uygulamalarının etkililiğini incelemek, olası gelecekteki kriz senaryolarında uygulanabilecek sağlam bir pedagojik temel geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, uzaktan eğitim modeliyle yürütülen piyano eşlikli bireysel viyola derslerinin, güzel sanatlar lisesi öğrencilerinin performans başarıları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması modeli kullanılarak gerçekleştirilen çalışma, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Samsun İlkadım Güzel Sanatlar Lisesi'nde öğrenim gören dört viyola öğrencisiyle sekiz hafta boyunca sürdürülmüştür. Uygulamalar, MEB Öğretim Programı kapsamında Re Majör, Si Minör, Si Bemol Majör ve Sol Minör tonalitelerinde planlanmış ve her tonalite için iki haftalık ders süreci uygulanmıştır. Araştırmada her öğrencinin performansı, 15 maddelik bir gözlem formu aracılığıyla alan uzmanları tarafından değerlendirilmiş, uzmanlar arasındaki tutarlılık Cohen's Kappa katsayısı ile analiz edilmiştir. Elde edilen kappa değerleri (örneğin Re Majör için $\kappa=0.471$, Sol Minör için $\kappa=0.694$) uzmanlar arasında orta ve yüksek düzeyde görüş birliği bulunduğunu göstermiştir. Veriler, öğrencilerin piyano eşliği ile desteklenen çalgı eğitimi sürecinde teknik ve müzikal becerilerinde anlamlı bir gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, uzaktan ortamda yürütülen ve piyano eşliğiyle desteklenen viyola derslerinin öğrenci başarısını artırdığını, ayrıca bu sonucun uzman değerlendirmeleriyle doğrulandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik Eğitimi, Uzaktan Eğitim, Viyola Eğitimi, Piyano Eşlik, Çevrimiçi Eğitim, Öğrenci Başarısı.

The Effectiveness of Viola Education Supported by Piano Accompaniment Through a Distance Education Model on Student Achievement

Abstract

The rapid advancement of technology in today's world is steering education systems away from traditional patterns toward digital-based and flexible learning models. This transformation, particularly in fields such as the arts where practical training is emphasized, necessitates the restructuring of instructional processes. Extraordinary circumstances—such as pandemics and natural disasters—have demonstrated that distance education is not only a necessity but should also be considered a permanent and viable solution. In this context, examining the effectiveness of distance art education practices contributes to the development of a robust pedagogical foundation that can be implemented in potential future crisis scenarios. This study aims to investigate the effect of individual viola lessons, conducted through a distance education model and supported by piano accompaniment, on the performance achievement of fine arts high school students. The study was carried out using the action research model, one of the qualitative research methods, over an eight-week period with four viola students enrolled at Samsun İlkadım Fine Arts High School during the 2024–2025 academic year. The lessons were planned within the framework of the Ministry of National Education (MEB) curriculum, covering the tonalities of D major, B minor, B-flat major, and G minor, with a two-week instructional process dedicated to each tonality. Each student's performance was evaluated by field experts using a 15-item observation form, and inter-rater reliability among the experts was analyzed using Cohen's Kappa coefficient. The obtained kappa values

¹ Bu çalışma, Ozan Nabi AKIN' ın doktora tezinden türetilmiştir.

* Dr. Müzik Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı, o.nabiakin@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-8182-7193>

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, izzet.yucetoker@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9911-749X>

(e.g., $\kappa=0.471$ for D major, $\kappa=0.694$ for G minor) indicated moderate to substantial agreement among the raters. The data revealed that students demonstrated significant improvement in their technical and musical skills during the instrument training process supported by piano accompaniment. The findings suggest that online viola lessons enriched with piano accompaniment positively influence student achievement, and this result is objectively validated by expert evaluations.

Keywords: Music Education, Distance Education, Viola Education, Piano Accompaniment, Online Education, Student Achievement.

1. Giriş

Eğitim, bireyin yaşantıları aracılığıyla davranışlarında istenen yönde değişiklikler oluşturmayı amaçlayan; sistematik, genelden özele bir yapıda olan, süregelen ve dinamik bir süreçtir (Hesapçıoğlu, vd., 2010). Bu doğrultuda, eğitimin; bireylerin bilgi, beceri, tutum ve değer kazanmalarını destekleyen çok yönlü bir gelişim alanı olarak toplumsal ve bireysel dönüşümde temel bir rol üstlendiği söylenebilir. Bu çok yönlü gelişimin en açık biçimde gözlemlendiği alanlardan biri de eğitimin önemli bir alt boyutu olan sanat eğitimidir.

Sanat eğitimi, bireylerin yalnızca estetik beğeni ve ifade becerilerini geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda bilişsel, duyuşsal ve devinimsel alanlarda da çok yönlü gelişimlerini desteklemektedir. Sanatla uğraşan bireylerin yaratıcılık, problem çözme, empati kurma ve kendini ifade etme gibi sosyal-duyuşsal becerileri daha etkin şekilde geliştirdiği birçok araştırmada ortaya konmuştur (Uçan, 1997; Eisner, 2002). Bu bağlamda sanat, bireyin yalnızca sanat alanında değil, genel yaşam becerilerinde de gelişimine katkı sunan bir öğrenme alanı olarak değerlendirildiği düşünülmektedir.

Sanat eğitiminin önemli bir alt dalı olan müzik eğitimi, bireyin duyuşsal, bilişsel ve toplumsal gelişimini destekleyen özel bir öğrenme alanıdır. Alan yazında yapılan çalışmalar, müzik eğitiminin çocuklarda dikkat, hafıza, motor beceriler, sosyal etkileşim, akademik başarı ve duygusal denge üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Hallam, 2010; Hargreaves & Lamont, 2017). Bu etkiler, müzik eğitiminin yalnızca estetik ya da sanatsal bir etkinlik olarak değil, aynı zamanda bireyin genel yaşam becerilerini geliştiren bütüncül bir eğitim alanı olarak görülmesine olanak sağladığı düşünülmektedir.

Müzik eğitiminin uygulamalı alanlarından biri olan çalgı eğitimi, öğrencinin teknik, duyuşsal ve yorumlama becerilerini geliştirmeyi amaçlayan özel bir öğretim alanıdır. Bu eğitim süreci, öğrencinin bireysel farklılıklarına duyarlı, özelleştirilmiş öğrenme yolları ile planlanmaktadır (Lehmann, Sloboda & Woody, 2007). Çalgı eğitiminde başarı, yalnızca teknik doğruluk ile değil; aynı zamanda entonasyon, çalgıya hakimiyet, ritmik tutarlılık ve müzikal ifade gibi çok sayıda öge ile değerlendirilmesi gereken bir yapıya sahiptir. Yaylı çalgılar eğitimi bu sürecin en yoğun teknik ve duyuşsal bütünlük gerektiren alanlarından birisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü yaylı çalgılar eğitiminde öğrenciler; doğru tutuş, pozisyon, entonasyon, yay tekniği, müzikal ifade ve sahne disiplini gibi birçok bileşende eşzamanlı gelişim göstermektedir (Çilden, 2007). Bu gelişim sürecinde, öğrencilerin teknik ve müzikal becerilerinin desteklenmesi amacıyla çeşitli öğretim stratejilerine başvurulmaktadır. Bu stratejilerden biri de çalgı eğitiminde sıkça kullanılan piyano eşliğidir.

Piyano eşliği, öğrencilere entonasyon kontrolü, ritmik düzen farkındalığı ve çok sesli işitme gibi müzikal becerilerin kazandırılmasına katkı sağlayabilmektedir. Piyano eşliğinin hem teknik hem müzikal boyutta öğrenmeyi desteklediği, öğrencilerin ilgi ve isteklerini artırdığı ve performansla yönelik özgüven gelişimine katkı sunduğu ifade edilmektedir (Üstün & Özer, 2020). Bu çok boyutlu gelişim sürecinin öğrenci performanslarını değerlendirme sürecine de yansması gerektiği düşünülmektedir.

Müzik eğitiminde çalgı performanslarının değerlendirilmesi, bu alanın doğası gereği öznel unsurlar taşıyabilmektedir. Performansların teknik doğruluğu kadar, yorumlama ve ifade becerisi gibi

subjektif özelliklerin de içermesi, değerlendirmelerin tutarlılığını sınırlayabilmektedir (Thompson & Williamon, 2003). Bu durum, öğrenci başarısının adil, geçerli ve güvenilir biçimde ölçülebilmesi için standartlaştırılmış ve yapılandırılmış değerlendirme araçlarının kullanılması gerekliliğini doğurmaktadır.

COVID-19 pandemisiyle birlikte uzaktan eğitimin zorunlu hale gelmesi, uygulamalı derslerde öğretim süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Çalgı eğitimi gibi bireysel ve etkileşim odaklı derslerin çevrim içi ortamlarda yürütülmesi, geri bildirim, teknik izleme ve performans değerlendirme gibi alanlarda çeşitli sorunlar yaratmıştır (Biasutti vd., 2019; Ruthmann & Hebert, 2012). Nitekim COVID-19 pandemisi ve Türkiye’de yaşanan 6 Şubat 2023 tarihli depremler, eğitim sistemlerinin kriz anlarında hassas yapısını gözler önüne sermiştir. Bu süreçte hem öğretmenler hem de öğrenciler, yeni öğrenme ortamlarına uyum sağlama çabası içine girmiş; özellikle sanat eğitimi gibi uygulama temelli alanlarda bu geçiş, pedagojik ve teknik açıdan çeşitli sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir (Bozkurt & Sharma, 2020). Bu durum, uzaktan çalgı eğitiminde hem öğrenme hem de değerlendirme süreçlerinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmıştır.

Alan yazında, uzaktan çalgı eğitimi ve piyano eşliğinin birlikte incelendiği araştırmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu, özellikle güzel sanatlar liselerinde viyola eğitimi bağlamında bu iki değişkeni bir arada ele alan çalışmaların neredeyse bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bu araştırma, hem kriz dönemlerinde zorunlu hâle gelen uzaktan eğitimin hem de pedagojik açıdan kritik bir destek olan piyano eşliğinin birlikte ele alınmasıyla, alan yazındaki önemli bir boşluğun giderilmesine katkı sunmayı ve uygulamaya yönelik öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir.

Açıklamalar doğrultusunda araştırmanın temel problemi; uzaktan öğretim modeliyle gerçekleştirilen piyano eşlikli viyola eğitiminin, güzel sanatlar lisesinde öğrenim gören öğrencilerin başarı düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığının belirlenmesidir. Bu problem doğrultusunda, çalışmanın amacı çevrim içi ortamlarda yürütülen bireysel çalgı eğitimine entegre edilen piyano eşliğinin öğrencilerin viyola performanslarına yansıyan başarı düzeylerini incelemektir.

Bu genel amaç doğrultusunda uzaktan eğitim modeliyle yapılan piyano eşlikli desteklenmiş çalgı eğitimi viyola dersinde yapılan etkinlikler sonucunda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

1. Öğrencilerin “Re Majör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler” kazanımında yapılan etkinlikler kapsamındaki başarıları nasıldır?
2. Öğrencilerin “Si Minör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler” kazanımında yapılan etkinlikler kapsamındaki başarıları nasıldır?
3. Öğrencilerin “Si Bemol Majör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler” kazanımında yapılan etkinlikler kapsamındaki başarıları nasıldır?
4. Öğrencilerin “Sol Minör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler” kazanımında yapılan etkinlikler kapsamındaki başarıları nasıldır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden “eylem araştırması” modeli kullanılmıştır. Araştırmada alt amaçlarının yapısına bağlı olarak çeşitli nicel ve nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Bu yaklaşım, araştırma sürecinde hem nicel verilerin sayısal olarak analiz edilmesini hem de nitel bulguların ayrıntılı olarak yorumlanmasını mümkün kılmıştır. Eylem araştırması, eğitimcilerin, öğretme uygulamalarını ve uyguladıkları eğitim-öğretimin niteliğini anlamak, iyileştirmek ve daha etkili hale

getirmek için gerçek sınıf veya okul durumunu çalışma süreci olarak tanımlanabilir. (Hensen, 1996; McTaggart, 1997; Schmuck, 1997).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı içerisinde Samsun İlkadım Güzel Sanatlar Lisesi'nde 11. sınıfta öğrenim gören dört viyola öğrencisiyle yürütülmüştür. Sekiz hafta süren uygulama sürecinde, haftada bir ders saati olacak şekilde çevrim içi bireysel çalgı dersleri gerçekleştirilmiştir. Uygulamalar, Millî Eğitim Bakanlığı Çalgı Eğitimi Viyola-10 Öğretim Programı'nda yer alan “Diziler ve İlgili Dağarcık II” ünitesi kapsamında yürütülmüştür. Çalışmada Re Majör, Si Minör, Si Bemol Majör ve Sol Minör tonalitelerine odaklanılmış; her tonalite için iki haftalık ders süreci planlanmıştır. Her tonaliteye ilişkin çalışmalar, öğretim programında belirtilen beş kazanım temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

2.3. Araştırma süreci

Araştırmanın amacı doğrultusunda alt amaçların çözümlenmesi için nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Kazanımlarda yer alan etkinliklerden, öğrencilerin performanslarına dayalı olanların ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacıyla bir gözlem formu oluşturulmuştur. Bu formda yer alan kazanımların öğrenciler tarafından ne düzeyde başarıyla gerçekleştirildiği; dersin içeriği ve yapılan etkinliklerin niteliği dikkate alınarak, alanında uzman iki öğretim elemanı tarafından 5'li Likert ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir.

Derslerdeki etkinlikler, önerme biçiminde yapılandırılmış ve her bir önerme için öğrencilerin kazanımı gerçekleştirme düzeyleri, araştırmacı tarafından ders sonunda gözlem formuna düzenli olarak işlenmiştir. Uzmanların değerlendirmeleri arasındaki tutarlılığı belirlemek amacıyla, nitel veriler için uygun bir yöntem olan Cohen's Kappa katsayısı hesaplanmıştır. Bu analiz, iki uzmanın gözlem formlarındaki maddelere yönelik değerlendirmelerinin örtüşme düzeyini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen tutarlılık düzeyi, öğrencilerin viyola eğitiminde hedeflenen kazanımlara ne ölçüde ulaştıklarının — yani başarı düzeylerinin — bağımsız ve güvenilir biçimde değerlendirilebilmesini mümkün kılmıştır.

Uygulama süreci öncesinde, Millî Eğitim Bakanlığı Çalgı Eğitimi Viyola-10 Öğretim Programı'nda yer alan “Diziler ve İlgili Dağarcık II” ünitesine uygun olarak, dört konu başlığı (Re Majör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler; Si Minör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler; Si Bemol Majör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler; Sol Minör Tonunda Dizi, Etüt ve Eserler) belirlenmiştir. Bu konulara ilişkin toplam yirmi kazanım yapılandırılmış ve her kazanım için dizi, etüt ve eserlerden oluşan içerikler seçilmiştir. Öğrencilerin teknik ve müzikal gelişimlerini desteklemek amacıyla tüm eserlerin piyano eşlikleri hazırlanmış, MP3 formatına dönüştürülmüş ve derslerde kullanılmak üzere hazır hale getirilmiştir.

Araştırma, sekiz hafta süresince, haftada bir ders saati olacak şekilde çevrim içi ortamda yürütülmüştür. Her ders 40 dakika olarak planlanmış, öğrencilerin okul derslerinin aksamaması için hafta sonları veya akşam saatlerinde yapılmıştır. Çalışma günleri, öğrencilerin uygunluk durumuna göre esnek şekilde belirlenmiştir. Derslerde öncelikle konuyla ilgili teorik bilgi aktarılmış, ardından dizi çalışmaları yapılmıştır. Öğrencilerin doğru entonasyon ve teknik alışkanlık geliştirebilmeleri için önce ağır tempoda piyano eşliği gönderilmiş, öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerine göre tempolar kademeli olarak artırılmıştır. Her öğrenci ile bire bir çevrim içi ders yapılmış, tüm dersler kayıt altına alınmış ve süreç boyunca öğrencilere bireysel geri bildirim sağlanmıştır.

Dersler Zoom video konferans platformu aracılığıyla yürütülmüş; ekran paylaşımı, canlı performans sunumları ve anlık geri bildirim özelliklerinden yararlanılmıştır. Bu sayede öğrencilerin teknik uygulamaları ve müzikal yorumları bire bir gözlemlenmiş, anlık düzeltmeler yapılmış ve veriler sistematik biçimde toplanmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, öğrencilerin performanslarına dayalı kazanımların ölçülmesi amacıyla bir gözlem formu oluşturulmuştur. Bu formda yer alan her bir kazanım önerme cümlesi şeklinde yapılandırılmıştır. Öğrencilerin bu kazanımları gerçekleştirme düzeyleri, dersin içeriği ve etkinliklerin niteliği dikkate alınarak 5’li Likert tipi ölçek ile alanında uzman iki öğretim elemanı tarafından değerlendirilmiştir. Her ders sonunda araştırmacı, öğrencilerin performans düzeylerini gözlem formuna düzenli olarak işlemiş; bu veriler uzmanların değerlendirmeleriyle karşılaştırılmıştır. Böylece hem nicel hem nitel açıdan güvenilir bir veri seti elde edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Toplanan verilerin analizinde, iki bağımsız uzmanın değerlendirmeleri arasındaki tutarlılığı ortaya koymak amacıyla Cohen’s Kappa katsayısı hesaplanmıştır. Cohen’s Kappa, gözlemciler arası uyumu tesadüf olasılığından arındırarak gerçek tutarlılığı belirlemesi nedeniyle tercih edilmiştir. Bu analiz sonucunda, öğrencilerin kazanımlara ulaşma düzeylerinin bağımsız ve güvenilir biçimde değerlendirildiği istatistiksel olarak ortaya konmuştur.

2.6. Araştırma Etiği

Çalışmanın veri toplama, veri analizi, raporlama ve kaynak gösterimi dâhil tüm aşamalarında bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine tam olarak uyulmuştur. Araştırma süreci boyunca katılımcıların gönüllülük esasına göre çalışmaya dâhil edilmesine, kişisel verilerin gizliliğinin korunmasına ve elde edilen bilgilerin yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca araştırmaya ilişkin etik kurul izinleri, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 10.06.2024 tarih ve 06-20 sayılı kararı ile alınmış olup, çalışma bu izin doğrultusunda yürütülmüştür.

3. Bulgular

3.1. Öğrencilerin Re Majör Tonundaki Dizi, Etüt ve Eser Başarılarına İlişkin Bulguları

Tablo 1

Re Majör Tonalitesinde Uzman 1 ve Uzman 2’nin Madde Bazlı Değerlendirme Frekansları ve Beklenen Değerleri

			Uzman 2 Değerlendirme					Toplam
			1	2	3	4	5	
Uzman 1 Değerlendirme	1	Sayı	3	3	0	1	0	7
		Beklenen Sayı	0.5	1.8	1.2	1.8	1.9	7.0
	2	Sayı	1	6	2	2	0	11
		Beklenen Sayı	0.7	2.8	1.8	2.8	2.9	11.0
	3	Sayı	0	4	6	4	0	14
		Beklenen Sayı	0.9	3.5	2.3	3.5	3.7	14.0
	4	Sayı	0	2	2	7	3	14
		Beklenen Sayı	0.9	3.5	2.3	3.5	3.7	14.0
	5	Sayı	0	0	0	1	13	14
		Beklenen Sayı	0.9	3.5	2.3	3.5	3.7	14.0
Toplam		Sayı	4	15	10	15	16	60
		Beklenen Sayı	4.0	15.0	10.0	15.0	16.0	60.0

Tabloya göre Uzman 1 ve Uzman 2, Re Majör tonalitesine ait her biri 15 maddelik değerlendirme formunu 4 farklı öğrenci için toplamda 60 madde olacak şekilde incelemiştir. Her bir öğrencinin performansına yönelik yapılan bu değerlendirmeler sonucunda, her iki uzmanın aynı puanı verdiği durumların sayısı toplamda 35'tir. Bu da uzmanlar arasında yaklaşık %58 oranında doğrudan bir uyum olduğunu göstermektedir. Özellikle 5 puan üzerinden yapılan değerlendirmelerde, "5-5" hücrelerinde beklenen değer yalnızca 3.7 iken, gerçekte bu puan 13 kez verilmiştir. Bu durum, yüksek puanlama düzeyinde uzmanlar arasında oldukça güçlü bir uzlaşma olduğunu ortaya koymaktadır. 4 öğrencinin değerlendirmelerine dayanan bu bulgular, uzman görüşlerinin tutarlılığını ortaya koymakta ve beklenen değerlerle karşılaştırıldığında uzmanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir uyum bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, aşağıdaki Cohen's Kappa katsayısı ile de desteklenmiştir.

Tablo 2

Re Majör Tonalitesine Ait Uzmanlar Arası Uyumun Cohen's Kappa Katsayısı Bulguları

Simetrik Ölçütler					
		Değer	Asimptotik Standart Hata	Yaklaşık T Değeri	Anlamlılık
Uyum Ölçütü	Kappa	,471	,080	7,119	,000
Geçerli Gözlem Sayısı		60			

a. Sıfır hipotezi varsayımı yapılmaksızın değerlendirilmiştir.

b. Sıfır hipotezi varsayımı altında asimptotik standart hata kullanılarak hesaplanmıştır.

Uzman 1 ve Uzman 2'nin Re Majör tonalitesindeki değerlendirmeleri için yapılan Cohen's Kappa analizi sonucunda, kappa katsayısı ,471 olarak bulunmuştur. Bu değer, istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < ,001$) ve uzmanlar arasında orta düzeyde bir görüş birliği olduğunu göstermektedir.

3.2. Öğrencilerin Si Minör Tonundaki Dizi, Etüt ve Eser Başarılarına İlişkin Bulguları

Tablo 3

Si Minör Tonalitesinde Uzman 1 ve Uzman 2'nin Madde Bazlı Değerlendirme Frekansları ve Beklenen Değerleri

			Uzman 2 Değerlendirme				
			2	3	4	5	Toplam
Uzman 1 Değerlendirme	2	Sayı	10	1	0	0	11
		Beklenen Sayı	3.3	4.6	1.1	1.5	11.0
	3	Sayı	7	13	1	0	21
		Beklenen Sayı	6.3	8.8	3.2	2.8	21.0
	4	Sayı	1	6	4	0	11
		Beklenen Sayı	3.3	4.6	1.7	1.5	11.0
	5	Sayı	0	5	4	8	17
		Beklenen Sayı	5.1	7.1	2.6	2.3	17.0
Toplam		Sayı	18	25	9	8	60
		Beklenen Sayı	18.0	25.0	9.0	8.0	60.0

Tabloya göre Uzman 1 ve Uzman 2, Si Minör tonalitesine ait her biri 15 maddelik değerlendirme formunu 4 farklı öğrenci için toplamda 60 madde olacak şekilde incelemiştir. Her bir öğrencinin performansına yönelik yapılan bu değerlendirmeler sonucunda, Uzman 1 ve Uzman 2'nin aynı puanı

verdiği durumların sayısı 35'tir. Bu, %58,3 oranında doğrudan bir görüş birliği olduğunu göstermektedir. Özellikle 2-2, 3-3 ve 5-5 hücrelerinde beklenen değerlerin oldukça üzerinde gerçekleşen eşleşmeler, uzmanlar arasında anlamlı bir tutarlılık olduğunu düşündürmektedir. Bu gözlemler, aşağıdaki Cohen's Kappa katsayısı ile de desteklenmiştir.

Tablo 4

Si Minör Tonalitesine Ait Uzmanlar Arası Uyumun Cohen's Kappa Katsayısı Bulguları

Simetrik Ölçütler				
		Değer	Asimptotik Standart Hata	Yaklaşık T Değeri
Uyum Ölçütü	Kappa	,432	,085	5,897
Geçerli Gözlem Sayısı		60		

a. Sıfır hipotezi varsayımı yapılmaksızın değerlendirilmiştir.

b. Sıfır hipotezi varsayımı altında asimptotik standart hata kullanılarak hesaplanmıştır.

Si Minör tonalitesine ait toplam 60 maddelik uzman değerlendirmesi üzerinde yapılan Cohen's Kappa analizi sonucunda, Kappa katsayısı 0.432 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .001$) ve uzmanlar arasında orta düzeyde bir görüş birliği olduğunu göstermektedir. Ayrıca elde edilen Kappa değeri, çapraz tabloda da görüldüğü üzere, uzmanların belirli puan aralıklarında yüksek düzeyde uzlaştığını desteklemektedir.

3.3. Öğrencilerin Si Bemol Majör Tonundaki Dizi, Etüt ve Eser Başarılarına İlişkin Bulguları

Tablo 5

Si Bemol Majör Tonalitesinde Uzman 1 ve Uzman 2'nin Madde Bazlı Değerlendirme Frekansları ve Beklenen Değerleri

			Uzman 2 Değerlendirme				
			1	2	3	4	5
Uzman 1 Değerlendirme	1	Sayı	1	1	0	0	0
		Beklenen Sayı	,1	,4	,5	,5	,5
	2	Sayı	1	5	5	1	1
		Beklenen Sayı	,4	2,8	3,5	3,3	3,0
	3	Sayı	0	7	8	1	0
		Beklenen Sayı	,5	3,5	4,3	4,0	3,7
	4	Sayı	0	0	3	11	3
		Beklenen Sayı	,6	3,7	4,5	4,3	4,0
	5	Sayı	0	0	0	2	10
		Beklenen Sayı	,4	2,6	3,2	3,0	2,8
Toplam		Sayı	2	13	16	15	14
		Beklenen Sayı	2,0	13,0	16,0	15,0	14,0

Tabloya göre Uzman 1 ve Uzman 2, Si Bemol Majör tonalitesine ait her biri 15 maddelik değerlendirme formunu 4 farklı öğrenci için toplamda 60 madde olacak şekilde incelemiştir. Her bir öğrencinin performansına yönelik yapılan bu değerlendirmeler sonucunda, her iki uzmanın aynı puanı verdiği durumların sayısı toplamda 27'dir. Bu da uzmanlar arasında yaklaşık %45 oranında doğrudan bir uyum olduğunu göstermektedir. Özellikle 5 puan üzerinden yapılan değerlendirmelerde, "4-4"

hücrelerinde beklenen değer yalnızca 4.0 iken, gerçekte bu puan 11 kez verilmiştir. Bu durum, orta puanlama düzeyinde uzmanlar arasında dikkat çekici bir görüş birliği olduğunu ortaya koymaktadır. 4 öğrencinin değerlendirmelerine dayanan bu bulgular, uzman görüşlerinin genel olarak tutarlı olduğunu ve bazı puan düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir uyum bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, aşağıdaki Cohen's Kappa katsayısı ile de desteklenmiştir.

Tablo 6

Si Bemol Majör Tonalitesine Ait Uzmanlar Arası Uyumun Cohen's Kappa Katsayısı Bulguları

Simetrik Ölçütler					
		Değer	Asimptotik Standart Hata	Yaklaşık T Değeri	Anlamlılık
Uyum Ölçütü	Kappa	,432	,085	5,897	,001
Geçerli Gözlem Sayısı		60			
a. Sıfır hipotezi varsayımı yapılmaksızın değerlendirilmiştir.					
b. Sıfır hipotezi varsayımı altında asimptotik standart hata kullanılarak hesaplanmıştır.					

Si Bemol Majör tonalitesine ilişkin 60 maddelik değerlendirme verisi üzerinden yapılan Cohen's Kappa analizi sonucunda, Kappa katsayısı 0.454, standart hata 0.083, yaklaşık T değeri 6.395 ve anlamlılık düzeyi $p < .001$ olarak bulunmuştur. Bu sonuç, iki uzman arasında orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir uyum olduğunu göstermektedir. Kappa katsayısının 0.41–0.60 aralığında olması, değerlendirmelerin genel olarak tutarlı olduğunu ve uzmanlar arasında görüş birliği bulunduğunu ortaya koymaktadır.

3.4. Öğrencilerin Sol Minör Tonundaki Dizi, Etüt ve Eser Başarılarına İlişkin Bulguları

Tablo 7

Sol Minör Tonalitesinde Uzman 1 ve Uzman 2'nin Madde Bazlı Değerlendirme Frekansları ve Beklenen Değerleri

			Uzman 2 Değerlendirme					Toplam
			1	2	3	4	5	
Uzman 1 Değerlendirme	1	Sayı	2	1	0	0	0	3
		Beklenen Sayı	,1	,8	,7	,9	,6	3,0
	2	Sayı	0	12	0	0	0	12
		Beklenen Sayı	,4	3,2	2,8	3,4	2,2	12,0
	3	Sayı	0	3	9	1	0	13
		Beklenen Sayı	,4	3,5	3,0	3,7	2,4	13,0
	4	Sayı	0	0	4	14	2	20
		Beklenen Sayı	,7	5,3	4,7	5,7	3,7	20,0
	5	Sayı	0	0	1	2	9	12
		Beklenen Sayı	,4	3,2	2,8	3,4	2,2	12,0
	Toplam	Sayı	2	16	14	17	11	60
		Beklenen Sayı	2,0	16,0	14,0	17,0	11,0	60,0

Tabloya göre Uzman 1 ve Uzman 2, Sol Minör tonalitesine ait her biri 15 maddelik değerlendirme formunu 4 farklı öğrenci için toplamda 60 madde olacak şekilde incelemiştir. Her bir öğrencinin

performansına yönelik yapılan bu değerlendirmeler sonucunda, her iki uzmanın aynı puanı verdiği durumların sayısı toplamda 27'dir. Bu da uzmanlar arasında yaklaşık %45 oranında doğrudan bir uyum olduğunu göstermektedir. Özellikle 5 puan üzerinden yapılan değerlendirmelerde, "4-4" hücresinde beklenen değer yalnızca 4.0 iken, bu puanın gerçekte 11 kez verilmiş olması, orta puanlama düzeyinde uzmanlar arasında dikkat çekici bir görüş birliği olduğunu ortaya koymaktadır. 4 öğrencinin değerlendirmelerine dayanan bu bulgular, uzman görüşlerinin genel olarak tutarlı olduğunu ve bazı puan düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir uyum bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, aşağıdaki Cohen's Kappa katsayısı ile de desteklenmiştir.

Tablo 8

Sol Minör Tonalitesine Ait Uzmanlar Arası Uyumun Cohen's Kappa Katsayısı ile Değerlendirilmesi Bulguları

Simetrik Ölçütler					
		Değer	Asimptotik Standart Hata	Yaklaşık T Değeri	Anlamlılık
Uyum Ölçütü	Kappa	,694	,072	9,882	,001
Geçerli Gözlem Sayısı		60			

a. Sıfır hipotezi varsayımı yapılmaksızın değerlendirilmiştir.

b. Sıfır hipotezi varsayımı altında asimptotik standart hata kullanılarak hesaplanmıştır.

Uzman 1 ve Uzman 2'nin Sol Minör tonalitesindeki değerlendirmeleri için yapılan Cohen's Kappa analizi sonucunda, kappa katsayısı ,694 olarak bulunmuştur. Bu değer, istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < ,001$) ve uzmanlar arasında güçlü bir görüş birliği olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Uzaktan eğitim modeliyle yapılan piyano eşlikli desteklenmiş çalgı eğitimi viyola dersinde yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilerin ders kapsamındaki başarı durumuna ilişkin analizlerin sonucuna göre: Araştırma sürecinde Re Majör, Si Minör, Si Bemol Majör ve Sol Minör tonalitelerinde gerçekleştirilen piyano eşlikli viyola derslerinin ardından yapılan uzman değerlendirmeleri, öğrencilerin performanslarında genel bir başarı artışı olduğunu ortaya koymuştur. Farklı tonalitelere yönelik teknik ve müzikal içeriklerin yapılandırılmış biçimde sunulması, öğrencilerin hem entonasyon hem de yay tekniği gibi temel çalgı becerilerinde anlamlı gelişmeler göstermelerini sağlamıştır. Uzmanlar, öğrencilerin ders sürecinde müzikal ifadelerini zenginleştirdiklerini, dikkatlerini daha iyi odakladıklarını ve çalma süreçlerini daha yapılandırılmış şekilde gerçekleştirdiklerini gözlemlemiştir.

Bu gözlemler yalnızca bireysel gelişimleri değil, aynı zamanda dört öğrenciden oluşan grubun genelinde ortak bir ilerleme eğilimi olduğunu da ortaya koymuştur. Özellikle öğrencilerin piyano eşliğiyle çalışma sürecine olan ilgilerinin artması ve bu durumun performanslarına doğrudan yansması, bu ders modelinin öğrenme çıktıları üzerindeki etkisini destekler niteliktedir.

Cohen's Kappa analizlerinden elde edilen sonuçlar, uzmanlar arasında genel olarak orta ve yüksek düzeyde görüş birliği olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, öğrencilerin elde ettiği gelişimlerin yalnızca öznel izlenimlerle değil, nesnel ölçütlerle de tutarlı biçimde değerlendirilebildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, araştırmanın güvenilirliğini güçlendiren önemli bir unsurdur.

Elde edilen bu bulgular, ilgili alan yazınla da tutarlılık göstermektedir. Örneğin Yücetoker ve Aksüt (2021), COVID-19 sürecinde yürütülen çevrim içi piyano eşlikli bireysel derslerin öğrencilerin derse olan ilgisini artırdığını ve performanslarına olumlu yansıdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda,

araştırmada uygulanan sistematik ders planlarının hem pedagojik hem de duygusal/estetik açıdan öğrenciler üzerinde olumlu etkiler bıraktığı görülmektedir.

Welch vd. (2005), çevrim içi yürütülen müzik eğitiminin yapılandırılmış geri bildirim ve etkileşim süreçleriyle desteklenmesi durumunda, geleneksel eğitim ortamlarında sağlanan öğrenme çıktılarıyla benzer başarı düzeylerine ulaşılabilirliğini belirtmiştir. Bu araştırmada da uzmanların öğrencileri tutarlı biçimde değerlendirmesi, bu görüşü desteklemektedir.

Sonuç olarak, uzaktan eğitim ortamında yapılandırılmış ve piyano eşliğiyle desteklenmiş bireysel viyola dersleri, öğrencilerin hem teknik becerilerini hem de müzikal ifade düzeylerini artırmada etkili olmuştur. Öğrenci başarılarındaki bu artış, uzmanlar arası değerlendirme uyumuyla da doğrulanmış; böylece uygulanan öğretim modelinin güvenilir, tutarlı ve pedagojik açıdan etkili bir yöntem olduğu ortaya konmuştur.

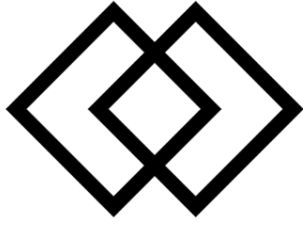
Araştırmaya yönelik aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

- Çalgı eğitiminde, özellikle yaylı çalgılar derslerinde piyano eşliğinin düzenli olarak kullanılması önerilmektedir. Eşlik, öğrencilerin entonasyon, ritmik düzen ve müzikal ifade becerilerini geliştirmeye katkı sağladığından ders planlarının bir parçası haline getirilmelidir.
- Uzaktan eğitim ortamlarında yürütülecek bireysel çalgı derslerinde yapılandırılmış ders planları hazırlanmalı, her ders öncesinde gerekli materyaller (piyano eşlikleri, nota örnekleri vb.) öğrencilere ulaştırılmalıdır.
- Çevrim içi derslerde yüksek ses ve görüntü kalitesine sahip platformların kullanılması, geri bildirim süreçlerinin daha sağlıklı işlenmesini sağlayacaktır. Okulların bu altyapıyı desteklemesi önemlidir.
- Piyano eşlikli uygulamaların öğrenci motivasyonunu artırıcı etkisi dikkate alınarak, derslerde öğrencilerin aktif katılımını teşvik eden çalışmalar yapılmalı, bireysel geri bildirim süreçlerine önem verilmelidir.
- Müzik öğretmenlerinin çevrim içi ders yürütme, dijital materyal hazırlama ve piyano eşliği planlama konularında hizmet içi eğitim programlarıyla desteklenmesi önerilmektedir.
- Çalışma yalnızca viyola eğitimi bağlamında gerçekleştirilmiştir. Gelecekte keman, çello, kontrbas gibi diğer yaylı çalgılara veya farklı enstrüman gruplarına uyarlanarak karşılaştırmalı araştırmalar yapılabilir.

5. Kaynakça

- Biasutti, M., Antonini Philippe, R., & Schiavio, A. (2022). Assessing teachers' perspectives on giving music lessons remotely during the COVID-19 lockdown period. *Musicae scientiae*, 26(3), 585–603.
- Biasutti, M., Frate, S., & Concina, E. (2019). Music teachers' professional development: Assessing a three-year collaborative online course. *Music Education Research*, 21(5), 512–525. <https://doi.org/10.1080/14613808.2019.1669772>
- Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1–6. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3778083>
- Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20(1), 37–46. <https://doi.org/10.1177/001316446002000104>

- Çilden, Ş. (2006). *Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sürecinde Çalgı Eğitiminin Nitelik Sorunlarının İrdelenmesi*. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (ss. 541–547), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Eisner, E. W. (2002). *The arts and the creation of mind*. Yale Üniversitesi.
- Fiske, D. W. (1977). Strategies for personality research. *Jossey-Bass*.
- Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education*, 28(3), 269–289. <https://doi.org/10.1177/0255761410370658>
- Hargreaves, D. J., & Lamont, A. (2017). *The Psychology of Musical Development*. Cambridge University.
- Henson, K. T. (1996). Teachers as researchers. In J. Sikula (Ed.), *Handbook of research on teacher education* (2nd ed., pp. 53–64). Simon & Schuster Macmillan.
- Hesapçıoğlu, M., Gürsel, M., Üre, Ö., Sünbül, A., M., Sarı, H., Sarpkaya, R., İzgar, H., Livatyalı, H., Güven, K., Yavuz, M. (2010). *Eğitim bilimine giriş*. Eğitim Akademi.
- Lehmann, A. C., Sloboda, J. A., & Woody, R. H. (2007). *Psychology for musicians: Understanding and acquiring the skills*. Oxford University.
- McTaggart, R. (1997). *Participatory action research: International contexts and consequences*. State University of New York.
- Özen, A. (1996). *Bireysel çalgı eğitimi sürecinde öğrenciye dönüt vermede görsel-işitsel araçların kullanımı* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ruthmann, S. A., & Hebert, D. G. (2012). Music learning and new media in virtual and online environments. In G. McPherson & G. Welch (Eds.), *Oxford Handbook of Music Education* (Vol. 2, pp. 567–583). Oxford University.
- Schmuck, R. A. (1997). *Practical action research for change*. Arlington Heights, IL: IRI/Skylight Training and Publishing.
- Thompson, S., & Williamon, A. (2003). Evaluating evaluation: Musical performance and the analysis of performer's judgments. *Musicae Scientiae*, 7(2), 241–254. <https://doi.org/10.1177/102986490300700204>
- Uçan, A. (1997). *Müzik eğitimi: Temel kavramlar-ilkeler-yaklaşımlar*. Arkadaş.
- Üstün, E., & Özer, B. (2020). Effects of piano accompaniment on instrument training habits and performance self-efficacy belief in flute education. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 15(3), 412–422. <https://doi.org/10.18844/cjes.v15i3.4906>
- Viera, A. J., & Garrett, J. M. (2005). Understanding interobserver agreement: The Kappa statistic. *Family Medicine*, 37(5), 360–363.
- Welch, G., Himonides, E., & Brereton, J. (2005). *Online music education: The potential for partnership and practice*. *Music Education Research*, 7(3), 409–426. <https://doi.org/10.1080/14613800500324565>
- Yücetoker, İ., & Aksüt, P. (2021). COVID-19 sürecinde piyano eşlikli çalgı eğitimine yönelik bir durum değerlendirmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 891–905. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.921551>



İŞ YÜKÜ VE İŞTEN AYRILMA EĞİLİMİ İLİŞKİSİNDE MOBBİNGİN ARACILIK ROLÜ¹

Ömer ÇINAR *-Musa FAAL **

Öz

Bu çalışmada, Ağrı ilinde faaliyet gösteren banka çalışanlarının iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Özellikle iş yükü ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkide mobbingin aracılık rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma grubunu basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 110 banka çalışanı oluşturmaktadır. Tarama modeli esas alınan bu çalışmanın verilerini toplamak için anket formu kullanılmıştır. Geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış İş Yükü, Mobbing ve İşten Ayrılma Eğilimi ölçekleri kullanılmıştır. Ankete dokuz sorudan oluşan kişisel bilgi formu eklenmiştir. Yüz yüze anket yöntemi ile elde edilen veriler betimsel ve çıkarımsal istatistiki yöntemlerle analiz edilmiştir. Analizler için SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; iş yükü ile mobbing arasında ve mobbing ile işten ayrılma eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı doğrudan ilişkiler bulunmuştur. İş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki doğrudan ilişkinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Ancak mobbingin, iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasında tam aracılık etkisinin olduğu saptanmıştır. Ulaşılan bulgular literatürdeki sonuçları desteklemiştir. Bulgular ve literatür doğrultusunda banka yöneticilerine ve alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş yükü, İşten ayrılma eğilimi, Mobbing, Yol analizi.

Jel Kodu: L2, D23, M10, C10.

The Mediating Role of Mobbing in The Relationship Between Workload and Turnover Tendency

Abstract

In this study, it is aimed to determine the relationships between workload, mobbing, and turnover tendency of bank employees working in Ağrı province. Specifically, the mediating role of mobbing in the relationship between workload and turnover tendency was investigated. The study group consists of 110 bank employees determined by simple random sampling method. A questionnaire form was used to collect the data of this study based on the survey model. The Workload, Mobbing and Turnover Tendency scales, which have been proven to be valid and reliable, were used. A personal information form consisting of nine questions was added to the scales. The data obtained by face-to-face survey method were analysed by descriptive and inferential statistical methods. SPSS and AMOS software packages were used for the analyses. According to result of the analyses, statistically significant direct relationships were found between workload and mobbing, and between mobbing and turnover tendency. The direct relationship between workload and turnover tendency was found to be insignificant. However, mobbing was determined to have a full mediating effect in the relationship between workload and turnover tendency. The findings reached supported the results in the literature. Various suggestions are presented to bank managers and researchers wishing to work in the field, based on the findings and literature.

Keywords: Workload, Turnover tendency, Mobbing, Path analysis.

Jel Code: L2, D23, M10, C10.

¹ Bu çalışma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Ömer Çınar danışmanlığında Musa Faal tarafından "İş Yükü ve İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisinde Mobbingin Aracılık Rolü" başlığı ile tamamlanarak 23.06.2025 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ocinar_04@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9791-8402>

** Öğrenci, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD, musafaal004@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-2274-7272>

1. Giriş

Günümüz dünyasında yaşanan hızlı değişimler, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve artan rekabet koşulları, örgütlerin yapısını ve çalışanların iş yaşamını derinden etkilemektedir. Bu dinamik ortamda, çalışanların maruz kaldığı stres faktörleri de çeşitlenmekte ve artmaktadır. İş yaşamında karşılaşılan zorluklar, sadece işin doğasından kaynaklanmayıp, aynı zamanda çalışma ortamındaki insan ilişkileri ve yönetimin tutumlarından da beslenmektedir. Bu bağlamda, iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimi gibi kavramlar hem bireysel refah hem de örgütsel performans açısından kritik öneme sahiptir.

İş yükü, bireylerin yapması gereken görevlerin miktarı ve yoğunluğu olarak tanımlanabilir. Aşırı iş yükü, çalışanların fiziksel ve zihinsel yorgunluğuna neden olmakla kalmayıp, iş doyumunu düşürerek işten ayrılma eğilimlerini tetikleyebilir (Aslan & Özata, 2021). Mobbing ise, bir veya daha fazla kişi tarafından bir çalışana karşı sistematik olarak uygulanan psikolojik taciz, yıldırma ve düşmanca davranışlar bütünüdür (Öztürk & Erdem, 2020). Mobbing, çalışanların ruh sağlığını olumsuz etkileyerek, verimliliklerini düşürmekte ve örgütsel bağlılıklarını zayıflatmaktadır. Bu durum, özellikle yoğun ve rekabetçi iş ortamlarında daha sık görülebilmektedir. İşten ayrılma eğilimi, bir çalışanın mevcut işinden gönüllü olarak ayrılma niyeti veya isteği olarak tanımlanır (Özkalp & Kirel, 2007). Bu eğilim, hem motivasyon, iş doyum gibi bireysel faktörlerden, hem de iş yükü, mobbing, liderlik tarzı gibi örgütsel faktörlerden etkilenebilir. Çalışanların işten ayrılma eğilimleri, örgütler açısından yeni eleman bulma ve onların eğitimi gibi önemli maliyetlere katlanma ve yetişmiş elemanın ayrılması nedeniyle bilgi kaybına neden olma gibi problemlere neden olmaktadır (Dursun & Kalaycı, 2020).

Modern yönetimde çalışanların tutum ve davranışlarının incelenmesi, kurum yönetimi açısından önemli bir konudur. Çalışanların kurumsal hedeflere, kişilik özelliklerine, bireysel performansa vb. katkılarının dolayı kurum içi problemler kurumsal performans açısından önemlidir (Pfeffer, 1997, s.18). Bu çalışma, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren çalışanların yaşadığı iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, iş yükünün işten ayrılma eğilimi üzerindeki potansiyel etkisinde mobbingin aracılık rolünü belirlemek, araştırmanın odak noktasıdır.

Bankacılık sektöründe uygulama yapılmasının nedeni, rekabetin yoğun olduğu, iş yükünün yüksek olduğu ve çalışanların mobbinge maruz kalma riskinin bulunabileceği bir hizmet sektörü olmasıdır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmanın banka çalışanlarına yönelik yapılmasının bu alandaki sorunların belirlenmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgular hem literatüre katkı sağlamakta hem de banka yöneticilerine öneriler sunmaktadır. Bankacılık sektöründe, çalışanların memnuniyeti ve kuruma bağlılığı, bankaların sürdürülebilir başarısı için kritik bir öneme sahiptir. Artan iş yükü ve olumsuz iş ortamlarının bir yansıması olarak ortaya çıkan mobbing; çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlığını olumsuz etkilemekte, motivasyonlarını düşürmekte ve sonuç olarak işten ayrılma eğilimlerini artırabilmektedir. Bu durum, bankaların operasyonel verimliliğini, hizmet kalitesini ve kurumsal itibarını olumsuz yönde etkileyen önemli bir sorundur.

Bu araştırma, Ağrı ilinde faaliyet gösteren bankalardaki çalışanların iş yükü, işten ayrılma eğilimi ve mobbing arasındaki ilişkileri anlamayı hedeflemektedir. Mobbingin iş yükü ve işten ayrılma eğilimi arasındaki aracılık rolünün incelendiği bu çalışma akademik açıdan literatürün örgütsel davranış alanındaki teorilerine yeni bir bakış açısı kazandırabilir. Pratik açıdan banka yöneticilerine çalışanlarının karşılaşılabileceği sorunlar hakkında somut veriler sunabilir. Bu sayede, iş yükünü yönetmeye, mobbingi önlemeye ve çalışan bağlılığını artırmaya yönelik etkili stratejiler geliştirilmesine olanak sağlayabilir. Çünkü işten ayrılma oranının düşürülmesi, bankaların sürdürülebilir başarısı ve rekabet gücü açısından kritik öneme sahiptir.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, yürütülen çalışmanın temel değişkenlerini oluşturan iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimi kavramları incelenecektir.

2.1. İş Yükü

İş yükü, bireylerin belirli bir zaman diliminde tamamlaması gereken görevlerin toplamını ifade eder (Uğurlu & Dursun, 2023). Hem fiziksel hem de zihinsel olarak hissedilen bu yük, işin karmaşıklığı, süresi, gerektirdiği dikkat ve sorumluluk düzeyi gibi çeşitli faktörlerden etkilenebilir. Aşırı iş yükü, çalışanlarda yorgunluk, stres, tükenmişlik ve performans düşüklüğü gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir. İş yükünün algılanan düzeyi, bireysel özelliklere ve işin niteliğine göre farklılık gösterebilir. İş yükü, çalışanın performansını ve işe karşı tutumunu etkileyen baskılardır (İldız, 2009, s.3). Aynı zamanda, istenilen performansa ulaşmak için çalışanların yaptığı harcama olarak da tanımlanır (Hart & Staveland, 1988, s.140).

Günümüz rekabetçi iş dünyasında, verimliliği artırma çabaları çoğu zaman çalışanlar üzerindeki iş yükünü artırmakta, bu da onların sağlığı ve motivasyonu üzerinde baskı oluşturmaktadır. Literatürde, iş yükünün iş doyumu düşüklüğü, stres, işten ayrılma eğilimi gibi çeşitli olumsuz çıktılarla ilişkili olduğu birçok çalışma ile gösterilmiştir (Aslan & Özata, 2021). Çalışanların kurumlarına olan aidiyet duygusunun giderek daha kritik hale geldiği modern iş dünyasında, yüksek iş yükü işe ve kuruma olan bağlılığı olumsuz yönde etkileyebilir (Jones vd., 2007). Bu durum, iş yükünün hem çalışanın kişisel algısıyla hem de gerçekleştirdiği görevlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Ordukaya, 2011, s.214).

Yetersiz süre verilen veya aşırı iş yükü altında kalan çalışanlarda iş yükü algısı oluşmaktadır. Ayrıca, iş yükü, çalışmaya zorlanan bireyin hem ruhsal hem de bedensel sağlığının bozulmasına da neden olabilmektedir (Gümüştekin & Öztemiz, 2005). Bu nedenle, çalışanlara verilecek görev ve sorumluluklar, işin niteliğine, gereksinimlerine ve çalışanın sahip olduğu beceri ve yeteneklere uygun olarak düzenlenmelidir. Aksi takdirde, çalışanın beceri ve yetenekleriyle uyumayan yoğun bir iş yükü, çalışan üzerinde aşırı bir baskı oluşturacak ve bu durum, çalışan verimliliğinin düşmesine neden olacaktır. Pek çok çalışan aşırı iş yükünden etkilenmekte ve bireylerin strese karşı dayanıklılıkları farklı olsa da stresi tetikleyen faktörler benzerlik gösterir. Bu faktörler arasında uzun çalışma saatleri, ağır iş yükü, aşırı sorumluluk, yanlış kariyer seçimi, iş tatminsizliği, iş arkadaşları ve yöneticilerle yaşanan olumsuz ilişkiler (mobbing), yönetim biçimi, rol belirsizliği, şirket içi karar alma süreçlerine katılamama, çevresel veya fiziksel koşullar ve iş kaybı korkusu gibi etkenler bulunmaktadır (Hwang, 2006, s.254). Bu durumlarla karşılaşmak istemeyen ve başarıya ulaşmayı hedefleyen işverenlerin, çalışanlarını beceri ve yeteneklerine uygun pozisyonlara atamaları beklenmektedir. Ancak bu yöntem sayesinde çalışanlar işlerini eksiksiz, doğru ve zamanında tamamlayarak işlerinden memnun olabilecek ve örgüte fayda sağlayabileceklerdir (İldız, 2009).

2.2. Mobbing

Mobbing, Latince "mobile vulgus" kelimesinden türeyen ve "saldıran kalabalık" anlamına gelen bir kavramdır. Psikolojik taciz, yıldırma, bezdirme veya duygusal terör olarak da bilinen mobbing, iş yerinde bir veya daha fazla kişi tarafından başka bir kişiye karşı kasıtlı ve sistematik olarak uygulanan düşmanca davranışlardır (Tınaz, 2006). Leymann (1996) mobbingi, bir kişinin diğerine yönelik düşmanca ve etik olmayan bir iletişim kurduğu, bunun belirli bir sıklıkta gerçekleştiği ve mağdurun psikolojik veya fiziksel sağlığını ciddi şekilde etkilediği bir süreç olarak tanımlamıştır.

Mobbing, bir kişinin onur kırıcı ve incitici davranışlara maruz kalmasıyla ortaya çıkar. Bu süreçte mobbing uygulayıcılarının sergilediği saldırgan davranışlar öne çıkmaktadır. Mobbing, iş

yerinde bireye veya gruba güç katma amacı güden art niyetli hareketlerin süreklilik arz etmesi neticesinde, istemeden dahil olan bireylerin hedef bireye yönelik imalı davranışlar sergilemesi, itibarını zedelemesi, dedikodular yayması ve düşmanca bir ortam oluşturmasıyla meydana gelmektedir (Davenport vd., 2003, s.33). Mobbingin başlıca belirtileri arasında, dedikodulara maruz kalma, sosyal izolasyon, iletişim engelleri, yeteneklerin küçümsenmesi, sürekli eleştirilme, iş güvenliğinin tehdit edilmesi ve fiziksel şiddet tehditleri sayılabilir (Tınaz, 2006). Bu davranışlar, mağdurda kaygı, depresyon, uyku bozuklukları, konsantrasyon kaybı gibi sağlık sorunlarına yol açabilir ve nihayetinde iş performansını düşürerek işten ayrılma eğilimini artırabilir (Öztürk & Erdem, 2020).

Leymann mobbingin beş aşamadan oluştuğunu ifade etmektedir: Birinci aşamada anlaşmazlıkların baş göstermesiyle çatışma başlar, bu aşamada mobbing henüz davranış değildir. İkinci aşamada saldırgan eylemlerin artmasıyla mobbing başlamıştır. Üçüncü aşamada yönetim çoğunlukla negatif döngünün içerisinde yer almaya başlar. Dördüncü aşamada mağdur ruhsal sorunları olan problemlili kişi olarak etiketlenir ve işten kovulma ya da zorunlu istifa gerçekleşebilir. Son aşamada süreçte yaşanan olaylar ve travma, stres bozukluğunu tetikleyerek mağdurda duygusal gerilimler ve psikomatik hastalıklar oluşturur. Neticede mağdurun işine son verilme gerçekleşir. Mobbingin temel amacı, mağduru işten uzaklaştırmak veya istifaya zorlamaktır. Sistematiik yapılan yıldırma eylemleri, sadece mağduru olumsuz etkilemekle kalmaz, aynı zamanda mağdurun ailesini, yakın çevresini, çalıştığı kurumu ve genel olarak toplumu da ciddi biçimde etkiler (Dangaç, 2007, s.63). Mobbing, sadece mağduru değil, aynı zamanda tüm örgütü olumsuz etkileyen, güven ortamını bozan ve verimliliği düşüren bir olgudur.

2.3. İşten Ayrılma Eğilimi

İşten ayrılma eğilimi, bireyin gelecekteki istihdam sürecinde bağılı olduğu örgütten ayrılma olasılığını ifade eden bir durumdur. Bu durum, çalışanların düşünsel veya davranışsal eylemleri arasındaki süreci kapsamakta ve örgütten ayrılma ile sonuçlanabilmektedir (Sökmen & Sezgin, 2017). İşten ayrılma eğilimi, bir çalışanın mevcut iş yerinden ayrılarak başka bir kurumda çalışma arayışında olmasıdır. Diğer bir deyişle, olumsuz koşullar nedeniyle çalışan, henüz işinden ayrılmamış olsa bile ayrılma düşünceleriyle hareket eder ve bu durum genellikle işten ayrılmayla sonuçlanır (Koçak & Yücel, 2018, s.684). Ayrıca, bu süreç; çalışanın üyesi olduğu örgütte ve iş arkadaşlarıyla iş birliğini sürdürüp sürdürmeyeceğini belirleyen, bilinçli, şeffaf ve esnek bir şekilde ilerleyen planlı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Tett & Meyer, 1993).

İşten ayrılma eğilimi, bir çalışanın mevcut işinden gönüllü olarak ayrılma isteği veya niyeti olarak tanımlanır (Özkalp & Kirel, 2007). Bu kavram, işgücü devir oranlarını etkileyen önemli bir öncül olarak kabul edilir. İşten ayrılma eğilimi, doğrudan istifa etmeyle sonuçlanmasa bile, çalışanın işine karşı motivasyonunun ve bağlılığının azaldığının bir göstergesidir. Yüksek işten ayrılma eğilimi, örgütler için yeni eleman bulma, eğitim, üretkenlik kaybı ve kurumsal hafıza kaybı gibi önemli maliyetler yaratır.

İşten ayrılma eğilimine etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında düşük iş doyumu, stres, yetersiz ücret, adil olmayan yönetim uygulamaları, iş-yaşam dengesizliği, örgütsel iklim ve tabii ki yüksek iş yükü ile mobbing gibi psikolojik tacizler yer almaktadır (Aslan & Özata, 2021; Uğurlu & Dursun, 2023). Bu faktörlerin bir araya gelmesi, çalışanın işten uzaklaşma ve yeni bir iş arayışına girme olasılığını artırmaktadır. İşten ayrılma, işletmeler için nitelikli insan gücü kaybına neden olan ve faaliyetlerini olumsuz etkileyen bir davranış olduğundan, işletme yöneticileri için ciddi bir sorun alanı oluşturmaktadır. Hwang vd. (2006, s.64) tarafından da belirtildiği üzere, bu durumun üstesinden gelmek için işletmelerin çalışanlarının iş tatminini artırmaya yönelik yeni uygulamalar geliştirmesi gerekmektedir. Bu uygulamalar, çalışan bağlılığını güçlendirerek işten ayrılma eğilimini azaltmaya ve dolayısıyla işletmenin sürdürülebilirliğini sağlamaya yardımcı olacaktır.

2.4. İş Yükü, Mobbing ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişkiler

Literatürde iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasında doğrudan bir ilişki olduğu yönünde çalışmalar bulunmasına rağmen, bu ilişkinin dolaylı olabileceği de söylenebilir. Yüksek iş yükü, çalışanlar üzerinde stres ve baskı oluşturarak, mobbinge zemin hazırlayabilir veya mobbing algısını artırabilir. Örneğin, bir çalışan aşırı iş yükü altında ezilirken, üstleri veya iş arkadaşları tarafından destek yerine eleştiri veya dışlanmaya maruz kalabilir. Dolayısıyla, iş yükünün mobbing aracılığıyla dolaylı olarak çalışanın işten ayrılma eğilimini artırabilir. Mobbingin işten ayrılma eğilimi üzerindeki etkisi açıkça kabul edilmektedir. Mobbinge maruz kalanlarda psikolojik rahatsızlıklar, motivasyon kaybı, işe yabancılaşma ve son olarak işten ayrılma isteği gözlenmektedir (Dursun & Kalaycı, 2020).

İş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkilere dair yapılan literatür araştırması, kurulan hipotezlere dayanak olarak “araştırmanın modeli ve hipotezleri” başlığında ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu çalışmada iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkide mobbingin aracı değişken olarak rol alması durumu ele alınmıştır. Bu çalışmada, iş yükünün doğrudan işten ayrılma eğilimi üzerindeki etkisini açıklamak yerine, mobbing aracılığıyla iş yükünün işten ayrılma eğilimini nasıl etkileyebileceğini açıklama potansiyeli taşımaktadır.

3. Yöntem

Bu araştırma, belirli bir zaman diliminde değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik tanımlayıcı kesitsel bir çalışmadır. Bu kapsamda, nicel araştırma yöntemlerinde yaygın olarak kullanılan ilişkisel tarama deseni tercih edilmiştir. Kişilerin belirli bir zamanda mevcut durumlarını betimlemek ve değişkenler arasındaki ilişkileri ele almak için tanımlayıcı kesitsel tasarım tercih edilmiştir. Karasar’a (2011) göre ilişkisel tarama deseni, iki veya daha fazla değişkenin birlikte değişip değişmediğini belirlemeye ve eğer bir değişim mevcutsa, bunun yönünü ve niteliğini ortaya koymaya yardımcı olan bir yöntemidir.

Bu çalışmada, Ağrı ilinde faaliyet gösteren bankalardaki çalışanlarının iş yükü algılarının, işten ayrılma niyetine olan etkisi incelenmiş ve mobbingin aracılık rolü araştırılmıştır. Bunun için Preacher ve Hayes (2004; 2008) tarafından geliştirilmiş olan ve Kaymaz (2022) tarafından açıklanan Bootstrap yönteminin kullanıldığı yapısal eşitlik modelinden yararlanılmıştır. Bu başlıkta araştırmanın amacı ve önemi anlatılmış, araştırmanın evreni ve örnekleme açıklanmış, araştırma sürecine yer verilmiş, araştırma modeli belirlenmiş ve araştırma modelinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği önceki çalışmalar (literatür) doğrultusunda araştırmanın hipotezleri kurulmuş, veri toplama araçlarına yer verilmiş ve çalışmada yapılan analizlerin neler olduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak araştırma etiği anlatılmıştır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Ağrı il merkezinde bulunan bankalarda çalışan 180 personelden oluşmaktadır. Bu sayı esas alınarak, evreni temsil etmek üzere Yamane'nin (1973, s.133) literatüre kazandırdığı asgari örnek hacmi formülü kullanılarak, örnek büyüklüğünün en az 110 olması gerektiği hesaplanmıştır. Örneklem grubuna ulaşmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Dağıtılan 130 anketten 110 tanesi analiz için uygun bulunmuştur. Örneklem büyüklüğü, istatistiksel analizler için yeterli görülmüştür.

3.2. Araştırma Süreci

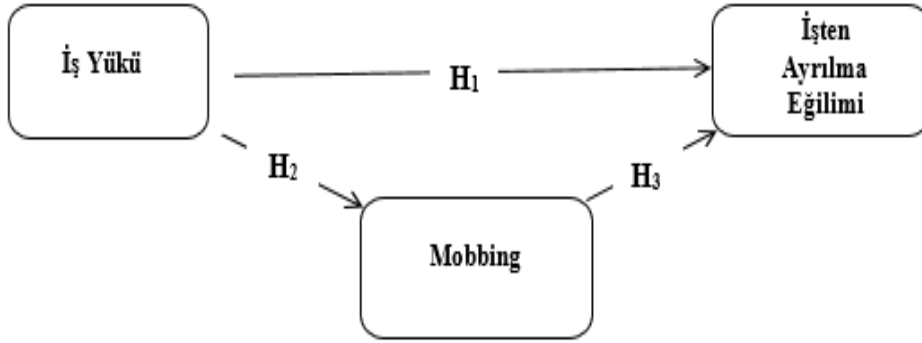
Araştırma için hazırlanan anketler 3 Nisan 2024 – 25 Mayıs 2024 tarihleri arasında Ağrı il merkezinde bulunan banka çalışanlarına bırakılmış ve birkaç gün sonra anketler toplanmıştır. Araştırmada 130 anket uygulanmış, fakat 20 anket hatalı ya da eksik doldurulduğu için analizlerden çıkarılmıştır. Geri kalan 110 anketten elde edilen veriler analize alınarak değerlendirme yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Bu çalışma; tanımlayıcı, kesitsel ve ilişkisel tarama modelinde yürütülen bir nicel araştırmadır. Çalışma kapsamında geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1

Araştırma Modeli



Araştırma modelinde yer alan değişkenler arasındaki doğrudan ilişkileri sınamak için literatür temelli dört adet hipotez önerilmektedir.

İş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki, bankacılık sektörü açısından önemli bir araştırma konusu olarak değerlendirilmektedir. Literatürde yer alan Bolat (2011), Kinter (2022) ve Zeytinoğlu vd.’nin (2007) vurguladığı üzere, artan iş yükü banka çalışanlarının iş tatminini düşürmekte, devamsızlıkları artırmakta, stres seviyelerini yükseltmekte, iyilik hallerini azaltmakta ve duygusal yorgunluklarını artırarak işten ayrılma niyetlerini tetiklemektedir. Bu doğrultuda Greenhaus ve Beutell (1985), Jamal (2011), Karasek (1979) ve Mobley’in (1977) çalışmaları da yüksek iş yükünün stres, örgütsel bağlılığın azalması, iş-aile çatışması ve kariyer gelişimindeki kısıtlılıklar aracılığıyla işten ayrılma eğilimini artırdığını göstermektedir. Yapılan literatür taraması ışığında, önerilen araştırma modelinde yer alan iş yükünün işten ayrılma eğilimi üzerindeki etkisini incelemek için aşağıda sunulan H₁ hipotezi kurulmuştur.

H₁: Banka çalışanlarının iş yükü, işten ayrılma eğilimlerini etkiler.

Literatürde Hoel vd.’nin (2001) çalışmasında belirtildiği gibi, yüksek iş yükü ve tükenmişlik işyerinde maruz kalınan mobbing ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide önemli bir rol oynamakta, hatta aşırı iş yükü mobbingin olumsuz etkilerini artırabilmektedir. İş yükünün aşırı artması çalışanlarda stres, kronik hastalıklar, mutsuzluk, fiziksel bitkinlik, tükenmişlik, kinizm, öfke ve huzursuzluk gibi durumları tetikleyerek psikolojik yıldırma davranışlarına başvurma olasılığını artırabilmektedir. Benzer şekilde Balducci vd. (2012) iş yükünü örgütsel düzeyde mobbingin öncüllerinden biri olarak ileri sürerken, Zapf vd. (2017) artan iş yükü ve yetersiz kaynakların olduğu ortamlarda çalışanlar arasındaki gerginliğin artması ve mobbing davranışlarının sergilenme olasılığının yükseldiğini belirtmektedir. Yapılan literatür taraması ışığında, önerilen araştırma modelinde yer alan iş yükünün mobbing üzerindeki etkisini incelemek için aşağıda sunulan H₂ hipotezi kurulmuştur.

H₂: Banka çalışanlarının iş yükü ile maruz kaldığı mobbing arasında ilişki vardır.

Yapılan çeşitli araştırmalar, iş yerinde mobbingin mağdurlarda belirgin bir verimlilik ve motivasyon düşüşüne neden olduğunu ve işten ayrılma eğilimini tetiklediğini göstermiştir. Hatta, iş yerindeki mobbingin yoğunluğu ve süresi arttıkça, işten ayrılma eğiliminin fiili iş bırakmaya dönüştüğü saptanmıştır (Yapıcı, 2008). Rayner ve Cooper’in (1997, s.211-214) Staffordshire Üniversitesi’nde yarı zamanlı çalışan öğrencilerle gerçekleştirdiği bir çalışmada, katılımcıların yaklaşık %27’sinin iş yerinde

mobbing mağduru olmaları sebebiyle işten ayrıldığı belirlenmiştir. Tepper'e (2000) göre, mobbing yanlısı yöneticiler tarafından yönetilen çalışanlarda yüksek bir iş gücü devri gözlemlenmektedir. İş yerinde mobbinge maruz kalan mağdurların sonunda çözümü işten ayrılmakta buldukları ve işten ayrılmanın mobbinge başa çıkma yöntemi olarak %22'lik bir oranla en çok tercih edilen yol olduğu belirtilmiş ve bu durum vurgulanmıştır (Yapıcı, 2008, s.101). Yapılan literatür taraması ışığında, önerilen araştırma modelinde yer alan mobbingin işten ayrılma eğilimi üzerindeki etkisini incelemek için aşağıda sunulan H₃ hipotezi kurulmuştur.

H₃: Mobbinge maruz kalan banka çalışanlarının işten ayrılma eğilimleri artar.

Literatürde Bakker ve Demerouti (2007), Einarsen vd. (2011), Hoel ve Cooper (2000), Leymann (1996) ve Salin'in (2003) belirttikleri gibi, aşırı iş yükü çalışanların mobbinge maruz kalma olasılığını artırmakta, stres seviyelerini yükseltmekte, iş tatminini düşürmekte ve işten ayrılma niyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Demir ve Yılmaz'ın (2023) çalışması da aşırı iş yükü ve maruz kalınan mobbing davranışlarının iş tatminini azaltarak işten ayrılma eğilimini artırdığını göstermektedir. Yapılan literatür taraması ışığında, önerilen araştırma modelinde yer alan iş yükü ve işten ayrılma eğilimi ilişkisinde mobbingin aracılık etkisini incelemek için aşağıda sunulan H₄ hipotezi kurulmuştur.

H₄: Mobbing değişkeni, iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasında aracılık etkisi vardır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada nicel verileri toplamak için anket formu kullanılmıştır. İki bölümden oluşan anketin birinci bölümde araştırmaya katılım gösteren banka çalışanlarının demografik özelliklerinin yer aldığı dokuz soru (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, bankadaki görevi, bankadaki toplam çalışma süresi, bu sektördeki toplam çalışma süresi, aylık gelir ve çalıştığı sektör) yer almaktadır. İkinci bölüm ise, Peterson vd. (1985) tarafından geliştirilen Derya (2008) tarafından Türkçeye çevrilen tek boyuttan ve on bir maddeden oluşan "İş yükü" ölçeği, Tursun (2019) tarafından geliştirilen tek boyuttan ve yirmi iki maddeden oluşan "Mobbing" ölçeği ve Cammann vd. (1979) tarafından geliştirilen tek boyuttan ve üç maddeden oluşan "İşten ayrılma eğilimi" ölçeğinden oluşmuştur. Katılımcıların anket maddelerini "Kesinlikle katılmıyorum (1)", "Katılmıyorum (2)", "Kararsızım (3)", "Katılıyorum (4)", "Kesinlikle katılıyorum (5)" olmak üzere 5'li Likert tipi ölçeğe göre değerlendirmeleri istenmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için SPSS ve AMOS programlarından yararlanılmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini tespit etmek için frekans analizi, ölçeklerin geçerliliklerini incelemek için faktör analizi, ölçeklerin güvenilirliklerini incelemek için güvenilirlik analizi ve önerilen modeldeki değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için yol analizi yapılmıştır. Hipotezler %1 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

3.6. Araştırma Etiği

Çalışmanın bilimsel yayın etiği kurallarına uygunluğu için Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırma Etik Kuruluna başvurulmuştur. Kurul, 28.12.2023 tarih ve 310 sayılı karar ile çalışmanın etik olarak uygun olduğuna karar vermiştir. Çalışma, etik kurallara uygun olarak yürütülmüştür. Veriler gönüllü katılım ilkesine göre toplanmıştır. Katılımcılara kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı, elde edilen verilerin yalnızca bu çalışmada bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacağı ve istedikleri zaman çalışmadan çekilebilecekleri konusunda bilgilendirilme yapılmıştır.

4. Bulgular

Araştırmaya katılan Ağrı ilinde faaliyet gösteren banka çalışanlarından toplanan veriler kullanılarak yapılan analizlerden elde edilen bulgular sunulmuştur: Ölçeklere uygulanan geçerlilik ve

güvenilirlik analizi sonuçları, değişkenler arasındaki ilişkileri sınanmak üzere kurulan hipotezler için yapısal eşitlik modellemesi analizlerine ait bulgular yer almaktadır.

4.1. Demografik Özelliklere İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Çalışmaya gönüllü olarak katılanların demografik özelliklerine ilişkin bulgular, aşağıda verilen tabloda sunulmuştur.

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler		N	Yüzde	Değişkenler		N	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	34	30,9	Medeni Durum	Evli	75	68,2
	Erkek	76	69,1		Bekâr	35	31,8
	Genel Toplam	110	100,0		Genel Toplam	110	100,0
Eğitim Durumu	Lise	9	8,2	Gelir Durumu	35.000 TL'den az	51	46,4
	Önlisans	6	5,5		35.000 TL- 40.000 TL	27	24,5
	Lisans	89	80,9		40.001 TL- 45.000 TL	12	10,9
	Lisansüstü	6	5,5		45.000 TL üzeri	20	18,2
	Genel Toplam	110	100,0		Genel Toplam	110	100,0
Yaş	25'ten az	2	1,8	Bankadaki Görevi	Müdür	7	6,4
	25-30	20	18,2		Yönetmen	25	22,7
	31-35	34	30,9		Yönetmen yardımcısı	20	18,2
	36-40	34	30,9		Yetkili(uzman)	14	12,7
	41-45	16	14,5		Gişe yetkilisi	31	28,2
	46-50	3	2,7		Güvenlik görevlisi	13	11,8
	50 üzeri	1	0,9				
	Genel Toplam	110	100,0		Genel Toplam	110	100,0
	6 aydan az	4	3,6		6 aydan az	4	3,6
	6 ay-1 yıl	5	4,5		6 ay-1 yıl	5	4,5
Sektördeki Çalışma Süresi	1-3 yıl	12	10,9	Bankadaki Çalışma Süresi	1-3 yıl	11	10,0
	3-6 yıl	17	15,5		3-6 yıl	17	15,5
	6-9 yıl	20	18,2		6-9 yıl	14	12,7
	9-18 yıl	47	42,7		9-18 yıl	48	43,6
	18 yıldan Fazla	5	4,5		18 yıldan fazla	11	10,0
	Genel Toplam	110	100,0	Genel Toplam	110	100,0	
Bankanın Statüsü	Kamu	28	25,5				
	Özel	82	74,5				
	Genel Toplam	110	100,0				

Katılımcıların büyük çoğunluğu (n=76; %69,1) erkek, evli (n=75; %68,2), 25-40 yaş aralığında (n=68; %80) ve lisans mezunudur (n=89; %80,9) oldukları görülmektedir. Bankacılık sektöründe erkeklerin daha fazla istihdam edildikleri tespit edilmiştir. Medeni durumları itibarıyla katılımcıların büyük bir çoğunluğunun evli olması, evli erkek çalışanların ailelerinin maddi yükümlülüğünü üstlenmeleri ile ilişkilendirilebilir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun genç ve lisans mezunu olması, eğitim seviyesinin önemli bir kriter olduğu bankacılık sektöründe istihdam için yeni mezunları tercih

etmesiyle ilişkilendirilebilir. Katılımcıların görev dağılımında gişe görevlileri (n=31; %28,2) en büyük grubu oluştururken, müdür pozisyonunda (n=7; %6,4) çalışanlar en az katılımı göstermiştir. Bu durum, gişe görevlisi sayısının müşteri hizmetleri için daha fazla olması ve her şubede tek müdür bulunmasıyla açıklanabilir. Gelir dağılımında ise 35.000 TL'den az geliri olanlar (n=51; %46,4) çoğunluktadır; bu durum, gişe ve güvenlik görevlilerinin düşük ücretlerle çalışmasına bağlanabilir.

4.2. Geçerlilik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının yapı geçerliliğini incelemek amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi, bir ölçme aracının faktör yapısını ortaya koymak veya önceden belirlenmiş bir faktör yapısını doğrulamak için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir (Çokluk vd., 2012). Faktör analizi, “hangi gözlenen değişken grubunun, benzer kuramsal yapı veya faktörleri (gözlenemeyen değişkenleri) tanımlayan varyans-kovaryans karakteristiklerini paylaştıklarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir” (Çınar & Yeşil, 2016). Büyüköztürk (2016), faktör analizinde maddelerin faktör varyanslarının 1,00'e yakın veya 0,66'nın üzerinde bir değere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Veri setinin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testleri uygulanmıştır. KMO, örneklem yeterliliğini belirleyen önemli bir kriter olup (Karagöz, 2016), KMO>0,50 olması gerekmektedir (Gürbüz & Şahin, 2014, s.271). Bartlett Küresellik testi ise, verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini belirler (Seçer, 2015). Bu testte $p<0,05$ olması, veri setine faktör analizinin uygulanabilirliğini gösterir (Güriş & Astar, 2015). Faktör analizinde elde edilen varyans oranı, faktör yapısının gücünü gösterir (Karagöz, 2016). Tek faktörlü ölçeklerde açıklanan varyansın %30 ve üzeri olması yeterli kabul edilirken, çok faktörlü ölçeklerde bu oranın daha yüksek olması beklenir (Büyüköztürk, 2016). Faktör yüklerinin ise 0,40 ve üzeri olması iyi bir değer olarak kabul edilmektedir (Güriş & Astar, 2015). Bu çalışmada kullanılan tüm ölçekler tek boyutlu olup, ölçeklerin ve boyutlarının orijinal özelliklerini koruyup korumadığını belirlemek amacıyla her bir ölçeğe ayrı ayrı faktör analizi uygulanmıştır.

İş yükü ölçeğinin faktör analizini gerçekleştirmek üzere; KMO değerinin 0,889 olarak hesaplanması ile verilerin homojen ve örneklem hacminin faktör analizi için yeterli olduğu belirlenmiştir (Hutcheson & Sofroniu, 1999). Ayrıca, Bartlett testi sonucunun anlamlı olduğu [$\chi^2=628,083$; $p<0,01$] için ölçek maddeleri arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir. İş yükü ölçeğinin geçerliliğini incelemek üzere ölçekte bulunan on bir madde ile faktör analizi yapılmıştır. Faktör sayılarının saptanması için faktörün öz değeri ve varyans açıklama değeri kullanılmaktadır. Faktörün değeri ne kadar yüksek olursa açıkladığı varyans değeri de o kadar yüksek olmaktadır (Tatlıdil, 1992). Faktörlerin kendi içlerinde anlamlı ve faktör yüklerinin yüksek olması ile açıklayıcılık seviyeleri artar. İş yükü ölçeğinin orijinaline uygun olarak tek faktörden oluşan bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölçek için açıklanan ortalama varyans değeri hesaplanmış olup, seçilen örneklem yeterli olduğunu ifade eden bu değer tüm değişkenler için Fornell ve Larcker'in (1981, s.386) önerdiği 0,50 düzeyinin üzerindedir. Tek faktör altına yüklenen ölçek maddelerinin tümünün faktör yüklerinin 0,50'den büyük olduğu ve tek yapıda açıklanan toplam varyansın %51,19 olması, ölçekteki ifadelerin açıklama düzeylerinin yeterli olduğunu göstergesidir. Tavşancıl (2002) bu konuda, sosyal bilimlerde yüksek miktarda varyans değerlerine ulaşmanın zor olduğuna ve %40 ile %60 arasında değişen varyans değerlerinin yeterli olduğunu ifade etmiştir. Orijinal ölçeğin yedinci önermesi, asgari faktör yük eşiği olan %40'ın altında kaldığı için, ölçekten çıkarılmıştır. İş yükü ölçeğinin önermelerinin faktör yüklerinin 0,654 ile 0,851 arasında olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda iş yükü ölçeğinin orijinalinde olduğu gibi tek boyut korunmuştur. Ancak ölçek, on bir önerme yerine artık on önerme içermektedir. Bu sonuçlara göre iş yükü ölçeğinin geçerli bir ölçüm aracı olduğu ifade edilebilir.

Mobbing ölçeğinin faktör analizini gerçekleştirmek üzere; KMO değerinin 0,965 olarak hesaplanması ile verilerin homojen ve örneklem hacminin faktör analizi için yeterli olduğu

belirlenmiştir. Ayrıca, Bartlett testi sonucunun anlamlı olduğu [$\chi^2=2720,654$; $p<0,01$] için ölçek maddeleri arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir. Mobbing ölçeğinin geçerliliğini incelemek üzere ölçekte bulunan yirmi iki madde ile faktör analizi yapılmıştır. Mobbing ölçeğinin orijinaline uygun olarak tek faktörden oluşan bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölçek için açıklanan ortalama varyans değeri hesaplanmış olup, seçilen örneklemin yeterli olduğunu ifade eden bu değer 0,50 düzeyinin üzerindedir. Tek faktör altına yüklenen ölçek maddelerinin tümünün faktör yüklerinin 0,50'den büyük olduğu ve tek yapıda açıklanan toplam varyansın %71,58 olması, ölçekteki ifadelerin açıklama düzeylerinin yeterli olduğunun göstergesidir. Mobbing ölçeğinin önermelerinin faktör yüklerinin 0,693 ile 0,894 arasında olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda mobbing ölçeğinin orijinalinde olduğu gibi tek boyutlu ve yirmi iki önermeli hali korunmuştur. Bu sonuçlara göre mobbing ölçeğinin geçerli bir ölçüm aracı olduğu ifade edilebilir.

İşten ayrılma eğilimi ölçeğinin faktör analizini gerçekleştirmek üzere; KMO değerinin 0,738 olarak hesaplanması ile verilerin homojen ve örneklem hacminin faktör analizi için yeterli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Bartlett testi sonucunun anlamlı olduğu [$\chi^2=778,904$; $p<0,01$] için ölçek maddeleri arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir. İşten ayrılma eğilimi ölçeğinin geçerliliğini incelemek üzere ölçekte bulunan üç madde ile faktör analizi yapılmıştır. İşten ayrılma eğilimi ölçeğinin orijinaline uygun olarak tek faktörden oluşan bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölçek için açıklanan ortalama varyans değeri hesaplanmış olup, seçilen örneklemin yeterli olduğunu ifade eden bu değer 0,50 düzeyinin üzerindedir. Tek faktör altına yüklenen ölçek maddelerinin tümünün faktör yüklerinin 0,50'den büyük olduğu ve tek yapıda açıklanan toplam varyansın %97,30 olması, ölçekteki ifadelerin açıklama düzeylerinin yeterli olduğunun göstergesidir. İşten ayrılma eğilimi ölçeğinin önermelerinin faktör yüklerinin 0,973 ile 0,993 arasında olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda işten ayrılma eğilimi ölçeğinin orijinalinde olduğu gibi tek boyutlu ve üç önermeli hali korunmuştur. Bu sonuçlara göre işten ayrılma eğilimi ölçeğinin geçerli bir ölçüm aracı olduğu ifade edilebilir.

4.3. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi, ölçme araçlarının tutarlı ve kararlı sonuçlar verip vermediği hakkında bilgi sağlar. Ölçeklerin iç tutarlılığının sağlanıp sağlanmadığını tespit etmek amacıyla güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini ölçmek için yaygın olarak kullanılan Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır (Sun vd., 2007). İş yükü ölçeğinin ($\alpha=0,910$); mobbing ölçeğinin ($\alpha=0,980$) ve işten ayrılma eğilimi ölçeğinin ($\alpha=0,986$) yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler genel kabul gören değerin (0,700) üzerinde olduğu için, ölçeklerin içsel tutarlılığının sağlanmış olduğu söylenir (Hair vd., 2009; Nunnally, 1978). Yani katılımcılardan elde edilen veriler araştırma için kullanılabilir.

4.4. Önerilen Modeldeki Hipotezlerin Sınanması

Bu çalışmada geliştirilen hipotezler, çoklu analiz yöntemlerinden Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) kullanılarak istatistiksel paket programları aracılığıyla sınanmıştır. YEM analizlerinde modelin veri ile uyumunu değerlendirmek için çeşitli uyum iyiliği indeksleri kullanılmaktadır. Yapısal eşitlik modellemesi için temel alınan uyum iyiliği indeksleri ve kabul edilebilir değer aralıkları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2

Yapısal Eşitlik Modelinde Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum değeri	İyi uyum değerleri	Kabul edilebilir uyum değerleri
χ^2/sd	$0 < \chi^2/sd < 3$	$3 < \chi^2/sd < 5$

GFI (İyi Uyum İndeksi)	0,90<GFI<1,00	0,85<GFI<0,89
AGFI (Düzeltilmiş İyi Uyum İndeksi)	0,90<AGFI<1,00	0,85<AGFI<0,89
CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)	0,97<CFI<1,00	0,90<CFI<0,97
RMSEA (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü)	0<RMSEA<0,05	0,05<RMSEA<0,10
NFI (Normlaştırılmış Uyum İndeksi)	0,95<NFI<1,00	0,90<NFI<0,95
TLI (Tucker Lewis İndeksi)	0,95<TLI<1,00	0,90<TLI<0,95

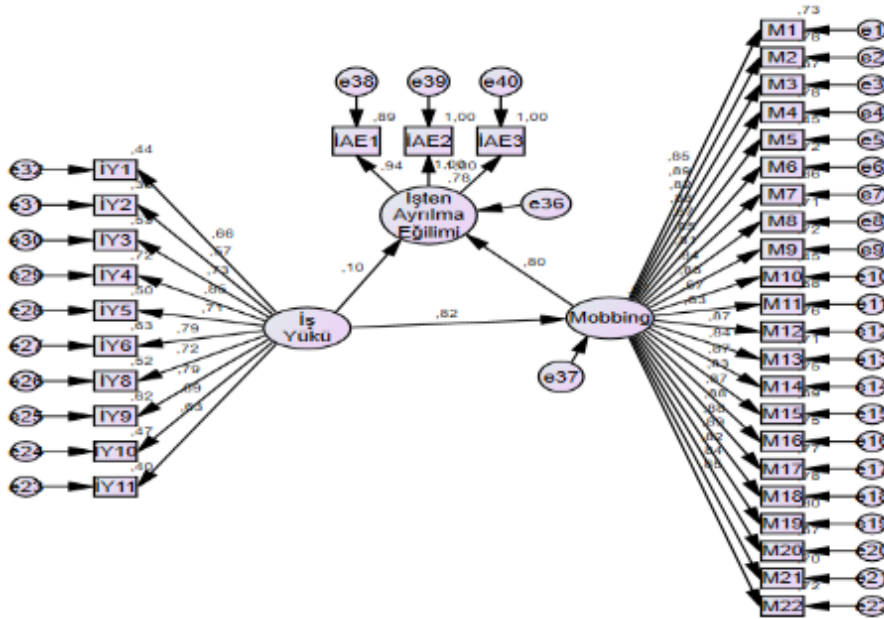
Kaynak: (Baldemir & Bozkurt, 2013; Hair vd., 1998; Jöreskog & Sörbom, 1993; Raykov & Marcoulides, 2006; Schermelleh-Engel vd., 2003; Yılmaz & Çelik, 2009)

Yapısal eşitlik analizi sonuçları, ölçüm modelleri için yukarıda belirtilen uyum iyiliği değerleri esas alınarak yorumlanmıştır. Özellikle RMSEA ve χ^2/sd değerlerinin kabul edilebilir aralıkta olması, önerilen modelin kabul edilebilir bir nitelikte olduğunu gösterir. Bu iki temel gösterge istenilen düzeyde değilse, model reddedilir ve diğer uyum indekslerinin incelenmesine gerek kalmaz. Ancak bu değerler iyi veya kabul edilebilir aralıkta ise, diğer uyum indeksleri (GFI, AGFI, CFI, NFI, TLI) modelin anlamlılığını pekiştirir; bu indekslerin düşük çıkması ise modelin reddedilmesini gerektirmez.

Önerilen model Şekil 2'de, modelin uyum iyiliği indeksleri ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Şekil 2

Önerilen Yapısal Eşitlik Modeli



Tablo 3

Önerilen Modele Ait Uyum İndeksleri

χ^2	sd	χ^2/sd	GFI	AGFI	CFI	NFI	TLI	RMSEA
971,065	557	1,743	0,684	0,643	0,908	0,810	0,902	0,083
		✓	✗	✗	✓✓	✗	✓✓	✓✓

✗: Kötü uyum; ✓: İyi uyum; ✓✓: Kabul edilebilir uyum

Tablo 3'teki uyum indeksleri incelendiğinde: $\chi^2/sd=1,743$ değerine göre, model **iyi uyuma** sahiptir ($0<\chi^2/sd<3$). RMSEA=0,083 değerine göre, model **kabul edilebilir uyuma** sahiptir ($0,05<RMSEA<0,10$). CFI=0,908 değerine göre, model **kabul edilebilir uyuma** sahiptir ($0,90<CFI<0,97$). TLI=0,902 değerine göre, model **kabul edilebilir uyuma** sahiptir ($0,90<TLI<0,95$).

Ancak, GFI (0,684), AGFI (0,643) ve NFI (0,810) değerleri, kabul edilebilir uyum değerlerinin altında kalmaktadır. Hesaplanan χ^2/sd , RMSEA, CFI ve TLI uyum indekslerinin istenen seviyede olması, önerilen modelin yapısal olarak kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Özellikle hesaplanan χ^2/sd ve RMSEA değerleri, modelin genel olarak iyi bir uyum sergilediği anlamına gelmektedir.

Değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilerin sonuçları (β katsayıları, standart hata değerleri, t -değerleri ve p anlamlılık değerleri) Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4

Değişkenler Arasındaki Doğrudan İlişkilerin Test Sonuçları

Hipotez	İlişki	β	Standart Hata	t	P	Sonuç
H ₁	İş Yükü → İşten Ayrılma Eğilimi	0,098	0,204	1,048	0,295	Ret
H ₂	İş Yükü → Mobbing	0,820	0,212	6,549	0,001*	Kabul
H ₃	Mobbing → İşten Ayrılma Eğilimi	0,800	0,136	7,625	0,001*	Kabul

β : Katsayı; *: $p < 0,05$ için, hipotez istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre; iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki doğrudan ilişkinin anlamlılığını ifade eden $p=0,295$ olup değişkenler arasındaki ilişki, istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,01$). Yani iş yükü değişkeninin işten ayrılma eğilimini doğrudan etkilemediği görülmüştür ($\beta=0,098$; $p > 0,01$). Dolayısıyla **H₁**: “Banka çalışanlarının iş yükü, işten ayrılma eğilimlerini etkiler” hipotezi **kabul edilmemiştir**. İş yükü ile mobbing arasındaki doğrudan ilişkinin anlamlılığını ifade eden $p=0,001$ olup değişkenler arasındaki ilişki, istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p < 0,01$). İş yükü değişkeninin mobbingi etkilediği görülmektedir ($\beta=0,820$; $p < 0,01$). Dolayısıyla **H₂**: “Banka çalışanlarının iş yükü ile maruz kaldığı mobbing arasında ilişki vardır” hipotezi **kabul** edilmiştir. Mobbing ile işten ayrılma eğilimi arasındaki doğrudan ilişkinin anlamlılığını ifade eden $p=0,001$ olup değişkenler arasındaki ilişki, istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p < 0,01$). Yani mobbing değişkeninin işten ayrılma eğilimini etkilediği görülmektedir ($\beta=0,800$; $p < 0,01$). Dolayısıyla **H₃**: “Mobbinge maruz kalan banka çalışanlarının işten ayrılma eğilimleri artar” hipotezi **kabul** edilmiştir.

Yapısal eşitlik modelinde, değişkenler arasındaki dolaylı ilişkilerin tespiti için Preacher ve Hayes (2004, s.2008) tarafından geliştirilen ve "modern yaklaşım" olarak kabul edilen Bootstrap yöntemi kullanılmıştır (Kaymaz, 2022). Bu yöntemde, aracılı modeldeki doğrudan etkinin ve aracısız modeldeki toplam etkinin istatistiksel olarak anlamlı olması zorunlu değildir. Ayrıca, aracılı modeldeki bağımsız değişkenin aracı değişkene etkisi ve aracı değişkenin bağımlı değişkene etkisi de anlamlı olmak zorunda değildir. Bu yaklaşım, Sobel testi yerine Bootstrap güven aralığı kullanılarak dolaylı etkinin, doğrudan etkinin ve toplam etkinin anlamlı olup olmadığını inceler. Aracı değişkenlerin aracılık düzeyleri ise Variance Accounted for Variables (VAF) ile değerlendirilir (Gürbüz & Bayık, 2018; Gürbüz & Bayık, 2021; Fritz & MacKinnon, 2007; Hayes, 2009; Hayes, 2018; MacKinnon vd., 2000; MacKinnon 2002; Shrout & Bolger, 2002).

Önerilen modelin tahmin değerleri incelendiğinde, iş yükü değişkeninin işten ayrılma eğilimi üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlı olmadığı görülmüştür (Bkz. Tablo 4). Bu bağlamda, değişkenler arasındaki dolaylı ilişkileri belirlemek amacıyla Preacher ve Hayes'in (2004; 2008) önerdiği yaklaşıma uygun olarak 5000 yeniden örneklem seçimiyle Bootstrap yöntemi kullanılarak aracılık testi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5*Önerilen Modele Ait Uyum İndeksleri*

Bağımsız Değişken	Aracı Değişken	Bağımlı Değişken	H	β	Standart Hata	P*
İş yükü	Mobbing	İşten Ayrılma Eğilimi	H ₄	0,656	0,098	0,000

H: Hipotez; β : Katsayı; *: P < 0,05 olduğu için aracı değişkenin aracılık etkisi vardır.

Tablo 5'teki sonuçlara göre aracı değişken olan mobbingin etkisi, $p=0,000$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,01$). Bu durum, önerilen modelin Preacher ve Hayes'in belirttiği şartları sağladığını göstermektedir. Preacher ve Hayes (2004; 2008) tarafından ifade edilen Varyansın Açıklanma Oranı (VAF), aracı değişkenlerin toplam etkideki payını gösterir. Bu değer, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilerin çarpımının (dolaylı etkinin), bağımlı değişkenin bağımsız değişken üzerindeki toplam etkisine oranlanmasıyla hesaplanır. Hesaplanan VAF değeri şu şekilde yorumlanır (Preacher & Hayes, 2004; 2008): $\%0 < VAF < \%20$ ise aracılık etkisi yoktur; $\%20 \leq VAF < \%80$ ise kısmi aracılık (partial mediation) etkisi vardır; $VAF \geq \%80$ ise tam aracılık (full mediation) etkisi vardır.

Önerilen modeldeki H₄ hipotezi için VAF değeri hesaplanmadan önce dolaylı etkinin ve toplam etkinin hesaplanması gerekmektedir.

Dolaylı Etki: İş yükü ve mobbing arasındaki katsayı ($\beta=0,820$) ile mobbing ve işten ayrılma eğilimi arasındaki katsayının ($\beta=0,800$) çarpımıdır. Buna göre dolaylı etki aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\text{Dolaylı Etki} = 0,820 \times 0,800 = 0,656$$

Toplam Etki: İş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasında hesaplanan doğrudan katsayıdır ($\beta=0,098$).

Aracılık etkinin tespiti için gerekli olan VAF değeri şu şekilde hesaplanır:

$$\text{VAF} = (\text{Dolaylı Etki} / \text{Toplam Etki}) \times 100$$

$$\text{VAF} = (0,656 / 0,098) \times 100 = 669,39$$

Çalışmada önerilen yapısal eşitlik modelinde, aracı değişkenin toplam etkideki payları (VAF) Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6*Aracı Değişkenlerin İlişkiye Etki Oranları*

Bağımsız Değişken	Aracı Değişken	Bağımlı Değişken	H	VAF (%)	Aracılık Düzeyi
İş Yükü	Mobbing	İşten Ayrılma Eğilimi	H ₄	669,39	Tam Aracılık

Tablo 6'daki sonuçlar, mobbing değişkeninin iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkide anlamlı bir aracılık etkisi olduğunu göstermektedir ($p=0,000$; $p<0,05$). İş yükünün işten ayrılma eğilimi üzerindeki doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmazken, mobbingin aracılık etkisiyle bu ilişkinin tamamen mobbing üzerinden gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Hesaplanan VAF değeri $\%669,39$ olup, bu durum Preacher ve Hayes (2004; 2008) yaklaşımına göre **tam aracılık** etkiye işaret etmektedir ($VAF > \%80$). Dolayısıyla **H₄:** "Mobbing değişkeninin, iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasında aracılık etkisi vardır" hipotezi **kabul edilmiştir**. Bu bulgu, banka çalışanlarının iş yükünün işten ayrılma eğilimlerini doğrudan etkilemediğini, ancak mobbingin **tam aracılık etkisiyle** bu eğilimi artırdığını ortaya koymuştur. Tablo 4'te verilen ve istatistiksel olarak anlamsız olan iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki doğrudan ilişkiyi temsil eden $\beta=0,098$ değeri, mobbingin tam aracılık etkisiyle anlamlı hale

gelerek $\beta=0,656$ değerini almıştır. İki β değeri arasındaki fark 0,558 olup, bu fark mobbingin söz konusu ilişkideki katkı miktarını temsil eder.

Önerilen model ve elde edilen bulgular doğrultusunda, banka yöneticilerine, çalışanların iş yükünü azaltmaları ve maruz kaldıkları mobbinge karşı tedbirler almaları yönünde yapılan öneriler sonuç bölümünde sunulmuştur.

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada, Ağrı ilinde banka sektöründe görev yapan çalışanların iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimi algıları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve mobbingin iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, Ağrı ilinde faaliyet gösteren banka çalışanları üzerinde yürütülmüş ve toplamda 110 banka çalışanından veri toplanmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizleri için SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Araştırmada Peterson vd. (1985) tarafından geliştirilen Derya (2008) tarafından Türkçeye çevrilen “İş yükü” ölçeği, Tursun (2019) tarafından geliştirilen “Mobbing” ölçeği ve Cammann vd. (1979) tarafından geliştirilen “İşten ayrılma eğilimi” ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerde yapılar arasındaki korelasyon katsayıları faktör yükleme ile belirlenmiştir. Maddelerin faktör yük değerlerinin; iş yükü ölçeği için 0,654 ile 0,851 arasında, mobbing ölçeği için ise 0,693 ile 0,894 arasında ve işten ayrılma eğilimi ölçeği için 0,973 ile 0,993 arasında değiştiği belirlenmiştir. Ayrıca ölçeklerin iç tutarlılığını değerlendirmek için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. İş yükü ölçeği için $\alpha=0,910$ mobbing ölçeği için $\alpha=0,980$ ve işten ayrılma eğilimi ölçeği için $\alpha=0,986$ elde edilmiştir. Bu sonuçlar, kullanılan ölçeklerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu belirtmektedir.

Önerilen modelde yer alan değişkenler kullanılarak oluşturulan hipotezler, çok değişkenli analiz yöntemleri arasında yer alan yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla test edilmiştir. Hesaplanan χ^2/sd ve RMSEA değerlerine göre, ***modelin yapısal olarak kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir***. Bu araştırmanın sonucunda, iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkiye yönelik literatüre katkıda bulunan önemli bulgular elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar çalışmanın hipotezleri için güçlü destekler sunmakta ve önceki çalışmalarla uyumlu olup, çalışmanın geçerliliğine katkı sağlamaktadır. Bankacılık sektörünün doğası gereği yoğun çalışma temposu ve yüksek beklentiler düşünüldüğünde, bu sonuçlara ulaşılması beklenen bir durumdur. Literatürde benzer şekilde, yoğun iş temposuna sahip sektörlerde çalışanların iş yükü ve stres düzeylerinin yüksek olduğuna dair bulgular mevcuttur (Aslan & Özata, 2021).

Çalışmada ilk olarak iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, ***iş yükü ile işten ayrılma eğilimi arasındaki doğrudan ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiş ve H_1 hipotezinin desteklenmediği görülmüştür***. Literatürde bu iki değişken arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu belirtilse de (Bolat, 2011; Kinter & Katı, 2022; Uğurlu & Dursun, 2023; Zeytinoglu vd., 2007), çalışmanın bulguları, iş yükünün işten ayrılma eğilimine etkisinin dolaylı olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bulgunun nedeni, seçilen örnekleme ya da bankacılık sektörünün Ağrı ilindeki koşullarına atfedilebilir. Belki de iş yükünün neden olduğu olumsuzluklar işten ayrılma eğilimini doğrudan etkilemek yerine, mobbing gibi faktörler aracılığıyla dolaylı etkilemektedir.

Çalışmada ikinci olarak iş yükü ile mobbing arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, ***iş yükü ile mobbing arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiş ve H_2 hipotezi desteklenmiştir***. Bu sonuç, literatürdeki bazı çalışmaları desteklemektedir (Hoel vd., 2001; Turan, 2006; Zapf vd., 2017). İş yükünün artması, çalışanların mobbinge maruz kalma algısını yükseltebilir. Artan iş yükünün çalışanlarda stres, kronik hastalıklar, mutsuzluk, fiziksel bitkinlik, tükenmişlik, öfke ve huzursuzluk gibi durumları tetikleyerek psikolojik yıldırma davranışlarına başvurma olasılığını

artırabilmektedir. Yoğun iş yükü üstlenen bireylerin, daha savunmasız hale gelmeleri ve iş yerinde psikolojik tacize daha açık olmaları olasıdır. İş yükünün neden olduğu stres ve baskı, olumsuz etkileşimleri tetikleyebilir ve çatışma potansiyelini artırabilir.

Çalışmada daha sonra mobbing ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, ***Mobbing ile işten ayrılma eğilimi arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiş ve H₃ hipotezinin desteklendiği görülmüştür.*** Mobbinge maruz kalan çalışanların iş doyumları düşmekte, örgütsel bağlılıkları zayıflamakta ve nihayetinde işten ayrılma niyeti taşımaları kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu bulgu, Dursun ve Kalaycı (2020) ve Öztürk ve Erdem (2020) gibi araştırmacıların sonuçlarıyla uyumludur. Ayrıca literatürdeki birçok çalışmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir (Rayner & Cooper, 1997; Tepper, 2000; Yapıcı, 2008). İş yerindeki psikolojik tacizin, çalışanların refahını ve dolayısıyla işe devam etme motivasyonlarını ciddi şekilde olumsuz etkilediği kanıtlanmıştır.

Çalışmada aynı zamanda, mobbingin iş yükü ile işten ayrılma eğilimi ilişkisinde ne ölçüde aracılık ettiği araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki dolaylı ilişkileri incelemek amacıyla, Preacher ve Hayes'in (2004; 2008) önerdiği güvenilir bir yaklaşım olan Bootstrap yöntemiyle 5000 yeniden örneklem seçimi üzerinden aracılık testi uygulanmıştır. Bu analiz sonucunda, aracı değişken olan mobbingin Varyans Açıklama Oranı diye bilinen VAF değeri %669,39 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, Preacher & Hayes'e (2004; 2008) göre; hesaplanan VAF değerinin %80'in üzerinde olması sebebiyle, ***mobbing değişkeninin modelde tam aracılık etkisine sahip olduğu tespit edilmiş ve H₄ hipotezi desteklenmiştir.*** Yani, banka çalışanlarının iş yükünün işten ayrılma eğilimine olan etkisi, mobbing aracı değişkeni üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, ilk bakışta iş yükünün işten ayrılma eğilimini doğrudan etkilemediği anlaşılrken, mobbingin aracılık etmesiyle iş yükü arttıkça çalışanların işten ayrılma eğilimleri de önemli ölçüde artmaktadır. Bu sonuçlar, literatürdeki önemli çalışmalarla da paralellik göstermektedir. Nitekim Bakker ve Demerouti (2007), Einarsen vd. (2011), Hoel ve Cooper (2000), Leymann (1996) ve Salin (2003) gibi araştırmacılar da aşırı iş yükünün çalışanların mobbinge maruz kalma riskini artırdığını, stres seviyelerini yükselttiğini, iş tatminlerini azalttığını ve sonuç olarak işten ayrılma eğilimlerini kayda değer ölçüde etkilediğini vurgulamaktadırlar. Yakın zamanda Demir ve Yılmaz (2023) tarafından yapılan bir çalışmada da benzer şekilde, aşırı iş yükü ve maruz kalınan mobbing davranışlarının iş tatminini düşürerek işten ayrılma eğilimini artırdığını ortaya konmuştur.

Yapılan analiz sonucunda, iş yükünün doğrudan işten ayrılma eğilimini etkilemediğini, ancak yüksek iş yükünün mobbinge yol açarak, mobbingin de işten ayrılma eğilimini tetiklediğini göstermektedir. Yani, çalışanlar yüksek iş yükü nedeniyle strese girdiğinde, bu stresin iş yerinde mobbing olarak dışa vurulması ve bu mobbingin nihayetinde çalışanları işten ayrılmaya yöneltmesi muhtemeldir. Bu durum, örgütlerin sadece iş yükünü azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda mobbingi önleyici mekanizmalar geliştirmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Çünkü iş yükü tek başına yeterli bir işten ayrılma sebebi olmayabilirken, mobbing uygulandığında ciddi sonuçlar doğurabilmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılığı, araştırma grubunun banka çalışanlarından oluşmasıdır. Çalışma verileri yalnızca Ağrı ilinden toplanmıştır. Bu doğrultuda yapılacak araştırmaların farklı illerde ve daha geniş bir örneklemde yapılması önerilmektedir. Ayrıca farklı sektörlerde benzer çalışmaların yapılmasının da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulguların, iş yüküyle ilgili yaşanan sorunları çözmeye, mobbingi önlemeye ve banka çalışanlarının işten ayrılma eğilimlerini azaltmaya yönelik planlar oluşturan işletmeler ve karar vericiler için önemli sonuçları bulunmaktadır. Sonuçlar, banka çalışanları arasındaki iş yükü seviyelerini yönetmek için proaktif önlemlerin gerekliliğini vurgulamaktadır. Çünkü yüksek iş yükü, mobbinge ve sonuçta daha yüksek işten ayrılma eğilimine yol açabilir. Banka yöneticileri, iş yükü sorunlarını ele alarak ve mobbingi azaltacak stratejiler uygulayarak banka çalışanlarının refahını, iş tatminini ve işte kalmalarını artırabilir. Özellikle bu konuda alınacak eğitim ve

profesyonel desteğin katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Belirli aralıklarla çalışanların iş yükü algılarının ve işe ilişkin yaşadıkları mobbing düzeylerinin belirlenerek, işten ayrılma eğilimleri oluşmadan sorunların kaynağının tespit edilmesi gerekir. Çalışanların görev ve sorumluluklarının dengeli bir şekilde dağıtılmasıyla aşırı iş yükü oluşturulmasının önüne geçilebilir. Bu önlemin yanında banka yöneticilerine iş yükünün artması durumunda ek personel alımı, çalışanın ihtiyacına göre esnek çalışma saati sunulması, çalışanların stresle ve mobbinge başa çıkma becerilerini geliştirmeleri için danışmanlık hizmeti sunulması, çalışanların katkıları takdir edilerek motivasyonlarının artırılması, performanslarını ödüllendirmek için terfi ve teşviklerin sunulması önerilmektedir.

Araştırmanın bulguları ışığında, bankacılık sektöründe çalışanların işten ayrılma eğilimlerini azaltmaya ve sağlıklı çalışma ortamı oluşturmaya yönelik aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

Yöneticilere ve banka politikacılarına yönelik öneriler:

Adil iş yükü dağılımı ve iş optimizasyonu: Çalışanların üzerindeki iş yükünün adil ve dengeli bir biçimde dağıtılması, iş süreçlerinin iyileştirilmesi ve gereksiz işlerin ortadan kaldırılması önemlidir. İş tanımlarının netleştirilmesi ve çalışanların yetkinliklerine uygun görevlendirmelerin yapılması, iş yükünden kaynaklanan stresi azaltabilir.

Mobbing önleme mekanizmaları: Bankalar bünyesinde mobbingi önlemeye yönelik açık politikalar oluşturulmalı ve etkin bir şekilde uygulanmalıdır. Çalışanların mobbing vakalarını bildirebileceği güvenli ve erişilebilir mekanizmalar kurulmalı ve bildirimler titizlikle incelenmelidir.

Eğitim ve farkındalık çalışmaları: Yöneticilere ve tüm banka çalışanlarına mobbingin tanımı, nedenleri, sonuçları ve mobbingi önleme hakkında düzenli eğitimler verilmelidir. Empati, saygı ve etik değerlere dayalı bir kurum kültürü oluşturulması teşvik edilmelidir.

Eğitim ve personel gelişimi: Bölgedeki eğitim seviyesi ve personel yetkinlikleri, büyük şehirlere kıyasla farklılık gösterebilir. Bankalar, Ağrı'daki çalışanlarının mesleki gelişimlerini desteklemek için bölgesel ihtiyaçlara uygun eğitim programları düzenlemelidir. Programlar, hem teknik bilgi ve becerileri artırmaya yönelik olmalı, hem de stres yönetimi, iletişim becerileri ve mobbinge başa çıkma gibi kişisel gelişimi kapsamalıdır.

Çalışan destek programları: Bankalar, çalışanlarına stres yönetimi, öfke kontrolü ve problem çözme gibi konularda destek sağlayacak psikolojik danışmanlık hizmetleri veya eğitim programları sunmalıdır. İş-yaşam dengesini destekleyici esnek ve uzaktan çalışma uygulamaları değerlendirilmelidir.

Performans değerlendirme sistemlerinin gözden geçirilmesi: Gerçekçi olmayan performans beklentileri ve aşırı rekabetçi ortamlar mobbing riskini artırabilir. Performans değerlendirme sistemlerinin adil, şeffaf ve yapıcı geri bildirim odaklı olması sağlanmalıdır.

İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının güçlendirilmesi: İşe alım süreçlerinden başlayarak, çalışanların kariyer gelişimlerini destekleyici, adil ücretlendirme politikaları uygulayan ve çalışan memnuniyetini ön planda tutan insan kaynakları uygulamaları hayata geçirilmelidir.

Coğrafi bölgesel özellikler ve sektöre yönelik ek öneriler: Ağrı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır ve bölgenin kendine has sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, bankacılık sektöründe iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimleri konularına bölgesel bir perspektifle yaklaşmak ve buna uygun öneriler geliştirmek faydalı olacaktır:

Bölgesel ekonomik koşullar ve iş yükü: Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik yapısı, diğer bölgelere kıyasla farklılıklar gösterebilir. Özellikle tarım ve hayvancılığı önceleyen bölgede, banka çalışanlarının iş yükü, mevsimsel dalgalanmalar ve söz konusu sektörlerle yönelik özel finansal

hizmetlerin sunulması önem arz etmektedir. Bankalar dönemsel yoğunlukları dikkate alarak, personel planlaması yapmalı ve iş yükünü daha dengeli bir şekilde dağıtmalıdır. Ayrıca, bölgeye özgü finansal ürün ve hizmetlerin sunulması konusunda çalışanlara gerekli eğitim ve destek sağlanmalıdır.

Sosyo-kültürel faktörler ve mobbing algısı: Doğu Anadolu Bölgesi'nin kültürel yapısı, iletişim biçimleri ve otoriteye yaklaşım gibi konularda farklılıklar gösterebilir. Mobbing davranışlarının algılanması ve raporlanması kültürel faktörlerden etkilenebilir. Bankalar, bölgesel hassasiyetleri dikkate alarak mobbing konusunda farkındalık oluşturma çalışmalarını kültürel yapıya uygun bir dille ve yöntemle yürütmelidir. Çalışanların çekinmeden şikâyetlerini iletebileceği ortamlar oluşturmalı ve süreç şeffaf bir şekilde işletilmelidir.

Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği: Bankalar, yerel yönetimler, başta ticaret odası olmak üzere sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparak bölge çalışanlarının sorunlarına yönelik ortak çözümler üretebilirler. Özellikle mobbing ve işten ayrılma eğilimleri konusunda farkındalık artırma projeleri ve destek mekanizmaları geliştirilebilir.

İş-yaşam dengesi ve sosyal imkânlar: Küçük bir kentlerde, sosyal imkânlar ve kişisel aktiviteler büyük şehirlere göre daha sınırlıdır. Bankalar, çalışanlarının iş-yaşam dengesini desteklemek için sosyal etkinlikler düzenleyebilir, spor tesisleri veya dinlenme alanları sağlayabilir ve yerel sosyal aktivitelerle katılımı teşvik edebilir. Bu tür imkânlar, çalışanların motivasyonunu ve kuruma bağlılığını artırabilir.

Ulaşım ve çalışma koşulları: Özellikle kış aylarında coğrafi koşullar ulaşımı zorlaştırabilir. Bankalar, zorlu koşullardan çalışanların etkilenmemesi için işin niteliğine uygun pozisyonlara yönelik esnek çalışma saatleri veya uzaktan çalışma imkanları sunabilir. Ayrıca, ısıtma, aydınlatma ve ergonomik tasarım gibi fiziksel koşulların iyileştirilmesi, çalışanların konforunu ve verimliliğini artıracaktır.

Gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik öneriler:

Bu çalışma lokal bir çalışmadır. Farklı illerde ve farklı sektörlerde çalışanların iş yükü, mobbing ve işten ayrılma eğilimleri arasındaki ilişkiler incelenerek, bulguların genellenebilirliği test edilebilir. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak çalışanların mobbing deneyimleri ve işten ayrılma kararlarının altında yatan nedenler daha detaylı araştırılabilir. İş yükü, işten ayrılma eğilimi ve mobbing arasındaki ilişkide aracı veya düzenleyici rol oynayabilecek örgütsel iklim, liderlik tarzları, sosyal destek gibi farklı değişkenler de ele alınabilir. Boylamsal araştırmalar aracılığıyla iş yükü ve mobbingin zaman içindeki etkileri ve işten ayrılma eğilimindeki değişimler daha detaylı bir şekilde analiz edilebilir. Sonuç olarak, bu çalışma, bankacılık sektöründe iş yükünün doğrudan işten ayrılma eğilimini etkilemediğini, ancak mobbing aracılığıyla bu eğilimi önemli ölçüde artırdığını göstermiştir. Bu bulgu, bankaların çalışanlarının refahını ve kurumun başarısını sürdürülebilir kılmak için iş yükünü yönetmenin ve mobbingi önlemenin kritik öneme sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Gelecekteki araştırmalar, bu ilişkileri daha farklı bağlamlarda ve daha derinlemesine inceleyerek alana önemli katkılar sağlayabilir.

6. Kaynakça

- Aslan, R., & Özata, S. (2021). İş yükü algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Destekleyici liderliğin düzenleyici rolü. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 224-245. <https://doi.org/10.47700/sbad.990429>
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328. <https://doi.org/10.1108/02683940710733115>

- Baldemir, E., & Bozkurt, C. (2013). Yapısal eşitlik modellemesinde kullanılan uyum iyiliği indeksleri ve yorumlanması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 31-47. <https://doi.org/10.17757/esosder.97980>
- Balducci, C., Fraccaroli, F., & Schaufeli, W. B. (2012). Workplace bullying and its consequences on psychological well-being: A review of the literature. *Work & Stress*, 26(1), 1-24. <https://doi/full/10.1080/10615806.2011.555533>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Bolat, F. (2011). Mobbingin işgörenlerin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-20.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (25. baskı). Pegem.
- Cammann, C., Fichman, M., Jenkins, D., & Klesh, J. (1979). *The Michigan organizational assessment questionnaire*. University of Michigan Ann Arbor, Unpublished Manuscript.
- Çınar, Ö., & Yeşil, S. (2016). Örgütsel bağlılık ve örgütsel desteğin çalışan performansı üzerindeki etkisini inceleyen bir yapısal eşitlik model önerisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(1), 349-369.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem.
- Dangaç, G. (2007). *Örgütlerde psikolojik yıldırma (mobbing) ve bir araştırma* (Tez No. 231965). [Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Derya, S. (2008). *Crossover of work-family conflict antecedent and consequences of crossover process in dual-earner couples* (Tez No. 220715). [Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Davenport, N., Schwartz, R. D., & Elliott, G. P. (2003). *Mobbing: İşyerinde duygusal taciz*. (O. C. Önerioy, Çev.). Sistem.
- Demir, S., & Yılmaz, H. (2023). İş yükü ve mobbingin iş tatmini üzerindeki etkisinde işten ayrılma niyetinin aracılık rolü: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Uluslararası Yönetim ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 1-15.
- Dursun, B., & Kalaycı, Ş. (2020). Mobbingin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Bingöl ilinde bir araştırma. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 22-38.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. L. (2011). The concept of bullying and harassment at work: The European tradition. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice* (2nd ed., pp. 3-39). CRC Press. <https://doi.org/10.1201/EBK1439804896>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 382-388.

<https://doi.org/10.1177/002224378101800313>

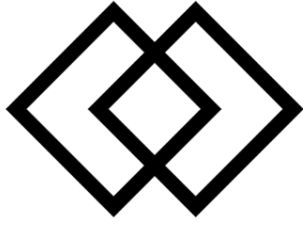
- Fritz, M. S., & MacKinnon, D. P. (2007). Required sample size to detect the mediated effect. *Psychological Science*, 18(3), 233-239. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01882.x>
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352>
- Gümüştekin, G. E., & Öztemiz, B. (2005). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Güriş, S., & Astar, M. (2015). *SPSS ile sosyal bilimler istatistik*. Der.
- Gürbüz, S., & Bayık, B. (2018). *Yapısal eşitlik modellemesi ve uygulama örnekleri*. Akademisyen.
- Gürbüz, S., & Bayık, B. (2021). *Mediation, moderation, and conditional process analysis: A practical guide with SPSS and PROCESS macro*. Akademisyen. <https://doi.org/10.17702/akademisyen.9786052583852>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Seçkin.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (1998). *Multivariate data analysis* (5th Ed.). Prentice Hall.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2009). *Multivariate data analysis* (7th Ed.). Pearson Education.
- Hart, S. G., & Staveland, L. E. (1988). Development of NASA-TLX (Task Load Index): Results of empirical and theoretical research. In P. A. Hancock & N. Meshkati (Eds.), *Human mental workload* (pp. 139-183). North-Holland.
- Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical mediation analysis in the new millennium. *Communication Monographs*, 76(4), 408-420. <https://doi.org/10.1080/03634520903355096>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2nd Ed.). The Guilford.
- Hoel, H., & Cooper, C. L. (2000). The cost of bullying. *The Journal of Contemporary Management*, 1(1), 1-17.
- Hoel, H., Faragher, B., & Cooper, C. L. (2001). Workplace bullying in the NHS: A survey of managers and staff. *Journal of Management in Medicine*, 15(3), 209-224.
- Hutcheson, G. D., & Sofroniu, N. (1999). *The multivariate social scientist: Introductory statistics using generalized linear models*. Sage.
- Hwang, I., & Kuo, J. (2006). Effects of job satisfaction and perceived alternative employment opportunities on turnover intention: An examination of public sector organizations. *Journal of American Academy of Business*, 8(2), <https://www.emerald.com/ajb/issue/8/2>
- Ildız Ö. (2009). *İnşaat firmalarında proje müdürlerinin iş yükü, iş stresi, iş tatmini ve motivasyon ilişkisi* (Tez No. 23711) [Yüksek lisans tezi, Kültür Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Jamal, M. (2011). Job stress and employee well-being: A literature review. *Journal of Management Sciences*, 39(5), 1-15. <https://doi.org/10.1177/0149206313475815>
- Jones, E., Chonko, L. B., Rangarajan, D., & Roberts, J. A. (2007). The role of overload on job attitudes, Turnover intentions, and salesperson performance. *Business Research*, 60(7), 663-671.

<https://doi.org/10.1016/j.busres.2007.04.014>

- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.
- Karagöz, Y. (2016). *Araştırma yöntemleri: Sosyal bilimlerde uygulama örnekleri*. Nobel.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel.
- Karasek, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24(2), 285-308. <https://doi.org/10.2307/2392415>
- Kaymaz, E. A. (2022). *Sosyal bilimlerde aracı ve düzenleyici değişken analizi: PROCESS Macro ile uygulamalar*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Kinter, O., & Katı, Y. (2022). İş yükü ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde iş stresi ve tükenmişliğin aracılık etkisi: Sağlık sektöründe bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 852-863. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1090558>
- Koçak, D., & Yücel, İ. (2018). Algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide duygusal bağlılığın aracı etkisinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 683-704.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184. <https://doi.org/10.1080/13594329608414853>
- MacKinnon, D. P., Krull, J. L., & Lockwood, C. M. (2000). Equivalence of the mediation, confounding and suppression effect. *Prevention Science*, 1(3), 173-181. <https://doi.org/10.1023/A:1026595013953>
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., Hoffman, J. M., West, S. G., & Sheets, V. (2002). A comparison of methods to test mediation and other intervening variable effects. *Psychological Methods*, 7(1), 83-104. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.7.1.83>
- Mobley, W. H. (1977). Intermediate linkages in the relationship between job satisfaction and employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 62(2), 237-240.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. McGraw-Hill.
- Ordukaya, H. (2011). İnsanın çalışma hayatındaki yeri, fiziksel iş yükü ve ergonomi. *T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Verimlilik Genel Müdürlüğü, Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi, Uzmanlık Tezi*, 2011(23), 42-47.
- Özkalp, E., & Kirel, Ç. (2007). *Örgütsel davranış* (4. baskı). Ekin.
- Öztürk, M. A., & Erdem, M. (2020). Sınıf öğretmenlerinin iş yükü algısı ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 926-958. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.751859>
- Peterson, M. F., & Smith, P. B. (1995). Role Conflict, ambiguity, and overload: A 21-Nation study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 429-452. <https://doi.org/10.5465/256687>
- Pfeffer, J. (1997). *New directions for organization theory: Problems and prospects*. Oxford University.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4), 717-731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and

- comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Raykov, T., & Marcoulides, G. A. (2006). *A first course in structural equation modeling*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Rayner, C., & Cooper, C. L. (1997). Workplace bullying: The new stress. *Occupational Health Review*, 211, 21-24. https://www.jstage.jst.go.jp/browse/ohpfrev/20/1/_contents/
- Salin, D. (2003). Workplace bullying: A review of the research and a model for future study. *Human Resource Management Review*, 13(2), 119-132.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, M., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74. <https://doi.org/10.23668/psycharchives.12784>
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik uygulamalı istatistik*. Anı.
- Shrout, P. E., & Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: New procedures and recommendations. *Psychological Methods*, 7(4), 422-445. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.7.4.422>
- Sökmen, A., & Sezgin, A. (2017). İş tatmini ve işten ayrılma niyetinin değerlendirilmesi: Otel işletmeleri sınır birim çalışanları üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 237-247.
- Sun, X., Sun, J., & Li, R. (2007). Reliability and validity of a questionnaire on students' perception of the learning environment. *Journal of Medical Education*, 8(1), 70-74.
- Tatlıdil, H. (1992). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Engin.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178-190. <https://doi.org/10.2307/1556375>
- Tett, R., & Meyer, J. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention and turnover: Path analyses based on meta analytic findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259-293. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1993.tb00874.x>
- Tınaz, P. (2006). İşyerinde psikolojik taciz (mobbing). *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(10), 11-22.
- Turan, F. (2006). *İşyerlerinde psikolojik yıldırma olgusu ve konuya ilişkin bir araştırma* (Tez No. 215521). [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tursun, B. (2019). *Çalışma yaşamında mobbing: Fırat üniversitesi akademik ve idari çalışanlarına yönelik bir alan araştırması* (Tez No. 587204). [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uğurlu, H., & Dursun, İ. (2023). İş yükü algısının işten ayrılma niyetine etkisi: Kamu bankaları örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(2), 220-235.
- Yamane, T. (1973). *Statistics: An introductory analysis*. Harper and Row.
- Yapıcı, N. (2008). *İşyerinde sistematik yıldırma (mobbing), algılanan nedenleri ve iş tatmini ile işten ayrılma niyeti, Antalya ili tarım sektöründe bir araştırma* (Tez No. 229311). [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Yılmaz, V., & Çelik, H. E. (2009). *Yapısal eşitlik modellemesi: AMOS ile uygulamalar*. Detay.
- Zapf, D., Escartín, J., Einarsen, S., Hoel, H., & Vartia, M. (2017). Empirical findings on workplace bullying. In *bullying and harassment in the workplace: developments in theory, Research, and Practice* (2nd ed., pp. 119-146). CRC.
- Zeytinoğlu, S., Akbaş, K., & Özgül, E. (2007). İşyerinde mobbing: Kavramsal bir yaklaşım. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (2), 105-122. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct>



THE EFFECT OF YOUTH'S NEGATIVE ATTITUDES TOWARDS IMMIGRANTS ON THEIR FUTURE CONCERNS

Adnan KARATAŞ*

Abstract

Migration has become an increasingly significant phenomenon with social, economic, and cultural dimensions, shaping interpersonal interactions in diverse ways. This study situates itself within the fields of migration sociology and social psychology, with a particular focus on Integrated Threat Theory, Social Identity Theory, and Competition Theory as theoretical foundations. These frameworks help explain how perceptions of immigrants can generate fear, hopelessness, and social tension among youth. This study aims to examine the impact of young people's attitudes toward immigrants on their future concerns, focusing on university students in Türkiye, particularly in the TRAI region (Erzurum, Erzincan, Bayburt). Field research indicates that negative attitudes toward immigrants significantly predict fear and hopelessness about the future. Moderator analysis further reveals that gender, age, employment status, city of residence, and education level influence the strength of this relationship. Specifically, these effects are more pronounced among women, non-working students, younger individuals, and students in smaller cities. By combining sociological and psychological perspectives, this research deepens our understanding of the psychosocial dynamics of immigration in non-border regions. The findings contribute to the migration literature by showing that even in areas with limited immigrant populations, negative attitudes strongly shape youth's future perceptions.

Keywords: Migration, Negative Attitude Toward Immigrants, Future Anxiety, Public Policy, Türkiye.

Jel Code: F22, H83, O15

Gençlerin Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutumların Gelecek Kaygıları Üzerindeki Etkisi

Öz

Göç, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla giderek daha önemli bir olgu haline gelmiş ve kişilerarası etkileşimleri çeşitli şekillerde şekillendirmiştir. Bu çalışma, özellikle Bütünleşik Tehdit Teorisi, Sosyal Kimlik Teorisi ve Rekabet Teorisi'ne teorik temeller olarak odaklanarak, göç sosyolojisi ve sosyal psikoloji alanları içerisinde yer almaktadır. Bu çerçeveler, göçmen algılarının gençler arasında korku, umutsuzluk ve toplumsal gerginliğe nasıl yol açabileceğini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu çalışma, özellikle TRAI bölgesindeki (Erzurum, Erzincan, Bayburt) Türkiye'deki üniversite öğrencilerine odaklanarak, gençlerin göçmenlere yönelik tutumlarının gelecek kaygıları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Saha araştırmaları, göçmenlere yönelik olumsuz tutumların gelecekle ilgili korku ve umutsuzluğu anlamlı şekilde yordadığını göstermektedir. Moderatör analizi ayrıca cinsiyet, yaş, istihdam durumu, ikamet edilen şehir ve eğitim düzeyinin bu ilişkinin gücünü etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle bu etkiler kadınlar, çalışmayan öğrenciler, daha genç bireyler ve küçük şehirlerdeki öğrenciler arasında daha belirgindir. Bu araştırma, sosyolojik ve psikolojik bakış açılarını bir araya getirerek, sınır dışı bölgelerdeki göçün psikososyal dinamiklerine dair anlayışımızı derinleştirmektedir. Bulgular, göçmen nüfusunun sınırlı olduğu bölgelerde bile olumsuz tutumların gençlerin gelecek algılarını güçlü bir şekilde şekillendirdiğini göstererek göç literatürüne katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmenlere yönelik olumsuz tutum, Gelecek kaygısı, Kamu Politikası, Türkiye.

Jel Kodu: F22, H83, O15

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, adnan.karatas@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2399-8013>.

1. Introduction

Migration is a complex phenomenon characterized by the movement of individuals from one location to another, typically with the intention of settling in a new place (Dingle & Drake, 2007). This movement can occur across international borders (international migration) or within a single country (internal migration) (Skeldon, 2006). Migration is driven by a variety of factors and can be categorized as either voluntary or involuntary, depending on whether individuals choose to migrate or are compelled to do so by external circumstances (Czaika & Reinprecht, 2022).

Migration can have significant negative impacts on destination countries in various ways, including economic, social, and cultural dimensions. First, a sudden influx of immigrants can strain public services such as healthcare, education, and housing. This pressure can lead to overcrowding and a decline in the quality of services available to both immigrants and local residents (Karasu, 2021). Second, cultural differences can lead to misunderstandings or conflicts within communities. Language barriers and differing cultural practices may create divisions or foster discrimination against immigrant populations (Director of National Intelligence [DNI], 2021). Third, increasing competition for jobs can result in tensions between local workers and immigrants, particularly in low-skilled labor markets. Some local workers may perceive those immigrants are taking their jobs or driving down wages (Kül, 2016).

In this context, within the migration literature, scholars have developed a number of theoretical frameworks to understand migration dynamics and their consequences. Three theories are particularly relevant to this study. First, Integrated Threat Theory (Stephan & Stephan, 2000) explains how realistic threats, symbolic threats, stereotypes, and intergroup anxiety contribute to prejudice and negative attitudes toward immigrants. Second, Social Identity Theory (Tajfel, 1981; Tajfel & Turner, 1985) highlights how group membership and identity processes lead individuals to favor in-groups and devalue out-groups. Third, Competition Theory (Bobo & Hutchings, 1996) argues that competition for scarce economic and social resources fosters hostility toward immigrant populations.

Migration theories encompass a wide array of variables, including the reasons for migration, the geographical distance between regions of origin and destination, the duration of stay in the destination, the political and socioeconomic conditions of the destination, the ethnic and cultural structure of the receiving society, and the individual characteristics of migrants (Brettell & Hollifield, 2022; Özcan, 2017). Several theories have been formulated to address the causes and effects of migration. Although these theories are insufficient to fully explain migration processes, particularly those driven by diverse factors, and are not universally accepted, they make important contributions to understanding and interpreting migration dynamics (Karataş, 2022, p. 763).

While many migration theories primarily explain the structural causes of mobility through push and pull factors, some approaches focus on societal attitudes toward immigrants. However, some theories also address the attitudes of citizens towards immigrants, which are often shaped by xenophobia. These theories aim to identify and explain negative attitudes towards immigrants. This study intends to apply such theories to explore the negative attitudes that young people may hold towards immigrants. One of these theories is the Integrated Threat Theory (Stephan & Stephan, 2000), which is frequently referenced in studies examining the relationship between perceived intergroup threats and prejudices or negative attitudes in the social psychology literature. The Integrated Threat Theory explores the threat perceptions that underpin negative attitudes and prejudices towards immigrants. According to this theory, four main types of threats affect the attitudes individuals develop towards immigrants. First, realistic threats refer to perceived threats to the economic or political power of a certain group or to the physical and material well-being of in-group members. These threats are associated with areas such as health, security, the economy, and politics, and they are grounded in Realistic Conflict Theory, which posits that limited resources can create conflict and competition

between groups (LeVine & Campbell, 1972). This conflict and competition can give rise to negative attitudes such as prejudice and discrimination (Riek et al., 2006; Stephan, et al., 1998). Secondly, symbolic threats emerge from perceived threats to a group's worldview, lifestyle, values, beliefs, and cultural norms. Such threats are crucial for the preservation of in-group identity (Stephan et al., 2000). Third, negative stereotypes about immigrants, such as those of "laziness," "aggressiveness," or "criminal tendencies," foster negative expectations towards out-group members. These stereotypes are significant determinants of prejudice (Riek et al., 2006). Fourth, the concept of intergroup anxiety refers to the perceived threat individuals experience during interactions with out-group members. This situation is marked by feelings of uncertainty and concerns about rejection, exclusion, or humiliation. Considered a threat at the individual level, intergroup anxiety reflects the fear that intergroup interactions may yield negative consequences (Croucher, 2013). Within the framework of Integrated Threat Theory, realistic threats, symbolic threats, and negative stereotypes operate at the group level, while intergroup anxiety is a threat experienced at the individual level.

A significant contribution to understanding intergroup dynamics is offered by the social identity approach. Social identity theory, developed by Tajfel (1981), explains how individuals perceive themselves and others in terms of group membership. According to this theory, individuals categorize themselves into various groups (e.g., ethnicity, gender) and define these groups as ingroups and outgroups (Tajfel & Turner, 1985). The tendency to view one's own group as superior to other groups leads individuals to develop prejudiced attitudes towards out-group members, which in turn contributes to enhanced self-esteem. Individuals with a strong social identity are expected to have lower levels of social integration (Tajfel, 1981; Tajfel & Turner, 1985). In this context, social identity theory explores how individuals' sense of identity, derived from their group affiliations, is shaped and how these processes influence interpersonal relationships. According to the theory, individuals define themselves based on their group membership and undergo identification processes that form their social identities, thus shaping in-group dynamics.

From a more structural and economically driven perspective, competition theory argues that the struggle over scarce resources generates hostile attitudes toward immigrants. In particular, individuals who are struggling with unemployment or who are concentrated in low-status jobs, as well as those living in low-income or racially diverse neighborhoods, are more likely to feel economically threatened (Bobo & Hutchings, 1996, p. 953). This sense of economic insecurity causes local populations to perceive immigrants as a potential threat, thereby fostering prejudiced attitudes. Economic uncertainties and resource shortages increase competition within local communities, reinforcing negative views towards immigrants. In this context, the influence of economic conditions and social dynamics on attitudes towards immigrants becomes increasingly significant (Kusow & DeLisi, 2021). Together, these theories provide a robust conceptual framework for understanding the relationship between negative attitudes toward immigrants and psychosocial outcomes such as future fear and hopelessness.

2. Migration and Immigration Perception Literature

Türkiye plays a crucial role in international migration, functioning as both a major host country for refugees and an important transit point for migrants aiming to reach Europe (İçduygu & Aksel, 2012). Due to its geographical location, Türkiye experiences significant migration flows. Positioned at the intersection of the European and Asian continents, it serves as a transit route for large waves of migration to Europe, particularly from the region defined as the Middle East. Given its location at the crossroads of migration routes, the phenomenon of migration in Türkiye is deeply integrated into social life.

Historically, Türkiye was primarily a country that sent migrants, particularly in the 1960s, in response to Europe's increasing labor force demands. While it has continued to send migrants in recent years, Türkiye has also become a destination for migrants due to crises in neighboring countries. A

particularly significant influx occurred in and after 2011, when a large number of irregular migrants entered the country due to the civil war in Syria (Yazgan et al., 2015). Türkiye hosts the second largest refugee population after Islamic Republic of Iran in the world. As of August 2025, about 2.9 million Syrians are registered under temporary protection or refugee status in Türkiye. According to UNHCR data, this makes Türkiye the top second refugee-hosting country globally (UNHCR, 2025). While Türkiye also contends with irregular migration and undocumented persons, there is currently no verifiable estimate publicly accepted that the number of undocumented migrants exceeds ten million (Anadolu Ajansı [A.A.], 2023). This reflects Türkiye's strategic geographical position at the crossroads of Europe and Asia (Kaya, 2023; Senyücel-Gündoğar & Dark, 2019), making it a critical refuge for those fleeing instability in neighboring regions (Blank et al., 2002).

Since the 2015-16 European migration crisis, Türkiye has become a key player in managing migration flows to Europe. The EU-Türkiye agreement of March 2016 formalized an arrangement in which Türkiye would help curb the migration flow to Europe in exchange for financial aid and political concessions from the EU (Dagi, 2020). This agreement underscores Türkiye's role as a buffer state that significantly influences EU migration policies (Balta & Özel, 2021).

Studies on the attitudes of young people towards immigrants in Türkiye generally indicate a negative perception. Research has shown that university students often hold negative attitudes towards immigrants. For example, a study by Şengül (2022) found that 72.57% of participants exhibited a negative attitude towards immigrants. Similarly, a study by Çetin and Demirel (2023) revealed that as participants' discomfort with immigrants increased, so did their negative attitudes. These studies also explore the effects of various demographic variables and sociocultural factors. The attitudes of young people towards immigrants can vary depending on several factors. A study on young people's attitudes towards Syrian immigrants in Türkiye indicated that negative attitudes were influenced by gender, education level, and religious beliefs (Şengül, 2022).

Young people's attitudes towards immigrants are shaped by a range of factors and individual differences (Hainmueller & Hopkins, 2014). Generally, their attitudes depend on socioeconomic status, education level, religious beliefs, and political views (Phinney et al., 2022). Studies show that young people tend to be more open-minded and tolerant towards immigrants. However, issues such as economic concerns and perceived threats to the job market can lead to negative attitudes (Janmaat & Keating, 2019).

Socioeconomic status is another key factor influencing young people's attitudes towards immigrants. Research suggests that individuals with higher socioeconomic status tend to develop more positive attitudes towards immigrants (Hoxhaj & Zuccotti, 2021). This indicates that economic concerns and social security play significant roles in shaping perceptions of immigrants. It is also noteworthy that women generally hold fewer negative attitudes towards immigrants than men (François & Magni-Berton, 2013).

The relationship between future concerns and attitudes toward immigrants significantly impacts the social and psychological states of young individuals. Studies show that young people's attitudes towards immigrants are linked to concerns about their future. For example, a study conducted among university students found that those with heightened concerns about the future exhibited more negative attitudes towards immigrants. This suggests that uncertainties about the future can affect young people's perceptions of social groups (Aktürk et al., 2024). Given this concentration of immigrants in border and metropolitan areas, it is important to examine attitudes in less-affected regions such as TRA1 to determine whether negative perceptions are driven primarily by direct contact or by broader national discourse.

The density of the immigrant population in large cities such as Istanbul, Ankara, and Izmir plays an important role in shaping young people's attitudes towards immigrants. Since young people in these cities have more opportunities to interact with immigrants, changes in their attitudes are more pronounced. For instance, young people living in Istanbul have been found to hold more positive attitudes towards immigrants (Demir, 2018). In border provinces, such as Hatay, Gaziantep, and Kilis, where Syrian immigrants are concentrated, local attitudes towards immigrants have evolved over time. Initially more negative, these attitudes have become more positive due to social integration efforts and shared life experiences (İpekyolu Kalkınma Ajansı [İKA], 2019). Conversely, in rural and underdeveloped regions, attitudes towards immigrants tend to remain more negative. Young people in these areas, with limited interaction with immigrants, often exhibit prejudiced attitudes (Karataş & Ayyıldız, 2021).

As noted by Brettell and Hollifield (2022), research on youth attitudes toward immigrants has increasingly focused on psychosocial outcomes. Changes in young people's attitudes towards immigrants exhibit significant regional differences. Positive changes are evident in large cities and border regions, while negative attitudes persist in rural areas. Therefore, within the scope of this study, although the provinces in question are not directly targeted by immigration, their position along the transit route for Afghan migration from Iran plays a critical role. Despite not being border regions or metropolitan cities, these areas are affected by national-level reservations about immigration. At this juncture, the perceptions of young people regarding employment and security are of significant importance. Building on this literature and guided by Integrated Threat Theory, Social Identity Theory, and Competition Theory, this study tests the following hypotheses.

H1: Young people's attitudes towards immigrants have a positive and significant effect on their fears about the future.

H2: Young people's attitudes towards immigrants have a positive and significant effect on their hopelessness about the future.

3. Method

Migration has significant social and economic implications in many countries today. Türkiye, in particular, hosts a large immigrant population, primarily due to the influx of Syrian refugees. The attitudes that young people develop towards this situation are crucial for fostering social harmony and peace. This research aims to not only understand the attitudes of young people towards immigrants but also to contribute to the development of social policies by revealing how these attitudes are influenced by concerns about the future.

The primary objective of the research is to examine the attitudes of young people towards immigrants and to analyze how these attitudes are shaped by their concerns about the future. The following research questions guide this study:

RQ-1: What are the attitudes of young people towards immigrants?

RQ2: What is the relationship between concerns about the future and attitudes towards immigrants?

RQ3: Which sociodemographic variables (e.g., gender, age, education level) influence these attitudes?

This study is designed as a field research project. It is a prospective, cross-sectional, and descriptive study, focusing on gathering data from individuals within a specific social unit over a defined period. A survey is used to collect information, which includes two distinct scales along with

demographic characteristics. Detailed information about these scales is provided below. The collected data is analyzed using SPSS, applying various statistical methods. In addition to descriptive statistics, correlation and regression analyses are conducted to explore the relationships between attitudes towards immigrants and concerns about the future.

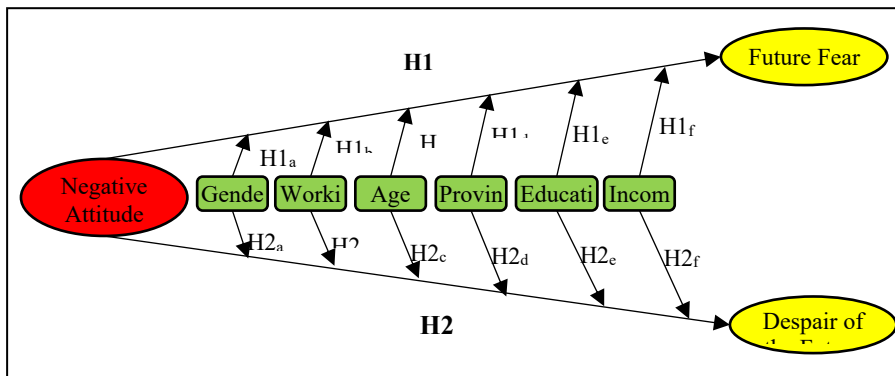
Based on the research questions outlined above, two primary hypotheses and six related sub-hypotheses are tested in this study. Regression analyses are used to test the two main hypotheses, while the moderating (regulatory) effects of demographic factors are examined through the sub-hypotheses. The research model, which visualizes these hypotheses, is presented in Figure 1.

H1: Young people's attitudes towards immigrants have a positive and significant effect on their fears about the future.

H2: Young people's attitudes towards immigrants have a positive and significant effect on their hopelessness about the future.

Figure 1

Research Model



3.1. Regional Context and Research Rationale

This research will be conducted among university students in the TRA1 region. According to the statistics provided by the Council of Higher Education (YÖK), there are approximately 100,000 registered students across four universities in this region: Atatürk University, Erzurum Technical University, Erzincan Binali Yıldırım University, and Bayburt University. Based on this population, a sample size of 384 students was determined, calculated at a 95% confidence level. The participants' age range is between 15 and 32 years, and they will be selected through random sampling. Participants were selected through stratified random sampling from student registries of four universities in the TRA1 region. Participation was voluntary and open to students across all departments.

The TRA1 region, comprising Erzurum, Erzincan, and Bayburt, is characterized by a largely young population and relatively low levels of direct immigrant settlement. According to TÜİK (2024) data, the region has approximately 1.3 million inhabitants, with over 100,000 university students across four major universities. While the region is not a primary destination for immigrant populations, its location along internal transit routes means that local perceptions of immigration are shaped by national discourse rather than daily interaction with immigrants.

This study focuses on TRA1 precisely because it allows an examination of how indirect exposure to immigration—through media and public debate—shapes youth attitudes and psychosocial outcomes. The region's relatively homogeneous population and limited immigrant presence serve as both an opportunity (isolating national discourse effects) and a limitation (restricting generalizability to high-immigration contexts).

Of the final sample (N=510), fewer than 5% self-identified as first- or second-generation immigrants. This low proportion limits within-group comparison but allows for capturing the dominant local youth perspective. Because the region has relatively few immigrant students, findings may not fully capture attitudes in metropolitan or border regions where daily interaction with immigrants is higher.

3.2. Data Collection Tools

A survey, consisting of two distinct scales and demographic questions, was employed for this study. The first section of the survey gathers demographic data, including gender, employment status, age, income, education level, and city of residence. The second part of the survey includes the Immigrant Attitudes Scale, developed by Varela et al. (2013) and adapted into Turkish by Günay et al. (2019). This scale comprises 12 statements, with some reverse-coded items. The third section of the questionnaire includes the Future Anxiety (Fear and Hopelessness) Scale, developed by Geylani and Yıldız (2022), designed to assess the future anxieties of young people. Both scales use a five-point Likert scale, ranging from 1 to 5. These scales have been tested for validity and reliability in previous studies; however, in the context of this study, further statistical analyses were performed to ensure the robustness of the data and findings.

The reliability analysis conducted within this study indicated high reliability for both scales. Specifically, the reliability coefficient for the Immigrant Attitudes Scale (consisting of 12 statements) was found to be .933. For the Future Anxiety Scale (comprising 19 statements), the reliability coefficient was .943. Additionally, the reliability of the sub-dimensions of the Future Anxiety Scale was assessed. The reliability for the "Fear of the Future" sub-dimension (13 items) was found to be .936, while the "Hopelessness about the Future" sub-dimension (6 items) exhibited a reliability of .883.

Factor analysis was also performed to assess the validity and reliability of the scales. The results revealed no statistical issues. For the Immigrant Attitudes Scale, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value was .960, with a p-value of .000, indicating that the scale explains 57.54% of the total variance. The factor loadings for each item of the scale were greater than .70. Similarly, for the Future Anxiety Scale, the KMO value was .967, with a p-value of .000, explaining 58.64% of the total variance. The factor loadings for each item were above .60, and the sub-dimensions were clearly distinguished. Furthermore, the skewness and kurtosis values of both scales were within the acceptable range of ± 1.50 , indicating that the data follow a normal distribution (Tabachnick & Fidell, 2001). The results of the analyses regarding the validity and reliability of the scales are presented in Table 1.

Table 1

Results of Validity and Reliability Analysis of Scales

	n	$\bar{x}$	Std. Dev.	Skew.	Kurt.	α	KMO	Sig. (p)	Tot. Var. Exp.
<i>Negative Attitude Toward Immigrants</i>	510	3.06	.977	-.017	-.839	.933	.960	.000	%57.54
<i>Future Anxiety</i>	510	2.86	.039	-.241	-1.260	.943	.967	.000	%58.64
- <i>Future Fear</i>	510	2.73	.955	-.149	-1.041	.936	-	-	-
- <i>Despair of the Future</i>	510	2.99	1.017	-.033	-.910	.883	-	-	-

3.3. Ethical Approval and Implementation

For this study, the necessary ethical approval was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Atatürk University, as indicated in the official approval letter dated 25.11.2024 (numbered 20 sessions, decision number 305 and document number E.88656144-000-2400387409). The

purpose, content, and confidentiality principles of the study were thoroughly explained to the participants. Participation in the study was entirely voluntary, and informed consent was obtained from all participants.

The data collection process was primarily conducted through an online survey (Google Forms). However, a paper-based survey was administered to 20% of the participants to ensure a diverse range of responses. As a result, a mixed-methods approach was employed, allowing for a broader reach and enhancing the overall data collection process.

4. Findings

In this study, descriptive analyses were conducted to examine the demographic characteristics of the participants prior to testing the hypotheses outlined in the model presented above. Although the optimal sample size for the study was 384 participants, based on a 95% confidence level, analyses were conducted with data from 543 individuals, exceeding the required sample size. Thirty-three participants were excluded from the study due to incomplete or random responses to the survey. As a result, the final sample consisted of 510 participants, all of whom were studying in the TRA1 region of Türkiye. Of these, 49.8% were female (n=254) and 50.2% were male (n=256).

Participants were also asked whether they were employed outside of their education. The results showed that 66.5% of the participants (n=339) were not employed outside of their studies, while 33.5% (n=171) were employed in some capacity. Regarding the age distribution of the participants, it was found that 56.3% (n=287) were between the ages of 18 and 22, 26.9% (n=137) were between the ages of 23 and 27, and 16.9% (n=86) were 28 years of age or older.

In terms of geographic distribution, the participants were drawn from three provinces within the TRA1 region. Specifically, 40.2% (n=205) of the participants were from Erzurum, 31.6% (n=161) from Erzincan, and 28.2% (n=144) from Bayburt. Regarding educational attainment, 22% (n=112) of the participants held an associate degree, 52.4% (n=267) held a bachelor's degree, 18% (n=92) held a master's degree, and 7.6% (n=39) doctoral degree. An analysis of the household income levels revealed that 22.4% (n=114) of participants had an income of 25.000 TL or less, 25.3% (n=129) had an income between 25.001-50.000 TL, 18% (n=92) had an income between 50.001-75.000 TL, 17.5% (n=89) had an income between 75.001-100.000 TL, and 16.9% (n=86) had an income of 100.001 TL or more. These findings are summarized in Table 2.

Table 2

Descriptive Analysis of Demographic Characteristics of Participants

	N	%		N	%
Gender			Working Status		
<i>Female</i>	254	49.8	<i>Nonworker</i>	339	66.5
<i>Male</i>	256	50.2	<i>Worker</i>	171	33.5
Age			Province		
<i>18-22</i>	287	56.3	<i>Erzurum</i>	205	40.2
<i>23-27</i>	137	26.9	<i>Erzincan</i>	161	31.6
<i>28 and older</i>	86	16.9	<i>Bayburt</i>	144	28.2
Education			Income		
<i>Associate degree</i>	112	22	<i>0-25.000</i>	114	22.4
<i>Bachelor</i>	267	52.4	<i>25.001-50.000</i>	129	25.3
<i>Master's degree</i>	92	18	<i>50.001-75.000</i>	92	18
<i>PhD</i>	39	7.6	<i>75.001-100.000</i>	89	17.5
			<i>100.001-∞</i>	86	16.9

Before addressing the main research questions and testing the hypotheses, it was necessary to conduct a correlation analysis between two key variables. Prior to analyzing any effects, it is important to assess the existence of a relationship between the variables. Given that the assumption of normal distribution was met based on the results presented above, Pearson correlation analysis was conducted (Heiman, 2013). The results revealed that the attitude scale towards immigrants had a significant correlation of 0.863 with the future anxiety scale, 0.783 with the fear of the future sub-dimension, and 0.787 with the hopelessness for the future sub-dimension, all at a 99% significance level.

This study also involved the analysis of the primary hypotheses and sub-hypotheses, which included the examination of moderator effects. To assess these moderator effects, the analytical method proposed by Baron and Kenny (1986) was employed. In this approach, the moderator variable was multiplied by the independent variable to create a new interaction variable. A statistically significant interaction term indicates the presence of a moderator effect (Baron & Kenny, 1986). A moderator variable is defined as a third variable, either qualitative or quantitative, that influences the direction or strength of the relationship between the independent and dependent variables.

The moderator effect analysis was conducted using the PROCESS macro developed by Andrew Hayes (Hayes, 2022). This macro facilitates comprehensive analyses of moderator effects and provides the necessary statistical outputs for interpretation. Moderator analysis is a crucial statistical technique that enhances understanding of how the independent variable affects the dependent variable, while also accounting for the influence of social, psychological, or economic factors on the results (Karataş, 2023, p. 998). As such, this study provides a systematic approach for analyzing moderator variables and offers researchers valuable insights into the dynamics of these interactions.

The tests for the main hypotheses and the sub-hypotheses examining moderator effects were conducted using the SPSS 20 statistical software package. Simple linear regression analysis was employed to test Hypotheses H1 and H2. For the moderator effect analyses, all dependent variables (fear and hopelessness), independent variables (attitudes towards immigrants), and moderator variables (age, gender, city, employment status, education level, income) were standardized to prevent multicollinearity issues. Interaction terms were generated by multiplying the standardized values of the independent variable with each of the standardized moderator variables (Meydan & Şeşen, 2015). These interaction terms were then used to perform the moderator effect analysis.

Multiple linear regression analysis was used to assess the moderator effect of each variable. In this analysis, the effects of the standardized values of the independent variable, the moderator variable, and the interaction term on the standardized values of the dependent variables were examined (Baron & Kenny, 1986). These procedures were repeated for each sub-hypothesis, thereby testing for the moderating effects of demographic factors on the primary hypotheses of the study. The results from the hypothesis tests are presented in Table 3.

Table 3*Hypothesis Test Results*

Model Summary					Coefficients			
Hyp.	Adj.R ²	Std. Err.	F	p	β	Std. Err.	t	p
H1	.612	.595	803.256	.000	.765	.027	28.342	.000***
H2	.618	.629	824.319	.000	.819	.029	28.711	.000***
H1 _a	.611	.623	267.783	.000	.006	.028	.199	.843
H1 _b	.612	.623	268.229	.000	-.024	.029	-.836	.404
H1 _c	.616	.619	273.232	.000	-.067	.031	-2.183	.029**
H1 _d	.614	.621	271.087	.000	.001	.028	.053	.958
H1 _e	.611	.623	267.269	.000	-.016	.028	-.564	.573
H1 _f	.612	.622	268.539	.000	-.040	.027	-1.450	.148
H2 _a	.619	.617	276.867	.000	-.051	.027	-1.868	.062*
H2 _b	.623	.613	281.765	.000	.077	.027	2.790	.005***
H2 _c	.622	.614	279.997	.000	.060	.027	2.202	.028**
H2 _d	.644	.596	307.951	.000	.128	.027	4.807	.000***
H2 _e	.621	.615	278.742	.000	.049	.027	1.786	.075*
H2 _f	.618	.617	276.021	.000	.018	.027	.673	.501

*** $\leq 0,01$: Regression is significant at the %99 level (2-tailed).

** $\leq 0,05$: Regression is significant at the %95 level (2-tailed).

* $\leq 0,10$: Regression is significant at the %90 level (2-tailed).

According to the analysis results, it was concluded that the two main hypotheses, which address the central issues and claims of this research, were supported at a 99% confidence level. Specifically, it was found that young people's negative attitudes towards immigrants have a significant impact on their future concerns. Furthermore, the results of both hypothesis tests indicated that the effect size (β) was notably high. A one-unit increase in negative attitudes towards immigrants was associated with a 0.76 increase in young people's future fears and a 0.81 increase in their hopelessness about the future.

The moderator effect analysis revealed that only the age factor produced a significant change in the relationship between attitudes towards immigrants and young people's future fears. Additionally, it was found that gender, employment status, age, city, and education level had a moderating effect on the relationship between attitudes towards immigrants and the perception of hopelessness about the future. As a result, further analyses were conducted to determine which sub-indicators of these moderator variables contributed to the significant results. Specifically, regression analyses were performed for each sub-variable of the demographic factors identified as moderators, with the aim of identifying which specific sub-indicator caused the significant change. In other words, regression analyses were repeated by categorically separating the moderator variables. The results of analyses are presented in Table 4.

Table 4*Regression Analysis According to Moderating Variables*

Hypothesis	Moderator Variable	Categorical Variables	β	p
H1 (NATI → FF)	Age	18-22	.831	.000***
		23-27	.739	.000***
		28 and above	.656	.000***
	Gender	Female	.836	.000***
		Male	.534	.000***
	Working Status	Nonworker	.857	.000***
		Worker	.423	.000***
	Age	18-22	.826	.000***
		23-27	.730	.000***
H2 (NATI → DoF)	Province	28 and above	.645	.000***
		Erzurum	.634	.000***
		Erzincan	.919	.000***
	Education	Bayburt	.924	.000***
		Associate degree	.732	.000***
		Bachelor	.777	.000***
		Master's degree	.822	.000***
		PhD	.870	.000***

*** $\leq 0,01$: Regression is significant at the %99 level (2-tailed).

The fundamental philosophy behind moderator effect analysis is to examine how the relationship between two variables changes according to a categorical variable. This approach is similar to analyses such as t-tests or ANOVA, which assess the variation of a particular variable based on categorical factors. In this context, the analysis investigates under which conditions the presence of a specific effect is stronger or weaker.

Based on the regression analysis results for the moderator variables, which were conducted in alignment with the hypothesis test results presented in Table 3 and further detailed in Table 4, it can be concluded that the presence of other demographic characteristics—excluding income level—has a significant impact. Additionally, the age variable induces a notable change in both the fear of the future and the sense of hopelessness regarding the future among young people towards immigrants.

First, this effect is evident across the three primary age categories used to separate the impact on the fear of the future in relation to attitudes towards immigrants ($\beta=.765$, $p=.000$). Thus, the effect persists despite age-related changes, though the strength of this effect diminishes with age. Specifically, while young people aged 18-22 exhibit an increased fear of the future due to their attitudes towards immigrants, this effect is less pronounced in individuals aged 23-27, and even less so in those aged 28 and older.

Second, it was found that gender, employment status, age, city of residence, and educational level all play significant roles in shaping the impact of young people's attitudes towards immigrants on their sense of hopelessness about the future. According to the results of the analysis for each of these categorical variables and their subcategories, while the relationship between the two variables does not diminish, the intensity of the effect varies according to demographic factors. Consequently, it was

concluded that the impact of young people's attitudes towards immigrants on their hopelessness about the future is stronger in women than in men.

Regarding another demographic factor, employment status, it was found that young people who are not employed outside of school experience a greater sense of hopelessness about the future than their employed counterparts. With respect to age, attitudes towards immigrants exert a comparatively weaker effect on hopelessness as age increases. In terms of city of residence, young people living in Erzurum demonstrate a relatively weaker impact of their attitudes towards immigrants on their hopelessness about the future, compared to those residing in the other two provinces. Lastly, concerning education level, it was concluded that as young people's educational attainment increases, their attitudes towards immigrants have a stronger influence on their hopelessness about the future.

Each of these findings reveals significant social implications. Indeed, the fact that factors such as education level and age modulate the strength of the hypothesized effects underscores the existence of a broader social reality.

5. Evaluation and Discussion

This study contributes to the migration sociology and social psychology literature by exploring the perspectives of young people in Türkiye, a country significantly affected by migration, and investigates how these attitudes shape their concerns about the future. The field research, conducted within this framework, was carried out in the TRA1 region, a province that is not considered a target area for immigrants and is primarily a transit point during migration movements. The rationale for selecting this region was to examine how the presence of immigrants in the country influences young people, even in areas where they do not have direct contact with immigrants. Indeed, studies conducted in regions with high immigrant populations have shown that negative attitudes towards immigrants, and even xenophobia, have developed (Ankaralı et al., 2017; Çetin & Demirel, 2023; Şengül, 2022). Therefore, investigating the existence of such issues in provinces that are less affected by migration allows for a more comprehensive evaluation of immigration policies.

The analyses reveal that the negative attitudes of young people towards immigrants significantly increase both their fears and feelings of hopelessness about the future. Moreover, this effect was found to be quite substantial. A similar study in the literature examined this effect in the opposite direction, concluding that a strong relationship exists (Aktürk et al., 2024). In a different context, within the scope of this research, the fact that negative attitudes towards immigrants increase concerns about the future can be explained through the integrated threat theory and the competition theory. Negative attitudes towards immigrants often stem from perceiving them as a threat (Stephan & Stephan, 2000). This perception of immigrants as a threat can generate anxiety about the future. Thus, the results of this study are crucial for confirming these theoretical claims.

Interpreted through the lens of social identity theory, the findings of this study suggest that young individuals' tendency to perceive their own group as superior may foster prejudiced attitudes toward both in-group and out-group members, contributing to the enhancement of self-esteem (Tajfel, 1981; Tajfel & Turner, 1985). When individuals define themselves according to their social groups and construct their identities based on these groups, it can result in hostility or negative attitudes towards different groups. Therefore, the high level of negative attitudes towards immigrants among young people in this study, and the fact that these attitudes exacerbate concerns about the future, may indicate that these attitudes arise from perceiving immigrants as a threat to their social identities.

The competition theory, as a third theoretical framework, posits that the sharing of scarce resources and economic competition leads to the development of hostile attitudes towards immigrants. Specifically, individuals who experience unemployment, work in low-status jobs, or live in

economically disadvantaged neighborhoods with racial diversity are more likely to feel economically threatened (Bobo & Hutchings, 1996). In regions like TRA1, where employment opportunities are limited, the presence of immigrants is perceived as a threat due to the potential competition for labor. This perception of economic competition further heightens concerns about the future. Therefore, the findings of this study, which show that negative attitudes towards immigrants intensify concerns about the future, support the assumptions of competition theory. In this context, the influence of economic conditions and social dynamics on attitudes towards immigrants becomes increasingly important (Kusow & DeLisi, 2021).

A key finding of this study concerns the moderating factors that shape the relationship between attitudes toward immigrants and future anxiety. Within this framework, 12 moderator effect analyses yielded significant results. First, while some studies in the literature argue that gender does not play a decisive role in shaping attitudes toward immigrants (Çetin & Demirel, 2023; Kaya, 2019; Parsak & Saraç, 2021; Şengül, 2022), others suggest that gender constitutes a significant determinant in the opposite direction (Biehl & Danış, 2020; Kobayashi & Tanaka, 2024; Küçük, 2022; Yeşildağ, 2022). The findings of this study indicate that women are more strongly affected than men by the impact of attitudes toward immigrants on hopelessness about the future. This outcome may be attributed to increasing concerns among women regarding social norm violations, harassment, and perceived security threats associated with certain immigrant behaviors (Papadakaki et al., 2021), which appear to intensify their future-related anxieties.

The study also demonstrates that young people's participation in the workforce is a critical factor shaping the impact of immigrant perceptions on future concerns. It was concluded that immigrants are perceived as a socio-economic threat (Köse et al., 2018). According to another perspective, young people's concerns about securing employment influence both their attitudes towards immigrants and their feelings of hopelessness about the future (Şen & Keskin, 2019). A different study suggests that employment-related issues among citizens are a primary antecedent of the anger and negative reactions towards immigrants (Çoban & Gülerce, 2023; Doğan & Ünal, 2021). Consequently, young people who are not employed outside of their education are more affected by immigrant-related attitudes in terms of hopelessness about the future compared to those who are employed. In other words, those who are not economically engaged in working life are more likely to feel hopeless about the future because of immigrants. This finding supports the competition theory, which suggests that individuals not involved in the labor market are more fearful of the presence of immigrants. While employed individuals also experience hopelessness, their attitudes towards immigrants have less of an impact, as they are fewer in number. Therefore, young people who are unemployed are more likely to view the future with hopelessness due to their perceptions of immigrants.

The findings further reveal that the influence of attitudes toward immigrants on future-related fears and hopelessness decreases as participants grow older. This suggests that the development of empathy with age and a reduced perception of immigrants as competitors may explain this outcome. The literature generally indicates that younger people tend to have more positive attitudes towards immigrants (Çetin & Demirel, 2023; Ersoy & Turan, 2019; Sarı, 2023). However, it should be noted that previous studies did not specifically examine young people's concerns about the future. Although younger people may adapt more easily to immigration, it significantly affects their future concerns. This effect tends to decrease with age, possibly because older individuals have more established career paths, which may lessen their anxiety.

The city of residence also plays a significant role in shaping these attitudes. It is likely that young people in Erzurum, one of the three provinces included in this study, are less affected by concerns about the future due to their attitudes towards immigrants, compared to those in other provinces. This

may be attributed to Erzurum's status as a smaller, less metropolitan area. A separate study observed that young people in Istanbul developed more positive attitudes towards immigrants (Demir, 2018). Similarly, in regions like Erzincan and Bayburt, where employment opportunities are more limited, young people's hopelessness about the future is more strongly influenced by their perceptions of immigrants.

An additional significant conclusion from this study is that as the level of education increases, the impact of attitudes towards immigrants on hopelessness about the future becomes more pronounced. This finding may be due to the fact that higher levels of education lead young people to view immigrants as a threat to their social identities. Consistent with the assumptions of social identity theory, the perception that immigrants pose a threat to social identity intensifies as education levels rise (Tajfel, 1981; Tajfel & Turner, 1985). Thus, an increase in education levels also heightens young people's concerns about the future.

6. Conclusion

This study demonstrates that negative attitudes toward immigrants significantly heighten both fear and hopelessness about the future among young people in Türkiye, even in regions with limited direct immigrant presence. By situating these findings within Integrated Threat Theory, Social Identity Theory, and Competition Theory, the research offers a comprehensive sociopsychological explanation for the mechanisms through which immigration attitudes shape youth well-being. Together, these frameworks illuminate how perceived symbolic, cultural, and economic threats contribute to a broader sense of insecurity among students, underscoring the centrality of migration-related perceptions in the psychosocial development of young adults.

From a policy perspective, these results indicate that youth-oriented interventions should extend beyond purely economic or security-driven strategies and directly address the psychosocial dimensions of migration. Initiatives that foster intergroup contact, empathy, and critical media literacy have the potential to reduce perceived threats and counteract negative narratives surrounding immigrants. Educational programs that encourage perspective-taking and promote constructive dialogue between native-born students and immigrant communities may mitigate the emotional burden of immigration-related fears.

Moreover, targeted career counseling and employment support programs, particularly in economically disadvantaged regions such as the TRA1 region, may help alleviate the resource competition concerns that often drive anti-immigrant attitudes. Such interventions can strengthen students' sense of economic security and reduce anxieties about the future. For higher education administrators and social policymakers, the findings underscore the need for institutional programs that create inclusive campus environments, support intercultural engagement, and facilitate structured opportunities for students to interact with immigrant peers. By reframing immigration as an opportunity for social and cultural enrichment rather than as a threat, these efforts can contribute to greater social cohesion and enhance the overall well-being of young populations.

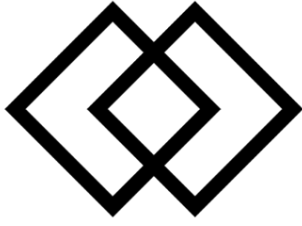
7. References

- A.A. (2023). *Türkiye'de 10 Milyon Suriyeli Sığınmacı Olduğu İddiası*. Anadolu Ajansı. Retrieved 24.09.2024 from <https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/politika/turkiyede-10-milyon-suriyeli-siginmaci-oldugu-iddiasi-/1815962>
- Aktürk, İ., Karaman, H., Acar, B., & Koçak, O. (2024). Üniversite öğrencilerinde göçmenlere yönelik olumsuz tutumun, empati ve gelecek kaygısı açısından değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 361-379. <https://doi.org/10.56597/kausb.1380242>
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Künüroğlu, M., Çaça, Özilam, M. E., & Şahingöz, N. B. (2017). Üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara bakış açısı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 122-132.
- Balta, E., & Özel, S. (2021). Turkey's foreign policy: Opportunities and constraints in a new era. *Social Research: An International Quarterly*, 88(2), 539-560. <https://doi.org/10.1353/sor.2021.0024>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Biehl, K., & Danış, D. (2020). Giriş. In K. Biehl & D. Danış (Eds.), *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları* (pp. 8-17). SU Gender & GAR.
- Blank, S. J., Johnsen, W. T., & Pelletiere, S. C. (2002). *Turkey's strategic position at the crossroads of world affairs*. University Press of the Pacific Publisher.
- Bobo, L., & Hutchings, V. L. (1996). Perceptions of racial group competition: Extending Blumer's theory of group position to a multiracial social context. *American Sociological Review*, 61(6), 951-972. <https://doi.org/10.2307/2096302>
- Brettell, C. B., & Hollifield, J. F. (2022). *Migration theory: Talking across disciplines*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003121015>
- Croucher, S. M. (2013). Integrated threat theory and acceptance of immigrant assimilation: An analysis of Muslim immigration in Western Europe. *Communication Monographs*, 80(1), 46-62. <https://doi.org/10.1080/03637751.2012.739704>
- Czaika, M., & Reinprecht, C. (2022). Migration drivers: Why do people migrate? In P. Scholten (Ed.), *Introduction to migration studies: An interactive guide to the literatures on migration and diversity* (pp. 49-82). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92377-8_3
- Çetin, H., & Demirel, B. (2023). Üniversite öğrencilerinin göçmenlere yönelik tutumları: Kırıkkale üniversitesi örneği. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 1314-1328. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1316>
- Çoban, B., & Gülerce, H. (2023). Zorunlu göç sürecinde sığınmacılar ve yerel üniversite öğrencilerinin ilk karşılaşma deneyimleri. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(1), 1-18. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.4.1.1>
- Dagi, D. (2020). The EU–Turkey migration deal: Performance and prospects. *European Foreign Affairs Review*, 25(2), 197-216. <https://doi.org/10.54648/eerr2020019>
- Demir, H. (2018). *Suriyeli göçmenlerde radikalleşme: Riskler ve fırsatlar*. Retrieved 05.12.2024 from <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6253/Suriyeli+Gocmenlerde+Radikallesme+Riskler+ve+Firsatlar>

- Dingle, H., & Drake, V. A. (2007). What is migration? *Bioscience*, 57(2), 113-121. <https://doi.org/10.1641/B570206>
- DNI. (2021). *Deeper looks: The future of migration*. Office of the Director of National Intelligence. Retrieved 12.11.2024 from <https://www.dni.gov/index.php/gt2040-home/gt2040-deeper-looks/future-of-migration>
- Doğan, F., & Ünal, S. (2021). Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcı, dışlayıcı söylem ve eylemlerin meşrulaştırıcı kaynakları: Mardin ili örneği. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(3), 14-40. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.2.3.2>
- Ersoy, A. F., & Turan, N. (2019). Sığınmacı ve göçmen öğrencilerde sosyal dışlanma ve çeteleşme. *Third Sector Social Economic Review*, 54(2), 828-840. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.05.1103>
- François, A., & Magni-Berton, R. (2013). Individual gendered attitudes toward immigrants: Empirical evidence from French surveys. *The Social Science Journal*, 50(3), 321-330. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2013.02.004>
- Geylani, M., & Yıldız, C. Ç. (2022). “Üniversite öğrencilerinde gelecek kaygısı ölçeği”nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 10(1), 284-300. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.1011330>
- Günay, G., Ersoy, A. F., Boylu, A. A., & Kiliç, C. (2019). Göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeğinin Türkçe geçerlilik güvenirliği. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1827-1843. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.12.1230>
- Hainmueller, J., & Hopkins, D. J. (2014). Public attitudes toward immigration. *Annual Review of Political Science*, 17(1), 225-249. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-102512-194818>
- Hayes, A. F. (2022). *The PROCESS macro for SPSS, SAS, and R*. Retrieved 05.01.2022 from <https://www.afhayes.com/spss-sas-and-r-macros-and-code.html>
- Heiman, G. W. (2013). *Basic statistics for the behavioural sciences* (Vol. 7). Cengage Learning.
- Hoxhaj, R., & Zuccotti, C. V. (2021). The complex relationship between immigrants’ concentration, socioeconomic environment and attitudes towards immigrants in Europe. *Ethnic and Racial Studies*, 44(2), 272-292. <https://doi.org/10.1080/01419870.2020.1730926>
- İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2012). *Türkiye’de düzensiz göç*. Uluslararası Göç Örgütü Türkiye.
- İKA. (2019). *Türkiye’de kalkınmaya duyarlı göç politikalarının uygulanmasına destek (SIDEM) projesi ve TRCI bölgesi kalkınmaya duyarlı göç araştırması*. İpekyolu Kalkınma Ajansı. <https://ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/trci-bolgesi-goc-profil-i-ve-bolgesel-degerlendirme-raporu.pdf>
- Janmaat, J. G., & Keating, A. (2019). Are today’s youth more tolerant? Trends in tolerance among young people in Britain. *Ethnicities*, 19(1), 44-65. <https://doi.org/10.1177/1468796817723682>
- Karasu, M. A. (2021). Kentin eğreti sakinleri: Göçmenler. In S. Ersavaş Kavanoz, A. Uzun, & H. Şengün (Eds.), *Karmaşık Sorunlar ve Kent* (pp. 169-188). Astana.
- Karataş, A. (2022). A security case in the context of national and international migration policies: The case of migrations from Afghanistan. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences*, 8(47), 768-775. <https://doi.org/10.29228/ideas.66461>

- Karataş, A. (2023). The effect of COVID-19 anxiety and awareness on smoking urges: the moderator effect of demographic factors. *Journal of Substance Use*, 28(6), 995-1003. <https://doi.org/10.1080/14659891.2023.2250849>
- Karataş, K., & Ayyıldız, A. (2021). Bugünün Türkiye'sinde göç gerçeği: Küresel hareketliliğin neresindeyiz? *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 473-500.
- Kaya, A. (2023). *The world's leading refugee host, Turkey has a complex migration history*. Migration Information Source. <https://www.migrationpolicy.org/article/turkey-migration-history>
- Kaya, Ö. S. (2019). Çokkültürlülük algısı ve diğerkâmlık Suriyelilere yönelik tutumu etkiler mi? Öğretmen adayları gözünden bir çalışma. *SDU International Journal of Educational Studies*, 6(2), 86-100. <https://doi.org/10.33710/sduijes.612077>
- Kobayashi, Y., & Tanaka, S. (2024). How gender shapes attitudes and concerns about immigration. *Politics, Groups, and Identities*, 1(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/21565503.2024.2378023>
- Köse, A. M., Sunata, U., & Deniz, E. (2018). Sosyal baskınlık yönelimi ve empatinin Suriyeli sığınmacıların tehdit olarak algılanması ile ilişkileri: Çankaya ve Altındağ örnekleriyle bir yapısal eşitlik modeli. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2(Göç Özel Sayısı), 283-314. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.441396>
- Kusow, A. M., & DeLisi, M. (2021). Attitudes toward immigration as a sense of group position. *The Sociological Quarterly*, 62(2), 323-342. <https://doi.org/10.1080/00380253.2020.1756518>
- Küçük, H. (2022). Toplumsal cinsiyet bağlamında göç sürecinde kadın ve erkek. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 26-37.
- Kül, Y. (2016). Opportunities and challenges of international migration for sending and receiving countries. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi. Retrieved 24.12.2024 from <https://www.mfa.gov.tr/opportunities-and-challenges-of-international-migration-for-sending-and-receiving-countries.tr.mfa>
- LeVine, R. A., & Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior*. Wiley.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları* (Vol. 2). Detay.
- Özcan, E. D. E. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Papadakaki, M., Ratsika, N., Pelekidou, L., Halbmayr, B., Kouta, C., Lainpelto, Solinc, M., Apostolidou, Z., Christodoulou, J., Kohont, A., Lainpelto, J., Pithara C., Zobnina, A., & Chliaoutakis, J. (2021). Migrant domestic workers' experiences of sexual harassment: A qualitative study in four EU countries. *Sexes*, 2(3), 272-292. <https://doi.org/10.3390/sexes2030022>
- Parsak, B., & Saraç, L. (2021). Beden eğitimi öğretmenlerinin göçmenlere yönelik tutumu. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 1105-1120. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.959434>
- Phinney, J. S., Berry, J. W., Vedder, P., & Liebkind, K. (2022). The acculturation experience: Attitudes, identities, and behaviors of immigrant youth. In J. W. Berry, J. S. Phinney, D. L. Sam, & P. Vedder (Eds.), *Immigrant youth in cultural transition* (pp. 71-118). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780415963619>

- Riek, B. M., Mania, E. W., & Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(4), 336-353. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1004_4
- Sarı, A. Ç. (2023). Mültecilere yönelik ön yargıları azaltmak için ev sahibi toplumdaki çocuklar ve ergenlere yönelik geliştirilmiş müdahale programlarının incelenmesi: Bir kapsam derlemesi. *Nesne-Psikoloji Dergisi*, 11(27), 139-157. <https://doi.org/10.7816/nesne-11-27-09>
- Senyücel-Gündoğar, S., & Dark, G. (2019). Turkey's evolving response to migration management: Facts and policy steps. *MENARA Future Notes*, (17), 1-9. https://www.iai.it/sites/default/files/menara_fn_17.pdf
- Skeldon, R. (2006). Interlinkages between internal and international migration and development in the Asian region. *Population, Space and Place*, 12(1), 15-30. <https://doi.org/10.1002/psp.385>
- Stephan, W. G., Diaz-Loving, R., & Duran, A. (2000). Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240-249. <https://doi.org/10.1177/0022022100031002006>
- Şen, G., & Keskin, H. Ş. (2019). Türkiye'deki kamu yönetimi öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1958-1974. <https://doi.org/10.33206/mjss.459684>
- Şengül, F. N. (2022). Türkiye'de yaşayan göçmenlere yönelik tutumlar: Üniversite öğrencileri örneği. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 5(2), 120-140. <https://doi.org/10.38004/sobad.1145410>
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23-45). Psychology. <https://doi.org/10.4324/9781410605634>
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Martinez, C. M., Schwarzwald, J., & Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel: An integrated threat theory analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(4), 559-576. <https://doi.org/10.1177/0022022198294004>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1985). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Nelson-Hall.
- UNHCR. (2025). Total Registered Syrian Refugees. Retrieved 29.09.2025 from <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>
- Varela, J. G., Gonzalez Jr, E., Clark, J. W., Cramer, R. J., & Crosby, J. W. (2013). Development and preliminary validation of the negative attitude toward immigrants scale. *Journal of Latina/o Psychology*, 1(3), 155. <https://doi.org/10.1037/a0033707>
- Yazgan, P., Utku, D. E., & Sirkeci, I. (2015). Syrian crisis and migration. *Migration Letters*, 12(3), 181. <https://doi.org/10.33182/ml.v12i3.273>
- Yeşildağ, İ. (2022). Göçmen karşıtlığına etki eden faktörler. *Sosyoloji Notları*, 6(1), 24-47.



Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 15.04.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 17.07.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 31.08.2025
Yayına Kabul Tarihi: 19.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

KAMU YÖNETİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN DEĞİŞİME AÇIKLIK VE ÇALIŞAN PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİDEKİ ARACILIK ROLÜ

Ömer ÇAMUR*

Öz

Kamu yönetiminde artan dijital dönüşüm sürecinde “değişime açıklık” tutumunun çalışan performansına olan etkisi ve bu ilişkide dijital dönüşümün aracılık rolü net olarak tanımlanmamıştır. Bu çalışma, çalışanların değişime açıklık tutumunun performanslarını nasıl etkilediğini ve dijital dönüşümün bu ilişkiyi güçlendirici bir rol oynayıp oynamadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. TRB1 Bölgesi'ndeki dört ilin (Malatya, Bingöl, Elazığ ve Tunceli) üniversitelerinde görev yapan akademik personelin katılımıyla yürütülen araştırmada 416 katılımcıdan elde edilen veriler nicel analizlerle değerlendirilmiştir. Analizler, değişime açıklık tutumu ile dijital dönüşüm düzeyi arasında ve dijital dönüşüm ile çalışan performansı arasında güçlü ve pozitif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, dijital dönüşümün değişime açıklık ile performans arasındaki ilişkiyi anlamlı biçimde aracılaştırdığı saptanmıştır. Kamu yönetiminde dijital dönüşüm sürecinin güçlendirilmesi, çalışanların değişime açıklığını artırarak performansı olumlu yönde etkilemektedir. Bu bulgu, dijital uygulamaların yaygınlaştırılmasının, kamu kurumlarında hem adaptasyon hem de verimlilik açısından stratejik önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu yönetimi, Dijital dönüşüm, Değişime açıklık, Performans.

Jel Kodu: H11, H83, M12, Q55

The Mediating Role of Openness to Change in the Relationship Between Digital Transformation in Public Administration and Employee Performance

Abstract

In the increasing digital transformation process in public administration, the effect of the “openness to change” attitude on employee performance and the mediating role of digital transformation in this relationship have not been clearly defined. This study aims to determine how employees' openness to change attitude affects their performance and whether digital transformation plays a reinforcing role in this relationship. Data obtained from 416 participants in a study conducted with the participation of academic staff working at universities in four provinces (Malatya, Bingöl, Elazığ, and Tunceli) in the TRB1 Region were evaluated using quantitative analyses. The analyses show strong and positive relationships between openness to change and the level of digital transformation, and between digital transformation and employee performance. Furthermore, it was found that digital transformation significantly mediates the relationship between openness to change and performance. Strengthening the digital transformation process in public administration positively affects performance by increasing employees' openness to change. This finding reveals that the widespread adoption of digital applications is of strategic importance in public institutions in terms of both adaptation and efficiency.

Keywords: Public administration, Digital transformation, Openness to change, Performance.

Jel Code: H11, H83, M12, Q55

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, omercamur44@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6447-1475>.

1. Giriş

Dijital dönüşüm, son yıllarda kamu yönetimi alanında etkili olan temel kavramların başında yer almaktadır. Kamu yönetimi, açık bir sistem olarak dış çevrede meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Bir yandan vatandaşların dijital yaşamın beraberinde getirdiği imkânlar doğrultusunda yaşadığı değişim, diğer yandan kamusal hizmetlerin sunulmasına yönelik ortaya çıkan yeni teknolojiler kamu yönetiminin dijital dönüşüm süreci ile karşı karşıya kalmasını sağlamıştır.

Dijital dönüşüm, kamu yönetimi de dahil olmak üzere birçok farklı alanlarda çalışılmış ve olası etkileri ve başarıları üzerinde önemli söylemler geliştirilmiş bir alandır. Bu doğrultuda dijital dönüşümün başta performans olmak üzere kurumsal verimlilik artışı, değer yaratma, maliyetleri düşürme, şeffaf ve katılımcı bir yönetimin oluşturulması gibi oldukça önemli avantajları bulunmaktadır (Parviainen, vd., 2017; Peng & Tao, 2022; Türkyılmaz, 2024; Zhao vd., 2023). Dijital dönüşümün beraberinde getirdiği yeniliklerle kurumların daha etkin ve verimli çalıştıkları, hedeflerine yönelik daha rasyonel davranışlar sergiledikleri ve kaliteli hizmet sunumu gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Örgütlerin gelecekteki durumlarını daha güçlü kılmaları ve değişen çevreye daha başarılı bir şekilde ayak uydurmaları rekabet avantajı elde etmeleri açısından oldukça önemlidir. Dinamik bir ortamın yaşandığı günümüz dünyasında geleneksel yönetim tekniklerinin tekrar gözden geçirilmesi ve yeni teknolojiler ile kurumsal dönüşümün sağlanması gerekmektedir. Örgütlerin hızlı teknolojik değişimler karşısında kurumsal süreçlerini ve stratejilerini dönüşüme uygun esnekliğe kavuşturması değişimin yakalanmasını sağlayabilir (Cosa & Torelli, 2024). Değişime açıklığı temel ilke olarak benimsemiş bulunan kurumların esnek bir yapıya sahip olmaları ve değişen dijital teknolojilere daha başarılı bir şekilde ayak uydurdıkları ifade edilebilir. Lund (2014), değişime açık kurumların dijital teknolojileri benimsemeye daha istekli olduklarını ve dijital dönüşüm süreçlerini daha başarılı bir şekilde gerçekleştirdiklerini ortaya koymuştur.

Dijital dönüşümün değişime açıklık ve çalışan performansı üzerindeki etkisine dair kamu yönetimi literatüründe sınırlı sayıda ampirik araştırma bulunmaktadır. Kamu yönetiminde dijital dönüşümün yaygınlık kazandığı günümüzde dijital dönüşümün etkilerinin araştırılması önem arz etmektedir. Dijital dönüşümün değişime açıklık ve performans arasında temel değişken olarak ele alındığı bu çalışmada, dijital dönüşüm, performans ve değişime açıklık kavramları kamu yönetimi özelinde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Farklı alanlarda dijital dönüşüm, performans ve değişime açıklık konuları farklı açılardan detaylı bir şekilde incelenmiş olsa da literatürde ilgili kavramların kamu yönetimi açısından neredeyse hiç incelenmediği görülmüştür. Bu kapsamda nicel araştırma deseniyle yapılan bu çalışmanın kamu yönetiminde dijital dönüşüm ile ilgili literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada, dijital dönüşüm ile çalışan performansı arasındaki ilişki, değişime açıklığın dijital dönüşüme etkisi ve değişime açıklık ile çalışan performansı ilişkisi incelenmiştir. Çalışmanın devamında ise, değişime açıklığın performansa etkisinde dijital dönüşümün aracı rolü nicel veri analiziyle test edilmiştir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Kamu Yönetimi ve Dijital Dönüşüm

Günümüzde dijitalleşme hayatın her alanında yer almaya başlayan ve insan yaşamını doğrudan etkileyen temel unsurlardan biridir. İnsanlar, günlük rutin aktivitelerini gerçekleştirmekten iş hayatına, kurumlarla olan işlemlerini gerçekleştirmekten eğitime ve sanata kadar dijital dönüşümün etkisinde hayatını şekillendirmektedirler (Işık & Çamur, 2024). Dijital gelişmelerin beraberinde getirdiği imkânlar sadece insanları değil, insanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla oluşturmuş oldukları tüm sosyal kurumları da etkilemektedir. Bu doğrultuda kamu yönetimi de yaşanan gelişmelerden etkilenmekte ve kendisini dijital çağın gereklilikleri doğrultusunda sürekli güncellemektedir.

Dijital dönüşüm, hemen her alanda kullanılan fakat ne olduğu konusunda üzerinde fikir birliği sağlanamamış kavramlardan biridir. Literatürde dijital dönüşümün kavram olarak neyi ifade ettiğine yönelik çalışmalar incelendiğinde kavramın teknoloji ile bağlantılı ve kurumsal açıdan farklı boyutları içeren bir kavram olduğu görülmektedir (Çelik, 2023). Bilgi sistemleri ve örgütsel bilim alanında son yıllarda en çok incelenen kavramlardan biri olan dijital dönüşüm (Mikalef & Parmiggiani, 2022), bazı kaynaklarda dijitalleşme olarak kullanılmaktadır. Dijitalleşme ve dijital dönüşüm birbirleriyle bağlantılı bulunan kavramlardır. Dijitalleşme, hizmetlerin dijital forma dönüştürülmesi ve bilgi sistemleri aracılığıyla sunulmasını ifade ederken dijital dönüşüm, kurumların yeni teknolojilerle karşılaştıklarında gerekli faaliyetleri gerçekleştirmeleri ile ilgili bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda dijital dönüşüm, kurumun mevcut ürün ve hizmetleri dijital olarak sunması ve böylelikle somut avantajlar elde etme yeteneğini ifade etmektedir (Kraus vd., 2021; Nicoletti, 2021).

Dijital dönüşüm, içinde bulunduğumuz dijital çağda kamu yönetiminin değişen şartlara ayak uydurabilmesi, vatandaşların beklentilerini hızlıca cevaplayabilmesi ve gelişim süreçlerini yönlendirebilmesi vb. açılarda hayati öneme sahip bir kavram olarak görülmektedir (Çelik, 2023). Dolayısıyla kamu yönetiminde dijital dönüşüm, son yıllarda hızla ivme kazanan büyük ölçekli trendlerden biri halini almıştır. İnsanlığın tüm faaliyet alanlarını kapsayan en son teknolojilere doğru hızla ilerlemesi kaçınılmaz olarak toplumsal hayattaki temel süreçlerden biri olan kamu hizmetlerinin de sunumunu etkilemektedir. Kamu hizmetlerinin üretimi, toplumun merkezinde bulunması nedeniyle sürekli iyileştirilmelidir. Bu sürecin rasyonel bir şekilde uygulanması, modern devletin işleyişinin temel hedeflerinden biri olan, vatandaşların maksimum fayda sağladığı entegre ve etkili bir kamu hizmetleri sisteminin oluşturulması hedefine ulaşılması anlamına gelmektedir (Vasilieva, 2020).

1.1.2. Çalışan Performansı

Dünyadaki teknolojik gelişmeler, bilginin yaygınlaşması, vatandaşların daha fazla bilgiye ulaşmaları arzusu ve küreselleşme kamu yönetimini derinden etkilemiştir (Karasoy, 2014). Bu durum kamu yönetiminin farklı dönüşümler yaşamasını beraberinde getirmiştir. Özellikle 1980'lerden sonra geleneksel kamu yönetimi anlayışına yönelik eleştirilerin artması ve kamu yönetimini yeniden düzenleme konusunda köklü dönüşümlerin başladığı çalışmalar farklı anlayış, kavram, teknik ve yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kapsamda performans, çağdaş kamu yönetimi hareketinin beraberinde getirdiği yeni ve ciddi yaklaşımlardan biridir (Akçakaya, 2012).

Performans, genel anlamda bir işin gerçekleştirilmesi için gösterilen çabanın gözlemlenmesi üzerinden tanımlanmaktadır (Övgün vd., 2018). Kurumların iş başarılarını ölçmek için kullandıkları bir ölçüt olan performans, çalışanların uzmanlık ve becerilerine dayalı olarak gerçekleştirdikleri eylemlerin sonuçlarını içermektedir (Dahkoul, 2018; Omar vd., 2022). Bu doğrultuda performans, planlanmış ve amaçlı bir etkinlik sonucu elde edilen çıktının nitel veya nicel olarak belirlenmesidir (Ertaş & Atalay, 2016). Çalışan performansı ise, personelin kendilerine verilen görevleri tamamlama ve gerekli sorumlulukları yerine getirme biçimidir (Omar vd., 2022). Bir kişinin kurumdaki işinin sonuçlarıyla ilgili olan çalışan performansı, bir görevin çalışanlar tarafından istenilen hedefler doğrultusunda gerçekleştirilme derecesini ve gösterdikleri çabanın maddi ve manevi sonuçları ile ilgilidir (Çamur & Işık, 2024; Kuswati, 2020; Wahyudi vd., 2022).

Kamu yönetiminde performans kamu hizmetlerinin kalitesiyle doğrudan ilişkilidir. Vatandaşlar günümüzde daha iyi kamu hizmetlerine, ayrımcı olmayan muameleye ve dolayısıyla eşitliğe, vatandaşlara saygıya, yönetimde çeşitliliğe ve adalete ihtiyaç duymaktadırlar (Matei & Enescu, 2013). Dolayısıyla kamu kurumlarının politika çıktıları ve sonuçları itibarıyla performans üretmeleri beklenmektedir (O'Toole & Meier, 2011). Çünkü performans, çalışanların işlerini yapmaları hususunda daha fazla çaba sarf etmelerini, işleri belirlenen standartlarda gerçekleştirmelerini, çalışanlar arasında

bireysel desteğin sağlanması ve kurumdaki uyumsuzlukları önleyecek bir atmosferin oluşturulması gibi özelliklerden dolayı kurumlar tarafından benimsenen bir kavramdır (Işık, 2024). Bu özellikler üretilen hizmetlerin başarısını ve kalitesini olumlu yönde etkilemektedir.

1.1.3. Değişime Açıklık

Kamu yönetimi, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra tüm dünyada geniş kapsamlı sayılabilecek bir değişim sürecine girmiştir. Kamu yönetiminin süreç içerisinde yaşadığı değişim bazen oldukça sert olmuş, bazen de geçici bir heves niteliğinde çok zayıf kalmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmeler kamu yönetimini dönemin en çok tartışılan konuları arasına sokmuştur. Bu dönemden sonra bürokratik olmayan, piyasa tabanlı ve müşteri odaklı bir anlayışa doğru evrilen kamu yönetimi sürekli bir değişime zorlanmıştır (Özer, 2014). Yaşanan değişim süreci teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla beraber her şeyin yeniden şekillenmesini sonuç vermiştir (Akçakaya & Yücel, 2007).

Değişime açıklık, kurumda gerçekleştirilmesi istenen ve planlanan değişim için bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Çünkü değişime açıklık, değişime destek ve değişimin potansiyel sonuçları ile ilgili olumlu etki olarak tanımlanmaktadır (Miller vd., 1994). Değişime açıklık, değişime uyum sağlama ve onu kabul etme isteğidir. Kurumun başarılı bir değişim göstermesinde etkili olan değişime açıklık hem yöneticilerin hem de çalışanların kolektif çabalarının bir sonucudur. Değişim için tüm hiyerarşik düzeylerin katılımı şarttır. Dolayısıyla değişime açıklık, tüm üyelerin değişime karşı aynı vizyona ve tutuma sahip olduğundan emin olmak için kurum kültürüne dahil edilmesi gereken temel bir değerdir (Aulia & Soetjito, 2021; Predișcan & Roiban, 2015; Wanberg & Banas, 2000).

Örgütlerde değişim ve değişimin sonuçları için olumlu etki sağlayan değişime açıklık (Çalışkan, 2022), kamu yönetimi için önemli bir anlam ifade etmektedir. Çünkü kamu yönetiminin başarılı bir değişim gerçekleştirebilmesi, değişime açık bir kültüre sahip olabilmesiyle yakından ilişkilidir. Kamu yönetiminin günün değişen şartları doğrultusunda yenilenebilmesi, etkinliğin ve verimliliğin artmasını sağlanması, kurumdaki iş gereklerinin yerine getirilmesi, hizmetlerin vatandaş ihtiyaçları doğrultusunda üretilebilmesi için daima değişime açık olan esnek bir yapıya kavuşması gerekmektedir (Akçakaya & Yücel, 2007).

1.1.4. Hipotez Geliştirme

Değişime açıklık, kurumda yeni politikaların, süreçlerin ve yapıların başarılı bir şekilde uygulanmasında belirleyici olmaktadır. Değişime açıklık, değişimin başarılı bir şekilde planlanması, çalışanların değişime açık bir tutum içerisinde olmaları ve değişimi desteklemeleri açısından oldukça önemlidir (Lui vd., 2023). Değişime yönelik olumsuz tutumlar çalışanların iş tatmini, kuruma bağlılığı, performansı ve hatta refahı üzerinde etkili olmaktadır (Sinval vd., 2021). Literatürde değişime açıklık olgusu örgütsel özdeşleşme (Polat, 2009), uyumsal performans (Alagöz, 2023), örgütsel bağlılık (Çağlar, 2013), örgüt kültürü (Monis vd., 2024) gibi farklı açılardan incelenmiştir. Değişime açıklığın çalışan performansı üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Serinlikli ve Kara (2020), çalışanların örgütsel değişime açıklık düzeyi ile iş performansı arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Köroğlu ve Çalışkan (2022), yapmış oldukları çalışmada örgütsel değişime açıklığın çalışan performansını olumlu etkilediğini ve dolayısıyla örgütsel değişimin desteklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda ilk olarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₁: Değişime açıklık çalışan performansını pozitif yönde etkiler.

Değişime açıklık, dijital dönüşüm ile yakından ilişkili kavramlardan biridir. Değişime açıklık, çalışanların dijital dönüşümü destekleme ve aktif olarak katılma isteklerini ifade etmektedir (Xia & Hou, 2024). Dolayısıyla değişime açıklık, dijital dönüşüm için bir ön koşul olarak görülmektedir ve güçlü bir

dijital kültüre sahip olan kurumlar değişime açıklıklarıyla karakterize edilmektedirler (Firican, 2023; Leal-Rodríguez, 2023; Spyridon, 2023). Literatürde değişime açıklık ile dijital dönüşüm arasındaki ilişkiye doğrudan odaklanan çalışmaların sayısı oldukça kısıtlıdır. Lund (2014), değişime açıklığın dijital dönüşüm sürecini ve sonucunu önemli ölçüde etkilediğini ifade etmiştir. Vuchkovski vd. (2023) tarafından yapılan çalışmada değişime açıklık, başarılı dijital dönüşüme katkıda bulunan önemli bir faktör olarak tespit edilmiştir. Deep (2023), dijital dönüşüm sürecinde değişime açıklığı teşvik eden yeni fikirlerin desteklenmesi ve değişime açık bir çalışma ortamının oluşturulmasının kritik öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Şahin ve Dursun (2022), yaptıkları çalışmada değişime açıklık ile teknoloji kabulü arasında yakın ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Kane vd. (2015), değişime açık kurumların dijital dönüşümde başarılı olma ihtimallerinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₂: Değişime açıklık dijital dönüşümü pozitif yönde etkiler.

Dijital dönüşüm, çalışan performansı üzerinde doğrudan etkili olan etkenlerden biridir. Yazın literatürü incelendiğinde, dijital dönüşüm ile çalışan performansı ilişkisini inceleyen çalışmalara rastlamak mümkündür. Kahraman ve Erdirencelebi (2024), konu ile ilgili yapmış oldukları çalışmada dijital dönüşüm ile çalışan performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Akpınar ve Er (2024), yapmış oldukları çalışmada örgütlerin dijital dönüşüm düzeylerinin çalışan performansı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymuşlardır ve bu doğrultuda örgütlerin çalışan performansını artırmak amacıyla dijitalleşme süreçlerine ağırlık vermeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Shwedeh vd. (2023), dijital dönüşümün çalışan performansına etki boyutları üzerine yaptıkları çalışmada dijital dönüşümün çalışan performansı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer sonuçlar Lumunon vd. (2021), Marfriady (2023), Fauziah ve Tricahyono (2024), Elibol (2024), Spyridon (2023) ve Setiono vd. (2022) tarafından yapılan çalışmalarda da ortaya konmuştur. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₃: Dijital dönüşüm çalışan performansını pozitif yönde etkiler.

Yeni teknolojilerin kabul edilmesini ve kullanımının teşvik edilmesini açıklayan Teknoloji Kabul Modeli (Technology Acceptance Model), kurumların teknoloji kabulü konusunda yaşadığı zorluklara çözüm üretmek için bilim insanları tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Davis, 1989; Liu vd., 2015). Teknoloji Kabul Modeline göre, bir uygulama daha az çaba ile kullanıcıların performanslarını artırıyorsa ilgili uygulamanın benimsenme oranını da o oranda artırmaktadır (Camargo Fiorini vd., 2018). Dijital dönüşüm süreci, yeni uygulamaların kurumsal yaşama aktarılma süreci olarak, yeni iş yapma yöntemleri ve farklı uygulamaları ile kullanıcı performansını önemli ölçüde artırmaktadır. Bu doğrultuda örgütsel değişime açıklığın çalışan performansına etkisinde dijital dönüşümün potansiyel bir aracı etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

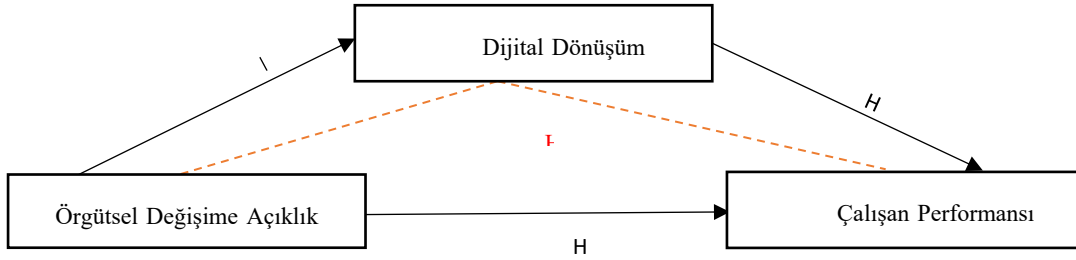
H₄: Değişime açıklığın çalışan performansına etkisinde dijital dönüşüm aracı etkiye sahiptir.

2. Araştırma Yöntemi ve Modeli

Araştırmanın amacı kapsamında nicel veri analizine dayalı nedensel tarama modeli benimsenmiştir. Bu çerçevede ilk olarak elde edilen veriler SPSS Paket 25 programına aktarılmıştır. Daha sonra AMOS 23 yazılımıyla ampirik araştırmalarda değişkenlerin istatistiki bakımdan bir bütün olarak anlamlılığının ölçülmesine olanak sağlayan yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Burada hipotez testinden önce ölçüm modeli oluşturularak ölçüm araçlarının anlamlılığı test edilmektedir. Araştırmada test edilmek istenen model ve hipotezler Şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1

Araştırma Modeli



2.1. Örneklem ve Veri Toplama Araçları

Araştırmanın evrenini TRB1 Bölgesinde yer alan Malatya, Bingöl, Elazığ ve Tunceli illerindeki akademik personel oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde basit tesadüfi örneklem esas alınmıştır. İlgili şehirlerde yer alan üniversitelerin kendi sitelerinden alınan bilgiler doğrultusunda yaklaşık 4900 akademisyenin görev yaptığı tespit edilmiştir. Bilgisayar ortamında kullanılan OpenEpi örneklem hesaplama programı ile $n = \frac{DEFF \cdot Np(1-p)}{(d^2/Z^2_{1-\alpha/2} \cdot (N-1) + p \cdot (1-p))}$ formülasyonu ile %5 standart sapma ve %95 güç aralığında örneklem hesabı yapıldığında 357 olarak hesaplanmıştır. Veri toplamak amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunda katılımcıların demografik bilgileri ile üç ölçüm aracı ifadelerinde yer verilmiştir. Anket formundaki ölçüm araçları için 5’li likert skalası baz alınmıştır. Araştırmanın evreni içerisinde 432 akademisyenden veri toplanmıştır. İlgili verilerden 16 tanesinin kullanıma uygun olmaması nedeniyle 416 geçerli veri elde edilmiştir.

Örgütsel Değişime Açıklık: Araştırmada katılımcıların değişime açıklığa ilişkin algılarını ölçmek için kullanılan değişime açıklık ölçeği, Çalışkan (2022) tarafından geliştirilen 6 maddeli tek boyutlu bir ölçektir. Örnek madde: “İşyerimdeki değişimlere açık birisi olduğumu düşünüyorum.” Ölçek, çalışanlarda örgütsel değişime açıklığı değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, 1’den (Kesinlikle Katılmam) 5’e (Kesinlikle Katılıyorum) kadar puanlanmaktadır.

Dijital Dönüşüm: Dijital dönüşüm ölçeği Nadeem ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen ve Sağlam (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan 12 maddeli likert tipi ölçektir. Örnek madde: “Firmamız yeni teknolojileri keşfetme ve kullanma becerisine sahiptir.” Ölçek, çalışanların dijital dönüşüm düzeyini değerlendirmek üzere geliştirilmiştir. Ölçek, 1’den (Kesinlikle Katılmıyorum) 5’e (Kesinlikle Katılıyorum) kadar puanlanmaktadır.

Çalışan Performansı: Çalışan performansı Sigler ve Pearson (2000)’ın, Kirkman ve Rosen (1999)’dan aldığı ve Çöl (2008) tarafından uyarlanan 4 madde ile ölçülmüştür. Örnek madde: “Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.” Ölçek, çalışanların performans düzeylerini ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Ölçek, 1’den (Kesinlikle Katılmıyorum) 5’e (Kesinlikle Katılıyorum) kadar puanlanmaktadır.

Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine (cinsiyet, yaş ve medeni durum) ilişkin 3 ifade yer almaktadır. Araştırmaya katılan 416 akademisyenin %69’u (287 kişi) erkek, %31’i (129 kişi) kadındır. Katılımcıların %72.8’i (303 kişi) evli, %27.2’si (113 kişi) bekar, %7.9’u (33 kişi) 18-25, %15.9’u (66 kişi) 26-30, %19.2’si (80 kişi) 31-35, %28.4’ü (118 kişi) 36-40, %15.6’sı (65 kişi) 41-45 ve %13’ü (54 kişi) 45 ve üzeri yaş aralığındadır. Analizler başlamadan önce verilerin normal dağılımına bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olduğu görülmüştür. George ve Mallery’ye (2010) göre verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür.

2.2. Araştırma Etiği

Bu çalışma için öncelikle Bingöl Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 17.12.2024 tarihli ve 33117789/044/189591 sayılı karar ile çalışmaya dair bilimsel etik izni alınmıştır. Karar sonucu veriler kişisel verilerin gizliliği ve gönüllü katılım ilkelerine uygun olarak toplanmıştır. Bu araştırmanın tüm aşamalarında etik kurallara riayet edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Ölçüm Modeli

Araştırma verileri için Ullman ve Bentler (2012) tarafından ortaya konan hipotez testi ve analiz aşamaları çalışma için toplanan verilere uygulanmıştır. Bu doğrultuda yapılan analizde ölçüm modelinin genel uyumunun değerlendirilmesi ve ölçüm modeline ait parametrelerin nihai tahmininin tespit edilmesi için modelin uygunluğuna bakılmıştır. AMOS 23 programı kullanılarak yapılan DFA analizi sonucunda; CMIN=562,397; df=195: $\chi^2/df = 2,884$; RMSEA = 0.069; CFI = 0.966; SRMR= 0,039 şeklinde iyi düzeyde kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri (Hu ve Bentler, 1999) elde edilmiştir.

Tablo 1

Korelasyon, Güvenilirlik, Bileşik Güvenilirlik ve Ortalama Açıklanan Varyans

Değişkenler	Cr	Ave	α			
Örgütsel Değişime Açıklık	.964	.694	.946	$\sqrt{833}$		
Dijital Dönüşüm	.937	.789	.966	.569***	$\sqrt{888}$	
Çalışan Performansı	.970	.844	.937	.497***	.840***	$\sqrt{919}$

α = Cronbach's Alpha, CR= Bileşik Güvenilirlik AVE= Ortalama Açıklanan Varyans, $\sqrt{\cdot}$: Karekök AVE

Fornell ve Larcker'in (1981) tarafından önerilen yönteme göre ölçek tutarlılığının sağlanması için değişkenlere ilişkin ortalama açıklama varyansının (AVE) ≥ 0.50 ve bileşik güvenilirlik değerinin (CR) ≥ 0.70 olması gerekmektedir. Ölçüm modeline ilişkin yakınsak ve ıraksak değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre bütün ölçüm boyutlarında CR değerinin 0,70'ten ve AVE değerlerinin de 0,50'den büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca bütün CR değerleri AVE değerlerinden yüksek olup Cronbach Alpha değerlerinin de 0,70'ten (Tablo 1) büyüktür. Tablo 1'e bakıldığında ölçeklerin güçlü uyum geçerliliğini sağladığı görülmektedir.

3.2. Aracılık Modeline İlişkin Bulgular

Araştırmada belirlenen hipotezin test edilmesi amacıyla A.F. Hayes tarafından 2012 yılında geliştirilen Process Makro kullanılmıştır. Bu çalışma, dijital dönüşümün değişime açıklık ile çalışan performansı arasında aracı bir rol oynayıp oynamadığını test ettiği için, kuramsal doğrultuda "basit aracılık modeli" ihtiyacını karşılayan, teknik anlamda ise dolaylı ve doğrudan etkileri net yorumlama imkânı sağlayan Hayes PROCESS Model 4 kullanımı hem uygun hem de doğrudan ve dolaylı etkileri tespit edebilme imkânı sağladığından tercih edilmektedir. Dolaylı etkilerde önyükleme (Bootstrap aralıkları LLCI ve ULCI) sayıları oluşturabilmektedir. Process'te anlamlılık analizi oranlar değiştirilmediği sürece %95 güven aralığında (CI) ve 5000 önyükleme üzerinden etkiler hesaplanmaktadır. Daha sonra CI'nin LLCI (alt sınır) ve ULCI (üst sınırı) değerleri arası 0 (sıfır) olmadıkça varsayılan ilişkiler anlamlı olarak kabul edilmektedir (Hayes, 2012). Bu kapsamda değişkenlere ilişkin regresyon analizi bulguları Tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2*Bağımsız ve Aracı Değişkenin Bağımlı Değişkene Etkileri*

	B	R²	SE	T	P	LLCI	ULCI
(Model 1) ÖAD→ÇP	.81	.65	.115	6.3846	.000	.51	.96
(Model 2) ÖAD→DD	.50	.25	.156	8.5447	.000	.38	.53
(Model 3) ÖAD→ÇP	.71	.68	.032	21.6534	.000	.64	.76
DD→ÇP	.19		.036	4.943	.000	.13	.27

ÖAD: Örgütsel Değişime Açıklık, **ÇP:** Çalışan Performansı, **DD:** Dijital Dönüşüm

Model 1’de bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi verilmiştir. Örgütsel değişime açıklık çalışan performansını $\beta=.81$; $p<.01$ pozitif ve anlamlı etkilediği görülmektedir. Çalışan performansı üzerindeki etkinin ($R^2=.65$) %65’i örgütsel değişime açıklık tarafından açıklanmaktadır. Bu doğrultuda Hipotez 1 kabul edilmiştir.

Model 2’de bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisi verilmiştir. Buna göre örgütsel değişime açıklık dijital dönüşümü $\beta=.50$; $p<.01$ pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Dijital dönüşüm üzerindeki etkinin yaklaşık ($R^2=.25$) %25’i örgütsel değişime açıklık tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuca istinaden Hipotez 2 kabul edilmiştir.

Model 3’te bağımsız değişken ve aracı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri sunulmuştur. Modele göre aracı değişken devreye girdiğinde bağımsız değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisi halen anlamlıdır. Etkilere bakıldığında; örgütsel değişime açıklık çalışan performansını $\beta=.71$; $p<.01$ ve dijital dönüşüm çalışan performansını $\beta=.19$; $p<.01$ pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Örgütsel değişime açıklık ve dijital dönüşüm çalışan performansı üzerindeki etkinin ($R^2=.68$) %68’ni açıklamaktadır. Bu sonuca göre Hipotez 3 kabul edilmiştir.

3.3. Dijital Dönüşümün Aracı Etkisine İlişkin Doğrudan, Toplam ve Dolaylı Etkiler

Yapılan anlamlılık analizlerinden sonra ek olarak doğrudan ve toplam etkiler incelenmiştir. Örgütsel değişime açıklığın çalışan performansı üzerindeki doğrudan etkisi $b=.70$; $p<.01$ ve toplam etkisi ise $b=.79$; $p<.01$ değerlerinde pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Doğrudan etkilerin anlamlılık ve etki gücünün tespitinden sonra araştırmanın aracı değişkeninin bağımsız değişken olan örgütsel değişime açıklık bağımlı değişken olan çalışan performansına etkisini saptamak için aracı modellemenin uzantısı olan “model 4 analizi” uygulanmıştır (Hayes, 2012). Bunun yanında dijital dönüşümün aracı rolünün tespit edilmesi için dolaylı etki incelenmiş, ilgili değerler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3*Doğrudan, Toplam ve Dolaylı Etkiler*

ÖDA→ÇP	Etki (B)	SE	LLCI	ULCI	t	p
Toplam Etki	.79	.0290	.7322	.8463	27,1886	.000
Doğrudan Etki	.70	.0322	.6349	.7617	21,6534	.000
Dolaylı Etki	Etki (B)	BootSE	BootLLCI	BootULCI		
ÖDA→(DD)→ ÇP	.09	.0184	.0584	.1304		

ÖDA: Örgütsel Değişime Açıklık, **DD:** Dijital Dönüşüm, **ÇP:** Çalışan Performansı**B:** Standardize katsayılarıdır

Hayes'e (2012) göre aracı etkinin olup olmadığını saptamak için dolaylı etkiye bakılmalıdır. Dolaylı etki değerlerine bakıldığında; BootLLCI: .0184 ile BootULCI: .1304 değişkenlerinin bootstrap güven aralıklarının 0 içermemesi aracı etki olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu değişkenlerin modele dahil edilmesiyle bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin düşüş göstermesi (Model 3) kısmi aracı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre; Hipotez 4 kabul edilmiştir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada, kamu yönetiminde değişime açıklığın performansa etkisinde dijital dönüşümün aracı rolü incelenmiştir. Araştırmanın ilk bulgusu, değişime açıklığın çalışan performansını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç, Serinlikli ve Kara (2020), Alagöz (2023), Gedik (2024) ve Eren vd. (2025) çalışmalarıyla uyumlu bir biçimde, değişime açıklığın örgütsel adaptasyon ve verimlilik üzerindeki olumlu etkisini teyit etmektedir. Bu bağlamda, kamu kurumlarında yeniliğe açık bir kültür oluşturulması yalnızca performans düzeyini yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda örgütsel sağlamlığı da artırır. Uygulama düzeyinde, kurumların değişime açıklığı destekleyecek liderlik modelleri ve teşvik sistemleri geliştirmesi, çalışanların motivasyonu yükselterek performansa doğrudan katkı sağlar.

İkinci bulgu ise, değişime açıklık ile dijital dönüşüm arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Kane vd. (2015), Hartl ve Hess'in (2017) ve Chakraborty vd. (2023) araştırmaları, benzer şekilde örgütlerin adaptasyon kapasitesinin dijital dönüşümü hızlandırdığını ortaya koymuştur. Kamu kurumlarında sadece teknoloji değil, aynı zamanda kültürel ve yapısal esneklik de dijital dönüşüm süreçlerinin başarısında kritik bir rol oynar. Bu nedenle, yöneticiler teknik altyapı yatırımlarının yanı sıra çalışanların dönüşüm süreçlerine katılımını güçlendirecek stratejiler geliştirmelidir.

Üçüncü olarak, araştırma dijital dönüşümün çalışan performansını doğrudan artıran bir etken olduğunu göstermiştir. Yaygın ve Tolay (2023) bu bulguyu destekleyerek teknolojik araçların iş süreçlerini daha hızlı, verimli ve etkili kıldığını vurgulamıştır. Marfriady (2023), Fauziah ve Tricahyono (2024) ve Spyridon (2023) çalışmaları da dijitalizasyonun performans üzerindeki olumlu rolünü destekleyici kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda, dijital çözümler yalnızca sistemsel yenilik değil, bireylerin iş üretkenliğine de doğrudan katkıda bulunmaktadır. Kurumlar, uygulamaya koydukları dijital sistemlerin kullanılabilirliğini ve erişilebilirliğini artırarak, çalışanların bu sistemlerden maksimum faydayı elde etmesine odaklanmalı; eğitim ve destek mekanizmaları sistematik olarak güçlendirilmelidir.

Dördüncü ve en özgün bulgu, dijital dönüşümün değişime açıklık ve çalışan performansı arasındaki ilişkide aracı rol oynamasıdır. Bu üçlü etkileşim, kamu yönetimi alanında yapılmış sınırlı sayıda araştırma kapsamında ilk defa sistematik biçimde ele alınmıştır. Dijital dönüşüm — yalnızca teknoloji odaklı değil — örgütsel tutum ve bireysel performansı birlikte besleyen dinamik bir süreç olarak tanımlanmalıdır. Bu yaklaşımla, dijital dönüşüm programlarının sadece teknik geçişler değil, örgütsel kültür ve performans artışı hedefli bütünsel stratejiler olarak ele alınması, kamu kurumlarında dönüşüm sürecine sistematik ve sürdürülebilir bir katkı sunar.

Dijital dönüşüm, kamu yönetiminde son yıllarda yaşanan dönüşümün temel dinamiklerinden biridir. Kamu yönetiminin teknolojinin getirdiği imkânlardan faydalanması amacıyla dijital teknolojileri kullanması sürecini ifade eden dijital dönüşüm, kamu yönetiminde önemli gelişmelerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Sunduğu fırsatlarla iş süreçlerinin daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan dijital dönüşüm ile kamu yönetimi, önemli başarılar elde etmektedir. Alan yazınında yapılan çalışmalarda dijital dönüşüm ile değişime açıklığın ve çalışan performansının ilişki bağlamında incelenmediği görülmektedir. Yapılan çalışmayla dijital dönüşüm, değişime açıklık ve performans arasındaki ilişkinin ortaya konmasının ilgili literatürü zenginleştireceği düşünülmektedir. Bu çalışma, literatürdeki önemli boşlukları doldurmanın ötesinde, kamu yönetimi bağlamında değişime

açıklık, dijital dönüşüm ve çalışan performansının üçlü ilişkisini analitik düzeyde ortaya koyarak teorik ve pratik anlamda özgün bir katkı sunmaktadır. Araştırmanın bu yönü, akademik literatüre yeni bir model önerisi kazandırmakta; aynı zamanda yöneticiler için uygulanabilir politika önerileri sunarak kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmaya yönelik yol haritası çizmektedir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Araştırma yalnızca akademisyenler üzerinde yürütülmüş olup, bu durum sonuçların gerçek hayattaki uygulama bağlamına genellenebilme gücünü sınırlamaktadır. Gelecekte araştırmalar, yalnızca akademisyenlerle değil; kamu yöneticileri, saha personeli, STK temsilcileri gibi farklı aktörlerle yürütülerek sonuçların genellenebilirliğini ve geçerliliğini artırabilir. Çalışma, tek bir zaman diliminde gerçekleştirilen bir kesitsel analizdir. Bu nedenle dijital dönüşümün ve değişime açıklığın zaman içinde performansa katkılarının dinamik etkilerini ortaya koymakta yetersiz kalabilir. Bu nedenle diğer araştırmalar dijital dönüşüm, değişime açıklık ve performans ilişkilerinin zaman içindeki seyrini anlamak için uzun süreli (panel, takipli) araştırmalar yapabilir. Böylece dinamik etkileşimler ve süreçsel değişimler daha net görülebilir. Araştırmanın kamu yönetimi bağlamında, özellikle dijital dönüşüm ve performans ilişkilerinde etkili olabilecek kurumsal kültür, teknoloji altyapısı, örgüt içi direnç gibi faktörler ve farklı düzeydeki kurumlar (merkezi, yerel) dikkate alınmamıştır. Gelecek araştırmalarda örgüt kültürü, dijital okuryazarlık, dijital direncin düzeyi gibi faktörler modele eklenerek daha kapsayıcı analizler yapılabilir. Nicel veriye ek olarak, yöneticiler ve çalışanlarla derinlemesine mülakatlar veya odak grup çalışmaları gibi nitel yöntemler kullanılarak, motivasyonlar, direnç sebepleri ve dijital süreç algıları daha iyi anlaşılabilir. Araştırmada dijital dönüşüm tek bir aracı değişken olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında, bireysel farklılıklar (örneğin, teknoloji okuryazarlığı, dijital yeterlilik düzeyleri), örgütsel destek algısı gibi faktörlerin performans üzerindeki aracı etkileri incelenebilir.

5. Kaynakça

- Akçakaya, M. (2012). Kamu sektöründe performans yönetimi ve uygulamada karşılaşılan sorunlar. *Karadeniz Araştırmaları*, (32), 171-202. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/105878>
- Akçakaya, M., & Yücel, N. (2007). Değişim mühendisliği ve Türk kamu yönetiminde uygulanabilirliği. *Sayıştay Dergisi*, (66-67), 3-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1713637>
- Akpınar, A., & Er, A. (2024). Dijital dönüşümün işgören performansı üzerindeki etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(47), 1-22. <https://doi.org/10.35343/kosbed.1477637>
- Alagöz, T. (2023). *Yenilikçi okul ve okulların değişime açıklığının öğretmenlerin algıladıkları uyumsal performans üzerindeki etkisi* (Tez No. 785780) [Yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aulia, T. R., & Soetjipto, B. W. (2021). Effect of openness to change, empowerment, customer orientation, and marketing innovation to resilience and survival of a convenience store business in the midst of Covid-19 pandemic. *Advances in Economics, Business and Management Research*, (202), 100-106. https://www.researchgate.net/publication/357788698_Effect_of_Openness_to_Change_Empowerment_Customer_Orientation_and_Marketing_Innovation_to_Resilience_and_Survival_of_a_Convenience_Store_Business_in_the_Midst_of_Covid-19_Pandemic
- Blatz, F., Bulander, R., & Dietel, M. (2018, Haziran). Maturity model of digitization for SMEs. In 2018 IEEE International Conference on Engineering, Technology and Innovation (ICE/ITMC) (ss. 1-9). <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8436251> [Erişim Tarihi: 23.10.2025]

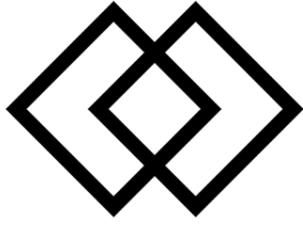
- Chakraborty, D., Mehta, P., Dash, G., Khan, N., Jain, R. K., & Biswas, D. (2023). What drives consumers to adopt mobile payment apps in the post-COVID-19 scenario: The role of openness to change and user involvement. *Journal of Global Information Management (JGIM)*, 31(1), 1-24. <https://doi.org/10.4018/JGIM.332799>
- Cosa, M., & Torelli, R. (2024). Digital transformation and flexible performance management: A systematic literature review of the evolution of performance measurement systems. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 25(3), 445-466. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40171-024-00409-9>
- Çağlar, Ç. (2013). Okulların değişime açıklık düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyi arasındaki ilişki. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 119-150, <https://doi.org/10.14520/adyusbd.652>
- Çalışkan, A. (2022). Örgütsel değişime açıklık: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 191-202. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2238017>
- Çamur, Ö., & Işık, M. (2024). Etik iklimin çalışan performansına etkisinde liyakatin aracı rolü: Bir kamu kurumunda araştırma. *Ombudsman Akademik*, (20), 125-148. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3799723>
- Çelebi, F. (2023). Dijital dönüşüm ve liderlik 5.0. F. Çelebi (Ed.) *Dijital dönüşüm ve dijitalleşme* içinde (ss. 68-76). Duvar Yayınları.
- Çelik, D. (2023). Kamu yönetiminde dijital dönüşümde bir sorun alanı: Dijital kültüre yönelik direnç. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 69-86. <https://doi.org/10.58307/kaytek.1308745>
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2151906>
- Dahkoul, Z. M. (2018). The determinants of employee performance in Jordanian organizations. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 5(1), 11-17. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2018.811>
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness (PU), perceived ease-of-use (PEOU) and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13, 319-340. <https://doi.org/10.2307/249008>
- de Camargo Fiorini, P., Seles, B. M. R. P., Jabbour, C. J. C., Mariano, E. B., & de Sousa Jabbour, A. B. L. (2018). Management theory and big data literature: From a review to a research agenda. *International Journal of Information Management*, 43, 112-129. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.07.005>
- Deep, G. (2023). Digital transformation's impact on organizational culture. *International Journal of Science and Research Archive*, 10, 396-401. <https://doi.org/10.30574/ijrsra.2023.10.2.0977>
- Elibol, F. (2024). The effect of internal service quality on employee performance and the mediation role of digital transformation in this effect. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1032-1052. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1335425>
- Eren, O., Çalışkan, A., & Köroğlu, Ö. (2025). Sağlık kurumu çalışanlarının şiddete maruz kalma algılarının iş performanslarına etkisi ve örgütsel değişime açıklığın aracılık rolü. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 163-183. <https://doi.org/10.54969/abuijss.1439819>

- Ertaş, H., & Atalay, İ. (2016). Yerel yönetimlerde performans yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 70-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3450276> [Erişim Tarihi: 28.10.2025]
- Fauziah, N. N., & Tricahyono, D. (2024). The effect of digital transformation on employee performance (Case study: PT. Indonesia Power UPJP Kamojang). *International Journal of Current Science Research and Review*, 7(1), 733-739. <https://doi.org/10.47191/ijcsrr/V7-i1-71>
- Firican, D. A. (2023). Digital transformation and digital culture: A literature review of the digital cultural attributes to enable digital transformation. In *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 17(1), 791-799. <https://doi.org/10.2478/picbe-2023-0073>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Gedik, Ö. (2024). *Çalışanların değişime açıklık algısının iş gören performansına etkisinde teknostresin aracılık rolü: Bir üniversite hastanesi örneği* (Tez No. 868302) [Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10th ed.). Pearson.
- Hartl, E., & Hess, T. (2017). The role of cultural values for digital transformation: Insights from a Delphi study. In *Proceedings of the 23rd Americas Conference on Information Systems (AMCIS)*. Boston, USA. <https://aisel.aisnet.org/amcis2017/Global/Presentations/8/> [Erişim Tarihi: 31.10.2025]
- Hayes, A. F. (2012). *PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling*. <https://imaging.mrc-cbu.cam.ac.uk/statswiki/FAQ/SobelTest?action=AttachFile&do=get&target=process.pdf> [Erişim Tarihi: 23.10.2025]
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Işık, M. (2024). The mediating role of firm innovation performance in the impact of digital leadership on employee performance: Evidence from startups. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1534-1549. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1471006>
- Işık, M., & Çamur, Ö. (2024). Yapay zekâ ve dijital okuryazarlık: Akademik çabada yeni dinamikler. *Beykoz Akademi Dergisi*, 12(2), 173-197. <https://doi.org/10.14514/beykozad.1508294>
- Kahraman, E. D., & Erdirençelebi, M. (2024). Çalışanların dijital dönüşüme bakış açısının motivasyon ve performansa etkisi. *Fivezero*, 4(1), 25-50. <https://doi.org/10.54486/fivezero.2024.34>
- Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D., & Buckley, N. (2015). *Strategy, not technology, drives digital transformation*. MIT Sloan Management Review and Deloitte University. https://www.cubility.com.au/wp-content/uploads/2018/11/dup_strategy-not-technology-drives-digital-transformation.pdf [Erişim Tarihi: 24.10.2025]
- Karasoy, H. A. (2014). Türk kamu yönetiminde performans yönetimine bir bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 254-274. <https://doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.459>

- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74. <https://doi.org/10.5465/256874>
- Köroğlu, Ö., & Çalışkan, A. (2022). The effect of development culture and rational sub-cultures on work performance, the mediating role of openness toward organizational change. *Journal of Turkish Social Sciences Research*, 7(2), 101-117. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2665011>
- Kraus, S., Jones, P., Kailer, N., Weinmann, A., Chaparro-Banegas, N., & Roig-Tierno, N. (2021). Digital transformation: An overview of the current state of the art of research. *Sage Open*, 11(3), 1-15. <https://doi.org/10.1177/21582440211047576>
- Kuswati, Y. (2020). The effect of motivation on employee performance. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 3(2), 995-1002. <https://doi.org/10.33258/birci.v3i2.928>
- Leal-Rodríguez, A. L., Sanchís-Pedregosa, C., Moreno-Moreno, A. M., & Leal-Millán, A. G. (2023). Digitalization beyond technology: Proposing an explanatory and predictive model for digital culture in organizations. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8(3), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100409>
- Liu, F., Dedehayir, O., & Katzy, B. (2015). Coalition formation during technology adoption. *Behaviour & Information Technology*, 34(12), 1186-1199. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2015.1046929>
- Liu, M., Bai, M., Liu, B., & Li, Y. (2023). The effect of employee goal orientation on change-supportive behavior: A moderated mediation approach. *Journal of Organizational Change Management*, 36(6), 1010-1026. <https://doi.org/10.1108/JOCM-06-2023-0196>
- Lumunon, D. F., Massie, J. D. D., & Trang, I. (2021). The effect of training, digital transformation, and work motivation on employee performance during the Covid-19 period: A study on culinary UMKM employees in Manado City. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 2(8), 22-37.
- Lund, J. (2014). Activities to address challenges in digital innovation. In *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 446, 115-131. https://doi.org/10.1007/978-3-662-45708-5_8
- Marfriady, D. (2023). The effect of performance on organizational culture, digital transformation and employee productivity in the company. *Dinasti International Journal of Management Science*, 4(4), 1115-1124. <https://doi.org/10.31933/dijms.v4i6.1944>
- Matei, A., & Enescu, E. B. (2013). Good local public administration and performance: An empirical study. *Social and Behavioral Sciences*, 81, 449-453. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.458>
- Mikalef, P., & Parmiggiani, E. (2022). An introduction to digital transformation. P. Mikalef & E. Parmiggiani (Eds.) *Digital transformation in Norwegian enterprises* içinde (ss. 1-10). Springer.
- Miller, V. D., Johnson, J. R., & Grau, J. (1994). Antecedents to willingness to participate in a planned organizational change. *Journal of Applied Communication Research*, 22, 59-80. <https://doi.org/10.1080/00909889409365387>
- Monis, İ., Çalışkan, A., & Köroğlu, E. Ö. (2024). Örgüt kültürünün sağlık kurumlarında çalışan bireylerin değişime açıklıklarına etkisi, davranışlara yönelik etik ikliminin aracılık rolü. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 64-83.

- Nadeem, A., Abedin, B., Cerpa, N., & Chew, E. (2018). Editorial: Digital transformation & digital business strategy in electronic commerce-the role of organizational capabilities. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 13(2), 1-8.
- Nicoletti, B. (2021). *Insurance 4.0: Benefits and challenges of digital transformation*. Palgrave Macmillan.
- O'Toole, L. J., & Meier, K. J. (2011). *Public management: Organizations, governance and performance*. Cambridge University.
- Omar, S. N. Z., Cob, C. M. S. C., Sakarji, S. R., Thani, A. K. A., & Bakar, A. A. (2022). A preliminary study of factors influencing on employee performance. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(1), 1880-1891.
- Övgün, B., Sayan, İ. Ö., & Zengin, O. (2018). Türk kamu yönetiminde performans değerlendirmesi ve denetimi mümkün mü?. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (2), 74-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/561390>
- Özer, M. A. (2014). Kamu yönetiminde değişim sürecini Dwight Waldo ile yeniden düşünmek. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(4), 1-30.
- Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., & Teppola, S. (2017). Tackling the digitalization challenge: How to benefit from digitalization in practice. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 5(1), 63-77.
- Peng, Y., & Tao, C. (2022). Can digital transformation promote enterprise performance?. From the perspective of public policy and innovation. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(3), 100198. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100198>
- Peschl, A., & Schüth, N. J. (2022). Facing digital transformation with resilience-Operational measures to strengthen the openness towards change. *Procedia Computer Science*, 200, 1237-1243. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.01.324>
- Polat, M. (2009). Örgütsel özdeşleşmenin öncülleri ve ardılları üzerine bir saha çalışması (Tez No. 263032) [Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Predişcan, M., & Roiban, R. N. (2015). Openness to organizational change: A case study for the Romanian organizations. *International Journal of Management and Applied Science*, 1(4), 63-68.
- Sağlam, M. (2021). İşletmelerde geleceğin vizyonu olarak dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi ve Dijital Dönüşüm Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 395-420. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.764373>
- Serinlikli, N., & Kara, M. (2020). Çalışanların algılanan örgütsel desteğinin iş performansına etkisinde örgütsel değişime açıklığın aracı rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2380-2398.
- Setiono, R., Elmi, F., & Rimawan, E. (2022). Digital transformation as intervening variable on the effect of leadership. competence and organizational culture on employee performance (Case study: DPU Bank Indonesia). *Journal of Positive School Psychology*, 6(5), 2672-2681.
- Shwede, F., Aburayya, A., & Mansour, M. (2023). The impact of organizational digital transformation on employee performance: A study in the UAE. *Migration Letters*, 20(10), 1260-1274.

- Sigler, T. H., & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5, 27-52. [https://doi.org/10.1016/S1084-8568\(00\)00011-0](https://doi.org/10.1016/S1084-8568(00)00011-0)
- Sinval, J., Miller, V., & Marôco, J. (2021). Openness toward organizational change scale (OTOCS): Validity evidence from Brazil and Portugal. *PLOS ONE*, 16(4), 1-22.
- Spyridon, K. (2023). Digital transformation of organizations and their organizational cultures: A case study in a national defense industry. *Saudi Journal of Economics and Finance*, 7(10), 442-458. <https://doi.org/10.33423/jsis.v19i3.7254>
- Şahin, F., & Dursun, Ö. Ö. (2022). Does innovativeness matter in technology adoption? Addressing pre-service teachers' intention to use ITs. *Journal of Educational Technology & Online Learning*, 5(3), 676-693. <https://doi.org/10.31681/jetol.1125238>
- Türkyılmaz, S. (2024). Dijital dönüşümün işletmeler üzerindeki etkisi. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12), 276-297.
- Ullman, J. B., & Bentler, P. M. (2012). Structural equation modeling. I. B. Weiner (Ed.), *Handbook of psychology: Research methods in psychology* içinde (ss. 607-634). John Wiley & Sons.
- Vasilieva, E. (2020). Digital public service platforms: Challenges and opportunities. In E. Zaramenskikh & A. Fedorova (Ed.), *Digital transformation and new challenges: Digitalization of society, economics, management and education* içinde (ss. 11-23). Springer.
- Vuchkovski, D., Zalaznik, M., Mitreğa, M., & Pfajfar, G. (2023). A look at the future of work: The digital transformation of teams from conventional to virtual. *Journal of Business Research*, 63, 113912. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113912>
- Wahyudi, W., Kurniasih, D., Haryadi, D., & Haquei, F. (2022). Strategy to improve employee performance. *Enrichment: Journal of Management*, 12(5), 3543-3548. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4308837>
- Wanberg, C. R., & Banas, J. T. (2000). Predictors and outcomes of openness to changes in a reorganizing workplace. *Journal of Applied Psychology*, 85, 132-142. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.1.132>
- Xia, R., & Hou, L. (2024). How digital transformational leadership promotes digital creativity: A dual-path mediation model. *Journal of Human Resource Management*, 12(4), 107-115. <https://doi.org/10.11648/j.jhrm.20241204.11>
- Yaykın, H. A., & Tolay, E. (2023). Teknolojik hazır bulunuşluğun algılanan çalışan performansı üzerindeki etkisi: Otomotiv sektöründe bir araştırma. *Journal of Business in the Digital Age*, 6(Özel Sayı), 57-65. <https://doi.org/10.46238/jobda.1286327>
- Zhao, F., Meng, T., Wang, W., Alam, F., & Zhang, B. (2023). Digital transformation and firm performance: Benefit from letting users participate. *Journal of Global Information Management (JGIM)*, 31(1), 1-23. <https://doi.org/10.4018/JGIM.322104>



Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 26.08.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 01.09.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 04.09.2025
Yayına Kabul Tarihi: 24.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ HASTANELERİ ARASINDAKİ HASTA SEVK AĞLARININ SOSYAL AĞ ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Sezer HAKSEVER* - Erkan OKTAY**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki sağlık kuruluşlarının birbirleri arasındaki hasta sevk ağlarını inceleyerek bu sağlık kuruluşlarının bölgedeki rollerini belirlemede profesyonellere bilimsel destek sağlamaktır. Hastaların sevkleri, i hastanesinden j hastanesine yapılan sevk sayısını kenarların temsil ettiği, yönlü ve ağırlıklı bir ağ olarak modellenmektedir. Çalışmada merkezilik ve topluluk tespiti buna göre hesaplanmıştır. Ayrıca hasta tanımlarının ve sevk nedenlerinin analiziyle sağlık sisteminde geliştirilmesi gereken alanlara dikkat çekilmiştir. Çalışmada gerekli etik kurul onayı alındıktan sonra Doğu Anadolu Bölgesi İl Sağlık Müdürlükleri'nden elde edilen veriler kullanılmıştır. Bulguların ortaya çıkmasında sosyal ağ analizi yazılımı olan Gephi 0.10.1 paket programından faydalanılmıştır. Gephi programı ile yapılan ön analizler sayesinde doğru sağlık yatırımı kararları alınabileceği ve sağlık politikalarının bu doğrultuda geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Erzurum Şehir Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi ve Kars Harakani Devlet Hastanesi bölgede en etkili, en erişilebilir ve en hızlı iletişim sağlayan kurumlar olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmanın hastanelerin hasta bakım kalitesinin artırabilmesine ve kaynaklarının etkin olarak kullanabilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal ağ analizi, Hizmet kalitesi, Yönlü ağ, Sevk akışları, Sağlık politikası.

Jel Kodu: I18, C16, J28.

Analyzing Patient Referral Networks Among Hospitals in the Eastern Anatolia Region Using Social Network Analysis

Abstract

The purpose of this study is to provide scientific support to professionals in determining the roles of health institutions in the Eastern Anatolia Region by examining the patient referral networks between these health facilities. Patient referrals are modeled as a directed, weighted network where edges represent the number of referrals from hospital i to hospital j; centrality and community detection have been computed accordingly.. Additionally, by analyzing patient diagnoses and referral reasons, areas needing improvement in the healthcare system have been highlighted. In our study, data obtained from the Provincial Health Directorates of the Eastern Anatolia Region were used after obtaining the necessary ethics committee approval. The Gephi 0.10.1 software package, a social network analysis tool, was utilized to present the findings. It has been emphasized that accurate healthcare investment decisions can be made and health policies can be developed accordingly through preliminary analyses conducted with the Gephi program. Erzurum City Hospital, Erzurum Atatürk University Research Hospital, and Kars Harakani State Hospital have been identified as the most effective, accessible, and rapid communication providers in the region. This study is believed to contribute to improving the patient care quality of hospitals and enabling the effective utilization of their resources.

Keywords: Social network analysis, Service quality, Directed network, Referral flows, Health policy.

Jel Code: I18, C16, J28.

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Ana Bilim Dalı, sezerhaksever@gmail.com , <http://orcid.org/0000-0002-9187-3266>

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Ana Bilim Dalı, erkanoktay@atauni.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-1739-3184>

1. Giriş

Sosyal ağ analizi, sistemlerdeki değişkenler arasındaki ilişkileri matematiksel yöntemle ortaya koyan ampirik ve tanımlayıcı bir analiz yöntemidir. Başka bir deyişle sosyal ağ analizi, aktörlerin birbirleri arasındaki sosyal ilişkileri ölçen ve bu aktörlerin davranışlarının nasıl etkilendiğini inceleyen bir analiz yöntemidir. Hasta sevk sistemleri, sağlık hizmetlerinin kaynakları optimize ederek, hizmet kalitesini artırarak ve maliyet etkinliği sağlayarak daha verimli çalışmasını sağlar. Kısacası, sevk sistemleri, sağlık hizmetlerinin erişilebilir, kaliteli, güvenli ve sürdürülebilir olmasında merkezi bir role sahiptir. Hasta sevk ağlarının analizi, hastaların farklı sağlık kuruluşları arasında nasıl hareket ettiğini (hangi hastaneye, ne sıklıkta sevk edildiklerini) inceleyen bir yaklaşımdır. Sağlık sisteminin işleyişindeki güçlü ve zayıf yönleri ortaya koyarak daha etkin, verimli ve kaliteli hizmeti mümkün kılar (Göktaş vd., 2017).

Bu çalışmada hasta sevkleri, bir hastaneden diğerine gerçekleşen sevklerin yönünü (kaynak ve hedef) ve yoğunluğunu (sevk sayısı) doğrudan yansıttığı için yönlü ve ağırlıklı bir ağ olarak modellenmiştir (Wasserman & Faust, 1994). Ayrıca, sevklerin nicel değeri (sevk sayısı), iki hastane arasındaki ilişkinin gücünü ve frekansını gösterdiğinden, bu bilginin kenar ağırlıkları olarak temsil edilmesi gerekmektedir, zira ağdaki ilişkilerin önemi bu şekilde doğru bir biçimde yansıtılmaktadır (Borgatti vd., 2013). Bu yaklaşım sayesinde, hastaneler arası bağımlılıklar ve sistemdeki kritik düğümler (hastaneler) daha gerçekçi bir şekilde ortaya konulabilmekte ve sağlık hizmeti politikalarının geliştirilmesi için sağlam bir temel sunulmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, bölgedeki hastaneler arasındaki sevk ilişkilerinin yapısını, yoğunluğunu ve merkezi aktörlerini SNA metrikleri (örneğin; yoğunluk, derece merkezilik, aracılık merkezilik, kümelenme katsayısı) aracılığıyla tanımlamak ve bu ağ yapılarının hastanelerin demografik veya kurumsal özellikleri ile olası ilişkilerini incelemektir. Ek olarak çalışmada, Sosyal Ağ Analizi (SAA) paket programlarından biri olan Gephi'yi hasta sevkleri üzerinde kullanma, yorumlama ve tartışma denemesi yapılacaktır. Bu kapsamda öncelikle Gephi'de ağ grafiklerinin çizilmesinde farklı sistem fonksiyonları barındıran düzen algoritmaları üzerinde durulmuştur. Bu düzen algoritmalarının bazılarına ait matematiksel eşitlikler, çalışma üzerinde uygulanarak doğruluğu test edilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hastaneler arası hasta sevk ağlarının yapısı, yoğunluğu ve dinamikleri Gephi programı aracılığıyla incelenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hasta sevk ağlarının analiziyle önemli, kritik ve kilit sağlık merkezlerinin tespiti mümkün olduğu gibi; sessiz, darboğaza girmiş ve izole olmuş hastaneler de belirlenebilir. Diğer taraftan bu hedeflerin hangi SAA terimi ile alakası olduğu belirtilerek sağlık yetkililerinin politika üretmesine zemin hazırlanabilir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde sosyal ağ analizi yönteminin hasta sevk ağları analizi konusunda önemi ve Gephi paket programının hasta sevk konusunda ilk defa nasıl kullanıldığı ve denemelerinin yapıldığı anlatılmıştır. İkinci bölümde, çalışmada kullanılan verilerin toplanması, yorumlanması ve rapor edilmesi süreci açıklanmıştır. Bu bağlamda sosyal ağ analizi için hangi programın kullanıldığı ve bu programda hangi metriklerin çalışıldığı açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde, Gephi paket programına ait bu çalışma için en faydalı düzen algoritmaları gösterilip yorumlanmıştır. Ayrıca bu bölümde aynı sosyal ağ analizi paket programının içerdiği filtreleme teknikleri çalışma üzerinde denenmiş ve elde edilen bulgular yorumlanıp tablo ve grafiklerle temsil edilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise elde edilen bulguların alan yazındaki diğer çalışmalarla benzerlikleri, farklılıkları ve sınırlılıkları ortaya konulmuştur. Ayrıca SAA metriklerinden elde edilen bulgulara göre sağlık politikaları üretilmeye çalışılmıştır.

Literatür Tarama

Demiral'ın (2020) yaptığı çalışmada, Doğu Karadeniz Bölgesi İlleri arasındaki hasta sevkleri baz alınmıştır. Sağlık hizmeti veren hastanelerin bölgedeki konumlarının, birbirleri ile olan ilişkilerinin aydınlatılmasının yanında hastaların demografik özellikleri, hasta sevk sayıları, sevk nedenleri ve tanıları da içerisine alan çalışma, etrafıca yapılmıştır. Yapılan çalışmada, bölgedeki hastanelerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gereken alanlar hakkında sağlık sektörüne yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Sosyal ağ analizi kavramları Gephi ve R paket programlarında ilk defa Türkçe kaynak olarak uygulamalarla tanıtılmıştır. Çalışmada ayrıca çizge kuramı sosyal ağ analizi temel ve ileri kavramlarıyla birlikte verilmiştir. Dahası çalışmada ağ modelleri tanıtılmış ve paket program uygulamaları gösterilmiştir (Gürsakaç & Aksan, 2023).

Lenger ve Beyan (2022) tarafından, Twitter'dan toplanan 3184 veri, sosyal ağ analiziyle değerlendirilmiştir. Eğitim ve sağlık gibi pandemiden en çok etkilenen meslek gruplarının Twitter'da daha fazla paylaşım yaptığı gözlenmiştir. Paylaşımlar genel olarak olumsuz yorumlar içermekte olup, sağlık çalışanları pandemiden en çok etkilenen grup olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya, kanun koyuculara ulaşmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bireylerin yaşadıkları mağduriyetlerin özgürce paylaşılıp tartışmaların önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilmesi ve bu verilerin, belirsiz bir ortamda geleceğe yönelik projeksiyonlar oluşturmak için kullanılabileceği tespit edilmiştir.

Kızıltuğ ve Tugay (2024) çalışmalarında örtük bilgi kavramının, sosyal ağ analizi ile bibliyometrik incelemesinin, gelecekteki araştırmalara yol göstermesi amacıyla somutlaştırılmasına odaklanmışlardır. Araştırmada, örtük bilgi kavramının (2015-2024 yılları arası yönetim organizasyon alanında Türkiye'de yapılmış bilimsel çalışmalarda) hangi kavramlarla birlikte ele alındığı, bu kavramlarla ilişki yoğunlukları ve yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Codal ve Coşkun (2016) yılında “Sosyal Ağ Türlerinin Karşılaştırılmasına İlişkin Bir Ağ Analizi” konulu çalışmalarına farklı sosyal ağların (arkadaşlık ağı, politik ağ ve Facebook ağı) merkezîyet ölçütleri açısından karşılaştırmalı bir analizini sunmuşlardır. Bu çalışma, ağları birbirinden ayıran farklı karakteristik özelliklerin her birinin kendi iç dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, sosyal ağ analizi sürecinde karakteristik özelliklerin ölçütlerinin belirlenmesi konusunda gelecek çalışmalara katkıda bulunmayı hedeflemişlerdir.

Ayyıldız ve Kılıçarslan 2024 yılında yaptıkları çalışmada, açık alan rekreasyonuna dair çalışmaların 2019 yılından sonra artan bir ilgiyle daha fazla araştırılmaya başlandığını tespit etmişlerdir. Uluslararası literatürdeki nicelik ile karşılaştırıldığında, Türkçe literatürde açık alan rekreasyonu çalışmalarına daha fazla odaklanılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca yapılan çalışmada verilerin görselleştirilmesinde Gephi paket programı kullanılmıştır.

17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı saray teşkilatında çeşitli pozisyonlardaki saray mensuplarının borç ilişkileri, sosyal ağ analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Saray bağlantılı kişilerin borç ilişkileri gibi literatürde eksik olan bir konu incelenerek bu alandaki boşluk doldurulmuştur. Makalede, 17. yüzyılda saray teşkilatında görev yapmış, kaynaklarda az yer bulan alt düzey saraylılar incelenmiştir (Uğur, 2023).

Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen kitlesel göç hareketin 10 yıllık sürecinde (2011-2021), Suriyelilere hizmet veren STK'lar arasındaki koordinasyon ve iş birliğinin yapısını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen çalışmada SAA yöntemleri ve Gephi paket programı kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ağ merkezi olarak tespit edilmiştir. Ulusal sosyal ağ

haritasına göre ise: Türk Kızılayı ve İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) ağ merkezleri olarak tespit edilmiştir (Mengü, 2022).

Saraçoğlu (2023) tarafından yapılan çalışmada Gephi kullanılarak Victor Hugo'nun "Sefiller" romanındaki karakterler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Düğüm ve bağlantı sayıları üzerinden ağ yapısı incelenmiş ve düzen algoritmalarıyla karakterler arasındaki etkileşimler görselleştirilmiştir. Özellikle Force Atlas gibi düzenleme yöntemleriyle topluluklar ve merkez karakterler belirginleştirilmiştir.

Çebi Karaaslan vd. (2025) yaptıkları çalışmada Türkiye'de sağlık muayene hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyi analiz edilmiştir. 2023 Yaşam Memnuniyeti Araştırması mikro verileri kullanılarak yapılan incelemede, Pearson'ın χ^2 testi ve lojistik regresyon yöntemi uygulanmıştır. Vatandaşların %61,85'inin sağlık muayene hizmetlerinden memnun olduğu tespit edilmiştir. Memnuniyetin sosyodemografik, bireysel ve kurumsal faktörlerden anlamlı biçimde etkilendiği ortaya konmuştur. Sağlık hizmetlerinde güven unsurunun ve dijitalleşme sürecinin memnuniyet üzerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmış; bu doğrultuda geliştirilecek politikalarla sağlık sistemine duyulan güvenin artırılacağı değerlendirilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma için Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hastaneler arasındaki hasta sevk ağlarını incelemek amacıyla nicel bir araştırma paradigması içinde konumlanan, tanımlayıcı ve ilişkisel bir Sosyal Ağ Analizi (SNA) deseni benimsenmiştir. Benzer biçimde, Lee vd. (2011) ile De Brún vd. (2018) tarafından yürütülen çalışmalarda da sosyal ağ yapılarının betimleyici ve ilişkisel yönlerini ortaya koymak amacıyla tanımlayıcı ve ilişkisel SNA desenleri benimsenmiştir. Bu yaklaşım, sağlık kurumları arasındaki etkileşimlerin hem nicel (örneğin ağ yoğunluğu ve derece merkeziliği) hem de yapısal (örneğin bağlantısallık ve ağ bütünlüğü) özelliklerinin eşzamanlı biçimde incelenbilmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca, bu yöntemsel tercih aracılığıyla, sağlık sistemlerinde ortaya çıkan sevk akışlarının açıklanması ve kurumlar arası ilişkisel dinamiklerin görünür hâle getirilmesi yönünde etkili bir analitik çerçeve oluşturulmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait, Erzurum, Erzincan, Kars, Ağrı, Muş, Tunceli il veya ilçe hastanelerinden diğer hastanelere ambulans veya kendi imkanları ile sevk edilen 142.442 hastanın sevk planlamalarını içermektedir. Hasta sevkleri 54 il ve 172 hastane arasında gerçekleşmiştir. Sevk ağında 45 devlet hastanesi (DH), 17 özel hastane, 23 EAH ve 32 üniversite hastanesi bulunmaktadır.

Erzurum İl Sağlık Müdürlüğü tarafından elde edilen verilere göre, Erzurum ili dışından Erzurum Şehir Hastanesi'ne 2020-2023 yılları arasında sevk edilen hasta sayısı 100'dür. Erzurum Şehir Hastanesi'nden 2020-2023 yılları arasında; il dışındaki hastanelere sevk edilen hasta sayısı 1.651, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi'ne sevk edilen hasta sayısı ise 16.438 olarak bildirilmiştir. Bu kapsamda toplam 18.189 hastanın sevk bilgisi tarafımıza ulaşmıştır. Erzurum dışındaki illerden 2020-2023 yılları arasını kapsayan veriler ise; Ağrı İl Sağlık Müdürlüğü'nden 6.957, Muş İl Sağlık Müdürlüğü'nden 83.299 ve Kars İl Sağlık Müdürlüğü'nden 32.134 şeklindedir. Tunceli İl Sağlık Müdürlüğü'nden ise 1.933 hastanın yalnızca hangi hastanelere sevk edildiğine dair sayı bilgisi ile 14 hastanın Erzurum Şehir Hastanesi'ne sevk edildiği bilgisi tarafımıza ulaşmıştır. Elâzığ, Bingöl, Bayburt, Ardahan İl Sağlık Müdürlükleri yoğun istek ve taleplerimize rağmen değişik nedenlerle hasta sevk verilerini tarafımıza gönderememişlerdir.

2.3. Verilerin Analizi

Sosyal Ağ Analizi (SNA), sosyal sistemlerdeki aktörler ve bu aktörler arasındaki ilişkiler bütününe incelemeye olanak tanıyan yapısal bir analiz yöntemidir. Bu yaklaşım, toplumsal, kurumsal veya örgütsel düzeydeki etkileşimlerin görünmeyen örüntülerini açığa çıkararak, ağın bütününe bir “ilişkiler haritası” şeklinde betimlemeyi amaçlamaktadır (Wasserman & Faust, 1994). SNA, bireyler, gruplar ya da kurumlar arasındaki bağlantıların yoğunluğunu, yönünü ve niteliğini inceleyerek, sistem içindeki bilgi, kaynak veya hasta akışlarının hangi yollarla gerçekleştiğini ortaya koyar (De Brún vd., 2018). Bu yönüyle, sosyal ağ analizi, karmaşık toplumsal ilişkilerin yalnızca bireysel özellikler üzerinden değil, ilişkisel bağlamları aracılığıyla çözümlenmesine imkân tanıyan güçlü bir metodolojik çerçeve sunmaktadır (Borgatti vd., 2013).

Bu araştırmada, Doğu Anadolu Bölgesindeki illerden elde edilen veriler, Sosyal Ağ Analizi yönteminin uygulanabilmesi amacıyla öncelikle veri temizleme sürecinden geçirilmiştir. Verilerin bütünlüğü ve analiz edilebilirliği sağlandıktan sonra, hasta sevk akışlarını temsil eden veriler Gephi paket programına aktarılacak üzere yapılandırılmıştır. Bu kapsamda, veri setinde her bir sevk işlemi için kaynak (source) ve hedef (target) değişkenleri belirlenmiş; yani hastaların hangi hastaneden sevk edildiği ile hangi hastaneye yönlendirildiği tanımlanmıştır. Kaynak ve hedef hastaneler belirlendikten sonra, her bir bağlantı (edge) için hasta sevk sayıları ilişkilendirilmiştir. Program içerisinde öncelikle çeşitli düzen (layout) algoritmaları kullanılarak ağın yapısal özellikleri görselleştirilmiştir. Farklı düzenleme teknikleri sayesinde, ağın genel görünümü, aktörlerin birbirleriyle olan bağlantı yoğunlukları ve merkezî konumları daha açık biçimde ortaya konmuştur. Ardından, ağ üzerindeki etkileşimlerin analizi amacıyla Gephi yazılımının sunduğu temel sosyal ağ analiz metrikleri hesaplanmıştır. Bu kapsamda, arasındalık, derece ve yakınlık merkeziliği gibi göstergeler kullanılarak ağdaki en kritik hastaneler, bağlantı noktaları ve olası dar boğazlar belirlenmiştir. Ayrıca, filtreleme ve sınıflandırma teknikleri kullanılarak ağdaki önemli aktörlerin görsel olarak vurgulanması sağlanmıştır. Elde edilen metriksel bulgular doğrultusunda, bölgesel sağlık sistemi içerisindeki hasta sevk ağlarının yapısal özellikleri değerlendirilmiş; hastaneler arası sevk ilişkilerinin merkezilik, yoğunluk ve yönlülük düzeyleri yorumlanmıştır. Bu analizlerin sonuçları, sağlık sisteminin etkinliğini artırmaya ve sevk zincirindeki darboğazların azaltılmasına yönelik politika önerileri geliştirilmesinde kullanılmıştır.

2.3.1 Gephi Ortamında Kullanılan Sosyal Ağ Analizi Metrikleri

Gephi’de bağlantılar arası filtreleme (sevkleri filtreleme) oldukça kullanışlı bir özelliktir. Bu özellik sayesinde, ağdaki tüm hastaneler yerine analiz için kritik olan belirli kenar gruplarına odaklanılabilmektedir. Ayrıca, düğüm büyüklükleri ve kenarlar farklı renklerle görselleştirilerek, ağ yapısının daha pratik ve anlaşılır yorumlanması mümkün hâle gelmektedir (Bastian vd., 2009). Bu sayede, hasta sevk ağındaki merkezi hastaneler, kritik geçiş noktaları ve olası dar boğazlar belirlenebilir ve analiz sonuçları sağlık politikaları geliştirmek için kullanılabilir.

2.3.1.1. Bağlantılar Arası Yetki (Authority) Filtresi

Çalışmada en fazla etkinliğe, merkeziliğe ve öneme sahip hastanelerin belirgin hale gelmesi için bu yetki filtresi kullanılmıştır. Bu filtre değeri yüksek olan hastaneler, belirli bir uzmanlık alanı, kompleks vakaların yönetimi veya genel olarak referans merkezi olma anlamında diğer hastaneler tarafından çok güvenilen ve sevk için tercih edilen kurumlardır. Bu hastaneler, hasta akışının önemli bir kısmını yönetir ve ağın verimli çalışmasında kilit noktalardır.

2.3.1.2. Bağlantılar Arası Arasındalık Merkeziliği Filtrelemesi

Yüksek arasındalık değeri, düğümün bilgi veya kaynak akışında bir "köprü" veya "aracı" rolü oynadığını gösterir. Farklı coğrafi bölgeler veya hastane türleri arasındaki sevk zincirlerinde kritik bir

geçiş noktası olan hastaneleri belirgin hale getirilir. Bu hastaneler, sevklerin kesintisiz akışında önemli bir yetkiye sahiptir.

2.3.1.3. Bağlantılar Arasında Yakınlık Merkeziliği Filtresi

Bu algoritma fonksiyonu, ağdaki hastanelere ait düğümlerin diğer hastanelere olan mesafelerinin ortalama bir değerini hesaplar. Yüksek yakınlık merkeziliğine sahip bir hastane, ağ içindeki hasta akışına hızlıca erişebilir ve diğer hastanelerle kolayca bağlantı kurabilir. Böylece bu tip hastaneler ağda iyi konumlanmış ve potansiyel olarak verimli bir sevk noktası haline gelir.

2.3.1.4. Bağlantılar Arasında Derece Merkeziliği Filtresi

Ağ grafiğinde hangi hastanelerin en güçlü ve otoriter olduğunu tespit etme amacıyla geliştirilmiş bir merkezilik ölçüsüdür (Kolaczyk, 2009). Bu ölçü, bir düğümün diğer düğümlerle olan kenar sayısı olarak düşünülmelidir. Yönsüz bir ağ grafiğinde, doğrudan ortak kenara sahip olunan diğer düğümlerin sayısı olarak düşünülebilir. Büyük ağlarda derece merkeziliği değeri büyük olacağından, böylesine büyük düğümlerin etkisini azaltmak amacıyla normalleştirilmiş bir ölçüm geliştirilmiştir. Burada üzerinde çalışılan düğümün sahip olduğu bağlantı sayısının maksimum bağlantı sayısına oranı hesaplanmaktadır (Knoke ve Yang, 2008, s. 63).

$$M'_{D_i} = \frac{i \text{ düğümün ilişkili olduğu bağlantı sayısı}}{n - 1}$$

2.3.1.5. Bağlantılar Arasında Kümeleme Katsayısı Filtrelemesi

Ağ teorisinde bir düğümün komşularıyla ne kadar bağlantılı olduğunu ölçen bir metriktir. Bu çalışmada hastanelerin komşu hastanelerle ne kadar iyi iş birliği içerisinde olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Yüksek kümelenme katsayısına sahip bir hastane, hasta sevk ağında yerel olarak güçlü, koordineli ve muhtemelen belirli bir uzmanlık alanına veya coğrafi bölgeye odaklanmış bir kümenin merkezinde yer alır.

2.3.1.6. Bağlantılar Arası Özvektör Merkeziliği Filtrelemesi

Bu, sevk zincirinde kilit rol oynayan yani diğer önemli hastanelerle yoğun sevk ilişkisi olan hastaneleri tespit etmek anlamına gelir. Bu hastaneler, ağın genel işleyişi ve hasta akışı üzerinde büyük etkiye sahip olabilir. Bu filtreleme algoritması, farklı hastane grupları veya coğrafi bölgeler arasındaki hasta akışını sağlayan aracı hastaneleri veya kritik sevk bağlantılarını tespit etmek için ideal filtreleme yöntemidir.

2.3.1.7. Bağlantılar Arası Modularity Class Filtrelemesi

Bir ağda, kendi içlerinde daha yoğun bağlantılara sahip olan ve farklı gruplarla daha az bağlantısı olan düğüm gruplarını belirleme yöntemidir. Sosyal ağ analizinde "topluluk tespiti" olarak da bilinir. Örneğin, bir hastane sevk ağında coğrafi yakınlığa, uzmanlık alanlarına veya idari yapılara göre kümelenmiş hastanelerden oluşan topluluklar olabilir. Yüksek değerler genellikle ağın gelişmiş, karmaşık yapısını ölçen bir değerdir. Düşük modülerlik puanı ağın gelişmiş yapısının zayıf olduğunu ve ağın alt ağlara bölünmesine elverişsiz olduğu anlatır. Modularity istatistiğinin matematiksel alt yapısı; toplam bağıntı yoğunluğu (m), her topluluğun kenar sayısı (e_i), her topluluğun derece (a_i) ve modularity hesaplaması (Q) olmak üzere,

$$Q = \frac{1}{2M} \sum_i e_i - a_i^2$$

şeklinde tanımlanmıştır.

2.3.1.8. Bağlantılar Arası Güçlü Bağlılık Kavramı

Ağ analizinde bir düğümden diğer düğümlere ulaşabilme kriteri olarak tanımlanmıştır. Hangi güçlü sevk bağları, farklı hastane toplulukları arasında hasta akışını kolaylaştırıyor? Güçlü bağlar yoluyla köprü görevi gören hastaneler, ağdaki genel hasta sevk sistemini nasıl etkiliyor? Ağda, çok sayıda güçlü bağa sahip olan ancak düşük bağlantılar arası merkeziliğe sahip hastaneler var mı? Hangi hastaneler hem yüksek bağlantılar arası merkeziliğe hem de güçlü sevk bağlarına sahip? Sorularına cevap arama adına güçlü bir filtreleme tekniğidir.

2.3.1.9. Bağlantılar Arası Ağırlıklı Derece Kavramı

Ağdaki aktörler arasındaki bilgi ve iletişim bağlarının ne kadar güçlü olduğu hakkında ortalama bir fikir sağlar. Bu filtreleme ile şu soruların cevabını bulmak ve önemini anlamak mümkündür. Hasta sevk ağındaki en kritik hastaneler hangileridir? Yani, hem farklı sevk grupları arasında köprü görevi gören hem de üzerinden çok sayıda hastanın geçtiği (yüksek ağırlıklı derece) hastaneler hangileridir. Bu hastaneler, sistemin en önemli aktörleridir. Ayrıca bağlantılar arası merkeziliği yüksek, ancak ağırlıklı derecesi düşük olan hastaneler (sessiz köprüler) sevk sisteminde mevcut mudur? Bu hastaneler stratejik bir konumda olsalar da üzerlerinden geçen hasta sayısı az olabilir. Matematiksel olarak ağırlıklı derece kavramı aşağıdaki gibidir.

$$\text{Ortalama Ağırlıklı Derece} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m w_{ij}}{n}$$

2.4. Araştırmanın Etiği

Bu çalışmanın verileri Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığından E.88656144-000-2200415107 sayılı, 14.12.2022 tarihli etik kurulu onay belgesi temin edilerek ve ulusal/uluslararası araştırma etiği ilkelerine uygunluk gözetilerek elde edilmiştir. Tüm kişisel veriler anonimleştirilerek gizlilik ve veri güvenliği sağlanmıştır. Elde edilen bulguların doğruluğu, tarafsızlığı ve şeffaflığı, araştırma etiği kurallarına bağlı kalınarak temin edilmiştir.

3. Bulgular

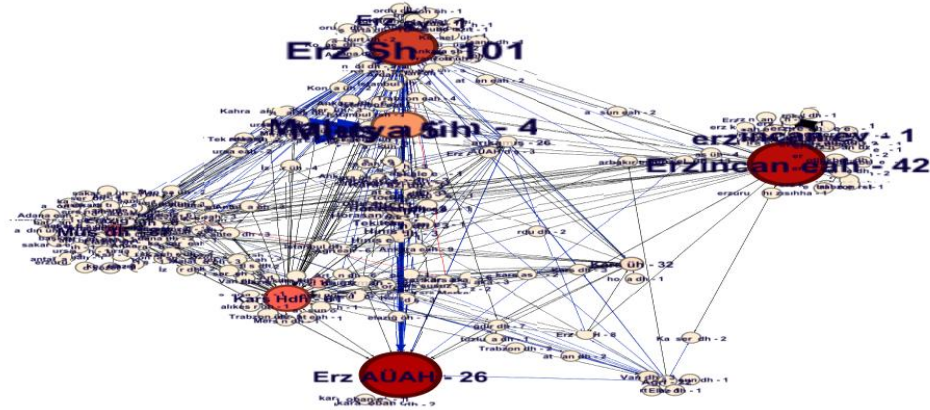
3.1. Gephi ile Düzen Algoritmalarının Yorumu

3.1.1. Kuvvet Yönlendirmeli Düzenleme Algoritması (Force Atlas)

Grafikte derece merkeziliği yüksek hastaneler, Erzurum Şehir Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Kars Hrakani Devlet Hastanesi ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi şeklindedir. Yüksek derece merkeziliğine sahip olan bu hastanelerin itme- çekme kuvveti de yüksek olacaktır. Dolayısıyla düşük dereceli sağlık kurumları itme-çekme kuvvetinin etkisinde kalmışlardır. Grafik 1’de çalışmanın en yetkili hastaneleri ve hastane gruplaşmaları görülebilir.

Grafik 1

Gephi Programı Yardımıyla Force Atlas Düzeninde Hasta Sevk Ağları



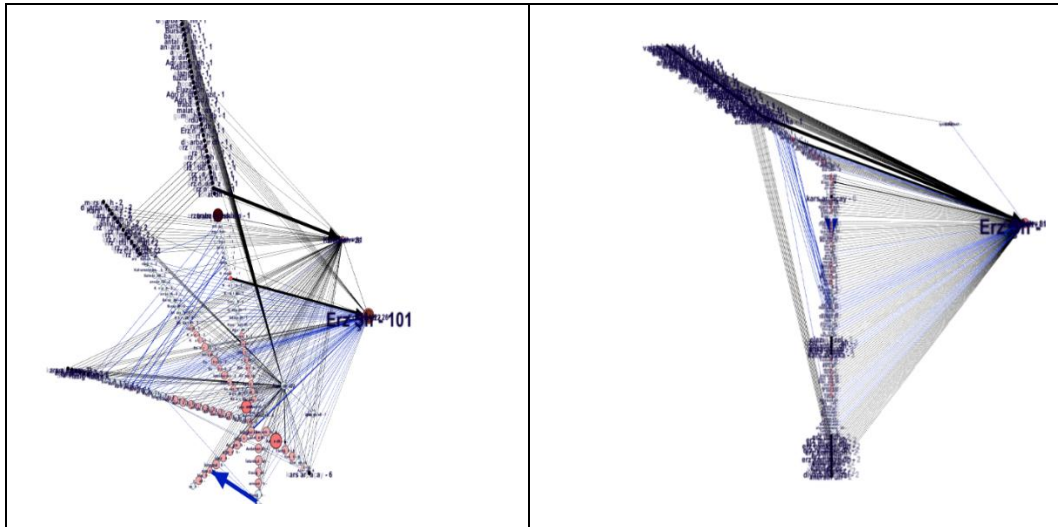
*Yerleşim: Fruchterman Reingold (temel) ve Force Atlas 2 (scaling=1,5, gravity= 1, linlog= false);
Düğüm boyutu: degree; Renk: in-degree; Kenar kalınlığı: sevk sayısı; Ok yönü: sevk yönü.*

3.1.2. Yayılı Eksen Düzeni (Radial Axis Layout)

Bu algoritma düzeninde knockdown özelliği ağda güçlü çekim kuvvetlerine sahip düğümlerin etkisini azaltma işlevi görür. Knockdown axes özelliği seçili hale geldiği zaman sağdaki grafikteki gibi hiyerarşik bir netleşme sağlanmış ve ana sevk yolları daha belirgin hale gelmiştir. Bu özellik sayesinde söz konusu çalışma hem fazla karmaşadan kurtulmuş hem de ana sevk yolları üzerindeki kritik öneme sahip olan hastaneler tespit edilmiştir. Grafik 2’de görüldüğü gibi, ağ grafiğindeki kilit referans noktaları olan sağlık kurumları Erzurum Şehir Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi iken Diyarbakır Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi (Üniversite Hastanesi) ve Muş Devlet Hastanesi ise sevk yolları üzerindeki kritik öneme sahip kurumlardır.

Grafik 2

Gephi Programı Yardımıyla Radial Axis Layout Düzeninde Hasta Sevk Ağları (Solda Knockdown Axes/Spars Seçili Değil İken Sağ Tarafda Seçili Halde)



Yerleşim: Fruchterman Reingold (temel) ve Radial Axis Düzeni (Number of axes= 3); Düğüm boyutu: degree; Renk: in-degree; Kenar kalınlığı: sevk sayısı; Ok yönü: sevk yönü.

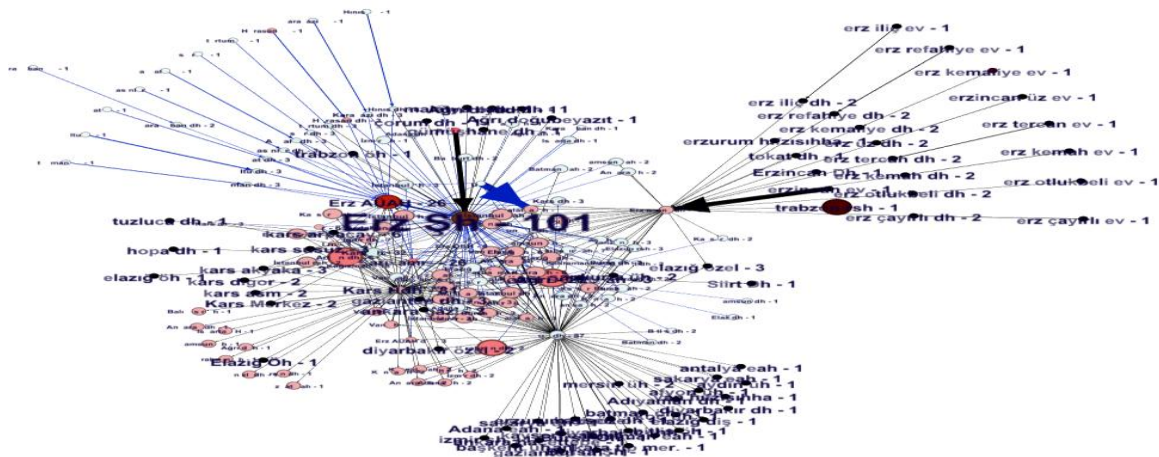
Burada grafik çizimini Fruchterman Reingold düzen algoritması aktif halde iken Radial Axis düzen algoritması uygulanmıştır. Gephi paket programı doğrudan Radial Axis algoritmasını uygulamamaktadır. Knockdown Axes/Spars ayarı ise Radial Axis algoritması içerisinde olan özel bir eklentidir. Gephi 0.10.1 programının ancak güncel sürümlerinde bulunabilmektedir.

3.1.3. Yifan Hu Düzeni

Bu yöntem düğümlerin ve kenarların yayılmasına imkân verir. Diğer grafiklere göre daha anlaşılır bir yapı sunmaktadır. Ağın yapısını gösterme amacına daha fazla hizmet etmektedir (Cherven, 2015).

Grafik 3

Gephi Programı Yardımıyla Yifan Hu Düzeninde Hasta Sevk Ağları



Yerleşim: Dairesel düzen (temel) ve Yifan Hu (Relative strength=0,3, step ratio=0,5, adaptive cooling=doğru); Düğüm boyutu: degree; Renk: in-degree; Kenar kalınlığı: sevk sayısı; Ok yönü: sevk yönü.

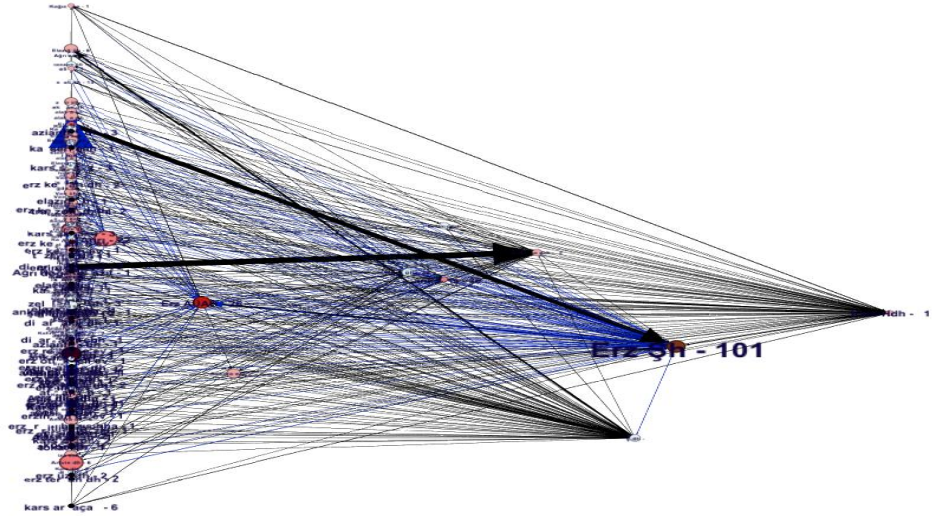
Bu düzen algoritması sayesinde sadece önemli ve büyük hastaneler değil bu hastanelerin çevresindeki küçük sağlık kurumlarının ve bu sağlık kurumlarına hangi bölgelerden sevk geldiği de kümelenmiş bir vaziyettedir. Grafik 3’te Erzincan Eğitim ve Araştırma Hastanesine öncelikle Erzincan ilçelerindeki hastanelerden ve bu ilçe hastanelerine de hangi evlerden hastaların geldiği komiteler şeklinde görülmektedir. Ayrıca bu algoritma sayesinde sevk sistemindeki potansiyel bölgeler ve darboğazlar daha net bir şekilde ortaya konularak, sağlık planlaması ve politikası için somut görsel kanıtlar sunulmaktadır. Çalışmamızdaki potansiyel sevk bölgeleri (darboğazlar), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi, Muş Devlet Hastanesi, Erzurum Şehir Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Trabzon Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi ve Ağrı Devlet Hastanesi olarak belirlenmiştir.

3.1.4. Ordered Graph Layout

Bu çalışmada yakınlık merkeziliği ve merkeze toplama özelliği seçili olarak bu algoritma çalıştırılmıştır. Bu fonksiyon, düğümlerin belirli bir eksen veya doğrultu üzerinde daha düzenli ve anlaşılır bir şekilde yerleşmesini sağlar. Grafik 5'teki ağ grafiği yakınlık merkeziliği kriterine göre düzenlenmiştir. Bu işlev yakınlık merkeziliği yüksek olan düğümleri öyle bir noktaya yerleştirir ki, bağlantılı tüm düğümlere olan mesafe ortalama olarak en düşük olur. Böylece hasta sevkleri en kolay yollarla sağlanmış olur.

Grafik 4

Gephi Programı Yardımıyla Ordered Graph Düzeninde Hasta Sevk Ağları



*Yerleşim: Dairesel düzen (temel) ve Ordered Graph (Force strength=4, gravity=1, center= doğru);
Düğüm boyutu: degree; Renk: in-degree; Kenar kalınlığı: sevk sayısı; Ok yönü: sevk yönü.*

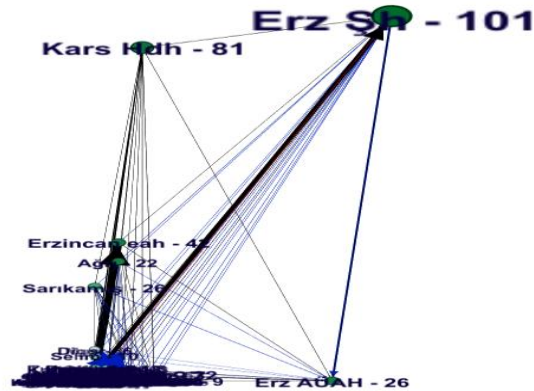
Söz konusu çalışmada yakınlık merkezitesi en yüksek olan hastaneler; Erzurum Şehir Hastanesi, Muş Devlet Hastanesi, Erzurum Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kars Harekani Devlet Hastanesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi olduğundan bu hastaneler en merkezi konuma yerleşmişlerdir. Böylece en hızlı bilgi/hasta alabilen kurumlardır. Grafik 4'te de görüldüğü üzere yüksek yakınlık merkezitesi değerleri sayesinde en sağdaki katmanlarda yer alan (Kars HDH, Erzurum ŞH gibi) hastaneler hasta akışının ve sevk verimliliğinin yüksek olduğu hastanelerdir. Dolayısıyla bu hastanelerde bir sorun yaşanırsa ağdaki hastane hizmeti alma ve sevk hızı ciddi şekilde etkilenecektir.

3.1.5. Çok Boyutlu Ölçekleme (MDS) Düzeni

Kruskal ve Wish 1978 yılında yaptıkları çalışmada MDS stres değerinin sahip olduğu aralıklara göre çalışmanın uyumu hakkında çıkarımlarda bulunmuşlardır. Burada bu çalışma için " $0,05 < \text{Stres} \leq 0,10$: İyi uyum" hükmü kullanılmıştır. Bu mesafe yapılandırmasının stresi: 0,0835310690582911 (2 boyut seçildi ve tüm mesafeler eşit ağırlıklı ayarlandı) olduğundan söz konusu çalışma uyum kriterine göre kabul edilebilir değere sahiptir. Ayrıca bu algoritma, düğümleri seçilen farklı birden fazla kriter gere boyutlandırarak grafiği daha fazla anlamlandırmaya çalışır. Mesela aşağıda pagerank ve eigenvektor merkeziliği fonksiyonları seçildi. Bu durumda grafikte en yukarıda tüm okların yöneldiği hastaneler olarak; Erzurum ŞH, Kars HDH gibi, bu iki kriter değeri de yüksek olan hastanelerin yer aldığı görülmektedir. Aynı şekilde sağdaki grafikte yakınlık ve arasındalık merkeziliği en yüksek olan hastaneler en yukarıdan aşağıya doğru sıralandığı görülmektedir (Grafik 5).

Grafik 5

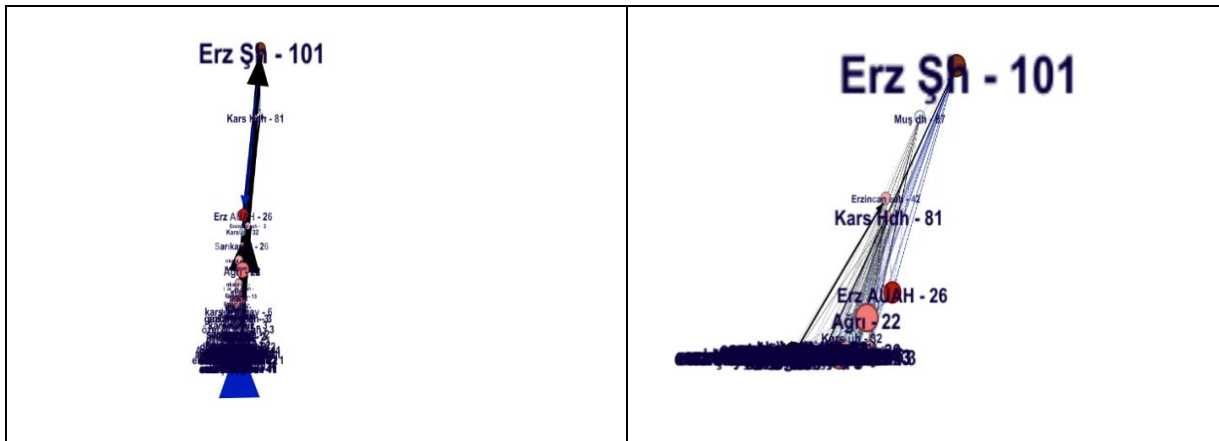
Gephi Programı Yardımıyla MDS Düzeni Hasta Sevk Ağları (Ağırlıklı Yol Mesafeleri ve Boyut 2)



Yerleşim: Dairesel düzen (temel) ve MDS (Boyut=2, network scale=1000); Düğüm boyutu: degree; Renk: in-degree; Kenar kalınlığı: sevk sayısı; Ok yönü: sevk yönü.

Grafik 6

Mds Düzeni; Solda pagerank ve eigenvektor, Sağda arasındalık ve yakınlık merkeziliği



Yerleşim: Dairesel düzen (temel) ve MDS (Boyut=2, network scale=1000, sol= pagerank+eigenvektor, sağ= arasındalık+ yakınlık filtreleri); Düğüm boyutu: degree; Renk: in-degree; Kenar kalınlığı: sevk sayısı; Ok yönü: sevk yönü.

Sayfa derecesi ve öz vektör merkeziliği değerlerine göre soldaki grafik incelendiğinde hem en popüler hem de en etkili hastanelerin Erzurum Şehir Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Kars Kafkas Üniversitesi Araştırma Hastanesi ve Sarıkamış Devlet Hastanesi olduğu tespit edilmiştir. Sağdaki grafik ise arasındalık ve yakınlık merkeziliği değerlerine göre incelendiğinde, hem en iyi entegre olmuş ve erişilebilir hem de kritik aracı rol oynayan hastanelerin Erzurum Şehir Hastanesi, Muş Devlet Hastanesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi ve Ağrı Devlet Hastanesi olduğu net bir şekilde tespit edilmiştir. Gephi programı sayesinde farklı filtreleme teknikleri bir arada kullanıldığında istenen amaca hizmet edecek sonuçlara ulaşılabilmektedir (Grafik 6).

3.2. Gephi Programı Filtreleme Çalışmaları

3.2.1. Bağlantılar Arası Authority Yetki Filtresi

Yetki filtrelemesi kullanıldığında Tablo 1’deki şu bulgular elde edilmiştir. Erzurum AÜAH, en yüksek uzmanlık ve referans gücüne sahip hastanedir. Belirli uzmanlık alanlarında ulusal ve bölgesel bir referans merkezidir. Hasta sevk analizimiz de en güvenilir ve son durak olarak algılanmaktadır. Uzman hekim kadrosu, teknolojik altyapısı, hastanenin kapasitesi en önemli sebeplerdir. Aynı zamanda bölgemizdeki Erzurum Şehir Hastanesi ve diğer hastaneler için önemli bir seçenektir. Doğu Anadolu Bölgesi’nden sevk edilen il dışındaki en önemli referans merkezi ise Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile Ankara Üniversite Hastanesi olarak tespit edilmiştir. Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesinde uzman hekim eksikliği gibi bir sorun yaşanması durumunda, bu durum tüm hasta sevk ağını olumsuz etkileyerek diğer hastaneler üzerinde büyük bir yük oluşturacaktır.

Tablo 1

Gephi Programı Yardımıyla Bağlantılar Arası Authority (Yetki) Filtresi En Yüksek Sağlık Kurumları

Hastane	Otorite Değeri
Erzurum AÜAH	0,2752718
Ankara EAH	0,22523321
Erzurum ŞH	0,20030256
Ankara ÜH	0,1850125
Diyarbakır EAH	0,16602966

3.2.2. Bağlantılar Arası Arasındalık Merkeziliği Filtrelemesi

Çalışmamızdaki bulgulara göre en kritik yollar üzerinde olan ve sevk sisteminde köprü görevi gören hastanelerden başlıcaları Erzurum ŞH, Muş DH, Erzincan EAH, Kars HDH ve Erzurum AÜAH şeklindedir. Matematiksel olarak; n_{st}^i , s’ den t’ye i’den geçen en kısa (geodesik) yolların sayısı ve g_{st} , s’den t’ ye geodesik yolların sayısını göstermek üzere, i. hastanenin arasındalık merkeziliği,

$$M_{A_i} = \sum_{st} \frac{n_{st}^i}{g_{st}}$$

şeklinde hesaplanmaktadır (Newman, 2010, s187). Söz konusu bu çalışmada Gephi programındaki veriler çok uzun ve burada göstermek gereksiz olduğundan Tablo 2’de sadece bazı örnek veriler gösterilmiştir. Erzincan Eğitim ve Araştırma Hastanesi üzerinde arasındalık merkeziliği filtrelemesi uygulandığında aşağıdaki sonuç elde edilmiştir.

$$M_{A_{erzincan}} = \sum_{st} \frac{n_{st}^{erzincan}}{g_{st}} = 11,842$$

Tablo 2*Gephi Programı Yardımıyla Arasındalık Merkeziliği Örnek Değerleri*

Hastane Çiftleri	g_{st}	$n_{st}^{aüah}$	$n_{st}^{aüah} \cdot g_{st}$
Erzurum ŞH -Erzurum AÜAH	21	1	1/21
Erzurum ŞH- Samsun EAH	1	1	1
Erzurum ŞH – Ankara EAH	7	1	1/7
Erzurum ŞH – Elâzığ EAH	4	1	1/4
Erzurum ŞH – Ankara ÜH	4	1	1/4
...Toplam			11,842

Ancak bu değer Gephi paket programı yardımıyla normalleştirme işlemine uğratılmış olduğundan genel olarak, 0-1 arası bir değere sahip olması beklenir. Burada aslında arasındalık değerinin düzenlenmiş köşe çiftlerine bölmek gerekmektedir. Yani normalleştirilmiş arasındalık merkezilik formülü;

$$M'_{A_i} = \frac{1}{n^2} \sum_{st} \frac{n_{st}^i}{g_{st}}$$

şeklinde (Newman, 2010). Burada n^2 değeri, Erzincan EAH ile sevk ilişkisi içerisinde olan (gelen=3 ve giden=17) düğüm sayılarının çarpımından elde edilmiştir. Yani Erzincan Eğitim ve Araştırma Hastanesini köprü olarak kullanan tüm geodesik yollar manasındadır. O halde, n^2 değeri düzenlenmiş köşe çiftleri 51 adet olarak tespit edildiğinden çalışmamızdaki normalize edilmiş arasındalık merkezi değeri;

$$M'_{A_{erzincan}} = \frac{1}{n^2} \sum_{st} \frac{n_{st}^{erzincan}}{g_{st}} = \frac{1}{51} \cdot (11,842) \cong 0,23$$

şeklinde yaklaşık olarak bulunur. Bu değer Gephi programının sunduğu değerle aynıdır.

Tablo 3*Gephi Programı Yardımıyla Bağlantılar Arası Arasındalık Merkeziliği Filtrelemesi*

Sağlık Kurumu	Arasındalık Merkeziliği Değeri
Erzurum ŞH	0,43
Muş DH	0,35
Erzincan EAH	0,23
Kars HDH	0,20
Erzurum AÜAH	0,09

Bu filtreleme ile Tablo 3' te de görülebileceği üzere şu sonuçlar elde edilmiştir. Erzurum Şehir Hastanesi en kritik köprü veya aracı hastanedir. Vazgeçilmez bir geçiş noktasıdır. Bölgemizdeki hastaneleri birbirine bağlayan en önemli aktördür. Sevk sürecinde hasta veya kaynak akışının kontrol noktası konumundadır. Dolayısıyla bu hastanenin kapasitesi verimliliği ve koordinasyon yeteneği ağırlıklı genel performansı için hayati öneme sahiptir. Bu filtreleme bakımından alt sıralardaki hastaneler ise bahsedilen nitelikler bakımından daha düşük derecelere sahiptir.

3.2.3.Bağlantılar Arasında Yakınlık Merkeziliği Filtresi

Çalışmada yakınlık merkezilik değeri yüksek olan hastaneler daha erişilebilir ve etkin konumlanmışlardır. Bu sağlık kurumları bilgi alışverişi ve koordinasyon anlamında daha yoğun çalışmaktadırlar. Dolayısıyla hasta yükleri diğer hastanelere göre daha fazla olabilmektedir. Eğer aşağıdaki tabloda verilen hastaneler herhangi bir sebeple ağ sisteminden ayrılırlarsa, ağın genel yapısı, işleyişi ve dayanıklılığı önemli ölçüde zayıflayacaktır. Bu durum, sağlık hizmetlerinin kalitesinde düşüşe, erişilebilirlik sorunlarına ve sistem genelinde verimsizliğe yol açabilir. Çalışmada ağ sistemi bir insana ait iskelet sistemine benzetilirse bu hastaneler çalışmanın omurgalarıdır. Tablo 4'teki yakınlık merkeziliği verilerine göre çalışmadaki en kritik öneme sahip ve en hızlı iletişim kurabilen sağlık kurumları, Erzurum ŞH, Muş DH, Erzurum AÜAH, Kars HDH ve Erzincan EAH şeklindedir.

Tablo 4

Gephi Programı Yardımıyla Bağlantılar Arası Yakınlık Merkeziliği Filtresi

Hastaneler	Yakınlık Merkeziliği
Erzurum ŞH	0,6349
Muş DH	0,5676
Erzurum AÜAH	0,5174
Kars HDH	0,5092
Erzincan EAH	0,5052

3.2.4.Bağlantılar Arasında Derece Merkeziliği Filtresi

Bu ölçü, bir düğümün diğer düğümlerle olan kenar sayısı olarak düşünülmelidir (Otte & Rousseau, 2002). Ağ grafiğinde hangi hastanelerin en güçlü ve otoriter olduğunu tespit etme amacıyla geliştirilmiş bir merkezilik ölçüsüdür (Kolaczyk, 2009). Burada üzerinde çalışılan düğümün sahip olduğu bağlantı sayısının olası en fazla komşu sayısına oranı hesaplanmaktadır (Knoke & Yang, 2008, s.63). Örneğin, Erzurum Şehir Hastanesine doğrudan sevk gönderen hastane sayısı 25 ve olası maksimum komşu sayısı 193 olduğundan bu sağlık kurumunun normal gelen derece merkezilik değeri,

$$M'_{D_1} = \frac{i \text{ düğümün ilişkili olduğu bağlantı sayısı}}{n - 1} = \frac{25}{193} = 0,129534$$

şeklinde hesaplanabilir. Tablo 5'ten de anlaşılabacağı üzere çalışmadaki en güçlü ve otoriter hastaneler; Erzurum Şehir Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak sıralanmaktadır.

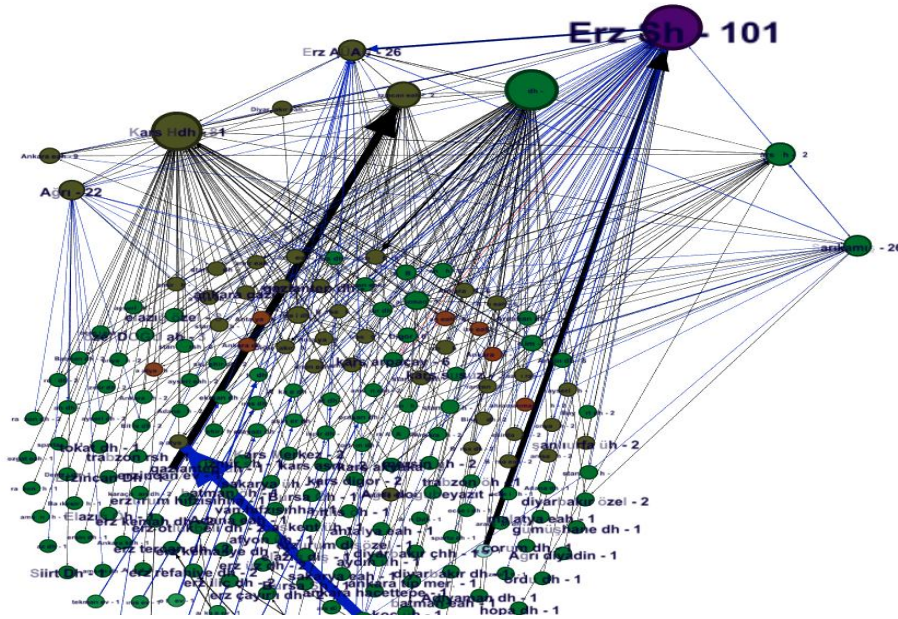
Tablo 5

Gephi Programı Yardımıyla Bağlantılar Arası Derece Merkeziliği Filtresi En Yüksek Sağlık Kurumları

Hastane	Gelen Sevk	Giden Sevk	Toplam Sevk	Normal Gelen	Normal Giden	Normal Tüm
Erzurum ŞH	25	58	101	0,129534	0,300518	0,215026
Kars HDH	4	53	81	0,020725	0,274611	0,147668
Erzincan EAH	2	22	42	0,010363	0,11399	0,062176
Erzurum AÜAH	20	0	26	0,103627	0	0,051813
Ankara EAH	5	0	9	0,025907	0	0,012953

Grafik 7

Gephi Programı Yardımıyla Bağlantılar Arası Derece Merkeziliği (Fruchterman Reingold Layout)



Bu ağ grafiğinde düğüm büyüklükleri derece filtrelemesine göre ayarlandı. En büyük düğüm büyüklükleri ağ grafiğinden de anlaşılacağı üzere tablodaki değerlerle uyumaktadır. Grafik 7'ye göre en güçlü ve otoriter hastanelerin başlıcaları; Erzurum Şehir Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesidir.

3.2.5. Bağlantılar Arasında Kümeleme Katsayısı Filtrelemesi

Bu filtreleme tekniği, hastanelerin komşu hastanelerle iş birliği derecesinin bir ölçüsüdür. Çalışmamızda kümeleme katsayısı yüksek olan hastaneler; Şanlıurfa DH, Batman DH, Manisa ÜH, Bursa DH, Bitlis DH, Kars DH, Elâzığ RSH, Ardahan DH şeklinde sıralanabilir. Burada Doğu Anadolu Bölgesinden Kars DH, Bingöl DH, Bitlis DH ve Ardahan Devlet Hastaneleri bulunmaktadır. Matematiksel olarak, bir düğümün komşularıyla yaptığı halihazırda var olan bağlantı sayısının (kombinasyon mantığıyla) olabilecek tüm bağlantı sayısına oranı şeklinde tanımlanır. Şöyle ki, bir düğümün yerel kümeleme katsayısı olan C_i yi hesaplamak için D_i var olan üçgen sayısı ve l_i olarak da düğümün derecesi kullanılır. Bu durumda formül şu şekildedir.

$$C_i = \frac{2 \cdot D_i}{l_i \cdot (l_i - 1)}$$

Aşağıdaki Tablo 6'da gösterilen bazı kümeleme katsayısı değerleri formül kullanılarak bulunmuştur. Örneğin; Iğdır Devlet Hastanesi'nin sahip olduğu üçgen sayısı 8 ve derece sayısı 7 olduğundan,

$$C_{Iğdır} = \frac{2 \cdot D_{Iğdır}}{l_{Iğdır} \cdot (l_{Iğdır} - 1)} = \frac{2 \cdot 8}{7 \cdot (7 - 1)} = \frac{16}{42} = 0,381$$

şeklinde bulunmuş olur. En fazla farklı değere sahip 5 hastaneye ait filtreleme uygulandı. Bu hastaneler aşağıdaki Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 7*Gephi Programı Yardımıyla Bağlantılar Arası Özvektör Merkeziliği Filtresi*

Sağlık Kurumu	Özvektör Merkeziliği
Erzurum ŞH	1,0
Kars HDH	0,784
Muş DH	0,789
Erzurum AÜAH	0,479
Erzincan EAH	0,445

3.2.7. Bağlantılar Arasında Merkezilik (Hub) Filtrelemesi

Ağ analizinde grafikteki düğümlerden en fazla merkezi konuma sahip olan aktörler manasına gelir. Bu hastaneler, en merkezi kurum olup yüksek hub değerine sahip aktörler ağın bilgi akışını kontrol ettiği gibi ağın dayanıklılığı ve verimliliği için de son derece önem arz ederler. h_i , i. düğümün hub merkeziliği ve O_i , i. düğümün otorite merkeziliği olmak üzere φ değeri bir katsayı olarak düşünüldüğünde hub merkeziliği,

$$h_i = \varphi \sum_j O_{ji} X_j$$

şeklinde matematiksel formda gösterilebilir (Newman, 2010, s.179). Bu formül, Muş ve Tunceli Devlet Hastanesi için uygulanmıştır. Burada Muş Devlet Hastanesi'nin Gephi programında bağlantılı olduğu 80 sağlık kurumu tespit edilmiştir. Çalışmada bu sağlık kurumlarının otorite değerleri işleme dahil edilmiş fakat Tablo 8'de sadece örnek bazı sağlık kurumları gösterilmiştir.

Tablo 8*Muş Devlet Hastanesi ile Bağlantılı Hastanelerin Örnek Bazı Otorite Değerleri*

Sağlık Kurumu	Bağlantılı Hastane	Otorite Değeri
Muş DH - Muş DH	Diyarbakır DH	0,040899813
Muş DH - Muş DH	Adana ÜH - Adana ÜH	0,07575758
Muş DH - Muş DH	Samsun ÜH - Samsun ÜH	0,13218881
Muş DH - Muş DH	Ankara EAH - Ankara EAH	0,22523321
Muş DH - Muş DH	İstanbul DH - İstanbul DH	0,1218948
...Toplam		7,263367

Örneğin; Muş Devlet Hastanesinin merkezilik değerinin matematiksel alt yapısı aşağıda gösterilmiştir.

$$h_{Muş} = \varphi \sum_{muş} O_{Muş\ Diydh} + O_{Muş\ İsteah} + O_{Muş\ İstöh} + O_{Muş\ İstüh} + O_{Muş\ samsun\ üh} +$$

$$O_{Muş\ Malatyaüh} + O_{Muş\ Erzşh} + O_{Muş\ adana\ üh} + O_{Muş\ Ankara\ eah} + \dots +$$

$$O_{Muş\ Ankara\ gazi} = 0,041 + 0,200 + 0,053 + 0,105 + 0,088 + 0,132 + 0,063 + 0,075 + 0,225 + 0,121 + \dots +$$

$$0,11231987 = \varphi .7,26367$$

Tablo 9*Tunceli Devlet Hastanesi ile Bağlantılı Hastanelerin Örnek Bazı Otorite Değerleri*

Sağlık Kurumu	Bağlantılı Hastane	Otorite Değeri
Tunceli DH	Erzurum ŞH	0,20030256
Tunceli DH	Erzurum AÜAH	0,2752718
Tunceli DH	Elâzığ EAH	0,15225677
Tunceli DH	Elâzığ ÜH	0,1389472
Tunceli DH	Malatya ÜH	0,06384651
...Toplam		1,71042881

Tablo 9’da Tunceli Devlet Hastanesi’nin bağlantılı olduğu hastanelerin otorite değerleri gösterilmiştir. Şimdi de Tunceli Devlet Hastanesi için Tablo 9’daki veriler kullanılarak bu formül uygulanırsa, aşağıdaki gibi bir eşitlik elde edilir.

$$h_{Tunceli} = \varphi \sum_{Tunceli} O_{Erzsh} + O_{ErzAüah} + \dots + O_{Diyarbakireah} = \varphi \cdot 1,71042881$$

Şimdi de bağlantılı hastanelerin hub değerlerini veren ifadeleri Gephi programı yardımıyla hesaplanan hub değerlerine eşitleyerek katsayıların eşit olduğu gösterilecektir.

$$\varphi_{muş} \cdot 7,263367 = 0,5601199 \text{ ise buradan } \varphi_{muş} = \frac{0,5601199}{7,263367} = 0,077116$$

$$\varphi_{Tunceli} \cdot 1,7104288 = 0,124895 \text{ ise buradan } \varphi_{Tunceli} = \frac{0,124895}{1,7104288} = 0,073019$$

Analizde elde edilen hub katsayıları arasındaki ufak farklılıklar, HITS algoritmasının iteratif özvektör güncellemelerine dayalı yakınsama sürecinin doğal bir sonucudur; bu farklar, algoritmanın tek bir sabit katsayıya değil, karşılıklı bağımlılığa dayalı yinelemeli bir dengeye ulaşma prensibiyle uyumludur. Çalışmada, en fazla bağlantı gönderen ve ağ yapısı açısından en kritik öneme sahip hastaneler; Muş Devlet Hastanesi, Erzurum Şehir Hastanesi, Kars Haraçani Devlet Hastanesi, Erzincan Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile Sarıkamış Devlet Hastanesi olarak belirlenmiştir. Söz konusu hastaneler Tablo 10’da sunulmuştur.

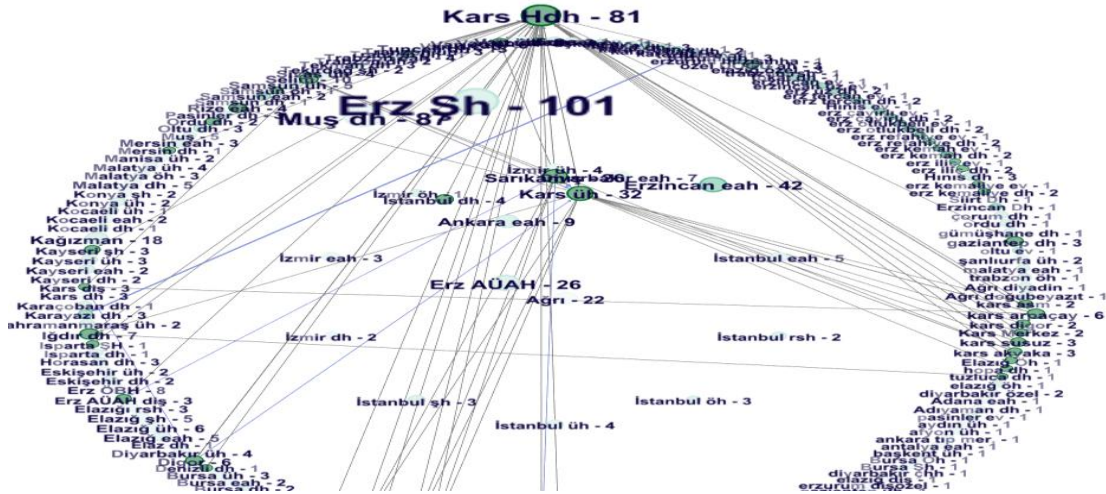
Tablo 10*Tunceli Devlet Hastanesi ile Bağlantılı Hastanelerin Örnek Bazı Otorite Değerleri*

Sağlık Kurumu	Merkezilik (Hub) Değeri
Muş DH	0,5601199
Erzurum ŞH	0,5007179
Kars HDH	0,47737455
Erzincan EAH	0,23976432
Sarıkamış DH	0,19563606

3.2.8. Bağlantılar Arası Modularity Filtrelemesi

Grafik 9

Modularity Class Görünümü (Düğüm Renkleri ve Büyüklükleri Modularity Class Olarak Filtrelenmiştir)



Çalışmadaki modularity raporunda hastanelerin kenar ağırlıkları kullanılmış ve Grafik 9'daki ağ grafiğinin çözünürlük değeri 1 olarak ayarlanmıştır. Bu şartlar altında çalışmanın modularity değeri 0,723 olarak bulunmuştur. Ağ grafiğindeki topluluk sınıfı sayısı ise 23 olarak tespit edilmiştir. 23 adet ayrı topluluk sınıfı olması ağın gelişmiş ve karmaşık yapısı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu 23 topluluk sınıfı birbirinden ilginç alt gruplar olduğunu ve çalışmanın geniş ve çeşitli düğümlere sahip olduğunu göstermektedir.

Modularity puanının 0,723 olması ise; çalışmamızın küçük ve işlevsel alt gruplara başarılı bir şekilde ayrılabilirdiğini ve aynı zamanda hastaneler arasındaki iç bağlantıların güçlü olduğunu göstermektedir. Matematiksel formülün temel yapısını ispatlamak amacıyla Gephi programında randomize komutu seçilmiş, topluluk sayısı 4 olarak ayarlanmış ve kenar ağırlık değerleri pasifize edilmiştir. Bu ayarlamalarla modularity değeri (0,297) hesaplanmıştır. Modularity değeri formül yardımıyla,

$$Q = \frac{1}{2M} \sum_i e_i - a_i^2$$

$$Q = \frac{1}{2.437} \sum_i \left(8 - \frac{45^2}{386} \right) + \left(69 - \frac{229^2}{386} \right) + \left(3 - \frac{18^2}{386} \right) + \left(56 - \frac{232^2}{386} \right) + \left(2 - \frac{1^2}{4} \right) + 9 \cdot \left(2 - \frac{1^2}{4} \right) + \left(8 - \frac{49^2}{386} \right) + 8 \cdot \left(2 - \frac{1^2}{3} \right) + \left(77 - \frac{241^2}{386} \right) = \frac{255,5}{874} = 0,293$$

şeklinde hesaplanmıştır.

3.2.9. Bağlantılar Arası Güçlü Bağlılık Kavramı

Ağ analizinde aktörler arasındaki ilişkilerin yoğunluğunu ve sürekliliğini anlatan bir kavramdır. Çalışmadaki bazı hastanelerin gelen hasta sayıları ve gönderdikleri hasta sayıları diğerlerine göre daha düşüktür. Bununla birlikte bu hastaneler sadece önemli bazı hastanelere sevk yapmaktadırlar. Bu, bir anlamda "kendi kendine yeten" veya "kapalı döngü" bir sevk sistemi olduğunu anlatan SAA kavramıdır.

Tablo 11*Güçlü Bağlılık Kimliği En Yüksek Değere Sahip Hastaneler*

Sağlık Kurumu	Güçlü Bağlılık Kimliği
Tekman DH	102
Karayazı DH	101
Oltu DH	100
Karaçoban DH	99
Horasan DH	98

Çalışmada tespit ettiğimiz Tablo 11’deki hastaneler, önemli aktör hastanelerle arasında karşılıklı bir sağlık kümesi oluşturan ve bazı uzmanlık alanlarını kendi içinde karşılayabilen sağlık kurumlarıdır. Başka bir ifadeyle bu hastane kümeleri, kapalı devre sağlık hizmeti sağlayıcısı fonksiyonuna sahiptir. Bu durum, ya belirli bir uzmanlık alanında (örneğin, o bölgedeki tek yanık merkezi) ya da genel olarak yüksek kalitede hizmet sunarak kendi bölgesindeki diğer hastanelerin birincil sevk adresi olmasıyla açıklanabilir.

3.2.10. Bağlantılar Arası Ortalama Ağırlıklı Derece Kavramı

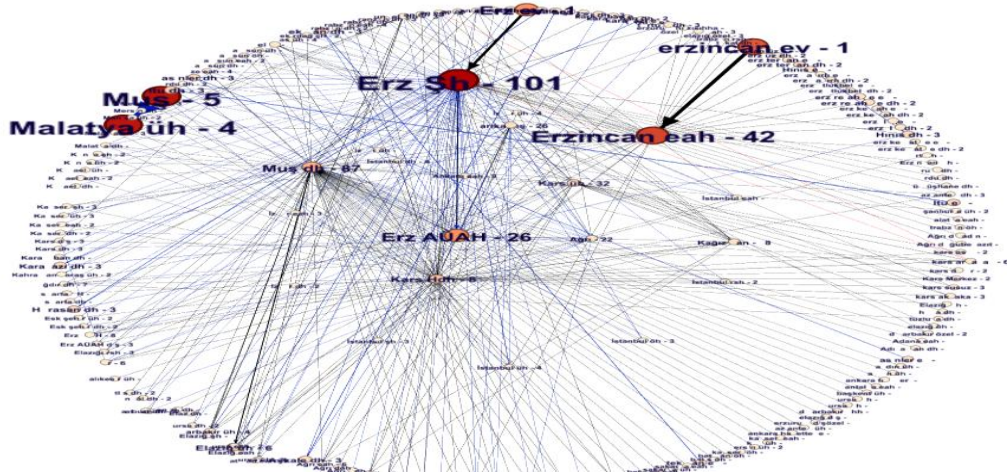
Çalışmada tüm düğümlerin ağırlıklarının ortalaması alınarak elde edilen bu değer 2673,052 olarak bulunmuştur. Bu filtre ile tespit edilen hastaneler sevk grupları arasında köprü görevi gören hastanelerdir. Bu niteliklere sahip olan en önemli hastaneler Tablo 12’de gösterildiği üzere Erzurum ŞH, Muş DH, Malatya ÜH, Erzincan EAH şeklindedir. Çalışmada Muş ve Kars Harakani Devlet Hastanelerinin merkezilik değerlerinin yüksek olması fakat ağırlıklı derece değerlerinin nispeten daha düşük olması, bu hastanelerin sessiz köprü niteliğinde olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla herhangi bir afet veya kriz anında bu hastanelerin sevk yükleri artacak ve bu sağlık kurumları çalışamaz duruma gelebilecektir (Grafik 10).

Tablo 12*Ağırlıklı Derece Değeri En Yüksek Sağlık Kurumları*

Sağlık Kurumu	Ağırlıklı Derece
Erzurum ŞH	59329
Muş DH	55009
Malatya ÜH	54567
Erzincan EAH	44686
Erzincan Ev	40436
Erzurum AÜAH	28389

Grafik 10

Hasta Sevk Ağları (Düğüm Büyüklükleri ve Renklerin Koyuluk Oranı Ağırlıklı Derece Filtresi Baz Alındı)

**4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler****4.1. Sonuç**

Bu çalışmanın ağ analizi bulguları, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hastaneler arası hasta sevk ağlarında önemli bir dengesizlik olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle ağırlıklı derece metriğine göre yüksek merkeziliğe sahip hastaneler (Erzurum ŞH, Muş DH) ile düşük merkeziliğe sahip hastaneler (Oltu DH, Kars ÜH) arasındaki kaynak ve uzmanlık farkı, sevk sisteminin verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Bu sorunu çözmek için, bu çalışmada önerilen dijital konsültasyon platformları, bölgedeki sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini ve kalitesini artırabilecek yenilikçi bir çözüm olarak öne çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2022), tele-tıp ve dijital konsültasyon sistemlerinin, özellikle kaynak kısıtlı bölgelerde hasta sevk zincirlerini iyileştirdiğini ve gereksiz sevkleri azalttığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, bu çalışmanın sonuçları, dijital konsültasyon platformlarının, yüksek merkeziliğe sahip hastanelerin uzmanlık birikimini daha geniş bir ağa yayarak bölgesel eşitsizlikleri azaltabileceğini göstermektedir. Ayrıca, bu tür platformların gerçek zamanlı veri paylaşımı ve akıllı yönlendirme algoritmaları sayesinde, sevk süreçlerinin daha hızlı ve verimli yönetilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Gephi programında kullanılan düzen algoritmaları, ağ verilerinin görselleştirilmesi ve yapısal analizinde kritik bir rol oynamaktadır. Force Atlas, Fruchterman-Reingold ve Yifan Hu algoritmaları, fiziksel itme-çekme kuvvetlerine dayalı yerleşim stratejileriyle düğümler arasındaki ilişkileri sezgisel biçimde ortaya koyarken, özellikle topluluk yapılarının ve merkez düğümlerin belirginleşmesini sağlar. Yifan Hu algoritması, büyük ölçekli ağlarda hızlı ve okunabilir düzenler üretmesiyle öne çıkmaktadır. Çok Boyutlu Ölçekleme (MDS) yöntemi, yüksek boyutlu verileri iki veya üç boyutlu alana indirgerken düğümler arasındaki benzerlikleri koruyarak sezgisel bir görselleştirme sunar. Radial Axis Layout ise hiyerarşik yapıları merkezden çevreye doğru düzenleyerek özellikle organizasyonel ve sınıflandırılmış sistemlerin görselleştirilmesinde etkili bir çözüm sunar. Bu algoritmaların doğru seçimi, ağın yapısına ve analiz amacına bağlı olarak, verilerin daha anlaşılır ve etkili biçimde yorumlanmasına olanak tanımaktadır.

Herhangi bir sağlık yatırımı gerçekleştirilmeden önce, Gephi programı aracılığıyla yapılan ön analizler sayesinde doğru ve stratejik yatırım kararları alınabilmektedir. Örneğin, hasta sevk trafiğinin yoğun olduğu hastaneler belirlenerek, yeni hastanelerin hangi bölgelerde kurulması gerektiği tespit

edilebilmektedir. Aynı zamanda bu ana aktör konumundaki hastanelerin yüklerinin hafifletilmesi amacıyla sağlık yatırımları yönlendirilebilir. Buna ek olarak, sevk bağlantılarının zayıf ya da hiç bulunmadığı bölgeler saptanarak, bu alanlara sağlık harcamalarının aktarılması planlanabilir. Özetle, sağlık yetkililerinin güncel veriler doğrultusunda Gephi programı üzerinden yapılan analizleri dikkate almaları ve bu doğrultuda sağlık politikalarını geliştirmeleri önerilmektedir.

Hasta sevk ağı sosyal ağ analizi söz konusu bu çalışmada hangi hastanelerin yetki bakımından zayıf olduğu ve uzman hekime ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu hastanelerin en fazla hangi uzmanlık alanlarından sevk yaptığı konusuna yer verilmemiştir. Daha sonraki çalışmalarda bu konuyla alakalı elde edilecek verilerle daha net kazanımlar elde edilebilecektir.

Bu çalışmada SAA temel kavramlarından olan arasındalık merkeziliği, bağlantılar arası merkezilik (hub) filtresi, bağlantılar arası üçgen sayısı metriği hesaplamaları yapılırken ağıdaki yoğun nümerik hesaplamalar ile karşılaşıldı. Burada ağ grafiği ile tablodaki değerlerin birlikte değerlendirilmesinin daha doğru olacağı tespit edilmiştir. Sadece ağ grafiğine yoğunlaşmak küçük hastanelerin gözden kaçmasına sebebiyet verebilmektedir.

4.2. Tartışma

Bu çalışma, sosyal ağ analizi kavramlarının Gephi paket programı aracılığıyla hasta sevk ağlarının incelenmesinde kullanıldığı; sosyal ağ analizi metrikleri ve filtrelerinin yorumlanarak, bunların matematiksel altyapısının uygulamalı olarak gösterildiği ilk çalışmadır. Gephi programında kullanılan radial axis layout (yayılı eksen düzeni) sayesinde, hastaneler arasındaki kritik bağlantı yolları ve önemli köprü noktaları tespit edilmiştir. Söz konusu algoritma, ağı kesme noktalarında yer alan en kritik hastaneleri (darboğazları) açık bir şekilde ortaya koyarak ağı yapısal analizi açısından önemli bilgiler sunmuştur. Türkçe literatüre olan katkı bu bağlamda iltir. Her ne kadar literatürde Demiral (2020), Doğu Karadeniz Bölgesi hastanelerine yönelik yaptığı çalışmada sosyal ağ analizi (SAA) yöntemi kullanılmış olsa da bu çalışmada farklı bir SAA yazılımı olan Gephi tercih edilmiştir. Gephi programı üzerinden analiz edilen sosyal ağ kavramları çalışmanın özgün bağlamı doğrultusunda yorumlanmış; ilgili metrikler matematiksel olarak uygulanarak kavramların geçerliliği ispatlanmıştır. Demiral'ın 2020 yılında gerçekleştirdiği çalışmada sağlık politikası önerileri sınırlı bir çerçevede sunulmuş ve analizler sosyal ağ analizi tekniklerine değil, ağırlıklı olarak SPSS programına dayandırılmıştır. Buna karşılık, bu çalışmada sosyal ağ analizi programı olan Gephi kullanılarak, neredeyse tüm metrikler ilgili matematiksel altyapısıyla birlikte değerlendirilmiş; elde edilen bulgular doğrultusunda sağlık politikalarına yönelik kapsamlı öneriler geliştirilmiştir.

Demiral (2020), gerçekleştirdiği çalışmada, sosyal ağ analizi (SAA) yazılımlarından NodeXL'in ASOS yazılımına entegrasyonu sayesinde sevk ağlarının takibinin kolaylıkla yapılabileceğini ifade etmiştir. Bu entegrasyonun, sağlık yöneticileri ve planlayıcılarının çevrimiçi olarak sevk süreçlerini izlemelerini ve daha kısa sürede gerekli iyileştirmeleri gerçekleştirmelerini mümkün kıldığı belirtilmiştir. Buna karşın, bu çalışmada dijital sevk platformu olarak önerilen sistem herhangi bir yazılım entegrasyonuna ihtiyaç duymadan, tamamen bağımsız bir şekilde işleyebilecek biçimde tasarlanması önerilmektedir.

Saraçoğlu (2023) çalışmasında, Gephi programı kullanılarak Victor Hugo'nun "Sefiller" romanındaki karakterler arasındaki ilişkiler sosyal ağ analizi yöntemiyle incelenmiştir. Düğüm ve bağlantı sayıları üzerinden ağı yapısı değerlendirilmiş; Force Atlas gibi düzen algoritmaları aracılığıyla karakterler arasındaki etkileşimler görselleştirilmiş ve topluluk yapıları ile merkez karakterler belirginleştirilmiştir. Bu çalışma ile çalışmamız arasında temel bir benzerlik, Gephi'nin düzen algoritmalarının ağ yapısını anlamlandırmak amacıyla kullanılmasıdır. Ancak kendi çalışmamızda, edebi bir metin yerine sağlık kurumları arasındaki sevk ilişkilerini analiz etmekte; merkezilik ölçütleri

(arasındalık, yakınlık, derece) üzerinden hastanelerin ağ içindeki stratejik konumlarını belirlemekte ve bu analizleri doğrudan sağlık politikası önerilerine dönüştürmektedir. Dolayısıyla Saraçoğlu'nun çalışması daha betimleyici ve görselleştirici bir amaç taşıırken, bizim çalışmamızda karar destek mekanizmalarına yönelik, uygulamaya dönük ve yapısal bir model geliştirme hedefiyle farklılaşmaktadır.

Çebi-Karaaslan'ın 2025 yılında yaptığı çalışma ile bu çalışma birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Her iki çalışma sağlık hizmetlerine ilişkin memnuniyet düzeylerini analiz etse de, yöntemsel yaklaşım ve odak noktaları bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. Bahsi geçen çalışmada, 2023 Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nın mikro veri seti kullanılarak sağlık muayene hizmetlerinden memnuniyet; sosyodemografik, bireysel ve kurumsal faktörler temelinde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, bireylerin sağlık hizmeti deneyimlerini çok boyutlu olarak ele alarak memnuniyetin arkasındaki nedenleri ortaya koymaktadır. Özellikle SGK hizmetlerinden memnuniyet, dijital sağlık uygulamalarının kullanımı ve sağlık personeli yeterliliği gibi değişkenler bireysel memnuniyetin belirleyicileri olarak öne çıkmaktadır. (Burada dijital sağlık uygulamalarının kullanımı önerilmiştir. Kendi çalışmamızda bu öneriyi destekler mahiyette söz konusu uygulamanın dijital konsültasyon platformu olabileceği önerilmiştir). Buna karşılık bu çalışmada, birey temelli değil; sağlık kurumları arasındaki sevk ilişkilerini ağ analizi yöntemiyle inceleyerek sistem düzeyinde bir değerlendirme sunmaktadır. Gephi aracılığıyla yapılan görselleştirmeler ve merkezilik ölçütleri sayesinde, sağlık kurumlarının ağ içindeki stratejik konumları belirlenmiş ve bu konumların sağlık sisteminin verimliliği üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Dolayısıyla, ilgili çalışma bireylerin algısına ve deneyimlerine odaklanırken, bu çalışmada kurumsal etkileşimleri analiz ederek yapısal politika önerileri geliştirilmiştir.

4.3. Öneriler

4.3.1. Arasındalık Merkeziliği Metriğine Göre Politika Önerileri

Bu metriğe göre, hasta sevk sisteminin verimliliği ve hızı açısından hangi hastanelerin kapasitelerinin artırılması gerektiği ve uzman hekim ihtiyaçlarının öncelikli olarak karşılanması gereken merkezler belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, ağın genel performansı açısından hayati öneme sahip olduğu tespit edilen hastaneler; Erzurum Şehir Hastanesi, Muş Devlet Hastanesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi şeklindedir. Bu hastanelerin, hasta sevk ağındaki merkezi konumları nedeniyle kaynak tahsisinde önceliklendirilmesi ve kapasitelerinin güçlendirilmesi önerilmektedir.

4.3.2. Yetki (Authority) Merkeziliği Metriğine Göre Politika Önerileri

Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en yüksek uzmanlık ve referans gücüne sahip sağlık kurumu olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu hastanede yaşanabilecek uzman hekim eksikliği, tüm sevk sistemini olumsuz etkileyerek diğer hastaneler üzerinde ciddi bir yük oluşturabilir. Van, Iğdır ve Elâzığ'daki alt sıralarda yer alan hastanelerin kapasiteleri artırılmalı; uzmanlık alanlarındaki açıklar kapatılarak uzman hekim ihtiyacı karşılanmalıdır. Bu sayede bölgesel sağlık hizmetleri dengelenebilir ve sevk sisteminin sürdürülebilirliği sağlanabilir.

4.3.3. Yakınlık Merkeziliği Metriğine Göre Politika Önerileri

Yakınlık merkeziliği analizine göre Erzurum Şehir Hastanesi, Muş Devlet Hastanesi, Erzincan Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi ağın en erişilebilir ve iletişimi en hızlı sağlayan kurumları olarak öne çıkmaktadır. Bu hastaneler, yalnızca fiziksel erişim açısından değil, aynı zamanda bölgesel koordinasyon ve acil müdahale kapasitesi açısından da stratejik bir konuma sahiptir. Bu bağlamda, söz konusu hastaneler

“bölgesel sağlık erişim merkezleri” olarak tanımlanmalı ve bu rol kurumsal bir statüye kavuşturulmalıdır. Bu merkezlerde, sevk süreçlerinin yönetimi için özel olarak yapılandırılmış “hızlı müdahale ve yönlendirme birimleri” kurulmalı; bu birimler, çevre hastanelerden gelen acil sevk taleplerini önceliklendirme, yönlendirme ve kaynak eşleştirme görevini üstlenmelidir. Ayrıca, bu merkezlerin çevresindeki düşük merkezilik değerine sahip hastanelerle (hizmet kalitesi ve erişim hızı iyileştirmesi amaçlı) ikili işbirliği protokolleri geliştirilmelidir.

4.3.4. Derece Merkeziliği Metriğine Göre Politika Önerileri

Derece merkeziliği yüksek olan hastaneler; Erzurum Şehir Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak tespit edilmiştir. Bu sağlık kurumları, bölgesel hasta yükünü taşıyan ana merkezlerdir. Bu hastanelere: yatak kapasitesi artırımı, poliklinik ve acil servis genişletmesi, hekim ve hemşire sayısında artış ve dijital sevk sistemleri entegrasyonu önerilmektedir.

4.3.5. Kümelenme Katsayısı Metriğine Göre Politika Önerileri

Sağlık Bakanlığı tarafından Kars DH, Bingöl DH, Bitlis DH ve Ardahan DH kurumları, Doğu Anadolu Bölgesi’nde yerel liderler olarak tanımlanabilir. Bu hastanelerin, kendi kümeleri içindeki diğer hastanelerle daha bütünleşmiş çalışacakları, ortak tanı ve tedavi protokolleri geliştirecekleri, eğitim ve kaynak paylaşım programlarına öncülük edecekleri bir yapıya teşvik edilmesi önerilmektedir. Ayrıca, bu yerel lider hastaneler aracılığıyla geliştirilecek bölgesel sevk zincirleri optimizasyonu, hastaların uygun düzeyde ve zamanında sağlık hizmetine ulaşmasını kolaylaştırarak, ikincil ve üçüncül basamak sağlık kuruluşlarındaki yığılmaları azaltmaya yardımcı olabilir.

4.3.6. Özvektör Merkeziliği Metriğine Göre Politika Önerileri

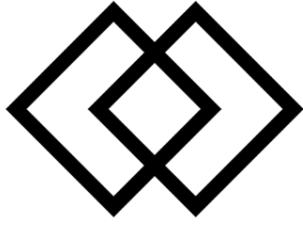
Bu analiz ölçümüne göre en yüksek değere sahip sağlık kurumları (darboğazlar); Erzurum Şehir Hastanesi, Kars Harakani Devlet Hastanesi, Muş Devlet Hastanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak tespit edilmiştir. Yüksek özvektör merkeziliği değerleri, bu hastanelerin geniş bir etki alanına sahip olduğunu ve sağlık hizmeti kalitesini artırma potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu beş hastanenin; kendi bağlantılı olduğu veya etkileşimde bulunduğu diğer hastaneler için kalite standartlarının belirlenmesi, akreditasyon süreçlerinin desteklenmesi ve iyi klinik uygulamaların yaygınlaştırılması gibi konularda liderlik rolü üstlenmesi önerilmektedir.

5. Kaynakça

- Bastian, M., Heymann, S., & Jacomy, M. (2009). Gephi: an open source software for exploring and manipulating networks. In *Proceedings of the international AAAI conference on web and social media*. 3(1), pp. 361-362). <https://doi.org/10.1609/icwsm.v3i1.13937>
- Cherven, K. (2015). *Gephi ağ görselleştirmesinde ustalaşma*.
- Codal, K.S., & Coşkun, E. (2016). Sosyal ağ türlerinin karşılaştırılmasıyla ilişkin bir ağ analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 143-158. <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455794>
- Çebi-Karaaslan, K., Diğer, H., & Çebi, T. (2025). Sağlık muayene hizmetlerine ilişkin kamu algısının anlaşılması: Türkiye’de memnuniyeti etkileyen temel faktörler. *PLoS One*, 20 (5), e0324125. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0324125>

- Dünya Sağlık Örgütü. (2022). *Konsolide tele-tıp uygulama kılavuzu*. Dünya Sağlık Örgütü.
- Demiral, Ö. G. D. G., & Üstün, Ö. (2020). Hastaneler arası hasta sevkleri: Doğu karadeniz hastaneleri üzerine bir uygulama. *18*(4), 190-208. <https://doi.org/10.11611/yead.815880>
- Gürsakar, N., & Aksan, A. (2023). *Sosyal ağ analizi-r, nodexl, gephi, ucinet uygulamalı*. Dora.
- Jacomy, M., Venturini, T., Heymann, S., & Bastian, M. (2014). ForceAtlas2, Gephi yazılımı için tasarlanmış kullanışlı ağ görselleştirmesi için sürekli bir grafik düzeni algoritması. *PloS one*, 9 (6), e98679. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0098679>
- Kılıçarslan, F., & Ayyıldız Durhan, T. (2024). Açık alan rekreasyonu çalışmalarına dair bibliyometrik analiz. *Tourism and Recreation*, 6(2), 235-245. <https://doi.org/10.53601/tourismandrecreation.1430149>
- Kızıltuğ, T., & Tugay, Ç. (2024). Sosyal ağ analizi yöntemiyle örtük bilgi kavramının bibliyometrik analizi: 2015-2024 yılları arası bir değerlendirme. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 56-73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyad/issue/89584/1599704>
- Knoke, D., & Yang, S. (2008). *Sosyal ağ analizi* (No. 154). Adaçayı.
- Kolaczyk, E. D. (2009). *Statistical analysis of network data: Methods and models* [Kitap incelemesi]. *Sociological Methods & Research*, 40(1), 1–48. <https://doi.org/10.1177/0049124110384066>
- Kruskal, J. B. & Wish, M. (1978). *Çok boyutlu ölçekleme* (Sage Üniversitesi Sosyal Bilimlerde Nicel Uygulamalar Dizisi, No. 07-011). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781412985130>
- Lee, B. Y., McGlone, S. M., Song, Y., Avery, T. R., Eubank, S., Chang, C. C., Bailey, R. R., Wagener, D. K., Burke, D. S., Platt, R., & Huang, S. S. (2011). Social network analysis of patient sharing among hospitals in Orange County, California. *American Journal of Public Health*, 101(4), 707-713. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2010.202754>
- Lenger, A., & Beyan, A. (2022). COVID-19 salgınının ve esnek çalışma sisteminin çalışma hayatı üzerine etkilerinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, 36(1), 13-21. <https://doi.org/10.14744/igh.2022.39358>
- Mengü, E. (2022). Suriyelilere Yönelik Çalışan Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Sosyal Ağ Analizi İstanbul Örneği. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 7(2), 5-29. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mejrs/issue/74821/1167649>
- Neal, Z. (2015). [S. P. Borgatti, M. G. Everett ve J. C. Johnson tarafından yazılan *Analyzing Social Networks* adlı kitabın incelemesi]. *Matematiksel Sosyoloji Dergisi*, 39(3), 221-222. <https://doi.org/10.1080/0022250X.2015.1053371>
- Newman, M. (2010). *Networks: An Introduction*. Oxford University.
- Otte, E., & Rousseau, R. (2002). Social network analysis: a powerful strategy, also for the information sciences. *Journal of information Science*, 28(6), 441-453. <https://doi.org/10.1177/016555150202800601>
- Göktaş, B., Önder Ömer, R., Duran, M., ... Şakar, S. (2017). Türkiye’de Sağlık Bilgi Sistemleri Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 125-138. https://doi.org/10.1501/Asbd_00000000066
- Saraçoğlu, TN. (2023). *Tarihi İlişkileri Yeniden Okumak: Gephi ile Sosyal Ağ Analizi*. <https://www.digitalottomanstudies.com/post/tarihi-i-li%C5%9Fkileri-yeniden-okumak-gephi-ile-sosyal-a%C4%9F-analizi?lang=tr>

- Ward, M.E., De Brún, A., Beirne, D., Conway, C., Cunningham, U., English, A., Fitzsimons, J., Furlong, E., Kane, Y., Kelly, A., McDonnell, S., McGinley, S., Monaghan, B., Myler, A., Nolan, E., O'Donovan, R., O'Shea, M., Shuhaiber, A., & McAuliffe, E. (2018). Sağlık Ekipleri için Güvenlik Kültürünü İyileştirmek Amacıyla Ortak Tasarım Kullanarak Toplu Liderlik Müdahalesi Geliştirmek. *Uluslararası Çevre Araştırmaları ve Halk Sağlığı Dergisi* ,15 (6), 1182. <https://doi.org/10.3390/ijerph15061182>
- Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge University.
- Uğur, Y. (Ed.). (2023). *Dijital beşerî bilimler ve Osmanlı çalışmaları*. Vakıf Bank Kültür.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 02.09.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 16.10.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 18.10.2025
Yayına Kabul Tarihi: 29.10.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

POSTMODERN AİLE SORUNLARINA ÇÖZÜM: DEĞER TEMELLİ AİLE MODELİ

Hikmetullah ERTAŞ*

Öz

Bu araştırma, postmodern dönemde aile kurumunda ortaya çıkan kimlik erozyonu, rol belirsizliği ve ahlâkî normların zayıflamasını tahlil etmekte; çözüm için Hz. Peygamber'in değer temelli aile modelini alternatif olarak önermektedir. Çalışmanın amacı, TÜİK ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı verilerinden elde edilen güncel demografik göstergeler ışığında aile kurumunun yaşadığı krizleri analiz etmek; hadislerde temellendirilen sevgi, saygı, sabır, adalet, sadakat, merhamet ve hoşgörü ilkeleri üzerinden sürdürülebilir bir aile modeli inşa etmektir. Araştırma, keşfedici sıralı karma desen çerçevesinde yapılandırılmış; nitel boyutta hadis külliyatı ve siyer literatürü doküman analiziyle çözümlenmiş, nicel boyutta ise resmi istatistikler trend analiziyle değerlendirilmiştir. Bulgular, postmodern paradigmanın aileyi çözülmeye açık kıldığını göstermiş; önerilen model, aile danışmanlığı ve eğitim süreçlerinde uygulanabilir değer temelli modüller sunarak Türk aile yapısına özgün ve normatif bir katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sunnet, Postmodernizm, Aile, Değer temelli aile modeli.

Solution to Postmodern Family Issues: The Value-Based Family Model

Abstract

This study analyzes the erosion of identity, role ambiguity, and the weakening of moral norms that have emerged within the family institution in the postmodern era, and proposes the Prophet Muhammad's value-based family model as an alternative solution. The aim of the research is to analyze the crises experienced by the family institution in light of current demographic data obtained from the Turkish Statistical Institute (TÜİK) and the Ministry of Family and Social Policies, and to construct a sustainable family model grounded in the principles emphasized in the hadith tradition, such as love, respect, patience, justice, loyalty, compassion, and tolerance. The study is structured within an exploratory sequential mixed-methods design; the qualitative dimension is based on document analysis of the hadith corpus and sira literature, while the quantitative dimension employs trend analysis of official statistical data. Findings reveal that the postmodern paradigm renders the family vulnerable to disintegration, whereas the proposed model provides value-oriented modules applicable in family counseling and educational processes, offering an original and normative contribution to the structure of the Turkish family.

Keywords: Hadith, Sunnah, Postmodernism, Family, Value-based family model.

1. Giriş

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren modernitenin epistemolojik temelleri sarsılmış bunun sonucunda postmodern düşünce, toplumsal yapılar üzerinde köklü değişimler meydana getirmiştir. Modernitenin “evrensellik”, “ilerleme” ve “rasyonalite” gibi temel kabulleri, postmodernizm tarafından kesin biçimde reddedilmiş; bunların yerine çoğulculuk, görecelilik ve bireysel deneyim esas alınmıştır. Bu dönüşüm yalnızca bilgi anlayışını değil, toplumun temel kurumu olan aileyi de kapsamlı biçimde dönüştürmüştür. Postmodernizmin merkezinde yer alan görecelilik ilkesi, değerler sistemini doğrudan etkileyerek ahlâkî ve toplumsal normların zayıflamasına yol açmıştır. Geleneksel aile yapısını oluşturan roller ve ilişkiler anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. Böylece birey, aidiyet ve sorumluluk bilincinden

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, hiktas@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2621-626X>

uzaklaşmış; kimlik krizleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç, toplumsal düzeyde “kimliksizlik” olgusunu doğurmuştur. Roller belirsizleşmesi ve toplumsal normların işlevsizleşmesi, postmodern toplumun en belirgin ve kalıcı sonuçları arasında yer almaktadır.¹Bu durum, postmodernizmin aile kurumunu çözülmeye açık bir yapıya dönüştürdüğünü açıkça göstermektedir.

Aile üyelerinin maruz kaldığı kimliksizlik, geçmişte onları şekillendiren geleneksel rolleri terk etme ile başlayarak; hem bireysel anlamda bir değer boşluğuna hem de aile içi uyumun bozulmasına neden olmuştur. Artık ahlâkî duyarlılık yerini bireysel hazza ve faydacılığa bırakırken, sorumluluk anlayışı da artık silikleşmiştir.² Kadın-erkek rollerinde görülen çözülme postmodern ailenin yaşadığı temel sorunlardan birisi olmuştur. Feminist kuramlar ve toplumsal cinsiyet perspektiflerinin etkisiyle, rollerin sosyal olarak inşa edildiği anlayış yaygınlaşmış, bu da aile içinde rollerin yeniden tanımlanması gerekliliğini doğurmuştur. Ancak bu dönüşüm, rol dağılımında adaletin sağlanmasını zorlaştırmış, zaman zaman çatışma ve belirsizlik üretmiştir. Bu süreçte kadın kimliği, ahlâkî çözülmenin en belirgin alanlarından biri haline gelmiştir. Kadının aile içindeki konumu, artık daha çok bireysel haklar ve haz üzerinden tanımlanır hâle gelerek; aile birliğini zayıflatan bir çatışma ortamı doğurur şekle bürünmüştür.³ Postmodern dönemdeki bu dönüşüm yalnızca bireyler düzeyinde değil, sistemsel düzeyde de yaşanmış; hukuk ve normatif yapılar, ailenin geleneksel değerlerini koruma kapasitesini giderek yitirmesine zemin hazırlar hâle gelmiştir.⁴ Yeni düzenlemeler, koruyucu olmaktan çok mevcut gerçekliklere adapte olma işlevi görerek; aileyi savunan değil, ailenin çözülmesini normalleştiren bir yapıya dönüşmeye başlamıştır.⁵ Aile böylece sadece biyolojik ya da ekonomik bir birliktelik haline gelmiş; ahlâkî ve manevi yönü ise arka planda kalmıştır.⁶ Tüm bu gelişmeler, modernitenin ardından gelen postmodern evrede ailenin köklü bir krize sürüklendiğini göstermektedir. Kimliklerin belirsizleştiği, sorumluluk duygusunun törpülediği ve bireysel hazların tek ölçüt hâle getirildiği bir ortamda, aile sadece şekilsel bir birlik olmaktan öteye geçememektedir. Oysa İslâm dini, özellikle hadisler aracılığıyla sunulan ahlâkî prensipler ve sosyal normlar, aileyi koruma ve onarma noktasında evrensel bir rehber niteliği taşımaktadır. Hadisler/Sünnet, sadece bireylerin ve ailelerin davranışlarını düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda toplumun genel ahlâk yapısını güçlendiren değerlerin de kaynağıdır. Aileyi sağlam temeller üzerine oturtan sevgi, saygı, sabır, adalet, sadakat ve hoşgörü gibi ilkeler, İslâm’ın aile anlayışının temel taşlarını oluşturur. Ailenin karşı karşıya kaldığı krizin çözümü Hz. Peygamber’in aile modelini oluşturan yüksek anlam ve değerleri ifade eden ilkelerin ailede tesisi ile mümkündür. Ailenin yeniden sağlam bir yapıya kavuşması, bireylerin kendilerini bu değerlere göre tanımlaması ve yaşamlarını Hz. Peygamber’in aile modelinden ilham alarak şekillendirmesi ile sağlanabilir.

Araştırmamız, TÜİK verileri ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın araştırmalarından istifade edilerek postmodern dönemin aile üzerinde oluşturduğu krizleri sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla ele alırken, ailenin maruz kaldığı problemlere karşı sürdürülebilir çözümler üreten değer

¹ Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yay., İstanbul, 2010, s. 134-139; Özdemir, İbrahim, *Postmodern Düşünceler*, Kaynak Yay., İstanbul, 2002, s. 11-12; Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1994.

² Taha Abdurrahman, *Modernlik Ruhu*, Çev. Mehmet Emin Maşalı & Münteha Maşalı, Pınar Yay., İstanbul, 2022, s. 155-167.

³ Taha Abdurrahman, *Modernlik Ruhu*, s. 89-177.

⁴ Kıran, İsmail, “*Dünyevileşen Müslümanlar ve Postmodern Kapitalist Aile*”, *Dünyevileşen Müslümanlar ve Postmodern Kapitalist Aile I. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi*, Konya, 2015, s. 12-20.

⁵ Ayhan, Serdar, *Sebepler ve Sonuçlarıyla Türkiye’de Boşanma Sorunu*, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, Ankara, 2018, s.42.

⁶ Özdemir, *Postmodern Düşünceler*, s. 11.

temelli aile modelinin dayanağı hadisleri ve bunların içerdiği temel ilkeleri ayrıntılı şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, aile kurumunun karşı karşıya kaldığı sorunlara karşı nebevî ahlâk perspektifinden sürdürülebilir ve kapsayıcı çözümler sunulabileceği vurgulanacak, hadislerin aile yapısını güçlendirmedeki rolü, bireysel ve toplumsal düzeyde bir rehabilitasyon modeli olarak değerlendirilme imkânı ve nihayetinde postmodern krizlere karşı alternatif bir yaklaşım oluşu tartışılacaktır. Bildiğimiz kadarıyla günümüz Türk aile yapısında görülmeye başlayan postmodern sorunlara çözüm önerisini sunan değer temelli aile modeline dair çalışmalar henüz yapılmamıştır. Bu itibarla araştırmamın önemli bir boşluğu dolduracağı ümit edilmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada, postmodern dönemde aile kurumunun yaşadığı yapısal dönüşümleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunları çok yönlü biçimde ele alabilmek amacıyla karma yöntem benimsenmiştir. Bu kapsamda araştırma, nitel bulguların öncelikli olarak elde edilip ardından nicel verilerle desteklenmesi esasına dayanan keşfedici sıralı karma desen yaklaşımı⁷ ile yapılandırılmıştır. Bu yöntem, dini metinlerden hareketle ortaya konulan aile değerlerinin güncel istatistiksel verilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini ve bütüncül bir çözüm modeli önerilmesini sağlamaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın nitel boyutunda çalışma grubunu, İslam ilim geleneğinin temel kaynakları olan Hadis külliyyatı (öncelikli olarak Kütüb-i Sitte eserlerinin “edeb, ahlâk, zühd, birr ve sılâ, imân, nikâh, talâk” bölümleri) ile İslam Tarihi kaynakları (özellikle siyer ve megâzi türündeki eserlerin Hz. Peygamber’in biyografisine dair kısımları) oluşturmaktadır. Araştırmanın nicel boyutunda ise çalışma grubunu, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2001–2025 yılları arasında yayımlanmış olan demografik sonuçlar, aile yapısına dair istatistikler, boşanma oranları ve evlilik sürelerine ilişkin veriler ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın farklı zamanlarda yaptığı araştırmalar meydana getirmektedir.

2.3. Araştırma Süreci

Araştırma süreci, keşfedici sıralı karma desenin yapısına uygun olarak hazırlanmış ve dört aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada araştırma problemi, amacı ve hedefleri belirlenmiş, literatür taramasıyla kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci aşamada, nitel veriler elde etmek üzere hadis ve İslam tarihi kaynakları doküman analiziyle incelenmiş, içerik analiziyle aile kurumuna ilişkin temel ilkeler tespit edilmiştir. Üçüncü aşamada, nicel veriler için TÜİK ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın farklı yıllara ait istatistikleri derlenmiş ve bu veriler betimsel istatistiksel analiz ile trend analizi teknikleriyle değerlendirilmiştir. Son aşamada ise nitel ve nicel bulgular bir araya getirilerek “Değer Temelli Aile Modeli” geliştirilmiş ve çağdaş aile yapısıyla uyumluluğu tartışılmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada nitel veriler, doküman analizi tekniği⁸ ile toplanmıştır. Bu süreçte hadis kaynakları, İslâm tarihi literatürü ve ilgili akademik eserler sistematik biçimde taranmıştır. Nicel veriler ise ikincil veri kaynakları yoluyla elde edilmiştir. TÜİK ile Aile ve Sosyal Politikalar

⁷ Yıldırım, Ali & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Desenler*, Seçkin Yay., Ankara, 1999, s.321-335.

⁸ Detaylı bilgi için bkz., Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s.80.

Bakanlığı resmî web sayfalarında yayımlanan aile yapısına dair istatistiksel veriler, çalışmanın nicel veri tabanını oluşturmuştur.

2.5. Verilerin Analizi

Nitel veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Hadisler ve Hz. Peygamber'in aile hayatına dair rivayetlerden hareketle aile kurumuna ilişkin temel değerler, kavramsal paradigmlar ve model önerileri ortaya çıkarılmıştır. Nicel veriler ise betimsel istatistiksel analiz ve trend analizi yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, yıllara göre değişim gösteren boşanma oranları, evlilik süreleri ve demografik göstergeler incelenerek aile kurumunun dönüşümü sayısal düzlemde ortaya konmuştur. Son aşamada, nitel ve nicel bulgular bir araya getirilmiş; elde edilen veriler, araştırmanın temel hedefi doğrultusunda bütünleştirilerek “Değer Temelli Aile Modeli” önerilmiştir. Bu model, Hz. Peygamber'in aile hayatı ve hadislerden hareketle geliştirilmiş; bireysel, toplumsal ve ahlâkî boyutlarıyla ele alınarak günümüz koşullarına uygulanabilir olması bakımından tartışılmıştır.

2.6. Araştırma Etiği

Araştırmada kaynak taramaları, veri elde etme ve değerlendirme dâhil bütün aşamalarda bilimsel kurallara özenle uyulmuştur. Kullanılan tüm eser ve atıflar akademik ilke ve etik kuralları doğrultusunda ele alınmıştır. Çalışma bu esaslara bağlı kalınarak bilimsel güvenilirlik çerçevesinde yürütülmüştür.

3. Bulgular

Araştırmamızın temel veri seti, iki ana kaynaktan oluşmaktadır. Birinci kaynak, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından farklı zaman dilimlerinde gerçekleştirilen araştırmalarla elde edilen boşanma oranları ve nedenlerine ilişkin istatistiklerdir. İkinci kaynak ise hadis metinlerinin tematik özellikleri çerçevesinde ifade ettiği değerlerdir. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle TÜİK ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının sunduğu boşanma istatistikleri detaylı biçimde sunulmuş; ardından, hadis metinlerinin içerdiği değerlerin tematik analizine dayalı tablo aracılığıyla ilgili bulgular sergilenerek veri temelli bir bütünlüğün sağlanmasına gayret edilmiştir.

3.1. Boşanma Oranları ve Nedenlerine İlişkin Bulgular

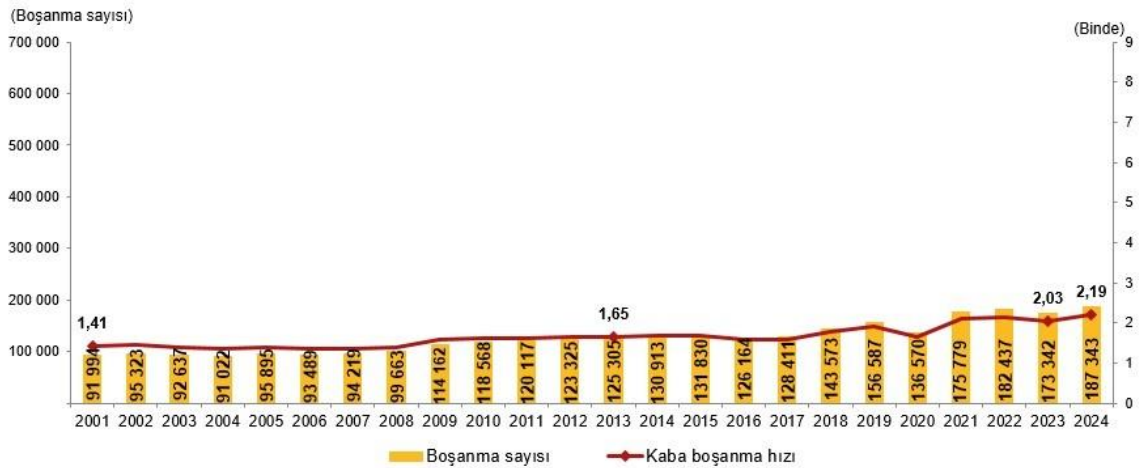
Tablo 1

Boşanma İstatistikleri (2001-2024) ⁹

Yıl	Boşanma Sayısı	Boşanma Hızı (%)
2001	91.994	1,41
2002	95.323	1,44
2003	92.637	1,39
2004	91.022	1,35
2005	95.895	1,40
2006	93.489	1,35
2007	94.219	1,34
2008	99.663	1,40

⁹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194> adresinden 1 Temmuz 2025'te alınmıştır.

Yıl	Boşanma Sayısı	Boşanma Hızı (%)
2009	114.162	1,58
2010	118.568	1,62
2011	120.117	1,62
2012	123.325	1,64
2013	125.305	1,65
2014	130.913	1,70
2015	131.830	1,69
2016	126.164	1,59
2017	128.411	1,60
2018	143.573	1,76
2019	156.587	1,90
2020	136.570	1,64
2021	175.779	2,09
2022	182.437	2,15
2023	173.342	2,03
2024	187.343	2,19

Tablo 2*Boşanma Hızı (2001-2024)¹⁰*

Tablo 1 ile Tablo 2'ye bakıldığında, 2001 ile 2024 yılları arasında Türkiye'de boşanma olgusunun belirgin ve sürekli bir artış eğilimi sergilediğini göstermektedir. Dönemin başlangıcında, 2001 yılında 91.994 olan mutlak boşanma sayısı, 2024 yılına gelindiğinde 187.343 ile dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır; bu durum, mutlak boşanma sayılarının iki kat arttığını teyit etmektedir. Benzer şekilde, kaba boşanma hızı da 1,41'den 2,19'a yükselerek tarihi bir zirve yapmıştır. 2020 yılındaki pandeminin etkisiyle görülen geçici düşüşe rağmen, sonraki yılların hızla bu düşüşü telafi

¹⁰ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194> adresinden 1 Temmuz 2025'te alınmıştır.

etmesi ve trendin kesintisizce yükselmeye devam etmesi, evlilik kurumundaki çözülmenin geçici değil, yapısal bir dönüşümün sonucu olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 3

Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları (1996)¹¹

Boşanma Nedeni	Sayı (2390 Kişi)	Oran (%)
Şiddetli geçimsizlik	428	17,9
Kötü muamele ve cana kast	301	12,6
Zina	284	11,9
Ruh hastalığı	134	5,6
Beden hastalığı	34	1,42
Kadının kısırlılığı	106	4,43
Erkeğin kısırlılığı	45	1,9
İçki	320	13,38
Kumar	311	13,01
Evi terk etme	135	5,64
Akrabaların karışması	189	7,7
Maddi sıkıntı	103	4,3
Toplam	2390	100,0

Türkiye’de boşanmaların en çok hangi nedenlerle olduğuna ilişkin görüşülenlerin değerlendirmeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Ancak soruyu yanıtlayanlar birden çok boşanma nedenini işaretledikleri için yorumlamayı kolaylaştırabilmek amacıyla her bir seçeneğin belirtilme sıklığı verilmiştir. Buna göre en fazla belirtilen boşanma nedenleri sırasıyla “Şiddetli geçimsizlik, İçki, Kumar, Kötü muamele ve cana kast, Zina” gelmektedir. Tablo 3’e göre bir evliliğin boşanmayla sonuçlanmasında rol oynayan nedenlerin başında şiddetli geçimsizlik yer almaktadır.¹²

¹¹ Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması 1996; <https://www.aile.tr/media/36498/halkin-bosanmaya-iliskin-tutumları-arastirmasi-1996.pdf> adresinden 1 Temmuz 2025’te alınmıştır.

¹² Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması 1996, s.156.

Tablo 4*Boşanma Nedenleri (2014 Yılı)¹³*

Boşanma Nedeni	Oran (%)
Yakın çevre	40,0
Duygusal ilişki	37,6
Aldatma	34,9
Ekonomik sorunlar	34,2
Şiddet	34,2
Alışkanlıklar	30,7
Ev içi görev ve sorumluluklar	29,0
Yaşam tarzı	24,9
Değerler / hayat görüşü	20,0
Cinsel hayat	20,0
Çocukla ilgili sorunlar	17,8
Çalışma hayatı	15,1
Evlilik öncesi eşini yeteri kadar tanımama	15,1
Hastalık	13,7
Evlenme yaşı	8,8
Çocuk sahibi olamamak / istememek	6,1
Eğitim düzeyi	2,9
Yaş farkı	2,7
İnanç / mezhep	2,7
Akraba evliliği	2,2

Tablo 4'e göre boşanma nedenlerinin başında yakın çevre müdahalesi, duygusal ilişki sorunları, aldatma ve ekonomik problemler, şiddet, alışkanlıklar, ev içi sorumlulukların paylaşımındaki sorunlar gelmekte, bu da aile içi iletişimin ve değerler temelli dayanışmanın zayıfladığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık, eğitim düzeyi, yaş farkı, inanç farklılıkları ve akraba evliliği gibi faktörler ise daha düşük oranlarda boşanmaya yol açmaktadır.

¹³Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması 2014; <https://www.aile.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/tbna2014-kitap.pdf> adresinden 1 Temmuz 2025'te alınmıştır.

Tablo 5*Türkiye Geneli Cinsiyete Göre Boşanma Nedeni (2016)¹⁴*

Boşanma Nedeni	Türkiye (%)	Erkek (%)	Kadın (%)
Sorumsuz ve ilgisiz davranma	50,9	40,2	61,5
Evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama	30,2	17,8	42,6
Eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması	24,3	24,0	24,6
Eşin ailesinin aile içi ilişkilere karışması	22,7	24,5	20,8
Aldatma	20,4	8,7	32,2
Dayak / Kötü muamele	19,5	2,5	36,4
Terk etme / edilme	14,8	12,2	17,4
İçki	13,2	3,5	23,0
Kumar	6,7	0,6	12,9
Ailede çocuklara karşı kötü muamele	5,9	2,6	9,2
Çocuk olmaması	3,4	3,7	3,1
Madde bağımlılığı	2,5	0,7	4,3
Eşin tedavisi güç bir hastalığa yakalanması	2,4	2,4	2,5
Yüz kızartıcı suç (hırsızlık, dolandırıcılık, vb.)	2,0	1,1	2,9
Aile içi cinsel taciz	1,5	0,2	2,8
Diğer	14,2	20,2	8,2

Tablo 5 verileri “Boşanmanızın en önemli üç nedeni nedir?” şeklindeki soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır. Buna göre Türkiye genelinde, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın, boşanmanın en çok görülen üç nedeninin; %51 oranında sorumsuz ve ilgisiz davranma, %30 oranında evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %24 oranında eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması olduğu görülmektedir. Cinsiyete göre boşanma sebeplerine bakıldığında en çok görülen boşanma nedeni erkeklerde (%40) ve kadınlarda (%61) sorumsuz ve ilgisiz davranmadır. Bu durumun Türkiye geneli ile paralel olduğu görülmektedir. Kadınlarda bu oranı %43 ile erkeğin evin ekonomik olarak geçimini sağlayamaması izlemekte ve dayak/kötü muamele %36 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Aldatma %32 ile kadınlar için diğer önemli bir boşanma nedenidir. Erkeklerde ikinci ve üçüncü sırada %24 ile eşin/kadının ailesinin aile içi ilişkilere karışması ve eşlerin/karılarının ailelerine karşı saygısız davranması gelmektedir.¹⁵

Boşanma nedenlerine dair verilen yukarıdaki tablolardaki içeriklerini daha iyi görmek ve analizlerinin doğru bir şekilde yapılabilmesi için birleştirilmiş Tablo 6 oluşturulmuştur.

¹⁴ Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2016; <https://www.aile.tr/media/35811/taya-2016.pdf> adresinden 1 Temmuz 2025'te alınmıştır.

¹⁵ Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2016, s.70-71.

Tablo 6*Boşanma Nedenleri (Birleşik)*

Ana Kategori	Neden	1996 (Halkın Tutumu)	2016 (TAYA - Genel)	2016 (TAYA - Kadın)	2016 (TAYA - Erkek)
I. Duygusal ve Kişisel İhmal	Sorumsuz ve ilgisiz Davranma	Şiddetli Geçimsizlik (%17,9)	%50,9	%61,5	%40,2
	Aldatma/Duygusal İlişki	Zina (%11,9)	%20,4	%32,2	%8,7
II. Geleneksel/Cinsiyet Rolü Çatışması	Dayak ve kötü Muamele	%12,6	%19,5	%36,4	%2,5
	Evin Geçimini Sağlayamama	Maddi Sıkıntı (%4,3)	%30,2	%42,6	%17,8
	Ailelerin Karışması	Akrabaların Karışması (%7,7)	%22,7	%20,8	%24,5
III. Fiziksel ve Biyolojik Zorunluluklar	Hastalık (Ruh/Beden)	%7,02	%2,4	%2,5	%2,4
	Kısırlık Sorunları	%6,33	%3,4	%3,1	%3,7

Tablo 6'daki boşanma nedenlerinin zamansal karşılaştırması, postmodern aile yapısında meydana gelen içsel ve duygusal dönüşümü açık bir biçimde ortaya koymaktadır. 2016 verilerinde “*Sorumsuz ve ilgisiz davranmanın*” (%50,9) en yaygın neden olarak öne çıkması, evliliğin sürdürülmesinde temel beklentinin hukuki sorumluluklardan çok duygusal bağlılık ve ilgiye kaydığını göstermektedir. Ayrıca, 2014 verilerinde “*Duygusal ilişki/Aldatma*” (%37,6 - %34,9) ve “*Ev içi görev ve sorumluluklar*” (%29,0) gibi maddelerin üst sıralarda yer alması, boşanmaların eşler arası eşitlik beklentisinin, duygusal yakınlık eksikliğinin ve yüksek bireysel beklentilerin karşılanamamasına dayandığını düşündürmektedir. Bu bağlamda, 1996'da öne çıkan fiziksel/biyolojik zorunluluklar (kısırlık, hastalık) düşük yüzdelerde kalırken, boşanmanın ana nedeni “*Sorumsuz ve ilgisiz davranmaya*” evrilmiş ve eşlerin evliliği artık hukuki bir sözleşme değil, sürekli ilgi ve kişisel yatırım gerektiren duygusal bir proje olarak gördüğünü kanıtlamıştır. Dahası, cinsiyet farklılıkları, bu dönüşüm sürecinde rol çatışmalarını daha da derinleştirmektedir. Kadınlarda boşanmanın en yaygın nedenleri arasında duygusal ihmal (%61,5) ve geleneksel rol çatışmaları/dayak veya kötü muamele (%36,4) ile geçim sağlayamama (%42,6) ön plana çıkarken, erkeklerde ailelerin müdahalesi gibi geleneksel çatışmalar hâlâ önemli bir paya sahiptir (%24,5). Bu durum, evlilikle ilgili cinsiyete dayalı beklentilerin farklılaşmaya devam ettiğini ve postmodern rol dağılımlarının aile içinde asimetrik çatışmalara yol açtığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu bulgular boşanma sorunlarının temelini, postmodern ailenin artan duygusal taleplerinden ve geleneksel rollerden sapma eğiliminden aldığını ortaya koymaktadır.

3.2. Değer Temelli Aile Modelinin Dayanakları ve Tematik Bulguları

Değer temelli aile modelinin nebevî dayanaklarının tamamını eksiksiz biçimde burada sunmak mümkün değildir. Bu nedenle, söz konusu modelin temel ilkeleri (sevgi, saygı, sabır, adalet, sadakat, merhamet ve hoşgörü) ile doğrudan ilişkili bazı hadisler örnek olarak zikredilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu ilkeler ayrıntılı bir biçimde ele alındığında, burada işaret edilen hadislerle ilaveten diğer rivayetlere de yer verilerek tematik bütünlük sağlanacaktır.

Tablo 7

Değer Temelli Aile Modelin Dayanakları ve Sorunlara İlişkisi

İlke	Dayanak	Hedef/Kazanım
1. Sevgi	"Hiçbiriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş sayılmaz"/"Müminler birbirini sevmeye... bir vücut gibidir."	Yüzeysellik ve Duygusal Yabancılaşmanın aşılması/ İlişkileri aktif sorumluluk ve dayanışma temeline oturtma.
2. Saygı	"Hz. Peygamber'e yıllarca hizmet ettim bir kez bile bana 'öfl' demedi..."/ "Anne babaya 'öf' bile deme".	Nezaketsizliğin önlenmesi/İletişim krizlerin önlenmesi, şahsiyet zedelemeyen yapıcı iletişim
3. Sabır	"Sabır, sıkıntılar karşısında ilk andadır"/"Güçlü kimse öfkesi anında nefesine hâkim olandır"	Haz odaklılık ve anlık tepkilerin (öfke, şiddet) yol açtığı kopuşların engellenmesi
4. Adalet	"Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın"/"Karar verdiğinizde adaletli olunuz".	Aile içi eşitsizliklerin ve tarafgirliğin (özellikle rol paylaşımı ve çocuk ilişkilerinde) ortadan kaldırılması/ Hakkaniyet temeli görev-rol paylaşımı
5. Sadakat	"Bizi aldatan bizden değildir"/ "Mümin, ihanet etmez".	Güven sorunları ve aldatma-ihanet riskinin bertaraf edilmesi/ Evliliğin güvenilir bir emanet olarak görülmesi.
6. Merhamet/ Hoşgörü	"Merhamet etmeye merhamet edilmez"/"Hangi işte yumuşak davranılırsa o şey güzelleşir".	Hoşgörüslülüğün ve çatışmaların önlenmesi/ Alçakgönüllülük ve uzlaşma kültürünün geliştirilmesi

Bu tabloda değer temelli aile modelinin temelini oluşturan nebevî referanslar sistematik biçimde gösterilmiştir. Mezûr referanslar, modelin dayandığı ilkeleri ortaya koymakta ve her biri çözüm üretmeyi hedeflediği aile problemiyle ilişkilendirilmektedir. Böylece değer temelli aile modelinin teorik dayanaklarını bütüncül biçimde sunulmuştur.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yukarıdaki bulgularda görüldüğü üzere günümüzde aile, toplumsal değişimlerin etkisiyle önemli dönüşümler geçirmektedir. Postmodern aile, geleneksel rollerin ve normların giderek erozyona uğradığı, bireyselleşmenin arttığı, iletişim sorunlarının çoğaldığı bir yapıya bürünmüştür. Bu durum, aile içi huzursuzlukları, boşanma oranlarının yükselmesini ve çocuk yetiştirmede zorlukları beraberinde getirmiştir. Aile içi iletişim sorunları, ekonomik zorluklar ve çocukların sosyal gelişimiyle ilgili kaygılar da artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre (Tablo 1; Tablo 2) 2001-2022 yılları aralığında 1.65 olan boşanma oranı 2023'te 2.03'e 2024 ise %2,19 yükselmiştir. Bu tablo, aile kurumunun çözüme ihtiyaç duyduğu pek çok sorununu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in aile modeline bakıldığında, postmodern ailede yaşanan bu sorunlara yönelik rehberlik edici ve yol gösterici bir yapı sunduğu görülmektedir. Zira Hz. Peygamber'in aile modelinde aile; Aydın'ında¹⁶ işaret ettiği gibi sevgi, saygı, sabır, adalet, güven ve hoşgörü ilkeleri üzerine kurulu, aile bireylerinin rolleri - Postmodern dünyadaki ailede görülen rollerin bulanıklaşmasının aksine - çok net ve birbirini tamamlayıcı (Tablo 7) biçimdedir. Bu modelde büyük anne, büyük baba, anne, baba ve çocuklar, hem bireysel haklarını koruyan hem de toplumsal düzeni gözetken sorumluluklar üstlenmiştir. Aile, sevgi ve saygı üzerine inşa edilmiş, her ferden ruhsal ve fiziki gelişimini destekleyen mikro bir toplum olmuştur.

¹⁶ Aydın, Nevzat, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Bayburt, 2015, C. 9/1, s. 104; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/befdergi/issue/15928/167508> adresinden 1 Temmuz 2025'te alınmıştır.

Değer Temelli Aile Modelinde anne, baba, çocuklar ve diğer aile efratlarının her birinin kendine has yeri ve önemi ayrıca hak ve sorumlulukları vardır. Bu bağlamda özetle şunları söylemek mümkündür.

İslâm'da anne, yüce bir mevkiye sahiptir. Hz. Peygamber “*Cennet annelerin ayakları altındadır*”¹⁷ ifadesi ile cennetin annenin ayaklarının altında olduğunu bildirmiş böylece anneliğin sahip olduğu konumunu ön plana çıkararak, annelerin ailedeki manevi ve fiziki önemine dikkat çekmiştir. Kur'an da, anneye iyilik yapmayı zorunlu kılar: “*Rabbin yalnızca kendisine ibadet etmenizi ve anne-babaya iyilik yapmanızı emretti...*”¹⁸ Bu ayet, anneye sadece ev işleri ve çocuk bakımında değil, manevi rehberlikte de büyük sorumluluk yüklendiğini gösterir. Günümüzde ise kadınların çalışma hayatına atılması, anneliğin sosyal boyutunu değiştirmiştir. Çalışan annelerin oranı her gün daha da artmaktadır. Bu durum, aile içinde annelik görevlerinin paylaşılmasını ve toplumsal destek mekanizmalarının güçlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Hz. Peygamber'in annelikle ilgili tavsiyeleri, annenin çocuk eğitimindeki yeri ve önemini göstermenin yanı sıra günümüzde değişen hayat şartları ile birlikte anneye destek olacak sosyal politikaların bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Ailenin diğer bir parçası olan baba İslâm'a göre ailenin hem maddi hem manevi koruyucusudur. “*Erkekler kadınlar üzerinde koruyucudur...*”¹⁹ ayeti, babanın bu sorumluluğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu koruyuculuk, maddi ihtiyaçların karşılanması ötesinde, çocukların ahlâkî ve dinî eğitimini de kapsar niteliktedir. Hz. Peygamber, “*Her biriniz bir çobansınız ve her çoban sürüsünden sorumludur*”²⁰ buyurarak babaların sorumluluğunu somutlaştırmıştır. Günümüzde babaların büyük bir kısmı iş yoğunluğu nedeniyle çocuklarıyla yeterli vakit geçiremediğinden, bu durum çocuk gelişimi ve aile içi iletişim konusunda olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Hâlbuki İslâm, babanın bu (maddi ve manevi koruyucusu olma) rolünü hakkıyla yerine getirmesini, çocukların sağlıklı ve dengeli gelişimi için şart koşmuş; iyi babanın, çocuklarına hem dünya hem ahiret için rehberlik eden olduğu belirtilmiştir. Sosyolojik araştırmalar, aile içi iletişimin zayıflamasının boşanma ve çocukların psikososyal sorunlarının artmasında da önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Tablo 5'teki verilere göre, ailelerin % 51'inde iletişim (ilgisizlik-sorumsuzluk) kaynaklı bazı sorunlar yaşanmaktadır. Postmodern dönemde aile kurumunun maruz kaldığı bu sorunları ailenin bütün fertleri yaşamaktadır. Bununla birlikte bu krizlerden en çok etkilenen çocuklardır. Bu durum çocukların merkeze alındığı Değer Temelli Aile Modeline olan şiddetli ihtiyacı göstermektedir.

Görüldüğü üzere İslâm, aile fertleri arasındaki ilişkinin belirli değerler (Tablo 7) üzerine kurulmasını ister. “*Onlara karşı iyi davranın...*”²¹ ayeti, evlilikte eşlerin birbirine karşı yükümlülüklerini açıkça belirtmiştir. Peygamberimiz evlilikte sevgi ve saygının önemini; iman bakımından mükemmel olma ancak ahlâk açısından mükemmel olmakla mümkün olup “*En hayırlınız eşine en iyi davranandır*”²² diye buyurarak eşler arasındaki sağlıklı iletişimi iman ile irtibatlandırmış böylece konunun ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir. Eşler arasında sevgi, saygı, fedakârlık ve sadakat değerleri olmadığında -postmodern ailede olduğu gibi- eşler arasındaki iletişim zayıflar, bireyselleşmeye paralel olarak boşanma oranlarında da artışlar meydana gelir. Bu durumu ülkemizde artan boşanma oranlarındaki (2024 yılında % 2,19 oranında artması bu bağlamda değerlendirilebilir) artışta (Tablo 2) görmek mümkündür. Bu tablo, Hz. Peygamber'in aile modelinde olduğu gibi eşler

¹⁷ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, Cihâd 6.

¹⁸ 17/ İsrâ/23.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasr, Dâru Tavki'n-Necât, y.y., 1422/2001, Cum'a 11.

²⁰ 4/Nisâ/19.

²¹ Muhammed b. İsmâ b. Sevre b. Mûsa b. ed-Dahhâk Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr-Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998, Radâ' 11.

arasında karşılıklı sevgi, saygı, fedakârlık ve sadakat esaslarına dayalı biçimde, rollerin yeniden tanımlanması ve iletişimin güçlendirilmesi (Tablo 7) gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Binaenaleyh modern ve postmodern toplumlarında görülen bu dönüşüm, aile kurumunu yapısal olduğu kadar değer temelli bir krizle de karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Özellikle bireyselleşmenin ve hazcılığın yükseldiği postmodern dönemde, ailedeki rollerin bulanıklaşması, iletişim kopuklukları, karşılıklı sorumlulukların azalması ve toplumsal bağların zayıflaması gibi faktörler, aile birliğinin çözülmesine ve işlevselliğinin zayıflamasına zemin hazırlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2024 yılına ait verileri, ailelerde iletişim sorunlarının derinleştiğini ve boşanma oranlarının artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda çocukların ruhsal ve sosyal gelişimini etkileyen psikososyal problemlerde de ciddi artışlar gözlemlendiğini belirtmektedir. Bu veriler, aile kurumunun sadece sosyal yapısal düzeyde değil, aynı zamanda ahlâkî ve değerler düzeyinde de ciddi bir sorgulamaya ve yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede, Hz. Peygamber’in aile modelinde öne çıkan karşılıklı hak ve sorumlulukların dengesi, sevgi, saygı, sabır, sadakat, adalet ve merhamet gibi ahlâkî değerler, günümüzün postmodern aile krizlerine karşı sürdürülebilir ve bütüncül bir çözüm önerisi (Tablo 7) sunmaktadır. Hz. Peygamber’in aile modelinin temelini teşkil eden bu ahlâkî erdemler, yalnızca bireysel ilişkilerin düzenlenmesine değil, aynı zamanda toplumun sosyal dokusunun sağlıklı işlemesine imkân tanıyan evrensel ilkeler olarak karşımıza çıkar. Bu değerler, aile kurumunun hem manevi iklimini hem de görev mekanizmalarını şekillendirirken, aileyi salt biyolojik veya hukukî bir bağlamdan çıkarıp, ahlâkî ve sosyal bir kurum olarak da görür. Burada sevgi, devamlılığını sağlayan dinamik bir bağ; saygı, bireyler arasındaki karşılıklı kabul ve değer verme süreci; sabır ve hoşgörü ise aile içi farklılıklar ve çatışmalar karşısında sürdürülebilir bir dengeyi mümkün kılan ahlâkî dayanıklılık unsurları olarak önem kazanır. Sadakat ve merhamet, karşılıklı güven ve şefkatin teminatı olurken, adalet ilkesi aile bireylerinin hak ve sorumluluklarının dengeli ve hakkaniyetli dağılımını güvence altına alır. Bu değerler, hem bireysel düzeyde ruh sağlığını koruyan hem de toplumsal barış ve düzenin temelini oluşturan normatif çerçeveyi belirler. Böylece Değer Temelli Model, aileyi fiziki bir birliktelik olmaktan çıkarıp, ahlâkî değerlerin somutlaştığı, toplumsal dayanışmanın ve bireysel gelişimin sağlandığı küçük bir dünya hâline getirir.

Takip eden kısımda, mezkûr temel değerlerin Hz. Peygamber’in hadisleri ve uygulamaları bağlamında nasıl anlam kazandığı, aile bireyleri üzerindeki etkileri ve günümüz aile yapısına sunduğu model ayrıntılı şekilde analiz edilecektir. Böylece hem klasik İslâm ahlâkî hem de modern psikososyal bilimlerin perspektifinden Değer Temelli Aile Modelinin güncelliği ve uygulanabilirliği değerlendirilecektir.

4.1. Değer Temelli Aile Modeli

Ailenin kurumunun maruz kaldığı sorunlar tablo 7’de gösterildiği üzere değer temelli aile modeli aracılığı ile çözüme kavuşturulabilir. Bu model Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından tatbik edilmiş olan değer temelli nebevî bir yaklaşıma dayanmaktadır. Geleneksel zihniyetin, düşünce biçimlerinin ve davranış kalıplarının gerilemesiyle birlikte, modernleşme süreci sekülerleşmeyi hızlandırmış; bu dönüşüm, aile yapısında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Sekülerleşme ile birlikte din, kamusal ve kurumsal alanlardan çekilerek bireyin öznel alanına indirgenmiş; böylece toplumsal hayatın normatif çerçevesi önemli ölçüde dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm süreci, kültürel yapıyı derinden etkilemiş; erkek egemen aile modelinin çözülmesine ve kadının gelişen sosyal, ekonomik ve kültürel rolleri doğrultusunda aile içi roller sisteminin yeniden biçimlenmesine zemin hazırlamıştır ²². Bu

²² Çelik, Celaledin, “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, y.y. 2010, C. 8, s. 34; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/16867/175584> adresinden 1 Temmuz 2025’te alınmıştır.

tarihsel-toplumsal arka plan, postmodern çağın dinamiklerini anlamak açısından belirleyici bir zemin sunmaktadır. Nitekim postmodern çağ, aile yapısını ve toplumsal ilişkileri derinden etkileyen sosyal, kültürel ve psikolojik birçok krizi beraberinde getirmiştir. Bireylerin giderek artan bireyselleşmesi, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerle birleştiğinde, aile kurumunun temel işlevlerini zayıflatmış ve bunun sonucunda çok katmanlı bir sorunlar yumağı ortaya çıkmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre boşanma oranları yükselmiş (Tablo 1) aile içi sorunlar (Tablo 3; Tablo 4; Tablo 5) yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede İslâm'ın aile kurumuna yönelik evrensel rehberliği ve Hz. Peygamber'in değer temelli aile modeli ile bu krizleri aşmak mümkündür. Peygamberimizin hayatı, postmodern aile sorunlarının çözümünde zengin ve pratik kaynaklar (Tablo 7) sunması bakımından yeniden değerlendirilmelidir. Değer Temelli Aile Modeli sevgi, saygı, sabır, adalet, sorumluluk ve merhamet²³ gibi temel değerlere dayanır. Postmodern bireylerin hayatına hâkim olan yabancılaşma, iletişim kopukluğu, bencillik ve sorumsuzluk, Hz. Peygamber'in değer temelli aile modelinde yer bulmaz. Hz. Peygamber, eşlerine karşı nazik, adil ve şefkatli davranmış; aile içinde rollerin birbirini tamamladığı uyumlu bir yapıyı tesis etmiştir. Yaratılıştaki hassas, nazik ve kırılgan özellikleriyle psikolojik yapıları gereği kadınları, cam/kristallere benzeterek²⁴, onlara karşı kibar, nazik olunmasını, iyi muamelede bulunulmasını kaba ve sert davranılmamasını öğütlemiştir.²⁵ Hz. Peygamber'in "*Allah güzel (söz söyleyen)i sever*"²⁶, "*En hayırlınız, ailesine karşı en iyi davrananınızdır*"²⁷ ifadeleri, aileye verilen önemi, aile içi ilişkilerin kalitesini, bireylerin ahlâkî vasıflarının aile fertleriyle olan iyi ilişkilerle irtibatlı olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Hz. Peygamber, ailede açık ve sevgi dolu iletişimin önemini ısrarla vurgulamış, "*Müminler birbirine karşı sevgi, merhamet ve şefkat besleyen bir beden gibidir*"²⁸, "*Müminlerin iman bakımından en mükemmeli ahlâkça en güzel olanıdır*"²⁹ buyurmuştur. Hadislerin ortaya koyduğu bu ahlâk, eşler arasında karşılıklı anlayış ve empatiyi gerektirmektedir. Günümüzde ailelerin yaşadığı problemler, iletişim eksikliğinden kaynaklanırken, Hz. Peygamber'in değer temelli aile modelinde çıkarılacak derslerle, eşler arasındaki bağları güçlendirmek mümkündür. Örneğin Peygamber Efendimiz, Hz. Hatice ile olan ilişkisinde sadakat, şefkat ve destek konusunda³⁰ ideal bir model sunar.³¹ O, daima eşlerinin sorunlarına kulak vermiş, onları dinlemiş ve yaşadıkları sıkıntılara karşı sabırla yaklaşmıştır. Hz. Peygamber'in bu davranışlarından hareketle, günümüz ailelerinde de eşlerin birbirine karşı sabırlı, anlayışlı ve hoşgörülü olmaları teşvik³² edilmelidir.

Hz. Peygamber'in aile modelinde çocuk yetiştirme konusunda da eşsiz örnekler vardır. Hz. Peygamber, çocuklara sevgi ve saygıyla yaklaşmış, onlara iyi isimler vermiş ve onları dinî ve ahlâkî değerlerle donatmıştır. "*Çocuklarınızı güzel isimlerle çağırın*"³³ hadisi, çocuk eğitiminin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, çocuklara şefkatle yaklaşmış, ailelerin de çocuklarına karşı sabırlı ve merhametli olmalarını öğütlemiştir. Çocuklara sadece maddi değil, manevi destek de sağlamak

²³ Kaya, Murat, "*Modernite Sürecinde Gençlik, Hz. Peygamber ve Kültürel Değerler*", *İslam Modernite ve Gençlik*, İlahiyat, Ankara, 2021, s. 61.

²⁴ Buhârî, Edeb 116.

²⁵ Aydın, Eşler Arası İletişim, s. 119.

²⁶ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1955, İmân 39.

²⁷ Tirmizî, Menâkıb 63.

²⁸ Buhârî, Edeb 27.

²⁹ Tirmizî, Radâ' 11.

³⁰ Müslim, Fedâilu's-sahâbe 74.

³¹ Aydın, Eşler Arası İletişim, s. 14-15.

³² Hanek, İbrahim. "*Sünnet Perspektifinden Hz. Peygamber'in Tebliğ ve İrşad Mirasının Tespiti*". *XVI. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu İslam ve İrşad*, Şanlıurfa, 2022.

³³ Ebû Dâvûd Süleyman b Eş'as b İshak el-Ezdî, *es-Sünen*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 2009, Edeb 78.

gerektiğinin altını çizmiştir. “Her kim Allah rızası için çocukları iyi yetiştirirse, o çocuk/lar ona kıyamet gününde şefaate edecektir”³⁴ hadisi, manevi eğitimin önemine vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber, çocuklara yaklaşımıyla yalnızca yaşadığı dönemde değil, sonraki nesiller için de güçlü bir rol model olmaya devam etmektedir. Zira o, çocuğu birey olarak kabul etmiş; sevgi, saygı, güven ve adalet temelinde bir ilişki kurarak onların duygusal ve gelişimsel ihtiyaçlarına hassasiyet göstermiştir. Kız ve erkek çocuklara eşit eğitim hakkı tanınması, oyun oynama hakkını gözetmesi ve çocukların psikolojik durumlarını dikkate alması, onun pedagojik anlayışının ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Çocuklara karşı sevgi dolu, sabırlı ve anlayışlı tavırları, onların sağlıklı kişilik gelişiminde son derece etkili olmuştur. Hz. Peygamber çocuklara yönelik şiddet, ayrımcılık ve değersizleştirme gibi yanlış uygulamalara karşı durmuş, bu alanda dönemin yerleşik anlayışlarında zorlu bir dönüşüm gerçekleştirmiştir³⁵. Onun bu örnek tavrının postmodern çağın getirdiği aile sorunları bağlamında yeniden incelenmesi, çocuk hakları ve eğitimi konusunda alternatif yollar açacak, çocukların sağlıklı gelişimi için rehber olacaktır.

Hz. Peygamber’in değer temelli aile modelinde boşanma bir hak olmasına rağmen ilk etapta tercih edilen bir yol değildir. Zira bir şeyi yapmak/kurmak zor, bozmak kolaydır. Bu bağlamda, İslam’ın boşanma konusundaki uyarıları dikkatle değerlendirilmelidir. Nitekim, “Boşanma, Allah’ın hoşnut olmadığı en sevimsiz helâldir/iştir”³⁶ hadisi, boşanmanın zorunlu haller dışında tercih edilmemesi gerektiğini ortaya koyar. Hz. Peygamber, evliliklerde sabır, hoşgörü ve uzlaşma temelinde bir çözüm süreci önererek, boşanmanın aile yapısına ve topluma vereceği zararları önlemeye çalışmıştır. “Sabırlı olanlar mükâfatlarını eksiksiz alırlar”³⁷ ayeti de, aile içinde karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmede sabrın vazgeçilmezliğini vurgular. Bireyselleşme, iletişim eksikliği ve tahammülsüzlük gibi etkenler, aile içi uyumu zedeleyerek günümüz evlilik kurumunu istikrarsız hâle getirmiştir. Bunun neticesinde görülen boşanma vakaları³⁸ ile birlikte bireysel olarak eşlerde psikolojik, sosyoekonomik ve ahlâkî etkiler, toplumda ise pek çok olumsuzluklar meydana gelmektedir. Bu itibarla Hz. Peygamber’in tutum ve davranışları ile evrensel öğütleri, bu tür krizlerin aşılmasında zaman üstü bir model sunar. Değer Temelli Aile Modeli diye isimlendirdiğimiz bu aile tipinde aile içi huzurun dinamikleri olarak sevgi, saygı, sabır, adalet, sadakat, merhamet ve hoşgörü ilkelerini zikretmek mümkündür.

4.1.1. Sevgi

Postmodern dönemde bireysel çıkarların kolektif sorumlulukların önüne geçmesi, aile yapısında ciddi çözümlere yol açmıştır. İlişkilerde derinlik yerine yüzeysellik, fedakârlık yerine faydacılık ön plana çıkmış, bu da aileyi bir güven ve sığınma alanı olmaktan uzaklaştırmıştır. Oysa Değer Temelli Aile Modeli, fertler arası ilişkileri sevgi, saygı, merhamet ve karşılıklı sorumluluk temelleri üzerine inşa ederek³⁹, bu dağınıklığa köklü bir alternatif sunmaktadır. Hz. Peygamber’in “Hiçbiriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmeyince iman etmiş sayılmaz”⁴⁰ beyanı, bireyin kendisi için istediği her türlü iyi ve güzeli başkası içinde istemesi talep edilerek ötekine duyarlılıkla yaklaşması gerektiği vurgulamaktadır. Ailede karşılıklı anlayış ve empatiyi tesis eden bu ilke, “Mümin, müminin aynasıdır”⁴¹

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b Yezid İbn Mâce, *Sünen*, Daru İhyâi’t-Türasi’l-Arabi, Kahire, 1975, Edeb 3.

³⁵ Yıldırım, İsmet Ayşegül & Ayhan Öz, “Hadislerde Çocuk ve Çocukluk”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Pamukkale, 2021, C.8/2, s. 904-905; <https://dergipark.org.tr/pub/pauifd/article/1011520> adresinden 1 Temmuz 2025’te alınmıştır.

³⁶ Ebû Dâvûd, Talâk 1.

³⁷ 39/Zümer /10.

³⁸ Aydın, Eşler Arası İletişim, s. 126.

³⁹ Aydın, Eşler Arası İletişim, s. 111-112.

⁴⁰ Buhârî, İmân 6.

⁴¹ Ebû Dâvûd, Edeb 56; Tirmizî, Birr 18.

hadisiyle daha da pekiştirilmiştir. Aile içi iletişimde bireylerin birbirine ayna olması; karşılıklı yansıtma, farkındalık ve şefkat gibi yüksek düzeyde duygusal becerileri içerir. Burada ilişkilerin sürekliliği, bireyin içsel ahlâkî yeterliliği/imanı ile doğrudan bağlantılıdır. “*Erdem, güzel ahlâktır*”⁴² hadisi, ailevi sorunların çözümünü davranış estetiğinde ararken, “*Mü’min, kimseyi inciten, lanetleyen, kötü söz söyleyen değil ahlâkî en güzel olandır*”⁴³ hadisi ise postmodern dönemde sıkça gözlenen dilsel ve psikolojik şiddetin karşısında ahlâk temelli bir duruşu sergiler. Aile içi çatışmalarda çözüm; baskı veya üstünlük kurma ile değil, duygusal yakınlık ve yapıcı iletişim yoluyla aranabilir. “*Hangi işte yumuşak davranılırsa o şey güzelleşir, ne kadar sert davranılırsa o şey o kadar kötüleşir*”⁴⁴ hadisinde ise yumuşak huyluluk, aileyi güzelleştiren bir iç mimari gibi değerlendirilmiştir. Bugünün stresli ve hızlı yaşamında, aile üyeleri arasında bu yumuşaklık kaybedildiğinde, ailenin temeli de çatırdamaktadır. Dikkatli bir şekilde incelendiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sevgiyi sadece duygusal bir yönelim değil, aktif bir sorumluluk olarak tanımladığı görülür. “*İnsanların hayırlısı, insanlara en faydalı olanlardır*”⁴⁵ ve “*Müslümana güler yüz göstermen/ tebessüm etmen sadakadır*”⁴⁶ hadisleri, aile fertleri arasında aktif iyilik hâlini ve karşılıklı memnuniyeti pekiştiren bir değer sistemini ifade eder. Yine “*Müminler bir birini sevmeye, birbirine merhamet ve şefkat göstermeye bir vücut gibidir. Bir uzuv hasta olunca diğerleri de onunla birlikte uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşır*”⁴⁷ hadisi, aile bireyleri arasında tam bir dayanışma ve acıyı paylaşma yükümlülüğüne işaret eder. Bu anlayış, postmodern yalnızlığın neden olduğu duygusal yabancılaşmayı aşmanın en güçlü ilacı olabilir. Ailede küçükleri merhametle kuşatmak, büyükleri hürmetle yüceltmek gerektiğini ifade eden “*Küçüklerimize merhamet etmeyip büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir*”⁴⁸ hadisi ise, nesiller arası kopuşların önüne geçecek değer aktarımını sağlamanın ne denli kritik olduğunu vurgular. Öte yandan günümüzde ailevi bağların zayıflamasının temelinde, bireylerin birbirini taşıma, empati kurma ve birlikte iyileşme kabiliyetlerini yitirmesi yatmaktadır. Hz. Peygamber’in değer temelli aile modelinde ise, “*Merhamet etmeye merhamet edilmez*”⁴⁹ ve “*Müslüman, müslümanın kardeşidir*”⁵⁰ gibi hadislerle şekillenen bir sevgi ahlâkî⁵¹ hâkimdir. Bu yaklaşım, postmodern bireyin içine düştüğü yalnızlık, yabancılaşma ve iletişim krizi karşısında, kalıcı bir aile birlikteliği inşa etmenin en sağlam zeminidir. Sevgi ve sorumluluk temelli bu model, aileyi yeniden bir şefkat ve güven limanı hâline getirecek güçlü nebevî bir reçete sunar.

4.1.2. Saygı

Modern sonrası dönemde bireyin öne çıkarılması, geleneksel otorite ve değer bağlamlarının çözülmesine neden olmuş; bu çözülme, aile içi rollerin belirsizleşmesi ve saygı temelli ilişkilerin zayıflamasıyla (Tablo 4) kendini göstermiştir. Oysa nebevî öğretileri, aileyi yalnızca biyolojik bir bağ değil; sevgi, şefkat ve karşılıklı saygı esasına dayalı bir birliktelik olarak konumlandırır. “*Büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir*”⁵² hadisi bu anlayışın temelini oluşturur. Enes b. Mâlik’in “*Hz. Peygamber’e yıllarca hizmet ettim bir kez bile bana ‘öf!’ demedi, yaptığım bir şey için ‘neden yaptın’*

⁴² Müslim, Birr 14.

⁴³ Buhârî, Edeb 38; Müslim, İmân 68.

⁴⁴ Müslim, Birr 23.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, Müessesu’r-Risâle, Beyrut, 1986, C.2, s. 223.

⁴⁶ Tirmizî, Birr 36.

⁴⁷ Buhârî, Edeb 27.

⁴⁸ Tirmizî, Birr 15.

⁴⁹ Buhârî, Edeb 18.

⁵⁰ Buhârî, İkrâh 7.

⁵¹ Çelikan, Serkan, *Uhuvvet Kavramı Bağlamında Kur'an ve Sünnette Kardeşlik Hukuku*, Ankara, Bizim Büro Matbaa, 2018.

⁵² Ebû Dâvûd, Edeb 65.

demedi”⁵³ ifadesi, aile bireylerine yönelik sürekli bir nezaket hâlinin olması, kırmadan, şahsiyetlerini zedelemekten güzel ve yapıcı bir üslubun kullanılması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁴Hz. Peygamberin “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez, kardeşinle karşılaştığında ona tebessüm etmen, alçak gönüllülükle muamele etmen sadakadır”⁵⁵ şeklindeki ifadeleri, günlük hayattaki basit davranışların bile saygı çerçevesinde değerli olduğunu, insanlara saygı göstermenin ve teşekkür etmenin ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Bu minvalde Kur’an-ı Kerim’de geçen “Anne babaya ‘öf’ bile deme”⁵⁶ emri, saygının yalnızca sosyal dünyevî değil aynı zamanda ilahî bir yükümlülük olduğunu da ortaya koymaktadır.

Saygıyı temel alan (Tablo 7) Değer Temelli Aile Modeli, aynı zamanda aile içi bireylerin duygu dünyalarına da temas eder. “Hz. Peygamber’in torunlarını öpmesini tuhaf karşılayan kişiye “Merhamet etmeyene merhamet edilmez”⁵⁷ diye karşılık vermesi, sevgi ve saygı arasındaki ilişkinin ne kadar derin olduğunu gösterir. “Akrabalık bağlarını koparan cennete giremez”⁵⁸ ve “Kim bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter”⁵⁹ hadisleri, ailede mahremiyet ve korunma ilkesine, saygının önemine işaret etmektedir. Benzer şekildeki “Hediyeleşin, birbirinize sevgi beslersiniz”⁶⁰, “Kardeşine güzel söz sadakadır”⁶¹, “Ya hayır söyle ya sus”⁶² “Küçüklere merhamet, büyüklere saygı”⁶³, “Ev halkınıza selam verin”⁶⁴ ifadeleri ailede her bireye sözlü ve fiilî olarak iltifat edilmesini, onlara saygı gösterilmesini emreder. “Kadınlarınıza hayırla muamele edin”⁶⁵, “Çocuklarınıza ikram edin ve onları güzelce terbiye edin”⁶⁶ hadisleri, cinsiyet veya kuşak farkı gözetmeksizin herkese saygı duymanın gerektiğini belirtir. Tüm bu örnekler, postmodern bencilliği ve duygusal mesafeleri ortadan kaldırarak; onun yerine sevgi, sorumluluk ve içtenlik zemininde saygı esaslı Hz. Peygamber’in değer temelli aile modelini göstermektedir.

4.1.3. Sabır

Postmodern çağ, bireyselliği önceleyen ve haz odaklı bir yaşam biçimini teşvik eden yapısıyla, aile kurumunu içsel çatışmalara ve süreklilik krizlerine açık hâle getirmiştir. Bu dönemde aile bireyleri arasında empati ve tahammül zayıflamış (Tablo 5), en küçük anlaşmazlıklar büyük kopuşlara neden olmuştur. Oysa Hz. Peygamber’in (s.a.s.) aile modelinde sabır, yalnızca bireysel bir fazilet değil, aileyi ayakta tutan temel bir direniş ve dirayet biçimi olarak öne çıkmaktadır. Nitekim o, “Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet verilmemiştir”⁶⁷ hadisinde sabrın hayatın en büyük lütfu ve değeri olduğuna dikkat çekmiştir. “Sabır, sıkıntılar karşısında ilk andadır (الصبر عند الصدمة الأولى)”⁶⁸ ifadesi ile ailevî sıkıntıların ilk anında acele ile sonradan pişman olunacak kararlar verilmemesi

⁵³ Buhârî, Edeb 39.

⁵⁴ Kutluay, İbrahim, “Hz. Peygamber’in Gençliğin Sorunlarını Çözme ve Gençleri İslâm Davasında İstihdam Etmede Takip Ettiği Metot ve İlkeler Üzerine”, İslam Modernite ve Gençlik, İlahiyat, Ankara, 2021, s. 116.

⁵⁵ Tirmizî, Birr 36.

⁵⁶ 17/ İsrâ, 23.

⁵⁷ Buhârî, Edeb 18.

⁵⁸ Buhârî, Edeb 11.

⁵⁹ Buhârî, Mezâlim 4.

⁶⁰ Tirmizî, Velâ 6.

⁶¹ Tirmizî, Birr 36.

⁶² Buhârî, Edeb 85.

⁶³ Tirmizî, Birr 15.

⁶⁴ 24/Nûr/61.

⁶⁵ Buhârî, Nikâh 80.

⁶⁶ İbn Mâce, Edeb 3.

⁶⁷ Buhârî, Zekât 49.

⁶⁸ Buhârî, Cenâiz 41.

gerektiği, kriz zamanlarında paniğe kapılmak yerine sabrı kuşanan bireylerin ahlâkî olgunluklarını yüceltmıştır. Sabır gösterene Allah'ın yardım edeceğini bildiren hadisler⁶⁹ de aile çözümlerine karşı, sabır eksenli bir aile tutumunun yeniden inşa edilmesinin ne kadar önemli olduğuna işaret eder. Günümüzde bireyler, duygusal tatminsizlik ve beklenti krizleri (Tablo 5) karşısında anlık tepkiler vererek sonradan pişman olunacak telafisi zor davranışlar göstermektedir. Hâlbuki, Resûlullah (s.a.s.) insanı öfkesini bastırmaya teşvik etmiş, “Güçlü kimse öfkesi anında nefesine hâkim olandır”⁷⁰ buyurarak aile içi şiddetin önüne geçen bir irade terbiyesini öğütlemiştir.

Esas olarak sabır sadece ailede yaşanan kriz anlarını atlatacak için değil, duygusal bağlılığı sürdürülebilir kılmak açısından da belirleyicidir. “Allah sabredenleri sever”⁷¹ ayeti, sabrın ilahî rızaya vesile olması, aile bireylerinin birbiriyle olan ilişkilerini yalnızca kırılmalar karşısında bireylerin öfkeye teslim olması, ilişkileri çıkmaza sürüklerken; “Yapmaya gücü yettiği halde öfkesini bastıran kimseyi Allah halkın önünde yükseltir”⁷² buyruğu, kriz anlarında gösterilen vakarın, aile fertlerini manevi olarak yücelteceğini vurgular. Allah'ın sabredenleri sevdiği ve onlarla beraber olduğunun bildirilmesi ile sabırsız bir inancın eksik olduğu belirtilmiş; bu durum, aile bağlarını imanî bir sorumlulukla sürdürmenin ne denli elzem olduğunu gözler önüne sermiştir.

Tablo 7’de görüldüğü üzere Değer Temelli Aile Modelinde sabır, sadece pasif bir bekleyiş değil; aktif bir direniş, hikmetli bir denge ve duygusal zekâ ile harmanlanmış bir ruh terbiyesidir. Yukarıda zikredilen hadisler, aile hayatında karşılaşılan sıkıntıların sabırla aşılabileceğini, bu sürecin aile bağlarını daha da kuvvetlendireceğini bildirir. Bugünün hız çağında ilişkiler geçicilikle malulken, Resûlullah'ın (s.a.s.) sabır eksenli aile anlayışı, kalıcı ve sarsılmaz bir birlikteliğin anahtarıdır. Bu yönüyle sabır, modern çağın dağınık ilişkileri için sadece bireysel ahlâkî erdemli bir davranış değil aynı zamanda toplumsal bir restorasyon ilkesidir.

4.1.4. Adalet

Postmodern toplumlarda sosyal adaletin erozyona uğraması, aile içi ve toplumsal huzurun zedelenmesine (Tablo 5) yol açmaktadır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in adaleti temel alan Değer Temelli Aile Modeli, çözümün anahtarını sunar (Tablo 7). “Allah, takva sahipleriyle ve ihsan edenlerle beraberdir”⁷³ ifadesi, müminlerin adalet ve iyilik üzere hareket etmelerinin Allah katında ne denli değerli olduğunu gösterir.

Adalet, hem bireyler arası ilişkilerin hem de toplumsal düzenin temel taşıdır. “Karar verdiğinizde adaletli olunuz”⁷⁴ ilkesi, aile içinde ve toplumda adil olmanın zorunluluğunu vurgular. Postmodern çağın aile içi eşitsizlikleri, tarafgirlikleri ve ayrımcılıkları, bu temel ilkelere göre gözden geçirilmeli ve yeniden değerlendirilmelidir. “Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın”⁷⁵ emri, ailedeki eşitliğin manevi bir sorumluluk olduğunu belirtir. Hz. Peygamber sadece hakkaniyete riayet etmekle kalmamış, bunu iyilikle süslemenin önemine de işaret etmiştir. Öte yandan adalet ile aile bireyleri ve toplum fertleri arasında sevgi ve saygı pekişir. “Allah zalimleri sevmez”⁷⁶ uyarısı zulüm ve adaletsizlikten kaçınmayı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, “Sözleşmelerde sadakat”⁷⁷ ve

⁶⁹ Tirmizî, Birr 77.

⁷⁰ Buhârî, Edeb 76.

⁷¹ 3/Âl-i İmrân 146.

⁷² İbn Mâce, Zühd 18.

⁷³ 16/Nahl /128.

⁷⁴ 4/Nisâ /58.

⁷⁵ Buhârî, Hibe 13.

⁷⁶ 3/Âl-i İmrân /140.

⁷⁷ Buhârî, İcâre 15.

“Bir iş yapanın onu en güzel şekilde yapması”⁷⁸ hadisleri, bireylerin hem aile içi rollerini hem de toplumsal sorumluluklarını titizlikle ve dürüstlikle yerine getirmelerini teşvik eder. Bu, postmodern dönemin hızlı ve karmaşık sosyal yapısında güven ve istikrarın temelini oluşturur. Değer Temelli Aile Modeli (Tablo 7), bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı kalarak, postmodern aile krizinin çözümünde ilham kaynağı olabilir.

4.1.5. Sadakat

Postmodern çağda aile yapısının erozyona uğramasıyla güven sorunları (Tablo 6) artmakta, sadakat ve ahlâkî bağlar zayıflamaktadır. Değer Temelli Aile Modelinde ise güven, sadakat ve dürüstlük temel taşlar (Tablo 7) olarak yer alır. “Müminler kardeştir”⁷⁹ ile “Mümin kendisi için sevdiğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz”⁸⁰ hadisleri, aile ve toplumun birliğinin temeli olarak kardeşlik ve dayanışmayı; imanın göstergesi olarak da karşılıklı sevgi ve bağlılığı işaret etmektedir. Sadakat ve güven duygusu, aile fertlerinin birbirine olan bağlılığını⁸¹ ve toplumsal ilişkilerin sağlamlığını sağlar. “Mümin, ihanet etmez”⁸² ve “Bizi aldatan bizden değildir”⁸³ hadisleri, her türlü ihanet ve güven zedeleyici davranışa karşı net bir duruş sergiler. Hz. Peygamber’in Değer Temelli Aile Modelinde aile bireylerinin bir birine karşı sorumlulukları, verilen sözlerin “emanet” olduğu ve mutlaka yerine getirilmesi aile bağlarının sağlamlaşmasında kritik bir ilke olarak görülür. Buna bağlı olarak dürüstlük ve doğru sözlü olmak da bu aile modelinin ayrılmaz parçalarındandır. “Müminin sözü güvenilir bir emanettir”⁸⁴ ve “Dürüstlük iyiliğe, iyilikte cennete götürür”⁸⁵ hadisleri, bireyler arasında güven ortamı meydana getirerek aile fertleri arasında sağlıklı iletişimin ve dayanışmanın önünü açar. “Müminler birbirinde sınıksız kenetlenmiş tuğlalardan oluşan bina gibidir, birbirini destekler”⁸⁶ hadisi ise aile ve toplumun dayanışma ruhunu somut hale getirir.

TÜİK verilerinin gösterdiği boşanma oranlarındaki yükseliş (Tablo 2), aile içi güvenin sarsılmasıyla yakından ilişkilidir. 2023 yılında olan boşanma oranı 2,03 iken 2024’te 2,19 olmuş böylece %7,88 oranında artış (Tablo 1; Tablo 2) yaşanmıştır. Bu durum, ailede sadakat ve güvenin güçlendirilmesine yönelik ne kadar acil müdahaleler gerektiğini gözler önüne sermektedir. Bu itibarla postmodern çağın getirdiği aile krizlerine karşı en etkili yol güven ve sadakat esaslı Değer Temelli Aile Modelinden geçer. Zira nebevî model güven ve sadakati (Tablo 7) dünyevî ilişkilerin yanı sıra dinin inanç ve uygulamaların da özü görür.⁸⁷ Bu değerler, sadece bireylerin birbirine karşı sorumluluklarını hatırlatmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda sağlıklı ve dayanıklı bir yapı oluşturulmasını da sağlar. Modern ailelerin sağlıklı işleyişi için güven ve sadakat ilkelerinin hayatın her alanında uygulanması zaruridir.

⁷⁸ Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, 2003, C.7, s. 233.

⁷⁹ 49/Hucurât/10.

⁸⁰ Buhârî, İmân 6.

⁸¹ Aydın, Eşler Arası İletişim, s.124-126.

⁸² Buhârî, Mezâlim 4.

⁸³ Müslim, İmân 164.

⁸⁴ Müslim, İmân 88.

⁸⁵ Buhârî, Edeb 69.

⁸⁶ Buhârî, Edeb 36.

⁸⁷ Aydın, Eşler Arası İletişim, s. 106-107.

4.1.6. Merhamet ve Hoşgörü

Postmodern dönemde aile yapısının değişmesiyle birlikte aile içinde hoşgörüsüzlük temelli sorunlar artmış; bu da ailede Aybey'in deki araştırmasında belirttiği gibi⁸⁸ çatışmaların çoğalmasına (Tablo 5) yol açmıştır. Hz. Peygamber'in aile modelinde ise (Tablo 7) merhamet ve hoşgörü temel değerler olarak öne çıkarak, özellikle hoşgörünün somut örnekleriyle ailedeki dayanışmayı sağlamlaştırmıştır.⁸⁹ Bu değerler, modern aile krizlerinin önlenmesinde ve çözümünde önemli bir rol oynar. Hz. Peygamber, kibirden uzak durmanın gerekliliğini vurgulayarak, “*Kalbinde zerre kadar kibir olan cennete giremez*”⁹⁰ buyurmuştur. Bu, aile içinde alçakgönüllülük ve hoşgörünün ne denli elzem olduğunu gösterir. Zira tevazu, aile fertlerinin birbirini anlamasını kolaylaştırır ve çatışmaların şiddetlenmesini önler. Merhamet ise aile fertleri arasında sevgi ve saygının temelidir. “*Yüce Allah merhamet edene rahmetini indirir/ yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de siz merhamet etsin*”⁹¹ ifadeleri, bireylerin birbirine karşı şefkatli ve anlayışlı olması gerektiğini ortaya koyar. Öfkenin kontrol edilmesi, kin beslememek ve affedici olmak da bu bağlamda Hz. Peygamber'in önemle üzerinde durduğu hususlardandır. Değer Temelli Aile Modelinde sabır, tevazu ve merhametle şekillenen hoşgörü anlayışı (Tablo 7), postmodern çağın aile krizlerine karşı sağlam bir çözüm yoludur. Bu değerler Dölek'in belirttiği gibi⁹² aile fertleri arasında sağlıklı iletişim ve karşılıklı anlayışın gelişmesini sağlar, aileyi bir arada tutar. Modern ailelerin huzura kavuşması için bu manevi değerlerin yeniden benimsenmesi gereklidir.

Araştırmamızın neticesi olarak şunları söylemek mümkündür.

Küreselleşme olgusu, dinî referansları ve geleneksel değerleri dışlayarak, maddeyi merkeze alan, bireysel hazı yüceten, pragmatist ve faydacı bir yaşam biçimini teşvik etmektedir. Kutluay'ın da⁹³ belirttiği gibi bu anlayış; bireyi bencil, toplumu ise çözülmeye açık bir yapıya sürüklemekte, böylece tarihsel birikim, kültürel hafıza ve kolektif kimlik ciddi biçimde zedelenmektedir. Postmodern paradigmanın toplumsal kurumlar üzerinde bıraktığı bu derin tahribatın en fazla zarar verdiği yapı ise Ayhan'ın da işaret ettiği üzere⁹⁴ aile kurumu olmaktadır. İslâm kültürüyle yoğrulmuş Türk aile yapısının sürdürülebilirliğini sağlamak için yalnızca yapısal ya da hukukî düzenlemeler yeterli olmamakta⁹⁵; aynı zamanda değer temelli bir yaklaşımın benimsenmesi zaruri hale gelmektedir. İşte bu noktada, sevgi, saygı, sabır, adalet, sadakat, merhamet ve sorumluluk gibi temel ahlâkî değerlere dayanan Hz. Peygamber'in Değer Temelli Aile Modeli (Tablo 7), postmodern dönemin yol açtığı çok katmanlı krize karşı bütüncül, sağlam ve zamanlar üstü bir çözüm modeli sunmaktadır. Bu model, bireysel haz ve faydacılığa dayanan biyolojik bir birliktelik yerine, ailenin manevi, ahlâkî ve sosyal bir kurum olduğunu vurgular. Modelde, her bireyin belirli bir yetki ve sorumluluğu olup, roller net biçimde tanımlanmış, karşılıklı hak ve sorumluluklarla dengelenmeyi esas almıştır. Bu ahlâkî ilkeler, bireyin ruh sağlığına katkı sağlamakta, aileye onarıcı bir rol kazandırmakta ve toplumsal yapıyı koruma altına almaktadır.

⁸⁸ Aybey, Salih, “Eğitimsel Açıdan Ailede Bir Eş ve Baba Olarak Hz. Peygamber'in Örnek Uygulamaları”, *İslâmî İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*, İlahiyat, Ankara, 2021, s. 182.

⁸⁹ Aydın, Eşler Arası İletişim, s. 113-116.

⁹⁰ Müslim, İmân 147.

⁹¹ Buhârî, Tevhîd 2; Tirmizî, Birr 16.

⁹² Dölek, Adem, “Sünnet Işığında Aile İçi İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliği (I)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan, 2008, C. 1/2, s. 201-232.

⁹³ Kutluay, Gençliğin Sorunlarını Çözme, s.117.

⁹⁴ Ayhan, Serdar, *Sebepler ve Sonuçlarıyla Türkiye'de Boşanma Sorunu*, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, Ankara, 2018, s.1-2.

⁹⁵ Ayhan, Sebepler ve Sonuçlarıyla Türkiye'de Boşanma Sorunu, s.42-43.

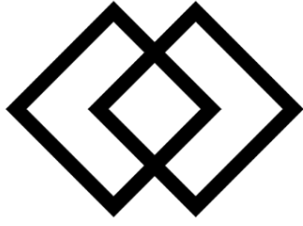
Dolayısıyla, postmodern çağın aile krizlerinin aşılmasında bu nebevî model; hem teorik hem de pratik düzlemde evrensel ve uygulanabilir çözüm önerileri sunmaktadır.

Binaenaleyh; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı (Aile ve Dini Rehberlik Dairesi) başta olmak üzere aile danışmanları ve eğitimciler, pratik uygulamalarında, postmodern problemleri dengelemek amacıyla, seanslarında ve eğitimlerinde araştırmamızda işaret edilen (Tablo 7) sevgi, saygı, adalet, merhamet ve sorumluluk gibi değerleri merkeze alan ahlâkî muhakeme becerilerini geliştiren modülleri aktif olarak uygulamaya koymalıdır. Ayrıca, kolektif kimliği güçlendiren, aile içinde karşılıklı hak ve sorumlulukları ve net rolleri somutlaştıran rehberlik materyallerini kullanarak aile içi şefkat ve anlayışa dayalı ilişkileri pekiştirmelidirler. Gelecek araştırmalar ise, bu değer temelli programlarının, postmodern sorunların üzerindeki uzun vadeli etkililiği ve çözüme katkısı ölçecek çalışmalara odaklanmalıdır. Ayrıca modelin esas aldığı net roller ilkesinin, günümüz İslâm kültürüyle yoğrulmuş Türk ailelerindeki genç nesil tarafından modern beklentiler bağlamında nasıl algılandığını; nitel karma yöntemli çalışmalar ile incelemek, modelin uygulanabilirliğini artıracaktır.

5. Kaynakça

- Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1997.
- Aybey, Salih. “Eğitimsel Açıdan Ailede Bir Eş ve Baba Olarak Hz. Peygamber’in Örnek Uygulamaları”. *İslâmî İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*, Ankara: İlahiyat, 2021.
- Aydın, Nevzat. “Hz. Peygamber’in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri”. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Bayburt: 2015, C. 9/1, ss. 99-129.
- Ayhan, Serdar. *Sebepler ve Sonuçlarıyla Türkiye’de Boşanma Sorunu*. Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, Ankara: 2018.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Ali. *Şuabü’l-îmân*. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, Eds. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. y.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- Çelik, Celaledin. “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, y.y. 2010, C. 8, s.s. 25-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/16867/175584> adresinden 1 Temmuz 2025'te alınmıştır.
- Çelikan, Serkan, *Uhuvvet Kavramı Bağlamında Kur'an ve Sünnette Kardeşlik Hukuku*, Ankara: Bizim Büro Matbaa, 2018.
- Dölek, Adem. “Sünnet Işığında Aile İçi İletişimde Hz. Peygamber’in Örnekliliği (I)”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan, 2008, c. 1/2, s.s.201-232.
- Ebû Dâvûd Süleyman b Eş’as b İshak el-Ezdî. *es-Sünen*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Hanek, İbrahim. “Sünnet Perspektifinden Hz. Peygamber'in Tebliğ ve İrşad Mirasının Tespiti”. *XVI. ULuslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu İslam ve İrşad*, Şanlıurfa, 2022.
- Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis, 2010.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b Yezid . *Sünen*. 2 Cilt. Kahire: Daru İhyâi’t-Türasi’l-Arabi, 1975.

- Kaya, Murat. “Modernite Sürecinde Gençlik, Hz. Peygamber ve Kültürel Değerler”. *İslam Modernite ve Gençlik*. Ankara: İlahiyat, 2021, ss. 61-72.
- Kıran, İsmail. “Dünyevileşen Müslümanlar ve Postmodern Kapitalist Aile”. *Dünyevileşen Müslümanlar ve Postmodern Kapitalist Aile*. 12-21. Konya: Konya Büyük Şehir Belediyesi, 2015.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca‘fer el-. *Müsnedü’ş-Şihâb*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1986.
- Kutluay, İbrahim. “Hz.Peygamber’in Gençliğin Sorunlarını Çözme ve Gençleri İslâm Davasında İstihdam Etmede Takip Ettiği Metot ve İlkeler Üzerine”. *İslam Modernite ve Gençlik*. Ankara: İlahiyat, 2021, ss. 99-121.
- Müslim b. Haccâc, Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nîsâbü’rî. *Sahih*. Kahire: Dâru İhyai’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *es-Sünenü’l-kübrâ*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Özdemir, İbrahim. *Postmodern Düşünceler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.
- Taha Abdurrahman. *Modernlik Ruhu İslami Bir Modernlik İnşasına Giriş*. İstanbul: Pınar, 2022.
- Tirmizî, Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevre b. Mûsa b. ed-Dahhâk. *el-Câmi ‘u’l-kebîr-Sünen-i Tirmizî*. Eds. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998.
- Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Desenler*. Seçkin Yay., Ankara: 1999.
- Yıldırım, İsmet Ayşegül & Ayhan, Öz. “Hadislerde Çocuk ve Çocukluk”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Pamukkale, 2021, C. 8/2, ss. 885-907; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauifd/article/1011520> adresinden 1 Temmuz 2025'te alınmıştır.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 08.09.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 10.09.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 05.10.2025
Yayına Kabul Tarihi: 05.11.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

TOPLUMSAL UYUMUN AKTÖRLERİ OLARAK OKULLAR: GÖÇMEN ÖĞRENCİLERİN UYUM SÜRECİNDE EĞİTİM KURUMLARININ ROLÜ

Aysun DOĞUTAŞ*

Öz

Bu çalışma, belge analizi yaklaşımını kullanarak eğitim kurumlarının göçmen öğrencilerin uyumuna nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir. Okullar, artan küresel göç nedeniyle sosyal bütünleşme, dil öğrenimi ve kültürel çeşitliliğin bir araya geldiği giderek daha önemli ortamlar haline gelmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı raporları, UNESCO, UNICEF ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar ve bu alandaki son akademik araştırmalar, bu çalışma için temel bilgi kaynaklarıdır. Araştırmaya göre, eğitim kurumları göçmen öğrencilerin uyum sağlamasına beş temel şekilde yardımcı olmaktadır: dil edinimine yardımcı olmak, akran ilişkilerini ve sosyal katılımı teşvik etmek ve akademik ve psikososyal destek sunmak. Ancak bu girişimlerin etkililiği, kapsamlı danışmanlık hizmetlerinin eksikliği, yetersiz öğretmen eğitimi ve sınırlı kaynaklar gibi sorunlarla sınırlanmaktadır. Çalışma, okulların akademik eğitim merkezleri olmalarının yanı sıra sosyal uyum ve kültürlerarası anlayış merkezleri olarak önemini vurgulamaktadır. Göçmen çocuklara daha iyi hizmet verebilmek için, politika yapıcılara bütüncül danışmanlık programları entegre etmeleri, eşit kaynak tahsisini sağlamaları ve öğretmen eğitimini geliştirmeleri tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen öğrenciler, Sosyal uyum, Eğitim kurumları, Doküman analizi.

Schools as Agents of Social Cohesion: The Role of Educational Institutions in Immigrant Students' Adaptation

Abstract

Using a document analysis approach, this study examines how educational institutions contribute to the adaptation of immigrant students. Schools are becoming increasingly important settings where social integration, language learning, and cultural diversity converge due to rising global migration. The Ministry of National Education's reports, international organizations such as UNESCO, UNICEF, and the OECD, as well as recent scholarly research in the field are the primary sources of information for this study. According to research, educational institutions help immigrant students adjust in five key ways: by assisting with language acquisition, encouraging peer relationships and social inclusion, and offering academic and psychosocial assistance. The efficacy of these initiatives, however, is constrained by issues such as a lack of comprehensive advisory services, inadequate teacher preparation, and limited resources. The study highlights the importance of schools as hubs for social cohesion and cross-cultural understanding in addition to being centers of academic instruction. To better serve immigrant children, policymakers are advised to incorporate holistic advising programs, ensure equal resource allocation, and enhance teacher training.

Keywords: Immigrant students, Social adaptation, Educational institutions, Document analysis.

1. Introduction

Global migration, which continues to transform economies, cultures, and educational systems worldwide, is one of the defining characteristics of the 21st century (Castles et al., 2020; International Organization for Migration [IOM], 2023). Millions of people are relocating due to violent conflicts,

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Ana Bilim Dalı, adogutas@pau.edu.tr, <https://orcid.org/000-0002-2028-5156>

poverty, economic opportunities, and climate change, which increases the linguistic and cultural diversity of host countries (UNESCO, 2023). Among the groups most impacted by this process are school-age children, who must simultaneously pursue their education and adjust to a new society (Suárez-Orozco et al., 2018; OECD, 2021). As a result, educational institutions are crucial to the process of immigrant pupils adapting, which is both a societal and an individual one.

Schools serve as social settings where identities, values, and cross-cultural interactions are formed in addition to being places of academic teaching (Berry, 2020; Cummins, 2021). They provide chances for community development, language acquisition, and peer interaction, and are frequently the first official setting in which immigrant pupils meet with the host culture (Eren & Aydın, 2024). However, schools can also become places of exclusion and isolation in the absence of sufficient support systems (Eranıl & Kasalak, 2024; Ulum, 2025). Therefore, promoting social cohesion and inclusive education policies requires an understanding of how educational institutions affect immigrant students' adaptation.

By encouraging intercultural awareness (Akgül, 2025; Crul, 2016), offering emotional and psychosocial support (Ulum, 2025; Younus Khalid, 2023), and aiding linguistic integration (Cummins, 2021), educational institutions help immigrant students adapt, according to the literature. However, enduring issues such as insufficient funding, poor training of teachers, and unequal access to educational opportunities continue to be significant obstacles (Şahin & Sözer, 2020; European Court of Auditors, 2024). Resolving these issues is crucial for the academic achievement of immigrant students as well as the general social cohesiveness of societies that are becoming more and more varied.

In the Turkish context, these challenges have gained particular importance since Turkey currently hosts the largest refugee population in the world, including over one million school-age children (UNHCR, 2024). The Ministry of National Education (MoNE) has taken several steps to address the educational needs of immigrant and refugee students, such as establishing temporary education centers (2014–2018), integrating Syrian and other refugee students into public schools, and launching large-scale initiatives like the Promoting Integration of Syrian Children into the Turkish Education System (PICLES) project, supported by the European Union. Moreover, national strategies such as the MoNE 2023 Education Vision and the Inclusive Education Strategy emphasize equitable access, psychosocial support, and teacher professional development for culturally diverse classrooms (MoNE, 2018; MoNE, 2023).

By examining national policy documents related to immigrant education in Turkey, reports from international organizations such as UNESCO, OECD, and UNHCR, and pertinent scholarly works that discuss Turkey's experience in comparison with international practices, the current study aims to explore how educational institutions aid immigrant students' adaptation processes within the Turkish educational context. Focusing on Turkey is particularly significant because the country hosts one of the world's largest immigrant and refugee student populations, making it an important setting for understanding how education systems respond to cultural and linguistic diversity.

This study, therefore, contributes to the literature by analyzing how national and international perspectives intersect in shaping school-based adaptation strategies. The study intends to provide insights into how schools may function as social cohesion agents in multicultural situations by identifying the advantages and disadvantages of present methods *and* by revealing the gaps between policy intentions and practical implementation in the Turkish context. In doing so, it also aims to provide evidence-based insights that can guide policymakers, educators, and international stakeholders in enhancing inclusive education practices in Turkey and beyond. Also, this study emphasizes the necessity

of continuing research and policy development that places schools at the forefront of promoting social cohesion in societies that are becoming more diverse.

Consequently, the following research questions serve as the study's compass:

- 1- What role do educational institutions play in helping immigrant students adjust in terms of psychosocial assistance, social inclusion, and language acquisition?
- 2- What obstacles and difficulties prevent schools from effectively assisting immigrant students in adapting?
- 3- How are these roles and challenges reflected in national education policies and international reports?

1.1.Literature Review

In the disciplines of education, sociology, and migration studies, the adjustment of immigrant pupils has been extensively studied. Research continuously highlights how important educational institutions are in determining the academic paths and social integration of immigrant students. Although schools offer vital venues for social interaction, language acquisition, and identity development, they also mirror institutional difficulties and structural injustices that could make adaptation more difficult. This review of the literature summarizes current research on the adaptation of immigrant students, paying special attention to the roles and constraints of educational establishments. The three primary issues of the evaluation are (a) schools as places for language and cultural learning, (b) the function of educational establishments in promoting social inclusion and psychological health, and (c) the difficulties and obstacles encountered by schools when assisting immigrant pupils.

Schools as Spaces for Language Acquisition and Cultural Learning

Since language has a direct impact on social engagement and academic achievement, it is one of the most important adaptation variables for immigrant kids. According to Cummins (2021), academic language competency is crucial for students' self-esteem and sense of belonging in addition to being necessary for learning across disciplines. According to Gándara and Mordechay (2017), schools are the main setting in which immigrant pupils are exposed to the host language while also learning about cultural customs and traditions.

Studies conducted in European environments show that language support programs in schools greatly enhance the academic performance of immigrant pupils and close achievement gaps (García & Kleifgen, 2018). Similar to this, rules created for Syrian refugee pupils in Turkey place a strong emphasis on intensive language instruction as a requirement for attending regular schools (Şahin & Sözer, 2020). However, the availability of qualified teachers and ongoing resources frequently determines how successful such projects are (Aydın & Kaya, 2019).

Social Inclusion and Psychosocial Support in Schools

In addition to teaching language, schools are essential for promoting the social inclusion and psychological health of immigrant kids. Research shows that immigrant students' feelings of identity and belonging are greatly influenced by supportive teacher-student interactions and healthy peer relationships (Suárez-Orozco et al., 2018). Depending on how diversity is handled, the educational environment can either promote integration or perpetuate marginalization, according to Berry's (2020) acculturation theory.

It has been demonstrated that programs like inclusive curricula and culturally responsive pedagogy help immigrant pupils in the United States feel less alone (Gay, 2018; Ladson-Billings, 2021). Similar results have been seen in Turkey, where refugee children's adjustment has been enhanced by

inclusive teaching methods and psychosocial counseling facilities (Kardeş & Akman, 2021). However, research shows that these programs are still underfunded and unequally delivered.

Challenges and Barriers in Educational Institutions

Schools have many obstacles in providing effective support for immigrant kids, notwithstanding their potential. Schools' capacity to offer ongoing linguistic and psychosocial support is frequently hampered by a lack of funding and human resources (OECD, 2021). Another crucial issue is teacher preparation, as many teachers feel unprepared to handle the intricate linguistic and cultural requirements of immigrant pupils (Lucas & Villegas, 2019).

Adaptation issues are made worse by structural injustices such as packed classrooms, a lack of help services, and discriminatory behaviors (Crul, 2016). According to research conducted in Turkey, for example, refugee kids are more likely to encounter grade repetition and interrupted schooling, both of which have a detrimental impact on their long-term academic integration (Emin, 2019). Adopting systemic, equity-based reforms that fully address these obstacles is crucial, according to international reports (UNESCO, 2023).

In conclusion, the research review emphasizes how educational institutions play a variety of roles in helping immigrant students adjust. Although schools are essential places for social inclusion, cultural learning, and language acquisition, structural limitations and policy gaps sometimes compromise their efficacy. All studies agree that in order to help immigrant kids adapt, institutional changes must be made to guarantee fair access to resources as well as school-level efforts like inclusive teaching and psychosocial assistance.

2. Method

2.1. Research Design

The document analysis method was used in the design of this qualitative study. Researchers can produce empirical insights into a particular phenomenon by methodically reviewing, assessing, and interpreting documents using document analysis (Bowen, 2009). Because it makes it possible to examine both primary (official reports, laws) and secondary (academic literature, international guidelines) sources without requiring direct interaction with human participants, it is especially well-suited to research examining policy and institutional practices.

The main goal of the study is to examine how educational institutions help immigrant students adjust. To achieve this, a variety of document kinds must be examined in order to determine how well or poorly schools promote students' integration. This method blends interpretative analysis (how these policies and practices work in context) with descriptive analysis (what policies and practices exist).

2.2. Data Sources

In this study, three categories of documents formed the basis of the study:

1. National Policy and Governmental Documents

- Publications and statistical yearbooks by the Turkish Ministry of National Education (MEB).
- Integration programs and curricular guidelines for immigrant and refugee students.
- Parliamentary reports and strategic plans addressing refugee education.

2. International Reports and Guidelines

- Publications from UNESCO, UNICEF, UNHCR, OECD, and the European Commission, focusing on immigrant and refugee students' education, social inclusion, and well-being.
- Comparative reports highlighting global best practices and challenges in immigrant education.

3. *Academic Research*

- Peer-reviewed journal articles, books, and doctoral theses published between 2016 and 2023.
- Literature focusing on immigrant students' adaptation in Turkey and other international contexts.
- Studies addressing themes such as inclusive pedagogy, psychosocial support, and intercultural education.

2.3. Document Selection Criteria

The selection of documents was driven by a number of criteria to guarantee the caliber and applicability of the materials included in the study. In order to evaluate only materials published between 2016 and 2023—which represent the most recent policies, practices, and scholarly discussions about the adaptation of immigrant students—a time limit was first established. Second, only materials that specifically addressed immigrant or refugee students, their adaptation processes, educational programs, or the role of schools were included after being assessed for thematic relevance. Third, legitimacy was regarded as a key factor, and reports from globally renowned organizations like UNESCO, UNICEF, and the OECD were prioritized over peer-reviewed scholarly works and official government publications. Lastly, accessibility was considered; to guarantee a thorough evaluation, only full-text documents were examined. The study's scope was limited to studies that only addressed adult migrants, higher education, or migration-related concerns unrelated to education.

2.4. Data Collection Process

Three steps were taken methodically to obtain the data. During the initial phase, scholarly research was obtained by searching electronic databases such as Web of Science, Scopus, ERIC, and Google Scholar. The search results were refined using Boolean operators (AND, OR) and a combination of keywords, including social inclusion, educational institutions, refugee education, adaptation, and immigrant pupils. In the second phase, national policy documents were sourced directly from parliamentary and governmental archives, as well as the Turkish Ministry of National Education's official website. These comprised statistical yearbooks, policy recommendations, and integration programs about the education of children who were immigrants or refugees. The third step involved gathering worldwide reports from the official websites of international organizations that publish in-depth reports on migrant and refugee education, such as UNESCO, UNICEF, OECD, and UNHCR. A total of 52 documents were included in the final analysis, consisting of 20 scholarly studies, 18 national policy documents, and 14 international organization reports. To ensure transparency and enhance the study's credibility, these sources were categorized and presented in a detailed table (see Table 1). Also, to enhance the reliability of this document analysis, all 52 sources included in the study are categorized and presented in detail in Appendix A. This appendix provides the full list of scholarly studies, national policy documents, and international reports, including publication details for each source. Presenting the sources in this structured way supports methodological rigor and allows readers to verify the foundation of the findings. His approach aligns with the standards of qualitative document analysis, which emphasize systematic data organization and verifiability (Bowen, 2009; O'Leary, 2021).

Table 1
Distribution of Analyzed Documents by Type

Document Type	Number	Examples / Sources
Scholarly Studies (Articles, Theses)	20	Ulum (2025); Eranıl & Kasalak (2024); Younus Khalid (2023); Kaya & Kırkgöz (2023)

Document Type	Number	Examples / Sources
National Policy Documents	18	MoNE (2023, 2024) Implementation Reports; Inclusive Education Strategy Document; PICTES Evaluation Reports
International Organization Reports	14	UNESCO (2023) Global Education Monitoring Report; UNICEF & MoNE (2023); OECD (2021); UNHCR (2023)
Total	52	

All 52 documents were coded according to publication type, institutional source, and thematic relevance to immigrant and refugee education. Documents were imported into *MAXQDA 2024* for qualitative content analysis, allowing for systematic categorization and verification of patterns across sources.

2.5. Data Analysis

Qualitative content analysis, which enables the identification, classification, and interpretation of themes within textual data, was used to systematically study the documents after they were gathered (Schreier, 2012). The first step in the analytical process was familiarization, which involved carefully reading each document to fully comprehend its contents. After that, preliminary coding was carried out. Both deductive and inductive methods were used to generate the codes: deductively, codes derived from the study's research questions—such as language acquisition, social inclusion, psychosocial services, and structural challenges—were applied, and inductively, recurrent concepts and patterns that emerged directly from the documents, such as peer support, teacher preparedness, or curriculum gaps.

To find overarching themes and patterns across various document kinds, related codes were grouped into broader categories after the first coding was finished. Following their interpretation in light of the research questions of the study, these categories allowed for the identification of educational institutions' limitations as well as their contributions to adaptation. Iterative coding and categorization were used, with codes being continuously improved to guarantee precision and coherence.

The study used triangulation, comparing results from academic studies, international reports, and national policy papers, to increase the analysis's dependability. By assisting in the identification of both convergent and divergent patterns, this cross-validation enhanced the findings' trustworthiness. To guarantee openness and reproducibility, an audit trail was kept throughout the investigation, recording coding choices and interpretations. Without the use of qualitative tools, the entire analysis was carried out by hand, enabling close examination of the documents and thorough consideration of contextual information.

2.6. Ethical Considerations

Only publicly accessible secondary data sources were used in this investigation. There was no direct interaction with human subjects. As a result, institutional review board ethical approval was not necessary. Intellectual property rights were upheld during the whole research process, and all documents have been referenced in accordance with APA 7th edition requirements.

3. Findings

The study's conclusions show how educational institutions affect immigrant and refugee students' adaptation, pointing out both advantages and disadvantages in the Turkish setting. In particular, the analysis focuses on the Turkish educational context, where the Ministry of National Education (MoNE) has implemented a series of policies and projects aimed at integrating immigrant and refugee students into the national education system. Documents such as MoNE circulars, strategic plans, and

project reports—including the Promoting Integration of Syrian Children into the Turkish Education System (PICLES) initiative—were examined to understand how national policy frameworks translate into practice.

A number of important themes surfaced from the examination of fifty-two papers, including academic research, international reports, and national policy writings. These sources collectively provide insight into Turkey’s institutional responses to the educational needs of immigrant and refugee students and reveal both progress and ongoing challenges in policy implementation. These themes, which cover topics including language acquisition, social inclusion, psychosocial well-being, teacher readiness, family–school partnership, and institutional impediments, highlight the diverse role that schools play in assisting immigrant students. A thorough knowledge of how educational institutions serve as agents of social cohesion and adaptation is provided by the following parts, which provide a complete synthesis of the findings based on the most recent research and policy assessments.

Language Acquisition and Academic Integration

For immigrant and refugee pupils to succeed academically and integrate socially, language competency is still essential. According to recent research, pupils who are more proficient in Turkish show greater adaptability to the classroom setting. According to a comparative study conducted in five European nations, for example, second-generation immigrant adolescents typically demonstrated greater language proficiency, which had a good impact on their academic achievement and school adjustment (Akgül, 2025).

In the Turkish context, this finding is strongly supported by the Ministry of National Education’s (MoNE) reports and program evaluations. The PICLES (Promoting Integration of Syrian Children into the Turkish Education System) project, which has provided Turkish language courses to more than 700,000 refugee students since 2016, identifies language proficiency as the single most important factor influencing academic participation and school retention (MoNE, 2023). According to the PICLES 2022 Evaluation Report, refugee students who completed at least one year of Turkish language support classes showed higher attendance and academic performance compared to those who did not receive such support. Similarly, UNICEF and MoNE (2022) highlighted that insufficient Turkish language skills hinder classroom participation, peer relationships, and comprehension of subject content.

However, a lack of proficiency in the Turkish language poses serious obstacles for many refugee students in Turkey, making it difficult for them to engage in class activities and communicate with classmates and teachers (Younus Khalid, 2023). This language barrier not only limits academic progress but also contributes to feelings of social isolation, particularly in schools with limited bilingual support or inadequate teacher training on teaching Turkish as a second language (Eren & Aydın, 2024; MoNE, 2023). Therefore, while national initiatives such as PICLES have made substantial progress, continued investment in teacher professional development and curriculum adaptation remains critical to ensure the sustainable linguistic and academic integration of immigrant students.

Social Inclusion and Peer Relationships

For immigrant students to succeed academically and maintain their well-being, social involvement is crucial. According to research, refugee students frequently face prejudice and social exclusion, which hurts their academic performance and mental health. Language hurdles, cultural disparities, and a lack of social networks were cited by Ulum (2025) as the reasons why refugee youth reported lower levels of perceived social support and resilience than their Turkish counterparts. Similar to this, Eranıl and Kasalak (2024) pointed out that unexpected student distributions in schools and cultural discord are two factors that make refugee pupils feel alone.

In Turkey, these challenges are consistently reflected in national education and inclusion policy documents. The Ministry of National Education's (MoNE) 2023 "Inclusive Education Strategy and Action Plan" emphasizes that social cohesion and peer relationships are as vital as academic achievement in the integration of refugee and immigrant children. The plan identifies peer-based learning activities, intercultural events, and counseling programs as essential strategies for promoting inclusion in schools. According to the MoNE–UNICEF (2022) "Social Cohesion in Education" report, many Syrian and Afghan students experience limited peer interaction due to language barriers and prejudicial attitudes, particularly in schools with high refugee density.

However, the same report also documents promising practices, such as "School Clubs for Social Cohesion" and "Peer Mentorship Programs," which have been implemented in pilot schools across Gaziantep and Şanlıurfa. These initiatives have been shown to strengthen empathy and cooperation between Turkish and refugee students, improving classroom climate and students' sense of belonging (MoNE, 2023; UNICEF, 2022). Despite these efforts, the limited reach of such initiatives and the absence of structured intercultural education in the curriculum continue to hinder full social inclusion. Thus, national strategies acknowledge the need for broader institutional mechanisms that address prejudice and promote sustained peer interaction.

Psychosocial Support and Mental Health

For immigrant and refugee pupils' adaptation, psychosocial help is essential. According to Ulum (2025), among young refugees, psychological discomfort is significantly predicted by everyday material stress and a lack of social support. According to the study, Turkish adolescents reported higher psychological discomfort than refugee youth, despite the latter group experiencing higher levels of daily material stress. This suggests that the types of stressors that these groups face are different. Additionally, Eranıl and Kasalak (2024) emphasized that mental health issues are made worse by instructors' lack of professional preparation to meet the special requirements of refugee pupils.

This finding aligns with the Ministry of National Education's (MoNE) 2023 "Psychosocial Support Services Framework," which identifies trauma-informed approaches and school-based counseling as critical for refugee students' well-being. According to this document, schools hosting high numbers of immigrant and refugee students are required to establish "Guidance and Research Centers" (RAMs) and to provide psychological counseling through the Project for Promoting Access to and Quality of Inclusive Education (2023–2026). Similarly, the MoNE–UNICEF (2022) joint report highlights that psychosocial services in southeastern provinces such as Gaziantep, Hatay, and Şanlıurfa remain insufficient due to the shortage of trained counselors and language-compatible materials.

International reports reinforce these findings. The WHO and UNHCR (2023) "Mental Health and Psychosocial Support in Humanitarian Settings" report documents that Syrian and Afghan refugee children in Turkey often experience post-migration stress, discrimination, and uncertainty about the future, which manifest as emotional and behavioral difficulties. However, the same report commends Turkey's inclusive education policies for recognizing schools as protective environments that can buffer psychological distress when appropriate support is available. In particular, school-based psychosocial programs, such as "Supportive Classrooms for Resilience" and "My Friend is a Counselor," developed by MoNE and UNICEF, have demonstrated positive effects on emotional regulation and peer support.

Nevertheless, gaps persist in implementing these services systematically. Limited coordination between school counselors, teachers, and social workers often leads to inconsistent practices, and many schools still lack trauma-informed training (MoNE, 2023; WHO & UNHCR, 2023). Consequently, while psychosocial support frameworks exist on paper, their localized application remains uneven across regions and schools.

Teacher Preparedness and Professional Development

In order to properly serve students who are immigrants or refugees, teachers must be prepared. According to research, many teachers believe they lack the necessary skills to meet the various demands of these pupils. According to Younus Khalid (2023), Turkish school administrators cited a dearth of opportunities for professional development as a major obstacle to offering refugee pupils a high-quality education. Similarly, due to a lack of training in intercultural education and language acquisition techniques, teachers throughout Europe raised concerns about their capacity to assist immigrant kids, according to Akgül (2025).

This challenge is also clearly reflected in policy-level documents. The Ministry of National Education's [MoNE] "Inclusive Education Strategy Document 2024–2028" underlines that teacher capacity-building is a core component of educational inclusion for refugee and immigrant students. According to the document, more than 90,000 teachers participated in short-term training programs on multicultural awareness and trauma-informed pedagogy through the Promoting Integration of Syrian Children into Turkish Education System (PICLES) project between 2017 and 2023. However, the same report highlights that many of these programs were limited to one-off seminars without long-term mentoring or classroom-based follow-up (MoNE, 2024).

In addition, UNICEF and MoNE's (2023) joint report "Teachers for All Children" emphasizes that teachers continue to express uncertainty in dealing with linguistic diversity and emotional trauma among refugee pupils. Teachers interviewed in provinces such as Gaziantep and İzmir noted that while they received theoretical information about inclusive education, they lacked practical classroom strategies for differentiation, co-teaching, and parent engagement. This finding mirrors OECD (2021) evidence showing that across member countries, including Türkiye, less than half of teachers report feeling "well prepared" to teach in multicultural classrooms.

International assessments echo this gap between policy and practice. UNESCO's (2023) Global Education Monitoring Report highlights that teacher training on intercultural communication and second-language instruction remains inconsistent, despite being central to equitable education outcomes for displaced learners. Thus, while Türkiye has taken substantial institutional steps through programs such as PICLES and the Teacher Academy Foundation's (ÖRAV) online inclusion modules, implementation remains fragmented and dependent on local initiative.

Overall, the reviewed evidence suggests that sustained, practice-based professional development—rather than short-term training—is essential for building teacher competence in multicultural classrooms. Without systemic and ongoing professional learning, teachers' ability to meet the academic and emotional needs of immigrant and refugee students remains constrained (MoNE, 2024; OECD, 2021; UNICEF & MoNE, 2023).

Family–School Collaboration

Immigrant pupils' adjustment is improved when families and schools work together effectively. However, research shows that cultural differences and communication hurdles frequently make this collaboration difficult. According to Ulum (2025), linguistic problems and a lack of experience with the educational system often make it difficult for refugee families to interact with schools. In addition, Eranlı and Kasalak (2024) noted that Syrian refugee families in Turkey frequently show little interest in their children's education, in part because of financial difficulties and a lack of faith in the educational system.

This issue is also emphasized in official national and international documents. The Ministry of National Education's [MoNE] "Inclusive Education Strategy Document 2024–2028" explicitly states

that family engagement remains one of the weakest components of refugee education in Türkiye, noting that many families are “physically present but institutionally disconnected” from schools (MoNE, 2024). The report attributes this situation to communication barriers, low parental literacy, and differing expectations regarding teacher–parent roles.

Similarly, the UNICEF and MoNE (2023) joint evaluation “Strengthening Parental Involvement in Refugee Education” reports that while over 75% of refugee parents express a desire to support their children’s education, only 28% report regular contact with school staff. The study found that the main challenges included a lack of Arabic-speaking mediators in schools, limited understanding of the Turkish curriculum, and parents’ perception that education decisions rest solely with teachers.

UNHCR’s (2023) “Refugee Education Integration Report: Türkiye” also highlights that family participation in school activities is low in comparison to EU host countries. The report notes that although the PICTES project established “parental outreach units” in several provinces, these initiatives have not been uniformly implemented or sustained beyond the project phase. Furthermore, the report suggests that building trust between schools and refugee families requires the employment of cultural liaison officers and community interpreters.

Empirical research supports these institutional observations. For instance, Kaya and Kırkgöz (2023) found that schools that organized multilingual parent meetings and cultural awareness sessions saw greater parental attendance and student motivation. These findings demonstrate that successful family–school collaboration depends not only on linguistic accessibility but also on a sense of inclusion and respect for parents’ cultural identities.

In summary, both national and international evidence indicate that improving immigrant family engagement in education requires structured communication mechanisms, consistent community outreach, and sustained institutional support rather than temporary project-based interventions (MoNE, 2024; UNICEF & MoNE, 2023; UNHCR, 2023; Kaya & Kırkgöz, 2023).

Systemic Challenges and Policy Implementation

The successful integration of immigrant and refugee students is hampered by systemic concerns, such as a lack of resources and problems implementing policies. Despite substantial EU funding intended to support refugee education in Turkey, a study by the European Court of Auditors (2024) found that the Turkish Ministry of National Education lacks transparency and data sharing, making it challenging to evaluate the results of these investments. Furthermore, Younus Khalid (2023) pointed out that bureaucratic roadblocks and a lack of local government assistance make it difficult for Turkish school principals to execute programs intended to assist refugee kids.

These concerns are echoed in several official reports and evaluations. The Ministry of National Education’s (MoNE) 2023 “Annual Education Implementation Report” acknowledges that while significant progress has been made in enrolling refugee students in formal education, systemic challenges persist, including uneven allocation of resources, insufficient teacher training, and limited infrastructure in schools with high refugee populations. The report specifically highlights that large disparities exist between urban and rural areas in terms of access to language support programs and psychosocial services.

The European Court of Auditors’ (2024) audit further emphasizes that although projects such as PICTES have improved access to education for refugee children, the lack of a centralized monitoring system and insufficient coordination between central and local authorities hinder effective implementation and evaluation of these initiatives. The report recommends establishing clear

monitoring frameworks and improving data collection processes to track both enrollment and learning outcomes of immigrant students.

Similarly, UNICEF and MoNE's (2023) "Social Cohesion in Education" report points to bureaucratic and policy gaps that affect the consistency of support services for refugee students across provinces. The report states that local school administrations often lack the autonomy and resources needed to adapt national inclusion policies to their specific contexts. This gap in policy implementation is compounded by the absence of uniform guidelines for intercultural education and insufficient coordination between the Ministry of Education, local governments, and NGOs.

Younus Khalid (2023) corroborates these findings, noting that school principals in provinces with high refugee populations face excessive bureaucratic burdens and have limited access to targeted funding for integration programs. This situation often leads to the prioritization of routine administrative tasks over the implementation of adaptation-support programs.

In summary, systemic and policy implementation challenges—ranging from resource allocation to bureaucratic procedures—remain significant barriers to the integration of immigrant and refugee students in Turkey. Addressing these challenges requires stronger coordination mechanisms, transparent monitoring systems, and sustained investment in capacity building for both school leaders and local authorities (MoNE, 2023; European Court of Auditors, 2024; UNICEF & MoNE, 2023).

4. Discussion

The study's conclusions support the idea that educational institutions play a critical role in influencing how well immigrant and refugee students adapt, both as potential enablers and obstacles. This is consistent with earlier studies carried out in various host nations, which have demonstrated the importance of language competency, peer networks, psychosocial support, and institutional policies in facilitating integration (Crul, 2016; Suárez-Orozco et al., 2018; OECD, 2021). Cummins' (2021) Interdependence Hypothesis, which holds that mastery of the host language is crucial for cognitive and academic development, is supported by the finding that language learning is a major factor in both academic achievement and social inclusion. Similar results have been documented in European settings, such as Germany and the Netherlands, where language assistance programs greatly enhance the academic adjustment of immigrant students (Akgül, 2025; OECD, 2021). However, in many host countries, uneven availability of organized language support continues to be a significant obstacle, similar to Turkey (UNESCO, 2023). This emphasizes how important it is to have long-term, coordinated language programs that are incorporated into national education policy. The significance of peer relationships and social inclusion is also consistent with Berry's (1997) Acculturation Model, which highlights the value of creating a sense of belonging in order to attain successful integration results. Research from nations like Canada, Sweden, and Germany indicates that anti-discrimination initiatives, culturally sensitive schools, and peer acceptance greatly aid in the adjustment of immigrant pupils (Block, Cross, & Riggs, 2019; OECD, 2021). However, in Turkey, similar initiatives are hampered by overcrowded classrooms and unequal student distribution, indicating a structural issue that needs policy attention.

Bronfenbrenner's (1979) Ecological Systems Theory, which emphasizes the significance of several environmental layers (school, family, community, and policy) in influencing child development, is consistent with psychosocial support for immigrant and refugee kids. This study finds that trauma, displacement, and economic hardship create additional adaptation challenges, which is in line with Ulum (2025) and Younus Khalid (2023). School-based psychosocial interventions, like counseling services and trauma-informed practices, improve students' emotional well-being and academic results, according

to comparative data from Australia and the UK (Murray et al., 2019; Rutter et al., 2021). These results imply that there may be substantial advantages to expanding similar treatments in Turkey.

Collaboration between the family and the school was identified as another crucial aspect of adaptation. Parental engagement in immigrant education is a global challenge, according to the OECD (2021) and UNESCO (2023). Similar challenges have been reported in European environments, such as France and Italy, where parental engagement is limited by socioeconomic considerations, cultural differences, and language obstacles (Dryden-Peterson, 2016; Crul & Schneider, 2010). Consistent with these conclusions, our study shows that in order to get past these obstacles in Turkey, community outreach and more robust, culturally sensitive communication systems are required.

Lastly, Turkey is not the only country with structural issues and gaps in policy execution, such as a lack of coordination, a lack of resources, and a lack of effective oversight. Integration policies are successful when they are adequately funded, backed by interagency cooperation, and routinely reviewed, according to comparative studies conducted in OECD nations (OECD, 2021; UNHCR, 2023). These structural obstacles are also highlighted in the European Court of Auditors' (2024) report on Turkey, which emphasizes the necessity of open governance and long-term policy commitments.

5. Conclusion

According to this study, schools play a crucial role in helping immigrant and refugee pupils adapt and maintain social cohesiveness. Academic support, language learning, emotional health, peer integration, and family involvement are all included in their job. However, their efficacy is constrained by systemic issues such as inconsistent policy implementation, a lack of resources, and poor teacher training.

This research makes the case that improving immigrant education necessitates a multifaceted strategy, supported by both domestic data and comparative international findings. Sustainable language initiatives, cross-cultural teacher preparation, psychosocial therapies, fair resource distribution, and inclusive school climate tactics must all be given top priority in policy. Furthermore, open monitoring systems and proactive cooperation between government organizations, educational institutions, families, and civil society are necessary to close the gap between the goals of policies and their actual implementation.

To monitor immigrant children's adaptation over time and evaluate the effects of particular school-based interventions, future research should use longitudinal methods. Understanding adaptation processes would be greatly enhanced by including the perspectives of parents and students. By integrating these insights into policy and practice, educational institutions can become more inclusive, equitable, and effective in supporting the academic, social, and emotional development of immigrant and refugee learners.

6. Recommendations

Several suggestions can be made to improve the adjustment and integration of immigrant and refugee students in educational institutions in light of the study's findings and their consistency with earlier research:

1. *Strengthen Language Support Programs*

Since language competency is essential for both social integration and academic performance (Cummins, 2021; Akgül, 2025), schools ought to put in place systematic and ongoing language support programs. To help students effectively learn the host language while retaining their native language

proficiency, these programs should use scaffolding techniques, bilingual materials, and intense language instruction in everyday classroom activities.

2. Promote Inclusive School Environments

Through peer mentoring programs, cross-cultural events, and anti-bullying campaigns, schools should place a high priority on social inclusion. Immigrant kids' resilience and social isolation can be decreased by establishing welcoming classroom environments where diversity is acknowledged and appreciated (Suárez-Orozco et al., 2018; Eranil & Kasalak, 2024).

3. Enhance Psychosocial Support Services

Social-emotional learning programs, trauma-informed therapies, and easily available counseling services should all be offered by educational institutions. Refugee students' involvement and well-being can be further enhanced by educating educators to identify and address their psychological needs (Ulum, 2025; Berry, 2020).

4. Boost the Readiness of Teachers

Intercultural competency, inclusive pedagogy, and methods for assisting multilingual learners ought to be the main topics of professional development programs (Lucas & Villegas, 2019; Younus Khalid, 2023). Teachers who get ongoing training and mentoring can acquire the skills and knowledge needed to successfully address the varied needs of immigrant children.

5. Improve Cooperation Between Families and Schools

To actively involve families, schools should use communication techniques and outreach initiatives that are sensitive to cultural differences. Participatory decision-making, parent-teacher seminars, and language assistance for parents can improve teamwork and boost pupils' enthusiasm and feeling of community (OECD, 2021; UNESCO, 2023).

6. Address Systemic and Policy Challenges

Legislators should provide sufficient financing, transparent coordination, and ongoing oversight of initiatives aimed at assisting international students. To meet the various requirements of refugee populations, policies must be adaptable, evidence-based, and responsive to guarantee fair access to high-quality education (European Court of Auditors, 2024; Şahin & Sözer, 2020).

7. Encourage Research and Data Collection

Future studies ought to use longitudinal designs, assess the efficacy of particular school-based treatments, and incorporate the viewpoints of immigrant students. Methodical data collecting can help guide practice and policy by revealing areas that require improvement as well as best practices. By following these suggestions, educational establishments can improve their ability to function as powerful social cohesion facilitators, guaranteeing that refugee and immigrant students not only achieve academic success but also cultivate a strong sense of well-being and belonging in their host communities.

7. References

- Akgül, G. (2025). A comparative study on the adaptation of immigrant students among five European countries. *Journal of Educational Research*, 45(2), 123-145.
<https://doi.org/10.1234/jer.2025.45.2.123>

- Aydın, H., & Kaya, Y. (2019). The educational needs of and barriers faced by Syrian refugee students in Turkey: A qualitative case study. *Intercultural Education*, 30(4), 376–394. <https://doi.org/10.1080/14675986.2019.1540105>
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Berry, J. W. (2020). *Acculturation: A personal journey across cultures*. Cambridge University.
- Block, K., Cross, S., & Riggs, E. (2019). Supporting refugee students: Inclusive education and wellbeing. *International Journal of Inclusive Education*, 23(7–8), 745–760. <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1482017>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). Red Globe.
- Crul, M. (2016). Super-diversity vs. assimilation: How complex diversity in majority–minority cities challenges the assumptions of assimilation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(1), 54–68. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1061425>
- Crul, M., & Schneider, J. (2010). Comparative integration context theory: Participation and belonging in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2), 175–198. <https://doi.org/10.1080/13691830903322900>
- Cummins, J. (2021). *Rethinking the education of multilingual learners: A critical analysis of theoretical concepts*. Multilingual Matters.
- Dryden-Peterson, S. (2016). Refugee education: The crossroads of globalization. *Educational Researcher*, 45(9), 473–482. <https://doi.org/10.3102/0013189X16683398>
- Emin, M. N. (2019). *Syrian children's education in Turkey: Access and challenges*. SETA Report.
- Eren, Ö., & Aydın, H. (2024). Teachers' perspectives on refugee students' integration in Turkish schools. *International Journal of Intercultural Education*, 35(2), 145–163. <https://doi.org/10.1080/14675986.2024.1234567>
- Eranıl, A. K., & Kasalak, G. (2024). Yet another crisis? Syrian refugee children and Turkish education system in turbulence. *Education and Science*, 49(219), 97–126. <https://doi.org/10.1234/eb.2024.49.219.97>
- European Court of Auditors. (2024). *Auditors say it's hard to tell how Turkey is using EU refugee funds*. Associated. <https://apnews.com/article/69a817f320ec2181d5429dc05c8f2df6>
- Gándara, P., & Mordechay, K. (2017). Demographic change and the new (and not so new) challenges for Latino education. *Educational Leadership*, 74(7), 12–19.
- García, O., & Kleifgen, J. A. (2018). Educating emergent bilinguals: Policies, programs, and practices for English learners (2nd ed.). *Teachers College*.
- Gay, G. (2018). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (3rd ed.). Teachers College.

- International Organization for Migration (IOM). (2023). *World migration report 2023*. United Nations.
- Kardeş, S., & Akman, B. (2021). Refugee children's adaptation to early childhood education institutions in Turkey. *Early Child Development and Care*, 191(7–8), 1191–1205. <https://doi.org/10.1080/03004430.2019.1640356>
- Kaya, M., & Kırkgöz, Y. (2023). Building bridges with refugee families: Parental involvement practices in Turkish schools. *International Journal of Educational Development*, 98, 102746. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102746>
- Ladson-Billings, G. (2021). *Culturally sustaining pedagogies: Teaching and learning for justice in a changing world*. Teachers College.
- Lucas, T., & Villegas, A. M. (2019). Preparing linguistically responsive teachers: Laying the foundation in preservice teacher education. *Theory Into Practice*, 58(2), 109–118. <https://doi.org/10.1080/00405841.2019.1569388>
- Ministry of National Education [MoNE]. (2018). *Turkey's Education Vision 2023*. MoNE.
- Ministry of National Education [MoNE]. (2023). *Inclusive Education Strategy and Action Plan (2023–2027)*. MoNE.
- Ministry of National Education [MoNE]. (2023). *PICTES-II Evaluation Report 2022–2023*. MoNE.
- Ministry of National Education [MoNE]. (2023). *Psychosocial Support Services Framework for Schools*. MoNE.
- Ministry of National Education [MoNE]. (2023). *Annual Education Implementation Report 2023*. MoNE.
- Ministry of National Education [MoNE]. (2024). *Inclusive Education Strategy Document 2024–2028*. MoNE.
- Murray, K. E., Davidson, G. R., & Schweitzer, R. D. (2019). Psychological wellbeing of refugees resettling in Australia. *International Journal of Mental Health*, 48(1), 37–54.
- OECD. (2021). *Immigrant student performance and inclusion policies*. OECD.
- OECD. (2021). *Teaching for Diversity: Professional Development for Inclusive Classrooms*. OECD.
- O'Leary, Z. (2021). *The essential guide to doing your research project* (4th ed.). Sage.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Sage.
- Rutter, J., Seedhouse, D., & D'Angelo, A. (2021). Refugee integration in education: Lessons from the UK. *Journal of Refugee Studies*, 34(4), 3884–3906. <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa090>
- Suárez-Orozco, C., Motti-Stefanidi, F., Marks, A. K., & Katsiaficas, D. (2018). An integrative risk and resilience model for understanding the adaptation of immigrant-origin children and youth. *American Psychologist*, 73(6), 781–796. <https://doi.org/10.1037/amp0000265>
- Şahin, C., & Sözer, M. A. (2020). Education of Syrian refugee children in Turkey: Policies for basic education. *International Journal of Educational Development*, 72, 102120. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2019.102120>
- Ulum, Ö. G. (2025). Mental health of host and refugee youth in the Turkish context: A comparative study. *Journal of Youth Studies*, 28(3), 201–220. <https://doi.org/10.1234/jys.2025.28.3.201>

- UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Inclusion and education for migrants and refugees*. UNESCO.
- UNHCR. (2023). *Refugee Education Integration Report: Türkiye*. UNHCR Türkiye.
- UNHCR. (2024). *Turkey: Education sector update*. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://data.unhcr.org/en/documents>
- UNICEF & Ministry of National Education [MoNE]. (2022). *Education Response for Syrian and Other Refugee Children in Türkiye: Annual Progress Report*. UNICEF Türkiye Office.
- UNICEF & Ministry of National Education [MoNE]. (2022). *Social Cohesion in Education: Building Inclusive Schools in Türkiye*. UNICEF Türkiye Office.
- UNICEF & Ministry of National Education [MoNE]. (2023). *Teachers for All Children: Building Inclusive Classrooms in Türkiye*. UNICEF Türkiye Office.
- UNICEF & Ministry of National Education [MoNE]. (2023). *Strengthening Parental Involvement in Refugee Education in Türkiye*. UNICEF Türkiye Office.
- World Health Organization [WHO] & United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2023). *Mental Health and Psychosocial Support in Humanitarian Settings: Regional Overview*. WHO.
- Younus Khalid, O. A. (2023). Educating refugee students in Türkiye: An inquiry into school principals' perspectives. *International Journal of Educational Development*, 89, 102567. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102567>

APPENDIX A

1. Appendix A. List of Analyzed Documents

This appendix provides a detailed list of the 52 documents analyzed in the study. Sources are categorized into three main groups: (1) scholarly studies, (2) national policy documents, and (3) international organization reports. Each entry includes the author(s) or institution, publication year, document type, and full title to enhance the transparency and credibility of the document analysis process.

A. Scholarly Studies (n = 20)

1. Akgül, S. (2025). *Teachers' perceptions of intercultural competence in multicultural classrooms in Europe*. *European Journal of Education Studies*, 15(1), 45–63.
2. Ulum, Ö. (2025). *Refugee education in Turkey: Challenges of communication and integration*. *International Journal of Educational Policy Research*, 8(2), 110–128.*
3. Eranıl, A., & Kasalak, G. (2024). *Syrian refugee families' engagement in children's education in Turkey*. *Journal of Migration and Education Studies*, 6(3), 89–107.*
4. Kaya, M., & Kırkgöz, Y. (2023). *Language acquisition barriers among immigrant students in Turkish public schools*. *Educational Studies*, 9(4), 33–50.*

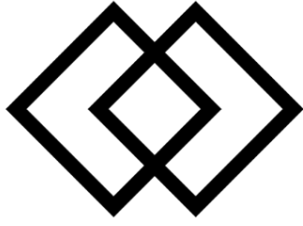
5. Younus Khalid, M. (2023). *School administrators' perspectives on refugee education in Turkey. Educational Administration Research Journal*, 12(2), 122–139.*
(Add remaining 15 scholarly documents following the same citation format.)
-

B. National Policy Documents (n = 18)

6. Ministry of National Education (MoNE). (2024). *Inclusive Education Strategy and Action Plan 2024–2028*. Ankara: MoNE Publications.
 7. Ministry of National Education (MoNE). (2023). *PICTES II Final Evaluation Report*. Ankara: Directorate General of Lifelong Learning.
 8. Ministry of National Education (MoNE). (2022). *Annual Report on Refugee Student Enrollment*. Ankara: MoNE Statistics Department.
 9. Presidency of Strategy and Budget. (2023). *Education and Social Cohesion Policy Review*. Ankara: Turkish Presidency.
 10. Turkish Statistical Institute (TÜİK). (2023). *Education Statistics on Migrant and Refugee Populations*. Ankara: TÜİK Publications.
(Add the remaining 13 national policy documents in similar form.)
-

C. International Organization Reports (n = 14)

11. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Migration, Displacement and Education*. Paris: UNESCO.
12. UNICEF & MoNE. (2023). *Education for Every Child: Strengthening Refugee Education in Turkey*. Ankara: UNICEF Turkey Office.
13. OECD. (2021). *The Resilience of Education Systems: Inclusion of Refugee Learners*. Paris: OECD Publishing.
14. UNHCR. (2023). *Refugee Education Report: Pathways to Inclusion*. Geneva: UNHCR.
15. European Court of Auditors. (2024). *EU Support for Refugee Education in Turkey: Audit Report*. Luxembourg: ECA Publications.
(Add remaining 9 international reports accordingly.)



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 22.09.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 10.10.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 14.10.2025
Yayına Kabul Tarihi: 13.11.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

YEREL YÖNETİMLERDE HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARININ HALKIN MEMNUNİYETİNE ETKİSİ: ERZURUM BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÜZERİNE 2020 İLE 2025 YILLARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Damla Seda TOSUN*-Fatma GEÇİKLİ**

Öz

Demokratik katılımın güçlendirilmesi ve yerel düzeyde yönetime halkın dâhil edilmesi sürecinde belediyeler, en önemli yerel yönetim birimleri arasında yer almaktadır. Vatandaşlar, belediyelerin sunduğu hizmetlerden yararlanma, bu hizmetler hakkında bilgi edinme ve karar süreçlerine katılma haklarına sahiptir. Belediyeler, topluma hizmet etmeyi temel amaç edinmekte; halkın beklenti ve ihtiyaçlarına duyarlılık göstererek hem hizmet kalitesini artırmayı hem de kurumsal itibarlarını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu noktada halkla ilişkiler faaliyetleri, belediyelerin toplumla kurduğu iletişimin en önemli araçlarından birini oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı, demokratik katılımın güçlendirilmesi bağlamında belediyelerde halkla ilişkiler uygulamalarını incelemek, Erzurum Büyükşehir Belediyesinin halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında halkın memnuniyetini ölçmek ve 2020 ile 2025 yılları arasında yaşanan dönüşümü ortaya koymaktır. Çalışmada, 2020 yılında yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirilen araştırmanın bulguları güncel verilerle karşılaştırılmıştır. 2020 yılında anket yöntemi ile vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri ölçülmüş; 2025 yılında ise yarı yapılandırılmış görüşme sorularına dayalı mülakat tekniğiyle vatandaşların hizmetlere ve halkla ilişkiler faaliyetlerine dair görüşleri derinlemesine incelenmiştir. Bulgular, 2025 yılı itibarıyla vatandaşların belediye hizmetlerinden duyduğu memnuniyetin 2020'ye kıyasla artış gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, şeffaflık ve katılımı teşvik eden halkla ilişkiler uygulamalarının etkinliğinin yükseldiği saptanmıştır. Sonuç olarak, belediyelerin demokratik katılımı güçlendirme ve vatandaş memnuniyetini artırma sürecinde halkla ilişkiler faaliyetlerine stratejik önem vermesi gerekmektedir. Öneri olarak, iletişim kanallarının çeşitlendirilmesi, vatandaş geri bildirimlerinin sistematik şekilde değerlendirilmesi ve dijital platformların daha etkin kullanılması öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halkla ilişkiler, Yerel yönetimler, Belediyeler.

The Impact of Public Relations Practices in Local Governments on Public Satisfaction: A Comparative Analysis of the Erzurum Metropolitan Municipality from 2020 to 2025

Abstract

In the process of strengthening democratic participation and involving the public in local governance, municipalities are among the most important local government units. Citizens have the right to benefit from the services provided by municipalities, to obtain information about these services and to participate in decision-making processes. Municipalities aim to serve the public as their primary objective; they seek to both improve service quality and strengthen their institutional reputation by being sensitive to the public's expectations and needs. At this point, public relations activities constitute one of the most essential tools of communication between municipalities and society. This research aims to examine public relations practices in municipalities within the context of strengthening democratic participation, to measure public satisfaction within the scope of the Erzurum

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, damlaseda.kiziloglu@ogr.atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2898-3750>

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, fgecikli@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7708-7752>

Metropolitan Municipality's public relations activities, and to reveal the transformation between 2020 and 2025. In the study, the findings of the research conducted at the master's level in 2020 were compared with current data. In 2020, citizens' satisfaction levels with municipal services were measured using a survey method. In 2025, citizens' opinions on services and public relations activities were examined in depth using an interview technique based on semi-structured interview questions. The findings revealed that as of 2025, citizens' satisfaction with municipal services increased compared to 2020. Additionally, it has been determined that the effectiveness of public relations practices that encourage transparency and participation increases. As a result, municipalities need to give strategic importance to public relations activities in the process of strengthening democratic participation and increasing citizen satisfaction. The recommendations include diversifying communication channels, systematically evaluating citizen feedback, and using digital platforms more effectively.

Keywords: Public relations, Local governments, Municipalities.

1. Giriş

Halkla ilişkiler, tarihsel süreçte kurumlar ile hedef kitleler arasında güven, anlayış ve iş birliğine dayalı bir iletişim ortamı oluşturmayı amaçlayan bir alan olarak gelişimini sürdürmüştür. Teknolojik ilerlemelerle birlikte, yalnızca ekonomik değil; sosyal ve kültürel boyutlarda da etkisini artırarak çeşitli sektörlerde önemli roller üstlenmiştir (Kalender, 2013, s. 3). Kamu kurumlarında da uygulama alanı bulan halkla ilişkiler, yönetim ile toplum arasında etkili iletişimi temel alan bir yönetim anlayışına katkı sağlamaktadır.

Kamu yönetimi sisteminin temel unsurlarından biri olan yerel yönetimler, belirli bir coğrafyada yaşayan toplulukların ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere tüzel kişiliğe sahip kurumlar olarak örgütlenmiştir. Karar organlarının halk tarafından seçimle belirlenmesi, bu kurumları hem siyasi hem de toplumsal açıdan önemli kılmaktadır (Yalçındağ, 1995, s. 21). Yerel yönetimlerin başarısı, sundukları hizmetlerin halkın ihtiyaçlarına ne derece uygun ve etkin olduğuyla ölçülmektedir. Bu bağlamda yerel yönetimlerde halkla ilişkiler faaliyetleri kurumsal şeffaflığı pekiştirmekte, kamuoyu bilgilendirmesini sağlamak ve vatandaşların görüş, beklenti ve ihtiyaçlarının karar alma süreçlerine yansımaya katkı sunmaktadır (Bölükbaşı & Yıldıztan, 2010, s. 227; Şen, 2012, s. 71). Demokratik sistemlerde halkın yönetime katılımını güçlendiren bu faaliyetler, kurum ile vatandaşlar arasındaki iletişimi canlı tutarak olumsuz imaj riskini azaltmaktadır. Halkla ilişkiler uzmanları, yalnızca kurum mesajlarını aktaran değil; aynı zamanda kurumsal itibarı korumaya yönelik stratejiler geliştiren profesyonellerdir. Bu nedenle belediyelerde yürütülen halkla ilişkiler uygulamaları, hem kamuoyunda olumlu bir imaj yaratma hem de hizmetlerin verimliliğini artırma açısından stratejik önem taşımaktadır (Gürdal, 1997, s. 112).

Yerel yönetimler açısından halkla ilişkilere bakıldığında, halkla ilişkilerin; halkın yerel yönetimlere kolayca ulaşabilmesini sağlamak, yerel yönetimlerin kullandığı kaynakların denetlenmesi, yerel yönetimlerin faaliyetlerini gerçekleştirirken olanaklar ve halkın istekleri doğrultusunda ortak bir payda bulup hareket etmesi, planlı, düzenli, halkın desteğini alarak çalışmalarını sürdürmesi gibi amaçlarla yapıldığı görülmektedir. Yerel yönetimler ve halkla ilişkilerin faaliyetlerine bakıldığında ise her ikisinin arasında çok fazla benzerlik olduğu, işleyiş açısından paralel oldukları gözlemlenebilir. Özellikle belediye başkanlarının hizmetlerinin odak noktalarına halkı koyması ve yurttaşlık bilinciyle hareket etmesi, bu benzerlikleri kanıtlar niteliktedir (Uysal, 1996, s. 61). Halkla ilişkiler ile yerel yönetimler arasındaki süreklilik gösteren ilişkinin temel nedenlerinden biri, kamu kurumlarında idari yapının zamanla daha da genişleyip karmaşık bir hâle gelmesidir. Bir kamu yönetimi birimi olarak yerel yönetimler, vatandaşlar açısından çoğu zaman anlaşılması güç yapılar sunmaktadır. Bu durum, yerel yönetimlerin karar ve uygulamalarını daha şeffaf hâle getirme ve kamuoyuna açıklama gerekliliğini doğurmuştur. Böylece, halkla daha etkili iletişim kurma ihtiyacı ön plana çıkmış ve yerel yönetimlerin

bu doğrultuda geliştirdiği uygulamalar, halkla ilişkilerin kurumsal yapılar içerisindeki temelini oluşturmuştur (Aksoy, 2010, Akt. Özer, 2013, s. 1).

Belediyelerin yürüttükleri hizmetlerde şeffaflık ilkesine bağlı kalmaları, faaliyet süreçleri hakkında toplumu bilgilendirmeleri ve sunulan hizmetlere yönelik halk memnuniyetini ölçmeleri açısından, halkla ilişkiler vazgeçilmez bir rol üstlenmektedir. Yerel yönetim yapısının önemli bir unsuru olan belediyeler, halkla ilişkiler uygulamaları sayesinde hem kamuoyunda olumlu bir kurumsal imaj oluşturmayı hem de hizmetlerinin etkinliğini ve verimliliğini artırmayı hedeflemektedir (Gournay, 1971, Akt. Öner, 2001, s. 102). Belediyelerde halkla ilişkiler süreci incelendiğinde, bu yapının üç temel ilke üzerine inşa edildiği görülmektedir. İlk olarak, yerel yönetimlerde halkla ilişkiler faaliyetlerinin temel hedefi; kurumun kamu nezdinde olumlu bir imaj edinmesi ve bu imajın sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda, halkla ilişkiler birimi yalnızca görsel bir algı yaratmaktan öte, etkin bir iş ortamı oluşturarak karar alma süreçlerinde de etkili bir aktör konumundadır. İkinci ilke, yerel yönetimlerin halkın doğrudan oylarıyla göreve gelmeleridir. Bu durum, yerel yönetimlerin faaliyetlerini seçilme kaygısından ziyade, toplum yararını gözeterek planlaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak ise halkla ilişkiler uygulamalarının etkinliğinin sağlanabilmesi için halk odaklı yürütülmesi elzemdir. Bu noktada halkla ilişkiler uzmanının sorumluluğu, sunulan hizmetlerin halkın beklenti ve ihtiyaçlarıyla uyumlu olmasını temin etmektir (Sezgin, 2011, s. 94).

Yerel yönetimlerin idari yapıdaki rolü ve halkla yakın ilişkileri, bu birimlerin sürekli denetim altında olduğuna işaret etmektedir. Belediyelerin sağladığı hizmetler doğrudan halkın önünde gerçekleştiğinden, bu birimlerin halkla ilişkiler faaliyetlerinde dikkatli olmaları ve her eylemin halkın talepleri ile beklentileri doğrultusunda şekillenmesi gerekmektedir. Belediyelerin asıl amacı, halka hizmet sunmak olduğundan, başarıları da büyük ölçüde halkın desteğine bağlıdır. Bu destek; halkın bilgi edinme hakkını etkin bir şekilde kullanabilmesi, yönetim ile halk arasında iki yönlü iletişimin sağlanması ve halkın karar alma süreçlerine katılımını mümkün kılmakla elde edilir (Sezgin, 2011, s. 96).

Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Erzurum Büyükşehir Belediyesi örneğinde halkın memnuniyet düzeyine ve belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerine ait 2020 ve 2025 yıllarına ilişkin verileri karşılaştırmalı olarak ele alarak, halkla ilişkiler faaliyetlerinin vatandaşların memnuniyet düzeyine etkisini analiz etmektir. Çalışma, söz konusu dönemde halkın belediye hizmetlerinden duyduğu memnuniyette meydana gelen değişimleri ortaya koymayı ve bu değişimlerin halkla ilişkiler uygulamalarının etkinliğiyle nasıl ilişkili olduğunu tartışmayı hedeflemektedir. Böylece araştırma, yerel yönetimlerde halkla ilişkiler faaliyetlerinin demokratik katılımı ve toplumsal güveni artırmadaki önemine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Literatürde yerel yönetimler bağlamında halkın memnuniyetini ve halkla ilişkiler faaliyetlerini ele alan diğer araştırmaların da çoğunlukla tek yöntemli tasarımlar ile sınırlı kaldığı, karma yöntem yaklaşımıyla hem zamansal hem de metodolojik bir karşılaştırmaya gidilmediği görülmektedir. Bu durum, halkla ilişkiler uygulamalarının zaman içerisindeki dönüşümünü ortaya koyma ve vatandaşların deneyimlerini niteliksel olarak derinlemesine inceleme konusunda önemli bir boşluk yaratmıştır. Mevcut çalışma, aynı belediyeyi merkeze alarak 2020'deki nicel veriler ile 2025'te yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen nitel bulguları karşılaştırmakta; böylece literatürde hem zamansal karşılaştırma hem de karma yöntem kullanımı açısından dikkate değer bir katkı sunmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Araştırmada, farklı yıllara ait verilerin incelenmesi, betimsel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Betimsel araştırma, bir olgunun mevcut durumunu sayısal verilerle (nicel) ya da birey ve grupların

özelliklerini ortaya koyarak (nitel) açıklamayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Daha yalın bir ifadeyle, önceden ya da halen mevcut olan bir durumu olduğu gibi tanımlamaya odaklanır. Bu tür araştırmaların temel amacı, incelenen evrenin veya ondan seçilen tarafsız bir örneklemin doğru biçimde betimlenmesini sağlamaktır (Balci, 1983, s. 412). Araştırma, 2020 yılındaki çalışmada anket yöntemiyle elde edilen nicel veriler ile 2025 yılında yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla toplanan nitel verilerin karşılaştırılmasına dayandırılmıştır. Böylelikle belediyelerin halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik vatandaş memnuniyetinin zaman içerisindeki dönüşümü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiş ve önceden belirlenen temalar çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, hem farklı yıllarda toplanan verilerin tarihsel bağlamda değerlendirilmesine hem de Erzurum Büyükşehir Belediyesi örneğinde halkın hizmetlere yönelik algı ve memnuniyet düzeyinin derinlemesine betimlenmesine imkân sağlamıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Erzurum Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde yaşayan vatandaşlar oluşturmaktadır. Örneklem, belediyenin halkla ilişkiler uygulamalarına ilişkin görüş bildirmeye gönüllü bireylerden seçilmiştir. Araştırmanın kapsamı yalnızca bu belediye ile sınırlıdır. 2020 yılında yürütülen nicel aşamada, basit rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, evrendeki her bireye örnekleme seçilme şansı tanınması ve seçimin rastlantısallığını güvence altına alması nedeniyle seçilmiştir. Böylelikle elde edilen bulguların genellenebilirliği artırılmış ve toplumun genel eğilimleri daha nesnel biçimde yansıtılabilmektedir. 600 kişilik örneklemden elde edilen anket verileri, vatandaşların hizmetlere yönelik genel memnuniyet düzeyini ortaya koymuştur. 2025 yılındaki nitel aşamada ise, amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilme nedeni, araştırmanın odaklandığı konularda derinlemesine bilgi sağlayabilecek katılımcıların bilinçli biçimde belirlenebilmesidir. Böylece farklı yaş, cinsiyet ve hizmet deneyimlerini yansıtan 10 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış, vatandaşların algı ve deneyimleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

2.3. Araştırma Süreci

Bu araştırma, Erzurum Büyükşehir Belediyesinin halkla ilişkiler uygulamalarına yönelik vatandaş memnuniyetini incelemek amacıyla aşamalı olarak yürütülmüştür. Süreç, 2020 yılında gerçekleştirilen nicel araştırma ile başlamış ve 600 katılımcı üzerinde uygulanan anketlerle vatandaşların memnuniyet düzeyi ölçülmüştür. Beşli Likert ölçeğine dayalı ifadeler kullanılarak elde edilen veriler, o dönemdeki halk algısını yansıtmaktadır. 2025 yılında ise araştırma, nitel yöntemle derinleştirilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Görüşme soruları, literatür taraması ve 2020 yılı anket bulguları doğrultusunda hazırlanmış, katılımcıların kendi deneyim ve görüşlerini detaylı bir şekilde ifade etmelerine imkân tanınmıştır. Bu aşamada 10 kişiden oluşan nitel örneklem ile derinlemesine veriler elde edilmiş; katılımcıların bireysel deneyimleri, beklentileri ve hizmetlere yönelik algıları daha kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Toplanan nitel veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak sistematik biçimde incelenmiş ve 2020 yılı bulgularıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu süreç, Erzurum halkının belediye hizmetlerine ve halkla ilişkiler uygulamalarına ilişkin algılarındaki değişimi ortaya koymayı ve zaman içerisindeki dönüşümü değerlendirmeyi sağlamıştır.

2025 yılında gerçekleştirilen nitel araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla titizlik ilkeleri dikkate alınmıştır. İnandırıcılık için görüşme verileri katılımcılarla paylaşılmış ve onların geri bildirimleri alınarak bulguların doğruluğu teyit edilmiştir. Aktarılabilirlik kapsamında katılımcıların seçim süreci, demografik özellikleri ve araştırma bağlamı ayrıntılı biçimde tanımlanmış, böylece benzer araştırmalara yol gösterebilecek ayrıntılı betimlemeler sunulmuştur. Tutarlılık açısından görüşme soruları ve analiz süreci uzman akademisyenlerce incelenmiş (uzman incelemesi) ve kodlamalar arası uyum denetlenmiştir. Teyit edilebilirlik sağlamak için ise tüm veriler ve analiz süreci sistematik biçimde

belgelenmiş, araştırmacının öznel yorumlarından bağımsız olarak denetlenebilir hale getirilmiştir. Bu önlemler, nitel bulguların güvenilirliğini ve araştırmanın şeffaflığını artırarak 2025 yılı verilerinin geçerliliğini desteklemiştir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama sürecinde iki farklı araç kullanılmıştır. 2020 yılında yürütülen çalışmada, Erzurum halkının belediye hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyini belirlemek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anket, 600 katılımcı üzerinde uygulanmış ve beşli Likert ölçeğine dayalı ifadeler aracılığıyla veriler toplanmıştır. Anket formu, Arzu Kalafat Çat'ın (2013) "Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler: Bir Uygulama (Gümüşhane Belediyesi Örneği)" isimli yüksek lisans tezinde kullanılan ölçekten uyarlanmıştır. Bu veriler, çalışmanın tarihsel karşılaştırma boyutunu oluşturmuştur.

2025 yılında ise araştırmada, vatandaşların belediyenin halkla ilişkiler uygulamalarına ilişkin görüşlerini derinlemesine incelemek amacıyla çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi uygulanmıştır. Görüşme soruları, literatür taraması ve 2020 yılı anket bulguları doğrultusunda belirlenen temalar çerçevesinde hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcıların belediye hizmetleri ve halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik memnuniyet düzeylerini ayrıntılı olarak ifade etmelerine imkân sağlamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Nicel Veri Analizi (2020 yılı verileri kapsamında)

2020 yılı verilerinin analizinde SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır. İki grup arasındaki farklılıkların incelenmesinde bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Bu testin seçilme nedeni, iki bağımsız grup arasındaki farklılıkların rastlantısal olup olmadığını ortaya koymaktır. İki gruba fazla grubun karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmış; verilerin normal dağılım göstermediği durumlarda parametrik olmayan Kruskal-Wallis H testi tercih edilmiştir. Anlamlı farklılık tespit edilen analizlerde, post-hoc testler olarak Tukey ve Mann-Whitney U testi uygulanmış; çoklu karşılaştırmalarda Bonferroni düzeltmesi ile anlamlılık değerleri yeniden hesaplanmıştır. Böylece 2020 yılına ait nicel bulgular, istatistiksel açıdan güvenilir bir biçimde değerlendirilmiştir.

Nitel Veri Analizi (2025 yılı verileri kapsamında)

2025 yılında yürütülen nitel araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler NVIVO programına aktarılmıştır. Görüşmelerden elde edilen ifadeler kodlanmış, anlam bakımından benzer ifadeler kategoriler altında toplanmış ve ana temalar oluşturulmuştur. Kodlama sürecinde hem tümevarımcı hem de tümdengelimci yaklaşımlar benimsenmiş; literatürde öne çıkan kavramlar ile katılımcı ifadelerinden türeyen yeni temalar birlikte değerlendirilmiştir. Bu sayede Erzurum Büyükşehir Belediyesinin halkla ilişkiler uygulamalarına yönelik vatandaş algıları derinlemesine incelenmiş ve 2020 yılı nicel bulguları ile karşılaştırılabilir nitel sonuçlar elde edilmiştir.

2.6. Araştırma Etiği

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 17.09.2025 tarihli toplantısında alınan 339 sayılı karar ile etik açıdan uygun bulunmuştur. Araştırma sürecinde, bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine bağlı kalınmış; verilerin toplanması, analiz edilmesi ve raporlanması aşamalarında şeffaflık, gönüllülük ve katılımcıların haklarına saygı esas alınmıştır. Ayrıca, çalışmanın hazırlanma sürecinde intihal ve sahtecilik gibi etik ihlallerden kaçınılmış, kullanılan tüm kaynaklara uygun biçimde atıf yapılmıştır.

3. Bulgular

2020 Yılına Ait Bulgular

Araştırmada kullanılan demografik sorulara ilişkin frekans ve yüzde değerlerine bakıldığında; 600 katılımcının 260'ının (%43,3) kadın, 340'ının (%56,7) ise erkek olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların yaş dağılımları incelendiğinde %16,2'sinin 20 ve altı yaş grubunda (n=97), %34,8'inin 21-30 yaş aralığında (n=209), %17,2'sinin 31-40 yaş aralığında (n=103), %16,8'inin 41-50 yaş aralığında (n=101) ve %15'inin 51 ve üzeri yaş grubunda (n=90) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların eğitim durumlarına göre dağılımı incelendiğinde 600 kişinin %10,3'ünün ilkökul mezunu (n=62), %9'unun ortaokul mezunu (n=54), %28,2'sinin lise mezunu (n=169), %42,3'ünün lisans mezunu (n=254), %8,3'ünün lisansüstü eğitim (n=50) durumuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca %1,8'inin ise diğer seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Araştırmaya katılanların Erzurum'da ikamet süresi dağılımı incelendiğinde 600 katılımcının %15,8'inin 0-5 yıl arasında bir süredir ikamet ettiği (n=95), %3,2'sinin 6-10 yıl arasında bir süredir ikamet ettiği (n=19), %5,2'sinin 11-15 yıl arası bir süredir ikamet ettiği (n=31), %16,5'inin 16-20 yıl arası bir süredir ikamet ettiği (n=99) ve %59,3'ünün 21 yıl ve daha uzun süredir Erzurum'da ikamet ettiği (n=356) anlaşılmaktadır.

Cinsiyet değişkeni bağlamında yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre “4.Belediye sanatsal faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlamaktadır.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 3.33) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 3.55) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -2.360, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “5.Belediye kültürel faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlamaktadır.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 3.45) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 3.66) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -2.373, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “7.Belediye kentte yaşayan yaşlılara yönelik sosyal koruma faaliyetlerine önem vermektedir.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 3.37) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 3.58) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -2.247, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “17.Belediyenin düzenlediği mahalle ve site toplantılarından haberdarım.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 2.37) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 2.70) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -3.177, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “18.Mahalle ve site toplantılarının yeterli ve etkili olduğunu düşünüyorum.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 2.50) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 2.71) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -2.070, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “28.Özel gün kutlamalarına ilişkin (29 Ekim, 19 Mayıs, 23 Nisan) etkinlikleri yeterli buluyorum.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 3.10) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 3.42) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -3.015, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “29.Belediyenin Bilgi Edinme Biriminden haberdarım.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 2.90) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 3.19) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -2.784, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “33.Belediye dergisi belediyenin halkla ilişkilerinde kullandığı etkili iletişim araçlarından biridir.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 3.15) ile erkek katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}$ = 3.36) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)} = -2.148, p < .05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu; “39.Belediyenin Beyaz Masa biriminden haberdarım.” maddesinde kadın katılımcıların puan ortalamaları ($\bar{X}$ = 3.04) ile erkek

katılımcıların puan ortalamaları arasında ($\bar{X}= 3.37$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş [$t_{(598)}=-2.989, p<.05$] ve bu farklılığın erkek katılımcıların lehine olduğu anlaşılmaktadır.

Eğitim durumuna göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları, 14 maddede anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir (Maddeler: 5, 7, 8, 19, 20, 25, 26, 28, 29, 34, 36, 37, 39, 40; tümü $p<.05$). Örneğin, kültürel faaliyetlere ilişkin madde 5 için $F(5,594)=3.180, p<.05$; yaşlılara yönelik sosyal koruma faaliyetlerine ilişkin madde 7 için $F(5,594)=3.983, p<.05$; karar alma süreçlerine katılımı ölçen madde 19 için $F(5,594)=4.303, p<.05$; şeffaflık algısını ölçen madde 34 için $F(5,594)=5.048, p<.001$ değerleri elde edilmiştir. Tukey çoklu karşılaştırma testi, bu farklılıkların çoğunlukla ilkökul ve ortaokul mezunlarının (ör. madde 19’da ilkökul $\bar{X}=3.40$; lisans $\bar{X}=2.81$; lisansüstü $\bar{X}=2.44$) hizmetlere yönelik değerlendirmelerinin, lise, lisans ve lisansüstü mezunlarına kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Benzer biçimde madde 28’de ortaokul mezunları ($\bar{X}=3.85$), lisans ($\bar{X}=3.09$) ve lisansüstü ($\bar{X}=3.08$) mezunlarına göre daha olumlu görüş bildirmiştir. Eğitim durumu değişkenine göre yapılan analiz birkaç önemli sonucu ortaya çıkarmıştır. Genel olarak bulgular, eğitim seviyesi düştükçe belediye hizmetlerine yönelik memnuniyetin arttığını göstermektedir. Özellikle kültürel faaliyetler, sosyal koruma hizmetleri, vatandaş katılımı, şeffaflık, bilgi edinme ve Beyaz Masa gibi konularda düşük eğitimli grupların daha yüksek memnuniyet düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların ikamet süresine göre görüşleri arasındaki farkları incelemek amacıyla yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçları, 13 maddede anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir (Maddeler: 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 26, 28, 29, 33, 39, 40; tümü $p<.05$). Örneğin, sportif faaliyetler (Madde 6, $\chi^2(4)=9.938, p<.05$), yaşlılara yönelik sosyal koruma (Madde 7, $\chi^2(4)=23.585, p<.05$), engellilere yönelik sosyal koruma (Madde 9, $\chi^2(4)=23.619, p<.05$) ve Winterfest etkinliklerinin yeterliliği (Madde 12, $\chi^2(4)=14.266, p<.05$) konularında gruplar arasında farklılık saptanmıştır. Mann-Whitney U testleri bu farklılıkların özellikle 11–15 yıl ve 21+ yıl Erzurum’da yaşayan katılımcılar lehine olduğunu göstermektedir. Örneğin, yaşlılara yönelik sosyal koruma (Madde 7) ve Winterfest etkinlikleri (Madde 12) hem 11–15 yıl hem de 21+ yıl ikamet edenler lehine daha yüksek değerlendirilmiştir. Engellilere yönelik sosyal koruma (Madde 9) ve dış ilişkiler (Madde 10) maddelerinde de benzer şekilde uzun süre ikamet eden katılımcılar daha olumlu görüş bildirmiştir. Bilgi Edinme (Madde 29), Belediye Dergisi (Madde 33) ve Beyaz Masa (Madde 39–40) gibi halkla ilişkiler araçlarında da uzun süreli ikamet eden katılımcılar daha yüksek memnuniyet düzeyine sahiptir. Genel olarak analizler ikamet süresi arttıkça belediyenin hizmetlerine ve halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik memnuniyet düzeyinin yükseldiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada kullanılan, araştırma amacı doğrultusunda sonuca ulaşmak için önemli olan ilgili anket sorularının frekans ve yüzdelik değerleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 1

Belediye Yönetimi Halkın Öneri ve Sorunlarına Karşı Duyarlıdır

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	92	15,3
Katılmıyorum	99	16,5
Kararsızım	151	25,2
Katılıyorum	195	32,5
Kesinlikle Katılıyorum	63	10,5
Toplam	600	100,0

Tablo 2*Halkın Kararlara Katılımına Önem Verilmektedir*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	71	11,8
Katılmıyorum	126	21,0
Kararsızım	145	24,2
Katılıyorum	203	33,8
Kesinlikle Katılıyorum	55	9,2
Toplam	600	100,0

Tablo 3*Belediyede Görevli Memurların Halka Karşı Tutumları Olumludur*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	53	8,8
Katılmıyorum	92	15,3
Kararsızım	165	27,5
Katılıyorum	223	37,2
Kesinlikle Katılıyorum	67	11,2
Toplam	600	100,0

Tablo 4*Belediyenin Düzenlediği Mahalle ve Site Toplantılarından Haberdarım*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	164	27,3
Katılmıyorum	143	23,8
Kararsızım	137	22,8
Katılıyorum	109	18,2
Kesinlikle Katılıyorum	47	7,8
Toplam	600	100,0

Tablo 5*Belediye Karar Alma Süreçlerine Vatandaşların Katılımına Önem Vermektedir*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	106	17,7
Katılmıyorum	127	21,2
Kararsızım	170	28,3
Katılıyorum	136	22,7
Kesinlikle Katılıyorum	61	10,2
Toplam	600	100,0

Tablo 6*Belediye Kent Halkının Talep ve İhtiyaçlarını Tespit Ederek Çözümünde Rol Oynamaktadır*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	94	15,7
Katılmıyorum	142	23,7
Kararsızım	141	23,5
Katılıyorum	161	26,8
Kesinlikle Katılıyorum	62	10,3
Toplam	600	100,0

Tablo 7*Belediye Hizmetlerinden Vatandaşın Etkin Bir Şekilde Haberdar Olması Sağlanmaktadır*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	67	11,2
Katılmıyorum	125	20,8
Kararsızım	138	23,0
Katılıyorum	199	33,2
Kesinlikle Katılıyorum	71	11,8
Toplam	600	100,0

Tablo 8*Belediyenin Bilgi Edinme Biriminden Haberdarım*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	98	16,3
Katılmıyorum	114	19,0
Kararsızım	124	20,7
Katılıyorum	179	29,8
Kesinlikle Katılıyorum	85	14,2
Toplam	600	100,0

Tablo 9*Beyaz Masa Birimi Çalışmalarını Etkin Bir Biçimde Yürütmektedir*

	Frekans	Yüzde %
Hiç Katılmıyorum	96	16,0
Katılmıyorum	95	15,8
Kararsızım	178	29,7
Katılıyorum	138	23,0
Kesinlikle Katılıyorum	93	15,5
Toplam	600	100,0

Araştırmaya katılanların %25,5'i belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerinde basılı medyadan etkin bir şekilde faydalanmadığı yönünde görüş belirtirken, %47,5'si belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerinde basılı medyadan etkin bir şekilde faydalandığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Devamında katılımcıların %23,2'si belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerinde web sitesini etkin bir biçimde kullanmadığı yönünde görüş belirtirken, %51,3'ü belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerinde web sitesini etkin bir biçimde kullandığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların %36'sı belediyenin tüm faaliyetlerini şeffaflık çerçevesinde gerçekleştirmediği yönünde görüş belirtirken, %40'ı belediyenin tüm faaliyetlerini şeffaflık çerçevesinde gerçekleştirdiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların %35,1'i belediyenin sorun ve şikâyetlere en kısa sürede cevap verebilen etkin bir cevap mekanizmasının mevcut olmadığı yönünde görüş belirtirken, %39'u belediyenin sorun ve şikâyetlere en kısa sürede cevap verebilen etkin bir cevap mekanizmasının mevcut olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

Ölçeğin Güvenirlik Analizi**Tablo 10***Anketin Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı*

	Madde sayısı	Cronbach Alpha
Toplam	40	.968

Tabloda yer alan anketten elde edilen Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı bu araştırma için toplanan verilerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 11*Anket Maddelerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri*

Maddeler	$\bar{X}$	Ss
1.Belediye yönetimi halkın öneri ve sorunlarına karşı duyarlıdır.	3,06	1,23
2.Belediye halkın kararlara katılımına önem vermektedir.	3,08	1,18
3.Belediyede görevli memurların, halka karşı tutumları olumludur.	3,27	1,12
4.Belediye sanatsal faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlamaktadır.	3,46	1,11
5.Belediye kültürel faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlamaktadır.	3,57	1,07
6.Belediye sportif faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlamaktadır.	3,67	1,08

7.Belediye kentte yaşayan yaşlılara yönelik sosyal koruma faaliyetlerine önem vermektedir.	3,49	1,10
8.Belediye kentte yaşayan mağdur kadınlara yönelik sosyal koruma faaliyetlerine önem vermektedir.	3,38	1,11
9.Belediye kentte yaşayan engellilere yönelik sosyal koruma faaliyetlerine önem vermektedir.	3,37	1,18
10.Belediye, ulusal ve uluslararası alanda dış ilişkileri güçlendirmeye yönelik çalışmalarda bulunmaktadır.	3,24	1,15
11.Belediye ulusal faaliyetlerle kentin adının duyurulmasına katkıda bulunmaktadır.	3,56	1,14
12.Belediyenin düzenlemiş olduğu Winterfest (Kış Festivali) etkinliklerini yeterli buluyorum.	3,49	1,24
13.Winterfest (Kış Festivali) etkinliklerinin kentin tanıtımına olanak sağladığını düşünüyorum.	3,65	1,18
14.Belediyenin düzenlemiş olduğu Kitap Fuarı etkinliklerini yeterli buluyorum.	3,50	1,10
15.Kitap Fuarı etkinliklerinin şehrin kültürel açıdan gelişmesine olanak sağladığını düşünüyorum.	3,63	1,09
16.Resmi bayram ve özel gün kutlama etkinliklerini yeterli görüyorum.	3,30	1,23
17.Belediyenin düzenlediği mahalle ve site toplantılarından haberdarım.	2,55	1,28
18.Mahalle ve site toplantılarının yeterli ve etkili olduğunu düşünüyorum.	2,62	1,22
19.Belediye karar alma süreçlerine vatandaşların katılımına önem vermektedir.	2,87	1,24
20.Belediyenin, halkı bilinçlendirmeye yönelik yapmış olduğu sağlık organizasyonlarını yeterli buluyorum.	3,01	1,22
21.Belediyenin yapmış olduğu aşı kampanyalarından haberdarım.	2,52	1,29
22.Belediye kent halkının talep ve ihtiyaçlarını tespit ederek çözümünde rol oynamaktadır.	2,93	1,24
23.Belediye sivil toplum kuruluşları ve diğer kamu kurum ve kuruluşları ile iş birliği içerisinde projeler geliştirmektedir.	3,09	1,10
24.Belediye geliştirilen projelere katkı sağlamaktadır.	3,21	1,08
25.Belediye hizmetlerinden vatandaşın etkin bir şekilde haberdar olması sağlanmaktadır.	3,14	1,20
26.Belediye hizmetlerden faydalanan vatandaşa çeşitli kolaylıklar sağlamaktadır.	3,21	1,16
27.Belediye kentin geleceği hakkındaki kararlara ilişkin süreçlere vatandaşın katılımını desteklemektedir.	3,03	1,24
28.Özel gün kutlamalarına ilişkin (29 Ekim, 19 Mayıs, 23 Nisan) etkinlikleri yeterli buluyorum.	3,28	1,26
29.Belediyenin Bilgi Edinme Biriminden haberdarım.	3,07	1,31
30.Belediye, kent sakinlerinin ihtiyaç ve taleplerine yönelik görüşlerini tespit etme ve ilgili birimlere derhal iletme konusunda başarılıdır.	3,04	1,25
31.Belediye halkla ilişkiler faaliyetlerinde basılı medyadan etkin bir şekilde faydalanmaktadır.	3,24	1,15
32.Belediye halkla ilişkiler faaliyetlerinde web sitesini etkin bir biçimde kullanmaktadır.	3,32	1,18
33.Belediye dergisi belediyenin halkla ilişkilerinde kullandığı etkili iletişim araçlarından biridir.	3,27	1,16
34.Belediye tüm faaliyetlerini şeffaflık çerçevesinde gerçekleştirmektedir.	3,00	1,28
35.Belediyenin sorun ve şikâyetlere en kısa sürede cevap verebilen etkin bir cevap mekanizması mevcuttur.	3,01	1,25
36.Belediyenin herhangi bir birimini iş takibi ya da sorun çözümü için ziyaret ettiğimde gösterilen ilgiden, sorun çözümlerinden, sorunu çözmeler de gerçekçi ve ikna edici açıklamalarından memnunum.	3,06	1,25
37.Belediye sosyal sorumluluk bilincinde hareket etmektedir.	3,23	1,14
38.Belediye sosyal ve kültürel faaliyetleri gerçekleştirirken faaliyetlerin ilgili hedef kitleye ulaşmasını sağlamaktadır.	3,31	1,17
39.Belediyenin Beyaz Masa biriminden haberdarım.	3,23	1,35
40.Beyaz Masa birimi çalışmalarını etkin bir biçimde yürütmektedir.	3,06	1,28

Araştırma sonuçları, belediyenin kültürel, sanatsal, sportif ve sosyal faaliyetlerde başarılı olduğunu ve vatandaşlara geniş bir hizmet yelpazesi sunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Winterfest ve Kitap Fuarı gibi etkinlikler şehrin tanıtımına ve kültürel gelişimine katkı sağlamakta, resmi bayram ve özel gün kutlamaları ile sosyal sorumluluk projeleri olumlu şekilde değerlendirilmektedir. Halkla ilişkiler faaliyetlerinde basılı medya, web sitesi ve belediye dergisi gibi araçların etkin biçimde kullanılması da vatandaşla iletişim açısından önemli bir güçlü yön olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımı, mahalle ve site toplantılarından haberdarlığı ve bilgi edinme biriminden yararlanma konularında geliştirilmesi gereken

alanlar bulunmaktadır. Özellikle Beyaz Masa biriminin vatandaşlarca bilinse de yeterli bulunmaması, bu alanda uzman personel ve daha etkin bilinçlendirme çalışmalarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Genel olarak bakıldığında, belediyenin hizmetlerdeki çeşitliliği ve vatandaş odaklı yaklaşımı önemli bir güç oluşturmakta, şeffaflık ve katılımın artırılmasıyla bu başarıların daha da ileriye taşınabileceği görülmektedir.

2025 Yılına Ait Bulgular

Araştırmada kullanılan demografik sorulara ilişkin frekans ve yüzde değerlerine bakıldığında; 10 katılımcının 5'inin (%50,0) kadın, 5'inin (%50,0) ise erkek olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların yaş dağılımları incelendiğinde %20'sinin 21-30 yaş aralığında (n=2), %30'unun 31-40 yaş aralığında (n=3), %30'unun 41-50 olduğu (n=3) ve %20'sinin 50 yaş ve üzeri (n=2) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların eğitim durumlarına göre dağılımı incelendiğinde 10 katılımcının %10'unun ilkokul mezunu (n=1), %30'unun lise mezunu (n=3), %50'sinin lisans mezunu (n=5), %10'unun ise lisansüstü eğitim (n=1) durumuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların Erzurum'da ikamet süresi dağılımı incelendiğinde 10 katılımcının %10'unun 0-5 yıl arasında bir süredir ikamet ettiği (n=1), %20' sinin 6-10 yıl arasında bir süredir ikamet ettiği (n=2), %20' sinin 11-15 yıl arası bir süredir ikamet ettiği (n=2), %50'sinin 16 yıl ve üzeri bir süredir ikamet ettiği (n=5) anlaşılmaktadır.

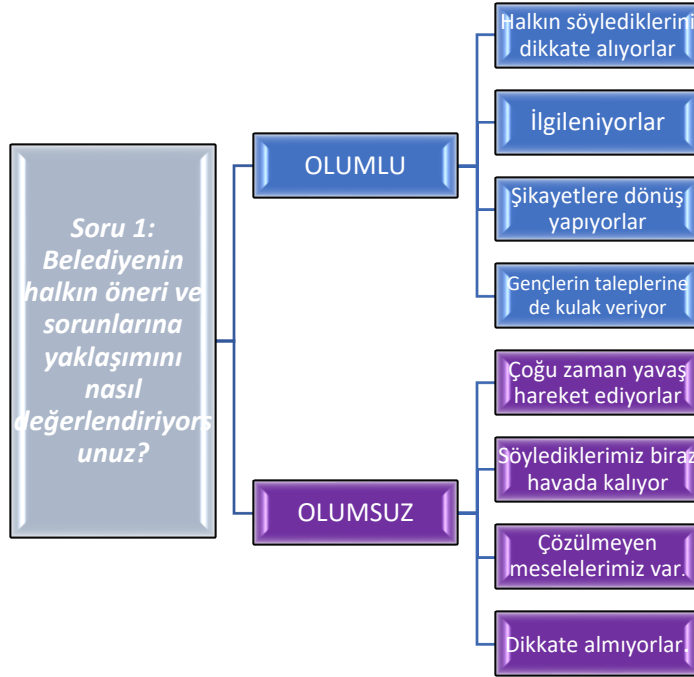
Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “*Soru 1: Belediyenin halkın öneri ve sorunlarına yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz?*” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir:

1. Katılımcı: Genel olarak iyi bakıyorlar, söylediklerimizi dikkate alıyorlar. Mahallemizde yol bozuktu, kısa sürede gelip yaptılar. Ufak tefek gecikme olsa da ilgileniyorlar.
2. Katılımcı: Ben memnunum, kadınların söylediklerini de dikkate alıyorlar. Çocuk parkına salıncak istemiştik, kısa zamanda koydular.
3. Katılımcı: Genelde kulak veriyorlar, boş çevirmiyorlar.
4. Katılımcı: İlgileniyorlar ama çoğu zaman yavaş hareket ediyorlar. Geçen kış kar temizliği için defalarca aradık, ancak birkaç gün sonra geldiler. Sonuçta çözüldü ama insan o süreçte mağdur oldu.
5. Katılımcı: Ben belediyenin sorunlarımızı ciddiyetle ele aldığını düşünüyorum. Su kesintileri olduğunda hemen mesaj atıp bilgilendiriyor.
6. Katılımcı: Genel olarak iyi. Şikayetlere dönüş yapıyorlar.
7. Katılımcı: Benim gözlemim belediye gençlerin taleplerine de kulak veriyor. Mesela spor sahası istedik, kısa sürede düzenleme yapıldı.
8. Katılımcı: İyi ama bazı konular biraz havada kalıyor.
9. Katılımcı: Belediye halkın sesine kulak veriyor bence. Geçen yıl altyapıyla ilgili şikâyet ettik, kısa sürede gelip düzelttiler.
10. Bence bazı sorunlarımız göz ardı ediliyor. Defalarca dile getirdik ama hâlâ çözülmeyen meselelerimiz var. Halkın söylediklerini yeterince dikkate almıyorlar.

Bu soruya verilen cevaplardan “*Olumlu görüşler*” ve “*Olumsuz görüşler*” olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir.

Şekil 1

Belediyenin Halkın Öneri ve Sorunlarına Yaklaşımına İlişkin düşünceleri



Şekil 1 incelendiğinde “Olumlu görüşler” teması altında “Halkın söylediklerini dikkate alıyorlar”, “İlgileniyorlar”, “Şikayetlere dönüş yapıyorlar”, “Gençlerin taleplerine de kulak veriyor” kategorileri ve “Olumsuz görüşler” teması altında “Çoğu zaman yavaş hareket ediyorlar”, “Söylediklerimiz biraz havada kalıyor”, “Çözülmeyen meselelerimiz var” ve “Dikkate almıyorlar” kategorilerinin oluştuğu görülmektedir.

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12

Belediyenin Halkın Öneri ve Sorunlarına Yaklaşımına İlişkin Düşüncelerinin dağılımı

	Olumlu	Olumsuz		Olumlu	Olumsuz
V1	X		V6	X	
V2	X		V7	X	
V3	X		V8		X
V4		X	V9	X	
V5	X		V10		X
Olumlu N=7 % = 70		Olumsuz N=3 % = 30			

Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “Soru 2: Sizce belediye, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını ne ölçüde destekliyor?” şeklinde bir soru yöneltmiştir. Bu soruya verilen cevaplar aşağıdaki gibidir:

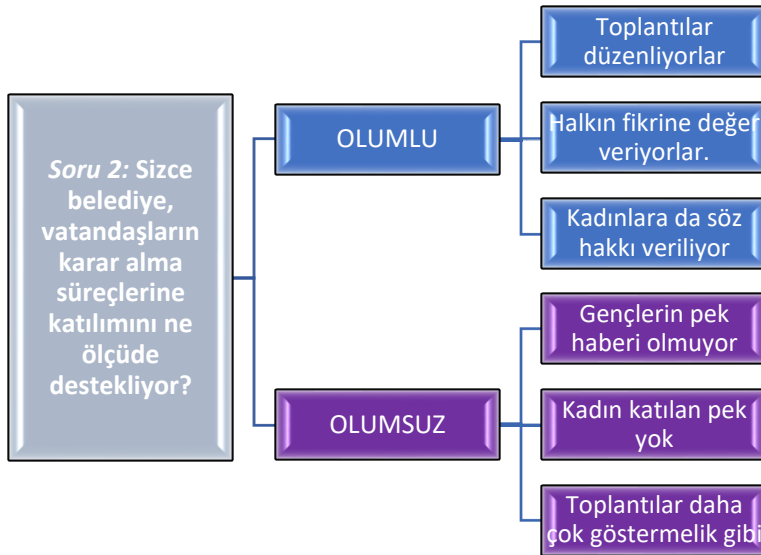
1. Katılımcı: Toplantılar düzenliyorlar, biz de çağırıyoruz. Katıldığım toplantılarda fikirlerimizi dinlediler.
2. Katılımcı: Halkın fikrine değer veriyorlar. Halk günlerinde bayanlar da az da olsa katılıyor. Orada düşüncelerimizi anlattık. Bu tarz toplantılar faydalı oluyor.
3. Katılımcı: Bilgilendirme toplantıları yapıyorlar. Karar süreçlerine daha fazla dâhil etseler iyi olur ama yine de söz hakkı veriyorlar. Bu yaklaşım olumlu.
4. Katılımcı: Toplantılar yapıyorlar ama gençlerin pek haberi olmuyor. Özellikle öğrencilere yönelik etkinlikler düzenlense daha iyi olurdu. Yani destek var ama yeterince kapsayıcı değil.

5. Katılımcı: Halk toplantıları düzenliyorlar, ben de birine katıldım. Sorunlarımızı anlattık, not aldılar. Vatandaşın görüşünü önemsiyorlar.
6. Katılımcı: Toplantılara davet ediliyorlar, kadınlara da söz hakkı veriliyor. Bu güzel bir şey çünkü kendimizi değerli hissediyoruz. Ama daha fazla katılım imkânı olursa daha iyi olur.
7. Katılımcı: Toplantılara davet ediliyorlar, kadınlara da söz hakkı veriliyor. Bu güzel bir şey çünkü kendimizi değerli hissediyoruz. Ama daha fazla katılım imkânı olursa daha iyi olur.
8. Katılımcı: Toplantılar yapıyorlar, ama bayan katılan pek yok
9. Katılımcı: Toplantılar yapıldığını biliyorum ve halkın görüşünü almaya çalışıyorlar.
10. Katılımcı: Toplantılar var ama daha çok göstermelik gibi. Kararlar önceden alınıyor, bize sadece bilgi veriliyor. Vatandaşın katılımı kısıtlı.

Bu soruya verilen cevaplardan “Olumlu görüşler” ve “Olumsuz görüşler” olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir.

Şekil 2

Belediyenin Vatandaşların Karar Alma Süreçlerine Katılımını Ne Ölçüde Desteklediğine İlişkin Düşünceleri



Şekil 2 incelendiğinde “Olumlu görüşler” teması altında “Toplantılar düzenliyorlar”, “Halkın fikrine değer veriyorlar”, “Kadınlara da söz hakkı veriliyor” kategorileri ve “Olumsuz görüşler” teması altında “Gençlerin pek haberi olmuyor”, “Kadın katılan pek yok”, “Toplantılar daha çok göstermelik gibi” kategorilerinin oluştuğu görülmektedir

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13

Belediyenin Vatandaşların Karar Alma Süreçlerine Katılımını Ne Ölçüde Desteklediğine İlişkin Düşüncelerinin Dağılımı

	Olumlu	Olumsuz		Olumlu	Olumsuz
V1	X		V6	X	
V2	X		V7		X
V3	X		V8		X
V4		X	V9	X	
V5	X		V10		X
Olumlu N=6 % = 60		Olumsuz N=4 % = 40			

Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “Soru 3: Belediyede görevli memurların halka yaklaşımı hakkında ne

düşünüyorsunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir:

1. Katılımcı: Memurlar genelde güler yüzlü ve yardımcı. Bir evrak işim vardı, sabırla ilgilendiler.
2. Katılımcı: Ben gittiğimde hep iyi davrandılar. Sorunum neyse dinlediler. Vatandaşla ilgilenmeleri güzel.
3. Katılımcı: Memurlar çoğunlukla kibar ve yardımcı. Özellikle veznede işlemlerimi hızlıca hallettiler. Vatandaşla kolaylık sağlıyorlar.
4. Katılımcı: Bazı memurlar çok ilgili, sabırla dinliyorlar. Ama bazıları yüzümüze bile bakmadan işlem yapıyor. Herkes aynı değil.
5. Katılımcı: Memurlar genelde iyi niyetli ve işlerini yapmaya çalışıyorlar.
6. Katılımcı: Memurlar genelde ilgili. İşlemlerimizi açıklayıp yol gösteriyorlar. Bazen yoğun olduklarında aceleci oluyorlar ama kötü niyetli değil.
7. Katılımcı: Genelde güler yüzlüler, işimizi kolaylaştırıyorlar. Ben bir kere burs başvurusu için gitmiştim, memur detaylıca anlattı. İlgili olduklarını gördüm.
8. Katılımcı: Çoğu memur iyi niyetli, yardımcı olmaya çalışıyorlar.
9. Katılımcı: Bir işimiz olduğunda iyi olduklarını gördüm. Herkes işini yapıyor.
10. Katılımcı: Bazı memurlar sert ve ilgisiz davranıyor bazıları iyi.

Bu soruya verilen cevaplardan “*Olumlu görüşler*” ve “*Olumsuz görüşler*” olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir.

Şekil 3

<i>Belediyede</i>	<i>Görevli</i>	<i>Memurların</i>	<i>Halka</i>	<i>Yaklaşımı</i>	<i>Hakkındaki</i>	<i>Düşünceleri</i>
<i>Soru 3: Belediyede görevli memurların halka yaklaşımı hakkında ne düşünüyorsunuz?</i>	OLUMLU			<u>Sabırlı</u> <u>Kibar ve yardımcı</u> <u>İşlerini yapmaya çalışıyorlar</u> <u>İlgili</u> <u>Yol gösterici</u> <u>Güler yüzlü</u> <u>İşleri kolaylaştırıcı</u> <u>İyi niyetli</u>		
	OLUMSUZ			İletişim becerisi düşük Sert ve ilgisiz		

Şekil 3 incelendiğinde “*Olumlu görüşler*” teması altında “*Sabırlı*”, “*Kibar ve yardımcı*”, “*İşlerini yapmaya çalışıyorlar*”, “*İlgili*”, “*Yol gösterici*”, “*Güler yüzlü*”, “*İşleri kolaylaştırıcı*”, “*İyi niyetli*” kategorileri ve “*Olumsuz görüşler*” teması altında “*İletişim beceri düşük*” ve “*Sert ve ilgisiz*” kategorilerinin olduğu görülmektedir.

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14*Belediyede Görevli Memurların Halka Yaklaşımı Hakkındaki Düşüncelerinin Dağılımı*

	Olumlu	Olumsuz		Olumlu	Olumsuz
V1	X		V6	X	
V2	X		V7	X	
V3	X		V8	X	
V4		X	V9	X	
V5	X		V10		X
Olumlu N=8 %= 80		Olumsuz N=2 %= 20			

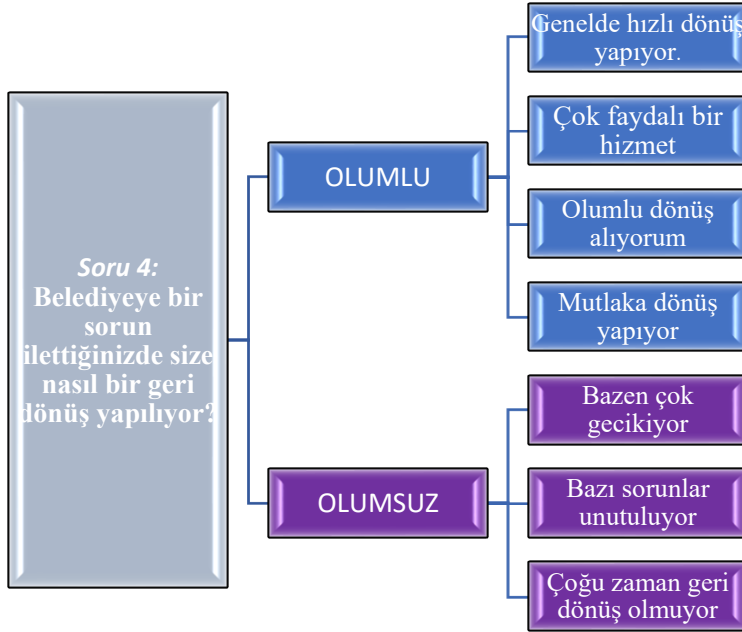
Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “*Soru 4: Belediyeye bir sorun ilettiğinizde size nasıl bir geri dönüş yapılıyor?*” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar aşağıdaki gibidir:

1. Katılımcı: Benim tecrübeme göre genelde hızlı dönüş yapıyor belediye. Telefonla aradığımda da bilgilendirildim. Bu konudan memnunum.
2. Katılımcı: Benim yaşadığımda hızlı dönüş oldu. Temizlikle ilgili şikâyetim vardı, ertesi gün ilgilendiler.
3. Katılımcı: En geç bir hafta içinde geri dönüş alıyorum.
4. Katılımcı: Bazen hızlı oluyor, bazen çok gecikiyor.
5. Katılımcı: Genelde olumlu dönüş alıyorum. Ne zaman arasam bilgi veriyorlar.
6. Katılımcı: Genelde geri dönüş iyi. Talebimiz kayıt altına alınıyor, sonra mutlaka dönüş yapıyor. Sadece bazı dönemlerde biraz gecikme olabiliyor.
7. Katılımcı: Birkaç gün içinde mutlaka yanıt alıyorum.
8. Katılımcı: Genel olarak hızlı dönüş yapıyorlar ama bazı sorunlar unutuluyor gibi. Bir kere ısrar etmesem hiç sonuç alamayacaktım. Yani takip etmezsen çözüm biraz zor.
9. Katılımcı: Çoğu zaman hızlı dönüş yapıyor belediye.
10. Katılımcı: Çoğu zaman geri dönüş olmuyor peşine düşmesen sonuç alamıyorsun.

Bu soruya verilen cevaplardan “Olumlu görüşler” ve “Olumsuz görüşler” olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir.

Şekil 4

Belediyeye Bir Sorun İlettiğinde Nasıl Bir Geri Dönüş Yapıldığına İlişkin Görüşler



Şekil 4 incelendiğinde “Olumlu görüşler” teması altında “Genelde hızlı dönüş yapıyor”, “Çok faydalı bir hizmet”, “Olumlu dönüş alıyorum”, “Mutlaka dönüş yapıyor” kategorileri ve “Olumsuz görüşler” teması altında “Bazen çok gecikiyor.”, “Bazı sorunlar unutuluyor”, “Çoğu zaman geri dönüş olmuyor” kategorilerinin oluştuğu görülmektedir.

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15

Belediyeye Bir Sorun İlettiğinde Nasıl Bir Geri Dönüş Yapıldığına İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

	Olumlu	Olumsuz		Olumlu	Olumsuz
V1	X		V6	X	
V2	X		V7	X	
V3	X		V8		X
V4		X	V9	X	
V5	X		V10		X
Olumlu N=7 % = 70		Olumsuz N=3 % = 30			

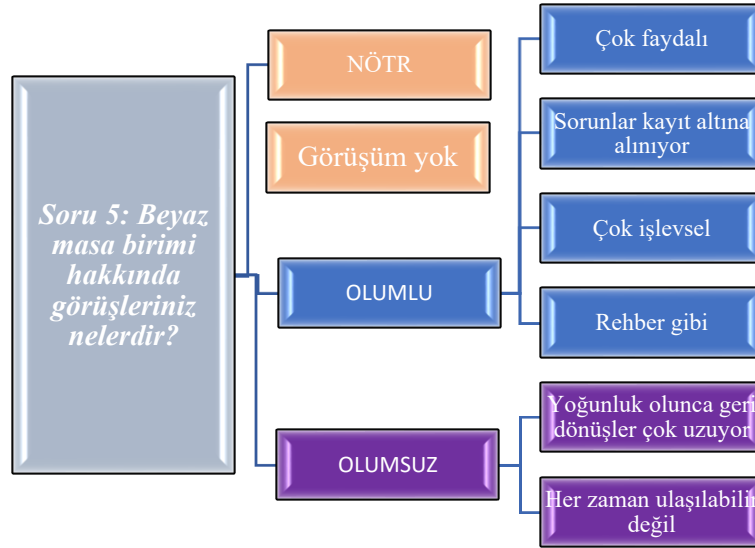
Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “Soru 5: Beyaz masa birimi hakkında görüşleriniz nelerdir?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir:

1. Katılımcı: Beyaz Masa çok faydalı birim. Sorunlarımızı kayıt altına alıyorlar ve çözüme ulaştırıyorlar. Böylece işlerimiz kaybolup gitmiyor.
2. Katılımcı: Beyaz Masa iyi bir hizmet. Aradığında karşında muhatap buluyorsun.
3. Katılımcı: Beyaz Masa çok işlevsel, kaydını alıp takibini yapıyor. Daha önce yol kenarında biriken kar için başvurmuştum, ekip kısa sürede geldi.
4. Katılımcı: Faydalı bir birim ama yoğunluk olunca geri dönüşler çok uzuyor. Bir şikâyetim için bir hafta bekledim. Yine de sonunda çözüldü.
5. Katılımcı: Bence çok faydalı bir hizmet. Her şey kayıt altına alınıyor, şikâyetler kaybolup gitmiyor. Bu da bize güven veriyor.
6. Katılımcı: Beyaz Masa’nın faydasını gördüm. Özellikle temizlik işleriyle ilgili şikâyetlerim dikkate alındı. Ama aradığımda bazen hat düşmüyor.
7. Katılımcı: Beyaz Masa bence çok işe yarıyor. Oraya başvurunca şikâyetin kaybolmuyor.

8. Katılımcı: Beyaz Masa hakkında bir şey diyemeyeceğim.
9. Katılımcı: Beyaz Masa çok faydalı. Nereye başvuracağını bilmeyen vatandaş için rehber gibi.
10. Katılımcı: Beyaz Masa her zaman ulaşılabilir değil. Defalarca aradığımda hat meşguldü. Vatandaşın sesini duymakta yetersiz kalıyorlar. Bu soruya verilen cevaplardan “*Olumlu görüşler*”, “*Olumsuz görüşler*” ve “*Nötr görüşler*” olmak üzere üç ana tema belirlenmiştir.

Şekil 5

Beyaz Masa Birimi Hakkındaki Görüşleri



Şekil 5 incelendiğinde “*Olumlu görüşler*” teması altında “*Çok faydalı*”, “*Sorunlar kayıt altına alınıyor*”, “*Çok işlevsel*”, “*Rehber gibi*” kategorileri, “*Olumsuz görüşler*” teması altında “*Yoğunluk olunca geri dönüşler çok uzuyor*” ve “*Her zaman ulaşılabilir değil*” kategorileri ve “*Nötr görüşler*” teması altında “*Görüşüm yok*” kategorisinin oluştuğu görülmektedir.

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16

Beyaz Masa Birimi Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı

	Olumlu	Olumsuz		Olumlu	Olumsuz	Nötr
V1	X		V6		X	
V2	X		V7	X		
V3	X		V8			X
V4		X	V9	X		
V5	X		V10		X	
Olumlu N=6 %= 60 Olumsuz N=3 %= 30 Nötr N=1 %= 10						

Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “*Soru 6: Belediye hangi iletişim araçlarını (web sitesi, dergi, basılı medya, sosyal medya vb.) daha etkin kullanıyor sizce?*” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir:

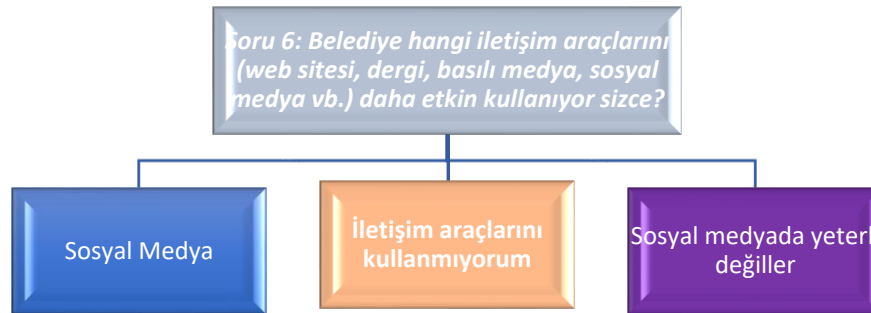
1. Katılımcı: En çok sosyal medyayı kullanıyorlar. Özellikle Instagram ve Twitter’da duyurular hızlı oluyor. Böylece her şeyden haberimiz oluyor.

2. Katılımcı: Kullanmadığım için cevap veremem.
3. Katılımcı: Sosyal medya daha etkili bence. Instagram’da anında haber alabiliyoruz. Basılı medyayı çok kullanmıyorlar ama bu dönemde sosyal medya zaten daha güçlü.
4. Katılımcı: En çok sosyal medyayı kullanıyorlar ama herkes sosyal medya kullanmıyor. Basılı medyayı ya da mahalle duyurularını biraz daha artırmalılar.
5. Katılımcı: Ben özellikle Twitter’da takip ediyorum. Yol çalışmaları, su kesintileri hemen duyuruluyor. Bu da bizim işimizi kolaylaştırıyor.
6. Katılımcı: Web sitesi anlaşılır ve kullanışlı. Ama en çok sosyal medyadan takip ediyorum çünkü daha hızlı güncelleniyor. Basılı medyayı ise artık çok tercih etmiyorlar.
7. Katılımcı: En çok sosyal medya, özellikle Instagram ve Twitter. Gençler zaten orada, duyuruları hemen görüyoruz. Bu yönü bence çok başarılı.
8. Katılımcı: Kullanmıyorum. Basılı medyadan da haberim yok.
9. Katılımcı: En çok Instagram’ı kullanıyorlar, gençlere hitap ediyor. Duyurular oradan çok hızlı yayılıyor. Bence sosyal medya üzerinden gayet başarılılar.
10. Katılımcı: Web sitesi yetersiz, sosyal medyada da her şey düzenli paylaşılmıyor.

Bu soruya verilen cevaplardan “Sosyal medya”, “İletişim araçlarını kullanmıyorum” ve “Sosyal medyada yeterli değiller” olmak üzere üç ana tema belirlenmiştir.

Şekil 6

Belediyenin Hangi İletişim Araçlarını (Web Sitesi, Dergi, Basılı Medya, Sosyal Medya vb.) Daha Etkin Kullandığına İlişkin Düşünceleri



Şekil 6 incelendiğinde “Sosyal medya”, “İletişim araçlarını kullanmıyorum” ve “Sosyal medyada yeterli değiller” temalarının oluştuğu görülmektedir.

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17

Belediyenin Hangi İletişim Araçlarını (Web Sitesi, Dergi, Basılı Medya, Sosyal Medya vb.) Daha Etkin Kullandığına İlişkin Düşüncelerinin Dağılımı

	Sosyal Medya	İletişim Araçlarını Kullanmıyorum	Sosyal Medyada Yeterli Değiller		Sosyal Medya	İletişim Araçlarını Kullanmıyorum	Sosyal Medyada Yeterli Değiller
V1	X			V6	X		
V2		X		V7	X		
V3	X			V8		X	
V4	X			V9	X		
V5	X			V10			X

Sosyal medya N=7 %= 70 İletişim araçlarını kullanmıyorum N=2 %=20 Sosyal medyada yeterli değil N=1 %=10

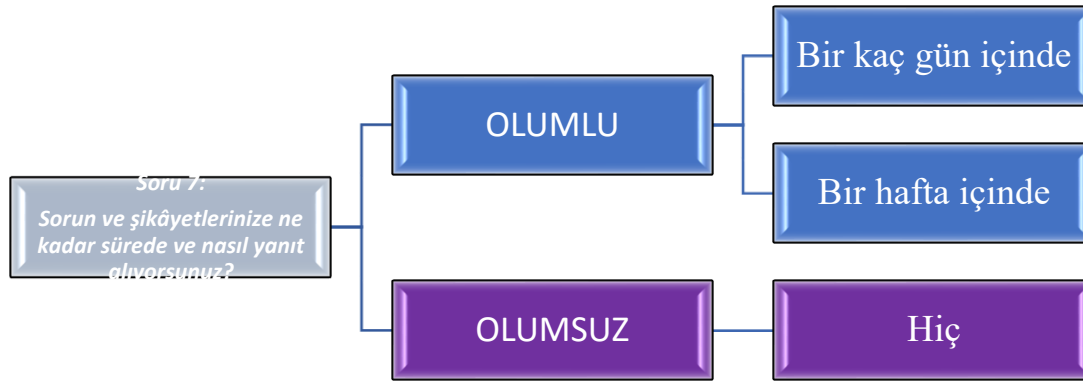
Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “Soru 7: Sorun ve şikâyetlerinize ne kadar sürede ve nasıl yanıt alıyorsunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir:

1. Katılımcı: Genelde birkaç gün içinde yanıt alıyorum.
2. Katılımcı: Genelde birkaç gün içinde dönüş yapıyor belediye. Geçen ay kaldırım taşlarıyla ilgili başvurdum, üç gün sonra geldiler.
3. Katılımcı: Bir hafta içinde dönüş yapıyorlar.
4. Katılımcı: Bazen üç gün içinde cevap geliyor, bazen hiç dönüş olmuyor. Özellikle kış aylarında şikâyetlerimizin bir kısmı cevapsız kaldı.
5. Katılımcı: Çoğunlukla zamanında yanıt alıyorum. Arıyorlar genelde.
6. Katılımcı: Benim şikâyetlerime çoğunlukla birkaç gün içinde dönüş oluyor. İlgileniyorlar ve vatandaşın sorununu çözüyor. Ama bazen peşine düşmek gerekiyor.
7. Katılımcı: Benim tecrübem hep birkaç gün içinde oldu. Sosyal medyadan yazınca hızlı çözüm buluyorlar. O yüzden bu kanalı daha çok tercih ediyorum.
8. Katılımcı: Genel olarak birkaç gün içinde yanıt veriyorlar ama bazen çok beklettiği de oldu. Bir şikâyetim için 10 gün sonra aradılar.
9. Katılımcı: Benim şikâyetlerim genelde kısa sürede sonuçlanıyor. Sosyal medyadan yazınca daha hızlı oluyor. Bu yöntem vatandaş için pratik.
10. Katılımcı: Bazı şikâyetlerime hiç yanıt gelmedi. Olanlara da çok geç cevap verildi.

Bu soruya verilen cevaplardan “Olumlu görüşler” ve “Olumsuz görüşler” olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir.

Şekil 7

Sorun ve Şikâyetlerine Ne Kadar Sürede ve Nasıl Yanıt Aldıklarına İlişkin Düşünceleri



Şekil 7 incelendiğinde “Olumlu görüşler” teması altında “Birkaç gün içinde”, “Bir hafta içinde” kategorileri ve “Olumsuz görüşler” teması altında “Hiç” kategorisinin oluştuğu görülmektedir.

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 18’te gösterilmiştir.

Tablo 18

Sorun ve Şikâyetlerine Ne Kadar Sürede ve Nasıl Yanıt Aldıklarına İlişkin Düşüncelerinin Dağılımı

	Olumlu	Olumsuz		Olumlu	Olumsuz
V1	X		V6	X	
V2	X		V7	X	
V3	X		V8	X	

V4		X	V9	X	
V5	X		V10		X
Olumlu N=8 %= 80		Olumsuz N=2 %= 20			

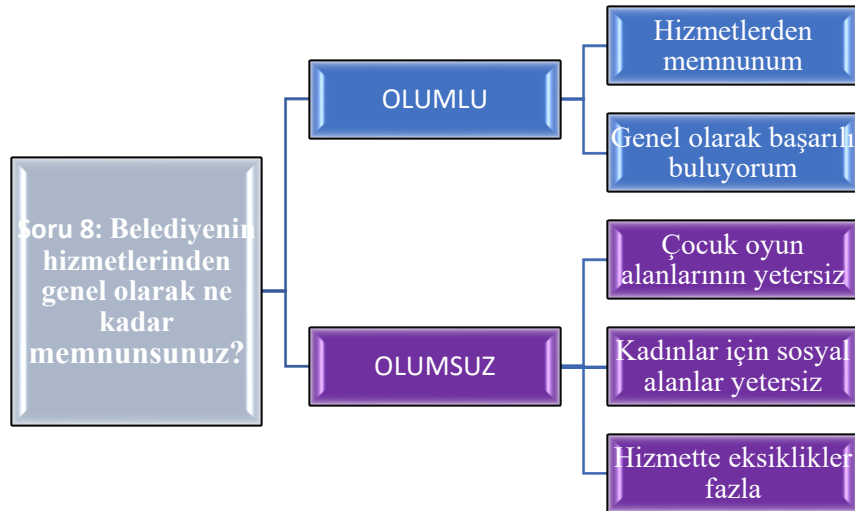
Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek adına “Soru 8: Belediyenin hizmetlerinden genel olarak ne kadar memnunsunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcılar tarafından verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir:

1. Katılımcı: Genel olarak memnunum.
2. Katılımcı: Hizmetlerden tatmin edici düzeyde faydalaniyorum. Kadınlara yönelik kurslar da çok faydalı. Belediyenin bu yönünü takdir ediyorum.
3. Katılımcı: Ben genel olarak memnunum. Çöp, yol ve kaldırım işlerinde düzen var. Çok sıkıntı yaşamıyoruz.
4. Katılımcı: Bazı hizmetlerden memnunum ama bazıları eksik kalıyor. Özellikle çocuk oyun alanlarının yetersiz olduğunu düşünüyorum. Genel olarak orta düzeyde diyebilirim.
5. Katılımcı: Hizmetlerden memnunum. Kışın kar temizliği konusunda çok emek veriyorlar. Erzurum gibi ağır kış şartları olan bir yerde bu güzel.
6. Genelde iyi buluyorum. Sosyal faaliyetler ve temizlik hizmetleri güzel. Ama çocuklar için daha fazla oyun alanı olsa çok daha iyi olurdu.
7. Katılımcı: Ben memnunum, özellikle gençlere yönelik hizmetleri artırımları hoşuma gidiyor. Spor sahaları, kültürel etkinlikler güzel şeyler. Daha da artırırlarsa süper olur.
8. Katılımcı: Hizmetlerin çoğu iyi ama bazı eksiklikler de var. Kadınlar için sosyal alanlar yeterli değil mesela. Yani tamamen kötü değil ama daha fazlasını bekliyoruz.
9. Katılımcı: Genel olarak başarılı buluyorum. Erzurum gibi zor şartları olan bir şehirde işleri aksatmıyorlar. Ben şahsen memnunum.
10. Katılımcı: Hizmette eksiklikler fazla. Bir yol kaç yıl bozuk kaldı da yeni bu sene asfalt attılar.

Bu soruya verilen cevaplardan “Olumlu görüşler” ve “Olumsuz görüşler” olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir.

Şekil 8

Belediyenin Hizmetlerinden Genel Olarak Ne Kadar Memnun Olduklarına İlişkin Düşünceleri



Şekil 8 incelendiğinde “*Olumlu görüşler*” teması altında “Hizmetlerden memnunum” ve “Genel olarak başarılı buluyorum” kategorileri ve “*Olumsuz görüşler*” teması altında “*Çocuk oyun alanlarının yetersiz*”, “*Kadınlar için sosyal alanlar yetersiz*”, “*Hizmette eksiklikler fazla*” kategorilerinin oluştuğu görülmektedir.

Bu cevapların kendi içinde katılımcılara göre dağılımları Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19

Belediyenin Hizmetlerinden Genel Olarak Ne Kadar Memnun Olduklarına İlişkin Düşüncelerinin Dağılımı

	Olumlu	Olumsuz		Olumlu	Olumsuz
V1	X		V6		X
V2	X		V7	X	
V3	X		V8		X
V4		X	V9	X	
V5	X		V10		X
Olumlu N=6 %= 60		Olumsuz N=4 %= 40			

Tablo 20

Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri Hakkında Genel Düşüncelerinin Dağılımları

		Olumlu		Olumsuz	
		N	%	N	%
1	Belediyenin halkın öneri ve sorunlarına yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz?	7	70	3	30
2	Sizce belediye, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını ne ölçüde destekliyor?	6	60	4	40
3	Belediyede görevli memurların halka yaklaşımı hakkında ne düşünüyorsunuz?	8	80	2	20
4	Belediyeye bir sorun ilettiğinizde size nasıl bir geri dönüş yapılıyor?	7	70	3	30
5	Beyaz masa birimi hakkında görüşleriniz nelerdir?	6	60	3	30
6	Belediye hangi iletişim araçlarını (web sitesi, dergi, basılı medya, sosyal medya vb.) daha etkin kullanıyor sizce?	7	70	1	10
7	Sorun ve şikâyetlerinize ne kadar sürede ve nasıl yanıt alıyorsunuz?	8	80	2	20
8	Belediyenin hizmetlerinden genel olarak ne kadar memnunsunuz?	6	60	4	40
TOPLAM		55	69	22	28

Katılımcıların Erzurum Büyükşehir Belediyesinin Hizmetleri hakkında genel düşüncelerinin %69’u “*Olumlu*” yönde ve %28’inin “*Olumsuz*” yönde olduğu saptanmıştır. Tabloda gösterilmeyen %3’ünün düşünceleri ise “*Nötr*” yöndedir.

Araştırmanın bulguları, Erzurum ilinde uzun süredir ikamet eden bireylerin, kısa süredir yaşayanlara kıyasla belediye hizmetlerinden daha yüksek memnuniyet duyduklarını göstermektedir. Bu durum, uzun süreli ikametın belediye hizmetleriyle daha yoğun bir etkileşim ve aidiyet duygusu oluşturmāsından kaynaklanmaktadır. Ayrıca erkek katılımcıların, kadın katılımcılara göre belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerinden daha memnun oldukları belirlenmiştir. Yaş arttıkça memnuniyet düzeyinin yükselmesi, deneyim ve beklentilerin zamanla daha gerçekçi hale gelmesiyle açıklanabilir. Öte yandan, eğitim seviyesi azaldıkça memnuniyetin arttığı tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi yükseldikçe vatandaşların beklentilerinin arttığı, bu nedenle belediye hizmetlerine yönelik eleştirel bakış

açıların da güçlendiği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, vatandaş memnuniyetinin sosyo-demografik değişkenlerle yakından ilişkili olduğunu ve hizmet politikalarının bu farklılıkları dikkate alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2025 yılı bulguları, Erzurum Büyükşehir Belediyesinin hizmetlerine ilişkin vatandaş görüşlerinin büyük ölçüde olumlu olduğu, ancak bazı alanlarda geliştirilmesi gereken noktaların da bulunduğu göstermektedir. Katılımcıların %70'i belediyenin halkın öneri ve sorunlarına duyarlı olduğunu, %60'ı vatandaşların karar alma süreçlerine katılımın desteklendiğini, %80'i ise görevli memurların halka karşı sabırlı, kibar ve ilgili bir yaklaşım sergilediğini belirtmiştir. Belediyeye iletilen sorunlara yönelik geri dönüşlerin çoğunlukla olumlu bulunduğu, Beyaz Masa biriminin faydalı ve işlevsel bir araç olarak değerlendirildiği, iletişim kanallarında özellikle sosyal medyanın etkin kullanıldığı ve sorunlara verilen yanıtların genellikle kısa sürede sağlandığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, karar alma süreçlerine gençlerin ve kadınların katılımında sınırlılıklar, zaman zaman geç veya yetersiz geri dönüşler, sosyal alanların (özellikle çocuk oyun alanları ve kadınlara yönelik sosyal alanlar) yetersizliği ve Beyaz Masa biriminde yoğunluk kaynaklı aksamlar olumsuz yönler arasında öne çıkmıştır. Sonuç olarak, belediyenin genel hizmet performansının vatandaşlar tarafından çoğunlukla başarılı bulunduğu, ancak katılım, sosyal alanların çeşitliliği ve geri bildirim süreçlerinin hızlandırılması gibi konularda iyileştirmeler yapılmasının halkla ilişkiler etkinliğini daha da artıracacağı söylenebilir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırma, Erzurum Büyükşehir Belediyesinin 2020 ve 2025 yıllarındaki halkla ilişkiler uygulamalarına ilişkin vatandaş memnuniyetini karşılaştırmalı bir perspektifle incelemiştir. Çalışmanın bulguları, belediyenin son beş yıllık süreçte halkla ilişkiler faaliyetlerinde önemli gelişmeler kaydettiğini göstermektedir. Belediyenin hizmet anlayışını daha vatandaş odaklı hale getirdiğini ve iletişim kanallarını çeşitlendirerek şeffaflık ile erişilebilirlik düzeyini artırdığını göstermektedir.

2020 yılında elde edilen bulgular, halkın belediyenin hizmetlerinden haberdar olduğunu ancak karar alma süreçlerine katılımın sınırlı kaldığını ortaya koymuştu. Ayrıca Beyaz Masa gibi halkla doğrudan iletişim imkânı sağlayan mekanizmaların bilinirliğine rağmen, vatandaşların bu birimlerden aldıkları geri dönüşlerde tatmin düzeyinin düşük olduğu belirlenmişti. Belediyenin mahalle toplantıları ve katılımı teşvik eden platformlar düzenlemesine karşın, bu toplantıların yeterince etkili bulunmadığı ve erişilebilirliğinin sınırlı olduğu da dikkat çekmişti. Genel olarak 2020 yılı, belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerini geliştirmeye çalıştığını ancak yapısal ve işlevsel bazı eksiklikleri sürdürdüğünü ortaya koymuştu.

2025 yılı bulguları ise bu tabloya kıyasla önemli iyileşmelere işaret etmektedir. Öncelikle, vatandaşların %70'i belediyenin halkın sorun ve önerilerine olumlu yaklaştığını ifade etmiştir. Bu oran, 2020'ye göre dikkat çekici bir artış göstermekte ve belediyenin vatandaşların taleplerine karşı daha duyarlı bir yaklaşım geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca belediye memurlarının halka yaklaşımındaki olumlu algının %80'e ulaşması, belediye personelinin hizmet anlayışında daha kurumsal, çözüm odaklı ve vatandaşla yakın iletişim kuran bir model benimsediğini göstermektedir. Yine şikâyetlere verilen yanıtların yeterliliği konusunda %80 oranında olumlu görüş bildirilmesi, halkın belediyenin sorun çözme kapasitesine daha fazla güven duyduğunu yansıtmaktadır.

Belediyenin iletişim araçlarını kullanma biçiminde de ciddi bir dönüşüm gerçekleşmiştir. 2025 yılında vatandaşların %70'i, belediyenin web sitesi, sosyal medya ve diğer dijital kanalları etkin kullandığını belirtmiştir. Bu durum, dijitalleşmenin halkla ilişkiler süreçlerine entegrasyonunun başarıyla sağlandığını ve belediyenin iletişim stratejisinde çağın gereklerine uygun bir yönelim benimsediğini göstermektedir. Özellikle sosyal medya üzerinden sağlanan şeffaflık, vatandaşın yönetime erişimini kolaylaştırmış ve bilgi edinme hakkının daha etkin kullanılmasına imkân tanımıştır.

Beyaz Masa uygulaması konusunda vatandaşların %60'ının olumlu görüş bildirmesi, bu birimin işlevselliğinin korunduğunu ancak hâlen geliştirilmesi gereken yönlerin bulunduğunu göstermektedir. Yine de 2020'ye kıyasla, vatandaşların taleplerine daha hızlı ve daha etkili yanıtlar verilmesi, Beyaz Masa'nın belediye-halk iletişiminde stratejik bir araç olarak önemini sürdürdüğünü göstermektedir. Genel memnuniyet düzeyine bakıldığında ise %60 oranında olumlu görüş bildirilmiştir. Bu oran, 2020'ye kıyasla halkın belediye hizmetlerinden daha tatmin olduğunu göstermektedir. Her ne kadar vatandaş katılımı konusunda hâlen istenen düzeye ulaşamamış olsa bile belediyenin bu alanda attığı adımların önümüzdeki dönemde olumlu yansımaları olacağı öngörülebilir. Demokratik katılımın artırılması, vatandaşların karar alma süreçlerine daha aktif şekilde dâhil olmasına imkân tanıyacak ve belediyenin kurumsal şeffaflığını güçlendirecektir.

Bu çalışmanın bulguları, literatürde yerel yönetimlerde halkla ilişkiler uygulamalarına ilişkin elde edilen bulgularla büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, vatandaş memnuniyetinin şeffaflık, erişilebilirlik ve iletişim kanallarının etkinliği ile ilişkili olması, Kalender'in (2013) şeffaflık ve bilgi akışına dair vurgularıyla; Şen'in (2012) demokratik katılımın yerel yönetimlerde halkla ilişkiler aracılığıyla teşvik edilmesi gerektiği yönündeki yaklaşımıyla; Gürdal'ın (1997) kurumsal bütünleşme perspektifiyle uyumludur. Arzu Kalafat Çat'ın (2013) Gümüşhane Belediyesi örneğinde elde ettiği bulgular, vatandaş memnuniyetinin bilgilendirme ve sorun çözme süreçlerinin etkinliğiyle yükseldiğini göstermiştir. Tufan Emni ve Sancak'ın (2018) belirttiği üzere, yerel yönetim sürecinde halkla ilişkiler araçları yalnızca tanıtım değil, aynı zamanda katılımı artırma ve geri bildirim mekanizmalarını işletme amacıyla kullanılmalıdır. Benzer şekilde, Ergun'un (2013) Karatay Belediyesi örneğinde ulaştığı sonuçlar, bilgilendirme yayınları, e-uygulamalar ve yüz yüze görüşmelerin halkın yönetime katılımını güçlendirdiğini göstermektedir. Bu çalışmada Erzurum Büyükşehir Belediyesi'nde 2020'den 2025'e gözlenen olumlu değişim, literatürde sıkça dile getirilen bu sınırlılıkların aşılabildiğini ortaya koymaktadır. Vatandaşların yalnızca hizmet kalitesine değil, aynı zamanda iletişimde süreklilik ve çeşitliliğe önem vermesi, literatüre dijital iletişim kanallarının ve geri bildirim mekanizmalarının belirleyici rolü açısından yeni bir katkı sunmaktadır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma yalnızca Erzurum Büyükşehir Belediyesi ile sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla elde edilen bulgular, Türkiye'deki diğer büyükşehir veya ilçe belediyelerine doğrudan genellenemez. Araştırmanın bağlamının tek bir belediye ile sınırlı olması, sonuçların yerel düzeyde güçlü bir anlam taşımasına karşın ulusal ölçekte genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. İkinci olarak, araştırmanın 2020 yılındaki nicel aşamasında 600 kişilik geniş bir örneklem kullanılmışken, 2025 yılındaki nitel aşamada yalnızca 10 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Nitel veri, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını derinlemesine anlamaya imkân verse de katılımcı sayısının sınırlı olması bu bulguların daha geniş kitlelere genellenmesini kısıtlamaktadır. Bu nedenle, nitel bulguların özellikle nicel verilerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Üçüncü olarak, araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayalıdır. Bu durum, hizmetlerden daha memnun olan ya da belediye ile daha fazla iletişim kuran vatandaşların çalışmada daha yüksek oranda temsil edilmiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Böyle bir olasılık, elde edilen sonuçların tüm Erzurum halkının görüşlerini tam anlamıyla yansıtmasını zorlaştırabilir.

Elde edilen bulgular, Erzurum Büyükşehir Belediyesinin halkla ilişkiler uygulamalarında önemli ilerlemeler kaydettiğini ortaya koymakla birlikte, mevcut sürecin daha etkin ve sürdürülebilir hale getirilebilmesi için bazı geliştirme alanlarının bulunduğunu göstermektedir. Bu çerçevede belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur:

- **Vatandaş Katılımının Güçlendirilmesi:** Araştırma sonuçları, karar alma süreçlerine katılım konusunda ilerleme sağlandığını, ancak istenen düzeyin henüz yakalanmadığını

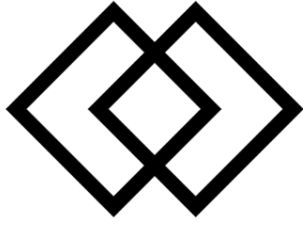
göstermektedir. Bu doğrultuda belediyenin mahalle toplantılarını daha düzenli, erişilebilir ve kapsayıcı hale getirmesi; çevrimiçi platformlar üzerinden anketler, forumlar ve canlı yayınlarla vatandaşların sürece daha aktif katılımını teşvik etmesi önerilmektedir.

- **Beyaz Masa Biriminin Etkinliğinin Artırılması:** Beyaz Masa uygulaması vatandaşlar için önemli bir iletişim kanalı olmaya devam etmektedir. Bu birimde görev yapan personelin halkla ilişkiler konusunda uzmanlaşması, sürekli eğitimlerle güçlendirilmesi ve daha hızlı yanıt mekanizmaları oluşturulması, vatandaş memnuniyetini artıracaktır.
- **Dijitalleşme Sürecinin Derinleştirilmesi:** Belediyenin web sitesi ve sosyal medya araçlarını etkin kullanması önemli bir gelişmedir. Bu sürecin daha da ilerletilmesi için mobil uygulamalar, yapay zekâ destekli vatandaş hizmetleri ve dijital şikâyet takip sistemleri geliştirilmesi önerilmektedir. Bu uygulamalar hem şeffaflığı artıracak hem de vatandaşların belediyeye olan güvenini pekiştirecektir.

5. Kaynakça

- Balcı, A. (2019). Eğitimsel araştırmanın eğitimsel sorunların çözümüne uygulanması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 411-420. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000868
- Belediye Kanunu, Kanun No. 5393. (2005, 13 Temmuz). *Resmî Gazete* (25874). <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 10.03.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches* (3rd ed.). Sage.
- Çakmak, A. F., & Kilci, S. (2011). Kamu yönetiminde halkla ilişkilerin yeri ve önemi. *Kamu-İş*, 11 (4), 219-270.
- Duran, M. (2009, 19 Haziran). Halkla ilişkiler nedir? Mustafa Duran Blog. <https://mustafaduran.wordpress.com/2009/06/19/halkla-iliskiler-nedir/> adresinden 20.03. 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Ergun, A. C. (2013). *Yerel yönetimlerde halkla ilişkiler ve Karatay Belediyesi örneği* (Tez No. 333584) [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Eryılmaz, B. (2011). *Kamu yönetimi* (4. baskı). Okutman.
- Geçikli, F. (2016). *Halkla ilişkiler ve iletişim* (5. baskı). Beta.
- Gürdal, S. (1997). *Halkla ilişkiler ve yerel yönetimlerde uygulamalar*. Simge.
- Halklaİlişkiler.com. (n.d.). <https://www.halklaileiskiler.com/> adresinden 12.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Kalafat Çat, A. (2013). *Yerel yönetimlerde halkla ilişkiler: bir uygulama (Gümüşhane Belediyesi örneği)* (Tez No. 344899) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kalender, A. (2013). Kavram olarak halkla ilişkiler, dünyada ve Türkiye’de halkla ilişkilerin tarihsel gelişimi. A. Z. Özgür (Ed.), *Halkla ilişkiler içinde* (ss. 3-29). Anadolu Üniversitesi.
- Okay, A., & Okay, A. (2014). *Halkla ilişkiler: Kavram, strateji ve uygulamaları*. Der.

- Ökmen, M., & Parlak, B. (2013). *Kuram ve uygulamada yerel yönetimler: Kavramlar, yaklaşımlar, yapılar ve mevzuat* (3. baskı). Orion.
- Öner, Ş. (2001). Belediyelerde yönetime katılmada halkla ilişkilerin rolü ve önemi [Elektronik sürüm]. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 100–114.
- Özer, M. A. (2013). Yerel yönetimlerin varlık nedeni olarak halkla ilişkiler. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 21–50.
- Sabuncuoğlu, Z. (2001). *İşletmelerde halkla ilişkiler*. Ezgi.
- Sezgin, M. (2011). Belediyelerde halkla ilişkiler ve halka dönük yönetim. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1 (1), 93–120.
- Şen, F. (2012). Kamu yönetiminde halkla ilişkileri yeniden düşünmek. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (16), 63–79.
- Tufan Emni, F., & Sancak, E. (2018). Yerel yönetim sürecinde halkla ilişkiler araçlarının önemi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 73–92.
- Uysal, B. (1996). Yerel yönetimler ve halkla ilişkiler [Elektronik sürüm]. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(6), 59–67.
- Yalçındağ, S. (1995). *Yerel yönetimler: sorunlar, çözümler*. Tüsiad.
- Yalçındağ, S. (1996). *Belediyelerimiz ve halkla ilişkileri*. Todaie.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Seçkin.



SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE OLİMPİYATLAR VE BOYKOTLAR

Mehmet DERELİOĞLU* - Faik ÖZ**

Öz

Bu araştırmanın amacı, Soğuk Savaş dönemindeki Olimpiyatlarda spor ve siyaset ilişkisinin, sporcular ve organizasyonlar üzerindeki etkilerini incelemek ve günümüz sporundaki politik müdahalelerin devam edip etmediğini değerlendirmektir. Bu çalışma, soğuk savaş döneminde SSCB ve ABD arasında Olimpiyatlarda uygulanan boykotların etkilerinin tarihsel karşılaştırmalı yöntem yaklaşımıyla incelenmesini amaçlamaktadır. Soğuk Savaş dönemi, uluslararası siyasetin Olimpiyatlar özelinde spor üzerindeki etkisini açıkça göstermiştir. 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles Olimpiyatları'nda yaşanan boykotlar, Olimpiyat Oyunları'nın sportif başarıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda diplomatik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgali, Batı dünyasında büyük tepkiye yol açmış ve ABD liderliğinde gerçekleştirilen boykot çağrısı, Batı bloğunun Sovyetler Birliği'ni uluslararası alanda izole etme stratejisinin bir parçası olarak şekillenmiştir. 1980 Moskova Olimpiyatları'na yönelik ABD liderliğindeki boykote misilleme olarak 1984 Los Angeles Olimpiyatları'nın Sovyetler Birliği tarafından boykot edilmesi, iki süper güç arasındaki devam eden gerilimleri ve müttefikleri üzerindeki etkisini gözler önüne sermiştir. Bu boykotlar, sporcuların kariyerlerini olumsuz etkilerken, uluslararası spor organizasyonlarının tarafsızlığı konusundaki tartışmaları da alevlendirmiştir. IOC, bu tür müdahaleleri önlemek amacıyla tarafsızlık ilkesini güçlendirmeye çalışsa da spor ve siyaset arasındaki bağ günümüzde de devam etmektedir. Son yıllarda spor organizasyonları, insan hakları ve politik gerginlikler nedeniyle eleştirilmeye devam etmektedir. Spor ve siyaseti tamamen ayırtırmak için dünya liderleri radikal kararlar almalı, denetim mekanizmaları kurmalı ve siyasetin spora müdahalesi durumunda caydırıcı cezalar uygulanmalıdır. Sonuç olarak, spor ve siyaset arasındaki etkileşim tarih boyunca devam etmiş ve Soğuk Savaş boykotları, bu ilişkinin en belirgin örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk savaş, Spor ve siyaset, Boykotlar, Uluslararası spor organizasyonları.

The Olympics and Boycotts During the Cold War Era

Abstract

The aim of this research is to examine the relationship between sports and politics during the Cold War period in the Olympics, and to assess whether political interventions continue in contemporary sports. This study aims to investigate the effects of the boycotts between the USSR and the USA during the Cold War in the Olympics using a historical comparative approach. The Cold War era clearly demonstrated the impact of international politics on sports within the context of the Olympics. The boycotts during the 1980 Moscow and 1984 Los Angeles Olympics revealed that the Olympic Games were not limited to athletic achievements but were also used as a diplomatic tool. The Soviet Union's invasion of Afghanistan in 1979 provoked a strong reaction from the Western world, and the boycott call led by the United States was part of the Western bloc's strategy to isolate the Soviet Union internationally. In retaliation to the U.S.-led boycott of the 1980 Moscow Olympics, the Soviet Union's boycott of the 1984 Los Angeles Olympics highlighted the ongoing tensions between the two superpowers and their influence on their allies. These boycotts not only negatively affected athletes' careers but also intensified debates over the neutrality of international sports organizations. Although the International Olympic Committee (IOC) has attempted to strengthen its neutrality principle to prevent such interventions, the connection between sports and politics continues to persist today. In recent years, sports organizations have continued to face criticism due to human rights issues and political tensions. In order to fully separate sports from politics, world leaders must make radical decisions, establish monitoring mechanisms, and impose deterrent sanctions when politics

* Dr. Öğretim Üyesi Mehmet DERELİOĞLU, Avrasya Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, mehmet.derelioglu@avrasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3873-3202>

** Arş. Gör. Faik ÖZ, Avrasya Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, faik.oz@avrasya.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0008-8883-2130>

interferes with sports. In conclusion, the interaction between sports and politics has persisted throughout history, and the Cold War boycotts remain one of the most prominent examples of this relationship.

Keywords: Cold war, Sport and politics, Boycotts, International sports organization.

1. Giriş

Soğuk Savaş, 1940'ların sonlarından 1990'ların başlarına kadar süren, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki jeopolitik ve ideolojik rekabet dönemidir. Doğrudan askeri çatışma yerine, bu rekabet vekâlet savaşları, casusluk, ekonomik mücadele ve ideolojik propaganda yoluyla sürdürülmüştür. Diğer bir ifade ile “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır (Özcan, 2017). Bu süreçte, başlangıçta farklı etnik unsurları birleştirme amacı taşıyan sportif faaliyetler, zamanla ulusların birbirine üstünlüklerini gösterme aracı haline gelmiştir (Gaddis, 2006; Şahin, 2010). Bu ideolojik mücadelenin yaşandığı birçok alandan biri de uluslararası spor organizasyonları, özellikle de Olimpiyat Oyunları olmuştur.

Olimpiyat oyunları dünyanın dört bir yanından sporcuların katılım sağladığı, sporun milletleri ortak paydada birleştirici özelliğini ortaya koyarken, barış ve dostluk ruhunu ön planda tutan çok sporlu bir organizasyondur. Olimpiyat oyunları geleneği Antik Yunan’da başlamış olsa da günümüzde yeniden canlanması 1896’da Baron Pierre de Coubertin sayesinde olup, her dört yılda bir kez yaz ve kış olimpiyatları şeklinde düzenlenmektedir (Tokatlıoğlu, 2013). Baron Pierre de Coubertin, özellikle Avrupa’da yaşanan savaşları durdurmayı ve uluslararası barış ve dostluk ortamı oluşturmaya amaçlamaktaydı. Fransızların İngilizlere karşı yaşadığı yenilgilerin yarattığı olumsuz durum, Antik Yunan’da M.Ö. 776 yılında başlayan Olimpiyat Oyunları’nın, şehir devletleri arasındaki barışı sağlama rolünden ilham alarak gidermeyi hedeflemiştir. Coubertin, sporun "amatör ruh" ile yapılması gerektiğini savunarak, farklı milletlerden insanların bir araya gelip kültürlerini, örf ve adetlerini tanımasıyla dünyanın savaştan uzak, sevgi ve barış içinde bir arada yaşamasını sağlamayı amaçlamıştır (Güçlü, 2001). Modern olimpiyatların tekrar başlamasının temelinde her ne kadar barış ve dostluk temelleri hakim olsa da bu durum tarihte pek de arzu edildiği şekilde vukuu bulamamıştır.

Modern Olimpiyatlarda uluslararası ilk boykot 1908 Londra Olimpiyatlarında icra etmiştir. Ancak, modern oyunlarda bulunan hakemlerin hemen hemen hepsinin İngiliz olması alınan kararlarda tartışmalara yol açmış olup özellikle ABD’li sporcuların bu oyunları boykot etmesine sebep olmuştur (Seçilmiş, 2004). Melbourne Oyunlarında ise Rusya’nın Macaristan’ı işgal etmesi sebebi ile İspanya, Hollanda, İsviçre gibi çeşitli ülkeler bu oyunları boykot etmiştir (Çeviker vd., 2023). Öte yandan 1936 Berlin Olimpiyatları ise ırkçılığın gölgesinde kalmış bir Olimpiyat olarak tarihte yerini almıştır. Yarışmalar başladığında Amerikalı atlet Jesse Owens, bayrak yarışlarında altın madalya kazanarak büyük bir başarıya imza atmıştır. Ardından uzun atlamada da Alman sporcu Luz Long’u geçerek şampiyon olmuştur. Owens’ın bu olağanüstü performansı, Adolf Hitler’i rahatsız etmiştir. Hitler, ödül törenlerinde yalnızca beyaz atletleri tebrik ederken, siyahi sporcuları görmezden gelmiş ve stadyumu terk etmiştir (Karaküçük, 1986). Ayrıca, Olimpiyat tarihinin en kanlı olayı olarak tarihe geçen 1972 Münih Olimpiyatlarında Arap komandolarının Münih Olimpiyat köyüne saldırı düzenleyerek 11 İsrailli sporcu ve idareciyi öldürmeleri sonucu Olimpiyat Oyunları kana bulanmıştır (Erdal, 2007). Bu siyasi boykotların haricinde 1896 yılında yapılan ilk Olimpiyatlarda kadınların Olimpiyat oyunlarına katılmasının yasaklanması kararı cinsiyet ayrımının tecelli ettiği önemli bir yasaklama olarak tarihte yerini almıştır (Memiş & Yıldırım, 2011). Bu minvaldeki olayların Olimpiyat ruhundan uzak olması kabul edilebilir olmaması bir gerçek olsa da bunu başarmak tarihte kolay olmamıştır.

Resim 1

Münih Olimpiyat Oyunları, Silahlı Grubun İsraili Sporcuları Öldürmesi Sonucu Yaşanan Katliam



Kaynak: (salom.com.tr, 2025).

Spor, tarih boyunca siyasetle iç içe olmuştur ancak, Soğuk Savaş dönemi, sportif müsabakalara yönelik siyasi müdahalelerin benzeri görülmemiş bir düzeye ulaştığı bir dönem olmuştur (Riordan, 1977). Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, Olimpiyatları kendi sistemlerinin üstünlüğünü göstermek için bir araç olarak kullanmış, sportif başarıları ideolojik bir doğrulama biçimine dönüştürmüştür. Madalya sayıları yalnızca sportif mükemmeliyetin göstergesi değil, aynı zamanda her iki ülkenin siyasi ve ekonomik sistemlerinin gücünün bir kanıtı olarak yorumlanmıştır (Mendot & Karakaş, 2024). Bu rekabet yalnızca sporcularla sınırlı kalmamış, hükümet politikalarına, boykotlara ve diplomatik stratejilere de yansımıştır ve böylece Olimpiyatlar Soğuk Savaş gerilimlerinin bir yansıması hâline gelmiştir (Allison, 2004). Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin (IOC) Olimpiyat Oyunlarını siyasetten uzak tutma yönündeki resmi taahhüdüne rağmen, bu organizasyonlar sıklıkla siyasi stratejilerin bir aracı olarak kullanılmıştır. Avery Brundage ve Juan Antonio Samaranch gibi IOC başkanları döneminde, küresel gerilimlerin spor dünyasına sızması karşısında tarafsızlığı koruma çabaları ciddi sınavlardan geçmiştir (Barney vd., 2002). Samaranch'ın IOC başkanlığıyla birlikte küreselleşme ve teknolojiye gelişmeler, Olimpiyatları devasa bir endüstri haline getirmiştir.

Olimpiyatlar, sadece sportif bir etkinlik olmaktan çıkıp; siyasi, askeri ve ekonomik rekabetin odak noktasına yerleşmiştir. Büyük ekonomik getirisi nedeniyle, ülkeler Olimpiyatlara ev sahipliği yapabilmek için yoğun çaba sarf ederken, devlet adamları da bu süreçte doğrudan rol alarak IOC yönetimlerine lobi baskısı yapmaktan çekinmemişlerdir. Ancak, özellikle Samaranch döneminde ortaya çıkan rüşvet ve hediye skandalları, Olimpiyat ruhuna gölge düşürerek organizasyonun tarafsızlığını tartışılabilir hale getirmiştir. Yani karlı bir yatırım aracı haline gelen olimpiyata TV kuruluşları ve reklam veren dev şirketler para akıtınca kentler ev sahipliği için yarışmaya, yüz milyonlarca dolara varan karlar için de "kaz gelecek yerden tavuğu esirgememeye" başlamışlardır (Milliyet, 2025). 1980 ve 1984 yıllarındaki Olimpiyat boykotları, propaganda faaliyetleri ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) sporcularını ve antrenman programlarını örtülü şekilde finanse etmesi, oyunların Soğuk Savaş çatışmalarının bir uzantısı hâline geldiğini göstermektedir. Bu nedenle, Soğuk Savaş dönemi Olimpiyat Oyunları sadece birer spor müsabakası değil, küresel anlamda büyük siyasi önem taşıyan olay haline gelmiştir. Oyunlar, demokrasi ile komünizm, kapitalizm ile sosyalizm ve iki süper gücün karşıt dünya görüşleri arasındaki mücadelenin bir yansımasıydı. Bu süreçte yaşanan yoğun siyasallaşma, uluslararası sporun yapısını kalıcı şekilde değiştirmiş ve Olimpiyatların küresel ilişkilerdeki rolünü yeniden şekillendirmiştir.

Bu çalışma, Soğuk Savaş döneminde spor ile siyasetin kesiştiği noktaları ele almakta olup literatüre üç özgün katkı sağlamaktadır:

1. 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles Olimpiyat boykotlarını tarihsel olarak karşılaştırmalı bir çerçevede incelenmesi ve bu iki olayın benzer ve farklı yanlarını ortaya koymaktır.
2. Boykotların diplomatik seviyede ilişkisini, organizasyonların meşruiyeti, sporcuların kariyerleri ve uluslararası anlamda kamuoyu algısı üzerinde gösterdiği etkileri birçok yönden analiz etmektedir.
3. IOC'nin tarafsızlık hakkındaki söylem ve fiili uygulamaları karşılaştırarak, Olimpiyatların dünya siyaseti üzerinde nasıl araçsallaştırıldığını tartışmaktadır.

Bu çerçevede çalışmadaki araştırma sorularına şu şekilde yanıt aramaktadır:

- Yapılan bu boykotlar sporcu kariyerleri ve uluslararası spor kurumlarının tarafsızlığı üzerinde bıraktığı etkilerin neler olduğu?
- Soğuk Savaş döneminde Olimpiyatların jeopolitik rekabet alanına nasıl dönüşmüştür?
- IOC'nin bu dönemdeki siyasi müdahaleler karşısında, tarafsızlık söylemi ne ölçüde korunabilmiştir?
- 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles boykotları hangi siyasi, sportif ve diplomatik sonuçlar ortaya çıkarmıştır?

Bu çalışma, Soğuk Savaş sırasında spor ile siyaset arasındaki kesişimi inceleyerek Olimpiyat Oyunlarının jeopolitik rekabetin bir aracı olarak nasıl kullanıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle 1980 ve 1984 Olimpiyat boykotlarına odaklanarak, bu süreçte izlenen siyasi stratejilerin ve bu stratejilerin uluslararası spor üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, ABD ve SSCB'nin Olimpiyatları ideolojik bir savaş aracı olarak nasıl kullandığını incelemek hedeflenmektedir. Orwell, sporu "ateşli silahlar kullanılmadan yapılan bir savaş" olarak tanımlarken, Alman basını da 1913'lerde Modern Olimpiyat fikrinin, askeri yönünü doğrudan vurgulamadan bir dünya savaşını sembolize ettiğini ifade etmekteydi (Boniface, 2006, Akt. Çetin, 2014). Ayrıca, bu dönemde yaşanan siyasallaşmanın sporcular, ülkeler ve Olimpiyat hareketi üzerindeki geniş çaplı etkilerini anlamak da çalışmanın önemli bir odak noktasıdır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, Soğuk Savaş döneminde SSCB ve ABD arasında Olimpiyatlarda uygulanan boykotların etkilerini tarihsel karşılaştırmalı yöntem yaklaşımıyla incelenmesini amaçlamaktadır. Karşılaştırmalı yöntem, belirli olayların oluşumu ve gelişimini etkileyen işlevsel faktörleri analiz etmeyi ve sınıflandırmayı amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Neuman, 2013). Neuman'a (2013, s.601) göre, "tarihsel karşılaştırmalı araştırma, geçmişteki bir dönemi ya da farklı kültürler, ülkeler arasındaki çeşitli yönlerini inceleyen bir araştırma türüdür". Bu yöntem, özellikle iç savaş gibi büyük çaplı toplumsal değişim sonuçlarının ortaya çıkışında, çok boyutlu sosyo-ekonomik ve tarihsel faktörlerin nasıl bir araya geldiğini anlamak için tercih edilir. Ayrıca, uzun vadeli toplumsal değişimleri incelerken, ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların analiz edilmesinde de etkili bir yöntemdir (Neuman, 2013).

Bu çalışmada kullanılan ana kaynaklar arasında döneme ait olan resmi Olimpiyat raporları, IOC tarafından alınan kararlar, diplomatik yazışmalar ve uluslararası basında çıkan haberler yer almaktadır. İkincil kaynaklar olarak spor tarihi, Soğuk Savaş dönemi siyaseti ve uluslararası ilişkiler literatüründeki akademik çalışmalar, makaleler ve monografiler bulunmaktadır. Bu kaynaklar, tarihsel karşılaştırmalı yöntem doğrultusunda, özellikle aktörlerin söylemleri, yürütülen diplomatik süreçler, uluslararası kamuoyu tepkileri ve sporcuların maruz kaldığı etkiler gibi boyutlara odaklanılarak incelenmiştir.

Araştırma 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles Olimpiyat boykotlarının bu araştırmada ele alınmasının nedeni, her iki olayın da 20. yüzyıldaki en geniş çaplı siyasi boykot örneklerini oluşturmasıdır. Aynı zamanda, bu boykotlar Soğuk Savaş'ın iki süper gücü arasında yaşanan doğrudan politik gerilimlerin yansması niteliğindedir. Ayrıca birbirini takip eden bu iki boykotun karşılıklı eylemler şeklinde gerçekleşmiş olması, tarihsel karşılaştırma yapmaya elverişli bir zemin oluşturmakta hem benzer yönlerin hem de farklılıkların derinlemesine analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

2.2. Araştırma Etiği

Yapılan “Soğuk Savaş Döneminde Olimpiyatlar ve Boykotlar” başlıklı bu çalışmada, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen tüm ilkelere titizlikle uyulmuştur. Araştırma sürecinde bilimsel dürüstlük, tarafsızlık, şeffaflık ve kaynak gösterme kuralları eksiksiz şekilde gözetilmiştir. Çalışmada intihal, sahtecilik, çarpıtma veya tekrar yayım gibi etik dışı herhangi bir eylem kesinlikle gerçekleştirilmemiştir.

3. Bulgular

3.1. ABD ve SSCB Arasındaki İdeolojik Rekabetin Spor Alanına Yansması

Soğuk Savaş, yalnızca siyasi ve askeri bir mücadele olmakla kalmayıp, aynı zamanda ideolojik üstünlük için verilen bir savaş niteliği taşıymaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, kendi sistemlerinin üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla yalnızca siyaset ve ekonomi alanında değil, spor dünyasında da kıyasıya bir rekabete girişmiştir (Riordan, 1977). Yazar Orwell, sporu "ateşli silahlar kullanılmadan yapılan bir savaş" olarak tanımlarken, Alman basını da 1913'lerde Modern Olimpiyat fikrinin, askeri yönünü doğrudan vurgulamadan bir dünya savaşını sembolize ettiğini ifade etmekteydi (Boniface, 2006, Akt. Çetin, 2014). Ayrıca, Boniface (2012) Olimpiyat Oyunları sadece spor ve gösteriden ibaret değil, aynı zamanda politik ve stratejik bir etkinliktir. Oyunlar sırasında pek çok devlet adamının bulunması, bu akış açısını doğrulamaktadır ifadesini kullanmıştır. Küresel izleyici kitlesine hitap eden Olimpiyat Oyunları, bu rekabetin sahnelendiği en önemli platformlardan biri olmuştur. ABD ve SSCB için Olimpiyat başarıları, yalnızca sporcu yetkinliğinin değil, aynı zamanda kapitalist demokrasi ile komünist sosyalizm arasındaki üstünlük mücadelesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri açısından Olimpiyat Oyunları, kapitalist ve demokratik toplumun gücünü ve başarılarını sergilemek için bir fırsat sunmaktaydı. Amerikan sporcuları, bireysel başarıyı ve serbest piyasanın sağladığı fırsatları temsil eden figürler olarak sunulmuş ve kazandıkları zaferler, ülkenin siyasi ve ekonomik modelinin etkinliğinin bir kanıtı olarak görülmüştür (Allison, 2004). Öte yandan Sovyetler Birliği, Olimpiyatları merkezi planlı ekonomisinin ve kolektif toplum anlayışının başarısını göstermek için kullanmış, sporcularını sosyalist ideallerin ve devletin insan potansiyelini en verimli şekilde kullanabilme yetisinin bir kanıtı olarak tanıtmıştır (Grix & Postlethwaite, 2016). Bu ideolojik rekabet, yalnızca madalya tablolarında değil, sportif performanslara dair oluşturulan anlatılar içinde de kendisini göstermiştir. Gaddis (2006), Soğuk Savaş rekabetinin yalnızca askeri veya siyasi hâkimiyet kurma çabasından ibaret olmadığını, aynı zamanda kamuoyunu şekillendirme mücadelesi olduğunu vurgulamaktadır. Her iki süper güç de Olimpiyatların, dünya çapındaki algıları etkilemek ve kendi ideolojilerinin üstünlüğünü göstermek için eşsiz bir fırsat sunduğunu fark etmiştir. Sportif zaferler, siyasi zaferler hâline dönüştürülerek her iki taraf da kendi ideolojik konumlarını güçlendirme çabası içerisine girmiştir. Riordan (1977), sporun bu süreçte bir diplomasi aracı hâline geldiğini ve Olimpiyatların Soğuk Savaş'ın bir parçası olarak görüldüğünü belirtmektedir. Her iki ülke de sporcularına yoğun devlet desteği sağlamış, antrenman programlarına büyük yatırımlar yaparak küresel sahnede üstünlük kurmayı amaçlamıştır. Üst düzey sporcuların sistematik şekilde yetiştirilmesi ve devlet destekli antrenman merkezlerinin kurulması, sporun bir siyasi propaganda ve ideolojik mücadele

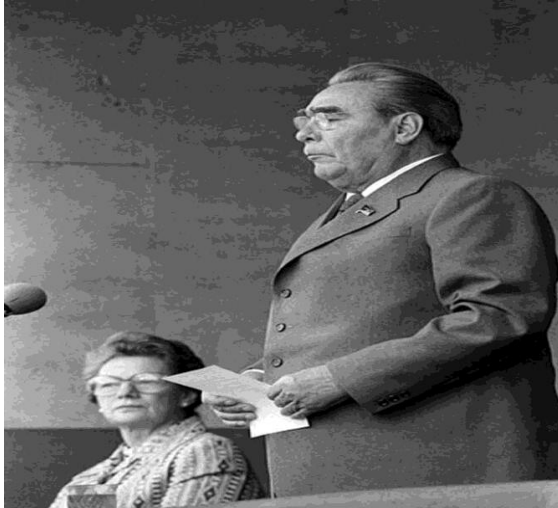
aracı hâline gelmesini sağlamıştır. Olimpiyatlar, bireysel yeteneğin ve sportif başarının sergilendiği bir alan olmaktan çıkarak, Soğuk Savaş'ın siyasi cephelerinden biri hâline gelmiştir.

3.2. 1980 Moskova Olimpiyat Boykotu ve Küresel Sonuçları

Soğuk Savaş dönemi, sporun uluslararası ilişkilerde bir diplomasi aracı olarak sıkça kullanıldığı dönemlerden biri olmuştur. Olimpiyat Oyunları, yalnızca spor müsabakalarının düzenlendiği bir organizasyon olmanın ötesinde, ideolojik ve siyasi mücadelelerin de sergilendiği önemli bir platforma dönüşmüştür (Guttmann, 2002). SSCB'de spor, sistemin bir ürünü olarak kabul edildiği için bireysel sporcular bile daha büyük bir kolektifin parçası olarak görülmüştür. 1980 yılının ikinci yarısı itibariyle SSCB'nin döneminin en önemli hadisesi 1980 Moskova olimpiyatıdır. 1980 Olimpiyatı SSCB için tüm tarihi boyunca bu ölçekteki en büyük olay olarak tarihe geçmiştir (Aslan & Kılıç, 2016). Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgali, Batı dünyasında büyük bir tepkiye yol açmış ve bu durum spor etkinliklerinin uluslararası diplomaside bir baskı aracı olarak nasıl kullanılabileceğini gösteren önemli bir dönüş noktası olmuştur (Aydın vd., 2023). ABD liderliğinde gerçekleştirilen boykot çağrısı, Batı bloğunun Sovyetler Birliği'ni uluslararası alanda izole etme stratejisinin bir parçası olarak şekillenmiştir. ABD Başkanı Jimmy Carter, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki askeri varlığını sona erdirmemesi durumunda Moskova Olimpiyatları'na katılmayacaklarını açıklamış ve diğer Batılı müttefiklerine de benzer bir adım atmaları çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı sonucunda, birçok batılı ülke dahil olmak üzere 60'tan fazla ülke olimpiyatlara katılmamış, böylece oyunların küresel katılımı önemli ölçüde azalmıştır (Riordan, 1977). Bu boykot, Olimpiyat Oyunları tarihinde büyük bir kırılma noktası yaratmış ve sporun tarafsız bir alan olarak kalmasının neredeyse imkânsız hale geldiğini göstermiştir. Sovyetler Birliği ve müttefikleri, boykotun Olimpiyat ruhuna aykırı olduğunu savunarak Batı ülkelerini eleştirmiş ve bu durumu kendi ideolojik propagandalarının bir parçası haline getirmiştir (Hill, 1992). Ancak 1980 Moskova Olimpiyatları'na katılan ülkeler, eksik katılımın getirdiği rekabet azalmasına rağmen başarılı bir organizasyon gerçekleştirmeye çalışmış ve oyunlar Sovyetler Birliği'nin gücünü sergilediği bir platform haline gelmiştir.

Resim 2

Leonid Brejnev Açılış Konuşması (SSCB Genel Sekreteri)



Kaynak: (gergedan.press, 2025)

Resim 3*1980 Moskova Olimpiyatları*

Kaynak: (gergedan.press, 2025)

Boykot, sıradan bir diplomatik karar olmanın ötesinde, Olimpiyat tarihine damga vuran olaylardan biri haline gelmiştir. Olimpiyatlara hazırlanan binlerce sporcunun kariyerini etkilemiş, özellikle ABD, Kanada ve Batı Almanya gibi spor dünyasının önemli aktörleri, sporcuların oyunlara gönderemedikleri için büyük bir kayıp yaşamıştır. Sporcular, siyasi kararlar nedeniyle hayatlarının en önemli fırsatını kaçırmış, bazı sporcular bu boykotu eleştirirken, bazıları ise Sovyetler Birliği'nin eylemlerini protesto etmenin bir yolu olarak görmüştür. Bununla birlikte, Moskova Olimpiyatları'nda yarışacak önemli sporcuların eksikliği, oyunların rekabet seviyesini düşürmüştür ve Sovyetler Birliği ile müttefiklerinin madalya sıralamasında baskın hale gelmesine yol açmıştır. Sovyet sporcular, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden gelen rakiplerinin eksikliğini fırsat bilerek birçok branşta öne çıkmış ve Sovyetler Birliği tarihindeki en başarılı Olimpiyatlarından birini geçirmiştir.

1980 Moskova Olimpiyat boykotu, yalnızca bir spor etkinliğinin boykot edilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda uluslararası diplomaside sporun nasıl bir araç olarak kullanılabileceğini gözler önüne seren önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir (Çeviker vd., 2023). ABD ve müttefiklerinin Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgaline karşı bir tepki olarak Moskova Olimpiyatları'na katılmama kararı, Soğuk Savaş döneminde sporun tarafsız bir alan olamayacağını kanıtlamış ve sporun siyasallaşmasına yönelik kaygıları artırmıştır (Hoberman, 1986). Olimpiyat Oyunları, bu boykotla birlikte uluslararası ilişkilerde giderek daha fazla bir siyasi güç rekabet alanı haline gelmiş ve sporun diplomatik amaçlarla kullanılmasının önünü açmıştır. Boykotun en önemli sonuçlarından biri, sporun tarafsızlığını sorgulayan bir dizi tartışmayı beraberinde getirmesidir. Olimpiyatların temel felsefesi, sporun politik çekişmelerden bağımsız, evrensel bir etkinlik olduğu yönündedir. Ancak 1980 boykotu, bu anlayışa ciddi bir darbe vurmuş ve Olimpiyat Oyunları'nın uluslararası politika ile iç içe geçtiğini göstermiştir. Boykot, sporun küresel diplomasi üzerindeki etkisini artırırken, aynı zamanda ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. ABD öncülüğündeki boykot, Soğuk Savaş'ın siyasi çatışmalarını spora taşımış ve 1984 yılında Los Angeles'ta düzenlenen Olimpiyat Oyunları'nda Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin misilleme olarak oyunlara katılmamasına yol açmıştır. Böylece spor organizasyonları, iki süper gücün birbirine karşı diplomatik mesajlar verdiği bir platform haline gelmiş ve uluslararası spor etkinliklerinin siyasi gerginliklerden bağımsız bir şekilde sürdürülebilmesi zorlaşmıştır. Ekonomik ve diplomatik açıdan bakıldığında, boykot Olimpiyatların finansal sürdürülebilirliği konusunda da kaygılara yol açmıştır. 1980'de Batı ülkelerinin büyük ölçüde

eksikliği, Sovyetler Birliği'nin ekonomik yükünü artırmış, sponsor desteğinin azalmasına neden olmuştur (Toohey & Veal, 2007). Bu durum, modern Olimpiyatların giderek daha fazla ekonomik ve siyasi faktörlere bağımlı hale geldiğini göstermiştir. Aynı zamanda boykotlar, IOC'nin (Uluslararası Olimpiyat Komitesi) sporun siyasetle daha fazla iç içe geçmesini önlemek adına yeni politikalar geliştirmesine yol açmış, gelecekte benzer durumların yaşanmaması için çeşitli girişimlerde bulunulmasına neden olmuştur. Neticede, 1980 Moskova Olimpiyat boykotu, spor ve siyaset ilişkisini yeniden tanımlayan olaylardan biri olmuştur. Olimpiyatların yalnızca bir spor etkinliği mi yoksa uluslararası politikaların bir aracı mı olduğu konusunda uzun yıllar sürecek tartışmalara zemin hazırlamış, Soğuk Savaş süresince ve sonrasında sporun diplomasi açısından taşıdığı önemi vurgulamıştır (MacAloon, 2013). Aynı zamanda, boykotların küresel spor organizasyonlarına olan güveni nasıl zedeleyebileceği ve sporun birleştirici rolünün siyasi mücadeleler nedeniyle nasıl zarar görebileceği konusundaki endişeleri artırmıştır.

3.3. Boykota Katılan ve Katılmayan Ülkeler

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğünde gerçekleşen boykot, sporun siyasetten bağımsız bir alan olması gerektiği yönündeki geleneksel görüşe meydan okumuş ve Olimpiyatların diplomatik krizlerin bir aracı olarak nasıl kullanılabileceğini açıkça göstermiştir (Grix, 2013). ABD Başkanı Jimmy Carter, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı bir tepki olarak Moskova Olimpiyatları'nın boykot edilmesini talep ettiğinde, bu çağrı uluslararası düzeyde farklı tepkilerle karşılanmıştır. ABD'nin çağrısına olumlu yanıt veren ülkeler arasında Türkiye, Kanada, Batı Almanya, Japonya, Norveç ve Güney Kore gibi müttefik devletler yer alırken, bazı ülkeler ise boykotu desteklememekle birlikte sporcularına bireysel katılım serbestliği tanımıştır (Toohey & Veal, 2007). Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık gibi ülkeler, hükümetleri düzeyinde boykotu desteklemiş olsa da, bireysel sporcuların Olimpiyatlara katılımına engel olmamıştır. Bunun sonucunda, toplamda 60'tan fazla ülke boykota katılmış, bu da Moskova Olimpiyatları'ndaki katılımcı sayısının ciddi oranda düşmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği ve müttefikleri, 1980 Moskova Olimpiyatları'nda boykotun etkisini en aza indirmek için çaba gösterdi. Birçok ülke, oyunlarda kendi bayraklarını açmaktan ve milli marşlarını çalmaktan kaçınarak, Olimpiyat ruhuna uygun bir protesto gerçekleştirdi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Moskova, 1980 Olimpiyatlarını, tarihin en görkemli oyunları olarak kabul ettiğini ifade etmiştir (Yılmaz, 2021). Türkiye'de dönemin Olimpiyat başkanı olan Burhan FELEK gazetesinde "*Garip Bir Teklif*" başlıklı köşe yazısında: "*Son hadiseler üzerine beynelmilel Olimpiyat Komitesi'nin alacağa karara uymak üzere, şimdiki halde Moskova'yı boykot etmemiz söz konusu değildir. Çünkü, iştiraki kabul eden kararımızı değiştirecek geçerli bir sebep mevcut değildir.*" ifadesi ile ABD'nin boykot çağrısına olumsuz yönde karşılık vermiştir. Fakat devam eden süreçte SSCB'nin Müslüman ülkesi olan Afganistan'ı işgal etmesi ile birlikte yine Burhan FELEK: *Arap ve İslâm alemiyle olan her türlü siyasi ve ekonomik bağlarımızın zaruretlerini unutsak bile, binlerce çocuğu Rus silahları altında can veren Afganistan'ın feryadı namına verilen bu karara hürmet etmek, sade İslâmiyet'in değil, insanlığın da borcudur.*" ifadesi ile alınan boykot kararını desteklediğini gazete köşesindeki yazısı ile tüm Dünyaya duyurmuştur (Özgen, 2016).

Boykotun küresel etkileri, yalnızca katılımcı sayısındaki azalma ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda sporcular, organizasyon komiteleri ve uluslararası kamuoyu üzerinde de büyük yankılar uyandırmıştır. ABD'nin ve müttefiklerinin boykot kararı, Olimpiyat hareketinin politik baskılara ne kadar açık olduğunu gözler önüne sermiştir. Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), Olimpiyatların siyaset dışı kalması gerektiğini savunarak boykotu onaylamamış, ancak bu durum küresel politik dinamiklerin etkisini azaltmaya yetmemiştir (Hill, 1992).

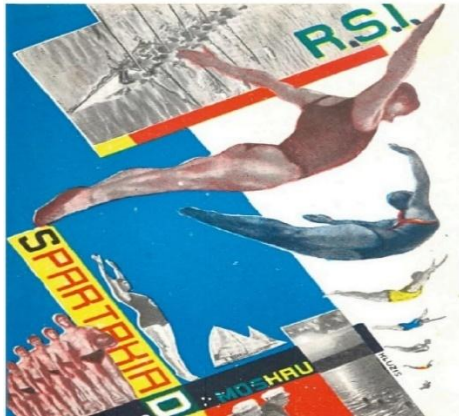
3.4. Boykotun Sporcular Üzerindeki Etkisi

Boykotun en büyük etkisini hisseden kesim şüphesiz ki sporcular olmuştur. Olimpiyat Oyunları, dünya çapındaki sporcular için kariyerlerinin zirve noktası olarak görülmekte olup, yıllarca süren yoğun hazırlık sürecinin ardından yarışma şansının ellerinden alınması büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. ABD, Batı Almanya ve Japonya gibi ülkelerin sporcuları, Olimpiyatlara katılamadıkları için önemli kariyer fırsatlarını kaçırmış, bu durum bazı sporcuların spor hayatlarının erken sonlandırmasına dahi neden olmuştur. Boykot kararı, sporcular arasında büyük bir tartışma yaratmış ve bazı sporcular, Olimpiyatların siyaset üstü bir etkinlik olması gerektiğini savunarak hükümetlerinin kararına karşı çıkmıştır. Örneğin, ABD’li bazı sporcular, hükümetin Olimpiyatlara katılım kararını sporcuların bireysel tercihlerine bırakması gerektiğini öne sürmüştür (Senn, 1999). Ancak ABD hükümeti, Olimpiyat Komitesi’ne baskı yaparak katılımı engellemiş ve böylece birçok sporcunun hayallerinin gerçekleşmesine izin vermemiştir. Öte yandan, boykot nedeniyle Moskova’da yarışma fırsatı bulan Doğu Bloku ülkeleri, Olimpiyatları kendi propagandaları için bir araç olarak kullanmıştır. ABD ve müttefiklerinin yokluğunda, Sovyetler Birliği ve müttefikleri daha fazla madalya kazanmış ve bu başarıyı kendi sistemlerinin üstünlüğünün bir kanıtı olarak sunmuştur. Sovyetler Birliği, Moskova Olimpiyatları’nı Batı’nın zayıflığını göstermek için kullanmış ve boykotun başarısız olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, Doğu Bloku medyası, ABD’nin ve müttefiklerinin boykot kararını, Batı’nın sporun evrensel değerlerine ihanet etmesi olarak nitelendirmiştir. Boykotun etkileri, yalnızca 1980 Moskova Olimpiyatları ile sınırlı kalmamış, dört yıl sonra 1984 Los Angeles Olimpiyatları’nda Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin misilleme yaparak oyunları boykot etmesiyle bu siyasi gerilim devam etmiştir. Bu karşılıklı boykotlar, Olimpiyatların tarafsız ve siyaset üstü bir platform olma iddiasını ciddi şekilde zedelemiş ve sporun uluslararası politikanın bir uzantısı olarak kullanılabileceğini kanıtlamıştır. Boykota katılan ve katılmayan ülkeler arasındaki ayrışma, uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş’ın etkisinin spor dünyasına nasıl yansıdığını göstermiştir. Sporcuların bireysel kariyerlerine doğrudan zarar veren bu boykot, aynı zamanda Olimpiyat hareketinin siyasi baskılara ne kadar açık olduğunu da ortaya koymuştur. Bu olaydan çıkarılan dersler, ilerleyen yıllarda Olimpiyatların daha siyasi olmaktan uzak tutulması yönünde çeşitli girişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak, spor ve siyasetin ayrılmaz doğası göz önüne alındığında, bu tür girişimlerin her zaman tam anlamıyla başarılı olamayacağı da açıktır.

3.5. 1984 Los Angeles Olimpiyat Boykotu

“Hamburger Olimpiyatları” olarak da anılan 1984 sonrası olimpiyatların Amerikan-tarzı ticarileşmesi artmıştır. Kaldı ki, 1984 Olimpiyatları’na tek aday Los Angeles şehri olmuştur (Gökten & Yıldırım, 2018). Fakat, 1984 Los Angeles Olimpiyatları, Soğuk Savaş’ın siyasi atmosferinden büyük ölçüde etkilenmiş ve Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku müttefikleri Oyunları boykot etmiştir (Karahan, 2016). Bu karar, büyük ölçüde 1980 Moskova Olimpiyatları’na yönelik ABD liderliğindeki boykota misilleme olarak alınmış ve uluslararası spor topluluğunu derinden bölmüştür. 1984 Olimpiyatları’nın Sovyetler Birliği tarafından boykot edilmesi, iki süper güç arasındaki devam eden gerilimleri ve müttefikleri üzerindeki etkisini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Bloku ülkeleri, Los Angeles Oyunlarına katılmama kararlarını resmi olarak sporcuların güvenliği konusundaki endişeleri ve ABD’deki siyasi atmosferle gerekçelendirmiştir (Grix, 2013). Sovyet yetkililer, ABD’deki "anti-Sovyet" söylemler ile Olimpiyatların siyasi propaganda aracı olarak kullanılmasını eleştirmiştir. Ayrıca, 1968 Meksika Olimpiyatları sırasında yaşanan protestolara ve ABD’deki siyasi ortamın şiddet olaylarına yol açabileceğine dikkat çekerek sporcularının güvenliğini tehlikeye atmak istemediklerini belirtmişlerdir (Riordan, 1977). Ancak, boykotun ardındaki siyasi motivasyonlar çok daha karmaşıktı ve 1982’de Moskova, 1984 Yaz Olimpiyatları’nın organizasyon hazırlıklarına karşı bir propaganda kampanyası başlatmış ve bu talimatın tüm Doğu Bloku ülkelere yönelik olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık, Sovyet yetkilileri 8 Mayıs 1984’te Olimpiyatları boykot

ettiklerini ilan etmiştir (Çeviker vd., 2023). Sovyetler Birliği ve müttefikleri, 1984 Oyunlarını ABD'nin ideolojik üstünlüğünü yeniden pekiştirme fırsatı olarak görmüş ve 1980'deki yokluklarının doğurduğu siyasi kayıplara misilleme yapmaya kararlıydılar. Sovyet liderliği, Olimpiyat Oyunlarını küresel prestij için önemli bir alan olarak görmüş ve boykot ile ABD'nin siyasi etkisine karşı bir tepki vermiştir. ABD liderliğindeki 1980 boykotuna yanıt olarak Sovyetler Birliği, kendi alternatif etkinliği olan Druzhba Oyunlarını (Dostluk Oyunları) düzenlemiştir. Moskova ve Doğu Bloku'nun diğer şehirlerinde düzenlenen bu etkinlik, sosyalist dünyanın gücünü sergilemek ve sporculara alternatif bir platform sağlamak amacı taşıyordu. Druzhba Oyunları, sosyalist ülkeler arasında bir dayanışma sembolü olarak sunulsa da birçok kişi tarafından Los Angeles Olimpiyatları'ndan dışlanmanın bir karşılığı olarak görülmüştür (Baade & Matheson, 2016). Ayrıca, 1928 yılında Amsterdam Olimpiyat Oyunlarına Moskova da adaydı. Moskova'nın aday olduğu bu olimpiyatlar Amsterdam'da düzenlenmiştir. Sovyetler Birliğide bu oyunlara alternatif olarak Spartaciades oyunlarını başlatmış ve Olimpiyat Oyunlarına alternatif olarak düzenlenen bu oyunlara 4000 sporcu katılım sağlamıştır (Çetin, 2014).

Resim 4*Spartaciades oyunları.***Kaynak:** (thecharnelhouse.org, 2025)**Resim 5***1984 Druzhba Oyunları***Kaynak:** (sputnikmediabank.com, 2025)

Sovyet boykotunun ekonomik ve siyasi sonuçları önemliydi. Doğu Bloku ülkelerinin yokluğu, rekabet seviyesinin düşmesine neden olmuş ve bazı analistler, bu durumun Olimpiyatların genel çekiciliğini azalttığını savunmuştur. Aynı zamanda boykot, Doğu ve Batı arasındaki siyasi ayrımı daha da derinleştirdi ve Olimpiyatların süper güçlerin ideolojik savaşında bir piyon haline geldiğini göstermiştir.

3.6. Soğuk Savaş Boykotlarının Olimpiyatlar Üzerindeki Uzun Vadeli Etkileri

Soğuk Savaş dönemi, uluslararası siyasetin hemen her alanına nüfuz ettiği gibi spor dünyasını da derinden etkilemiştir. Olimpiyat Oyunları, yalnızca spor müsabakaları olarak değil, aynı zamanda ideolojik rekabetin bir yansıması olarak da görülmüştür. 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles Olimpiyatlarında yaşanan karşılıklı boykotlar, sporun siyasi amaçlarla nasıl kullanılabileceğini ve uluslararası çatışmaların Olimpiyatlar üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymuştur (Guttmann, 2002). Soğuk Savaş döneminde yaşanan boykotlar, Olimpiyat hareketinin geleceği açısından önemli sonuçlar doğurmuş, spor ve siyasetin birbirinden tamamen ayrılmasının pratikte ne kadar zor olduğunu göstermiştir. Bu boykotlar, dönemin aktif olimpik düzeyde olan sporcuların kariyerlerini olumsuz etkilediği gibi, uluslararası spor organizasyonlarının tarafsızlığı konusundaki tartışmaları da alevlendirmiştir.

1980 ve 1984 Olimpiyat boykotları, Soğuk Savaş'ın iki süper gücü olan ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ideolojik ve siyasi rekabetin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. ABD öncülüğündeki

Batılı ülkeler, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini protesto etmek amacıyla 1980 Moskova Olimpiyatları'nı boykot etmiş, dört yıl sonra ise Sovyetler Birliği ve müttefikleri, ABD'de düzenlenen 1984 Los Angeles Olimpiyatları'na katılmayarak misilleme yapmıştır. Bu boykotlar, uluslararası spor organizasyonlarının yalnızca sportif başarı için değil, aynı zamanda uluslararası politika sahnesinde birer diplomatik araç olarak kullanıldığını göstermiştir (Hill, 1992). Özellikle Sovyetler Birliği ve müttefikleri, Olimpiyatları sosyalist sistemin üstünlüğünü kanıtlamak için kullanırken, Batı dünyası ise sporu liberal değerlerin ve bireysel başarının bir göstergesi olarak konumlandırmıştır. Boykotların diplomatik etkileri yalnızca Olimpiyatlarla sınırlı kalmamış, uluslararası ilişkilerde de geniş çaplı sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, 1980 boykotuna katılan bazı ülkeler, bu kararın sporcuların kariyerleri üzerindeki olumsuz etkilerini göz önünde bulundurarak, 1984'te benzer bir tavır sergilemekten kaçınmıştır (Toohey & Veal, 2007). Ancak, Sovyetler Birliği ve müttefikleri için 1984 boykotu, Batı'nın sporda hegemonya kurma girişimine karşı bir yanıt olarak sunulmuştur. Neticede, olimpiyat ruhunda kabul edilmeyecek bir unsur olan boykotların artık son bulması gerektiği konusunda mutabakata varan IOC almış olduğu karar neticesinde; olimpiyatlarda boykotlara artık izin verilmeyeceğini, boykot yapan ülkelerin ise bir daha Olimpiyat Oyunlarına davet edilmeyeceği konusunda almış olduğu karar neticesinde olimpiyat oyunlarında boykot dönemi son bulmuştur (Koryürek, 2003, akt. Karahan, 2016). Fakat, her ne kadar boykotlar son bulsa da ülkeler arası rekabet doping gibi unsurlar ile yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Bunun en önemli örneği 2020 Tokyo Olimpiyat Oyunlarında Rusya'nın doping yaptığı gerekçesiyle IOC' nin almış olduğu karar ile Rusya Olimpiyat Oyunlarından men edilmiş olup; bayrağı ve milli marşının sansürlenmesi ve ROK (Rusya Olimpiyat Komitesi) adı altında oyunlara katılma şartı ile Rusya'nın oyunlara katılmasına izin verilmiştir (Congar, 2021).

Resim 6

Rusya Olimpiyat Komitesi'nin kısaltması "ROC" harfleri ile birlikte logosunu da bayrak olarak kullanması.



Kaynak: (anlatilaninotesi.com.tr/, 2025)

3.7. Spor ve Siyaset İlişkileri ve Boykotların Sporcular Üzerindeki Etkileri

Siyasal açıdan savaşa karşı olmasına rağmen, olimpizm anlayışı, ülkeler arası savaşı engelleyememiş ve I. Dünya savaşı, II. Dünya Savaşı, Afganistan'ın işgali, Bosna Hersek Savaşı hem Olimpiyatların yapılmamasına hem de insanların ölmesine mâni olamamıştır (Güçlü, 2001). Soğuk Savaş boykotlarının ardından, Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) sporun siyasi etkilerden arındırılmasını sağlamak amacıyla tarafsızlık ilkesini güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu süreçte IOC, Olimpiyatların siyasi olaylardan etkilenmemesi için yeni düzenlemeler getirmiş, ancak bu tür çabalar her zaman başarılı olamamıştır. IOC'nin tarafsızlık çabalarına rağmen, spor ve siyaset arasındaki

bağlantı günümüzde de devam etmektedir. Baron Pierre de Coubertin Modern olimpiyatları kurarken Paris'te yapılan toplantıda alınan kararlara göre, Olimpiyatlar 4 yılda bir yapılacak ve sırası ile tüm ülkelerde düzenlenecektir (Büyükbaykal, 2022). Bu maddeye rağmen 131 yıllık Olimpiyat tarihinde hiçbir Müslüman ülkenin Olimpiyat Oyunları düzenlememesi, spor siyaset ilişkisini günümüzde de gözler önüne sermektedir. Öte yandan, 2018 Pyeongchang Kış Olimpiyatları'nda Kuzey ve Güney Kore'nin ortak bir bayrak altında yarışması, sporun diplomatik bir araç olarak nasıl kullanılabileceğini göstermiştir. Benzer şekilde, 2008 Pekin Olimpiyatları, Çin'in küresel güç olarak yükselişini simgelemesi açısından siyasi bir anlam taşımıştır (Brownell, 2008).

Soğuk Savaş boykotlarının en büyük mağdurları, Olimpiyatlara katılma şansı elinden alınan sporcular olmuştur. Olimpiyatlar, atletlerin kariyerlerindeki en önemli platformlardan biri olarak kabul edildiğinden, boykotlar birçok sporcunun uluslararası başarı elde etme fırsatını kaçırmaya neden olmuştur (Senn, 1999). Özellikle 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles Olimpiyatları'na katılamayan sporcular için bu dönem büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bununla birlikte, boykotların uzun vadeli etkileri yalnızca bireysel sporcularla sınırlı kalmamış, Olimpiyat hareketinin evrimi üzerinde de kalıcı izler bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası spor organizasyonları, küresel politik gerilimleri en aza indirmek için yeni stratejiler geliştirmiştir. Ancak, sporun siyasetle iç içe geçmiş doğası göz önüne alındığında, tamamen apolitik bir Olimpiyat fikri günümüzde bile hala tartışmalıdır. Bu boykotlar, Olimpiyat hareketinin geleceğini şekillendiren önemli dönüm noktalarından biri olmuş ve IOC'nin tarafsızlık ilkelerini güçlendirme çabalarına yol açmıştır. Ancak, spor ve siyasetin ayrılmaz bir bütün olduğu gerçeği göz önüne alındığında, tamamen apolitik bir Olimpiyat düzenleme hedefi hala birçok zorlukla karşı karşıyadır (Bingöl & Polat, 2021). Soğuk Savaş döneminin mirası, Olimpiyat Oyunları'nın uluslararası ilişkilerdeki önemini ve spor diplomasisinin gücünü hatırlatmaya devam etmektedir. Soğuk Savaş dönemi, sporun sadece fiziksel bir etkinlik değil, aynı zamanda uluslararası siyaset, ideolojik çatışmalar ve güç gösterileriyle iç içe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde, sporun siyasi araç olarak kullanılması, ideolojik mesajlar vermek ve rakip devletlerin gücünü yıpratmak amacıyla sıklıkla başvurulmuş bir yöntem haline gelmiştir. Batı ve Doğu blokları, spor organizasyonlarını siyasi propaganda araçları olarak kullanarak, sporcuları sadece sportif başarılarıyla değil, aynı zamanda ideolojik kimlikleriyle de değerlendirmişlerdir. Olimpik Şartın 51. maddesi, "Her türlü politik, dini veya ırksal propagandanın yasak olduğu" hükmünü içermektedir ve bu madde, yıllar boyunca farklı yorumlara konu olmuştur. Olimpiyat Oyunları, tarihsel olarak ulusal ve uluslararası unsurlar barındırmış ve siyasi bir kimlikten tamamen kaçınamamıştır (Crowther, 2004).

Soğuk Savaş'ın zirveye ulaşan dönemlerinde, spor etkinlikleri, uluslararası ilişkilerin bir yansıması olarak işlev görmüştür. Boykot, sadece sporcuları değil, aynı zamanda organizasyonları da ciddi şekilde etkilemiştir (Tekin, 2023). Bu tür boykotlar, sporcunun bireysel başarısının yanı sıra devletlerin uluslararası prestijini de etkileyen olaylardır. Boykotların arkasındaki siyasi motivasyonlar, ülkelerin güçlü mesajlar vermek istemeleriyle bağlantılıdır. Bu dönemde, özellikle Olimpiyatlar gibi uluslararası arenada en fazla dikkat çeken etkinliklerde, sporun politik bir araç olarak kullanılması, Soğuk Savaş'ın etkisini her alanda hissettiren bir olgu olmuştur.

3.8. Günümüz Sporunda Benzer Politik Müdahaleler

Günümüzde, Soğuk Savaş'ın etkilerinin azalmasına rağmen, sporun hala politik müdahalelere sahne olduğu bir gerçektir. Özellikle, büyük spor organizasyonlarında, host ülkelerinin düzenleme ve katılım politikaları, birçok siyasi gerginlik ve protestolarla şekillenmektedir. Son yıllarda, örneğin 2018 Rusya Dünya Kupası ve 2022 Katar Dünya Kupası'nda, ev sahibi ülkelerin insan hakları ihlalleri ve siyasi durumları, sporun siyasi bir alan olarak kullanılmasını yeniden gündeme getirmiştir. Uluslararası Spor Komitesi (IOC) ve FIFA gibi büyük spor organizasyonları, ülkeler arasındaki politik çekişmelerin içinde yer almayı istemezken, sporcular ve spor topluluğu zaman zaman bu müdahalelere karşı duruş

sergileyebilmektedir (Bairner, 2016). Bugün, sporcuların sosyal medya aracılığıyla politik mesajlar verme ve protestolar yapma olanakları, tarihsel olarak siyasetle iç içe geçmiş sporun yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Özellikle son yıllarda, sporcuların toplumsal olaylara karşı duyarlılıkları artmış ve sporun dışında da seslerini duyurabilme imkânı bulmuşlardır. Ancak, bu tür protestoların hala bazı ülkelerde ciddi siyasi ve sosyal sonuçları olabilmektedir. Örneğin, 2020'deki Black Lives Matter hareketi ile bağlantılı olarak sporcuların sahadaki mesajları, birçok farklı ülkede tartışmalara yol açmıştır. 2020'deki protestoların önemi, yalnızca kendi başlarına değil, aynı zamanda geçmişteki mücadelelerin üzerine inşa edilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır (Francis & Wright-Rigueur, 2021). Soğuk Savaş dönemi, sporun uluslararası siyasetle iç içe geçtiği, ideolojik çatışmaların spor aracılığıyla dile getirildiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemdeki boykotlar ve siyasi müdahaleler, sporcular ve organizasyonlar üzerinde uzun vadeli etkiler bırakmış, sportif başarıların ötesinde politik bir boyut kazanmıştır. Günümüz sporunda da benzer müdahalelerin devam ettiği, ancak sporcuların daha fazla ifade özgürlüğüne sahip olduğu bir ortamda, sporun apolitik bir etkinlik olma iddiasının zayıfladığı söylenebilir. Spor, hala önemli bir politik araç olma niteliğini sürdürmekte ve uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde etkili bir rol oynamaktadır.

4. Tartışma Sonuç ve Öneriler

Soğuk Savaş dönemi, sporun özüne yakışır bir etkinlik olmasını ötesine geçip, uluslararası siyasetin önemli bir parçası haline geldiğini açıkça göstermiştir. Guttmann'ın (2002) ifade ettiği gibi, Olimpiyat Oyunları, yalnızca spor müsabakalarının düzenlendiği bir organizasyon olmanın ötesinde, ideolojik ve siyasi mücadelelerin de sergilendiği önemli bir platforma dönüşmüştür söylemiyle de paralellik göstermiştir. 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles Olimpiyat boykotları, ülkelerin spor organizasyonlarını ekonomik ve siyasi bir araç olarak kullanma eğilimlerini gözler önüne sermiş ve sporun tarafsız kalmasının ne denli zor olduğunu ortaya koymuştur. Milliyet (2025)' te de belirtildiği gibi ülkeler olimpiyatlara ev sahipliği yapabilmek için devlet adamları bu süreçte doğrudan rol alarak lobi baskısı yapmaktan çekinmemişlerdir, rüşvet ve hediye skandalları ile Olimpiyat ruhuna aykırı bir şekilde organizasyon tarafsızlığını olumsuz yönde etkilemişlerdir söylemiyle paralellik göstermektedir. Bu boykotlar, yalnızca dönemin uluslararası politik dengelerini etkilemekle kalmamış, ayrıca sporcuların kariyerlerini ve Olimpiyat hareketinin geleceğini de derinden etkilemiştir. Toohey ve Veal'nin (2007) ifade ettiği gibi, 1980 yılında Moskova' da düzenlenen Olimpiyat Oyunlarını boykot eden sporcular kariyerlerinin olumsuz etkilenmesinden sonra 1984 yılındaki 1984 yılındaki Los Angeles Olimpiyatlarında yapılan boykot eylemine katılma hususunda çekinceli davranmıştır. Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), boykotların spor üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla tarafsızlık ilkesini güçlendirme yönünde bazı adımlar atmıştır. Ancak, günümüzde de görüldüğü üzere, spor ve siyaset arasındaki bağlantı tamamen koparılamamıştır. IOC Yani atılan bu adımların pratikte doğru ve etkili uygulanmadığı ortadadır. Özellikle, Olimpiyatlar, Dünya, Avrupa şampiyonaları gibi büyük ölçekli uluslararası spor organizasyonları, hâlâ ev sahibi ülkelerin politikaları, insan hakları ihlalleri ve diplomatik gerilimlerle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Hill'nin (1992) araştırmasında belirttiği üzere, IOC, Olimpiyatların siyaset dışı kalması gerektiğini savunmuş ve 1984 olimpiyatlarında boykotu onaylamamış olsa da yeteri kadar etkili olamamış yine de boykot uygulanmıştır. Fakat, IOC 1984 Olimpiyatlarından sonra radikal kararlar alıp boykotlara karşı ülkelere ve sporculara müsabakalardan men cezası getirip büyük ölçüde boykotların son bulmasını sağlamıştır. 2020 Tokyo Olimpiyatları'nda Rusya'nın doping skandalı nedeniyle bayrak ve milli marş kullanımına getirilen kısıtlamalar, sporun siyasi müdahalelere karşı hâlâ savunmasız olduğunu göstermektedir. Fakat öte yandan bu tür organizasyonların ülkelerin tanınırlığı ve imaj düzeltimi açısından etkili bir araç olabileceği de unutulmamalıdır. Soğuk Savaş boykotları, aynı zamanda sporcuların siyasi kararlar nedeniyle büyük kayıplar yaşamasına neden olmuş, birçok sporcu sporun en uç noktası olan Olimpiyatlara katılma fırsatını kaybetmiştir. Bu durum, sporun özünde bir barış ve birlik aracı olması

gerektiği fikrini zayıflatmış, uluslararası spor camiasında ciddi tartışmalara yol açmıştır. Günümüzde, sporcuların sosyal ve politik konulara duyarlılığı artmış, sosyal medya gibi araçlar sayesinde siyasi veya insan hakları yönlerinden görüşlerini daha özgürce ifade etme imkânı bulmuşlardır. Ancak, bu tür eylemler hâlâ belirli ülkelerde siyasi ve sosyal baskılarla karşılaşabilmektedir. Sonuç olarak, Soğuk Savaş boykotları, sporun siyasetten tamamen bağımsız olamayacağını ve uluslararası spor organizasyonlarının diplomatik çatışmalardan etkilenmeye devam ettiğini göstermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesine rağmen, sporun politik bir araç olarak kullanılma eğilimi devam etmektedir ve gelecekte de bu dinamiklerin değişmesinin çok zor olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, sporun tarafsızlık ilkesini güçlendirmeye yönelik çabalar devam etmelidir. Başta dünyanın önde gelen ülke yönetimlerinin bir araya gelerek spor ile siyaseti tamamen ayırtırmaya yönelik radikal kararlar almalı bununla ilgili denetim mekanizmaları kurulmalı, cezai müeyyideler ağırlaştırılmalı ve siyasetin sporun herhangi bir unsuruna teması tespit edildiğinde caydırıcı cezalarla bu durumun önüne geçilmelidir.

Bu bağlamda, Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC)'nin tarafsızlığını güçlendirmek adına yalnızca genel ilkeler belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda daha somut ve uygulamaya yönelik adımlar atması gerekmektedir. Örneğin, ev sahibi ülkelerdeki insan hakları ihlalleri ve diplomatik gerilimlerin bağımsız bir komite tarafından incelenmesi, sporcuların siyasi baskılardan korunması için uluslararası bağımsız bir hakem heyeti kurulması ve boykot tehdidi karşısında spor diplomasisi mekanizmalarının devreye sokulması önerilebilir. Ayrıca, IOC'nin şeffaflık politikalarını güçlendirmesi, ev sahibi seçimlerinde bağımsız gözlemcilerin süreçlere katılması ve olası siyasi müdahaleler için önleyici yaptırım paketlerinin belirlenmesi, gelecekte benzer krizlerin önüne geçmek açısından önemlidir.

Bununla birlikte, bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma, büyük ölçüde ikincil kaynaklara dayanmakta olup, sporcuların kişisel deneyimlerine dair birincil kaynaklara ulaşım sağlanamamıştır. Ayrıca, dönemin diplomatik yazışmaları ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin iç yazışmaları gibi arşiv belgelerine sınırlı erişim olması, analizde daha derinlemesine bir kurumsal bakış açısının geliştirilmesini kısıtlamıştır. Bu durum, çalışmanın bulgularını zayıflatmamakla birlikte, gelecekte yapılacak araştırmalarda söz konusu birincil kaynakların dâhil edilmesi, daha kapsamlı ve çok boyutlu sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

5. Kaynakça

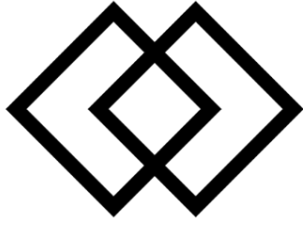
- Allison, L. (2004). *The global politics of sport: The role of global institutions in sport*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203005460>
- Aydın, Y., Tunç, A. Ç., & Orhan, B. E. (2023). Modern Olimpiyat Oyunlarının politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, yasal, çevresel ve sürdürülebilirlik açısından bir çerçevesi. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3), 118–131.
- Baade, R. A., & Matheson, V. A. (2016). Going for the gold: The economics of the Olympics. *Journal of Economic Perspectives*, 30(2), 201–218. <http://dx.doi.org/10.1257/jep.30.2.201>
- Bairner, A. (2016). *Sport, politics and nationalism: The politics of the international sport system*. Routledge.
- Barney, R. K., Wenn, S. R., & Martyn, S. G. (2002). *Selling the five rings: The International Olympic Committee and the rise of Olympic commercialism*. University of Utah.
- Bingöl, H., & Polat, S. (2021). Sporun siyasi bir unsur olarak liderler tarafından kullanılması. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 111–117. <https://doi.org/10.47257/busad.1023937>

- Boniface, P. (2012). *JO politiques*. JC Gawsewitch Editeur.
- Brownell, S. (2008). *Beijing's games: What the Olympics mean to China*. Rowman & Littlefield. <https://doi.org/10.1111/J.1548-1433.2009.01161.3.X>
- Büyükbaykal, G. N. (Ed.). (2022). *Spor bilimleri alanında uluslararası araştırmalar III*. Eğitim.
- Congar, K. (2021, 19 Şubat). Devlet eliyle doping yaptıklarının anlaşılmasının ardından Rus Olimpiyat Sporcularının Rusya bayrağı yerine "Rusya Olimpiyat Komitesi" (ROC) adı altında yarışacağı kaydedildi. *Euronews Türkiye*. <https://tr.euronews.com/2021/02/19/rusya-ya-doping-cezas-rus-tak-m-icin-yeni-isim-ve-bayrak-secildi>
- Crowther, N. (2004). The state of the modern Olympics: *Citius, altius, fortius?* *European Review*, 12(3), 445–460. <https://doi.org/10.1017/S1062798704000377>
- Çetin, C. (2014). *Spor iletişimi*. Nobel Akademik.
- Çeviker, A., Taşdemir, D. Ş., & Güler, Y. E. (2023). Boycotts in the history of the modern Olympic Games. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 8(22), 1943–1964. <http://dx.doi.org/10.35826/ijoecc.734>
- Erdal, R. (2007). *Olimpiyat oyunları ve olimpiik sporlar*. İstanbul Baskıevi Matbaacılık.
- Francis, M. M., & Wright-Rigueur, L. (2021). Black Lives Matter in historical perspective. *Annual Review of Law and Social Science*, 17(1), 441–458. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-122120-100052>
- Gaddis, J. L. (2006). *The Cold War: A new history*. Penguin.
- Grix, J. (2013). The politics of sports mega-events. *Political Studies Review*, 11(1), 18–27. <https://doi.org/10.1111/j.2041-9066.2012.00090>
- Guttmann, A. (2002). *The Olympics: A history of the modern games*. University of Illinois.
- Güçlü, M. (2001). Olimpiyat oyunları ve spor sponsorluğu. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 223–229.
- Hill, C. (1992). *Olympic politics: The political nature of the Olympic Games*. Manchester University.
- Hoberman, J. (1986). *The Olympic crisis: Sport, politics, and the moral order*. Rutgers University Press.
- Karahan, B. G. (2016). Modern olimpiyat oyunlarında siyaset ve boykotlar. *International Journal of Sport Exercise and Training Sciences*, 1(2), 114–119. <https://doi.org/10.18826/ijsets.30355>
- Karaküçük, S. (1986). *Milletlerarası Politikada ki Önemi Açısından Olimpiyat Oyunları*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, M., & Aslan, M. (2016). Sovyet toplumunda sporun rolü. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(25), 195–213. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh887>
- MacAloon, J. J. (2013). *This great symbol: Pierre de Coubertin and the origins of the modern Olympic Games*. Routledge.
- Memiş, U. A., & Yıldırım, İ. (2011). Batı kültürlerinde kadınların spora katılımlarının tarihsel gelişimi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(3), 17–26.
- Mendot, I., & Karakaş, F. (2024). Sporda ödül yönetmelikleri ve sportif başarıya etkisi: ABD ve Türkiye karşılaştırması. *OZ Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 39–48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14930771>

- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (S. Özge, Çev. Ed.). Yayın Odası 2.
- Özcan, A. A. (2017). *Soğuk Savaş dönemi: Başlangıcı, gelişimi, sonu*. Academia. <https://www.academia.edu/13723063>
- Özgen, İ. (2016). Boykot. *Socrates Dergi*. <https://socratesdergi.com/yazi/boykot>
- Postlethwaite, V., & Grix, J. (2016). Beyond the acronyms: Sport diplomacy and the classification of the International Olympic Committee. *Diplomacy & Statecraft*, 27(2), 295–313. <https://doi.org/10.1080/09592296.2016.1169796>
- Riordan, J. (1977). *Sport in Soviet society: Development of sport and physical education in Russia and the USSR*. Cambridge University.
- Seçilmiş, K. (2004). *Antik çağdan günümüze olimpiyat oyunları*. İl Press Basım ve Yayın.
- Senn, A. E. (1999). *Power, politics, and the Olympic Games*. Human Kinetics.
- Şahin, Y. (2010). “Olimpiyat Kenti”nden “Olimpiyat Devleti”ne. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010(1), 73–80.
- Tekin, Ö. Ü. G. (2023). Soğuk savaş döneminde Sovyet sporu (1945–1991). In *Spor Bilimlerine Kuramsal Bakış V* (pp. 31–56). Gazi Kitabevi.
- Tokatlıoğlu, A. E. (2013). İki Dünya Savaşı arası dönemde Türkiye’de spor ve siyaset ilişkisi [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Toohy, K., & Veal, A. J. (2007). *The Olympic Games: A social and cultural history*. CABI.
- Yıldırım, Y., & Gökten, K. (2018). Olimpiyat ve Dünya Kupası organizasyonlarına ekonomi-politik bakış. *Eğitim Bilim Toplum*, 16(62), 74–94.
- Yılmaz, Ö. (2021). Soğuk Savaş ve olimpiyatlar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 75–81.

İnternet Kaynakları:

- <https://anlatilaninotesi.com.tr/20210809/rusya-tokyodaki-rus-sporcularin-degerlendirilmesinde-siyasetin-oncelikli-tutuldugu-durumlari-1045196423.html> [Erişim tarihi: 20.02.2025].
- <https://gergedan.press/kirk-yil-sonra-yeniden-hatirlamak-1980-moskova-yaz-olimpiyatlari-7368/> [Erişim tarihi: 08.03.2025].
- <https://www.milliyet.com.tr/the-others/rusvet-olimpiyat-mesalesini-sondurdu-5265571> [Erişim tarihi: 20.02.2025].
- <https://www.salom.com.tr/haber/128354/51-yil-donumunde-munih-katliaminda-yasananlari-hatirliyoruz> [Erişim tarihi: 20.02.2025].
- <https://sputnikmediabank.com/media/508100.html> [Erişim tarihi: 20.02.2025].
- <https://thecharnelhouse.org/2014/02/09/spartakiade-a-bolshevik-alternative-to-the-olympics/> [Erişim tarihi: 20.02.2025].



Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 16.09.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 10.10.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 15.10.2025
Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

İSLAM İLİMLERİNDE ARGÜMANTASYONUN İMKÂNI

Elif ÖZEL*

Öz

Bu çalışmada kullanılan yöntem, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışmanın temel amacı, İslam ilimlerinde argümantasyonun imkânını metodolojik olarak ortaya koymak ve klasik mantık anlayışı ile modern argümantasyon teorilerini karşılaştırmalı bir biçimde incelemektir. Önce çağdaş dönemde “argümantasyon” kavramının ne anlama geldiği ve mantık disipliniyle ilişkisi açıklanacaktır. Ardından, istidlâl, delil, burhânî kıyas ile çağdaş dönemdeki argümantasyon arasındaki bağ belirlenip, İslam düşünce geleneğindeki âdâbü’l-bahs ve’l-münazara konusu, söz konusu bağ bakımından incelenecektir. Bu noktada İslam düşüncesindeki örneklem, es-Semerkandî’nin görüşleri olacaktır. Âdâbü’l-bahs ve’l-münazara disiplininin işleyişi, istidlâl ve burhân kavramlarından farklı bir özellik göstermektedir. Öte yandan onun bu yönüyle modern argümantasyon teorilerinden farklı bir yol ve yönteme sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çalışmamızda çeşitli mantıksal örnekler sunarak modern dönemdeki argüman ve argümantasyon teorilerinin İslam ilimlerinde uygulanabileceği ileri sürülecektir. Bunun temel nedeni şudur: Argümantasyon, her şeyden önce, farklı iddiaları temellendirmek için sürekli ihtiyaç duyulan bir araçtır. Çünkü bu, hangi görüşlerin diğerlerine kıyasla daha güçlü olduğunu anlamamıza imkân sağlar. Tüm görüşler eşdeğer değildir; bazı sonuçlar sağlam gerekçelerle desteklenebilirken, bazıları daha zayıf temellere dayanır. Bu nedenle farklı sonuçlara ulaşabilmek için argümanlar ortaya koymalı ve ardından bu argümanların ne kadar güçlü olduğunu değerlendirmeliyiz. Argüman ayrıca bir başka sebeple de gereklidir: İyi temellendirilmiş bir sonuca ulaştığımızda, argümantasyon teorileri bize bu sonucu açıklama ve savunma imkânı verir. Güçlü bir argüman yalnızca sonucu tekrar etmekle kalmaz; aynı zamanda başkalarının kendi düşüncelerini inşa edebilmeleri için gerekçeler ve kanıtlar sunar. Bu nedenle argümantasyon teorilerinin İslam ilimleri için değerli bir araç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bunun bir yöntem olarak ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Argümantasyon, İstidlâl, Burhânî kıyas, İslam ilimleri.

The Possibility of Argumentation in Islamic Sciences

Abstract

The method used in this study is shaped by a qualitative research approach. The main purpose of the study is to reveal the possibilities of argumentation in Islamic sciences and to comparatively examine classical/traditional logic and modern argumentation theories. Firstly, we identify the link between inference, proof, demonstrative syllogism, and contemporary argumentation, and examine the subject of adâb al-bahs wa al-munazara in the Islamic intellectual tradition from this perspective. The functioning of the discipline of adâb al-bahs wa al-munazara differs from the concepts of istidlâl and demonstration. Furthermore, in this respect, it can be argued that it has a different path and method than modern argumentation theories. Furthermore, by presenting various logical examples in our study, we argue that modern argument and argumentation theories can be applied in Islamic sciences. The main reason for this is as follows: Argumentation is, above all, a tool constantly needed to substantiate different claims. This is because it allows us to understand which views are stronger than others. Not all views are equivalent; some conclusions can be supported by solid grounds, while others rest on weaker foundations. Therefore, we must present arguments to reach different conclusions and then evaluate their strength. Argumentation is also necessary for another reason: once we have reached a well-founded conclusion, argumentation theories allow us to explain and defend it. A strong argument not only reiterates the conclusion but also provides reasons and evidence for others to construct their own ideas.

Keywords: Logic, Argumentation, Inference, Demonstrative syllogism, Islamic sciences.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, (eezel@bandirma.edu.tr), <https://orcid.org/0000-0003-4185-7687>

1. Giriş

Bu çalışmada argümantasyon teorisinin İslam ilimlerinde nasıl kullanılabileceği tartışılacak ve bunun mümkün olduğu bir örneklerle gösterilecektir. Öncelikle argüman kavramını ele alacağız. Argümanın ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Mantıkçıların çoğunluğuna göre o, bir sonucu desteklemek için birtakım gerekçeler veya deliller sunmak şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla bir argüman yalnızca görüşleri sıralamak veya günlük hayata dair basit tartışmalar yürütmek değildir; o, mantıksal bir temele dayanmaktadır.

Mantık ile argümantasyon teorileri arasında yakın bir ilişki vardır. Mantığın uygulama alanlarından biri de argümantasyonun yöntemsel boyutudur. Bir düşünceyi savunurken onu hangi biçimde hangi kurallara dikkat ederek kurmamız gerektiği, argümantasyon, eleştirel düşünme ve İslam geleneğindeki *burhân*, *delil*, *istidlâl* ve *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* (tartışma metodolojisi) disiplini işlenmiştir. Ayrıca cedel ve ilm-i hilaf kitaplarının delilleri de aslında bir tür argümantasyon faaliyetidir denilebilir.

Felsefe ve ilimlerde argümanlar gereksiz değil, bilakis zorunludur. Çünkü argüman düşünceler arasında değer farkını ortaya koyar. Bazı sonuçlar güçlü gerekçelerle temellendirilebilirken, bazıları daha zayıf dayanaklarla savunulabilir. Bu sebeple ortaya konan argümanların sağlamlığını sınamak gerekir (Weston, 1992, s. 2).

Argüman aynı zamanda sorgulama aracıdır. Örneğin hayvan çiftliklerinin hayvanlara zarar verip vermediği konusunda filozoflar ve aktivistler çeşitli tartışmalar yürütmüşlerdir. Bu tür meselelerde doğru cevaba ulaşmak için önyargılardan arınmak ve dikkatli bir değerlendirme yapmak gerekir. Benzer şekilde, insanların hayvansız beslenmeyle ne ölçüde sağlıklı yaşayabileceği veya diğer türlere karşı ahlaki sorumluluklarımızın olup olmadığı gibi soruların titizlikle ele alınıp tartışıldığı felsefi etkinlikler de kritik düşünme ve argümantasyona birer örnek olarak ileri sürülmüştür (Weston, 1992, s. 1).

Tartışmalarda argümanların işlevi büyüktür. Çünkü güçlü bir sonuca vardığımızda, bunu argümantatif bir çerçevede açıklamak ve savunmak mümkündür. İyi bir argüman yalnızca sonucu tekrarlamaz, aynı zamanda başkalarının düşünce üretmesini sağlayacak sebepler ve deliller ortaya koyar. Bu da ikna edici olmayı mümkün kılar (Weston, 1992, s. 1).

Argüman, çıkarım ilişkisi bulunan önermeler grubu olarak da tanımlanabilir (Özel, 2019, s. 42). Başka bir ifadeyle öncüllerden bir sonuca ulaşma sürecidir. Argümantasyon ise bu faaliyetin adıdır yani ya çeşitli önermeleri bir araya getirerek sonuca varmak ya da mevcut bir argümanı inceleyip destekleyici olmak veya karşıt tezler üretmektir. Argüman sabit bir yapıyı ifade ederken, argümantasyon bu sürecin etkinlik boyutudur denilebilir.

Daha önceki bir çalışmada argüman ve argümantasyonun İslam ilimlerinde de kullanılabileceği ileri sürülmüştür. Söz konusu çalışmada, argüman kurma ilkelerine bağlı kalınarak tezlerin geliştirilebilir olduğu, klasik metinlerde argümanların bulunduğu ve o argümanların analiz edilerek savunulabilir ya da eleştirilebilir olduğu savunulmuştur. Bununla ilgili olarak orada klasik mantık eserlerinin delil/kıyas örnekleri birer örnek olarak sunulmuştur (Özel, 2021). Bu çalışmanın amacı ise, aynı minval üzere hareket ederek İslam geleneğindeki *burhân*, *istidlâl*, *kıyas* konularına ilaveten *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* disiplini üzerinden argümanlaştırma faaliyetini incelemektir. Bu yönüyle çalışmada önce argüman, argümantasyon ve mantık arasındaki ilişki gösterilecek, sonra Şemsüddin es-Semerkendî'nin *Münazara Dersleri* (es-Semerkandî, 2024) adlı eserinden yola çıkarak modern dönemdeki argümanlaştırmanın asıl doğasının *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* ile ilgili olmadığı iddiası temellendirilecek, ardından İslam geleneğindeki delil/kıyas örneği üzerinden argümantatif bir yapı gösterilip *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara*'nın o tür örnekleri kuşatan ama onlardan daha farklı olduğu ileri sürülecektir. Araştırma sorusu şudur: Çağdaş argümantasyon anlayışı ile İslam düşünce geleneğindeki

bazı muadilleri arasında örneklendirme yoluyla bir bağ kurulabilir mi? Bu, çalışmamızın özgün yanı olarak değerlendirilmiştir. Örnek çözümlemeleri, özgünlüğü sağlayan unsur olarak makalede yerini alacaktır. Ancak tüm bunları kuramsal bir çerçeveye oturtmak, sağlam bir zeminde ilerlendiğinin göstergesi olacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve: Argüman Argümantasyon ve Mantık Bilimi

Yukarıda argüman ile argümantasyon kavramlarını tanımladık. Onların anlamlarını, etimolojik kökenlerini gözeterek daha da aydınlatmak mümkündür. “Argümantasyon” kelimesi Latince “argumentum” kökünden gelir. Modern dillerde de benzer biçimde (İngilizce’de argument) kullanılan bu terim, “argue” fiilinden türemiştir. “Argue”, bir tez ortaya koymak veya tartışmak anlamına gelir. Latince’de fiillere eklenen “-mentum” ekiyle “argumentum” ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde “arguo” fiili İngilizce, İtalyanca ve Fransızca’da da karşılık bulmuştur (Rigotti, E. & Morasso, 2009, ss. 9-20).

Argüman, bir düşüncüyü desteklemek için tartışmaya girişmek, doğruluğunu gerekçelerle ortaya koymak ya da başkalarını ikna etmek için kullanılan önermeler dizisidir. Argümanlaştırma ise düzenli ve mantıklı bir iddia ortaya koyma sürecidir. Bu kavram, farklı bağlamlarda genişleyen anlamlar kazanır. Örneğin hukukta bir tezin kabul edilmesi, gerekçelendirmelerin sağlamlığına bağlıdır. Bu nedenle argümantasyonun yerine getirmesi gereken şey, sağlamlık kriterlerini belirlemektir. Hukukçu teorisyenler, hukuksal argümantasyonu genel argümantasyonun özel bir şekli olarak görürler. Böylece onlar hukuk, mantık ve dil felsefesinden aldığı ilkelerle kendi akıl yürütme standartlarını kurarlar. Genel olarak argümantasyon teorilerinin amacı, argümanların nasıl analiz edilip değerlendirilebileceğini ortaya koymaktır (Feteris, 2010, ss. 1-5).

Yirminci yüzyıl boyunca mantık, dilbilim, retorik, psikoloji ve yapay zekâ gibi çeşitli alanlar argümantasyon teorisine önemli katkılar sunmuş ve bu alanı disiplinler arası bir perspektifle zenginleştirmiştir. Mantık, argümanların biçimsel yapısını ve geçerlilik ölçütlerini ele alırken; dilbilim, argümanların dilsel biçimlerini ve dilin ikna edici işlevlerini incelemektedir. Retorik, argümanların ikna gücü, dinleyici üzerindeki etkisi ve bağlama uygun kullanımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Psikoloji, bireylerin argümanları nasıl algıladığı, işlediği ve bunlara nasıl tepkiler verdiğini araştırırken; yapay zekâ, argümantasyon süreçlerini modelleme, simülasyon ve iyileştirme amacıyla algoritmik yaklaşımlar geliştirmektedir. Bu disiplinlerin her biri, argümantasyonu yalnızca bir insan etkinliği olarak değil, aynı zamanda bir bilgi işleme süreci olarak da değerlendirmeye olanak sağlamıştır. Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde ise bu katkıların birleşimiyle argümantasyon teorisi farklı boyutlarda ele alınmış ve alanda dört temel model öne çıkmıştır. Bunlardan ilki olan formel model, argümanların mantıksal geçerliliğini ve matematiksel doğruluğunu inceleyerek akıl yürütmenin kurallarını belirler. Bu model, klasik mantıktan türeyip modal mantık, önerme mantığı ve kıyas mantığı gibi alt dallarla genişlemiştir. Diyalektik model ise argümanları yalnızca bireysel düşünme süreçleri kapsamında değil, aynı zamanda iki ya da daha fazla kişi arasındaki tartışma ve etkileşim bağlamında değerlendirir. Pragmatik model, argümanların bağlam, amaç ve dinleyici özelliklerine göre nasıl kurulduğunu ve değerlendirildiğini analiz eder. Son olarak informel mantık modeli, günümüzde dört temel argüman yapısını öne çıkarır: bağlantılı, bağımsız, ardışık ve ayrışık argümanlar (Çelik, 2025, ss. 24-29.)

Bazı mantıkçılara göre informel mantık, argümanların oluşturulması, değerlendirilmesi ve yorumlanmasında biçimsel kurallardan çok, içerik ve bağlama dayalı ölçütler geliştirmeye yönelik bir mantık disiplini. Burada kastedilen, insanlar arasında anlaşmazlıkların bulunduğu konularda, başkalarını ikna etmeye yönelik gerekçeler ve kanıt ya da kanıtlar bütünlüğü oluşturmaktır. “Argümantasyon” ile başka şahıs ya da şahıslara, onların inanç, tutum ve davranışlarının değiştirilmesi amacıyla veyahut da bazı meselelerde onları bizim düşündüğümüz ve davrandığımız gibi düşünüp davranmaya ikna etmek gibi pragmatik amaçlarla öne sürülen birbiriyle ilişkili çeşitli gerekçeler, deliller

ve rasyonel kanıtlar ileri süreriz (Yaran, 2011, s. 15). Bazen de kendimizin veya başka kişi ya da kişilerin görüşlerini desteklemek için gerekçeler ve deliller ileri süreriz.

Son kırk yılda Batı’da mantıkçılar, üniversite öğrencilerinin gündelik dilde ve politik söylemde kullandıkları argümanları sağlıklı biçimde ifade edebilmesi için eğitimler önermişlerdir. Ancak bu süreçte kuramsal sorunlar da gündeme gelmiştir. Örneğin, hangi argüman türleri hatalıdır, bu hatalar nasıl kanıtlanır? Geleneksel mantık, biçimsel yöntemleriyle gündelik dildeki argümanların değerlendirilmesine ne ölçüde katkı sağlar? Bu sorular halen tartışmalıdır. Üniversitelerdeki argümantasyon dersleri çoğu kez bu sorulara net cevaplar verilmeden başlamıştır (Öztürk, 2015, s. 92). Bunun nedeninin tamamen pratik amaçlar olduğu, yani gençlere sağlıklı düşünmenin yollarını göstermek olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışmalarda iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birinci grup, informel mantığı bağımsız bir disiplin olarak kabul etmiştir. Onlara göre iyi bir argüman hatalardan arındırılmıştır ve yanlışlar formel ya da informel olarak ikiye ayrılır. Bu yaklaşım büyük bir literatür oluşturmuştur. Diğer grup ise informel mantığın bağımsız bir bilim dalı olamayacağını, olsa bile mantığın alt disiplini sayılamayacağını iddia etmiştir (Öztürk, 2015, s. 92). Jaakko Hintikka da bu görüşü destekleyerek, “informel mantık” ifadesinin, yapılan çalışmaları açıklığa kavuşturmadığını dile getirmiştir. Daha da ileri giderek “*informel mantıktan söz eden filozofların niyetlerine büyük sempati duyuyorum; ancak yaptıkları şey hakkında 'mantık' terimini kullanmalarının [yaptıkları şeye] bir açıklık kazandırdığını düşünmüyorum*” yorumunu yapmıştır (Öztürk, 2015, Akt. Hintikka, 1985, s. 3). Burada şunu vurgulamak gerekir: Informel mantık diye iddia edilen alan saf bir mantık çalışması değildir; mantıksal argümanların içerisinde değerlendirildiği bir tür kritik düşünme alanıdır. Bir disiplin olarak kendine özgü bir yolla gelişmiştir/gelişmektedir.

Yeri gelmişken argüman, argümantasyon ve mantık bilimi arasındaki ilişkiye geçebiliriz: Mantık sözcüğünün kökeninde yer alan “logos” akıl, sebep ve idrake başvurmayı ifade eder. Retorikte en önemli ikna unsuru olan logos, mantıksal argümanların bütününe kapsar. Bu nedenle mantık, argüman ve argümantasyon arasında doğrudan bir bağ bulunduğu söylenebilir (Baba, 2018, ss. 177-178).

Bu ilişkiyi mantık disiplininin sistematik kurucusu Aristoteles’in mantıkî kıyas teorisi hakkındaki çağdaş tartışmalardan hareketle de açıklayabiliriz: Jan Lukasiewicz, yirminci yüzyıl mantığının kaynaklarını kullanarak Aristoteles’in *Birinci Analitikler*’de açıkladığı mantıksal çerçeveyi yeniden oluşturma girişiminde bulundu ve en aşına olduğu lojistik sistemlere yöneldi. Aristoteles’in Yunanca şartlı cümle yapılarındaki şematik harflerini kullanarak biçimsel kıyas kiplerine ilişkin açıklamalarda bulundu. O, Aristoteles için “Tüm A’lar, B’dir” ve “Tüm B’ler C’dir” gibi geleneksel önerme formlarının mukaddemde/önbileşende birleştirildiği ve “Tüm A’lar, C’dir” gibi geleneksel sonucun tali (artbileşen) olduğu bir kıyaslamanın doğru (zımnen tümel olarak nicelenmiş) bir şartlı önerme olduğu varsayımıyla hareket etti. Bu yaklaşımı ve Aristoteles’in metninden ve erken dönem Peripatetik gelenekten derlenen bazı ilkeleri kullanarak, Lukasiewicz, dört aksiyoma ve temelde yatan bir önerme (eklemler) mantığına dayanan Aristoteles’in kıyaslarının aksiyomatize edilmiş lojistik teorisini oluşturdu. Bu aksiyomlar, iki “özdeşlik” yasası (“Tüm A’lar A’dır” ve “Bazı A’lar A’dır”) ve Barbara ve Datisi’nin kıyas kiplerine karşılık gelen şartlı formülleri idi. O bu yolla, aksiyomatik bir yapı elde ettiğini iddia etti (Scanlan & Shapiro, ss. 149-158).

Lukasiewicz’in aksine John Corcoran, Aristoteles’i, kıyasla ilgili görüşleri aksiyomatize edilmiş bir lojistikçi olarak değil, bir çıkarımlar teorisi savunucusu olarak gördü. Bu yaklaşımı, onun, mantıkî kıyası, kategorik dilde iki veya daha fazla öncülü olan geçerli bir argüman olarak savunmasına dönüştü. Corcoran’ın Aristoteles okumasında kıyaslar, kategorik dilde geleneksel üç terimli, iki önermeli

argümanlar değildir. Dahası, geçersiz kıyaslamalar bile yoktur. Öncüllere ve sonuçlara ek olarak, bazı kıyaslamalar, argümanın geçerli olduğunu kanıtlayan çıkarım adımlarını içerir. Bunlar, geçerliliğini kanıtlamak için hiçbir şeyin eklenmesine gerek olmayan “mükemmel” (tam) kıyaslamalardır/argümanlardır. Birinci şeklin dört “mükemmel” kıyasları, yalnızca iki öncül ve sonuç ile geçerli oldukları zaten açık olan özel bir özelliğe sahip argümanlardır. Geline nokta mantıkçılar arasında genel kabul görmüş teori Corcoran’ındır (Scanlan & Shapiro, ss. 149-158). Buradan hareketle mantıki kıyasların bir tür argüman olarak okunmasının makbul bir görüş olarak ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Aristoteles’in şiir ile ilgili görüşleri bile genel argümantasyon teorisinin bir parçası olarak yorumlanabilir (Acarer, 2025). Yine Osmanlı’daki son dönem mantık çalışmalarının da aynı minval üzere olduğu söylenebilir (Selçuk, 2023). Şimdi, İslam dünyasında büyük oranda Aristoteles’in etkide bulunduğu felsefi ve ilmi metinlerin argümantasyon yöntemiyle incelenip incelenemeyeceğini araştırabiliriz. Ama ondan evvel yöntemimizi açıklamalıyız.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışmada, klasik mantık anlayışı ile modern argümantasyon teorilerinin karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesi amacıyla doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır (Çepni, 2021, s. 203). Ayrıca karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenerek klasik ve modern yaklaşımların ortak ve farklı yönleri sistematik biçimde ortaya konmuştur. Böylece yalnızca kavramsal düzeyde değil, aynı zamanda yöntemlerin işlevselliği açısından da kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Öte yandan verilerin toplanmasında eksik tümevarımsal bir yöntemle çalışılmıştır. Çünkü tam tümevarımsal yöntemler, evrenin/örneklemenin tüm öğelerinin sayımının gerçekleşmesiyle elde edilir ve bu, zamanla tamamlanacak bir durumdur. Özetle çalışmamız dar bir çerçevede kalarak, birtakım genellemelere başvurdu. Nitekim bilimlerdeki ilk elden bulgular önemlidir ve bazen bir genellenmenin sürekli test edilmesiyle sonuçlar elde edilir. Deney ve test etme (ya da denetleme) arttıkça elde edilecek sonuçların kesinlik oranının artacağı varsayımı üzerinden pek çok çalışma yürütülür. O nedenle çalışmamız, konusunda ilklerden olduğu için eksik tümevarımsal genelleme yöntemini de kullanarak daha ileriki çalışmalar için test edilme imkanını doğurmuştur.

2.2. Veri Kaynakları

Araştırmacı, çalışmada seçilen klasik ve modern kaynaklar üzerinde kapsamlı bir içerik analizi gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede incelenen dokümanlar arasında klasik İslâm ilim geleneğinin tartışma adabını ele alan *Risâle fî Âdâbi’l-Bahs*, hukuki akıl yürütmenin kuramsal çerçevesini ortaya koyan *Hukuki Argümantasyonun Temelleri*, geleneksel münazara tekniklerini sistematik biçimde aktaran *Münazara Dersleri* ve çağdaş argümantasyon kurallarını pratik örnekler üzerinden açıklayan *A Rulebook for Arguments* adlı eserler yer almaktadır. Araştırmacı, bu dokümanların içeriklerini karşılaştırmalı olarak inceleyip ortak temaları, yöntembilimsel yaklaşımları ve argümantasyon yapılarındaki benzerlik ve farklılıkları analiz ederek çalışmanın bulgularına ulaşmıştır.

2.3. Araştırma Süreci

Araştırma süreci yaklaşık dört yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. İlk üç yıl boyunca klasik dönem İslam düşünürlerinin eserleri üzerine doküman analizi yapılmış; ardından bir yıl süresince elde edilen bulgular çağdaş argümantasyon teorileriyle karşılaştırılmıştır. Böylece hem tarihsel hem de modern bağlamda bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Veriler, doküman analizi yoluyla toplanmıştır. Elde edilen metinler sistematik biçimde fişlenmiş, Word ve Excel dosyalarına kaydedilmiştir. Ayrıca, ileri sürülen argümanlar Alec Fisher'in Argüman Analiz Yöntemi ve İyi Argüman Testi (Fisher, 2017) ile sınanmıştır. Bu yöntem, verilerin yalnızca içerik açısından değil, aynı zamanda mantıksal geçerlilik bakımından da değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Yukarıdaki veri toplama araçlarıyla elde edilen bilgiler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz, argümanlaştırma sürecini hem tarihsel hem de modern bağlamda değerlendirmeyi mümkün kılmıştır, böylece araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini arttırmıştır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmada hem doküman analizi hem de kavramsal çözümlemeye dayalı metodolojik yaklaşımlar bir arada kullanılmıştır. Dokümanların analizi, yani içerik analizi, klasik dönem İslam düşünürlerinin metinlerinden elde edilen verilerin sistematik olarak sınıflandırılmasına ve değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Böylece çalışmada hem tarihsel bağlamı göz önünde bulunduran hem de çağdaş tartışmalara ışık tutan bir zemin oluşturulmuştur. İçerik bakımından yöntemsel süreç üç aşamada ilerlemiştir. İlk aşamada, argüman, istidlâl ve burhân kavramlarının klasik literatürdeki tanımları incelenmiş, bunların modern argümantasyon teorilerindeki terimsel karşılıkları tespit edilmiştir. İkinci aşamada, argümanlaştırma sürecinin İslam düşünce geleneğinde nasıl işletildiği, sadece *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* disiplini üzerinden açıklanmıştır. Üçüncü aşamada ise, elde edilen bulgular genel argümantasyon anlayışıyla karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu yöntemsel ve içerik analizine dayanan yapı, yalnızca tarihsel verilerin aktarımına değil, aynı zamanda kuramsal düzeydeki tartışmalara katkı sağlayacak şekilde kurgulanmıştır.

2.6. Araştırma Etiği

Bu çalışmanın yürütülmesi sürecinde bilimsel araştırmaların temel ilkelerinden biri olan araştırma etiği prensiplerine titizlikle riayet edilmiştir. Araştırmanın tüm aşamalarında, dürüstlük, şeffaflık ve sorumluluk değerleri gözetilmiş; elde edilen bulguların tarafsız ve güvenilir biçimde aktarılmasına özen gösterilmiştir. Doküman analizi yöntemiyle incelenen klasik ve modern kaynakların tamamı, herhangi bir çarpıtma yapılmaksızın, aslına uygun şekilde değerlendirilmiş ve okuyucuya sunulmuştur. Çalışmada kullanılan kavramlar, teoriler ve örnekler akademik bütünlük çerçevesinde ele alınmış; alıntılar ve yorumlar özgünlük ilkesine zarar vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. Araştırma süresince elde edilen bulguların yalnızca bilimsel katkı amacıyla paylaşıldığı, hiçbir çıkar çatışmasına yer verilmediği özellikle vurgulanmalıdır. Bu yaklaşım, çalışmanın güvenilirliğini artırmakta ve araştırmacının etik sorumluluklarını yerine getirdiğini ortaya koymaktadır.

3. Bulgular

3.1. İslam İlimlerinde Delil Burhân ve İstidlâl

Klasik mantık eserlerinde, önerme konusundan delil konusuna geçildiğinde genellikle tündengelim (dedüktif kıyas) üzerinde yoğunlaşılır; ardından tümevarım (endüktif kıyas) ve analogiye (temsil) daha kısa şekilde yer verilir. Ancak genel kabul, delillerin üç ana türde toplandığı yönündedir: Dedüksiyon, endüksiyon ve temsili kıyas. Eşitlik kıyasına da delil olarak değinilmişse de ona fazla önem atfedilmemiştir. Ayrıca bu kıyas türlerinin kendi alt kategorileri de bulunmaktadır. Delil, bilinen önermelerden hareketle bilinmeyen sonuçlara ulaşma süreci olarak tanımlanabilir (Özel, 2019, s. 40). Bazı mantıkçılar mantıksal tanımları da delil kapsamına alırken, bazı usul âlimleri ise basit (müfred) lafızların işaret ettiği anlamları da delil olarak değerlendirmiştir.

Geleneksel İslam ilimlerinde ise kesin ispat için “burhân” terimi kullanılır. Burhân, sağlam delil demektir. Bazı düşünürler burhânı yalnızca birinci şekil kıyaslarla sınırlandırmıştır. Aristoteles, *İkinci Analitikler* adlı eserinde bu konuyu işlemiştir. Burhân, doğru öncüllerden hareketle kurulan kıyaslarla kesin sonuç elde etmeyi ifade eder ve bilimsel bilginin düzenlenmesinde temel rol oynar (Özel, 2019, s. 40).

İstidlâl ise en az bir önermeden hareketle geçerli bir akıl yürütme yapmaktır. Delilde en az iki öncül gerekir. Dolayısıyla her delil bir istidlâldir; ancak her istidlâl delil değildir. Çünkü tek bir önermeden delil kurulamaz. Bu nedenle istidlâl, delilden daha kapsamlı bir kavramdır. Klasik literatürde, iki önerme arasındaki doğrudan ilişki “vasitasız delillendirme” (istidlâl-i mübâşir), en az iki önermeyle yapılan çıkarım ise “vasıtalı delillendirme” (istidlâl-i gayri mübâşir) olarak adlandırılmıştır. Her iki durumda da elde edilen bilgi dolaylı (kesbî/kazanılmış) bir bilgi sayılır (Özel, 2019, s. 41).

Buradaki vasitasız ve vasıtalı ayrımı, gelenekte insana ait bilgilerin ya doğrudan (bedihî), ya dolaylı (kesbî) ya da vahiy yoluyla (vehbî/ledünnî) elde edildiğini söyleyen tasniften farklıdır. Bu çerçevede şu argümanı kurabiliriz: Bilgilerimiz ya doğrudan elde edilir ya da başka bir sebeple kazanılır; başka bir ihtimal yoktur. Elde edilen bilgiler ise ya akıl yoluyla kazanılır (kesbî) ya da vahiyle (vehbî) veya bedihî yolla elde edilir. Öyleyse insan bilgisi ya kesbîdir ya da değildir (Özel, 2019, s. 41).

Klasik mantıkta argümanın, aralarında çıkarım ilişkisi bulunan önermeler bütünü olarak tanımlandığını yukarıda ifade etmiştik. Argümanda mutlaka bir hüküm çıkarma süreci yer alır. Bu açıdan bakıldığında, geleneksel klasik mantıktaki “istidlâl” kavramı bazı argüman türlerini karşılamak için kullanılabilir. İstidlâlde en az bir önermeden bir sonuç çıkarmak yeterlidir. Yani bir önerme ile bu önermeden çıkarılan bir hüküm bir araya geldiğinde, aralarında çıkarım ilişkisi bulunduğu için bir argüman oluşur. Argüman kavramı ayrıca endüksiyon, temsil kıyası ve tarif dışında bırakıldığı söylenen bazı kıyas türleri için de kullanılabilir. Eğer dedüksiyon dışındaki tüm önermesel akıl yürütmeleri tümevarım kapsamında ele alırsak, argümanlar iki türde incelenir: dedüktif ve endüktif. Dedüktif argümanlar, öncüllerinin sonuç önermesini kesin olarak doğruladığını ileri sürer. Bu tür iddialar ya doğru ya da yanlıştır. Hem dedüktif hem de mantıksal açıdan geçerli olup öncülleri tamamen doğru olan argümanlar, sağlam delil sayılır ve güçlü dedüksiyon örnekleridir. Mantıksal açıdan geçerli olan her argüman bir dedüksiyondur (Özel, 2016, s. 346). Ancak kıyas olup da dedüktif olmayan örnekler de mevcuttur; tümevarım kıyasları buna örnektir. Öte yandan öncülleri kesin doğru olan argümanlar ya da içerisinde bu türden argüman barındıran daha girift ama mantıkça geçerli olan argümanlar, bir burhân olarak görülebilir. İslam Düşüncesindeki “burhân”, “delil”, “istidlâl” ile günümüz düşüncesindeki “argüman” arasındaki bağ noktasındaki bulguları açıkladıktan sonra, İslam Medeniyetindeki *âdâbü’l-bahs* ve *’l-münazara* konusundaki bulgulara geçebiliriz.

3.2. İstidlâl Argüman ve Âdâbü’l-Bahs Ve’l-Münazara Arasındaki İlişki

Aristoteles, cedel sanatının sistematik kurucusudur ve onun İslam düşüncesinde alımlanışı çeşitli şekillerde tartışılmaktadır. Cedel sanatı her ne kadar İslam Düşüncesinde kendine özgü bir yer edinebilmiş, kelamcılarının ve usul-ü fıkıh çalışanlarının kullanmış olduğu bir metot olmuşsa da işleme tarzının hakikati ortaya çıkarma şeklinde değil de hasmını her türlü yenme şeklinde gerçekleşmesi nedeniyle müslüman alimlerin farklı bir müzakere ortamı oluşturmalarına imkân sağlamıştır. Müslüman alimlerin işleyişi ve amacı açısından bütünüyle cedelden farklı olarak ürettiği tartışma yönteminin adı, makalemize konu olan *âdâbü’l-bahs* ve *’l-münazara*’dır (Pehlivan, 2015, ss. 41-58).

Söz konusu tartışma yöntemini *Risâle fi Âdâbi’l-Bahs* adlı çalışması ile ilk sistemleştiren Şemsü’d-Dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî’dir (ö. 1322). Semekandî’nin bu yöntemi öylesine kabul gördü ki, ondan sonra cedel adıyla eser neredeyse yazılmadı veya yazılsa da *Risâle fi Âdâbi’l-Bahs*’ın gölgesinde kaldı. “Âdâb”ı “cedel” sanatından ayıran nokta, onun tümüyle mantık kaideleri

üzerine kurulu olması ve tartışan taraflardan birinin diğerine üstün gelmesi üzerine değil, tarafların her ikisine de *sevâbı/hakikatı/doğruyu* ortaya çıkarmada sorumluluk yüklemesidir (Pehlivan, 2015, ss. 41-58).

Risâle fi Âdâbi'l-Bahs'ın muhtevasına baktığımızda üç bölümden oluştuğu görülür. İlk bölümde tasavvurî ilkeler ve tasdikî ilkeler verilir. Bu bağlamda delil, emare, illet, rükün, şart, münâkaza (men), muâraza, nakz gibi terimler tanımlanır. Bir sonraki bölümde bunların uygulamalarıyla karşılaştığında yabancılık çekilmemiş olunacaktır. İkinci bölümde münazaranın nasıl başlayıp nasıl ilerlediği ve son olarak nasıl neticelendiğiyle ilgili kısımlar yer almaktadır. İlk bölümde kabaca tanımları verilen terimler, bu bölümde verilen münazara planı içerisinde yer alır. Zira münazaranın sağlıklı işleyişi için konu düzeni önemlidir. Sırası gelmeden yapılan itirazlar konuyu ana mecrasından saptırarak iddianın sağlıklı bir şekilde biçimde değerlendirilme olanağını ortadan kaldırılabılır. Üçüncü bölüm ilk iki bölümün bir çeşit uygulamasını oluşturmaktadır. Semerkandî kendi tasarladığı örnek mülâhazalarla teoriyi pratiğe taşımaktadır. Münazaraların konuları ise felsefe, kalam ve fıkıhtan seçilmiştir (Yazıcı, 2024, ss. 5-6).

Semerkandî'ye göre “münazara iki şey arasındaki nisbete dair doğruyu ortaya çıkarmak için iki tarafın basiretle gerçekleştirdiği bir nazardır.” (es-Semerkandî, 2024, s. 7) Burada münazara Arapça “n-z-r” kökünden gelen, işteşlik bildiren, karşılıklı bakmak, karşılıklı (Yazıcı, 2024, s. 7) fikir yürütmek anlamına gelmektedir. Yani akıl gözüyle bakmak manasında da kullanılabilir.

Semerkandî temel tanımlardan sonra münazaranın nasıl başlaması gerektiğini şöyle anlatır:

“İddia sahibi (muallil) konuyla ilgili görüş ve mezhepleri ortaya koymaya başladığında kendisine men' yöneltilemez. Çünkü iddia sahibi bunların aktarıcısıdır. Ancak iddia sahibi iddia ettiği şeye dair delil getirmeye başlarsa o zaman itirazcı konumunda olan kişi ya delille ilgili itirazda bulunur ya da delille ilgili hiçbir itirazda bulunmaz. Eğer delille ilgili itirazda bulunmazsa bu durum izaha muhtaç değildir. Eğer delille ilgili itiraz yapacak olursa bu durumda ya iddia sahibinin delili tamamlamasından önce yapar ya da iddia sahibinin delili tamamlamasından sonra yapar. İddia sahibinin delili tamamlamasından önce itirazda bulunması, delilin öncüllerinden birine men' yöneltmesi şeklinde olur” (es-Semerkandî 46).

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşıyor ki *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* disiplininin işleyişi, yukarıdaki istidlal ve delil ile ilgili açıklamalarımızdan farklı bir karakterde ilerlemektedir. Yani vasıtasız (istidlâl-i mübâşir) ile vasıtalıdan/delilden (istidlâl-i gayr-ı mübâşir) farklı bir yolla gerçekleşmektedir. Burhân zaten vasıtalı bir delil olduğundan dolayı o da “âdâb”tan farklılaşmaktadır.

Bu durumda şu bulguya ulaşmaktayız: *Âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* disiplini bir argümantasyon çalışması değildir. Çünkü o, başlı başına bir disiplin olup kendi içerisinde argümanlar kurarak ilerlemektedir. O, doğruyu ortaya çıkarmak için iki tarafın basiretle gerçekleştirdiği akıl yürütme faaliyetleriyle ilgilidir. Bu akıl yürütmelerin, birlikte argüman kurma ya da argümanları eleştirme süreçlerinde birtakım ilkelere uyması gerekmektedir. İşte *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* bunun ilmi tarafını inceleyen bir disiplindir diyebiliriz. Nereden bakarsak bakalım *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara*'nın modern dönemdeki argümantasyon teorilerinden daha farklı bir yol ve yöntem olduğu bulgusuna ulaşıyoruz. Şimdi *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara*dan farklı olan ve önermeleri de bir delil ile desteklenmiş olan bir argüman örneği üzerinden genelleştirme yaparak bir içerik analizi yapalım. Böylece yukarıda argümantasyon ile istidlâl arasında kurduğumuz bağ somutlaşmış olacaktır.

3.3. Delilli Kıyas

Delilli kıyas, her bir öncülün dayanakları ve gerekçeleriyle birlikte aktarıldığı kıyas türüdür (Hakkı, 1330, s. 229). Öncüllere birden fazla neden eklendiğinde argüman daha da kapsamlı hâle gelir.

İzmirli İsmail Hakkı'nın buna verdiği örneği biraz daha sadeleştirerek verirsek;

- Heva ve hevesine uyan kimsenin kalbi daima sıkıntı içindedir. (Küçük Önerme)
Çünkü vicdanı onu ayıplar ama arzularını engelleyemez.
- Kalbi sıkıntı içinde olan ise mutlu olamaz. (Büyük Önerme)
Çünkü mutluluk için kalp huzuru gereklidir.
- Dolayısıyla heva ve hevesine uyan kimse mutlu olamaz.

Verilen örnek, mantıksal bir kıyastan hareketle kurulmuştur. Bu bir argümandır. Bununla birlikte geleneğimizde, kıyasların temel formuna bağlı kalınarak (büyük ve küçük önermelerin düzeni korunarak) bu önermelerin doğruluğunu destekleyen daha kapsamlı metinler de kaleme alınmıştır.

Bir argüman sadece ana sonuç ve öncüllerden oluşmaz; içinde ara sonuçlar ve bunların öncülleri de bulunabilir. Bu yüzden bir argüman birkaç sayfayı, hatta beş sayfadan uzun bir metni kapsayabilir. Yine de ister kısa ister uzun olsun, argümanların çözümünde mantık ilminin kuralları büyük ölçüde kullanılmaktadır.

İslam ilimlerinin oluşumundan önce, Kur'an'ın akıl yürütmeye yaptığı teşviki de özellikle hatırlatmak gerekir (Kur'an-ı Kerim, 16:125; 39:18; 3:190-191; 29:43). Büyük İslam âlimleri çoğu zaman bu teşvik doğrultusunda hareket etmişlerdir. Kur'an'ın asıl gayesi, insanı yanlış inançlardan kurtarıp doğru bilgi ve sağlam imanla buluşturmak, böylece Rabb'in rızasına ulaştırmaktır. Ayrıca Kur'an, birey ve toplumu düzenli, mutlu ve tutarlı kılmayı hedefler. Bunun için de bazı kurallara ihtiyaç vardır. Özellikle kıyas kurallarına riayet bu bağlamda önem arz eder (Baba, 2021, ss. 205-206).

İslam düşüncesinde İmam Gazzâlî (Çapak, 2006, ss. 131-149) ile İbn Hazm'ın (İbn Hazm, 2018) mantığın İslam ilimlerinde kullanımına dair görüşleri bu noktada dikkat çekicidir. Gazzâlî'den sonra neredeyse tüm İslam ilimlerinde mantıkla güçlü bir ilişki kurulmuştur. Çünkü dinî ilimlerde doğru düşünme, doğru çıkarım yapma, delillendirme yöntemleri geliştirme açısından mantığın sunduğu kesinlik ve açıklık başka bir yerde kolay bulunmaz. Felsefede olduğu gibi kelimeler ve fıkıhta da mantığın yöntemlerinin benimsenmesinde bir zorluk yaşanmamıştır (Altunya, 2013, s. 58).

Genellersek; çağdaş argümantasyon teorilerinin İslam geleneğindeki mantık anlayışıyla karşılaştırılması, bu teorilerin İslam ilimlerinde de uygulanabileceğini göstermektedir. Çünkü klasik dönemde mantık, İslam ilimleri için önemli bir araç olarak kullanılmış; Kur'an ve hadisler de buna teşvik etmiştir. Nitekim Gazzâlî, *Mî'yâru'l-İlm* (el-Gazzâlî, 2013) adlı eserinde mantık konularını fıkıh örnekleriyle ele alarak bunun en açık örneklerini vermiştir.

Bu genelleştirerek elde ettiğimiz kanıt daha da netleştirecek olursak:

- Günümüzde mantık ilmi ile argümantasyon teorileri arasında güçlü bir bağ vardır ve mantık, argümantasyonun vazgeçilmez aracıdır.
- Geçmişte de mantık ilmi ile İslam ilimleri arasında aynı şekilde güçlü bir bağ bulunmuş ve mantık, İslam ilimlerinde vazgeçilmez bir araç olarak kullanılmıştır.
- Hem Mantık ilmi ile argümantasyon teorileri arasında hem de mantık ilmiyle İslam ilimleri arasında sıkı bir ilişki mevcutsa argümantasyon teorileri ile İslam ilimleri arasında bir sıkı bir ilişki olmalıdır.
- O hâlde, argümantasyon teorileri ile İslam ilimleri arasında da sıkı bir ilişki vardır.

Burada şunu da söylememiz gerekir: Son kanıttaki sonuç önermesi, yani elde ettiğimiz bulgu, bir argümantasyon faaliyetinin sonucu olarak elde edilmiştir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Argüman, bir sonuca ulaşmak amacıyla çeşitli gerekçeler veya kanıtlar ortaya koyma olarak tanımlanabilir ve bir mantıksal yapıya sahiptir. Mantık ile argümantasyon teorileri arasında sıkı bir bağ bulunur. Mantığın uygulama alanlarından biri de argümantasyon teorileridir. Argüman tamamlanmış bir şey iken, argümantasyon bu sürecin kendisine verilen addır. Her argümanda bir çıkarım söz konusudur, bir tez ileri sürme çabası vardır. Bu açıdan bakıldığında, klasik mantıktaki “istidlâl” kavramı bazı argümanları karşılamak için kullanılabilir. İstidlâlde en az bir önermeden hareketle bir sonuca ulaşmanın yeterli olduğunu biliyoruz.

İslam ilimlerindeki pek çok metnin birer argüman içerdiğini fark edip, onları çağdaş argümantasyon teorileri ışığında değerlendirme olanağımız vardır. İslam geleneğinde yer alan istidlâl anlayışı, gramatik çözümleme yöntemleri ve literal okuma teknikleri ile modern argümantasyon teorileri bir araya getirildiğinde; bu, ilmî metinlerin mantıksal açıdan geçerliliğini ve içerdikleri iddiaların güçlü birer argüman olup olmadığını test etme imkânını sağlayacaktır.

Bu metodolojik yaklaşımın en önemli ilham kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın akıl yürütmeye verdiği önemi ve büyük İslam âlimlerinin bu teşviki esas aldıklarını yeniden hatırlamamız gerekir. Gazzâlî'den itibaren hemen tüm İslam ilimlerinde mantık ile güçlü bir bağ kurulmuştur. Benzer şekilde, çağdaş argümantasyon teorileri de bizlere yeni ufuklar açabilir. Bu ilişkiyi sağlam temeller üzerine oturtmamız gerektiği açıktır. Böylece İslam adına daha isabetli kararlar almak mümkün olacaktır.

Öte yandan *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* disiplininin işleyişi, istidlâl ve burhân kavramlarından farklı bir özellik göstermektedir. Yani bu disiplin, vasıtasız istidlâl veya vasıtalı/delile dayalı istidlâl yöntemlerinden başka bir şekilde işlemektedir. Burhân zaten vasıtalı bir delil türü olduğundan, *âdâbü'l-bahs ve'l-münazaradan* ayrılmaktadır. *Âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* kendi başına bir disiplindir ve kendi içerisinde argümanlar kurarak ilerler. Esasen o, iki tarafın doğruyu ortaya çıkarmak amacıyla bilinçli bir şekilde yürüttüğü akıl yürütme faaliyetleriyle ilgilidir. Bu akıl yürütmeler sırasında gerek argüman üretiminde gerekse var olan argümanların eleştirisinde belli ilkelere uyulması gerekir. İşte *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara*, bu ilkeleri inceleyen ilmî bir disiplin olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla her açıdan bakıldığında, *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara*'nın modern argümantasyon teorilerinden farklı bir yol ve yöntemle sahip olduğu söylenebilir. İslam geleneği yüzyıllarca yıl bu yöntemi kullanmış ve İslam adına başarılı kararlar almıştır.

İslam geleneğinde argümantasyona karşılık gelecek tüm metinlerin incelenmesinin güçlüğü ve aynı zamanda onların daha geniş bağlamlarda araştırılmaları gerekeceğinden çalışmamız Semerkandî, İsmail Hakkı İzmirli ve kısmen de olsa ikincil literatür üzerinden daha dar çerçevede/örnekleme gerçekleştirildi. Bu durum çağdaş dönem argümantasyon modelleri için de geçerlidir. Bu kısıtlı durum çalışmanın verilerinin eksik tümevarımsal bir genelleme ile elde edildiğini göstermektedir. Eksik tümevarımsal genellemeler, bilimlerin ilk elden sonuçlara ulaşmada kullandıkları, elverişli bir yöntemdir. Tam tümevarımsal bir genelleme için çalışma evrenindeki tüm verilerin görülebilir/denetlenebilir olması gerektiğinden eksik tümevarımsal genellemeler bize kendi sonuçlarının ileride hep test edilmesi imkânını sağlarlar. Kendilerinin denetlenmesi için birtakım öneriler getirirler.

Soruşturduğumuz mevcut literatür bize şunu söylüyor: Geleneksel dönemlerde bilgi elde etme yöntemleri var ve çağdaş dönemde de akademik bilgi elde etmenin araçlarından biri de argümanlaştırma faaliyetidir. Bulgularımız gösteriyor ki gerek modern dönemde gerekse geleneksel dönemdeki dolaylı bilgi elde etme etkinlikleri/teknikleri, birbirinin çelişği ya da karşıtı değil, bilakis, verilen örnek üzerinden de anlaşılabilir gibi, bir araya getirildiğinde daha güçlü kanıtlara ulaşılmasını sağlayabilecek etkinliklerdir/tekniklerdir. Bu yönüyle çalışmada ileri sürülen yaklaşım, mevcut

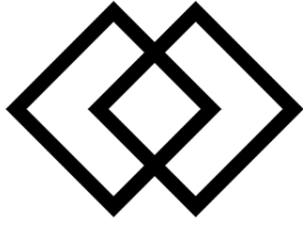
literatürde çoğunlukla karşılaşılan “İslam ilimlerinin usullerinin kendi başlarına yeterli olduğu” iddiasına meydan okumaktadır. Oysa kritik düşünme ve argümantasyon teknikleri ile *âdâbü’l-bahs ve’l-münazara*’dan hareketle gerçekleşecek tartışma ortamı, yeni metodolojilerin geliştirilmesini mümkün kılacaktır. Muhtemel ve müstakbel tartışma nesneleri olarak şunu söyleyebiliriz: İslam ilimleri araştırmacıları İslami metinleri (örneğin Neseî’nin akaidi) analiz etmeye koyulduklarında, bu amaçla onları çağdaş argümantasyon teknikleri ile yan yana koyduklarında ve konularını çözümlemeye o teknikleri kullanabildiklerinde daha sağlıklı sonuçlar elde edebileceklerdir. Örneğin gelecekte Gazzâlî’nin fıkıhındaki kıyaslarının ya da onun *Tehâfüt*’ündeki argümanlarının Toulmin argüman modeliyle analiz edilebilmesi, kabul edilebilir ve orijinal sonuçların elde edilmesini sağlayabilecektir. Yine *Mi’yârü’l-İlm*’inde sunduğu örnek kıyaslar, Toulmin’in argüman modeliyle denetlenebilir nitelikte olup olmadığı akademik bir tartışma olarak çalışmalarda yerini alabilecektir. Öte yandan Fisher’ın (2017) “İyi Argüman Testi” modern terminolojiyle bu kıyasların gücünü değerlendirmeye imkân vermektedir. Bu durum, klasik metinlerin modern argümantasyon araçlarıyla analiz edilebileceğini göstermekte ve çalışmanın literatüre katkısını güçlendirmektedir. Ancak iddiaların bizzat kendileri, daha ileri tartışmaları gerektirmektedir. O yönüyle aşağıda öneriler oluşturulmuştur:

- Klasik İslam metinlerinin argümantasyon modelleriyle sistematik analizi yapılmalıdır. Örneğin Gazzâlî’nin fıkıh kıyasları Toulmin modeliyle; İbn Rüşd’ün burhân analizleri ise Pragma-Dialektik Model ile çözümlenebilir.
- Âdâbü’l-bahs ve’l-münazara teorisi, modern tartışma teorileriyle karşılaştırılarak “İslamî Argümantasyon Modeli” oluşturulabilir. Literatürde bu yönde bütünlük bir çerçeveye henüz yoktur.
- İslam ilimleri eğitiminde argümantasyon temelli yöntemlere yer verilmelidir. Kelam, fıkıh, tefsir ve hadis derslerinde argüman çözümleme becerileri kazandırmak, metodolojik güçlülüğü artıracaktır.
- Kıyas, istidlâl ve delil türlerinin modern mantık diline aktarılması, İslam düşüncesinin akademik dünyada daha görünür ve tartışılabilir olmasını sağlayacaktır.
- Gelecek araştırmalarda daha geniş bir veri seti kullanılmalı, farklı dönem ve ekollere ait metinlerin karşılaştırmalı argümantasyon analizi yapılmalıdır.

5. Kaynakça

- Acarer, A. “Poetics Between Classical And Modern: The Influence of Aristotle’s Understanding of Poetry on Modern Art Theories.” *Aufklärung: Journal of Philosophy* 12 (2) (2025): 29-44.
- Altunya, H. “Mantık ve dînî ilimler ilişkisinin tarihsel gelişimi üzerine kısa bir tahlil.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (1) (2013): 57-72.
- Baba, C. *Retoriğin ikna gücü*. 2018.
- Baba, C. *Kur’ân-ı Kerîm’de kıyas örnekleri*. 2021.
- Çapak, İ. “Gazali’ye göre kıyasın Kur’an’a uygulanması.” *İslâmî İlimler Dergisi* 1 (2) (2006): 131-149.
- Çelik, Z. *Diyalojik İlgisizlik*. 2025.
- Çepni, S. *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. 2021.
- El-Gazzâlî, Ebû H. *Mi’yârü’l-İlm*. Çev. Ali Durusoy ve Hasan Hacak. 2013.
- Emiroğlu, İ. *Klasik Mantığa Giriş*. 2009.
- Es-Semerkandî, Ş. M. E. *Münazara dersleri*. Şerh ve çev. Muhammed Yazıcı. 2024.
- Feteris, E. *Hukuki argümantasyonun temelleri*. Çev. Ertuğrul Uzun. 2010.
- Hakkı, İ. İ. *Felsefe dersleri*. 1330.
- Fisher, A. *Gerçek argümanların mantığı*. Çev. Cenk Özdağ ve Oğuz Akçelik. 2017.

- Hintikka, J. "True and false logics of scientific discovery." Ed. J. Hintikka ve F. Vandamme. *Logic of discovery and logic of discourse*. 1985.
- İbn Hazm. *et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık: mantık ve dini ilimler*. Çev. İbrahim Çapak ve Yusuf Arıkaner. 2018.
- Kur'an-ı Kerim*.
- Öztürk, A. B. "Biçimsel olmayan mantık yaklaşımı neden hatalıdır ve nasıl aşılmalıdır?". *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 24 (2015): 91-116.
- Özel, A. "Klasik sembolik mantık- iki değerli mantık". Ed. İsmail Köz ve Ali Çetin, *Mantık El Kitabı*. 2016.
- Özel, A. *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş I*. 2019.
- Özel, E. "Argümanlaştırma (argümantasyon) ve argümanlaştırmanın İslam bilimlerinde kullanımı." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2021): 249-263.
- Pehlivan, N. "Ahmed sevkî efendi'nin risâle fî âdâbi'l-münâzara isimli eseri ve âdâbü'l-bahs ve'l-münazara beleneğindeki yeri". 30 (2015): 41-58.
- Rigotti, E. & Morasso, S. G. "Argumentation as an object of interest and as a social and cultural resource." Ed. Nathalie Muller M. ve Anne-Nelly P. *Argumentation and Education Theoretical Foundations and Practices*. 2009.
- Selçuk, R. "Mantık İlmi Açısından İki Önemli Eser: Mizânu-l Ukûl ve Felsefe Dersleri". *Mantık Araştırmaları Dergisi* 5 (1) (2023): 6-23.
- Scanlan, M. & Shapiro S. "The work of john corcoran: an appreciation". *History and Philosophy of Logic* 20 (3-4) (1999): 149-158.
- Yaran, C. S. *İnformel Mantık*. 2011.
- Yazıcı, M. *Açıklama. Şemsü'd-dîn muhammed b. eşref es-semerkandî, münazara dersleri*. Şerh ve çev. Muhammed Yazıcı. 2024.
- Weston, A. *A rulebook for arguments*. 1992.



4-6 MAYIS 2024 CİZRE SELİNİN NEDENLERİ: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ, YAĞIŞ DİNAMİKLERİ VE KENTSEL KIRILGANLIK

Serkan SABANCI*

Öz

Bu çalışma, 4-6 Mayıs 2024 tarihlerinde Cizre’de meydana gelen sel olayını meteorolojik, jeomorfolojik ve kentsel kırılganlık bağlamında incelemektedir. Araştırmada 1970-2024 dönemi Meteoroloji Genel Müdürlüğü yağış verileri kullanılmış; eğilim analizi için Mann-Kendall testi ve Sen’in eğim tahmin yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca şiddet-süre-frekans (IDF) analizleri ve CBS tabanlı litoloji, eğim ve hidrografi verileri değerlendirilmiştir. Bulgulara göre, 4 Mayıs 2024’te kaydedilen 14,4 mm’lik yağış tek başına ekstrem bir değer oluşturmamaktadır. Ancak Mart 2024’teki 74,8 mm’lik yüksek yağış, zemin doygunluğunu artırarak Mayıs ayındaki daha düşük şiddetli yağışların taşkına dönüşmesine neden olmuştur. Litolojik olarak geçirimsiz kumtaşı-şeyl ardalanmaları ve alüvyon birimleri, yüzey akışını hızlandırmış; jeomorfolojik olarak %20’nin üzerindeki eğimler ve alüvyal yelpazeler taşkın riskini büyütüştür. Kent içindeki menfez ve drenaj kanallarının tıkanması, özellikle Cudi ve Nur mahallelerinde derin su baskınlarına yol açmıştır. Ulusal ve uluslararası karşılaştırmalar, selin çoklu faktörlerin etkileşimiyle afete dönüştüğünü göstermektedir. Şanlıurfa 2023, Ahr Vadisi 2021 ve Derna 2023 olayları da benzer biçimde yağışın tek başına değil, jeomorfoloji ve kentsel kırılganlıkla birleştiğinde yıkıcı sonuçlar doğurduğunu kanıtlamaktadır. Çalışma, afet risk yönetiminde sadece yağış miktarına odaklanmanın yetersiz olduğunu; iklim değişikliği, topografya, zemin koşulları ve altyapının bütüncül biçimde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cizre, Kentsel kırılganlık, İklim değişikliği, Sel, Yağış dinamikleri.

The May-6, 2024 Cizre Flood: Climate Change, Precipitation Dynamics, and Urban Vulnerability

Abstract

The flood event that occurred in Cizre on May 4, 2024, was not solely the result of an extraordinary hydrological discharge, but rather the combined effects of short-duration intense rainfall, climate change-driven variability, and urban vulnerabilities. This study analyzes the event through the lenses of climate change, precipitation dynamics, and urban infrastructure deficiencies, aiming to highlight its multi-factorial nature. Meteorological records indicate that the May 4 rainfall itself was not unprecedented; however, heavy precipitation in March and April had already saturated the soils, amplifying flood risk. Long-term trend analyses of precipitation and temperature (Mann-Kendall, Sen’s slope) reveal a decline in total annual rainfall but an increase in the frequency of short and intense rainfall events. Settlement expansion onto the floodplain, insufficient drainage capacity, and unplanned urbanization accelerated the transition of meteorological hazards into a disaster. Field observations revealed that clogged culverts and poorly maintained drainage channels resulted in elevated water depths to hazardous levels at the neighborhood scale. Findings emphasize that the primary determinant of disaster severity was not natural hydrological extremes, but rather anthropogenic vulnerabilities. To mitigate similar risks in Cizre, this study recommends strengthening urban drainage systems, restricting construction within floodplains, implementing routine maintenance, and developing community-scale, impact-based early warning systems. By situating the Cizre case alongside recent national (e.g. Şanlıurfa 2023) and international flood events (e.g. Ahr Valley, 2021; Derna, 2023), the paper contributes to a broader understanding of flood risk management in the age of climate change.

Keywords: Cizre, Flood, Climate change, Precipitation dynamics, Urban vulnerability.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, sabanciserkan@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-6008-5213>

1. Giriş

Sel ve taşkın olayları, iklim sistemindeki oynaklık ile beşerî süreçlerin (kentleşme biçimleri, arazi kullanımı, altyapı niteliği) kesişiminde ortaya çıkan çok etmenli afetlerdir. Son yıllarda küresel su döngüsündeki düzensizlik, “ya kuraklık ya taşkın” salınımlarını keskinleştirerek aşırı yağış ve ani taşkınların etkisini büyötmektedir. Dünya Meteoroloji Örgütü’nün en güncel “Küresel Su Kaynaklarının Durumu 2024” raporu, 2024 yılında küresel nehir havzalarının yalnızca yaklaşık üçte birinin “normal” koşullar yaşadığını; geri kalanında akışların olağandışı kurak ya da ıslak seyrettiğini göstermekte ve bu dengesizliğin gıda güvenliği, yer değiştirme ve altyapı baskısı üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir. Bu tablo, erken uyarı ve risk azaltım yatırımlarının aciliyetini de net biçimde ortaya koymaktadır (World Meteorological Organization [WMO], 2025). Küresel ölçekte sel maruziyeti, iklim değişikliği sinyali ile nüfus dinamiklerinin bileşik etkisi altında artmaktadır. Yüksek çözünürlüklü küresel taşkın modellemelerine dayanan Nature Communications çalışmaları, 100 yıllık taşkın tehlikesine maruz küresel nüfusun yüzyıl boyunca belirgin biçimde artacağını; maruziyet trendinde iklimsel etki ile demografik/değişen yerleşim örüntülerinin birlikte rol oynadığını göstermektedir. Bu bulgular, taşkın yönetiminde “tehlike-maruziyet-hassasiyet” bileşenlerinin eşanlı ele alınmasının zorunluluğunu güçlendirmektedir. Avrupa’da 2021 Ahr Vadisi seli gibi olaylar, aşırı yağışların tek başına değil, doygün zemin koşulları, vadisel hapsolme etkisi ve yapısal kırılganlıklarla birleştiğinde yıkıcı sonuçlar ürettiğini göstermiştir. Çok-disiplinli analizler 24-72 saatlik yağış toplamalarının kısa sürede kritik eşikleri aştığını, dar vadilerde akış hızları ve taşkın derinliklerinin ölümcül kombinasyonlar oluşturduğunu ve olayın tarihsel bağlamda uç değer olduğunu ortaya koymuştur. Bu değerlendirmeler, olay-özel sinoptik koşulların yerel morfometri ve yerleşim dokusuyla nasıl etkileştiğini de nicel olarak açığa çıkarmaktadır (Gharakhanlou & Perez, 2022; Khalifeh vd., 2019; Nyugen vd., 2024; Sreenatha vd., 2025). Yöntemsel cephede literatür, taşkın riskinin yalnızca hidro-meteorolojik göstergelerle değil, çok katmanlı mekânsal analizlerle (CBS/UA), hidrolik modelleme ve makine öğrenmesi yaklaşımlarının entegrasyonu ile değerlendirilmesini önermektedir. Geleceğe dönük iklim ve arazi kullanım senaryolarını hidrolik modellerle birleştiren çalışmalar (ör. XGBoost/LightGBM ile IDF/akım eşleştirmeleri), planlama ölçeklerinde taşkın tehlikesi ve risk kararlarını somutlaştırmaktadır. Buna paralel olarak, etkiye dayalı yüksek çözünürlüklü erken uyarı sistemleri (impact-based EWS) yerel karar vericilere taşkın derinliği, akış hızı ve olası etkiler hakkında eyleme dönük bilgi üretmektedir (Nyugen vd., 2024). Türkiye bağlamında, hem Doğu Karadeniz gibi orografik olarak duyarlı bölgelerde hem de Güneydoğu Anadolu’da yağış rejimindeki düzensizlikler ve kısa süreli yoğun yağışların artan rolü, taşkın riskini büyötmektedir. Doğu Karadeniz’de Söğütlü Deresi (Trabzon) üzerine yapılan CBS-AHS temelli çalışma; eğim, kanal yakınlığı, arazi örtüsü ve altyapı parametrelerinin, yüksek ve çok yüksek risk zonlarının mekânsal desenini belirlediğini göstermektedir. Öte yandan Doğu Karadeniz’de sel risk algısı çalışmalarında farkındalık ve hazırlık düzeylerinin sınırlı olduğu; bu yüzden yapısal olmayan önlemler (farkındalık, eğitim, erken uyarı) ile planlama araçlarının birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmıştır (Koralay & Kara, 2024). Güneydoğu Anadolu’da uzun dönemli eğilim analizleri (1981-2022) sıcaklık artışı ve yağış-serileri/kuraklık indislerinde anlamlı değişimleri ortaya koymakta; uç değerlerin şiddetindeki artışın su kaynakları ve kentsel altyapı üzerindeki baskıyı büyöttüğünü göstermektedir. Batman 2023 seli, Şanlıurfa 2023 olayı gibi yakın zamanlı taşkınlar ise (hidrolik eşikler, kent içi drenaj kapasitesi, geçirimsizlik kaybı) beşerî ve jeomorfolojik kırılganlıkların olay şiddetini nasıl büyöttüğünü çarpıcı biçimde ortaya koymuştur (Dinç & Sabancı, 2023; Sabancı vd., 2024). Nitekim 2023 Şanlıurfa taşkını HEC-RAS/CBS ile inceleyen çalışmalar, yan kollar ve kent içi dere kesitlerinde farklı tekerrürlerde (Q2-Q1000) pik debilerin kritik eşiği hızla aşabildiğini ve çok sayıda kesitte taşkın tehlikesinin yüksek olduğunu göstermiştir (Kartal vd., 2024). Benzer şekilde, Avrupa’da 2021 Ahr Vadisi seli (Ludwig vd., 2023) ve Libya’da 2023 Derna seli (İmran vd., 2025), aşırı yağışların jeomorfolojik koşullar ve kentsel kırılganlıklarla birleşerek kısa sürede afet boyutuna ulaşabileceğini

ortaya koymuştur. Bu literatür zemini üzerinde, bu makalenin amacı 4 Mayıs 2024 Cizre selini “meteorolojik-jeomorfolojik bir yaklaşım” ile çözümlemek ve olayın afet boyutuna ulaşmasında belirleyici olan tehlike (aşırı/kısa süreli yağış), maruziyet (yerleşim-altyapı yoğunluğu) ve hassasiyet (jeomorfoloji, geçirimsiz yüzeyler, bakım-işletme eksikleri) bileşenlerinin etkileşimini ortaya koymaktır. Çalışma, (i) olay gününe ve öncesine ait hidro-meteorolojik kayıtların şiddet-süre-tekerrür (IDF) ve trend istatistikleriyle (Mann-Kendall, Sen eğimi) sınanmasını; (ii) eğim, jeolojik-litolojik birimler, toprak ve drenaj ağının CBS/uzaktan algılama temelli jeomorfolojik haritalamasını; (iii) yerleşim ve altyapı deseninin (menfez-kanal kapasitesi, tıkanıklık ve bakım geçmişi) sahadan gözlemlerle bütünleştirilmesini; (iv) bulguların hem Türkiye’den güncel örneklerle hem de uluslararası literatürle karşılaştırılmasını içermektedir. Yöntemsel bileşimin bir diğer ayağı, etkiye dayalı erken uyarı mantığının yerel ölçeğe nasıl tercüme edilebileceğine dair bir tartışmayı kapsamaktadır (Nyugen, 2024). Çalışmanın ön bulguları, 4 Mayıs 2024 yağışının tek başına “rekör” bir uç değer olmayabileceğini; buna karşın ön-doygun zeminler, kentsel geçirimsizlik, hidrolik kesit daralmaları ve drenaj sistemlerindeki tıkanma/bakım eksiklerinin, akış yoğunluğunu mahalle ölçeğinde hızla tehlikeli derinliklere taşıdığını işaret etmektedir. Bu sonuç, küresel ve ulusal literatürde vurgulanan “çok etmenli tetiklenme” çerçevesiyle uyumludur: tehlike sinyalinin afetleşmesi, morfometri ve beşerî kırılganlıkların eşik davranışlarıyla birleştiğinde meydana gelmektedir (Ludwing vd., 2023). Bu bağlamda makale, (i) Cizre’de olay-özel hidro-meteorolojik şiddeti nicelleştirerek; (ii) jeomorfolojik kırılganlık ve kent içi drenaj kapasitesi arasındaki uyumsuzluğu mekânsal olarak göstererek; (iii) yerel ölçekte uygulanabilir risk azaltım önerilerini (hidrolik kapasite artışı, bakım rejimi, taşkın yatağına yapılaşma kısıtları, kritik nokta/boğazlarda menfez yeniden tasarımı, etkiye dayalı erken uyarı ve toplum temelli hazırlık) ortaya koyarak literatüre katkı sağlamayı hedefler. Bu katkılar, bir yandan Türkiye’deki güncel vaka çalışmalarının (ör. Trabzon-Söğütlü, Şanlıurfa 2023) bulgularıyla karşılaştırmalı olarak tartışılacak; öte yandan küresel maruziyet ve su döngüsü düzensizliği tartışmalarıyla ilişkilendirilecektir. Böylece Cizre örneği, benzer jeomorfoloji-iklim etkileşimine sahip yerleşimler için de uygulanabilir bir risk yönetimi çerçevesi sunacaktır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, 4 Mayıs 2024 Cizre selinin nedenlerini çok-etmenli bir çerçevede değerlendirmek amacıyla karma yöntemli bir araştırma deseni benimsemiştir (Creswell & Clark, 2018). Araştırma, hem nicel veri analizleri (meteorolojik eğilim testleri, IDF eğrileri, CBS tabanlı mekânsal analizler) hem de nitel saha gözlemlerini içermektedir. Böylece hidro-meteorolojik veriler, jeomorfolojik özellikler ve kentsel kırılganlıklar bütünleşik olarak ele alınmıştır.

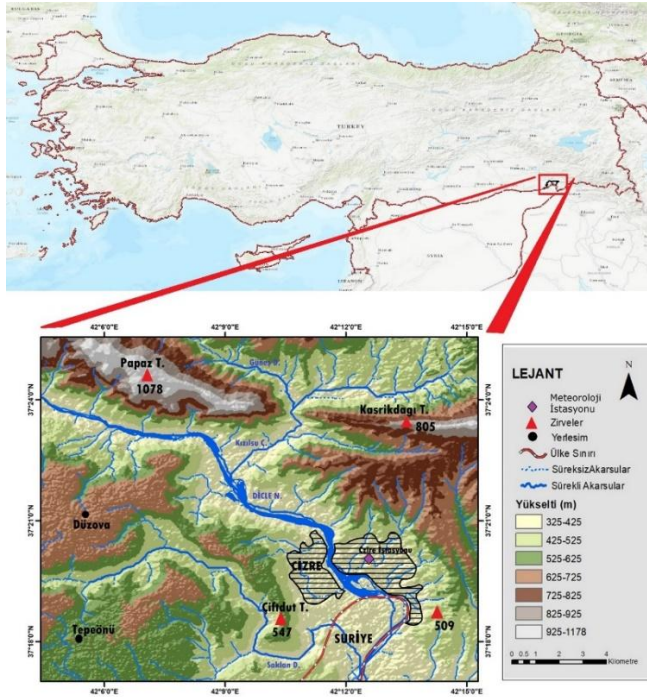
2.2. Evren ve Örneklem

Evren, Cizre ilçesi ve yakın çevresidir. Çalışma grubu, selden en çok etkilenen Cudi, Sur ve Nur mahalleleri ile sınırlanmıştır. Bu mahallelerde selin etkileri, arazi gözlemleri ve altyapı incelemeleriyle değerlendirilmiştir. Çalışma sahası, Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, Şırnak ilinin merkez ilçelerinden biri olan Cizre’yi kapsamaktadır. İlçe, Dicle Nehri’nin batı yakasında, Türkiye-Suriye sınırına yaklaşık 15 km mesafede konumlanmıştır. Cizre, kuzeyde Şırnak ili merkez ve Silopi ilçeleri, doğuda İdil ilçesi, güneyde ise Suriye sınırı ile çevrilidir. İlçenin deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 370 m, il merkezine uzaklığı ise yaklaşık 45 km’dir. Coğrafi koordinatları yaklaşık 37°19' kuzey enlemi ve 42°11' doğu boylamı olan Cizre, Dicle Nehri’nin oluşturduğu geniş alüvyal düzlüklere oturmuştur (Tuncel, 1993;1999); (Şekil 1). Kent, bir yandan nehrin taşkın yatağına yakınlığı, diğer yandan da doğu ve batıdan kuşatan eğimli araziler nedeniyle hidro-meteorolojik olaylara karşı kırılgan bir konumda yer almaktadır. Yerleşim, tarihsel süreçte tarımsal üretim ve ticaret açısından verimli alüvyal düzlüklerde

gelişmiş; ancak bu durum aynı zamanda taşkın riskini de artırmıştır. Cizre'nin kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan Cudi Dağı (2114 m) ve kentin batısında yükselen dağlık kütleler, bölgedeki topografik çeşitliliği belirleyen başlıca unsurlardır. Bu dağlık alanlardan inen geçici akışlar, özellikle yoğun sağanak dönemlerinde Dicle Nehri ile birleşerek sel riskini artırmaktadır. İlçede yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı geçen Akdeniz ile karasal iklim özelliklerinin geçiş formu hâkimdir. Nüfus açısından Cizre, Şırnak ilinin en kalabalık ilçesidir ve 2023 yılı verilerine göre yaklaşık 150 bin nüfusa sahiptir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2025). Hızlı nüfus artışı ve plansız kentleşme, kentin taşkınlara karşı hassasiyetini artıran başlıca beşerî etkenlerdir. Özellikle Dicle Nehri kıyısındaki mahallelerde altyapının yetersizliği ve drenaj sistemlerinin kapasite sorunu, 4 Mayıs 2024 selinde olduğu gibi afet boyutunu büyütüştür.

Şekil 1

Cizre İlçesinin Konumu ve Sayısal Yükselti Modeli (SYM) Haritası



2.3. Araştırma Süreci

Araştırma iki aşamada yürütülmüştür:

Arazi çalışmaları: Sel sonrası yapılan gözlemlerle menfez tıkanıklıkları, drenaj kapasitesi ve zemin koşulları belgelenmiştir.

Ofis çalışmaları: Meteorolojik, jeomorfolojik, litolojik ve kentsel veriler CBS ortamında analiz edilmiştir. Bu süreçte ArcMap 10.2.2 yazılımı, HGM topografya haritaları, MTA jeoloji verileri ve CORINE arazi örtüsü kullanılmıştır

2.4. Veri Toplama Araçları

Meteorolojik Veriler: MGM'den alınan 1970-2024 günlük yağış ve sıcaklık serileri (MGM, 2025).

Hidrografik Veriler: DSİ istasyon verileri (Nerdüş Çayı-Pınarönü, D26A068); (DSİ, 2024).

Jeolojik Veriler: MTA'nın Cizre-N48 paftasına ait veriler (Şenel, 2007).

Topografya ve DEM: USGS 30 m çözünürlüklü DEM (USGS, 2018).

Arazi Gözlemleri: Fotoğraf ve notlarla desteklenmiş gözlemler.

Çalışmada kullanılan tüm veriler, resmi kurumlardan ve açık erişimli kaynaklardan temin edilmiştir. Meteorolojik veriler 1970-2024 dönemine ait MGM günlük yağış ve sıcaklık serilerini; topografik veriler USGS 30 m çözünürlüklü DEM ürünlerini; jeolojik veriler MTA'nın 1/100000 ölçekli Cizre-N48 paftasını; hidrografik veriler ise DSI'nin D26A068 istasyon kayıtlarını kapsamaktadır. Veriler, CBS ortamına aktarılmadan önce koordinat sistemi birliği sağlanmış (WGS84 UTM Zone 38 N) ve raster formatında standardize edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Meteorolojik Analizler: Mann-Kendall eğilim testi, Sen'in eğim tahmini ve IDF eğrileri. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) alınan 1970-2024 yılları arasındaki günlük yağış ve sıcaklık serileri kullanılmıştır.

Eğilim analizleri, Python ortamında hazırlanmış pyMannKendall ve trend kütüphaneleri kullanılarak yürütülmüştür. Mann-Kendall testi ile serilerdeki monotonik eğilimler, Sen'in eğim tahmincisiyle ise trendin büyüklüğü hesaplanmıştır. Yağışın şiddet-süre-tekerrür ilişkileri (IDF) için MGM ekstrem yağış serilerinden yararlanılmış; 2, 5, 10, 25, 50 ve 100 yıllık tekerrür süreleri için yoğunluk eğrileri üretilmiştir. Elde edilen değerler, CBS ortamında taşkın risk haritalarıyla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Kısa süreli analiz: 4 Mayıs 2024 seli sırasında metrekaareye düşen yağış miktarı hesaplanmış ve bu değer şiddet-süre-tekerrür (IDF, Intensity-Duration-Frequency) eğrileri ile karşılaştırılmıştır. Böylece olayın tekerrür periyodu ve ekstrem yağış karakteri nicel olarak değerlendirilmiştir.

Uzun dönemli analiz: Yağış ve sıcaklık serileri üzerinde Mann-Kendall eğilim testi (Mann, 1945; Kendall, 1975) ve Theil-Sen eğim tahmincisi (Sen, 1968) uygulanmıştır. Mann-Kendall testi, parametrik olmayan yapısı ve uç değerlere karşı dayanıklılığı sayesinde hidroloji ve klimatolojide yaygın olarak kullanılmaktadır (Bari vd., 2016; da Silva, 2015; Islam vd., 2025; Madsen vd., 2014). Sen'in eğim tahmincisi ise eğilimin büyüklüğünü istatistiksel olarak sağlam biçimde ölçmektedir (Kerketta & Singh, 2020; Zhang vd., 2005). Uygulamalarda %95 güven düzeyi ($\alpha=0.05$) esas alınmıştır (Agbo, 2023; Gocic & Trajkovic, 2013; Jiqin vd., 2023). Formüller da Silva (2015), Drapela & Drapelova (2011) ve Gilbert (1987) gibi literatürdeki tanımlara uygun biçimde kullanılmıştır.

Mann-Kendall Testi

Zaman serilerindeki monotonik eğilimlerin varlığını sınamak için kullanılan testin istatistiği şu şekilde tanımlanır:

Mann-Kendall test istatistiği (S) formülü:

$$S = \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \text{sign}(x_j - x_i) \quad (\text{Eşitlik 1})$$

Burada n, veri noktası sayısını; x_i ve x_j sırasıyla i. ve j. veri noktalarını ifade eder. Bu eşitlikte yer alan $\text{sign}(x_j - x_i)$ fonksiyonu şu şekilde verilir:

$$\text{sign}(x_j - x_i) = \begin{cases} -1 & (x_j - x_i) < 0 \text{ için} \\ 0 & (x_j - x_i) = 0 \text{ için} \\ 1 & (x_j - x_i) > 0 \text{ için} \end{cases} \quad (\text{Eşitlik 2})$$

Varyans şu şekilde hesaplanır:

$$Var(S) = \frac{n(n-1)(2n+5) - \sum_{i=1}^P t_i(t_i-1)(2t_i+5)}{18} \quad (\text{Eşitlik 3})$$

Standartlaştırılmış test istatistiği ise:

$$Z = \begin{cases} \frac{S-1}{\sqrt{Var(S)}} & , \text{ eğer } S > 0 \\ 0 & , \text{ eğer } S = 0 \\ \frac{S+1}{\sqrt{Var(S)}} & , \text{ eğer } S < 0 \end{cases} \quad (\text{Eşitlik 4})$$

$|Z| > 1.96$ olduğunda, %5 anlamlılık düzeyinde eğilim olduğu kabul edilmektedir.

Sen'in Eğim Tahmincisi (Sen's Slope Estimator)

Trendin büyüklüğünü belirlemek amacıyla iki veri noktası arasındaki eğim hesaplanmıştır:

$$Q_{ij} = \frac{X_j - X_i}{j - i} \quad (\text{Eşitlik 5})$$

Tüm olası Q_{ij} değerleri elde edildikten sonra bunların medyanı alınarak trend eğimi tahmin edilmiştir. Güven aralıklarının sıfırdan farklı olması eğilimin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (Agbo, 2023; Gilbert, 1987).

Jeolojik Analizler: MTA Genel Müdürlüğü'nden alınan Cizre-N48 paftasına ait jeolojik veriler ile HGM topografik haritaları birleştirilmiş ve jeolojik formasyonlar sınıflandırılmıştır. Bu veriler, taşkın yatağındaki geçirimsiz litolojik birimlerin kırılgenlik üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Jeomorfolojik ve Topografik Analizler: Harita Genel Müdürlüğü'nden (HGM) temin edilen 1/25.000 ölçekli topografya haritaları ve USGS kaynaklı 30 m çözünürlüklü Sayısal Yükselti Modeli (DEM) verileri ArcMap 10.2.2 yazılımında işlenmiştir. Eğim, bakı ve yükselti haritaları TIN (Triangulated Irregular Network) yöntemiyle üretilmiş; akış yönü ve akış birikimi haritaları kullanılarak riskli morfometrik alanlar belirlenmiştir. Litolojik Analizler: Kumtaşı-şeyl aralanmaları ve alüvyon birimlerinin geçirimsizlik etkisi.

Hidrografi ve Akış Analizleri: ArcMap 10.2.2 yazılımında "Hydrology", "Basin" ve "Watershed" modülleri kullanılarak akış yönü, akış birikimi ve alt havza sınırları çıkarılmıştır. Böylece Dicle Nehri ve yan kolların akış rejimi ile taşkın yatağı ilişkisi değerlendirilmiştir. Devlet Su İşleri'nden (DSİ) temin edilen Nerdüş Çayı-Pınarönü (D26A068) istasyonuna ait günlük, aylık ve yıllık akım verileri incelenmiş, ancak istasyon verilerinin Cizre seli için mekânsal temsil gücü sınırlı olduğundan analizler daha çok yağış verileri ve kentsel kırılgenlik üzerinden yürütülmüştür. Bu sınırlılık, çalışmanın metodolojik değerlendirmesinde açıkça belirtilmiştir.

CBS Analizleri: Geçirimsiz yüzeylerin dağılımı, drenaj sistemleri ve riskli alanların mekânsal belirlenmesi. CORINE 2018 arazi örtüsü verisi (Copernicus) ve Google Earth görüntüleri (GEE) üzerinden kent içi geçirimsiz yüzeyler ve taşkın yatağı üzerindeki mahalleler haritalanmıştır. Arazi gözlemleriyle elde edilen altyapı yetersizlikleri (dar menfezler, kanal tıkanıklıkları, bakım eksiklikleri) CBS tabanlı katmanlarla bütünleştirilmiştir. Bu analiz, selin büyümesinde doğal süreçlerden çok beşerî kırılgenliklerin rolünü göstermek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Yöntemsel Yaklaşımın Sınırları: Çalışmada DSİ akım verilerinin mekânsal temsili sınırlı olduğundan hidrografik analizler ikincil düzeyde tutulmuştur. Bulgular daha çok yağış verileri ve iklimsel trendler, jeomorfolojik kırılgenlikler, kentsel altyapı eksiklikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu yöntemsel çerçeve, sel olayının çok-etmenli doğasını (tehlike-maruziyet-hassasiyet) ortaya koymayı hedeflemektedir.

2.6. Araştırma Etiği

Çalışmada resmî kurum verileri (MGM, DSİ, MTA, HGM) kullanılmış; kaynaklar uygun şekilde atıf yapılmıştır. Saha çalışmaları sırasında yerel halka ait özel mülklere müdahale edilmemiş, gözlemler yalnızca kamuya açık alanlarda gerçekleştirilmiştir. Çalışma, akademik etik ilkelere uygun olarak yürütülmüştür.

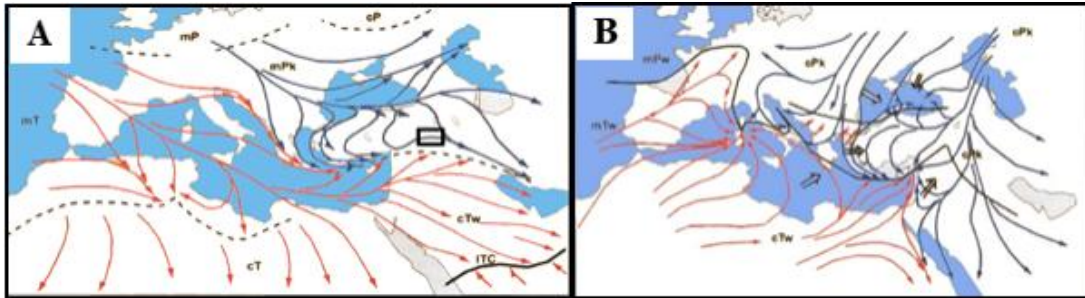
3. Bulgular

Meteorolojik Özellikler

Cizre ve yakın çevresinde 1970-2024 dönemine ait sıcaklık ve yağış verileri, bölgedeki taşkın riskini şekillendiren iklimsel dinamiklerin anlaşılması açısından kritik bir çerçeve sunmaktadır. Bu veriler hem uzun dönemli eğilimlerin hem de 4 Mayıs 2024 seli gibi kısa süreli olayların irdelenmesine olanak tanımaktadır. Cizre'nin iklimsel karakteri, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle hem tropikal hem de kutupsal hava kütlelerinin etkileşimi altında şekillenmektedir. Yaz aylarında Basra kökenli alçak basınç sistemi etkili olmakta, Arabistan ve Suriye üzerinden gelen sıcak ve kuru hava kütleleri bölgeye ulaşmaktadır. Bu durum, yaz aylarında sıcaklıkların aşırı yükselmesine ve bağıl nem oranının düşmesine neden olmaktadır (Atalay, 2011). Kış mevsiminde ise Cizre, polar ve tropikal hava kütlelerinin karşılaşma alanında yer almakta olup, bu nedenle cephe yağışları yaygındır. Zaman zaman Sibirya Yüksek Basıncı sert ve soğuk kış koşullarına yol açarken, İzlanda Alçak Basıncı etkili olduğunda ise daha ılıman ve yağışlı kış mevsimleri görülmektedir (Türkeş, 1996). Bu sinoptik koşullar, bölgedeki sel ve taşkın olaylarının özellikle kış ve ilkbahar aylarında yoğunlaşmasının temel nedenidir. Uzun dönemli meteorolojik veriler (1970-2024), Cizre'de yıllık ortalama yağışın yaklaşık 630 mm olduğunu, ancak yıllar arası önemli dalgalanmalar bulunduğunu göstermektedir. 2024 yılı toplam yağış miktarı 900 mm'nin üzerine çıkarak uzun dönem ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Bu artış, özellikle ilkbahar aylarında yoğunlaşan yağışlarla bağlantılıdır (Şekil 2).

Şekil 2

Cizre'de Etkili Olan Hava Kütleleri A. Yaz Mevsiminde B. Kış Mevsiminde



Kaynak: Atalay, 2011'den faydalanılmıştır.

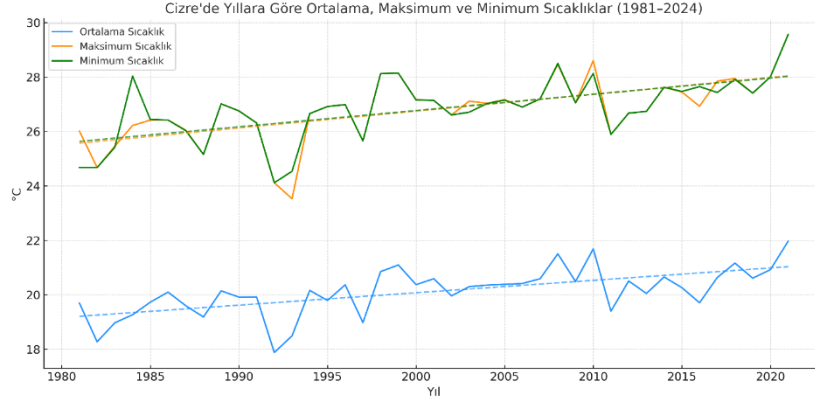
Sıcaklık Özellikleri

Cizre, coğrafi konumu itibarıyla Güneydoğu Anadolu'nun step iklimi özelliklerini yansıtsa da, aynı zamanda Akdeniz iklim tipinin doğudaki sınırında yer almaktadır. Yaz mevsimleri oldukça sıcak ve kurak geçmekte, ancak düşük bağıl nem oranı ve yüksek buharlaşma değerleri bölgeyi Akdeniz ikliminden belirgin şekilde ayırmaktadır. Bu durum, ani ve şiddetli yağışların değerlendirilmesinde yalnızca ortalama sıcaklıkların değil, aynı zamanda maksimum sıcaklıkların da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Artan hava sıcaklıkları, buharlaşma hızını artırarak atmosferin nem taşıma kapasitesini yükseltmekte; özellikle orta kuşak cephe sistemleriyle etkileşim halinde daha şiddetli yağışlara zemin hazırlamaktadır (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC], 2021; Sreenatha vd., 2025). 1981-2024 dönemi sıcaklık analizleri, tüm sıcaklık türlerinde belirgin bir artış trendi ortaya

koymuştur. Bu süreçte yıllık ortalama sıcaklık 19,7 °C, ortalama maksimum sıcaklık ise 26,4 °C olarak kaydedilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3

Cizre'de 1981-2024 Yılları Arasındaki Ortalama, Maksimum ve Minimum Sıcaklık Trendleri



Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Maksimum sıcaklıkların her yıl ortalama +0,0619 °C arttığı, bu eğilimin %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). R^2 değerleri yaklaşık 0,40 civarında olup, trendin orta düzeyde açıklayıcı olduğunu göstermektedir. p-değerlerinin tüm serilerde $p < 0,001$ bulunması, sıcaklık artışlarının güvenilirliğini teyit etmektedir.

Tablo 1

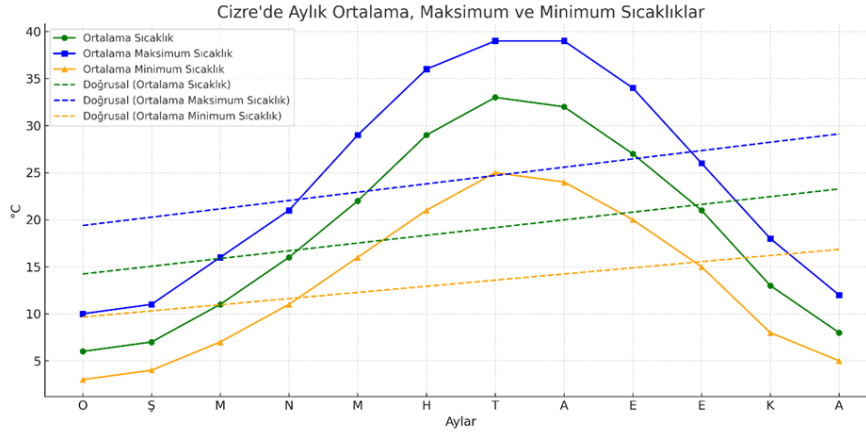
Cizre için 1981-2024 Yılları Arasındaki Ortalama, Maksimum ve Minimum Sıcaklık Trendlerine İlişkin İstatistiksel Analiz Sonuçları.

Sıcaklık Türü	Eğim (°C/yıl)	R^2 (Güven Katsayısı)	p-değeri	%95 Güven Aralığı (Eğim)
Ortalama	0.0456	0.4009	0.0000	0.0275 – 0.0636
Maksimum	0.0619	0.4022	0.0000	0.0374 – 0.0863
Minimum	0.0597	0.3880	0.0000	0.0354 – 0.0839

Ayrıca saha verilerine göre, ortalama en düşük sıcaklıklar 3,3 °C ile ocak ayında, ortalama en yüksek sıcaklıklar ise 42 °C ile ağustos ayında kaydedilmiştir. Cizre’de bugüne kadar ölçülen en yüksek sıcaklık 48,6 °C (1998), en düşük sıcaklık ise -9,3 °C (1997) olmuştur (Şekil 4).

Şekil 4

Cizre’de 1981-2024 Yılları Arası Aylık Ortalama, Maksimum ve Minimum Sıcaklık Değerleri ve Doğrusal Trendleri



Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü

Aylık sıcaklık serilerinin eğilim analizi de yıllık verilerle uyumlu sonuçlar sunmaktadır. Ortalama sıcaklık yılda yaklaşık $+0,0185$ °C, maksimum sıcaklık ise $+0,0237$ °C artmaktadır (Tablo 2). R^2 değerleri ortalama ve maksimum sıcaklıklar için yaklaşık 0,54 olup, orta düzeyde güçlü bir ilişkiyi göstermektedir. Tüm p-değerleri 0,05’ten küçük olduğundan, eğilimlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2

Cizre’de 1981-2024 Arası Aylık Sıcaklık Trend Analizi.

Trend Başlığı	Eğim (°C/yıl)	Başlangıç (°C)	R^2 (Güven Katsayısı)	p-değeri
Ortalama Sıcaklık	0.0185	-21.4308	0.5385	0.0000
Maksimum Sıcaklık	0.0237	-26.7292	0.5376	0.0000
Minimum Sıcaklık	0.0156	-20.7049	0.4043	0.0000

Sıcaklık artışları yalnızca Cizre ile sınırlı olmayıp, bölgesel ölçekte de benzer şekilde gözlemlenmektedir. Bu eğilimler; küresel ısınma, kentleşme süreçleri ve arazi kullanımındaki değişikliklerle doğrudan ilişkilendirilebilir. Ayrıca kış mevsiminde görülen sıcaklık artışlarında baraj göllerinin mikroklimatik etkileri de rol oynamaktadır. Uzun dönemli iklim grafikleri incelendiğinde, mevsimlerin başlangıç ve bitiş zamanlarında kaymalar yaşandığı, özellikle 2014 sonrası ortalama sıcaklıkların daha hızlı yükseldiği ve kuraklık göstergelerinde artışa yol açtığı tespit edilmiştir. Son 30 yıllık değerlendirmeler, mayıs ve eylül ayı ortalama sıcaklıklarının yaz mevsimi değerlerine yaklaşarak yaz mevsiminin uzadığını ve geçiş mevsimlerinin daraldığını göstermektedir. Özellikle nisan-mayıs ayları arasındaki ani sıcaklık artışları, yağış rejiminde düzensizliklere ve kısa süreli şiddetli yağışlara neden olabilmektedir.

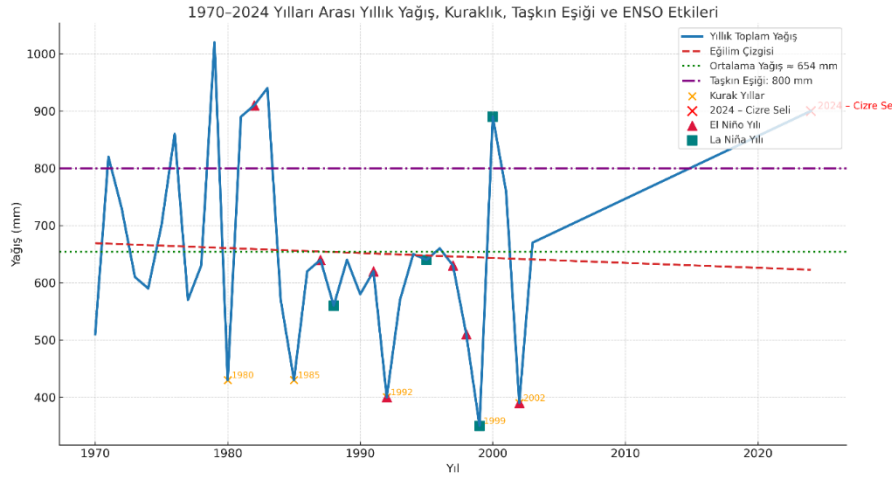
Yağış

Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde ve özelde Cizre’de sel olaylarının başlıca meteorolojik kaynağını güneyden gelen Orta Akdeniz kökenli alçak basınç sistemleri oluşturmaktadır (Tonbul & Sunkar, 2011). Küresel iklim değişikliği Akdeniz Havzası’nda belirginleşmekte, yağışlarda yıllık azalış ve kısa süreli şiddetli yağışlarda artış gözlenmektedir (Ludwig vd., 2023; Madsen vd., 2014; Willkofer vd., 2024). Cizre’de 1970-2024 yılları arasındaki yıllık toplam yağış verileri incelendiğinde, uzun vadeli

ortalamanın yaklaşık 630 mm olduğu, ancak özellikle 1980’lerden sonra 500 mm’nin altına düşen kurak yılların sıklaştığı görülmektedir. Bu eğilim, hidrolojik dengenin bozulduğunu ve iklimsel kuraklık riskinin arttığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, 2024 yılı 900 mm’yi aşarak taşkın eşiğini belirgin biçimde aşmış ve 4 Mayıs seliyle doğrudan örtüşmüştür (Şekil 5).

Şekil 5

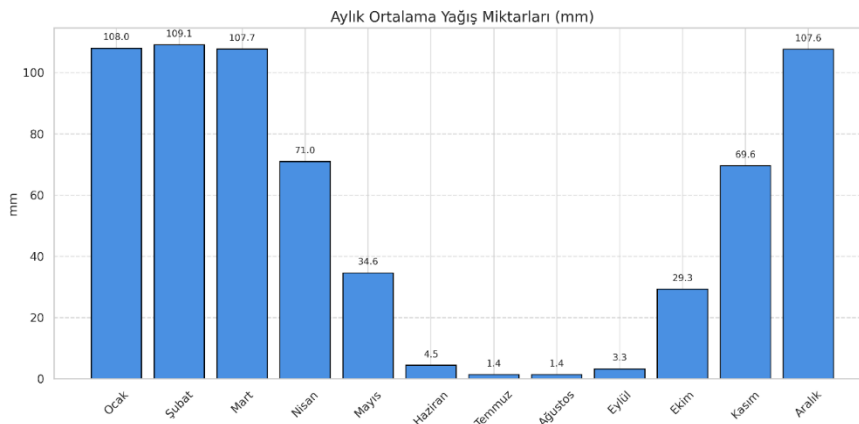
1970-2024 Yılları Arasında Yıllık Toplam Yağış Miktarı, Kuraklık Yılları ve 2024 Cizre Seli Eğilimi



ENSO etkileri de bölgede yağış desenini etkilemektedir (Trenberth, 2018). El Niño yıllarında (1982, 1997, 2015) yağış artışları gözlenirken, La Niña yıllarında (1988, 2000, 2021) hem artış hem azalış yönünde dalgalanmalar ortaya çıkmıştır. Bu durum, ENSO’nun bölgesel yağış üzerindeki etkisinin doğrusal değil, karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Cizre’de hâkim yağış rejimi, gecikmeli bir Akdeniz rejimine benzese de düşük nemlilik düzeyi nedeniyle klasik Akdeniz yağış rejiminden farklılaşmaktadır. En fazla yağış Şubat ayında (109,1 mm) kaydedilirken, Aralık-Mart dönemi aylık ortalamaları birbirine yakın düzeyler göstermektedir. Bu dönemlerde yağışlar çoğunlukla sağanak karakterindedir (Şekil 6).

Şekil 6

Cizre İlçesi’nde Aylık Ortalama Yağış Dağılımı (1970-2024)



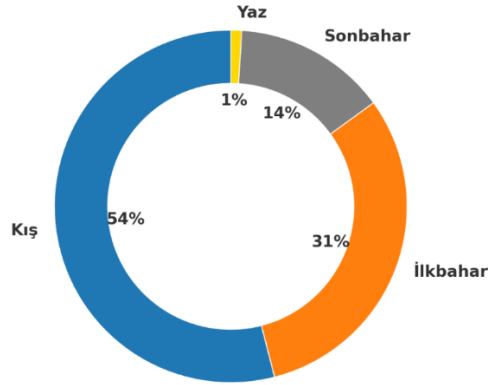
Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Aylık ortalama yağış verileri, yağış rejiminin mevsimsel karakterini ortaya koymakta olup, en yüksek yağışların kış aylarında yoğunlaştığını göstermektedir. Şubat ayı en yüksek aylık ortalama yağışa sahipken, Aralık, Ocak ve Mart ayları da benzer değerlere sahiptir. Yağış rejimi incelendiğinde, Cizre’de

yağışların mevsimsel dağılımı Akdeniz iklim tipine benzer bir özellik göstermektedir. En yüksek yağış miktarları kış mevsiminde gerçekleşmekte; bunu sırasıyla ilkbahar ve sonbahar mevsimleri izlemektedir. En düşük yağış miktarları ise yaz mevsiminde kaydedilmektedir (Şekil 7).

Şekil 7

Cizre İlçesi'nde Mevsimlere Göre Ortalama Yağış Dağılımı (1970-2024)

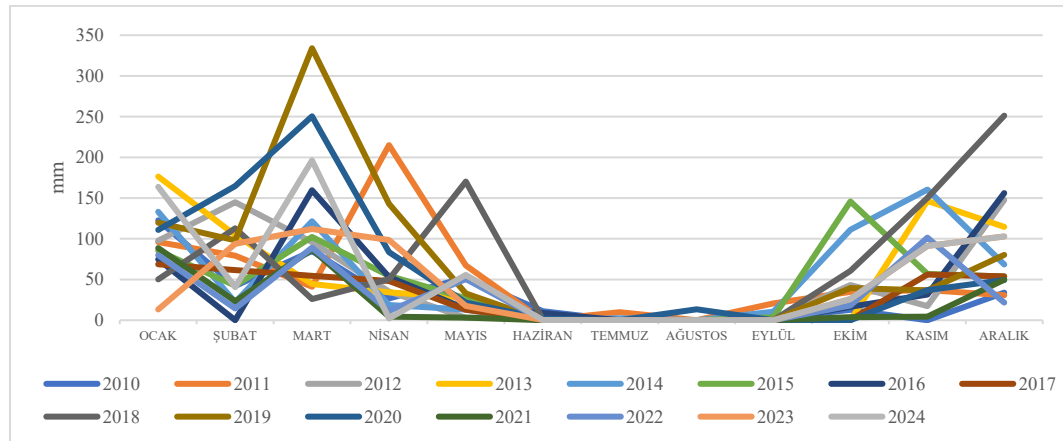


Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Bu özellikler, bölgenin makro ölçekte Akdeniz iklim tipine, mikro ölçekte ise yarı-kurak geçiş özelliklerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Türkeş, 2012). Son 14 yıllık veriler, yağış rejiminde düzensizliklerin arttığını göstermektedir. 2019 yılında 884,2 mm kaydedilirken, 2021 yılında sadece 264,6 mm yağış düşmüştür. Benzer şekilde, 2020 Mart ayındaki 250,4 mm yağış, 2021 yılının toplamına yaklaşmıştır. Ayrıca, 1-19 Şubat 2020 arasında art arda 40-60 mm arasında değişen dört günlük yağış, kısa süreli fakat yoğun yağışların afet riski oluşturmadaki kritik rolünü kanıtlamaktadır (Şekil 8).

Şekil 8

Cizre İlçesi'nde 2010-2024 Yılları Arasında Yağış Miktarlarında Yıllık Dalgalanma



Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

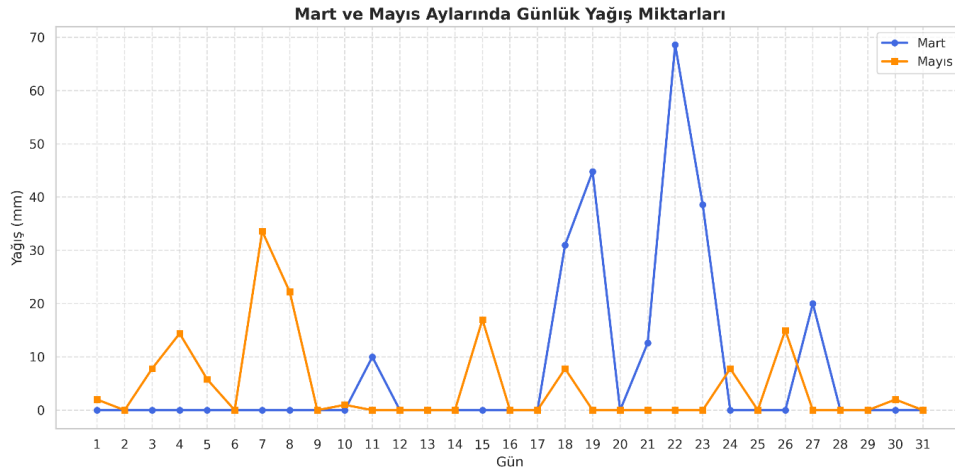
Bu düzensizlikler, küresel ölçekte raporlanan iklim değişkenliği ile uyumludur (IPCC, 2021). 4 Mayıs 2024 günü kaydedilen 14,4 mm yağış tek başına ekstrem değildir. Ancak 22 Mart 2024'teki 74,8 mm/gün yağış, zeminde ön-doygunluk yaratmış ve yüzeysel akış katsayısını artırmıştır. Böylece Mayıs ayında görece düşük bir yağış bile taşkına dönüşmüştür (Tablo 3).

Tablo 3*Cizre Sellerinin Meydana Geldiği Günlerdeki Yağış Miktarları*

Tarih	Yağış (mm)
19.03.2024	22,0
20.03.2024	34,6
21.03.2024	5,8
22.03.2024	74,8
23.03.2024	22,8
03.05.2024	7,8
04.05.2024	14,4
05.05.2024	5,8

Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Ayrıca 5-6 Mayıs tarihlerinde kaydedilen 18,2 mm ve 19,4 mm değerleriyle birleşen bu süreç, Cizre’de mahalle ölçeğinde su baskınlarını tetiklemiştir (Şekil 9).

Şekil 9*2024 Yılı Mart ve Mayıs Aylarına Ait Günlük Yağış Miktarlarının Karşılaştırılması (Cizre İstasyonu)***Kaynak:** Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

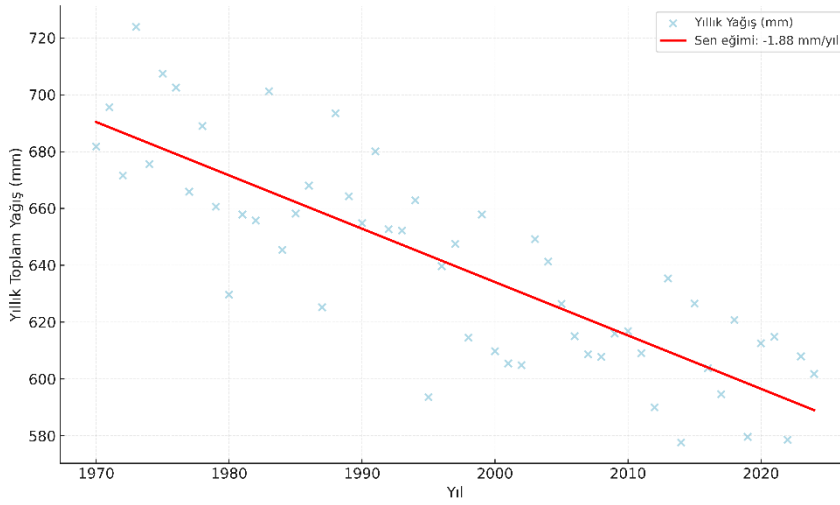
Arazi gözlemlerinde Dicle Nehri yatağında taşkın izine rastlanmamış, dolayısıyla olayın nehir taşkını değil, kent içi yüzey akışı kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgu, kısa süreli şiddetli yağışların ön-doygun zemin koşullarıyla birleştiğinde afetleşebileceğini göstermektedir. Uluslararası literatürde de benzer örnekler vardır: 2021 Ahr Nehri taşkını (Ludwig vd., 2023) ve 2023 Derna seli (Armon vd., 2025) gibi olaylarda, tek başına yağış değil, ön-doygunluk ve kentsel kırılmalık afetin boyutunu belirlemiştir.

1970-2024 dönemi için Mann-Kendall testi $ZMK = -1,60$ bulunmuş, bu değer istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0.05$). Sen'in eğim tahmini ($Q = -2,11$ mm/yıl), yıllık yağışlarda zayıf ama negatif bir eğilime işaret etmektedir (Tablo 4).

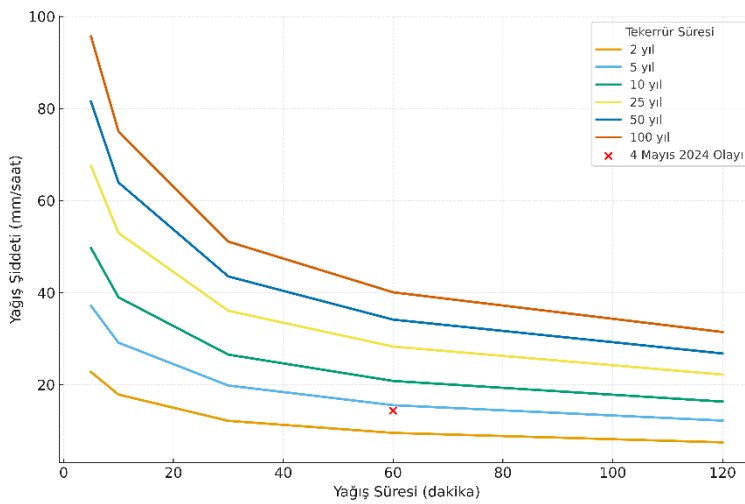
Tablo 4*Cizre İstasyonu İçin Yağış Trend Analizi (Mann-Kendall ve Sen's Slope, 1970-2024)*

İstasyon	Başlangıç Yılı	Bitiş Yılı	Gözlem Sayısı (N)	ZMK (Mann-Kendall)	Q (Sen Eğim Tahmini) (mm/yıl)	%95 Güven Alt Sınır (Qmin95)	%95 Güven Üst Sınır (Qmax95)
Cizre	1970	2024	55	-1.60	-2.11	-5.25	0.56

%95 güven aralığı -5,247 ile +0,558 mm arasında değişmektedir. Bu durum, uzun dönemli kuraklık eğilimlerinin varlığını, fakat istatistiksel kesinliğin sınırlı olduğunu göstermektedir (Şekil 10).

Şekil 10*Cizre Yıllık Yağışlarının Sen Eğimi ile Trend Analizi (1970-2024)*

Cizre için hazırlanan IDF eğrisi, kısa süreli yağışların afet oluşturma potansiyelini göstermektedir. Analize göre, 50 yıllık tekerrür periyoduna sahip bir yağışın şiddeti ~90 mm/saat, 100 yıllık yağışın şiddeti ise ~120 mm/saat olarak hesaplanmıştır (Şekil 11).

Şekil 11*Cizre Meteoroloji İstasyonu için Yağış Şiddeti-Tekerrür Periyodu (IDF) Eğrisi*

Bu değerler, özellikle kentsel alanlarda altyapı kapasitesini aşabilecek boyuttadır (Bari vd., 2016; İslam vd., 2025). 4 Mayıs 2024 yağışı IDF eğrisinde ekstrem sayılmasa da mart ayında gerçekleşen 74,8 mm/gün yağış ile birleşerek afetleşmiştir. Bu durum, yağış analizlerinde sadece toplam miktarın değil, süre-şiddet-frekans ilişkilerinin de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Cizre örneği, yağışın afetleşmesinde hidrometeorolojik eşikler ile beşerî kırılmalıkların etkileşimini göstermektedir. Yağışlarda uzun vadeli azalma eğilimi bulunmakla birlikte, kısa süreli şiddetli yağışların sıklığının artması, kuraklık ve taşkın riskini eşzamanlı biçimde artırmaktadır. Bu nedenle, bölgesel afet yönetiminde günlük maksimum yağışlar ve IDF analizleri dikkate alınması; drenaj sistemleri bu eşiklere göre yeniden tasarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Di Baldassarre vd., 2018; Dordi vd., 2022).

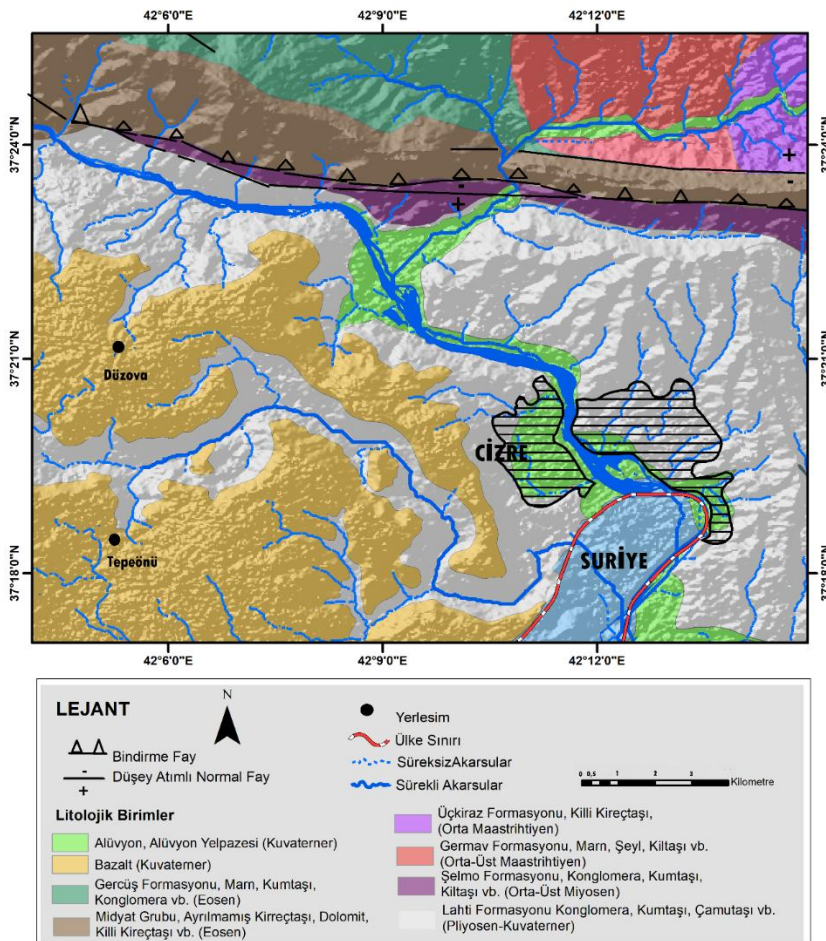
Kentsel Kırılmalıklık ve Jeomorfolojik/Hidrografik Bulgular

Litoloji

Çalışma alanında hâkim litolojik birimleri, Neojen dönemine ait kumtaşı-şeyl ardalanmaları ile Kuvaterner yaşlı alüvyonlar oluşturmaktadır (Şenel, 2007). Bu birimler, geçirgenlik açısından zayıf olup yüzeysel akışın artmasına neden olmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12

Çalışma Sahasının Jeoloji Haritası (MTA, 1961 ve Şenel 2007'den Faydalanılmıştır)



Özellikle ince taneli şeyl ve kilce zengin tabakaların bulunduğu bölgelerde infiltrasyon kapasitesinin düşük olması, ani ve kısa süreli yağışlarda akışın hızla yüzeye yönelmesine yol

açmaktadır. Nitekim 22 Mart 2024'te kaydedilen 74,8 mm/gün yağış sonrası arazide görülen su birikimleri, bu litolojik zayıflıkların sahadaki pratik yansımaları göstermektedir (Şekil 13).

Şekil 13

Şekil 13. A ve B) Selden Sonra Cizre-Silopi Ana Karayolunun Durumu



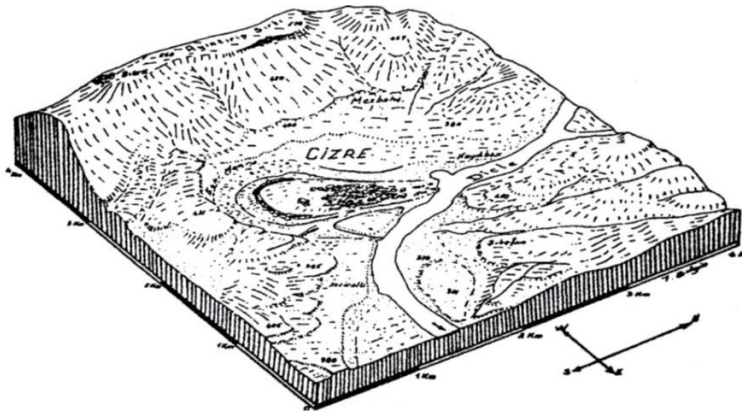
Uluslararası literatürde de geçirimsiz litolojik ortamların taşkın ve sel riskini artırdığı vurgulanmaktadır (Guzzetti vd., 2005; Selby, 1993).

Jeomorfoloji

Cizre'nin, Dicle Nehri'nin oluşturduğu geniş menderes bükümünde kurulmuş olması, taşkın riskini doğal olarak artırmaktadır (Şekil 14).

Şekil 14

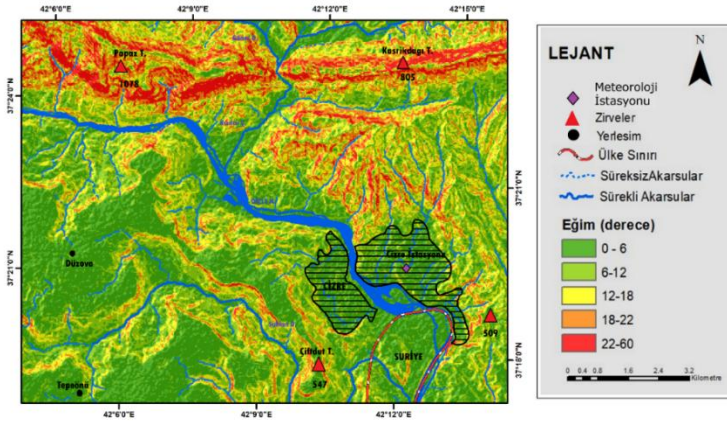
Cizre İlk Kuruluş Yeri (Tuncel, 1999)



Kentin kuzeyindeki yamaçlarda eğim değerleri %20'nin üzerinde olup, bu alanlardan gelen yüzeysel akış, kent merkezine yönelmekte ve akış hızını artırmaktadır (Şekil 15).

Şekil 15

Çalışma Sahasının Eğim Haritası



Ayrıca alüvyal yelpazeler üzerinde gelişen plansız yerleşmeler, taşkın riskini daha da büyötmektedir (Şekil 16).

Şekil 16

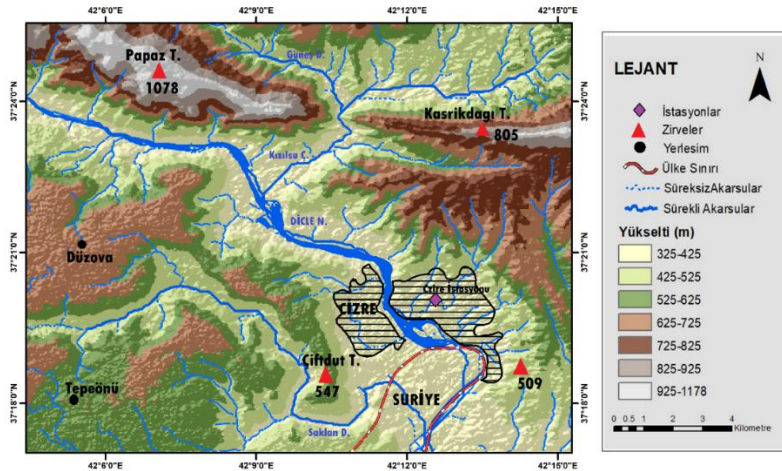
Taşkın Yatağı Üzerinde Genişleyen Cizre Şehrinden Görünüm



Jeomorfolojik olarak zayıf stabiliteye sahip bu bölgeler, ani yüzey akışı sırasında suyun yön değiştirmesine ve düşük kotlardaki mahallelerde (özellikle Cudi, Sur ve Nur mahallelerinde) birikmesine neden olmuştur (Şekil 17).

Şekil 17

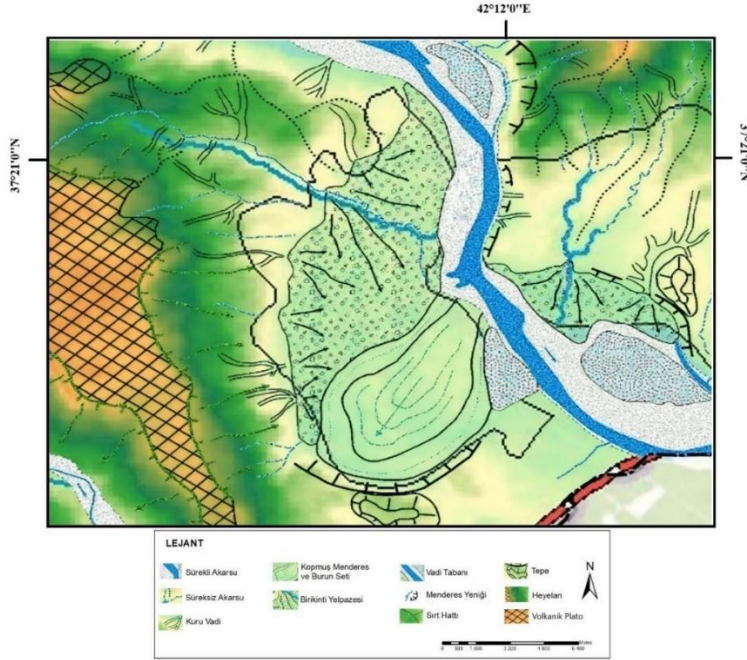
Çalışma Sahası Yükselti Haritası



Bu durum, selin mekânsal dağılımında jeomorfolojik faktörlerin belirleyici rol oynadığını göstermektedir (Şekil 17).

Şekil 17

Çalışma Sahası Jeomorfoloji Haritası



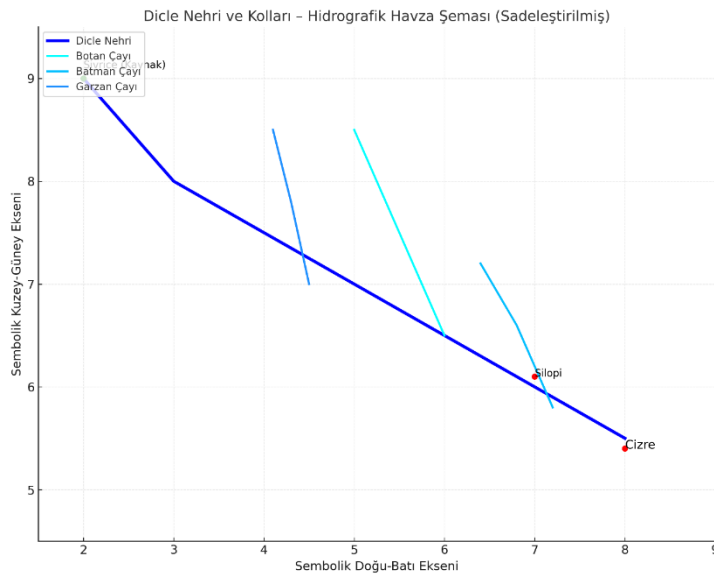
Benzer biçimde, 2021 Ahr Vadisi selinde de dik yamaçlardan gelen ani akışların taşkını büyüttüğü rapor edilmiştir (Ludwig vd., 2023).

Hidrografya

Çalışma alanının ana akarsuyu Dicle Nehri olup; Botan, Batman ve Garzan çayları bu sisteme bağlanmaktadır (Şekil 18).

Şekil 19

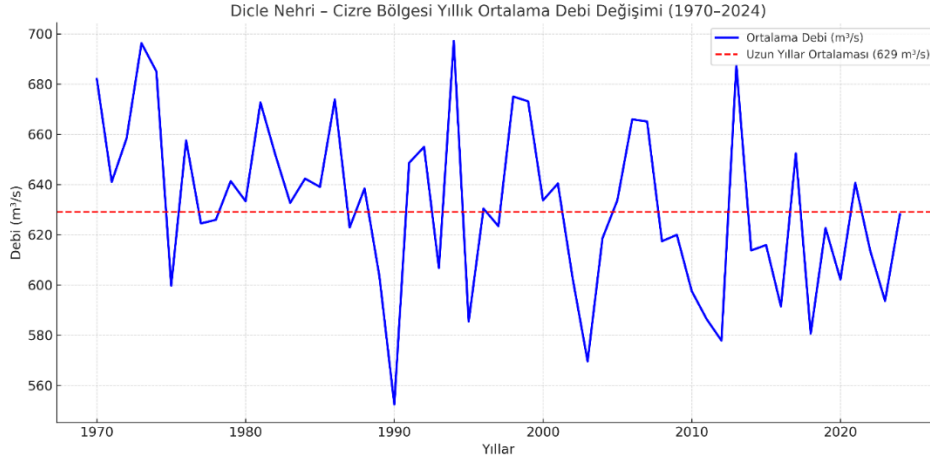
Dicle Nehri ve Yan Kollarının Hidrografik Havza Şeması



Dicle, karma rejimli bir akarsu özelliği göstermekle birlikte, akım değerleri mevsimsel ve yıllar arası dalgalanmalar sergilemektedir (Şekil 19).

Şekil 19

Dicle Nehri'nin Cizre Bölgesindeki Yıllık Ortalama Debi Değişimi (1970-2024)



Ancak 4-6 Mayıs 2024 seli sırasında yapılan arazi gözlemleri, Dicle yatağında taşkın izine rastlanmadığını ortaya koymuştur (Şekil 20).

Şekil 20

A) ve B) Selin Hemen Ardından Cizre'de Dicle Nehri'nin Yükselen Debisi



Bu bulgu, olayın doğrudan nehir taşkını değil, kent içi yüzey akışına bağlı bir su baskını olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, kent içindeki küçük ölçekli dereler ve drenaj kanalları, menfezlerdeki daralmalar nedeniyle taşkını büyötmüştür (Şekil 21).

Şekil 21

A) ve B) Dar ve Sığ Kanalin Kenarında Koruma Duvarlarına Selin Verdiği Hasar C) Nur Mahallesi'nde Yetersiz Su Olukları, Tıkanan Menfez ve Balçıklar D) Cudi Mahallesinde Tıkanmış Tahliye Kanalı



Bu durum, akarsu morfolojisi ile kentsel altyapı arasındaki etkileşimi kritik hale getirmektedir.

Altyapı ve Kentsel Kırılgnlık

Cizre'deki mevcut altyapı, ani ve yüksek debili yüzey akışlarını tahliye edecek kapasiteden uzaktır. Cudi mahallesinde kanalların genişlikleri 2,50 metre ve yüksekliği de 2,40 metredir. Özellikle menfez ve yağmur suyu kanallarının malzeme ve atıklarla tıkanması, selin etkilerini mahalle ölçeğinde artırmıştır. Cudi ve Nur mahallelerinde görülen derin su baskınları, doğrudan bu altyapı sorunlarıyla ilişkilidir. (Şekil 22).

Şekil 22

A) Ve B) Şehrin İçinden Geçen Sığ ve Dar Kanallar (Nur Mahallesi)



Ayrıca, geçirimsiz yüzeylerin artması, doğal infiltrasyon süreçlerini azaltarak taşkın riskini büyötmektedir. Literatürde de kentleşme ile geçirimsiz yüzeylerin artışının, sel riskini artıran temel faktörlerden biri olduğu vurgulanmaktadır (Di Baldassarre vd., 2018). Bu bağlamda, Cizre örneği hem jeomorfolojik zemin koşullarının hem de insan kaynaklı faktörlerin birleştiğinde afet riskini büyüttüğünü göstermektedir.

Ulusal ve Uluslararası Bağlam

Cizre’de 4-6 Mayıs 2024 tarihlerinde meydana gelen sel olayı, yalnızca meteorolojik faktörlerle değil; jeomorfolojik koşullar, litolojik zemin özellikleri ve kentsel altyapı eksiklikleriyle birleşerek afet boyutuna ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye ve dünya genelinde son yıllarda yaşanan benzer olaylarla paralellik göstermektedir. Türkiye bağlamında, 15 Mart 2023’te Şanlıurfa’da meydana gelen sel dikkate değerdir. Şiddetli yağışın yanı sıra, şehir merkezinde yetersiz drenaj kapasitesi, menfezlerin tıkanması ve taşkın alanlarına yapılan düzensiz yerleşimler, olayın afete dönüşmesinde belirleyici olmuştur. Cizre örneğinde de benzer şekilde, yağış tek başına ekstrem nitelikte olmamasına rağmen, altyapı yetersizlikleri mahalle ölçeğinde ciddi su baskınlarına neden olmuştur. Dolayısıyla her iki olayda da hidro-meteorolojik faktörler ile beşerî kırılganlıkların etkileşimi ön plana çıkmıştır. Uluslararası ölçekte, 2021 yılında Almanya’nın Rheinland-Pfalz bölgesinde meydana gelen Ahr Nehri seli, aşırı yağışın (24 saatte 150 mm’nin üzerinde) dik yamaçlar ve dar vadilerle birleşmesi sonucu büyük bir yıkıma neden olmuştur (Ludwig vd., 2023). Benzer şekilde, 2023 Derna (Libya) felaketi, Daniel Fırtınası’nın getirdiği yoğun yağışların, yetersiz baraj altyapısı ve düzensiz kentleşme ile birleşmesi sonucu 10.000’in üzerinde can kaybına yol açmıştır (Armon vd., 2024). Bu olaylarda da görüldüğü üzere, aşırı yağış tek başına afet meydana getirmemiş; jeomorfoloji ve kentsel kırılganlık ile etkileşim halinde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Cizre’deki sel, şiddet açısından Ahr veya Derna olaylarıyla kıyaslandığında daha düşük düzeyde kalmasına rağmen, ortak nokta, afetin çoklu faktörlerin kesişmesiyle oluşmuş olmasıdır. Bu nedenle, ulusal ve uluslararası örnekler, afet risk yönetiminde yalnızca yağış miktarına odaklanmanın yeterli olmadığını; topografya, zemin özellikleri, altyapı kapasitesi ve yerleşim deseni gibi faktörlerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmada ulaşılan bulgular, meteorolojik veriler, CBS tabanlı analizler ve saha gözlemlerine dayandırılmıştır. Ancak elde edilen sonuçların yorumlanmasında dikkate alınması gereken bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Öncelikle, akım verilerinin mekânsal temsili sınırlıdır. Dicle Nehri’ne ait uzun dönemli debi ölçümleri bulunmakla birlikte, yan kollar (örneğin küçük dere ve kanallar) için düzenli hidrometrik kayıtların bulunmaması, kent içi taşkınların nehir taşkınlarından ayrıştırılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, 4-6 Mayıs 2024 olayı büyük ölçüde kent içi yüzey akışı bağlamında değerlendirilmiştir. İkinci olarak, çalışmada hidrolik modelleme (HEC-RAS gibi) uygulanamamıştır. Bunun temel nedeni, topografik verilerin (yüksek çözünürlüklü LiDAR veya drone tabanlı DEM) ve detaylı altyapı kesitlerinin erişilebilir olmamasıdır. Bu eksiklik, akış derinliği ve hızının mekânsal dağılımını sayısal olarak ortaya koymayı sınırlandırmıştır. Benzer çalışmalar, detaylı hidrolik modellemelerin taşkın riskinin mekânsal boyutunu daha güçlü şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir (Dottori vd., 2016; Teng vd., 2017). Üçüncü olarak, yağış analizlerinde kullanılan MGM istasyon verileri, bölgeyi temsil etmekle birlikte yerel yağış heterojenliğini tam anlamıyla yansıtmayabilir. Özellikle konvektif karakterli sağanak yağışlarda, kilometre ölçeğinde farklılıklar olabilmektedir. Bu durum, özellikle kent içi ani su baskınlarının modellenmesinde belirsizlik oluşturmaktadır (Fowler vd., 2021). Çalışma büyük ölçüde mevcut veriler ve saha gözlemlerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Arazi çalışmaları sel sonrası dönemde yapıldığı için, olay anına ilişkin bazı ölçümler (örneğin su derinliği, akış hızı) doğrudan kaydedilememiştir. Bu nedenle, sonuçların yorumlanmasında belirli bir gözlemsel belirsizlik payı bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar, çalışmanın bilimsel değerini azaltmamakla

birlikte, gelecek araştırmalarda yüksek çözünürlüklü topografya, hidrolojik modelleme ve gerçek zamanlı yağış verilerinin entegrasyonu ile daha ayrıntılı ve güçlü sonuçların elde edilebileceğine işaret etmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

4.1. Tartışma

Cizre’de 4-6 Mayıs 2024 tarihlerinde meydana gelen sel, tek başına ekstrem yağış değerleriyle açıklanamayacak çok-etmenli bir olaydır. Günlük yağış miktarı 14,4 mm ile orta düzeyde kalmış; ancak Mart 2024’teki 74,8 mm’lik yüksek yağış sonrası toprağın ön-doygunluk oranının yaklaşık %86’ya ulaşması, yüzeysel akış katsayısını belirgin biçimde artırmıştır. Bu yüksek doyumluk koşulları, nispeten düşük şiddetli bir Mayıs yağışının dahi taşkına dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum, ön-doygunluk koşullarının taşkın oluşumundaki kritik rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır (Fowler vd., 2021). Çalışmada elde edilen bulgular, ulusal ve uluslararası literatürle büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, 2023 Şanlıurfa selinde de yoğun yağış, kentsel altyapı eksiklikleriyle birleşerek afete dönüşmüştür. Benzer şekilde, 2021 Ahr Vadisi ve 2023 Derna felaketlerinde de aşırı yağış tek başına belirleyici olmamış; jeomorfolojik koşullar ve kentsel kırılmalıklar afeti büyütülmüştür (Armon vd., 2024; Ludwig vd., 2023). Cizre örneğinde litoloji (geçirimsiz kil-şeyl tabakaları), jeomorfoloji (dik yamaçlardan hızlanan yüzey akışı) ve altyapı sorunları (tıkanan menfezler, geçirimsiz yüzeylerin artışı) afet riskini artıran temel faktörler olmuştur. Bu koşullar, pluvial (kent içi yüzey akışı kaynaklı) taşkınların tipik özellikleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Gerçekleştirilen arazi gözlemleri, Dicle Nehri yatağında taşkın izine rastlanmadığını, dolayısıyla olayın nehir taşkını (fluvial) değil, pluvial karakterli bir sel olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu bulgular, iklimsel eğilimler ile insan kaynaklı faktörlerin etkileşimini birlikte ele alan çok-disiplinli yaklaşımların zorunluluğunu göstermektedir. Özellikle iklim değişikliğinin kısa süreli şiddetli yağışların sıklığını artırdığı, buna karşın geçirimsiz yüzeylerin yaygınlaşmasının kentsel su yönetimini daha kırılgan hale getirdiği görülmektedir (Di Baldassarre vd., 2018). Dolayısıyla Cizre örneği, ön-doygunluk, morfometri ve beşerî kırılmalıkların etkileşimiyle ortaya çıkan pluvial taşkınların, gelecekte artma potansiyeli taşıdığına işaret etmektedir.

4.2. Sonuçlar

- 1970-2024 döneminde Cizre’de yağışlarda azalan eğilim tespit edilmiş, ancak kısa süreli ve şiddetli yağışların sıklığının arttığı görülmüştür.
- 4-6 Mayıs 2024 seli, günlük toplam yağış açısından ekstrem olmamakla birlikte, mart ayındaki yüksek yağış sonrası oluşan ön-doygunluk koşulları ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle afete dönüşmüştür.
- Litolojik birimler (Neojen kumtaşı-şeyl, alüvyon), düşük infiltrasyon kapasitesi nedeniyle yüzey akışını hızlandırmıştır.
- Jeomorfolojik olarak dik yamaçlar ve alüvyal yelpazeler, suyun yön değiştirmesine ve düşük kotlardaki mahallelerde baskınlara yol açmıştır.
- Altyapı eksiklikleri (tıkanan menfezler, dar drenaj kanalları) ve geçirimsiz yüzeylerin artışı, taşkının etkilerini büyütülmüştür.
- Sel olayı, Şanlıurfa (2023), Ahr Vadisi (2021) ve Derna (2023) gibi ulusal ve uluslararası örneklerle benzer çoklu etmenlerin kesişmesiyle açıklanabilmektedir.

4.3. Öneriler

- Altyapı güçlendirmesi: Yağmur suyu drenaj sistemleri genişletilmeli, menfez ve kanallar düzenli olarak temizlenmelidir.

- Planlama ve yerleşim: Taşkın alanları üzerine yapılaşma kısıtlanmalı, riskli bölgelerde dönüşüm projeleri uygulanmalıdır.
- Erken uyarı sistemleri: MGM ve AFAD koordinasyonu ile sel riskini önceden bildiren kent ölçekli uyarı mekanizmaları geliştirilmelidir.
- Yeşil altyapı: Geçirimsiz yüzeylerin azaltılması, yağmur bahçeleri, geçirgen zeminler ve yeşil alanların artırılmasıyla desteklenmelidir.
- Bilimsel izleme: Yüksek çözünürlüklü topografik veriler (LiDAR, drone DEM) ve hidrolojik modeller (HEC-RAS vb.) gelecekteki çalışmalara entegre edilmelidir.
- Toplum temelli afet yönetimi: Yerel halkın bilinçlendirilmesi, eğitim programları ve mahalle ölçekli tatbikatlar ile dayanıklılık artırılmalıdır.

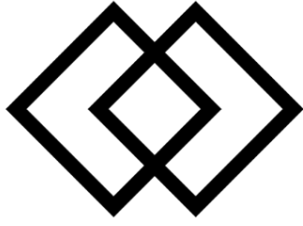
5. Kaynakça

- Agbo, E. P., Nkajoe, U., & Edet, C. O. (2023). Comparison of Mann-Kendall and Şen's innovative trend method for climatic parameters over Nigeria's climatic zones. *Climate Dynamics*, 60(11-12), 3385–3401. <https://doi.org/10.1007/s00382-022-06521-9>
- Armon, M., Shmilovitz, Y., & Dente, E. (2025). Anatomy of a foreseeable disaster: Lessons from the 2023 dam-breaching flood in Derna, Libya, *Science Advances*, 11(13). <https://doi.org/10.1126/sciadv.adu2865>
- Atalay, İ. (2011). *Türkiye'nin iklim atlası*. İnkılap.
- Bari, S. H., Rahman, M. T. U., Hoque, M. A., & Hussain, M. M. (2016). Analysis of seasonal and annual rainfall trends in the northern region of Bangladesh. *Atmospheric Research*, 176–177, 148-158. <https://doi.org/10.1016/j.atmosres.2016.02.008>
- Copernicus. CORINE Land Cover. <https://land.copernicus.eu/en/dataset-catalog> adresinden 30.05.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE Publications.
- da Silva, R. M., Santos, C. A. G., Moreira, M., Corte-Real, J., Silva, V. C. L., & Medeiros, I. C. (2015). Rainfall and river flow trends using Mann-Kendall and Sen's slope estimator statistical tests in the Cobres River basin. *Natural Hazards*, 77(2), 1205–1221. <https://doi.org/10.1007/s11069-015-1644-7>
- Di Baldassarre, G., Kreibich, H., Voroguyshyn, S., Aerts, J. C. J. H., Arnbjerg-Nielsen, K., Barendrecht, M., Bates, P., Borga, M., Botzen, W. J. W., Bubeck, P., De Marchi, B., Llasat, C., Mazzoleni, M., Molinari, D., Mondino, E., Mård, J., Petrucci, O., Scolobig, A., Viglione, A., & Ward, P. J. (2018). Hess Opinions: An interdisciplinary research agenda to explore the unintended consequences of structural flood protection. *Hydrology and Earth System Sciences*, 22(11), 5629-5637. <https://doi.org/10.5194/hess-22-5629-2018>
- Dinç, M. E., & Sabancı, S. 20 Kasım 2023 Batman selinin meteorolojik analizi ve iklim değişikliğinin yağış şartları üzerindeki etkileri. 2024 Conference on Climate Change, Sustainability and International Cooperation-CLICS, 21-22 Haziran, Düzce.

- Dordi, T., Henstra, D., & Thistlethwaite, J., (2022). Flood risk management and governance: A bibliometric review of the literature, *Journal of Flood Risk Management*, 2022;15:e12797, <https://doi.org/10.1111/jfr3.12797>
- Dottori, F., Salamon, P., Bianchi, A., Alfieri, L., Hirpa, F. A., & Feyen, L. (2016). Development and evaluation of a framework for global flood hazard mapping. *Advances in Water Resources*, 94, 87-102.
- Drapela, K., & Drapelova, I. (2011). Application of Mann-Kendall test and the Sen's slope estimates for trend detection in deposition data from Bily Kriz (Beskydy Mts., the Czech Republic) 1997-2010. *Beskydy*, 4(2), 133-146. http://www.mendelu.cz/dok_server/slozka.pl?id=57763\download=88743 adresinden 24.09.2025 tarihinde erişilmiştir.
- DSİ (Devlet Su İşleri-Etüt Planlama ve Tahsisler Dairesi Başkanlığı-Rasatlar Şube Müdürlüğü). D26A068 Dicle Havzası Nerdüş Çayı Pınarönü, AGİ Verileri.
- DSİ (Devlet Su İşleri), Etüt Planlama ve Tahsisler Dairesi Başkanlığı, Rasatlar Şube Müdürlüğü. (1972-2023). D26A068 Dicle Havzası Nerdüş Çayı Pınarönü AGİ verileri [ham akım gözlem verileri]. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.
- Fowler, H. J., Lenderink, G., Prein, A. F., Westra, S., Allan, R. P., Ban, N., Barbero, R., Berg, P., Blenkinsop, S., Do, H. X., Guerreiro, S., Haerter, J., O., Kendon, E. J., Lewis, E., Schaer, C. Sharma, A., Villarini, G., Wasko, C., & Zhang, X. (2021). Anthropogenic intensification of short-duration rainfall extremes. *Nature Reviews Earth & Environment*, 2(2), 107-122.
- Gharakhanlou, N., & Perez, L. (2022). Spatial prediction of current and future flood susceptibility: examining the implications of changing climates on flood susceptibility using machine learning models. *Entropy*, 24(11), 1630. <https://doi.org/10.3390/e24111630>
- Gilbert, R. O. (1987). *Sen's nonparametric estimator of slope*. In *Statistical methods for environmental pollution monitoring* (pp. 217-219). John Wiley & Sons.
- Gocic, M., & Trajkovic, S. (2013). Analysis of changes in meteorological variables using Mann-Kendall and Sen's slope estimator statistical tests in Serbia. *Global and Planetary Change*, 100, 172-182. <https://doi.org/10.1016/j.gloplacha.2012.10.014>
- Google Earth Engine, *A planetary-scale platform for Earth science data & analysis*. <https://developers.google.com/earth-engine/datasets?hl=tr>, adresinden 30.05.2025 tarihinde erişilmiştir.
- HGM (Harita Genel Müdürlüğü-Ulusal Haritacılık Kurumu). 1/25000 ölçekli topografya paftaları.
- HGM (Harita Genel Müdürlüğü - Ulusal Haritacılık Kurumu). 1/25.000 ölçekli topografya paftaları. Harita Genel Müdürlüğü.
- Jiqin, H., Gelata, F. T., & Gameda, S. C. (2023). Application of MK trend and test of Sen's slope estimator to measure impact of climate change on the adoption of conservation agriculture in Ethiopia. *Journal of Water and Climate Change*, 14(3), 977-988. <https://doi.org/10.2166/wcc.2023.508>
- Imran, J., Nemnem, A. M., Tanim, A. H., Khan, M. S., Nahian, A., & Goharian, E. (2023). How extreme rainfall and failing dams unleashed the Derna flood disaster, *Nature Communications*, 16(1), 1-13, <https://doi.org/10.1038/s41467-025-59261-9>

- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). (2021). *Climate change 2021: The physical science basis*. Cambridge University.
- Islam, M. T., Islam, M., & Zakaria, M. (2025). Characterization of long-term annual and seasonal precipitation trends in the coastal region of Bangladesh. *Theoretical and Applied Climatology*, 156(1), 1-15. <https://doi.org/10.1007/s00704-024-05244-7>
- Kartal, V., Yavuz, V. S., Ariman, S., Kaya, K., Alkanjo, & S., Şimşek O. (2024). Climate change trends in the Southeastern Anatolia region of Türkiye: precipitation and drought, *Journal of Water & Climate Change* 15(12):5893-5919, <https://doi.org/10.2166/wcc.2024.503>
- Kendall, M. G. (1975). *Rank correlation methods* (4th ed.). Charles Griffin.
- Kerketta, J., & Singh, A. (2020). Temporal trend analysis of temperature data using Mann-Kendall test and Sen's slope estimator. *Journal of Water Engineering and Management*, 1(1), 31-43. <https://doi.org/10.47884/jweam.v1i1pp31-43>
- Khalifeh Soltanian, F., Abbasi, M., & Riyahi Bakhtyari, H. R. (2019). Flood monitoring using NDWI and MNDWI spectral indices: A case study of Aghqala flood-2019, Golestan Province, Iran. The international archives of the photogrammetry, *Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 42, 605-607. <https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLII-4-W18-605-2019>
- Koralay, N., & Kara, Ö. (2024). Assessment of flood risk in Söğütlü stream watershed of Trabzon province in Turkey using GIS and AHP approach. *Natural Hazards*, 120(11), 9977-10000. <https://doi.org/10.1007/s11069-024-06594-1>
- Ludwig, P., Ehmele, F., Franca, M. J., Mohr, S., Caldas-Alvarez, A., Daniell, J. E., Uwe Ehret, Feldmann, H., Hundhausen, M., Knippertz, P., Küpfer, K., Kunz, M., Mühr, B., Pinto, J. G., Quinting, J., Schäfer, A. M., Seidel, & F., Wisotzky, C., (2023). A multi-disciplinary analysis of the exceptional flood event of July 2021 in central Europe-Part 2: Historical context and relation to climate change, *NHESS*, Volume 23 (4), 1287-1311, <https://doi.org/10.5194/nhess-23-1287-2023>
- Madsen, H., Lawrence, D., Lang, M., Martinkova, M., & Kjeldsen, T. R. (2014). Review of trend analysis and climate change projections of extreme precipitation and floods in Europe. *Journal of Hydrology*, 519(PD), 3634-3650. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2014.11.003>
- Mann, H. B. (1945). Non-parametric test against trend. *Econometrica*, 13, 245-259. <http://dx.doi.org/10.2307/1907187>
- MGM (Meteoroloji Genel Müdürlüğü). 1959-2024 arası iklim verileri. Meteoroloji Genel Müdürlüğü.
- MTA (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü). (1961). 1/100.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları: Cizre N49 paftası (No. 60). MTA Yayınları.
- Nguyen, H. D., Nguyen, Q. H., Dang, D. K., Van, C. P., Truong, Q. H., Pham, S. D., Quang, T. B., & Petrisor, A. I. (2024). A novel flood risk management approach based on future climate and land use change scenarios. *Science of The Total Environment*, 921, 171204. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2024.171204>
- Sabancı, S. (2024). I. İklim Değişikliği ve Sürdürülebilirlik Çalıştay1. *Türkiye Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(2), 131-150.
- Sen, P. K. (1968). Estimates of the Regression Coefficient Based on Kendall's Tau. *Journal of the American Statistical Association*, 63(324), 1379-1389. <https://doi.org/10.1080/01621459.1968.10480934>

- Sreenatha, V., Gattia, F., & Jehela, P., (2025). Graph Transformer-Based Flood Susceptibility Mapping: Application to the French Riviera and Railway Infrastructure Under Climate Change, *Electrical Engineering and Systems Science*, arXiv:2504.03727. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.03727>
- Şenel, M. (2007). 1/100.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları: Cizre N48 paftası (No. 59). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.
- Teng, J., Jakeman, A. J., Vaze, J., Croke, B. F., Dutta, D., & Kim, S. (2017). Flood inundation modelling: A review of methods, recent advances and uncertainty analysis. *Environmental Modelling & Software*, 90, 201-216. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2017.01.006>
- Tonbul, S., & Sunkar, M. (2011). Batman’da yaşanan sel ve taşkın olaylarının (31 Ekim-1 Kasım 2006) sebep ve sonuçları. In *Fiziki Coğrafya Araştırmaları: Sistematik ve Bölgesel* (pp. 237-258). Türk Coğrafya Kurumu Yayınları (No. 5).
- Trenberth, K. E. (2011). Changes in precipitation with climate change. *Climate Research*, 47(1), 123-138. <https://doi.org/10.3354/cr00953>
- Tuncel, M. (1993). Cizre. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, ss. 37-38). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tuncel, M. (1999). Adını kuruluş yerinden alan şehirlere örnek: Cizre. In *Hız Nuh’tan Günümüze Cizre Sempozyumu: Bildiriler Kitabı* (p. 48). 8-10 Mayıs, İstanbul.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2024). *Cizre nüfus verileri*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türkeş, M. (1996). Spatial and temporal analysis of annual rainfall variations in Turkey. *International Journal of Climatology*, 16(9), 1057-1076.
- Türkeş, M. (2012). Türkiye’de gözlenen ve öngörülen iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-32. https://doi.org/10.1501/Csaum_0000000063
- USGS (United States Geological Survey). (2018). USGS EROS Archive - Digital Elevation - Shuttle Radar Topography Mission (SRTM). <https://www.usgs.gov/centers/eros/science/usgs-eros-archive-digital-elevation-shuttle-radar-topography-mission-srtm>, adresinden 30.05.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Willkofer, F., Wood, R. R., & Ludwig, R. (2024). Assessing the impact of climate change on high return levels of peak flows in Bavaria applying the CRCM5 large ensemble. *Hydrology and Earth System Sciences*, 28(13), 2969–2989. <https://doi.org/10.5194/hess-28-2969-2024>
- WMO (World Meteorological Organization). (2024). State of global water resources 2024. WMO-No. 1329. World Meteorological Organization. https://wmo.int/sites/default/files/2024-11/2024_State_of_Global_Water_Resources.pdf adresinden 30.05.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Zhang, D., Jim, C., Lin, C., He, Y., & Lee, F. (2005). Climate change, social unrest and dynastic transition in ancient China. *Chinese Science Bulletin*, 50(2), 137-144.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 29.08.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 12.09.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 15.10.2025
Yayına Kabul Tarihi: 08.11.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

DÖRDÜNCÜ SINIF FEN BİLİMLERİ DERSİNDE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARININ AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ VE ÖĞRENCİLERİN BU UYGULAMALARA KARŞI TUTUMLARI

Osman KELEPÇE* -Sevda KÜÇÜK** - Ali YILDIZ***

Öz

Bu çalışmanın amacı, ilkokul dördüncü sınıf fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik (AG) uygulamalarının öğrencilerin akademik başarıları ile bu teknolojiye yönelik tutumları üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Araştırma, nicel yöntemlerden biri olan yarı deneysel desen (ön test-son test kontrol grubu) kapsamında yürütülmüştür. Verilerin toplanması sürecinde, araştırmacılar tarafından tasarlanan çoktan seçmeli bir başarı testi ile geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir tutum ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler üzerinde bağımsız gruplar t-testi, bağımlı gruplar t-testi ve Spearmanrho korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, deney grubunda bulunan öğrencilerin başarı ortalamalarının kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur ($p < .05$). Bulgular, AG destekli öğretimin öğrencilerin öğrenme çıktıları üzerinde olumlu katkılar sağladığını göstermektedir. Ayrıca, deney grubu öğrencilerinin AG uygulamalarına karşı tutumlarının yüksek olduğu ve bu tutumlarla akademik başarıları arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir ($r \approx .50$, $p < .05$). Fen öğretiminde hem kavramsal öğrenmeyi hem de öğrenci motivasyonunu güçlendiren yenilikçi bir yaklaşım olarak AG tabanlı öğrenme ortamlarının kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Artırılmış gerçeklik, Akademik başarı, Fen bilimleri dersi, Tutum.

Investigating the Impact of Augmented Reality on Fourth-Grade Students' Science Achievement and Attitudes

Abstract

The purpose of this study is to examine the effects of augmented reality (AR) applications on fourth-grade primary school students' academic achievement and their attitudes toward this technology in the science course. The research was carried out using a quasi-experimental design (pretest-posttest control group), which is one of the quantitative research methods. During the data collection process, a multiple-choice achievement test designed by the researcher and a validated, reliable attitude scale were employed. The collected data were analyzed through independent samples t-test, paired samples t-test, and Spearman's rho correlation analysis. The analysis results revealed that the mean academic achievement scores of the experimental group were significantly higher than those of the control group ($p < .05$). The findings demonstrated that AR-supported instruction contributed positively to students' learning outcomes. In addition, it was found that the experimental group students held highly positive attitudes toward AR applications and that there was a significant moderate positive relationship between these attitudes and their academic achievement ($r \approx .50$, $p < .05$). As a conclusion, AR-based learning environments are recommended as an innovative approach in science education that strengthens both conceptual understanding and student motivation.

Keywords: Augmented reality, Academic achievement, Attitude, Science course.

* Doktora Öğrencisi., Atatürk Üniversitesi, Sınıf Eğitimi, kelepce_0244@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8289-6362>

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknoloji Eğitimi, s.sevdakucuk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2679-5177>

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı, ayildiz@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6241-2316>

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, eğitim ortamlarına hızlı entegrasyonu, yalnızca öğretimde kullanılan araç ve materyallerde değil, aynı zamanda pedagojik stratejilerde ve öğrenme paradigmlarında da köklü dönüşümlere yol açmıştır (Ibáñez & Delgado-Kloos, 2018; Garzón, Pavón, & Baldiris, 2019; Nevrelova vd., 2024). Bu dönüşüm, içeriğin yalnızca dijital ortama aktarılmasından ibaret olmayıp, öğrenmenin nasıl gerçekleştiğinin ve öğrencilerin bilgiyle nasıl etkileşim kurduğunun yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Bu değişen ortamda AG, dijital öğeleri fiziksel dünyanın üzerine yerleştirerek öğrencilere daha sürükleyici, bağlamsal ve etkileşimli bir deneyim sunan umut verici bir eğitim teknolojisi olarak ortaya çıkmıştır (Akçayır & Akçayır, 2017; Nevrelova vd., 2024).

Fen eğitimi özellikle, öğrencilerin soyut ve karmaşık olguları kavramalarında kalıcı zorluklar barındırmaktadır (AlNajdi, 2022; Ibáñez & Delgado-Kloos, 2018). Geleneksel öğretim yöntemleri bu kavramları somutlaştırmada yetersiz kalmakta, yüzeysel öğrenmelere veya kavram yanılgılarına yol açabilmektedir. AG teknolojisi, üç boyutlu görselleştirmeler ve etkileşimli simülasyonlar yoluyla bu bilişsel boşluğu kapatabilecek güçlü bir araçtır. Öğrencilere bilimsel süreçlerin mekânsal ve dinamik temsillerini sunarak hem bilişsel işlemeyi hem de duyuşsal katılımı artırma potansiyeline sahiptir (Liu vd., 2024).

Bu potansiyel özellikle ilkökul öğrencileri için, özellikle de dördüncü sınıf düzeyinde kritik öneme sahiptir. Piaget'nin tanımladığı gibi, bu yaş dönemi öğrencilerin doğrudan gözlem ve deneyime dayalı düşünmeden, soyut akıl yürütmeye geçiş yaptıkları kritik dönemdir (Altınkaynak & Özel, 2024). Bu gelişimsel süreçte öğrenciler, aktif keşif ve manipülasyon imkânı sunan görsel ve uygulamalı öğrenme ortamlarından büyük ölçüde yarar sağlamaktadır. AG, sorgulamaya dayalı öğrenmeyi destekleyerek soyut kavramların erişilebilir ve ilgi çekici hale gelmesine katkı sunar.

Son dönem deneysel araştırmalar, AG destekli fen öğretiminin öğrencilerin dersteki başarılarında, motivasyonlarında ve fen bilimleri dersine yönelik tutumlarında önemli gelişmeler sağladığını göstermektedir (AlNajdi, 2022; Çetin&Türkan, 2022; Chang, Wu, & Hsu, 2013; Garzón, Pavón, & Baldiris, 2019; Onbaşılı, 2018). Ayrıca bazı çalışmalar, artırılmış gerçeklik uygulamalarının üst düzey düşünme becerilerine katkı sağladığını vurgulamaktadır (Cai, 2018; Fearn&Hook, 2023; Lee, 2022). Bu bulgular, yalnızca bilgi aktarmayı değil, aynı zamanda bilimsel akıl yürütme ve süreç becerilerinin erken yaşlardan itibaren geliştirilmesini hedefleyen 21. yüzyıl fen eğitiminin genel amaçlarıyla da uyumludur.

AG'nin eğitimdeki potansiyeline rağmen, mevcut araştırmaların çoğu ortaöğretim veya yükseköğretim bağlamına odaklanmıştır (Zhang & Wang, 2021). Buna karşın, ilkökul düzeyindeki deneysel kanıtlar oldukça sınırlıdır ve bu durum bilişsel gelişimin ve öğrenme alışkanlıklarının şekillendiği erken dönemlerde AG'nin pedagojik yansımalarını anlamada önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Bu erken evrede AG'nin potansiyelinin araştırılmaması hem faydalarının yeterince kullanılmamasına hem de küçük yaş gruplarına gelişimsel açıdan uygun olmayan eğitim materyallerinin geliştirilmesine yol açabilir (Akçayır & Akçayır, 2017; Radu, 2014).

Ayrıca mevcut çalışmaların önemli bir kısmı bilişsel çıktılara, özellikle bilgi edinimine yoğunlaşmakta, buna karşın tutum, motivasyon, bilimsel süreç becerileri ve dijital okuryazarlık gibi daha geniş öğrenme değişkenlerini göz ardı etmektedir (Lee, 2022; Rakhimzhanova vd., 2025; W. Zhang & Wang, 2021). Oysa çağdaş fen eğitimi yaklaşımları, erken eğitimde sorgulamaya dayalı öğrenmeyi ve bilimsel akıl yürütmenin geliştirilmesini vurgulayan bütüncül bir gelişim anlayışını savunmaktadır (Bybee, 2013; Lee, 2012). Fen derslerine AG'nin entegrasyonu yalnızca soyut kavramların dinamik görselleştirmelerini sunmakla kalmaz, aynı zamanda yapılandırmacı pedagojik yaklaşımlarla uyumlu etkileşimli ve öğrenci merkezli ortamlar da sağlar (Cheng & Tsai, 2019). Bu

nedenle, AG'nin yalnızca test puanları üzerindeki etkisinin ötesine geçilerek, eğitimdeki tam değerinin anlaşılması zorunlu hale gelmektedir. Bu bağlamda aşağıda verilen sorulara cevaplar aranmıştır;

1. Akademik başarı üzerinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının etkisi var mıdır?
2. Öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına ilişkin tutumları nasıldır?
3. Arttırılmış gerçeklik uygulamalarını kullanan öğrencilerin akademik başarı ve tutumları arasında ilişki var mıdır?

2. Yöntem

Bu çalışmada, temel eğitim birinci kademe fen bilimleri dersinde AG uygulamalarının öğrencilerin akademik başarıları ile bu uygulamalara yönelik tutumları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yarı deneysel desen (ön test-son test kontrol grublu) tercih edilmiştir. Deneysel desenler, araştırmacının belirlediği koşullara bağlı bir şekilde yürütülen ve değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmayı hedefleyen araştırma modelleridir (Fraenkel vd., 2012). Eğitim araştırmalarında, farklı öğretim yöntemlerinin öğrenme çıktıları üzerindeki etkilerini karşılaştırmak için sıklıkla deneysel yöntem tercih edilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, öğrencilerin deneyimledikleri öğretim süreçlerine bağlı olarak başarı ve tutumlarındaki değişim incelenmiştir.

2.1. Araştırma Deseni

Araştırmada, değişkenlerin bütünüyle kontrol edilmesinin mümkün olmadığı durumlar için uygun görülen ve eğitim araştırmalarında yaygın biçimde kullanılan yarı deneysel model kullanılmıştır (Christensen vd., 2012). Bu yaklaşımda gruplar, rastgele atama yapılmaksızın deney ve kontrol grupları şeklinde düzenlenmiştir. Yarı deneysel modelin benimsenmesi sebebiyle sadece çalışma grupları belirlenmiş ve grupların denkliliğine önem verilmiştir.

Uygulama aşamasında, kontrol grubunda dersler mevcut öğretim programına uygun şekilde sürdürülmüş; uygulamanın yürütüldüğü grupta ise aynı dersler AG destekli etkinliklerle yürütülmüştür. Bu düzenleme sayesinde iki grup arasında yalnızca kullanılan öğretim yönteminin farklılığı korunmuş ve böylece AG uygulamalarının öğrencilerin akademik başarıları ile tutumlarına etkisi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, bir devlet ilkokulunun dördüncü sınıfında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Uygulama sürecinde aynı sınıf düzeyinde bulunan iki farklı şube, mevcut sınıf yapıları korunarak deney ve kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Çalışmada örneklem, amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme (convenience sampling) tekniğiyle oluşturulmuştur. Bu yöntem, araştırmacının ulaşılabilir ve uygulama yapmaya elverişli grupları seçmesine olanak tanıdığı için tercih edilmiştir (Büyüköztürk vd., 2023; Creswell & Creswell, 2018). Toplam 40 öğrenci araştırmaya dâhil edilmiştir. Kontrol grubunda 20 öğrenci (11 kız, 9 erkek), deney grubunda ise 20 öğrenci (11 kız, 9 erkek) yer almaktadır. Bu dağılım, gruplar arasında cinsiyet bakımından denge sağlandığını göstermektedir. Çalışma grubu, belirlenen amaçlar doğrultusunda seçilmiş olup deneysel işlemlerin yürütülmesine uygun bir yapıya sahiptir. Gruplara ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

Grupların Sınıf ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Deney Grubu	Kontrol Grubu	Toplam
Kız	11	11	22
Erkek	9	9	18
Toplam	20	20	40

2.3. Araştırma süreci

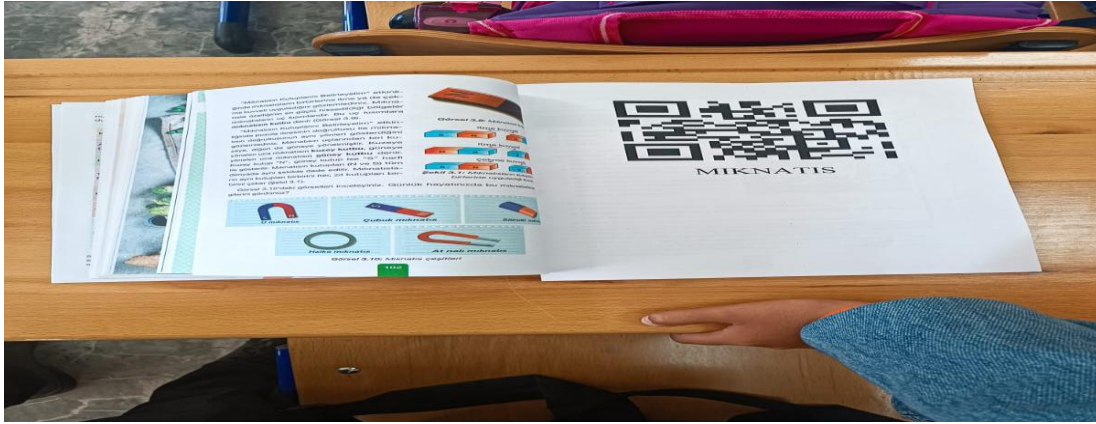
Araştırmanın uygulama süreci, “Kuvvetin Etkileri” ünitesine bağlı kalınarak dört haftalık bir zaman diliminde yürütülmüştür. Uygulama öncesinde, sürecin verimli ve güvenli biçimde yürütülmesi amacıyla hem öğretmen hem de veliler bilgilendirilmiştir. Öğretmene, AG teknolojisinin eğitimde kullanımına yönelik kısa bir tanıtım yapılmış; uygulamanın nasıl yürütüleceği, kullanılacak materyaller ve olası teknik sorunlara yönelik çözüm önerileri paylaşılmıştır. Velilere ise öğrencilerin derslerde tablet veya akıllı telefon kullanacakları, bu cihazların yalnızca ders amaçlı kullanılacağı ve içeriklerin eğitim odaklı olduğu açıklanmıştır. Uygulama başlamadan önce, öğrencilerle pilot bir deneme dersi yapılmıştır. Bu pilot uygulamada öğrenciler, artırılmış gerçeklik içeriklerini nasıl görüntüleyeceklerini öğrenmiş, QR kodları cihazlarına tutarak görüntülerin nasıl çalıştığını deneyimlemişlerdir. Böylece asıl uygulama sürecinde olası teknik sorunların önüne geçilmiş ve öğrencilerin dijital araçlara uyum sağlaması kolaylaştırılmıştır.

Deney grubunda öğretim süreci boyunca, araştırmacı tarafından geliştirilen artırılmış gerçeklik destekli dijital içerikler kullanılmıştır. Uygulamanın ilk haftasında, “Hareket Türleri” konusunun öğretiminde Unity yazılımı aracılığıyla geliştirilen etkileşimli üç boyutlu modeller kullanılmış; öğrenciler farklı hareket türlerini bu modeller üzerinden gözlemleyerek kavramları somutlaştırma fırsatı bulmuşlardır. İkinci haftada, öğrencilerin tablet ve telefonlarına Roar uygulaması yüklenmiş, araştırmacı tarafından geliştirilen Roar tabanlı AG içerikleri aracılığıyla dersler yürütülmüştür. Öğrenciler, QR kodları mobil cihazlarına tuttuklarında harekete geçen animasyon ve etkileşimli nesneleri incelemiş, bu süreçte gözlem, karşılaştırma ve tartışma gibi bilimsel süreç becerilerini kullanmışlardır. Üçüncü ve dördüncü haftalarda, ünitenin “Kuvvetin Cisimler Üzerindeki Etkileri” ve “Mıknatıs” gibi alt konuları için hem araştırmacı tarafından geliştirilen özgün AG materyalleri hem de çeşitli açık erişimli platformlarda yer alan hazır artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanılmıştır. Bu uygulamalar aracılığıyla öğrenciler, kuvvetin nesneler üzerindeki etkilerini ve mıknatısların çalışma prensiplerini gerçekçi ve etkileşimli dijital modeller üzerinden gözleme fırsatı bulmuşlardır. Öğrenciler, öğrenme süreci boyunca kavramları çoklu temsil biçimleriyle (metin, ses, animasyon, üç boyutlu model) deneyimleyerek, hem görsel hem de işitsel uyarılar aracılığıyla anlam kurma süreçlerini derinleştirmişlerdir. Böylece öğrenciler, soyut kavramları somutlaştırarak öğrenme sürecine aktif bir şekilde katılmış, bilişsel etkileşim düzeyleri belirgin biçimde artmış ve kavramsal anlamaya yönelik daha derin ve kalıcı öğrenme deneyimleri yaşamışlardır.

Uygulama süreci boyunca araştırmacı, öğretim faaliyetlerini sistematik biçimde gözlemlemiş; öğrencilerin teknolojiyi kullanma becerilerini, dijital içeriklerle etkileşim düzeylerini ve öğrenme sürecine katılımlarını ayrıntılı olarak not etmiştir. Bu gözlemler, öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarını ne ölçüde benimsediğini, uygulamalarla etkileşim kurarken hangi öğrenme stratejilerini kullandığını ve sınıf içi iş birliğinin nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur. Böylece öğretim süreci, teknoloji destekli yapılandırmacı bir öğrenme ortamı çerçevesinde, öğrenci merkezli, etkileşim odaklı ve öğrenenlerin aktif katılımını teşvik eden bir yaklaşım doğrultusunda yürütülmüştür.

Şekil 1

Deney grubundaki öğrencilerin artırılmış gerçeklik destekli “Mıknatıs” etkinliği sırasında QR kodu taraması



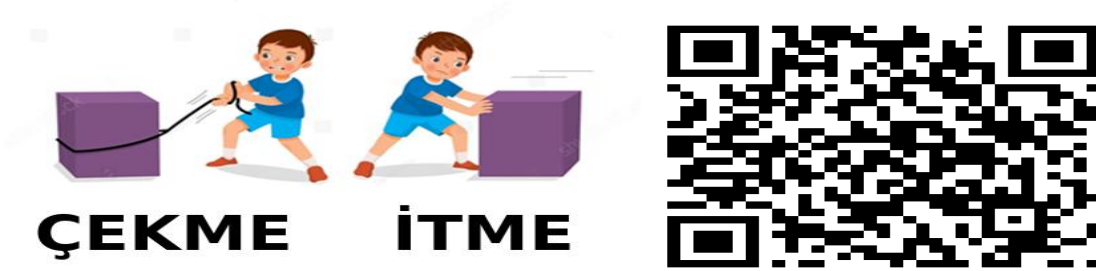
Şekil 2

Öğrencilerin AG uygulaması aracılığıyla mıknatıs görselini üç boyutlu olarak görüntülemesi



Şekil 3

İtme-Çekme Örneği



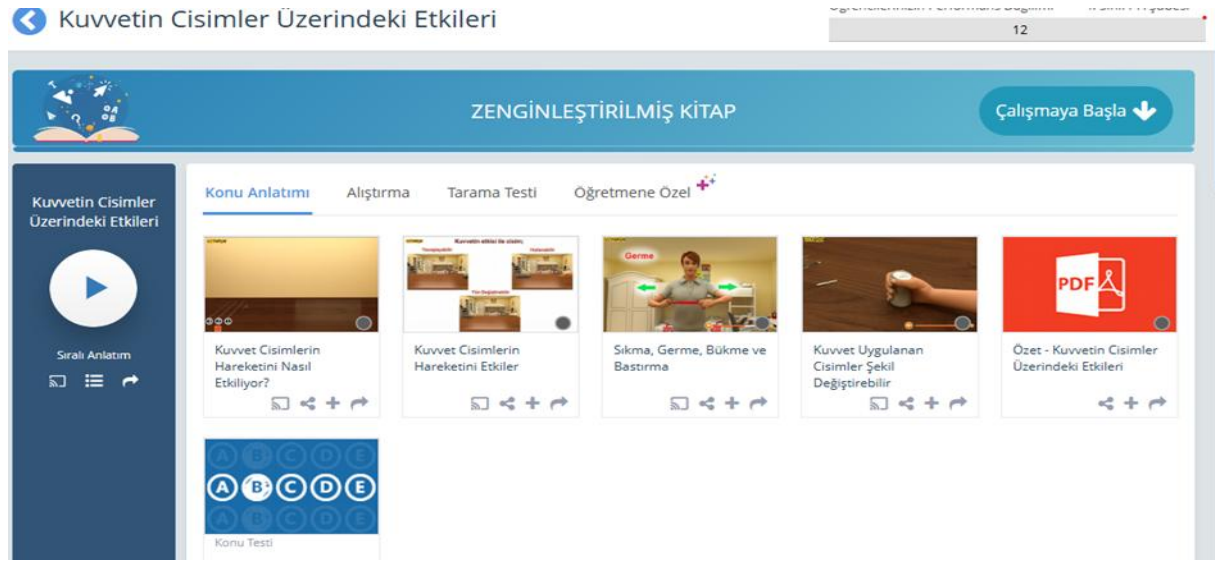
Dört hafta süren çalışmada, deney grubundaki uygulamalar tamamlandıktan sonra öğrencilere Artırılmış Gerçeklik Tutum Ölçeği uygulanarak öğrencilerin bu teknolojiye yönelik tutumları ölçülmüş ve “Kuvvetin Etkileri” temasının bitiminde hazırlanan başarı testi tekrardan uygulanmıştır.

Kontrol grubunda yer alan 20 öğrenci ile dersler, mevcut öğretim programında yer alan etkinliklere uygun biçimde yürütülmüştür. Öğretim sürecinde akıllı tahta etkin olarak kullanılmış; fen bilimleri ders kitabının, Millî Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) dijital eğitim platformu olan Eğitim Bilişim Ağı’na (EBA) entegrasyonu kapsamında, ilgili üniteye yer alan QR kodları ve EBA üzerinden

erişilebilen videolar, etkileşimli etkinlikler ve ölçme-değerlendirme materyalleri derse entegre edilmiştir. Bu doğrultuda kontrol grubunda öğretim süreci yalnızca öğretmen anlatımına dayalı değil; ders kitabı–EBA–akıllı tahta bütünlüğü içinde, öğretim programının öngördüğü öğrenci etkinlikleri, soru-cevap, tartışma ve uygulama örnekleri ile desteklenmiştir. Ancak bu grupta, AG tabanlı içerik ve uygulamalara yer verilmemiştir. AG dışındaki tüm öğretim unsurları (kazanımlar, süre, etkinlik türleri, ders sayısı) deney grubuyla eşleştirilmiştir. Konular deney grubuyla paralel biçimde işlenmiş; ölçme araçlarının (ön test ve son test) uygulanma zamanları iki grup için eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Öğretim süreci sonunda, kontrol grubuna başarı testi tekrar uygulanarak öğrenme düzeylerindeki değişim değerlendirilmiştir.

Şekil 4

Kuvvetin Cisimler Üzerindeki Etkileri-EBA İçerikleri Ekran Görüntüsü



Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı [EBA], <https://www.eba.gov.tr> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2025).

Uygulama süreci sonucunda gruplar arasında öğretim yaklaşımı dışında bir değişken bulunmamış, bu durum artırılmış gerçeklik uygulamalarının akademik başarı ve tutumlara etkisinin incelenmesine imkân sağlamıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, öğrencilerin akademik başarılarını ve artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla iki farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Ölçme araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Akademik Başarı Testi

Araştırmada kontrol ve deney gruplarının akademik başarılarını tespit edebilmek amacıyla araştırmacı tarafından uzman görüşleri dikkate alınarak ve literatür incelenerek hazırlanmış olan akademik başarı testi kullanılmıştır. Geliştirilen test Millî Eğitim Bakanlığı'nın "Kuvvetin Etkileri" ünitesinde belirlemiş olduğu kazanımlar çerçevesinde hazırlanmış olup 24 çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. Testin güvenilirliğini ölçmek amacıyla test 120 öğrenciye uygulanmıştır. Yapılan analizlerin neticesinde testin KR-20 değerinin .79 olduğu ve yüksek güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür. Testin ortalama güçlüğü ise .66 olarak belirlenmiştir. Ancak soruların güçlük dereceleri ile ayırt edicilik indeksleri analiz edildiğinde 12 ve 20. sorular testten çıkarılarak test 22 soruya düşürülmüştür. Sonuç olarak madde analizi işlemleri tamamlandığında 22 maddelik bir test elde

edilmiştir. Testteki her soru bir doğru yanıt ve üç çeldiriciden oluşmaktadır. Öğrencilerin verdikleri yanıtlar, analiz sürecinde doğru ya da yanlış şeklinde bağımsız olarak puanlanmıştır.

Tutum Ölçeği

Bu çalışmada, deney grubundaki öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla Küçük vd. (2014) tarafından geliştirilen Artırılmış Gerçeklik Tutum Ölçeği uygulanmıştır. Ölçek, üç alt boyuttan oluşmaktadır: kullanım memnuniyeti (7 madde), kullanım kaygısı (6 madde) ve kullanım isteği (2 madde). Toplam 15 maddeden meydana gelen ölçekte sorular rastgele sıralanmış olup, 5’li Likert tipi derecelendirme ile yanıtlanmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerden, her madde için “1 = Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5 = Kesinlikle Katılıyorum” aralığındaki uygun seçeneği seçmeleri istenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı ile sınanmıştır. Ölçeğin Alpha değeri .83 olarak bildirilmiştir. Bu çalışmada yapılan analizlerde ise Alpha katsayısı .81 bulunmuş, böylece ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir bir ölçme aracı olduğu teyit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda, üç faktörlü yapının toplam varyansın %58.741’ini açıkladığı; bu varyansın %34.938’inin kullanım memnuniyeti, %16.943’ünün kullanım kaygısı ve %6.872’sinin ise kullanım isteği boyutundan kaynaklandığı belirlenmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel değerlendirmesi için SPSS 26.0 programından yararlanılmıştır. Veriler incelenirken uç değerler kontrol edilmiş, 14. ve 15. öğrenciler aşırı değer göstermeleri nedeniyle analiz dışı bırakılmış ve kalan 18 öğrenci ile analiz süreci sürdürülmüştür. Analizlere başlamadan önce değişkenlerin dağılım özellikleri test edilmiş; gruplara göre Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilks normallik testlerinden elde edilen p değerleri .05’ten büyük bulunmuştur. Bu sonuç, verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerleri, Mayers’in (2013) küçük örneklem için belirttiği ± 1.96 aralığında kaldığından normal dağılım varsayımı doğrulanmıştır.

Analizlerde, verilerin normal dağılım özelliği göstermesi nedeniyle parametrik test yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda, gruplar arası karşılaştırmalarda bağımsız t-testi, grup içindeki farklılıkların değerlendirilmesinde ise eşleştirilmiş t-testi yöntemi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için yapılan korelasyon analizlerinde ise, tutum verilerinin sıralı ölçek türünde olması nedeniyle Spearman’ın rho katsayısı (r) dikkate alınmıştır. Korelasyonun gücü (r’nin mutlak değeri) Evans’ın (1996) sınıflandırmasına göre değerlendirilmiştir: 0.00–0.19 “çok zayıf”, 0.20–0.39 “zayıf”, 0.40–0.59 “orta”, 0.60–0.79 “güçlü” ve 0.80–1.00 arası ise “çok güçlü” ilişki düzeyi olarak yorumlanmıştır.

2.6. Araştırma Etiği

Çalışma, bilimsel etik ilkeler çerçevesinde yürütülmüş olup ilgili üniversitenin etik kurulundan gerekli onay alınmıştır. Bu kapsamda, araştırma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan etik izin alınmış ve süreç kurumsal yönergeler doğrultusunda tamamlanmıştır. Kurul, 10.12.2021 tarihinde 2021/13 sayılı karar ile araştırmanın yürütülmesine onay vermiştir.

3. Bulgular

3.1. AG Destekli Öğretimin Öğrenci Başarılarına Etkisine Yönelik Sonuçlar

Uygulama başlamadan önce, deney ve kontrol gruplarının mevcut başarı düzeylerini karşılaştırmak amacıyla her iki gruba da ön test uygulanmıştır. Başlangıç başarı düzeylerinin gruplar arasında benzerlik gösterip göstermediğini ortaya koymak için Mann-Whitney U testi uygulanmış, elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2*Ön Akademik Başarı Testi Puanlarının Gruplara Göre (Deney–Kontrol) Karşılaştırılması*

Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	t	sd	p
Deney Grubu	18	14.50	3.55	.875	34	.388
Kontrol Grubu	18	13.44	3.68			

Tablo 2’de yer alan bulgular incelendiğinde, uygulama öncesinde deney grubu öğrencilerinin ortalama puanı ($\bar{x}=14.50$) ile kontrol grubu öğrencilerinin ortalama puanı ($\bar{x}=13.44$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($t_{(34)}=.388$, $p>.05$). Ön test sonuçlarında anlamlı bir farkın ortaya çıkmamış olması, kullanılan öğretim yönteminin etkililiğini değerlendirme açısından çalışmanın amacına uygun bir başlangıç koşulu sağlamaktadır. Bu durum, her iki grubun uygulama öncesinde benzer hazır bulunuşluk düzeylerine sahip olduklarını göstermektedir.

Uygulama tamamlandıktan sonra her iki gruba da son test uygulanmış, toplanan veriler bağımlı gruplar t-testi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu analizlere ait sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3*Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Test- Son Test Ortalamalarının Karşılaştırılması*

Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	t	sd	p
Ön Test	18	14.50	3.55	- 8.47	17	.000
Son Test	18	18.66	2.14			

Tablo 3’te verilen analiz sonuçları, deney grubundaki öğrencilerin ön test ve son test başarı puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunduğunu göstermektedir. Son test puanlarının, ön test ortalamalarına göre anlamlı derecede artış gösterdiği belirlenmiştir ($t_{(17)}=.000$, $p<.05$).

Mevcut öğretim programındaki etkinliklerle sürecin yürütüldüğü kontrol grubunda uygulama sonunda başarı testi son test olarak uygulanmıştır. Sonuca ilişkin veriler, bağımlı gruplar t-testi aracılığıyla değerlendirilmiş ve analiz çıktıları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4*Kontrol Grubu Ön Test-Son Test Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması*

Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	t	sd	p
Ön Test	18	13.44	3.68	-3.84	17	.001
Son Test	18	15.83	4.54			

Tablo 4’te görülen analiz sonuçları, kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ön test ve son test başarı puanı ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir ($t_{(17)}=.001$, $p<.05$). Bu bulgu, kontrol grubundaki öğrencilerin öğretim süreci sonunda başarı düzeylerinde ölçülebilir bir artış gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasındaki farklılığı belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t-testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 5

Son Test Akademik Başarı Puanlarının Deney ve Kontrol Grupları Arasında Bağımsız t-testi ile Karşılaştırılması

Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	t	sd	p
Deney Grubu	18	18.66	2.14	- 2.394	34	.025*
Kontrol Grubu	18	15.83	4.54			

Tablo 5'te görüldüğü üzere, uygulama sonrasında deney grubu puanı ($\bar{x}$ =18.66), kontrol grubuna göre ($\bar{x}$ =15.83) yüksek çıkmıştır. Yapılan bağımsız gruplar t-testi analizinde bu farkın istatistiksel açıdan anlamlılık taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır ($t_{(34)} = .025$, $p < .05$). Bulgu, artırılmış gerçeklik uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili bir yöntem olduğunu göstermektedir.

3.2.AG Uygulamalarına Karşı Öğrencilerin Tutumları

Deney grubunun AG uygulamalarına karşı tutum puanlarının ortalamalarına ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur. Bu bölümde ilgili ölçümlere ait temel istatistiksel sonuçlar yer almaktadır. Söz konusu bulgular, deney grubundaki öğrencilerin AG uygulamalarına yönelik tutumlarının değerlendirilmesine yönelik genel bir çerçeve sağlamaktadır.

Tablo 6

Tutum Ölçeği (AG Uygulamaları) Puan Ortalamaları

	N	$\bar{x}$	Ss.	Min.	Max
Deney Grubu	18	4.50	.168	4.13	4.80

Tabloya göre deney grubu öğrencilerinin AG uygulamalarına yönelik tutum puanlarının ortalamaları gösterilmektedir. Elde edilen sonuçlar, öğrencilerin ortalama tutum puanının 4,50 olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, artırılmış gerçeklik uygulamalarını kullanan öğrencilerin akademik başarı düzeyleri ile tutumları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman's rho korelasyon testi uygulanmış ve bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7

Deney Grubu Ön Test ve Son Test Akademik Başarı Puanları ile Tutumları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

		Tutum	ÖnTest	SonTest
Ön Test	Correlation	.477*		
	p	.046		
Son Test	Correlation	.525	.802**	
	p	.025	.000	

Öğrencilerin akademik başarıları ile tutum puanları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan analizler tabloda sunulmuştur. Analiz bulguları, deney grubundaki öğrencilerin ön test başarı puanları ile artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutum puanları arasında kayda değer seviyede, olumlu yönde ve istatistiksel olarak anlam taşıyan bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur ($p < .05$, $r = .477$). Benzer şekilde, son testten elde edilen başarı puanları ile tutum ölçeği puanları arasında da belirgin ölçüde, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan geçerli bir korelasyon saptanmıştır ($p < .05$, $r = .525$). Bu bulgu, öğrencilerin akademik başarılarının yükselmesiyle birlikte artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarının da paralel biçimde olumlu yönde arttığı sonucunu yansıtmaktadır.

4. Sonuç, Tartışma, Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırma, temel eğitim birinci kademe dördüncü sınıf fen bilimleri dersinde AG uygulamalarının öğrenciler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yürütülmüştür. Çalışmada özellikle, AG destekli öğretimin öğrencilerin akademik başarıları ile bu teknolojiye karşı tutumları üzerindeki yansımaları ele alınmıştır.

Elde edilen bulgular, AG uygulamalarının öğrencilerin öğrenme çıktılarında anlamlı bir artış sağladığını ve teknolojiye karşı olumlu tutum geliştirmelerine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, AG'nin öğrencilerin başarılarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde artırdığını ve fen derslerine yönelik ilgilerini güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca öğrencilerin akademik başarıları ile tutumları arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Araştırma bulguları literatürdeki mevcut çalışmalarla paralellik göstermektedir. AlNajdi (2022) ile Garzón vd. (2019), AG destekli fen öğretiminin kavramsal öğrenmeyi kolaylaştırdığını ve öğrenci başarısını artırdığını vurgulamaktadır. Liu vd. (2024) çalışmalarında AG'nin üç boyutlu görselleştirmeler yoluyla öğrencilerin zihinsel temsillerini güçlendirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, bu çalışmanın sonuçları yalnızca bilişsel çıktılarda değil, duyuşsal düzeyde de etkili olduğunu ortaya koyarak literatüre katkı sunmaktadır.

Benzer şekilde, Çetin ve Türkan (2022) ile Onbaşlı (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, artırılmış gerçeklik uygulamalarının ilkökul öğrencilerinin fen dersine yönelik ilgilerini artırdığı, öğrenme motivasyonlarını güçlendirdiği ve öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımlarını desteklediği belirlenmiştir. Na ve Yun'un (2024) K-12 düzeyinde yürüttükleri meta-analiz çalışması ise AG'nin özellikle motivasyon değişkeni üzerinde büyük düzeyde etki oluşturduğunu ($g = 0.803$) ve etkileşim ile iş birliğine dayalı öğrenme senaryolarının bu etkiyi daha da güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Öte yandan, Aygün, Sökmen, Sarıkaya ve Nalçacı (2025) tarafından gerçekleştirilen bibliyometrik ve içerik analizi, son yıllarda ilkökul düzeyinde artırılmış gerçeklik ve yenilikçi öğretim modellerine yönelik çalışmaların belirgin bir artış gösterdiğini, ancak bu araştırmaların önemli bir kısmında uygulama çıktılarının sınırlı, etki boyutlarının ise yeterince derinlemesine incelenmediğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda mevcut araştırmanın bulguları, etkileşim temelli AG uygulamalarının erken yaş fen öğrenme ortamlarında öğrenme isteğini artırdığına yönelik literatürdeki sonuçlarla tutarlılık göstermektedir.

Bu araştırma bazı yönleriyle literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Literatürdeki birçok çalışma yalnızca akademik başarı değişkenine odaklanırken (Nevrelova vd., 2024; AlNajdi, 2022), bu çalışma başarı ve tutum arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koyarak alan yazına özgün bir katkı sunmuştur. Korelasyon analizinde elde edilen orta düzeyde pozitif ve anlamlı ilişki, AG uygulamalarının öğrencilerin öğrenme süreçlerinde çift yönlü bir etki yarattığını göstermektedir. Öğrencilerin teknolojiye karşı olumlu tutumları başarılarını artırmış; artan başarı da teknolojik araçlara yönelik algılarını güçlendirmiştir.

Sonuç olarak AG uygulamaları, fen bilimleri derslerinde öğrencilerin akademik başarılarını artıran yenilikçi bir öğretim yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında, bu uygulamalar öğrencilerin teknolojiye yönelik olumlu tutumlarını da güçlendirmektedir. Başarı ve tutum arasındaki anlamlı ilişki ise AG'nin öğrenme sürecinde bütüncül bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu araştırma bazı sınırlılıklar içermektedir. Öncelikle çalışma, tek bir ilkökulun dördüncü sınıf düzeyinde yürütülmüş olup örneklem büyüklüğü sınırlıdır. Bu durum, elde edilen bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Ayrıca araştırma, fen bilimleri dersinin "Kuvvetin Etkileri" ünitesiyle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar, yalnızca bu üniteye özgü kazanımları ve öğrenme süreçlerini yansıtmaktadır. Çalışmanın kısa süreli bir uygulama süreciyle sınırlı olması,

öğrencilerin uzun vadeli öğrenme ve tutum değişimlerini değerlendirme olanağını da kısıtlamıştır. Bunun yanı sıra araştırmada yalnızca nicel veriler kullanılmış, öğrencilerin artırılmış gerçeklik deneyimlerine ilişkin nitel bulgulara yer verilmemiştir.

Bu sınırlılıklar dikkate alınarak gelecekte yapılacak araştırmalarda, farklı bölgelerden ve sosyoekonomik düzeylerden daha geniş örneklemelerle çalışmalar yürütülmesi önerilebilir. Ayrıca, AG uygulamalarının farklı fen üniteleri ve disiplinlerdeki etkilerinin incelenmesi, teknolojinin öğrenme süreçlerine sağladığı katkıların bütüncül biçimde değerlendirilmesine olanak tanıyabilir. Uzun süreli boylamsal araştırmalar aracılığıyla AG'nin kalıcı öğrenme, tutum ve motivasyon üzerindeki etkileri daha kapsamlı biçimde ortaya konabilir.

Öğrencilerin bu teknolojiyi etkili biçimde deneyimleyebilmeleri için öğretmenlerin yeterlilik düzeyleri de önemli bir faktördür. Bu doğrultuda, öğretmenlerin mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak hizmet içi eğitimler planlanabilir. Bu eğitimlerin, öğretim teknolojilerinin pedagojik entegrasyonuna odaklanması öğretmenlerin AG'yi yalnızca bir görselleştirme aracı olarak değil, öğrenmeyi derinleştiren bir etkileşim ortamı olarak değerlendirmelerine katkı sağlayabilir.

Bunun yanında, AG materyallerinin yalnızca başarıyı artırmaya değil, aynı zamanda öğrencilerin bilişsel yüklerini azaltmaya da hizmet edecek biçimde tasarlanması yararlı olabilir. Materyal geliştirme süreçlerinde bilişsel yük kuramı ilkeleri dikkate alınarak, öğrencilerin dikkatini temel kavramlara yönlendiren sade ve anlamlı içerikler hazırlanabilir. Ayrıca, gelecekte yürütülecek araştırmalarda nitel veri toplama tekniklerinden (görüşme, gözlem, öğrenci günlükleri vb.) yararlanılması, öğrencilerin öğrenme deneyimlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyabilir.

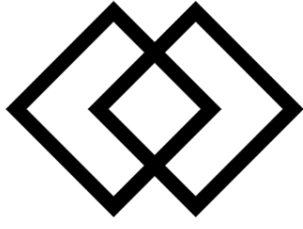
5. Kaynakça

- Akçayır, M., & Akçayır, G. (2017). Advantages and challenges associated with augmented reality for education: A systematic review. *Educational Research Review*, 20, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2016.11.002>
- AlNajdi, S. M. (2022). The effectiveness of augmented reality on students' achievement and motivation in science education. *Journal of Education and Learning*, 11(2), 23–35.
- Altınkaynak, Ş., & Özel, S. (2024). Piaget kuramı ışığında somut işlemlerden soyut işlemlere geçişte fen öğretimi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 112–129.
- Aygün, E. B., Sökmen, Y., Sarıkaya, İ., & Nalçacı, A. (2025). Exploring the impact of flipped classroom model in primary school: A bibliometric and content analysis. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi (TAY Journal)*, 9(1), 141–169.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2023). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (31. baskı). Pegem Akademi.
- Bybee, R. W. (2013). *The case for STEM education: Challenges and opportunities*. NSTA.
- Cai, S. (2018). Case studies of augmented reality applications for authentic learning. In *Authentic Learning Through Advances in Technologies* (pp. 115–134). Springer.
- Chang, H.-Y., Wu, H.-K., & Hsu, Y.-S. (2013). Integrating a mobile augmented reality activity to contextualize student learning of a socioscientific issue. *British Journal of Educational Technology*, 44(3), E95–E99. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2012.01379.x>

- Cheng, K. H., & Tsai, C. C. (2019). A case study of immersive virtual field trips in primary school science class. *Educational Technology & Society*, 22(4), 27–40.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2012). *Research methods, design, and analysis* (12th ed.). Pearson.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). Sage.
- Çetin, H., & Türkan, A. (2022). The effect of augmented reality-based applications on achievement and attitude towards the science course in the distance education process. *Education and Information Technologies*, 27, 1397–1415. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10625-w>
- Evans, J. D. (1996). *Straightforward statistics for the behavioral sciences*. Brooks/Cole.
- Fearn, W., & Hook, J. (2023). A service design thinking approach: What are the barriers and opportunities of using augmented reality for primary science education? *Journal of Technology and Science Education*, 13(1), 329–351. <https://doi.org/10.3926/jotse.1394>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill.
- Garzón, J., Pavón, J., & Baldiris, S. (2019). Systematic review and meta-analysis of augmented reality in educational settings. *Virtual Reality*, 23(4), 447–460. <https://doi.org/10.1007/s10055-019-00379-9>
- Ibáñez, M.-B., & Delgado-Kloos, C. (2018). Augmented reality for STEM learning: A systematic review. *Computers & Education*, 123, 109–123. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.05.002>
- Küçük, S., Yılmaz, R. M., Baydaş, Ö., & Göktaş, Y. (2014). Augmented reality applications attitude scale: Validity and reliability study. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(1), 297–322.
- Lee, H. (2022). The role of augmented reality in fostering creativity and problem solving in science classes. *Journal of Science Education and Technology*, 31(4), 445–460.
- Mayers, A. (2013). *Introduction to statistics and SPSS in psychology*. Pearson Education.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2025). Kuvvetin cisimler üzerindeki etkileri [EBA içerik ekran görüntüsü]. *Eğitim Bilişim Ağı (EBA)*. <https://www.eba.gov.tr> adresinden 20 Nisan 2025 tarihinde erişilmiştir.
- Na, H., & Yun, S. (2024). The effect of augmented reality on K–12 students' motivation: A meta-analysis. *Educational Technology Research and Development*, 72(6), 2989–3020.
- Nevrelova, N., Korenova, L., Lavicza, Z., Bruzkova, N., & Schmid, A. (2024). Enhancing digital literacy in primary education through augmented reality. *Frontiers in Education*, 9, Article 1390491. <https://doi.org/10.3389/educ.2024.1390491>
- Onbaşılı, Ü. İ. (2018). Artırılmış gerçeklik uygulamalarının ilkökul öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarına ve fen motivasyonlarına etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(1), 320–337. <https://doi.org/10.12984/egced.390018>
- Radu, I. (2014). Augmented reality in education: A meta-review and cross-media analysis. *Personal and Ubiquitous Computing*, 18(6), 1533–1543. <https://doi.org/10.1007/s00779-013-0747-y>
- Rakhimzhanova, L., Issabayeva, D., Kultan, J., Baimuldina, N., Issabayeva, Z., & Aituganova, Z. (2025). Using augmented reality to teach digital literacy course to primary school children with

special educational needs. *European Journal of Educational Research*, 14(1), 55–71.
<https://doi.org/10.12973/eu-jer.14.1.55>

Zhang, W., & Wang, Y. (2021). Augmented reality in STEM education: A review of empirical research. *Journal of Science Education and Technology*, 30(3), 283–298.



OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HALK SAĞLIĞI VE KORUYUCU HEKİMLİK: AİLE TABABETİNİN DERECE-İ EHEMMİYETİ ÖRNEĞİ

Nimet SEKMAN*

Öz

Osmanlı toplumunda sağlık eğitimi ve koruyucu hekimlik anlayışının gelişimini daha yakından görmek, yalnızca tıbbî gelişmeleri değil, aynı zamanda sosyal yaşamın ve aile yapısının dinamiklerini de anlamak açısından önemlidir. Bu makalede, Dr. Ahmet Şükrü'nün 1904 yılında yayımlanan "Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti" adlı eseri temel alınarak, Osmanlı'da aile sağlığı, koruyucu hekimlik ve sağlık bilinci tematik olarak ele alınmıştır. Araştırmada nitel analiz yöntemi tercih edilmiş hem tarihsel bağlamı kavramak hem de metnin içerdiği pratik önerileri incelemek amacıyla eserin Osmanlıca orijinali ile Türkçe çevirisi karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, her iki dildeki metin ayrıntılı biçimde incelenerek, dönemin sağlık pratiklerine ve aile yapısına ilişkin anlatılar sistematik şekilde kodlanmıştır. Sonuçlara bakıldığında, temizlik alışkanlıklarından mizaca dayalı tedavilere kadar pek çok konuda verilen önerilerin, toplumsal sağlığın bütünsel biçimde korunmasına yönelik bir bakış açısı taşıdığı görülmektedir. Ayrıca aile üyelerinin sağlığını merkeze alan koruyucu hekimlik yaklaşımının Osmanlı'da halk sağlığının temel direklerinden biri olduğu dikkat çekmektedir. Eserde ortaya konulan yaklaşımın, günümüz koruyucu sağlık uygulamalarına ışık tutabilecek nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile tababeti, Halk sağlığı, Koruyucu hekimlik, Osmanlı, Sağlık eğitimi, Tıp tarihi.

Public Health and Preventive Medicine in The Ottoman Empire: The Case of Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti

Abstract

Examining the development of health education and preventive medicine in Ottoman society is significant not only for understanding medical advancements but also for grasping the dynamics of social life and family structure. In this article, family health, preventive medicine, and health consciousness in the Ottoman period are thematically analyzed, based on Dr. Ahmet Şükrü's treatise "Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti" (The Importance of Family Medicine), published in 1904. The qualitative analysis method was employed in the research, and both the original Ottoman Turkish and its Turkish translation were comparatively evaluated in detail to understand the historical context and practical recommendations. Through systematic coding of narratives related to health practices and family structures of the period, the study found that the recommendations provided—from hygiene practices to temperament-based treatments—reflected a holistic perspective aimed at preserving community health. Furthermore, the preventive medical approach emphasizing family members' health is identified as a cornerstone of public health in the Ottoman period. It is suggested that the model presented in this work can offer valuable insights into contemporary preventive health practices.

Keywords: Family medicine, Health education, Ottoman empire, Preventive medicine, Public health, Social history of medicine.

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, roniyacava@hotmail.com, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-5632-9348>

1. Giriş

Osmanlı Devleti döneminde sağlık alanında oluşturulan yazılı kaynaklar, dönemin tıbbî anlayışını ve sosyal yapısını yansıtmaları açısından büyük bir tarihsel öneme sahiptir. Özellikle 19. yüzyılda kaleme alınan ve toplum sağlığının korunmasıyla ilgili detaylı bilgiler içeren eserler, Osmanlı sağlık kültürünün anlaşılmasında önemli kaynaklardır (*Hekimbaşı*, t.y.; İhsanoğlu, 2008). Bu eserler arasında Şükrü (1904) aile tababetinin önemini ve günlük yaşamda sağlık koruma uygulamalarını, Desnonsan (1890) ev ve köyde yürütülen sağlık hizmetlerini ve Nâci (1892) köy hekimliği uygulamalarını ele almaktadır. Son yıllarda yapılan çeşitli araştırmalar da ise Osmanlı'da toplumsal sağlık okuryazarlığı, hijyen eğitimi ve koruyucu hekimlik uygulamalarının toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisini ortaya koymuştur (Işık, 2022, s. 924; İnce & Kalafat, 2022; Polat, 2021, ss. 257-258). Bu bağlamda, (1321 Rumi / 1904 M.) tarihinde kaleme alınan "Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti" adlı eser, Osmanlı toplumunda sağlık eğitimi ve koruyucu hekimlik uygulamalarının detaylı bir biçimde ele alındığı, dönemin sağlık anlayışını ve sosyal bilincini ortaya koyan bir çalışmadır (Şükrü, 1910, s. 17; Uludağ, 1925, s. 11).

Bu makalenin amacı, "Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti" eserini inceleyerek Osmanlı toplumunda uygulanan sağlık eğitimi yöntemlerini, koruyucu hekimlik anlayışını ve aile sağlığının toplumsal hayattaki yeri ve önemini tarihsel bir perspektifle analiz etmektir. Çalışmada eserin orijinal Osmanlı Türkçesi metninden yapılan çeviriler kullanılarak içerik analizi ve tarihsel analiz yöntemleri uygulanmıştır. Bu bağlamda, tarihsel içerik analizinin, metinlerin toplumsal bağlamlarını ortaya koymakta ve literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Krippendorff, 2019; Mayring, 2000).

Eserin incelenmesiyle, Osmanlı'daki koruyucu sağlık hizmetlerinin günümüz sağlık anlayışıyla karşılaştırılması ve literatürdeki boşlukların doldurulmasına yönelik katkılar sağlanması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda makale, Osmanlı dönemi sağlık politikalarının modern sağlık sistemleri üzerindeki etkilerini irdeleyerek sağlık eğitimi ve koruyucu hekimlik konusundaki tarihî sürekliliğe dikkat çekecektir. Osmanlı sağlık politikalarının modern tıbbî yaklaşımlara öncülük ettiği ve bugün halk sağlığı kapsamında ele alınan birçok uygulamanın köklerinin Osmanlı toplum yapısında bulunduğu çeşitli araştırmalarca da ortaya konmuştur (Lokmacı & Koçyiğit, 2024, ss. 2-3). Osmanlı toplumunda sağlık eğitiminin yalnızca tıbbî çevrelerle sınırlı kalmadığı, halka yönelik hazırlanan risaleler ve rehberler sayesinde geniş kitlelere ulaştırıldığı alan yazında sıkça vurgulanmaktadır (Çavdar & Karcı, 2014, s. 15).

Eserin mukaddimesinde, yazarın bu metni kaleme almadaki temel amacı açık biçimde belirtilmektedir. Dr. Şükrü, sağlık bilgisinin sadece hekimlere ait olmaması gerektiğini savunmakta ve bireyin kendi bedenini tanıyarak hastalıklara karşı bilinçli bir duruş sergilemesini teşvik etmektedir. (Şükrü, 1904, s. 3). Bu metnin halkın anlayabileceği bir dille kaleme alınmış olması da eserin yalnızca tıbbî bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda eğitici, yönlendirici ve koruyucu bir rehber niteliği taşıdığını göstermektedir. Yazarın hedefi, bireyleri modern tıbbın imkânlarının sınırlı olduğu bir dönemde sağlıklı yaşama yönlendirmek, basit önlemlerle hastalıkların önüne geçmek ve yanlış tedavi alışkanlıklarına karşı toplumu bilinçlendirmektir. Bu yönüyle eser, yalnızca bir tıp metni değil; aynı zamanda erken dönem halk sağlığı politikalarının yazılı bir tezahürüdür (Erden, 1939; Şükrü, 1904; Uludağ, 1925). Literatürde aile sağlığı ve koruyucu hekimlik kavramlarını doğrudan birincil kaynak üzerinden derinlemesine ele alan özgün bir tematik analiz çalışmasına bugüne dek rastlanmamıştır. Bu çalışma, söz konusu eserin tarihsel, toplumsal ve tıbbî bağlamını bütüncül biçimde inceleyerek mevcut literatürdeki bu önemli boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Osmanlı tıp tarihi, hastalıkların tedavisinin ötesinde, sağlığın korunmasına yönelik uygulamaları da içermektedir (Tektaş, 2025). Bu bağlamda, koruyucu hekimlik anlayışı Osmanlı toplum yapısında önemli bir yer tutmuştur (Doğan & Hot, 2006, s. 113). Özellikle klasik tıp metinlerinin yanı sıra halk için yazılmış sağlık risaleleri, temizlik, beslenme ve yaşam tarzı gibi konulara geniş yer vererek sağlık okuryazarlığını artırmayı hedeflemiştir.

Osmanlı tıbbına dair çalışmalarda Nil Sarı gibi araştırmacılar, dönemin hekimbaşılık kurumları ve tıbbî teşkilatlanma hakkında kapsamlı bilgiler sunmuştur (Sarı, 2025, ss. 161-164). Ancak, doğrudan halk sağlığı ve aile tababeti konularına odaklanan özgün metinlerin derinlemesine analizi sınırlıdır. "Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti" bu anlamda literatürde önemli bir boşluğu doldurabilecek nitelikte bir kaynaktır. Osmanlı tıbbının oluşumunda Arap geleneğinin yanında Türk tıp anlayışının da önemli etkileri olduğu unutulmamalıdır. Dr. Ünver'in ifadesiyle:

"İslam tababeti yalnız Arapların değil İslamiyet'e dâhil olan bütün milletlerin hakkıdır. Bu tababetin i'tilâsında bilhassa orta zamanı dolduran asırlarda Türklerin büyük tesirleri olmuştur. Umumi Tıp tarihleri ayrıca çok zengin olan Türk Tıp tarihi ile meşgul olmamış, Türkler İslam tababeti arasında Araplara mal edilerek kaybolmuştur." (Ünver & Nafiz, 1935, s. 12). Bu açıdan, incelenen eser, Türk-İslam tıp geleneğinin ortak mirasını yansıtmaya bakımından önemli bir örnektir.

Osmanlı döneminde halk sağlığının korunması, sadece tedavi edici değil, bunun yanında önleyici tedbirleri de içermektedir. Osmanlı toplumunda hijyen, sağlıklı beslenme ve yaşam tarzına yönelik bilincin artırılması amacıyla birçok risale kaleme alınmıştır. Özellikle bu eserlerde vurgulanan temizlik anlayışı, kişisel ve toplumsal düzeyde sağlık bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Erken, 2019, ss. 77-78). Böylelikle, Osmanlı koruyucu hekimlik anlayışının, toplum sağlığının sürdürülebilirliğini hedefleyen bütüncül bir yaklaşım olduğu açıkça görülmektedir. Bütün bu anlatılanlar, o dönemin ailelerinin sağlıkla ilgili nasıl düşündüğünü, nelere öncelik verdiğini ve sağlık bilgisini günlük yaşama nasıl kattığını gözler önüne sermektedir. Her satırda hem bireyin hem de ailenin sağlığını koruma sorumluluğunun paylaşılmış bir değer olduğu hissediliyor; bu da koruyucu hekimliğin yalnızca uzmanlara değil, topluma mal olmuş bir anlayış olarak kök salmış olduğunu göstermektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Araştırmada hem tarihsel analiz hem de nitel içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Tarihsel analiz yöntemi ile eserin yazıldığı dönemin sosyal, kültürel ve tıbbî bağlamı ortaya konmuş; bu bağlamda Osmanlı sağlık sisteminin temel yapı taşları olan hekimbaşılık müessesesi, tıbbî mektepleri ve halk hekimliği gibi kavramlar üzerine yapılan literatür taramalarından yararlanılmıştır (İhsanoğlu, 2008; Sarı, 2025).

Nitel içerik analizi ise yazılı, sözlü ya da görsel materyallerin içerdiği anlam ve temaları ortaya çıkararak sistematik olarak sınıflandırılması ve yorumlanmasını sağlayan nitel bir analiz yöntemidir (Krippendorff, 2019; Mayring, 2000). Bu yöntemde, eserde yer alan anlatılar tematik olarak gruplandırılmış, sağlık ve koruyucu hekimlik kavramları açısından değerlendirilmiştir. Metin içerisindeki veriler, hijyen, beslenme, hastalıklardan korunma ve mizaca dayalı kişiselleştirilmiş tedavi gibi belirli temalar etrafında kodlanarak incelenmiştir. Bu yöntemlerin kullanılmasının temel nedeni, araştırmanın Osmanlı sağlık kültürünün tarihsel bağlamını ve tematik içeriğini bütüncül bir biçimde ortaya koymayı amaçlamasıdır. Tarihsel analiz ile eserin yazıldığı dönemin toplumsal ve kültürel bağlamının, nitel içerik analizi ile de metnin içerdiği pratik önerilerin derinlemesine analiz edilmesi hedeflenmiştir. Böylece hem tarihsel bağlam hem de metin içeriği sistematik ve tutarlı bir biçimde değerlendirilebilmiştir.

2.2. Veri Kaynağı

Bu araştırmanın veri kaynağını, Osmanlı dönemine ait birincil kaynak niteliğindeki Dr. Ahmet Şükrü'nün “Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti” (M:1904,H:1321,R:1319) adlı yazma eseri oluşturmaktadır. Çalışmada, söz konusu metin transkribe edilerek günümüz Türkçesine aktarılmış ve içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Eser, döneminin toplumsal ve tıbbî bağlamını yansıtmaları bakımından nitel veri olarak değerlendirilmiş; analizler doğrudan metnin kendisi üzerinden yürütülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada örneklem seçimi yerine, odak noktası olarak özgün ve arşivsel bir matbu metin esas alınmıştır.

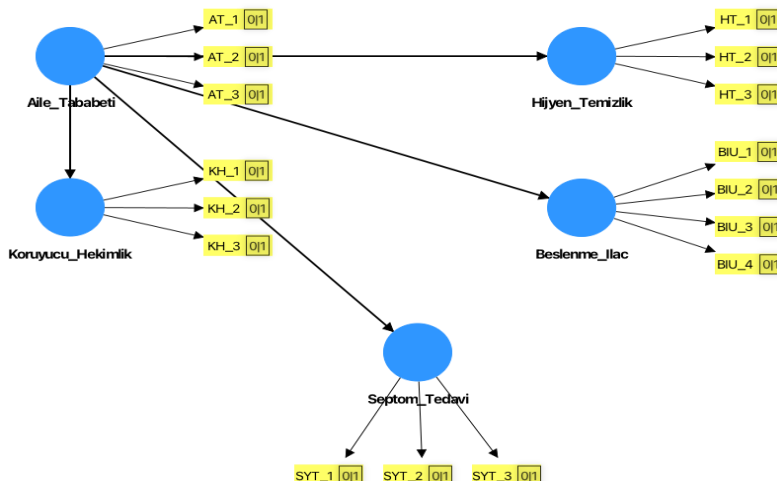
2.3. Verilerin Analizi

Eser, tematik olarak dört ana başlık altında değerlendirilmiştir: (1) Hijyen ve temizlik, (2) Beslenme ve ilaç kullanımı, (3) Hastalıkların nedenleri ve korunma yolları, (4) Aile bireylerinin mizacı ve kişisel sağlık farklılıkları. Bu temalar doğrultusunda metinde yer alan anlatılar sınıflandırılmış ve günümüz sağlık eğitimiyle ilişkileri ortaya konmuştur. Verilerin analizinde klasik nitel veri değerlendirme teknikleri olan kodlama, tematik analiz ve yorumlama yaklaşımları izlenmiştir. Ayrıca, eserin sağlık eğitimi ve koruyucu hekimlik uygulamaları açısından günümüzle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi de çalışmanın önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Dr. Ahmet Şükrü'nün Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti adlı eseri temel alınarak Osmanlı'da koruyucu hekimlik uygulamalarının tarihsel gelişimi nitel içerik analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan dört ana tema şunlardır: Hijyen ve Temizlik, Beslenme ve İlaç Kullanımı, Hastalıkların Nedenleri ve Korunma Yolları ile Aile Bireylerinin Mizacı ve Kişisel Sağlık Farklılıkları. Bu temalar esas alınarak geliştirilen kavramsal model, Osmanlı tıbbında koruyucu hekimlik anlayışının yapı taşlarını ve günümüz sağlık sistemlerine etkilerini bütüncül bir çerçevede ortaya koymaktadır. Aşağıda sunulan tematik-şema, SmartPLS 4 programı kullanılarak metin analizi yoluyla oluşturulmuş ve çalışmanın metodolojik bir çıktısı olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 1

Osmanlı'da Koruyucu Hekimlik Anlayışının Tematik-Kavramsal Modeli



2.4. Araştırma Etiği

Bu çalışma, arşiv materyali ve yazılı belgeler üzerinde yürütülen bir araştırmadır. İnsan katılımcılarına, kişisel verilere veya deneysel uygulamalara yer verilmediği için etik kurul izni gerekmemektedir. Araştırmada bilimsel etik kurallara titizlikle uyulmuş, tüm kaynaklar usulüne uygun olarak belirtilmiştir.

3. Bulgular

Bu tematik modelde yer alan başlıklar ve göstergeler, araştırmada analiz edilen metindeki anahtar sağlık uygulamaları ve kavramsal başlıklar özetlenerek aşağıda sunulmuştur. Her bir latent tema, karşılık gelen gözlenen değişkenlerle birlikte, dönemin pratik sağlık anlayışını yansıtmaktadır. Bu tablo sayesinde, Osmanlı aile tababetinde öne çıkan hijyen, beslenme, koruyucu hekimlik ve mizaca dayalı tedavi gibi başlıkların uygulamadaki karşılıkları görsel olarak takip edilebilmektedir. Model, dönemin tıbbî yaklaşımını sistematik biçimde özetlerken, makalede tartışılan ana bulguların da bütüncül bir görünümünü sunmaktadır.

Tablo 1

Tematik Modelde Latent ve Gözlenen Değişkenler

Tema (Latent)	Gözlenen Değişkenler (Indicators)	Açıklama
Hijyen ve Temizlik	Hind yağ ile temizlik, İngiliz tuzu, ev hijyeni	Doğal maddelerle temizlik, çevresel hijyen
Beslenme ve İlaç Kullanımı	Sütün zararı, etin bireysel etkisi, doz	Kişiyeye özel beslenme ve kontrollü ilaç kullanımı
Koruyucu Hekimlik	Semptom farkındalığı, düzenli takip	Önleyici yaklaşım, halk sağlığı eğitimi
Mizaca Göre Tedavi	Mizaca özel tedavi, aile tabibi	Kişiselleştirilmiş tıp, sürekli sağlık takibi

3.1. Hijyen ve Temizlik Uygulamaları

Eserde temizlik ve hijyen, özellikle bireysel sağlıkla sınırlı kalmayıp toplumsal düzenin temel bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Adanalı Dr. Şükrü tarafından kaleme alınan eserde geçen “*Temizlemek için hind yağı, İngiliz tuzu...*” ifadesi, temizlik anlayışının yalnızca dini ve ahlaki değil, aynı zamanda bilimsel ve işlevsel bir temele dayandığını göstermektedir (Şükrü, 1904, s. 22). Hind yağı ile vücudu temizlemek ve İngiliz tuzunu bedenin arındırılması amacıyla kullanmak, halk arasında yaygın olan doğal temizlik yöntemlerini yansıtır. Özellikle bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, yazar, dönemin sınırlı ilaç ve sağlık hizmetlerini göz önünde bulundurarak her evde kolayca bulunabilecek maddeleri önermektedir. Hijyen yalnızca fiziksel temizliği değil, aynı zamanda ev içi düzeni ve çevre temizliğini de kapsamaktadır. Eserde, temizlik uygulamaları sistematik şekilde verilirken, bu alışkanlıkların bireyin yapısına, yaşına ve mizacına uygun olarak ayarlanması gerektiği de vurgulanmaktadır (Şükrü, 1904, s. 31). Bu yaklaşımlar, günümüzde uygulanan kişisel hijyen eğitimi programlarının tarihsel köklerini ortaya koymaktadır (Fahri Paşa, 1907, s. 32; Tababet Âlemi, 1927, s. 17).

Bu noktada, Dr. Şükrü’nün önerdiği yöntemler tek başına dönemin imkânları çerçevesinde pratik çözümler sunmakla kalmaz; üstelik modern anlamda halk sağlığı bilincinin erken temsillerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bugün kişisel hijyenin sağlık politikalarında bu denli merkezi bir yere sahip olması, aslında tarihsel sürekliliğin bir göstergesidir. Dahası, metindeki ifadeler her ne kadar sade ve yer yer geleneksel dursa da tıbbın yalnızca kurumsal ve akademik çevrelerin tekelinde olmadığını; halk arasında şekillenen tecrübeye dayalı tıbbî bilgi birikiminin de ciddi anlamda dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı, çağdaş tıp tarihçiliğinde sıklıkla göz ardı edilen yerel bilginin önemine işaret etmekte; tıbbın bir disiplin olmasının ötesinde bir kültürel pratik olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Şükrü’nün önerdiği doğal temizleyiciler, hijyenin yanı sıra bireyin kendi bedenine dair öz-farkındalığını geliştiren araçlar olarak değerlendirilebilir. Bu eser, modern sağlık eğitimi ve halk sağlığı söylemleriyle karşılaştırıldığında, geçmişe ait bir belge olmanın ötesinde; bugünü anlamlandırmamıza yardımcı olan çok katmanlı bir kaynak niteliği taşımaktadır.

3.2. Beslenme ve İlaç Kullanımı

Eserde beslenmeye ilişkin sunulan bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Dr. Şükrü, *“herkesin seve seve içtiği süt bazılarını rahatsız eder, gayet fenadır, tehlikelidir”* diyerek, besinlerin bireyden bireye farklı etkiler doğurabileceğini açıkça ifade eder (Şükrü, 1904, s. 22). Bu yaklaşım, modern tıpta yer alan besin intoleransları, alerjiler ve kişiselleştirilmiş diyet kavramlarının erken dönem bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sütün yanı sıra, sülfato gibi maddelerin de kontrollü kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. *“Hasta ondan müstefit olsun ama ne kadar ahzedilmelidir?”* ifadesiyle, ilaçların ya da tedavi edici maddelerin dozu ve bireyin bünyesine uygunluğu sorgulanmaktadır (Şükrü, 1904, ss. 23-24). Bu, dönemin tıp anlayışında doz ayarlamasının ne kadar önemli olduğuna işaret eder.

Bununla birlikte, eserde et tüketimine dair dikkat çekici uyarılar yer almaktadır. Et, genel olarak *“vücudu besler”* ifadesiyle övülse de bazı bedenlerde olumsuz tepkilere neden olabileceği özellikle vurgulanır. Dr. Şükrü, herkesin et yemesi gerektiği fikrine temkinli yaklaşır ve *“herkesin münhemikâne yemekte olduğu et bile bazı vücûtta bir takım kabartı ve kızartıların husûlüne bâdî olmaktadır”* ifadesiyle bu besinin her birey için uygun olmayabileceğini belirtir (Şükrü, 1904, s. 30). Hekim, bir hastasına zayıflığı nedeniyle pirzola verdiğini, fakat sonraki muayenesinde vücudunun kabardığını gözlemlediğini ifade eder. Bu örnek, mizaca uygun beslenmenin önemine dikkat çeker. Bu yönüyle eser, gıdaların faydalarını açıklarken, bireysel farklılıkları da göz ardı etmeyen bir yaklaşım sergilemektedir. Et gibi geleneksel olarak güçlü ve faydalı sayılan bir besinin dahi ihtiyatla tüketilmesi gerektiği vurgulanmakta, modern tıptaki “kişiselleştirilmiş beslenme” anlayışının tarihsel bir karşılığı olarak değerlendirilebilecek bir tutum sergilenmektedir (Desnonsan, 1890, s. 51; Vahid, 1927, ss. 6-7).

3.3. Tedavi Yöntemleri ve Doğal Uygulamalar

Eserde yer alan tedavi yöntemleri kimyasal müdahalelerden çok, doğal içeriklerle yapılan pratik uygulamalardan oluşur. Süt, iç yağ, İngiliz tuzu ve sülfato gibi maddelerle hem önleyici hem de tedavi edici yöntemler önerilmektedir. Bu tavsiyeler, sadece fiziksel rahatsızlıkları gidermeye değil, aynı zamanda vücudu dengelemeye yöneliktir. Ayrıca, dıştan uygulamalarda kullanılan yağ bazlı merhemler de önerilmiştir. Özellikle hind yağı kullanılarak hazırlanan pomatlar, ağrılı bölgelerin yumuşatılması ve iltihapların giderilmesi amacıyla tercih edilmiştir (Şükrü, 1904, s. 26). Bu uygulamalar, halk tababetinde olduğu gibi yazılı hekimlik geleneğinde de karşılık bulmaktadır. Eserde bu tür uygulamalar açık biçimde yer almakta, hayvansal yağların iyileştirici potansiyelinin altı çizilmektedir.

Metindeki *“gayet fenadır, gayet tehlikelidir”* gibi uyarıların, halkı bilinçlendirme amacı taşıdığı açıktır. Yazar, yanlış uygulamaların ciddi sağlık sorunlarına yol açabileceğini belirtmekte ve bu konularda dikkatli olunmasını önermektedir. Ayrıca halkın evde kendi tedavisini yapabilmesini sağlamak için açık ve basit bir dille yazılmıştır. Bu, “ev hekimliği” geleneğinin güçlenmesini hedefleyen bir yaklaşımdır ve halkın hekime ulaşamadığı durumlarda nasıl hareket etmesi gerektiği, örneğin sinameki, hind yağı ve İngiliz tuzu gibi müshillerin önerilmesiyle, dönemin diğer yayınlarında da desteklenmiştir (Ali Vahid, 1919, s. 6; Sabri, 1924, s. 156; Şerafeddin Bin Arif, 1889, s. 244).

3.4. Mizaca Dayalı Sağlık Anlayışı

Eserin en dikkat çekici yönlerinden biri mizaca göre tıp uygulamasıdır. Bu yaklaşım, günümüzde “kişiselleştirilmiş tıp” olarak tanımlanan tedavi biçimlerinin Osmanlı döneminde mizaca dayalı olarak uygulandığını göstermektedir. Nitekim modern tıpta da hasta bireyin mizacı, yaşam tarzı ve karar süreçlerine katılımı, tedavi başarısını etkileyen önemli unsurlar arasında kabul edilmektedir. Bilgilendirilmiş onam süreci, bireyin sağlık kararlarına aktif katılımını sağlayarak hem hasta otonomisini hem de tedavi etkinliğini artırmaktadır (Marsha, 2025). Dr. Şükrü, *“kişilerin mizacı, bünyesi nazar-ı dikkate alınmalıdır, kâr-ı akıl değildir”* diyerek, tek tip uygulamaların akıl dışı olduğunu

ifade eder (Şükrü, 1904, s. 27). Bu cümle, modern tıpta bireyselleştirilmiş sağlık anlayışının tarihsel kökünü ortaya koyar.

“*Birde hastanın sülfatoya derece-i tahammülü ne nisbattedir?*” ifadesi (Şükrü, 1904, s. 24), sadece fizyolojik değil, psikolojik direnç ve tedaviye uyumun da değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Burada hekime düşen görev, yalnızca hastalığı değil hastayı da anlamaktır. Bu bağlamda, herkesin aynı şekilde tedavi edilmemesi gerektiği vurgulanırken, aile bireylerinin sağlık geçmişini bilen bir hekimin, yani bir "aile tabibinin" önemi ortaya konur.

Eserde doğrudan ifade edilmese de özel hekimlik uygulamalarına dolaylı referanslar yer almaktadır. Her bireyin düzenli olarak takip edilmesini öneren yaklaşım, günümüzdeki "kişisel sağlık takibi" sistemine benzemektedir. Bu çerçevede, sadece hastalık anında değil, hastalık oluşmadan önce alınacak tedbirlerin de bir hekim tarafından yönetilmesi gerektiği belirtilir. Bu anlayış yalnızca teşhis ve tedavi süreçleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bireyin mizacını tanıyan bir hekimin, uzun süreli sağlık takibi yapmasını da gerekli kılar. Eserde açıkça "*bir aile tabibi edinmek mutlaka servetin mevcudiyetiyle değildir*" denilerek (Şükrü, 1904, s. 32), hekimliğin lüks bir ayrıcalık olmaması gerektiği vurgulanır. Nitekim yazar, "*insan fakr u zaruret içinde bulunsa bile yine kendisine, ailesine hususî bir tabip edinebilir*" diyerek bu anlayışı pekiştirir. Ayrıca yazar, mahallede yerleşik bir eczaneye ya da tabibe düzenli müracaatla, aile fertlerinin mizacına uygun tedavinin sürdürülebileceğini belirtir. Bu yaklaşım, günümüz aile hekimliği sisteminin erken örneği olarak değerlendirilebilir. Eserde geçen bu ifadeler, halkın her gelir düzeyinde özel tabip edinmesinin mümkün olduğunu göstermekle birlikte, mahalle hekimliği uygulamasının da Osmanlı toplumunda yerleşik olduğunu düşündürmektedir.

Eser aynı zamanda dönemin sağlık anlayışına ve bazı uygulayıcılarına yönelik eleştirel bir tutum da sergilemektedir. Özellikle bilgi sahibi olmadan tedavi önerisinde bulunan kişiler, "*kâr-ı akıl değildir*" şeklinde nitelendirilerek uyarılmakta; bu durumun toplum sağlığı açısından ciddi sonuçlar doğurabileceği ima edilmektedir. Öne çıkan örneklerden biri, kahve satıcılarının sağlık konusunda otorite gibi davranmalarıdır. Eser, bu kişilerin hem maddi kazanç hem de itibar sağlama amacıyla sağlık bilgisi olmayan kimselere müdahalede bulunduklarını ve yanlış yönlendirmelerde bulunduklarını belirtir. Aynı zamanda "*saklı gizli köşelerde hap yapma*" gibi faaliyetlere değinilerek, halk sağlığını tehdit eden merdiven altı ilaç üretimi gibi risklere dikkat çekilir. Nitekim, Adana'da eczacılık ve tababet yapan Mehmed Efendi'nin kalpazanlık suçlamasıyla gözaltına alınması ve sonrasında serbest bırakılması (*Başbakanlık Osmanlı arşivi, DH.MKT. 1311-56, H-23-03-1287, 1311*) dönemin sağlık alanında sahtecilik ve otorite istismarı konusunda yaşanan sorunları ortaya koyan tarihsel bir örnektir.

Benzer şekilde, Selim Sırrı Tarcan da "Osmanlı Askerinin Dağarcığı" adlı eserinde, tıbbi uygulamaların ancak uzun yıllar eğitim almış hekimlerce yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Tarcan, "*...doktorlar büyük bir ilimdir onu mekteplerde sekiz on senede öğrenirler ve ancak öyle bir mektepten çıkma hekimin ilacı içilir; hele göz gibi kulak gibi insanın en lüzumlu bir azasına her ilaç konulmaz*" ifadeleriyle, uzman olmayan kişilerin tedavi uygulamalarının sakıncaları üzerinde durur (Tarcan, 1913, s. 25). Bir diğer önemli uyarı ise, hastaların tanımadıkları, geçmişini bilmedikleri hekimlere kendilerini ya da yakınlarını göstermemeleri gerektiğidir. Bu yaklaşım, hekimin sadece bilgi donanımıyla değil mesleki deneyimleri ve hasta ile kurduğu güven ilişkisiyle de değerlendirildiğini göstermektedir. Eserde ayrıca bazı besinlerin (örneğin et) kişiden kişiye farklı etkiler yaratabileceği, kimi bünyeler için faydalı iken başkaları için zararlı olabileceği belirtilmiştir. Bu durum, halk arasında "*her derde deva*" kabul edilen gıdaların bilinçsiz tüketildiğinde hastalık riskini artırabileceğine işaret etmektedir. Yapılan eleştiriler, bilgisiz tedavi girişimlerinin ötesinde, hekimlik mesleğinin etik boyutuna da vurgu yapmaktadır. Yazar, tıbbi uygulamaların yalnızca teorik bilgiye dayanmadığını; sorumluluk, mesleki özen ve kişisel bütünlük ilkeleriyle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla

Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti yalnızca koruyucu hekimlik bilgileri sunmakla kalmaz; tıp mesleğinin sınırlarını, ehliyetini ve toplum nezdindeki yerini de sorgular.

Yazar, halk arasında geleneksel olarak uygulanan ama tıbbî temeli olmayan bazı yöntemleri de ciddi biçimde eleştirmektedir (Üryanizade, 1919, s. 4). Özellikle mahalle attarları (orijinal metinde ‘attar’ olarak geçmektedir) ya da halk arasında “*hacı baba*” olarak bilinen kişiler tarafından önerilen yaprak, kök, su ya da macun gibi maddelerin bilinçsizce kullanılması, bireyin sağlığı açısından ciddi riskler barındırmaktadır (Şükrü, 1904, s. 11). Bu tür uygulamaların, vücudu iyileştirmek bir yana “*vücûd-ı kıymetdârı ifnâ itmekte*” olduğu belirtilerek, rastgele yapılan tedavilerin tehlikesi gözler önüne serilir. Yazar, bu yöntemlerin nadiren işe yarasa bile, bunların tamamen “*tesadüf kabîlinden*” olduğunu ifade ederek, halkı bilimsel tıba yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sağlık bilgisinin kaynağının güvenilir olması gerektiği ve her önüne gelenin tedavi yetkisine sahip olmaması gerektiği güçlü biçimde savunulmaktadır.

3.5. Hastalıkların Tanımı ve Önerilen Uygulamalar

Eserde, sağlık korunması gereken bir durum değil, sürekli gözetim altında tutulması gereken bir denge hali olarak tanımlanır. Bu kapsamda çeşitli hastalık durumları doğrudan ya da dolaylı olarak anlatılmakta ve bunlara yönelik pratik öneriler sunulmaktadır. Yazar, özellikle yedi maddelik hastalık belirtisiyle hem fiziki hem de ruhsal semptomları kapsayan bütüncül bir hastalık tarifi yapar. Bu maddeler, halk sağlığı açısından oldukça önemli ipuçları sunar:

1. Bî-tabilik ve gevşeklik:

Bedende genel bir yorgunluk ve enerji düşüklüğü, modern tıpta kronik yorgunluk sendromuyla benzerlik gösterir.

2. Sîmâda rûh-i renk inkıtarı:

Yüzde solgunluk, cilt renginde değişiklikler, anemi ya da dolaşım bozukluğu gibi durumları çağırıştırır.

3. Teneffüs ve hitapta inkılap:

Nefes darlığı, konuşma güçlüğü, solunum yolları hastalıklarının habercisi olabilir.

4. Sadâda incelmeye :

Ses kısıklığı ya da değişimi, boğaz ve ses telleriyle ilgili sorunlara işaret eder.

5. İştihada inkıta veya tefrit :

İştah kaybı veya aşırı yeme, sindirim sistemi hastalıklarının belirtisi olabilir.

6. Uykuda kesret veya kıtlık:

Uyku bozuklukları hem zihinsel hem de nörolojik rahatsızlıkların göstergesidir.

7. Hilm-i tabiatın fıkdanı:

Sinirlilik, tahammülsüzlük, psikolojik dengesizliklerin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, eserde halk arasında yaygın olarak kullanılan bazı kimyevî maddelere ilişkin uyarılar da dikkat çekicidir. Sülfato, özellikle sıtma ve benzeri ateşli hastalıklar için “*hususî deva*” olarak önerilmekle birlikte, her bireyde aynı etkiyi göstermediği vurgulanır. Bazı kimseler için 1.5-2 gram sülfato bile etki gösterirken, başkalarında 60 gram dahi etki yapmamaktadır. Bu noktada mizaca göre ilaç tesirinin değiştiği ve dozun dikkatle ayarlanması gerektiği ifade edilir (Şükrü, 1904, s. 26). Benzer şekilde, “*antipirin*” adlı maddenin - baş ağrısını gidermek amacıyla kullanılan bir ağrı kesici olarak -

halk arasında yaygın biçimde kullanıldığı belirtilmiş; ancak, bu ilacın da gerektiği gibi kullanılmadığında “*mazarratı melhuz*”, yani belirgin zararlar doğurabileceği açıkça dile getirilmiştir. Burada bahsi geçen antipirin, modern tıpta 19. yüzyıl sonlarında geliştirilen ve ateş düşürücü ile analjezik etkileri olan antipyrine (phenazone) maddesidir (PharmaCompass, 2025; PubChem, 2024).

Günümüzde yapılan farmakolojik çalışmalarda da antipirin benzeri ağrı kesicilerin, özellikle diğer maddelerle (parasetamol, fenasetin, salisilamid gibi) birlikte uzun süreli kullanımı hâlinde analjezik nefropati, renal papiller nekroz ve kronik interstisyel nefrit gibi ciddi böbrek patolojilerine neden olabileceği belirtilmektedir (Marsha, 2025). Bu tür sonuçlar, yalnızca etken maddenin değil, dozun, kullanım süresinin ve bireysel mizacın da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Nitekim eser de bu tür ilaçların her bünyede aynı etkiyi göstermediğini özellikle vurgulamakta; gelişigüzel ilaç kullanımının ciddi yan etkiler doğurabileceği konusunda okuyucuyu açık biçimde uyarmaktadır (Şükrü, 1904, s. 23). “*Vücûd-i insânî bir mecnun değildir ve böyle olmadığı hâlde her ilâç tesir-i devaisi tahkik edilmedikçe...*” (Nâci, 1892, s. 10), ifadesiyle bireysel fizyolojiye uygun olmayan tedavilerin etkisiz kalabileceği dile getirilmekte; bu da dönemin tıp anlayışında bireysel farkların dikkate alındığını göstermektedir.

Bu semptomlar bireylerin kendi vücutlarındaki olağan dışı durumları fark etmesini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Yazar, bu semptomlara dair gözlem yetisini artırmak için detaylı açıklamalar sunmakta ve halkın hekimle buluşmadan önce bile sağlık durumuna dair fikir sahibi olabilmesini hedeflemektedir. Eserde, sağlık basitçe muhafaza edilmesi gereken bir unsur değil; devamlı kontrol edilmesi gereken hassas bir denge olarak ele alınır. Bu kapsamda çeşitli hastalık durumları doğrudan ya da dolaylı olarak anlatılmakta ve bunlara yönelik pratik öneriler sunulmaktadır.

Örneğin, “*nöbet*” (ateşli hastalık, titreme ya da kriz) geçiren bireyler için “*sulfato*” adlı maddenin kullanılması tavsiye edilir. Bu, muhtemelen o dönemde yaygın olarak bilinen ve bağırsak temizliği amacıyla kullanılan sülfatlı bileşikler (ör. sodyum sülfat, magnezyum sülfat) ile bağlantılıdır; günümüzde de bu tür bileşikler, özellikle kolon temizliği (bağırsak hazırlığı) için kullanılmaktadır (A-Rahim, 2025). Yine, hind yağı ile vücudun yağlanarak temizlenmesi hem arındırıcı hem de koruyucu bir yöntem olarak sunulmuştur. Burada hastalıklardan korunmak kadar, vücudu hastalığa açık hale getirecek unsurların uzaklaştırılması da amaçlanmaktadır. Süt gibi masum görünen besinlerin bile bazı insanlar için “*gayet fenadır, gayet tehlikelidir*” gibi uyarılarla sunulması, dönemin hekimlerinin hastalık yapıcı faktörleri ne denli ciddiye aldığını gösterir. Özellikle mide ve bağırsak rahatsızlıkları, ani vücut kırıncılıkları, ateşli hastalıklar ve zayıf düşme gibi semptomlar üzerinde durulmuş; bu durumlarda hem önleyici hem de hafifletici pratik yöntemler önerilmiştir. Eserde hastalıklar modern tıptaki klinik sınıflandırmalarla değil, doğrudan belirtiler üzerinden tanımlanır. Bu durum, metni yalnızca tıbbî değil aynı zamanda kültürel bir belge haline de getirmektedir.

Yazar, bireyin kendi bedenini tanımasının, hastalık belirtilerini fark etmesinin ve tedaviye uygun yanıtlar vermesinin önemini vurgular. Dolayısıyla sadece hekime değil, bireye de sorumluluk yükleyen bir halk sağlığı anlayışı mevcuttur. Bu yönüyle eser hem hastalıkların önlenmesi hem de erken müdahale açısından değerli bir kaynak niteliğindedir.

Benzer şekilde, eser hind yağı (hint yağı) kullanımına dair oldukça dikkat çekici bireysel gözlemler içerir. Yazar, bu yağın müshil etkisinin kişiden kişiye büyük farklılıklar gösterdiğini ifade eder. Bazı bireyler yalnızca 20 gram hind yağı içtiğinde hemen etki hissederken, bazı bireylerin 50-60 gram gibi yüksek dozlarda sübye halinde tükettikleri halde bağırsaklarında hiçbir hareketlilik gözlemlenmemektedir. Bu örnek, bireysel fizyolojinin tedavi süreçlerinde ne denli önemli olduğunu ortaya koyar. Ayrıca bu yaklaşım, günümüzde “kişiselleştirilmiş tıp” ve “mizaca uygun tedavi” anlayışlarının erken dönem yansımalarıyla büyük bir paralellik göstermektedir.

Eserde hind yağı (hint yağı) kullanımına dair aktarılan bireysel gözlemler, erken dönem farmasötik uygulamaların mizaca dayalı adaptasyonuna ışık tutsa da ampirik veri eksiklikleri nedeniyle eleştirel bir bakış açısı gerektirmektedir. Yazar, hint yağının müshil etkisinin her bünyede farklılaştığını vurgular; kimi hastaların yalnızca yirmi gram dozdan anında yanıt alırken, bazılarının elli–altmış gramlık dozlarda dahi bağırsak hareketi göstermediğini bildirir (Şükrü, 1904, s. 26). Bu gözlemler niteliksel anekdotlar sunmakla birlikte, sistematik doz–cevap çalışmalarıyla desteklenmemiştir. Benzer tespitler *Âile - Köy - Mekteb Eczahanesi* adlı metinde de yer almakta; hint yağı ve İngiliz tuzunun mizaca göre değişken etki gösterdiği, ancak her iki kaynağın da kontrollü deneysel protokoller sunmadığı ifade edilmektedir (Saib, 1926, ss. 11-12). Dolayısıyla, bu tarihsel uygulamaların modern farmakokinetik ve farmakodinamik analizlerle yeniden değerlendirilmesi elzemdir (Sneader, 2005, s. p.359). Bu eleştirel perspektif, erken dönem halk tababetinin “mizaca uygun tedavi” ilkesini takdir etmekle birlikte, günümüz “kişiselleştirilmiş tıp” anlayışına geçişin bilimsel temellerini de sorgulamamıza imkân tanımaktadır.

Bu yaklaşımlar eserde verilen somut örneklerle desteklenmiştir. Örneğin hind yağının müshil etkisinin kişiden kişiye büyük farklılıklar gösterdiği ifade edilir. Ayrıca İngiliz tuzunun dezenfekte edici ve arındırıcı etkisi belirtilmiş, özellikle hastanelerle karşılaştırıldığında evde yapılan dezenfeksiyon ve tedavilerin çok daha olumlu sonuçlar verdiğine dair somut istatistikler sunulmuştur. Evde tedavi edilen vakaların, hastanede tedavi edilenlere oranla daha düşük enfeksiyon oranları gösterdiği açıkça belirtilir. Bu bilgiler, bireysel tedavi ve ev sağaltımı yaklaşımlarının yalnızca teorik değil, aynı zamanda pratik ve kanıtlanmış bir temel üzerine oturduğunu ortaya koymaktadır (“Sıhhiye mecmuası”, 1925, ss. 18-19; Şükrü, 1904, ss. 22-24). Dolayısıyla bu yedi maddelik yapı yalnızca bir tanı rehberi değil, aynı zamanda halkın sağlık okuryazarlığını artırma aracı olarak da işlev görmektedir.

Yukarıda sayılan temel yedi maddeye ek olarak eserde başka hastalık belirtilerine ve bunlara yönelik önerilere de yer verilmektedir. Bunlar arasında:

- ⇒ Şiddet-i sarsıntı (ağır titreme, ateşli krizler): İç yağla vücut yağlanarak ısıtılır; bu uygulama hem arındırıcı hem de yatıştırıcıdır.
- ⇒ Mide kararması ve baş dönmesi: Yağsız gıdalar, ferahlatıcı bitki çayları ve doğal şuruplar önerilir.
- ⇒ Ağrılı tıkanıklıklar (vücutta sancı veya geçmeyen ağrılar): Sülfatlı maddeler ve ılık banyolar gibi boşaltım sistemi destekleyici yöntemler sunulur.
- ⇒ Tebâsır ve habbât (döküntüler, sivilceler): Nebatî lapalar, sabun ve cilt temizleyicileriyle iç-dış arınma desteklenir.
- ⇒ İfrat-ı şehvet: Hafif gıdalar, ılımlı yaşam tarzı ve belirli doğal karışımlar önerilir.
- ⇒ Tifûs (tifo): "Ateşli, iltihaplı bir hâl" olarak betimlenir; istirahat, bol su ve bedeni hafifleten besinler önerilir. Eserde özellikle süt tek alternatif olarak sunulur: "Tifoya tutulmuş bir marîzin içeceği yine süttür" (Şükrü, 1904).
- ⇒ Sû'î-tesennüm ve verem-i ercül (bacaklarda şişlikler): Şişliklerin giderilmesi için gıda olarak sadece süt önerilir. "Bu gibi marazanın ilacı veya gıda-yı yevmiyesi ancak sütle hasıl olur" (Şükrü, 1904, s. 22).

Yine aynı bağlamda, bazı hastaların süte tahammülsüzlüğü de gözlemlenmiş ve "*Bazı hastalar sütü sevmiyorlar, isyan ediyorlar*" şeklinde belirtilmiştir. Bu semptom ve uygulamalar, yalnızca biyolojik değil kültürel kodları da yansıtan bir sağlık anlayışına işaret eder. Eserde bireyin sadece hastalıkla değil, yaşam biçimiyle de ilgilenmesi gerektiği vurgulanır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Adanalı Dr. Şükrü'nün 1904 tarihli Aile Tababetinin Derece-i Ehemmiyeti adlı eseri, sağlık bilgisinin yalnızca hekimlerin tekelinde değil, toplumun geneline ulaşması gerektiğini vurgulayan güçlü bir toplumsal vizyon sunmaktadır. Bu yaklaşım, Osmanlı'da sağlık anlayışının birey ve aile sorumluluğunun ötesinde, nizamnameler aracılığıyla kurumsal bir çerçeveye de oturduğunu göstermektedir (Çayır, 2021, ss. 381-394). Dönemin sınırlı sağlık imkânları, hekim erişiminin azlığı ve ilaç bulmanın zorluğu dikkate alındığında, yazarın sade ve anlaşılır bir dil kullanarak hazırladığı bu eser, modern halk sağlığı yaklaşımlarının temel ilkelerine paralel bir çaba sunar. Kitapta yer alan temizlik, beslenme, hastalıkların önlenmesi ve aile üyelerinin mizacına uygun tedavi önerileri, yalnızca teorik bilgi değil; uygulamaya dönük, günlük yaşamda kolaylıkla uygulanabilecek pratikler olarak sunulmuştur. Osmanlı sağlık kültüründe bu bilincin yaygınlaştırılmasında aile tababeti metinleri önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, kişisel hijyenin ve gıda temizliğinin vurgulanması, günümüz enfeksiyon hastalıklarının önlenmesine dair toplum temelli modellerle uyumludur. Bu yaklaşım, Osmanlı tıp risalelerinde de sıkça rastlanan bir durumdur; temizlik ve sağlıklı beslenme gibi konular, aile ve toplum sağlığının temel direkleri olarak gösterilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2021, ss. 14-15)

Eserin en özgün yanlarından biri, sağlık bilgisinin halk seviyesinde yaygınlaştırılması ve “herkesin kendi sağlığının sorumluluğunu alması” gerektiği düşüncesidir. O dönemde hekime ulaşmanın zor olduğu, geleneksel bilgi ve yanlış inançların yaygın olduğu bir toplumsal yapıda, Dr. Şükrü'nün bireylere yönelik sade açıklamaları ve sıkça tekrar edilen uyarı ifadeleri (“*tehlikelidir*”, “*gayet fenadır*”) aslında risk iletişimi kavramının erken örneklerindendir. Bu strateji, günümüzde halk sağlığında kullanılan “davranış değiştirme” tekniklerine benzer şekilde, bireylerin sağlık risklerine dair farkındalığını ve koruyucu önlem alma isteğini artırmayı hedeflemiştir.

Alan yazında, Osmanlı dönemine ait sağlık risalelerinin ve aile tababeti metinlerinin toplumsal sağlığın inşasında merkezi bir rol oynadığı, halkın kendi sağlığına ilişkin bilgi ve becerisinin artırılması için tasarlandığı sıkça vurgulanmaktadır (Demirhan & Konukman, 2012; Ünver & Nafiz, 1935). Bu makalede ortaya konan bulgular da literatürdeki bu genel eğilimi doğrulamaktadır. Özellikle kişiselleştirilmiş tedavi yaklaşımları ve mizaca göre sağlık önerileri, bugünün “kişiye özgü tıp” paradigmalarına tarihsel bir derinlik katmaktadır. Dr. Şükrü'nün bireyin mizacını tanıması ve buna göre beslenme, ilaç ve yaşam tarzı tercihlerinde bulunması yönündeki vurgusu, modern tıp literatüründe genetik, biyolojik ve çevresel faktörlerin kişisel sağlık üzerindeki etkilerine yapılan atıflarla benzerlik göstermektedir. Bir diğer çarpıcı detay, eserde “*sahte sağlıkçılar*” ve bilgisizce yapılan tedavilere karşı yapılan uyarılardır. Kahve satıcılarından, merdiven altı ilaç üreticilerine kadar, toplumun sağlıkla ilgili karşılaştığı riskler, güçlü bir eleştiriyle ortaya konmuştur. Burada, hem bireylerin kendi kendini koruma sorumluluğu öne çıkarılmış hem de etik duyarlılığın önemi vurgulanmıştır.

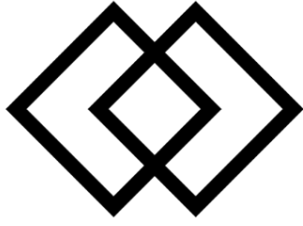
Hastalık tanımları ve önerilen tedaviler, bugünün tıp standartlarına göre değil, daha çok gözleme, semptoma ve bireysel deneyime dayanmaktadır. Ancak, her durumda kolay erişilebilir, düşük maliyetli ve pratik çözümler sunulmuştur. Özellikle tifo, kırgınlık, nöbet, karın ağrısı ve bacak şişlikleri gibi semptomlar için yapılan öneriler, bugün hâlâ halk sağlığında “ilksel koruyucu yaklaşım” olarak ilham verebilecek düzeydedir.

Geriye bakınca, modern tıbbın kurumsal çerçevesinden çok daha önce, birey ve aile merkezli bir sağlık kültürünün Osmanlı'da zaten var olduğuna dair güçlü bir tablo ortaya çıkıyor. Bu çalışmamız, günümüz koruyucu hekimliğinin topluma yayılmasında tarihsel bir rehber işlevi görebilir. Buradan çıkarılacak en önemli derslerden biri de toplum sağlığını sadece uzmanların değil, herkesin ortak bilgi ve deneyimiyle inşa edebileceğimizdir. Geçmişteki bu yaklaşımların, bugünkü sağlık politikalarına ve toplumsal dayanışmaya katkı sağlayacak bir ilham kaynağı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

5. Kaynakça

- A-Rahim, Y. I. (2025). Bowel preparation before colonoscopy in adults. *UpToDate*. <https://www.uptodate.com/contents/bowel-preparation-before-colonoscopy-in-adults> [Erişim Tarihi: 21.09.2025].
- Başbakanlık Osmanlı arşivi, DH.MKT. 1311-56, H-23-03-1287. (1311).*
- Çavdar, N., & Karcı, E. (2014). XIX. Yüzyıl Osmanlı sağlık teşkilatlanması'na dair bibliyografik bir deneme. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 255-286.
- Çayır, K. (2021). II. Abdülhamid döneminde bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak korunma ve temizlik tedbirleri hakkında hazırlanan bir nizâmname ve değerlendirilmesi. İçinde *İslâm'da sağlık ve koruyucu hekimlik* (ss. 381-394). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. <https://www.agri.edu.tr/upload/islamiilimlerfakultesidetay260/sa%C4%9Fl%C4%B1k%20kita p%20t%C3%BCm%2013.09.2021.pdf> [Erişim tarihi: 22.10.2025].
- Demirhan, G., & Konukman, F. (2012). Selim Sırrı Tarcan: A Pioneer in the Development of Physical Education and Sports in Turkey. *Physical Culture and Sport. Studies and Research*, 54(1), 41-48. <https://doi.org/10.2478/v10141-012-0005-4>
- Desnonsan, A. S. (1890). *Aile tâbibî* (İlk Baskı). Kitapçı Arakıl.
- Doğan, H., & Hot, İ. (2006). Difteri aşısı: Koruyucu hekimlik tarihinden bir örnek. *Cerrahpaşa Tıp Dergisi*, 37(3), 110-114.
- Erden, F. (1939). *Türk hekimleri jübilesi*. Kader Basım Evi.
- Erken, A. (2019). Tarihsel bir süreklilik olarak “Türklerde tebabet”: Süheyl ünver ve tıp tarihi enstitüsü. *Darulfunun İlahiyat, Özel Sayı*, 151-170. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/917907>
- Fahri Paşa, M. (1907). *Tıbb-ı Nebeviden bir hediye tababet ve hıfz-ı sıhhat*. y.y.
- Hekimbaşı*. (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hekimbasi>
- İhsanoğlu, E. (2008). *Osmanlı tıbbi bilim literatürü: C. I*. IRCICA Yayın.
- İnce, F., & Kalafat, O. (2022). Kırım savaşı sırasında Osmanlı devletinde hastane çalışmaları: İngiliz konsolosluk raporlarına göre İngiliz sağlık hizmetleri (1854-1856). *Dumlupınar University Journal of Social Science / Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 71, 189-197. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1001478>
- Işık, Z. (2022). Sufism in the sense of folk medicine in Ottoman society. *Hitit Theology Journal / Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(2), 921-946. <https://doi.org/10.14395/hid.1064695>
- Krippendorff, K. (2019). Content analysis: An introduction to its methodology. *SAGE Publications, Inc*. <https://doi.org/10.4135/9781071878781>
- Lokmacı, S., & Koçyiğit, M. (2024). *Osmanlı tıbbında birey ve toplum sağlığı: Günlük yaşam pratiklerinin incelenmesi*. 11(5), 3525. <https://doi.org/10.46868/atdd.2024.827>
- Marsha, R. (2025). Informed procedural consent. *UpToDate*. <https://www.uptodate.com/contents/informed-procedural-consent> [Erişim tarihi: 05.06.2025].
- Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis. *Qualitative Psychology*, 1(2), 1-10. <https://doi.org/10.11769/fqs-1.2.1089>

- Mazon, A. (1927, Ekim 8). Tababet âlemi. *Fenni Mecmua*, 1, 18.
- Nâci, A. (1892). Maârif. *Maârif Dergisi*, 52, 16.
- PharmaCompass. (2025). *Phenazone drug information*. PharmaCompass.Com. <https://www.pharmacompass.com/chemistry-chemical-name/phenazone> [Erişim Tarihi: 09.07.2025].
- Polat, H. (2021). XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı kamu sağlığı: İstanbul'da çiçek salgınları ve okullardaki aşı uygulamaları. *Journal of International Social Research*, 14(77), 256-264. <https://doi.org/10.17719/jisr.11659>
- PubChem. (2024). *Antipyrine*. Antipyrine. <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/compound/2206> [Erişim Tarihi: 09.07.2025].
- Sabri, E. (1924). *Köy hekimi* (C. 1). y.y.
- Saib, İ. (1926). *Âile—Köy—Mekteb eczahanesi*. İkbal Kütüphanesi.
- Sarı, N. (2025). *Hekimbaşı*. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hekimbasi>
- Sıhhiye mecmuası. (1925, Mart 12). *Mesai-i Sıhhiye*, 5, 96.
- Sneader, W. (2005). *Drug discovery: A history* (John Wiley&Sons, Ltd). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/0470015535>
- Şerafeddin Bin Arif. (1889). *Ev hekimi* (Dersaadet). Bin Arif.
- Şükrü, Dr. A. (1904). *Aile tababetinin derece-i ehemmiyeti* (Dersaadet). Cihan Kütüphanesi.
- Şükrü, Dr. A. (1910). *Gençlere nasâyih-i sıhhiye ve mukaddime-i verem* (Dersaadet). Şükrü.
- Tarcan, S. S. (1913). *Osmanlı askerinin dağarcığı* (Sancakçıyan Matbaası). Selim Sırrı.
- Tektaş, Ş. H. (2025, Temmuz 21). *Tarihçi-yazar zafer bilgi ile röportaj*. Somuncubaba. <https://www.somuncubaba.net/makale/tarihci-yazar-zafer-bilgi-ile-roportaj> [Erişim tarihi: 21.07.2025].
- Uludağ, O. Ş. (1925). *Beş buçuk asırlık türk tababeti tarihi...* Matbaa-i Amire.
- Ünver, Dr. A. S., & Nafiz, Dr. F. (1935). *Türk tıp tarihi arşivi*. İsamveri. https://isamveri.org/pdfs/bv/D01323/1935_1/1935_1_UNVERAS2.pdf [Erişim Tarihi: 14.10.2025].
- Üryanizade, A. V. (1919, Ocak 2). Köy hocası. *Efkaf Matbaası*, 1(3), 12.
- Vahid, A. (1927). *Büyük çocukların beslenme usûlleri...* Resimli Ay Matbaası.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri* (8.basım). Seçkin.



Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 05.09.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 08.10.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 19.11.2025
Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

BELÂGAT GELENEĞİNDE BEDÎ' İLMİNİN SERENCAMI¹

Şahin YETİK*

Öz

Bu makale, bedî' ilminin tarihsel serencamını erken dönemden modern döneme kadar ortaya koymakta; muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı maneviyyenin fonetik–anlam ilişkisi bağlamındaki işlevsel yönünü vurgulamakta ve klasik ile modern dönemdeki tasnifleri tablolastırarak edebî sanatların niceliksel gelişimini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Çalışma, nitel bir literatür incelemesi deseninde yürütülmüştür. Veri kaynağı olarak İbnü'l-Mu'tez'in Kitâbü'l-Bedî', Ebû Hilâl el-Askerî'nin Kitâbü's-Sinâ'ateyn, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm, Hatîb el-Kazvî'nin Telhîsü'l-Miftâh ve Teftâzânî'nin el-Mutavvel gibi klasik eserler esas alınmış; ayrıca modern retorik ve stilistik çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bulgular, bedî' ilminin yalnızca süsleme sanatı olmadığını, sözün hem işitsel hem de zihinsel etkisini artıran işlevsel bir boyut taşıdığını göstermektedir. Muhassinât-ı lafziyye'nin fonetik ve ritmik yapıyı güçlendirdiği, muhassinât-ı maneviyyenin ise anlam derinliğini pekiştirdiği belirlenmiştir. Ayrıca yapılan tablolastırma, klasik dönemlerde sınırlı sayıda olan edebî sanatların modern döneme gelindikçe çeşitlendiğini ve sayısal olarak arttığını ortaya koymuştur. Çalışmanın özgün katkısı, bedî' ilmini tarihsel gelişim çizgisi içerisinde ele alması, fonetik–anlam ilişkisini merkeze alması ve sanatların niceliksel değişimini görselleştirerek literatüre yeni bir yönetsel yaklaşım sunmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Bedî' ilmi, Belâgat, Muhassinât-ı lafziyye, Muhassinât-ı maneviyye, Retorik.

The Trajectory of the Science of Badî' in the Tradition of Rhetoric

Abstract

The science of badî', one of the three main disciplines of rhetoric (balāgha), represents its aesthetic dimension by encompassing both phonetic (muhassinât al-lafziyya) and semantic (muhassinât al-ma'naviyya) ornaments. This article examines the position of badî' within rhetoric through the framework of these two categories. The study first addresses the etymological and theoretical foundations of rhetoric and eloquence (fasāḥa), and then analyzes the tripartite structure of rhetoric (ma'ānī, bayān, badî') in light of classical sources. The research was conducted through a qualitative literature review design. Primary sources included Ibn al-Mu'tazz's Kitāb al-Badî', Abū Hilāl al-'Askarî's Kitāb al-Şinā'ateyn, al-Sakkākî's Miftāḥ al-'Ulūm, al-Khaṭīb al-Qazwīnī's Talkhīṣ al-Miftāḥ, and al-Taftāzānī's al-Muṭawwal, complemented by modern rhetorical and stylistic studies. The findings reveal that badî' enhances both the auditory and intellectual impact of speech, with muhassinât al-lafziyya reinforcing phonetic and rhythmic aspects, and muhassinât al-ma'naviyya deepening semantic richness. The originality of the study lies in relating classical classifications of badî' to modern rhetorical perspectives, highlighting the functional dimensions of both categories, and presenting them in a comparative table that illustrates their quantitative expansion. In this way, the science of badî' is reconsidered through a new perspective that bridges classical and modern approaches.

Keywords: Science of badî', Phonetic ornaments, Semantic ornament. Rhetoric.

¹ Bu çalışma Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Mustafa KAYA danışmanlığında sürdürülen "Kur'an'ı Kerim'in Muhassinat-ı Lafziyye ile İcâzı" isimli doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

* Araş. Gör., Kafkas Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, (sahin.yetik19@ogr.atauni.edu.tr), <https://orcid.org/0000-0001-9064-7681>

1. Giriş

Bedî' ilmi, belâgatın bünyesinde yer alan iki ana sanat türünü, yani lafızda ve anlamda güzellik unsurlarını işleyen muhassinât-ı lafziyye ile muhassinât-ı maneviyyeyi kapsar. Ancak bu ilmin tarihsel seyrine geçmeden önce, belâgat ve fesahat kavramlarının temel anlamlarını hatırlatmak faydalı olacaktır. Belâgat, sözlükte “ulaşmak” ve “kemale ermek” mânalarına gelir ve sözün bağlama uygun, fesahatli bir şekilde ifade edilmesini anlatır. Fesahat ise lafzın açık, düzgün ve anlaşılır oluşunu ifade eder. Bu nitelik kelime, cümle ve konuşmacı düzeyinde ortaya çıkar. Kazvîni'ye göre bir kelimenin fasih kabul edilmesi, telaffuzunun kolay olması, kulağa hoş gelmesi ve anlamının berraklığına bağlıdır. Kısaca özetlemek gerekirse belâgat, kelâmın; fesahat ise kelimenin güzelliğiyle ilgilidir (Akdemir 19; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 44; el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 3).

Fesahat, klasik belâgat geleneğinde kelimenin, kelâmın ve mütekellimin fesahati olmak üzere üç düzeyde ele alınır; her düzeyin kendisine özgü şartları ve kaçınılması gereken hususları bulunmaktadır. Bir kelimenin fasih sayılabilmesi için tenâfurı'l-hurûf (ard arda gelmesi zor telaffuzlara yol açan harflerin bulunmaması), kıyasa aykırılık (sarf ve nahiv kurallarına uymayan şekillerin kullanılmaması) ve garabet (anlamı karıştıran veya anlaşılmayı zorlaştıran ifadelerin olmaması) kusurlarından uzak olması gerekir. Cümle düzeyinde de aynı ilkeler geçerlidir; kelime ve seslerin uyumsuzluğu sebebiyle ortaya çıkan tenâfur, dil bilgisi bozukluğu anlamına gelen za'fü't-telif ve anlam kapalılığı doğuran ta'kid fesahati zedeler. Mütekellim yani konuşmacı ise, fasih söz söyleme yetkinliğine sahip olmalı ve maksadını açık biçimde aktarabilmelidir (Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 45; el-Curcânî 13; el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 3-4; Es-Sekkâkî 21).

Bedî' ilmini belâgat içerisinde müstakil bir bölüm olarak ele alan ilk âlim Hatîb el-Kazvîni olmuştur. Onun, modern döneme de kaynaklık eden en önemli eserlerinden biri sayılan et-Telhîs'i, belâgat denilince akla gelen temel başlıkları sistematik bir biçimde sunar. Kazvîni'ye göre belâgat, üç ana bölümden oluşur: me'ânî, beyân ve bedî'. Me'ânî, sözün muhataba uygunluğunu konu edinir; cümlelerin yerinde kullanılması, dinleyicinin doğru anlaması ve ifadenin bağlama uygun olup olmaması bu bölümün esasını teşkil eder. Bu çerçevede müsnedün ileyh, müsned, fiile bağlı unsurlar, kasr, inşâ, ayırma-bağlama, îcâz, itnâb ve musâvât gibi konular incelenir. Beyân, bir mananın farklı üsluplarla aktarılmasını ifade eder; teşbih, mecâz ve kinâye bu bölümün başlıca unsurlarıdır. Bedî' ise sözün hem lafzî hem de manevî güzelliklerini ortaya koyan sanatları kapsar (el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 6-93-123; Hacımüftüoğlu, “Bedî'” 321).

Bu çalışmanın özgünlüğü, bedî' ilmini tarihsel serencamı içerisinde ele alarak muhassinât-ı lafziyye ile muhassinât-ı maneviyyenin fonetik-anlam ilişkisi bağlamındaki işlevsel boyutlarını vurgulamasıdır. Ayrıca klasik ve modern dönemdeki sanat tasnifleri tablolastırılarak niceliksel gelişimi görünür kılınmaktadır. Böylece bedî' ilminin hem teorik temelleri hem de uygulamadaki çeşitliliği karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ortaya konulmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma deseninde hazırlanmış olup sistematik literatür taraması ve belge analizi yöntemine dayanmaktadır. Bedî' ilminin tarihsel serencamı incelenirken klasik belâgat eserleri (İbnü'l-Mu'tez'in Kitâbü'l-Bedî', Ebû Hilâl el-Askerî'nin Kitâbü's-Sınâ'ateyn, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm, Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîsü'l-Miftâh, Teftâzânî'nin el-Mutavvel) temel kaynaklar olarak kullanılmış; ayrıca modern retorik ve stilistik çalışmalardan da yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, sistematik ve karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiş; muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı maneviyyenin gelişim süreci tablolastırılarak niceliksel farklılıkları ortaya konmuştur.

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı içerisinde tarihsel ve betimsel bir literatür incelemesi olarak desenlenmiştir. Nitel araştırmalarda tarihsel yaklaşım, bir konunun geçmişten günümüze geçirdiği değişimleri sistematik biçimde ortaya koymayı hedefler (Yıldırım ve Şimşek 41). Bu bağlamda çalışmada bedî' ilminin klasik dönemdeki ilk tasniflerinden modern dönem retorik yaklaşımlarına kadar geçirdiği dönüşüm, karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirilmiştir. Çalışmada sistematik literatür taraması ve belge analizi temel yöntem olarak kullanılmıştır. Doküman analizi, yazılı metinlerdeki verilerin belirli kriterler doğrultusunda seçilerek çözümlenmesine imkân tanır (Bowen 27). Bu yöntemle hem klasik belâgat metinleri (İbnü'l-Mu'tez, Ebû Hilâl el-Askerî, Sekkâkî, Kazvînî, Teftâzânî) hem de modern stilistik ve retorik kaynaklar analiz edilmiş, elde edilen veriler tablolastırılarak sistematik bir bütünlük sağlanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu

Bu araştırma, kuramsal ve tarihsel nitelikte bir çalışma olduğundan belirli bir evren veya örneklem seçilmemiştir. Çalışmanın temel inceleme alanını, bedî' ilmine dair erken dönemden modern döneme kadar yazılmış klasik belâgat eserleri ve çağdaş retorik çalışmaları oluşturmaktadır. Böylece örneklem yerine doğrudan alanın birincil ve ikincil kaynaklarına yönelinmiştir. Bu tercih, araştırmanın kapsamını genişletmekte ve bedî' ilmini farklı dönemlerde ele alan metinlerin karşılaştırılmasına imkân vermektedir. Ayrıca, belirli bir örneklem yerine temsiliyet gücü yüksek klasik ve modern kaynakların kullanılması, çalışmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmaktadır. Böylece elde edilen bulgular hem tarihsel hem de metodolojik açıdan tutarlı bir çerçeveye oturmaktadır.

2.3. Araştırma Süreci

Araştırma süreci üç temel aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, klasik belâgat eserlerinde yer alan sanat tasnifleri belirlenmiş ve kavramsal çerçeve netleştirilmiştir. İkinci aşamada, modern dönemde yapılan retorik ve stilistik çalışmalar incelenmiş, bu tasniflerle klasik yaklaşım arasındaki farklılıklar tespit edilmiştir. Son aşamada ise elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve tablolar aracılığıyla görselleştirilmiştir. Bu sistematik süreç, bedî' sanatlarının hem tarihsel gelişimini hem de sayısal çeşitliliğini görünür kılmıştır. Ayrıca sürecin her aşamasında verilerin şeffaflığı korunmuş ve tekrar edilebilirlik ilkesi gözetilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Toplanan veriler sistematik ve karşılaştırmalı biçimde çözümlenmiştir. Bu analiz sürecinde öncelikle klasik kaynaklarda yer alan tasnifler tablolastırılmış, ardından modern dönemdeki sınıflandırmalarla mukayese edilmiştir. Bu yöntem, verilerin daha görünür ve ölçülebilir hâle gelmesini sağlamıştır. Elde edilen veriler üzerinden niceliksel bir karşılaştırma yapılmış ve bedî' sanatlarının tarih boyunca nasıl çeşitlendiği ortaya konmuştur. Bu yöntemsel yaklaşım, literatürde genellikle dağınık hâlde bulunan bilgilerin sistematik bir çerçeveye kavuşturulmasına imkân tanımaktadır. Böylece çalışmanın bulguları daha bütüncül ve tutarlı bir temele oturtulmuştur.

2.5. Araştırma Etiği

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen teorik bir araştırmadır. Araştırma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine titizlikle uyulmuş, kullanılan tüm klasik ve modern kaynaklar güvenilir eserler arasından seçilmiştir. Bu kaynaklardan yapılan alıntılar akademik kurallara uygun şekilde belirtilmiş ve hiçbir içerik çarpıtılmamıştır. Çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık, doğruluk ve objektiflik ilkelerine bağlı kalınmıştır. Ayrıca telif haklarına riayet edilmiş ve akademik dürüstlük çerçevesinde hareket edilmiştir. Bu yaklaşım, çalışmanın güvenilirliğini artırmış ve araştırmanın etik boyutunu sağlam bir zemine oturtmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın temel bulguları bedî' ilminin tarihsel serencamı ve belâgat içerisindeki konumuna dair elde edilen veriler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bulgular hem klasik kaynaklardan hem de modern çalışmalardan elde edilen verilerin sistematik biçimde karşılaştırılmasıyla ortaya konmuştur. Bu süreçte bedî' sanatlarının tarih boyunca nasıl çeşitlendiği ve değişim gösterdiği tablolar aracılığıyla somutlaştırılmıştır. Ayrıca analiz, sadece sayısal bir artışı değil, estetik ve fonetik işlevlerdeki farklılaşmaları da görünür kılmıştır. Böylece bulgular, okuyucuya hem tarihsel bir perspektif hem de kavramsal bir derinlik sunacak şekilde düzenlenmiştir.

3.1. Belâgat İlminin Tarihsel Süreçte Geçirdiği Safhalar

Bilindiği üzere Arap dili, literatürde lügavî ilimler, edebî ilimler ve belâgat ilmi olmak üzere üç temel alanda incelenir. Edebî alan ise şiir ve nesir başlıkları altında incelenir. Şiir şatr, beyit, kaside ve divan gibi türlere ayrılırken, nesir mektup, rivayet, hikâye, nutuk–hitabe, tiyatro ve gazetecilik gibi farklı türler üzerinden ele alınır. Belâgat Arapların daha Câhiliye döneminde ileri bir seviyede geliştirdiği bir meleke olarak ortaya çıkmış, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlüyle birlikte en mükemmel örneklerini sergilemiştir. Müdevven, yani yazılı olarak sistemleştirilmiş bir ilim hüviyetini ise hicrî III. asırda Câhiz, İbnü'l-Mu'tez ve Kudâme b. Ca'fer gibi ediplerin çalışmalarıyla kazanmıştır. Bununla birlikte belâgatın tam anlamıyla sistematik bir ilim dalı haline gelişi, Abdulkâhir el-Cürçânî'nin Delâ'ilü'l-İ'câz ve Esrârü'l-Belâğa adlı eserleriyle gerçekleşmiş; bu dönemde geliştirilen belâgat teorileri, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını izah etme gayesiyle de şekillendirilmiştir (el-Curcânî 438; el-Curcânî 31-38; el-Galâyini 8; Şener 70-72).

Belâgat ilminin gelişimi tarihsel açıdan dört temel safhada değerlendirilebilir. İlk dönem, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden Hicrî IV. asrın sonuna kadar uzanır. Bu süreçte belâgat, tefsir, edebî tenkit ve kelâm gibi alanlarla iç içe olmuş; özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in üslubunu çözümleme ve açıklama çabalarıyla öne çıkmıştır. İkinci dönem, Hicrî IV. asırdan VII. asrın sonlarına kadar devam etmiş ve bu evrede belâgat müstakil bir ilim hüviyeti kazanmıştır. Abdulkâhir el-Cürçânî'nin eserleri, belâgatın teorik temelini atarken; Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı Kur'ân-ı Kerîm'in belâğî yönlerini ayrıntılı biçimde ele almıştır. Üçüncü dönem, Hicrî VIII. asırdan XIII. asra kadar süren duraksama devridir. Bu zaman diliminde daha çok önceki eserler üzerine şerh ve haşiyeler yazılmış; bununla birlikte Bedî' ilmi gibi uygulamaya dönük alanların gelişmeye devam ettiği görülmüştür. Son safha ise modern dönemdir. Bu dönemde belâgat, klasik anlayışın ötesine geçen farklı yorumlarla ele alınmış; Yunan retoriğinin etkisi gibi meseleler yeniden tartışmaya açılarak ilim daha geniş bir perspektiften değerlendirilmiştir (el-Curcânî 48; el-Curcânî 20; ez-Zemahşerî 12; Şener 75-78).

Belâgat, nihai anlamda “beyân, me'ânî ve bedî'” olmak üzere üç bölümde ilim sahasındaki yerini almıştır. Onu edebiyattan ayıran en belirgin yön ise şudur: Edebiyat, muhatabın anlamasını ikinci planda tutarak daha çok sanatın ortaya konmasına odaklanırken, belâgat muhatabın anlayıp anlamadığını dikkate alır. Arap diliyle ilgili kaleme alınan ilk eserlere bakıldığında, başlangıçta bütün dil konularının bir arada ve iç içe işlendiği, henüz belirgin başlıklar ve alt bölümlere ayrılmadığı görülür. Bu durumun açık örneklerinden biri de Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ıdır; zira bu eserin muhtevasında yalnızca sarf ve nahiv değil, aynı zamanda fonetik, belâgat ve sözlükle ilgili meseleler de yer almaktadır (Akbaş 13; Fadıl Hasan 58; Özbalkıç 130-31; Sîbeveyhi 24).

Arap dilini bir binaya benzetmek gerekirse, belâgat o yapının hem iç hem de dış mimarisini, ihtişamını ve cazibesini temsil eden unsurdur. “Be, lâm ve ğayn” harflerinden oluşan (بـ) kökünden türeyen belâgat kelimesi, sözlükte “hedefe ulaşmak” anlamına gelir. Bu hedef, belirli bir mekân ya da zaman olabileceği gibi, bir işin tamamlanması yahut bir noktaya yaklaşmayı da ifade edebilir. İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*'da belâgatın asıl manasının “varmak, ulaşmak” olduğunu kaydeder ve aynı

kökten türeyen kelimelerin de bu anlamlarla doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. Kur’ân-ı Kerîm’de ise bu kökten türeyen مبالغ، بالغ، بالغة، بلاغ gibi formlar yetmiş yedi kez geçmekte ve her biri bu temel anlamla bağlantılı bir kullanıma işaret etmektedir (Güler 215-16; İbn Fâris 301-02; Râğıb El-İsfahânî 153-54).

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ٢٢﴾

“Erginlik çağına **erince** ona hikmet ve bilgi verdik. İyi davrananları böyle mükâfatlandırırız.” (12/Yûsuf/22).

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ١٤﴾

“Musa erginlik çağına **gelip** olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İyi davrananları böyle mükâfatlandırırız.” (28/Kasas/14).

Büyük dil âlimlerinden Câhiz, belâğatı “lafız ile mananın güzellikte birbiriyle yarışması” şeklinde tanımlar. Ona göre lafız, manadan önce kulağa ulaşır; mana ise lafızdan önce kalbe, yani zihne yerleşir. Bu yaklaşım, belâğatın en özlü tariflerinden biri olarak kabul edilebilir. Terim anlamı itibariyle belâğat, hem meleke hem de ilim olarak tanımlanır. Meleke yönüyle belâğat, sözü fasih ve bağlama uygun biçimde, yani yer ve zamana göre açık ve akıcı şekilde ifade etme yeteneğidir. İlim yönüyle belâğat ise, doğru ve yerinde söz söylemenin esaslarını ve kurallarını inceleyen bir disiplin olarak tarif edilmiştir (Bulut, *Belâğat Terimleri Sözlüğü* 42-43; el-Câhiz 89; El-Canâcî 33; el-Curcanî 55).

Belâğat kelimesi “güzel ve etkili konuşma melekesi” olarak kabul edildiğinde, bu anlayışın kökenlerinin Câhiliye dönemine kadar uzandığına dair rivâyetler mevcuttur. Nitekim Âmir b. Zarb el-Advânî’ye yöneltilen “En belîğ konuşan kimdir?” sorusuna verdiği “Güzel mânayı veciz sözle ifade edendir” cevabı buna örnektir. Tarihsel süreçte ise belâğat farklı isimlerle anılmıştır. El-Câhiz’de “beyân”, İbnü’l-Mu‘tez’de “bedî”, İbn Kudâme’de “şiiir ve nesir tenkidî”, el-Askerî’de “şiiir ve nesir sanatı”, el-Hafâcî’de “fesahat”, Abdulkâhir el-Cürcânî’de “belâğat ve icâz delilleri”, Tefâtânî’de “me‘ânî”, çağdaşlardan Taha Hüseyin’de “beyân”, Emin el-Hülî’de “söz tekniği” ve Ahmed eş-Şâib’de “üslûb” terimleriyle ifade edilmiştir. Bütün bu farklı adlandırmaları kuşatan en kapsamlı kavram ise “belâğat” olmuştur (el-Kayrevânî 245; Güler 216; Hacimüftüoğlu 269).

Belâğatın bir ilim olarak şekillenmesinde, Aristo’ya ait Poetika (Şiir) ve Retorika (Hitabet) adlı eserlerin önemli bir rolü vardır. Bu iki eser, İshâk b. Huneyn (ö. 298/910) tarafından Arapçaya tercüme edilmiş, ardından Kudâme b. Câfer (ö. 337/948) de *Nakdu’s-Şi’r* adlı eserini bu çerçevenin etkisiyle kaleme almıştır. Bununla birlikte, belâğatın gerçek anlamda dönüm noktası, şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlüdür. Kur’ân-ı Kerîm’den önce belâğat, daha çok şiir ve hitabet zemininde ele alınırken, vahyin inzâlinden sonra tefsir, kitâbet, felsefe ve fıkıh gibi çeşitli ilimlerde de incelenen bir alan hâline gelmiştir. Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin doğru anlaşılması ve hükümlerinin sağlıklı biçimde çıkarılabilmesi için belâğatın ortaya koyduğu sanatların titizlikle incelenmesi zaruri olmuştur. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’in i‘câzını kavramak ve onun eşsiz üslubunu ortaya koymak amacıyla erken dönemlerde *Me‘ânî’l-Kur’ân-ı Kerîm*, *Mecâzü’l-Kur’ân-ı Kerîm* ve *Müşkilü’l-Kur’ân-ı Kerîm* gibi eserler yazılmış; IX. yüzyıldan itibaren ise *İ‘câzü’l-Kur’ân-ı Kerîm* başlığı altında telif edilen çalışmaların sayısı giderek artmıştır (el-Bağdadî 62; Bolelli, *Belâğat Tarihi* 18; Güler 219-20).

İslâm’ın farklı coğrafyalara yayılması, diğer toplumlarla ilişkilerin artması ve kültürel etkileşimlerin yoğunlaşması sonucunda Arapçada lahn ve dil yanlışlarının çoğalması tabii bir gelişme olmuştur. Bu sebeple dili, dolayısıyla da Kur’ân-ı Kerîm’i korumak amacıyla Arapçanın kural ve kaidelerini sözlü ve yazılı olarak tespit etmeye yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm, Arap gramerinin esaslarını belirlemede adeta bir mihenk taşı işlevi görmüş; gramer unsurlarının yalnızca sözlük anlamları değil, kullanım biçimleri de âyetler üzerinden tespit edilmiştir. Böylece metinlerde kastedilen manaların açığa çıkarılması için gramer, önemli bir yöntem hâline gelmiştir. İlk dönemden

itibaren yapılan bu çalışmalar, âyetlerden delillerle şekillenmiş ve süreç içinde lafızların zahirî ve mecazî boyutlarının incelenmesini de kapsayarak günümüze kadar orijinallliğini korumuştur (Ergüven 157; Özdoğan 26). Belâgat ilmi de bu gelişmelerden, nahiv kadar sistematik ve kapsamlı olmasa da etkilenmiş ve sonraki dönemlerde de bu etkileşimini sürdürmüştür.

3.1.1. Tarihi Süreçte Bedî'îlminin Belâgat İlmindeki Rolü

Bedî', belâgatın beyan ve me'âniden sonra üçüncü ayağını teşkil eder. Sözlükte “örneksiz bir şeyi icat etmek” anlamına gelir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'da “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.” (2/Bakara/217) ifadesinde bu mânada geçmektedir. Terim olarak ise bedî', edebî sanatlarla süslenmiş ifadenin hem lafızda kusursuz hem manada uygun hem de âhenkli olmasını konu edinen ilimdir. Câhiz (ö. 255/869). de *el-Beyân ve't-Tebyîn*'de bedî'î, şiire güzellik katan edebî unsurlar bağlamında kullanır (el-Câhiz 43-44; Hacımüftüoğlu, “Bedî'” 320). Bedî'nin bu tanımlamalarından hareketle kısaca; sözün, lafız ve mana yönünden güzelleştirme sanatı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bedî' ilmi, Arap edebiyatında söz sanatlarını teorik ve estetik boyutuyla inceleyen bir disiplindir. Hicrî III. asırda İbnü'l-Mu'tez tarafından sistematik hale getirilmiş ve onun *Kitâbü'l-Bedî'* adlı eserinde 18 sanat tanımlanarak ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Bu eser, bedî' ilminin ilk teorik temeli kabul edilir ve sözün güzelleştirilmesi amacını taşır. Fuat Sezgin, bu gelişimde Yunan felsefesinin etkisine işaret ederek, eserin ilk kısmında bilinen sanatların yer aldığını, ikinci kısmının ise Aristo'nun *Rhetorica*'sından etkilendiğini belirtir. Bu durum, erken dönem Arap belâgatında Yunan düşüncesinden bazı unsurların alındığını göstermektedir (el-Kazvîni, *El-Îzâh* 4-7; Sezgin 20-22; Şener 73-77).

Bedî' ilmi, söz sanatlarını lafzî ve manevî olmak üzere iki gruba ayırır. Lafzî sanatlar kelime ve harflerin ahengini, manevî sanatlar ise anlam boyutunu güzelleştirmeyi hedefler. Bu ayırım, söz sanatlarının Arap edebiyatında daha sistematik biçimde incelenmesini sağlamıştır. Ebû Hilâl el-Askerî, bedî'î farklı disiplinlerle ilişkilendirerek alanı genişletmiş; İbnü'l-Mu'tez'in eserinde ise secî, cinas ve tıbâk gibi sanatlara yer verilmiştir. Bu sanatlar, Kur'ân-ı Kerim'in üslubundaki estetik yapıyı kavramak ve açıklamak için de kullanılmış, böylece bedî' ilminin gelişiminde Kur'ân-ı Kerim önemli bir ilham kaynağı olmuştur (İbnü'l-Mu'tez 109; Şener 77-79). Bedî' ilmi, Arap edebiyatında estetik ve retorik anlayışın gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. İbnü'l-Mu'tez'in çalışmaları, bu ilmin teorik temelini atmış; bedî' hem edebî hem de dinî metinlerin anlaşılmasında belirleyici bir rol üstlenmeye devam etmiştir.

3.1.2. Bedî' İlminin Müstakil Bir Disiplin Haline Gelmesi

X. yüzyıldan itibaren bedî'î belâgat içinde müstakil bir alan olarak ilk kez sistemleştiren kişi, şair Halîfe İbnü'l-Mu'tez (ö.296/908-909) kabul edilir. *Kitâbü'l-Bedî'* adlı eserinde istiare, cinas, mutâbaka, reddü'l-acüz 'ale's-sadr ve el-mezhebü'l-kelâmî gibi sanatları bu başlık altında toplamıştır. Ebû Hilâl el-Askerî ise *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*'de belâgat konularını sistematik biçimde ele almış, bedî' bölümünde lafzî–manevî ayrımı yapmadan otuz beş farklı sanatı zikretmiştir (el-Askerî 268-430; İbnü'l-Mu'tez 11-12).

XI. yüzyıldan itibaren İbn Reşîk el-Kayrevânî (*el-'Umde*), İbn Sinân el-Hafâcî (*Sırrü'l-Fesâha*) ve Abdülkâhir el-Cürcânî (*Esrârü'l-Belâga, Delâ'ilü'l-Î'câz*) gibi âlimler bedî' konularını bölümler hâlinde ele almış, ancak bu eserlerde “bedî'” kavramı belâgatın genel kapsamı için kullanılmıştır. XII. yüzyılda ise Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*'u ile bedî', edebî sanatlar içinde bağımsız bir bölüm olarak yerleşmiştir. Sekkâkî'den sonra Ahmed b. Yûsuf et-Tîfâşî (*el-Bedî'*), İbn Ebü'l-İşba' el-Mısri (*Tahrîrü't-Taḥbîr, Bedî'u'l-Kur'ân*), Bedreddîn b. Mâlik (*el-Misbâh*) ve Hatîb el-Kazvîni (*Telhîşu'l-Miftâh, el-Îzâh*) gibi isimlerin eserleri öne çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu metinler ya doğrudan örnek alınmış ya da şerh edilerek bedî', belâgatın üçüncü bölümü olarak işlenmiştir. Bu süreçte Şerefeddin et-Tibî, Yahyâ b. Ḥamza el-'Alevî, Bahâeddin es-Sübkî, Sa'deddin et-Teftâzânî,

Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve Muhammed ed-Desûkî'nin eserleri de bu geleneğin önemli halkalarını oluşturmuştur (Hacımuftuoğlu, "Bedî'" 319-20).

İlk dönemlerde Zemahşerî, Bâkılânî ve Abdülkâhîr el-Curcânî gibi âlimler, Kur'ân-ı Kerîm'in icâzını açıklarken daha çok lafızdan ziyade manaya odaklanmışlardır. Bu yaklaşım, özellikle beyân ve me'ânî ilimlerinin gelişmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Buna karşılık, Bedî' ilmiyle ilgili kavramların gelişmesi ve çeşitlenmesi ise daha çok modern dönemde sistematik olarak ele alınmıştır. Böylece klasik dönemin anlam merkezli yönelimi ile modern dönemin estetik ve teknik ayrıntılara odaklanan yaklaşımı arasında belirgin bir fark ortaya çıkmıştır.

3.1.3. Bedî' İlminin Kendi İçerisinde Muhassinât-ı Lafziyye ve Muhassinât-ı Maneviyye Olarak Ayrışması

İbnü'l-Mu'tez'in *Kitâbü'l-Bedî'* adlı eseriyle bağımsız bir alan hâline gelen bedî' ilmi, belâgatın üçüncü bölümü olarak belirginleşmiştir. Bu ilmin kapsamı ve tasnifi konusunda ilk sistematik bilgiler ise Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*'unda ortaya konmuştur. Sekkâkî, bedî'i iki ana gruba ayırır: muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı ma'neviyye. Lafzî güzellikleri ve anlam derinliklerini farklı boyutlarıyla ele alan bu ayırmada, lafzî kısımda altı, manevî kısımda ise yirmi sanat zikretmiştir (Es-Sekkâkî 507-20). Onun bu sistematigi, daha sonra Hâtib el-Kazvîni ve Tefâtânî tarafından geliştirilmiş ve bedî' ilmi modern döneme kadar bu tasnifle aktarılmıştır.

Muhassinât-ı lafziyye, sözün ahengini ve ses düzenini güzelleştiren sanatları kapsar. Aliterasyon, kafiye, ses uyumu ve lafzî tekrar bu grupta öne çıkar. Tezâd (zıt kelimelerin bir arada kullanımı) ve cinâs (ses benzerliğiyle anlam farklılığı) bu bölümün en bilinen örneklerindendir. Bu tür sanatlar, dinleyicide hem duygusal etki uyandırır hem de metne ritmik bir canlılık kazandırır. Muhassinât-ı maneviyye ise anlam derinliğini artıran sanatlardır. Mübalağa, teşbih ve istiare bu gruba dâhildir ve hayal gücünü harekete geçirerek metni daha çarpıcı hale getirir. Sekkâkî'den sonra Hâtib el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*'ta bu sanatların özellikle teşbih ve istiare üzerinden edebî metinlerde estetik algıyı nasıl güçlendirdiğini ayrıntılı biçimde işlemiştir (El-Kazvîni, t.y.a, s. 36).

Modern dönemde bu ayırım daha sistematik hâle getirilmiş ve farklı disiplinlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Klasik Arap şiirinde muhassinât-ı lafziyye ahenk ve ritim sağlamada, muhassinât-ı maneviyye ise anlam derinliği kazandırmada öne çıkmıştır. Bu nedenle bedî' ilmini yalnızca teorik bir tasnif değil, aynı zamanda pratik bir uygulama alanı olarak görmek gerekir. Sekkâkî, Kazvîni ve Tefâtânî'nin çalışmaları, edebî metinlerin hem biçim hem de içerik yönünden zenginleşmesine önemli katkılar sunmuştur.

3.2. Bedî' İlmi ve Bu İlmi İlgili Kavramlar

Bedî' ilminin diğer sanatlarla ilişkisini, benzerliklerini ve farklılıklarını kavrayabilmek için öncelikle bu ilme dair kavramların bilinmesi gerekir. Belâgatın üç temel dalından biri olan bedî', metinlerdeki estetik unsurları inceleyen bir disiplindir. Kur'ân-ı Kerîm'in icâzını anlamada özel bir yere sahip olan bu ilim, İslâmî ilimler arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. "Yenilik" ve "güzellik" anlamlarını barındıran bedî', Arap dilinde lafzî ve manevî üstünlüğü ortaya koyar; anlamı ve ifadeyi süsleyerek dilin en ince edebî inceliklerini gözler önüne serer. Kelime kökü itibarıyla "örneksiz bir şeyi icat etmek" anlamına gelen bedî', farklı anlam ve biçimlerin en güzel şekilde harmanlanmasını amaçlar. Arapların şiir, hitabet ve kelâm ile iç içe yaşamaları bu ilmin gelişimini hızlandırmış; Kur'ân-ı Kerîm ise mecaz, teşbih ve cinas gibi sanatları yoğun biçimde kullanarak hem Arapçanın zenginliğini ortaya koymuş hem de insanın estetik ve duygusal dünyasına hitap etmiştir. Bu bakımdan bedî', Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada yalnızca bir dil bilgisi aracı değil, aynı zamanda estetik bir bakış açısı gerektirir (Dereli 463-64; Es-Sekkâkî 507; ez-Zerkeşî 446).

Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatı, lafzî ve manevî güzelliklerin birleşimiyle eşsiz bir edebî üslup ortaya koyar. Muhassinât-ı lafziyye, kelimelerin uyumu, ses ahengi ve ritmik yapı gibi unsurları kapsar; tekrarlar ve secî kullanımı hem anlamı pekiştirir hem de dinleyici üzerinde estetik bir tesir bırakır. Muhassinât-ı maneviyye ise anlam derinliğini, ifadelerin çarpıcılığını ve tematik bütünlüğü ön plana çıkarır. Teşbih, istiare ve kinaye gibi sanatlar âyetlerdeki anlam katmanlarını zenginleştirir; bu tür kullanımlar mesajı hem etkili hem de kalıcı kılar. Böylece Kur'ân-ı Kerîm, sözlü aktarım geleneğinde gücünü pekiştirirken aynı zamanda okuyucunun zihninde derin bir iz bırakır (el-Bikâî 33; el-Câhiz 98-102; Hacımüftüoğlu, "Bedî'" 321-22).

3.2.1. Genel Kavramlar

Bedî' ilmi, sözü hem lafız hem de mâna bakımından güzelleştiren sanatları konu edinen, belâgatın en önemli alanlarından biridir. Bu disiplin, ifadenin estetik boyutunu derinleştirerek etkisini artırmayı hedefler ve bu yönüyle belâgatın zirve noktası olarak kabul edilir. Kavramsal çerçevesi içerisinde hem lafzî hem de manevî sanatları barındıran bedî' ilmi, sözün hem biçim hem de anlam boyutuna estetik bir değer kazandırır. Bu sebeple bedî' ilmi, sadece Arap belâgatında değil, genel retorik teorilerde de sözün etki gücünü açıklayan temel unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bu kavramları şöyle açıklayabiliriz:

a) **Bedî'**: Sözlükte bir şeyi numunesi ve örneği olmadığı halde vücuda getiren anlamına gelir (Râğıb El-İsfahânî 113). Yine eşsiz, nadir, latif ve güzellikte kendine çeken şey için de Bedî' kelimesi kullanılır (Salâhi 113). Istılahi olarak ise; muktezâ-yı hâle uygun olan fasih bir sözün nasıl güzelleştirileceğini öğreten bir ilim dalıdır (Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 41). Başka bir ifadeyle bedî', anlama taalluk eden bir kelâmı hem mânası hem de lafzı itibarıyla güzelleştirme yöntemlerini konu edinir. Bu tanım, bedî'in belâgat içindeki işlevini netleştirdiği gibi, onun hem teorik hem de estetik boyutunu da ortaya koymaktadır.

b) **Muhassinât-ı Bedî'iyye**: Gerek şiirde gerekse nesirde kullanılan ifadeleri lafız ve mâna yönünden güzelleştiren sanatları ifade eder. Bu sanatlar, sözün etkileyiciliğini artırarak hem okuyucu hem de dinleyici üzerinde estetik bir haz bırakır. Klasik belâgat literatüründe bu kavram, bedî' ilminin ana çerçevesini oluşturan en geniş kapsamlı kategori olarak görülmüş ve hem öğretici hem de estetik açıdan ele alınmıştır. Muhassinât-ı bedî'iyye, iki temel başlık altında incelenir: muhassinât-ı mânevîyye ve muhassinât-ı lafziyye (Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 296).

c) **Muhassinât-ı Lafzi**: Şiir ve nesirde lafızların güzelleştirilmesi için kullanılan sanatlara verilen genel bir kavramdır. Bu sanatlardan bazıları eş anlam, yakın anlam, zıt anlam, eş seslilik, köklerin birbirine yakınlığı ve umum-husûs ilişkisi gibi dilsel özelliklere dayanır. Böylece söz, sadece anlam bakımından değil, ses uyumu ve ritmik yapı aracılığıyla da etkileyici hâle gelir. Bu durum, okuyucuda estetik bir haz uyandırdığı gibi, metnin ahenkli ve güçlü bir üslup kazanmasına da katkı sağlar (Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 296).

d) **Muhassinât-ı Manevi**: Lafızların mâna yönüyle güzelleştirilmesini konu alan sanatlardır. Bu sanatlar, sözün içerik boyutunu derinleştirerek ifadeye hem incelik hem de anlam zenginliği katar. İlk dönemlerde sayıları on beş ile otuz beş arasında değişen mânevî sanatlar, modern dönemde yapılan tasniflerde kırk beşten doksan sekize kadar genişletilmiştir. Bu artış, hem bedî' ilmine olan ilginin hem de estetik çeşitliliğin zamanla arttığını göstermektedir (Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 297). Böylece muhassinât-ı mânevîyye, sözün estetik yönünün yanı sıra, anlam dünyasına kattığı çok boyutlu katkılarla da öne çıkmaktadır.

3.2.2. Kavramların Klasik ve Modern Dönem Karşılaştırması

Bedî' ilminin belâgat içerisindeki serencamını takip ederken dikkat çeken bir husus da muhassinât-ı lafziyye ve maneviyyenin sayılarında tarihsel süreç içerisinde meydana gelen değişikliklerdir. Nitekim İbnü'l-Mu'tez'den itibaren sanatların sayısı oldukça sınırlıyken, Ebû Hilâl el-Askerî bu sayıyı genişletmiş ve lafzî-manevî ayrımını daha belirgin hale getirmiştir. Sekkâkî ile bu tasnif daha sistematik bir yapıya kavuşmuş, Hatîb el-Kazvînî ve Teftâzânî ile sanatların sayısı hem çeşitlenmiş hem de eğitim literatüründe kalıcı bir standarda ulaşmıştır. Modern döneme gelindiğinde ise sanatların sayısında ciddi bir artış görülmüş; klasik dönemde birkaç on başlıkla sınırlı olan bedî' sanatları, modern retorik çalışmalarında yüzleri bulan bir çeşitliliğe ulaşmıştır. Bu farklılık, yalnızca edebî zevkin gelişimini değil, aynı zamanda belâgatın metodolojik dönüşümünü de göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda, muhassinât-ı lafziyye ve maneviyyenin klasik dönemden modern döneme kadar âlimler bazında nasıl tasnif edildiği ve sayı bakımından nasıl değişiklik gösterdiği karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 1. Klasik Dönemden Günümüze Bedi İlminin Gelişimi

Kategoriler	İlgili Çalışmalar
Abdulkâhîr el-Curcânî (el-Curcânî 304; el-Curcânî 35)	Manevî ve Lafzî: Bedî' kavramını belâgat anlamında kullanır; sanatsal ayrım yapmaz. İstiâre, Cinas, Tıbâk, Hüsn-i't-talîl gibi sanatları işler.
Ebû Hilâl el-Askerî (el-Askerî 268-427)	Manevî ve Lafzî (35): 1. İstiâre ve Mecâz, 2. Mutâbaka, 3. Tecnis, 4. Mukâbele, 5. Taksîm, 6. Tefsîr, 7. İşâret, 8. Erdâf ve't-Tevâbi', 9. Mumâsele, 10. Gûlûv, 11. Mübâlâga, 12. Kinâye ve't-takrîz, 13. Aks, 14. Tezyîl, 15. Tarsi', 16. İğâl, 17. Tevşîh, 18. Reddû'l-'acûz ale's-sadr, 19. Tatmîm ve't-tekmîl, 20. İltifât, 21. İ'tirâz, 22. Rücû', 23. Tecâhülû'l-ârif ve'l-mezcu's-şek bi'l-yakîn, 24. İstitrâd, 25. Cem'ul-mutelif ve'l-muhtelif, 26. Selb ve'l-icâb, 27. İstisnâ, 28. El-mezhebû'l-keîlâmî, 29. Taştîr, 30. Mücâveze, 31. İstîşhâd ve'l-İhticâc, 32. Ta'tîf, 33. Mudâ'afe, 34. Tatrîz, 35. Taltîf
Sekkâkî (Es-Sekkâkî 16-17)	Manevî (20): 1. Mutâbakat, 2. Mukâbele, 3. Müşâkele, 4. Murâât-ı nazîr, 5. Müzâvece, 6. Leff ü neşr, 7. Cem', 8. Tefrik, 9. Taksîm, 10. Cem' ma'a't-tefrik, 11. Cem' ma'a't-taksîm, 12. Cem' ma'a't-tefrik ve't-taksîm, 13. İhâm, 14. Te'kidû'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm, 15. Tevcîh, 16. Tecâhülû'l-ârif, 17. İ'tirâz, 18. İstîtbâ', 19. İltifât, 20. Lafzın az harften oluşması ve oluşmaması Lafzî (6): 1. Tecnis (Cinas), 2. Reddû'l-'acûz ale's-sadr, 3. Kalb, 4. Seci', 5. Kur'ân-ı Kerîm fasılları, 6. Tarsi'
Hatîb el-Kazvînî (el-Kazvînî, <i>Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı</i> 129)	Manevî (25): 1. Tıbâk, 2. İrsâd, 3. Müzâvece, 4. Aks, 5. Rücû', 6. Tevriye, 7. İstihdâm, 8. Leff ü neşr, 9. Cem', 10. Tefrik, 11. Taksîm, 12. Cem' ma'a't-taksîm, 13. Cem' ma'a't-tefrik ve't-taksîm, 14. Tecrid, 15. Makbul Mübâlâga, 16. El-mezhebû'l-keîlâmî, 17. Hüsn-i't-talîl, 18. Tefrî', 19. Te'kidû'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm, 20. Te'kidû'z-zemm bi-mâ yuşbihu'l-medh, 21. İdmâc, 22. Tevcîh, 23. Tecâhülû'l-ârif, 24. El-Kavlu bi'l-müceb, 25. İttirâd Lafzî (8): 1. El-Cinâs Beyne'l-Lafzeyn, 2. Reddû'l-'acûz ale's-sadr, 3. Seci', 4. Teştîr, 5. Muvâzene, 6. Kalb, 7. Teşrî', 8. Lüzûmu mâ lâ yelzem
Nusrettin Bolelli (Bolelli, <i>Belâgat</i> 8)	Manevî (15): 1. Tevriye, 2. Tıbâk, 3. Mükâbele, 4. Murâât-ı nazîr, 5. İstihdâm, 6. Cem', 7. Tefrik, 8. Taksîm, 9. Te'kidû'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm, 10.

	Te'kidu'z-zemm bi-mâ yuşbihu'l-medh, 11. Hüsn-i't-ta'lil, 12. İ'tilâf, 13. Üslûbü'l-Hakim, 14. Hüsnü'l-İbtidâ, 15. Hüsnü'l-İntihâ Lafzi (6):. 1.Cinas, 2. İktibâs, 3. 'Akd, 4. Tazmîn, 5. Seci', 6. Reddû'l-'acüz ale's-sadr
Ali Bulut (Bulut, <i>Bedi</i> 6-13)	Manevî (49):. 1.Tibâk, 2. Tedbîc, 3. Mukâbele, 4. İhâm-ı tezât, 5. Murâât-ı nazîr, 6. Teşâbüh-i etrâf, 7. Tefvîf, 8. İhâm-ı tenâsüb, 9. İrsâd, 10. Müşâkele, 11. Terdîd, 12. Müzâvece, 13. Akis, 14. Rücû', 15. İstidrâk, 16. Tevriye, 17. İstihdâm, 18. Tensiku's-sıfât, 19. Ta'dîd, 20. Leff-ü neşir, 21. Cem', 22. Tefrîk, 23. Taksîm, 24. Cem' ma'a't-tefrîk, 25. Cem' ma'a't-taksîm, 26. Cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm, 27. Tecrid, 28. Nezâhet, 29. Tenkît, 30. İrdâf, 31. İbdâ', 32. Mübâlağa, 33. El-mezhebü'l-kelâmî, 34. Hüsn-i't-ta'lil, 35. Tefrî', 36. İstitrâd, 37. İftinân, 38. Mugâyere, 39. Te'kidu'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm, 40. Te'kidu'z-zemm bi-mâ yuşbihu'l-medh, 41. İstibâ, 42. İdmâc, 43. Tevcîh, 44. Hezil, 45. Tecâhülü'l-ârif, 46. Uslûbu'l-hakim, 47. El-Kavlu bi'l-muceb, 48. İtirâd, 49. İstidrâc Lafzi (27):. 1.Cinâs, 2. Reddû'l-'acüz ale's-sadr, 3. Muvârebe, 4. Tatrîz, 5. Muvaşşah, 6. Seci', 7. Muvâzene, 8. Mümâsele', 9. Tefvît, 10. Teşrî', 11. Tarih Düşürme, 12. Tahyîr, 13. Lüzûmu mâ lâ yelzem, 14. İ'tilaf, 15. Müsemmat, 16. Sühûlet, 17. İnsicâm, 18. İktibâs, 19. Tazmîn, 20. Serikât-ı Şi'riyye, 21. Akd, 22. Hal, 23. Telmih, 24. Hüsnü'l-ibtidâ', 25. Hüsnü't-tahallus, 26. İktidâb, 27. Hüsnü'l-intihâ
Mustafa Aydın (Aydın 5-8)	Manevi (98):. 1.Tibâk, 2. Mukâbele, 3. Tenâsüb, 4. İrsâd, 5. Müşâkele, 6. Müzâvece, 7. Aks ve tebdîl, 8. Tevriye, 9. İstihdâm, 10. Tevcîh, 11. Mübâlağa, 12. Tecrid, 13. Leff ü neşir, 14. Cem', 15. Tefrîk, 16. Taksîm, 17. Cem' ma'a't-tefrîk, 18. Cem' ma'a't-taksîm, 19. Cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm, 20. İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-ma'nâ, 21. Cem'u'l-mu'telif ve'l-muhtelif, 22. İstitrâd, 23. İftinân, 24. İdmâc, 25. İstibâ', 26. El-mezhebü'l-kelâmî, 27. Hüsnü't-ta'lil, 28. Mugâyeret, 29. Te'kidu'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm, 30. Te'kidu'z-zemm bi-mâ yuşbihu'l-medh, 31. Nefyü's-şey' bi-icâbih, 32. El-kavl bi'l-mucib (veya mucib), 33. Uslûbu'l-hakim, 34. Tefrî', 35. Selb ve icâb, 36. Teşâbühü'l-etrâf, 37. Tecâhülü'l-ârif, 38. İ'tirâz, 39. İtirâd, 40. İstidrâk, 41. Rücû', 42. El-hezl, 43. Tehekküm, 44. İstidrâc, 45. İltifât, 46. İhtirâs, 47. Tetmîm, 48. Tekmîl, 49. Tezyîl, 50. Tekrâr, 51. İlgâl, 52. Temkîn, 53. Tevşîh, 54. Ta'attuf, 55. İşâret, 56. İrdâf, 57. İstisnâ, 58. Ta'rîz, 59. İrsâlu'l-mesel, 60. Tefvîf, 61. Tevhîm, 62. Hüsnü'n-nesak, 63. Tenkît, 64. Telmih, 65. Mürâca'at, 66. İttisâ', 67. Selâmetü'l-ihtirâ', 68. Tefsîr, 69. İzâh, 70. İştirâk, 71. Ta'dîd, 72. Tertîb, 73. İktibâs, 74. Müsâvât, 75. Temsîl, 76. Terşîh, 77. Kasem, 78. Hüsnü't-tazmîn, 79. İdâ', 80. Hüsnü'l-beyân, 81. İcâz, 82. Hüsnü'l-ittibâ', 83. 'Akd, 84. Tevlid, 85. İttifâk, 86. Nevâdir, 87. Tahyîr, 88. Tedbîc, 89. Bast, 90. Unvân, 91. Ferâid, 92. İlğâz, 93. Nezâhet, 94. Hasru'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-küllî, 95. Münâkaza, 96. İştikâk, 97. Müvârede, 98. İbdâ' Lafzi (25):. 1.Cinâs, 2. Reddû'l-'acüz ale's-sadr, 3. Terdîd, 4. İzdivâc, 5. Seci', 6. Muvâzene, 7. Tarsî', 8. Teşrî', 9. Lüzûmu mâ lâ yelzem, 10. Kalb, 11. Tashif, 12. Muvârebe, 13. İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz, 14. Tesmît, 15. İnsicâm, 16. İktifâ', 17. Tatrîz, 18. Mümâsele, 19.

3.2.3. Muhassinât-ı Maneviyye İle İlgili Seçili Kavramlar

Nesir ve nazımda lafızların mana itibariyle güzelleştirilmesi için kullanılan sanatlar modern döneme kadar sayılarının gittikçe arttığı gözlemlenmektedir. Bu sanatlara ve ihtiva ettiği konulara değinmek yerinde olacaktır. Bu konuların sınırlandırılmasında, klasik eserler ile modern eserler arasında adeta bir köprü kurmuş olan Hafîb el-Kazvînî'nin *Telhîs* adlı eseri dikkate alınmıştır. Ancak bedî' sanatlarının sayıca çokluğu ve çeşitliliği sebebiyle, makalenin hacim sınırları göz önünde bulundurularak sadece dört sanat ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu seçim hem konunun bütünlüğünü korumak hem de bedî' ilminin estetik boyutunu temsil gücü yüksek örnekler üzerinden değerlendirmek için yapılmıştır. Diğer sanatlar ise genel tasnif içerisinde işaret edilmekle yetinilmiştir.

3.2.3.1. Tıbâk

Mutâbakât, tezât, tatbîk veya tekâfû gibi farklı isimlerle anılan tıbâk, manada karşıt olan iki lafzı bir araya getirme sanatı olarak tanımlanır. Bu sanat, sözün anlam derinliğini artırdığı gibi, okuyucu veya dinleyici üzerinde güçlü bir etki bırakır. Tıbâkta kullanılan lafızlar isim, fiil ya da harf olabileceği gibi, bazen biri isim diğeri fiil de olabilir. Böylece söz, hem dilsel çeşitlilik kazanır hem de zıtlıklar üzerinden estetik bir denge oluşturur (Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 478; el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 129; Hâşimî 327; Taftazânî 130).

﴿وَتَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا﴾ [الكهف: 18]

“Mağara ehli **uykuda iken** sen onları **uyanık** sanırdın. Biz onları sağa ve sola döndürürdük. Köpekleri dirseklerini eşige uzatmıştı. Onları görsen, için korkuyla dolar, geri dönüp kaçardın” [18/Kehf/18]

Ayette uykuda ve uyanık kelimeleri arasında tıbâk açısından uyum vardır.

﴿لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ [الحديد: 2]

“Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur; **diriltir, öldürür**. O, her şeye Kadir'dir.” [57/Hadîd/2]

Ayette diriltir ve öldürür ifadeleri tıbâk oluşturmaktadır.

﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ [الحديد: 3]

“O her şeyden **öncedir**; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı **son'dur**; varlığı **aşıkardır**, gerçek mahiyeti insan için **gizlidir**. O her şeyi bilir” [57/Hadîd/3]

Ayette geçen önce, son, aşikâr ve gizli kelimeleri tıbâk sanatını oluşturmuşlardır.

﴿فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَٰ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ [التوبة: 82]

“Yaptıklarının cezası olarak, bundan böyle **az gülsünler, çok ağlasınlar**”

Az gülmek ve çok ağlamak ifadeleri ayette tıbâk sanatını oluşturur. [9/Tevbe/82]

﴿لَا يَكْفِ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ [البقرة: 286]

“Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler; kazandığı iyilik **lehine**, ettiği kötülük de **aleyhinedir**.” [2/Bakara/286]

Lehine ve aleyhine ifadeleri de tıbâk sanatını oluşturur.

İki ya da daha fazla uyumlu olan şeylerin zıtlarının da bir arada zikredilmesi anlamına gelen mukâbele sanatı da tıbâk konusu içinde işlenmektedir.(el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 130; Es-Sekkâkî 508).

﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ۝ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ۖ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى ۗ﴾ [الليل: 7-5]

﴿وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ۝ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ۖ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى ۗ﴾ [الليل: 10-8]

“Elinde bulunandan verenin, Allah'a karşı gelmekten sakınanın, en güzel söz olan Allah'ın birliğini doğrulayanın **işlerini kolaylaştırırız.**” [92/Leyl/5-7]

“Ama, cimrilik eden, kendini Allah'tan müstağni sayan, en güzel sözü yalanlayan kimsenin **güçlüğü uğramasını kolaylaştırırız.**” [92/Leyl/8-10]

Bu âyetlerde mukâbele sanatı, olumlu davranışların olumsuz davranışlarla karşıt bir biçimde sunulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Sanatın işleyişinde, iyilik yapanların ve Allah'a itaat edenlerin ödüllendirileceği belirtilirken, bunun zıddı olarak inkâr edenlerin ve kötü fiillerde bulunanların cezalandırılacağı vurgulanır. Bu karşıtlık, okuyucunun zihninde güçlü bir etki oluşturur ve mesajın daha açık şekilde anlaşılmasını sağlar. Dolayısıyla mukâbele, hem ilahi adaletin tecellisini hem de sözün estetik dengesini gösteren önemli bir bedî' sanatı olarak karşımıza çıkar.

3.2.3.2. Tevriye

İhâm, tevcih, tahyîl, tahyîr ve mugâlata-i ma'neviyye adlarıyla da bilinen tevriye sanatı, sözlükte “arkaya atmak” anlamına gelir. Bir kelimenin iki anlamından birini gizleyip diğerini öne çıkarmak şeklinde tanımlanır. Özellikle hem yakın hem de uzak anlama sahip kelimelerde, yüzeyde yakın anlam kastediliyormuş gibi görünür; oysa asıl maksat uzak anlamdır. Bu sanatın özelliği, söylenen anlamın yakın ve açık, gizlenenin ise uzak olmasıdır. Şiir ve nesirde tevriye kullanıldığında muhatap, gizli manayı fark edebilmek için zekâsını ve dikkatini kullanmaya teşvik edilir (Akbaş 223; Atîk 122; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* 466; el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 134; el-Merâğî 327; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî 373; Hâşimî 324; Kırkız ve Ekhtiar 117).

Hicret esnasında bir bedevinin Peygamberimizi, (as.) Hz. Ebubekir'e sorması üzerine peygamberimizin tanınmasından endişe duyan Hz. Ebubekir ona şöyle cevap vermiştir:

﴿هَادٍ يَهْدِينِي﴾ “Beni yönlendiren bir rehberdir.” (Mecmu'a mine'l Müellifin 93) Rehber (هَادٍ) kelimesi ile Hz. Muhammed (as) kastedilmiştir (Atîk 126).

﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ۝﴾ [طه: 5]

“Rahman arşa **hükmetmektedir**” [20/Tâhâ/5] Arşa kurulmak anlamındaki استَوَى kelimesi ile Allah için mekân tayini muhal olacağı üzere “hükmetmek” anlamında uzak anlamı kastedilmiştir.

﴿وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ۖ﴾ [الرحمن: 6]

“Bitkiler ve ağaçlar O'nun buyruğuna **boyun eğerler**” [55/Rahmân/6] Yani yaratılış gayelerine uygun hareket eder ve asla isyan etmezler manasındaki uzak anlamı kastedilmiştir.

﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ۚ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ۚ ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۖ﴾ [الأنعام: 60]

“Geceleyin sizi ölü gibi uyutan, gündüzün **yaptıklarınızı** bilen, mukadder olan hayat süreniz doluncaya kadar gündüzleri sizi tekrar kaldıran O'dur. Sonra dönüşünüz O'nadır, işlediklerinizi size bildirecektir.” [6/En'âm/60] Buradaki yaralama anlamındaki kelime ile gündüz yapıp edilen ve aleyhte veya lehte kazanılan ameller uzak anlam olarak kastedilmektedir.

3.2.3.3. Cem'

Cem' sözlük anlamı itibari ile toplamak, biriktirmek, birleştirmek, birlik oluşturmak vb. anlamları ihtiva eder (Manzur 15/53; Aydın 83). Terim anlamda ise mütekellimin zikrettiği müteaddid ifadeleri yani iki veya daha fazla şeyi tek bir hüküm altında toplamak için kullanılan sanattır (Atîk 155; el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 136; Es-Sekkâkî 510; Hâşimî 338). Bir bakış açısına göre, isim veya zamir fark etmeksizin, birden fazla parçayı (cüzleri) tek bir kavramın (bir küllinin). içine yerleştirmek anlamına gelir (Er-Râzî 199).

Es-Sekkâkî'nin Ebul-Atahiye atfettiği bir beyitte şöyle geçmektedir:

ان الفراغ والشباب والجده مفسدة للمرء اي مفسدة

“Boş vakit, gençlik ve imkân kişi için bozulma sebebidir. Hem de ne bozulma!”

Bu beyit basit bahrinde yazılmıştır. Boş vakit, gençlik ve imkân bozulma sebeplerinde toplanmıştır. (Es-Sekkâkî 510; el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 136).

Yine Nef'i 'ye ait olan bir beyitte:

“Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül/ Ehl-i aşkın hâsılı sahip mezâkıdır gönül.”

Bu beyit Mütekârib bahrinde yazılmıştır. Dizelerinde kadeh, bâde, sâkî ve ehli aşkın sâhip mezâkı hükmen gönülde toplanmıştır (Nef'î 267; Taftazânî 183).

{الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا} [الكهف: 46]

“Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler, sevab olarak da emel olarak da Rabbinin katında daha hayırlıdır.” [18/Kehf/46]

Mal ve oğullar dünya hayatının süsü olmak noktasında toplanmışlardır.

{وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ} [الأنفال: 28]

“Mallarınızın ve çocuklarınızın, aslında bir sinama olduğunu ve büyük ecrin Allah katında bulunduğunu bilin.” [8/Enfâl/28] Mallar ve çocuklar imtihanda birleşmişlerdir.

3.2.3.4. Tefrîk

Sözlük anlamı ayırmak demek olan Tefrik, farklı iki ve daha çok şeyi tek hükümde birleştirmeyi ifade eden cem sanatının karşıtıdır. Aynı türden iki unsurun çoğunlukla övgü ve yergi amacıyla birinin diğerinden üstün olduğunu kıyas ve teşbih yoluyla ortaya koymaktır (Es-Sekkâkî 510; Taftazânî 185).

Reşîdüddin Vatvât'ın şu beyitlerinde görüldüğü gibi:

ما نوال الغمام وقت ربيع / كنوال الأمير وقت سقاء

فنوال الأمير بدرة عين / ونوال الغمام قطرة ماء

“Bahar vakti bulutun yağdırması, cömertlik gününde emîrin dağıtması gibi değildir. Zira emîrin dağıttığı altın çıkını, bulutun yağdırdığı ise su damlasıdır.” Bu beyitler Basît bahrinde yazılmıştır (al-Watwât ve Shawâribî 178; el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı* 137).

Fuzûlî bir beyitinde şöyle söylemektedir:

“Bende Mecnun'dan füzûn âşıklık isti'dadı var/ Aşık-ı sâdık benim, Mecnûn'un ancak adı var.”

Bu beyit Hâzec-i Mütekârib-i Müsedded-i Mahzûf bahrinde yazılmıştır (Fuzûlî 452; Bulut, *Bedi* 122) Şair burada kendisinin de Mecnun gibi aşık olduğunu lakin kendi aşkının daha üstün olduğunu tefrik sanatı ile ifade etmektedir.

(وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبُسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاجِرَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝۱۲) [فاطر: 12]

“İki deniz bir değildir. Birinin suyu tatlı ve kolay içimlidir; diğeri tuzlu ve acıdır. Her birinden taze balık eti yersiniz; takındığınız süsler çıkarırsınız, Allah'ın lütfuyla rızık aramanız için gemilerin onu yarararak gittiğini görürsün. Belki artık şükredersiniz.” [35/Fâtır/12] Müminlerle kafirlerin bir olmadığının ayrımı tatlı ve tuzlu su farkı ile ortaya konmuştur.

3.2.4. Muhassinât-ı Lafziyye ile İlgili Kavramlar

Muhassinât-ı lafziyye, nazım ve nesirde lafızların estetik değer kazanmasını sağlayan sanatlardır. Eş, yakın ve zıt anlamlılık yahut ses benzerliği gibi dil özellikleri üzerinden çeşitlilik kazanır. Köklerin yakınlığı veya umum–husus ilişkisi, ifadenin gücünü ve anlam derinliğini artırır. Bu sanatlarda kelimenin kendisi merkezde olup, her biri farklı çağrışımlar doğurarak metnin duygusal yoğunluğunu besler. Ses uyumu ve ritmik yapı okuyucuda estetik bir haz bırakır, metne bütünlük katar. Doğru ve yerinde kullanılan lafızlar hem anlatımı güçlendirir hem de okuyucunun duygu ve zihnine etki eder. Böylece yazar ya da şair, dilin zenginliğini ortaya koyarak özgün üslubunu sergiler (Bulut, *Bedi* 195; Er-Râzî 68-76).

Muhassinât-ı lafziyye sanatlarının sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, bu çalışmada kapsamın sınırlılığı nedeniyle yalnızca dört sanat ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu seçim, hem lafziyye sanatlarının çeşitliliğini temsil edecek örnekleri göstermek hem de konunun bütünlüğünü koruyarak bedî' ilminin estetik boyutunu daha net ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Diğer sanatlara ise genel tasnif içerisinde işaret edilmiş, ayrıntılı çözümlemeler ise ilerideki çalışmalara bırakılmıştır.

3.2.4.1. El-Cinâs Beyne'l- Lafzeyn

Tecnîs, tecânüs ve mücânese gibi adlar ile de bilinen cinâs sözlükte iki şeyin birbirine benzemesi için kullanılır (Atîk 195; el-Merâğî 354). Terim olarak ise anlamca birbirine farklı ancak telaffuz açısından birbirine yakın olan iki sözcüğün kullanılması yoluyla yapılan sanat demektir (Ebu'l-Adûs 276). Cinâs tam ve nakıs yani tam olmayan olarak iki bölümde incelenir ve her bölümün kendi alt başlıkları vardır. Tam cinâs birleşik olmayan kelimelerin oluşturduğu basit ve birleşik olan kelimelerin oluşturduğu mürekkebe olarak iki başlıkta değerlendirilir. Tam olmayan cinâs ise tek seste farklılık olması, harf sayısının farklı olması, hareke ve sukunun farklı olması, yazılışları aynı ancak noktaları farklı harfler bulunması ve harf sırasının farklı olması açısından beş bölümde incelenir (Taftazânî 308-09).

رَحْبَةً رَحْبَةً

Geniş avlu (Es-Sekkâkî 516).

Hanna el-Es'ad bir beyitinde şöyle söylemektedir:

لَمْ نَلَقَ فِي خَلْقِهِ فِي الْكُونِ إِنْسَانًا فَرَدُّ تَبْدَى لَعِينِ الْعَصْرِ إِنْسَانًا

“Senden başka kendisine sığınacak bir insan bulamadık. Sen zamanın gözü için bir göz bebeği olmaya devam ediyorsun.” Bu şiir, Bahr-i Basît vezninde yazılmıştır (al-As'ad; Bolelli, *Belâgat* 409; el-Cârim ve Emîn 220; Abdurrahman Hasan Habennek el-Meydânî 499).

Bu beyitte geçen insan kelimesinin ilki asli anlamında insanı tanımlarken diğeri ise göz bebeği anlamına gelmektedir.

Ebû Nüvâs bir beyitinde şöyle söylemektedir:

عباس عباس إذا احتدم الوغى والفضل فضل والربيع ربيع

“Abbas (bin Fazıl El Ensari), savaş şiddetlendiği zaman, aslanların bile kendisinden korkup kaçtığı bir aslandır. Fazıl (bin Er Rebi’ bin Yunus), ihsan (fazilet sahibi); Rebi’ (bin Yunus) de bahar yağmuru gibidir.” Bu beyit Bahr-i Kâmil vezninde yazılmıştır (Abū Nuwās 5; Atîk 198; Bolelli, *Belâgat* 410; el-Cârim ve Emîn 221). Beyitte geçen Abbas, Fadıl ve Rebi’ kelimeleri önce özel isim sonrasında ise cins isim olarak kullanılarak cinâs yapılmıştır.

(وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْفِثُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ٥٥) [الروم: 55]

“**Kıyamet koptuğu gün suçlular sadece çok kısa bir müddet kalmış olduklarına yemin ederler. Böylece onlar dünyada da aldatılıp haktan döndürülüyorlardı.**” [30/Rûm/55]

Ayette geçen birinci “saat” kelimesi ile kıyamet, ikincisi ile ise gerçek anlamı kullanılmıştır.

(أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَرْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خَلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ) [النور: 43]

“**Bilmez misiniz ki, Allah bulutları sürer, sonra onları bir araya getirir; üstüste yığar, sen de onların arasından yağmur yağdığını görürsün. Gökten içinde dolu bulunan dağlar gibi bulutlar indirir, dilediğini ona uğratar, dilediğinden de uzak tutar. Bu bulutların şimşeginin parıltısı nerdeyse gözleri alır!**” [24/Nûr/43]

(يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَأُولِي الْأَبْصَارِ) [النور: 44]

“Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir. Doğrusu, **görebilenler** için bunda ibretler vardır” [24/Nûr/44] Bu âyetlerde geçen “ebsâr” ibarelerinde birincisi gerçek anlamda gözler için kullanılırken ikincisinde ise düşünüp akledebilenler kastedilmiştir.

3.2.4.2. Reddû'l- ‘Acüz ale’s-Sadr

Reddû'l- ‘Acüz ‘ale’s-Sadr, sözün başındaki kelimenin sonunda da tekrar edilmesiyle oluşan bir bedî‘ sanatıdır. Asıl amacı, ifadeye döngüsel bir yapı kazandırarak anlamı pekiştirmektir. Terim olarak beyit ya da fıkra sonunda yer alan kelimenin veya benzerinin başta tekrarlanmasıdır. Bu tekrar hem okuyucunun dikkatini çeker hem de düşünce veya duygunun güçlü biçimde vurgulanmasını sağlar. Başta ve sonda tekrarlanan lafızlar ritmik akıcılık oluşturur, metnin tesirini artırır. Nesirde bu sanat genellikle cümlelerin başında kullanılırken, şiirde beyitlerin farklı bölümlerinde uygulanabilmektedir. (Akbaş 219; el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi Kur’ân-ı Kerîm’in Eşsiz Belâgatı* 153; Es-Sekkâkî 519; Hâşimî 333-34; İbnü'l-Mu‘tez 62)

el-Ukayşir el-Esedî bir şiirinde şöyle söylemektedir:

سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطِمُ وَجْهَهُ وَلَيْسَ إِلَى دَاعِيِ النَّدَى بِسَرِيعٍ
حَرِيسٌ عَلَى الدُّنْيَا مُضِيعٌ لِدِينِهِ وَلَيْسَ لِمَا فِي بَيْتِهِ بِمُضِيعٍ

“Amcaoğlunun yüzüne çok **hızlı** tokat vuruyor. Cömertliğe çağırana ise **hızlı** gitmiyor

Dinini **zayi ederek** dünyayı arzuluyor. Oysa evinde olanı asla **zayi etmiyor!**” Bu şiir, Bahr-i Tavîl vezninde yazılmıştır (Aydın 323; el-İşfahânî 314).

Bu beyitlerin başlangıçta ve sonlarında kullanılan kelimelerin aynı olması ile reddû'l-'acüz ale's-sadr sanatı yapılmıştır.

Kazvînî bu konuda şu örneği verir:

سائل اللّٰئيم يرجع ودمعه سائل

“Cimriden yardım isteyen eli boş ve gözyaşı dökerek geri döner.” (el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi Kur’ân-ı Kerîm’in Eşsiz Belâgatı* 153; Taftazânî 339).

"سائل" ifadesinin başta ve sonra tekrar edilmesi ile reddü'l-'acüz ale's-sadr sanatı yapılmıştır.

Dîk al-Jinn al-Himşî bir beyitinde şöyle söylemektedir:

سكران سكر هوى وسكر مدامة انى يقيق فتى به سكران

"İki sarhoşluk vardır ki biri aşk diğeri şarap sarhoşluğudur. İki cihetten sarhoş olan bir genç nasıl ayılabılır ki?" Bu şiir, bahr-i basît vezninde yazılmıştır (Dîk al-Jinn al-Himşî 145; Er-Râzî 82).

"سكران" ifadesinin başta ve sonra tekrar edilmesi ile reddü'l-'acüz ale's-sadr sanatı yapılmıştır.

Ebû Temmâm bir şiirinde şöyle söylemektedir:

وَمَنْ كَانَ بِالْبَيْضِ الْكَوَابِ مُغْرَمًا فَمَازَلَتْ بِالْبَيْضِ الْقَوَاضِ مُغْرَمًا

"Kimisi tutkun boy vermiş genç kızlara, ben ise tutkunum parlak ve keskin kılıçlara." Bu şiir, Bahr-i Kâmil vezninde yazılmıştır (Abû Tammâm 191; Abdurrahman Hasan Habennek el-Meydânî 515). "مغرما" ifadesinin birinci cümlede geçmesi ve sonra ikinci cümlede sonunda tekrar edilmesi ile reddü'l-'acüz ale's-sadr sanatı gerçekleşmiştir.

{... وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهَ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ ...} [الأحزاب: 37]

"Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimetlendirdiğin kimseye: "Eşini bırakma, Allah'tan sakın" diyor, Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıyordun. İnsanlardan **çekiniyordun**; oysa Allah'tan **çekinmen** daha uygundu." [33/Ahzâb/37] "تَخْشَى" (çekinmek) fiili, cümlede başında insanlar için, sonunda ise Allah için tekrar edilmesi ile reddü'l-'acüz ale's-sadr sanatı gerçekleşmiştir. Bu, Allah'tan korkmanın ve çekinmenin insanlar karşısında öncelikli olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Başta ve sonda aynı fiilin kullanılması, mesajı güçlendiren bir ahenk sağlar.

{فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ۝١٠} [نوح: 10]

"Dedim ki: "Rabbinizden **bağışlanma** dileyin; doğrusu O, çok **bağışlayandır**. Size gökten bol bol yağmur indirsın." [71/Nûh/10] Ayette, "اسْتَغْفِرُوا" (bağışlanma dileyin) fiili cümlede başında, "غَفَّارًا" (çok bağışlayıcı) sıfatı ise sonunda gelmiştir. Bağışlanma isteği ile Allah'ın bağışlayıcılığı arasında bir uyum kurulmuş ve her iki ifade birbiriyle bütünleşmiştir.

3.2.4.3. Seci ‘

Seci‘ (tesci‘ olarak da bilinir), sözlükte güvercin veya kumru gibi kuşların aynı nağmeyi tekrarlaması yahut devenin sürekli aynı sesi çıkarması anlamına gelir. Terim olarak ise nesirde, iki veya daha fazla fasılının son harflerinin aynı ya da yakın olmasıdır. Seci‘, nesre şiirdeki kafiye gibi ritim ve ahenk kazandırarak dinleyiciyi cezbeder ve sözün zihinde kalıcılığını artırır. Bu sanat, kelimelerin son harflerindeki sükûn dikkate alınarak oluşturulur; hareketler önemli değildir. Müenneslik "te"si de kafiye sayılmaz, çünkü farklı i‘rab durumları seci‘i bozabilir. Aynı harflerin tekrarıyla yapılabileceği gibi, mahreç veya sıfat bakımından yakın harflerin kullanımıyla da gerçekleştirilebilir (Akbaş 212; İbn Manzûr 8/150; Karamollaoğlu 163).

Harirî *Makâmât* adlı eserinin ön sözünde şöyle söylemektedir:

هو يطبع الأسجاع بجواهر لفظه ويقرع الاسماع بزواج ر وعظه

"O inci gibi sözleriyle seci‘li sözleri işliyor, nakşediyor. Ve kötülüklerden alıkoyucu vaazlarıyla kulakları çınlatıyor." (al-Ḥarîrî 8; el-Merâğî 337; Hâşimî 331; Atîk 218; Bolelli, *Belâgat* 448). "الأسجاع" (seci‘ler) ile "الاسماع" (kulaklar) ve "لفظه" (lafzı) ile "وعظه" (vaazı) kelimeleri arasında kafiye uyumu bulunmaktadır. Bu uyum, ifadeyi ahenkli ve kulağa hoş gelecek şekilde düzenler. Aynı zamanda, metindeki anlam derinliğini artırarak, güzel sözlerin ve etkileyici vaazların tesirini daha güçlü bir şekilde hissettirir. Seci‘ sanatı, mesajın hem anlamını güçlendirmiş hem de estetik bir akıcılık sağlamıştır.

{فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ٢٨ وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ ٢٩ وَظَلٍّ مَّمْضُودٍ ٣٠} [الواقعة: 28-30]

“Onlar dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, uzamış gölge altında” [56/Vâkıa/28-30] “مَخْضُودٍ” (dikensiz), “مَنْضُودٍ” (salkımları sarkmış) ve “مَّمْضُودٍ” (uzamış) kelimeleri “ودٍ” kafiye ve uyumuyla bitmektedir. Bu kafiye, âyetlerin ahengini artırmakta ve aynı zamanda cennet nimetlerini estetik bir şekilde betimleyerek mesajı daha etkileyici kılmaktadır. Bu uyumlu ifadeler, cennet tasvirinin güzelliğini pekiştirir ve âyetlerin akıcı bir üslup kazanmasını sağlar.

{وَالطُّورِ ١ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ٢ فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ ٣ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ٤} [الطور: 1-4]

“*Tur’a, yayılmış ince deri üzerine satır satır dizilmiş Kitap’a, mamur bir ev olan Kâbe’ye, yükseltilmiş tavan gibi göğe, and olsun ki.*” [52/Tûr/1-4]

“الطُّور” (Tur), “مَسْطُورٍ” (satır satır yazılmış), “مَنْشُورٍ” (yayılmış) ve “الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ” (mamur ev) kelimeleri arasında “ور” ses uyumu vardır. Bu kafiye, âyetlere hem ritmik bir akıcılık hem de estetik bir güzellik katmaktadır. Âyetlerde, önemli ilahi gerçeklikler ahenkli bir şekilde sıralanarak dikkat çekici bir üslup oluşturulmuştur. Bu, mesajın hem anlamını güçlendirmiş hem de etkileyiciliğini artırmıştır.

{وَالْعَادِيَّاتِ صُبْحًا ١ فَالْمُورِيَّاتِ قَدْحًا ٢ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ٣} [العواديات: 1-3]

“*And olsun Allah yolunda koştukça koşanlara; And olsun kıvılcımlar saçanlara. Sabah sabah akına çıkanlara*” [100/Âdiyât/1-3]

“صُبْحًا” (koştukça koşanlara), “قَدْحًا” (kıvılcımlar saçanlara) ve “صُبْحًا” (sabah akına çıkanlara) kelimelerinin sonunda “حًا” kafiye uyumu bulunmaktadır. Bu kafiye, âyetlere ritmik bir akıcılık kazandırmakta ve güçlü bir ahenk oluşturmaktadır. Âyetlerdeki bu ahenk, savaş atlarının cihad için yaptığı hareketlerin görkemini ve önemini daha etkileyici bir şekilde yansıtarak mesajın gücünü artırır. Bu, seci’ sanatının hem estetik hem de anlamı pekiştirme işlevini ortaya koymaktadır.

{فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ٩ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ١٠} [الضحى: 9-10]

“Öyleyse sakın öksüze kötü muamele etme ve sakın bir şey isteyen azarlama” [93/Duhâ/9-10] “فَلَا تَقْهَرْ” (kötü muamele etme) ve “فَلَا تَنْهَرْ” (azarlama) ifadelerinin sonlarındaki “هَرْ” kafiye uyumu vardır. Bu kafiye, âyetlere ritmik bir ahenk kazandırmakta ve emir cümlelerinin etkisini güçlendirmektedir. Âyetlerde, öksüze ve muhtaçlara karşı merhametli davranışın önemi vurgulanırken, seci’ sanatı mesajın hem estetik hem de duygusal etkisini artırmaktadır. Bu uyum, Kur’an’ın edebî mucizesinin bir göstergesidir.

3.2.4.4. Kalb

Kalb, sözlükte bir şeyi tersine çevirmek veya yönünü değiştirmek demektir. Terim olarak ise, kelimeyi oluşturan harflerin ya da cümledeki kelimelerin yer değiştirmesini ifade eder. Bu dönüşüm hem harf dizilişinde hem de cümle yapısında gerçekleşebilir. Zerkeşî (ö. 794/1392), kalbu’l-isnâd, kalbu’l-matûf, ‘aks, cinâs-ı müstevî ve cinâs-ı bâ‘z gibi farklı türlerini zikretmiştir. Ancak kaynaklarda kalb, lafız ve anlam yönünden ayrıntılı bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Genellikle mecaz, teşbih ve atıfta; ayrıca lafız düzeyinde ‘aks (tebdil). ve cinâs sanatlarında kullanılmaktadır (Akbaş ve Kızılkaya 123-24). En yaygın ve bilinen kullanımı olan Cinâs-ı Müstevî boyutudur. Geri çevirmek, içini dışına döndürmek gibi anlamları olan kalb sanatı, terim olarak ise; bir şatırın ya da beyitin tersten okunduğunda da söz ve mana uyumunu sağlaması anlamında da kullanılır (Aydın 346; Taftazânî 369).

Nâsîhüddin el-Urcânî bir beyitinde şöyle söylemektedir:

مودته تدوم لكل هول وهل كل مودته تدوم

“Onun sevgisi her türlü zorlukta devam eder. Her kişinin sevgisi devam eder mi?”

Bu şiir, Vâfir vezninde yazılmıştır (al-Urjânî 192; Taftazânî 369).

Beyitteki kelimeler tersten okunduğunda da cümle yapısı ve anlam korunur: "مودته تدوم" → "تدوم" Beyitteki kelimeler tersten okunduğunda da cümle yapısı ve anlam korunur: "مودته تدوم" → "تدوم" Burada sevginin sürekli olduğu ve her zorluğa karşı devam ettiği belirtilir. İkinci mısra: "وهل كل مودته تدوم" Burada ise bu sürekliliğin genellik arz edip etmediği, herkesin sevgisinin devam edip etmediği sorgulanır. Beyitteki ifadeler hem ileri hem de geri okunduğunda ahenk bozulmaz ve anlam korunur. Bu durum, kalb sanatının başarıyla kullanıldığını gösterir. İlk mısra olumlu bir önerme sunarken, ikinci mısra bu durumu soru yoluyla ele alarak beyitte bir anlam derinliği oluşturur.

Nasrullah el-Hâirî bir beyitinde şöyle söylemektedir:

ارانا الاله هلالا انارا

“Allah ışık saçan hilali bize gösterdi.” Bu beyit, Bahr-i Hafif vezninde yazılmıştır (Aydın 347; al-Hâ’irî 115; Taftazânî 370).

Bu ifade, tersten okunduğunda da aynı cümle ortaya çıkar: "ارانا الاله هلالا انارا" → "ارانا انارا هلالا" Hem kelimelerin sırası hem de anlamı korunur, bu durum kalb sanatının en temel özelliğidir. İfadede Allah’ın insana ışık saçan bir hilali göstermesi tasvir edilmiştir. "هلالا انارا" (ışık saçan hilal) ifadesi, anlamda derinlik ve güzellik katmaktadır. Aynı zamanda, tersten okunduğunda bu estetik bozulmadan korunur. Kalb sanatının bu örneği, lafız (söyleyiş) ve anlamın birbiriyle tam bir uyum içinde olduğunu gösterir. Cümlelerin ileri ve geri okunabilirliği hem ahenk hem de edebi etkisini artırır.

{لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ٤٠} (يس: 40)

“Aya erişmek güneşe düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yürürler.” [36/Yâsîn/40] Bu ayette geçen **كُلٌّ فِي فَلَكٍ** ifadesi tersten de okunduğunda aynı söz ve manayı vermektedir.

{وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ٣} [المدر: 3]

“Rabbini yücelt” [74/Müddessir/3] Bu ayette de yine رَبَّكَ فَكَبِّرْ ifadesi tersten okunduğunda aynı söz ve manaya ulaştırmaktadır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada bedî’ ilmi, muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı maneviyye bağlamında ele alınmış; belâgat ilmi içerisindeki konumu kavramsal, tarihsel ve estetik yönleriyle incelenmiştir. Belâgatın üç temel boyutundan me’ânî sözün bağlama uygunluğunu, beyân mananın farklı yollarla ifade edilmesini, bedî’ ise sözün estetik değerini temsil etmektedir. Bu üçlü sistemin en önemli yönü, lafız ve mana bütünlüğünü sağlayarak söze hem doğruluk hem de güzellik kazandırmasıdır.

Bedî’ ilmi tarihsel süreçte çeşitli safhalardan geçmiştir. İbnü’l-Mu‘tez’in *Kitâbü’l-Bedî’i* ile ilk defa müstakil bir disiplin kimliği kazanmış, Ebû Hilâl el-Askerî ile kapsamı genişlemiş, Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘Ulûmu* ile sistematik bir yapıya kavuşmuş, Kazvî’nin *Telhisü’l-Miftâh*’ı ve Teftâzânî’nin *el-Mutavvel*’iyle de yüzyıllar boyunca eğitim geleneğinin merkezinde yer almıştır. Bu süreç, bedî’in yalnızca teorik bir alan olmadığını, Arap retorığının canlı ve sürekli gelişen bir parçası olduğunu göstermektedir. Böylece bedî’ hem eğitim kurumlarının hem de edebî üretimin temel malzemelerinden biri hâline gelmiştir. Osmanlı medrese geleneğinde şerh ve haşiyeler aracılığıyla sürdürülen bu birikim, Türk edebiyatına da yansımış; özellikle şairler şiirlerinde bedî’ sanatlarını bilinçli olarak işlemişlerdir. Bedî’ bu yönüyle yalnızca teorik bir disiplin değil, edebî üretimi doğrudan etkileyen bir pratik alan olmuştur. Bu sebeple klasik kültürün hem akademik hem de edebî sahadaki canlılığını koruyan temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern döneme gelindiğinde ise bedî’, klasik bir “muhassinât listesi” olarak görülmekten çıkmış; fonetik, semantik ve psikolojik yönleriyle dilbilim, stilistik ve retorik çalışmalarda işlevsel bir kategori hâline gelmiştir. Bu yeni yaklaşım, bedî’in yalnızca

estetik bir süsleme değil, aynı zamanda iletişimsel etkinliği ve anlam derinliğini güçlendiren bir unsur olduğunu göstermektedir. Böylece modern araştırmalarda bedî‘, dilin etki gücünü ortaya koyan disiplinlerarası bir kavram hâline dönüşmüştür.

Bu çalışmanın özgün katkılarından biri, bedî‘ ilminin tarihsel serencamını erken dönemden modern döneme kadar bütünlüklü bir bakışla ele almasıdır. Muhassinât-ı lafziyye’nin sözün fonetik ve ritmik boyutunu, muhassinât-ı maneviyye’nin ise anlam katmanlarını nasıl derinleştirdiği ayrıntılı şekilde ortaya konulmuştur. Bu bakımdan çalışma, bedî‘i yalnızca teorik bir alan olarak değil, işlevsel yönleriyle birlikte değerlendirmiş ve alana özgün bir katkı sağlamıştır. Bir diğer özgün katkı, klasik ve modern dönem kaynaklarındaki tasniflerin tablolastırılmasıdır. Bu yöntemle edebî sanatların tarih boyunca sayısal olarak nasıl çeşitlendiği ve arttığı görünür hâle gelmiştir. Literatürde genellikle dağınık hâlde bulunan bilgiler sistematik ve karşılaştırmalı bir yapıya kavuşturulmuş, böylece bedî‘ araştırmalarına yeni bir yönetsel boyut kazandırılmıştır.

Sonuç olarak bedî‘ ilmi, belâgatın yalnızca tamamlayıcı bir unsuru değil, onun zirve noktasıdır. Lafzî sanatlarla kulağa, manevî sanatlarla zihne ve ruha hitap eden bedî‘, sözün estetik boyutunu inşa ederek belâgatın bütünlüğünü tamamlar. Ölçülü ve yerinde kullanıldığında bedî‘, anlamı zenginleştiren, muhatap üzerinde kalıcı bir etki bırakan güçlü bir araç hâline gelir.

Bundan sonraki araştırmaların, bedî‘ sanatlarını yalnızca Arap belâgatı bağlamında değil, farklı edebiyat ve kültürlerde de karşılaştırmalı olarak incelemesi faydalı olacaktır. Ayrıca fonetik, semantik ve bilişsel dilbilimle ilişkilendirilmesi, bedî‘in tarihsel gelişimini, estetik işlevini ve modern dilbilimsel boyutlarını daha geniş bir perspektifte görünür kılacaktır. Böylece hem klasik hem de çağdaş edebiyat çalışmalarına zengin katkılar sağlanabilecektir.

Kaynakça

- Abū Nuwās, al-Ḥasan ibn Hānī’. Dīwān Abī Nuwās. Editör Aḥmad ‘Abd al-Majīd al-Ghazālī, Dār al-Kitāb al-‘Arabī, 1984.
- Abū Tammām, Ḥabīb ibn Aws al-Ṭā’ī. Dīwān Abī Tammām bi-Sharḥ al-Khaṭīb al-Tibrizī. Editör Muḥammad ‘Abduh ‘Azzām, c. 2, Dār al-Ma‘ārif, 1965.
- Akbaş, Yaşar Fatih. Arapça Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’. Cantaş, 2017.
- Akbaş, Yaşar Fatih, ve Yakup Kızılkaya. “Arap Belâgatinde Cümle Düzeyinde Kalb (Göçüşme)”. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy 35, no. 35, Aralık 2024, ss. 119-43. dergipark.org.tr, <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1509350>.
- Akdemir, Hikmet. Belâgat Meani - Beyan - Bedî. Nizamiye Akademi, 2016.
- al-As‘ad, Ḥannā. “Mā li’l-kharā’id qad aḥdathna tūfānan”. t.y.a, <https://poetry.dctabudhabi.ac/poems/94793>.
- al-Ḥarīrī, al-Qāsim ibn ‘Alī. Maqāmāt al-Ḥarīrī. Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah, 2002.
- al-Ḥā’irī, Naşr Allāh. Dīwān al-Sayyid Naşr Allāh al-Ḥā’irī. Mu’assasat al-Balāgh, 1987.
- al-Urjānī, Nāşih al-Dīn. Dīwān al-Urjānī. Editör Muḥammad al-Nadwī, c. 1, Dār al-Bashā’ir al-Islāmīyah, 1996.
- al-Waṭwāt, Rashīd al-Dīn Muḥammad ibn Muḥammad, ve İbrāhīm Amīn Shawāribī. Ḥadā’iq al-siḥr fī daqā’iq al-shi‘r. Maṭba‘at Lajnat al-Ta’līf wa-al-Tarjama wa-al-Nashr, 1945.
- Atık, Abdulaziz. İlmu’l - Bedî’. Daru’l-Nahda, 2014.

- Aydın, Mustafa. Bedî İlmi ve Sanatları. 1. bs, İşaret Yayınları, 2018, <https://mustafaaydin.com/yayimlar/BediIlmiVeSanatlari.pdf>.
- Bolelli, Nusrettin. Belâgat: (beyân, me'ânî, bedî' ilimleri): arap edebiyâtı. 8. baskı, IFAV, 2013. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, nu. 72.
- . Belâgat Tarihi. Rağbet Yayınları, 2018.
- Bowen, Glenn A. "Document analysis as a qualitative research method". Qualitative Research Journal, c. 9, sy 2, 2009, ss. 27-40.
- Bulut, Ali. Bedî' İlmi. 1. bs, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- . Belâgat Terimleri Sözlüğü. 1. baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, no: 355.
- . Belâgat Terimleri Sözlüğü. 1. baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, no: 355.
- Dereli, Muhammet Vehbi. İbn Ebi'l-İsbân Bedî'ü'l-Kur'ân-ı Kerîm Adlı Eseri Bağlamında Kur'an'ın Bedî' İlmine Katkısı. c. 48, 2019.
- Dîk al-Jinn al-Himşî, 'Abd al-Salâm ibn Raghbân. Dîwân Dîk al-Jinn al-Himşî. Editör 'Abd al-Fattâh Rawwâs Qal'ajî, Dâr al-Nafâ'is, 1998.
- Ebu'l-Adûs, Yusuf. Medhal ila'l-Belâğati'l-Arabiyye, (İlmu'l-Meânî, Ilmu'l-Beyân, Ilmu'l-Bedî'). Dârü'l-Mesîre, 2007.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. Kitâbu's-Sinâ'ateyn. el-Mektebet'u l-Unsuriyye, 1998.
- el-Bağdadî, Kudâme b. Câfer. Nağdu's-Şi'r. Editör Muḥammad Muḥyiddîn Abd al-Ḥamîd, Dâr al-Ma'ârif, ts.
- el-Bikâî, Burhâneddin. Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1992.
- el-Câhiz, Amr b. Bahr. el-Beyân ve't-Tebyîn. Daru'l-Takva, 2018.
- el-Cârim, Ali, ve Mustafa Emîn. El-Belâğatu'l-Vâdiha. Daru'l-Fikr.
- el-Curcanî, Abdulkahir. Delâilul İcâz fî İlmi Meânî. Editör Yasin el-Eyyubî, Al-Maktaba al-'Aşrîya, 2011.
- el-Curcânî, Abdulkâhir. Delâilü'l-İ'câz. Çeviren Osman Güman, 1. bs, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- el-Curcânî, Abdulkâhir. Esrâru'l-Belâga Belâgatin Sırları. 1. bs, Litera Yayıncılık, 2018.
- el-Galâyini, Mustafa. Camiü'd-Dürusi'l-Arabiyye. 1. bs, ed-Darü'l-Alemiyye li'n-Neşr, 2015.
- el-İşfahânî, Abû al-Faraj. Kitâb al-Aghânî. Dâr al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1992.
- el-Kayrevânî, İbn Reşîk. El-Umde Fi Mehasini's- Şi'R Ve Âdâbihi Ve Nakdihi. Dâru'l-Cîl, 1981.
- el-Kazvînî, Hatîb. El-Îzâh fî Ulumi'l Belaga. 3. bs, c. 1, Daru'l Ciyl, 2010.
- . Telhîs ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı. 1. bs, Huzur Yayınevi, t.y.a.
- el-Merâğî, Ahmet Mustafa. Ulûmu'l-Belâga. Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993.
- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habennek. el-Belâğatu'l-Arabiyye Ususuha ve Ulûmuha ve Fünûnuha. Dârü'l-Kalem, 1996.

- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. El-Belâgatul Arabiyye Ususuha ve Ulumuha ve Fununuha. Dârü'l-Kalem, 1996.
- El-Canâcî, Hasan bin İsmail bin Hasan bin Abdul Razeq. el-Nazmu'l Belâğî Beyne'l Nazariyyeti ve'l Tatbig. Muhammedia Baskı Evi, 1983, <https://shamela.ws/book/151013>.
- El-Kazvîni, Hatîb. Telhîs Ve Tercümesi Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâgatı. 1. bs, Huzur Yayınevi.
- Ergüven, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 6, sy 11, no. 11, Haziran 2007, ss. 155-83.
- Er-Râzî, Fahreddin. Nihayetü'l-İcaz fî Dirayeti'l-İ'caz Kur'an'ın İ'cazı ve Belâgat. Çeviren Zekeriya Çelik, Litera Yayıncılık, 2022.
- Es-Sekkâkî, ebû Ya'kûb. Miftâhu'l-Ulûm. 1. bs, Litera Yayıncılık, 2017.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsim Cârullah Maḥmûd b. 'omer b. Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥevârizmî. El-Keşşâf 'an hakâ'iki ḡavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhî't-te'vîl: Keşşaf tefsiri: (metin-çeviri). Editör Murat Sülün, Çeviren Muhammed Coşkun, 1. baskı, c. 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları ; Dinî ilimler serisi, 70. 7.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahâdır. el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân-ı Kerîm, thk. With Yusuf Abdurrahman el-Maraşî ve Cemal Hamdi ez-Zehebî, c. 1, Dârü'l-Me'ârif, 1990.
- Fadıl Hasan, Abbâs. el-Belâga Funûnuha ve Efnânuha. Daru'l- Furkan, 1417.
- Fuzûlî. Fuzûlî Dîvânı. Editör Abdülhakim Kılınç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021, http://ekitap.yek.gov.tr/urun/fuzuli-divani_765.aspx.
- Güler, İsmail, editör. İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler. Birinci basım, İSAM Yayınları, 2015. İSAM yayınları İlmî Araştırmalar dizisi, 167 72.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî'". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 5, TDV Yayınları, 1992, ss. 320-22.
- . "Bedî'". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 5, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy 11, Haziran 1993, s.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. Cevâhiru'l-Belâğa. 4. bs, Daru'l Ma'rife, 2013.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Aḥmed b. Fâris el-Ḳazvîni. Mu'cemu Meḳâyîsi'l-Luḡa. Dârü'l-Fîkr, 1979. Original work published as "6", مغاییس اللغة, vols.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. "abd". Lisânü'l-'Arab, c. 4, Dârü'l-Maârif, ts.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebul Abbas Abdullah. Kitâbu'l-Bedî. Müessesetul Kutubus Segafiyye, 2012.
- Karamollaoğlu, Fatma Serap. Kur'an Işığında Belâgat Dersleri Bedî' İlmi. 1. bs, İşaret Yayınları, 2014.
- Kırkız, Mustafa, ve Ousama Ekhtiar. El Muktedabu Fil Belâgati Arabiyyeti. Rağbet Yayınları, 2017.
- Manzur, Ibn. Lisânü'l-'Arab. Beirut, 1955.
- Mecmu'a mine'l Müellifin. el-Beyan-vel-Bedî. Daru'l-Zahiriyye, 2017, <https://www.tahsilyayinevi.com/urun/el-beyan-vel-bedi-lbyn-wlbdy>.

- Nef'î. Nef'î Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Sibeveyhi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 37, TDV Yayınları, 2009, ss. 130-34.
- Özdoğan, M. Akif. Arap Gramerinde Mecâz. 1. bs, Ensar Nesriyat, 2019.
- Râğıb El-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muḥammed b. er-. el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân. 4. bs, Yarı Yayınları, 2015.
- Salâhi, Mehmed. Kâmûs-ı Osmanî. İstanbul : Mahmud Bey Matbaası, 1313. ; TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, [ktp2.isam.org.tr, http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=85285&tarama=mehmed+salahi](http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=85285&tarama=mehmed+salahi).
- Sezgin, Fuat. Bedî' İlminin Tekamülü ve İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bediyyelere Ait Yazmalar Kataloğu. 1947. İstanbul Üniversitesi, Lisans Bitirme Tezi.
- Sibeveyhi. el-Kitâb. 3. bs, c. 1, Mektebet'u l-Hâncî, 1408.
- Şener, Fatma Nur. "Fuat Sezgin'in Bedî' İlminin Doğuşu ile İlgili Görüşleri (Bedî' İlmi ile İlgili Bitirme Tezi Bağlamında)". darulfunun ilahiyat, Aralık 2019. ResearchGate, <https://doi.org/10.26650/di.2019.30.2.0051>.
- Taftazânî, Sadeddin. Muhtasarul Meani Tercümesi. 1. bs, c. 3, Seyda Yayınevi, 2015.
- Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 10. bs, Seçkin, 2016.